İLHAN ARSEL

Şeriat Devleti'nden Laik Cumhuriyet'e

KAYNAK YAYINLARI

7. Basım

İLHAN ARSEL

Şeriat Devleti'nden Laik Cumhuriyet'e

Teokratik Devlet Anlayışından
Demokratik Devlet Anlayışına

Kaynak Yayınları No: 231
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-975-343-150-7

Ankara Hukuk Fakültesi Yayını,
Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, 1993, 1994
Kaynak Yayınları, 4. Basım 1997
6. Basım, Ocak 2018

Genel Yayın Yönetmeni
Yalçın Büyükdağlı

Editör
Hüseyin Gültekin

Redaktör
Sinem Şentürk

Kapak Tasarım
Çağlar Yalçın

Sayfa Tasarım
Fatma Özbek

Baskı ve Cilt
Ertem Basım Yayın Dağıtım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 6
Malıköy - Temelli / ANKARA
Tel : 0312 640 16 23
Sertifika No: 26886

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE
SANAYİ ANONİM ŞİRKETİ
Meşrutiyet Cad. 6/3 Beyoğlu 34435 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

PROF. DR. İLHAN ARSEL, Cenevre (İsviçre) Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden "La responsabilité politique ministérielle et la Chambre des Lord (Bakanların Siyasi Sorumlulukları ve Lordlar Kamarası)" adlı çalışmasıyla "Hukuk Doktoru" unvanını aldı. Otuz yıl boyunca Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku dersleri verdi. 1955'te, Ankara Üniversitesi ile New York Üniversitesi arasında yapılan "Öğretim Üyesi Mübadelesi" sözleşmesi gereğince 1955-1956 öğretim yılında "School of Public Administration and Social Services"te çalıştı. 27 Mayıs 1960 İhtilali'nden az önce, o zamanlar iktidarda bulunan Demokrat Parti'nin Türkiye'yi şeriat felaketine sürükleyen tutumu nedeniyle öğrencilerine: "Bu ülkede artık Anayasa Hukuku öğretimi yapılamaz!" diyerek derslerini kesti. İhtilal'den sonra yeni bir "Anayasa Ön Tasarısı" hazırlamakla görevlendirilen Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki on kişilik "İstanbul Komisyonu"na atandı. Az sonra "Kurucu Meclis Ön Tasarısı"nı hazırlamak üzere kurulan beş kişilik bilim komisyonuna üye seçildi. 1966'da, ders vermekte olduğu Ankara Polis Enstitüsü'nden istifa etti; istifa nedeni, Enstitü yöneticilerinin iki öğrenciyi, fikir özgürlüğünden yoksun eder nitelikteki kararlarını protesto etmekti. 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Senatosu'na "Kontenjan Senatörü" olarak atandı.

1977'de, Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki görevinden istifa etti; bu kez istifa nedeni, üniversite öğretim üyelerinden pek çoğunun, toplum sorunları karşısındaki susmuşluklarını ve ülkenin şeriat karanlığına sürüklenmesine karşı nemelazımcılıklarını protesto etmekti.

Üniversiteden ayrıldıktan sonra, merkezi New York (ABD) olan "Inter-University Assoc" adlı kuruluşta danışman (Senior Consultant) olarak görevlendirildi ve bu kuruluşun yayımladığı "Constitutions of the Countries of the World (Dünya Ülkeleri Anayasaları)" adlı çalışmalara katıldı. 7 Şubat 2010'da hayatını kaybetti.

Prof. Dr. İlhan Arsel, İslam şeriatını akılcı eleştiriden geçiren ve serbest düşüncenin öncülüğünü yapan yayımlarıyla tanınıyor.
Yayınevimizden çıkan diğer eserleri şunlardır:
Arap Milliyetçiliği ve Türkler, Aydın ve "Aydın", Biz Profesörler, Cahiliyye, Diyanet'e Cevap, İslama Göre Diğer Dinler, Kur'an'daki Kitaplılar, Kur'an'daki Tanrı Muhammed'in Tanrı Anlayışı, Kur'an'ın Eleştirisi-1, Kur'an'ın Eleştirisi-2, Kur'an'ın Eleştirisi-3, Muhammed'e Göre "Muhammed", Şeriat, İnsan ve Akıl, Şeriat'tan Kıssa'lar, Şeriat ve Aydınlanma (Şeriat ve Kölelik, Şeriat ve Eşitsizlik, Müslümanlık Sınavı, Şeriat'ın Getirdiği Hoşgörüsüzlük, Şeriatçıyla Mücadelenin El Kitabı), *Şeriat ve Kadın, Tevrat ve İncil'in Eleştirisi, Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları/Din Adamları, Turan Dursun'a Mektuplar.*

İLHAN ARSEL

Şeriat Devleti'nden Laik Cumhuriyet'e

Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 17

TEOKRATİK DEVLET ANLAYIŞINDAN
DEMOKRATİK DEVLET ANLAYIŞINA
(ŞERİAT DEVLETİNDEN LAİK CUMHURİYETE) 23

BİRİNCİ KISIM

TEOKRATİK DEVLET ANLAYIŞININ TEMSİLCİSİ OLARAK
OSMANLI DEVLETİ / 41

BİRİNCİ BÖLÜM
19. YÜZYILA (MEŞRUTİYETE) KADAR
OSMANLI DEVLETİNİN "SİYASAL" NİTELİĞİ 43

**Osmanlı Devleti'nin İslami Esaslara Dayalı
Bir Kuruluş Olma Özelliği** 43

**Osmanlı Devleti Yaşamına "Meşrutiyet"
Kazandırma Çabaları** 57

İKİNCİ BÖLÜM
MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ 65

I. Meşrutiyet ve 1876 Anayasası (1293 Kanunu Esasi'si) 66

**II. Meşrutiyet Dönemi, 1293 Kanunu Esasi'nin
Değiştirilerek Yeniden Yürürlüğe Konulması** 69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN "MUTLAKIYET"
ŞEKLİNDE KALIŞI'NIN NEDENLERİ KONUSUNDA 77

**"Mutlakıyet" ve "İstibdat" Sistemlerini Yaratan ve
Sürdüren Koşullar** 78

**Osmanlı Devleti'nin "Despotik" Nitelikte Kalıp Anayasalcı
Yönde Gelişememesini Şeriat Dışı Nedenlerde Arayanlar** 79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK'ÜN İSLAMA GİRMEDEN ÖNCEKİ DEVLET
YAŞANTILARININ BAZI ÖZELLİKLERİ 95

**Türk'ün Büyük ve Güçlü Devletler Kurup Uygarlık Yaratması
Olayının İslama Bağlılıkla İlgisi Olmadığı Hakkında** 95

İslam Öncesi Türk Devletlerinin Bazı Nitelikleri Hakkında 99

BEŞİNCİ BÖLÜM
ŞERİATA SAPLANMIŞLIK NEDENİYLE
OSMANLI DEVLETİ'NİN
ANAYASALCILIĞA YÖNELEMEMESİ 115

"Genel İrade" (Toplum İradesi) Öğesinin Yokluğu 116

Kur'an'ın "Anayasa Kanunu" Niteliğinde İş Göremeyeceği 119

Şeriatçı Zihniyet, İslamda Batı Anlamında "Anayasalcı" Demokrasi Olamayacağı Fikrine İnanmıştır 121

ALTINCI BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN LAİKLİĞE VE
MİLLİLİĞE YÖNELEMEMESİ 129

Şeriat Devletinde Din ve Devlet Ayrılığına (Laiklik Anlayışına) Yer Olmadığı Konusunda 130

Şeriat Devletinin "Ruhanili" ve "Ruhbanlı" Gelenekte Olmayışının Sonuçları 143

YEDİNCİ BÖLÜM
DEMOKRATİK SEÇİM USULLERİNİN
YOKLUĞU KONUSUNDA 155

Muhammed'in Kafasında Demokratik Seçim Sistemleri Değil fakat "İrsiyet" ya da "Atama" Usulleri Yatmıştır 155

İktidara Geliş ya da İktidarın Devri Konusundaki Boşluklardan Doğma Bunalımlar Konusunda 156

Tanrı İradesi Gereğince İktidara Geliş Konusunda 158

"Halife" Olacak Kişide Aranan "Kureyş Kabilesine Mensup Olma Koşulu" Bile, Demokratik Seçim Sistemine Olanak Yaratmaz 160

İlk Dört Halifenin (Hulefa-i Raşidin) Demokratik Bir Seçimle Başa Gelmedikleri Konusunda 162

Emevilerle Birlikte Halifeliğin "İrsiyet" Esasına Göre İntikali Usulü Yerleşir; Abbasiler Bu Usulü Devam Ettirirler 164

İktidara "Meşruluk" Aranırken ne Seçim Öğesine ne de "Millet İradesine" Önem Verilmiştir 165

İktidar Sahibinin Üç Unvanı, "Halife", "Emir-ül Mümin", "İmam" 167

İslam Devlet Doktrininde Tanrı, Sadece İktidar Sahibini Belli Eden Değil fakat Aynı Zamanda Onun "Yeterli ve Hayırlı" Olmasını ya da Olmamasını İsteyendir 168

İslamın "Modern Devlet" Anlayışında Seçimlerin "Genel", "Serbest" ve "Eşit" Olması Öngörülmez 169

SEKİZİNCİ BÖLÜM
İSLAMİ DEVLET ANLAYIŞINDA "İNSAN YAPISI KANUN"
KAVRAMINA YER BULUNMADIĞI İÇİN, TOPLUM İRADESİNİ
TEMSİL İŞİNİ GÖRECEK "YASAMA SİSTEMİ"NE GEREK GÖRÜLMEZ 171

Batı'nın "İnsan Yapısı Kanun" Anlayışına Üstün Bir Değer Tanıması, Eski Yunan ve Roma Dönemlerinin Akılcı İlkelerine Bağlılıktan Doğar 172

Şeriat Devletinde ise Aslı Olan Şey "Akıl Ürünü" Kanunlara Değil, "Tanrı ve Peygamber" Kanunlarına Boyun Eğmektir 173

Şeriatın "Meşveret" Usulüne Yer Verdiği ve Bu Nedenle İslam Devletinin Demokratik Nitelikte Olduğu İddiası 178

İslam Devlet Uygulamasında "Meşveret" Usulüne, Demokratik Anlamda İş Görmek İçin Yer Verilmemiştir 180

DOKUZUNCU BÖLÜM
ŞERİAT DEVLETİNİN "OTORİTER" VE "TOTALİTER" NİTELİĞİ 183

Şeriat Sisteminin Totaliter Devlet Uygulamasına Sebep Olan Niteliği 183

ONUNCU BÖLÜM
İSLAMIN "ÖZGÜRLÜK" ANLAYIŞINA BAĞLI OLMASI NEDENİYLE OSMANLI DEVLETİ'NİN ÖZGÜRLÜKÇÜ DEMOKRASİYE YABANCI KALIŞI 187

"Özgürlük" Kavramının Batı'da ve Şeriat Ülkelerinde Taşıdığı Anlamlar Konusunda 187

Şeriat Devleti Uygulamasında "Özgürlük" Deyimi, Sadece "Köle" Durumunda Bulunmama Anlamını Taşır 188

Şeriat Devletinde "Siyasal Özgürlük" Diye Bir Şey Söz Konusu Değildir 191

İslamın "Özgür" İradeye ve "Akılcılığa" Yer ve Değer Verdiği İddiasını İleri Sürenler 191

Şeriat Devletinde Din, Vicdan ve İnanç Özgürlüğü Diye Bir Şey Olamayacağı Konusunda 192

Genel Olarak "İrade Özgürlüğü" Diye Bir Şey Yoktur 194

Kölelikte "Özgürlük" ve "Özgürlükte" Kölelik 196

Osmanlı Devleti Yaşamında Gerçek Anlamıyla "Özgürlük" Bilinci Hiçbir Zaman Var Olamamıştır 198

ON BİRİNCİ BÖLÜM
İSLAMIN "EŞİTLİKÇİ İNSAN HAKLARI" DÜZENİNE KAPALILIĞI NEDENİYLE OSMANLI DEVLETİ'NİN DEMOKRATİK YAŞAM VE GELİŞMELERDEN YOKSUN KALIŞI 201

Şeriat Dininin "Eşitlik" Esasına Yer Verdiği İddiaları 201

Şeriat Düzeninde Kişisel Eşitsizlik, Doğumdan Başlayan, Yaşam Boyunca Süren ve Ölümden Sonra Devam Eden Bir Durumdur 203

Şeriatın Eşitsizlik Yaratan Tabanı Hakkında 204

Köleliğin ya da Eşitsizliğin Giderilmesi Konusunda Şeriat Ülkeleri Kendiliklerinden Hiçbir Çaba Göstermemişlerdir ancak Dıştan Gelen Baskılar Sonucu Köleliği Kaldırma Yoluna Gitmişlerdir 243

ON İKİNCİ BÖLÜM
ŞERİATIN DEMOKRATİK YAŞAMI VE GELİŞMELERİ ENGELLEYİCİ EKONOMİ KOŞULLARINA BAĞLANMANIN SONUÇLARI 245

Şeriat Düzeni, Ekonomik Atalete Yer Vermek Suretiyle, İktidarın Mutlak ve Keyfi Şekilde Uygulanması Koşullarını Hazırlamıştır 245

Ekonomik Canlılığı ve Gelişmeyi Engelleyen Veriler ve Zihniyet 246

Maddi İhtiyaçlar (Rızk) Dahil Olmak Üzere, Her Şeyin (Çalışma Gücü vs.) Tanrı Tarafından Sağlandığı İnancı, Kişiyi Ekonomik Alanda da Yaratıcı Güçten Yoksun Kılar 258

İnsanları Ekonomik Bakımdan Şeriat Verilerine Göre Yaşatmak Suretiyle, İktidarı "Keyfi" ve "Despotik" Şekilde Uygulama Olasılığı 260

Şeriat Devletinde Halkın Büyük Çoğunluğuna "Yoksulluk Felsefesi" ve Azınlık Teşkil Eden Belirli Sınıflarına da "Rızk Bolluğu Felsefesi" Uygulanır 262

İslam Dünyası Şeriatın "Fakirlik" Felsefesini Fazilet Şeklinde Benimserken, Batı Dünyası Dünya Mutluluğunu ve "Varlıklı" Olmayı Teşvik Eder 294

Batı'da Gelecek Dünya Cennetleri Yerine, Yeryüzü Cennetini Yaratma Zihniyetinin Egemen Oluşu 294

"Sadaka" ve "Zekât" Sistemi, "Demokratik Sosyal Hukuk" Anlayışına Yer Vermeyip, Şeriat Devleti Uygulaması Bakımından Çıkarcı Bir Siyaset Aracı Olarak İş Görür 272

Şeriat Devleti Uygulamasında Ekonomik Ataleti Yaratan Diğer Hususlar 292

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BATI ÜLKELERİNDEKİ "ANAYASALCI" VE "DEMOKRATİK" GELİŞMELER "İNSAN" VARLIĞININ DEĞERİ FİKRİYLE ORANTILI BİR OLAYDIR Kİ ŞERİAT ÜLKELERİNDE GÖRÜLMEZ 301

Batı'da "Anayasalcı" ve "Demokratik" Gelişmelere Vesile Yaratan Nedenlerin Başında İnsan Varlığına, Aklına ve Zekâsına Güven ve Saygı Geleneği Gelir 302

Ortaçağ Batı Dünyası ile Şeriat Ülkelerinin, "İktidar" ve "Özgürlük" Sorunları Bakımından Aristo'dan Yararlanmadaki Farkı 311

Batı Dünyası, Ortaçağ Karanlıklarında Dahi "Temsili" Organlara Sahipken!.. 316

Batı Ortaçağında Kişi Hak ve Özgürlüklerinin Dünyevi İktidara Karşı Korunmasında Kilise Dahi Rol Oynayabilirken!.. 317

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İNSAN VARLIĞINI "KUL" KERTESİNDEN YUKARI DEĞERDE GÖRMEYEN VE HALK ÖĞESİNİ DEVLETİN TEMELİ EDİNMEYEN İSLAMİ DEVLET ANLAYIŞIYLA ANAYASALCI VE DEMOKRATİK GELİŞMELER OLAMAYACAĞI HAKKINDA 321

Şeriat Dini, İnsan Varlığının Kutsallığına İnanmaz ve Kişiyi, Özgürlükten Yoksun ve Sadece Tanrı ve Peygamber Emirlerine Boyun Eğmekle Görevli Kul Niteliğinde Yaratık Sayar 322

İslam Ülkelerinde Demokratik ve Özgürlükçü Yaşama Geçilemeyişinin Nedenlerini Arap'ın Değer Ölçülerine Dayalı "İnsan" Anlayışında Aramak Gerektiği Hakkında 340

"Özgür Akıl" Öğesine Olanak Tanımayan Şeriat Zihniyeti 347

Akıl Çağına Eriştirilmeyen Halkların Din Yoluyla Keyfilik ve Despotizm İçerisinde Ezilmesinin Doğal Olduğu 353

Halkı Cahil Tutanların Akılsızlığı ve Akılsızlığın Saltanatı 378

Akılcı Gelişmelerden Uzak Kalmanın Sonuçları; Geçmişten Ders Almak Yerine Kaderciliğe Saplanmışlık 405

Moğol İstilasını "Tanrı Emri"ne ve "Halkın İman Zayıflığı"na Dayatan Zihniyet 405

Yenilik Düşmanlığı Nedeniyle Demokratik Düzeye Çıkılamamış Olma Durumu 419

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
ŞERİAT DEVLETİ YAŞAMINDA İKTİDARIN "UHREVİ", "MUTLAK" VE "KORKUTUCU" NİTELİKLERE SAHİP OLUŞUNUN NEDENLERİ VE OLUMSUZ SONUÇLARI 433

İktidarın "Müstebit", "Korkutucu" ve "Keyfi" Nitelikte Oluşu Konusunda 434

İktidarın Kaynağının "İlahi" Oluşu ve Bunun Olumsuz Sonuçları 455

Şeriat Devleti Yaşamlarında "Hak ve Özgürlük Savaşımı" Verilmeyişinin Nedeni: "İktidar ile Özgürlük Arası Denge" Yoksunluğu 476

ON ALTINCI BÖLÜM
ŞERİAT DEVLETİ OLMANIN OLUMSUZ SONUÇLARI 529

Halkın Geriliğine, Sefaletine ve Mutsuzluğuna Seyirci İktidar 529

Şeriata Uyma Zorunluluğunun Devleti Sürüklediği Diğer Bazı Olumsuzluklar 551

Şeriata Saplanmışlık Nedeniyle Millilik Bilincinden ve Yurttaşlık Duygusundan Yoksun Osmanlı Devleti 581

ON YEDİNCİ BÖLÜM
ŞERİAT DİNİ, "SAVAŞ" AMACINA DAYALI DEVLET ANLAYIŞINA YER VERMEKLE, SOSYAL, EKONOMİK VE DEMOKRATİK HER GELİŞMEYİ ENGELLEMİŞTİR 597

Savaş Amaçlı Devlet Olmanın Sonuçları 597

İslamın "Savaş Amacına Dayalı Devlet" Anlayışına Yer Veren Yönleri 599

"Kâfirlere" Karşı "Cihat" Açmayı Amaç Sayan ve Savaştan BaşkaAmacı Olmadığı İçin Geriliklerden Kurtulamayan Osmanlı Devleti 609

"Cihat" Amacına Dayalı Devlet Olmanın Acı Sonucu: Haritadan Silinip Tarihe Karışmak 620

Şeriatın "Cihat" İlkesine Bağlı Kalma Zorunluluğu İçerisinde, Osmanlı Devleti'nin Askeri Nitelikte Kalıp Demokrasiye Yönelemeyişi Hakkında 636

İKİNCİ KISIM

DEMOKRATİK CUMHURİYETE GEÇİŞ / 641

BİRİNCİ BÖLÜM
"CUMHURİYET" DÖNEMİNİN HAZIRLIK SAFHASI 643

"Millet Egemenliğine Dayalı Özgür ve Bağımsız Yeni Bir Türk Devletini Kurma Çabaları 643

Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (1920-1923) 655

Cumhuriyetin İlanı ve 20 Nisan 1924 Tarihli Anayasa'nın Kabulü ve Hilafetin Kaldırılması 660

İKİNCİ BÖLÜM
"CUMHURİYET" REJİMİNE GEÇİŞ OLAYININ ÖNEM VE ÖZELLİĞİ 663

"Cumhuriyet" Demek, Devlet Yaşamımızda "Akıl Çağına" Yönelmişlik Demektir; Halkın Kendi Kendisinin Efendisi Olması Demektir 663

Atatürk'ün Getirdiği "Akılcı" Zihniyete Dayalı Devlet ve Hükümet Anlayışı, İslam Dünyasında Bir Dönüm Noktası Sayılır 668

"Allah mukadderatı; takdir etmiştir..."; "Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola sokar..." (Furkan Suresi, ayet 2; Müddessir Suresi, ayet 30)

"'Kaza ve kader', 'talih ve tesadüf' deyimleri Arapçadır... Türkleri ilgilendirmez..." (Atatürk, 30 Kasım 1929)[1]

"Menşelerimizi hatırlayınız. Tarihimizin en mesut devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır." (Atatürk, 29 Ekim 1923)[2]

"...Benden korkun..." (Mâide Suresi, ayet 3); "Benden korkun ki size karşı nimetlerimi tamamlayayım..." (Bakara Suresi, ayet 150); "Biz onları korkutuyoruz..." (İsrâ Suresi, ayet 60); "Eğer (halka karşı) şiddet gösterilmezse... fesat ve ihtilal zuhur eder." (Nizamülmülk); "Sultanım (halkla) başa çıkmanın yolları akıl ve mantıkla davranmak değil fakat şiddet kullanmaktır." (Hoca Bey'in IV. Sultan Murad'a öğüdü)

"Korku üzerine bir iktidar inşa edilmez." (Atatürk, 30 Kasım1929)[3]

"Aslan aç kalmadıkça avlanmaz ve hiçbir hayvana saldırmaz... Köpeğini (halkı) aç tut ki seni takip etsin." (Alâeddin Ata Mâlik Cüveynî); "**Biz çobanız, halk bizim sürümüzdür.**" (İmam Gazali); "Reayamız bizim sürümüz, vergimiz bizim güvenliğimizdir." (Nizamülmülk)

"Millete efendilik yoktur, hizmet etmek vardır..." (Atatürk, 1 Aralık 1921)[4]

"Hürriyet ve bağımsızlık benim karakterimdir. (...) Bence bir millete şerefin, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve bağımsızlığına sahip olmasıyla kaimdir. (...) Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir milletin evladı kalmalıyım..." (Atatürk, 22 Nisan 1921)[5]

---

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s.84.
2 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2017, s.149.
3 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.23, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2016, s.271.
4 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2015, s.124.
5 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.11, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2016, s.143.

SUNUŞ

Her ne kadar İslam şeriatının "demokrasi"ye yer verdiği "laiklik" ilkesini (din ve devlet ayrılığını) öngördüğü sanılırsa da yanlıştır. Tanrı ve peygamber emirleri olduğu söylenen *Kur'an* ve "hadis" hükümlerinin içeriği ve 1.400 yıllık uygulanagelişi şunu açıkça ortaya vurmuştur ki "İslam" deyimiyle "laiklik" ve "demokrasi" deyimleri, birbirleriyle bağdaşmayan, birbirleriyle uzlaşmayan, daha doğrusu birbirlerini yok kılan deyimlerdir ki Müslüman halkların başını yemiştir. Şu bakımdan ki İslam dininin kuruluşundan bu yana yani 1.400 yıl boyunca hiçbir İslam ülkesinde "Halk-millet egemenliği"ne dayalı, "laik", "özgürlükçü", "insanın doğal haklarına yer verici", "eşitlikçi", "seçimli" vs. nitelikte devlet ve hükümet sistemleri diye bir şey bilinmemiş; sadece "teokratik", "totaliter", "otoriter" ve insan varlığını kul kertesinde tutan usuller iş görmüştür. İslam halkları her dönem itibariyle daima korkutma ve yıldırma siyasetiyle yönetilmişler, yöneticileri tarafından daima sömürülmüşler, kötü yönetime ve sömürülmeye daima boyun eğmişler, istibdat rejimleri altında daima inlemişlerdir. "Atatürk Türkiye"si hariç bir tek İslam ülkesinde, kişi özgürlüklerini çiğner nitelikteki bu tür yönetimlere karşı en ufak bir serzeniş, en ufak bir direnme, demokrasi ve laiklik doğrultusunda en ufak bir özlem görülmemiştir. Şeriat uykusuna gömülmüş olarak Müslüman halklar, her şeyi kader işi bilip gerilikler, sefaletler ve ilkellikler içerisinde yuvarlanıp gitmişlerdir.

Bugün dahi durum pek farklı değildir. Siyasal bilim kaynaklarının demokrasi ölçeğine dayalı olarak 1984 itibariyle sergiledikleri

verilere göre, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan 37 ülkeden 21'i mutlak şekilde "özgürlükten yoksun", 15'i "kısmen özgür" ve sadece bir tanesi biraz olsun demokrasiye ılımlıdır ki o da "Atatürk"ün yarattığı laik Türkiye Cumhuriyeti'dir.[1]

Hemen ekleyelim ki yukarıdaki "kısmen özgür" deyimini, uluslararası nezaket kurallarının zorladığı "cömert" bir abartma saymak gerekir çünkü bu deyimle belirlenmek istenen 15 ülkenin (örneğin Pakistan, Mısır, Cezayir vs.) devlet yaşamlarını bilimsel bir eleştiriye tabi tutmakla, bunlardan hiçbirinin demokrasiyle uzaktan yakından ilgisi bulunmadığı sonucuna varmak güç olmayacaktır. İlerdeki sayfalarda bunun nedenleri ve gerekçesi açıklanacak, her olumsuzluğun "şeriata" saplanmışlıktan doğduğu anlatılacaktır.

Biz Türkler için de durum bu olmuştur; İslama girmeden önce "akılcı" ve "halk amaçlı" usullerle yönetilirken, girdiğimiz tarihten yani 1.000 yıldan beri demokratik ve laik bir düzene sahip olamayıp "teokratik" ve "müstebit" devlet ve hükümet yaşamlarına saplı kalışımızın ve bugün dahi (Atatürk sayesinde kavuştuğumuz laik devlet anlayışına rağmen) demokrasi vadilerinde bocalayışımızın, yolumuzu şaşırmışlığımızın başlıca nedeni şeriat ruhuyla yoğrulmuş, şeriat bataklığına saplanmış olmamızdır. Bu gerçeği "Atatürk", 29 Ekim 1923 tarihli bir konuşmasında şöyle dile getirmiştir: "Menşelerimizi hatırlayınız. Tarihimizin en mutlu dönemi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır..."[2] Ne hazindir ki her kötülüğün, her felaketin ve her musibetin şeriattan doğma olduğunu bir türlü anlayamamışızdır.

İslam şeriatının "laikliğe" ve "demokrasinin" hiçbir şekline (yani ne mutlak ne de özgürlükçü demokrasiye) olanak vermemesinin nedeni, yine ilerdeki sayfalarda belirteceğimiz gibi, bu dinin esas itibariyle "Araplara özgü" bir din olmasından, "Arap karakterine", "Arap geleneklerine" göre yoğrulmasındandır.[3] "İbni Haldun" gibi geçmiş dönemlerin en ünlülerinden tutunuz da çağdaş Müslüman yazarlara varıncaya kadar, Arap'ın ulusal karakterlerine vakıf olarak "siyasi iktidar" konusuna eğilen yazar ve bilginlerin genellikle belirttikleri şudur ki "Arap" toplumunu yönetmenin tek yolu, "doğaüstü bir irade gücüne" (Tanrı iradesine) dayalı olarak korku, şiddet ve yıldırma

1 Freedom House'un bu değerlendirmesi için bkz. Samuel P. Huntington "Will More Countries Become Democratic?", *Political Science Quarterly*, c.90, sayı 2, Yaz 1984.

2 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 207, s.149.

3 İslamın Araplara özgü bir din oluşu konusunda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

usullerini kullanmaktır. Çünkü Arap, yine bu yazarlara göre, kendi başına buyruk, serbest irade yoluyla toplumsal karar verme ve toplum halinde kendi kendini yönetme olasılığından yoksun, kamu yararını daima kişisel çıkarlarına fedaya hazır, kendinden olana karşı daima isyankâr, kindar ve gaddar, daima kaderci, daima ayrıcalıktan yana, daima eşitlikçiliğin karşısında olan bir yaratıktır. İbni Haldun *Mukaddime*[4] adlı yapıtında, Arap karakterini eleştiri konusu yaparak şöyle der:

> "Genel olarak söylemek gerekirse Araplar (Tanrı ve peygamber emirleri gibi bir temelden yoksun) devlet kurma yeteneğine sahip değillerdir... (Kendilerine özgü yetersizlikler) onları yeryüzünün yönetilmesi en güç bir milleti yapmıştır. Öte yandan pek nadiren görüş birliği içerisindedir çünkü her bir Arap kendisini (dünyanın fatihi sanır). Bundan dolayıdır ki bir Arap, bir başka Arap'ın emri altına gitmek istemez; girdiği takdirde ona karşı husumet ve düşmanlık besler."

Arap'ın bu yönlerini ve özellikle kaderciliğini, batıla inanmışlığını, çıkarcılığını çok iyi bilen Muhammed, "egemenliğin" tek kaynağı ve sahibi şeklinde tanımladığı "korkutucu" bir Tanrı'nın "korkutucu elçisi" olarak iş görmenin, Arap kavimlerine boyun kırdırtmak ve onları kendi iktidarı ve yönetimi altında toplamak bakımından, en başarılı çözüm yolu olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayıdır ki egemenliğin Tanrı'ya ait, Tanrı'dan gelme ve Tanrı iradesi olarak ortaya çıktığını, kişi ve toplum yaşamlarının her yönünün Tanrı ve peygamber emirleriyle ayarlandığını söylemiş, her şeyin Tanrı yazısı olup "kader ve kaza" şeklinde kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu doğrultuda olmak üzere Tanrı'dan gelmedir diye yerleştirdiği emirlerle iş görmüştür. Bir an için olsun egemenliğin halka ait, halkın iradesi olmak üzere ortaya çıktığını ve halkın bu egemenliği doğrudan doğruya ya da temsilcileri marifetiyle kullanacağını öngören bir görüşe yönelmemiştir; bir an için olsun aklının kenarından, özgürlükçü, eşitlikçi demokrasi fikrini geçirmemiştir; bir an için olsun insan varlığının, sırf "insan" olmak nedeniyle "doğal" ve "kutsal" nitelikte "dokunulmaz haklarla" donatıldığını ve bu hakların ihlal edilmesinin insan şahsiyetinin haysiyetini çiğnemek olacağını göz önünde tutmamıştır; bir an için olsun, "din" ve "dünya" işlerini bir-

4 İbni Haldun, *Mukaddime*, c.1-2, çev. Turan Dursun, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

birinden ayırıp kişilerin ve toplumun özgür akıl rehberliğiyle kendi dünya yaşamlarını düzenlemeleri gereğine yanaşmamıştır.[5] Aksine, kişi-toplum yaşamlarının her yönünü, en ince ayrıntısına varıncaya kadar, gökten inme diye tanımladığı "buyruklarla" düzenlemiştir: Örneğin *Kur'an*, iktidarın kaynağı, kullanılışı, vergi, kölelik, evlilik, boşanma, miras, şahadet, borçlanma, zina, hırsızlık, savaş vs. gibi siyasal, sosyal ve ekonomik her alanda temel esaslar içeren ve insan yapısı kanunlarla asla değiştirilemeyecek olan temel bir yasadır. Hem de öylesine ki özgürlükçü ve eşitlikçi demokrasi ilkelerine ters düşen bu buyruklara uymayanları ya da bunları eleştirmeye ve değiştirmeye kalkışacak olanları Tanrı düşmanı diye bilmiştir. Sayısız denecek kadar çok örneklerden birine hemen şuracıkta değinmek gerekirse; *Kur'an*'a koyduğu ya da *Kur'an* olmayarak yerleştirdiği hükümlerle köleliğin "Tanrısal" bir kuruluş olduğunu ilan etmiş (Nahl Suresi, ayet 75) ve yaşamı boyunca bizzat kendisi köle satın almış, köle kullanmış ve köle satmıştır. Bundan dolayıdır ki kendisinden sonra 1.400 yıl boyunca köleliğe karşı hiç kimse sesini çıkarmamış ve böylece köle ticareti, tüm İslam ülkelerinde, "meşruiyetini" korumuştur; ta ki 20. yüzyılın başlarında Batı devletlerinin zorlamasıyla "resmen" yasaklanana kadar.

Öte yandan, yine Tanrı'dan gelmedir diye yerleştirdiği hükümlerle, örneğin "İslamiyetten gayrı bir dine yönelenler sapıktır." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 19, 85); "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün." (Tevbe Suresi, ayet 5); "Ey inananlar! Babalarınızı, kardeşlerinizi -eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa- dost edinmeyin." (Tevbe Suresi, ayet 23); "Kitap verilenlerden (Yahudiler, Hıristiyanlar)... hak dini (İslamı) din edinmeyenlerle boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye (kafa parası) verene kadar savaşın..." (Tevbe Suresi, ayet 29); "Ey Müslümanlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin; onlar birbirlerinin dostudur; sizden kim onlarla dost olursa, o da onlardandır." (Mâide Suresi, ayet 51); "Allah onları (Yahudileri, Hıristiyanları vs.) yok etsin." (Tevbe Suresi, ayet 30); "(Yahudiler ve Hıristiyanlar) nerede bulunsalar, onlara alçaklık damgası vurulmuştur." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 112); "Allah ve peygamberlerine karşı gelenlerin (münafıkların)... cezası, öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülmektir..." (Mâide Suresi, ayet 32); "Her kim dinini (ki Müslümanlıktır) değiştirirse, onu hemen öldürünüz..." (hadis) ya da "Allah'ın kimi-

5 İlerde On Beşinci Bölüm'de bu hususlar ele alınmıştır.

ni kimine üstün kılmasından ötürü... erkekler kadınlar üzerinde hâkimdir..." (Nisâ Suresi, ayet 34); "İki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına bedeldir..." (Bakara Suresi, ayet 228); "(Mirasta) erkeğe, kadına nispetle iki pay verilir". (Nisâ Suresi, ayet 176); "(İtaatsizlik, inatçılık) etmelerinden endişelendiğiniz (kadınları) dövün..." (Nisâ Suresi, ayet 34); "Bana cehennem gösterildi, çoğunluğu kadınlardı.." (hadis) şeklindeki ve benzeri nice emirlerle[6] ve bu emirleri bizzat uygulamak suretiyle kendisinden sonraki kuşaklara, "iktidarın" şiddet ve dehşet usulleriyle kullanılması gerektiğini fazilet sanan bir "devlet ve hükümet zihniyeti" miras bırakmıştır.

Şunu belirtmek yanlış olmayacaktır ki egemenliğin Tanrı'ya ait ve "Tanrı iradesi" şeklinde yerleşmiş olduğunu söylemekle ve Tanrı buyruklarını insan varlığının doğal hak ve özgürlüklerini eritir niteliğe getirmekle, Muhammed, "demokratik" bir düzen yerine sadece "teokratik" ve "totaliter" nitelikte devlet ve hükümet şekillerine cevaz vermiş ve Müslüman halkların siyasal, sosyal ve ekonomik kaderini değişmez, olumsuz ve pek talihsiz bir yörüngeye sürüklemiştir. İlerdeki sayfalarda bu talihsizliğin biz Türkler bakımından kısa öyküsü yer almış olup, vaktiyle yani İslama girmeden önce, siyasal ve sosyal yaşamlarımızı akılcı verilere göre ayarlarken ve bunun nimetlerinden yararlanırken, İslamiyeti kabul sonucu yavaş yavaş nasıl Araplaştığımızı, akılcılığın nimetlerinden nasıl yoksun kalıp teokratik ve müstebit yönetimlere saplandığımızı ve nasıl gözü kapalı olarak yöneticilerin sınırsız ve keyfi iktidarlarına katlanmayı görev saydığımızı gösteren hususlar özetlenmiştir; şu anlatılmak istenmiştir ki Atatürk'ün, Türk insanını çağdaş ve uygar devlet anlayışına ve yaşamlarına kavuşturmak üzere "Egemenlik kayıtsız ve şartsız millete aittir" diyerek ve "'Kaza ve kader', 'talih ve tesadüf' deyimleri Arapçadır... Türkleri ilgilendirmez..."[7] diye ekleyerek getirdiği laiklik ilkesine sarılmadıkça demokrasinin nimetlerine ulaşmamız bir hayal olacaktır.

---

6 Bu hususlar için bkz. İlhan Arsel, *Aydın ve "Aydın*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016; ayrıca bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 24. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

7 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s.84.

TEOKRATİK DEVLET ANLAYIŞINDAN DEMOKRATİK DEVLET ANLAYIŞINA (ŞERİAT DEVLETİNDEN LAİK CUMHURİYETE)

İslamiyetin yerleşmesinden bu yana yani aşağı yukarı 1.400 yıllık bir süre boyunca Müslüman toplumlar, "teokratik" ve "totaliter" devlet ve hükümet sistemleriyle yönetilmiş olup, "demokrasi" ya da "halk-millet egemenliği" veya "laiklik" ya da "özgürlük rejimi" diye bir şey bilmemişlerdir. Bunun tek nedeni İslamın demokrasiye, daha doğrusu demokrasinin her şekline ve özellikle gerçek ve özgürlükçü "demokrasiye" ve hatta "Cumhuriyet'e", kapalı olup, sadece "teokrasiye", "totalitarizme" ve "mutlakıyetçiliğe" yatkın bulunması ve ancak bu tür devlet ve hükümet şekilleriyle bağdaşır olmasıdır. Denilebilir ki hiçbir düzen İslam kadar doğal hak ve özgürlükleri yok edercesine din ve devlet işlerini iç içe yığmamış ve yine hiçbir din, insan varlığını fiziki ve manevi baskı altında tutmak bakımından İslam kadar başarı gösterememiştir.

Her ne kadar çoğu İslamcının ağzından "İslam Cumhuriyeti" deyimi eksik olmazsa da bu deyim, halk iradesine ve egemenliğine dayalı ve insan hak ve özgürlüklerini amaç edinen bir devlet ve hükümet sistemi karşılığı olarak anlam taşımaz; taşıdığı anlam, toplum yaşamlarının, gökten inme olduğu kabul edilen ve genellikle kişi özgürlüklerini yok eden Tanrı ve peygamber emirleri gereğince düzenlenmesidir ki bu da ortaya "Demokratik Cumhuriyet" zihniyetine ters düşen bir devlet ve hükümet şekli çıkarır.

İlerdeki bölümlerde bunun böyle olduğunu ayrıntılarıyla göreceğiz fakat konuya hazırlanmış olarak girmek maksadıyla şimdilik kısaca şunu belirtelim ki "demokrasi" ve "cumhuriyet" deyimleri, her ikisi de her şeyden önce "egemenliğin" topluma ait olup, halk (ya da millet) iradesi olarak ortaya çıktığını anlatır. [illegible] Latince "respublica" (ki topluma ait şey demektir) deyiminin Arapça karşılığı olan "Cumhuriyet" sözcüğü de "halka ait devlet" anlamına gelir (cumhur, halk demektir; cumhuri = halka ait ve cumhuriyet deyimi de halka ait devlet demektir).

Her iki halde de "egemenlik" denen şey toplum iradesinin ifadesi olarak "beşeri" bir nitelik taşır ve halkın ya bizzat ya da seçmiş olduğu temsilciler aracılığıyla kendi yaşamlarını düzenleyici kanunlar yapıp kendi kendisini, kendi iradesiyle idare etmesi sonucunu doğurur. Özellikle "cumhuri" devlet ve hükümet uygulamasında, başta devlet başkanı olmak üzere bütün karar organlarının halk (ya da halkın temsilcileri) tarafından serbest irade yoluyla seçilmiş olmaları gerekir.

Ancak ne var ki halkın kendi kendini yönetmesi ve kanunlarını geçirmesi ya da seçim usulleriyle iş görmesi, gerçek demokrasi uygulaması bakımından yeterli değildir; bunlarla birlikte insana özgü kişi hak ve özgürlüklerinin varlığı ve akılcılığın egemenliği de gereklidir. Oysaki İslam şeriatı bu öğelere yabancıdır ve daha doğrusu bunlardan hiçbirini benimsemez.

Çünkü bir kere İslamda egemenliğin halka ait olması ya da halk iradesi şeklinde ortaya çıkması ya da devlet başkanlarının ve karar organlarının halk eliyle seçilmeleri diye bir şey yoktur; egemenlik Tanrı'ya ait ve Tanrı'dan gelme sayılır, Tanrı ve peygamber iradesi (emirleri) olarak (örneğin Kur'an ayetleri ya da hadis hükümleri şeklinde) kişilerin tüm yaşamlarını ayarlar. Bundan dolayıdır ki İslamın var kıldığı devlet şekline "teokrasi" adı verilmek gerekir. (Teokrasi deyimi theos ve chratos köklerinden oluşup theos sözcüğü Tanrı ve chratos sözcüğü de iktidar demektir. Böylece teokrasi deyimi iktidarın Tanrı'ya ait bulunduğu devlet ve hükümet şeklinin karşılığıdır.) Bu itibarla, Tanrı buyruklarından oluştuğu kabul edilen *Kur'an*, toplum için anayasa hükmündedir. Toplum olarak kişiler *Kur'an*'a (ve aynı nitelikte sayılan peygamber emirlerine) kendilerini teslim etmişlerdi. [illegible]

Buna karşı yapabilecekleri hiçbir şey yoktur; örneğin Tanrı iradesi diye kabul edilen *Kur'an* hükümlerini, velev ki bu hükümler akla ve mantığa aykırı olsun, ilga edemezler, değiştiremezler, farklı şekle getiremezler.

Şunu hemen belirtelim ki İslam ülkeleri tarihinde gerçek anlamda "seçim" diye bir şey de olmamıştır. Muhammed'in ölümünden sonraki uygulamalar, halifelerin ve yöneticilerin ya "atama" usulleriyle ya da "irsiyet" yoluyla işbaşına gelmeleri şeklinde olmuştur ki demokratik hiçbir nitelik taşımamıştır. 1.500 yıl boyunca Müslüman halkların iktidar sahiplerini serbest seçim ve özgür irade yoluyla seçtikleri görülmemiştir. Bugün dahi, Türkiye dışında kalan Müslüman ülkelerde demokratik sayılabilecek bir seçim uygulaması görülmez. Çoğunda Muhammed'e halefiyet ya da irsiyet esasına göre iktidara mutlak şekilde sahip şeyhler, emirler, krallar vs. görülür (örneğin Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün vs. gibi). Seçim sistemlerinin bulunduğu yerlerde (örneğin Mısır, Cezayir, Pakistan, Kuveyt vs. gibi) dahi her şey göstermelik olup, demokratik nitelikte bir uygulamadan söz edilemez.[1]

Öte yandan "demokrasi" demek, biraz önce dediğimiz gibi, sadece egemenliğin halka ait olması ve sadece seçim sisteminin uygulanması demek değildir. Bunun da dışında insanın insan olmak sıfatıyla sahip bulunduğu ve hiçbir şekilde yok edilemeyecek olan hak ve özgürlüklerin varlığı ve korunması demektir. Gerçek demokrasi insan varlığını kutsal bir değer olarak kabul eden, bu nedenle onun akli verilerine ve gelişmesine güvenen, ona özgür ve serbest iradesiyle kendi kendini yönetme olasılığını veren bir rejimdir. Böyle bir rejimde kişilerin düşünce, inanç, fikir, söz, eşitlik vs. gibi hak ve özgürlüklerinin yok edilmesi ya da ekonomik ve sosyal bakımdan ya da cinsiyet açısından eşitsizliklere konu edilmeleri (örneğin kadın sınıfının aklen ve dinen aşağılık görülmesi ya da köleliğin doğal kuruluş olarak benimsenmesi vs. gibi durumlar) söz konusu değildir.

Oysaki İslam şeriatı, insanı, özgür iradeye ve kendi kendisini yönetme yeterliliğine, düşünme, din ve inanç serbestliğine sahip bir varlık olarak ele almaz; aksine zavallı, aciz ve her davranışı Tanrı ve peygamber emirleriyle düzenlenmesi gereken bir kul, bir yaratık olarak tanımlar. Öyle bir kul ki kaderi daha ana karnında iken Tanrı tarafından çizilmiş olup doğumu sırasında defteri sağdan ya da sol-

1 En son örneklerden birini vermek gerekirse, nüfusu 606.000 olan Kuveyt Emirliği'nde Ekim 1992'de yapılan seçimlere, sadece 1921'den bu yana ülkede ikamet etmiş olan ailelerin 21 yaşını aşkın erkekleri oy hakkına sahip olarak katılmıştır.

dan verilmiş ve yaşamının her noktası Tanrı ve peygamber emirleriyle belli edilmiştir. Bu emirler genellikle kişinin hak ve özgürlüklerini yok edici ve haysiyet duygularını küçültücü nitelikte şeylerdir.

Örneğin *Kur'an*'da, insanların "eşitlik" üzere yaratılmayıp ekonomik, sosyal ve şahsiyet ya da diğer bakımlardan farklı kılındıklarını ortaya vuran hükümler yer almıştır. Nahl Suresi'nde köleliğin doğal bir kuruluş olduğu ve Tanrı'nın bir kısım insanları "efendi" ve bir kısım insanları da "köle" niteliğinde kılıp, mal ve eşya şeklinde onların emrine verdiği yazılıdır:

> "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köleyle, kendilerine verdiğimiz (bol rızk ve) güzel nimetlerden... sarf eden kimseyi misal gösterir. Hiç bunlar eşit olur mu?" (Nahl Suresi, ayet 75)

Yine Nahl ya da Zuhruf Surelerinde Tanrı'nın, insanlardan bir kısmını, diğer bir kısmına üstün yapmak için farklı ölçüde rızk verdiği ve böylece rızk ve derece eşitsizliği gözettiği anlatılmıştır:

> "Allah rızk verirken kiminizi diğerlerine üstün tutmuştur" (Nahl Suresi, ayet 71);

> "Dünya hayatındaki (rızk ve) geçimlerini aralarında böldük ve bazılarını bazılarına üstün kıldık ki bazıları bazılarına hizmet etmekle âlem düzen bula..." (Zuhruf Suresi, ayet 32)

Nisâ Suresi'nde cinsiyet farkından doğma eşitsizlikler ve haksızlıklar dile getirilmiş ve erkeklerin kadınlara üstün tutuldukları belirtilmiştir. Örneğin Nisâ Suresi'nde, "Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü... erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler" (Nisâ Suresi, ayet 34) yazılı olup Bakara Suresi'nde de "Erkeklerin (kadınlardan) bir üstün dereceleri vardır" (Bakara Suresi, ayet 228) diye açıklanmış ve kadının tanıklığının ya da miras hakkının erkeğe nazaran yarım olduğu anlatılmış ve bunlara benzer daha nice hükümlere dayanarak Muhammed, kadınların dinen ve aklen eksik yaratıldıklarını anlatmıştır.

Öte yandan Âl-i İmrân Suresi'nde İslamdan gayrı gerçek bir din olmadığı ve başka bir dine yönelenlerin sapık oldukları yazılmış (Âl-i İmrân Suresi, ayet 85), Tevbe Suresi'nde "müşrikleri nerede görürseniz öldürün" (Tevbe Suresi, ayet 5) diye emir olunmuş ve ayrıca Kitap Ehliyle (yani Yahudiler ve Hıristiyanlarla) "hak dini din edinmeyenlerle boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar" sa-

vaşılmak gerektiği anlatılmış, yine Tevbe Suresi'nde "Babalarınızı, kardeşlerinizi -eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa- dost edinmeyin" (Tevbe Suresi, ayet 23) diye hatırlatılmıştır.

Mâide Suresi'nde "Ey Müslümanlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin... Sizden kim onlara dost olursa, o da onlardandır" (Mâide Suresi, ayet 51), Tevbe Suresi'nde "Allah (Yahudileri ve Hıristiyanları) yok etsin..." (Tevbe Suresi, ayet 30) diye eklenmiş ve böylece inanç farkına dayalı olmak üzere insanlar ya da yurttaşlar arasında ayrıcalıklar ve düşmanlıklar yaratılmıştır.

Bu örnekleri sonsuza dek çoğaltmak mümkün; ilerdeki bölümlerde diğer bazılarını ele alacağız. Fakat söylemeye gerek yoktur ki bu verileri benimseyen ve uygulayan bir toplumda ne "cumhuriyet" ne "demokrasi" ne "özgürlük" ne "eşitlik" ne "millilik" ne "insana saygı" diye bir şey olur; nitekim İslam ülkelerinin hiçbirinde olmamıştı.

"İslami devlet" niteliği içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, Türkler bakımından bu acı gerçeğin son örneğini oluşturur. Türklerin kendilerine özgü "bir Müslüman oluş tarzı" yarattıklarını sanıp ya da Fatih'in fermanlarını örnek yapıp, Osmanlı'nın "renkli ve hoşgörülü" bir tarihi olduğundan söz etmek, bilimsel gerçeklere ihanet olur. Hangi "renkli" ve hangi "hoşgörülü" tarih? Eğer insanca ve mertçe ve dürüst ve dikakçı bir yaklaşımla konuşmak gerekirse, bilimsel ve tarihsel gerçek şudur ki Osmanlı tarihi, ufacık bir bakkal kâğıdına sıkıştırabileceğimiz birkaç satırdan ibarettir; teokratik ve müstebit yaşamlar, din adına "cihat"lar, yağma ve talanlar, toplumsal karışıklıklar, yersiz idamlar, insan varlığının değeri duygusuna yabancılıklar, kişi hak ve özgürlüklerine saygısızlıklar, bağnazlıklar, iktidar uygulamasında Türk'ün gerçek çıkarlarına aykırılıklar, Türk insanını benliğinden, milliliğinden, dilinden ve geleneklerinden yoksun kılmalar...

Ve yine tarihsel ve bilimsel gerçek şudur ki İmparatorluğun çöküşüyle birlikte Türk toplumu, Atatürk sayesinde demokratik cumhuriyetçi, özgürlükçü, insan varlığının kutsallığı fikrini benimseyici, dikakçılığa ve insanlar arası sevgiye yer verici zihniyet ve yaşamlara yönelmiştir. Yönelebilmesinin tek nedeni de "akılcılık" ve "laiklik" yolunu seçip şeriata sırt çevirebilmesidir. İlerdeki sayfalarda bu gelişimin kısa özeti yer alacaktır.

***

Gerek toplum ve gerek aydın sınıflar olarak "şeriat"la ilgili her konuda gerçekten çok habersiz ve bilgisiz kalmışızdır. Yüzyıllar boyunca bütün çektiklerimiz, sonu gelmez geriliklerimiz ve bugünkü

sefilliklerimiz ve geleceği karanlıklar içerisinde görmemiz hep bu eksikliklerimizdendir. Yüzyıllar süresince hep şeriat yalanları ve masallarıyla aldatılmış ve avutulmuşuzdur. Şeriatın her konuda ve her şeyde "en iyiyi", "en güzeli", "en mükemmeli" getirdiği ve yerleştirdiği sözlerine kanmışızdır. Şeriatın uygarlık ve ahlakilik yarattığını, şeriatın her ilmi kapsadığını, şeriatın en ideal ve ileri devlet ve hükümet sistemlerini getirdiğini duymuş ve bu hikâyelere safça inanmışızdır. Her kötülüğün, her musibetin, her yenilginin ve her kötü yönetimin şeriatı ihmal etme, şeriattan uzaklaşma ya da şeriatın özüne yabancı kalma sonucu olduğunu sanmışızdır. Oysaki her geriliğin ve ilkelliğin, her ahlak eksikliğinin, her fena yönetim ve müstebit devlet ve hükümet şeklinin ve kısacası felaket ve sefalet sayılabilecek ne varsa her şeyin şeriattan doğma olduğunu öğrenememiş ve düşünememişizdir. Şeriatın özünü ve geçmiş yüzyıllar içerisindeki uygulanışını akıl kıstasına vurup şeriat toplumları tarihini eleştirmekle bunun böyle olduğunu anlamak mümkünken, bunu yapmamış, yapamamışızdır. Akılcılığa düşman medrese eğitimiyle yoğrulmuş kafalarımız için şeriat dışında hiçbir gerçeği görme olasılığı olmamıştır. Bu yüzdendir ki uğradığımız felaketlerin gerçek nedenleri üzerine eğilmemiş ve bunların tekerrürünü önleyici çareleri bir türlü bulamamışızdır.

Kuşkusuz ki kendi geçmişinden ve geçmişteki felaketlerden ders almamış milletler çoktur. Ne yazık ki biz Türkler, özellikle Osmanlı dönemi itibariyle, bu milletlerin başında gelmişizdir. Bizi uçurumlara sürükleyen olaylar girdabına kapıldığımız ve kötüye gidişi gözlerimizle görür olduğumuz anlarda dahi her şeyi din açısından değerlendirmişizdir; akıl yoluyla kurtuluş çaresi arayacak yerde, her şeyi kader felsefesiyle savunur ve çocuk zekâsından ileri geçmeyen buluşlarla avunur olmuşuzdur.

17. yüzyılın başlarında Şair Veysi, devletin ve toplumun çözülmekte olduğunu belirtirken ve kadıların ve kazaskerlerin zorbalıklarına, soysuzluklarına, "büyüklerin" para hırsına, rüşvet almalarına, iltimaslarına, yeniçeri ocağındaki disiplinsizliklere ya da "kadınların serkeşliklerine" değinirken, balığın baştan kokmaya başladığını hatırlatır ve bütün bu uygunsuzlukların nedenini "şeriattan uzaklaşma"da bulurdu.

Şair Veysi'den 20 30 yıl sonra, "Koçi Bey", 1630'da yayımladığı ünlü *Risale*'sinde, devletteki çöküntünün bilançosunu çizerken ve özellikle "Enderun halkının" ve kadınların devlet işlerine karışmasından yakınırken İslamın ihmal edildiğini, kurtuluş için tek çarenin

İslama dönmek ve şeriat esaslarına harfiyen izlemek gereğini öne sürerdi.

Koçi Bey'in yayınladığı bu *Risale*'yi, 23 yıl sonra Kâtip Çelebi'nin 1653'te yayımladığı *Destur al-Amel li-Islah al Halel* adlı risalesi izler. Görüşlerde değişiklik yoktur; devlet zayıflamaktadır, köylü soyulmaktadır, devlet hazinesi boşalmaktadır, lükse düşkünlük artmaktadır ve bütün bunların nedeni "İslamdan uzaklaşmadır"; yapılacak şey, İslama dönmektir.

Aynı yüzyılın ikinci yarısında, 1690'da "Hezarfen Hüseyin Paşa", kendisinden öncekilerin ve özellikle Koçi Bey'in ve Kâtip Çelebi'nin düşündüklerini tekrarlamak ve onların öğütlerini yinelemek suretiyle devlete ve topluma karşı görevini yaptığını sanır. Ne var ki bütün bu akıldışı öğütler ve İslamın özüne dönme hususundaki bu ısrarlar, koca devleti 1699'da Karlofça yenilgisinden ya da 1700'de İstanbul Antlaşması ve 1711 Prut ve 1718 Pasarofça gibi benzeri felaketlerden kurtaramayacaktır. Aksine, felaketler kuyusuna dalındıkça devletin ve toplumun akılsızlığı ve şeriata dönme hırsı artacaktır. Bu zavallı zihniyet devleti 20. yüzyılın sonlarına getirip bırakacaktır. Bilindiği gibi Tanzimat fermanlarında devletin uğradığı musibetlerin başlıca nedeninin şeriattan uzaklaşma olduğu anlatılmıştır.

Her hususta bu böyle olduğu gibi, siyasal hukuk açısından da durum aynıdır ve aynı akılsız gidiş kendisini ortaya vurmaktadır. Osmanlı Devleti'nin anayasalcı ve demokratik bir sisteme yönelemeyip "mutlakıyet" ve "istibdat" rejimi şeklinde kalışının nedenlerini bu akılsızlıkta ve daha doğrusu şeriata saplanmışlıkta aramak gerekir.

Ne hazindir ki daha ilk ortaya çıktığı tarihten bugüne gelinceye dek şeriat devleti uygulamasında despotizmden, totalitarizmden, özgürlük dışı rejimlerden başka bir şey görülmediği halde, şeriat devleti sistemine özlem huyundan vazgeçememişizdir. Şeriatın "anayasalcı" ve "demokratik" denebilecek bir yönetime yer vermediğini öğrenememişizdir.

Ne "Muhammed"in 1.400 yıl önceleri kurduğu devlet ve hükümet sisteminde, ne onu izleyen "Hulefa-i Raşidin" döneminde, ne Emeviler ve daha sonra Abbasiler ya da daha sonraki İslam devletlerinde (örneğin Gazneliler, Selçuklular ve nihayet Osmanlılarda) "anayasalcı", "cumhurcu", "demokratik" diyebileceğimiz bir gelişme görülmemiştir. Aksine sadece keyfi ve mutlak hükümdarlıklar, sadece teokratik uygulamalar (hem de en kötü şekliyle), sadece anarşik olaylar, sadece özgürlük dışılıklar, kölelikler, eşitsizlikler, gerilikler, ilkellikler ve sefillikler görülmüştür. Şeriatın var kıldığı siyasal re-

jimler, toplumun ve kişilerin 1.400 yıl boyunca koyun sürüsü örneği yönetilmeleri, baskılar, zulümler ve akılsızlıklar içerisinde yaşatılmaları sonucunu doğurmuştur.

***

İslam tarihinin başlangıcı sayılan Hicret'in ilk yılından (ki miladi 622'dir) bugüne gelinceye kadar yani 1.400 yıl boyunca, İslam ülkelerinin hiçbirinde (Atatürk Türkiye'si hariç) "anayasalcı ve demokratik" düzeyde bir uygulama, bir gelişme görülmemiştir. Uygulama şöyle dursun ve fakat bu yönlerde ciddi bir kıpırdanma, bir deneme, hiçbir şey olmamıştır. 1.400 yıl boyunca hiçbir İslam ülkesinde kişiler ve toplum bakımından geçerli bir özgürlük sistemi, bir "doğal hukuk" kavramı, "halk-millet egemenliği" diye bir uygulama ya da iktidarın halk çıkarlarına ve halkın gelişmesi uğruna kullanılması ya da "iktidar" ile "özgürlük" arası denge ya da halkın devlet yönetimine katılması ve iktidarı denetlemesi ve daha başka bir deyimle "siyasal demokrasi", "liberal demokrasi" ve nihayet "sosyal demokrasi" gelişmeleri, gerçek anlamda "cumhuriyet" rejimleri ya da buna benzer sistemler, eylemler diye bir şey görülmemiştir.

Batı'da bundan 2.500 yıl önceleri işlediğine tanık olduğumuz demokratik sistemlere ve şu son üç yüzyıla yakın süre boyunca devamlı şekilde geliştiğini izlediğimiz liberal ve sosyal demokrasi örneklerine İslam toplumları tüm olarak yabancı kalmışlardır. Çünkü İslam, daha ilk ortaya çıktığı andan itibaren demokrasinin her şekline kapalı bir devlet ve hükümet zihniyeti getirmiştir. 1.400 yıl boyunca İslam ülkelerinde izlenen tek şey "teokratik" ve "despotik" rejimler, "mutlakıyet" şeklindeki hükümdarlıklar, iktidarın sorgusuz sualsiz ve her türlü denetimden uzak uygulamaları ve özgürlük yoksunlukları olmuştur; "60 yıllık istibdat, bir saatlik huzursuzluktan daha iyi'dir" inanışları nedeniyle siyaset ilimlerine dahi yer verilmemiştir.

Egemenliğin Tanrı'dan geldiği ve Tanrı'nın yeryüzündeki vekili (halife) tarafından kullanılacağı ve halifenin (ya da iktidar sahiplerinin) sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olduğu ve bu nedenle iktidar, yöneticiler tarafından kötüye kullanılsa ve zulüm şeklinde uygulansa dahi ona mutlak itaat gerektiği inancı içerisinde yoğrulan insan kafaları, koyun sürüleri gibi yönetilegelmişlerdir. Bu genel uygulamanın ilk ve tek istisnasını, 1920'lerden sonra "Atatürk Türkiye"si teşkil etmiştir. Atatürk Türkiye'siyle birliktedir ki ilk kez bir İslam ülkesinde, egemenliğin kaynağının Tanrı değil toplum (halk-millet) ve daha doğrusu "Beşer iradesi" olduğu ve bu iktidarın Tanrı adı-

na halife değil ve fakat millet adına yine millet tarafından seçilmiş organların kullanabileceği, egemenlik denen nesnenin "ilahi" nitelikte değil fakat "toplumu oluşturan kişilerin iradelerinin toplamı" olarak, beşeri nitelikte bulunduğu; devletin amaç ve görevlerinin İslamı uygulamak, yaymak ya da din hükümlerini (örneğin ibadet, cihat vs.) zorlamak değil, aksine din denilen şeyi kişi ile Tanrı arası ilişkiler sayıp, bu alana el atmamak ve sadece dünya yaşamlarını düzenlemek olduğu hususları kamu vicdanına işlenmeye başlanmıştır. Bütün bu mutlu sonuçlara, şeriata yönelmekle değil fakat şeriattan uzaklaşmakla ulaşılmıştır. Ve işte bugün, bütün çekilen sıkıntılara, zorluklara, taşkınlıklara, bunalımlara ve zaman zaman umut kırıcı durumlara rağmen Atatürk'ün demokratik ve laik devlet anlayışına sürüklediği Türkiye Cumhuriyeti, bütün İslam ülkeleri içerisinde en uygar ve onlarla kıyaslanamayacak kadar ileri noktadadır.

***

İslam ülkelerinin 1.400 yıl boyunca anayasalcı ve demokratik denemelere yönelemeyip sadece teokratik ve despotik yaşamlar içerisinde kalmış bulunmasının nedenleri üzerine eğilenler ve bu nedenlerin İslamın özüne ters düştüğünü savunanlar çok olmuştur. Bunlar hemen hep aynı ağızla, İslam dininin "cumhuriyet" ve "demokrasi" rejimlerine olanak yarattığını ve nitekim ilk İslam devletinin yani Muhammed'in kurduğu ve ondan sonra ilk dört Halife'nin başında bulundukları devletin buna örnek teşkil ettiğini ve fakat zamanla ve şeriatın ihmal edilmesi sonucu olarak despotizme ve kötü devlet ve hükümet sistemlerine gidildiğini söylemişlerdir. Fakat genellikle ısrar ettikleri bir husus vardır ki o da bütün bunlara Türklerin vesile yarattığıdır. Özellikle Arap yazarlar Türkleri, "baş suçlu" ilan etmişlerdir. Çünkü iddialarına göre, güya İslam dini iyi ve insanlığa yararlı bir dindir fakat İslamı bu "niteliklerden" uzaklaştıran ve kötüleştiren Türkler olmuştur (örneğin Seyyid Ali Emir'e göre İslam köleliği yasakladığı halde, kölelik kuruluşu Türkler yüzünden İslama yerleşmiş ve süregelmiştir); yine güya İslam, Araplar sayesinde büyük bir kültür ve "emsalsiz bir uygarlık" yaratmış fakat Türkler bu kültür ve uygarlığı kurutmuşlardır (örneğin eğer Bağdat kitaplığı Moğollar ve Türkler tarafından yakılmamış olsaymış ve eğer Araplar Türk egemenliği altına girmeselermiş, bugün hidrojen bombasını bile yapmış olurlarmış çünkü Kur'an'da bu bombanın nasıl imal edileceği belirtilmişmiş); yine güya İslam dini siyasal, sosyal ve ekonomik her türlü gelişmeye ve en mükemmel devlet ve hükümet sistemlerine ve

özgürlük rejimlerine yer verdiği halde, Türkler yüzünden Arap ülkelerinde anayasalcı ve demokratik sistemler yerleşemeyip Türk'ün niteliklerine yatkın mutlakçı-despotik sistemler oluşmuşmuş!

Bütün bu ve buna benzer suçlamalar ve iftiralar, bugün dahi Arap yazarların kaleminde iş görmektedir. *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*[2] adlı kitabımda, Arap'ın tarihi Türk düşmanlığı duygularına dayalı bu hususları ele almış, İslam ülkelerinin geriliklerindeki gerçek nedenlerin doğrudan doğruya şeriat sisteminde ve zihniyetinde yattığını ve Türkleri dahi kötü ve geri yapan şeyin bu nedenlerden çıktığına değinmiştim. Bu itibarla bu hususları burada tekrarlamaya gerek yoktur. İlerdeki sayfalarda İslam ülkelerinde anayasalcı ve demokratik gelişmenin olamayışı nedenlerini eleştirecek, bu nedenlerin tabanında yatan kusurların ve kötülüklerin şeriattan doğma olduğunu açıklayacağım ve şunu anlatmaya çalışacağız ki İslam ülkelerinde iyi ve mutlu bir devlet ve hükümet şeklinin oluşmasını engelleyen "neden", Türkler değil fakat Türkleri kötü yönetici ve mutlakıyetçi yapan bizzat şeriatın kendisi olmuştur. Gerçekten de Osmanlı Devleti sadece "mutlak monarşi" ya da "diktatorya" diyebileceğimiz bir devlet değil fakat onun da ötesinde "istibdat" (tyranie) deyimiyle tanımlayabileceğimiz bir devlet olmuştur. "Diktatorya" ile "tyranie"[3] kavramları arasında oldukça büyük ve önemli farklar vardır; şu bakımdan ki diktatorya sisteminde bütün iktidar her ne kadar tek bir kişiye bırakılmışsa da bu kişi iktidarı belli bir süre için ve yerleşik kanunlara uygun surette kullanma durumundadır. Örneğin Roma Cumhuriyeti'nde "Dictatur" adını taşıyan bir kuruluş son derece geniş yetkilere sahip bulunmakla beraber keyfi davranamazdı ve kanun hükümlerine uymak zorunluluğundaydı. Oysaki "istibdat" rejiminde iktidarın süresiz, sınırsız ve tam anlamıyla keyfi şekilde kullanılması ve kullanılırken de kişilerin ve toplumun ezilmesi ve benliklerini yitirmeleri söz konusudur.

İşte denilebilir ki Osmanlı Devleti "istibdatla" yönetilen bir devletti; böyle olmasının nedeni de şeriat devleti niteliğinde olmasındandı. Çünkü "istibdat" unsuru şeriatın "teokratik" bünyesinde yatan bir musibettir. Hemen belirtelim ki "teokrasi" denen şey her zaman ve her yerde mutlaka "istibdat" (tyranie) oluşturmuş değildir.

---

2 Bu kitabın ilk baskısı 1973'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından, sekizinci baskısı ise 2015'te Kaynak Yayınları tarafından yapılmıştır. (YN)

3 "Diktatoria" ile "Tyranie" arasındaki farklar için bkz. Raymon Aron, *Democratie et Totalitarizme*, Paris, 1965, s.373 vd.

Batı ülkelerinde teokratik sistemlerin, anayasalcı ve demokratik gelişmelere engel olmayıp aksine olanak yarattığı görülmüştür. Din gücünün egemen olduğu ve dünyevi iktidarı sultası altında bulundurduğu dönemlerde (yani ortaçağda) dahi "doğal (tabii) hukuk" fikrine yer vermek suretiyle kişinin ve toplumun siyasal iktidarlar karşısında ezilip silinmesine engel olan güç, yine din gücü olmuştur. "Suárez"i, hatta ondan da önce "St. Augustin" ve "St. Thomas Aquinas" gibi düşünürleri burada hatırlatmak yeterlidir. Kişiye ait doğal hakların din ve ahlak kuralları karşısındaki önemini ve değerini öne süren daha nice din adamları çıkmıştır Batı'da. Hepsi de iktidara (iktidar kime ait olursa olsun) sınır çizen bir "insan varlığı" ve bu varlığa doğuştan bağlı insan hakları bulunduğu fikrini işlemekten geri kalmamışlardır. Bu fikrin savunucusu olarak ortaçağ düşünürleri, her ne kadar devleti "teokratik" ve "mutlak" olmaktan çıkaramamışlarsa da hiç olmazsa "müstebit" (tiranik) olmaktan kurtarabilmişler ve "istibdat" olanağını baltalayabilmişlerdir. Bundan dolayı değil midir ki "devlet benim" diyebilen 14. yüzyıl Fransa'sını bile "müstebit monarşi" olarak değil fakat "mutlak monarşi" olarak tanımlamaktayız.

Oysaki şeriat ülkelerinde görülen devlet sistemlerinde durum bu olmamıştır. Şeriat devletleri için daha ilk kuruluş anından 20. yüzyıla gelinceye kadar söz konusu olan şey "istibdat" deyimiyle karşılanmıştır. Doğal haklar diye bir kavram tanımayan, kişi varlığını ve değerini iktidarları sınırlayıcı bir kıstas saymayan ya da kişiyi köle kılıcı, ezici ve yok edici ne varsa her şeyi kutsal sanan ve devleti (halifeyi) "korkutucu" yapan şeriat sistemi, "müstebit" (tiranik) devlet şeklinden başka bir şeye olanak bırakmamıştır. Bunun böyle olması doğaldır çünkü yaratma ve yaşatma gücü bakımından hiçbir kuralla hiçbir değer ölçüsüyle (örneğin insan değeriyle) bağlı tutulmayan ve sadece keyfi ve korkutucu nitelikler içerisinde tanımlanan bir Tanrı anlayışıyla farklı bir sonuca varmak elbette ki mümkün değildir. Böyle bir Tann'nın sırf korkutmak, kendisine kul kılmak ve kendi emirlerine göre yönetmek üzere gönderdiği bir Tanrı elçisinin ve ona halef olan yöneticilerin (halifelerin) başında bulunduğu şeriat devleti uygulamasından ne kişi hak ve özgürlükleri ne de sınırlı bir iktidar anlayışı doğabilirdi.

***

İslamda "mutlaklık" olmadığını ileri sürenler "Şeriat demek din demek değil, ondan ayrı bir şeydir" iddiasına sarılırlar. Onlara göre şeriatın din şeklinde ortaya çıkması, bilgin diye geçinenlerin yazdık-

larındaki cahilleşme sonucu olmuştur. Cahilleşme arttıkça bunların yazdıkları İslami inançların kendisiymiş gibi görülmeye ve şeriat ile din aynı şey sayılmaya başlanmıştır. Şeriat, güya,

> "Gökten inme Tanrı buyruğu değil fakat hukuk sorunları üzerinde kafa yoran kişilerin geliştirdikleri kurallar toplamıdır. Oysaki Kur'an, ne buyruklar kitabı ne de hukuk kitabıdır. O sadece insanları iyi ve doğru olmaya çağırır; onları vicdanlarıyla karşı karşıya bırakır. Böyle olduğu halde onun bu hükümlerini yorumlama ve zorlama gücüyle yetkili bir hocalar sınıfı ortaya çıkmıştır. Dünya yaşamındaki insan ilişkilerinin düzenlenmesi işi din adamlarının geliştirdikleri kurallara bağlanmıştır. Şeriat denen şey işte budur. Zamanla bu kurallarda da değişmeler olmuştur; hatta ortaya 'hile-i şeriye' yani bir uygulamayı şeriata uygunmuş gibi kılma yolu çıkmıştır ki bu da şeriat kurallarının bazılarının 'Doğruluk yolu' demek olan dinden ne denli uzaklaşıldığını gösterir."[4]

Bu tür görüşlere katılmanın gerçekten olanaksız olduğunu belirtmek gerekir. Şu bakımdan ki şeriat denen şey sadece hukuk sorunları üzerinde kafa yoran kişilerin geliştirdikleri bir kurallar toplamı değil ve fakat başta *Kur'an* olmak üzere "hadis" (yani Muhammed'in Kur'an olmayarak ortaya koyduğu emirler), "İcma-ı Ümmet" ve nihayet "Kıyas-ı fukaha" adı verilen dört kaynaktan çıkan kuralların tümüdür. Ve bu tüm içerisinde *Kur'an* ve hadis, temel ve değişmez ve değiştirilemez kaynaklardır. Kişiler bakımından bu iki kaynağa dayanmayan ya da bunlardan çıkmayan bir yaşam kuralı söz konusu olamaz. *Kur'an*'ı "Ne buyruklar kitabı ne de hukuk kitabı" şeklinde kabul etmeyenler *Kur'an*'ın ne olduğunu iyice anlamamışlardır. Çünkü *Kur'an*, baştan aşağı buyruklar kitabıdır ve hemen her ayetinde böyle olduğunu tekrarlar durur. Her ne kadar Bakara Suresi'nin ikinci ayetinde "yol gösteren" bir kitap olduğu bildirilmekle ve bu husus diğer bazı surelerde de tekrar edilmekle beraber,[5] genel olarak ayetlerin hükümlerine ve bu hükümleri uygulayacak olan Muhammed'in emirlerine mutlak şekilde uyulmak gerektiği,[6] bunların hiçbir şekilde değiştirilmemeleri ve indirilen kitap uygulanmadıkça insanlar

4 Bu görüşü savunanlardan biri olarak Niyazi Berkes'in "Aşar'la Şeriat" başlıklı yazısı için bkz. *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1974.

5 Birkaç örnek olmak üzere bkz. Bakara Suresi, ayet 97; Nahl Suresi, ayet 102; Şuarâ Suresi, ayet 195; Ahkaf Suresi, ayet 2.

6 Örneğin Nisâ Suresi, ayet 105.

için bir temel bulunamayacağı ve her şeyin *Kur'an*'la öngörüldüğü açıklanmıştır.[7]

Öte yandan *Kur'an*'daki buyruklar sadece kişilerin inançlarını değil fakat onların tüm yaşantılarını, maddi ve manevi bütün davranışlarını ilgilendirir. Bu bir hukuk kuralları kitabıdır adeta. Orada evlenmeye, boşanmaya, mirasa, şahitliğe, ticarete, faize ya da din adına savaşlara varıncaya kadar her türlü buyruk vardır. Bu buyruklara aykırı düşen davranışlar sadece gelecek dünyanın cezalarıyla (örneğin cehennem ateşleriyle) değil ve fakat ondan önce yeryüzü cezalarıyla karşılanır; örneğin hırsızlık yapanın bileklerinin kesilmesi, ya da din değiştirenin öldürülmesi vs. gibi.

Her ne kadar *Kur'an*'da her şeyin açıklandığı ve hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı belirtilmekle beraber, Muhammed, muhtemelen *Kur'an*'ın muğlak ve müphem bulduğu yönlerini "Kur'an olmayarak" koyduğu hükümlerle tamamlamış ve "hadis" diye tanımladığı bu hükümlerin dahi Tanrı tarafından kendisine vahyolunduğunu anlatmıştır.

Ne var ki bütün bu buyruklar dünya yaşantılarını karşılamaya yetmediği için, bu kaynaklara dayanılarak yeni kurallar oluşturulmuştur ki bunlara şeriatın "İcma-ı ümmet" ve "Kıyas-ı fukaha" kaynakları denmiştir. Bu kaynaklar özgür düşüncenin ürünleri olmayıp, *Kur'an* ve hadis verilerine uygun nitelikteki emirlerin tümüdür.

Yine hatırlatalım ki ne *Kur'an* ne de hadis hükümlerinin kişiyi kendi vicdanıyla baş başa bırakan hiçbir yönü yoktur. Aksine insan vicdanını belli davranışlara sürükleyen ve zorlayan yönleri vardır. Kişi, tüm yaşantıları itibariyle kendisini, kendi iradesi dışında yerleşmiş olan bu buyruklarla karşı karşıya bulur. Kendi özgür iradesine ve vicdanına göre hiçbir şey yapamaz. Hak ve görevleri kitapta yer alan ve insan iradesiyle değiştirilemeyecek olan kurallara göre ayarlanmıştır. Örneğin kölelik Tanrı yapısı bir kuruluştur; eşitsizlik Tanrı yapısı bir sonuçtur; İslamdan gayrı bir dine bağlı bulunanların "sapık", "kâfir" sayıldıkları *Kur'an* hükmü olarak ortadadır; "Müşrikleri nerede görürsen öldür" hükmü (Tevbe Suresi, ayet 5), ya da "Ehli Kitap"a (Hıristiyanlara, Yahudilere vs.) karşı savaş emri (Tevbe Suresi, ayet 29) yine *Kur'an*'ın zorlayıcı hükümleri olarak karşımızdadır. Bütün bunlar ortada iken ve bunlara eklenebilecek daha niceleri var iken, İslamı, "insanı vicdanı ve özgür iradesiyle baş başa bırakan bir din" şeklinde tanımlamanın mümkün bulunmadığı aşikârdır.

---

7 Bkz. Mâide Suresi, ayet 48-49.

Bin yıl süren ve Atatürk'le sona eren "teokratik devlet" anlayışımız, devletin ve toplumun din emirlerine göre yönetilmesi esasına dayatılmıştır. Bu zihniyete göre her şeyin Tanrı ve peygamber iradesi ve dileği gereğince oluştuğu kabul edilmişti. Başarılar ya da başarısızlıklar kişiden doğma şeyler değil ve fakat "kader"in oluşturduğu şeyler olarak bilinmişti. Kadercilik inancı kişiyi iliklerine kadar sarmıştı; tıpkı Batı'da, ortaçağ dönemleri boyunca olduğu gibi.[8] *Kur'an* ayetleri arasında yer alan ve kişiye özgür şekilde düşünme ve davranma olasılığı tanımayan kaderci felsefe [ki "...Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola sokar" (Müddessir Suresi, ayet 30), ya da "Allah dilediğinin kalbini açar onu Müslüman kılar, dilediğinin de kalbini kapar sapık kılar" (En'âm Suresi, ayet 125) ya da "Allah mukadderatı takdir etmiştir" (Furkan Suresi, ayet 2) şeklindeki sayısız denecek kadar çok hükümler vb. hadisler üzerine oturmuştur], şeriat ülkelerinin ve özellikle bizim, bir felaketten bir diğerine sürüklenmemizin başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Böylesine olumsuz bir kadercilikten kurtulmamız, şeriat devleti uygulamasından cumhuriyete ya da "teokratik devlet" anlayışından "demokratik devlet" anlayışına geçmekle ve daha doğrusu Atatürk sayesinde olabilmiştir. Çünkü Atatürk'le birliktedir ki "kişi" ve "devlet" yaşamlarına kaderin değil fakat "akıl" rehberliğinin egemen olacağı inancı yerleşmeye başlamıştır. Bu oluşma İslam tarihinde ilk kez görülen bir yenilik ve değişikliktir.

Gerçekten de Atatürk, "kader", "talih" ve "tesadüf" deyimlerinin Arapça olduğunu ve Türkleri ilgilendirmeyeceğini söyler[9] ve şöyle derdi:

> "(Bana) Talih'ten (Kader'den) soruyorsunuz. Talihin (Kader'in) esası, uygulanması mümkün olan işlerde düşündükten... sonra işe başlamaktır. Kumandan olan bir kimsenin büyük bir azimle fırsatları kaçırmaması gerekir. Aynı zamanda

8 Ortaçağ insanının özelliği, her şeyi din emirlerine göre yapmakt. Aklın rehberliği diye bir şey yoktu. Bu konuda bkz. Hans Kohn, *Orient And Occident*, New York, 1934, s.34 vd.

9 1930 yılının 21-24 Mart tarihlerinde *Vossische Zeitung* adlı bir Alman gazetesi muhabirinin Atatürk'le yaptığı konuşmada gazeteci şöyle yazıyor: "İlahiyat konusunda 'Kader' sorununa geçtim. 'Kaza ve kader' deyimleri arasındaki farkları izah ettim ve bunların anlamının, 'Talih ve tesadüf' deyimlerinin anlamına yakın olduğunu söyledim. Deyimleri işittiği zaman, biraz, düşündükten sonra, 'bu iki deyimin Arapça olduğunu ve Türkleri ilgilendirmediğini' bildirdi..." Bu konuşma için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s.84.

akla yatkın olan şeyleri izlemesi koşuldur. Gelişmenin değişmez ve belli durumları yoktur..."[10]

Görülüyor ki Atatürk "kader" denilen şeyi kişilerin ve toplumun özgür iradeye dayanması gereken yaşamlarıyla bağdaştırmamakta ve onu insan iradesinin haysiyeti bakımından küçültücü bulmaktadır. Getirmek istediği şey, akıl rehberliğinin kaderciliğe üstün olduğu inancını pekiştirip kişiyi özgürlüğüne kavuşturmaktır. "Şeriat devleti" anlayışından "laik devlet" anlayışına geçmenin "kadercilik"ten ve "özgür irade yoksunluğundan" akılcılığa ve daha doğrusu özgürlüğe geçiş demek olduğunu çok iyi bilmekteydi.

***

Yeryüzünü "Darülislam" (yani Müslümanların yaşadıkları yer) ve "Darülharp" (yani savaşılması gereken kâfirlerin yaşadıkları yer) diye ikiye bölen ve "Darülharp"i tüm olarak ele geçirinceye kadar Müslümanları savaşa (cihada) zorlayan İslam, sırf Tanrı ve peygamber adına ölümü göze alan insan tipi yaratmıştır. "Cihat" unsurunu din ve imanın gereği gibi görmek yanında, bir de Müslüman erkeğine en güzel cennetleri ve cennetlerdeki "memeleri yeni sertleşmiş, siyah gözlü hurileri, hurma ağaçlarını, yeşil ırmakları, genç delikanlıları vs." vaat etmek suretiyle,[11] askeri meziyet ve cesareti olmayan Arapları bile savaş gücüne sahip yaratıklar haline sokmuştur. Kafa ve zekâ gücünün henüz gelişmediği ve silah tekniğinin henüz oluşmadığı dönemlerde kol, kılıç ve kaba cesaret sayesinde İslam askeri, bu belirttiğimiz cennet vaatlerine ve "Tanrı mağfiretine" kavuşabilmek için "şehit" düşmeyi en büyük mutluluk saymış ve oldukça büyük başarılar sağlamıştır. Askeri meziyetleri zaten eskiden beri yüksek olan Türkler, İslamın savaşı yücelten ve kişilere hem maddi hem de manevi çıkarlar (ganimetler, cennetler vs.) sağlayan yönleri sayesinde daha da güçlü hale gelmişler ve askeri zaferler tarihinde ün yapmışlardır.

Ne var ki askeri meziyetlere yönelmişlik ve savaşı "kutsal" bir meşgale olarak görmüşlük, İslam toplumlarını ve özellikle Türkleri

---

10 "...Talihten soruyorsunuz. Talihin esası, tatbiki mümkün olan mesailide tefekkür ve mülahaza ettikten sonra işe başlamaktır. Kumandan olan bir kimsenin büyük bir azimle fırsattan elden kaçırmaması icap eder. Aynı zamanda, akla muvafık olanı takip lazım gelir. Tebeddülat'ın sabit ve muayyen vaziyetleri yoktur. Şu kadar var ki tebeddülat hal ve faaliyette bulunan kimseler için de bir kolaylık verir." Bu sözler için bkz. *age*, c.3, s.85.

11 Cennetin bu tür tanımları için *Kur'an*'ın özellikle Nebe' Suresi'nin (Ayet 33) Gölpınarlı tarafından yapılan çevirisine bakınız.

her alanda ve daha doğrusu uygar yaşamlar ve demokratik gelişme konularında pek geri, pek zavallı durumlarda kılmıştır. İlerdeki sayfalarda "özgür irade", "akıl rehberliği", "insan varlığının haysiyeti ve değeri", "doğal haklar", "iktidar ve özgürlük dengesinde özgürlüğe ağırlık verme gereği", "egemenliğin halka-millete ait bulunması", "sosyal haklara yönelmişlik", "ekonomik hak ve özgürlükler" vs. gibi oluşumlardan yoksunluğun, İslam toplumlarını nasıl bir ezikliğe sürüklediğini göreceğiz. Ve belirteceğiz ki bizim şeriatçılarımıza ilk belletilmesi gereken şey, bir milletin büyüklüğünü, şerefliliğini, azametini, saygınlığını yapan şey, onun askeri başarıları, zaferleri, fetihleri, coğrafi genişliği ya da bütün bunları hazırlayan "iman gücü" değildir. Bir milleti büyük ama gerçekten büyük ve saygıya layık yapan şey, onun insan varlığına değer tanıması, insanı yüce kılması ve uygarlığa katkıda bulunmasıdır. Tanrı ve din adına "kâfirlere" saldırmakla; esirler, ganimetler ve araziler almakla ya da insan varlığını kul durumunda kılmakla büyüklük taslamak olmaz.

Osmanlı Devleti'nin altı yüzyıla yaklaşan siyasal ve sosyal yaşamını bu kıstaslara vuracak olursak, varacağımız sonuç pek göğüs kabartıcı, gurur yaratıcı olmayacaktır. Her ne kadar tarihin kaydettiği en büyük imparatorluklardan biri olmakla beraber, bu devleti, belki ilk 100-150 yıllık dönem hariç, uygarlık ortamında herhangi bir ağırlığı, herhangi bir sosyal değeri olan devlet niteliğinde saymak mümkün değildir. "İlk 100-150 yıllık dönem hariç" diyoruz çünkü bu dönem esnasında Osmanlı Devleti'ni, Türk'ün İslam öncesi yeteneklerinin kalıntıları sayesinde, bazı aşamalarda (örneğin örgütlenme tekniği bakımından) bulunmuş bir devlet olarak değerlendirmek gerekebilir. Fakat bu dahi şeriata bağlılık sayesinde değil fakat Türk'ün akılcılığı ve gerektiğinde şeriata sırt çevirmesini bilen meziyeti sayesinde olmuştur. Osmanlı döneminin ilk on padişah zamanındaki gelişmesi ve daha sonra bu geleneği terk etmekle gerilemesi ve çökmesi, bunun en güzel bir kanıtıdır.

Bu böyle olduğu halde bugün hâlâ şeriat devleti sistemine özlem duyanlar çoktur. Siyasetçilerimiz, sırf oy toplamak hırsıyla, halk yığınlarını, şeriat devleti ortamına hazırlamaktan geri kalmamışlardır. Atatürk'ün büyük bir mucize eseri olmak üzere şeriat bataklığından kurtardığı bu milleti, belki de hiç eleştirmedikleri ve gözden geçirmedikleri bir ortaçağ dönemine sürüklemeyi marifet saymışlardır. Bütün bu karanlığa gidiş çabaları, şeriat devleti uygulamasının ne demek olduğunun aydın sınıflar tarafından bilinmemesinden yararlanmıştır.

Şunu artık iyice idrak etmemiz gerekir ki iki şeyden birini, ya Atatürk'ün bu milleti ulaştırmaya çalıştığı akılcılığı ve laikliği benimseyeceğiz ve bu sayede demokrasi ve uygarlık yolunda yürüyeceğiz, ya da tüm yaşamımızı ortaçağ usulü, gökten inme sanılan kurallara uydurarak yok olup gideceğiz.

BİRİNCİ KISIM

TEOKRATİK DEVLET ANLAYIŞININ TEMSİLCİSİ OLARAK OSMANLI DEVLETİ

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILA (MEŞRUTİYETE) KADAR OSMANLI DEVLETİNİN "SİYASAL" NİTELİĞİ

Osmanlı Devleti'nin İslami Esaslara Dayalı Bir Kuruluş Olma Özelliği

Atatürk'ün pek güzel anlatışıyla bundan 15.00 yıl önce Orta Asya'da büyük bir Türkiye devleti kuran Türkler, miladın birinci yılında İslamı kabul zorunluluğunda kalmışlar ve önce doğuya, Çin sınırlarına kadar uzanmışlar ve sonra Abbasi Devleti zamanında Suriye'ye ve Irak'a göç etmişler, 11. yüzyılda Selçuklu adı altında ortaya çıkmışlar, bu devlet, bir taraftan Kafkasya'ya, diğer taraftan güneye, İran, Irak ve Suriye'ye, Batı'da Anadolu'ya kadar genişlemiş, 12. yüzyılda Harzem'i, Şam ile Mısır'ı ve Anadolu Kıtası'nın çoğunu ele geçirerek sınırlarını Kaşgar'dan ve Ceyhun mecrasından Akdeniz'e, Kızıldeniz'e ve oradan Umman Denizi'ne kadar ilerletmiş ve devlet yönetimindeki bozukluk ve çöküntü sonucunda yerini, 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. I. Orhan zamanında (miladi 1326-1359) devlet halini aldığı kabul edilen Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethiyle birlikte sınırlarını Avrupa'ya taşırmış ve muazzam bir imparatorluk olmuş ve bu imparatorluk, saltanatın resmen kaldırıldığı 1 Kasım 1922'ye kadar tam altı yüzyıl yaşamıştır.

Bütün bu yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti, her ne kadar Türk'e özgü bazı niteliklere sahip bulunmakla beraber, genellikle İslam devleti olarak kalmış ve siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamında İslami esaslara bağlı kalmıştır. İslamın öngördüğü düzene aykırı davranmak gerektiğinde yine de İslama uygun davranıyormuş havasını korumuştur (Örneğin yeniçeri kuruluşunun ya da kanunlar sisteminin oluşumu gibi). Ve şu bir gerçektir ki başarı sayılabilecek her şeyi şeriat dışına çıkabildiği sürece yapabilmiş ve her geriliğe ve felakete şeriata saplandıkça tanık olmuş bulunduğu halde, bu acı gerçeğin bilincine bir türlü erişememiştir.

Şeriatın öngördüğü "cihat" (fetih) siyaseti, her ne kadar arazi genişlemesi ve ganimet yolunu açsa da Osmanlı Devleti için başarılı bir yaşam sağlamamıştır. Aslında arazi genişlemesi dahi, uzun vade itibariyle ve toplumun gelişmesi açısından yararlı ve olumlu sonuçlar getirmiş değildir. Din adına savaşlar sürdürmekten başka bir amacın aranmaması, insan unsurunun değer olarak ele alınmaması, kişi hak ve özgürlüklerinin söz konusu olmaması, Tanrı'dan geldiği sanılan iktidarın en despotik şekilde uygulanması halinde dahi sınırlanmaması, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili sayılan hükümdarın (halifenin) Tanrı'dan gayrı hiç kimseye karşı sorumlu bulunmaması, toplum iradesinin önem taşımaması ya da buna benzer nedenlerle anayasalcı ve demokratik aşamalara gidilememesi, hep Osmanlı Devleti'nin şeriata dayalı bir kuruluş olma niteliğinden doğma şeylerdir. Her ne kadar İslamın özünde "cumhuri" ve "demokratik" özellikler yattığı ve ilk İslam devletlerinin özgürlüğe dayalı olarak kuruldukları ve bu özelliklerin Türklerin Arap ülkelerini fethetmeleri sonucu yok edildiği iddia edilirse de bu iddialar, ilerdeki bölümlerde belirteceğimiz gibi, tamamıyla yalana dayalıdır. Çünkü şeriat sisteminin ve zihniyetinin geçerli bulunduğu hiçbir yerde ve hiçbir devirde, demokratik ve cumhuri bir devlet ve hükümet uygulaması olmamıştır. Bu olamayışın tek nedeni bizatihi şeriattır. Şeriat içerisinde kalıp yaşamını buna göre ayarlayan Türk'ü, kötü yönetim sistemine ve despotizme sürükleyen hep bu aynı şeriat sistemi olmuştur. İlerdeki bölümlerde bu nedenleri özetleyeceğiz.

Osmanlı Devleti'nin Şeriat Niteliği İçindeki Kuruluş ve Yaşamları

Osmanlı Devleti 13. yüzyılda şeriat devleti şeklinde ortaya çıkmış ve altı yüzyıllık tarihi içerisinde bu niteliğini korumuştur.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Amacı, Şeriata Uymak ve Şeriatı Uygulamak (Din Uğruna ve İslamı Yaymak İçin Savaşlar Yapmak, Cihat Öğesini Gerçekleştirmek)

Osmanlı Devleti'nin ilk kurucusu Osman Gazi'nin, ölüm döşeğinde son nefesini verirken oğlu Orhan'a üç şey vasiyet ettiği söylenir ki bunlardan biri "devlet ve toplum yaşamları itibariyle şeriata harfiyen uymak", ikincisi "devletin ileri gelenlerine ve halka mertebelerine göre ikram ve itibar" etmek ve İslamın direği sayılan din ulemasını dinlemek ve onlara saygı göstermek ve nihayet üçüncüsü de "Tanrı adına ve İslam dinini yayma uğruna savaşlar yapmak (cihada çıkmak)"[1]

Görülüyor ki amaç niteliği bakımından Osmanlı Devleti "Devlet örgütü + Şeriat + Cihat" öğelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Devletin bunun dışında (ve örneğin kişi hak ve özgürlükleri adına iş görmek ya da devlet yönetimini Türk'ün ulusal çıkarlarına göre ayarlamak gibi) bir düşüncesi yoktur.

İslamda devletin ilk kurulduğu tarihlerde hilafet ve saltanat birlikte bulunmakla beraber Abbasi Devleti'nin sonunda İslam ülkelerinde baş gösteren ayaklanmalar dolayısıyla hilafet ve saltanat birbirinden ayrılıp hilafet bir "dini riyaset" ve saltanat bir "maddi riyaset" kertesine inmiş olduğu halde Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkmasıyla İslam devleti yenilenmiş ve "asli" haline dönmüştür.[2] Ancak hemen belirtmek gerekir ki bu asli hale dönüş, her ne kadar "cennet" ve "yağma" umutları sayesinde (ki bu umutları sağlayan bilindiği gibi şeriatın kendisidir) pek çok fetihlerin yapılmasına ye uçsuz bucaksız toprakların ve zenginliklerin ele geçmesine yaramışsa da Türk'ün fikir ve uygarlık gelişmesine köstek vurmak bakımından bugünkü olumsuz sonuçları hazırlamıştır.

Şeriata Bağlılık Nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Mutlakıyet Şeklinde Kalışı

Osmanlı Devleti İslami esaslara dayalı ve İslami devletin tüm özelliklerine sahip bir devletti. İslam devletlerinin 1.400 yıllık yaşamlarına egemen olan özellikler arasında "despotizm", "kişi varlığının değer taşımaması", "kamu hak ve özgürlüklerinden yoksunluk", "halk unsurunun iktidar uygulamasında ve hükümet siyasetinde yer

1 Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, haz. Sadi Irmak-B. K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.253.

2 *Age*, c.1, s.9.

almaması", "iktidarın beşeri usullerle sınırlanmaması", "sivil iktidarın askeri iktidara üstünlük sağlayamaması", "din ve devlet ayrılığı kavramından habersizlik" gibi ve buna benzer hususlar göze batar. 7. yüzyılda Muhammed'in kurduğu ilk Arap devleti de dahil olmak üzere 19. yüzyılın ilk çeyreğine (daha doğrusu 1920'lere) gelinceye kadar geçen 1.400 yıllık uzun süre içerisinde bir tek İslam devleti çıkmamıştır ki iktidarın kaynağını Tanrı'dan gayrı kaynakta (örneğin halkta) arayıp, özgürlükçü demokratik bir siyasi yaşam kurabilmiş olsun ya da demokrasi yönünde herhangi bir gelişme göstermiş olsun! Bir tek İslam devleti gösterilemez ki halkı devletin dayanağı ve halk iradesini iktidarın kaynağı saysın ve kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesini devletin amacı yapmış olsun! Bu 1.400 yıllık süre içerisinde bir tek İslam ülkesinde bir tek an gösterilemez ki "iktidar" ile "özgürlük" öğeleri arasında denge ya da halkın iktidara katılması ve iktidarın topluma karşı sorumluluğu diye bir kavram kafaları meşgul etmiş olsun! Aksine, bütün bu devirler boyunca "halk" denilen varlık, sadece "kul"lardan oluşan ve uhrevi ve dünyevi iktidara Tanrı adına sahip halifeye (padişaha) körü körüne boyun eğmekle yükümlü bulunan bir yığın sayılmıştır. Kişilerin doğuştan birtakım haklara sahip olabileceği fikri devlet yaşamlarının hiçbir anında akıllardan geçmemiştir. Halk, sadece devlete vergi vermekle, hizmet etmekle ve asker olarak ömrünü tüketmekle görevli yaratıklar toplumu olarak anlam taşımıştır.

Bütün bu yüzyıllar içerisinde bir tek düşünür, bir tek aydın, bir tek devlet adamı çıkıp da iktidarın kaynağının Tanrı değil fakat halk yani beşer iradesi olduğunu ve devlet denilen kuruluşun toplum adına ve kişi çıkarlarına olmak üzere ortaya çıktığını ya da devlet kuruluşunun toplumu oluşturan insanlar arası bir "sözleşme" (sosyal antlaşma) sonucu doğduğunu ve kişilerin iktidar tarafından hiçbir şekilde yok edilemeyecek hak ve özgürlükleri bulunduğunu ve bu hak ve özgürlüklerin hükümet tarafından ihlal edilmesi halinde halkın ayaklanmak ve kendi iradesine uygun yeni bir hükümet kurmak hakkı olduğunu ya da buna benzer fikirleri savunmuş değildir. Bütün bunların ilk kez yapılabildiği ilk Müslüman ülke, Atatürk'ün 1920'de itibaren oluşturmaya başladığı Türkiye olmuştur. Atatürk'ün getirdiği devlet ve hükümet zihniyetine ve siyasal ve sosyal yaşamlara benzer bir oluşuma, ne diğer İslam ülkelerinde ne de Osmanlı Devleti'nin "Tanzimat" ve hatta "Meşrutiyet" dönemlerinde rastlanır. Her ne kadar Meşrutiyet'in (ve özellikle II. Meşrutiyet'in) ilanıyla birlikte Batı'yı takliden, parlamentolu bir sistem uygulanmışsa da

bu sistemi demokratik nitelikte saymak mümkün değildir çünkü toplumun ve kişilerin şeriat dışında ve şeriata üstün hak ve özgürlükleri olabileceği fikri henüz ortada yoktur. Bu hususları ilerdeki bölümlerde ele alacağız fakat şimdilik Osmanlı Devleti'nin siyasal özelliklerini kısaca özetlemekte yarar vardır.

Osmanlı Devleti'nin "Monarşik", "Teokratik" ve "Feodal" Bünyesi "İrsi" Monarşi Olarak Özelliği

Devlet olarak ortaya çıktığı tarihten, yok olup gittiği tarihe kadar yani aşağı yukarı altı yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin devlet şekli "monarşi" olmuştur; zira iktidar (saltanat) denen şey, seçim dışı yollarla, irsiyet kurallarına göre, Osmanlı hanedanına ait olagelmiştir. Her ne kadar ilk başlarda, örneğin "I. Murad" ölümü üzerine beyler bir araya gelerek Beyazıd'ı padişah seçmişler ve yine bunun gibi I. Murad ve II. Murad'ın tahta çıkışlarında zamanın vezirlerinin büyük etkileri olmuş ve şu duruma göre "seçimli monarşi" esasları yer almıştır diye düşünülebilirse de[3] bu sistem yerini "II. Mehmed"den (Fatih Sultan Mehmed 1451-1481) itibaren irsiyet esasına terk etmiş ve saltanat makamı babadan en büyük erkek evlada geçmeye başlamıştır.

Böylece hükümdarın tahta çıkış şekline göre Osmanlı Devleti, 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren irsi hükümdarlık (monarşi) niteliğine bürünmüştür. Saltanatın babadan en büyük erkek evlada geçmesi geleneği "I. Ahmed"in ölümüne yani 1617'ye kadar devam edegelmiş ve bu tarihten sonra hanedanın en yaşlı erkek evladı tahta getirilir olmuştur.[4] Fakat ister "seçimli", ister "irsi" olsun, bütün devirler boyunca Osmanlı Devleti tek bir kişinin fiziki varlığıyla temsil ve ifade olunmuş ve hükümdar her şeyin başı, her şeyin sahip ve maliki ve Tanrı'nın yeryüzündeki vekili kabul edilmiştir. Her ne kadar hükümdarın iktidarını düzenler ve kötüye kullanılmasını önler görünen din kuralları (şeriat) var idiyse de Osmanlı padişahları için din, iktidarı mutlak ve sınırsız ve keyfi tarzda kullanmak bakımından en geçerli bir araç işini görmüştür.

---

3 Saltanatın intikali konusunda bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyeti Telakkisi", *Sosyal Bilgiler Dergisi*, Mart, 1959, s.69-94.

4 Bu usul başlangıçta tam olarak uygulanmamış, IV. Mehmed'den (1648-1678) itibaren geçerli olmuştur. Bkz. Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, 1957, s.23 vd.

Osmanlı Devleti'nin "Mutlak ve Despotik" Niteliği

Devlet ve hükümet çeşitleri tanımlamasında Osmanlı Devleti "mutlak, despotik ve keyfi" bir devlet tasnifinde yer alır. Bilindiği gibi bu tür bir devlet şeklinde hükümdar demek bizatihi devlet demektir, saltanat demektir. Toplumun ve kişilerin yaşam ve davranışları, sınırsız gibi işleyen ve denetimi beşeri yollarla mümkün olmayan böyle bir iktidar tarafından ayarlanır. Hükümdara itaat demek, Muhammed'e ve dolayısıyla Tanrı'ya itaat demektir; hükümdara isyan demek, ona ve Tanrı'ya isyan demektir. İyi ve kötü tüm davranışlarından ve iktidarı uygulamasından dolayı hükümdar sadece Tanrı'ya karşı sorumludur. Her ne kadar hükümdarın bağlı bulunduğu bir şeriat kaynağı (emirleri) varsa da ve beşer iradesi dışında konmuş olan bu emirler hükümdarın keyfi davranışlarını engeller gibi görünürse de aslında ortada ne bir sınırlama ne de toplum çıkarlarını sağlama durumu vardır. Esasen şeriat verilerine uymak halinde hükümdarın demokratik ve adil bir yönetim doğrultusunda iş görmesi de mümkün değildir. Çünkü şeriat sistemi, ilerde ayrıca belirteceğimiz gibi, akılcılığa ve kişinin doğal hak ve özgürlüklerine dayalı bir sistem değil, aksine akla ters ve aykırı düşen hükümlere yer veren (örneğin köleliği doğal bilen, iktidarla kişi özgürlükleri arasında denge kabul etmeyen, insanları inanç farkına göre "Müslümanlar" ve "kâfirler" diye ikiye bölen, kâfirlere karşı cihadı öngören vs.) bir sistemdir. Her ne kadar şeriatçılar, şeriatın "zulm"e olanak tanımadığını söylerlerse de yine ilerde göreceğimiz gibi bu sözcüğün gerçek anlamda "istibdat"la ilgisi yoktur. Aksine şeriat sisteminde devletin "mutlak" ve "despotik" olması doğal bir sonuçtur.[5]

Osmanlı Devleti'nin "Teokratik" Yapısı ve "Şeriat Devleti" Olma Niteliği

"Teokrasi" sözcüğü "theos" (yani Tanrı) ve "chratos" (yani iktidar) kökeninden gelme olup egemenliğin Tanrı'dan gelme olduğu temeline dayalı devlet sistemleri için kullanılır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin teokratik yapıda olmadığı ve İslamda "kilise" ve "ruhban"

5 Kuşkusuz ki "mutlakıyet", "despotizm" ya da "diktatörlük" gibi deyimler aynı anlamlara gelir sayılamazsa ve örneğin "mutlakıyetle yönetilen devlet" ile "despotik devlet" arasında bu ikinci aleyhinde söylenebilecek farklar bulunursa da genel olarak kişi hak ve özgürlükleri ve kişinin değeri gibi hususlar açısından bu rejimler arasında ortak yönler çoktur.

sınıfı gibi öğelerin bulunmadığı iddia olunursa da[6] daha ilk andan itibaren İslami devlet anlayışının teokratik temele dayalı olduğu söz götürmez bir gerçektir. Çünkü yine tekrar edelim ki teokratik devlet sistemini var kılan şey, sadece "kilise"nin ve "ruhban" sınıfının varlığı değildir; bunlar olmasa bile, eğer devletin temel yasası ve düzeni Tanrı ve peygamber emirlerine dayanıyorsa ve eğer egemenliğin kaynağı beşeri değil uhreviyse, (Tanrı'dan gelmeyse) böyle bir devlet teokratik bir devlet demektir. Her ne kadar şeriatçılar, kilise ve ruhban sınıfı gibi öğelerin bulunmayışını İslam lehineymiş gibi göstermeye çalışırlarsa da yanılırlar çünkü bu öğelerin olmayışı, İslam devlet yaşamları bakımından yararlı değil, aksine sakıncalı sonuçlar doğurmuştur. Şu bakımdan ki Batı ülkelerinde kilise, geçmiş yüzyıllar içerisinde sürdüregeldiği bütün kötülüklerine ve cinayetlerine rağmen, devletin karşısında rakip bir güç olarak yer almakla dünyevi iktidarın sınırlanması olasılığını yaratmış ve bunun sonucu olaraktır ki kişi hak ve özgürlüklerinin güvenceliğini sağlayan sistemler oluşmuştur. İslamda ise, din ve devlet birlikte ve iç içe olduğundan ne iktidarın sınırlanması ne de özgürlüklerin güvenliğinin sağlanması mümkün olabilmiştir. Bu hususu da ilerde ayrıca göreceğiz. Şimdilik şunu belirtmekle yetinelim ki Muhammed'in ilk kurduğu devlette dünyevi (cismani) ve uhrevi iktidarlar tek elde toplanmıştır; birbirlerini denetlemekle değil fakat desteklemekle görevli kılınmışlardır. Kendisini Tanrı elçisi gibi gösteren Muhammed, Tanrı'dan geldiğini söylediği emirleri devletin temel yasası yapmış ve bu yasaların ebediyetler boyunca uygulanmasını, insan yapısı kanunlarla bunlara aykırı kurallar konmamasını gerekli saymıştır. Kendisinden sonra ve kendisine halef olarak gelen halifeler, emirler, sultanlar, padişahlar vs. tıpkı onun gibi, yasama, yürütme (askeri ve sivil) ve yargı yetki ve görevlerini kendi ellerinde toplamışlardır. Devletin başında bulunan hükümdar, vaktiyle Muhammed'in kurmuş olduğu ilk İslam devletinde olduğu gibi, hem uhrevi (yani dini) hem de dünyevi işlerin başında sayılırdı; siyasi, idari, adli ve dini bütün yetkiler onda toplanmıştı. Ve hükümdar denen kişi, devleti şeriat esaslarına göre yönetmekle görevliydi. Şeriat denen şey, bilindiği gibi, *Kur'an*, Hadis (Sünnet), İcma-ı ümmet ve Kıyas-ı fukaha adı verilen dört kaynaktan çıkma emirler tümüdür. *Kur'an* vahiy yoluyla Tanrı'dan indiği kabul edilen emirler kitabıdır; ilk ve en önemli kaynaktır. Kaldırılması, değiştirilmesi ve hatta yorumlanması mümkün olmayan, kişilerin ve

6 Bkz. Niyazi Berkes, "Teokrasi", *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1974.

toplumun iradesini bağlayan ve bu irade tarafından hiçbir şekilde değiştirilemeyecek olan hükümlerden oluşur. Daha başka bir deyimle, devletin anayasasıdır fakat öyle bir anayasa ki toplumu meydana getiren kişilerin ya da onların temsilcilerinin dilek ve iradeleriyle ilişkisi olmayıp, gökten inme diye bilinen bir yapıttır.

Kur'an kaynağı yanında, Muhammed'in *Kur'an* olmayarak yerleştirdiği ikinci bir kaynak daha vardır ki *Kur'an* kadar değilse bile ona yakın güç ve katılıktadır; buna "Hadis" (Sünnet) kaynağı adı verilmiştir ki Muhammed'in *Kur'an*'ı açıklamak ya da yorumlamak amacıyla yerleştirdiği hükümlerdir. Sünnet daha ziyade Muhammed'in davranışlarından çıkan anlam ve hükümlerin tümü demektir.

Üçüncü kaynak "İcma-ı ümmet" adını taşır ki Muhammed'den sonra gelen ilk dört halife döneminde ve özellikle Ebu Bekir ve Ömer zamanında *Kur'an* ve hadis hükümleri üzerinde vaki tereddütler nedeniyle Medine halkının ileri gelenlerinin oylarına başvurularak alınan ve daha sonraki dönem bilginlerinin din meseleleri üzerinde oybirliğiyle vardıkları kararlardan çıkan kuralların tümüdür.

Ve nihayet dördüncü bir kaynak daha vardır ki o da biraz yukarda belirtmiş olduğumuz kaynaklardaki hükümlerin kıyas yoluyla benzeri olaylara uygulanması sonucu beliren kurallardır; buna "Kıyas-ı fukaha" denir.

İslamın devlet doktrinine göre devleti yönetenler, şeriatın kapsadığı bu dinsel kurallar gereğince hareket etmek zorunda olup her şeyden önce *Kur'an* ve hadis emirleriyle bağlıydılar. Bu kurallar devletin iç ve dış siyasetinin temellerini oluştururdu. Devletin iç siyaseti, iç yaşamı, şeriat emirlerinin kişilere uygulanması esasına dayalıydı. Kişilerin tüm yaşamlarını, en ince noktasına varıncaya kadar, bu emirler düzenlerdi; bundan dolayıdır ki kişilerin ibadet edip etmediklerini, oruç tutup tutmadıklarını, kadınların çarşaf giyip giymediklerini ve giydikleri çarşafın incelik ve kalınlığını kontrol gibi işler devletin başlıca görevlerinden sayılırdı.

Devletin dışa dönük siyaseti ise, başka ülkelerle ilişkiler kurup ticari, iktisadi ve sosyal ya da kültürel gelişmeleri sağlamak değil fakat sadece savaş açmak amacına yönelikti ki esas itibariyle İslamı yaymak ve "kâfirlere" cihat açmak gibi hususları kapsardı. Milletin ve ülkenin çıkarları gerektirsin veya gerektirmesin, İslam adına savaşlar açmak, talanlar yapmak devletin göreviydi. Çünkü *Kur'an* "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" emri yanında "Kitap ehli'ne" yani Hıristiyanlarla Yahudilere karşı savaş açılmasını, eğer İslamı kabul edecek olurlarsa serbest bırakılmalarını, etmeyecek olurlarsa

kendilerinden cizye (kafa parası) alınmasını, vermeyecek olurlarsa öldürülmelerini emretmişti. (Tevbe Suresi, ayet 5, 29) *Kur'an*'ın emrettiği her şeyi yapmak ve yasakladığı her şeyi yapmamak ve yaptırmamak devletin ve halifenin görev alanını çizmişti. Bunun dışında önemli olan bir şey yoktu; kişilerin ve toplumun gelişmesi ve mutluluğu için çalışmak diye bir amaç söz konusu değildi.

Osmanlı Devleti'nin "Feodal" Bünyesi

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü feodal bir bünyesi vardı. Bilindiği gibi feodal deyimi, tarihi gelişim itibariyle, siyasi ve idari kuruluş esasına göre "yetki dağıtımı" (daha doğrusu bir tür "yerinde yönetim") sistemine dayalı devlet şekli için kullanılmıştır. Feodal beyler, sahip bulundukları toprak parçası üzerinde mülki, siyasi, askeri, adli birtakım geniş yetkilerle, bağlı bulundukları devletin bir bölümünü oluştururlardı. Batı'da 11 ve 13. yüzyıllar arasında görülen uygulama buydu. Özellikle Fransa'daki feodal sistem, feodal beylerin iktidarlarının çok güçlü olduğu ve hatta kralın iktidarıyla boy ölçüşebilecek kertede bulunduğu bir sistemdi. Bu sistem, "Fatih Giyom"la birlikte İngiltere'ye geçerken bu niteliğini yitirmiş ve orada kralın mutlak üstünlüğünün bütün beylere kabul ettirildiği bir rejim şekline girmiştir. İşte Osmanlı Devleti de daha ilk kurulduğu andan büyük bir imparatorluk şekline dönüştüğü tarihe kadar böyle bir feodal yapıya sahip olmuştur. Hükümdar, fetih sonucu ele geçirilen toprakları, hanedan mensupları, devlet büyükleri, kumandanlar ve savaşlarda yararlık gösterenler arasında paylaşırdı. Kendilerine bu şekilde toprak verilen kimseler bu yerin mahalli ve idari işlerini yüklenirlerdi. Bunlara "has", "zeamet" ve "tımar" erbabı niteliğiyle "bey" ya da "beylerbeyi" adı verilirdi.

"Has", her ne kadar hükümdar hanedanına ayrılan toprağı belirlemekteyse de aslında vezirlere, beylerbeyine ve sancak beylerine, görevlerinin devamınca bırakılan toprak parçası demekti. Hükümdar tarafından savaşlarda yararlık gösterenlere sadece gelirinin ayrıldığı araziler vardı ki bunlara "tımar" ve "zeamet" denirdi. Bu arazilerin çıplak mülkiyeti yine hükümdara aitti. Daha başka bir deyimle Osmanlı feodalitesi toprak mülkiyetinin hükümdara ait kaldığı fakat gelirinin ve kullanma hakkının beylere bırakıldığı bir esasa dayalıydı ve Batı'daki feodal sistemlerden bu yönüyle çok farklıydı. "Tımar" ve "zeamet" erbabı beyler, mahalli kuruluşun başında asayişin sağlanması işleriyle görevli olurlardı. Anadolu ve Rumeli bölgelerinde

bulunan bu beylerin hepsinin başında birer beylerbeyi bulunurdu. Bu iki beylerbeyliği, padişah tarafından atanırdı. Beyler, bağlı bulundukları beylerbeyinin ve dolayısıyla padişahın mutlak otoritesi altında olurlardı. Bundan başka idari hiyerarşi bakımından beylerbeyine bağlı kılınan ve hem mülki ve hem de askeri yetkilerle donatılmış olan "sancakbeyliği" ile adli işlerde bulunmak üzere "kadılar" ve onların da üstünde "kazaskerlik" kurulmuştu.

Osmanlı Feodal Sisteminin Bu Niteliği, Anayasalcı ve Demokratik Gelişmelerin Oluşumuna Engel Yaratmıştır

Biraz ilerde Batı ülkelerinin anayasalcı ve demokratik gelişmelerinde rol oynayan öğeler arasında kilisenin, bağımsız bir kuruluş olarak feodaliteyle birlikte bir yandan kral iktidarına ve diğer yandan papalığa karşı direnmesini ve bu direnişin Batı'da özgürlük ve demokrasi rejimlerinin ortaya çıkmasında iş gördüğünü izleyeceğiz. Bu oluşumda kilisenin, devletten ayrı bir yapıya ve güce sahip oluşu ne kerte önemli olduysa, feodal sistemin arazi mülkiyeti ve yerinde yönetim (ya da buna yaklaşık) sistemi şeklinde işlemesinin de o kadar önemi olmuştur. Dünyevi iktidarın, uhrevi iktidardan ya da dünya işlerinin ahret işlerinden ayrı olduğu konusundaki gelenek kilisenin feodal beylerle birlik olup, bir yandan kral iktidarına ve diğer yandan papalığa karşı tutum takınmasına olanak vermiştir. Başlangıçta kilise, feodalitenin krala karşı ayak diremesine ve birtakım siyasi haklar ve imtiyazlar edinmesine yardımcı olmuş (örneğin İngiltere'de 1215 tarihli "Magna Carta" ki "Büyük Ferman" diye bilinir) ve daha sonraları da feodalite, özellikle "reformasyon" döneminde kiliseye (Protestan kilisesine ve Luther'e) destek olmuştur. Böylece birinci safhada mutlak monarşiyi ve merkezi hükümet sistemini yumuşatan ve dünyevi iktidarın kısıtlanmasına yol açan ve özgürlükler rejimini oluşturan bir durum kendisini göstermiş ve ikinci safhada ise papalığın evrensel otoritesinden kurtulan toplumlar milliyetçilik bilinci içinde gelişmişlerdir.

Osmanlı devlet sisteminde ise ne böyle bir feodal sistem var olmuştur (çünkü feodal beyler arazinin mülkiyetine sahip değillerdi ve sadece vergi toplamak, asker sağlamak görevinde idiler) ne de dünyevi iktidarı sınırlamaya yararlı bir din örgütü iş görebilmiştir. Aksine din ve devlet birliği nedeniyle ve iktidarın sınırsız kullanılmasına olanak veren şeriat hükümleri gereğince mutlak monarşi ve despotizm uygulaması yüzyıllar boyunca toplumu inletmiş ve geri-

likler içinde tutabilmiştir. İlerdeki sayfalarda bu acı oluşumu daha geniş olarak göreceğiz.

Devlet Mekanizmasını Oluşturan Temel Organlar

Yasama, yürütme ve yargı gibi bütün görev ve yetkileri kendinde toplayan hükümdar elbette ki bütün bu işleri tek başına yapamazdı. Bundan dolayıdır ki daha I. Orhan zamanında, padişahın devlet işleriyle ilgili çalışmalarında ona yardımcı olabilecek bir vezirin varlığına tanık olmaktayız. Padişah tarafından doğrudan doğruya işbaşına getirilen vezir, yine onun tarafından keyfi olarak işten atılırdı. Atılmadığı süre boyunca ise devlet işlerini padişah adına yüklenmiş olurdu. Devletin gelişmesi ve büyümesi sonucu, vezire yardımcı kişiler seçilir oldu. Vezaret makamında bulunana "veziri evvel" (veya veziri azam) adı verildi. Kanuni'den sonra "veziri evvel" adı "sadr-ı azam" olarak değiştirildi ve hükümdarın mutlak vekili niteliğiyle en yüksek mevkide sayıldı. Hükümdarın bir de uhrevi işleri (din görevlerini) görmek üzere seçtiği yardımcısı vardı ki ona da "şeyhülislam" denirdi. Devlet, aslında bir din devleti olduğundan devlet işlerinin din emirlerine uygun olarak yürütülebilmesi için hükümdar şeyhülislamdan fetva alarak karar verirdi. Şeyhülislamdan gayrı, adalet işlerinin görülmesinde yardımcı olarak kadı askerler ve mali işler için defterdarlar, ferman ve beratların hazırlanması için nişancılar vardı. Kâtiplerin başı olarak reisülküttab vardı ki günümüzün dışişleri bakanına karşılıktı. Bütün bu saydığımız yüksek yetkililer, başta padişah olmak üzere "divanıhümayun"u oluştururdu. Bu kuruluş, önceleri padişahın başkanlığında merkezde toplanıp devlet işlerini görüşür ve davaları çözümler ve halkın şikâyetlerini dinlerken sonraları ve özellikle 1839 Tanzimat'ı ile "Meclisi Ahkâm-ı Adliye" adını alan bir kuruluşa katılmıştır. Bu meclis, bir başkan, on üye ve iki kâtipten ibaret olup, sadrazam da dahil olmak üzere şeyhülislam, serasker, ticaret nazırı, darphane müşiri, reisülküttab, mabeyn-i hümayun müşiri gibi görevlilerden kurulurdu. Padişah her yıl bu kuruluşta devlet işlerine dair demeç verir, bir yıllık gelişmelerden söz eder, yapılacak işleri bildirir ve bundan sonra kuruluş kendisine teşekkürlerini sunardı. Kanunların hazırlanmasında yetkili değildi. Her şey padişahın istek ve iradesine göre olurdu. Söylemeye gerek yoktur ki bu kuruluş temsili nitelikte bir meclis değildi; millet iradesini temsil etmek, padişaha yansıtmak ya da gerektiğinde milletin hak ve özgürlüklerini savunmak ve padişahı bunlara riayet ettirmekle görevli

bir kuruluş değildi. Bundan dolayıdır ki bu kuruluşa "parlamento" adını vermek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nde parlamento diyebileceğimiz bir kuruluşa ilk kez, devletin ortaya çıkışından beş yüzyıl sonra yani 1876'da tanık olmaktayız ki o da "1293 Kanunu Esasi"siyle öngörülmüştür. Devlet mekanizması ve esasları I. Orhan ya da Fatih Sultan Mehmed döneminde ne idiyse, 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar hemen hemen aynı kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kötü Yönetime Yönelik "Totaliter" Niteliği

Altı yüzyıllık uzun tarihi içerisinde Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'den sonraki kısa bir dönem hariç, mutlak ve müstebit bir devlet ve hükümet şekline örnek olmuştur. Hemen belirtelim ki iktidarı mutlak ve müstebit şekilde kullanma geleneği, ilerde ayrıca açıklayacağımız gibi, şeriattan doğma bir şeydir; o kadar ki şeriat uygulayıcıları, sırf asayiş sağlansın ve anarşi olmasın bahanesiyle "60 yıllık istibdat, bir saatlik huzursuzluktan (anarşiden) daha evladır" formülünü devletin temel felsefesi yapmışlar ve bu nedenledir ki 1.400 yıllık dönem boyunca şeriat ülkelerinde despotik monarşi tipi dışında bir başka devlet ve hükümet sistemi görülmemiştir. Halkı köle ya da koyun sürüleri şeklinde yönetme sanatı şeriat devletlerinin başlıca özelliği olmuş ve bu uygulama şeriat halklarının geri kalmaları sonucunu yaratmıştır.[7]

Osmanlı Devleti'nin Kötü Yönetiminden Kalma Tanımlama, "Devlet İşlerini Türk Usulü Ele Almak..."

Asayişi sağlama bahanesiyle iktidarı son zorlama noktasına götürmek ve şiddet uygulamasını hükümet siyaseti haline getirmek işini yüzyıllar boyunca öylesine bir gelenek edinmişizdir ki Atatürk sayesinde saltanat rejimine son verip demokrasi yoluyla halk iradesine yer vermiş olmamıza rağmen, geçmişten kalma bu kötü uygulama ruhunu terk edememişizdir. Toplum huzurunu bozar görünen en ufak kıpırdanmaları, örneğin birkaç öğrencinin yürüyüş yapması, banka soyması, akılcılığa özlem duyan bazı yazarların şeriatı eleştirir nitelikte yazılar yazması ya da buna benzer durumlar, bütün bir ülkede sıkıyönetim ilanına ve özgürlükleri kökünden kazımaya vesile teşkil etmiştir. Sanki kanunsuzluklar ve toplum huzurunu kaçırıcı

7 Vaktiyle Spinoza, despotizmin nasıl felaketli sonuçlar yaratacağına örnek olmak üzere Osmanlı Devleti'ni gösterirdi. Bkz. Benedict de Spinoza, *The Political Works*, ed. & çev. A. G. Werham, Oxford University Press, Oxford, 1958, s.317.

davranışlar sivil hükümetler tarafından önlenemezmiş de ancak askeri yönetimlerle iş görülebilirmiş gibi ordudan yükselecek "tehdit" ve "ihtar"lara bel bağlamışızdır. Bundan dolayıdır ki insaf ve mantık ölçülerini aşan iktidar uygulamaları konusunda Batılılar "Türk usulü" deyimini kullanır olmuşlardır.[8]

"Totaliter"liğin Özelliği

Osmanlı Devleti tıpkı diğer şeriat devletleri gibi "otoriter" ve "müstebit" olmaktan da öte tam manasıyla totaliter bir devletti.

Bilindiği gibi "otoriter" devlet ile "totaliter" devlet birbirinden oldukça farklı şeylerdir. "Otoriter" devlet kişi özgürlüklerini kısıtlayan ve hatta bu kısıtlamayı oldukça tahammül edilmez durumlara getirebilen devlet demektir; ne var ki "otoriter" devlette kişi, devletin amaçları tehlikeye düşmediği oranda kişiliğine sahip olabilir ve kısıtlı ve sınırlı ölçüde de olsa kamu yönetimine şu ya da bu şekilde katılabilir.

Oysaki "totaliter" devlette kişi bütün kişiliğiyle silinmiş olup devletin kendisine vermek istediği sahte bir kişilik içerisinde ortaya çıkar. Kişi kendisine sahip değildir; devletin kendisini yoğurmak istediği kalıp içinde var olma durumundadır. Tüm yaşamıyla, düşünce ve davranışlarıyla, devletin kendisine giydirdiği bir giysi içerisindedir. Bilmesi ve uygulaması gereken gerçekler kendisine devletin "gerçek" diye bellettiği şeylerdir. Tüm inanışlarını ve alışkanlıklarını devletin kendisine gösterdiği yoldan edinmelidir. Totaliter devletin sahip bulunduğu iktidar (otorite), sadece siyasi nitelikte değil fakat aynı zamanda "sahte din" ya da "sahte ahlak" kılığında (Pseudo-religious ya da Pseudo-moral) bir iktidardır.[9]

Totaliter rejim öyle bir rejimdir ki getirmek istediği ideolojik amaç sadece dünya anlayışı ve yaşamı bakımından tek bir gerçeği öğretmek değil fakat kişiyi bu anlayışa ve yaşam şekline uydurucasına değiştirmektir; onu sadece bir yurttaş olarak değil fakat onun varlığının her noktasına yeni bir yön vermek ve bu yönde onu yoğurmak, yaşamaya zorlamaktır.

---

8 1973'te Yunanistan'da, Papadopulos rejimini alaşağı edip iktidara yerleşen askeri yönetimin, önceleri halka şirin görünüp az zaman sonra gerçek hüviyetiyle ve sert tedbirlerle hükümet etmeye kalkmasını *Le Monde* gazetesi yazarlarından Paul-Jean Franceshini, 11 Aralık 1973 günlü "Fausse Joie en Gréce" başlıklı yazısıyla bu şekilde tanımlamaktaydı.

9 Bkz. Hans Bucheim, "Authority and Freedom; The State and Man", *Freedom and Authority in the West*, ed. George N. Shuster, University of Notre Dame Press, Indiana, 1967, s.71.

Totaliter devletin diğer bir özelliği her türlü usullerle terör yaratmak ve kişiyi bu korku içerisinde yıkmak, bir külçe haline sokmaktır. Sadece hapislere atıp işkence etmek değil fakat onu ruhen ve fikren manevi dehşet ortamı içerisinde ezmektir.

Totaliter iktidar, tıpkı "otoriter" iktidar gibi, tenkit edilmek, yerilmek ve karşı gelinmek istemez. Totaliter rejimde devlet kişiye tüm varlığıyla sahip çıkmak istediğinden, sadece tenkit edilmemek değil ve kişi tarafından benimsenmiş olmak hevesindedir. Kişinin tüm özgürlüğünü ve benliğini terk etmiş olarak kendisiyle ayniyet kurmasını bekler; sadece itaat edilmek değil fakat tapılmak ister. Bundan dolayıdır ki "totaliter" devlet rejiminin yıkıcı ve yok edici yönleri "otoriter" rejimlerden çok daha olumsuz ve kahredici sonuçlar doğurur. Zira kişideki özgür düşünceyi, özgür yaşantıyı yok etmekle kalmaz fakat her türlü kişisel ve insancıl nitelikleri silip atar. Böylece kişi (ve dolayısıyla toplum) değer ölçülerini yitirir, gerçek ve ahlaki olan ile olmayanı birbirinden ayıramayacak duruma girer. Normal koşullar altında aklın ve vicdanın reddederek lanetlediği davranışları normal ve ahlakiymiş gibi görmeye başlar. Örneğin köleliği öngören hükümleri ya da din adına cinayet işlemeyi pekâlâ olağan bulur. Ahlakilik uğruna savaşım verme yeteneğini tamamen yitirmiştir. Totaliter iktidar ondaki bu yeteneği yok etmiş ve ona "tek gerçek" şeklinde "normlar" vermiştir. İlerdeki bölümlerde göreceğiz ki şeriat sistemi işte böylesine totaliter iktidara olanak yaratan bir sistemdir.

Akıl Dışı Verilere ve Yalan Temeline Dayalı Devlet

Şeriat devleti demek, devletin tutum ve davranışlarının akıl dışı verilere dayatılması demektir. Toplumun yönetilmesi ve kişi yaşamlarıyla ilgili hiçbir iş yoktur ki özgür akıl ve düşünce yoluyla çözümlenmiş olsun. Her konuda ve her hususta mutlaka bir *Kur'an* ayeti ya da bir hadis hükmüne dayanmaktan başka yol yoktur. Şeriata aykırı davranmak gerektiği zamanlar dahi şeriat esasları arasında bunu olağan kılıcı bir hüküm bulunmuştur. "Yalan" mekanizması devletin tüm çarkını döndürmeye yeterli olmuştur. Devletin birbiriyle çelişen ya da bağdaşmayan kararları çoğu kez *Kur'an*'ın aynı hükmüne dayanılarak meşru gösterilmiştir. Ya da hiç ilgisi olmadığı halde *Kur'an*'ın bazı hükümleri hükümet işlemlerine temel edinilmiştir. Örneğin II. Abdülhamid'in mutlakıyetçi rejimini savunanlar, *Kur'an*'ı kendileri için nasıl "meşruiyet" öğesi olarak kullanıyor idiyseler, parlamento sistemine yönelmek isteyenler "Kur'an'da halka danışma usulü öngörülmüştür" diyerek ve fakat bu söyledikleriyle

hiç ilgisi bulunmayan ayetlere (örneğin boşanmada tarafların çocuklar konusunda birbirleriyle danışmalarını öngören hükümlere) sarılmışlardır. Yetimlerle ilgili ve kişiler arası "ahitlere bağlı kalma" gereğini emreden ayetleri (İsrâ Suresi, ayet 34), 18. yüzyılın başlarında Rusya'yla yapılan barış antlaşmasının uygulanması için gerekçe yerine sokmuşlardır. Dediğimiz gibi her şey akıl dışı usullerle ve her şey yalan yoluyla yapılmak, uygulanmak, çözümlenmek istenmiştir. Atatürk'ün yerleştirdiği laik cumhuriyet zihniyetine gelinceye kadar bu böyle süregelmiştir.

Osmanlı Devleti Yaşamına "Meşrutiyet" Kazandırma Çabaları

Bilindiği gibi uzun yüzyıllar boyunca ve özellikle çökme döneminin başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'ni yönetenler, padişahın kendisine yardımcı olarak tayin ettiği kimseler değil fakat "Enderun halkı" diye bilinen saray mensupları olmuştur. Devleti içinden kemiren rüşvet, iltimas, gevşeklik, miskinlik gibi hastalıklara karşı amansız bir savaşa girişen "III. Selim"'in (1789-1808) katline sebep olan reform davranışlarına hep bu sınıf düşman kesilmiştir; bütün kötülüklerin başlıca kaynağı hep bu sınıf olmuştur. Bir yazar şöyle der:

> "Enderun halkının istediği idare, efendilerinin elinde toplanan devlet güçlerinden diledikleri gibi yararlanmaktı. Sorgusuz sualsiz bir idarenin devamı bunların yegâne hedefleriydi. Görünüşte devlet kudreti hükümdardadır fakat aslında hükümranlık bu huluskârlardaydı..."[10]

Yine bilindiği gibi III. Selim'in öldürülmesinden sonra reformlar lehindeki girişimler bir süre için durmuştur. Alemdar Mustafa Paşa, iktidarı ele geçirdikten sonra devletin merkez otoritesinin güçsüz düşmesi sonucunda "ayan" ve "beyler"in başıboş kalabileceklerini ve bu halin devlet için büyük bir tehlike yaratacağını düşünerek her şeyden önce Rumeli ayan ve beylerinin toplanmalarını ve "Sened-i İttifak" adı altında bazı kararlar almalarını sağlamıştır. Yedi madde halinde düzenlenen bu belge saltanat makamında bulunan "II. Mahmud"a sunulmuş ve padişah istemeye istemeye buna imza atmıştır. Siyasal tarihimizde padişahın iktidar ve yetkilerini belli esaslar içinde sınırlayan ilk belge bu olmuştur.

---

10 Reşat Kaynar, "Hukuk Devleti Kurma Yolundaki Mücadelemiz", *Dünya*, 6 Aralık 1957.

Sened-i İttifak (7 Ekim 1808)

1808'in sonlarına doğru II. Mahmud tarafından imzalanan "Sened-i İttifak"[11] padişahın hükümranlık yetkilerinin kullanılmasını birtakım koşullara bağlıyor ve daha doğrusu onun hak ve yetkilerine bazı sınırlamalar ve kısıtlamalar getiriyordu. O tarihe gelinceye dek iktidarı hiçbir sınır tanımaksızın tam bir serbesti içerisinde kullanma olanağına sahip hükümdar, artık bu serbestiye malik olamayacak, Sened-i İttifak'la çizilen esaslar dairesinde hareket etme zorunluluğunda kalacaktı. Bu belgenin kapsadığı esasları kısaca özetlemek gerekirse,

- Padişah aleyhinde beylerden biri tarafından bir olumsuz davranış ortaya çıkacak olursa bütün beyler buna karşı geleceklerdi (Böylelikle merkezi otorite güçlendirilmek ve güvence altına alınmak istenmiştir).
- Devlet kudreti hükümdarın kişiliğinde toplanacak fakat bu kudretin kullanılmasına hükümet olarak sadrazam katılacaktı. Sadaret makamı (başbakanlık) devlet işlerinde en yüksek makam sayılacaktı; sadrazamdan gelen her emir sanki padişahtan geliyormuş gibi sayılacaktı.
- Hükümdarın kişiliği kutsal ve sorumsuz kalacaktı fakat iktidarın kullanılmasından doğan bütün sorumluluk sadrazama ve vezirlere ait kılınmıştı. Bu demekti ki iktidarı kullanacak olanlar sadrazam ve rical olacaktı çünkü sorumluluk altında bulunmak demek bir bakıma iktidara sahip olmak demekti.
- Resmi niteliği olup yetki sahibi bulunan memur ve görevli olanlardan başka hiç kimse devlet işlerine karışamayacaktı (Böylece Enderun halkının devlet işlerine el atması önlenmiş oluyordu).
- Sadrazam ve rical tarafından kullanılacak olan yetkiler kötüye sürülecek olursa, beyler yani Rumeli halkının temsilcileri, kendilerinden davacı olabileceklerdi (Böylelikle Ayan sınıfı, iktidarın kullanılmasını denetleyen bir organ durumuna girmiş oluyordu).
- Devlet düzeninin korunması işinde beyler, hükümdarla işbirliği yapacaklar ve örneğin İstanbul'da bir ayaklanma olduğunda bunun bastırılmasına koşacaklardı.
- Her sadrazam (ya da şeyhülislam) değişikliğinde, bunların yerine atananlar Sened-i İttifak'ın altına imza koyacaklardı.

---

11 Bu belge için bkz. Server Feridun, *Anayasal ve Siyasi Belgeler*, Aydın Güler Kitapevi, İstanbul, 1962, s.1-4.

Görülüyor ki "Sened-i İttifak", padişah ile beyler arasında imzalanmış ve karşılıklı yükümleri taşıyan, padişahın ve onun hükümetinin iradesine sınır getiren bir sözleşme niteliğindeydi; bundan dolayıdır ki hukukçularımızca, kamu hukukumuz bakımından "hukuk devleti" yönünde atılmış ilk adım sayılır.[12] Bununla beraber bunu "insan ve vatandaş hakları demeci" şeklinde bir şey kabul etmek mümkün değildir; hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesiyle bunalan ve bunları güvenceye bağlamaya çalışan bir toplumun tepkisi olarak ortaya çıkmış bir belge de değildir. Sened-i İttifak'ın hazırlanmasında ve imzalanmasında halkın ya da belirli sınıfların hiçbir rolü olmamıştır. Bu belge, daha ziyade devletin güçsüzleşen otoritesini güçlendirme olanağını sağlama amacına dayalı olmak üzere iktidarda bulunanların kendi hazırladıkları bir şeydir; başka bir deyimle padişahın beylere güvenlik sağlamak ve beylerin de padişaha sadakat göstermek hususlarında yüküm altına girdikleri bir belgedir.

Böyle olduğu halde Sened-i İttifak, onu imzalayan hükümdara yani Sultan Mahmud'a pek cazip görünmemiştir. Her ne kadar devlet işlerinde reform isteyen "aydın" görüşlü bir padişah gibi davranır olmakla beraber, reforma giden her yol ona, her zaman için tehlikeli görünmüştür. Beylerle kendi arasında bir sözleşme hükmünde bulunan bu belge ona, sanki yetkilerini ortadan kaldırıyor ve hareket serbestisini kısıtlıyormuş gibi görünmüştür. Esasen bu belgeyi Kâğıthane'de, Anadolu ve Rumeli beyleri ve yüksek yetkililer önünde imzalarken, ilerde onu nasıl olsa hükümsüz kılmak, uygulamamak ve ilga etmek düşüncesiyle hareket etmiştir. Nitekim saray mensuplarının etkisiyle çıkan bir isyanda Alemdar Mustafa Paşa'yı feda edecek ve ülkeyi yeniden keyfi yönetimi altına sokacaktır.[13] Tanzimat'ın ilanı tarihine kadar yani tam 30 yıl boyunca memleket, Sened-i İttifak'ın imzasından önce olduğu gibi tam bir mutlakıyet rejimi altında kalacaktır.

Tanzimat Hareketleri; Tanzimat Fermanları

1839'da, bazı dış baskıların etkisiyle "Tanzimat" adı verilen ve hukukçularımızca 1877'ye (ve hatta 1908'e) kadar sürdüğü kabul edilen fakat sık sık duraklayan "ıslahat hareketleri dönemi" açılmıştır. Bu dönem devlet ve idare mekanizmasını düzeltmek ve keyfi yöne-

12 Sıddık Sami Onar, *İdare Hukuku*, İstanbul, 1945, s.141.

13 Bkz. Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul, 1957, s.58 vd.; Sıddık Sami Onar, *age*, s.141; Başgil, *age*, s.74-75.

time son verip şeriat kanunlarına uygun bir devlet kurmak çabalarını kapsar ve 3 Kasım 1839'da, o zamanın Dışişleri Bakanı bulunan "Mustafa Reşit Paşa"nın Gülhane'de metnini okuduğu "Hattıhümayun"la başlar. Tarihimizde "1839 Tanzimat Fermanı" adıyla ün salan bu belge, devlet yönetimi ve kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili birtakım vaatlerden oluşmuştur. Fakat yine de bunu bir haklar demeci olarak değil, sadece hükümdar iradesini tek taraflı olarak yansıtan bir ferman olarak kabul etmek gerekir.

1839 Gülhane Hattıhümayun'u ve Kapsadığı Esaslar:

Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane'de okuduğu Hattıhümayun, esas itibariyle şeriat sisteminin özüne "özlem" çağrısından başka bir şey değildi. Kısaca şu esasları kapsamaktaydı:

• Osmanlı Devleti'nin şeriat hükümlerine uygun bir tarzda yönetildiği süreler boyunca devletin ve milletin geliştiği, güçlendiği, mutluluğa ve refaha eriştiği fakat şeriat kanunlarına ve özellikle *Kur'an*'a bağlılıkta kusur edilmeye başlandığı andan itibaren çöküntüye sürüklendiği ve 150 yıldan beri çekilen felaketlerin ve yenilgilerin nedenlerinin bu olduğu;

• Şu duruma göre devletin şeriat kanunlarına ve *Kur'an*'a göre yönetilmesi gerektiği ve bunun için de can, mal, ırz ve namus güvenceliğini sağlayacak kanunların hazırlanacağı; vergi işlerinin düzeltileceği ve belli esaslara bağlanacağı; aynı şekilde askerlik işlerinin de aksamalardan kurtarılacağı;

"Meclisi Ahkâmı Adliye" üyelerinin sayısının artırılacağı,[14] bakanların ve yüksek devlet yetkililerinin dahi bu meclisin toplantılarına çağrılacağı ve meclise dahil kimselerin hiç çekinmeden serbestçe görüşlerini beyan ederek can ve mal güvenliği ve vergi gibi işlerle ilgili kanunları hazırlayacakları ve bu şekilde hazırlanan kanunların padişaha sunularak onun tarafından uygulanacağı; devletin dinini ve milletin mülkünü korumak için konulacak kanunlara aykırı olarak hiç kimsenin (bakanlar ve padişah dahil) davranamayacakları; bu gibi şerri kanunlara aykırı davrananların her kim olursa olsun ve rütbe, hatır ve gönle bakılmaksızın cezalandırılmaları için gerekli tedbirlerin alınacağı; rüşveti önleyici kanunların hazırlanacağı...

14 Hatırlatalım ki Mustafa Reşit Paşa zamanında oluşturulan bu kuruluş, Tanzimat'tan sonra Abdülmecid tarafından adeta küçük çapta bir yasama meclisi olarak kabul edilmiş ve devlet işlerinin orada görüşülüp karara bağlanması geleneği doğmuştur.

Buna benzer hususlar belirtildikten sonra, "Hemen Tanrımız hepimizi başarılı kılsın ve bu kanunlara aykırı davrananlar Tanrı'nın lanetine uğrasınlar ve felah bulamasınlar, amin" denmek suretiyle[15] bütün bu güzel vaatlerin yerine getirilmesi, Tanrı'nın istek ve inayetine terk edilmiş oluyordu.

1845 Hattıhümayun'u

1839 fermanıyla yapılan vaatler yerine getirilemedi; özellikle Müslüman yurttaşlarla Müslüman olmayan yurttaşlar arasında var olan eşitsizlikleri giderici hiçbir girişim görülmedi. Bu durum yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ni bu konularda baskı altına almaları nedenini yarattı. Bundan dolayıdır ki Abdülmecid, 1845 Şubat'ında Babıâli'de okunan yeni bir Hattıhümayun'la yeni vaatlerde bulundu ve yerine getirilemeyen eski taahhütlerin yapılması için gerekli emirleri vereceğini belirtti.[16]

1856 Islahat Fermanı[17]

1853 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın kendisini bütün Ortodoksların koruyucusu sayarak, onların yardımına koşmak istemesi karşısında İngiltere, Avusturya ve Fransa devletleri, Osmanlı Devleti nezdinde bazı baskılarda bulunmak suretiyle söz konusu Rus müdahalesine meydan bırakmayacak reformların ele alınmasına çalıştılar. Bu baskılar sonucu olarak 1856'da Abdülmecid, Müslüman olmayan tebaanın haklarını korumaya yönelik ıslahat fermanlarını koydu. 1856 tarihli ferman doğrudan doğruya başbakana hitaben kaleme alınmış olup kapsadığı esaslar kısaca şöyle özetlenebilir: Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün yurttaşlara evvelki fermanlarla sağlanan can, mal ve namus güvenliği ve "gayrimüslimlere" (Müslüman olmayanlara) evvelce tanınmış olan imtiyazlar ve din adamlarına sağlanan haklar devam edecektir. Patriklere, cemaat başlarına belli ödemelerde bulunulacaktır. Diğer din adamlarına dahi rütbelerine ve önemlerine göre maaşlar verilecektir. Hıristiyan rahiplerin taşınır ve taşınmaz mallarına zarar gelmeyecektir. Her din ve mezhep serbestçe uygulanabilecektir. Kimse bağlı bulunduğu dinini uygulamaktan alıkonulamayacaktır. Kimse din ve mezhebini

15 Metin için bkz. A. Şeref Gözübüyük & Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri ve Tanzimattan Bugüne Kadar*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1957, s.3-5.

16 Bkz. Recai Galip Okandan, *age*, s.73 vd.

17 18 Şubat 1856 tarihli bu ferman metni için bkz. *Düstûr*, Tertib I, c.1, s.7; ayrıca bkz. A. Şeref Gözübüyük & Suna Kili, *age*, s.7 vd.

değiştirmeye zorlanamayacaktır. Devlet hizmet ve memuriyetlerine yetersizlik ve yetenek esasına ve sınav koşullarına göre herkes alınabilecektir. Her cemaat kendi mekteplerini açmaya yetkilidir. Davalar açık usule göre görülecektir. Hıristiyanlar arasında çıkacak davalar kendi din adamları ve kuruluşları eliyle görülecektir. Davaların süratle sonuçlandırılması için gereken tedbirler alınacaktır. Kimse keyfi olarak tutuklanamayacak, hapse atılamayacaktır. Eziyet, işkence ve buna benzer cismani cezalar tüm olarak kaldırılacaktır. Vergiler eşitlik ve adalet esasları gereğince toplanacaktır. İslamdan gayrı tebaanın asker olarak kullanılmaları konusunda gerekli tüzükler hazırlanacaktır.

1861 Tarihli Hat[18]

Abdülmecid'den sonra saltanat makamına gelen Abdülaziz, daha önceki Hattıhümayunlara riayet edeceğini ve tebaanın can, ırz ve mallarının güvenliği için konmuş olan kurallara uyacağını ve reform hareketlerine devam olunacağını vaat etmiştir.

Tanzimat Fermanları'nın Anayasa Hukuku Bakımından Taşıdığı Değer

Hukukçularımızın ortak görüşü odur ki Tanzimat fermanları, sosyal, siyasal ve felsefi bir görüşten esinlenmiş ilkeleri kapsayan bir belge ya da "insan ve yurttaş hakları demeci" niteliğinde şeyler değildir. Bu fermanlarda yer alan hak ve özgürlüklerin "ihlal" edilemez ve doğal nitelikte şeyler olduğu belirtilmek şöyle dursun, aksine doğal hukuk ürünü olmadıkları dile getirilmiştir. Gerçekten de can, mal, namus güvenliği, eşitlik esası ve buna benzer hususlara değinilirken, sanki bunlar tebaaya padişah tarafından "ihsan" edilmiş, bağışlanmış ya da "lütuf" şeklinde verilmiş şeyler olarak gösterilmiştir. Daha başka bir deyimle fermanlarda söz konusu edilen şeyler, doğal hukuk anlayışının ortaya vurduğu "doğal haklar" değil fakat hükümdar tarafından yaratılmış ve bağış şeklinde verilmiş şeyler olarak tanımlanmıştır. Sanki bütün bunları hükümdar, kendi halkına doğrudan doğruya kendi bağışlamış gibidir. Hükümdarı bu vaatlerini yerine getirmeye zorlayacak bir yaptırım sistemi öngörülmemiştir. Bunları "ihsan eden" hükümdar olduğu için, istediği zaman geri alabilecek de yine odur; bu verdiklerini geri almaktan ya

18 Bu Hat, Abdülaziz'in tahta çıkmasından sonra "23 Zilhicre 1277"de okunmuştur. Metin için bkz. *Düstûr*, Tertib I, c.1, s.14-15.

da ihlal etmekten onu alıkoyabilecek bir mekanizma yoktur. Her ne kadar kanunların üstün tutulacağı ve hükümdar da dahil olmak üzere istisnasız herkesin bu kanunlara saygı göstereceği açıklanmışsa da bu hususları yaptırım güvencesine bağlayıcı bir yaptırım sistemi düşünülmemiştir. Yaptırım unsuru olarak düşünülen şey, kanunlara uygun davranmayanların Tanrı'nın lanetine uğramaları dileğidir; böyle bir dileğin olumlu sonuç yaratması elbette ki mümkün değildir. Nitekim bütün vaatler boş sözlerden ibaret kalmış ve bu nedenle mutlak ve keyfi yönetim sürüp gitmiş, hatta şiddetini artırmış ve tüm iktidarı kendinde toplayan padişah tam bir istibdat havası içerisinde memleketi elinin içinde oynatmıştır.[19]

Tanzimat döneminin lehinde söylenebilecek tek şey şudur ki bu dönem zarfında,

> "Kafalarda ve bilinçlerde o an için olmasa bile zamanla etkisini yavaş yavaş yürüterek sonunda mevcut siyasal rejimin ağırlığını ve ülkenin sosyal ve siyasal durumunun yarattığı tehlikeyi sezebilen bir zümre ortaya çıkmıştır."[20]

Daha başka bir deyimle Tanzimat dönemi, meşrutiyet rejiminin kurulabilmesini sağlayan koşulları, zümreyi ve havayı hazırlamıştır.

19 Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947; Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", *Tanzimat*, Maarif Vekaleti, İstanbul, 1940, s.31-58.

20 Bkz. Recai Galip Okandan, *age*, s.115.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ

Tanzimat döneminde devletin ıslahı amacıyla çıkarılan fermanlar, olumlu sonuç yaratmak şöyle dursun fakat aksine kötü ve keyfi yönetimi daha da azgın duruma getirmiştir. Abdülaziz'in başvurmaktan zevk aldığı dikta usulleri memleketin az sayıdaki aydın kişileri üzerinde kırbaç etkisi yaratmış ve onları devleti kurtarma çarelerini aramaya zorlamıştır. Bir avuç aydının bin bir güçlüğü göze alarak savundukları fikirler, ülkede "meşruti" (anayasalcı) bir yönetimin kurulması dileklerini gündeme getirmişti. Batı ülkelerinin demokratik ve liberal kuruluşlarına egemen olan prensipler ve hukuk kavramları aynıyla ele alınmak ve uygulanmak isteniyordu. Müstebit idarenin şiddetini artırması, sarayın israf ve safahatının tehlikeli boyutları bulması ve ülkenin tam bir felakete yollanması gibi durumlar fiili bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuş, hatta başkentte ayaklanma ihtimallerinden korkulmaya başlanmıştır.

"Mithat Paşa"nın gayretleriyle "Abdülaziz", 30 Mayıs 1876'da saltanat makamından uzaklaştırılmış, yerine getirilen V. Murad ise akli durumu yüzünden tahttan indirilmiş ve "II. Abdülhamid" millete bir anayasa (Kanunu Esasi) vermek vaadiyle tahta getirilmiştir.

I. Meşrutiyet ve 1876 Anayasası (1293 Kanunu Esasi'si)

Türk'ün tarihinde ilk yazılı Anayasa, Mithat Paşa'nın çabalarıyla 23 Aralık 1876'da yayımlanan ve yakın tarihimizde "1293 Kanunu Esasi'si" diye bilinen kanundur. Bu anayasanın hazırlanması işini Mithat Paşa, padişahın keyif ve isteğine bırakmayıp bizzat üstlenmiş ve her şeyden evvel padişaha, üyeleri "mülkiye" (devlet) memurlarından, "ulema"dan ve yüksek rütbeli subaylar arasından seçilen bir komisyon kurdurmuştur. Bu komisyon, Mithat Paşa'nın direktifiyle o zamanlar Avrupa'da en yeni ve ileri sayılan 1875 tarihli Fransız ve 1831 tarihli Belçika anayasalarını örnek edinerek bir metin hazırlamış, bu metin Bakanlar Kurulu (Meclisi Vükela) tarafından incelenip onandıktan sonra padişah fetvasıyla yürürlüğe sokulmuştur. Görülüyor ki 1876 Anayasası halk tarafından seçilen bir meclis eliyle hazırlanmış ve kabul edilmiş değildir; üyeleri padişah tarafından atanan bir komisyonca hazırlanmış ve padişah tarafından da millete bağış yoluyla verilmiş bir kanundur.

Öte yandan bu anayasanın kendine özgü, orijinal bir yönü yoktur; Fransız ve Belçika anayasalarından aktarma hükümlerden oluşmuştur. Hem de o şekilde ki bu iki anayasadaki demokratik öğeler ihmal edilmiş ve sadece krallık rejimine yarayabilecek şeyler alınmış ya da alınanlar bu niteliğe sokulmuştur. Hatırlatalım ki 1875 tarihli Fransız Cumhuriyeti Anayasası, aslında monarşik bir rejim için düşünülmüş fakat siyasi olayların gelişmesi sonucu ortaya "cumhuriyet" anayasası olarak çıkmıştır. 1831 tarihli Belçika Anayasası ise esasen "monarşik" bir devlet için öngörülmüştür.

1876 Anayasası (1293 Kanunu Esasi'si)

Anayasa'nın Genel Esasları

Anayasa'nın ilk maddesi hükmünde Osmanlı Devleti'nin bölünmez bir bütün olduğu, egemenliğin sadece padişaha ait bulunduğu ve egemenlik hakkının özellikle onun tarafından ve onun dileği gereğince kullanılacağı ve saltanatın babadan erkek evlada irsiyet esasına göre geçeceği öngörülmüştür.

Anayasa'nın Getirdiği Siyasal Mekanizma

Anayasa'ya göre devletin başlıca organları "padişah" ve "Meclisi Umumi" (yani yasama meclisi) ve "mahkemeler" olmak üzere sıralanmıştı. Eğer Fransız ve Belçika anayasalarından aktarılan esaslara

sadık kalınsaydı, devletin bu temel organları arasında bir tür denge (yani kuvvetler ayrılığı) olacak ve yasama gücü ile yürütme gücü, her biri kendi yetki ve görev alanlarında birbirlerini denetleyebilecek ve egemenliğin millet iradesine uygun şekilde kullanılmasını sağlayabileceklerdi. Oysaki 1876 Osmanlı Anayasası egemenliğin sadece padişaha ait olduğunu ve padişahın bu gücü doğrudan doğruya Tanrı'dan aldığını bildirmekteydi.

Padişah'ın Devlet Mekanizmasındaki Yeri

a) Egemenliğin Mutlak Sahibi Padişahtır

1876 Anayasası egemenlik hakkının millete ait olabileceği fikrine yer vermemiştir; egemenlik ne millete aittir ne de kaynağını milletten alır; "kayıtsız ve şartsız" Osmanlı sülalesine aittir ve babadan büyük erkek evlada geçmek suretiyle kalacaktır.

b) Padişah Mutlak Şekilde Sorumsuzdur

Anayasa'ya göre padişahın kişiliği kutsal ve mutlak şekilde sorumsuzdur (Madde 5). Her ne kadar dört yılda bir güya millet tarafından seçilen bir "parlamento" varsa da bu kuruluş milletin gerçek bir temsilcisi olmadıktan gayrı, devlet mekanizması içerisinde de ciddi denebilecek yetkilere sahip değildir. Egemenliğin kullanılması konusunda anayasa millete ve onun temsilcisi sayılabilecek organa herhangi bir katılma hakkı tanımadığı gibi, padişaha ait sayılan bu hakkın sınırlanması yolunu da seçmemiştir. Her hususta ilk ve son sözü söyleyecek olan padişahtır; yasama faaliyetlerinin yürütülmesine izin vermek, hükümeti dilediği şekilde meydana getirmek ya da azletmek, kamu özgürlüklerini kendi keyfine göre ayarlamak, sınırlamak vs. hep padişaha ait haklardandır. Daha başka bir deyimle, padişahın mutlak iradesi, "anayasa" perdesi arkasında gizlenmek istenmiştir.

Parlamento (Meclisi Umumi)

Parlamento iki ayrı meclisten oluşmuştur. Bunlardan biri "Meclisi Mebusan" ve diğeri de "Ayan Meclisi" adını taşır. Birincisi her 50.000 nüfusa bir temsilci isabet edecek şekilde, iki dereceli bir seçim usulüyle kurulur (27 Ekim 1876'da yapılan seçimler sonucunda bu meclis 115 üyeden kurulmuştur). Ayan Meclisi padişahın tayin ettiği üyelerden oluşur. Padişah, belli görevlerde bulunmuş olan kimseler arasından (örneğin bakanlık, valilik, ordu müfettişliği vs.

yapmış ya da memlekete hizmeti dokunmuş kimselerden) bu meclise üye seçebilirdi. Üyeler için yaş haddi 40 olarak saptanmıştı. Ayan Meclisi'nin üye sayısı, diğer meclisin 1/3'ünü geçmeyecek şekilde düzenlenmişti (Gerek I. ve gerek II. Meşrutiyet dönemlerinde bu sayı 26 ile 130 arasında oynamıştır).

Ayan Meclisi, diğer meclis tarafından kendisine gönderilecek olan kanun tasarılarını inceler ve tartışır, onayladığı tasarıları imzalanmak ve yayımlanmak üzere padişaha sunardı. Tüm olarak reddettiği tasarılar o yıl içerisinde artık bir daha Meclisi Mebusan'da görüşülmezdi.

Ayan Meclisi, anayasayı yorumlama yetkisine sahipti (Madde 117). Bu yetki, aslında, padişahın işine yarar nitelikteydi; nitekim II. Meşrutiyet döneminde bu yetki, hükümet tarafından Meclisi Mebusan'a karşı bir silah gibi kullanılmıştır (Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi, 1912'de Meclisi Mebusan'ı, Ayan Meclisi'nden elde ettiği uygun bir yorum kararına dayanarak dağıtmıştır). Yine bunun gibi hükümeti denetleme konusunda Ayan Meclisi'ne önemli bir yetki verilmişti. Padişahın seçtiği Ayan Meclisi ile hükümet arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkabileceği düşünülmediğinden, hükümetin bu Meclis'e karşı sorumluluğu ve Meclisi Mebusan'ın hükümeti sorumlu kılması diye bir şey söz konusu olmamıştır.

Padişah ile Parlamento (Meclisi Umumi) Arasındaki İlişkiler

Kanun teklif etme hakkı esas itibariyle Bakanlar Kurulu'na aitti. Meclislerden her biri ancak padişahtan izin almak suretiyle belli konularda teklifte bulunabilirlerdi; böyle bir izin alındıktan sonra dahi, teklifin önce Danıştay'dan (yani temsil niteliği olmayan bir organdan) geçmesi ve Danıştay'ın bu teklif doğrultusunda bir tasarı hazırlaması ve sonra tasarının Meclisi Mebusan'da ve ondan sonra da Ayan Meclisi'nde kabul edilerek padişaha sunulması ve ancak onun onaylaması sonucunda uygulanmaya konulması gerekirdi.

Parlamento'yu toplantıya çağırmak, Meclisi Mebusan'ı dağıtmak, hükümeti kurmak ya da görevden uzaklaştırmak hep padişaha ait hak niteliğinde şeyler olduğundan, yasama ve yürütme görev ve yetkileri tamamen padişahın keyfine terk edilmiş sayılabilirdi.

1876 Anayasası'nda Yer Alan Özgürlüklerin Güvenlikten Yoksun Oluşu

Anayasa'da kişi hak ve özgürlüklerine yer verilmişti; vergilerin eşitlik ve adalet esasları gereğince alınacağı; hiç kimsenin kanundışı

yollarla cezalandırılmayacağı; dernek kurma özgürlüğünün bulunduğu; devlet memurluklarında yeterlilik esasına göre hareket olunacağı; mal dokunulmazlığının var olduğu vs.

Ancak ne var ki bu hak ve özgürlükleri güvenceye bağlayan bir mekanizma kurulmamıştı; kurulmadıktan gayri Anayasa'ya konan bir hüküm gereğince (ki ünlü 113. madde diye bilinir) padişah, bütün hak ve özgürlükleri gelişigüzel yok edebilirdi. Şöyle ki devletin güvenliğini bozar sandığı kişileri, basit bir polis soruşturmasıyla, memleketten sürebilir ya da Bakanlar Kurulu aracılığıyla yayımlayacağı geçici tüzükler ve kararnamelerle kişi özgürlüklerini işlemez hale sokabilirdi. Nitekim II. Abdülhamid, bu hükme dayanarak, başta Mithat Paşa olmak üzere, özgürlük savaşımı veren kişileri yok etmesini bilmiştir.

1876 Anayasası'nın Ortadan Kaldırılması

Görülüyor ki 1876 Anayasası, "mutlak monarşi" sistemini "anayasa" kandırmasıyla sürdürmekten başka bir değişiklik getirmemiştir. Fakat yüzyıllar boyunca ülkeyi sorgusuz ve keyfi şekilde yönetme alışkanlığından kurtulamayan zihniyete bu dahi fazla görünmüştür. Nitekim Osmanlı-Rus Savaşı vesilesiyle Meclis'te, hükümeti eleştirir şekilde tartışmalar olması (örneğin savaşın askeri başarısızlıklar nedeniyle aleyhe gittiğinin öne sürülmesi) nedeniyle padişah, 13 Şubat 1878'de Parlamento'yu süresiz olarak dağıtmış ve böylece tarihimizde I. Meşrutiyet diye bilinen dönem son bulmuştur.

II. Meşrutiyet Dönemi, 1293 Kanunu Esasi'nin Değiştirilerek Yeniden Yürürlüğe Konulması

1878 Şubat'ında parlamentonun dağıtılmasıyla son bulan I. Meşrutiyet'ten sonra "II. Abdülhamid"nin müstebit ve keyfi yönetimi yeniden kendini gösterir; ne var ki bu yönetime karşıt bazı gizli kuruluşlar ve eylemler de belirmiştir artık. İlk kez 1892'de Askeri Tıp öğrencileri tarafından, daha sonraları "İttihat ve Terakki" adını alacak olan bir örgütün kurulduğunu görmekteyiz. Her ne kadar daha önceleri, 1867'de "Abzülaziz" zamanında, dikta rejimine karşı "düzeni değiştirmek" amacıyla "Yeni Osmanlılar" (ki yabancı ülkelerde "Jön Türkler" diye bilinirdi) tarafından başlatılan eylemler Abdülaziz'i ve onun dikta uygulayıcısı Sadrazam Âli Paşa'yı Meşrutiyet'i ilana zorlamış idiyse de 1892'de kurulan örgüt, eriştiği başarılar bakımından,

çok olumlu sonuçlar alabilmiştir.[1] Hatırlatalım ki askeri tıbbiye öğrencileri, daha 1879'da II. Abdülhamid'in Meşrutiyet'i kaldırmasına karşı bazı isyan girişimlerinde bulunmuşlardı. Bunlardan çoğunun sürgüne gönderilmeleriyle sonuçlanan bu hareketten sonra dikta rejimine karşı direnme şiddetini daha da artırmış ve bu durum II. Abdülhamid'i iyice kuşkuya sokmuştu. Kendi saltanat ve çıkarlarından başka hiçbir şey düşünmeyen bu müstebit padişah, özgürlük savaşımını önlemek için her çareye başvurmakta gecikmemiştir. Fakat gerek yurt içinde ve gerek yurt dışında giderek ciddiyet arz eden muhalefet ona, Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymaktan başka yol olmadığını göstermiştir. Özellikle "İttihat ve Terakki"nin giriştiği amansız saldırılar sonunda II. Abdülhamid, 24 Temmuz 1908'de "Meclisi Mebusan"ın seçimiyle ilgili kararı imzalamış ve böylece 30 yıllık bir ara vermeden sonra, millet yeniden "Meşrutiyet" adı verilen rejime kavuşmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yeniden yürürlüğe giren 1876 Anayasası, 1909'da (hicri 1325) bazı önemli değişikliklere uğramış ve "meşrutiyet" deyimine biraz daha uygun bir şekle sokulmuştur.

II. Meşrutiyet Anayasası'nın Genel Esasları

"Parlamanter Rejim"in Benimsenmesi

Yapılan değişikliklerle her şeyden önce "parlamanter rejim" mekanizması kurulmuştur. Yürütme ve yasama güçleri arasında denge yaratılmaya çalışılmış, bunun için de bir yandan hükümetin parlamento karşısında siyaseten sorumlu bırakılması sağlanmış ve diğer yandan da yasamanın yürütme tarafından dağıtılabilmesi daha demokratik esaslara bağlanmıştır. Bu arada bakanların sorumluluklarıyla ilgili madde açıklığa kavuşturulmuş ve böylece padişah için ancak Meclisi Mebusan'ın güvenine sahip kimseleri bakan tayin edebilme imkânı tanınmış ve bakanlar kurulunun da ancak bu Meclis'in güveniyle iş görebileceği saptanmıştır.

Meclisi Mebusan'a tanınan bu hakkın aynı zamanda Ayan Meclisi'ne de tanınması istenmişse de bu husus tartışmalara vesile olmuş ve demokratik nitelikte olamayacağı nedeniyle kabul edilmemiştir. Böylece padişah artık istediği şekilde hükümet kuramayıp, millet tarafından seçilmiş ve millet iradesini temsil eden Meclis'in isteğine

1 "Yeni Osmanlılar"ın eylemleri için bkz. Ebüzziya Refik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c.1, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

uyacak ve bu Meclis'in güvenine sahip kimseleri kabineye sokabilecekti.

Padişah'ın Durumu

Devletin en yüksek organı olarak her ne kadar yine padişah görünmekteyse de padişaha tanınan yetki ve imtiyazların artık Anayasayla sınırlandığı izlenmektedir. Bir kere değiştirilen 3. maddenin son fıkrasına padişahın tahta çıkış sırasında "Meclisi Umumi" önünde Anayasa hükümlerine riayet edeceğine, vatan ve millete bağlılık göstereceğine dair yemin etmesi zorunluluğu konmuştur. Bu zorunluluk, aynı maddede yer alan ve egemenliğin Osmanlı hanedanlığına veraset esasları gereğince geçmekte olduğunu belirten ve padişahın kişiliğinin "kutsal" ve "sorumsuz" olduğunu belirten 4. madde hükmünün anlamını kısmen hafifletmiş oluyordu. Çünkü padişah, "Meclisi Umumi" önünde yukarıdaki yemini yapmak suretiyle egemenlik hakkını kendi keyfine göre kullanma olanağından yoksun bırakılmıştı.

Öte yandan 30. maddede yapıldığını söylediğimiz değişiklikler sonucu hükümetin genel siyasetinden dolayı bakanlar toplu olarak ve kendi bakanlıklarına ait işlerden dolayı da tek başlarına sorumlu olacaklardı. Buna karşılık 5. maddeyle padişahın sorumsuz olduğu kabul edilmişti. Sorumluluk ancak yetkiyle birlikte bulunabileceğine ve sorumsuzluk yetkisizlik anlamına geleceğine göre padişaha tanınmış görünen geniş yetkileri gerçekte kullanacak olan padişah değil fakat bakanlar kurulu oluyordu.

1876 Anayasası'na göre padişah hem başbakanı ve hem de diğer bakanları doğrudan doğruya tayin edebildiği halde, 27. maddede yapılan değişiklikler gereğince, padişah, sadece başbakanı (sadrazamı) tayin edebilir ve fakat bu serbestiyi diğer bakanlar için kullanamaz duruma getirilmiştir. Diğer bakanları başbakan seçerek, bunların atanmalarını padişahın onayına sunacaktı.

30. maddenin bu şekilde değiştirilmesi sonucu olarak padişahın başbakanı tayin serbestisi iyice sınırlandırılmış bulunuyordu. Çünkü padişah ancak Meclisi Mebusan'ın güvenine sahip bir kimseyi bu mevkie getirebilirdi; üstelik de bu mevkie getirdiği başbakanın kuracağı kabineyi (Heyet-i Vükela'yı) kabul zorunluluğundaydı. Daha başka bir deyimle, bakanlar kurulu artık kendi varlığını padişaha değil fakat Meclisi Mebusan'a borçlu bulunduğundan, gerektiğinde padişaha karşı direnebilecek ve onun keyfi işlemlerine engel olabi-

lecekti. Padişah artık her istediği şeyi bakanlarına yaptırtmak olanağına sahip değildi. Çünkü aksi takdirde bakanlar, Meclisi Mebusan'a hesap vermek durumunda kalabilirlerdi. Bundan da anlaşılıyor ki bakanlar kurulu, padişahtan ziyade Meclisi Mebusan'ın iradesine bağlı bir duruma getirilmiştir.

Padişahın tek başına herhangi bir karar almasına da olanak bırakılmamıştı. Çünkü 30. maddede yapılan değişikliklerle, yürütmeye ait işlemlerin oluşabilmesi için başbakanın ve ilgili bakanın mutlaka o kararı imzalamaları gerekirdi. Padişah için, ilgili bir bakanın ortak imzasını taşımayan bir karar almak olanağı bulunmadığından, keyfi işlemlere yönelme olasılığı da yok kılınmıştı. Padişahın almak istediği bir karara imzasını koymaktan kaçınan bir bakanı görevden uzaklaştırmak dahi padişah için pek mümkün olan şeylerden değildi çünkü eğer o bakan Meclis'in güvenine sahip ise, böyle bir durumda padişah Meclis'e karşı pek güç durumda kalmış olurdu.

Bundan başka Anayasa'nın 80. maddesinde yapılan değişikliklerle, bütçe kanununun harcamalar kısmına ancak Meclisi Mebusan'ca karar verilebileceği belirtilmiş ve böylece bu Meclis, yürütme görevlerini yerine getirmek bakımından hükümetin ihtiyaç duyduğu tahsisatı kendi ayarlamak suretiyle, hükümet ve onun izlediği siyaset üzerinde etki yaratabilecek güce sahip kılınmıştı.

Padişah ile Meclisi Umumi Arasındaki İlişkiler

a) Meclisi Umumi'nin Yıllık Toplantılara Kendiliğinden Başlayabilmesi

1876 Anayasası'na göre Meclisi Umumi'nin iki dalının yıllık toplantılara başlayabilmesi padişahın çağrısına bağlıyken (Madde 43), 1909'da yapılan değişikliklerden sonra meclislerin her yıl Ekim ayı başında davetsiz olarak toplanması ve Mayıs başına kadar toplantılarına devam ederek o tarihte padişahın kararıyla toplantılarına son vermesi ve meclislerden biri toplantı halinde bulunmadığı zamanlar diğerinin de toplanamaması ve böylece padişahın yasama meclislerinin toplantılarına engel olamaması gibi yeniliklere yer verilmiştir.

b) Ayan Meclisi'nin Onayı Olmadan Meclisi Mebusan'ın Dağıtılamaması

1876 Anayasası'nın "mutlaklık" havasını gidermek ve devlet mekanizmasını oluşturan organlar arasında ahenk sağlamak ve özellikle bu organların yetkileri kötüye kullanmalarına engel olabilmek amacıyla 1909'da yapılan değişiklikler arasında Meclisi Mebusan'ı

dağıtmak üzere padişahın alacağı karara, Ayan Meclisi'nin katılması koşulu getirilmiştir. Böylece padişahın Meclis'i "fesih" hakkı güç esaslara bağlanmıştır. Gerçekten de padişahın bu Meclis'i dağıtabilmesi için, her şeyden önce bu Meclis ile hükümet arasında bir anlaşmazlık belirmeli ve bu anlaşmazlık sonucu hükümet çekilmiş olmalıydı. Bundan başka yeni kurulan hükümetin, Meclisi Mebusan'da güvenoyu almış olması ve daha sonra hükümet ile Meclis arasında yine aynı konuda anlaşmazlık çıkmış bulunması gerekirdi. İşte bütün bu koşullar oluştuktan sonra, eğer yeni kurulan hükümet, anlaşmazlık konusunda kendi lehine olmak üzere ısrar eder ve Meclisi Mebusan'ın kararına uymak istemezse o zaman padişah, Ayan Meclisi'nin onayını almak şartıyla Meclisi Mebusan'ı dağıtabilirdi (Madde 17). Daha başka bir deyimle, Ayan Meclisi'ne, yürütme ile Meclisi Mebusan arasında aracı bir rol oynama görevi verilmiş ve istenmişti ki padişah bu yetkiyi keyfi olarak değil fakat düşünerek ve güçlükle kullansın. Hükümdarın, millet egemenliğini temsil ettiği kabul edilen Meclisi Mebusan'ı tek başına ve keyfi şekilde dağıtamayıp Ayan Meclisi'nin onayıyla dağıtabilmesi, millet çıkarlarına daha uygun bulunmuş ve bu iki unsurun aynı konuda oybirliğine varmaları, Meclis'in dağıtılması için gerçek bir nedenin varlığına tanık sayılmıştır.[2] Hatırlatalım ki bu sistem 1875 tarihli Fransız Anayasası'ndan hemen hemen aynen alınmıştır.

c) Kanunların Hazırlanması Konusunda

1876 Anayasası'na göre kanun teklif etme hakkının pek sınırlı bir şekilde ayarlandığını ve örneğin teklifin yapılabilmesi için padişahtan izin alınmak ve Devlet Şûrası'na gerekli tasarıyı hazırlatmak gerektiğini görmüştük. 1909'da yapılan değişikliklerden sonra bakanlar kurulu ve her iki meclis üyeleri için kanun teklifinde bulunma hakkı bu sınırlamalardan kurtarılmıştır (Madde 53). Meclislerden biri tarafından kabul edilen bir kanun tasarısının diğer meclisçe kabul edilmesinden sonra, onaylanmak üzere padişaha sunulacağı hükme bağlanmıştır.

Padişahın onayına sunulan tasarıların ne süre içerisinde onaylanması gerekeceği hususunda 1876 Anayasası hüküm kapsamamaktaydı. Bu nedenle padişah, geri göndermediği yani açıkça onaylamadığı bir kanunu uygulamamak suretiyle uyutabilirdi. 1909'da

2 Bu hususlarla ilgili görüşmeler için bkz. "Meclisi Mebusan zabıtları", *Takvim-i Vakayi*, sayı 202, 209, 23, 30 Nisan 1325 (1909); ayrıca bkz. İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.10, sayı 1-4, Ankara, 1953, s.194-211.

54. maddenin değiştirilmesiyle bu husus belli bir esasa bağlandı; her iki meclis tarafından görüşülüp kabul edilerek padişaha gönderilen kanunların, padişah tarafından en çok iki ay içerisinde ya onaylanması ya da tekrar görüşülmek üzere meclislere geri yollanması saptandı. Geri yollanan kanun metinlerinin her iki meclis tarafından en az 2/3 çoğunlukla kabul edilmesi halinde padişah için artık kanunu onaylamak, ilan edip yayımlamak zorunlu kılındı. İvedilik kararı alınmış kanunlar için onaylama ya da geri yollama süresi on günle sınırlandırıldı. Böylece kanunların hazırlanması ve yayımlanmasında Meclisi Mebusan lehine önemli değişiklikler yapılmış oluyordu.

Kişilerin Hak ve Özgürlükleri ve Bunların Güvencesi Konusunda Yapılan Değişiklikler

Hak ve özgürlüklerle ilgili olarak 1909'da yapılan en önemli değişikliklerden biri 113. maddeyle ilgilidir. Bilindiği gibi bu maddenin son fıkrası hükmüne göre, güvenliği bozan durumlarda bulundukları basit bir zabıta araştırmasıyla belirlenen kişilerin sürülmesine padişah karar verebilirdi. Böylece kişi özgürlüklerinin, padişahın keyfi emriyle ortadan kaldırılması mümkündü. Hoşlanmadığı ya da varlıklarını kendi bakımından tehlikeli gördüğü kimseleri padişah, basit bir polis tahkikatı sonucunda, sürgüne gönderebilirdi. Nitekim I. Meşrutiyet Anayasası'nın hazırlanmasında büyük rolü olan Mithat Paşa'yı, bu yetkiye dayanarak Taif'e sürdürtmüş ve orada boğdurtmuştur. İşte 1909'da yapılan değişikliklerle padişahın bu yetkisine son verildi.

Bundan başka bir de kişi dokunulmazlığını her türlü saldırı ve ihlallerden uzak kılan 10. maddeye "şer" ve "kanun" deyimleri eklenmek suretiyle güçlülük kazandırılmış ve madde hükmü şu şekli almıştır:

> "Kişi dokunulmazlığı, her türlü taarruzdan korunmuştur. Hiç kimse şer ve kanunun belirttiği nedenler ve şekiller dışında bir bahaneyle tutuklanamaz ve cezalandırılamaz."

Dikkat edilecek olursa "şer" sözcüğüne yer vermek suretiyle, özgürlükler konusunda dahi Anayasa'nın temellerine şeriat zihniyeti oturtulmuştur.

1876 Anayasası, 12. madde hükmüyle "Basın, kanun dairesinde serbesttir" demiş ve bu serbestinin sınırlarının belirtilmesini kanuna bırakmıştı. 1909'da yapılan değişikliklerle bu maddeye, "(Basın) hiç-

bir şekilde önceden denetime ve aramaya tabi tutulamaz" tümcesi eklenmiş ve böylece sansür eylemlerine fırsat bırakılmamak istenmiştir.

Bütün bunlardan başka bir de Anayasa'ya, yeni olarak, "haberleşme gizliliği", "toplanma özgürlüğü", "dernek kurma hakkı" ve postaya verilen evrak ve mektupların mahkeme kararı olmadıkça açılamayacağıyla ilgili hükümler konmuştur.

II. Meşrutiyet Döneminin Sona Ermesi

Tekrar hatırlatalım ki II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen seçimlerden sonra 4 Aralık 1908'de Ayan Meclisi'yle birlikte toplantıya çağırılan Meclisi Mebusan, her şeyden önce millet egemenliğinin temsilcisi olduğunu belirtmek fırsatını aramış ve bulmuştur. Bu toplantı münasebetiyle II. Abdülhamid tarafından mabeyin başkâtibine okutulan açış nutkuna Meclisi Mebusan'ca verilen yanıtta, egemenliğin millette olduğu ve Meclis'in bu konuda milletin temsilcisi bulunduğu belirtilmiştir.

Yukarda özetlediğimiz üzere II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Anayasa'da yapılan değişikliklerle,

1. Bakanların Meclisi Mebusan önünde siyasi bakımdan sorumlu kılınmaları;

2. Padişahın kendi keyfine göre hükümeti kuramayıp ancak Meclisi Mebusan'ın güvenini sağlayabilecek bir heyeti tayin edebilmesi;

3. Meclisi Mebusan üyelerine, padişahtan izin almaksızın kanun teklif etme hakkının tanınması;

4. Meclisi Mebusan'ı dağıtma hususunda padişahın tek başına karar alamayıp Ayan Meclisi'nin onayını sağlaması zorunluluğu gibi esaslar sayesinde II. Meşrutiyet dönemi, Meclisi Mebusan için bir bakıma üstünlük dönemi olmuştur.[3] Tarihimizde güvensizlik oyuyla ilk kez bir hükümeti iktidardan düşüren de bu ilk Meclisi Mebusan olmuştur.[4]

Ne var ki bu üstünlük, devlet içerisinde bir meclis diktatoryası boyutlarına ulaşmıştır. Hemen belirtelim ki Meclisi Mebusan'ın her şeyin üstünde bir güç olmasını isteyen, "İttihat ve Terakki" fırkasıdır. Gerçekten de II. Meşrutiyet'in kurucusu olan bu parti, bu mecliste sahip olacağı çoğunlukla hem memlekete hem de saltanat kurulu-

3 Bkz. Recai Galip Okandan, *age*, s.23 vd.

4 Meclisi Umumi'nin açılışından sonra Abdülhamid'in kurduğu Kâmil Paşa kabinesi, başlangıçta Meclisi Mebusan'ın güvenine sahip iken sonrasında bu güveni yitirmiştir.

şuna karşı üstünlük kazanacağını düşünmüştü. Meclisi Mebusan'ın dağıtılmasını güçleştirmek amacıyla Ayan Meclisi'nin izni koşulunu Anayasa'ya koymak, işte bu amacın bir sonucuydu.

Ancak kendi lehine olacağı kanısıyla başlangıçta böyle bir tedbiri olumlu sanan bu parti, Meclisi Mebusan'ın bu sayede gereğinden fazla bir bağımsızlığa ve serbestiye kavuştuğunu izleyerek daha sonra bu sistemi sakıncalı bulmuştur. 31 Mart Olayı'ndan sonra giderek artan bir diktatorya özlemi içerisinde bir yandan rakip partileri yok etmek[5] isterken, diğer yandan da bu meclisi kendi emri altına sokabilecek çareleri aramıştır. Meclisi Mebusan'ı kendisine itaatkâr kılabilmek için yapılacak şey, onu kolaylıkla dağıtılabilir hale getirmekti. Bunun için de Ayan Meclisi'nin "feshe muvafakat" yetkisini kaldırmak gerekirdi. 28 Kasım 1911 (hicri 1327) tarihinde, İttihat ve Terakki'nin teşvikiyle Sait Paşa kabinesine hazırlattırılarak Meclisi Mebusan'a sunulan bir kanun tasarısı sayesinde bu iş sonuçlandırılmıştır. Tasarının gerekçesinde, Ayan Meclisi'nin onayı alınmadan Meclisi Mebusan'ın dağıtılamamasının, "kuvvetler arası" dengeyi Ayan Meclisi lehine bozduğu ve bu Meclis'i, diğer anayasa organları arasında üstün bir duruma getirdiği ve bu nedenle yasama ile yürütme arasında çıkacak anlaşmazlıkların çözümlenmesinde tarafsız bir organ sayılan hükümdarın rol oynaması gerektiği gibi hususlar yer almıştır.[6]

Hemen ekleyelim ki İttihat ve Terakki, bu değişikliği, asıl bu gerekçe nedeniyle değil fakat Saltanat makamında V. Mehmed gibi uysal ve her istenileni yapmaya hazır bir kimsenin bulunması nedeniyle, kendi çıkarlarına uygun gördüğü için yaptırtmıştır. Çünkü bu suretle dilediği zaman padişaha, Meclis'i dağıtma kararını aldırtabilecek ve bu sayede Meclis üzerinde baskısını sürdürebilecekti. Ne var ki Vahdettin gibi bambaşka tıynette kimselerin tahta çıkmaları halinde bu taktik sökmezdi. Muhteris bir padişah Meclis'i dağıtma yetkisini kendi çıkarları uğruna kolaylıkla kullanabilirdi. Nitekim Vahdettin, 21 Aralık 1918'de bu yetkiye başvurarak Meclisi Mebusan'ı dağıtıvermiş ve böylece II. Meşrutiyet'e son vermiştir.

---

5 Bkz. Tank Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlânı*, s.40-41; ayrıca bkz. Recai Galip Okandan, *age*, s.80.

6 Bkz. *Takvim-i Vakayî*, sayı 1011, 17 Aralık 1327 (1911), sayı 1827, 22 Mayıs 1330 (1914); ayrıca Meclisi Mebusan'ın Birinci Dönem görüşmeleri için bkz. *Zabıt Ceridesi*, 9 Haziran 1328 (1915).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN "MUTLAKIYET" ŞEKLİNDE KALIŞI'NIN NEDENLERİ KONUSUNDA

Osmanlı Devleti'nin "mutlakıyet" (despotik) devlet şeklinde kalıp, gerçek anlamda anayasalcı, özgürlükçü ve demokratik rejim düzeyine çıkamaması nedenlerini objektif görüşlere dayanarak eleştiren ve hele bu nedenlerin şeriatta yattığını söyleyebilenlerimiz hemen hemen yok gibidir. Yabancı yazarlar arasında bu konuya eğilenler varsa da bunlar, genel olarak sorumluluğu Türklere yüklerler; iddialarına göre İslamiyet, özü itibariyle, "mutlakıyet" ya da "istibdat" usullerine yer vermediği halde, İslama iyice nüfuz edemeyen Türklerin elinde yanlış ve kötü bir uygulamaya tabi tutulmuş ve işte bu yüzden Osmanlı Devleti demokrasiye çıkamamıştır. Geçen yüzyılın ortalarından günümüze gelinceye dek bu görüşe, esas itibariyle Arap (ya da diğer Müslüman) yazarlar itibar etmişlerdir. Çoğunlukla Arap milliyetçiliğinin koyu savunucusu olan bu kişiler, sadece "istibdat rejimine" ve kötü yönetime sürüklemek bakımından değil fakat İslamla ilgili ne gibi kural ve kuruluş varsa her şeyi "iyi" ve "güzel" olan ilk şeklinden uzaklaştırıp kötüye götürenlerin Türkler olduğunu söylemekten usanmamışlardır. Onlara göre güya İslam savaş dini olmadığı halde, onu savaş dini haline sokan Türklerdir; güya İslam köleliğe yer tanımadığı halde İslam ülkelerinde köleliğin yer alması-

na sebep olan Türklerdir; güya İslam kültür ve uygarlığının kökünü kazıyan Türklerdir.

Bütün bu iddialar yalandan ibarettir ve bunların yalana dayalı olduğunu anlayabilmek için "mutlakıyet" ve "istibdat" rejimlerinin özelliklerini ve şeriatın bu özelliklere dayalı yönlerini bilmek gerekir. İlerdeki sayfalarda bu sorunlara yöneleceğiz.

"Mutlakıyet" ve "İstibdat" Sistemlerini Yaratan ve Sürdüren Koşullar

Milletlerin kamu hukuku tarihinin ortaya vurduğu siyasal gerçek şudur ki mutlakıyetçi ve müstebit (despotik) hükümet sistemlerini yaşatan ve demokratik ve anayasalcı gelişmelere engel yaratan nedenlerin başlıcaları şunlardır:

- İktidarın (egemenlik hakkının) kaynağının "ilahi" ve "uhrevi" yani "Tanrısal" olduğunu söyleyip onu korkutucu, yok edici ve beşeri usullerle sınırlanamaz niteliklerde kılmak ve böylece sadece Tanrı'ya karşı sorumlu bir güç şeklinde halka kabul ettirmek;
- Halkı cehalet içinde tutup kaderci felsefeyle yoğurmak ve hiçbir şekilde özgür düşünce yoluna sokmamak;
- Halk yığınlarını farklı din ve inançtaki insanlara ve toplumlara karşı kin ve düşmanlık duygularıyla yetiştirip onlara karşı daima savaş halinde tutmak ve böylece insancıl duygularla gelişme, demokratik ve dünya devleti idealine yönelme fikrine yabancı kılmak; bu amacı gerçekleştirebilecek güçlü bir lidere muhtaç duyar halde kılmak;
- Halkı ekonomik bakımdan kalkınamaz ya da hatta yarı aç durumda tutmak, böylece kolaylıkla ve her daim despotik usullerle yönetme ortamını oluşturmak;
- Kişilerde "doğal hukuk" fikrini ve özgürlük bilincini uyandırmamak. İlerdeki bölümlerde göreceğiz ki bütün bu koşullar ve bunlara yardımcı olabilecek diğer hususlar, şeriatın temellerinde yatar. Bu temele dayalı olduğu içindir ki Osmanlı Devleti mutlak ve müstebit bir yönetim olarak altı yüzyıla yakın bir süre boyunca yaşayabilmiştir. Bu nitelikten çıkıp laik ve demokratik bir devlet anlayışına yöneliş, yukarıdaki koşulların Atatürk sayesinde terk edilmesi sonucu sağlanabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin "Despotik" Nitelikte Kalıp Anayasalcı Yönde Gelişememesini Şeriat Dışı Nedenlerde Arayanlar

Osmanlı Devleti'nin, II. Meşrutiyet dönemi yani 15 yıllık bir süre hariç, altı yüzyıl boyunca istibdat rejimi halinde kalıp demokratik yönde gelişme gösterememiş olması konusu üzerinde titizlikle durmak, bunun gerçek nedenlerini araştırmak ve bundan gereken dersleri çıkarmak son derece önemli bir sorun sayılmalıdır. Türkiye'nin bugünkü ve bundan sonraki demokratik yaşamlarını, bilinçli bir yol izleyerek, olumlu ve mutlu sonuçlara götürebilmek için bu sorunları akılcılıkla ve bilimsel dürüstlük içerisinde incelemek gerekir. Ne yazık ki aydınlarımız böyle bir çabada bulunmayı göze alamazlar; alamamışlardır. İşin kolay yönünü seçip şeriat konusunu eleştirmekten kaçınmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin "Anayasalcı" ve "Demokratik" Yönde Gelişemeyip "Mutlakıyet" Şeklinde Kalmasını Şeriattan Uzaklaşmada Bulan Görüşler

Şeriatçı kesimin genel olarak savunduğu görüşe göre İslami temele dayalı olarak kurulu ve İslamiyetin emir ve hükümlerine riayetkâr bir devlet ve hükümet sisteminde keyfi ve adaletsiz bir iktidar diye bir şey olmaz çünkü *Kur'an* ve hadis gibi ana kaynaklar iktidarın adaletle kullanılması ve zulüm yollarına başvurulmaması gibi hususları açıkça belirtmiştir; Tanrı korkusu nedeniyle de hükümdarın ve yöneticilerin keyfiliğe kaçmamaları asıl olduğundan "mutlak" ve "müstebit" bir idare sistemine yer olmamak gerekir. Şu hale göre eğer Osmanlı Devleti mutlak ve müstebit bir devlet olmaktan kurtulamamışsa, bunun kabahatini yönetenlerde aramak gerekir. Bu iddiaları öne sürenlerin görüşlerini biraz daha yakından ele almak yararlı olacaktır.

Şeriat Devleti'nin, Batı Anlamındaki "Demokrasi" Anlayışından Farklı Nitelikte Olmak Üzere "Demokratik" ve "İdeal Devlet" Niteliğinde Olduğu İnancına Saplananlar

Günümüzün Müslüman yazarlarından pek çoğu, İslami devlet doktrininde egemenliğin (iktidarın) halka ait olması ya da halkın temsilcileri eliyle kullanılması ve daha başka bir deyimle halkın ve temsilcilerin kanun yapması gibi hususları kapsamadığını ve İslamda *Kur'an* dışında insan yapısı kuralların değer taşımadığı ve bu

bakımdan İslam devlet anlayışıyla Batı ülkelerinde "demokrasi" adı altında oluşan devlet anlayışı arasında farklar olduğunu ve Batı'nın benimsediği laik ve demokratik devlet sisteminin İslama yabancı bulunduğunu öne sürerler. Onlara göre İslamda egemenliğin halka (millete) ait olması ve halk (ya da temsilcileri) eliyle kullanılması şeklinde bir demokrasi söz konusu değildir; söz konusu olan şey *Kur'an*'ın "anayasal" niteliğidir. *Kur'an*, halkın mutlak oybirliğiyle benimser olduğu bir metin sayıldığına göre, *Kur'an*'ı anayasal nitelikte bir kanun saymak doğaldır. Eğer demokrasi, çoğunluk iradesine yer veren ve onun izlenmesini gerektiren bir rejim demek ise, bu takdirde şeriat devletinde halkın oybirliğiyle benimsemiş bulunduğu *Kur'an* esaslarının hiçbir değişikliğe ve tartışmaya mahal vermeden uygulanması kadar demokrasiye yatkın başka bir uygulama olamaz. Örneğin devletin dininin İslam olduğunu söylemek, halkın iradesinin *Kur'an* marifetiyle demokratik şekilde ifade edilmesi demektir çünkü İslam ülkelerinde halkın yüzde doksandan fazlası genellikle Müslümandır.[1]

Hemen ekleyelim ki yukarıdaki görüş sahiplerine göre İslamdan gayrı devletlerde "gerçek" demokrasi olamaz; güya her şeyin "en mükemmelini" getiren İslam olduğu için devlet ve hükümet şeklinin en mükemmelini de yine o getirmiştir. Güya halkın egemenliği fikrini ele alan tek düzen İslam devleti düzenidir ve yine güya İslam devlet anlayışında devlet halkın hizmetindedir; İslamdan gayrı hiçbir devlette, devlet için halka hizmet diye bir şey yoktur.

Yüzyıllar boyunca bu fikirler, şeriat ülkelerinin en despotik şekilde yönetildikleri zamanlarda dahi böylece bilinegelmiştir; örnek olarak da Muhammed'in ilk kurmuş olduğu devlet şekli emsal gösterilmiştir; bunun güya "cumhuri" ve "demokratik" bir devlet olduğu, daha sonra ilk dört halife dönemlerinde devletin bu nitelikleri koruduğu fakat Emevi ve Abbasi dönemlerinde ve özellikle Türklerle beraber kötü ve mutlakıyetçi yönetimlere gidildiği ileri sürülmüştür. Daha başka bir deyimle güya "İslamın özünden uzaklaşmak", "şeriata sırt çevirmek" ve "Tanrı korkusundan uzak kalmak" gibi nedenlerle "ideal" devlet uygulaması sona ermiştir. Bundan dolayıdır ki yapılacak şey öze dönmek ve Muhammed dönemindeki uygulamayı yenilemektir.[2]

---

1 Suriye'de yayımlanan *Al-Manar* adlı bir gazetenin Şeyh Mustafa as-Sibâî'ye atfen bu konudaki savunması için bkz. R. B. Winder, *The Muslim World*, c.44, 1954, s.217-226.

2 Bu konuda Müslüman yazarların yabancı dile çevrilmiş bazı yayınlardan örnek

Şeriat Dışında "Cumhuriyet" Olamayacağı İnancına Saplanmışlık

Kendi dışında hiçbir gerçeği göremeyen ve bu yüzden kendi geriliklerini ve ilkelliklerini fark edemeyen şeriatçı zihniyetin iddiası o olmuştur ki demokrasi ve cumhuriyet denilen rejim İslam dışında oluşamaz ancak ve ancak İslamın özüne yönelmekle uygulanabilir. Arap yazarlar yanında, geçen yüzyılın ikinci yarısında Türk uleması da bu fikre saplanmıştı. Meşrutiyet döneminin başlıca simaları, örneğin Namık Kemal'ler, Mithat Paşa'lar, Şinasi'ler, Ziya Paşa'lar ve diğerleri verilecek örneklerdendir.

Bu inanış bugün dahi İslam dünyasının yazarları tarafından paylaşılır. 60 yıllık laik devlet yaşamlarımıza rağmen bizde de geçerlidir; şeriat kesiminin baş kalemşorları ile Türk din adamları ve bu arada Diyanet İşleri Başkanlığı, bu inanışın savunuculuğunu yapmakla meşguldürler. Demokrasinin ve cumhuriyet rejiminin gerçekte ne olduğundan habersiz bulunmaları nedeniyle şeriat düzeni dışında geçerli bir devlet ve hükümet sistemi düşünememektedirler. Bu konudaki fikir gücünü de genellikle Arap ve diğer Müslüman yazarlardan edinirler. Bu yazarlardan biri, Muhammed Abdullah as-Samman, *Usus al-Hukum fi'l Islam* adlı kitabında, İslamdan gayrı rejimlerde devletin üstünlüğünün ve mutlaklığının asıl olduğunu ve Eski Yunan'da Aristo ve Eflatun gibi ünlü düşünürlerin etkisiyle gelişen devlet sistemlerinde, demokratik nitelik bulunmadığını ve İslama kıyasla bu rejimlerin pek ilkel kertede kaldığını savunur.[3] İddiasına göre insanlığın kaderini çeşitli şekiller altında diktatorya rejimleri çizmiştir. Bu rejimler "Nazizm", "Faşizm" ya da "Komünizm" şeklinde açık diktatoryalıklar olabildiği gibi, demokrasi taklidi rejimler şeklinde de iş görebilmişlerdir. Bütün bu rejimler, İslamın özüne uygun İslam devletiyle kıyaslandığında bir "sineğin kanadı kadar hafif değerde şeylerdir çünkü bütün bu rejimler, değişmez tek bir prensip üzerine bina edilmiştir ki o da halk unsurunun yok kılındığı ya da halkın bir araç olarak sömürülüp kullanıldığı devlet üstünlüğü ve

---

vermek gerekirse bkz. Muhammad Abdullah as-Samman, *The Principles of Islamic Government; "Usus al-hukm fi'l Islam"*, (Arapçadan İngilizceye çev. Sylvia G. Haim, *The World of Islam*) c.5, no 3-4, 1958, s.245-248; H. B. Sharabi, *Government and Politics of Middle East in the Twentieth Century*, Princeton, New Jersey, 1962, s.11-12; bu konuda ayrıca bkz. E. I. J. Rosenthal, *Islam in the Modern National State*, Cambridge University Press, 1965, s.115.

3 Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. Muhammed Abdullah as-Samman, *The Principles of Islamic Government*, (çev. S. G. Haim) metin için bkz. *The World of Islam*, c.5, no 3-4, 1958, s.245-253.

devlet egemenliği ilkesidir.[4] Yine yazarın görüşüne göre egemenlik kavramı, kendi kökenini Aristo ya da Eflatun gibi eski düşünürlerin kuramlarından almıştır. Oysaki İslam, bu kökenli egemenlik anlayışına karşıttır çünkü İslam sadece halkın egemenliğini ele alır ve devleti halkın hizmetkârı olarak görür ve şöyle der:

> "İslamdan önce pek çok devletler ve milletler olmuştur fakat tarih bunların hiçbirinde İslamın halka tanıdığı haklara benzer haklar kaydetmemiştir... İslam halklara canlılık vermek için gelmiştir."[5]

İslamdan gayrı yerlerde gerçek demokrasi ve gerçek cumhuriyet olamayacağına ve egemenlik hakkının devlet aracılığıyla halka ait sayılabilecek tek rejimin şeriat rejimi olduğuna inanmış olarak TC devletinin anayasal bir organı olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Cumhuriyet'in 50. yıldönümünü kutladığımız 1973'te yayımladığı *Hutbeler* adlı kitabında yukarıdakine benzer görüşleri savunurken, ilk İslam devletinin kurucusu Muhammed'in, hiç kimseyi kendisine halef bırakmadığını ve bununla devlet ve milletin "seçim" ve "meşveret" (danışma) yoluyla yönetilmesi gereğini öngördüğünü ve kendisi hayattayken "meşveret"ten asla ayrılmayıp daima "ashabına" danıştığını ve *Kur'an*'da "İş (Emr) hususunda onlara danış, bir kere de azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan" şeklinde hüküm bulunduğunu ve örneğin Ebu Hüreyre'nin, "(Peygamberden) daha çok ashabıyla danışan hiç kimseyi görmedim" dediğini ve nitekim Bedir Seferi sırasında ve Uhud ve Hendek Savaşlarında, savaşa çıkıp çıkmamak hususunda bir "şûra" toplayıp onlara danıştığını ve bütün bu örneklerin, ilk İslam devletinde danışma esasına dayalı cumhuriyet yönetiminin uygulandığını kanıtladığını ve Muhammed'den sonra gelen ilk dört halifenin seçim usulüyle işbaşına geçtikleri, halkın da başkanlara "biat" etmekle seçime katılmış olduğunu, bu nedenle onların dönemini, eşitlik, özgürlük ve dayanışma ilkelerine bağlı ve bu nedenle tam anlamıyla "cumhuriyet" dönemi olarak kabul gerektiğini belirtmiştir.[6]

Biraz ilerde de açıklayacağımız gibi bu yukarıdaki görüşler bilimsel gerçeklere yatkın düşmemektedir. Gerçeklere yatkın düşmeyen sadece bu görüşler değil fakat bu görüşlere araç kılınan olaylardır.

---

4 *Age*, s.247.

5 *Age*, s.248.

6 Bu hutbe "Cumhuriyet Hutbesi" adıyla Diyanet tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yıldönümü vesilesiyle bastırılmış ve müftülüklere dağıtılmıştır.

Çünkü bir kere Muhammed'in vekil bırakmadığı ve bununla "seçim" ve "danışma" usullerini yerleştirmek istediği iddiası sağlam bir iddia sayılamaz. Şu bakımdan ki devlet yönetiminde seçim usulünü açıkça öngörmediği gibi kendisinden sonra Ebu Bekir'in devletin başına getirilmesi hususunda vasiyette bulunmuş ve bu vasiyeti harfiyen uygulanmıştır. Yine bunun gibi Muhammed'in, danışma usulüyle iş gördüğünü söylemek yanlış olur. Bedir Savaşı'na (ya da diğerlerine) ashabına danışarak girişmiş olması örneğini ileri sürüp bu örnekten devlet işlerini halkın iradesiyle ya da halkın temsilcilerinin fikrini alarak yapmış olduğu sonucunu çıkarmak doğru olmaz. Çünkü demokrasi ya da cumhuriyet demek, savaşa katılıp katılmama kararlarının belli kişilere (hem de halk tarafından seçilmeyen kişilere) danışılarak alınması demek değildir. Kaldı ki bu vesileyle dahi çoğu zaman hiç kimseye danışmayarak savaşlara çıkmış, halkı da savaşlara zorlamıştır. Ashabına danışıp onlardan fikir almaya kalktığı hallerde dahi çoğu zaman söylenenleri dikkat nazarına almamış ve kendi bildiğine gitmiş ve zaman zaman bunun ceremesini de çekmiştir (örneğin Uhud Savaşı'nda kendisine yapılan iyi tavsiyelere aldırış etmemiş ve Kureyşliler önünde büyük bir hezimete uğramıştır). Öte yandan toplumun ve kişilerin tüm yaşamlarını ayarlayan ve düzenleyen hükümleri yerleştirirken hiç kimseye danışmamış ve her şeyi Tanrı'dan vahiy yoluyla aldığını söylemiştir.

Şeriat Devletinde Zulme Yer Olmadığı İddiası

Şeriat devlet sistemini "ideal" ve en "mükemmel" nitelikte sayanların iddialarından biri de şudur ki güya İslam dini "zulm" denen şeye yer vermez ve "zalim"e karşı halkı koruyucu tedbirler almıştır. Bu iddiaları kanıtlamak üzere *Kur'an*'dan verdikleri örneklerden biri şöyledir:

> "... Kimler Allah'ın indirdiği hükme göre hüküm vermezlerse onlardır zalimlerin ta kendisi..." (Mâide Suresi, ayet 44-45)

Ne var ki bu tür örnekleri verirlerken "zulm" deyimini İslama özgü bir anlayış içerisinde ele alırlar. Bu anlayış akılcı bir temele dayalı değildir çünkü akılcı bir tanımla "zulm" deyimi, iktidarın kişi özgürlüklerini yok eder şekilde kullanılması demektir. Oysaki şeriatçıların yukarıdaki örneğinden (ve diğer benzerlerinden) anlamak mümkündür ki şeriat zihniyeti "zulm" deyimini, "iktidarın sınırsız ve istibdat şeklinde kullanılması" olarak ele almış değildir. Daha

ilerdeki bölümlerde ve özellikle "iktidar ve özgürlük arası denge" konusunu işlerken belirteceğimiz gibi şeriat sisteminde "zulm" deyiminin, bizim bugün anladığımız kavramlardan farklı bir kullanılış şekli vardır ki o da iktidarın şeriat dışında kullanılması anlamını kapsar. Nitekim *Kur'an*'ın yukarıya aldığımız ayeti bunun kanıtı olarak karşımızdadır. Zira bu ayete (ve benzerlerine) göre "Tanrı'nın indirdiği hükme (yani Kur'an'a) göre hüküm vermek" uygun davranmak demektir; aksini yapmak ise zulmetmek demektir. Şu hale göre *Kur'an*'da "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" dendiği için, iktidarı bu hükme yatkın düşecek şekilde uygulamak ve kâfirleri kesmek zulmetmek sayılmaz; aksine Tanrı'nın emrini yerine getirmek sayılır. Görülüyor ki şeriatçıya göre "zulm", iktidarın kişi özgürlüğünü yok edercesine mutlak ve en şiddetli yollarla kullanılması demek değildir. Şeriat bu tür bir zulmü yasaklamamıştır. Aksine iktidarın "istibdat" şeklinde kullanılmasına izin vermiştir, o kadar ki "60 yıllık istibdat, bir saatlik huzursuzluktan daha iyidir" sözü bu felsefenin temelini teşkil eder. Kişiler bakımından iktidara, (velev ki istibdat niteliğinde olsun) boyun eğmek, şeriat hukukunun en fazla değer verdiği bir ilkedir.[7] Şeriat zihniyetine göre önemli olan şey, iktidarın zulüm şeklinde kullanılması değil fakat şeriat emirlerinin her ne şekilde olursa olsun uygulanmasıdır. Din verilerini ve yasaklarını yerine getirmek, iktidar sahipleri için izlenmesi gereken tek ve başlıca görevdir, velev ki bu gerçek anlamda "zulm" sonucunu doğursun. Konuya ilerde, "iktidarın şeriat gereğince sınırsız şekilde kullanılması" vesilesiyle tekrar döneceğiz.

Meşrutiyet Dönemlerinde (19. Yüzyılın İkinci Yarısında) Devlet ve Hükümet Sistemine Şeriatı Temel Yapma Çabaları

19. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde Osmanlı Devleti hâlâ ortaçağ zihniyetinin egemen olduğu bir ortam içerisindedir. İster siyasal, ister sosyal, ister ekonomik, ister askeri ya da diğer alanlarda olsun, yapılmak istenilen her iş, akıl verilerine göre değil fakat şeriat emirlerine göre yapılırdı. "Anayasa kabul edilsin mi, edilmesin mi?", "Meşrutiyet rejimi gerekir mi gerekmez mi?" ya da "Savaşa girişilsin mi, girişilmesin mi?" gibi her ne hususta olursa olsun, her konu akla ve müspet bilim esaslarına göre değil fakat *Kur'an*'a ya da Muhammed'in *Kur'an* olmayarak yerleştirdiği hükümlere göre ele alınır

7 Bkz. *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c.12, s.294-296, Hadis No: 2113-2114.

ve çözüme bağlanırdı. Meşrutiyet sistemine eğilimli olanlar ve bu vesileyle Mithat Paşa'yı destekleyenler parlamento kurulmasını ve "meşveret" usullerine başvurulmasını, hep *Kur'an*'dan çıkardıkları hükümlerle gerçekleştirme hevesindeydiler. Akıl yoluyla iş görmek akıllarına gelmezdi. Ne var ki meşrutiyet sistemine ve anayasal bir düzene düşman olanlar ve Mithat Paşa'yı baltalamaya çalışanlar da aynı şekilde *Kur'an*'dan aldıkları hükümlere dayanarak görüşlerini geçerli kılmaktaydılar. Her iki taraf, bütün bu çabalarla iğneyle kuyu kazdıklarının ve karanlıkta el yordamıyla açık kapı bulmaya uğraştıklarının farkında değillerdi. Halk yığınlarının fevkalade cahil oluşu onları bu çeşit davranışlarda serbest bırakmaktaydı.

"Şeriatın Özünden Uzaklaşmıştık Kötü ve Müstebit Yönetime Sebep Olmuştur" Görüşünü Savunanlar; Cemaleddin Efgani'nin Etkisi

Geçen yüzyılın ikinci yarısı içerisinde Osmanlı yöneticileri ve yazarları üzerinde Cemaleddin Efgani'nin önemli etkisi olmuştur. Efgani'ye göre İslam ülkelerinin geriliklerinin nedeni, bu ülkelerin yönetici sınıfları ile ulema sınıfının ve din adamlarının sırf kendi çıkarlarına olacak şekilde şeriat verilerini kendilerine araç edinmeleri, gelenekselliği körü körüne izlemeleri ve içtihat kapılarının kapanmasına izin vermeleridir.[8] Efgani, İslam doktrinlerinin her dönem itibariyle gelişmeye ayak uydurabilecek şekilde değiştirilebilmesi gereğini, aksi takdirde İslamın ve İslam ülkelerinin ilkel kertede kalacağını savunmuştur.[9] Efgani'nin fikirleriyle etkilenen bazı yabancı yazarlar da şeriatın liberal şekilde yorumlanabileceğini ve gelişmeye ayak uydurabileceğini söylemişlerdir.[10]

Ne var ki Efgani ve onun fikirlerini paylaşanlar, şeriatın yeni gelişmelere olanak bırakmayan değişmezliğini, katılığını bilmezlikten gelmişlerdir. Düşünmemişlerdir ki yeni gelişmelere ayak uydurmak demek, akılcılığa yönelmek ve özgür düşünceye yer vermek demektir ki değişmez nitelikte olmak üzere konmuş olan şeriat kurallarından yani Tanrı ve Muhammed emirleri diye kabul edilen şeylerden ay-

8 Efgani'nin maddiyetçilik aleyhinde yazmış olduğu kitabı *Dehriya*'yla başyazarlığını yaptığı *Al-'Urvat al-vuskâ* adlı dergideki yazılarından gayrı bkz. Al-Albert Kudsi-Zadeh, "Islamic Reform in Egypt; Some Observations on the Role of Afghani", *The Muslim World*, c.61, no 1, Ocak, 1971, s.1-12.

9 Kudsi-Zadeh, *age*, s.10.

10 Bu hususlar için bkz. *Secret History of the English Occupation in Egypt*, Londra, 1907, s.76-77.

rılmak sonucunu doğurur. Daha başka bir deyimle *Kur'an*'daki belli bir hükmü ya da kuruluşu kaldırıp yerine insan aklı ürünü olan bir başka hükmü koymak demektir. Örneğin *Kur'an*'ın Nahl Suresi'nin 75. ayetinde köleliğin Tanrı emri olmak üzere doğal bir kuruluş olduğu yazılıdır; oysaki kölelik insan şahsiyetinin haysiyetiyle ve insan haklarıyla bağdaşmayan bir kuruluştur. Yine *Kur'an*'da iki kadının tanıklığının bir erkeğin tanıklığına bedel olduğu ya da mirasla ilgili olarak kadının hakkının erkeğinkinin yarısı olduğu yazılıdır. Bütün bu hususları çağdaş ve özgürlükçü bir yatayda kılabilmek için *Kur'an*'dan çıkarmak ve yerlerine yenilerini koymak gerekir ki şeriat bunu dinsizliktir diye reddeder.

Efgani, "içtihat hukuku"nun işlediği dönemlerden söz eder. Oysaki "içtihat" kapılarının açık bulunduğu dönemlerde dahi şeriat ülkelerinde akılcı düşünce iş görmemiş ve iktidar denen şey demokratikleşememiştir. Şeriatın özüne dönmekle özgürlük ya da demokrasi yönünde değil, aksine, istibdat ve zulüm yönünde yol almak mümkündür. Yine ileride göreceğiz ki şeriat ülkelerinin demokrasiye yönelebilmelerinin bir tek yolu vardır ki o da din ve devlet işlerini tamamıyla birbirinden ayırmak ve dünya işlerini akıl rehberliğiyle ayarlamaktır. Atatürk'e gelinceye kadar şeriat ülkelerinin hiçbirinde bunu düşünen ve uygulayan çıkmamıştır.

Aynı Görüşlerin 20. Yüzyılda Savunulması; İslamın İlk Şekline, Özüne Dönme Özlemi

İslam ülkelerinin demokrasiden yoksun ve kötü yönetim sistemleri içerisindeki sefil yaşamları, 20. yüzyıl boyunca, bu ülkeler aydınları arasında çeşitli çözüm yollarını arama zorunluluğunu doğurmuştur. Fakat denilebilir ki bu yolların hiçbiri akılcı nitelikte değildir. 1.400 yıllık alışkanlığı terk ederek şeriat dışındaki bir sisteme yönelme diye bir istek görülmemiştir. Aksine her şeyin *Kur'an* yordamıyla çözümlenebileceği ve bunun için mutlaka İslamın özüne dönmek gerektiği inancı yerleşiktir. Endonezya'dan başlayıp Pakistan'dan geçerek Arap Yarımadası'nı aşıp Afrika kıyılarından Ümit Burnu'na varıncaya kadar şöyle kuşbakışı bir tarama yapılacak olursa görülür ki şeriat ülkelerinin aydın geçinen sınıflarının tümü bu inanç içerisindedir. Bu özlem sadece Asya ve Afrika kıtalarının en geri kalmış toplumları olan şeriat ülkelerinde değil fakat aynı zamanda dünyanın en gelişmiş ülkelerinde yaşayan Müslüman azın-

lıklar[11] arasında da taraftar toplar. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Kanada'da yaşayan ve sayıları yaklaşık olarak beş milyonu bulduğu anlaşılan Müslümanların saplandıkları inanış da budur.[12]

Üstelik sanki İslamın geliştiği ve uygarlık getirdiği dönemler ilk dört halife dönemleriymiş ve sanki *Kur'an* bu dönemler dışında ihmal edilmiş ya da farklı şekilde uygulanmış da bundan dolayı "İslam demokrasisi" yok olmuş gibi bir kanı yaratılarak, bu dönemlerin örnek alınması gerektiği görüşlerine yer verilmiştir[13]. Bu yapılmakla her şey düzelecek ve demokrasiye geçilecek, halkın yaşama gücü pekiştirilecek, her türlü eşitlik ve özgürlük yeşerecektir.[14] Bu inanca saplananların ne İslamın kendisinden ne de demokrasinin ne olduğundan haberli bulunmadıklarını birazdan göreceğiz.

Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü ve Kötü Yönetime Sürüklenişini Şeriattan Uzaklaşmada Bulan Zihniyet

Yüzyıllar boyunca Arap yazarlarının görüşü o olmuştur ki İslam ülkelerini fetheden ve bu ülkelerdeki devlet ve hükümet yönetimini ele geçiren Türkler, İslamın özünden daima habersiz ve İslami ilkelere daima yabancı kalmışlar ve şeriatı daima ihmal etmişlerdir ve işte bundan dolayıdır ki onların egemenliği süresince daima kötü ve müstebit yönetim sistemleri yerleşmiştir.[15] Bu görüşü benimseyen Batılı yazarların sayısı da az değildir.

Fakat asıl şaşılacak husus, bu görüşleri paylaşanlar arasında Türk yazarların bulunmasıdır. Bizim kültürsüz ve bilgisiz şeriatçımız sanır ki İslamın temel ilkelerine bağlandıkça ve özellikle *Kur'an*'ın dondurulmuş esaslarına ayak uydurdukça, Türk toplumu başarılara, zaferlere ve imparatorluklara kavuşmuş, nimetlere, hidayetlere ve ululuklara ulaşmıştır. Daha başka bir deyimle şeriat ruhuna yaklaştıkça, şeriatın katı kalıplarına kapandıkça yani özgür yaşam geleneklerini bırakıp çöl koşullarına saplandıkça, şan ve şerefe ka-

11 1990 yılı istatistiklerine göre Kuzey Amerika'da yaşayan Müslümanların sayısı 5.220.000 olup bunların büyük çoğunluğunu zenciler oluşturur.

12 Amerika'daki İslam Birlikleri Federasyonu (Federation of Islamic Association) başkanı Dr. İsmail al-Faruki, 1969'da yıllık genel toplantıda yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: "İslamın bugünkü başarısızlığı, İslamın özü olan ilk şeklinden farklı uygulanmasıdır". Bu alıntı için bkz. Emily Kalled Lowell, "A Survey of the Arab-Muslims in the USA and Canada", *The Muslim World*, c.63, no 2, Nisan, 1973, s.139-154.

13 Niaz Ahmed Zikria, *Les Principes de l'Islam et la Démocratie*, Paris, 1958, s.21 vd.

14 *Age*, s.22, 26-41, 47-65, 119-164.

15 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

vuşmuştur, fetihler yapmıştır, Viyana kapılarına dayanmıştır. Buna karşılık şeriattan uzaklaştıkça batmıştır! Bu fikre öylesine bilinçsizce saplanmıştır ki Türk'ün İslam öncesindeki dönemler boyunca birbiri ardına büyük devletler ve uygarlıklar kurduğunu unuturcasına ve kendi varlığını yapan güzel öğeleri (örneğin akılcılık ve kadını saymak gibi) ve "Türklüğünü" inkâr edercesine "Türk'ü Türk yapan şeriattır, İslamdır" diyebilmiştir.[16]

Hemen ekleyelim ki bu görüş, eskiden beri aydın geçinen kişilerimizin büyük bir "bilgiçlikle" ileri sürer oldukları bir şeydir. Osmanlı döneminin Koçi Bey'lerinden[17] ya da Kâtip Çelebi'lerinden[18] Mustafa Reşit Paşa'lara ve Namık Kemal gibi "vatanseverlere" varıncaya kadar şeriat ruhlu insanlarımız hep böyle düşünmüşlerdir. Tanzimat fermanlarının başında devletin gerilemesi ve zayıflaması nedenleri açık olarak şeriattan uzaklaşma şeklinde gösterilmiş ve o eski şanlı dönemlerin hep şeriata bağlı kalmak sayesinde sağlandığı belirtilmiştir.[19] Günümüz allamelerinin düşündükleri de budur. Türk'ü geriliklere götüren ve çökerten nedenlerin şeriattan uzaklaşma değil fakat aksine şeriata saplanma olduğu gerçeğini bu insanların görmelerine imkân yoktur çünkü hiçbir zaman akılcılığa yönelememişlerdir. Onlardan ve hatta şeriat eğitiminden geçmiş olup da şeriatın özünün ne olduğunu anlayamamış olan kimselerden şeriat dışında gerçek, şeriat dışında doğru yol ve şeriat dışında bilim olabileceği inancını beklemek ya da düşünme gücünü kazanamamış bu kimselerin, her kötülüğün ve geriliğin şeriattan doğma olduğu gerçeğine erişebileceklerini umut etmek boştur.

---

16 Bu hususta Diyanet yayınları arasında yer alan *Hutbeler* (Ayyıldız Matbaası, 1973) adlı kitaba bakınız.

17 1630'da IV. Sultan Murad'a devletin durumuyla ilgili bir rapor sunan Koçi Bey, Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren devletin çökmeye başlayıp gerilediğini anlatırken bunun nedenlerinin başta şeriat hükümlerini uygulama geleneğinden ayrılmak olduğunu ve felaketli gidişten kurtulmak için şeriatın özüne dönmek ve dini tam insanları işbaşına getirmek gerektiğini belirtir.

18 Koçi Bey'in yaşadığı dönemde diğer tanınmış bir sima olan Kâtip Çelebi'nin düşündüğü de aynıydı; devletin zayıflaması, yenilgilere uğraması ve kötü yönetim, ona göre hep şeriatın ihmal edilmesindendi.

19 18 ve 19. yüzyılda Osmanlı yazar ve düşünürlerinin saplı oldukları düşünce de aynıydı. 1792'de Sultan III. Selim, bilimadamlarına (ulemaya) kurtuluş yolunun ne olduğunu sorduğunda aldığı cevap: "Şeriata önem verelim, din esaslarını harfi harfine uygulayalım" şeklinde olmuştur. Tanzimat fermanlarını ve reformu hazırlayanlar (örneğin Mustafa Reşit Paşa gibiler) ve daha sonrakiler (Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa vs.) hep aynı fikre körü körüne saplanmış gibiydiler.

İslamda Demokratik Gelişmeye Türklerin Engel Olduğu Kanısını Yerleştirenler

Daha önce değindiğimiz ve zaman zaman tekrar değineceğimiz gibi İslamda uygarlık ve demokratik gelişme olasılıklarına Türklerin engel yarattığı ve istibdat sistemlerine yine Türklerin sebep olduğu kanısını yerleştirenler genellikle Arap yazar ve düşünürleri olmakla beraber, onların çabalarına Türk yazarların da büyük ölçüde katıldığı bir gerçektir.

Hatırlatmak yerinde olacaktır ki 1973'te sonuçlanan "Arap-İsrail" savaşından sonra Batı dünyası, çeşitli nedenlerle Arap ülkelerine dönük bir siyaset izler olmuştur. Rusya'nın sağladığı modern ve en basit ve cahil askerin dahi kolaylıkla kullanabileceği silahlar sayesinde İsrail karşısında başarılı bir savunma gösteren Arap ülkeleri, Batı nezdinde biraz olsun prestijlerini düzeltebilmişlerdir. Fakat bundan da daha önemli olmak üzere petrol "silahı" sayesinde Batı'yı adeta dize getirme olasılığına kavuşmuşlardır. Bu nedenlerle Batı kamuoyu, Arap ülkeleri ve Arap tarihi konusunda bilgilerini tazeleme gereğini duymuştur. Ünlü gazete ve dergiler okuyucularına, Arap milletlerinin geçmişi ve geçmişteki "uygarlığı" hakkında bilgiler vermeye başlamışlardır. Örneğin Amerika'nın en etkili ve en sürümlü dergilerinden biri olan *Newsweek*, Şubat 1974 tarihli bir nüshasını "Arap Gururu ve Gücü" başlığı altında bu konuya ayırmıştır. Sunduğu bilgiler, aşağı yukarı iki yüzyıldan beri Arap yazarlarının ve onların doğrultusundaki Batılı bazı kalemlerin işler oldukları bilgilerdir ki özetle şudur:

> "Türklerle ilişki kurdukları ve Türk egemenliği altına girdikleri tarihlerden önce Araplar büyük bir İslam devleti kurmuşlar ve büyük bir uygarlık yaratmışlardır. Türklerin gelişiyle birlikte gerileme başlamış, kötü yönetim ağır basmış ve Osmanlı İmparatorluğu'yla bu gerileme Arapları ve İslam dinini ortaçağ karanlıklarına gömmüştür. Fakat Türklerin boyunduruğundan kurtulmakla Arap dünyası yeniden canlanma ve uyanma dönemine girmiştir."[20]

Fakat yine tekrar edelim ki bu temayı asıl işleyenler Müslüman (ve genellikle Arap) yazarlardır. Konuyu *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* adlı kitabımızda ele aldığımız için burada fazla durmayacağız.

---

20 Bkz. *The Newsweek*, 18 Şubat 1974, s.40-46.

İslam Ülkelerinde, "İstibdat" (Despotizm) Rejimleriyle Yönetilmelerindeki Sorumluluğu Türklere Yükleme Alışkanlığındaki Sakatlık

Şeriatın en koyu ve katıksız şekliyle Osmanlı'da uygulandığını söyleyen bir yabancı yazar, Bernard Lewis, "Osmanlı padişahları din yasalarını devletin temel yasaları haline getirmek hususunda kendilerinden önceki halifelerden çok daha ileri gitmişlerdir" der ve bu iddiasına dayanak olarak Koçi (Koçu) Bey'in 1630'da IV. Murad'a sunduğu kitabını gösterir.

Devlet ve hükümet işlerinde Osmanlı padişahlarının genellikle şeriata olağanüstü bir bağlılık gösterdikleri doğrudur. Ne var ki bu tutum, din ve devlet işlerini iç içe kılan İslamın öngördüğü bir geleneğin sonucudur. İslamın kurucusu olan Muhammed ve ondan sonra gelen halifeler, devlet yönetiminde İslama ne kadar sadık kalmışsalar, Osmanlı padişahları da öyle yapmışlardır. Bundan dolayıdır ki ne Muhammed zamanından sonra ne de doğal olarak Osmanlı Devleti'nde özgürlükçü, anayasalcı ve demokratik bir devlet ve hükümet uygulaması görülememiştir. Görülen tek şey sadece "mutlakıyet" ve hatta "istibdat", sadece savaş devleti niteliği içerisinde iş gören, fikir, düşünce ve inanç özgüllüklerine yer vermeyen, eşitlik diye bir şey bilmeyen bir siyasal rejimdir.

Ancak şeriata bağlılığın gevşediği dönemlerdedir ki biraz olsun farklı bir sonuç alındığı görülmüştür. Örneğin Abbasiler zamanında *Kur'an*'ın Tanrı sözü olmadığına inanan ve bu yüzden şeriat çevrelerince "dinsiz" diye tanımlanan "liberal" görüşlü bazı halifeler sayesinde Eski Yunan'ın bilim kaynaklarından yararlanıldığı ve bu sayede "İslam uygarlığı" denen dönemin başladığı tarihi bir gerçek olarak karşımızdadır. Yine aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu izleyen ilk on padişah zamanında, İslamın katılıklarından biraz çıkılabildiği ve Türk'ün eski akılcı geleneklerine sadık kalınabildiği süre boyunca oldukça başarılı işler görülebilmiştir. O kadar ki *Kur'an*'da "Ehli Kitaba" yani Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı "boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar" savaşı öngören emirler (Tevbe Suresi, ayet 29) ya da "Allah onları (Yahudileri ve Hıristiyanları) yok etsin" (Tevbe Suresi, ayet 30), "Ey Müslümanlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin; onlar birbirlerinin dostudur; sizden kim onlarla dost olursa, o da onlardandır" (Mâide Suresi, ayet 51) şeklinde lanetlemeler ya da buna benzer nice küfürler, kin ve düşmanlık salıcı hükümler olduğu halde, Fatih Sultan Mehmed gibi

bir hükümdar, bunlara aldırış etmeyerek, o tarihlerde İspanya'dan kovulan Yahudilere ülkenin kapılarını açabilmiştir. Hemen belirtelim ki Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra şeriata körü körüne saplanmışlık, devleti uçurumlara sürüklemiştir. Kuşkusuz ki Fatih'in ya da Kanuni Sultan Süleyman'ın dahil bulunduğu ilk on padişah dönemini demokratik nitelikte gösterme fikri hiç kimsenin aklından geçmez. Fakat şunu söylemek mümkündür ki despotik ve kötü yönetim sistemindeki nedenleri Osmanlı padişahlarının şeriat düzenine bağlı oluşları kadar, asıl bu düzenin despotizmi ve kötü yönetimi yaratan temellerinde aramak gerekir. İslamın yetiştirdiği en ünlü düşünürler dahi müspet aklın verisi olan siyaset bilimini şeriata uydurabilmek için akıldışı yolları denemekten geri kalmamışlardır. Farabî örneği üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi Farabî, Eski Yunan'ın en büyük düşünürlerinden Aristo'nun yorumcusu olmakla ün salmıştır. O kadar ki İslam âleminde "Muallimi sani" adıyla anılırdı; "Muallimi evvel" deyimi "Aristo"ya, uygun bulunmuştu. Ayrıca "Eflatun"u ve diğerlerini kendisine rehber kılmıştı. Ne var ki şeriata bağlı görünme zorunluluğu içerisinde onlardan farklı düşünüşe sahipmiş gibi bir tavır takınmıştır. Örneğin Eflatun'un *Cumhuriyet* adlı yapıtındaki "iktidar"la ilgili siyasal görüşlerini, sırf İslama uydurabilmek amacıyla, adeta tersyüz etmiştir. "İktidar" öğesini, şeriat devleti anlayışına uygun düşecek şekilde daha "kişisel", daha "dinsel" ve daha "otokritik" niteliğe sokmak suretiyle Eflatun'un fikirlerini oldukça radikal değişikliğe oturtmuştur. Daha başka bir deyimle Farabî'nin kaleminde Eflatun'un ünlü *Cumhuriyet*'i bambaşka bir kılığa girmiştir. Örneğin Eflatun'a göre "cumhuriyet" kavramı "halka ait devlet" anlamına gelirken Farabî'nin yaptığı değişikliklere göre "toplumu oluşturan insanların iman birliği halinde bulundukları ve kişileri iman birliği halinde tutan devlet" niteliğine sokulmuştur. Hem de öyle bir devlet ki devletin başındaki kişi (halife), "Tanrı'nın kendisine iktidar verdiği ve bütün gücüyle desteklediği" kişi olarak iş görme durumundadır. Halifenin bütün davranış ve kararları, Tanrı'nın onayını kazanmış olarak kutsallık taşır. Oysaki Eflatun'un *Cumhuriyet*'inde böyle bir şey yoktur.

***

Durum bu olduğu halde Arap (ve diğer Müslüman) yazarlar, devlet yönetiminde şeriat sisteminin Halife Ali'den itibaren ihmale uğradığını ve bu ihmalin uzadığını ve Türk unsuruyla birlikte en kötü şeklini aldığını söylerler. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devle-

ti'ni kötü ve müstebit bir yönetim şekline örnek gösterenler hep Türk unsurunu yererek konuşurlardı. Bunu yapanlar sadece yabancılar ya da Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan unsurları değil fakat asıl Müslüman unsurlar ve özellikle Araplar ve Arnavutlardı. Ziya Gökalp'in deyişiyle,

> "Dışta Avrupa Türkiye'deki rezaletlerden dolayı yalnız Türkleri suçluyor, içte ise Müslüman olan ve olmayan bütün kavimler sarayın istibdadından, memurların zulmünden, hükümetin yolsuzluğundan ancak Türk kavmini sorumlu tanıyordu. Hâlbuki Türk kavmi 'ben varım' demiyordu. Ortada görülen bir sorumluluk yükü vardı ki onu kabul eden bir omuz yoktu."[21]

Araplar İslam ülkelerinin Türk egemenliği altına girmesini ve halifeliğe bir Türk'ün gelmiş olmasını İslam tarihi bakımından "felaket" olarak görürlerken ve "zulüm" yönetimini İslama sokanların Türkler olduğunu haykırırlarken, Arnavutlar istibdat rejiminin tek sorumlusu olarak ne padişahları ne de başkasını fakat bu kişileri iktidardan uzaklaştırmayan Türkleri baş sorumlu saymaktaydılar. Osmanlı siyaset yaşamlarında önemli rol oynamış olan ünlü bir Arnavut yazar Türklere hitaben şöyle bağırmaktaydı:

> "Biz Arnavutlar istibdadı yıkmak için Türklere yardıma hazırız. Fakat bilmelisiniz ki bizim düşüncemizde bir (II.) Abdülhamid istibdadı yok, bir Türk istibdadı vardır; bugünkü idareden sorumlu olan doğrudan doğruya Türklerdir. Eğer bu zalim hükümete son vermezseniz biz tüfeklerimizi sizin göğsünüze çevireceğiz."[22]

Yine tekrarlayalım ki Osmanlı Devleti'ni kötü, müstebit ve keyfi devlet ve hükümet sistemlerine örnek vermek, kuşkusuz ki yanlış olmaz. Fakat şunu da kabul etmek gerekir. Osmanlı Devleti, İslam devletleri tarihi içerisinde totaliter, despotik ve keyfi devlet şekline örnek verilecek olan devletlerin ne ilki ne de sonuncusudur. İslam tarihinin başlangıcından bugüne değin gelmiş geçmiş bütün İslam devletleri hep bu nitelikte olmuşlardır.

Devlet denilen kuruluşu bu kötü nitelikler içerisinde tutan ve yaşatan tek şey, şeriatın kendisidir. Bunun böyle olduğunu anla-

---

21 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1974, s.36.

22 *Age*, s.35.

yabilmek için şeriata hâkim öğeleri ve özellikle "kişi" ile "iktidar" ilişkilerini, devlet kuruluşunun niteliğini, görevlerini vs. eleştirmek gerekir. Bilimsel esaslara dayalı olarak böyle bir inceleme yapılacak olursa görülecektir ki şeriat düzeni ve zihniyeti, İslam ülkelerinde ne anayasalcı ne özgürlükçü ne de demokratik gelişmelere olanak bırakmıştır. Anayasalcı hiçbir gelişme görülmemiştir çünkü iktidarın kamu özgürlükleri adına kısıtlandırılması söz konusu olmamıştır. "Demokrasi" diye bir şey görülmemiştir çünkü şeriat, "doğal hukuk", "halk" (ya da "millet") egemenliği, "halkın iktidara katılması", "genel seçim", "temsili sistem", "iktidarın topluma karşı sorumluluğu" ya da "eşitlik" vs. gibi hususlara yabancı kalmıştır. Bu unsurların ortaya çıkması için gerekli gelişmeler (yani ilahi hukuk anlayışının terk edilmesi ve yerine akılcılığa dayalı bir düzenin sokulması gibi gelişmeler) için şeriat ülkelerinde olumlu bir ortam bulunamamıştır. Şeriat bu ortama olanak tanımamıştır. Batı ülkelerinde anayasalcı gelişme görülmüştür çünkü orada iktidar, kişi özgürlüklerinin güvenliğinin sağlanabilmesi için akılcı usullerle sınırlandırılabilmiştir. Bu oluşum, birazdan da belirteceğimiz gibi, "doğal hukuk" anlayışının ve kilise-devlet ayrılığının varlığı sayesinde ortaya çıkabilmiştir. Daha açıkçası İslam ülkelerinin demokrasi nimetlerinden yoksun kalmalarının sorumluluğunu Türklerde değil doğrudan doğruya şeriatın kendisinde aramak gerekir. Bu işe başlamadan önce, Türk'ün İslam öncesi özellikleri ve gelenekleri arasında demokratik ilkelere aykırı bir şey olmayıp aksine demokratik yaşamlara olasılık yaratan nitelikler bulunduğu hususunu kısaca belirtmek yerinde olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK'ÜN İSLAMA GİRMEDEN ÖNCEKİ DEVLET YAŞANTILARININ BAZI ÖZELLİKLERİ

Bin yıldan beridir ki Türkler İslamı resmen kabul etmişler ve şeriat devleti niteliğine bürünmüşlerdir. İslamı kabulden önce çeşitli dinlere bağlı olarak fakat kendilerine özgü gelenekler içerisinde devlet yaşamları sürdürmüşlerdir. Her ne kadar şeriatçılar, Türk'ün İslam sayesinde uygarlaşıp büyük ve güçlü devlet kurabildiği inancında iseler de bilimsel inceleme bunun böyle olmayıp, aksine İslamı kabulden önceki dönemlerde ya da İslama uzak kaldıkları sürelerde Türklerin çok daha başarılı devlet ve toplum yaşamı sürebildikleri gerçeğini ortaya vurmaktadır.

Türk'ün Büyük ve Güçlü Devletler Kurup Uygarlık Yaratması Olayının İslama Bağlılıkla İlgisi Olmadığı Hakkında

"Büyük Demeç"ine başlarken Atatürk, "Bundan 15.00 yıl önceleri Orta Asya'da muazzam bir Türkiye devleti kuran Türkler" demek suretiyle Türk'ün İslamı kabulden önce de büyük devletler kurmuş olduğu gerçeğine özellikle parmak basar. Oysaki şeriat zihniyetliler farklı görüştedirler. Onlar için İslam öncesi yaşamlar önemsiz ve değersizdir. İlerdeki bölümlerde bu görüşlerin isabetsizliği sergilenecektir.

Türklerin Devlet Haline Gelip Uygarlık Yaratmalarının İslam Sayesinde Mümkün Olduğu İddiaları

Türk'ün geçmişini ve tarihini eleştiren şeriatçı çevrelerin eskiden olduğu gibi bugün dahi genellikle saplı oldukları bir görüş vardır ki Türk tarihini neredeyse Türklerin İslamı kabul ettikleri tarihle başlatmaya çalışır. Bu çevrelerin anlayışına göre Türk'ü Türk yapan şey İslamdır ve Türk, İslam sayesinde büyük, sürekli ve güçlü devletler kurabilmiş, uygarlaşabilmiştir. Bu sakat görüşü daha da aşırı bir bağnazlıkla geliştirip Türk'ün tarihini II. Abdülhamid'le başlatanlar ve ondan önceki tarihimizi inkâr edenler ve Fatih Sultan Mehmed'leri ya da Kanuni Sultan Süleyman'ları dahi Türk'ten saymayanlar çoktur. Dayanakları genellikle Arap yazarların yapıtları ya da Batılı diğer yabancı kaynaklardır. Onlarla şu hususlarda ortaktırlar ki güya Türk'ün İslama girmeden önceki devlet yaşamları "aşiret-kabile" niteliğindeydi;[1] Türk'e "Türklüğünü" kazandıran da İslamdır. Bütün bu iddiaların tarihsel gerçeklere yakın düşmediğini aşağıdaki şekilde belirtmek gerekir.

İslamı Kabulden Önce de Türklerin Büyük Devletler Kurdukları Konusunda

Bilimsel araştırmalar ve tarihi gerçekler bu yukarıdaki iddiaların isabetli olmadığını ve Türklerin, değil İslamiyeti kabul etmelerinden önce ve fakat İslam dininin ortaya çıkmasından önce de büyük ve güçlü devletler kurmuş olup parlak uygarlıklar yarattıklarını kanıtlamaktadır. Yine bu bilimsel araştırmalardan çıkan sonuç odur ki bütün bu dönemler boyunca Türklerin sahip bulundukları nitelikler arasında akılcılık (yani devlet yaşamlarının akıl verilerine göre ayarlanması) ve kadını değer olarak tanıma gibi faziletler ve daha doğrusu milletlerin gelişmesinde başlıca rol oynamış bulunan özellikler bulunmaktaydı ve eğer bu nitelikleri korumak ve sürdürmek mümkün olsaydı "anayasalcı" ve "demokratik" yönlerde gelişme Türkler bakımından doğal bir sonuç olurdu.

---

1 Bir İngiliz yazar şöyle der: "Bütün bozukluğuna, katılığına ve tutucu niteliğine rağmen, İslamiyet, Türkleri güçlü bir millet haline getirebilmiştir. Sibirya'da ufacık ve adı bilinmez -silik- bir aşiret halinde yaşamakta olan (Türklerin) yeniçağın en büyük imparatorluklarından biri haline gelmesine olanak yaratan İslamiyettir". Bu alıntı için bkz. Sir Harry Luke, *The Old Turkey and the New; From Byzantium to Ankara*, Londra, 1955, s.118. Kitabın ilk baskısı 1936 tarihini taşır. Arap yazarların Türkler hakkındaki olumsuz görüşleri için bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıla yaklaşık devlet yaşamlarına bakılarak sanılır ki Türk'ün kurduğu en uzun ömürlü devlet, en güçlü devlet, en istikrarlı devlet Osmanlı Devleti'dir. Oysaki bu yanlıştır; zira Türk'ün İslama girmeden önce kurduğu devletlere nazaran Osmanlı Devleti ne en güçlü ne en uzun ömürlü devlet olmuştur. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek ömrü 600 yıl değil, olsa olsa 200 ya da 250 yıldır. Şu bakımdan ki Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı son bulduğu andan itibaren Osmanlı Devleti yavaş yavaş iskelet olmaya başlamıştır. Kanuni'den sonra "hasta" yaşamlarını Avrupa'daki büyük devletlerin çekişmesine ve daha doğrusu İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya gibi devletlerin çeşitli "ittifaklar" şeklinde birleşip Rusya'nın büyümesi ve Osmanlı topraklarına yayılması ihtimallerini yok etmek amacıyla hareket etmelerine ve böylece Osmanlı Devleti'ni yaşatmaya ve korumaya çalışmalarına borçludur.

Kanuni'den sonra Osmanlı Devleti gerçek anlamda ne içerde "devlet kuruluşu" olabilme haysiyetine ne de dışarıda bağımsızlığa sahip kalabilmiştir. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti'nin adı "Hasta adam" olarak anılmıştır. Dört yüzyıla yakın bir süre boyunca can çekişen bu devleti altı yüzyıl yaşamış gibi kabul etmek ve göstermek yanlış olur. *Cevdet Paşa Tarihi*'ni okuyanlar, bağımsızlıktan uzak Osmanlı Devleti'nin ayakta kalış ve yok edilmekten kurtuluş nedenlerini kolaylıkla anlamışlardır. 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin durumunu ele alan Cevdet Paşa, bu devletin nasıl esen rüzgârlara uymaya çalıştığını ve Batı ülkelerinin Osmanlı ülkelerini paylaşma hırsı içerisinde birbirleriyle nasıl kavgalaştıklarını ve bu yüzden Osmanlı Devleti'nin nasıl ayakta kalabildiğini uzun uzadıya anlatır.[2] Osmanlı'yı kurtaran şeyin, Rusya'nın Napolyon'la savaşta olması bulunduğunu açıklarken şöyle der:

> "Osmanlı ordusunda baştan aşağı kargaşalık, karışıklık, küskünlük ve şaşkınlık sürüp giderken Ruslar karşıda gittikçe hazırlanıyorlar, siperlerini sağlamlaştırıyorlar, saldırı yerlerini ve olanaklarını arıyorlardı. Eğer Ruslar o sırada Napolyon'la Polonya topraklarında savaş durumunda olmasalar ve sıkıştıkça bu taraftan asker çekmeselerdi, bütün Balkanların elden çıkması, Rusya tarafından zapt olunması işten bile değildi."[3]

2 Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, haz. Sadi Irmak, B. K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.57 vd.

3 *Age*, s.98.

19. yüzyılın başlarında ve örneğin 1814'te Osmanlı Devleti, kendi kendisini Rusya'ya karşı savunacak güçte değildi; bu nedenledir ki Avusturya, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savunma görevini üstlenmişti, sırf Avrupa'da güçler dengesi bozulmasın diye. Bütün bu tarihi gerçekleri, 19. yüzyılda Batı'nın uluslararası siyasetine yön veren "Metternick"in kaleminden öğrenmek kolaydır.[4]

Oysaki Türk'ün İslamdan önce kurduğu imparatorluklar gerçek anlamda uzun ömürlü, sürekli ve geniş sınırlı olmuştur. Bilindiği gibi en eski Türk aşiretleri Orta Asya'da Hiung-Nu adıyla anılan toplumlardır. Bu Hiung-Nu'lar MÖ 206 yıl, Çin'in batısında büyük bir imparatorluk kurmuş olarak MS 1. yüzyıla kadar yani üç yüzyıla yakın bir süre boyunca yaşamışlardır.[5] Bu imparatorluk, Çin devletiyle giriştiği uzun savaşlar sonucu olarak Güney ve Kuzey imparatorlukları şeklinde ikiye bölünmüş, Güney Hiung-Nu Çin'e bağlı ve onun egemenliği altına girmiş ve daha sonra Çin'le birlik olup Kuzey Hiung-Nu İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır. Bu savaşlar sonucunda Kuzey Türkleri bulundukları toprakları terk edip doğuya göç etmişlerdir. Onların itmesiyle barbarlar Avrupa'ya yayılır olmuştur.[6]

İslamdan önceki büyük Türk devletlerine örnek verilecek diğer bir imparatorluk "Tu-Kiu İmparatorluğu"dur. MS 3. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar, beş yüzyıl boyunca yaşamıştır. Yukarda söz konusu edilen Hiung-Nu Türklerinin bazı kabilelerine Çinliler "Tu-Kiu" adını takmışlardı. Başlangıçta küçük ve sayısı az bir birlik olan bu "Tu-Kiu"lar giderek güçlenmişler ve 6. yüzyılda Altay'lardan "Caspian"a kadar olan sahaları işgal etmişler ve böylece Tu-Kiu diye bilinen büyük devleti oluşturmuşlardır. Bu devletin uzak ve yakın diğer büyük devletlerle, örneğin Bizans'la siyasi ilişkileri olmuştur. Ne var ki 8. yüzyılda bu imparatorluk, "Hui-He" adını taşıyan bir başka Türk Devleti tarafından yok edilmiştir. "Hui-He İmparatorluğu" 100 yıl kadar yaşadıktan sonra Çin İmparatorluğu tarafından yutulmuştur.

---

4 Metternick'in bu konuda yazmış olduğu mektup için bkz. *age*, s.427, 447.

5 Bu konuda bkz. F. Max Muller, *The Language of the Seat of War in the East*, Londra, 1854, s.89 vd.; MS 304 ile 720 arasında en uzun ömürlü Türk devleti (Oğuzlar) için bkz. Gerard Clauson, "Notes On Some Early Turkish Tribes", *Proceedings of the XXII Congress of Orientalists Held in Istanbul*, c.2, ed. Z. V. Togan, Leiden, 1957, s.370.

6 *Age*, s.89.

İslamı Kabulden Önceki Yaşamları İtibariyle Türklerin Uygarlığı (7. Yüzyıl)

Ünlü tarihçi Herbert George Wells, *The Outline of History* adlı yapıtında "Yuan Chwang"[7] adındaki bir Budist bilginin 45 yılında Hindistan'a kadar uzanan gezisiyle ilgili anılarına ve bu anılarda Türklerle ilgili eleştiri ve izlenimlerine değinerek o dönemler itibariyle Türk uygarlıklarına yer verir. Wells'in söylemesine göre, Türklerin o eski dönemde kurdukları devletlere ve kent yaşamlarına benzer nitelikteki örneklere Anglosakson'larda bile pek rastlanmaz. Şöyle der:

> "Gezici (Yuang Chwang) bizlere sadece Türkistan diye bilinen yerlerdeki Türkleri değil fakat Kuzey yolu olarak anılan bölgelerdeki Türkleri de tanıtmakta... Buralardaki birçok kentlerden ve bakımlı yerlerden söz etmekte... Gezicinin anlatışına göre Semerkant büyük ve refah içinde bir kent... Ahalisi son derece uygar... Şunu hatırlatalım ki o tarihler itibariyle böylesine uygarlaşmış kentlere Anglosakson İngiltere'sinde rastlamak mümkün değildir..."[8]

Türk'ün tarihini Türklerin İslama girişi itibariyle başlatan bizim şeriatçımız, Wells gibi büyük bir bilimadamının bu satırlarını okurken ne düşünür bilemeyiz ama "Yuang-Chwang" gibi 7. yüzyılın gerçekten ünlü tarihçisinin kaleminde övgüye layık görülen ve 20. yüzyılın bir başka ünlü tarihçisinin ona atıfta bulunarak kendi ülkesi İngiltere'yle kıyasladığı Türkler için "İslamdan önce Türk'ün tarihi yoktur" şeklinde konuşmanın cehaletten başka bir şey olmadığı muhakkaktır. İşte bu aynı Türklerdir ki yüzyıllar içerisinde değişe değişe şeriatın ilkel dehlizlerinden geçe geçe ve bu yüzden uygarlığını yitire yitire 20. yüzyıllara gelecek ve bugün hâlâ geçmiş son 1.000 yıllık yaşamlarının hesabını şeriatçının yalancı ağzıyla vermeye çalışacaktır.

İslam Öncesi Türk Devletlerinin Bazı Nitelikleri Hakkında

İslamı kabulden önceki dönemler itibariyle Türk devletlerinin özelliklerini ve niteliklerini uzun uzun burada ele alacak değiliz. Bu konu zaten işlenmiştir. Fakat sadece şunu hatırlatmakla yetinelim ki bu özellikler arasında "hükümdarlık kudretinin merkezciliği", "hukuki örgütlenme" ve "askeri aristokrasi" gibi hususlar göze çarp-

7 Bu adın "Hiuen-Tsiang" olarak yazılış şekli de vardır.

8 Herbert George Wells, *The Outline of History*, c.2, New York, 1961, s.472.

maktadır. Altınordu Devleti'nin kuruluş şekli Ruslar (Moskoflar) tarafından taklit edilmiştir.

Devletin başında genellikle iki hükümdar bulunurdu; büyük "kağan" halk sınıflarından birinin önem kazanmasıyla küçük "kağan"a üstünlük sağlardı. Hükümdarların başlıca görevi, milleti işsiz ve güçsüz bırakmamak, refah ve bolluk içinde yaşatmak, kamu yararına çalışmaktı.

Göze çarpan diğer bir özellik "kadın"ın en yüksek kertede bir değer olarak benimsenmiş olmasıdır. O kadar ki Moğollar, insan bedeninde en önemli olan ve bedene hâkim bulunan "kalp" gibi bir uzvun, Tanrı tarafından insanın sol tarafına konduğunu düşündükleri için, Moğol hükümdarları, merasim ya da ziyafetlerde eşlerini daima sol taraflarına alırlardı. Gerek "Marco Polo" ve gerek "İbni Batuta" gibi geziciler, Türk devletlerinde kadının işgal ettiği önemli ve şerefli yeri hayranlıkla anlatırlar.

Her ne kadar hükümdarın mutlak bir iktidarı olduğu kabul edilirse de hükümdarın halka yararlı iş görmediği anlaşılacak olursa egemenlik hakkının başka bir sülaleye geçmesi gerekirdi.

İslam Öncesi Yaşamlarında Türk'ün "Bağımsızlık" Öğesine Verdiği Önem

Eski Yunan'ın ünlü bilginlerinin yapıtlarından öğrenmek mümkündür ki bundan 2500 yıl önceleri itibariyle Türk'ün devlet yaşamlarına bağımsızlık öğesi egemen olmuştur. Örneğin "Hipokrat"ın Türklerle ilgili olarak, "Türkler birbirlerine benzerler ve başkaca hiçbir millete benzemezler" dediğini ve Orta Asya'da bulunan Türklerin bağımsızlık sorununa fevkalade önem verdiklerine, kendi başlarına buyruk olduklarına, son derece azimli, cesur ve savaşçı bir millet niteliğine sahip bulunduklarına dair görüşler sarf ettiğini 12. yüzyıl İslam tarihçisi "Şeref al-Zaman Tâhir Marvazî"den öğrenmek mümkündür.[9]

MÖ 460'larda yaşamış olan Hipokrat kadar ünlü ve yine o dönemin bilginlerinden "Galen" de Türkler hakkında buna benzer görüşler belirtmiştir. Her iki bilginin yazdıklarına göre Türklerde kadın, tıpkı erkekler gibi bağımsızlık duygusuna bağlı olup, azim, cesaret ve ata binmek, ok atmak vs. bakımından erkeklerle aynı kertededir.

---

9 Bkz. Şeref al-Zaman Tâhir Marvazî, *On China, The Turks and India*, çev. V. Minorski, Londra, 1942, s.37-38.

"Tonyukuk" 7. yüzyılın sonlarıyla 8. yüzyılın başlarında yaşamış bir Türk generali ve aynı zamanda devlet adamıdır. "Bilge Kağan" zamanında ve ondan önceki iki büyük kağanın hükümdarlıkları boyunca en yüksek devlet görevlerinde bulunmuştur. "Bilge Kağan"ın iktidarı döneminde oldukça ileri bir yaşta bulunmasına rağmen, yine de son derece enerjik ve çalışkan bir devlet adamı olmuştur. "Tonyukuk Kitabeleri" adıyla ün salmış yapıtlar onun ağzından çıkmış sözleri yansıtır ki kendi mezar taşına kazılı olup, ebediyete intikal etmiştir. Bu kitabeler Türk'ün karakter ve niteliklerini, özellikle akılcılığını ve akılcı düşün geleneğinden ayrılmaksızın iman gücüne bağlılığını tanımlayan son derece ilginç ve değerli bir yapıt türüdür ki bugün hâlâ Batılı çoğu bilginlerin hayranlığını çeker. Kitabeler üzerinde inceleme yapan Danimarkalı bir bilimadamının kullandığı deyim "Şaheser bir yapıt" şeklindedir.[10] Oysaki biz Türkler, o dönemlere inen tarihimizi önemli bulmaz, umursamaz ve hatta öğrenmek, işitmek dahi istemeyiz. Bizi bu ihmalkârlığa ve hatta ihanete sürükleyen şey, şeriat zihniyetine saplanmışlıktır. Çünkü şeriatçılarımız ve özellikle din adamlarımız bizi İslam öncesi geçmişimizden koparmış ve soğutmuştur; bununla da kalmamış, o dönem Türklerini bizlere adeta "Tanrı düşmanı" ya da "Tanrısız ve dinsiz" gibi göstermişlerdir. Oysaki o dönemler, siyasal ve sosyal yaşamlarımıza bugün dahi gelişme hızı verebilecek örneklerle doludur. O dönemin değer ölçülerini ele alıp işleyebilmiş olsaydı bizim bilginlerimiz, bugün kim bilir ne kadar farklı bir kerteye erişmiş olurduk. Ne yazık ki bu eski dönemler, örnek alınması gereken değil fakat karanlık bir dönem gibi gösterilmiştir. Bırakınız bu dönemleri, II. Abdülhamid öncesi dönemler dahi bazı şeriatçı çevreler tarafından bugün lanetle anılmakta ve Türk'ün tarihi bu Kızıl Sultan'la başlatılmaktadır çünkü bu çevrelere göre Fatih'leri ve Kanuni'leri bile Türk'ten saymamak gerekir.

***

"Tonyukuk", "Bilge Kağan" ve "İlteriş Kağan" gibi hükümdarların başarılarını nakleden "Tonyukuk Kitabeleri" bize, aklın rehberliğinin ve vicdan sesinin eski Türklerdeki önemini anlatır. Göze çarpan

10 Tonyukuk Kitabeleri, Danimarkalı bir bilimadamı olan Profesör Wilhelm Thomsen tarafından incelenmiş ve Danimarka diline çevrilmiştir. İngilizce çeviri için bkz. E. Denison Ross, "The Tonyukuk Inscription", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, c.6, part 1, Londra, 1930, s.37-43.

özellik, önce aklı ve sonra gökten gelen sesi dinleme geleneğinin varlığıdır. Her ne kadar "Tonyukuk", gökten gelen sesin önemini öngörmekteyse de bu "ses", günümüzün anlayışıyla, "vicdan" sesinden başka bir şey değildir ve temel dayanağı yine akıl verileridir. Çünkü Tonyukuk, bir yandan "gökten gelme yardım" ya da "gök'ün kararı" gibi deyimler kullanarak olayları değerlendirmekteyse de diğer yandan bu olaylara şekil ve sonuç veren nedenlerin "beşeri güç" yani kişi "iradesi" ya da "aklı" olduğunu söylüyor. Aklı kullanmamanın felaketli sonuçlar yaratacağını bildiriyor. Örneğin kendi mensup bulunduğu Türk toplumunun daha önce Çin İmparatorluğu'na bağlı olduğunu fakat sonra bu boyunduruktan kurtulup bağımsızlığına kavuştuğunu, sonra yine Çin egemenliği altına girdiğini anlatırken bunu Türk'ün "Gök" (Tanrısı) tarafından cezalandırılması şeklinde yorumlar ve şöyle der:

> "Ben basiret sahibi Tonyukuk, dünyaya geldiğim tarihlerde... Türk halkı Çinlilerin egemenliği altındaydı. (Bir vakitler) şöyle düşünmüştüm: 'Türk halkının kendisine bir kağan bulacağı günü görebilecek kadar yaşayamayacağım'. Fakat yanılmışım, Türkler Çin boyunduruğundan kurtulup kendilerine bir kağan edindiler. Fakat sonra hükümdarlarını inkâr edip yeniden Çin boyunduruğunu seçtiler. Bundan dolayıdır ki Gök şöyle düşünmüş olmalıdır: 'Size ben bir kağan verdim fakat siz kağanınızı devirdiniz ve yabancının boyunduruğu altında yaşamak istediniz'. İşte boyunduruk altında kalmak istediler diye Gök onlara, ceza olması için, ölüm hazırladı. Bu yüzden Türk halkı perişan düştü, canlılığını yitirdi, eridi gitti. Türk halklarının birleşik bulunduğu o eski topraklarda artık düzenli hiçbir şey kalmadı."[11]

Bunları anlattıktan sonra Türk halkının daha sonra İlteriş Kağan sayesinde nasıl kalkındığını ve kendisinin bu kalkınmada nasıl bir rol oynadığını ve nasıl Çinlileri ve Oğuzları yenilgiye uğratarak bağımsız bir devlet kurduklarını şöyle anlatır:

> "(İlteriş Kağan'a) katılanlar arasında ben de vardım. Kendi kendime şöyle soruyordum: 'Onun kağan olmasını sağlayabilecek miyim?' Şöyle düşündüm: 'Uzak mesafeden zayıf öküz ile şişman öküzü birbirinden pek ayıramazsın ve her olay itibariyle kesin olarak şişman öküz şudur, zayıf öküz budur diye

11 *Age*, s.38.

konduramazsın'. Bunu düşündüğümde Gök bana ilham verdi ve işte o zaman onu hakem olmaya zorladım. (O da) 'Mademki yanımda Tonyukuk var, o halde İlteriş Kağan olayım' dedi. (Ve kağan olduktan sonra) güneyde Çinlileri ve doğuda Kıtayları ve kuzeyde güçlü Oğuzları yendi. Onun akıl danışmanı ve dostu bendim. O zamanlar Çugay-Kuzi'de ve Kara-Kum'da yerleşmiştik. Gök'ün yardımıyla Türk halkını düşman saldırılarından korudum."[12]

Hatırlatalım ki bu konuşmalarda geçen "Gök" sözcüğü "Tanrı" anlamına geldiği kadar "içten gelen ses" ya da "vicdan sesi" olarak da ele alınmıştır.

Toplumu Mutlu Kılan ve Devlet Kuruluşunu Ayakta Tutan Şeyin "İlahi Güç" Değil, "Etkili Liderlik" Olduğu; Toplumun Kaderini Çizenin Doğrudan Doğruya Toplumun Kendisi Olduğu

"Tonyukuk"un sözlerini inceleyecek olursak anlarız ki akılcılık her şeye üstün bir değer niteliğiyle iş görmektedir çünkü yukarıdaki konuşmada göze çarpan özellik "Ben böyle düşündüm. Sonra ne zaman ki gök bana içimden bir ses verdi, onu kağan olmaya zorladım" şeklindeki satırlardır. Daha başka bir deyimle Tonyukuk, yapılmasını gerekli bulduğu işi yani İlteriş'in kağan olması işini, önce kendi akıl ve mantığına vuruyor, bunu toplum bakımından uygun buluyor ve uyguluyor. Yani gökten geldiğini söylediği bir emirle ya da ilahi bir itişle değil fakat kendi zekâ ve mantığıyla bir dengeleme yapıyor, olayları teraziye vuruyor ve sonra Gök'ten (ve daha doğrusu kendi içindeki sesten) direktif almış gibi gerekli karara varıyor.

Türk halkının kendi başına buyruk ve mutlu bir yaşam içerisinde bulunduğunu anlatırken, bütün bu durumların gökten inme değil fakat iyi bir yönetim, iyi bir liderlik sonucu şeyler olduğunu belirtirken her şeyi akli (rasyonel) bir sonuca bağlamış olur.

"Şayet İlteriş Kağan savaşım vermemiş olsaydı ve şayet ben onu izlemeseydim, ne devletimiz ne de halklarımız var olabilirdi... Ve işte şimdi ben hayatımın ilerlemiş bir yaşındayım. (Şunu şimdi daha iyi anlıyorum ki) eğer bir ülkede toplumun başında değersiz kişiler olacak olursa, o toplum için en büyük felaketler hazır demektir..."[13]

12 *Age*, s.38.
13 *Age*, s.43.

Dikkat edilecek olursa Tonyukuk, toplumun yaşamlarını kader ve talih işi yapmıyor, toplumu oluşturan kişilerin ve yöneticilerin basiretine, azmine, akıllılığına bağlıyor.

Yukarıya aldığımız bu birkaç örneğin ortaya vurduğu gerçek şudur ki Türk'ün şeriat öncesi devlet yaşamlarına akılcı zihniyet egemendir; bu zihniyete göre başarılar ya da felaketler gökten verilme kararlarla ya da önceden saptanmış kader pusulasıyla ayarlanmış değildir; beşeri verilere yani kişilerin ve toplumun olumlu ve olumsuz eylem ve işlemlerine ve her halükârda akıl ve zekâ işlemesine göre şekillenmektedir.

Türk'ün bu "akılcı" ve olumlu tutumunu şimdi geliniz 1.000 ya da 1.300 yıllık bir sıçrama yaparak şeriat sisteminin ve eğitiminin akılcılıktan yoksun kıldığı, çürüttüğü ve beyinsiz hale getirdiği kafa yapısıyla kıyaslayalım. Örneğin Osmanlı kafasını ele alalım; o Osmanlı kafası ki her türlü başarıyı olduğu kadar her felaketli yenilgiyi de kişilerin ve toplumun akılsızlığında ya da yetersizliğinde değil fakat değişmez bir kader oyununda aramıştır. Yüzyıllar içerisinde akılsızlık yüzünden yenilgi üstüne yenilgiye uğramış, Batı'nın akılcılık sayesinde güçlenmesi karşısında zavallı durumlarda kalmış ama bunların nedenlerini kendinde aramamış, her şeyi hep Tanrı'nın hazırladığı kadere saymıştır. Bu budala ve ilkel inanış içerisinde de yok olup dünya haritasından çıkmıştır.

Türk'ün şeriat öncesi (ya da şeriatı yeni uygulamaya başladığı) dönemlerdeki akılcı yaşamlarına verilecek örnekler kuşkusuz ki çoktur. Bunlardan ilginç birini daha belirtmekte yarar vardır ki o da "Sulu Han" örneğidir. Abbasiler zamanında Horasan valilerinden büyük bir kahraman olarak tanınan Arap kumandanı "Cüneyd"in, Türgeş kağanı "Sulu Han"la yaptığı görüşme sonucu Türkler hakkında vardığı kanı şu olmuştur:

> "Siz (Türkler) kararlarınızı aklın uygun görüp görmemesine ve fikir ölçünüz bakımından isabetli olup olmamasına göre almaktasınız. Biz (Araplar) ise peygambere tabi olan ve toplumu (ve kendimizi) aklımıza göre yönetme yetkisine sahip bulunmayan bir ümmetiz."[14]

14 Bu konuşmayı yapan kumandan Cüneyd bin Abdurrahman el-Murri el-Dimaşk'tır. Bu tarihi olayı nakleden ise Ebu Osman Amr bin Bahr El-Cahiz'dir. Yukarıdaki satırlar Cahiz'in *Manakıb Cund el-Hilâfa ve Fazail el Etrâk* adlı Arapça yapıtının Türkçe çevirisinden alınmıştır.

O dönemin Türk hükümdarlarının niteliklerini de Cüneyd, yine Sulu Han vesilesiyle şu değerlemeye vurur.

"Bu Türk'ten daha vefalı, daha insaflı, daha anlayışlı ve daha zeki birini görmedim."

İslam Öncesi Türk Devlet Yaşamlarının Özelliği Olarak Devletin Beşeri Yasalara Göre (İnsan Yapısı Kanunlarla) Yöneltilmesi

Eski Türk devlet yaşamlarına, gökten inme hükümler değil fakat insan yapısı kanunlar yön verirdi. Bu gelenek Türklerin İslama girmelerinden sonra dahi, örneğin Selçuklular ve İlhanlılar zamanında da süregelmiş ve ufak tefek değişikliklerle Osmanlılara da geçmiştir.

8. yüzyıl "Göktürk Kitabeleri'nden anlaşılmaktadır ki Türklerin devlet anlayışına egemen olan görüş bu olmuştur yani devlet, kendi yetkili organları tarafından konmuş olan yasalara göre yönetilir ve hükümdar keyfi olarak değil fakat önceden belli bu yasa ve törelere göre iş görür. İslamı kabulden sonra da bu geleneğe bağlılık bir süre mümkün olmuştur. Moğol hanları şeriatı benimser olduktan sonra da eski Türk geleneğince Cengiz Han'ın yasalarını uygulamışlardır.[15] 9. yüzyılda Türk egemenliğinin yaygınlaşmasıyla kanun (yasa) sistemi, iktidar uygulamasında vazgeçilmez bir sistem olarak yer almıştır.

Oysaki İslam devlet doktrininde şeriat dışı kanun diye bir şey yoktur. İnsan aklı ürünü sayılan kanun sistemi İslam devlet yaşamlarında görülmez; sadece Türk-İslam devletlerinde görülür. Bu konuya ilerde tekrar döneceğiz.

Türk Hükümdarları Halkın Refahını İktidar İçin Amaç Yapmışlardır

Orhun Kitabeleri'nin ortaya vurduğu diğer bir gerçek de şudur ki Türk devletlerinde hükümdarlar halkın iyiliğini ve refahını kendilerine amaç yapmışlardır. Giriştikleri savaşlar bu amaca dönük olurdu; bu savaşları "Tanrı emridir" diye körü körüne değil fakat halk çıkarları gereğince yaparlardı. Fakir halkı varlıklı kılmak, çıplakları giydirmek, sağlık tedbirleri almak devletin temel görevlerinden sayılırdı. Halkın refah içerisinde bulunması ve varlıklaşması demek, devletin güçlenmesi ve refaha erişmesi demekti.

---

15 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire; The Classical Age 1300-1600*, çev. N. Itzkowitz ve C. Imber, Londra, 1973, s.66-67.

Oysaki İslam devlet uygulamasında savaş ve fütuhat esas itibariyle şeriat emirleri gereğince ve İslamı yaymak için ve bu arada elde edilen ganimet mallarının ve esirlerin, savaşa katılanlar ve iktidarda bulunanlar arasında paylaşılması maksadıyla olurdu. Halkın çıkarları gerektirmese ve hatta bu, çıkarlara aykırı düşse de cihada çıkmak koşuldu.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş amacı da "cihat" öğesine dayatılmıştı. Daha sonraki dönemlerde bu savaşlar, her ne kadar din adına yapılıyor gibi gösterilmekle beraber, aslında yeniçerilerin yağma ve talan isteklerini ve hırslarını doyurmak için olurdu. Savaşın "iki cihanda mutluluk getireceği" bahanesine bir de "yağma ve talan" duygularını karşılama gereği eklenmişti. Hem de öylesine ki yağma umudu olmayan hallerde asker cenge çıkmaz, savaşmazdı. Öte yandan padişahlar için "halk", sadece sömürülmek, aşağı görülmek, vergi yükü altında inletilmek ve hemen her yıl girişilen savaşlarda asker olarak iş görmek için yaratılmış olmaktan başka bir değer taşımazdı; halkın kalkınması, refaha ulaşması diye bir amaç söz konusu olmazdı; halkı kalkındırmakla devleti kalkındırmış olabileceklerini akıllarından geçirmezlerdi; bu fikir çok sonra ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Cevdet Paşa gibi bazı devlet adamlarınca anlaşılmaya başlanacaktır.

İslam Öncesi Türk Devlet Yaşamlarında Halkın "Sürü" ya da "Köpek" Niteliğinde Görülmesi Diye Bir Gelenek Yoktur; Oysaki Şeriat Devlet Anlayışında Halk Bu Kertede Tutulmuştur

Biraz ilerde göreceğimiz gibi şeriat devleti anlayışında "halk" olumlu bir değer ölçüsüne vurulması gereken varlık sayılmaz. Halkın kendine özgü bir "irade"si, "özgürlüğü" ya da "doğal hakları" yoktur. İktidar sahiplerini, yaptıkları işlerden dolayı sorumlu kılmak gibi bir yetkisi yoktur. Halk denilen şey, her şeyden önce Tanrı'nın, kendisine tapsınlar diye ve "kul" olmak üzere yarattığı bir yığındır. Tanrı'nın "kulları" olarak yaratılan bu insanlar, kulluk durumunu, Tanrı'nın yeryüzündeki vekilleri (örneğin halife, hükümdar, padişah vs. ve bunların vekilleri) karşısında da sürdürürler. Bundan dolayıdır ki "halk", İslami devlet yaşamları boyunca her yerde daima "kul", daima "sürü" ve kendisine karşı daima haşin, sert ve çoğu zaman "koyun sürüsü" ya da "köpek" şeklinde davranılması gereken bir kitle olarak kabul edilmiştir. Halifelere ve hükümdarlara danış-

manlık yapanlar (ki aralarında çoğu zaman bilgin diye geçinenler vardı), her ne kadar halka adaletle davranılması gerektiği öğüdünde bulunur görünmekle beraber genel olarak halkı bu yukarıdaki deyimlere layık bulmuşlardır. İlerde belirteceğiz ki ünlü İslam bilginlerinden "Cüveynî", kendi döneminin hükümdarlarına verdiği öğütler arasında halkı köpek sürüsüymüş gibi gösterip, "Köpeğini yarı aç tut ki seni sadıkane takip etsin" derdi. Onun kadar ünlü bir diğeri, "İmam Gazali", biraz daha farklı bir deyim kullanarak halkı koyun sürüsüne benzetir ve zamanının hükümdarına, "Biz çobanız, halk bizim koyunlarımızdır" diye öğütlerde bulunurdu. Ünlü devlet adamı "Nizamülmülk" ise, Sasanilerden kalma bir anlayışla halkı aşağılık bir "sürü" şeklinde görür ve öyle gösterir ve emrinde bulunduğu hükümdarlara bu sürüyü "korkutarak ve şiddet kullanarak" yönetmesi gerektiğini hatırlatırdı.

Hemen ekleyelim ki halk denilen varlığın korku içinde tutulması, korkutularak yöneltilmesi ve halka karşı asla yumuşak davranılmaması geleneği şeriat zihniyetinden doğmuştur. Çünkü yine ilerde somut verilerle kanıtlayacağımız gibi, tabiatı icabı isyankâr ve disipline gelmez nitelikteki çöl bedevisi Arapları, devlet düzeni içinde tutabilmek için Muhammed, başlıca çare olarak korku ve şiddet usullerini seçmiş ve ondan sonra iktidara gelenler hep bu usulleri sürdürmüşlerdir; öylesine ki şeriat halklarına, şiddet usulleri dışında yönetilemez bir karakter kazandırmışlardır.

Oysaki Türk'ün İslam öncesi yaşamları çok farklı gelişme gösterir. 11. yüzyılın ünlü yapıtlarından sayılan *Kutadgu Bilig*'de, halkın şiddet usulleriyle değil fakat eski Türk geleneğine uyularak iyilikle, adaletle ve örneğin ağır, haksız vergilerden uzak tutularak yönetilmesi ve iktidarın insaflı olması gereği öngörülmüştür. "Derviş Sarı Saltuk"un Osman Gazi'ye vereceği öğüt bu olmuştur. Türk'ün devlet anlayışında "Halkı yarı aç tut ki seni takip etsin" diye bir zihniyete pek rastlanmaz; aksine devletin tüm varlığının halka açılması, halkla paylaşılması, halkın doyurulması vs. gereği öngörülmüştür. *Kutadgu Bilig*'de hükümdara verilen öğüt şudur:

> "Hazinenin ağzını halka aç ve zenginliğini halka dağıt. Halkını hoşnut et ve doyur."

Bu öğüt, İslam öncesi Türk devlet yaşamlarından kalma geleneğin devamıdır. 8. yüzyıl Göktürk Kitabeleri'nden anlaşılmaktadır ki Türk hükümdarlarının başlıca görevlerinden biri de halka ziyafetler çekmek olmuştur. Açık havada sofralar kurulur ve hükümdar halkla

birlikte yemek yerdi. Böyle davranmayan hükümdarları halk iyi gözle görmezdi. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında bu eski Türk geleneğinin sürdürüldüğü ve örneğin saray mutfağının halka devamlı şekilde açık tutulduğu anlaşılmaktadır.[16] Ne var ki zamanla bu tür gelenekler unutulmuştur.

İslam Öncesi Türk Devlet Yaşamlarında Hükümdarın Halka Karşı Bağlılığı Ne Kadar Fazla ise İslam Sonrası Dönemlerde O Kadar Az Olmuştur

İslam öncesi Türk devlet yaşamlarında hükümdarın halka ne kadar değer ve önem verdiğini, biraz yukarda belirttiğimiz gibi "Orhun Kitabeleri" ve "Tonyukuk Anıtları" açıkça ortaya vurmaktadır. Oysaki İslamı kabulden sonra hükümdarların ve yöneticilerin halka karşı tutum ve davranışları haşin, insafsız ve aşağılatıcı nitelikte olmuştur. Osmanlı dönemi bunun ilginç örnekleriyle doludur. 17. yüzyılda İstanbul'da İngiliz elçiliğinde görevli bulunmuş olan "Paul Rycaut", Osmanlı padişahlarının ve beylerinin, birlik olup halkı nasıl soyduklarını ve ülkeyi nasıl bir harabeye çevirdiklerini anlatırken şöyle der:

"Bu imparatorluk son derece geniş arazilere (ve zenginliklere) sahip olmasına rağmen çöle dönmüştür; köyler terk edilmiştir; Trakya gibi zengin ve mümbit bölgeler bozkıra çevrilmiştir. Paşalar ve beyler, yönetimini üstlendikleri yerler halkını, sanki düşman ülkelerine girmişçesine kendi kayırmalarıyla birlikte sömürmüşlerdir."[17]

Egemenlik Hakkının Kaynağı Konusunda

Egemenliğin (iktidarın) kaynağının ne olduğu ve onu kullananlara nasıl geçtiği ya da devletin nasıl örgütlendiği gibi konularda kesin bir fikre sahip olmanın mümkün bulunmadığı anlaşılmaktadır. İktidarın yöneticilerle halk arasında paylaşıldığı görüşünü savunanlar yanında,[18] aksi görüşü savunanlar ve örneğin egemenliğin ilahi nitelikte olduğunu ya da devletin başında bulunan "kağan" ve "han" unvanını taşıyan hükümdarların ömür boyu iş görmek üzere geldiklerini söyleyenler vardır.

Her ne olursa olsun muhakkak olan şudur ki İslam öncesi Türk siyasal hayatına, Araplarda olduğu gibi anarşik aşiret hali değil fakat

16 *Age.*

17 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, c.3, Londra, 1670, s.1 vd.

18 Sadri Maksudî Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, c.1, İstanbul, 1949; Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, 1959.

askeri aristokrasiye dayalı örgütlenmiş bir rejim hâkim olmuştur. İktidar, mutlak nitelik içerisinde dahi olsa, bazı kısıntılara tabi olarak halk çıkarlarına olmak üzere kullanılmıştır. Arapların İslam öncesi ya da sonrası yaşamlarında olduğu gibi iktidarın, iktidar sahipleri tarafından keyfi ve bencil şekilde kullanılması söz konusu olmamıştır.

Şeriat Dışı "Kanun" İnsan Yapısı "Kanun" Sistemi Sadece Türklerde

İslama girdikten sonra Türk'ün, her şeye rağmen İslam öncesi geleneklerinden bazılarını koruyabildiğini ve bunlar arasında "özgür iradeyle" ya da "akılcılıkla" ilgili olanların bulunduğunu görmekteyiz. Türk kağanı "Sulu Han" ile Arap kumandanı "Cüneyd" arasında geçen konuşma bunu kanıtlayan örneklerden biridir. Öte yandan Osmanlı dönemi yaşamlarına egemen olan "kanunnameler" ve "fermanlar", verilecek örneklerden bir diğeridir. Bilindiği gibi bu kanunnameler ve fermanlar genellikle şeriat dışı kaynaklara dayalı olmak yanında bazı hallerde şeriat emirlerine dahi aykırı nitelik taşıyabilmişlerdir. Ferman usulüyle oluşturulan yeniçeri örgütü bunu kanıtlayan örneklerdendir. Yeniçeri kuruluşunu öngören fermanlar şeriatın getirdiği temel düzene aykırı olup *Kur'an*'da yer alan bazı emirlerin ters uygulaması şeklinde ortaya çıkmış şeylerdir. Çünkü "Ehli Kitap" mensuplarının çocuklarının çok genç yaşta toplatılarak Yeniçeri Ocağı'na ya da saraya alınması, *Kur'an*'ın Tevbe Suresi'nin 29. ayetinde "cizye" (kafa parası) vermeye razı olmuş bulunanlara uygulanması gereken davranışın devreden çıkartılarak "kamu çıkarları" mülahazasına dayalı akılcı bir uygulamaya sokulmasından başka bir şey olmamıştır.

İslamı Kabulden Önce "Kadın"a Değer Veren ve Onu Devletin Başına Geçirebilen Türk Toplumu, İslama Girdikten Sonra Bu Güzel Geleneğini Yitirmiştir

Tarihi gerçek şunu doğrulamaktadır ki toplum ve devlet yaşamlarında kadına yer ve değer verildiği oranda erkeğin zekâ gücü, yaratıcılığı ve dinamizmi gelişir, toplum zindeleşir ve güçlenir. Buna karşılık kadın değersiz kılındıkça ve erkeğin yaşamından uzak kılındıkça, çuvala tıkıldıkça erkek hayvanlaşır ve toplum yobazlaşır.

İslam öncesi Türk yaşamlarında kadının ne kerte saygın ve erkeğine eşit olduğunu "Orhun Kitabeleri" gibi Türk anıtlarından ya da

"İbni Batuta" gibi Arap kaynaklarından, "Marco Polo" gibi yabancı yazarlardan öğrenmek kolaydır.

Oysaki İslama girmekle Türkler bu güzel geleneklerini yavaş yavaş terk edip şeriatın kadını aşağı gören, hak ve özgürlüklerden yoksun eden hükümlerini benimser olmuşlardır. Bilindiği gibi bu hükümler arasında, kadınların "dinen ve aklen dûn (eksik)" olduklarına ya da "iki kadının tanıklığının bir erkeğe denk olduğuna", "mirasta kadının payının erkeğinkinin yarısı olduğuna", "kadınların doğuştan kötü ve uğursuz yaratıldıklarına" ya da "devlet işlerinde kadınlara asla yer bulunmadığına" dair nice olumsuz ve hatta hakaret yağdırıcı olanları vardır. Bu konuyu *Şeriat ve Kadın*[19] adlı kitabımızda ayrıntılarıyla ele aldığımız için burada fazla durmayacağız.

"Sürekli ve İstikrarlı Devlet Yaşamlarına Türkler, İslam Sayesinde Değil Fakat İslam Dünyası Bu Tür Yaşamlara Türkler Sayesinde Kavuşmuştur" Görüşü

Türk'ün İslam öncesi yaşamlarına yabancı ve hatta düşman olan şeriatçı çevrelerin iddiası odur ki "sürekli" ve "istikrarlı" devlet sistemine Türkler ancak İslama girdikten sonra kavuşmuşlardır.

Oysaki tarihi veriler bu iddianın yanlış ve yalan olduğunu ve bu öğeleri İslama asıl Türklerin soktuklarını ortaya vurmaktadır. Bunun böyle olduğunu Arap yazarlar arasında kabullenenler dahi vardır. Örneğin C. E. Farah adındaki bir yazar, 1963'te yayımladığı bir yazısında, 7. yüzyıldan 16. yüzyıla gelinceye kadar Arapların "kararlı" (istikrarlı) bir devlet sistemine sahip bulunmadıklarını ve bu tür yaşamları Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra tanıdıklarını söyler.[20]

İslam tarihine en ziyade vakıf bilimadamlarından biri sayılan J. H. Kramers, yine bizim Türk düşmanı şeriatçılarımızın düşündüklerinin aksine olarak, İslam devlet yaşamlarını "istikrarlılığa" ve "sürekliliğe" ulaştıranların Türkler olduğunu, "hanedanlık" uygulamasına egemen "gayri milli" (emperyal) olma niteliğinin Türkler sayesinde yerleştiğini ve Türklerin İslam ülkelerinde kurdukları "hanedan"lıkların "Türklük" unsuruna (yani ırk, din ya da dil gibi millilik unsuruna) değil fakat çeşitli halkları ve toplumları, millilikten uzak duyguda birleştirme amacına dayalı bulunduğunu belirtir.[21]

---

19 İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 24. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

20 C. E. Farah, *The World of Islam*, c.8, no 3, Leiden, 1963, s.149.

21 J. H. Kramers, *Analecta Orientalia*, c.2, Leiden, 1956, s.198.

Yazara göre Türkler, her ne kadar eski geleneklerini, ele geçirdikleri İslam ülkelerine getirmişlerse de kendi egemenlikleri altındaki yabancı hanedanlıklara tahammül göstermişlerdir; bu yabancı hanedanlıkların varlığı, merkezi otoriteyi ciddi şekilde tehlikeye düşürememiştir. Öte yandan, yine yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda egemenlik hakkını kullanan hanedanın, kendi adını tebaasına vermiş olması öylesine anlamsal (semantique) bir gelişmedir ki İslam dünyasında bir başka benzeri yoktur; bu belki de Batı'daki devlet ile ülke arasındaki ilişkilerin daha ilk anlarda farklı şekilde anlaşılmış olmasının Osmanlılarda yarattığı etkinin ilginç bir sonucudur.[22]

Bu vesileyle şu hususu eklemek gerekir ki İslamda "istikrarlı ve sürekli" devlet yaşamlarını sağlama zorunluluğunu duyan Türk hükümdarları, bu amaca ulaşmak için kendi öz halklarını yani Türk unsurunu feda etmişlerdir. Bu konuya ilerdeki bölümlerde tekrar döneceğiz.

Yine bir başka yabancı yazara göre Haçlı Seferleri'nden sonra Yakındoğu'da devlet niteliğine sahip tek ülke Mısır'dır fakat Mısır kendi egemenlik sınırlarının doğal olarak azami noktasına ulaşmıştır; daha ileri gidebilecek durumda değildir. Doğu Akdeniz bölgesindeki sayısız beyliklerden hiçbiri istikrarlı bir devlet kurabilecek güçte değildir.

> "Osmanlı Türkleri, yakarak ve yıkarak da olsa İslam ülkelerini bir egemenlik altında yaşatmaya muvaffak olmuşlardır."[23]

Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu kurulmamış olsaydı, Yakındoğu'da istikrarlı ve sürekli devlet uygulaması yerine anarşi egemen olmuş olurdu.

"İnsana Değer Veren İyi Yönetim Sistemi"

8. yüzyılın ünlü tarihçilerinden "El-Cahiz"in, Halife Mütevekkil zamanında vezirlik yapan "Feth bin Hakan"a, ithaf ettiği ve Türklerle ilgili bir yapıtında, "iktidar" ve "kişi" ilişkileri bakımından eski Türklerin meziyetlerinden söz eden bir bölüm vardır ki ibretle okunmaya değer. Çünkü bu bölümde Türklerde yöneticilerin, genel olarak insan varlığına önem veren, bilgili, yetenekli, faziletli, tedbirli, dürüst

---

22 *Age*, s.198.

23 Albert Howe Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, New York, 1966.

ve "içgüdü zorlamalarına kapılmayan ve adalet duygusunu her şeyin üstünde sayan kimseler oldukları" anlatılmıştır.[24]

8. Yüzyılda Türk İnsanına Aşılanan Dünya ve Ahlak Anlayışı, "Kendi Kaderine Kendin Egemen Ol!"

Türk'ün İslam öncesi yaşamlarının bir özelliği de kader sorumluluğu konusunda kendini gösterir. Bu açıdan ele alındığında Türklerin Araplardan çok farklı oldukları görülür. 8. yüzyıl Orta Asya Türk kitabelerinden anlaşılmaktadır ki o dönemlerde Türk çocuğuna, Türk insanına ilk belletilen şey, kişisel sorumluluk ve daha doğrusu "kendi kaderine kendin egemen ol" felsefesidir. 20. yüzyılın başlarında Türkistan'a yaptığı bir gezisinde Batılı bir bilimadamı "Marc Aurel Stein", 8. yüzyıla ait Türk yapıtlarını bulmuş ve bunları eski Türk uygarlığının kanıtı olarak bilim dünyasına sunmuştur.[25] Daha sonra, 1912'de "Wilhelm Thompsen" adında bir yazarın İngilizce olarak yayımladığı bu incelemelerden[26] anlaşılmaktadır ki o eski dönemdeki Türk karakterine "kişi şahsiyetinin haysiyeti" duygusu egemendir. Gerçekten de 65 kısa hikâyeden oluşan bu eski Türk yapıtlarının son satırları şu öğütle bitmektedir:

> "İşte şimdi sevgili çocuklarım, şunu iyice biliniz ki bu ahlak kitabı iyi şeyleri içermiştir. Bunları bellemekle her kişi, kendi öz kaderinin efendisi olur."[27]

Görülüyor ki doğaüstü güçlere boyun eğmekle beraber, o dönemin Türk insanı, kendi davranışlarının sorumluluğu fikrine ve dolayısıyla haysiyet anlayışına sahiptir. Kaderini göklerden beklemeyip kendi akıl gücüyle ayarlama eğilimindedir. Oysaki o dönemdeki Arap toplumları (İslam öncesi ya da sonrası itibariyle) kaderciliğe saplıdır; Arap bedevisi kendini doğaüstü güçlere terk etmiş, her türlü yaşantılarıyla kendisini kader ve talihe bırakmıştır. Yine ilerdeki sayfalarda göreceğiz ki gerek Muhammed'in kurduğu ilk Arap dev-

---

24 Basralı El-Cahiz'in Arapçadan İngilizceye çevrilen bu yapıtı için bkz. C. T. Harley, "Jahiz of Basra to Al-Fath İbni Khaqan on the Exploits of the Turks and the Army of the Kalifate in General", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Londra, 1915, s.681-682.

25 Marc Aurel Stein, "Exploration in Central Asia, 1906-1908", *Geographical Journal*, Temmuz-Eylül, 1909.

26 Wilhelm Thompsen, "Dr. M. A. Stein's manuscripts in Turkish 'Rumic' Script From Miran Tun-Huang", *Journal of the Royal Asiatic of Great Britain and Ireland*, Londra, 1912, s.181-227.

27 *Age*, s.192, 209.

letinde ve gerek daha sonraki İslam devletlerinde devletin mutlak ve müstebit niteliği Arap'ın çöl koşulları içerisindeki kaderciliğinden köklenmiştir. Türk'ün şeriat zihniyeti içerisinde erimişliği sonucu olaraktır ki kaderci felsefe Türk'ün tüm yaşamlarına musallat olmuş ve onu müstebit devlet şekillerine alıştırmıştır.

Şeriata Saplanmakla Türk'ün, Kendine Özgü Niteliklerini Yitirmesi; Demokratik Devlet Yaşamlarına Geçememesi

Türk'ün şeriat sonrası tarihi, her ne kadar askeri başarılara sahne olmakla beraber, toplum ve devlet yaşamları itibariyle son derece kısır ve olumsuz bir nitelik taşır olmuştur. Çünkü şeriata saplanmakla Türk,

- Akılcılığı bırakıp, kendisini uhreviliğe ve ilahi hukukun üstünlüğü fikrine terk etmiştir;
- Şeriatın mutlaklığı nedeniyle beşeri ve fikirsel gelişmeden yoksun kalıp, geleneklerini ve kişisel niteliklerini yitirmiştir;
- Din ve devlet birliği nedeniyle demokratik yönetim sistemlerine yönelememiştir;
- Şeriatın "doğal hukuk" anlayışına yer vermemesi nedeniyle özgürlük gelişmesinden yoksun kalmıştır;
- İslamın aslında Arap milliyetçiliğine dönük "ümmetçi"liği yüzünden "millilik" bilincine erişememiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞERİATA SAPLANMIŞLIK NEDENİYLE OSMANLI DEVLETİ'NİN ANAYASALCILIĞA YÖNELEMEMESİ

Altı yüzyıllık yaşamı içerisinde Osmanlı Devleti'nin demokratik yönde gelişemeyip teokratik ve mutlakıyet şeklinde kalması nedenlerini doğrudan doğruya şeriatta aramak gerekir. Çünkü şeriat, bizatihi niteliği itibariyle sadece bu tür bir devlet ve hükümet şekline yatkındır. Bundan dolayıdır ki İslamın, 7. yüzyılda yerleşmesinden bu yana (Muhammed'in kurduğu ilk Arap devleti de dahil olmak üzere) hiçbir İslam ülkesinde demokrasi yeşerememiş, hiçbirinde egemenliğin beşeri olduğu fikri yerleşememiş, hiçbirinde "halk" ya da "millet" iradesi gerçekleşememiş ve hiçbirinde iktidar kısıtlanması ya da kişi özgürlükleri diye bir gelişme görülmemiştir. 1.400 yıl boyunca gelmiş geçmiş bütün İslam devletleri hep "teokrasi" şeklinde, hep "mutlakıyet" ya da istibdat rejimleriyle yönetilir olmuşlardır. Hiçbirinde egemenliğin kaynağının halka ya da millete ait bulunduğunun tanınması ya da halk ve millet iradesiyle, insan yapısı kanunlarla sınırlanabilir olması ya da halkın özgürlüğe sahip bulunması vs. diye bir şey söz konusu olmamıştır. Söz konusu olan şey iktidarın kaynağının Tanrı'da olması ve Tanrı'dan geldiği kabul edilen kurallara göre uygulanması, bu kurallar dışına asla çıkılamaması ve bu

kuralların halk (millet) tarafından asla ortadan kaldırılamaması ya da farklı şekle sokulamaması, halkın bu kurallara mutlak şekilde uymasıdır. 1.400 yıl boyunca hiçbir İslam ülkesinde, istibdat yapan ya da kişi özgürlüklerini hiçe sayan iktidarlara karşı halktan gelme bir direnme, bir isyan, bir ihtilal hareketi görülmemiştir. İslam tarihi boyunca İslam ülkelerinin hiçbirinde 1789 tarihli Fransız İhtilali'ne, 1776 tarihli Amerikan İhtilali'ne, 1917 tarihli Rus İhtilali'ne ya da bunların Batı'daki benzerlerine benzer bir olay görülmemiştir. Görülen tek şey, iktidarın her türlü müstebit uygulanışına rağmen Müslüman halkların tam bir "teslimiyet" ve atalet içerisinde boyun kırmalarıdır. Her ne kadar İslam ülkelerinde ayaklanmalara ve anarşik durumlara pek sık rastlanmakla beraber bu ayaklanmalar istibdada ya da iktidarın kişi özgürlükleri aleyhine kullanılmasına karşı değil fakat dine aykırı sayılmasından ya da belli çıkarları sağlama amacının ön plana alınmasındandır.

21. yüzyıla girmek üzere bulunduğumuz bu dönemde dahi, Türkiye hariç, yeryüzünün 50'yi aşkın İslam ülkeleri arasında demokrasi sözcüğünün gerçek anlamına uygun bir tek ülke bulmak mümkün değildir. Hepsinde de ya aile şirketi halinde (Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Arap ülkelerinde olduğu gibi), ya mutlak krallık halinde (Ürdün vs. olduğu gibi) iş gören, ya "değişmez milli şef niteliğiyle iktidarı tek başına eline geçiren (Libya, Suriye, Irak vs. olduğu gibi) ya da seçim kandırmalarının geçerli bulunduğu demokrasi taklitçiliğine özenen (Mısır vs. gibi) ya da *Kur'an*'ı anayasa düzeyinde kabul eden (Pakistan gibi) sistemler caridir. Hiçbirinde demokratik nitelikte bir hükümet sistemi yerleştirmek ya da kişi özgürlüklerini gerçekleştirmek, insan yapısı ve özgürlükler kaynağı bir anayasa yerleştirmek maksadıyla girişilmiş halk direnmesine rastlamak mümkün değildir. Aksine, İran'da olduğu gibi, bir istibdattan çok daha kötü diğer bir istibdada geçmek için can atan yığınların cehaletine ve fanatizmine rastlamak mümkündür.

Bütün bunların neden dolayı böyle olduğunu anlayabilmek için, pek kısa şekilde teokrasi, demokrasi, anayasalcılık kavramlarını ve bu kavramların şeriatçı mantığına göre değerlendirilmesini gözden geçirmek yerinde olacaktır.

"Genel İrade" (Toplum İradesi) Öğesinin Yokluğu

"Demokrasi" sözcüğü, lugavi anlamda "demos" (yani "halk") ve "chratos" (yani "iktidar") köklerinden gelme olup iktidarın ya da

egemenliğin halka ait bulunduğu, halk kaynağından çıktığı ve halk tarafından (ya da halkın temsilcileri eliyle) kullanıldığı devlet şeklini ifade eder. Eski Yunan'da, örneğin Atina'da, halk toplantılar yaparak kendi kanunlarını kendi yapar, kendini yönetmek için gerekli kararları alır, bu kanunları ve kararları uygulayacak kişileri seçer, onları denetler ve böylece kendisine ait bulunan egemenlik hakkını doğrudan doğruya kendi kullanırdı. Bundan dolayıdır ki bu tür demokrasiye "halk demokrasisi" adı verilmiştir. Fazla kalabalık olmayan küçük toplumlar için bu şekilde toplanıp kanunlar hazırlamak ve uygulamak nispeten kolay sayılabilirse de nüfusu çok toplumlar için farklı bir sisteme geçme zorunluluğu nedeniyle, daha sonraki dönemlerde, halka ait egemenliğin halk tarafından, belli süreler itibariyle seçilen temsilciler eliyle kullanılması sistemi yerleşti ki buna da "temsili demokrasi" adı verildi. Temsili demokraside "egemenlik" demek halkın (milletin) iradesi demek olup, yine halkın seçtiği temsilciler (yasama organı) marifetiyle hazırlanan kanunlar şeklinde ortaya çıkar; bu kanunları, halkın seçtiği kişiler (yürütme organı) uygular ve yargıçlardan oluşan yargı organı da kanunların halk (millet) iradesine uygun olarak uygulanmasını denetler. Kendilerine iktidar yetkisi verilmiş olanlar, çeşitli şekillerde halka (millete) karşı sorumludurlar ve eğer kendilerine verilmiş olan yetkileri, halkın (milletin) iradesi şeklinde ortaya konmuş olan kanunlara uygun şekilde kullanmayacak olurlarsa bunun hesabını vermek zorundadırlar.

Kaba hatlarıyla dış görünümünü belirlediğimiz bu demokrasinin bir özelliği, egemenliğin Tanrı iradesi ya da Tanrı sözleri olarak gökten gelme değil fakat halkın (ya da milletin) iradesi olarak yani akıl ürünü şey olarak ortaya çıkması ise, bir diğer özelliği de bu iradenin yani egemenliğin, kişinin insan olmak sıfatıyla sahip bulunduğu kabul edilen hak ve özgürlüklerle sınırlanmış olmasıdır. Yani demokraside egemenliğin halka (millete) ait olması demek, halkın (milletin) her istediğini dilediği gibi yapabilir olması ya da müspet akla aykırı davranabilir olması demek değildir. Yüzde 99 çoğunlukla dahi olsa halk, kişi hak ve özgürlüklerini yok edecek şekilde iş göremez; örneğin "Kölelik doğal bir kuruluştur" şeklinde bir kanun geçiremez; "Tanrı'yı inkâr edenler öldürülürler" diye emredemez; "Kadınlar aklen ve dinen dûn (aşağı) yaratıklardır" şeklinde bir hüküm getiremez ya da buna benzer işler göremez çünkü bu işlemlerden her birisi insan varlığının kutsallığı ve insan şahsiyetinin haysiyeti fikrine, fikir ve vicdan özgürlüğüne, genel olarak müspet akla ve ahlaka aykırı şeylerdir. İster bütün bir çoğunluk olsun isterse bu çoğunluk adına

hareket eden bir grup olsun, egemenliği bu şekilde kötüye kullanan her kuruluş istibdat ediyor, zulmediyor demektir ki böyle bir yönetimin bulunduğu yerde demokrasiden söz edilemez.

Bundan dolayıdır ki İslam ile "demokrasi"nin bir arada olamayacağını ve hatta İslamın demokrasiye karşıt düştüğünü söylemek yanlış olmaz. Şu nedenle ki bir kere demokraside biraz önce belirttiğimiz gibi egemenliğin kökeni ve kaynağı beşeridir; egemenlik halka (millete) ait olup halkın ya da milletin iradesi şeklinde ortaya çıkar. Oysaki İslamda egemenliğin kökeni ve kaynağı halk değildir, Tanrı'dır. Tanrı güya bu iradesini, "Kur'an" olarak ve "Kur'an olmayarak"[1] peygamberi aracılığıyla "kullarına" bildirmiştir. Tanrı'nın ve peygamberinin koyduğu kurallar ezeli ve ebedi nitelikte şeyler olup kulları mutlak şekilde bağlar. Bu kurallar kişinin ve toplumun tüm yaşantılarını, en ince ayrıntılara varıncaya kadar, öngörmüştür. Bu kuralların ve özellikle *Kur'an* ayetlerinin kaldırılması, farklı şekle sokulması, hatta yorumlanması ya da insan yapısı kanunlarla belli durumlara uydurulması mümkün değildir aksi takdirde Tanrı ve peygamber iradesi, insan iradesiyle değiştirilmiş olur ki bu da Tanrı'nın üstünlüğünün inkârı sayılır. Daha başka bir deyimle, kişilerin ve toplumun, kendi yaşamlarını, kendi özgür iradelerine göre ve kendi yapacakları kanunlarla ayarlamaları mümkün değildir. Örneğin *Kur'an*'da köleliğin Tanrı yapısı, doğal bir kuruluş olduğu yazılıdır. (Nahl Suresi, ayet 75) Oysaki kölelik insan şahsiyetinin haysiyetiyle bağdaşmayan, insan haklarına aykırı düşen bir kuruluştur. Ne var ki Müslüman toplumlarda halkın, oybirliğiyle dahi olsa, kanun kabul edip, bu hükmü değiştirmeleri düşünülemez. Yine aynı şekilde *Kur'an*'da, tanıklık konusunda iki kadının tanıklığının bir erkeğin tanıklığına eş düştüğü ya da miras paylaşmasında, erkeğin payının, kadınınkinden iki misli fazla olduğu yazılıdır. Eşitlikle bağdaşmayan bu hükümleri, Müslüman halkların kanun geçirmek suretiyle değiştirmeleri mümkün değildir. Bu doğrultuda olmak üzere şeriatın kapsadığı nice esaslar var olan insan yapısı kanunlarla ortadan kaldırılamaz ya da farklı şekle sokulamaz; meğerki laiklik ilkesi kabul edilmiş olsun, bu takdirde ortada şeriat devleti diye bir şey kalmaz.

Bu yukarda kısaca belirttiklerimizden anlaşılması gerekir ki İslamda kişi ve toplum, kendi yaşamlarını kendi iradesine (yani insan yapısı kanunlara) göre ayarlama özgürlüğüne sahip değildir. Kendisini mutlak şekilde Tanrı'ya (ve peygamberine) teslim etmiş durum-

1 Yani "hadis", "sünnet" şeklindeki hükümler.

dadır. Esasen "İslamiyet" sözcüğünün lugavi anlamı "teslimiyet"tir. Asıl olan, egemenliğin Tanrı'ya ait ve Tanrı'dan gelir olması ve kulların da bu egemenliğe yani Tanrı iradesine bağlı olmalarıdır. Bundan dolayıdır ki İslamın öngördüğü devlet şekli ancak "teokrasi" (theos = Tanrı + chratos = İktidar) olabilir.

Öte yandan demokrasi demek bir bakıma akılcılık demektir çünkü egemenlik, akıl ürünü bir şey olarak ortaya çıkar ve daha doğrusu toplumu meydana getiren kişilerin (ya da temsilcilerinin) iradelerinin toplamıdır, "genel iradedir". İktidarın uygulanmasını, sınırlanmasını, kişi hak ve özgürlüklerinin ayarlanmasını vs. hep bu beşeri irade üstlenmiştir. Bu genel iradeye rehberlik edecek olan şey, akılcılıktır. Kişi ve toplum yaşamları akıl ürünü olan ve akılcı doğrultuda bulunan kanunlarla düzenlenir.

Oysaki İslami devlet uygulamasında "rehber" olarak "akıl" değil, Tanrı iradesi iş görür. Tanrı'dan geldiği kabul edilen hükümlerin akılcı doğrultuda olup olmamasına bakılmaz çünkü akılcılığa aykırı olsalar da uygulanmaları gerekir. Akıl, bu hükümlerin akla ve mantığa yatkınlığını denetlemez. Aklın görevi, Tanrı ve peygamber emirlerini akıl kıstasına vurmak değil fakat sadece bellemek ve akla aykırı düşseler de bunları izlemek, benimsemek ve körü körüne uygulamaktır.

Kur'an'ın "Anayasa Kanunu" Niteliğinde İş Göremeyeceği

Batı'da "anayasalcılık", iktidarın, (bu iktidar ister Tanrı'dan gelir sayılsın, ister halktan ya da milletten) kişi özgürlükleri adına "doğal hukuk" yoluyla sınırlandırılması anlamına gelmiş olarak gelişmiştir. Kökeni itibariyle çok gerilere, Eski Yunan'a (daha doğrusu Stoikler dönemine kadar) gider. "Doğal hukuk" denen şey, insanın, "insan" olmak sıfatıyla daha doğuştan sahip olup, hiçbir şekilde kendisinden alınamayacak, kaldırılamayacak olan hak ve özgürlüklerdir ki "iktidar denilen gücü sınırlar ve bu gücün keyfi ve sınırsız uygulamalara gidememesini sağlar" diye kabul edilmiştir. Batı'da, iktidarın Tanrı'dan geldiği ve "ilahi" nitelikte olduğu ve krala ait bulunduğu zihniyetinin geçerli sayıldığı ortaçağ döneminde dahi, "doğal hukuk" sınırlayıcı nitelikte iş görmüş ve bu niteliğini iktidarın halka (millete) geçmesinden sonra da korumuştur. Böylece iktidara sahip olanlar, ister bir kişi ya da bir grup olsun ve isterse bütün bir çoğunluk, (halk ya da millet) hiçbir şekilde bu iktidarı keyfi ya da mutlak, despotik şekilde kullanamaz olmuşlardır. Bu gelişme, özellikle 18. yüzyıl son-

larından itibaren yazılı anayasalar sisteminin benimsenmesi yoluyla en olumlu safhaya girmiştir. Halk (ya da "millet") iradesinin ancak "çoğunluk iradesi" şeklinde ortaya çıkabileceği gerçeği nedeniyle (çünkü kalabalık toplumlar için "oybirliği" halinde karar alma imkânsızlığı vardır) Batı demokrasileri, çoğunluk iradesinin doğal hak ve özgürlükler için tehlike olmasını önlemek üzere "anayasalcılığa" yönelmişlerdir. Kişinin doğal hak ve özgürlüklerini temel bir kanun sayılan "anayasayla" belirlemişler ve devlet ve hükümet kuruluşlarını bu temel kanuna uygun şekilde hareketle sorumlu ve anayasaya yatkın düşmeyen eylem ve işlemleri geçersiz bilmişlerdir.

Oysaki İslamda iktidarın, kişi hak ve özgürlükleri (doğal hukuk) yoluyla sınırlanması diye bir şey söz konusu olmamış, sadece Tanrı ve peygamber emirlerine uygun bulunması gerekli sayılmıştır. Tanrı'nın yeryüzündeki vekili diye bilinen halife (hükümdar vs.) için sadece *Kur'an* ve hadis emirlerine uygun şekilde iş görme zorunluluğu bulunmuş, bunun dışında sınırlayıcı hiçbir şey olmamıştır. Hemen belirtmek gerekir ki her ne kadar *Kur'an*'ı "anayasa" niteliğinde bir metin sayma eğiliminde olanlar varsa da iktidarı *Kur'an* ve hadis emirlerine uygun olarak uygulamanın anayasalcılık yaratamayacağı ortadadır.

Şeriat Kaynağının (Özellikle Kur'an ve Hadis Hükümlerinin) İktidarlar İçin Sınır Çizdiği ve Bu Nedenle İslami Devletin "Anayasalcı" Nitelikte Olduğu İddiasının Geçersizliği Hakkında

İddia olunur ki başta *Kur'an* olmak üzere şeriat kaynakları, iktidarlar için sınırlandırıcı nitelikte şeylerdir çünkü bu kaynaklara ve hele *Kur'an*'a aykırı davranan iktidarlar "meşruiyet"liklerini yitirirler; meşruiyetini yitiren bir iktidara hiç kimsenin itaat etmesi mümkün değildir. Yabancı yazarlardan "Snouck Hurgronje", İslam devletinde şerri hükümlerin, devletin başında bulunan kimseyi olduğu kadar onun belli görevlere getirdiği kimseleri dahi sınırlar olduğunu söyleyerek yukarıdaki görüşü destekler.

Ne var ki şeriatın asıl temel sayılan kaynakları, Tanrı'dan ve peygamberden geldiği sanılan "Kur'an" ve "hadis" hükümlerinden oluşur ki "ilahi hukuk" alanını kapsar ve ezeli ve ebedi niteliktedir. Yani bu hükümler hiçbir zaman, hiçbir şekilde ve hiç kimse tarafından kaldırılamaz, değişikliğe sokulamaz. Oysaki anayasalcı uygulamada iktidarın "ilahi" hukukla değil fakat toplum iradesinin ürünü olan temel bir kanunla sınırlanması söz konusudur. Eğer temel kanun,

toplumun iradesi olarak ortaya çıkmamış ya da onun rıza ve muvafakatine dayatılmamışsa ve eğer toplum bunu kaldırmak ya da değiştirmek ve yerine yenisini getirmek olasılığından yoksunsa ortada demokratik nitelikte bir anayasa vardır denemez. Çünkü anayasa, toplumun kurucu iradesinin ortaya çıkmış şeklidir. Anayasa, diğer kanunlardan farklı olarak daha güç değiştirilebilir şekilde hazırlanır. Zira toplumun siyasal istikrarı, temel kuralların gelişigüzel değiştirilememeleri esasına dayalıdır. Fakat her ne olursa olsun gerçek olan bir şey vardır ki o da "hayat"ın kendisidir ve "hayat" demek "gelişme" demektir. Bu itibarla anayasaların, gelişme kanunlarına uygun düşecek şekilde değiştirilebilir olmaları esastır. Hiçbir toplum, kendisinden sonra gelecek kuşakların iradesini ya da yaşam tarzını düzenleyip dondurma hakkına sahip değildir. "Anayasa" demek, toplumun iradesinin ortaya çıkmış şekli olduğuna ve her kuşak, kendi yaşamlarını kendi iradesine göre ayarlama hakkına sahip bulunduğuna göre, anayasanın değişmezliği diye bir şey olamaz.

Oysaki *Kur'an*, Müslüman toplumların yaşamını, kuşaklar boyunca toplum dışı bir irade yoluyla dondurmuş bulunan bir metindir. Hem de öyle bir metin ki toplumun ve kişilerin hak ve özgürlüklerini, 1.400 yıl öncesinin çöl koşullarına göre ayarlamış ve bu koşulların ebediyetler boyunca sürüp gitmesini amaç saymıştır.

Şeriatçı Zihniyet, İslamda Batı Anlamında "Anayasalcı" Demokrasi Olamayacağı Fikrine İnanmıştır

Geçen yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde anayasalcı reform yapmak isteyenlerin karşısına, demokrasiyi "dinsizlik" rejimi olarak kabul edenler ve İslamın, Batı'dakine benzer demokrasi uygulamasına yatkın bulunmadığını, örneğin "halk iradesi", "halk egemenliği" ve "halk yönetimi" gibi sistemlere İslamda yer olmadığını ileri sürenler vardı. Bu olumsuz görüşün baş temsilcisi "Mehmet Nusret Paşa"ydı ki Arap yazarlardan "Sehabettin Ahmed bin Muhammed bin Abi'r-Rabi"nin söylediklerini papağan gibi tekrarlamaktan geri kalmazdı. Gerçekten de Sehabettin Efendi *Kitab Suluk al-Malik fi Tedbir al-Memalik* adlı kitabında, Batı'da uygulanan demokrasi ve aristokrasi rejimlerinin neden dolayı "kâfirlik" ve "dinsizlik" olduğunu ve neden dolayı İslamla bağdaşamayacağını belirtmiştir. "Mehmed Nusret Paşa" bu kitabı Osmanlıcaya çevirmek suretiyle, o tarihlerde anayasal rejim taraftarlarına karşı cephe alanları desteklemek, onları manen ve fikren güçlendirmek hevesindeydi.

Batı Anlamında Bir Demokrasiye Şeriat Devletinde Yer Olmadığı Fikrini Savunarak Meşrutiyet Rejiminin (1876 Anayasası'nın) Getirilmesine Engel Olmaya Çalışan Zihniyet

Mehmed Nusret Paşa'nın Arapçadan çevirdiği söz konusu kitapta, İslam dininin Batı anlamındaki demokrasiye yer vermediği anlatılmıştır. Kitabın yazarına göre Batı demokrasisinin oluşumunu sağlayan düşünürler "fikir ve düşünce özgürlüğü" gibi "uydurma" davranışlar içerisinde "laikliği" ve "Tanrısızlığı" benimseyen ve bunu "demokrasi" perdesi altında gizleyen sahtekârlardır. "Hıristiyan" Batı'nın uyguladığı demokrasi ya da aristokrasi rejimleri bir kere bu bakımdan İslama aykırıdır.[2]

Yine yazara göre İslam devletinin temelinde "tek Tanrı", "tek kitap" ve "tek sünnet" (Muhammed'in sözlerinden ve davranışlarından çıkan kurallar) inanışları yatar ve Batı anlayışıyla demokrasinin hiçbir çeşidi bu inançlarla uyuşmaz. Müslümanların başı olan kişi yani halife, (padişah) Tanrı tarafından emredilen ya da yasak edilen şeylere göre toplumu yönetir ve böyle bir yönetime Müslümanlar itaat etmekle görevlidirler. Tanrı'dan gelme egemenliğin sahibi halifedir (padişahtır) ve bu egemenliği şu ya da bu şekilde sınırlamak, örneğin iktidar sahibinin yetkilerini değiştirmek ya da yok etmek demek, İslami hükümleri, İslam kanunlarını ihlal etmek demektir. Öte yandan Batı demokrasilerinde "eşitlik" ilkesi diye benimsenen ve demokrasiye temel yapılan kuruluş, İslamın öngörmediği bir şeydir çünkü İslami devlet, Tanrı'nın düzenlediği "hiyerarşik" bir sistem üzerine oturur; toplumda her kişi, Tanrı'nın kendisine uygun gördüğü "makam ve mertebeyi" bilmeli ve kendisine çizilmiş olan sınırın dışına çıkmamalıdır. Herkes, kendisinin üstünde olana itaat etmeli ve değer ölçüleri, yönetim ya da hükümet sorunları alanında onlarla rekabet haline düşmemelidir. Böylece dünya işleri "ilahi hikmet" verileri gereğince "hiyerarşik" amaca uygun şekilde görülmüş ve ülkenin gelişmesi ve asayişi sağlanmış olur. Böyle bir düzende en alttan en üste doğru tek ve "nihai" bir iktidara boyun eğme durumu oluşur.

Yazar, bu ve buna benzer hususları belirttikten sonra kendi kendine şunu sorar: "(Bütün bunlar ortada iken) İslam devletinin demokratik nitelikte olmasına hiç imkân var mıdır?" Cevap kuşkusuz ki "Hayır"dır. Mehmed Nusret Paşa aynı görüştedir. Kitabın çevirisini 1876'da yani I. Meşrutiyet'in ilanı sırasında yayımlamıştır; maksadı meşrutiyeti önlemektir.

---

2 Bu hususlar için bkz. Berkes, *age*, s.238.

Mithat Paşa'yı, "Temsili Sistem" Taraftarıdır Diye Dinsizlikle Suçlayanlar

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi şeriatçı zihniyet, şeriat dışında kanun diye bir şey tanımaz. Milleti temsilen kurulacak bir meclisin, bir parlamentonun, millet iradesi gereğince kanunlar geçirmesi, ona göre dinsizliktir. Bundan dolayıdır ki "Meşrutiyet"i getirmek isteyenlere karşı ulema ve din adamları, tüm olarak cephe almışlar ve bir yandan cahil halk yığınlarını, diğer yandan medrese öğrencilerini, parlamento kurulmasını isteyenlere (başta Mithat Paşa olmak üzere) karşı kışkırtmaya başlamışlardı. Bunu yaparlarken en ilkel usullere başvurmaktan ve örneğin "Eğer parlamento kurulacak olursa kadınların çarşaf giymelerini önleyici kanunlar geçer" diye gerici yığınları ayaklandırmaktan geri kalmamışlardır.[3]

Temsil sisteminin aleyhinde olanlar şeriatın temel esaslarını kendilerine dayanak edinmişlerdi. Onlara göre halife, Tanrı'nın yeryüzündeki vekilidir ve bütün Müslümanların imamıdır. Onun uyguladığı hükümler Tanrı'nın ve peygamberinin emrettiği şeylerdir ve bunlara mutlak itaat gerekir. Bu hükümler dışında "insan yapısı" kanunlara uymak dinsizliktir. Öte yandan, eğer "anayasa" diye bir kanun ve "parlamento" diye bir kuruluş kabul edilirse, bu Müslümanlar bakımından hiç de hayırlı olmayacaktır; zira parlamento kuruluşuna, kanun koyucu olarak azınlık temsilcileri (yani Müslüman olmayanlar) girebilecek ve böyle bir kuruluş şeriata aykırı kanunlar geçirebilecektir.[4] Görülüyor ki parlamento sistemi, gökten indiği sanılan hükümler ve emirler dışında, yeni hükümler ve yeni bir düzen kabul edilir korkusuyla reddedilmek istenmekteydi.

Yeni Osmanlılar Bile "Halk Egemenliği" ve "Sosyal Antlaşma" (Contra Social) Fikrini Şeriat Zihniyetiyle Bağdaştırma Çabasındaydılar

Sanılır ki meşrutiyet dönemlerini hazırlayan Yeni Osmanlılar "halk egemenliği" (ya da "millet egemenliği") fikrini benimsemişlerdir. Oysaki böyle değildir. Her ne kadar Yeni Osmanlılar, başta Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi zamanın "aydın" kabul edilen kişileri olmak üzere istibdat rejimine karşı başkaldırmışlar ve "millet egemenliği" deyimlerini ağızlarında geveler olmuşlarsa da bu deyimden

3 *Age*, s.236.

4 Bu konuda bkz. Ahmed Mithat, *Üss-i İnkilab*, c.2, s.177-203; Celâleddin, *Mir'at-i Hakikat*, c.1, s.188-189; ayrıca bkz. Berkes, *age*, s.237.

anladıkları şey egemenliğin kaynağının halk-millet olması ya da milletin özgür iradesinin kanun şeklinde ortaya çıkması değildi. Onlara göre egemenliğin kaynağı, şeriatın dediği gibi, Tanrı'ydı. Kaynağını Tanrı'dan almayan bir iktidar, meşru bir iktidar sayılamazdı. Namık Kemal gibi Jean Jacques Rousseau'nun fikirlerine sarılmış görünen kimseler bile, Rousseau'nun tanımlamasına uygun bir "genel irade" (toplum iradesi = La volontè Générale) fikrini reddetmişlerdir. Bilindiği gibi Rousseau, toplumu meydan getiren insanların iradelerinin (ki her birinin iradesi, egemenliğin bir zerreciğini teşkil ederdi) toplanmasından genel irade doğacağını ve bu iradenin de egemenlik şeklinde iş göreceğini söylemiştir. Ona göre toplumun bu iradesi dışında başkaca bir irade ve egemenlik olamayacağından ve bu egemenliğin oluşması için vaktiyle halk tarafından "sosyal bir antlaşma" (contrat social) yapılmış olduğundan, "cumhuri" sistem dışında bir devlet ve hükümet şekline (örneğin krallık rejimine "Monarşiye") yer yoktur. Oysaki Yeni Osmanlılar, egemenliğin kaynağının Tanrı olduğu fikrinden hareketle, bu iktidarın kullanılmasının, halk ile hükümdar arasında imzalanmış bir antlaşmayla belli olabileceği fikrine yönelmişlerdi.

"Egemenlik" Anlayışı Konusunda Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl Sonlarında Bile Ortaçağ Avrupa'sından Geridir

Batı'nın bazı uyanık ülkelerinin, ortaçağ gerilikleri ortamına rağmen sahip bulundukları öyle fikirler ve ilkeler vardır ki şeriat ülkeleri bu seviyeye o en ileri uygarlık gelişmesi gösterdikleri dönemlerde dahi ulaşamamışlardır. Eski Yunan'ın bilim kaynaklarından yararlanarak çeşitli alanlarda aşama yaptıkları yıllarda dahi, siyasal yaşamlar ve düşünce özgürlüğü alanlarında yine de geri kalmışlardır.

Şeriat devleti olarak Osmanlı Devleti ve toplumu için de durum bu olmuştur. Yeni Osmanlılar, "egemenlik" ya da "kişi özgürlüğü" gibi kavramlar konusunda 18. yüzyıl düşünürlerinin (örneğin Jean Jacques Rousseau ya da John Locke gibi) görüşlerini benimsemek şöyle dursun fakat ortaçağ kertesine dahi çıkamamışlardır.

Gerçekten de gerek "halk-millet egemenliği" ve gerek "doğal hukuk" kavramları Batı'da, ortaçağ döneminde dahi bilinen ve dar bir çevreye özgü bulunsa bile, incelenen ve eleştirilen şeylerdendi. "Doğal hukuk" fikri yani kişinin doğuştan kendisine özgü, dokunulmaz hak ve özgürlüklere sahip bulunduğu görüşü, daha 12 ve 13. yüzyıllarda siyasal düşünce üzerinde etki yaratan ve üstünlük sağlayan bir güç olarak ortadaydı. İnsan yapısı kanunların hazırlanmasında ve

siyasal iktidarın sınırlanmasında ve devlet ve hükümet eylemlerinin kişi ve toplum çıkarlarına dönük oluşmasında bu kavram, temel taş işini görmüştür.[5]

Öte yandan "halk egemenliği" fikri, daha o dönemlerde yani Rousseau'dan çok önce, "Marsillio" gibi düşünürlerin ağızlarında yer etmişti. "Dubois" adında bir düşünür, toplum ile devletin (hükümetin) hep birlikte ve el ele, kişi ve toplum refahını sağlamak için işbirliği yapmaları gerektiğini savunmuştur. Kral IV. Philip'in birçok bakanı da "Dubois"nın bu görüşlerine katılmışlardır. İngiltere'de kent rahibi "John Ball"un 1381'de verdiği vaazlar, sanki 20. yüzyılın fikriyatını daha 14. yüzyılda öngörüyormuş kanısını yaratmaya yeterlidir.

Oysaki Osmanlı toplumunun 19. yüzyıl sonları itibariyle en aydın sanılan kimseleri Batı'nın akıl çağı öncesine ait felsefi düşüncenin en tutucu yönleriyle kendilerini aldatmakta ve örneğin egemenliğin kaynağının Tanrı olduğu ve uygulanmasının halk ile hükümdar arası bir antlaşmaya bağlı bulunduğu fikirlerini yaymaktaydılar. Örneğin Ziya Paşa bile, bir yazarımızın[6] dediği gibi, hükümet kuruluşlarının kaynağının "şura"lardan (kadılıklardan) ibaret olacağına inanmış olarak "hükümet" kavramı konusunda 16. yüzyıl düşünürlerinden "Sir Thomas Smith"in *De Republica Anglorum* adlı kitabında işlediği fikirler doğrultusundaki görüşlere saplanmıştı.

Yine bunun gibi 1876'da ülkeye anayasal bir rejim kazandırmak isteyen Mithat Paşa ve taraftarlarının karşısına Sadrazam Rüstem Paşa ve fetva emini gibi din ve devlet adamları dikilmişler ve uygarlık esaslarına uygun sistem yönlüsü bu insanlarımızı dinsizlikle suçlamışlardır; suçlarken de herhangi bir reforma başvurmanın gerekli olmadığını, şeriat esaslarını izlemenin yeterli bulunduğunu hatırlatmışlardır.[7]

Halkın Yönetime Katılmasını Öngören Anayasal Rejime "Halk Cahildir, Halka Danışmak Olmaz; Şeriat Dışına Çıkılamaz" Gerekçesiyle Karşı Koyan Din ve Devlet Adamları (19. Yüzyıl Sonları İtibariyle)

1876 tarihli anayasaya karşı zamanın ünlü devlet adamlarından Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve fetva emini gibi din ulemasının ile-

5 J. W. Allen, "Politics", *Medieval Contributions to Modern Civilisation*, New York, 1949, s.262.

6 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Poliotical Ideas*, Princeton University Press, 1962, s.401.

7 Bkz. Süleyman Paşa, *Hiss-i İnkılab*, İstanbul, 1910, s.60 vd.

ri gelenleri, halkın henüz devlet yönetimine katılacak yeterlikte ve olgunlukta olmadığını, cahil yığınlara özgürlük tanımanın devlet yaşamları bakımından tehlike yaratacağını, anarşik durumlara sebep olacağını savunmuşlardır. Fetva emini, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Türk halkının son derece cahil olduğunu ve devlet ve hükümet işlerine asla karıştırılmamalarını ve esasen devleti şeriat hükümlerine göre yönetmek gerektiğinden şeriat dışı bir iradenin geçersiz sayılacağını ve devlet işlerinde tereddüt edildiği her defasında başvurulacak tek kaynağın yine şeriat olması gerektiğini açıklamıştır.[8]

Ne var ki halkın cahil olduğunu ve bu nedenle devlet ve hükümet yönetimine hiçbir şekilde katılamayacağını savunanlar, yüzyıllar boyunca halkı cahil bırakan, bunda kendi çıkarlarını bulan köhne zihniyetin temsilcileriydiler. Halk yığınlarını cehaletten kurtarma fikrini akıllarından geçirmek şöyle dursun ve fakat daha da cahil kılmak için fırsat aramaktaydılar. Asıl kendilerinin cahil ve kara düşünceli olduklarından habersiz bu insanlara, "Halk ne kadar cahil olursa olsun şu ya da bu şekilde yönetime katılmakla siyasal bir eğitim ve tecrübeye sahip olma fırsatını bulur" şeklindeki bir gerçeği anlatmak elbette ki mümkün değildi.

Şeriat Ülkelerinde Bugün Dahi "Millet Egemenliği" Deyimi "Kur'an'ın ve peygamberin Gösterdiği Yol" Olarak Benimsenir ve "Demokrasi" Kavramı Buna Göre Bilinir

İslam devlet doktrininde "egemenlik" deyimi, geçen yüzyıla gelinceye kadar, "halk" ya da "millet" deyimleriyle bağlantısız olarak ve sadece "ilahi" nitelik içinde kullanılmıştır. "Halk egemenliği" ya da "millet egemenliği" diye bir şey bilinmemiştir. Bu deyimler, Batı'daki gelişmeler sonucu olarak geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren duyulmaya başlanmış ve kullanılmıştır. Fakat kullanılırken yine de Batı'dakinden farklı anlamlarda ele alınmıştır; şu bakımdan ki egemenlik Tanrı'ya ait olup Tanrı'nın ve peygamberinin emirlerine uygun şekilde kullanılmalıdır.[9] Laiklik öğesine bağlı modern Türkiye Cumhuriyeti'nde bile, bu çağdışı zihniyete saplı resmi kuruluşlar vardır. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal organlarından biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Hutbeler* adlı kitabın "Hâkimiyet milletindir" başlığını taşıyan bir

8 Bkz. Süleyman Paşa, *age*, s.60 vd.; ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin, *Mir'at-ı Hakikat*, c.1, İstanbul, 1910, s.125 vd.

9 Bkz. Zaheen Shah Taji, *Islamic Constitution*, Karachi, 1971, s.9.

bölümünde, "Milli irade, kitabımızın ve peygamberimizin gösterdiği yoldur" diye yazılmıştır.[10] Görülüyor ki "milli irade" yani "egemenlik" denen şey, milletin özgür ve serbest iradesiyle ortaya çıkardığı şey değil fakat Muhammed'in *Kur'an* ve *Kur'an* olmayarak koyduğu hükümlerin tümüdür. "Hâkimiyet milletindir" derken Başkanlığın halka belletmeye çalıştığı şey, halkın kendi yaşamlarını kendi egemenliğiyle düzenleyebilmesi değildir. Egemenliği "millet iradesi" imiş gibi gösterip bunu da "Kitabımızın ve peygamberimizin gösterdiği yoldur" şeklinde tanımladıktan sonra artık "hâkimiyet milletindir" demekte ve hatta biraz daha cüretkâr davranıp "ne zaman başımızdakiler... hâkimiyeti milletten alıp heva ve heveslerine kapılmışlarsa milletçe büyük bir felâketin karşısında kalmışızdır" sözlerini söylemekte başkanlık için çekinecek bir şey yoktur.[11] Söylemeye gerek yoktur ki "egemenlik" ve "millet iradesi" kavramlarını bu tür şeriatçı zihniyetle benimsemiş olarak iktidara gelecek "köktendinci" bir siyasi parti, milletin özgür iradesini değil fakat "milli iradedir" diye *Kur'an* hükümlerini uygulamaktan başka bir şey yapmayacaktır.

Yine hatırlatalım ki İslam yazarlarına göre Batı demokrasilerinde kanunları halk iradesini temsil edenler yapabildiği halde İslami devlet uygulamasında temsilcilerin yapabilecekleri şey halk adına Tanrı ve peygamberce önceden hazırlanmış olan hükümleri, kanun olarak ortaya koymak ve uygulamaktır; bunları ortadan kaldırmak ya da değiştirmek yetkisine sahip değillerdir.[12]

Demokrasiden Anlaşılması Gereken Şey, Eğer Halkın (Milletin) Mutlak Egemenliği ve Kanun Koyma Gücüyse, İslam Bu Anlamda Bir Demokrasiye Kapalıdır

Kur'an'ın ve hadis hükümlerinin, millet iradesiyle hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği inancına saplanmış olarak, İslam hukukunda "devlet" konusunu inceleyen bir yazar, laik Türkiye Cumhuriyeti halkını şeriat bataklığına sürüklercesine şunları rahatlıkla yazabilmektedir:

> "İslam devleti demokratik midir? Bu soruyu sormaya lüzum görenler... önce 'demokrasi'den ne anladıklarını tespit etme-

10 Bkz. *Hutbeler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.180.

11 Bkz. *Hutbeler*, s.179. Cumhuriyet'in 50. yıldönümü vesilesiyle Diyanet'in yayımladığı bu kitapta, Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk'ün adı zikredilmedikten gayrı, yukarıdaki tanımlamalarla bu büyük insana adeta hakaret edilmiştir.

12 Taji, *age*, s.11.

lidirler. Kastedilen çoğunluk iradesinin mutlak hâkimiyeti ve kanun koyma gücüyse, İslam bu anlamda bir demokrasiden uzaktır. Mesela bir 'nas' ile Kur'an'ı Kerim veya sahih bir hadisle belirtilen bir esası çoğunluğun iradesi değil, farzı muhal bütün insanların ittifakla vereceği bir karar bile değiştiremez."[13]

Görülüyor ki yazar *Kur'an*'ın insan hak ve özgürlükleriyle bağdaşmayan emirlerinin (örneğin köleliği doğal sayan ya da kadını aklen ve dinen dûn olarak tanımlayan ve buna benzer hükümlerinin) hiçbir şekilde değiştirilememesini demokrasinin koşulu saymaktadır. Yazara göre eğer eşitlik esasına yer verilmesi ya da devlet başkanlığına getirilmede ırk ve aile imtiyazlarının değil, kişisel niteliklerin etkili olması ve seçme hakkının kullanılmasında zenginlik ve asalete değil bilgi ve fazilete önem verilmesi, azınlığın çoğunluğa karşı korunması gibi hususlara bakılarak hüküm verilecekse, bu takdirde yabancı bir terim kullanmak isteyenler "İslamda demokrasi vardır" diyebilirler.[14]

Yine görülüyor ki yazar, İslamda Kureyş kabilesinin üstünlüğü geleneğinden ve halifelerin bu kabileye mensup olanlar arasından çıkacağından, köleliğin doğal kuruluş sayıldığından, devlet başkanının halka değil fakat Tanrı'ya karşı sorumlu olduğundan, seçim unsurunun yokluğundan, kadının aşağılatılmış durumundan, kişinin şahsiyetinin haysiyetini rencide eden hususlardan, müşriklerin öldürülmeleri gerektiğinden, kâfirlere karşı cihat açılmasını öngören emirlerden ya da bunlara benzer hususlardan habersizdir. Onun ve aynı zihniyete saplı bulunanların bu habersizliğini ilerdeki bölümlerde daha etraflı bir şekilde gidermeye çalışacağız.

13 Hüseyin Hâtemî, *İslam Hukuku'nda Devlet Yapısı*, İstanbul, 1910, s.50
14 *Age.*

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN LAİKLİĞE VE MİLLİLİĞE YÖNELEMEMESİ

Şeriat devleti olmak itibariyle Osmanlı Devleti gerçek anlamda ve hem de en "kısır" şekliyle "teokratik" bünyeye sahipti. Her ne kadar Batı ülkelerinde de ortaçağ boyunca teokrasi geçerli olmuşsa da Batı'daki "teokrasi" anlayışı, bu ülkelerin her birine, kendilerine özgü "millilik" bilinciyle "laik" ve demokratik yönde gelişme olasılığını yok etmemiştir. Hıristiyanlığın "din ve devlet ayrılığı" fikrine dayalı bulunması ve böylece kilise ile devlet kuruluşlarını, zaman zaman birbirlerine karşı rakip durumda tutması nedeniyle her bir toplum, laikliğin geleneklerine bağlı ve kendi milli geleneklerine sahip olarak, demokrasi yönünde gelişebilmiştir.

Oysaki Osmanlı Devleti için, ne "millilik" ne "laiklik" ne de "demokratikleşme" diye bir gelişme söz konusu olmuştur çünkü şeriat denen şey, "laiklik" öğesine yer vermedikten gayrı, başlı başına Arap geleneklerinin dini olması itibariyle, Türk unsuru bakımından "millilik" bilincini dahi kökünden yok etmiştir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap unsurları yarım yamalak da olsa "millilik" bilincine yönelik bulunmakla beraber, şeriatın laikliği yok eden azizliği yüzünden onlar da demokrasi nedir bilememişlerdir.

Şeriat Devletinde Din ve Devlet Ayrılığına (Laiklik Anlayışına) Yer Olmadığı Konusunda

Batı'nın demokrasi yönünde gelişmesini sağlayan nedenlerden biri laiklik anlayışının varlığıdır. Din ve devletin iki ayrı kuruluş olarak birbirlerine karşı bazen yardımcı fakat çoğu zaman hasım olmaları sayesinde "hak ve özgürlük" sorunu başlı başına bir konu olarak zihinleri işgal etmiş ve mutlu sonuçların oluşumunu sağlamıştır. Oysaki İslamda din ve devlet iç içe ve daha doğrusu dinin devlete egemen olması yüzündendir ki böyle mutlu bir sonuca ulaşılamamıştır. Şöyle ki şeriat ülkelerinin "yarı aydın" (ya da "aydın ucubesi") olmaktan ileri geçemeyen okumuşlarının, şeriat zihniyetine saplı çevrelerinin ve onların bizdeki benzerlerinin daima Batı'yı örnek vererek ileri sürdükleri bir husus vardır ki pek kısa şekilde şöyle özetlenebilir:

> "Laiklik demek din ile devletin birbirlerinden ayrı olmaları demek değildir. Batılılar laikliği benimsedikleri halde din ve devletin karşılıklı ilişkiler içerisinde bulunmasını önlemiş değillerdir. Batı'da din, sadece gelecek dünyanın değil fakat bu yeryüzü dünyasının da yaşamlarını düzenler; devlet dine karşı yabancı ve ilgisiz ya da ondan kopmuş değildir. Din verileri, toplumun ahlakiliğine temel olmaktan çıkarılmış değildir. Devlet yetkilileri dinsel uygulamadan yasaklanmış değillerdir."

Bu hususları öne sürenler, örnek olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde cumhurbaşkanının İncil'e el basarak yemin etmeden görevine başlamadığını, Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya gibi ülkelerde siyasal hayata ve parlamentoya "Hıristiyan partilerin" katıldığını, Avrupa ve Amerika'da din büyüklerinin ve azizlerinin mezarlarının halkın ziyaretine açık bırakıldığını ve buna benzer hususları hatırlatırlar. Şu noktada ısrarla dururlar ki laiklik demek dinin devlet üzerinde egemen olmaması ya da etki yaratmaması demek değildir; aynı şekilde devletin din kuruluşu üzerinde otoriteden yoksun olması da değildir. Din ve devlet, karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler ve birbirlerine bağlıdırlar. Din olmadan hiçbir başarı, hiçbir gelişme sağlanamaz.

Bu görüşleri savunanlar, Batı'daki din anlayışının gerek "Tanrı-kişi" ilişkileri, gerek "kanun" anlayışı ve gerek kişisel ve toplumsal "değer ölçüleri" bakımından ne kadar farklı temellere ve verilere da-

yandığından pek haberdar değillerdir. Düşünmezler ki Batı'da kişinin, toplumun ve devletin siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamlarını düzenleyen din değil fakat "akıl", "müspet ilim", deney ve araştırma usulleriyle ortaya vurulan verilerdir ve bu veriler çoğu kez dine ters düşen fakat yine de dine üstün görülen değerlerdir. Daha başka bir deyimle Batı'da din, akıl süzgecinden geçmiş ve gelişen dünyanın koşullarına ayak uydurmasını öğrenmiştir. Batılı insan, dinin emreder olduğu şeyleri ancak "akıl", "müspet ilim", "vicdan" ve "deney" verilerine uygun görürse benimser; değilse reddeder. Çünkü onun dini, esasen din ve dünya işlerini birbirinden ayırmıştır. Yüzyıllar boyunca dine karşı girişilen savaşımlar sonucu olarak da din, akıl yoluyla ayarlanan dünya işlerine ayak uydurur olmuştur. Oysaki şeriat düzeninde dinin akla değil fakat aklın dine uydurulması geleneği egemendir ve bu nedenle şeriat ülkeleri ortaçağ zihniyetinden bugün dahi kurtulmuş değillerdir. Kuşkusuz ki Batı'da biçimsel dine bağlı olanlar çok olduğu gibi dini kendi günlük yaşamlarından çıkarmış olanlar da çoktur. Yüzyıllar içerisinde Tanrı'yı ve peygamberleri ciddiye almayan ya da inkâr edenler de olmuştur, akıl yoluyla benimseyenler de. Fakat her ne olursa olsun 18. yüzyıldan bu yana Hıristiyanlığa karşı savaş açan düşünürleri ve kişileri şöyle bir gözden geçirmiş olsak, şeriatçının ölçülerine göre Batı'nın dinsizliğine inanacağımız gelir. Ancak çoğumuzun bilmediği bir husus şudur ki Batılı, kiliseye gittiği zaman dahi laik anlayıştan uzak değildir.

İslami Devlet Anlayışına Göre Kur'an "Temel Yasa" Niteliğinde Olup İnsan (Kişi ve Toplum) İradesiyle Değiştirilemez

Tanrı sözleri olarak kabul edilen *Kur'an*'ın hemen her suresinde, bu kitaba "temel yasa" gözüyle bakılmak gerektiği belirtilmiştir. Örneğin Ra'd Suresi'nin 37. ayetinde yer alan, "Biz Kur'an'ı Arapça bir yasa olarak indirdik" şeklindeki sözler farklı ibarelerle diğer surelerde de sık sık karşımıza çıkar. (Meryem Suresi, ayet 97; Ahkaf Suresi, ayet 12; Yusuf Suresi, ayet 2; Zümer Suresi, ayet 28; Fussilet Suresi, ayet 3, 44; Zuhruf Suresi, ayet 3; Duhân Suresi, ayet 58 vs.) Bakara Suresi'nin ilk ayetine göre bu "yasa" (yani Kur'an), "doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten çekinenlere yol gösteren" bir kitaptır. Buna benzer tümcelere diğer surelerde de çok rastlanır. Burada geçen "yol gösteren" deyiminden, *Kur'an* emirlerine uyma zorunluluğu olmadığı ya da bunun isteğe bağlı bulunduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Asıl olan kitaptaki bütün hükümlere mutlak şekil-

de ve gözü kapalı olmak üzere uymaktır. Uymayanlara, Tanrı'nın ve peygamberinin uygun gördüğü cezalar uygulanır. Ne var ki bazılarının cezası bu yeryüzünde, bazılarınınki ise "hüküm gününe" bırakılmıştır. Örneğin hırsızlık edenin bileğinin kesilmesi ya da zina edenin taşlanarak öldürülmesi (recim) öngörülmüşken, oruçluyken uyumakta olan bir kadınla, onu uyandırmadan cinsi münasebette bulunup da kaza orucu tutmayanın cezası "kefaret orucu tutmaya", daha doğrusu ahrete bırakılmıştır.

Temel kaynak olan *Kur'an*'ı "kıyas" yoluyla benzeri olaylara uygulama usulleri varsa da (örneğin "İcma-ı ümmed" ve "Kıyas-ı fukaha" gibi) Tanrı sözleri diye bilinen ayetleri kaldırmak, yerlerine başka hükümler koymak, bir virgülünün yerini dahi oynatmak mümkün değildir. Nitekim *Kur'an*'da, "Doğrusu Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli azap vardır" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 3-4) ya da "Doğrusu biz cehennemi inkârcılara konak olarak hazırladık" (Kehf Suresi, ayet 102) ya da "Rabbinin kitabında sana vahyolunanı oku, onun sözlerini değiştirecek yoktur" (Kehf Suresi, ayet 27) şeklinde nice hükümler hep bunu sağlamak üzere konmuştur. Bu hükümleri insan yapısı kanunlarla değiştirmek şöyle dursun ve fakat tartışmak, yorumlamak, bunlara yabancı gözle bakmak dahi yasaklanmıştır. "Ey inananlar, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın... Sizden önce bir kavim onları sordu da sonra kâfir oluverdi" (Mâide Suresi, ayet 101-102) şeklinde olan ya da buna benzer pek çok yasaklamalar vardır.[1]

Öte yandan *Kur'an* ve hadis hükümleri, kişi ve toplum yaşamlarının her yönünü, en ince ayrıntısına varıncaya kadar, esasen düzenleyip ayarlamış, hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır. Muhammed'in söylemesine göre Tanrı güya şöyle konuşmuştur: "Kitapta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık..." (En'âm Suresi, ayet 38); "Her şey kitapta apaçık tespit edilmiştir" (Hûd Suresi, ayet 6); "Kur'an, inanan millete her şeyi açıklayan... bir rahmettir." (Yusuf Suresi, ayet 111) Bu itibarla bunları değiştirmeye ya da yerlerine yenilerini koymaya da gerek yoktur. Bunun böyle olduğunu *Kur'an*, çeşitli ayetleriyle açıklamıştır. Örneğin Necm Suresi'nde Muhammed'in kendiliğinden konuşmadığı ve konuşmasının (yani hadislerin) bildirilen bir vahiyle olduğu ve bunları Cebrail'den öğrenerek koyduğu bildirilmiştir (Necm Suresi, ayet 2-11). Aynı surenin 12. ayetinde "Ey inkârcılar, onun gördüğü

1 *Kur'an* hükümleri üzerinde tartışmanın dine aykırı bir davranış olduğu hakkında ayrıca bkz. Buhâri, *Kitâb Rikâk* ve *Kitâb İtişam bi'l-kitâb ve al-Sunna*; Müslim, *Sahih, Kitâb Fada'ıl ve al-Zikr ve al-Dufa*.

şey hakkında kendisiyle tartışır mısınız?" diyerek Muhammed'in Tanrı'dan vahiyler aldığı ve bunlar üzerinde tartışılamayacağı eklenmiştir. Yine bunun gibi Muhammed'in söylediği ve yaptığı şeylere inanmanın ve dediklerini aynen yapmanın, her şeyi ona sormanın Tanrı emri olduğu belirtilmiştir. Bu durum sadece *Kur'an* hükümleri bakımından değil fakat hadisler bakımından da böyledir. Çünkü hadisler, Muhammed'in "Kur'an olmayarak" ortaya koyduğu hükümlerdir ki aynı güç ve değerdedir. Örneğin Âl-i İmrân Suresi'nde, "Ey Muhammed de ki 'Allah'ı seviyorsanız bana uyun (ki) Allah da sizi sevsin...'" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 31; Nisâ Suresi, ayet 115; Haşr Suresi, ayet 7) Ahzâb Suresi'nde "Tanrı ve peygamber" emirlerini uygulamamanın ya da bunlar dışına çıkmanın yasak olduğu ve çıkanların Allah'a ve peygambere karşı "başkaldırmış" sayılacakları şu şekilde bildirilmiştir:

> "Allah ile peygamberi bir iş hakkında hüküm verdikten sonra mümin olan bir erkekle mümin olan bir kadına (bu iş hakkında) seçme hakkını kullanmak yaraşmaz! Her kim Allah ve peygamberine karşı gelirse apaçık sapıklıklara sapmış olur."

[Ayetin Diyanet Başkanlığı tarafından yapılan çevirisi şöyledir: "Allah ve peygamber bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olurlar" (Ahzâb Suresi, ayet 36).] Yine aynı şekilde Nisa ve Âl-i İmrân Surelerinde Tanrı ve peygamber emirlerine itaat etmeyenlerin "iman" sahibi yani "Müslüman" sayılmayacakları belirtilmiştir. (Nisâ Suresi, ayet 64; Âl-i İmrân Suresi, ayet 31)

Yine tekrarlayalım ki bu hükümleri Muhammed, sadece dinle, dua ve ibadetle değil fakat asıl dünya işleriyle ilgili olmak üzere koymuştur. Örneğin Ahzâb Suresi'nin yukarıya aldığımız 36. ayetini (yani "Allah ve peygamber bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olurlar" şeklindeki hükmü) Zeyneb'le Zeyd'in evlenmesi vesilesiyle yerleştirmiştir. Bilindiği gibi Zeyd, Muhammed'in azat edilmiş kölesiydi. İslamı kabul ettiği için Muhammed onu kendisine oğul edinmiş ve halasının kızı olan Zeyneb'le evlendirmek istemişti. Fakat Zeyneb'in ailesi bu evliliğe muvafakat etmemişti. Bunun üzerinedir ki Muhammed yukarıdaki ayeti okumuş, Tanrı ve peygamber kararlarına karşı

gelmenin "sapıklık" olacağını bildirmiş ve böylece ailenin direnmesini önlemiştir.

Birçok vesilelerle belirttiğimiz gibi *Kur'an* (ve hadis-sünnet kaynağı), egemenliğin kaynağı ve kullanılması ya da vergi (zekât vs.) ya da savaş (cihat) gibi kamu hukukunu kapsayan alanlarda olduğu gibi, evlenme, boşanma, zina, miras, faiz, ticaret, şahadet vs. gibi sosyal, siyasal, ekonomik olmak üzere medeni hukuk, borçlar hukuku, ticaret hukuku, iş hukuku vs. gibi her alanda hüküm sevk etmiş, kişi ve toplum yaşamlarını düzenlemiştir.

Kur'an hükümlerini beşer iradesi yoluyla değiştirmek ya da onlara yenilerini eklemek nasıl "yenilik" yaratmak olur ve yani "kâfirlik" sayılırsa, hadisler için de durum aynıdır. Gerek *Kur'an* hükümleri ve gerek Muhammed'in hadis olmak üzere yerleştirdiği hükümler, Müslümanlar için "ezeli" ve "ebedi" şeyler olarak yani asla değiştirilmemek üzere konmuş şeylerdir. Bunun böyle olduğunu Muhammed, "Bugün size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım" (Mâide Suresi, ayet 3) şeklindeki ayetle ortaya vurmuştur. Bütün bu yukarıya aldığımız (ya da bunlara benzer) hükümler hem "dünyevi" hem de "uhrevi" işleri kapsamak üzere konmuş bulunduğuna göre sonuç şudur ki yeryüzü yaşamları boyunca kişinin "Tanrı ve peygamber" emirleri dışında, özgür irade yoluyla yapabileceği artık hiçbir şey yoktur.

Hemen ekleyelim ki *Kur'an* ve diğer din konularında tartışma ve soru sorma yasakları daha Muhammed zamanında ve onun emirleriyle kesin olarak yasaklanmış, yasağa uymayanlar cezalandırılmışlardır. Bu yasaklamanın Muhammed tarafından en şiddetli bir şekilde uygulandığı döneme "İslamın altın devri" gözüyle bakılır.

Din ve Devlet İşlerinin Birlikte Görülmesi

Laiklik ilkesi yani din ve devlet işlerinin ayrı tutulması fikri İslamın bilmediği ve kabul etmediği bir şeydir. Muhammed'in kurduğu ilk İslami devlette din ve devlet işleri birlikte olarak camide (mescitte) görülürdü. Verdiği hutbeler, genellikle siyasi nitelikte şeylerdi.

Din ve Devlet İşlerinin Müştereken Görüldüğü Yer Olarak "Cami"

Muhammed zamanında din ve devlet işleri, bizzat onun tarafından birlikte yürütülmüş ve ibadet yeri olmak üzere kullanılan yer

(mescit ya da cami) hem uhrevi hem de dünyevi işlerin görüldüğü yer sayılmıştır. Camideki "minber" hem uhrevi otoritenin hem de siyasi otoritenin merkezi niteliğini taşımıştır. Kendisine biat eden Arap aşiretlerinin temsilcilerini Muhammed bu minberde kabul etmiş, yine bu minberde siyasi görüşlerini açıklamış ve aynı zamanda din kurallarını koymuştur.

Muhammed'in yaptığını yapmak, davranışlarının devamını sağlamak İslami bir zorunluluk teşkil ettiği için, onun ölümünden sonra da durum böylece sürüp gitmiş ve "cami" hem dinsel hem de siyasal ve sosyal yaşamların merkezi ve iktidar sahiplerinin "meşruiyete" kavuştukları yer olmuştur.

"Hutbe", Siyasi Nitelikte "Demeç" İşini Görmüştür

Camide hutbe okunması geleneği, Muhammed'in yerleştirdiği bir İslami gelenektir ki yabancı bir hukukçunun pek güzel tanımladığı gibi "tahtın söylevi" niteliğinde bir şeydir.[2] Muhammed, hem dini hem de siyasi nitelikteki görüşlerini ve yerleştirdiği hükümleri hep hutbe yoluyla ortaya vurmuştur. Daha sonraki yüzyıllar boyunca da "hutbe" bu niteliğini korumuştur. Camide okunan hutbelerde sadece Tanrı ve peygambere değil fakat aynı zamanda iktidar sahibi olanlara (halifeye, padişaha vs.) da dualar edilmiştir. Osmanlı döneminde padişahın ölümü üzerine yerine geçen padişah için hutbe okunduğu ve böylece iktidarın bir elden diğerine devir işleminin resmileştirildiği bilinen bir şeydir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, saltanat ve hilafetin kaldırılmasından neredeyse 70 yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, devletin anayasal organı niteliğindeki Diyanet İşleri Başkanlığı, hâlâ "hutbe"yi siyasi bir etki aracı olarak kabul etmektedir.[3] Diğer İslam ülkelerinde durum daha da bariz bir şekilde kendisini belli etmektedir.

---

2 Bu tanım ünlü tarihçi Arnold'undur. Bkz. Th. W. Arnold, *The Caliphate*, Oxford, İngiltere, 1924, s.37.

3 Cumhuriyet'in ellinci yıldönümü vesilesiyle Başkanlığın yayımladığı *Hutbeler* adlı kitapta *Kur'an*'ın, millet iradesini temsil eder olduğuna dair sözlerden tutunuz da dünyevi işleri din emirlerine bağlayan hususlara gelinceye kadar her şey yer almıştır.

İslamcılara Göre Din ve Devlet "İkiz Kardeş" Gibidirler; Devletin Desteği Olmadan Din Yaşayamayacağı Gibi, Dinin Desteği Olmadan da Devlet Ayakta Duramaz

Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr adlı yapıtında "İbni Kuteybe", din ve devleti "yapışık erkek kardeşler" olarak tanımlar ve bunlardan biri olmadan diğerinin yaşayamayacağını anlatır. Bu görüşlerini de Acem hükümdarlarından "Ardaşir"in öğütlerine dayatır. Güya Ardaşir, kendisinden sonra tahta çıkacak olan oğluna, "Ey oğlum, hükümdarlık ve din iki erkek kardeş gibidirler; bunlar birbiri olmadan yaşayamazlar. Çünkü din bir temeldir ki devlet onun üzerine bina olunmuştur ve hükümdarlık ise onun koruyucusudur. Temeli olmayan şey çöker ve korunmayan şey ise çürür gider" diyerek öğütte bulunmuştur.[4]

"İbni Kuteybe"den altı yüzyıl sonra "İbni Teymiyye" (miladi 1263-1328), aynı görüşü pekiştirmek maksadıyla "Hükümet ve idare, dinin gerekli kıldığı en önemli öğelerdir ve bunlar olmadan din yaşayamaz" demiştir. Ona göre iktidara sahip olmaktan maksat dinin geleceğini sağlamaktır. "İktidarı kullanmak demek dinsel bir görevi yerine getirmek demektir."[5]

Din Adamını Siyasete Araç Etme Geleneği, Abbasiler Zamanında Güçlendirilir

Din adamının devlet siyasetine araç edilmesi geleneğini yerleştiren Muhammed'dir. Her ne kadar "din adamları sınıfı" diye imtiyazlı bir sınıf yaratmadığı söylenirse de Tanrı'dan gelme iktidarın, Tanrı adına halife tarafından ve onun görevlendireceği kişiler eliyle kullanılacağına dair koyduğu hükümler yanında, *Kur'an*'a yerleştirdiği "imamlık", "rehberlik" ve "önderlik" kavramlarına karşılık tuttuğu birtakım hükümlerle böyle bir sınıfın oluşumuna olanak sağladığı kuşkusuzdur. Gerçekten de İsrâ Suresi'nde, genel olarak peygamberlerin "imamlığından" (İsrâ Suresi, ayet 71), Yâsîn Suresi'nde "Tanrı emirlerini sergileyenlerden" (Yâsîn Suresi, ayet 17), Bakara Suresi'nde İbrahim'in "rehber ve önder olarak imamlığından" (Bakara Sure-

4 İbni Kuteybe, miladi 834'te Kufe'de doğdu. Çeşitli devlet hizmetlerinde, kadılıklarda bulundu. Yukarıdaki kitabıyla ün saldı. Bu kitap on bölümden ibaret olup, "Hükümet", "Cihat", "Asalet", "Karakter", "Eğitim", "Beslenme", "Kadın" gibi konuları içerir. Kitabın İngilizce çevirisine ihtiyacı bulunanlar için bkz. İbni Kuteybe, *Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr*, çev. J. Horovitz, *Islamic Culture, The Hyderabad Review*, c.4, 1930, s.184.

5 Bu konuda bir Arap yazarının şu kitabına bakınız: H. B. Sharabi, *Government and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*, Princeton, 1962, s.11.

si, ayet 125) Furkan Suresi'nde "örnek kişilerin imam"lığından (Furkan Suresi, ayet 74) söz edilmiştir. Yine aynı şekilde Ahkaf ve Hicr surelerinde "örnek" nitelikteki kişilerin "imam"lığına değinilmiştir. (Ahkaf Suresi, ayet 12 ve Hicr Suresi, ayet 80 vd.) Yine Yâsîn Suresi'nin 21. ayetinde "Sizden bir ücret istemeyenlere uyun" diye yazılıdır ki namaz adabına vakıf olanların namaz kıldırırken bu görevi ücretsiz olarak yerine getirmelerini emreder.

Abbasi halifelerinden bazıları, din adamının toplum üzerindeki etkisini ve toplumu iktidara itaat ettirme hususundaki gücünü göz önünde tutarak, devlet mekanizmasında bu kişilere daha önemli bir yer vermişlerdir. Bunu yaparlarken aynı zamanda halifelik makamının din alanındaki faaliyetlerini daha genişletmişler ve din kuruluşlarını merkezileştirerek kendi denetimleri (yani devlet denetimi) altına almışlardır. Abbasi halifelerinin ısrarlı dilekleriyledir ki din adamları, onların denetimi altında dini etkiyi en mutlak şekilde yaymaya ve halkın iktidara gözü kapalı şekilde itaatini sağlamaya çalışmışlardır.

İktidar'a Körü Körüne Boyun Eğme Geleneği ve Din Adamları; Ebu Hanife Örneği (8. Yüzyıl)

İslamın büyük düşünürleri diye bilinen ve hatta yepyeni bir mezhep kurabilecek güçte sayılanlar bile iktidara körü körüne boyun eğme geleneğinden kendilerini kurtaramamışlardır. "Ebu Hanife", İslamın 1. yüzyılının ilginç örneklerindendir. Devrinin ünlü imamlarından İbni Ebu Leylâ'nın görüşlerini eleştirdiği için, imamın şikâyeti üzerine, Kufe valisi tarafından ikaz edilmiş ve bu emre körü körüne boyun eğmeyi marifet bilmiştir. Hem de öylesine ki bir gün kızı kendisine, "Babacığım, oruçluyum fakat dişlerimden ağzıma kan geldi ve tükürdüm, tükürüğümde kan kalmayıncaya kadar tükürmekte devam ettim. Acaba tükürüğümü şimdi yutarsam orucum bozulur mu?" diye sorduğunda, "Kızım, din konularında görüş belirtmemi vali yasakladı, bu soruyu kardeşin Hammad'a sor" diye karşılık vermiştir. İktidara böylesine boyun eğmişlik, şeriat ölçülerine göre büyük meziyet sayılır. Nitekim yukarıdaki olayı *Vefayat* adlı kitabında nakleden İbni Hallikan şöyle der:

> "Bu örnek, Ebu Hanife'nin meşru bir otoriteye gösterdiği saygıyı ve onun sahip olduğu meziyeti göstermek bakımından ilginçtir; (bu) öylesine bir saygıdır ki (Ebu Hanife) özel bir iş dolayısıyla dahi görüşünü açıklamaktan ve din konusunda

kızına cevap vermekten kaçınmış ve devlet otoritesine boyun eğmenin ne noktaya götürülmek gerektiğini kanıtlamıştır."

Din Adamının İktidarla İşbirliği

Din adamı her zaman ve her vesileyle devlet iktidarını kendisine yardımcı ve destek kılmaya muvaffak olmuştur. İslamın daha ilk kuruluşu dönemlerinden itibaren bu geleneğin yerleştiği anlaşılmaktadır. Biraz önce adı geçen "İbni Ebu Leylâ" (miladi 693-765) ile "Ebu Hanife" arasında geçen şu olay buna verilecek örneklerden biridir.

İbni Ebu Leylâ, önce Emeviler ve sonra da Abbasiler zamanında Kufe'de kadılık görevlerinde bulunmuş bir din adamıdır. Din konusunda kendi başına karar verme yetkisine sahip sayılan imamlardan biridir. Kendi kararlarına ve görüşlerine karşı hiçbir tenkide tahammül göstermezdi. Bundan dolayıdır ki Ebu Hanife'yle arası açılmıştır. Çünkü Ebu Hanife onu ikide bir tenkit ederdi. Buna çok alınan kadı, intikam almak için fırsat gözlerdi. İşte bir gün yolda giderken bir kadının kendisine çirkin laf söylediğini bahane ederek kadını falaka cezasına mahkûm etmişti. Bunu duyan Ebu Hanife kararın gereksiz olduğunu söyleyince kadı efendi küplere biner ve derhal Kufe valisinin yanına giderek, "Ebu Hanife adında bir genç benim kararlarımı tenkit etmekte, benim hata işlediğimi söyleyerek bana hakaret etmektedir. Onu bu davranışlardan vazgeçir" diye şikâyette bulunur. Bunun üzerine vali, Ebu Hanife'yi huzuruna çağırtır ve bir daha din konusunda görüş belirtmemesini emreder; o da boyun eğer.

"Uhrevi" ve "Dünyevi" İktidarların Birbirinden Ayrılması Gerektiğini Düşünmek Dahi Dinsizlik Sayılır

Şeriat devletinde "uhrevi" ve "dünyevi" iktidarların birbirinden ayrılmasını düşünmek, laiklik ilkesini öne sürmek bile dinsizlikle suçlandırılmaya yeter. Nitekim Atatürk'ün 1922'de saltanatı hilafetten ayırarak kaldırması ve 1924'te da hilafete son vermesi olayını benimseyen yazarlar bu suçlamaya muhatap kılınmışlardır. Örneğin Mısırlı yazar "Ali Abdurrazık", 1925'te yayımladığı *El-İslam ve Usulü'l Hükm* adlı kitabında, halifelik unvanının zamanla dejenere edildiğini ve iktidarın keyfi ve despotik bir şekilde kullanılmasına vesile teşkil ettiğini ileri sürmüş ve laik devlet anlayışına yer vermenin gerekleri üzerinde durmuştur. Bu tür fikirleri savundu diye zındık ilan edilerek ders verdiği El-Ezher Üniversitesi'nden atılmıştır.

Çağdaş Yazarlar Arasında Şeriat Devletinin Laiklik İlkesine Yabancı Olmadığını İddia Edenler Vardır

Yukarda belirttiklerimizden de anlaşılacağı gibi şeriat dini, din ile devleti birbirinden ayırmaz ve laiklik ilkesine yer vermez. Bunun böyle olduğunu savunmak hususunda şeriatçılar hemfikirdirler. Fakat bununla beraber bazı Müslüman (ve özellikle Arap) yazarlar, Batı dünyasındaki gelişmeye özlem duyarak, şeriatın din ve devlet işlerinde ayrılık gözettiğini ve laiklik ilkesinin kökenini Muhammed zamanına götürmenin mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hemen hatırlatalım ki bu görüşleri savunanların sayısı pek azdır ve bunların hepsine çevrelerince vurulan damga "zındık"lıktır. Bu yazarlar iddialarını Müslim'in rivayetine dayalı bir hadise dayatırlar. Bu hadise göre güya Muhammed, bir gün Medine'de halkın hurma ağaçlarını aşıladığını görerek "bundan vazgeçmek belki sizin için daha hayırlı olur" der ve bunun üzerine halk aşılamayı durdurur. Fakat zamanı gelince hurma ağaçlarının az ürün verdiğini görünce durumu Muhammed'e anlatırlar. Bunun üzerine Muhammed, "Ben sadece bir insanım. Sizlerden dinle ilgili bir şey yapmanızı istediğim zaman, dediklerimi yapın. Fakat (bunun dışında) görüş belirttiğim zaman, ben de sadece bir insanım" diye karşılık verir.[6]

Bazıları bu hadisin son tümcesinin, "...dünya işlerini siz daha iyi bilirsiniz. Onu bildiğiniz gibi yapın" şeklinde olduğunu ileri sürerler.

Söylemeye gerek yoktur ki biraz yukarda kısaca değindiğimiz gibi, *Kur'an*'a, "Ey Muhammed de ki 'Allah'ı seviyorsanız bana uyun (ki) Allah da sizi sevsin'" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 31; Nisâ Suresi, ayet 115; Haşr Suresi, ayet 7) şeklinde ya da "Allah ve peygamber bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah ve peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olurlar" (Ahzâb Suresi, ayet 36) şeklinde ayetler koyan Muhammed'in, kalkıp da Müslüman kişilere yukarıdaki gibi ve hele "Dünya işlerini siz daha iyi bilirsiniz. Onu bildiğiniz gibi yapın" diye konuşabileceğini düşünmek abestir. Çünkü böyle bir şey söylemiş olsa Tanrı ve peygamber iradesini "sıfıra" müncer kılmış olurdu ki bu kendi kendini inkâr sonucunu doğururdu.

---

6 İbni Abbâs, Enes İbni Mâlik, Talha ve Ayşe'den aktarılan bu hadis için bkz. *Mişkat al-Mesabih*. Mevlana Fazlük Karim tarafından İngilizce çevirisi için bkz. Al-Khatib, *Mishkat al-Masabih*, çev. Haj Maulana Fazluk, 1. kitap, bölüm I, 1938, s.161; ayrıca bkz. M. Bucailele-Suat Yıldırım, *Kitabı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, s.371.

Yukarıdaki hadisten laiklik ilkesini çıkarmak mümkün değildir çünkü ne *Kur'an* hükümleri ne de Muhammed'in işlemleri böyle bir sonuca yer verecek niteliktedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi şeriat dini, dünya yaşamının her bir noktasını din emirleri olarak düzenlemiştir ve bu emirlerin hepsini de Tanrı ve peygamberden gelme diye kabul etmiştir. Muhammed'in faiz yasağı, hırsızlık, miras, evlenme, boşanma, temizlik, ticaret, kölelik, savaş (cihat) ya da cinsel hayat vs. gibi konularda koyduğu hükümler ne kerte din alanına dahil sayılan işlerden ise hurma ağacının aşılanıp aşılanmaması konusu da o kerte din alanında kalan şeylerdendir.

Pek muhtemeldir ki yukarıdaki olayda Muhammed, hurma aşısı münasebetiyle verdiği emrin yanlış olduğunu görmekle, prestijini korumak üzere o şekilde konuşmuştur. Nitekim bu olaydan ne önce ne de sonra, din ve dünya işleriyle ilgili olarak herhangi bir ayrım gözetmiş değildir. Bu itibarla Müslim'den geldiği söylenen söz konusu hadisi genel kural haline getirmeye ve İslamın laiklik ilkesini öngördüğünü söylemeye olanak yoktur.

"Şeriat Ülkelerinde Laiklik İlkesi Uygulanabilmiş Olsaydı, Batı Dünyasında Olduğu Gibi, Dünyevi ve Uhrevi İktidar Rekabetinden Kişi Özgürlükleri Doğabilirdi" İddiasındaki Yanılgı

Bazı yazarların görüşü odur ki eğer şeriat ülkelerinde din ve devlet ayrılığı sağlanabilse ve örneğin laiklik ilkesi uygulanabilmiş olsaydı demokrasi yönünde gelişme mümkün olabilirdi. Daha başka bir deyimle eğer saltanat sahibinin karşısında bağımsız bir "uhrevi" güç ve bu güce sahip bir din adamları sınıfı bulunmuş olsaydı, şeriat ülkelerinde despotizm ve totaliter devlet sistemine karşı belki bir direnme olur ve böylece insan haklarına dayalı bir devlet yaşamı ortaya çıkardı diye düşünenler vardır.

Nazari olarak benimsenebilecek gibi görünen bu iddiaların tutarsız olan bir yönü vardır ki o da şeriat dininin "doğal hukuk" kavramına yer vermeyen ve kişiyi "kul" kertesinden yukarı bir değere layık görmeyen yönleridir. Şeriat dini, devletin karşısında bağımsız bulunmuş olsaydı dahi, kişi özgürlükleri için olumlu sonuç verecek bir savaşıma girişemezdi. Daha önce belirttiğimiz ve ilerde tekrar belirteceğimiz gibi "zulm" kavramı konusunda şeriatın saplı bulunduğu anlayış dahi zulmü engelleyebilecek nitelikte olmaktan uzaktır. Meğerki vaktiyle Mutezile mensuplarından bazılarının yapmak istedikleri gibi, İslamın temeline akılcı bir temel yerleştirilebilsin.

Fakat her ne olursa olsun şu muhakkak ki din ve devlet ayrılığı sistemi, hiç olmazsa din öğesinin zorbalık aracı olarak iş görmesini önlemek bakımından yararlıdır. Eğer şeriat ülkelerinde aydın bilinen sınıflar biraz bilgili ve biraz da cesur olabilmiş olsalardı, bu olasılığı sağlayacak malzemeyi ve örneğin "Yöneticilerinize verilmesi gereken onlara veriniz ve size verilmesi gerekenleri de Tanrı'dan isteyiniz" şeklindeki hükümleri işlerliğe sokabilirlerdi. Buhâri'nin *Kitab al-Fitan* adlı kitabında yer alan bu hadisi inceleyen yabancı bir yazar, Goldziher, *Muhammedanische Studien*[7] adlı yapıtında, şeriat ülkelerinde laiklik ilkesinin uygulanabileceğini belirtir. Halifeliği kaldırmakla Türklerin, İslam tarihinde ilk kez, Batı Hıristiyanlığının Protestanlıkla birlikte benimsediği ilkeyi yürürlüğe soktuğunu söyler.

20. Yüzyılda Hilafetin Saltanattan Ayrılamayacağına Dair El-Ezher'in Görüşü

1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, "hilafeti" saltanattan ayıran ve hilafet makamına dünya ve devlet işleriyle uğraşma yasağını koyan bir kanun geçirmiş ve aynı kanunla Abdülmecid'in getirilmesini öngörmüştür. Böylece halifenin görevi sadece "ruhani" işlerin görülmesine başkanlık etmekti. Bu karar üzerine 28 Mart 1924'te El-Ezher Camii Şeyhi'nin başkanlığında toplanan bir kurul tarafından yayımlanan fetvada, hilafetin saltanattan ayrılamayacağı ve sadece ruhani yetkilerle donatılmış bulunan Abdülmecid'in halifeliğinin şeriata uygun bulunmadığı, bu bakımdan Müslümanların böyle bir halifeye biatlerinin İslama aykırı olduğu ilan edilmiştir.[8] Bu fetvadaki görüşleri, o zamanlar Türk din adamları da benimsemişti; ne var ki onlar, El-Ezher yetkililerinin bu kararına sarılırlarken ve bu yoldan Mustafa Kemal'i (Atatürk) ve TBMM'yi yıkmak isterlerken nasıl bir siyasi amaca hizmet ettiklerinden haberli değillerdi. Çünkü El-Ezher'in kurnaz imamları bu nitelikte bir karar alırlarken, aslında Abdülmecid'in halifeliğinin çürütülmesi ve bu yoldan Mısır Kralı I. Fuad'ın halife ilan edilmesi yolunu açmaktaydılar.

Öte yandan hilafetin saltanattan ayrılmasının caiz olduğunu savunan ve bu yoldan Arap milliyetçiliğinin güçleneceğini ve çünkü bu suretle Arap'ın kendine dönük ve Arap olmayanlardan ayrı bir milli yaşantısı olabileceğini savunan Arap yazar ve düşünürleri vardı.

---

7 Ignác Goldziher, *Muhammedanische Studien* (İslami Çalışmalar), 2 cilt, Halle, 1889-1890.

8 Bu Konuda bkz. Bilal N. Şimşir, "Halifesiz Elli Yıl", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1974.

Görülüyor ki Mısırlı ya da Arap yazarlar ve din adamları, kendi ülkelerinin çıkarları uğrunda çalışırlarken, Türk din adamları, Türk halkının temsilcisi bir Meclis'in (TBMM) ve Türk çıkarlarının karşısına dikilmekten kaçınmamışlardır.

Laik Niteliği İçerisinde Dahi Devleti Hoşgörüden Yoksun Kılan ve Yurttaşlarını Din Kıstasına Göre Bağnazlaştıran Şeriatçı Zihniyet

Din anlayışının geliştiği ve farklı inanca sahip olmanın artık pek önem arz etmez göründüğü ve insanı "insan" yapan unsurun dinden ziyade akılcı eğitim olduğu fikrinin yerleştiği devirlerin başlamasından bu yana neredeyse iki yüzyıl geçmiştir. Bugünün uygarlık dünyasında insanları birbirlerinden ayıran şey artık din değildir. Uygar ülkelerin insanları bugün artık kendi dinsel inançlarında olmayanları düşman gibi görme geleneğinde değillerdir. Kendi mensup bulundukları dinin en iyi, en mükemmel, başka dinlerin ise kötü olduğunu halk eğitimine konu yapmazlar.

Oysaki şeriat ülkelerinde din adamları ve onlara katılan "aydınlar", sanki ortaçağ sona ermemiş ve milletler birbirlerine din düşmanı gözüyle bakabilirlermiş gibi, 20. yüzyılın neredeyse bitmekte bulunduğu bu dönemde halk yığınlarına hâlâ, "Allah katında gerçek din İslamdır; İslamdan gayrı bir dine yönelenler tam bir sapıklık ve ziyan içerisindedirler; Müşrikleri nerede görürseniz öldürün; Ehli Kitaba (Yahudilere ve Hıristiyanlara) karşı, hak dinini din kabul edene ve aşağılanmış olarak kendi elleriyle cizye (kafa parası) verene kadar savaşın; Yahudilerle ve Hıristiyanlarla dost olmayın, kim onlarla dost olursa, o onlardandır" şeklindeki şeriat emirlerini belletmekle meşguldürler.

Türkiye gibi laikliği kabul etmiş olan bir ülkede dahi durum budur. Cumhuriyet'in 50. yıldönümü vesilesiyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı ve çeşitli kuruluşlara ve camilere ve din okullarına dağıttığı ve halen de dağıtmakta bulunduğu *Hutbeler* adlı kitapta, Türkiye Cumhuriyeti insanlarına bu yukarıdaki hususlar ve özellikle "Başka dinlere yönelenler sapıklık ve ziyan içerisindedirler" şeklindeki hükümler, Tanrı ve peygamber emirleri olarak belletilmektedir. O Cumhuriyet ki yurttaşları arasında Müslüman olmayanları da (örneğin Hıristiyanları ve Yahudileri) barındırır ve Müslüman olmayan bu yurttaşlar, Türkiye devletinin bütçesine vergi vermek suretiyle katılırlar. Diyanet mensupları ve tüm din adamları, geçimlerini bu

bütçeden ödenen maaşlarla sağlarlar. Daha başka bir deyimle geçimlerinin sağlanmasına katkıda bulunanlara yukarıdaki hükümlerle yani küfür ve hakaretlerle karşılık vermiş olurlar. İslamdan gayrı dinlere mensup yurttaşlarını "sapıklıkla" suçlayan bir başka devlet dairesine, olsa olsa şeriat ülkelerinde rastlanır. Ne var ki o ülkelerde laiklik ilkesi devletin anayasasında yer almamıştır. Oysaki Türkiye Cumhuriyeti Devleti Anayasası'nda laiklik koşulu yer almıştır. Ama Diyanet bu koşula aldırış etmez ve Türkiye devletinin Müslüman olmayan yurttaşlarına "sapıklık" sözcüğünü uygun görür. Böylesine bir suçlamanın milletlerarası ahlak kurallarına ve Türkiye'nin imza koyduğu vesika ve antlaşmalara aykırı olduğunu önemsemez. Ve bu aynı din adamı bize şeriat dininin en son ve en mükemmel, en hoşgörülü bir din olduğunu söylemekten ve söylerken de birbirini tutmaz, birbiriyle çelişkili görüşleri ileri sürmekten geri kalmaz. Ve sonra bizlerden saygı ve sevgi bekler!

Şeriat Devletinin "Ruhanili" ve "Ruhbanlı" Gelenekte Olmayışının Sonuçları

Şeriat devletinin "teokratik devlet" tasnifine sokulamayacağı ve çünkü "kiliseli" ve "ruhanili" geleneğe sahip olmadığı ve bu gelenekten uzak kalmış olmasının üstünlük sağladığı ileri sürülür. Ne var ki bunu ileri sürenlerin kendilerine özgü acayip bir "teokrasi" anlayışları vardır ki o da örgütlenmiş bir "ruhban" sınıfının iktidara sahip olarak devlet yönetiminde egemen olmasıdır; daha doğrusu "ruhanili" ve "kiliseli" bir devlet şeklidir.

Oysaki birazdan belirteceğimiz gibi "teokrasi" demek bu demek değildir; "teokrasi" demek iktidarın kaynağının Tanrı olduğunun kabul edilmesi ve bu iktidarın Tanrı'dan geldiği kabul edilen emirlere ve ilahi hükümlere uygun olarak kullanılması ve toplumun ve kişilerin yaşamlarının her yönü itibariyle bu emirlere ve hükümlere göre ayarlanmasıdır. Öte yandan, ruhban sınıfının ve kilise kuruluşunun varlığı, bütün olumsuz ve kötü yönlerine rağmen, Batı ülkelerinde anayasalcı ve demokratik gelişmelerin oluşumunda etkili olmuştur.

İslamın "Teokratik" Devlet Şekline Yer Vermediğini ve Bu Nedenle Osmanlı Devleti'nin Teokratik Nitelikte Bulunmadığını İddia Edenler

Teokrasi anlayışının Müslümanlığa ters düştüğü, şeriat düzeninde teokratik devlet diye bir şey olmadığı ve bu nedenle Osmanlı

Devleti'ni, teokratik bir devlet olarak ele almak olanağı bulunmadığı ileri sürülür.[9] Bu görüşü savunanlar teokrasi için "kiliseli" ve "ruhanili" bir gelenek bulunması gerektiğini, oysaki ne İslamda ne de Türk geleneğinde ve Osmanlı yaşamında böyle bir şey bulunmadığını belirtirler. Onlara göre nerede kilise kuruluşu ve ruhban sınıfı vardır ve nerede böyle bir kuruluş ve sınıf "inanmanın kurallarını düzenler, yürütür ve denetler", orada mutlaka teokrasi vardır. Müslümanlar için böyle bir durum söz konusu değildir çünkü Müslüman kişi din kuruluşunun içinde doğmaz; Müslümanlıkta kilise diye bir kuruluş ve ruhbanlık diye bir sınıf yoktur. Cami, inananları bir araya toplayan bir yerdir; orada namaz kılınır, *Kur'an* okunur ve bu işlerin çoğu isteğe bağlıdır. Şeriat dinin kiliseleşmesinin değil fakat "hukuksal kurumlaşmasının bir ürünüdür". Bunların bir kısmı kişi inancı olarak yaşar, bir kısmı toplum geleneği olur, bir kısmı da kişilerarası ilişkileri düzenler. Hukuksal ilişkiler çağ koşulları altında değişince o kuralları da geçerlikten düşürür. Bunları zorlayacak inanç bekçisi ya da denetleyicisi olan ayrı bir ruhban sınıfı yoktur.[10]

Yukarıdaki görüşe katılmak güçtür. Çünkü bir kere "teokrasi" demek kilise ve ruhban sınıfı demek değildir. Gerek etimolojik anlamıyla ve gerek hukuk ve ilahiyat açısından "teokrasi", aslında din devleti demektir. Deyim olarak "theos" (yani "Tanrı") ve "chratos" (yani "iktidar") köklerinden oluşur. Bu şekliyle "teokrasi", iktidarın Tanrı'dan geldiği ve onun emirlerine göre uygulandığı devlet demektir. Nasıl ki "demokrasi" deyimi "demos" (yani "halk") ve "chratos" (yani "iktidar") köklerinden oluşarak halk-millet egemenliğine dayalı devlet demek ise teokrasi de Tanrı egemenliğine dayalı ve Tanrı emirlerine göre yönetilen devlet demektir. İslamda devletin kuruluş amacı ve görevi, Tanrı iradesini, Tanrı emirlerini uygulamaktır. İnanmanın kurallarını düzenleyen, yürüten, denetleyen ve kişinin tüm yaşantılarını en ince noktasına kadar ayarlayan kuruluş şeriatın bizzat kendisidir. "Cami, inananları bir araya toplayan bir yerdir; orada namaz kılınır, Kur'an okunur, bunlar isteğe bağlıdır" demek gerçekdışı bir beyandır. İnanmanın kurallarını düzenleyen ve kişi ya da toplum yaşamlarını ayarlayan hep şeriattır ve bu kurallara uyup uymamak kişilerin isteğine bırakılmamış, aksine en zecri hükümlerle bağlanmıştır. İlerdeki sayfalarda İslamdaki yasal düzenin ve devlet sisteminin ne kerte teokrasiye oturduğunu göreceğiz.

---

9 Niyazi Berkes, "Teokrasi", *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1974.
10 *Age.*

"Kiliseli" ve "Ruhanili" Sistemin Varlığı, Batı Ülkelerinin Anayasalcı, Özgürlükçü ve Demokratik Yönde Gelişmelerine Yardımcı Olmuştur

İlerdeki bölümlerde ayrıca belirteceğimiz gibi Batı'nın demokratik gelişmesi nedenlerini devlet iktidarının sınırlandırılması ve kişi özgürlüklerinin sağlanması öğelerinde aramak gerekir. Kilise, devletten ayrı ve adeta bağımsız bir kuruluş olarak bu sınırlamada rol oynamıştır. Her ne kadar yüzyıllar boyunca fikirsel ve bilimsel her türlü gelişmeyi önleyici ve kişi özgürlüklerini zedeleyici davranışlarda bulunmakla beraber, kralların ve hükümdarların karşısında rakip bir güç olarak kalabildiği sürece anayasalcı ve özgürlükçü çevreler bakımından yararlı bir ortamın oluşmasını sağlamıştır.

Buna karşılık kilise ya da devlet, birbirleriyle rakip değil fakat ortak oldukları hallerde, ne anayasalcı gelişmeden ne de kişi özgürlüklerinin güvencesinden söz edilebilmiştir. Örneğin Avrupa'nın batısında, din ve devlet ayrılığının geçerli bulunduğu ülkelerde (Fransa, İngiltere vs.) kilise ve devlet rekabeti sayesinde özgürlük gelişmesi olurken, Ortodoks kilisesinin egemenliği altında yaşayan Doğu Avrupa ülkelerinde (Rusya, Yunanistan vs.), kilisenin devlete yapışık ve yardımcı olması nedeniyle böyle bir gelişme görülmemiştir.

Kilise ve Devlet Ayrılığı Uygulamasında "Devlet İktidarını Üstün Tutma ya da Devlet Çıkarlarını Tek Amaç Sayma" Zihniyeti Geçerli Olmamıştır

Devlet kuruluşuyla devamlı şekilde rekabet halinde bulunması nedeniyle kilise, dünyevi iktidarın kişilerle olan ilişkisinde rol oynamayı kendi çıkarları bakımından görev bilmiştir. Daha doğrusu dünyevi iktidara kişi özgürlükleri aleyhinde bir ağırlık tanımamış ve iktidar ile kişiler arasındaki çatışmalarda kişileri devlete karşı koruyormuş gibi görünmüştür. Bundan dolayıdır ki toplumun siyasal yönetiminde devlet çıkarlarını, yasal bir formül olarak üstün kılma geleneği pek tutunamamıştır.[11]

Oysaki şeriat ülkelerinde devlet çıkarları adına girişilen vahşete ve halkı ezme ve kişileri yok etme siyasetine karşı hiçbir din kuruluşu ve hiçbir din adamı sesini yükseltmemiştir. Yükseltmek şöyle dursun ve fakat "din demek devlet demektir" zihniyetine saplı olarak bu tür davranışların destekçisi olmuştur. Osmanlı tarihi, devletin huzur

11 Bkz. C. Brinton, *A History of Western Morals*, New York, 1959, s.272.

ve asayişini sağlama uğruna din adamlarının her türlü cinayetin tahrikçisi olduklarını gösteren olaylarla doludur.

Batı Ortaçağında Kilisenin Uyguladığı "Kutsal" Kitaplar, "Halk Egemenliği" Fikirlerine Kaynak Yapılabilmiştir

Batı'da daha ortaçağlarda, örneğin 16. yüzyılda, halk egemenliği fikri, kilisenin okuttuğu İncil'e[12] dayanılarak savunulmaktaydı. Jean Jacques Rousseau'nun 18. yüzyılda geliştireceği "Sosyal Sözleşme" (Contrat Social) kavramı, daha 16. yüzyılda ele alınmış ve devlet kuruluşunun, kral ile halk öğelerinden oluştuğu ve halk ile kral arasında imzalanmış bir sözleşmeden doğduğu fikirleri işlenmiştir.[13]

Yine ortaçağda feodal beyleri krala karşı destekleyen ve onları kralın otoritesine karşı koruyan güç kiliseden gelmiştir. Daha başka bir deyimle, kilise, iktidarın kral elinde, mutlakıyet yaratacak şekilde toplanmasına ve despotik şekilde uygulanmasına engel olabilmiştir.[14] Kilisenin desteklediği ve kral otoritesine karşı koruduğu feodalite yüzünden merkeziyetçi ve despotik bir hükümet sistemi pek oluşamamıştır. Despotizme hevesli krallar, karşılarında sadece kiliseyi değil fakat kilisenin de desteğine sahip feodal güçleri bulmuşlardır. Bunun en güzel örneğini İngiltere'de görmekteyiz; 1215'te lortlar ve baronlar, ruhban sınıfıyla birlik olup krala "Magna Carta"-yı imza ettirmişlerdir. O tarihlerde İngiltere'de feodal beyler, devletten ayrı bazı bağımsız organları siyasal güce sahip olarak gerekli görmekteydiler ve onların bu görüşünü kilise paylaşmaktaydı. İşte 1215'te krala "Magna Carta"yı imzalama zorunluluğunu yüklerken kilise, kraliyet iktidarının sınırlanması yolunu açmakta ve dengeli bir anayasal sistemin kurulmasını sağlamaktaydı. "Magna Carta", esas itibariyle kilisenin de devlet karşısında bağımsızlığını sağlam bir temele dayamaktaydı çünkü sevk ettiği hükümler arasında kilisenin kendine özgü ve bağımsız organlara sahip olarak serbestçe iş görebileceğini öngörmekteydi. Bundan başka yine "Magna Carta"da, yurtiçi ve yurtdışı seyahat özgürlüğü güvenceye bağlanmıştı. Bağlanırken de İngiliz din adamlarının Roma'ya gidebilmeleri ve papayı ziyaret edebilmeleri amacı öngörülmüştü. İngiltere'de kişilerin seyahat özgürlüklerinin kaynağını bunda bulmaktayız. Kilisenin ken-

12 İncil sözcüğü *Ahd-ı Atiyk* ve *Ahd-ı Cedid* karşılığı olarak kullanılmıştır.

13 Ernest Baker, *Church, State and Education*, The University of Michigan Press, 1957, s.72, 86.

14 Bkz. Arend Th. Leeuven, *Christianity in World History; The Meeting of the Faiths of the East and West*, New York, 1964, s.288 vd.

di kendisini özgür bir şekilde yönetebilmesi hakkına yer vermekle "Magna Carta", aynı zamanda asilzade sınıfına, daha doğrusu feodal beylere de arazi sahibi ve örgütlenmiş birer güç olarak gelişme, güçlenme ve dünyevi iktidara sahip kuruluş şeklinde bilinçlenme fırsatını yaratmıştır. Kilise, feodal beyleri kral karşısında ve ona rakip birer kuruluş olmak üzere desteklemekle, hem kendi çıkarlarına (yani kendi serbestisine, kendi bağımsızlığına ve özgürlüklerine) hem de toplum çıkarlarına (yani özgürlük sistemine) yararlı olmuştur.

Bir de şunu hatırlatmak gerekir ki İngiltere'deki feodal sistem, feodal beylerin krala vergi ödemeleri esasına dayalıydı. 1215 tarihli Magna Carta'ya konulan "temsilsiz vergi olmaz" kuralı, kralın keyfi şekilde halktan ya da feodal beylerden vergi toplayamaması ve dolayısıyla para bakımından feodal beylere muhtaç bulunması sonucunu doğurmuştur. Bu sistem, daha sonraları kralın tek başına ve keyfi şekilde ülkeyi yönetememesine ve bir parlamento meydana getirmesine vesile olmuştur. Böylece kraliyet iktidarının "temsili" sistem esaslarına göre denetlenmesi ve parlamenter mekanizmanın yerleşmesi ve demokrasinin oluşması sağlanmıştır.

Buna benzer durumlara ortaçağ Avrupa'sında da rastlanmaktadır. Orada da kilise ve ruhban sınıfı ile asilzade sınıfı, kral iktidarının karşısında çoğu zaman birleşmiş olarak ve bağımsız örgütler şeklinde yer almışlar ve kralın iktidarının merkeziyetçi ve despotik niteliklerle kullanılmasını önlemişlerdir. Kilise örgütünün ve feodalitenin yanında, kentlerdeki çeşitli örgütler ve kuruluşlar (örneğin meslek kuruluşları gibi) Batı'daki toplum yapısını "çok merkezli" bir nitelikte kılmış ve böylece merkeziyetçi mutlak monarşi sisteminden uzak siyasal yaşamlara yöneltmiştir.[15]

Her ne kadar Osmanlı Devleti de feodal bir yapıda olmakla beraber Batı'dakine benzer bir oluşum gösterememiştir çünkü şeriata saplanmışlık bu fırsatı vermemiştir.

Batı'da "Millet" Bilincinin Doğmasında Kilisenin ve Feodalitenin Etkisi

Batı'da kilise, önceleri feodaliteye yardımcı ve onun bağımsızlığını krala karşı koruyucu iken, daha sonraları "feodalite", başlı başına bir güç olarak, kiliseyi papalığa karşı savunur ve korur olmuştur. Almanya'da Luther'in ve onu izleyenlerin papalığa karşı ayaklanmaları demek olan "Reformasyon" hareketleriyle birlikte feodal beyler, pa-

15 *Age*, s.291-292.

panın iktidarına ve saltanatına karşı cephe almışlar ve kendi bölgelerindeki din örgütlerini ve kiliseleri desteklemişler, böylece milliyet bilincinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Şunu anımsamakta yarar vardır ki Luther'in papalığa kafa tutması demek, "Kutsal Roma İmparatorluğu" fikrine ve "Evrensel kilise" görüşüne karşı direnmesi demekti. Onun bu tutumu, papalığın otoritesinden kopmuş ve kendi kilisesine bağlanmış bir Alman toplumu fikrini yaratmıştır. Alman prensleri de bu fikri kendi çıkarlarına yatkın bulduklarından, Luther'i ve kendi kiliselerini papalığa karşı desteklemişlerdir.

Bu gelişme aynı şekilde Fransa'da, İtalya'da, İngiltere'de ve diğer Batı ülkelerinde kendisini göstermiş ve her ülkenin kilise kuruluşu, o ülkenin halkını, papa egemenliğine bağlı değil fakat kendi yetki alanlarına bağlı ve bağımsızlığına sahip olarak görmüş ve böylece Batı toplumlarında milliyetçilik duyguları yerleşmiştir. Bundan dolayıdır ki "Avrupa milletleri, kendi kiliselerinin duvarları arasında oluşmuşlardır" denilir.[16]

Bu tür bir gelişmeye Osmanlı Devleti'nde rastlamıyoruz çünkü şeriat düzeni, devletten ayrı bir kilise kuruluşuna yer vermedikten gayrı, millilik duygularını kökünden kurutmuş ve üstelik dinsel gücü elinde bulunduran hükümdara (halifeye) karşı direnmeyi de mutlak şekilde yasaklamıştır. Ne Osmanlı Devleti'nde ne de başka bir şeriat devletinde topluma milliyetçilik bilincini aşılayacak bir kuruluş olmuştur. Aksine, Müslümanlık duygularını yok eder düşüncesiyle milliyet duyguları yok edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda halifenin etkisinden kurtulduğu söylenen dönemlerde dahi din adamları için milliyet konusuna el atmak ve örneğin halka Türklük bilincini aşılamak diye bir şey söz konusu olmamıştır; aksine Türklük duygusunu yok edip İslamlık bilincini (ve daha doğrusu Arap benliğini) yerleştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır.[17]

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur ki kilise gibi devlet kuruluşundan ayrı bir din kuruluşunun bulunmayışını mutlaka nimet şeklinde kabul etmek doğru olmaz. 1.400 yıllık İslam uygulamasında ne anayasalcı ne özgürlükçü ne de milliyetçi gelişimlerin olmayışını din ve devletin aynı kuruluş olarak iç içe bulunup birbirleriyle rekabet edememesinde aramak yanlış olmayacaktır.

16 Arend T. Van Leewen, *age*, s.301 vd.

17 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

Ortaçağ Batısında Din Kuruluşu (Kilise ve Din Adamları) Demokratik Gelişmeyi Milli Devlet Oluşumuyla Etkiler

Batı'da daha 11. yüzyılın başlarında millilik duygularının doğduğunu ve kilisenin dünyevi iktidara (krala) bu konuda destek olduğunu görmekteyiz. Örneğin İngiltere'de VIII. Henry, papalığa karşı devletin bağımsızlığını savunurken ve hatta papalıkla ilişkilerini koparırken, kendi ülkesinin kilisesini "Milli Kilise" olarak ilan etmiş ve kilise de bu durumu kabul etmiş ve krala destek olarak onun papaya karşı savaşımında yardımcı olmuştur.

Yine aynı şekilde Almanya'da Luther, papalığa karşı isyan bayrağını çekerken "Alman Milli Kilisesi"nin temsilcisi olarak davranmış ve Alman milliliğini, Alman prensleriyle (devletçikleriyle) birlikte yüceltmiştir.

Diğer Avrupa ülkeleri (örneğin İskoçya, İsveç, Norveç vs.), hepsi de Hıristiyan dinine mensup bulunmakla birlikte, hep birer milli toplum olarak kendi bağımsızlıklarına ve kendi kiliselerine sahip çıkmışlardır.[18]

Millilik duygusunun gelişmesi bu ülkelerde demokratik yaşamların oluşmasına (seçim sistemlerinin, parlamento kuruluşlarının vs.) yol açtı. Çünkü kendi milliyetlerinin bilinci içerisinde bu toplumlar dışa (ve özellikle papalığa) karşı bağımsız ve içerde de kendi milli iradelerine göre kendilerini yönetme usullerine yöneldiler. Her toplum, papalığın evrensel egemenliğinden kurtulmuş ve kendine özgü kilise kuruluşuna sahip olarak kendi millilik duygusuyla yozlaşmıştır. Bütün bu ülkelerde milliyetçilik öğesi, Hıristiyanlıkla çatışır değil fakat aksine bağlaşır sayılmıştır.[19]

Oysaki Osmanlı Devleti'nde şeriat ruhu içerisinde erimişlik, böyle bir millilik bilincine imkân bırakmamıştır. İslam dini, milliyet duygusunu İslamın Arap'tan gayrı unsurları bakımından yok saydığından, Türkler için İslam öncesi Türk geleneklerini ve niteliklerini korumak ve geliştirmek diye bir şey söz konusu olmamıştır. Söz konusu olmak şöyle dursun ve fakat İslam, Türk'e "Türklüğünü" bile unutturmuştur. Osmanlı toplumunun aydın bilinen sınıfları dahi Türk'ü ve Türk'le ilgili her şeyi (benliğini, dilini) hor görür olmuşlardır. İslamın "kavmi necip" (üstün kavim) diye tanımladığı Arapları, kendi mensup bulundukları ırktan çok üstün görmüşlerdir.

---

18 Bu hususlar için bkz. Ernest Barker, *Church, State and Education*, The University of Michigan Press, 1957, s.135, 138, 143, 149.

19 *Age*, s.149.

Batı'da Devlet ve Kilise Farklı Dönemlerin Ürünü Olarak Birbirlerine Karşı Cephe Almışken, Şeriat Ülkelerinde Devlet, Din İçinde Doğmuş Olarak Onun Egemenliği Altında Kalmıştır

İslamdan önceki dönemlerde Araplar için devlet yaşamı diye bir şey söz konusu değildir. Bu dönemlerde Araplar, ayrı ayrı kabileler halinde yaşarlardı. İslamda devlet denilen kuruluş, Muhammed'in Arap kabilelerini tek bir otorite altında toplamasıyla ortaya çıkmıştır. Daha başka bir deyimle devlet kuruluşu din kuruluşunun içine doğmuştur.

Oysaki Batı'da devlet kuruluşu Hıristiyanlığın doğuşundan çok önce de vardı. İslamda devleti yapan aslında din olduğu halde Batı'da devletin, ilk üç yüzyıl boyunca, Hıristiyanlıkla hiçbir ilişkisi olmamıştır. Hıristiyanlığın gelişinden üç yüzyıl sonradır ki devlet kuruluşu, din kuruluşuyla ilişki kurmuştur.

Bundan dolayıdır ki Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte kişi (toplum) kendisini, farklı iki otorite karşısında buldu. Hıristiyanlık ona "Sezar'ın hakkını Sezar'a, İsa'nın hakkını İsa'ya ver" diyordu. Her ne kadar Hıristiyanlık, dünya işlerine karışmaz bir iddiayla ortaya çıkmakla beraber, kendi alanında kendine özgü bir otorite sağladı ki zamanla bu otorite gelişerek dünyevi otoriteye rakip oldu.

Yine her ne kadar Hıristiyanlık, üç yüzyıllık ilk kıpırdamadan sonra devletin desteğine sahip ve daha doğrusu devletin emrinde bir kuruluş haline geldiyse de kişiler ve halk yığınları üzerinde sahip bulunduğu nüfuz ve kudret nedeniyle, yine de dünyevi iktidar üzerinde etkiler yaratabilmiş, iktidarı iyi kötü kısıtlayabilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda kilise ile devlet, zaman zaman birbirlerine destek, zaman zaman birbirlerine üstünlük sağlayacak şekilde fakat her zaman için iki ayrı örgüt ve iki ayrı otorite olarak iş görmüşlerdir. Bunun sonucu olarak kişi, kendi üzerinde otorite kurmak isteyen bu iki ayrı ve rakip kuruluşun çekişmesinden kazançlı çıkmıştır.[20]

Siyasal İktidarın Demokratik Yönde Gelişmesinde Batılı Din Adamının Çabalarından Örnekler

Batı'da din adamlarının demokratik fikirlerin gelişmesinde önemli çabaları olduğu kabul edilir. Kutsal bilinen kitapları (İncil'i) halkın okuyup anlayabileceği şekle sokmuş olmaları, eşitlik fikrini

20 Bkz. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, "The Evolution of Government in Early Islam", *Studia Islamica*, c.4, 1955, s.10.

işlemeleri, egemenliğin kral ile halk arasında yapılmış bir antlaşmaya bağlandığı görüşünü geliştirmeleri ve dünyevi iktidarın aşırılıklarına ve zulmüne karşı ayaklanmayı öngörmeleri, verilecek örneklerdendir.

Söylendiğine göre Batı'da, despotizme karşı ilk başkaldıranlar ve direnenler, bu tür direnmeleri meşru göstermeye çalışanlar ve böylece halkı demokrasi yönünde aydınlatanlar, din adamları sınıfından çıkmıştır. Kuşkusuz ki dünyevi iktidarı her şekliyle destekleyen din adamları da olmamış değildir; hem de çok olmuştur. Ne var ki birinciler ikincilerin kötülüklerini giderebilecek kertede iş görmüşlerdir.

Gerçekten de daha 1562'de Katolik ve Protestan din adamlarının halk egemenliği sorunlarından söz ettikleri görülür. Örneğin 1562'de Lainey ve 1598'de Jesuitlerin Suárez gibi din adamları, halkı hükümdara karşı savunmuşlardır. XIV. Louis zamanında Fransa'da Protestan din adamları, zindana atılma pahasına, demokratik fikirlerin ve millet egemenliği görüşlerinin savunuculuğunu yapmışlardır.[21] Batılı yazarların söylemesine göre, Batı ülkeleri demokrasi iklimine bu gibi din adamlarının gayretleriyle girmişlerdir. İktidarın keyfi ve müstebit bir şekilde kullanılmasına karşı sesini yükselten, insanları Tanrı'nın evladı diye kabul ederek çöpçüsünden kralına varıncaya kadar herkesi eşit göstermeye çalışan bu din adamları sayesindedir ki Batı ülkelerinin çok şey kazandığını eklerler.

Öte yandan demokrasinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan "laiklik" ilkesinin yerleşmesi bakımından da din adamının öncülük yaptığı kabul edilir. Özellikle Reformasyon döneminde kilisenin başlıca liderleri, laiklik esasını geçerli kılmaya çalışmışlardır. Çalışırlarken de laikliğin, Hıristiyanlığın temelinde yattığını söylemişler ve böylece bu ilkeyi halka daha kolaylıkla kabul ettirebilmişlerdir. Halka bellettikleri şey şu olmuştur ki din ve devlet işlerinin ayrılması, Hıristiyanlığın emrettiği bir şeydir ve laik bir devletin insanları, dinlerine en iyi bir şekilde bağlı kalmakta devam edebilirler; hem iyi bir Hıristiyan hem de iyi bir yurttaş olabilirler.

İslam Ülkelerinde Din Kuruluşu ve Din Adamı, Devletin İçinde ve Onun Destekleyicisi Olarak İktidarın Despotizmini Sağlamıştır

Şeriat devletinde din kuruluşu ve din adamları, devletin içinde ve onun bir parçası olarak iş gördükleri için iktidara karşı ve ona

21 Bkz. C. Northcote Parkinson, *L'Evolution de la Pensée Politique*, c.2, Paris, 1965, s.68 vd.

rakip, onu sınırlayabilecek nitelikte iş görememişlerdir. Yüzyıllar boyunca iktidarın kötüye kullanılması, despotik şekilde uygulanması bundandır. "Din kuruluşu" ve "devlet" birbirlerine karşı mücadele halinde iki ayrı otorite olmamışlardır. Din kuruluşu için "dünyevi" iktidarı kısıtlamak ve onu kişi hak ve özgürlüklerine saygılı kılmak diye bir şey söz konusu olmamıştır; aksine iktidarın sertliğine ve cinayetlerine destek olmak söz konusu olmuştur. Haklı ya da haksız iktidarın tüm kararları, tüyler ürpertici gaddarlıkları hep din adamlarının (şeyhülislamların) fetvalarıyla olmuştur.

Bütün devirler boyunca din adamlarının, hükümdarın emrinde adeta bir oyuncak ve onun çıkarlarına araç olması Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517'de hilafeti ele geçirmesiyle artık iyice gelenek olmuştur. Saltanat ve hilafet, Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte, artık iyice tek elde toplanmış ve kaynaşmıştır. Bu sayede padişah, "şeyhülislamı" kendisine sözcü kılarak ve fakat onun da kaderini elinde tutarak, Tanrı ve peygamber emirlerini, dilediği gibi uygular olmuştur. Dünyevi ve askeri iktidarı, vezirleri aracılığıyla nasıl sorgusuz ve sualsiz şekilde kullanabiliyorsa, dinsel iktidarı da din adamları aracılığıyla dilediği gibi kullanabilir olmuştur.

Her ne kadar şeriat hükümleri arasında yöneticilere "adaletle" iş görmeleri emredilmişse de halka da iktidarın her şekline körü körüne, hiç itiraz ve isyan etmeden itaat zorunluluğu yüklenmiştir. İktidar sahiplerine karşı direnmenin ve sosyal düzeni değiştirmeye kalkmanın "günah" ve en büyük suç olduğu belirtilmiştir.

Devlet işlerini şeriat esaslarına uygun olarak yönetiyormuş gibi görünmek hükümdarların tek kaygısı olmuştur. Çünkü bu suretle iktidarı, karşı gelinmez ve daima itaat edilmesi gereken bir nitelik içerisinde tutabileceklerini bilmişlerdir. Bundan dolayıdır ki daima şeyhülislama danışıp ondan gerekli fetvaları alma yolunu seçmişlerdir. Şeyhülislam ise kendi kaderinin, padişahın iki dudağı arasından çıkacak bir söze bağlı olduğunu düşündüğü içindir ki efendisinin dileğine ve keyfine yatkın fetvaları vermekte kusur etmemiştir.

Osmanlı Hükümdarlarının "Uhrevi" (Dinsel) İktidar Konusunda Gevşek ve İlgisiz Kalmalarının Ulema Sınıfını Gerici Güçlerle İşbirliğine Sürüklediği Konusunda

Arap devletlerinde saltanat makamını işgal edenler, sahip bulundukları otoriteyi "halife" ya da "baş imam" olma niteliği içerisinde kullanırlardı. Oysaki İslam öncesi Türk devletlerinde sultanlar, ikti-

dan kendi bilek güçlerine dayalı olarak elde etmiş sayılırlardı. Nitekim ilk Osmanlı padişahları, bu geleneğin etkisi altında kılıç gücünü (yani dünyevi iktidarı) daha önemli saymışlardır. Fakat kuşkusuz ki bu, dinsel görevleri ihmal ettikleri anlamına gelmez. Nitekim I. Murad (ki Osmanlı hanedanlığının üçüncü padişahıdır), o devirde müftülük görevini yapan Molla Fenari'nin öğütleri üzerine dini merasimlere katılmış ve "baş imam" sıfatıyla ilk kez namaz kıldırmıştır.

Fakat her şeye rağmen şunu söylemek mümkündür ki Osmanlı padişahları, dinsel alana dahil kabul edilen yetkileri bizzat kullanmaktansa başkalarına bırakmayı uygun bulmuşlardır; örneğin adalet dağıtımını mollalara ve kadılara, ibadet işlerini de din adamlarına (imamlara vs.) havale etmişlerdir.

Öte yandan Osmanlı padişahları zeki, gayretli, devlet işlerine eğilmiş ve ordunun başında savaşa gider oldukları sürece (ki bu durumun Kanuni Sultan Süleyman'a kadar devam ettiği kabul edilir) ulema ve din adamları sınıfını kendilerine son derece bağlı ve saygılı bulmuşlar, onlara karşı oldukça güven besler olmuşlardır. Bu sınıflar her vesileyle şeriatı padişahın iradesine uydurur bir esneklikte tutmuşlardır. Fakat ne zaman ki padişahlar zayıf karakterli, haremden çıkmaz ve devlet işlerini umursamaz olmuşlardır, işte o andan itibaren ulemanın devlet işlerini kendi bildiklerince şekillendirmeleri yani bir bakıma siyasi güce sahip olmaları ve dolayısıyla güçlenmeleri söz konusu olmuştur. Siyasi güce iyice sahip olmanın ilk yolu silahlı sınıf yani yeniçeri sınıfıyla birlik olmak ve bunun yanında halkı bilgisiz ve bağnaz tutmak olduğundan, ulemanın giderek bu taktiğe yöneldiğini görmekteyiz. Bu işbirliği her iki taraf bakımından yararlı olmuştur. Çünkü yeniçeri kuruluşu "fiziki" güç yoluyla ulemayı desteklemek, ulema ise din fetvalarıyla yeniçerilerin her dileğini yerine getirmek suretiyle kendi çıkarları doğrultusunda birleşmişlerdir.

Ne var ki ulemanın, zamanla padişahtan ayrı ve nispeten bağımsız sayılabilecek bir duruma girmesi, Batı'da olduğu gibi toplum ve kişi özgürlüklerinin iktidar ihlallerine karşı korunması yolunu açmamış, aksine despotizmin yoğunlaşması sonuçlarını yaratmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİK SEÇİM USULLERİNİN YOKLUĞU KONUSUNDA

İslam devlet doktrininde demokratik ya da cumhuri bir devlet ve hükümet sistemine elverişli bir "seçim" öğesi ya da iktidara gelişin belirli esasları diye bir şey öngörülmemiştir. Bundan dolayıdır ki şeriat ülkeleri tarihi, devamlı bir siyasi huzursuzluk ve kanlı taht çekişmeleri şeklinde süregelmiştir.

Muhammed'in Kafasında Demokratik Seçim Sistemleri Değil fakat "İrsiyet" ya da "Atama" Usulleri Yatmıştır

Her ne kadar sadece "seçim" öğesi, tek başına demokrasinin varlığını sağlamaya yeterli sayılmazsa da (çünkü seçim sistemi diktatorya rejimlerinde de görülebilir) demokrasinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Seçim öğesi olmadan demokrasiden ya da cumhuriyetten söz edilemez.

Hele "cumhuriyet" dediğimiz devlet ve hükümet şeklinde devletin tüm temel organlarının ve özellikle devlet başkanının seçim yoluyla göreve gelmeleri esastır. Her ne kadar demokrasinin gelişme tarihi içerisinde, hatta bugün dahi, bazı ülkelerde seçim dışı yollarla (örneğin irsiyetle) bazı devlet organlarının işbaşında tutulduğu ya

da göreve getirildiği görülmekle beraber bu organların yetki ve sorumlulukları zamanla azalmış ya da ortadan kalkmış ve egemenlik yetkisi seçimden çıkan organların tekeline bırakılmıştır. Örneğin yeryüzünün en demokratik ülkelerinden biri olan İngiltere'de, irsiyet esasına dayalı "krallık" ya da "Lordlar Kamarası" gibi kuruluşların, yüzyıllar boyunca süregelen bir gelişme sonucu iktidar dışı kılındıkları görülür. Egemenlik halka ait olup halkın seçtiği organlar tarafından kullanılır.

İslam ülkelerinde ise, Muhammed'in kurduğu ilk İslam devletinden bu yana yani 1.400 yıllık bir süre boyunca, "gerçek" anlamda seçim sistemi diye bir şey görülmemiştir çünkü Muhammed demokratik seçim sistemi diye bir şey düşünmemiştir; sadece "irsiyet" ya da "tayin" (atama) sistemleri yönünde eğilim göstermiştir. Eğer evliliklerinden bir oğul edinebilmiş olsaydı, İslam devletini "irsiyet" esasına dayatacağı muhakkaktı. Şu bakımdan ki cariyesi Mariya'dan İbrahim adında bir oğlu olduğu zaman hayalinde böyle bir devlet şeklini canlandırmış ve bu düşüncesini İbrahim'in çok küçük yaşta ölümü üzerine şu sözleriyle açığa vurmuştur:

> "Eğer (İbrahim) yaşamış olsaydı (kurduğum bu devletin başına) hükümdar olmuş olacaktı..."

Erkek çocuk edinemeyeceğini yani kendi sulbünden gelme birisinin iktidara sahip çıkamayacağını anladığı an, kendisine yakın bildiği ve güvendiği Ebu Bekir'i halife olmak üzere vasiyet etmiştir.

Öte yandan halifelerin sadece Kureyş'e mensup kimseler arasından çıkması gerektiği hususunu da hükme bağlamakla demokratik seçim olasılığını kökünden yok etmiştir.[1] Nitekim vasiyeti gereğince halifeliğe Ebu Bekir, sonra Ömer, ardından Osman ve sonra da Ali gelmişlerdir. İslam tarihinde demokratik seçim usulünün uygulandığı bir devlet ve hükümet şekline rastlanmamıştır.

İktidara Geliş ya da İktidarın Devri Konusundaki Boşluklardan Doğma Bunalımlar Konusunda

Kur'an'ın En'âm Suresi'nin 38. ayetinde, "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..." diye yazılıdır. Gerçekten de kişinin tüm yaşantıları, en ince noktasına varıncaya kadar Muhammed'in gerek *Kur'an*'a koyduğu ayetler ve gerek *Kur'an* olmayarak uyguladığı hü-

1 Bu konuda bkz. A. de Juchereau de Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople 1807-et 1808*, c.1, Paris, 1819, s.4 vd.

kümlerle (hadislerle) ayarlanmıştır. Ne var ki devlet yaşamları bakımından "hayati" denebilecek hususlarda bu kaynaklar suskun kalmıştır. İktidara geliş ve iktidarın devri konularında durum budur. Her ne kadar devlet başkanlığıyla (halifelikle) ilgili bazı verilere rastlanmakla beraber bunlar, birazdan göreceğimiz gibi, demokratik nitelikte belli bir sistemin yerleşmesini sağlamaya yeterli değildir. Öte yandan Muhammed, kendi tutum ve davranışlarıyla böyle bir yolu açmış da değildir. Bütün yaptığı şey, kendi zamanına gelinceye dek Arap kabileleri arasında uygulanmakta olan mekanizmaya canlılık vermek olmuştur. Kendisinden sonra "halife" olarak iktidara Ebu Bekir'in gelmesi dileğini belli etmekle bu geleneği sürdürmüştür. Fakat bunu yaparken halifeliğe geliş esaslarına açıklık vermemiştir. Bu konularda bıraktığı hükümlerin ne gibi çelişkilerle dolu olduğunu da birazdan inceleyeceğiz. Fakat şimdilik şunu belirtmekle yetinelim ki 1.400 yıl boyunca şeriat ülkelerinin hepsinde taht ve saltanat kavgaları ve cinayetleri, yeryüzünün başka hiçbir yerinde görülmediği şekilde ve şiddette olmuş, bu nedenledir ki bitmeyen bir siyasi huzursuzluk ve bunalım İslam halklarını felaketten felakete sürüklemiştir. Bir yazarın görüşü şudur:

> "Halife Ömer'den, Irak kralı II. Faysal'a kadar İslam ülkelerinde devlet başkanlığı yapmış olanlar konusundaki bir eleştiri şunu ortaya vurmaktadır ki İslam yöneticileri arasında her on kişiden dokuzu görev sırasında cinayete kurban gitmiştir..."[2]

İslam ülkeleri tarihinin tanık olduğu taht kavgaları ve cinayetler göstermektedir ki iktidarı "mutlak" ve "sınırsız" şekilde uygulamak amacıyla başvurulan tedbirlere ve kurnazlıklara rağmen yönetimde istikrar ve huzur sağlamak mümkün olamamıştır. 14. yüzyılın ünlü tarihçisi "Al-Damiri" (1349-1405), *Hayat al-Hayavan* adlı yapıtında halifeler tarihini anlatırken, iktidara geçen her altı halifeden birinin, tahttan inmeye zorlandığını ya da öldürüldüğünü örnekleriyle ortaya vurur.[3]

İktidara geliş konusunda ilk tereddütler, endişeler ve huzursuzluklar, sanıldığı gibi Emevilerle değil, çok daha önce, Ebu Bekir'le yani Muhammed'in ölümünden hemen sonra başlamıştır. Sanılır ki Ebu Bekir serbest ve demokratik bir seçim yoluyla ve Medine halkı

---

2 H. B. Sharabi, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, New York, 1986, s.18.

3 Abu'l Beka Kemaleddin... Al-Damiri'nin bu yapıtının İngilizce çevirisi için bkz. *A Zoological Lexicon*, c.1, çev. A. S. G. Jayakar, London-Bombay, 1906, s.88.

tarafından halifeliğe getirilmiştir. Oysaki gerçek bu değildir ve olmadığını da diğer bir bölümde göreceğiz. Fakat şimdilik şunu belirtelim, Ebu Bekir, Muhammed'in vasiyetine dayanarak kendi kendini seçmiş ve halifelik makamını işgal etmiştir. Nitekim İbni Abbâs'ın rivayetinden öğrenmekteyiz ki "Ebu Bekir'e biat, istişaresiz ve tartışmasız ansızın yapılıp tamam olmuştur".[4]

Tanrı İradesi Gereğince İktidara Geliş Konusunda

Arap aşiretleri arasında uygulanmakta olan usule göre her aşiret kendi reisini kendi seçerdi; "irsiyet" esası diye bir şey pek bilinmezdi. Sadece belli niteliklere sahip kimsenin belli esaslara göre işbaşına gelmesi gerekirdi. Aşiret reisi öldüğünde, aynı aşiretin en ziyade saygıya layık üyesi başa geçerdi. Şekli nitelikte bir seçim usulü olmamakla beraber, kişiliği üzerinde birleşilen kimseye herkes "biat" ederdi.

Muhammed'in kurduğu ilk İslam devletiyle birlikte bu eski Arap geleneği terk edilmemekle beraber aynen de devam ettirilmedi fakat Tanrı iradesine bağlı hale getirildi. Her ne kadar *Kur'an*'daki "Ey müminler, Tanrı ve peygambere itaat ediniz; aranızdan seçtiğiniz ulul'emre (emir verme yetkisine sahip olanlara) riayet ediniz" ya da "Tanrı, emaneti içinizde en yetenekli olanlara vermenizi emreder" şeklindeki hükümlere dayanarak İslamda seçim sisteminin varlığı ileri sürülürse de bütün bunlar, İslamın daha ilk anlarından itibaren uygulanan diğer hükümlerle etkisiz kılınmışlardır. Geçerlilikleri Tanrı dileğinin gerçekleşmesine bağlı sayılmıştır.

Halife'nin Kim Olacağının Tanrı Tarafından Belli Edildiği Konusunda

Kur'an ve hadis hükümlerine göre halifeliğin Tanrı iradesine göre belli olduğu anlaşılmaktadır. Âl-i İmrân Suresi'nde şöyle der:

> "De ki 'Allahım mülkün sahibi sensin, mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden alırsın, dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 26)

Burada geçen "mülk" sözcüğü "iktidar" anlamındadır. Bundan başka Nûr Suresi'nde de şöyle der:

---

4 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.410.

"Allah içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına... söz vermiştir." (Nûr Suresi, ayet 55)

Yine *Kur'an*'da Ad ve Semûd milletine Tanrı tarafından halifeler gönderildiği hususuyla ilgili olarak A'râf Suresi'nde, "Ad milletine de kardeşleri Hûd'u gönderdik..." (A'râf Suresi, ayet 65) ve "Semûd milletine de kardeşlen Salih'i gönderdik..." (A'râf Suresi, ayet 73) şeklinde hükümler vardır. Sâd Suresi'nde Davud'un Tanrı tarafından hükümdar olarak gönderildiğini bildiren şu ayet yer almıştır:

"Ey Davud! Seni şüphesiz yeryüzünde hükümdar kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet..." (Sâd Suresi, ayet 26)

Bakara Suresi'nde Âdem'in meleklere hükmetmesi konusunda şöyle denmiştir: "Meleklere 'Âdem'e secde edin' demiştik." (Bakara Suresi, ayet 34) Bu ve buna benzer hükümlerden anlaşılmaktadır ki "halifelik" Tanrı tarafından kişilere verilmiş bir hak ve görevdir. İslam yazarları hep bu hükümlere dayanarak halifenin üstün ve karşı gelinemez ve eleştirilemez nitelikte bir iktidara sahip bulunduğunu savunmuşlardır.

Halifeliğin hukuki temelleri hadislerle güçlendirilmiş ve *Kur'an*'da muğlak bırakılan ya da boşluk yaratan hususlar bu yoldan doldurulmuştur. "Al-Maverdî"nin *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı yapıtında şu hadis göze çarpar:

"Tanrı ne zaman halkın iyiliğini isteyecek olursa o toplumun başına akıllı birisini getirir ve kişilerin mülkünü cömert hükümdarın ellerine teslim eder fakat ne zaman ki halkın kötülüğünü temenni eder, o zaman onların başına soysuz birini geçirir ve kişilerin mülkünü cimri bir yöneticinin eline bırakır."[5]

Görülüyor ki Muhammed'in söylemesine göre iktidar sahibini toplumun başına getiren halk değil, Tanrı'dır.

5 Al-Maverdî, *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah*, (Edition Enger) s.49. Bu hadis için ayrıca bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Hz. Muhammed ve Hadisler*, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1957, Hadis No: 291.

Tanrı "Halifeleri" Muhammed'in Önceden Belirlediği Kişiler Eliyle Seçer

İslam verilerine göre, halifenin seçim işini Tanrı halk aracılığıyla yapmaz. Çünkü "halk" nihayet kendi "kullarından" oluşmuştur; yeryüzündeki vekilini elbette ki bu "kullara" seçtirecek değildir; bizzat kendisi seçecektir. Daha önceki peygamberleri kendi seçtiği gibi, Muhammed'i de o seçmiştir. Muhammed'den sonraki İslam halifelerinin Muhammed'in harekete geçirdiği sıra zinciri aracılığıyla belli edilmesini istemiştir. Nitekim *Kur'an*'da Tanrı'nın, Ebu Bekir'i halifeliğe getirmek üzere öğütlermiş gibi şu şekilde konuştuğu görülür:

> "Muhammed'e yardım etmezseniz bilin ki inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşı Ebu Bekir'e 'Üzülme Allah bizimledir' diyordu." (Tevbe Suresi, ayet 40)

Muhammed'in ölümünden sonra "Ebu Bekir"in halifeliğe gelişinde bu sözlerin elbette ki ağırlığı olmuştur.[6] İslam kaynaklarının bildirdiği şudur ki Muhammed, kendisinden sonra halifeliğe önce Ebu Bekir'in, ondan sonra Ömer'in ve daha sonra da Osman'ın geleceklerini gördüğünü söylemiş ve söylediğine uyulmuştur.[7]

"Halife" Olacak Kişide Aranan "Kureyş Kabilesine Mensup Olma Koşulu" Bile, Demokratik Seçim Sistemine Olanak Yaratmaz

İslam hukukçularının yüzyıllar boyunca savundukları şeriat verilerine göre, halifelik görevinin, "fiziki" ve "akli" yeterlik bakımından "İslam topraklarını savunabilecek ve din adına savaşlar yapabilecek" "Kureyş" kabilesinden bir erkek kişiye yüklenilmesi gerekir. İlerdeki sayfalarda belirteceğimiz gibi Türklerin, kılıç gücüyle hila-

---

6 Her ne kadar bazı yorumcular (örneğin İbni Hanbal gibi) Muhammed'in vasiyette bulunmadığının Ayşe'nin rivayetine dayalı olduğunu söylerlerse de buna karşılık Buhâri, Tırmizî, İbni Sa'd ve Al-Suyutî vs. gibi en sağlam kaynaklar bu aynı Ayşe'nin rivayetine dayalı olarak Muhammed'in Ebu Bekir'i halifeliğe atamış olduğunu kabul ederler. Bkz. İbni Sa'd, *Tabakat*, c.3, 1905-1940, s.128; ayrıca bkz. Calal aldîn...Al-Suyutî, *Tarih al-Hulafâ*. Bu kitabın Pakistanlılar tarafından yapılmış İngilizce çevirisi için bkz. *History of the Caliphs*, Calkuta, 1881, s.6 vd.; ayrıca bkz. Tırmizî, *age*, c.13, 1931-1934, s.126.

7 Bu konudaki hadisler için bkz. Al-Buhâri, *Kitab Fada'il Ashab al-Nabi*, 5. bölüm ve *Kitab Ta'bir al-Rü'yâ*, 28-30. bölüm ve *Kitab al-Rü'yâ*, Hadis No: 17 ve *Kitab Fada'il al-Şahaba*, Hadis No: 17-19.

fete sahip çıkmalarını ve Osmanlı padişahlarının "halife" sıfatıyla iş görmelerini Araplar hiçbir zaman "meşru" saymamışlardır. Sadece Araplar değil fakat Türk din adamları dahi aynı görüşü paylaşmışlardır. II. Abdülhamid zamanında bile İstanbul'da bazı camilerde, halifelik görevini Arap'tan başka bir ırka mensup bulunanların üstlenemeyeceğini "hutbe" şeklinde vaaz eden din adamları olmuştur. Yine bu tarihlerde Arap milliyetçiliğini canlandırmaya çalışan yazarlar, Arapları Türklere karşı kışkırtırlarken, hilafet makamının Arap olmayan bir kimse tarafından işgal edilmekte olduğunu, bunun ise İslama aykırı bulunduğunu ileri sürmekteydiler.

Hemen eklemek gerekir ki bu görüşün kökleri geçmiş yüzyıllara inmekteydi. Örneğin Al-Maverdî (ölümü miladi 1058) *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı yapıtında ya da İbni Haldun *Mukaddime* adlı kitabında Kureyş kabilesine mensup olmayan bir kimsenin halifeliğe gelemeyeceği hususunda ısrarla durmuşlardır. Bunlardan önce ya da daha sonra gelen ünlü yazarlar, (örneğin İbni Sina ya da Gazali vs. gibi) *Kur'an* ve hadis hükümlerine göre halifelerin, mutlaka Muhammed'in mensup bulunduğu Kureyş kabilesinden çıkma olmaları gereği üzerinde durmuşlar ve Muhammed'in, "Halife Kureyş kabilesindençıkma olacaktır; yargı yetkisi yardımcılarında, müezzinlik ise Habeşlerde olacaktır" ya da "insanları yönetecek olanlar mutlaka Kureyş kabilesinden olacaktır" şeklindeki sözlerini tekrarlamışlardır.[8]

Nitekim bu husus, Muhammed'in ölümünden sonra iktidara gelişin temel koşulu sayılmış, örneğin ilk dört halife ve daha sonra iktidara yerleşen Emevi ve Abbasi halifeleriyle bunların Şii olan rakipleri ya da daha sonra Mısır'da saltanat süren Fatimiler hep Kureyş kabilesine mensup kimseler olmuşlardır.

Bununla beraber söz konusu koşulu geçersiz görenler olmamış değildir. Örneğin 11. yüzyıl hukukçularından "Al-Bakilanî" (ölümü 1012), Sünni mezhebine mensup bulunmasına rağmen, Kureyş'ten olmayanların dahi halifeliğe getirilebilecekleri fikrini savunmuştur. Savunmasının sebebi, o tarihlerde halife olan Kadir'in son derece yetersiz ve beceriksiz oluşudur. Öte yandan Haricîler de halifenin Kureyş kabilesine mensup bulunması koşulunu inkâr etmişlerdir. Bazıları da *Kur'an*'ın "Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan, kiminizi kiminize derecelerle üstün yapan odur"

8 Bu hadisler için bkz. Al-Muttaki'nin *Kanz al-Ummal fi Sunan al-Akval ve al-Af'al*, c.3, Haydarabad, 1895, s.278; Almanca çeviri için bkz. C. Brockelman, *Geschihte der Arabishchen Litteratur*, c.2, Leiden, 1949, s.504.

(En'âm Suresi, ayet 165) ya da "Ey Davud, seni şüphesiz yeryüzünde hükümran kıldık..." (Sâd Suresi, ayet 26) şeklindeki ayetlerini halifelik için Kureyşli olmaya gerek bulunmadığı görüşünün gerekçesi yapmışlardır.[9] Yavuz Sultan Selim'in 1517'de halifeliği zorla ele geçirmiş olması, bu görüşleri geçerli kılmaya vesile sayılmıştır.

İlk Dört Halifenin (Hulefa-i Raşidin) Demokratik Bir Seçimle Başa Gelmedikleri Konusunda

Yanlış olarak sanılır ki Muhammed'in ölümünden sonra iktidara gelen ilk dört halife (ki bu döneme Hulefa-i Raşidin denir) halk tarafından seçilmiştir. *Kur'an*'daki "Ey müminler emaneti içinizde en ehil olana veriniz" şeklindeki hükmün seçim sistemine ve "cumhuri" devlet şekline temel sağladığını savunanlar, ilk dört halife dönemini bunun kanıtı olarak gösterirler. Oysaki ne bu halifeler seçim yoluyla işbaşına gelmişlerdir ne de bu hüküm bu anlayış içerisinde uygulanagelmiştir. Yine bunun gibi ne Muhammed'in ne de diğerlerinin aklından demokratik nitelikte bir seçim sistemini yerleştirme fikri geçmiştir; aksine hepsi de halifelerin halk tarafından seçilmesi usulünü devletin bekası bakımından yersiz ve gereksiz bulmuşlardır. İslam yazarlarının "demokratik cumhuriyet" diye tanımladıkları dönemin "demokratik" ve "cumhuri" nitelikten ne kerte uzak bulunduğunu anlamak için bu ilk dört halifenin halifeliğe getirilişlerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Muhammed'in ölümü üzerine Ensar'dan altı kişilik bir grup, Medine'de "Takfa bin Sa'ida" denen mahalde toplanır ve "Sayid İbni Ubeyda"yı halife olarak seçmeye karar verir. Bu oylama yapıldığı sırada Ebu Bekir ve Ömer camide ibadetle meşguldürler. Haberi alır almaz ibadeti bırakıp toplantı yerine gelirler ve derhal oylama işini durdururlar. Ebu Bekir söz alır ve sebep olarak da Sayid İbni Ubayda'nın Kureyş aşiretine mensup olmadığını, oysaki Kureyş'in "kutsal" bir kabile sayıldığını ve Arap halklarının Kureyşli olmayan bir halifenin hükmü altına asla giremeyeceklerini, Arabistan'ın manevi başkenti olan Kâbe'yi korumakla görevli ve üstelik Muhammed gibi bir peygamber çıkaran Kureyş kabilesi mensupları dışında hiçbir kimsenin halifeliğe getirilemeyeceğini anlatır.[10] Bununla da kalmaz

9 Bu hususta bkz. Ahmed Feridun Bey, *Munşa'at us-Salatin*, c.1, İstanbul, hicri 1264-1265, s.25, 130.

10 Bkz. Ahmed Cevdet, *Kısas-ı Enbiya*, c.1, MEB Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s.350, 352 vd.; ayrıca bkz. Mevlana Muhammed Ali (Maulana Muhammed Ali), *Early Caliphate*, Lahore, 1932, s.17-19.

fakat kendisinin, gerek *Kur'an* hükümleri ve gerek Muhammed'in *Kur'an* olmayarak söylediği sözler gereğince halifelik makamına getirilmesi gerektiğini belirtir. Bilindiği gibi Muhammed, Mekke'den çıkarıldığı sırada sığındığı bir mağarada Ebu Bekir'e "üzülme Allah bizimledir" demiş olduğunu *Kur'an*'ın Tevbe Suresi'nin 40. ayetinde belirtmek suretiyle bu en yakın arkadaşının Tanrı tarafından gönderilmiş bir yardımcı olduğunu anlatmış ve ayrıca da son hastalığı sırasında, onun halifeliğe getirilmesini vasiyet etmiştir. Ölmeden önce birçok vesilelerle toplumun ibadet ve ayinlerini, kendi yokluğunda ona yaptırtmıştır.

Ebu Bekir'in bu müdahalesi üzerine Ensar, eski kararından döner ve bu kez onu halifeliğe getirir. Görülüyor ki Ebu Bekir'in halifeliğe getirilişi serbest ve özgür bir seçim yoluyla olmamıştır. Çünkü Ensar, Ebu Bekir'in halifeliğine karar verirken, halifelik görevinin Tanrı emri şeklinde ona ait olduğuna kanarak hareket etmiş yani Tanrı ve peygamber emridir diye söylenenlere uymuştur. Unutmamak gerekir ki Ebu Bekir'in halifeliğini ilan eden bu heyet, halkın temsilcisi durumunda olmadıktan gayrı sayıca da pek önemsizdi; "Al-Maverdî"-nin ifadesine göre sayıları beş kişiyi geçmemiştir (çünkü Sayid İbni Ubeyda oy vermemiştir).[11]

Ebu Bekir'den sonra halifeliğe gelen "Ömer bin Hattab", seçim yoluyla değil fakat bir tür "atama" (tayin) yoluyla bu göreve gelmiştir, şu bakımdan ki Ebu Bekir ölmeden önce onu kendisine halef seçmiştir.

Ömer'in ölümünden sonra halifelik makamına gelebilecek nitelikte birçok kişi varken, yine serbest ve demokratik bir seçim yoluna gidilmemiştir çünkü düşünülmüştür ki eğer halk tarafından halife seçimi usulü uygulanacak olursa, bu takdirde görüş aykırılıkları doğacak ve devlet parçalanacaktır. Esasen bu düşünceyledir ki Ömer, daha hayattayken, kendisinden sonra halifeliğe gelebilecek olan kişiyi tanımlamıştı ki bunlar Osman, Ali, Sa'd bin Abi Vabbâs (ki İran fatihi diye bilinirdi), Talha ve Zübeyr gibi tanınmış ve tecrübeli kimselerdi. Bu heyet, Ömer'in ölümü üzerine toplanarak halifeliğe kimin geleceği konusunu görüştü. Heyetin verdiği karara göre Abdurrahman bin Avf, bu beş kişiyle ayrı ayrı konuşacak, onlardan her birinin görüşünü alacak ve bu oylama sonucunda halifenin kim olduğunu açıklayacaktı. Abdurrahman bu kişileri ayrı ayrı dinledi ve sonunda Osman'ın halife seçilmiş olduğunu ilan etti. Görülüyor ki

11 Al-Maverdî, *age*, s.25.

seçim ameliyesi, beş kişilik heyetin bir araya gelerek açık ya da gizli şekilde oylama yapması suretiyle dahi olmamıştır. Abdurrahman onları ayrı ayrı dinlemiş ve oylama sonucunu kendi kararı şeklinde ortaya vurmuştur.

Ali'nin halifeliğe gelişi de şöyle olmuştur; Osman'ın halifeliği sırasında bazı isyan olayları görülmüştür. Bu isyanlara katılan çetelerden biri "Mısır çetesi" adıyla ün yapmıştır. Bu çete, Hicret'in 35. yılında, "Peygamberin vasiyeti vardır, bu vasiyet gereğince Ali'nin halife olması gerekir" diyerek Ali'yi halifeliğe getirmiştir. İslam kaynakları bile Ali'nin halifeliğe gelişinin serbest bir seçimle olmadığını görüş birliği şeklinde kabul ederler.[12]

Görülüyor ki ilk dört halife, ne doğrudan doğruya bir seçim esasına göre ne doğrudan doğruya "atama" sistemine göre ne de "irsiyet" yoluyla işbaşına gelmişlerdir. Halifeliğe geliş bu ilk iki sistemin karışımı bir usulle olmuştur ki bu da eski Arap geleneklerinin özelliklerinden doğma bir şeydir; bu usule sadece Kureyş kabilesine mensup olma koşulu eklenmiştir.

Daha başka bir deyimle bu uygulamalarda halk öğesinin rolü olmamıştır. Halk hiçbir zaman halifeyi seçecek bir organ şeklinde kabul edilmemiştir. Halkın serbest ve özgür şekilde seçim yapması şöyle dursun fakat yapılan seçim çok dar anlamda sayılabilecek heyetler tarafından, hatta bazen tek kişi marifetiyle yapılmıştır.

Emevilerle Birlikte Halifeliğin "İrsiyet" Esasına Göre İntikali Usulü Yerleşir; Abbasiler Bu Usulü Devam Ettirirler

Muhammed'in ölümünden 30 yıl sonra yani miladi 661'de hilafet makamı, Emevi hanedanlığını kuran "Muaviye"ye geçer. Ölümünden dört yıl kadar önce Muaviye, saltanatın oğlu Yezid'e geçmesini vasiyet eder. Bu vasiyet, İslam tarihinde saltanatın irsiyet esasına göre intikali yolunu açar. Ancak bu sistemin özellik taşıyan yönü, hilafet makamında bulunan kimsenin, kendisinden sonra gelecek olan oğlunu tayin ve tespit etmesidir. Abbasi halifeleri, kendilerinden sonra oğullarından hangisinin hilafet makamını işgal edeceğini önceden ilan ederlerdi. Her ne kadar oğulları arasında bu göreve en ehil olanı seçer görünürlerse de çoğu zaman bu ölçülerinde duygusal hareket ettikleri ve en fazla sever oldukları oğullarını hilafete aday gösterdikleri bir gerçektir.

12 Bu konuda bkz. Mevlana Muhammed, *age*, s.273.

Görülüyor ki ne ilk dört halife döneminde ne de daha sonraki Emevi ve Abbasi dönemlerinde iktidara gelişin demokratik bir temeli olmuştur. Durum bu olduğu halde İslam hukukçuları hilafetin seçim esasına dayalı bulunduğu iddialarından vazgeçmemişlerdir. Örneğin *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı yapıtında Al-Maverdî, ilk dört halifeyi seçimden çıkmış gibi göstererek "Ebu Bekir"in beş kişilik, "Ömer"in altı kişilik heyetler tarafından "Osman"ın aynı heyetin kendi üyeleri arasından seçildiğini belirtir.[13] Yine Al-Maverdî'den öğrenmekteyiz ki İslam hukukçuları, bu varsayımdan hareketle halifeyi seçecek olan heyetin daha az sayıda, örneğin üç kişilik bir heyetten ibaret olabileceğini ve hatta her halifenin, kendisinden sonraki halifeyi bizzat tayin edebileceğini kabul etmişlerdir.

Bu bakımdan denebilir ki İslam hukukçuları için önemli olan husus, seçim sisteminin şekli ve niteliği değil fakat bizatihi "seçim" öğesi olmuştur. Bütün bunlar İslam hukukçularının demokratik anlayıştan ne kadar uzak kaldıklarını göstermeye yeterlidir. 14. yüzyılın ünlü siması "İbni Haldun", seçim öğesine dahi önem vermeyerek, halifenin insan iradesi yoluyla değil fakat Tanrı iradesiyle iktidara geldiğini savunmuştur. Savunurken de bu görüşlerinin Tanrı ve peygamber sözlerine dayalı bulunduğunu bildirmiştir.[14]

İktidara "Meşruluk" Aranırken ne Seçim Öğesine ne de "Millet İradesine" Önem Verilmiştir

İslam devletlerinde "halifelik" makamı, iktidar öğesinin meşruluk kaynağı olmuştur. Nasıl ki Batı'da prensler, dükler vs. belli bir hükümdara "ubudiyet" yoluyla "meşruluk" sağlayabilmişlerse, İslam devletlerinde de iktidar mevkiinde bulunanlar, halifelik makamının desteğiyle "meşruiyet" kazanabilmişlerdir. Örneğin "Mahmud Gaznevî", doğuda en kudretli İslam devletlerinden birinin hükümdarı olduğu dönemlerde, Samanî prenslerine karşı başkaldırıp savaşmaya başladığı zaman, Abbasi halifesi "Kadir bin Allah"tan bir tür "meşruiyet icazeti" alma ihtiyacını duymuştu. Bu dilek üzerine halife ona "Emir-ül müminin sevgili dostu" unvanını tevcih etmiştir. Halifeye "bidat" suretiyle Mahmud Gaznevî, o kudretli ordularının kendisine sağladığı iktidardan çok daha güçlüsüne sahip olabilece-

13 Al-Maverdî, *age*, s.5-7; ayrıca bkz. Th. Arnold, *The Caliphate*, Oxford, 1924, s.71.

14 Bkz. İbni Haldun, *Mukaddime*, c.1-2, çev. Turan Dursun, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017; ayrıca yabancı dile çevrili kaynaklar için bkz. İbn Haldun, *Prolègomènes*, çev. De Slane, s.386-388, 394, 423-424; Arnold, *age*, s.75.

ğini ve çok daha kolaylıkla halktan itaat sağlayabileceğini düşünmüştür.

Selçuklular zamanında da durum bu olmuştur; Selçuklu hükümdarları da kendi iktidarlarının meşruiyetini halifelerin desteğiyle sağlayabilmişlerdir. Aslında silahça halifeden daha üstün bir güce sahip bulundukları ve hatta halifenin "halifelik" makamında kalmasını sağladıkları zamanlarda bile, iş görebilmek ve halkı kendilerine itaatkâr kılabilmek için, bu kaynaktan çıkma bir desteğe gerek görmüşlerdir. Örneğin Büveyhîler zamanında yani 10 ve 11. yüzyıllarda (945-1055), Arap halifelerini halifelik makamında tutan ya da düşüren güç Büveyh prensleriydi. Halifeler üzerinde bunların bir tür "velayet" hakkı vardı. Bu hak daha sonraları Selçuklulara geçmiştir. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, 1055'te Bağdat'ı alınca, halife tarafından bir bakıma "kurtarıcı" gözüyle görüldü. Bu olay üzerinedir ki Abbasi halifesi ona "Doğu'nun ve Batı'nın sultanı" unvanını vermiştir. Abbasi halifelerinin durumları, genel olarak Selçuklu hükümdarları sayesinde istikrar kazanmıştır.

Daha sonraları, 12. yüzyıllarda Hindistan'da devlet kurmuş olan "İltutmişler" için dahi durum bu olmuştur. Hatırlatalım ki "İltutmiş", 1211'de Hindistan'ın büyük bir kısmını kendi egemenliği altına almıştı. Fakat buna rağmen iktidarına meşru bir temel sağlamak ve fethettiği yerler halkına kolaylıkla hükmedebilmek için Halife "Mûstensir"den gerekli desteği sağlamak yolunu seçmiştir. Bu desteği 1229'da sağlayınca rahat etmiştir. Halife "Mûstensir", bu desteği ona özel bir "beratla" göndermiş ve onun fethetmiş bulunduğu topraklar üzerinde "Büyük Sultan" unvanıyla iş görebilmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı Padişahı "I. Beyazıd" dahi aynı ihtiyaçla 1394'te, Kahire'deki Abbasi halifesine başvurarak "padişah-sultan" unvanının resmen tanınmasını ondan istemiştir.[15] Daha sonraları Osmanlı padişahları kendilerini başlı başına birer halife gibi görmeye başlamışlardır. 16. yüzyıla ve daha doğrusu Yavuz Sultan Selim'e gelinceye kadar babadan oğla geçen bir hak gereğince saltanat makamına gelmişlerdir. Esas itibariyle kılıç gücüyle saltanat kurmuş olduklarından, halifelik unvanını Kureyş kabilesine ya da Abbasi hanedanına mensup bulunmak hatta "peygamberin haleflerinden" olmak gibi koşullara dayatma gereğine son vermişlerdir. Sadece şeriat esaslarına ve özellikle *Kur'an* hükümlerine dayanarak kendilerini Tanrı'nın

15 Bu hususlar için J. Von Hammer'in *Osmanlı Tarihi* adlı yapıtına bakınız.

yeryüzündeki vekili gibi görmeye başlamışlardır. Bu dayandıkları hükümler arasında En'âm Suresi'nin, "Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan... (Tanrı'dır)" (En'âm Suresi, ayet 165) ya da Sâd Suresi'nin "Ey Davud, seni şüphesiz yeryüzünde hükümran kıldık" (Sâd Suresi, ayet 26) şeklindeki ayetleri ya da bunlar doğrultusunda bulunan hadisler vardır. Öte yandan Osmanlı padişahları, halifelerin Kureyş'ten olacağına dair şeriatın öngördüğü ve Arap halifelerinin yüzyıllar boyunca benimsedikleri hükümleri bilmezlikten gelmişlerdir.[16] Resmen "halife" olmadıkları halde halife sayılmışlardır; o kadar ki Semerkant Prensi Özbek Ubeydullah Han, 1514'te Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektubunda onu "halife" olarak kabul ettiğini bildirmiştir. Oysaki Yavuz Sultan Selim, her ne kadar halife unvanını kullanır olmakla beraber, 1517'de Mısır'ı fethederek, Abbasi halifesi Mutavekkil'den "halifelik" unvanını resmen devralmış, bu tarihten sonra da halifelik Osmanlı padişahlarında kalmıştır.

Tahta çıkış nasıl "uhrevi" usullere göre cereyan ediyorduysa (hutbe okunması gibi), tahttan düşüş de yine şeriata uygun usullerle, daha doğrusu şeyhülislamın vereceği fetvayla olurdu. Halifenin (padişahın) Tanrı iradesiyle iktidara geldiğine inanan halkı, padişahın iktidardan düşmüş olduğuna inandırabilmek için din adamının aracılık etmesi gerekli sayılırdı. Şeyhülislamın fetvası bu işe yarardı. Nitekim III. Selim'in 1808'de, daha sonra Abdülaziz'in 1876'da (29/30 Mayıs), V. Murad'ın yine 1876'da (31 Ağustos) ve II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmeleri hep bu tür fetvalarla hukukilik kazanmıştır.

İktidar Sahibinin Üç Unvanı, "Halife", "Emir-ül Mümin", "İmam"

Muhammed'den sonra iktidar saltanat makamına gelen ilk halifelerin genellikle üç unvanı olmuştur ki bunlar "halife", "Emir-ül mümin" (yani "Müslümanların lideri") ve "imam"dır.

"Halife" unvanı sayesinde kendilerini "peygambere inen bağlara sahip" gibi göstermişler ve böylece iktidarlarını Tanrı'ya dayatır olmuşlardır. Bu da kuşkusuz uyguladıkları iktidara meşruiyet ve sağlam bir temel sağlamıştır.

16 Bu hususta bkz. Ahmed Feridun Bey, *Munşa'at us-Salatin*, c.1, İstanbul, hicri 1264-1265, s.130; ayrıca bkz. Arnold, *age*, s.129.

"Emir-ül mümin" unvanı, daha ziyade "dünyevi" nitelik taşıyan yetkileri kullanma hakkına sahip bulunduklarının kanıtı sayılmıştır. Sivil idarenin başında ve ordunun en üst komutanı olarak bu unvanla iş görebilmişlerdir.

"İmam" unvanını ise, din görevlerini yerine getiren en yüksek bir mevkiin sahibi olarak kullanmışlardır.

İlk dört halife döneminde ve daha sonra Emeviler ve Abbasiler zamanında Arap halifelerinin önem verdikleri unvan "halifelik"ti çünkü Tanrı'nın vekili sayılan Muhammed'e halef olmak ve onun mensup bulunduğu Kureyş kabilesinden çıkmış bulunmak, onlara, Arap halkları üzerinde, manevi bir otorite sağlamaktaydı. Askeri yönden zayıf durumda bulundukları dönemlerde dahi Arap halifeleri, sırf bu unvan sayesinde kendilerini bir yandan kendi halklarına, diğer yandan da İslam devletlerinin hükümdarlarına kolaylıkla kabul ettirebilmişlerdir. Nitekim biraz önce belirttiğimiz gibi güçlü bir devlet kurmuş olan Selçuklular (örneğin Tuğrul Bey ya da Mahmud Gaznevî), sahip bulundukları silah gücüne rağmen, kendi otoritelerini sağlam kılabilmek için "halife" unvanını taşıyan kişiden destek görme ihtiyacını duymuşlardır. Her ne kadar Osmanlı padişahları (örneğin Osman, Ertuğrul, Orhan vs.) kendi üstün otoritelerini kılıç ve zekâ gücünden yani kendi meziyetlerinden aldıklarını bilerek, halifelik unvanına pek merak sarmamışlar ve hatta kendilerini daha ziyade "sultan" diye çağırtmışlarsa da zamanla "halife" unvanının kendilerine, imparatorluk halkları üzerinde söz götürmez bir kudret sağlayacağını düşünmüşlerdir. Bundan dolayıdır ki 1774 Kaynarca Antlaşması'yla (ve daha sonra) bu unvanı resmen kullanır olmuşlardır. Bunun da nedeni Kırım'daki Tatarlar üzerinde manevi bir otorite kurma ihtiyacı olmuştur.

İslam Devlet Doktrininde Tanrı, Sadece İktidar Sahibini Belli Eden Değil fakat Aynı Zamanda Onun "Yeterli ve Hayırlı" Olmasını ya da Olmamasını İsteyendir

Halifenin yetenekleri konusunda Muhammed'in söylemesi şudur ki Tanrı,

> "Bir kavmin hayrını dilerse o kavmin başına yumuşak fakat akıllı olanları geçirir; aralarında hüküm vermeyi bilginlere verir; malı da cömertlerine ihsan eder. Fakat bir kavme şer vermeyi dilerse, başlarına akılsızları diker, aralarında hüküm

verme yetkisini bilgisizlerin eline verir; malı da nekeslerine ihsan eder..."[17]

Bir başka hadisine göre

"Tanrı bir kulunun hayrını diledi mi onu, halkının ihtiyaçlarını giderecek bir hâle kor, öyle bir mevkie getirir onu..."[18]

Görülüyor ki iktidarı kullanacak olan halifeyi halk seçmedikten gayrı, onu toplumun yararına iş görebilecek hale getiren ya da bu durumdan çıkaran da halk değildir. Bütün bunlar, Tanrı'nın keyfi iradesine göre oluşan şeylerdir. Öte yandan iktidarda bulunanı yetenekli ve güçlü yapan, doğru yola sokan, başarılara kavuşturan yine bu aynı Tanrı'dır. İbni Kuteybe'nin *Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr* adlı kitabında bu hususlar en geniş şekliyle anlatılır.

Bütün bunlardan dolayıdır ki İslam devlet yaşamlarında kişinin, kendi özgür iradesinin, azminin ya da topluma karşı sorumluluk duygusundan doğma gayretlerinin rolü olmamıştır. Toplumu yöneten ne "toplum" ne de "kişilerin iradesi" olmuştur. Yine bundan dolayıdır ki şeriat ülkelerinin halkları, kendilerini yönetenleri (halifeleri, padişahları vs.), bunlar ne kadar yeteneksiz ne kadar kötü ve ahlaksız olurlarsa olsunlar, başlarına taç etmişler, değiştirmeyi ya da "özgürlük" veya "genel irade" adına isyan etmeyi asla akıllarından geçirmemişlerdir. Kendilerine ihanet etseler dahi (son Osmanlı padişahlarının yaptıkları ve günümüzde nice İslam devletinin yöneticilerinin yapmakta oldukları gibi) onlara boyun eğmekten geri kalmamışlardır.

İslamın "Modern Devlet" Anlayışında Seçimlerin "Genel", "Serbest" ve "Eşit" Olması Öngörülmez

Günümüzün "modern" İslam yazar ve düşünürlerinden pek çoğu "laiklik" ilkesini İslama yabancı sayarlar ve laik bir demokraside her vatandaşın oy verme hakkına sahip bulunduğunu ve "laik demokrasi" sisteminin temel öğelerinden biri olan "genel oy hakkının", çeşitli din ve mezheplere bağlı toplumlarda uygulanabileceğini fakat büyük çoğunluğu Müslüman olan İslami toplumlarda bu hakları sadece Müslüman kişilere ait olabileceğini yani dini olmayanların

17 Bu hadis için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Hz. Muhammed ve Hadisler*, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1957, s.49, Hadis No: 291.

18 Gölpınarlı, *age*, s.56, Hadis No: 344.

(ateistlerin) ya da İslamdan çıkanların böyle bir hakka sahip olamayacaklarını savunurlar.[19]

Ne şaşırtıcıdır ki 20. yüzyılın bitmek üzere bulunduğu ve artık din ve inanç farkının özellikle oy ve yurttaşlık konularında ayrılık yaratmaması gereğinin olağan sayıldığı bir dönemde bu fikirleri savunan İslam hukukçularının sayısı pek çoktur ve bunlar "İslam demokrasi"sinde özgürlüklerin en mükemmel ve üstün bir kertede olduğunu söylemekten geri kalmazlar.

19 Pakistanlı bir yazarın görüşleri için bkz. Zaheen Shah Taji, *Islamic Constitution*, Karachi, 1971, s.10.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ DEVLET ANLAYIŞINDA "İNSAN YAPISI KANUN" KAVRAMINA YER BULUNMADIĞI İÇİN, TOPLUM İRADESİNİ TEMSİL İŞİNİ GÖRECEK "YASAMA SİSTEMİ"NE GEREK GÖRÜLMEZ

"Demokratik" devlet sistemi, bir bakıma kanunların hazırlanış ve ortaya çıkış şekline bağlı olarak oluşur. Halk ya da millet egemenliğinin tezahürü demek olan "kanun" ya halk tarafından ya da halkın seçtiği temsilciler marifetiyle oylanmış ve uygulanmaya konmuş "kurallar" demektir. Bu kurallar gökten zembille inme değil fakat "insan yapısı" ve "akıl ürünü" şeylerdir. Kanuna "kanun" niteliğini kazandıran güç Tanrı'dan değil fakat toplumdan gelir. Öte yandan bu kurallar, bu kanunlar, ebedi ve hiç değişmez nitelikte şeyler değildir; ihtiyaçlara ve zamanın gereklerine göre değiştirilir, yok edilir, yerlerine yenileri getirilir.

Bu anlayışın kökeni 2.500 yıl gerilere, Eski Yunan demokrasisine iner. O dönemde halk, kendi kanunlarını bizzat kendisi yapar ve kendi içinden seçtiği kişiler eliyle uygulardı. Hıristiyanlığın gelişinden ve devlet dini haline girişinden sonra "insan yapısı kanun" fikri yerine, "Tanrı yapısı kanun" fikri yer aldı. Bu anlayış uzun yüzyılları içine alan karanlık çağın özelliklerinden biri sayıldı. Her ne kadar İngiltere'de, daha 14. yüzyılda halka temsil ettiği kabul edilen bir par-

lamentonun kanunlar yaptığı görülmekle beraber, Batı dünyasının temsili nitelikte yasama organlarına sahip olarak gerçek anlamda akıl ürünü kanun sistemine kavuşması 17 ve 18. yüzyıllardan sonra mümkün olabilmiştir; sebebi de akıl çağına erişilebilmişliktir. Voltaire'in deyişiyle "akıl", "Tanrı"yla yer değiştirmiş ve toplum yaşamlarının düzenlenmesinde aklın rehberliği öngörülmüştür.

Oysaki İslami devlet uygulamasına egemen olan zihniyet, bu yukarıdakinin tamamıyla tersine oluşmuştur. Muhammed'in kurduğu ilk İslam devletinde "insan yapısı kanun" anlayışı ya da toplumu temsilen "yasama organı" diye bir şey söz konusu olmamıştır. Kanun demek, ebedi ve değişmez şekliyle, Tanrı sözü sayılan *Kur'an* ya da Muhammed'in *Kur'an* olmayarak ortaya koyduğu emirler demektir. Her ne kadar bu iki temel kaynak dışında "İcma-ı ümmet" ya da "Kıyas-ı fukaha" adı verilen ve belli kişiler (din bilginleri vs.) tarafından bir tür yorum yoluyla ortaya konan kuralları kapsayan iki kaynak daha bulunmakla beraber, bunlar, gerçek anlamda özgür aklın ortaya vurduğu şeyler olmayarak iki temel kaynak doğrultusunda olup, bunları (özellikle Kur'an hükümlerini) asla değiştiremeyen, ortadan yok edemeyen şeylerdir. Toplum ve kişiler bakımından itaat zorunluluğu yaratan tek kaynak, Tanrı sözü diye bilinen *Kur'an*'dır. Ne toplum ne de kişiler, velev ki yüzde yüz oybirliğiyle hareket etsinler, *Kur'an* hükümlerini değiştirirler, yok ederler; örneğin köleliği Tanrı kuruluşu olarak belirten (Nahl Suresi, ayet 75), "müşriklerin" öldürülmelerini emreden (Tevbe Suresi, ayet 5) ya da "kâfirlere" karşı savaşı öngören hükümleri ilga edemezler.

Daha başka bir deyimle, Batı dünyası ile İslam dünyasının "kanun" anlayışı, birbirine ters ve yabancı iki kaynaktan köklenmiştir ki bunlardan birisi "insan yapısı kanun", diğeri ise "Tanrı yapısı kanun" fikrinin üstünlüğüne dayalıdır.

Batı'nın "İnsan Yapısı Kanun" Anlayışına Üstün Bir Değer Tanıması, Eski Yunan ve Roma Dönemlerinin Akılcı İlkelerine Bağlılıktan Doğar

Batı'da "siyasal kuruluş" kavramı ve "insan yapısı kanun" anlayışı Hıristiyanlığın var kıldığı şeyler değildir. Çünkü Batı'da, Hıristiyanlıktan önce de bu kavram ve bu anlayış, hem de en köklü ve dinsellikten uzak şekliyle mevcuttu; Eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi. Her ne kadar Hıristiyanlık, kendinden önce var olan ve devam edegelen zihniyet üzerinde etki yaratabilmişse de bu etki geçmiş-

le ilişkiyi koparacak nitelikte olmamıştır. Kanun anlayışı ve siyasal-sosyal kuruluş kavramı, Hıristiyanlıktan önceki niteliklerini ve din kaynağı dışındaki ayniyetini ve özelliklerini koruyabilmiştir.[1]

Ortaçağ döneminde bile Batı'da, her ne kadar "ilahi hukuk" anlayışı gereğince Tanrı emirlerinin (örneğin İncil'in) ve bu emirlere dayalı kanunların üstünlüğü inanışı geçerli olmakla beraber, yine de kanun anlayışını ilahi nitelikten çıkarıp beşer iradesine dayatma çabaları görülmüştür. Spinoza gibi büyük düşünürler bu savaşımın temsilcileri olmuşlardır. Spinoza'ya göre Tanrı'yı ve onun yeryüzündeki vekili sayılan kralları "kanun koyucu" olarak tanımlamak isteyenler, halk yığınlarının beyinsizliğinden, saflığından ve düşünme gücü yoksunluğundan yararlanmışlar ve her şeyi "imana" bağlamışlar, böylece bu yığınları mutlak ve müstebit bir iktidara, kolaylıkla boyun eğer durumda kılabilmişlerdir.[2] Spinoza'nın anlatmak istediği şu olmuştur ki imanın amacı insanları ibadete ve kör itaate yöneltmektir; bu da insanları, Tanrı'dan indiği söylenen hükümlere ve hikâyelere inandırmakla olur. Akılcılığın amacı ise "gerçeği" aramaktır ki doğanın araştırılması ve eleştirilmesiyle olur. Akıl rehberliği altında ve akılcı kanunlara göre yaşamak, insanlar için en uygun, en yararlı sonuçlar yaratan bir yoldur.[3]

Şeriat Devletinde ise Aslı Olan Şey "Akıl Ürünü" Kanunlara Değil, "Tanrı ve Peygamber" Kanunlarına Boyun Eğmektir

Her ne kadar ortaçağ batısının "kanun" anlayışıyla şeriat ülkelerinin bütün devirler itibariyle saplı bulunduğu kanun anlayışı arasında büyük benzerlik bulunursa da bazı önemli hususlarda Batı lehine sayılabilecek farklılıklar vardı. Şöyle ki ortaçağ döneminde Batı toplumlarının saplı bulundukları inanç, Tanrı'nın "ilahi", "değişmez" ve "yanılmaz" (lâyuhti) nitelikteki kanunlarla beşeriyeti ve evreni yönetmekte olduğu ve dünyevi nitelikteki kanunların da her şeyin üstünde bulunan bu ilahi kanunlara uygun bulunması gerektiği kanısına dayalıydı. Bununla beraber insan denilen varlığın, özellikle "akli" cihetten Tanrı suretinde yaratıldığı kabul edildiğinden, ilahi kanunlara hâkim temel ilkelerin kişilerin akıl ve iradelerinde ve vicdanlarında "doğal hukuk" (tabii hukuk) şeklinde yerleşik bulunduğu düşünülmekteydi. Bu düşünce tarzına göre "doğal hukuk"un

1 Arnold, *age*, s.46 vd.

2 Benedict de Spinoza, *The Political Works*, çev. A. G. Werham, Oxford University Press, 1958, s.83.

3 *Age*, s.123, 129.

emirlerini ve yasaklarını ilahi irade yok edemez ve değiştiremezdi; olsa olsa yeni bazı ilaveler yapabilirdi.

İnsan yapısı hukuk kurallarına gelince, bunlar ister sivil isterse dinsel kurallar olsun, "doğal hukuk" ilkelerine yatkın olmaları gerekirdi. Doğal hukuka ters düşen ya da doğal hukuku ihlal eden her kanun, "kanun" olma niteliğini yitirmiş sayılırdı; dolayısıyla böyle bir kanuna itaat gereği olmazdı. Daha başka bir deyimle dar anlamıyla bütün kanunları tek bir "uhrevi" kaynağa dayatmak mümkündü. "Doğal hukuk" denen şey ilahi güç eliyle verilmiş bir hukuktu ve diğer bütün kanunların bu hukuka uygunlukları denetim altında bulundurulmak gerekirdi. Böylece kanunlar arasında hiyerarşi kurulmuştu; en üstte Tanrı iradesi sayılan kanunlar, (örneğin kutsal bilinen kitaplar) doğal hukuk ve sonra insan yapısı kanunlar. Papalık bu kademenin en yüksek noktasındaydı.

Görülüyor ki Batı'nın ortaçağlardaki kanun anlayışında insan aklını reddetmeyen, küçültmeyen ve hatta aksine "akılcılık" konusunda Tanrı ve kişi ayniyetini öngören bir husus vardır ki o da "doğal hukuk" anlayışına bağlılıktır. Bu husus kişiye, daha sonraki dönemlerde, kendi aklıyla keşfedip ortaya vurabileceği bir hukuk olduğu inancını sağlamıştır. Nitekim 16. yüzyılın sonlarına doğru yukarda belirtmiş olduğumuz durum yani "en üstün kanunlar uhrevi kaynaktan çıkma kanunlardır" anlayışı, gerçeği yansıtmaktan uzak kalmıştır.[4]

16. yüzyılda "Suárez", her insanda "doğal hukuk" fikrinin var olduğunu ve çünkü "akıl" nimetiyle donatılmış birer yaratık olması nedeniyle her insanın bu hukukun emirlerinden haberdar bulunduğunu, doğal hukukun bu ilkelerinin ilahi bir kaynaktan çıktığını ve dünyevi bir otorite tarafından bunların yok edilemeyeceğini belirtmekte ve halkı bu ilkeler hususunda bilinçlendirebilmek için, fikirsel eğitime önem vermek gerektiğini eklemekteydi.

Görülüyor ki ortaçağ döneminde bile Batı dünyası kişiyi, özellikle akıl ve zekâ yönünden, Tanrısal nitelikler içerisinde ele almakta ve ona, akılcı yoldan keşfedebileceği bir kanun kaynağı olduğu fikrini aşılamaktaydı.

Oysaki şeriat toplumlarının hiçbirinde ve hiçbir dönemde, kişilerin, buna benzer bir değer ölçüsüne vurulduğu görülmemiştir. Aksine kişi, Tanrı'nın ve peygamberin bütün emirlerine ve keyfiliklerine sadece boyun eğmekle görevli bir "kul" olarak tanımlanmıştır. Kişi-

4 Bu konuda bkz. Fossey John Cobb, *The Social & Political Ideas of Some Great Thinkers of the XVI and XVII Centuries*, Ne York, 1967, s.94-97.

nin, akıl yoluyla keşfedip yararlanabileceği "doğal haklar" diye bir şey söz konusu olmamıştır.

Şeriat Devleti Uygulamasında Halka Ait "Egemenlik" ya da İktidar Sahiplerine Ait "Yasama Yetkisi" Diye Bir Şey Yoktur

Şeriat düzeninde halka ya da iktidarda bulunanlara ait "yasama yetkisi" diye bir şey söz konusu değildir. Yasama yetkisi Tanrı'ya aittir; Tanrı bu yetkisini Muhammed aracılığıyla kullanır.

Muhammed'in Ölümüyle Birlikte Yasama Yetkisi Sona Ermiş Sayılır

İslamın devlet doktrinine göre Tanrı'ya ait olan ve Muhammed aracılığıyla uygulanan yasama yetkisi, Muhammed'in ölümüyle birlikte son bulmuştur. Başta halife olmak üzere hiç kimse *Kur'an* ve hadis hükümleri dışında ya da bunlara ters düşer şekilde hüküm koyamaz, kanun yapamaz. Muhammed'in koyduğu hükümlerin belli bir uygulamaya konu olmak üzere yorumlanmaları gerektiğinde halifenin yetkileri diğer herhangi Müslüman kişilerin yetkilerinden ne daha az ne de daha fazladır.[5]

Halka ya da başka bir organa ait yasama yetkisinin olmaması, *Kur'an* hükümlerinin Tanrı sözleri olarak kabul edilmesindendir. Tanrı nasıl evrenin tüm yaratıklarına üstünse, onun sözleri de insan sözlerine (insan yapısı hükümlere) üstündür. Ebu Said'den Buhâri'nin rivayetine göre, Muhammed, bunun böyle olduğunu şöyle açıklamıştır:

> "Tanrı sözlerinin, diğer bütün sözlere üstünlüğü, Tanrı'nın diğer bütün yaratıklara üstünlüğü gibidir."

Yasama Yetkisi Öylesine Yoktur ki Tanrı ve Peygamber Sözlerini Değiştirmek ya da Bunlar Dışında Yeni Hükümler Koymak Mümkün Değildir

Şeriat devleti uygulamasında Tanrı ve peygamber emirleri, hiçbir kimse tarafından ve hiçbir şekilde değiştirilemez ve ortadan yok edilemez nitelikte şeyler olması itibariyle anayasa kavramının da

---

5 Bu konuda bkz. Nadav Safran, *Egypt in Search of Political Community: An Analysis of the Intellectual and Political Evolution of Egypt, 1804-1952*, Harward University Press, 1961, s.19.

üstünde bir mutlaklık taşır. Bu emirlere körü körüne boyun eğmenin şart kılındığı, *Kur'an*'la açıklanmıştır. Örneğin Ahzâb Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Allah ve Resulü, bir işe hükmetti mi, erkek olsun, kadın olsun hiçbir insanın o işi istediği gibi yapmakta muhayyer olmasına imkân yoktur ve kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse, gerçekten de apaçık bir sapıklığa düşmüştür..." (Ahzâb Suresi, ayet 36)

Aynı surenin 21. ayetinde peygamberin her dediğine uymanın ve her yaptığını yapmanın Tanrı emri olduğu anlatılmıştır.

Hadislere göre de durum budur. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre Muhammed, "Size bir şeyi yapmayı emrettiğim zaman onu yapın... Bir şeyi yapmaktan sizi menettiğim şeyleri yapmayın" demiştir. Ayşe'nin rivayetine göre de şöyle demiştir:

> "Bu nasıl iştir ki bazı kişiler Tanrı kitabında olmayan koşulları ortaya vurmaktadırlar. Tanrı kitabında olmayan hiçbir hükmün değeri yoktur; isterse yüzlerce koşul konmuş olsun, Tanrı'nın koyduğu koşul en muteber ve tek bağlayıcı olanıdır."

Şeriat Düzeninde Toplumu Bağlayıcı Hükümleri Toplum Yapmaz

Şeriat devletinde "kanun" diye uygulanan şeyleri halk ya da halkın şu ya da bu şekilde seçtiği temsilciler yapmaz. "İnsan yapısı kanun" diye bir şey olmadığı gibi, makbul de sayılmaz; bu tür kanunlar mutlaka hata ve yanlış getiren ve asla uyulmaması gereken şeylerdir. Var olan ve uyulması gereken şey Tanrı ve peygamber yapısı kanunlardır. Daha başka bir deyimle, şeriatçı için önemli olan şey, kanunların millet iradesini ve egemenliğini temsil eden bir meclis tarafından yapılması değildir; *Kur'an*'a ve Muhammed'in emirlerine göre kural koymaktır ki bunu pek muhtemelen din adamlarından kurulu bir heyet en iyi bir şekilde görebilir. Osmanlı döneminde bu işi ulema üstlenmiştir. Örneğin "Mecelle" böyle bir yapıt sayılmıştır. Özgür akıl yapısı olmayan ve daha doğrusu şeriat verilerine dayatılan Mecelle'yi üstün değerde bir kanun diye tanımlamaya çalışan Cevdet Paşa'nın görüşlerini daha sonraki sayfalarda göreceğiz.

Şeriat Dışı "İnsan Yapısı" Kanun Anlayışı Sadece Türk Geleneği Olarak Türk-İslam Devletlerinde

İslam öncesi yaşamları itibariyle Türk'e özgü olan akılcılık, Türk'ün İslamiyeti kabulünden sonra "akıldışı yaşam unsurlarıyla" yer değiştirmiştir. Fakat her şeye rağmen "akılcılık" alışkanlığının etkisi, kendisini her vesileyle hissettirmekten geri kalmamış ve çoğu kez şeriat dışı kanunların hazırlanması ve uygulanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Oysaki Arap'ın siyasal ve sosyal yaşamlarında buna benzer bir uygulama görülmez. Örneğin Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde padişah iradesi ürünü kanunların kabul edildiği görülmüştür. Yasama yetkisinin yokluğuna rağmen halifeler (ve iktidar sahipleri) devlet yönetiminde şeriat yasaklarıyla pek bağlı kalmamışlardır. Ne var ki bunu yaparlarken, Tanrı emirlerine uygun davranıyor gibi görünmüşlerdir. 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü kanunları bunun en bariz örneklerinden sayılmalıdır. Daha sonraki dönemde bu gelenek sürüp gitmiştir. "Gülhane Hattıhümayunu"yla ilan edilen esaslar ve bunlara dayalı kanunlar hep böyledir. Ve işte ancak bu tür bir kanun anlayışıyladır ki toplum yararına bir şeyler yapma fikri kendisini gösterebilmiştir. Tanzimat fermanlarında halkın yararına kanunlar çıkarılacağı belirtilmişti. Nitekim şeriat emirleriyle Müslüman ahaliye nazaran "aşağı" (dûn) durumda tutulan "gayrimüslim" yurttaşlara (tebaaya) bu kanunlarla eşitlikler sağlandığı ilan edilmiştir. Yine bunun gibi Müslüman halkın bazı özgürlüklere sahip olabileceği ancak 1876 "Kanunu Esasi"siyle yani şeriat dışı kaynaktan çıkma bir kanunla anlaşılmıştır.

Ne var ki bütün bu davranışlar ve insan yapısı kanun yoluyla "reform" sağlama çabaları, hep şeriatçılar tarafından baltalanmıştır. Reşit Paşa 1841'de iktidardan düşürülmüştür çünkü kanun yoluyla getirmek istediği yeniliklere karşı din adamları ve onların kışkırttıkları cahil yığınlar bağnazca dikilmişlerdir. Bu zihniyet, Atatürk'ün getirdiği laiklik anlayışı sayesinde yok olup gitmişken, onun ölümünden sonra yeniden hortlamış ve Türkiye'yi yeniden eski bataklığa saplamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin "anayasal" bir organı olan Diyanet İşleri Başkanlığı dahi şeriat hükümlerini, milletin temsilcisi meclislerce kabul edilen kanunlara üstün sayma sevdasına kapılmıştır.

"İnsan Yapısı Kanun" Anlayışına Karşı Düşmanlığın 19. Yüzyılda Su Yüzüne Çıkan Sonuçları

Akıl ürünü kanunları "kanun" saymayan zihniyet, her şeye rağmen öylesine kökleşmişti ki 19. yüzyılın sonlarında bile Osmanlı

toplumunun en aydın geçinen unsurları "kanun" değerlendirmesini akılcı niteliğe sırt çevirerek yaparlardı. Cevdet Paşa gibi toplumun en "aydın", en geniş görüşlü sayılan bir devlet adamı dahi "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"yi üstün kertede bir kanun olarak tanımlarken, değerlendirme işini, bunun insan aklı ürünü bir kanun olmayıp Tanrı iradesi ürünü olan şeriattan derlenmiş bulunması nedenine dayatmaktaydı. Ona göre "Mecelle", Romalıların ünlü "Corpus Juris Civilis"inden de üstün nitelik taşımaktaydı çünkü Roma kanunnamesi insan aklının ortaya vurduğu bir yasaydı.[6] Mecelle'yi hazırlayan kurul başkanlığını yapan Cevdet Paşa -ki içinden çıktığı ortam ve gördüğü eğitim nedeniyle nihayet din adamı niteliğinde bir kimseydi- Batı dünyasını uygarlık nurlarına kavuşturan nedenlerin "akılcılık", aklın üstünlüğü ve rehberliği olduğunu bilemeyecek kadar müspet ilimden yoksundu. O ve onun gibi aydın sanılan şeriat yetiştirmesi kafalardır ki bu milleti o günkü ve bugünkü geriliklere sürüklemişlerdir. Bugün dahi Türkiye Cumhuriyeti devletinin "anayasal" bir organı sayılan "Diyanet İşleri Başkanlığı" ve şeriatçı sınıflar ile tüm din adamları, ne Anayasa'yı ne de insan yapısı diğer kanunları (özellikle Medeni Kanun'u) "kanun" olarak kabul ederler. Onlar için "kanun" demek şeriata uygun şey demektir; anayasa ise ancak *Kur'an* olabilir.

Şeriatın "Meşveret" Usulüne Yer Verdiği ve Bu Nedenle İslam Devletinin Demokratik Nitelikte Olduğu İddiası

İslami devlet uygulamasında halkın (ya da halk temsilcilerinin) devlet ve hükümet işlerini görüşmeleri ve karara bağlamaları diye bir şey söz konusu olmadığı ya da şeriatın özünde bunu öngören hükümler bulunmadığı halde "meşveret" usulüne yer verildiği ve bu usulde devlet ve hükümet işlerinin "danışmalı ve tartışmalı" şekilde görüldüğü öne sürülerek İslami demokrasiden söz edilir. Her ne kadar "meşveret" sözcüğü bir işin birden ziyade kimseler tarafından görüşülerek görülmesi demekse de İslam devletlerinde bu usulle demokratik bir düzen kurulmuş değildir. Şöyle ki *Kur'an*'da devlet işlerinin "meşveret" usulüyle görülmesinin emredildiği söylenir ve örneğin "müminlerle meşveret et, onların fikrine danış" ya da "müminlerin işleri aralarında danışma iledir" şeklindeki ayetler ileri sürülerek "Dinimiz bir insanın keyfine göre idareyi ve istibdadı tanımıyor. Aksine bizden istenen işlerin hakkaniyet, adalet ve müsa-

6 Bu konuda bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Hukukta Tarihçilik ve Medeni Kanunlarda Değişme Zorunluluğu", *Ankara Barosu Dergisi*, sayı 6, ek. 8, 1972.

vat prensiplerine uygun olmasını ve meşveretle yani işlerin millî hâkimiyet uyarınca yürütülmesini istiyor" sonucuna varılmak istenir.[7]

"Cemaleddin Efgani" geçen yüzyılın sonlarına doğru *Kur'an* hükümlerine dayanarak iktidar sahiplerinin halka ya da halkın temsilcilerine danışarak toplumu yönetmeleri gerektiğini ve bu hükümlerin İslam devletini demokratik nitelikte kılmaya yeterli bulunduğunu söylerdi. Örnek olarak verdiği hükümler arasında Neml Suresi'nin 29-32. Şûra Suresi'nin 36. ayetleriyle diğer bazı hükümler vardı. Onun bu çabalarının birçok İslam ülkelerinde anayasal hareketlere sebep olduğu söylenir ve Osmanlı Devleti'nde 1876 tarihli "Kanunu Esasi" ya da Mısır'da 1887 ve İran'da 1905'lerde girişilen hareketler örnek olarak verilir. Ne var ki Efgani'nin *Kur'an*'dan "halka danışma gereği" şeklinde çıkardığı hükümlerin gerçek anlamda demokratik bir yönü yoktur. Örneğin Neml Suresi'nin 29-32. ayetlerinde "Sebe" kraliçesinin "Süleyman"la (peygamberle) olan ilişkilerinin hikâyesini nakleder ki bunu anayasal bir konuya dayanak yapmak gülünç olur. Şûra Suresi'nin 36. ayetinde ise "...büyük günahlardan ve hayâsızlıktan çekinen, öfkelendiklerinde bile bağışlayanlar... onların işleri aralarında danışma iledir" şeklindedir ki devlet yönetimiyle ilgisi yoktur.

"Efgani" gibi diğer Müslüman yazarlar arasında da yine *Kur'an* hükümlerinden bazılarına dayanarak aynı iddialara sarılanlar çıkmıştır. Fakat onlar da yanılmışlardır. Örneğin Âl-i İmrân Suresi'nin "iş hakkında onlara danış fakat karar verdin mi Allah'a güven" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 169) şeklindeki ayeti öne sürenler buradaki "onlara danış" deyimini "halka danış" şeklinde tanımlamaya çalışmışlardır ki yanlıştır. Çünkü Muhammed bu sözleri, Uhud Savaşı'na başlanılacağı sıra "meydan savaşı verilip verilmemesi" konusunda ashabından bazılarının fikrini alıyor görünmek ve onların sözlerine aldırış etmemek maksadıyla söylemiştir. Talâk Suresi'nin 6. ayetinde geçen "aranızda danışın" deyimi ise boşanan karı ve kocanın, çocuk emzirtilmesi konusunda birbirleriyle görüşmelerini öngörür ki kuşkusuz devlet yönetimiyle ilgili değildir. Nisâ Suresi'nin 59. ayetinde yer alan "danışma" sözcüğü ise kişiler arasındaki çekişmeleri kapsar. İlerdeki sayfalarda göreceğiz ki *Kur'an*'ın bu ya da benzeri ayetlerinin devlet işlerinin halk ve halkın temsilcileri tarafından görüşülerek yapılmasıyla ilgisi yoktur. Ne var ki eskiden olduğu gibi bugün dahi Müslüman yazarlar, bunları ele alarak, *Kur'an*'a göre çoğunluk iradesine yer verilmesi gerektiğini ve İslam devlet doktrininin demokratik veriler üzerine oturduğunu söylerler.

---

7 Bkz. *Hutbeler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.180.

İslam Devlet Uygulamasında "Meşveret" Usulüne, Demokratik Anlamda İş Görmek İçin Yer Verilmemiştir

Ne Muhammed'in ne de ondan sonra İslam devletlerinin başına geçenlerin aklından, halk-millet iradesinin üstünlüğüne yer vermek ve halkın çoğunluğunun oyuyla iş görmek fikri geçmiş değildir.

"Meşveret" Usulünün Demokratik Devlet Sistemiyle İlgisi Bulunmayan Yönü

Yanlış olarak sanılır ki şeriatın "müminlerle meşveret et, onların fikrine danış" şeklindeki ya da "müminlerin işleri, aralarında danışmayladır" gibi hükümleri, halk iradesinin oluşumu ve egemenliğin millete ait bulunuşuyla ilgilidir. *Kur'an*'da buna benzer ayetler bulunduğunu söyleyerek şeriatın demokrasi getirdiğini iddia edenler Muhammed zamanında ve ondan sonra gelen ilk dört halife döneminde halk yönetiminin "meşveret" esasına dayalı bulunduğunu hatırlatırlar. Ne var ki bu tür hükümler, yönetimin millet iradesine göre ya da akıl rehberliğiyle ve tartışmalı usullerle düzenlenmesi için konmamıştır.

Müminlerin fikrine danışmak belki "meşverettir" ama bu aynı müminlere kendi özgür iradeleri dışında yerleşmiş olan şeriat hükümlerini ve düzenini değiştirme hak ve yetkisini tanımamak demokrasi değildir. "Meşveret"in varlığı demek, mutlaka demokratik bir sistemin varlığı demek değildir. Esasen "meşveret" usulü, biraz önce dediğimiz gibi, demokratik olmayan bir düzeni meşru gösterme yolunu açmıştır. Nasıl ki kölelere iyi davranılması gereğiyle ilgili hükümler yanında köleliğin "Tanrısal" bir kuruluş olduğunu öngören hükümler varsa ve nasıl ki kadınlara "iyi" davranılmasını belirten hükümler yanında erkeğin üstünlüğünü, "seyyidliğini" sağlayan emirler konmuşsa ve nasıl ki bu birinciler ikincilerin uygulanmasında nazım rolünü oynadılarsa, aynı şekilde "meşveret" esasının var olduğunu açıklayan hükümler sayesinde demokratik olmayan bir düzeni sürdürmek mümkün olmuştur. Çünkü bir yandan "müminlerle meşveret" şeklinde hükümler yer almıştır ama diğer yandan da kişi ve toplum yaşamlarının her yönü Tanrı ve peygamber emirleriyle ayarlanmış ve bunların "insan yapısı kanunlarla (beşer iradesiyle) değiştirilemeyecekleri öngörülmüştür. "Meşveret" vardır ama insanlar arası eşitliğe aykırı şeriat kurallarını (örneğin iki kadının tanıklığının bir erkeğin tanıklığına denk olduğuna, mirasta kadının erkeğe

nispetle yarı hisse alması gerektiğine ya da köleliğin "doğal" olduğuna dair Kur'an hükümlerini) kaldırıp, yerlerine demokratik esaslar getirmek mümkün değildir. "Meşveret" vardır ama gelişen uygarlığın benimsediği ahlak anlayışıyla bağdaşmaz nitelikteki şeriat kurallarını (örneğin Hülle ya da çok karılı evlilik vs. gibi) değiştirmek mümkün değildir. "Meşveret" vardır ama iktidar sahiplerinin halka karşı değil fakat sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olmalarını öngören ve kuşkusuz ki demokrasiye ters düşen şeriat emirlerini kaldırmak mümkün değildir. Bu listeyi uzatmak kolay fakat söylemek istediğimiz şudur ki bütün bunlar ortadayken ve toplum iradesi dışında yerleşmiş gökten inme sanılan bir düzen varken ve bu düzeni akılcı yoldan değiştirme olasılığı söz konusu değilken "meşveret" usulünün hukuki ve eylemli hiçbir iş görmeyeceği ve demokratik bir sonuç getiremeyeceği ortadadır.

"Meşveret" Öğesini "Temsilsiz ve Parlamentosuz Demokrasi" Anlayışına Araç Yapma Eğilimi

Şeriat zihniyetine saplı olanlar için geçerli sayılan bir demokrasi anlayışı vardır ki akıl ürünü bir demokrasiyle bağdaşmaz çünkü bu anlayış anayasal düzende "temsili sistem" ya da "parlamento" gibi kuruluşlara yer ayırmaz. Bu anlayışa göre *Kur'an*'da sözü geçen ve Muhammed'in de uyguladığı sanılan "meşveret" öğesi, demokrasinin varlığı için yeterlidir. Bu usul var oldukça demokratik rejimin tüm koşulları var sayılır. Örneğin vaktiyle Muhammed'in bazı hususlarda Ashab'dan birtakım kişilere fikir danışması "meşveret" öğesinin varlığına karine sayılmış ve onun dönemi İslamda ilk demokrasi uygulaması olarak tanımlanmıştır. Oysaki Muhammed'in ara sıra danışır olduğu kimseler temsili nitelikten tamamen yoksun olduktan gayrı, verdikleri mütalaa çoğu kez Muhammed tarafından dikkat nazarına bile alınmazdı.

Ne var ki yüzyıllar içerisinde "meşveret" kavramı bu anlayışa dayalı olarak iş görmüştür. Müslüman ülkelerde durum bugün de budur. Çoğu yerlerde hükümdarlar, devlet yönetimi konusunda, çevrelerindeki bazı kişilerin ya da kuruluşların görüşlerini alır oldukları için, halk tarafından seçilmiş bir parlamento olmadan da demokratik yaşamların sürdürülebileceğini savunmuşlardır. Örneğin 1968 yılı Şubat ayında Fas Kralı II. Hasan, bir Fransız gazetecisinin "Majeste, Fas meşruti bir monarşi rejimi altında bulunuyor; pekiyi ama parlamentosu nerede?" şeklindeki sorusuna karşı, parlamento

denen kuruluşun demokratik mekanizmanın sadece bir parçası bulunduğunu fakat bu parçanın yokluğunun demokrasiyi "demokrasi" olmaktan çıkaramayacağını, "yerel meclisler", "ticaret odaları", "ziraat odaları" ya da "meslek birlikleri" gibi kuruluşların bulunması halinde, parlamentosuz bir demokrasinin işleyeceğini söylemiştir.[8]

Kuşkusuz ki şeriat çizelgesinden zerre kadar ayrılma yeteneğine sahip olmayan bir zihniyet için bunu söylemek kadar doğal bir şey yoktur. Hilafete gelebilmek için seçim öğesini bile gerekli bulmayan ve seçim dışı yollardan hilafete gelmiş olanları "seçilmiş" gibi sayan ya da köleliği (Kur'an'da Tanrı kuruluşu olarak konmuştur diye) "özgürlük" anlayışına aykırı bulmayan bir zihniyet ortamının yetiştirmesi kimselerden farklı bir yanıt beklemek abes olur.

8 Bkz. *Paris Match*, 17 Şubat 1968.

DOKUZUNCU BÖLÜM

ŞERİAT DEVLETİNİN "OTORİTER" VE "TOTALİTER" NİTELİĞİ

"Totaliter" devlet demek, toplumu oluşturan kişilerin tüm yaşamlarına ve davranışlarına ve düşünce tarzına yön ve şekil veren devlet demektir. Geçmiş yüzyıllar içerisinde totalitarizm, genellikle din kılığına bürünmüş olarak iş görmüş ve din ile devletin bir arada bulunduğu hallerde en sakıncalı şekliyle ortaya çıkmıştır. Bundan dolayıdır ki büyük düşünürler, totaliter sistemleri yaratan bir güç saydıkları din kuruluşuna karşı daima saldırgan olmuşlardır.

Birazdan Osmanlı Devleti'nin totaliter niteliğini kısaca özetlerken "totaliter devlet" ile "otoriter devlet" şekli arasındaki farklılığa değinecek ve totalitarizmin, kişi ve toplum yaşamları bakımından, otoritarizme nazaran çok daha kötü ve sakıncalı olduğunu belirteceğiz. Totalitarizm, tıpkı otoritarizm gibi, demokratik yaşamları engelleyen bir düzendir. Şeriat düzeni, daha Muhammed'le birlikte, totaliter türde bir devlet şeklinin doğmasına sebep olmuştur.

Şeriat Sisteminin Totaliter Devlet Uygulamasına Sebep Olan Niteliği

Demokratik devlet anlayışında kişiye güven ve kişiyi kendi özgürlüğü içerisinde tutma eğilimleri egemendir. Oysaki totalitarizm kişi-

nin ne akli yeterliliğine güvenir ne de özgür davranışlarına yer verir. "Paternalist" bir görüşle onu velayeti altında tutarak tüm yaşantıları itibariyle inletir.

Demokrasi "Paternalizmi" Reddeder; Şeriat Zihniyeti ise Devletin "Paternalizmini" Esas Bilir

Demokrasi her yönüyle "özgürlük" rejimi olunca, toplumu oluşturan kişilerin iktidar "velayetinden" (devletin paternalizminden) kurtulmuş olarak özgür davranışlar içerisinde yaşamaları gerekir. Oysaki şeriat, "paternalist" bir tutum içerisinde kişileri her bakımdan bağlamıştır. Çünkü kişiyi aklen ve fikren yetersiz sayar. Gerçeklerin beşeri akıl yoluyla değil ancak Tanrı ve peygamber rehberliğiyle bulunabileceğine inanır. Bundan dolayıdır ki güya Tanrı insanlara, beşeriyetin daha ilk anlarından itibaren peygamberler göndermiştir. Güya, Âdem bu peygamberlerin ilkidir. Güya gönderilen peygamberlerin her biri, bir öncekinin ortaya vurduğu ilahi hükümleri genişletmiştir. Güya *Kur'an*, Tanrı tarafından Muhammed'e indirilen en son vahiyler kitabıdır ve kişilerin ve toplumların yaşamlarının düzenlenmesi bakımından en son ve en mükemmel hükümleri kapsar. Yine şeriatçının inanışına göre, Muhammed'in sözleri ve davranışları *Kur'an*'ın bir tür yorumu demektir ve bunlar dahi Tanrı'dan mülhem olmuş şeylerdir. Bundan dolayıdır ki gerek *Kur'an* gerek hadisler (ya da sünnet hükümleri) gerçeğin ve yanılmazlığın ta kendisidir. Bunlar dışında gerçek ya da daha "iyi" ve daha "doğru" hiçbir şey yoktur. Din ve devlet aynı şey demek olduğuna göre kişiler ve toplum için devletin velayeti altında yaşamak doğaldır.

Görülüyor ki şeriat zihniyetine göre toplum ve kişiler bakımından devletin "paternalist" tutumu gerekli bir sonuçtur.

Devleti Totaliter Nitelikte Tutan Güç Şeriatın Kendisidir

Şeriat düzeninde din ve devlet ayrılığı diye bir şey olmadığı ve din kuralları da totaliter bir nitelik taşıdığı için şeriat devleti demek totaliter devlet demektir. Yine tekrar edelim ki şeriat kişinin yaşantısının her safhasını, her noktasını en ince ayrıntılarına varıncaya kadar uygulayan hükümler yığınıdır. Kişinin bütün yaşantıları Tanrı'nın ve peygamberinin kararlaştırdıkları şekle uydurulmalıdır. Kişinin her davranışı (örneğin oturup kalkması, saçını taraması, tırnaklarını yontması, ellerini ayaklarını yıkaması, abdestini yapması, cinsi mü-

nasebette bulunması, konuşurken sesini ayarlaması, hemcinslerine karşı dostluğu ya da düşmanlığı, ana ve babasına ya da kardeşlerine karşı sevgi duyması ya da yabancı kalması vs. her şey ve her şey) beşeri irade dışı yerleşmiş bu kurallara göre ayarlanır. Bunları beşer iradesiyle değiştirmek mümkün değildir. *Kur'an*'da "Hırsızlık yapanın bileği kesilir" şeklinde hüküm varken, kişiler ya da toplum "bu gayri insani bir cezadır, kaldırılması gerekir" şeklinde karar alamazlar. *Kur'an*'da "Kölelik Tanrısal bir kuruluştur" diye hüküm varken, kişiler ya da toplum "kölelik insan şahsiyetinin haysiyetini rencide eden bir kuruluştur" diyerek *Kur'an*'daki bu ayeti ortadan kaldıramaz. *Kur'an*'da "müşrikleri nerede görürseniz öldürün" diye hüküm varken, kişiler ve toplum "Bu, akla, mantığa ve ahlaka aykırıdır. Olmaz böyle şey" diyerek bu ayeti *Kur'an*'dan silmeye kalkamazlar.

Tanrı ve peygamber emirlerine göre yataktan çıkarken ya da ayakkabı giyerken önce sağ ayaktan başlamak gerekir. Bu, Muhammed tarafından, "sağın sola fazlı"nı kanıtlamak için öngörülmüştür. Kişi bu kuralı bu şekilde kabul etmek ve bunun dışında başkaca bir mantık yürütmemek zorundadır. Erkeklerin sakal bırakmaları ve beyaz kıllar görünmeye başlayınca sakallarını siyah renk hariç başka bir renge boyatmaları gerekir. Bunun gerekçesinde ne sağlık ne de temizlik kuralları yatar; sadece Hıristiyanların ve Yahudilerin yaptıklarının zıddını yapmak gibi bir inat yatar. Saçların uzunluğu kulak ile boyun arasında olmalıdır; erkekler için pamuklu ve ketenli giysilere izin vardır. Fakat ipek giyilmesi yasaktır çünkü ipekli elbise gurur vesilesi ya da kadınlara benzemek olur. Bu listeyi uzatmak kolay. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi bir organı olan Diyanet İşleri Başkanlığı, 21. yüzyıla gireceğimiz bir dönemde, Türk toplumunun insanlarının yaşantılarını, işte bu tür din emirleriyle ayarlamaya çalışır.

Her ne kadar *Kur'an* ve hadis hükümlerini uygulamak maksadıyla "İcma-ı ümmet" ya da "Kıyas-ı fukaha" denilen kaynakların iş gördüğü kabul edilirse de bu kaynakları özgür iradenin yaratıcı gücüyle işleyen şeyler olarak ele almak mümkün değildir.

"Totaliter" devlet olma alışkanlığı içerisinde Osmanlı Devleti, aklın alamayacağı hususlarda kişinin her yaşantısına burnunu sokar olmuştur. Nice sayısız örnekler arasında 1821'de çıkarılan bir emirnameyle vezirler ve ulema hariç, hiç kimsenin "kakım ve elma kürkü" ve "Hint kari" şal kuşanamayacağı ancak Boğdan ve Miğrin şalı kullanabileceği emredilmiş ve bu arada mineli çubuk yasak edilmiştir. Bu emirlerin gerekçesi sefahati önlemek olmuştur. Yine aynı şekilde vezirler ve rical (şeyhülislam ve kazaskerler vs.) dışındaki memurla-

rın İstanbul'da arabaya binmeleri yasak kılınmıştı. Gayrimüslimler, ata binebilmek için devletten izin almak zorunda bırakılmışlardı. Bir aralık ata binme izni almış gayrimüslimlerin süslü atlara bindikleri görüldüğünden ve bunun da geleneklere aykırı ve halk gözünde çirkin sayıldığı düşünüldüğünden, devletçe çıkarılan emirlerle bunun dahi yasak edilmesi yoluna gidilmiştir.[1] Daha sonraki yıllarda sokakta dolaşan kadınların çarşaflarının inceliğinin ve kalınlığının ve hatta cinsinin ne olacağı kararnamelerle saptanmıştır. Buna aykırı çarşaf giyenlerin cezalandırılacakları ilan edilmiştir.

1 Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, haz. Sadi Irmak, B. K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.367.

ONUNCU BÖLÜM

İSLAMIN "ÖZGÜRLÜK" ANLAYIŞINA BAĞLI OLMASI NEDENİYLE OSMANLI DEVLETİ'NİN ÖZGÜRLÜKÇÜ DEMOKRASİYE YABANCI KALIŞI

İslamın kendine özgü bir "özgürlük" anlayışı vardır ki demokratik yaşamlara olanak vermeyecek ölçüde "gerçek" özgürlüğe aykırıdır.

"Özgürlük" Kavramının Batı'da ve Şeriat Ülkelerinde Taşıdığı Anlamlar Konusunda

"Millet egemenliği", "seçim", "eşitlik" ya da "demokrasi" vs. gibi kavramların Batı dünyasında taşıdığı anlamlarla şeriat ülkelerinde taşıdığı anlamlar arasında nasıl bir zıtlık varsa, "özgürlük" konusunda da aynı şey kendisini gösterir. Her ne kadar Batı'da, eski çağlardan bu yana özgürlük anlayışında değişmeler ve gelişmeler olmakla beraber, kişi iradesinin üstünlüğü ve kişi varlığının değeri fikri, devlet yönetiminde az veya çok, daima özel bir yer işgal eder olmuştur. Köleliğin "doğal" bir kuruluş olarak benimsendiği çağlarda (örneğin Eski Yunan'da ve Roma'da) özgürlük, "köle" durumunda olmamak yanında, bir de ayrıca kişinin devlet yönetimine ve hükümet işlerine katılması, yurttaşlık haklarına sahip bulunması, iradesini ortaya vurmak (yani oy kullanmak) suretiyle kanunların yapımında rol oy-

naması, kamu hizmetlerinde görev alması, devlet yetkililerini seçebilmesi vs. gibi durumları kapsardı. Yani kişinin özgürlüğü, sadece köle olmamak bakımından değil fakat siyasal hak ve görevlere sahip bulunması bakımından anlam taşırdı. İradesini çeşitli yollardan belirtmek suretiyle kişi, toplum yönetimini etkilerdi. Demokrasi uygulaması, kişilerin bu tür özgürlüklerinin "halk egemenliği" şeklinde oluşumu sonucu olmak üzere ortaya çıkmış olurdu. Aristo'nun ve daha sonraları Cicero'nun "libertas" deyimiyle anlatmaya çalıştıkları şey, kişilerin devlet ve hükümet yönetimine katılmalarıydı. Fakat "özgürlük" deyiminin bunun dışında, felsefi bir anlamı vardı ki Stoikler tarafından savunulmuştu ve o da kişinin "insan" varlığı olarak taşıdığı değerle ilgiliydi; kişi kendisini bu yönüyle siyasal iktidara kabul ettirmiş olarak özgür sayılırdı.

Her ne kadar daha sonraki dönemlerde ve özellikle Hıristiyanlığın devlet dini haline girmesiyle Batı'da özgürlük kavramı "ilahi emirlere ve düzene itaat etmek" şeklinde anlaşılır olmakla beraber, o en karanlık dönemlerde bile kişinin, insan olmak itibariyle, iktidar tarafından yok edilemeyecek nitelikte doğal haklara sahip bulunduğu unutulmamıştır. Özellikle 17 ve 18. yüzyıl düşünürlerinin savaşımı sonucu olarak özgürlük, kişilerin, temsilci seçmek ya da kanunların hazırlanmasında etkili olmak yanında, bir de siyasal iktidarın doğal haklar marifetiyle kısıtlandırılması anlamını taşımıştır. 19 ve 20. yüzyıllarda ise daha da genişleyerek insancıl yönde şekillenmiştir.

Şeriat Devleti Uygulamasında "Özgürlük" Deyimi, Sadece "Köle" Durumunda Bulunmama Anlamını Taşır

Şeriat devleti uygulamasında özgürlük anlayışı, hiçbir zaman kişinin doğuştan sahip bulunduğu "doğal" haklar açısından ele alınmamıştır. "Özgürlük" deyimi, sadece iki anlamda kullanılmıştır ki bunlardan biri köle durumunda olmamakla ve diğeri de şeriat hükümlerinden yararlanma yeteneğine sahip bulunmakla ilgilidir. Bunun dışında özgürlük deyiminin kullanıldığı bir durum söz konusu değildir.

"Köle" Sözcüğünün Zıddı Anlamında Olmak Üzere "Özgürlük"

Arapçada "hürriyet" sözcüğü "hür" kökünden gelme olup, esas itibariyle köleliğin zıddı, tersi olan bir deyimdir; hür kimse köle olmayan kimse demektir. Bilindiği gibi İslam, köleliği Tanrı'dan gelme

doğal bir kuruluş olarak kabul eder. *Kur'an*'da, Nahl Suresi'nin 75. ayetinde, Tanrı'nın köle olarak yarattığı kişilerin, köle olmayanlarla (yani hür olanlarla) eşit durumda bulunmadıkları açıkça belirtilmiştir. Yine *Kur'an*'da "hür kişi" ya da "hür kadın" deyimleri, köle olmayanlar için kullanılmıştır. Örneğin Bakara Suresi'nin 178. ayetinde şöyle yazılıdır:

> "...öldürülenler hakkında size kısas farz edilmiştir. Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle..." (Bakara Suresi, ayet 178)

Yine bunun gibi Nûr Suresi'nin 23. ayetinde şöyle denmiştir: "Hür, namuslu, inanmış kadınlara iftira edenlere..."

Bu tür hükümlerde yer alan "hür" sözcüğünün, kendi iradesine göre kendisini yöneten bir toplumun kişileriyle ilgisi yoktur. Sadece başkasının kölesi olmayan kimse olmakla ilgisi vardır.

Anımsayalım ki Arapçada "hür" sözcüğü İbranice "hor" ve Süryanice "her" sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılmış olup, gerek "hor" ve gerek "her" sözcükleri bu iki dilde "köle olmayan" kişi anlamını taşımıştır. İbranicede "hor" deyiminin, toplumun belli bir zümresinde liderlik, öncülük, efendilik eden, bir bakıma "zadegân", "asilzade" sınıfı karşılığı alındığı anlaşılmaktadır.[1] Arapçada da böyle olmuştur; biraz önce değindiğimiz gibi gerek *Kur'an*'da gerekse hadislerde "hür" deyimi, köle durumunda bulunmayanlar için kullanılır. Yine İbranicede olduğu gibi aynı zamanda "üstün", "efendi" anlamını da taşır. Örneğin daha 8. yüzyılda Arap şairlerinden "Durrumah"ın, "hür" sözcüğünü "asalet" karşılığı kullandığı görülür. Yine bunun gibi "al-hür al-kerim" deyimi "efendi", "çelebi", "asilzade" sözcükleri yerini almıştır. Öte yandan "hür al-kelâm" deyimi, edebi açıdan üstün değerdeki yapıtlar için kullanılmıştır; bu deyimin fikir, düşünce ya da söz özgürlüğüyle ilgisi olmamıştır.[2] Daha başka bir deyimle "hür" sözcüğü hiçbir zaman "irade bağımsızlığı" ya da "fikir ve düşünce serbestisi" demek olmamış ya da devlet yaşamı itibariyle kişilerin kendi kendilerini yönetmek üzere kanun yapma, temsilci seçme hakkına sahip bulunmalarını ifade eder şekilde anlam taşımamıştır. Şeriat düzeninde "hür olmak" demek, "canı, malı ve her şeyiyle" bir başka insanın köleliğinde, emrinde,

---

1 Bkz. Franz Rosenthal, *The Moslem Concept of Freedom Prior to the XIXth. Century*, Leiden, 1960, s.9.

2 Bunun kanıtı olmak üzere Arap yazarlarından İbni Bassam'ın *Zahira* adlı kitabı örnek verilir. Bkz. Rosenthal, *age*, s.10.

hizmetinde bulunmamak demek olmuştur. Bütün yüzyıllar boyunca Arap yazarları bu deyimi hep bu anlamda almışlardır.[3]

"Hür" Sözcüğünün "Dünya Zevklerinden ve Nimetlerinden Uzak Kalma, Nefse Hâkim Olma" Şeklindeki Anlamı

Tıpkı Hıristiyanlıkta ve Yahudilikte olduğu gibi, İslamda da hür sözcüğünün, felsefi açıdan ele alındığında dünya nimetlerinden ve zevklerinden uzak kalma karşılığı olarak kullanıldığı görülür. Muhammed, her ne kadar dünya yaşamlarını, maddi ve şehevi çıkarları ön planda tutar olmakla beraber, zaman zaman ve birtakım amaçlar sağlamak maksadıyla "kendini dünya nimetlerinden kurtar, müptezel yaşa" şeklinde konuşmaktan ve fakirlik felsefesini fazilet karşılığı tutar görünmekten geri kalmamıştır. İslam yazar ve düşünürleri arasında onun bu görüşlerini yüceltenler çok çıkmıştır; Ragıp el-İsfahanî, dünya yaşamındaki sefaleti ve müptezelliği hep kötülüklerden kurtulmak ve hür yaşamak şeklinde yorumlamıştır. Al-Maverdî (974-1058), *Kitab al-Buğya al'ulyâ fi âdâb al-dünya va'l-din* adlı yapıtında fakirlik felsefesini hür olmanın temeli yapar. 12. yüzyıl şairlerinden İbni Mevahib al-Hazirî (ölümü 1206), fakir şekilde yaşamaya çalışmanın, kişiyi bir yandan varlıklı olma zahmetinden ve derdinden, diğer yandan gerçek anlamda "fakir" düşmekten kurtaracağını söylerdi; güya kişi bu şekilde hür olabilecekti. Yine aynı şekilde ünlü düşünür "El-Kindi", dünya nimetlerinden ve zevklerinden uzak kalan kölenin hür ve bu nimetlere yönelenlerin köle sayılacaklarını söyler. Bir başka yazar, "İbni al-Cevzî", dünya zevklerine sadece "budalaların ve kafasızların" dadanacağını, oysaki "hür" kişinin bu tür yaşamları küçümseyeceğini söylerdi. 13. yüzyılda "Fahreddin el-Râzî", "hür" olmanın felsefi tanımını yaparken ruhun özgürlüğünden söz eder ve nefse hâkim olup hayvani isteklerden kurtulmanın "hürlük" olacağını belirtirdi.

Tekrar edelim ki "hür" olmanın bu doğrultudaki tanımının kaynağı şeriattır. Fakirlerin zenginlerden beş yüzyıl önce cennete gideceklerini ve Tanrı'nın yoksul şekilde yaşayan Müslümanlara karşı sevgi beslediğini hükme bağlayan *Kur'an* ve hadis hükümlerini ilerde ayrıca ele alacağız. Fakat şimdilik anlatmak istediğimiz şudur ki felsefi açıdan da olsa İslam, "hürlüğü" din emirlerine uymak dışında ele almamış, örneğin irade ve davranış özgürlüğü diye bir şey tanı-

3 11 ve 12. yüzyıllarda "İbni Furayd al-Vahidi" ve 14. yüzyılda "İbni al-Mulak" gibi yazarlar buna örnek verilir. Bkz. Rosenthal, *age*, s.17-24.

mamıştır. Din ve devlet aynı şey olduğundan ve dünya yaşamlarıyla uhrevi yaşamlar arasında ayrım bulunmadığından, bu bakımdan da demokratik düzeye yöneliş mümkün olamamıştır.

Şeriat Devletinde "Siyasal Özgürlük" Diye Bir Şey Söz Konusu Değildir

Siyasal iktidara katılma, kanunların hazırlanmasında rol oynama ya da doğal hakları kullanma vs. gibi hususlar, İslam toplumlarının 19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar yabancı kaldıkları şeylerdir. Siyasal, sosyal ve her türlü beşeri yaşam ve davranışların dayanağı ilahi iradeyle ayarlanmıştır; aile hukuku, özel hukuk, ekonomi, devletlerarası ilişkiler vs. Evet, her şey ilahi iradenin ortaya koyduğu temel verilere göre düzenlenir. Beşer iradesi bu temel verilerin çizdiği sınırlar içerisinde ve bunlara uygun nitelikte hükümler getirebilirse de bunlara aykırı ya da bunları ortadan kaldıran hükümler getiremez. Örneğin *Kur'an*'da, medeni hukukla ilgili olarak kadının payının, erkeğin payına nazaran yarı miktar olduğu, iki kadının tanıklığının bir erkeğin tanıklığına denk olduğu ya da karılarının "serkeşliğinden" şüphe eden kocaların onlara dayak atma hakkı bulunduğu veya boşama hakkının sadece kocaya ait olduğu vs. gibi hükümler vardır. Devletlerarası ilişkilerle ilgili olarak "Kitap ehline" (yani Hıristiyanlara ve Yahudilere) karşı, İslamı kabul edene ya da "cizye" verene kadar savaş açılmasını ya da kâfirlere karşı cihada girişilmesini emreden hükümler vardır. Tanrı emri diye bilinen bu ve buna benzer hükümleri beşer iradesiyle değiştirmek mümkün değildir çünkü her şeyin üstünde sayılması gereken "millet (ya da halk) egemenliği" diye bir şey yoktur. Toplumu oluşturan kişiler, siyasal bir iktidarı yaratma olasılığına sahip kılınmamışlardır.

İslamın "Özgür" İradeye ve "Akılcılığa" Yer ve Değer Verdiği İddiasını İleri Sürenler

Çağdaş Arap yazarlardan bazıları, İslamın irade serbestisine ve akıl rehberliğine yer verdiğini iddia ederler[4] ve kanıt olmak üzere *Kur'an*'dan ayetler verirler. Bu ayetler arasında şu gibi olanlar vardır:

> "Ve kim iyi bir iş yaparsa, faydası kendisinedir ve kim kötülükte bulunursa zararı kendisinedir..." (Fussilet Suresi, ayet 46)

4 Bkz. M. A. Rauf, "The Quran and Free Will", *The Muslim World*, c.9, no 3, 1970, s.205-217.

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla bir şey teklif etmez. Herkesin kazandığı sevap kendisine aittir; elde ettiği suç gene kendisine aittir..." (Bakara Suresi, ayet 286)

"Hiçbir suçlu, başkasının suçunu yüklenemez..." (Necm Suresi, ayet 38)

"Kim doğru yolu bulursa ancak kendisi için bulmuştur ve kim yoldan sapmışsa kendisini sapıtmıştır ve kimse bir başkasının yükünü yüklenmez..." (İsrâ Suresi, 15)

Ne var ki bu tür hükümleri örnek verirlerken, kişinin kendi iradesi dışında yerleşmiş olan düzen içinde yaşadığını ve "iyi" ya da "kötü" iş yapmasının ya da "yoldan sapıp, sapmamasının" kendi iradesine bağlı bir şey olmadığını hesaplamamışlardır. Kendilerine dayanak edindikleri bu aynı *Kur'an*'da "Allah kimi yoldan çıkarırsa, artık yoktur onu doğru yola sevk edecek..." (A'râf Suresi, ayet 186); "(Tanrı) bununla çoklarını şaşırtıp azdırır, çoklarını da doğru yola getirir..." (Bakara Suresi, ayet 26) ya da "Tanrı kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyete açar, kimi de saptırmak isterse... kalbini dar ve sıkıntılı kılar..." (En'âm Suresi, ayet 125) şeklinde ve buna benzer daha nice hükümler olduğunu unutur görünmüşlerdir. Bazıları da bu hükümlerin varlığına rağmen kişinin özgür irade sahibi olduğunu iddia edecek kadar akıl ve mantık yoksunluğu içerisinde bocalamaktan geri kalmamışlardır.

Şeriat Devletinde Din, Vicdan ve İnanç Özgürlüğü Diye Bir Şey Olamayacağı Konusunda

Çağdaş İslam yazarlarına göre İslamiyet, din, inanç ve vicdan özgürlüğüne en fazla saygılı olan dindir. UNESCO'nun 1965 yılı Aralık ayında İngiltere'de (Oxford'da) düzenlediği "Human Rights" (İnsan Hakları) toplantısında Müslüman delegelerden çoğu, İslamın her türlü inanç ve düşünce özgürlüğüne yer verdiğini ve örneğin kişilerin İslam dinini kabul edip etmemekte ya da İslamı terk etmekte tamamen serbest bulunduklarını öne sürerlerken *Kur'an*'ın "Dinde zorlama yoktur" (Bakara Suresi, ayet 256) şeklindeki ya da "Ey Muhammed, eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki biz seni onlara bekçi göndermedik, sana düşen sadece tebliğdir..." (Şûra Suresi, ayet 48) şeklindeki vb. diğer hükümlerini[5] örnek vermekteydiler. Güya *Kur'an*

5 Örneğin Yunus Suresi'nin 99. ayetinde, "Ey Muhammed! Rabbin dileseydi yer-

sadece yol gösterici ve ışık tutucu niteliktedir ve kişilerin yaşamlarını belli bir kalıba sokmak istememiştir; güya kişiler bu hükümlerden esinlenerek kendileri için serbestçe yaşam düzeni seçebileceklerdir. Güya bu hükümler sayesinde kişiler dilediklerini inanca girmekte özgürdürler. Güya *Kur'an* bu hususları "Ey Muhammed! Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyleyken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın" (Yunus Suresi, ayet 99) ya da "De ki ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş ve sapıtan da kendi zararına olarak sapıtmıştır. Ben sizin bekçiniz değilim" (Yunus Suresi, ayet 108) şeklinde hükümleriyle belli etmiştir.[6]

Ne var ki bu tür ayetlere sarılarak İslamda din ve vicdan özgürlüğü olduğunu iddia edenler, kendilerine dayanak edindikleri bu hükümlerin Muhammed'in henüz zayıf durumda olduğu ve bu nedenle İslamı zorla kabul ettirebilecek olasılıktan yoksun bulunduğu zamanlar koyduğunu ve güçlenir olduğu an bunları bir kenara atıp şiddet yoluyla insanları Müslüman yaptığını ve *Kur'an*'a "(İslamdan gayrı gerçek din yoktur); kim İslamiyetten başka bir dine yönelirse onunki kabul edilmeyecektir" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 85); "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" (Tevbe Suresi, ayet 5) ya da "Yalnız Allah'ın dini ortada kalana kadar onlarla savaşın" (Bakara Suresi, ayet 193) şeklinde ve daha buna benzer nice hükümler koyduğunu, dinden çıkanların öldürülmelerini öngördüğünü (Rûm Suresi, ayet 30-31; Âl-i İmrân Suresi, ayet 90-91 vs.) ya da kılıç yoluyla İslamı yaymak için 27 savaş yaptığını bilmez görünürler. Oysaki *Kur'an* ve hadis kaynakları ve Muhammed'in yaşamları bunun örnekleriyle doludur. Al-Maverdî'nin *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı yapıtına şöyle bir göz atanlar İslamdan ayrılanların başına neler gelebileceğini dehşete düşerek anlarlar.[7]

---

yüzünde hepsi inanırdı. Öyleyken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?" ve 108. ayetinde, "Ey insanlar, Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş, sapıtan da kendi zararına olarak sapıtmıştır. Ben sizin bekçiniz değilim..." diye yazılıdır.

6 Benzeri hükümler için bkz. A'râf Suresi, ayet 185; Bakara Suresi, ayet 164; Nûr Suresi, ayet 43-44; Rûm Suresi, ayet 22-23; Gaşiye Suresi, ayet 17-20.

7 Dinden çıkanların öldürüleceklerine dair Muhammed'in koyduğu dehşet saçıcı hükümleri "Al-Maverdî" alkışlar. "Abu Yusuf", "Şeybâni", "Vakidî", "Taberî", "İbni Sa'd", "İbni İshak" ve "İbni Hişâm" gibi daha nice kaynak hep aynı doğrultudadır.

Genel Olarak "İrade Özgürlüğü" Diye Bir Şey Yoktur

Muhammed'in Tanrı sözü diye tanımladığı *Kur'an*, kişinin kaderinin ve doğumundan ölümüne kadar tüm yaşamının ve davranışlarının Tanrı iradesiyle belirlenmiş olduğunu gösteren hükümlerle doludur. Bunlardan birkaçını örnek olarak vermek gerekirse, Hûd Suresi'nde "Her şey apaçık kitapta tespit edilmiştir"; Âl-i İmrân Suresi'nde "(Tanrı) size daha analarınızın karnındayken dilediği gibi şekil verdi"; Nahl Suresi'nde "Bir şeyin olmasını diledik mi ona ol deriz olur"; Furkan Suresi'nde "Tanrı her şeyin... mukadderatını takdir etmiştir"; Müddessir Suresi'nde "Allah dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola sokar"; Enfâl Suresi'nde "Tanrı dilediğinin kalbini açar onu Müslüman yapar... dilediğinin kalbini dar kılar kâfir yapar"; Tekvîr Suresi'nde "Ve (siz) isteyemezsiniz... Allah istemedikçe" şeklinde ve daha buna benzer yüzlerce ayet vardır. Eğer "özgürlük" denen şey irade bağımsızlığıysa, şeriat dininde özgürlük diye bir şey yok demektir çünkü kişi için, Tanrı ve peygamber iradesi dışında iş görmek söz konusu değildir. Ne var ki şeriatçının kendine özgü bir özgürlük anlayışı vardır ki gerçek anlamda özgürlüğün inkârı niteliğindedir ve o da kişinin kendi özgür iradesine göre değil fakat Tanrı ve peygamber emirlerine göre yaşamını ayarlamaktır.

"Özgür" Olmak Demek, Köle Durumunda Bulunmamak Demektir

Görüldüğü gibi İslamda "özgürlük" anlayışı demokrasi ortamını yaratacak nitelikte bir şey değildir. Özgür olmak demek sadece köle durumunda bulunmamak demektir. Şu bakımdan ki İslam, Müslümanları "köle olmayanlar" (ki bunlar dahi kul diye çağrılırlar) ve "köle olanlar" diye ikiye ayırmıştır. Köle olmayanlar dahi bir bakıma köle sayılırlar çünkü kendi yaşamlarını kendi özgür iradelerine göre değil fakat çoğu kez kendi iradelerine ters düşen bir iradeye göre düzenlemek zorundadırlar. Daha başka bir deyimle kişiler için egemenliğin bir parçası olmak, doğal haklara sahip olmak, halk iradesini yani egemenliği oluşturmak, genel irade yoluyla kanunlar yapmak, şu ya da bu şekilde irade izhar etmek, bu maksatla oy kullanmak, kişinin doğal haklarını ihlal eden iktidarları değiştirmek diye bir şey yoktur. Oysaki bunlarsız demokrasi diye bir şey olmaz.

1.400 Yıl Boyunca Şeriat Ülkelerinde, Hiçbir Dönem İtibariyle Özgürlükçü Demokrasi Yeşerememiştir

Şeriat halkları gerçek anlamda özgürlüğün ne olduğuna 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar yabancı kalmışlardır. Müslüman halkların, özgür irade yoluyla kendi kendilerini yönetmeleri, akıl ürünü kanunlar çerçevesinde yaşamaları, kişilerin kendi doğal haklarından yararlanmaları, devletin kişi hak ve özgürlüklerini güvenlik içinde tutması, iktidarın kötü uygulamalarına karşı kişiler için direnme hakkı vs. diye bir şeyden haberleri olmamıştır.

Her ne kadar kısa bir süre için Mutezile sınıfının bağlandığı bir "özgür irade" kavramından söz etmek mümkünse de bu kavram dahi pek dar ve kısır bir alanda (ve o da Kur'an'ın Tanrı sözü olup olmadığı hususunda) ele alınmıştır. Buna rağmen Mutezile sınıfı mensupları dinsizlikle damgalanmışlar ve çabuk susturulmuşlardır. Denilebilir ki İslam dünyasında gerçek anlamda hiçbir zaman özgürlük diye bir bilinç doğmamış, özgürlük kavramı tartışması yapılmamıştır. Bir yazarın dediği gibi İslam dünyasında "özgürlük", insan haysiyetiyle ilgili ve öyle uğrunda ölünecek bir kavram olarak önem taşımamıştır.[8]

Hiçbir İslam ülkesinde, toplum ya da kişi özgürlüğü adına iktidar ihlallerine karşı ayaklanma, başkaldırma diye bir davranış görülmemiştir. Din emirlerine körü körüne uymaktan gayrı özgürlük nedir bilmeyen ve kendini Tanrı'nın ve onun yeryüzündeki temsilcilerinin kulu ve kölesi bilen kişilerin insanlık haysiyeti adına savaş vermeleri elbette ki düşünülemezdi. İslam dünyasının uygarlık noktasına ulaştığı söylenen dönemlerinde bile, yazar ve düşünürler arasında bu konulara eğilen pek çıkmamıştır. Ünlü El-Kindi ya da İbni Hazın, çeşitli tanımlamalar konusunda özgürlük deyimine yer bile ayırmamışlardır. Pek çoğu özgürlüğü, biraz önce dediğimiz gibi, köleliğin zıddı olan bir durum olarak tanımlamıştır. 16. yüzyılda Şemseddin al-Kuhistanî, *Cami ar-Rumuz* adlı kitabında şöyle der:

> "Özgürlük, dil bakımından karışmamış, temiz... (demektir). Hukuki bakımdan ise... bir kimsenin bir başkası tarafından yapılan iftiralardan arınmış halidir... ayrıı zamanda köleliğin zıddı olarak anlam taşır."[9]

İbni Arabî, *Futuhat* adlı yapıtında özgürlüğün sadece Tanrı bakımından söz konusu olduğunu söyler ve "özgürlük demek, kişinin sadece Tanrı'ya kul olması demektir" diye ekler.

---

8 Bkz. Louis Gardet, *La Cité Musulman*, Paris, 1954, s.64.

9 Bu alıntı için bkz. Rosenthal, *age*, s.27.

Pek nadiren bazı düşünürlerin, Eski Yunan kaynaklarından ve özellikle Aristo'dan esinlenmiş olarak siyasal özgürlük konularına eğildiklerine tanık olmaktayız. Fakat pek muğlak ve kapalı şekilde belirttikleri görüşlerinin etkisi olmamıştır. Farabî, *Kitab as-Siyasat al-madaniya* adlı yapıtında, çeşitli hükümet sistemleri konusunda görüşler belirtirken eşitlik esasına dayalı bir düzenden söz eder; halk kendi dileğine göre yaşam sürmektedir, diledikleri kişileri kendilerine lider edinirler ve kendilerine en fazla özgürlük vaat eden kimseleri seçerler. İşte bu sistem ideal olan devlettir. İbni Rüşd ise, biraz daha az bir cesaretle özgürlük denemesine girer.[10] Bilindiği gibi Farabî ya da İbni Rüşd ve benzerleri, Eski Yunan kaynaklarından yararlandılar diye yani gerçekleri *Kur'an* dışında aradılar diye, hep dinsizlikle ve bilgisizlikle suçlanmışlardır. Söylemeye gerek yoktur ki kişiler ve toplum bakımından irade özgürlüğüne sahip olmak demek, beşer iradesi dışı yollarla konmuş olan hükümleri, örneğin *Kur'an*'ı değiştirmek ya da yok etmek gibi sonuçlar doğurabileceği için bu sorunlara eğilmek dinsizlik sayılmıştır. Eğer İslam, din ve devlet işlerini ayrı tutmuş olsaydı, tıpkı Batı'da olduğu gibi şeriat ülkelerinde de kişi özgürlükleri hem devlet hem de din kuruluşunun kendi alanlarında olgunlaşması sonucunu yaratabilirdi. Fakat şeriat her an için özgür düşünceye karşı dikilmiş, din ve devlet sorunlarının eleştirilip tartışılmasına fırsat bırakmamıştır. Araplar dışında İslamiyeti kabul eden toplumlar için dahi, İslamın katı kalıpları içerisinde erimekten başka çözüm kalmamıştır. Örneğin Türkler, İslama girmeden önce akılcılığa yönelik, özgür iradeye önem veren ve dünya yaşamlarını gökten inme kurallara göre değil fakat akıl verilerine göre düzenleyen bir toplum oldukları halde, bu güzel geleneklerini şeriat dinini kabul ettikten sonra yitirmişlerdir.

Kölelikte "Özgürlük" ve "Özgürlükte" Kölelik

Beşer iradesi dışında yerleşmiş ve beşer iradesiyle değiştirilemeyecek nitelikte olan kurallara uyma geleneği, zamanla köleliği "özgürlük" şeklinde kabul etme alışkanlığını doğurur. Bu görüşten hareketle "Spinoza", daha ortaçağ döneminde, dünya işlerini dogmalara ve kutsal sayılan değişmez emirlere göre ayarlamanın fevkalade sakıncalı olduğunu söylerdi. Ona göre, eğer kişi, her davranışı itibariyle kendi özgür iradesi ve düşüncesi dışındaki emirlere mutlak

10 *Age*, s.27, 100-105; Bu konuda ayrıca bkz. İlhan Arsel, *Aydın ve "Aydın"*, 5. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

bir itaat içerisinde bulunur ve tüm yaşantısını bu kurallara uydurma zorunda kalırsa, bu alışkanlık onu artık her şeye körü körüne itaat etmenin "özgürlük" olduğu kanısına sürükler. Özgürlüğünü, hiç düşünmeden her şeye "itaat" etmekte bulur. Bu görüşünün kanıtı olmak üzere "Spinoza" Yahudileri örnek verir. Çünkü der:

> "Yahudiler bütün yaşamlarını ve her türlü davranışlarını din kanunlarına göre ayarlama alışkanlığındadırlar. Örneğin istedikleri ya da diledikleri zaman tarlalarını sürme olanağına sahip değillerdir ancak din kurallarıyla saptanmış olan mevsimlerde ve günlerde ve ancak her defasında tek cins hayvanla bu işi yapabilirler. Bunun gibi ekin ekip biçmek için belli usullere ve zamanlara göre hareket zorunluluğundadırlar. Yemek, içmek, giyinmek, yatmak, kalkmak, cinsi ilişkide bulunmak vs. her şey itibariyle yerleşik din kurallarına uymayı ikinci bir tabiat haline getirmişler ve 'itaat' etmeyi kölelik değil fakat özgürlük şeklinde görür olmuşlardır."[11]

Denilebilir ki Muhammed, çok daha fazlasıyla aynı alışkanlığı Müslümanlara aşılamıştır. Bir yandan kişilerin hem dış davranışlarını hem de kafalarının içine girercesine, düşüncelerine varıncaya kadar en ince ayrıntısıyla her şeylerini Tanrı ve "peygamber" emirleriyle şekillendirirken, diğer yandan da bu emirleri uygulamakla görevli bulunan iktidarlara mutlak itaati özgürlük şeklinde göstermiştir. İslam bilginleri onun siyasetini "fazilet" ilmi olmak üzere Müslüman halkların karakterine nakşetmişlerdir. "Gazali" ya da "İbni Teymiyye" gibi ünlüler, özgürlük tanımlamasını, kişilerin gözü kapalı şekilde halifeye (ya da Emir-ül mümine) itaat etmeleri gereği şeklinde formülleştirmişlerdir. Al-Maverdî gibi diğer ünlüler ise, yukarıdaki görüş doğrultusunda fakat biraz farklı olmak üzere, kişiler için Tanrı'nın "kölesi", "kulu" olmanın gerçek özgürlük sayılacağını savunmuşlardır. Al-Maverdî, *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı yapıtında, Tanrı ve peygamber emirlerine itaat edip etmemenin kişinin sorumluluğunu yaratacağını ve "kulluk" (kölelik) halinde bu tür sorumluluğun "özgürlük" şekline dönüşeceğini belirtirken şöyle der:

> "Bu metafizik kölelik kişilerin yeryüzü yaşamlarında mutlak özgürlüklerinin nedeni ve teminatıdır. Gerçekten de 'köle' olma bilinci içerisinde kişiler Tanrı'ya karşı bazı yükümler

11 Bkz. Benedict de Spinoza, *The Political Works*, ed. A. G. Worham, Oxford University Press, 1958, s.179.

(örneğin ona iman besleme, tapma vs.) altına girmişlerdir. Bu yükümleri yerine getirmek, bazı mükâfatlandırılmayı gerektirirken, bunların ihmali cezalandırılmayı gerektirir. (Söylemeye gerek yoktur ki) her ikisi de rızayla yapılan işlerde söz konusudur, kişilerin gösterdiği saygıya (ve itaate) karşılık, Tanrı ona her şeyden önce akıl ve 'özgür davranış' nimetleri bağışlamıştır..."[12]

Her ne kadar Al-Maverdî'nin mantığına kanıp, şeriata (Kur'an'a vs.) itaat edip etmeme serbestisinin, sanki kişide irade özgürlüğünün bulunduğu kanısına saplanmak mümkünse de bu mantığın "mantıksızlığını" belirtmek zor değildir. Bir kere şeriat düzeninde kişiler için Tanrı'ya (Kur'an'a vs.) "itaat edip etmemek serbestisi" diye bir şey yoktur çünkü bu emirler dışında hareket etmek en korkunç cezaları gerektirir; örneğin Müslüman kişi dinini terk etme serbestisine sahip değildir; İslamdan çıktığı an öldürülür. Ölüm cezasını sadece devlet değil fakat Müslüman her kişi yerine getirmekle görevlidir. Tanrı ya da peygamber aleyhinde konuşanlar, savaşanlar aynı korkunç cezalara muhataptır. Tanrı yerine kendi ilahına tapmak isteyenler için *Kur'an* "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" diye emir vermiştir.

Öte yandan "özgürlük" anlayışını Tanrı ve peygamber emirlerine itaat serbestisi şeklinde de tanımlamak yanlıştır. Çünkü özgürlük, insanın "insan" olmak itibariyle doğuştan sahip bulunduğu haklardan yararlanması yanında, bir de kendisinin irade izharı yoluyla oluşturduğu genel iradenin ortaya vurduğu kurallara uyup uymamasıyla ilgilidir. Beşer iradesiyle oluşmayan kurallara uyma serbestisi kişiyi kölelikten kurtarmaz ama beşer iradesi ürünü kurallara uymama serbestisi kişiyi özgürlük içinde tutar.

Osmanlı Devleti Yaşamında Gerçek Anlamıyla "Özgürlük" Bilinci Hiçbir Zaman Var Olamamıştır

Osmanlı toplumu, tıpkı diğer şeriat toplumları gibi, demokratik anlamda kişinin özgür olamayacağı zihniyetini miras almıştır. Şeriat zihniyeti içinde erimiş toplumlardan, demokratik yaşamalara olasılık sağlayıcı nitelikte kişi özgürlüğü gelişmesi beklemek kolay değildir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı dünyasının etkisiyle

12 Yabancı dilde araştırma yapanlar için bkz. Al-Maverdî, *El-Ahkâm es-Soultania; Traité du Droit Public Musulman*, c.1, çev. L. Ostrorog, Paris, 1906, s.63.

bazı aydınların (örneğin Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Şinasi vs. gibi) özgürlük sorunlarına eğildikleri görülmekle beraber, bunların özgürlük anlayışı "özgürlüğü yok etme özgürlüğü" şeklinde bir şey olmuştur. Örneğin "hürriyet âşığı" diye bildiğimiz ve hani gençliğimizde "Ne efsunkâr imişsin ah! Ey didarı hürriyet" şeklindeki satırlarını hayranlıkla ezberlediğimiz Namık Kemal'ler ya da onun kadar "hür" fikirli sandığımız Ziya Paşa'lar ve diğerleri aslında özgürlüğün ne olduğundan habersizdiler. Onlar için özgürlük, toplumu oluşturan kişilerin serbestçe irade izhar ederek kanunlar geçirmesi ya da bu kanunları yapacak olan temsilcileri seçmesi ya da insanın doğal haklarını ihlal eden iktidarı değiştirmesi vs. değildi. Aksine, onlar için önemli ve gerekli olan şey, kişilerin ve toplumun kendi iradeleri dışında yerleşmiş olan ve genellikle özgür akla aykırı bulunan şeriat emirlerine körü körüne itaat etmekti. Örneğin Namık Kemal, "Ben hür bir kişi olarak doğdum. O halde neden... beni köle haline getiren davranışların hukukiliğini kabul edeyim... Şeriatın (Tanrı sözü olarak) değişmezliğini düşünecek olursak, neden ben hakları her zaman için değişebilir olan insan yapısı kurallara dayatayım?.." derdi. Yani ona göre insan yapısı kanunlara uymak kişiyi özgür olma durumundan çıkarıp köle haline sokan bir şeydi; gerçek özgürlük Tanrı ve peygamber emirlerine uymaktı. Ona göre Müslüman kişiler ve Müslüman toplumlar ancak bu şekilde yaşayabilirlerdi çünkü akla ve ahlaka uygun yaşam ancak şeriat kurallarına uymakla sağlanırdı. Müslüman kişi, görevlerinin ve haklarının ne olduğunu ancak şeriat kanunlarından öğrenebilirdi; faziletin, musibetin, kötülüğün ne olduğunu ancak bu kanunlarla öğrenebilirdi. Tanrı ve peygamber emirlerinin varlığının nedeni kişinin en iyi, en adil, en doğru, en faziletli ve ahlaki şeyleri bulma yeteneğinden yoksunluğuydu. Eğer kişi için beşeri irade, akıl ve zekâ yoluyla konulacak hükümlere göre en uygun şekilde yaşamak mümkün olsaydı ve eğer akıl yoluyla iyiyi kötüden ayırmak mümkün bulunsaydı, böyle bir halde ilahi emirlere gerek kalmaz ve Tanrı bu hükümleri, peygamberi aracılığıyla yollamazdı. Fakat Tanrı, kişinin aklen ve fikren zayıf ve yetersiz olduğunu bildiği içindir ki yaşam boyunca uyulması gereken emirleri ve düzeni bildirmiştir.

Ziya Paşa da tıpkı Namık Kemal gibi, özgürlüğü şeriat kanunlarının varlığıyla tanımlar ve şeriat dışına çıkmayı "hürriyetsizlik" şeklinde alırdı. Onun anlayışına göre, yurttaşların kamu düzenini ve toplum yaşamını sağlayan kuralların yapımına katılmaları, kendilerinin hayrına değil, zararına olurdu. Bundan dolayıdır ki Ziya Paşa,

Tanzimat vesilesiyle şeriat dışı kanunların çıkarılmasını "hata" olarak görürdü. İlerdeki bölümlerde göreceğiz ki toplumun kendi yaşamını, beşer iradesi yoluyla hazırlanmış kanunlara göre düzenlemesinin özgürlük sayılacağı fikrini ilk kez Atatürk getirmiştir.

Şu bakımdan ki Tanzimat döneminde ve daha sonraları Genç Türkler ya da Yeni Osmanlılar diye bilinen grup mensuplarının savaşımı, halifeliğe, saltanat sistemine ya da egemenliğin Tanrı'dan gelir sayılmasına karşı değil fakat yönetimin kötülüklerine ve daha doğrusu "bürokrasiye" karşı olmuştur. Padişahın kişiliğini ara sıra eleştirirler fakat halifelik ya da padişahlık mevkiine, saltanat sistemine asla dokunmak istemezlerdi; aksine bu kuruluşlara karşı büyük bir bağlılık ve saygı gösterirlerdi.[13] Daha başka bir deyimle "Egemenlik kayıtsız şartsız millet iradesi olarak ortaya çıksın" şeklinde bir iddiaları yoktu. Onlara göre halifelik ve padişahlık mükemmel kuruluşlardı ve bu mevkide bulunan kişiler "yurtsever" kimselerdi. "Hürriyet" kahramanı Namık Kemal, kendi zamanının padişahını bile "bugüne kadar padişah kendisinden memleket yararına olarak yapılması istenilen hiçbir şeyi reddetmemiştir" diye överdi.[14] Yeni Osmanlıların çoğu, Abdülaziz'in adeta savunucusuydular; onu olumsuz davranışlara sürükleyenlerin, çevresindeki kişiler olduğunu söylerler ve bu nedenle Fuat ve Âli Paşa gibi yüksek görevlileri yererlerdi.[15]

19. yüzyılın ilk yarısı içerisinde yayımlanan Gülhane Hattıhümayunu'nu ve daha sonra çıkarılan hatları özgürlük özleminin ürünleri olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü bir kere bu demeçler toplumun ya da toplum temsilcilerinin arzu ve iradeleriyle ortaya konmuş şeyler değildir. Aksine bunlar, yabancı devletlerin zorlamasıyla Osmanlı hükümetine hazırlatılıp yayımlatılmış olan ve genellikle "gayrimüslim"lerin haklarını korumaya yararlı şeylerdir. Öte yandan bu demeçler hak ve özgürlüklerin ve insan şahsiyetinin haysiyetinin güvencesi olabilecek nitelikte şeyler de değildir. İlerde de göreceğimiz gibi bunlar padişah tarafından tek taraflı olmak üzere yayımlanan ve halka "ihsan ve hediyesi" şeklinde tanınan (ve her zaman yine onun tarafından geri alınabilecek olan) sınırlı bir haklar listesinden başka bir şey değildir.

---

13 Bu konuda bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Poliotical Ideas*, Princeton University Press, 1962, s.108, 119.

14 *Age*, s.108.

15 Bu hususta bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c.1, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1973, s.54 vd.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMIN "EŞİTLİKÇİ İNSAN HAKLARI" DÜZENİNE KAPALILIĞI NEDENİYLE OSMANLI DEVLETİ'NİN DEMOKRATİK YAŞAM VE GELİŞMELERDEN YOKSUN KALIŞI

Genellikle sanılır ve iddia olunur ki İslam eşitlik dinidir ve "soy boy davasını, ırk ayrımını kaldırmış", insanlar arası eşitliği esas almıştır. Oysaki bu hem nazari hem de ameli bakımdan çok yanlış bir iddiadır. Bunun böyle olduğunu anlayabilmek için önce kısaca İslamın eşitlik dini olduğu iddialarını özetleyelim.

Şeriat Dininin "Eşitlik" Esasına Yer Verdiği İddiaları

İslamın eşitlik dini olduğunu savunan Müslüman ve bazı yabancı yazar ve düşünürlerin dayanakları bazen *Kur'an,* bazen uygulama, bazen de her ikisidir.

Bazıları *Kur'an*'ın "Kim iyiliği ve insanların arasını bulmayı emrederse onun sözünde hayır var; Allah'ın razılığını kazanmak için bunları yapana büyük bir mükâfat vereceğiz" (Nisâ Suresi, ayet 114) şeklindeki ayetlerine sarılarak İslamın yeryüzü insanları arasında hiçbir ayrım yapmayıp, hepsine hoşgörü göstermek bakımından tam bir eşitlikle davrandığı kanısındadır.

Bazıları, İslamın bütün insanlar arasında değilse bile, İslama dahil bulunanlar arasında eşitlik gözettiğine inanırlar. Bunlara göre Tanrı Müslümanları birbirleriyle kardeş saymış ve aralarında eşitlik kurmuştur. *Kur'an*'ın "Hiç şüphe yok ki inananlar ancak kardeştirler... artık kardeşlerinizin arasını bulun, barıştırın, uzlaştırın onları..." (Hucurât Suresi, ayet 10) şeklindeki ayetlerini örnek verirler.

Tam bir bilinçsizliğe saplanmış olarak bu iddiaları öne sürenler, İslamın kölelik şeklindeki eşitsizlikleri giderdiğini, kölelerin durumunu iyiye götürdüğünü söylerler. Onlara göre eğer şeriat ülkelerinde kölelik kuruluşu süregelmişse, bunun sorumluluğu Türklerdedir; güya İslam köleliği yok etmek istemiş fakat İslamı bir türlü "anlayamayan vahşi Türkler" bu kuruluşu yaşatmışlardır.[1] Bunu söylerlerken köleliğin doğal bir kuruluş olarak ve hiç kalkmamacasına *Kur'an* tarafından öngörüldüğünü ve daha ilk anlardan itibaren, hem de bizzat Muhammed tarafından uygulandığını ve eğer kaldırma amacı söz konusu olsaydı herkesten önce Muhammed'in köle kullanmaktan kaçınacağını düşünmezler.

Bazıları (ki bu kategoriye yabancı yazarlar dahildir) İslamın bütün insanlar arasında eşitlik aramadığını ve yeryüzünü "Darülislam" (Müslümanların yaşadıkları yerler) ve "Darülharp" (kâfirlerin yaşadıkları yerler) olmak üzere ikiye ayırdığını fakat her şeye rağmen "inananlar" arasında ırk, soy vs. ayrımı yapmadığını öne sürerler. Ünlü tarihçi "Toynbee" bile, her ne kadar Emevi halifeleri döneminde yönetici durumunda bulunan Arapların, kendilerini siyah tenli ırk olarak üstün gördüklerini ve bu üstünlüklerini özellikle "kırmızı suratlı" olarak tanımladıkları Türklere ve Acemlere karşı ortaya vurduklarını söylerse de Müslümanların genel olarak ister siyah, ister sarı, ister kırmızı ve ister beyaz ırklara karşı "renk" ayrımı önyargısından uzak kalabildiklerini belirtir.[2]

Bir diğer tanınmış yazar, "Bernard Lewis", ırk ve renk ayırımı bakımından İslam dünyasında mutlak bir eşitlikten söz edilemezse de Güney Afrika ya da ABD'de olduğu gibi ırk (zenci) düşmanlığının görülmediğini belirtir. Hatta *Kur'an*'ın, "...dillerinizin ve renklerinizin ayrılığı; şüphe yok ki bunda bilenlere deliller vardır" (Rûm Suresi, ayet 22) ya da "Ey insanlar biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi aşiretler ve kabileler haline getirdik... şüphe yok ki Allah katında sevabı en çok ve derecesi en yüksek olanınız, en fazla çeki-

1 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

2 Bkz. Arnold Joseph Toynbee, *A Study of History*, Londra, 1939, s.226.

neninizdir" (Hucurât Suresi, ayet 13) şeklindeki ayetlerine değinerek görüşünü pekiştirmek ister. Ve şunu ekler ki her ne kadar *Kur'an*'da ırk ve renk ayrıcalığı ve eşitsizlik benimsenmemişse de daha sonraki dönemlerde *Kur'an* ve hadis yorumcularının gayretkeşlikleri yüzünden eşitsizlik durumları yaratılmıştır.[3]

Hemen belirtmemiz gerekir ki bu görüşleri öne sürerken Bernard Lewis, kendi iyi niyetlerinin sürüklediği bir hataya düşmüştür ki o da örnek gösterdiği bu hükümlerin eşitlik sağlar bir yönü olmadığı, hatta birazdan belirteceğimiz gibi eşitsizlik yarattığıdır.

Şeriat Düzeninde Kişisel Eşitsizlik, Doğumdan Başlayan, Yaşam Boyunca Süren ve Ölümden Sonra Devam Eden Bir Durumdur

Şeriatçının bilerek ya da farkında olmayarak saplandığı kişisel bir eşitsizlik anlayışı vardır ki kişi denen varlığı daha doğuşundan önce pençesine alır, bütün yaşamı boyunca pençesinde tutar ve nihayet ölümden sonra da ona eşlik eder ve ebediyetler boyunca sürer gider.

Kur'an'ın Âl-i İmrân Suresi'nde, "(Tanrı) size daha analarınızın karnındayken dilediği gibi şekil verir" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 6) şeklinde hükümler vardır ki yeryüzü eşitsizliklerinin başlangıç noktasını oluşturur. Yine aynı şekilde Ra'd Suresi'nde, "Allah dileseydi bütün insanları doğru yola sevk ederdi" (Ra'd Suresi, ayet 31) diye yazılıdır. Nûr Suresi'nde "Allah kime nur vermemişse, bir nur yoktur ona" (Nûr Suresi, ayet 40) ya da Hadîd Suresi'nde, "Yeryüzünde yahut canlarınıza gelip çatan hiçbir felâket yoktur ki biz onları yaratmadan önce, onu bu kitapta tespit etmemiş olalım" (Hadîd Suresi, ayet 22); En'âm Suresi'nde, "Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyete açar, kimi de saptırmak isterse... kalbini dar ve sıkıntılı kılar" (En'âm Suresi, ayet 125) şeklinde; yine En'âm Suresi'nde, "Allah dileseydi şirk koşmazlardı" (En'âm Suresi, ayet 107) diye; A'râf Suresi'nde, "Allah kimi yoldan çıkarırsa artık yoktur onu doğru yola sevk edecek... ve onları gözleri kör olarak şaşkınlıklara bırakır" (A'râf Suresi, ayet 186); Hûd Suresi'nde, "Yeryüzünde yürür hiçbir mahluk yoktur ki... onun mukadderatını tayin etmesin..." (Hûd Suresi, ayet 56); İbrahim Suresi'nde, "Allah dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola sevk eder... dilediğine lütfeder, ihsanda bulunur..." (İbrahim Suresi, ayet 4, 11); Bakara Suresi'nde, "Dilediğine

3 Bkz. Bernard Lewis, *Race and Color in Islam*, New York, 1971, s.1 vd.

kat kat verir..." (Bakara Suresi, ayet 261); Necm Suresi'nde, "Zengin eden ve sermaye veren odur" (Necm Suresi, ayet 48) gibi ve bunlara benzer daha nice hükümler vardır.

Bütün bu hükümlerden anlaşılan odur ki insanlar arasında eşitsizlik yaratmak Tanrı'nın amacı olmuştur ve o bu eşitsizlikleri kişilerin doğuşundan önce başlatmayı uygun bulmuştur. Çünkü bütün bu hükümlerde kişinin kaderi, tüm yaşamı ve inançları ve her şeyi daha doğmadan önce, ana karnında iken Tanrı tarafından saptanmış görünmektedir. İnsanları beyaz ya da siyah derili yaratıp beyazları üstün ve siyahileri aşağı sayan Tanrı'dır. İnsanları iman sahibi ya da imansız, iyi ya da kötü huylu fakir ya da zengin yaratan ya da yapan Tanrı'dır ve Tanrı bunları, kendine özgü gizli bir planla önceden ayarlamıştır. Tanrı bazı kişileri "kendinden bir ruhla, imanla kuvvetlendirmiştir", onların gönüllerine "iman nasip ve mukadder" etmiştir, onları "kıyılarında ırmaklar akan cennetlere" sokacaktır (Mücadele Suresi, ayet 22); keyfine göre dilediklerini doğru yola sevk eder (En'âm Suresi, ayet 88), dilediğine "hikmet ihsan eder, dilediğine etmez" (Bakara Suresi, ayet 269, 272)

Görülüyor ki İslama göre eşitsizliğin doğumdan başlayan ve bu yüzden yaşam süresince süren ve nihayet cennete ya da cehenneme Tanrı dileği gereğince atılma durumu bakımından ölümden sonraya uzayan niteliği vardır.

Şeriatın Eşitsizlik Yaratan Tabanı Hakkında

Şeriat dini, çeşitli kıstaslara dayalı olarak, esas itibariyle tam bir eşitsizlik tabanına oturtulmuştur. Bundan dolayıdır ki şeriat devleti, İslamın öngördüğü eşitsizlikleri sürdürmekle görevli devlet demek olmuştur. Şeriat dininin, eşitsizlik yaratma bakımından dayalı bulunduğu kıstasları:

1. "Din ve inanç" ayrılığından doğma eşitsizlikler (Müslüman olanlar ve olmayanlar gibi);

2. "Soy" kıstasından doğma eşitsizlikler (İbrahim soyuna mensup olanların ya da Kureyşlilerin en üstün oldukları gibi);

3. "Doğuş" kıstasına göre eşitsizlikler (Tanrı'nın insanları daha doğumdan önce dilediği gibi şekillendirmesi ya da kölelik ya da rızk gibi bakımlardan eşitsiz durumlarda kılması gibi);

4. "Irk ve renk" kıstasına göre eşitsizlikler (beyaz ya da buğday renkli insanların siyahilere nazaran daha üstün sayılmaları gibi);

5. "Cinsiyet" kıstasına göre eşitsizlik (kadınların dinen ve aklen

dûn olarak yaratılmaları ve bu nedenle erkek cinsinin kadınlara nazaran her bakımdan üstün, efendi, amir vs. durumda sayılmaları gibi).

Öte yandan eşitsizlik sadece bu yeryüzü dünyasına özgü bir şey olmayıp gelecek dünya yaşamları bakımından da söz konusu olan bir şeydir. Hatta cennete girme şansına sahip olanlar arasında dahi eşitsizlikler öngörülmüştür. Örneğin Muhammed'in söylemesine göre "Ömer bin Hattab" cennetteki insanların efendisi olacaktır.[4]

Bütün bu eşitsizlik durumlarını teker teker derinlemesine incelemek ayrı bir kitap konusudur; biz burada sadece kısa bir fikir edinmek üzere bazı hususları özetlemekle yetineceğiz.

Din ve İnanç Kıstasına Dayalı Olarak Şeriat Dininin Öngördüğü Eşitsizlikler

Din ve inanç bakımından eşitsizlik, esas itibariyle "Müslüman olanlar" ile "olmayanlar" arasında öngörülmekle beraber Müslümanlar arasında da söz konusudur.

Müslümanlar ile "Müslüman Olmayanlar" Arasındaki Eşitsizlik

Şeriat düzeninde dinden daha önemli, daha üstün, daha kutsal bir başka unsur, bir başka kıstas düşünülemez. Yeryüzü insanları, her şeyden önce bu kıstasa göre "Darülislam" (Müslümanların yeri) ve "Darülharp" (Müslüman olmayanların yaşadıkları yerler) diye iki bölüme ayrılmış olup, bu bölümler arasında hiçbir hususta eşitlikten söz edilmez çünkü İslam olan bölüm, gerek bu yeryüzü yaşamları boyunca ve gerek gelecek dünya yaşamlarında, diğer bölüme kıyasla her bakımdan üstün görülür.

Bir kere *Kur'an*'a göre İslamdan gayrı gerçek bir din yoktur ve Tanrı katında "muteber" olan tek din İslam dinidir. (Âl-i İmrân Suresi, ayet 19, 85) Başka din ve inanca yönelmiş olanlar "sapıtmış" sayılırlar. Bu nedenle Müslümanlar için Müslüman olmayanlara karşı devamlı bir savaş durumu söz konusudur. Bundan dolayıdır ki Müslüman olmayanların yaşadıkları yerlere "Darülharp" yani "savaş yeri" adı verilmiştir ve Müslümanlar için "yalnız Allah'ın dini (ortada) kalana kadar onlarla savaşmak" farz kılınmıştır (Bakara Suresi,

4 Bkz. Tirmizî, *Kitab Menakib*, Bap 16, Kahire, hicri 1292; Ahmed İbni Hanbal, *Musnad*, c.1, Kahire, 1313, s.8.

ayet 193); şu nedenle ki "Kesin olarak Tanrı katında (gerçek) din yalnızca İslamdır" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 19) ve "İslamdan başka dinlere rağbet edenler tam bir sapıklık ve ziyan içerisindedirler." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 85)

Şeriat anlayışına göre Darülharp'e dahil bulunanları da iki bölüme ayırmak gerekir ki bunlardan birini "müşrikler" (yani Tanrı'ya eş koşanlar ya da Tanrı'yı inkâr edenler), diğerini de "Ehli kitap" (yani kendilerine Tanrı tarafından kitap verilen Yahudiler, Hıristiyanlar vs.) oluşturur. İslam indinde bunlar arasında dahi eşit olmayan bir durum vardır çünkü birinciler ikincilere nazaran daha aşağı ve daha kötü bir kadere layık görülmüşlerdir; şöyle ki her ne kadar "Darülharp"e dahil olan bütün insanlara karşı savaş açmak gerekirse de bunlardan "Kitap ehli" olanlar için daha insaflı bir durum tanınmıştır ki o da şudur: Müşrikler hiçbir şekilde yaşatılmamalı, nerede bulunurlarsa mutlaka öldürülmelidirler çünkü *Kur'an* açıkça "(Ey Müslümanlar) Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün" (Tevbe Suresi, ayet 5) diye emretmiştir. Oysaki "Kitap ehli" olanlara karşı "...küçülerek elleriyle cizye verene kadar savaşın" emrini vermiştir. Daha başka bir deyimle İslam devleti sınırları içerisinde yaşayan Yahudiler ve Hıristiyanlar, "cizye" adını taşıyan ve "kafa parası" demek olan bir bedeli ödemek karşılığında yaşam hakkına sahip olabilir ve dinlerini koruyabilirler. Fakat Müslümanlara eşit durumda sayılmazlar. Hukuken ve diğer birçok bakımdan aşağı kılınmışlardır. Her ne kadar ibadetlerini, kendi ibadet yerlerinde (kilise ya da havra) yapabilirlerse de yeni ibadet yeri inşa edemezler; sadece eskilerini tamirle yetinirler. İlk halifelerden Ömer zamanında olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde bu olasılığın dahi yok edildiği çok görülmüştür. Örneğin 640'ta Mısır'ı fetheden Ömer, Hıristiyanlara yeni kilise ya da manastır inşasını yasakladıktan gayrı, harap şekilde mevcut olanların dahi tamirine izin vermemiştir. Emeviler zamanında bütün kiliseler cami şekline sokulmuştur; Eyyubiler zamanında yıkılan kiliselerin malzemesi (özellikle sütunlar) yeni inşa edilen camiler için kullanılmıştır.

Yine bunun gibi Yahudileri ve Hıristiyanları aşağılatan hükümlerin kolaylıkla uygulanabilmesi için onların özel işaret taşımaları öngörülmüştür. Daha sonraki dönemler itibariyle bu hükümlerin İslami gelenek şeklinde çeşitli ülkelerde uygulandığı görülmüştür. "Tanık" olarak mahkemede dinlenmezler; Müslümanlardan farklı giysilerle dolaşmak zorundadırlar. Bu uygulama daha ilk anlarda başlamıştır. Halife Ömer 640'ta Mısır'ı ele geçirdikten sonra oradaki Hıristiyanları; sırf Müslümanlardan tefrik edilebilsinler diye, farklı

elbise ve sarık giyme zorunluluğu altında tutmuştur. Hıristiyanlar "gıyar" adı verilen başka renkte bir bez ve "zunnâr" adı verilen kemer takarlardı. Bu uygulama daha sonraki yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Örneğin 14. yüzyılda Kahire'de, Yahudiler sarı kurdele, Hıristiyanlar ise mavi kurdele takma zorunda bırakılmışlardır. Gösterişli şekilde yaşamasınlar diye ata ve katıra binmeleri yasaklanmıştı; sadece eşek üzerinde dolaşmalarına izin verilmişti.[5] *Naîmâ Tarihi*'nde bu geleneğin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de zaman zaman şiddetlendirilmiş olarak izlendiğini görmekteyiz. Örneğin III. Murad döneminde Molla Abdülkadir'in ısrarlarıyla padişah, Yahudilerin kırmızı takkeyle dolaşmalarını emretmiş ve Müslüman mahallelere yakın yerde bulunan Yahudi mezarlıklarını yok ettirmişti.

Öte yandan Muhammed, Müslümanlara, Yahudilerle ve Hıristiyanlarla dost olmayı kesin şekilde yasaklamıştır. Örneğin *Kur'an*'a koyduğu Mâide Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Ey Müslümanlar! Yahudileri ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin; onlar birbirlerinin dostudur. Sizden kim onlara dost olursa, o da onlardandır..." (Mâide Suresi, ayet 51)

Buna benzer olmak üzere Mâide Suresi'ne de şunu koymuştur:

> "(Ey Müslümanlar) Sizin dostunuz... iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler..." (Mâide Suresi, ayet 55)

Sadece dost olmayı değil fakat onlara selam vermeyi, onlarla el sıkışmayı ve onlara iyi davranmayı da yasaklamıştır. Bu maksatla *Kur'an*'a "(Müslümanları) Allah'a (ve peygamberine) muhalefet edenlerle dostluk eder ve meveddet (sever) eder bulamazsın, ister babaları, ister oğulları olsun" (Mücadele Suresi, ayet 22) şeklinde ayetler koyduktan gayrı, bir de ayrıca "Zımnîlerle (Yahudilerle, Hıristiyanlarla) müsafaha etmeyin (selam için el sıkışmayın) ve önce siz selam vermeyin; yolda karşılaştığınız zaman, onları kenara çekilmeye mecbur ederek geçin" şeklinde hadisler bırakmıştır.[6]

Yine bunun gibi Müslümanların "kâfirlere" karşı haşin, sert ve hatta acımasız olmalarını ve lanet okumalarını sağlamak üzere hü-

---

5 Al-Makrizî'nin *Sulak* adlı yapıtından (c.1, s.909-913) naklen bkz. Bernard Lewis, *Islam...*, c.2, Harper-Row, 1974, s.232; Bernard Lewis, *Semites & Anti-Semites*, New York, 1986, s.91.

6 Ebu Hüreyre'nin rivayetine dayalı bu ve benzeri hadisler için bkz. İmam Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c.2, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975, s.507.

kümler koymuştur. Örneğin Nûr Suresi'nde "Allah'ın dini hususunda onlara acımayın" (Nûr Suresi, ayet 2) şeklinde ve Fetih Suresi'nde de "(Müslümanlar) kâfirlere karşı sert, birbirlerine merhametlidirler" (Fetih Suresi, ayet 29) şeklinde ayetler vardır. Bu doğrultuda olmak üzere de "(Benim ve Tanrı'nın dostları) müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu (olanlardır)..." şeklinde hadisler bırakmıştır.

Bununla da yetinmemiş fakat bir de kendisini peygamber ve *Kur'an*'ı da Tanrı kitabı olarak kabul etmedikleri için onların "yoldan çıkmış" kimseler olduklarını ilan etmiş, onlara lanetler ve küfürler edilmesini uygun görmüştür. Hatırlatalım ki Muhammed, Yahudilere ve Hıristiyanlara verilen *Tevrat* ve İncil gibi kitapların, aslında Tanrı tarafından İslami esasları kapsar olarak onlara indirildiğini fakat onların bu kitapları tahrif ettiklerini ve bu nedenle *Kur'an*'ın onlara da gönderilmiş olduğunu ve son peygamber olarak kendisine ve *Tevrat*'ın ve İncil'in aslı olarak *Kur'an*'a itaat etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunu yapmadıkları için onları düşman bilmiş, lanetlere ve küfürlere layık görmüştür. Örneğin Mâide Suresi'ne bu konuda koyduğu ayetler arasında şöyle olanları vardır:

> "Eğer (Yahudiler ve Hıristiyanlar) Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulasalardı şüphesiz (refah içinde yaşarlardı)..." (Mâide Suresi, ayet 66);
>
> "Eğer ehli kitap iman edip (Müslüman olup kötülüklerden) sakınmalardı... geçmiş kötülüklerini örter ve onları... cennetlere sokardık." (Mâide Suresi, ayet 65);
>
> "(Ey Muhammed, Yahudilere ve Hıristiyanlara) şöyle de 'Ey kitap ehli... çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz'..." (Mâide Suresi, ayet 59);
>
> "(Ey Muhammed)! De ki 'O kimseler ki Allah onlara lanet etmiş, gazabına uğratmış, onlardan maymunlar, domuzlar ve şeytana tapan kimseler yaratmıştır... doğru yoldan büsbütün sapanlar işte bunlardır'..." (Mâide Suresi, ayet 60)[7]

Yine bu doğrultuda olmak üzere Muhammed, "Kim ki azgınlara küfredip Allah'a iman ederse o en sağlam kulpa yapışmıştır" diye-

7 Burada Yahudilerin ve Hıristiyanların söz konusu edildiği hususunda bkz. Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İnkılâp Kitabevi, 1980, s.156, not 39.

rek kâfirleri küfür altında tutmuş ve Müslümanları da bu düşmanlık duyguları içerisinde harekete çağırmıştır.[8]

Müslümanlar Arası Eşitsizlikler

Her ne kadar Müslümanlar birbirlerinin kardeşi ve eşitiymiş gibi gösterilmişlerse de şeriat hükümlerine göre onlar arasında da büyük eşitsizlikler yaratılmıştır. Müslümanlar arası eşitsizlikleri, aşağıda kısaca özetleyeceğimiz gibi, çeşitli kıstaslara göre çeşitli açıdan ele almak mümkündür.

Araplarla Arap Olmayan Müslümanlar Arasındaki Arap Lehine Olmak Üzere Öngörülen Eşitsizlikler

Yanlış olarak sanılır ki şeriat düzeni Müslümanlar arası eşitliği esas bilmiş ve her şeyden önce Araplar ile Arap asıllı olmayan inananlar arasında ayrıcalık getirmemiştir; hatta eşitsizlik yaratmak şöyle dursun fakat Müslüman Arap'ı, Arap olmayan Müslümanın yanında ve bazen üstünde saymıştır. Bu iddialara dayanak olmak üzere örnek verilen hükümlerden biri şöyledir:

> "Ey inananlar, şüphe yok ki biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve sizi şu'ub ve kaba'il haline getirdik tanınsın diye. Şüphe yok ki Allah katında sevabı en çok ve derecesi en yüce olanınız, en fazla çekinenizdir..." (Hucurât Suresi, ayet 13)

Burada geçen "şu'ub" deyiminin "Arap olmayan Müslümanlar" ve "kaba'il" deyiminin de "Araplar" şeklinde anlaşılması gerektiği hususunda Arap yazar ve düşünürleri görüş birliğindedirler. Her ne kadar bu ayet hükmü, sanki inananlar arasında eşitlik varmış havasını yaratır gibi görünmekle beraber, aslında Arap'ın, Arap olmayana üstünlüğünü sağlayacak uygulamalara zemin sağlamıştır. Arapların, daha ilk anlardan ve özellikle Emevi saltanatı zamanında kendilerini Türklere ve Acemlere nazaran üstün görmeleri alışkanlığının kaynaklarını bu tür hükümlerde aramak gerekir. Arap yazarlar, Arap asıllı olmayan Müslümanları gücendirmemek, kaybetmemek siyasetini güderlerken bu tür elastiki hükümlerden yararlanmışlardır. Ne var ki bunu yaparlarken kendi söylediklerine kendileri de inanmamışlar ve pek dolambaçlı usullerle Arap üstünlüğü fikrini sürdür-

8 Her ne kadar yukarıdaki ayette putperestler ele alınsa da Muhammed, Yahudilerin *Kur'an*'ı kabul etmemeleri nedeniyle bu ayeti onlara yukarıdaki şekilde uygulamıştır. Bu konuda bkz. *Sahîh-i...*, c.10, s.28.

mekten geri kalmamışlardır. Bunu yaparlarken de *Kur'an*'ın Arap'ı yüceltici ayetlerine ve Muhammed'in, Müslümanlar arasında Arap üstünlüğünü sağlayıcı sözlerine sarılmışlardır. Hucurât Suresi'nin biraz yukarda belirttiğimiz ayetini Müslümanlar arası eşitlik ölçeği olarak gösterirlerken bile "kaba'il" deyiminin "Arapları" ve "şu'ub" deyiminin Arap olmayan Müslümanları kapsadığını belirtmek suretiyle Tanrı'nın bu iki grubu ayrı ve farklı olmak üzere yaratmış olduğunu anlatmışlardır.

Öte yandan Muhammed daha ilk anlardan itibaren "Arapların en mükemmeli Kureyşlilerdir, Kureyşlilerin en mükemmeli de Benî Haşim'dir" diyerek Müslüman Araplar arasında eşitsizlikler gördüğü gibi, soylu olmak ya da olmamak veya nesebin sahih olması ve olmaması bakımından da ayrıcalıklar öne sürmüştür. Bu hususu birazdan kısaca belirteceğiz fakat şimdilik şunu ekleyelim ki Arapları, Arap olmayan Müslümanlara nazaran üstün saymakla ayrıca eşitsizlik anlayışını pekiştirmekten geri kalmamıştır. Anımsamak gerekir ki Muhammed, kendisini her şeyden önce bir Arap bilmiş, Arap olmakla övünmüş, Arapları Arap olmayanlara üstün kılıcı nitelikte olmak üzere, "İnsanlığın en mükemmel sınıfı Araplardır; Arapları sevmek şu üç nedenle şarttır: 'Ben bir Arabım çünkü Kur'an Arapçadır ve cennet sakinleri Arapça konuşur'" demiştir. Öte yandan Arapları sevmeyi tüm Müslümanlar bakımından adeta Müslümanlığın şartı yapmıştır. "Arapları sevmek demek iman sahibi olmak demektir. Arapları seven beni seviyor demektir. Kim ki Arap'tan nefret eder, benden nefret ediyor demektir. Araplara hakaret eden, Arap hakkında kötü konuşan, Arap'ı aşağılatan kişi müşrik sayılır, zira Arapları küçültmek İslamı küçültmek demektir" şeklinde hadisler bırakmıştır.[9] Bundan dolayıdır ki daha ilk anlardan itibaren ve Arap'tan gayrı unsurların İslama girmeleriyle birlikte Arap olanlarla olmayanlar arasında ayrıcalıklar yaratılmış, üstünlükler ya da aşağılıklar kendisini göstermiştir.

Arap lehine yerleştirdiği bu ayrıcalığı öylesine işlemiştir ki Arap'tan köle olamayacağına ve Arap köleye sahip olanların bunları azat etmeleri gerektiğine dair hükümler koymuştur. İslamda halifeliğin Araplardan ve daha doğrusu Kureyş kabilesi mensuplarından çıkacağına dair hükümleri de burada belirtmek gerekir.

***

9 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.82 vd.

Biraz önce değindiğimiz gibi Arap yazarlar ve Arap din adamları, Arap asıllı olmayan Müslümanları gücendirmemek amacıyla İslamın eşitlik dini olduğunu söyleyerek Araplar ile Arap asıllı olmayan Müslümanlar arasında farklılık bulunmadığını savunur görünmekle, kandırma yollarıyla Arap üstünlüğü inancını bilinçaltına sokma kurnazlığını her devir itibariyle sürdürmüşlerdir. Nice örneklerden biri olmak üzere "Nafi İbni Cubayr İbni Mut'im"in, 9. yüzyıl yazarlarından "İbni Abd Rabbihi" tarafından nakledilen şu davranışına göz atmak yeterlidir:

Arap asıllı olmayan Müslümanların Araplarla eşit durumda bulunduklarını söyleyen bu din adamı, ibadet ederken Arap olmayan Müslüman kişilerin arkasına geçerek namaz kılmayı gelenek edinmişti. Neden böyle yaptığını kendisine soranlara, "(Arap olmayan Müslüman'ın) arkasında dua etmek suretiyle Allah katında mahviyet içinde bulunmak isterim" derdi. Ne var ki bu söylediklerinin sahte olup, her bakımdan Arap'ın üstünlüğüne inanır olduğunu, herkesin pek fark edemeyeceği şekilde ve çeşitli davranışlarıyla ortaya vurmaktan geri kalmazdı. Hatta sadece Arapları, Arap olmayanlara tercih etmekle yetinmez bir de Araplar arasında ayrım yapar, örneğin Kureyşlileri, Kureyşli olmayan Araplara nazaran üstün bulurdu.[10] Nitekim yukarıdaki olayı anlatan İbni Abd Rabbihi'den öğrenmekteyiz ki İbni Mu'tim, sokakta yürürken cenaze alayına rastladığında, cenazenin kime ait olduğunu sorar ve eğer bunun Kureyşlilerden birine ait bulunduğunu öğrenecek olursa, "Yazık akrabalarına" der, yok eğer bunun sadece bir Arap olduğunu anlayacak olursa "Yazık hemşerilerine" şeklinde konuşur fakat eğer bunun "mevladan biri" (yani Arap olmayan bir Müslüman) olduğunu öğrenecek olursa bu takdirde "Bu Tanrı'nın malıdır; Tanrı kimi isterse alır, kimi isterse bırakır" derdi. Daha başka bir deyimle Arap asıllı olmayan Müslüman bir kimsenin ölmesini "acınacak" ya da "yazık olacak" bir olay saymazdı. Aslında bu gibi kişilerin cenazesine hiç aldırış etmemek istemekle beraber, sırf İslamda "eşitlik" varmış gibi görünmek için "Tanrı malıdır" sözlerini sarf ederdi.

Yine Arap yazar ve tarihçilerinden öğrenmekteyiz ki İslamın daha ilk anlarında Araplar, Arap asıllı olmayan Müslümanları küçük görmüşler ve onları küçültücü adlarla, örneğin "mevali" adıyla çağırmışlardır. "Mevla" sözcüğünün çoğulu olan bu deyim "müşteri" ya da "hürlüğüne kavuşan kişi" anlamını taşır.

---

10 Bu olay için bkz. İbni Abd Rabbihi, *Al-Ikd-al-Farid*, c.3, Kahire, 1953, s.326-327; bu alıntı için bkz. Lewis, *Race and Color in Islam*, New York, 1971, s.24.

Arap olmayan Müslümanlar, sosyal, siyasal ya da mali ve diğer hususlarda Araplara nazaran aşağı kertede tutulmuşlardır. "İbni Abd Rabbihi"nin söylemesine göre Müslüman Araplar, sokakta Müslüman olmayanlarla yani "mevali"yle yan yana yürümezler, onlara yol ve öncelik vermezlerdi. Yemekte beraber olsalar kendileri yere otururlar, onları ayakta tutarlardı. Bilgide kendilerinden üstün ya da yaşça kendilerinden büyük bulunan bir mevlayı bile sofranın ucuna, en önemsiz kısmına oturturlardı. Namazı bozan şeyler arasında eşek, köpek, kadın vs. gibi şeyler arasında mevlayı da sayarlardı. Cenaze namazında Arap'ın bulunduğu yerde Arap olmayan Müslümana dua ettirmezlerdi.[11]

Arap'ın, Arap olmayan Müslümana üstün bulunduğu inancı, sadece Araplarda değil fakat Arap olmayan Müslümanlarda da yerleşmiştir çünkü yüzyıllar boyunca bu saydığımız din verileriyle beyinleri yıkanan toplumlar kendi öz benliklerini yitirmişler ve Arapları "Kavmi necip" (asil soylu kavim) şeklinde üstün ve kendilerini aşağı görme alışkanlığına saplanmışlardır. İlerdeki bölümlerde ayrıca belirteceğimiz gibi bu alanda Türkler kadar aşırı gideni olmamıştır. Çünkü Türkler, başkalarından çok daha büyük bir bağnazlığa kapılıp tam olarak Müslüman sayılabilmek için ruhen ve fikren "Araplaşmayı" ve böylelikle biraz olsun aşağı görünmekten sıyrılmayı denemişler ve bunu yaparlarken kendi özlerini, tarihlerini, dillerini ve her şeylerini kendilerine yabancı görmeye başlamışlardır. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı toplumunun üst tabakasını oluşturan sınıflar, padişahtan bilimadamı geçinenlere ya da yazarlara varıncaya kadar herkes (II. Abdülhamid, Ahmed Naim, Mustafa Sabri vs. gibi) bir yandan Arap'ı Türk'e nazaran üstün bulurlarken, diğer yandan da Türklükle alay etmeyi marifet saymışlardır.

Aynı şey, her ne kadar Türkler kadar değilse bile Acemler için dahi öyle olmuştur. Fakat onlar kendi soyluluklarına ve İslam öncesi atalıklarına, kendi dillerine bağlı kalabilmişlerdir. Firdevsi'nin Şehname'si bunun nice örneklerinden biridir. Acem yazarları ve düşünürleri arasında Acemliğinden sıyrılıp Araplaşmış olanlar çok bulunmakla beraber, bunlar arasında kendi geçmişini reddeden ve kendi soyuna düşman kesilen azdır. Oysaki Türkler arasında Türklük bilincine, Türk'ün öz diline, Türk'ün İslam öncesi tarihine ve gelenekelerine bağlı kalıp bununla övüneni parmakla sayılacak kadar azdır.[12]

---

11 İbni abd Rabbihi, *age*, c.3, s.326-327.

12 İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, 5. bölüm, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

***

Öte yandan beyaz ırka mensup olanlar, siyahilere nazaran biraz daha imtiyazlı bilinmişlerdir. Bu kıstas, köleler bakımından dahi kendisini belli etmiştir; şu bakımdan ki beyaz köle siyahi köleye nazaran biraz daha iyi durumda tutulmuştur. Zenci köleler en ağır ve pis işlerde, oysaki beyaz köleler daha temiz görevlerde, askerlikte, yönetimde vs. kullanılmışlardır.

Arap Üstünlüğü Bilincinin 20. Yüzyıldaki Belirtileri, Arap'ın İslam İçinde Kendisini En Üstün ve Efendi Görme Eğilimleri

İslam içinde Arap'ın özel ve üstün bir yeri olduğu inancı 20. yüzyılda daha bilinçli bir şekilde su yüzüne çıkar olmuştur. Türk egemenliği altında yaşadığı halde Arap, kendisini üstün ve Türk'e güya uygarlık aşılayan, Türk'ü "vahşetten kurtarmış olan" ırk, kavim durumunda görmekten geri kalmazdı. Tanrı'nın güya seçkin olarak yarattığı ve özel değer verdiği "ümmet" olma bilinci onda öylesine mutlak bir şekilde kökleşmişti ki en zavallı, en biçare ve aşağılık durumlarda dahi o, üstünlük hayallerini dile getirmekten kendisini alamamıştır.

Sayısız örneklerden biri olmak üzere, 1945'te Mekke şerifinin oğlu Kral Abdullah'ın yayımladığı ve Osmanlı Devleti'ne karşı Arap milliyetçiliğinin ayaklanması olaylarını kapsayan ve Arap ırkının İslam öncesi ve sonrası "meziyetlerini" ve "üstünlüğünü" savunan anılarına göz atmak yeterlidir. Tıpkı kendisinden önceki Arap milliyetçileri gibi Abdullah da Arapların Tanrı tarafından üstün bir kavim olmak üzere yaratıldıkları noktasından hareket eder. Tanrı güya Arap milletini, onlara kendi içlerinden bir peygamber göndermek ve kendi dillerinde kitap indirmek suretiyle diğer bütün milletlere tercih ettiğini ortaya vurmuştur. Güya Muhammed'in gelmesiyle ve *Kur'an*'ın indirilmesiyle Araplar yeniden doğuş (Rönesans) dönemine girmişler, Doğu'yu ve Batı'yı fethetmişler, "öncü" millet rolünü edinmişlerdir.[13]

Birinci Dünya Savaşı'nın en karanlık günlerinde (Haziran-Ağustos 1916) ve Türk'ü en zayıf bulduğu bir sırada İngilizlerle gizlice anlaşma yaparak Türk'ü arkadan vurmayı meziyet sayan bu Arap şeyhi, yıkarda söz konusu anılarında Taif şehrini nasıl kuşattığını, oradaki Türk kumandanını ve askerlerini nasıl "aman" verecek hale

13 Abdullah İbni Huseyn'in bu kitabı 1945'te yayımlanmış, 1950'de İngilizceye çevrilmiştir. Arapça metin için bkz. Abd Allah İbni al-Husayn, *Mudakkarat*, Kudüs, 1945. Çeviri için bkz. *Memoirs of King Abdullah of Transjordan*, ed. Philip P. Gravess, çev. G. Kuhri, Londra, 1950, s.243 vd.

soktuğunu, Türk askeri kıtasını nasıl teslim çaresizliğinde bıraktığını ve kalenin ele geçirilmesinden sonra nasıl Türk bayrağını indirtip yerine Arap bayrağını çektirdiğini, kendinden geçmiş bir edayla anlattıktan sonra kale kumandanı Galip Paşa'yı esir alışını ve onunla karşılaşmasını anlatır ve şöyle der:

> "(Galip Paşa) 'Bu büyük bir hezimet oldu Türkler bakımından... Şimdiye kadar kardeştik ve şimdi birbirimize düşman olduk' dedi. Rollerimizin tersine bir gelişme gösterdiği böyle bir durumda onun karşısında bulunmakta huzursuzluk duydum fakat mümkün olduğu kadar nezaket dairesinde ona 'Efendi (yani Araplar) tekrar efendiliğine kavuştu ve kendisine ışık (uygarlık) saçtığı (Türklerin) boyunduruğundan ve köleliğinden kendisini kurtardı' dedim. Suratı bir kâğıt parçası gibi bembeyaz oldu fakat hemen kendine gelerek 'Biliyordum ki Arap milleti bir gün bizden kendisini ayıracaktı fakat bunun bu kadar çabuk olacağını düşünmezdim.' 'Haklısınız' diye cevap verdim, 'çünkü bu ne kadar çabuk olursa, bizini için de o kadar iyidir'..."[14]

Bu aynı Arap şeyhi, daha sonraki yıllarda, özellikle Ürdün'ün bağımsızlığa kavuştuğu 15 Mayıs 1923'te, yukarıdaki sözlerini daha pekiştirici nutuklar verecek, Türk'ün İslamı gerilettiğini, Arap ülkelerini karanlıklara sürüklediğini tekrar edecektir. Bu konuşmasında Arap tarihinin kısa bir özetlemesini yaparken, Araplara Tanrı'nın bir hediyesi olarak ve Arap yaşamlarının en güç bir döneminde yolladığı Muhammed'in Arapları birleştirdiğini, onlara yeni bir ruh getirdiğini ve onları yeryüzünün "efendisi" haline getirdiğini, Muhammed'den sonra gelen Arap halifelerin ülkeler fethettiklerini, imparatorluklar kurduklarını, zengin bir uygarlık yarattıklarını, Emeviler, Abbasiler, Endülüsler ve Fatimiler gibi "muhteşem" devirlerin birbirini izlediğini fakat daha sonra Arapların "uygarlık nedir bilmeyen" Türklerin boyunduruğu altına girdiklerini ve o andan itibaren gerilediklerini, uygarlıklarını yitirdiklerini, bu durumun Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdüğünü fakat Tanrı'nın yeni bir yardımıyla (ve Hüseyin gibi bir lider sayesinde) yeniden uyanışa geçtiklerini, uygarlık rayına oturduklarını, Arap ayaklanmasında İngiliz hükümetinin dostça yardımlarının rol oynadığını ve bu sayede Türklere karşı başarılar

14 *Age*, s.152 vd.

sağlandığını anlatır. Bu konuşmasını yaparken kadehini, orada hazır bulunan İngiliz yüksek komiseri şerefine kaldırır.[15]

Arap'ın Kendi İçerisinde ve Arap Asıllı Olmayan Müslümanların da Arap Lehine Olmak Üzere Benimsedikleri Eşitsizlik Durumu

İslamda eşitsizlik sadece İslamın Arap unsurları ile Arap olmayan unsurlarının birbirlerine karşı durumu bakımından değil fakat aynı zamanda bu iki kategorinin kendi içerisinde de birtakım farklılıklara, aşağılıklara ve üstünlüklere konu olmaları bakımından da kendisini duyurtur olmuştur.

a) Müslüman Arap Unsurunun Kendi İçindeki Eşitsizlik Durumu

İslama göre Araplar, her ne kadar Arap asıllı olmayan Müslümanlara üstün sayılmışlarsa da eşitsizlik denen şey Araplar arasında da öngörülmüştür. Bu kitabımızın çeşitli bölümlerinde ve özellikle *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* adlı kitabımızda, *Kur'an*'ın Bedevi Arapları şehirli Araplara nazaran ne kadar küçük ve hatta hakir gördüğüne değinmiş ve örneğin Tevbe Suresi'nin "Bedeviler kâfirlik ve münafıklık bakımından şehirlilerden beterdirler" (Tevbe Suresi, ayet 97) ya da "Bedevi'lerden öyleleri vardır ki... belledikleri kötü belalar kendi başlarına gelsin" (Tevbe Suresi, ayet 98) şeklindeki ayetlerini ya da Muhammed'in "Kibirlenmek de at ve deve sahipleri ile mevaşi (binek ve kasaplık hayvanlar) sahibi bedevi fellahlardadır. Vakar ve tevazu ise koyun sahiplerindedir..."[16] şeklindeki sözlerini nakletmiştik.

Görülüyor ki Muhammed, Arapları bir bakıma meslek sınıfı kıstası itibariyle dahi eşitsiz durumda kılmış ve koyun sahiplerini üstün durumda bulmuştur.

Öte yandan Kureyşli olanlar ile Kureyşli olmayan Müslüman Araplar arasında ayrım yapmış, kendi mensup olduğu Kureyş grubunu, hem dinen hem de hukuken diğerlerine üstün saymıştır. *Kur'an*'a koyduğu "Kureyş" başlıklı 106. surede Tanrı'nın güya Kureyşlilere özel bir ilgi gösterdiğini, "yaz ve kış alışveriş için göçüp konarak yolculuk ederlerken uzlaşıp düzene girmelerini" istediğini, korkudan ve açlıktan kurtulmalarına ve doyurulmalarına çalıştığını açıklamıştır.

Bundan başka Arap ana babadan doğanlar, babası Arap fakat anası Arap olmayan birleşmelerden doğmuş olanlara nazaran daha asil, daha üstün kabul edilmiştir.

Araplar lehine böylesine özel ve ayrıcalıklı bir davranışı Tanrı'nın neden dolayı Araplara ve Araplar içinden de sadece Kureyş kabile-

15 *Age*, s.210.

16 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.9, s.64, Hadis No: 1361.

sine gösterdiği ve neden diğer toplumları buna layık görmediği, Muhammed'in söylemesine göre, kuşkusuz ki Tanrı'nın kendisinin bileceği bir iş gibi görünmektedir.

b) Genel Olarak Müslümanlar Arası Eşitsizlikler

Müslümanların genel olarak kendi içlerinde muhatap bulundukları eşitsizliklere gelince, bunu da yine belli kıstaslara göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Paye, Unvan, Rızk ve Derece Bakımından Müslümanlar Arası Eşitsizlikler

Muhammed'in yerleştirdiği *Kur'an* ve hadis hükümlerinden anlaşılmaktadır ki Tanrı, tam bir keyfilik içerisinde, Müslümanlardan bazılarını özellikle seçmiş, bunlara lütuflarda bulunmuş, unvan, paye ve rızk bakımından diğerlerine üstünlük sağlamıştır; bir kısmını bir kısmına hizmet etmekle görevli kılmıştır. *Kur'an*'a göre Tanrı güya şöyle konuşur:

> "Biziz geçimlerini aralarında paylaştıran dünya yaşayışında ve bir kısmını bir kısmına hizmet etsin diye bazılarını derece bakımından bazılarından üstün halk ettik." (Zuhruf Suresi, ayet 32)

Bunu pekiştirir nitelikte olmak üzere Nahl Suresi'nde şu yazılıdır:

> "Allah kiminize kiminizden daha bol rızk verdi. Bol rızk verilenler, rızklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar..." (Nahl Suresi, ayet 71)

Daha başka bir deyimle eşitlik sağlanmasını Tanrı adeta yasaklamış gibidir.

Kur'an'a göre Tanrı yine güya halkın bir kısmını, daha iyi yaşam koşulları içerisinde olmak üzere diğer bir kısmına üstün yaratmıştır fakat bunu sırf bir sınav olmak üzere yapmıştır. Bu sınavdan iyi geçenler için gelecek dünyaların cennetleri vardır. En'âm Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Ve Biz 'Allah'ın aramızdan seçip lütfettiği bunlar mı?' demeleri için, halkın bir kısmını bir kısmıyla sınarız..." (En'âm Suresi, ayet 53)

Ve işte Tanrı'nın bu şekilde nimetlendirdiği kişiler özellikle unvan, paye ve rızk bakımından üstündürler.

Söylemeye gerek yoktur ki bu tür hükümler maddi eşitsizliğe "meşruiyet" vermek ve böylece eşitsizliği sürdürüp götürmek için konmuştur.

2) Cinsiyet (Kadın-Erkek Ayrılığı) Bakımından Eşitsizlikler

Şeriat düzeninin temelinde yatan eşitsizlikler içerisinde en olumsuz sonuç yaratanı, kuşkusuz ki cinsiyet kıstasına dayalı olan ve kadınlar aleyhine yaratılan eşitsizliklerdir. Her ne kadar başka dinlerde de kadını erkeğe nazaran aşağı kılan esaslar bulunmakla beraber, hiçbir yerde ve hiçbir dinde bu eşitsizlik İslamdaki boyutlara erişememiştir. Konuyu *Şeriat ve Kadın* adlı kitabımızda işlemiş olduğumuz için burada fazla durmayacağız. Fakat kısaca belirtmekte yarar vardır ki Muhammed'in tanımlamasına göre kadınlar "Aklen ve dinen dûn (aşağı, eksik vs.) yaratıklardır" ve bu nedenle erkeklerin emrinde kılınmışlardır. "Aklen" eksik yaratıklardır çünkü *Kur'an*'da iki kadının tanıklığının bir erkeğin tanıklığına bedel olduğu yazılmıştır. "Dinen" eksik yaratıklardır çünkü hayız gördükleri (âdetli oldukları) zamanlar namaz kılmak, oruç tutmak ya da Kâbe'yi tavaf vs. gibi dinsel davranışlarda bulunamazlar.[17] Daha başka bir deyimle, kadın ve erkek arası eşitsizlik doğuştan var olan yani doğal bir eşitsizlik niteliğindedir çünkü (tabii Muhammed'in söylemesine göre) kadınların "eksik akıllı ve eksik dinli" olmalarını ve erkeğe nazaran aşağı durumda bulunmalarını isteyen bizzat Tanrı'dır. Bu arzusunu pek çeşitli şekillerde ortaya vurmuş ve erkeklerin kadınlara birçok yönden üstün olmaları için hükümler koymuştur. Örneğin erkeği derece itibariyle kadına üstün saymış; mirasta kadının payını erkeğin payına nazaran yarı miktarda tutmuş; tanıklık işinde iki kadının tanıklığını bir erkeğin tanıklığına eşdeğer kılmış; boşama hakkını sadece erkeğe tanımış; diyetle kurtulmada erkek lehine ayrıcalık yapmış; erkeğe kadının üstüne evlenme hakkını tanıyıp, kadını bundan yoksun kılmış; çoğu meslekleri ve daha doğrusu erkeğin üzerinde amirlik durumunu (örneğin yargıçlık, hükümdarlık vs. gibi) kadınlara yasaklamış ve kadınlar aleyhine olmak üzere daha nice eşitsizlikleri uygun bulmuştur. Kadın-erkek eşitsizlikleri sadece bu yeryüzü yaşamları itibariyle değil fakat gelecek dünya yaşamları bakımından da öngörülmüştür; cennette en güzel köşeler, en parlak mükâfatlar, en cazip yaşamlar hep erkeklere layık bulunmuştur. Müslüman erkeklerine vaat olunan mükâfatlar arasında "Kara, iri gözlü ve memeleri yeni sertleşmiş ve bakire güzel kızlar" vardır ki eşitsizlik durumu açısından Müslüman kadınları, muhtemelen faz-

17 Bu hususlar için bkz. *Sahîh-i...*, c.1, s.224, Hadis No: 209.

lasıyla rahatsız edecek niteliktedir. Her ne kadar yeryüzü yaşamları sırasında kocalarına en iyi hizmette bulunan, en bağlı ve sadık olan kadınların da cennetlere girecekleri açıklanmışsa da oraya ayak basan kadınların ilk görecekleri şey, uğrunda bunca fedakârlık ettikleri kocalarının cennet hurileriyle sarmaş dolaş şekilde sevişmeleri olacaktır. Bu itibarla cennet onlar için bir mükâfat yeri değil, aksine bir azap yeri olacak ve şeriatın yarattığı eşitsizliğin bitmez olduğunu anlayacaklardır.[18]

Hemen eklemek gerekir ki şeriat dini, eşitsizlik anlayışını kadın sınıfını "dayak atılmaya" ve hatta hakir görülmeye layık boyutlara ulaştırmaktan geri kalmamıştır. Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, Müslüman kocaya, "itaatsizlik" ya da "inatçılık" etmelerinden endişelendiği karılarını dövmesini emretmiştir. (Nisâ Suresi, ayet 34) Yine Muhammed'in söylemesine göre, "Namazı kat'eden (bozan) şeyler 'kara köpek', 'eşek', 'domuz' ve 'kadındır", "Uğursuzluk üç şeyde vardır: karıda, evde ve atta", "Erkekler için kadınlardan daha zararlı bir fitne yoktur", "Cehennemin çoğunluğunu kadınlar oluşturur".[19]

Bütün bu ve benzeri nice hükümlere ve uygulamalara rağmen, şeriat zihniyetine saplı kimseler, İslam dininin, kadın haklarına saygılı olup bu hakları şimdiye kadar asla ulaşılamamış kerteye getirdiğini iddia ederler çünkü akılcılığa yabancı bir düşünce tarzına saplıdırlar.

3) Irk ve Renk Farkı Esasına Dayalı Eşitsizlikler, Siyahilerin (Zencilerin) Aşağı Görülmesi

Siyah derililerin ve özellikle Afrika zencilerinin İslam indinde aşağı görüldüğü tarihi bir gerçektir. Cildi kara olanlar, sadece köle olarak beyaz derili kölelerden çok daha kötü koşullar altında tutulmuş değil fakat genel olarak zenciler, Müslüman dahi olsalar fazla saygı ve sevgiye layık değerde kabul edilmemişlerdir. Bu önyargının kökenlerini, siyah (kara) rengin bir bakıma uğursuzlukla, kötülükle, günahkârlıkla ya da lanetlenmeyle ilişkin tanıma bağlanmış olmasında aramak mümkündür. "Kara suratlı" ya da "kara ruhlu", "kara talihli", "ağarmış yüzlü" ya da "kararmış yüzlü" vs. gibi deyimler söz konusu tanımlamanın günlük yaşamlardaki yerini göstermeye yeterli birkaç örnektir. "Kara", "siyah" rengin böylesine olumsuz bir anlama alınmasının nedeni ise *Kur'an* ve hadis hükümleridir.

---

18 Bütün bu konularda daha geniş bilgi için bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 24. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

19 Bu konudaki İslam kaynakları için bkz. İlhan Arsel, *age.*

Gerçekten de *Kur'an*'ın Âl-i İmrân Suresi'nde, "...Birtakım yüzlerin ağaracağı ve birtakım yüzlerin kararacağı günde büyük azap onlaradır. Yüzleri kararanlara 'İnanmanızdan sonra inkâr eder misiniz? İnkâr etmenizden dolayı tadın azabı. Yüzleri ağaranlar ise, Allah'ın rahmetindedirler..." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 105-107) şeklinde ayetler yer almıştır. Her ne kadar bu ayetlerde geçen "ağaran" ve "kararan" sözcükleri mecazi anlamda alınmış gibi görünmekle beraber, her biri ayrı ayrı "kötülüğün" ya da "iyiliğin" ifadesi olmak itibariyle yukarıdaki sonucun doğmasını sağlarlar.

Kur'an değerinde kabul edilen hadis kaynağında da cildi siyah olanları aşağılatan ve değersiz kılanları çoktur. Muhammed'in kara derili Habeşler için "Aç kaldıkları zaman hırsızlık ederler, karınları doyduğunda cima yaparlar" dediği ve bunun Arap atasözleri arasında yer ettiği söylenir.[20]

Bundan başka yine Muhammed'in "Ey Ashabım... üzerinize tayin olunan vali başı siyah kuru üzüm gibi saçlı Habeşi bir köle olsa bile (onlara) itaat ediniz"[21] ya da "(Kadınları kendinize inanmışlıkları için eş alınız); yarık burunlu zenci köle kadar eğer (Müslüman) ise tercih edilmelidir" şeklindeki sözlerinde "kara ciltli olanlar, en kötü, en uğursuz ve en aşağılık olmakla beraber din adına çekilmelidir" anlamı yatar.

Fakat bir de Ebu Hüreyre'nin rivayetine dayalı olarak Muhammed'in bıraktığı önemli bir hadis vardır ki siyah bir cilde, kara bir deriye sahip olmanın utanç verici bir şey olduğunu anlatmaya yeterlidir ve özeti şöyledir:

> "Benî İsrail'de abraş,[22] kel ve kör üç kişi vardı. (Tanrı) bunları (sınamak) istedi. Melek abraşa geldi, 'En çok neyi seversin?' dedi. Abraş 'Güzel renk, güzel ten (ve nermin vücut). Çünkü halk beni çirkin görüyor (benden iğreniyor)' dedi. Resûlullah buyurmuş ki Melek abraşın vücudunu sıvadı. Ondan bu çirkin manzara gitti de ona güzel bir sima, güzel bir ten verildi. Bundan sonra Melek ona, 'En çok hangi malı seversin?' diye sordu. Abraşlıktan kurtulan kişi, 'deveyi' dedi... Bunun üzerine Melek ona bir deve (verdi ve) 'mübarek olsun' diye dua etti..."

---

20 Buna benzer bir hadisin Türkler hakkında da söylendiği iddia olunur. Bu hadis için Aganî ile Meydânî'nin yapıtlarına bakınız. Ayrıca bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, 8. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.62 vd.

21 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.314, Hadis No: 2124.

22 "Abraş" sözcüğü derisi siyah ya da çirkin ya da "alaca" olanlar için kullanılır.

Bundan sonra Melekbaşı kel olan kişi ile kör bir kişinin yanına gider ve onlara da aynı soruları sorar. Onlar da kellikten, körlükten kurtulmak isterler. Melek onları kellikten ve körlükten kurtardıktan sonra en çok hangi malı sevdiklerini sorar; aldığı cevaba göre birisine sığır, diğerine de koyun hediye eder.

Bir süre sonra deve, sığır ve koyun sahiplerinin hayvanları yavrularlar. Böylece her birinin sürüleri ve bol varlığı olur. Bundan sonra günün birinde Melek, varlığa kavuşan bu kişileri teker teker ziyaret eder. Önce abraşa gelir ve şöyle der:

> "Ben fakir bir kişiyim. Yol üzeri maişet ve memleketime (ulaşma) sebepleri kesilmiştir... Şimdi ben, sana güzel bir renk, güzel bir vücut ve birçok mal veren Allah rızası için, senden bir deve isterim ki bu seferimde onun üzerinde muradıma ve vatanıma erişebileyim."

Bunun üzerine bu eski abraş ona, "İyi ama hak sahipleri (isteyen fakirler) çoktur. (Her gelen dilenciye bir deve vermek işime gelmez)" der. Melek ona, "Öyle sanıyorum ki ben seni tanıyacağım. Sen halkın iğrendiği abraş kimse değil misin? Sen fakirdin de bu malı sana Allah vermişti" deyince abraş ona, "Hayır, ben bu mala atadan ataya intikal ederek vâris oldum" diye yanıt verir. Melek de abraşa, "Eğer sen bu iddianda yalancıysan Allah seni eski hâline çevirsin" der. Ve Tanrı adamı yine o eski kirli siyah rengine çevirir.

Bundan sonra Melek kellikten kurtulmuş olan kişinin yanına gider ve tıpkı abraşa dediği gibi ona da aynı şeyleri söyler. Fakat bu kişi de ona malından bir şey vermez, geri çevirir. Tanrı da onu yine eski kel haline sokar.

Bu kez Melek evvelce kör iken gözleri görür olan kişinin yanına gelir ve aynı şeyleri söyler ve ondan bir koyun ister. Bu kişi ona şöyle der: "(Gerçekten) ben (kördüm, Tanrı) gözlerimin nurunu iade etti. Fakirdim (Tanrı) beni gani kıldı. (İşte koyunlarım) dilediğin kadar al..." Bu yanıttan çok hoşnut kalan Melek ona şöyle der: "Malını (tamamen) muhafaza et! Allah sizin üçünüzü (sınadı). Allah senden razı oldu. İki dostun (abraş ile kel) de Allah'ın gazabına uğradılar."[23]

Görülüyor ki Muhammed, pis ve siyah derili insanların sadece fiziki ve sadece dış görünüş itibariyle değil fakat ruhen de kötü ve nankör oldukları kanısında olup, yukarıdakine benzer hikâyelerle Müslümanlar arası eşitsizliğin bu yönlerini de ortaya vurmuş bulunmaktadır.

---

23 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.9, s.193, Hadis No: 141.

Öte yandan yine Muhammed'in, zencileri "çarpık", "kötü" yaratıklar şeklinde tanımladığına ve bu nedenle onlarla evlenmeleri yasakladığına dair hadisler bıraktığı söylenir. Örneğin bir seferinde Araplara hitaben şöyle konuşmuştur:

> "(Ey Araplar) kendinizden olanla evlenin... ve yapacağınız çocukların (gelecek kuşakların) safiyeti bakımından dikkatli olun ve zencilerle evlenmekten kaçının çünkü zenciler çarpık (kötü) yaratıklardır."

Bir başka vesileyle de "Nesebinize (neslinize, şecerenize) zenci soyundan birini sokmayın" diye eklediği kabul edilir.[24]

***

Her ne kadar Muhammed'in, zenci bir kişinin mezarı başında namaz kıldığı ve bununla ırk ve renk ayırımı gözetmediğini ortaya vurduğu iddia edilirse de bu iddiaların biraz yukarda söylediklerimizi cerh eder bir yönü yoktur. Şöyle ki Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre, yıllar boyu Mescid-i Şerifi süpüren bir zenci, günün birinde vefat edince vefatını Muhammed'e haber vermezler; sırf zenciyi hakir saydıkları ve haberi Muhammed'e bildirmeye gerek görmedikleri için. Düşünürler ki eğer Muhammed onun namazını kılacak olursa etrafta zenci bir kimseyi şereflendirdiği kanısını yaratmış olacaktır. Fakat haberi alan Muhammed zencinin kabri başında namaz kılar.[25]

Ne var ki zencinin kabri başında namaz kılmasının nedeni ırk ve renk ayrımı yapmamasından ya da zenciyi gerçekten adam yerine saymasından değil fakat mescit gibi yerlerde hizmetlerin görülmesini teşvik etmek istemesindendir. Gerçekten de Buhâri'nin bildirdiği gibi mescit gibi yerleri süpürmek ve temizlemek gibi işlerin parasız ya da çok az bir ücretle görülmesini sağlamak amacıyladır ki Muhammed, bu kimselerin gelecek dünya yaşamlarında mükâfatlara konacaklarını ilan etmiştir. Kuşkusuz ki cennet vaatleriyle bu tür işlere gönüllü çekmek istemiştir. Zencinin kabri başında namaz kılması da bu düşüncesinin bir uzantısıdır.

Her ne kadar Beyhakî gibi kaynaklar zenci kadının gecenin geçkin bir vaktinde öldüğünü ve olaydan haberdar olanların Muhammed'i uykudan uyandırmamak, rahatsız etmemek için böyle hareket ettiklerini bildirirlerse de tatmin edici bir yorumda bulunmuş sayıl-

---

24 Fransızca çeviri için bkz. Ibn Abd al-Rauf, *Risala*, c.2, Hesperis-Tamuda, Fas, 1960, s.2; ayrıca bkz. Lewis, *age*, s.92, not 121-122.

25 Bazı kaynaklara göre bu zenci kişi erkek, bazılarına göre ise kadındır. Yukarıdaki hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.2, s.399, Hadis No: 286.

mazlar. Çünkü bir kere gece vakti ölen bir kimsenin namazı esasen derhal kılınacak değildir. Öte yandan ölen kişi, namazı kılınmaya değer bir kimse olmuş olsaydı, bu takdirde Muhammed onlara "Neden beni uyandırmadınız?" diye çatardı. Fakat bütün bunlar bir yana, bir de şu var ki zencinin kabri başında Muhammed'in namaz kıldığına dair yukarıdaki hadisin ne derece sağlam olduğu da tartışmalıdır. Üstelik de kabir üzerine namaz kılmanın caiz olup olmadığı hususu da bugüne kadar çözümlenmiş değildir.[26]

Bütün İslam tarihi boyunca Arap edebiyatı, derisi siyah olanların "aşağılık" ve "değersiz" durumuna ilişkin konuları işlemiştir; Arap edebiyatının şaheserlerinden sayılan *Binbir Gece Masalları*, zencileri alaya alıcı, aşağılayıcı hikâyelerle doludur. Her ne kadar Basralı El-Cahiz (776-869) siyahilerin olumluluğunu savunmuş olmakla beraber, her şeye rağmen zekâ ve idrak bakımından geri olduklarını belirtmekten geri kalmamıştır. Onun bu görüşlerini *Kitâb al-Bukala*[27] ya da *Kitâb al-Hayavan*[28] adlı yapıtlarında bulmak mümkündür. Yine bunun gibi "Şeref al-Zaman Tâhir Marvazî"nin *Çin, Türkler ve Hindistan* üzerine yazdığı kitapta siyahiliğin "kusur" olduğu anlatılmıştır.[29]

İslam ülkelerinde zenci köle, beyaz köleye nazaran daha aşağı görülmüş ve çok daha kötü ve zor koşullar altında tutulmuştur. Beyaz köleler daima daha iyi, temiz işlerde ve özellikle devlet hizmetlerinde (yönetici ya da asker olarak) kullanıldıkları halde zenci köleler en basit, en süfli ve en zor işlerde, hizmetçi olarak (ya da haremde) kullanılmışlardır. Asker olarak hizmete alındıkları zamanlar dahi pek nadiren yüksek rütbelere (örneğin kumandanlık mevkilerine) getirilmişlerdir; oysaki beyaz kölelerden devletin en yüksek mevkilerine gelenler ve hatta hanedanlık kuranlar olmuştur.

Kölelikten kurtulma konusunda da zenci köle ile beyaz köle arasında eşitsizlik gözetilmiştir; kölelikten çıkan bir zencinin aşağılık durumdan kurtulması pek nadiren görülmüştür.

Özel hukuk alanında da beyaz derili olanlarla siyah derili olanlar arasında ayrıcalıklar gözetilmiştir. Biraz yukarda Muhammed'in "Çocuklarınızı zencilerle evlendirmekten kaçının çünkü zenciler çarpık yaratıklardır" ya da "Nesebinize zenci soyundan birini sokma-

26 *Sahîh-i...*, c.2, s.399 vd.
27 El-Cahiz, *Kitâb al-Bukala*, Şam, 1938, s.253.
28 El-Cahiz, *Kitâb al-Hayavan*, c.2, Kahire, 1938, s.314.
29 Minorski tarafından İngilizce çevirisi için bkz. Şeref al-Zaman Tâhir Marvazî, *On China, The Turks and India*, Londra, 1942, s.55.

yın" diye konuştuğuna değinmiştik. Her ne kadar siyahilerin beyaz ırktan kadınlarla evlenmeleri nazari olarak mümkün görülmüşse de şeriat hukuku, Muhammed'in sözlerinden esinlenerek, bunu önleme yolunu aramıştır.

4) Soy Kıstasına Göre Eşitsizlik

Şeriata göre eşitsizliğin bir de soy kıstasına dayalı olanı vardır ki Müslümanları, insanların en asil sınıfı durumunda gösterme amacını taşır. *Kur'an* ve hadis hükümlerine göre güya Tanrı, bazı soyları bazı soylardan daha faziletli olmak üzere yaratmıştır. Örneğin Âl-i İmrân Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Şüphe yok ki Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim'i soyunu ve İmrân soyunu seçti, âlemlere üstün etti." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 33-34)

Sadece kişiler ve toplumlar bakımından değil fakat peygamberler bakımından da eşitsizlik asıldır. İsrâ Suresi'nde, "Ant olsun ki bazı peygamberleri bazılarından üstün ettik" (İsrâ Suresi, ayet 55) deniyor. Ve Muhammed gelmiş geçmiş peygamberlerin en yücesi ve sonuncusu sayılıyor.

5) Kölelik Esasına Dayalı Eşitsizlik ve Köleliğin Doğal Bir Kuruluş Olarak Sürdürülmesi, Şeriat Devleti Yaşamının Temeli Olmuştur

Kölelik kurumunun İslam öncesi bir şey olduğu, Muhammed'in bu kurumu yok ettiği ya da yok etmeye çalıştığı ve hiç değilse insancıl bir düşünceyle kölelerin durumunu "insani" kıldığı iddia edilir; bu iddiaların hepsi de yalandan ibarettir. Çünkü bir kere Muhammed, köleliği yok etmeye çalışmak şöyle dursun fakat bizzat kendisi köle sahibi olmak ya da köle alıp satmak suretiyle başkalarına örnek teşkil etmiştir. Öte yandan kölelerin durumunu iyileştirmeyi "insancıl" bir amaçla değil fakat köleliği köleler bakımından tahammül edilebilir halde tutmak, böylece köle sahiplerinin çıkarlarını sağlamak düşüncesiyle öngörmüştür.

Bundan dolayıdır ki kölelik kurumu ve zihniyeti İslamın en ziyade bağlı olduğu ve Tanrısal diye kabul ettiği şeylerden biri olmuştur. Nasıl ki cihat (din adına savaş), hac farizası ya da namaz ve oruç gibi şeyler İslamın vazgeçilmez ve değiştirilemez kuruluşlarıysa, kölelik de aynı nitelikte ve aynı özellikler içerisinde 1.400 yıl boyunca benimsenmiş ve uygulanmış olup, 19. yüzyıl sonlarında ancak uygar Batı ülkelerinin baskısı ve zorlaması sonucu kaldırılabilmiştir. Kaldırıldıktan sonra dahi fiilen yakın zamanlara kadar süregelmiştir.

Hemen belirtelim ki eski bir Arap geleneği şeklinde sürüp gelmekte olan köleliği Muhammed, her şeyden önce "doğal", "Tanrısal" bir kuruluş olarak pekiştirmiş, *Kur'an* ve hadis hükümleriyle yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemeye göre köleleri "erkek" ve "dişi" olmak üzere "abd", "rakabe" ve "eme" diye[30] çeşitli sözcüklerle tanımlamıştır ki genel olarak erkek köleye "köle" ve dişi köleye de "cariye", "halayık" vs. gibi adlar verilmiştir.

Köleliğin "doğal ve Tanrısal" niteliğini tanımlayan *Kur'an* hükümleri arasında Nahl Suresi'nin 75. ayeti vardır ki şöyledir:

> "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köleyle, katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Allah'a hamt olsun Hayır (Şükür Allah'a ki eşit değildirler)..." (Nahl Suresi, ayet 75)

Dikkat edilecek olursa Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, insanları "hür" ve "köle" olmak üzere "eşit" olmayarak yarattığını açıklamakla kalmamiş fakat "Şükür Allah'a ki eşit değildirler" diyerek eşitsizliği var kılmakla övünür olmuştur. Üstelik de bu yarattığı eşitsizliğin Müslümanlar tarafından en mutlak şekilde korunmasını ister. Gerçekten de Rûm Suresi'nde kölenin efendisine eşit surette hak sahibi olmasını Tanrı'ya ortak koşmak kadar uygunsuz bulduğunu anlatmak üzere şöyle der:

> "Allah size kendinizden bir misal vermektedir. Size verdiğimiz rızklardan emrinizde bulunan kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına razı olur ve birbirinizi saydığınız gibi bu ortaklarınızı sayar mısınız ki bizzat yaptığımız işlerde bize ortaklar koşulmasına razı olasınız?" (Rûm Suresi, ayet 28)

Daha başka bir deyimle, tabii yine Muhammed'in söylemesine göre, Tanrı'ya ortak koşmak nasıl caiz olmayan bir şeyse, kölenin efendisine eşit surette hak sahibi olması ya da efendinin köleyi saygıya layık görmesi de o kadar caiz olmayan şeylerdendir. Çünkü Tanrı kölelik kurumunu doğal ve sürekli bir kurum olmak üzere yerleştirmiştir.

Her ne kadar bazı gayretkeşler, yukarıdaki ayette (ya da diğerlerinde) yer alan "köle" deyimini "putlara tapan insan" şeklinde

30 Bu konuda bkz. Turan Dursun, *Din Bu-3 İslamda Toplum ve Laiklik*, 7. basım, Kaynak Yayınları, 2015, s.19.

tanımlamaya çalışırlarsa da[31] söylediklerinin yalan olduğunu herkesten önce kendileri bilirler. Çünkü söz konusu hüküm, kölelik kurumunu açık ve seçik olmak üzere doğal kıldıktan gayrı, kendi doğrultusundaki diğer pek çok ayetlerle de desteklenmiş durumdadır. Eğer yukarıdaki iddiayı ciddiye alacak olursak, bu takdirde *Kur'an*'ın "...Sahip bulunduğunuz cariyelerle evlenin" (Nisâ Suresi, ayet 3) şeklinde ve Müslüman erkeğine dilediği sayıda cariyeyle evlenme olasılığını tanıyan hükümleri gereğince Müslüman erkeklerin kendilerine "putlar" edinmeleri gerekirdi ki İslama aykırı olurdu.

Kaldı ki *Kur'an* ve hadis hükümlerinin pek çoğunda, bir yandan Muhammed'e ait ve diğer yandan da Müslüman kişilere ait "kölelerden" ve "cariyelerden" söz edilmiştir. Örneğin Ahzâb Suresi'nin 50. ayetinde, Muhammed'e hitaben "Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeler" tümcesi bulunmaktadır.[32] Burada anlatılmak istenen şey Muhammed'in hem ganimet edindiği hem de parayla satın alıp kendisine mülk edindiği cariyeleridir.[33] *Kur'an*'ın diğer birçok suresinde de (Nisâ Suresi, ayet 3, 24-26; Nahl Suresi, ayet 71; Mümi'nûn Suresi, ayet 6; Nûr Suresi, ayet 21, 23, 58; Rûm Suresi, ayet 28; Ahzâb Suresi, ayet 50, 55; Meâric Suresi, ayet 30) Müslüman kişilerin sahip bulundukları köle ve cariyelerden "Sahiplerinin sağ elleriyle satın aldıkları-mülk edindikleri malları" diye söz edilmiştir.[34] Ve yine Nahl Suresi'nde "... hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle..." (Nahl Suresi, ayet 75) denmiştir. Bundan başka *Kur'an*'da kölelerin durumuyla ilgili pek çok hüküm vardır ki bunlardan bazılarını birazdan göreceğiz.

Daha başka bir deyimle İslam köleyi "mal" olmak üzere ve bir bakıma "hayvan" kertesinde görmüştür. Köle edinmenin çeşitli yollarını da ayrıca belirtmiştir. Parayla köle almak caizdir. Muhammed'in kendisi bile parayla köleler satın almış ve bunları arazilerinde çalıştırmıştır. Fakat köle edinmenin en normal yolu din adına girişilen savaşlardır. Bu savaşlarda ganimet olarak elde edilen köleler paylaşılır. Muhammed'in gerek parayla satın aldığı ve gerek ganimet paylaşımı yoluyla sahip bulunduğu kölelerinin sayısının 80'i bulduğu,

---

31 Örneğin Ömer Rıza Doğrul'un yorumu böyledir. Bkz. *Tanrı Buyruğu*, İnkılâp Kitabevi, 1980, s.322, not 19.

32 Bu doğrultuda olmak üzere aynı Ahzâb Suresi'nin 55. ayetine bakınız.

33 *Kur'an*'ı hiç kimsenin rekabet edemeyeceği şekilde iyi bilen ünlü bilgin Turan Dursun, bu ayetteki tümcenin "mâ meleket yemînüke" şeklindeki Arapça aslının çevirisini "Sağ elinle satın aldığın -mülk edindiğin-" diye yapar ki doğrudur. Bkz. Turan Dursun, *age*, s.19.

34 *Age*, s.169.

ayrıca cariyelerinin sayısının da 20 kadar olduğu anlaşılmaktadır.[35] Bunları hem ev işlerinde hem de bağ ve bahçelerinde çalıştırırdı. Kendisi köle edindikten gayrı, başkalarını da köle sahibi etmek isterdi. Kendi kölelerinden başkalarına hediye olarak verdikleri olmuştur. Örneğin cariyesi Mariya kendisine İbrahim adındaki erkek çocuğu doğurduğunda, haberi müjde olarak getiren Ebu Rafi'ye bir köle hediye etmiştir.[36] Yine aynı şekilde, kendisine sütanneliği yapmış olan Halime'nin kızı Şeyma'ya da bir vesileyle cömertliği tutmuş ve iki köle hediye etmiştir.[37]

Ganimet paylaşımı usulü, Müslümanları savaşa sokmak ve canla başla savaştırmak için bulunmuş bir mükâfat usulüdür ki çok etkili olmuştur. Nice sayısız örnekten biri olmak üzere Hicret'in dokuzuncu yılında Tebük Seferi'ne çıkarken, isteksiz görünen taraftarlarını savaşa sürükleyebilmek için "Sarışınlarla çarpışmayı arzu etmez misiniz?.. Benî Esfar üzerine gitmek ister misiniz?" diye konuşmuştur. "Benî Esfar" derken kastettiği şey "Rum"lardır. Araplar Rumları "sarışın ırk" anlamına gelen "Benû'l-aşvar" diye çağırdıkları ve Rumlar da güzel sarışın kadınlarıyla tanındıkları için, yukarıdaki konuşmasıyla Muhammed, savaşa gitmekten kaçınanlara, eğer savaşa gelecek olurlarsa güzel kadın cariyeler elde edebileceklerini hatırlatmaktaydı.[38]

İmam Gazali'nin söylemesine göre, İslamda cariyelik, Müslüman erkekler bakımından şehvet giderici bir kurum olarak yararlı sayılmıştır. İslam dünyasının en büyük siması sayılan bu Gazali Efendi şöyle diyor:

> "Arap kavminde şehvet galip olduğu için... kalbin huzurunu sağlamak ve zinayı önlemek için cariyeyle evlenmek mubah olmuştur."[39]

Köleliği Kaldırmak Değil fakat Sürdürmek İçin Gerekli Ne Varsa Öngörülmüştür

Her ne kadar kölelere kötü muamele yapılmasını yasaklar görünen hükümler varsa da aşağıda özetleyeceğimiz gibi, bütün bu hükümlerin aslında kölelik kurumunu sürdürmeye matuf kurnaz bu-

35 "Muhammed'in 60 erkek köleye ve 20 cariyeye sahip olduğu yazılıdır". Bkz. *Sahîh-i...*, c.8, s.206, Hadis No: 1641.

36 *Sahîh-i...*, c.7, s.14, 283; ayrıca bkz. Taberî, *age*, c.2, 1966, s.734; İbni Sa'd, *age*, c.1, 1967, s.152.

37 *Sahîh-i...*, c.7, s.97-99.

38 Bu hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.10, s.409; ayrıca bkz. Taberî, *age*, c.2, 1966, s.752-753; İbni İshak, *age*, 1980, s.602.

39 Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c.2, 1975, s.79.

luşlar olduğunu anlamak zor değildir. Çünkü bu hükümler, köleliği tahammül edilir sınırlar içinde tutmak ve böylece kölelere başkaldırma fırsatı bırakmamak amacına dayalıdır. Daha başka bir deyimle kölelik kurumunu kaldırmak şöyle dursun, aksine sürdürmek ve bu kurumu köle sahipleri için en güvenilir, en yararlı bir şekle dönüştürmek için gereken tedbirler alınmıştır.

Müslüman Kişinin İtibar ve Saygınlığı, Hizmetindeki Kölelerin Sayısına Göre Saptanır

Şeriat zihniyetine egemen olan değer ölçülerine göre Müslüman kişinin temsil ettiği itibar, önem ve kudret, sadece onun Tanrı ve Muhammed emirlerine bağlılığına, tutum ve davranışlarındaki ağırbaşlılığa ya da maddi varlığına vs. göre değil fakat aynı zamanda sahip bulunduğu köle sayısına oranla hesap edilir olmuştur. Nitekim İbni Hallikan gibi tanınmış bir yazar, İslam ünlülerinin yaşam hikâyesiyle ilgili *Vefayât al-a'yân...* adlı kitabında bu kıstası da ölçek almıştır. Örneğin 10. yüzyıl bilginlerinden Ebu Muhammed İbni İbrahim Tabata'dan söz ederken şöyle der:

"Hicaz doğumlu ve Mısır'da yerleşmiş ünlü bir şerif olup dürüstlüğü, asaleti, ağırbaşlılığı ve sahip bulunduğu malların (arazilerin ve binaların) ve kölelerin çokluğu, yaşamındaki debdebeyle temayüz etmiştir.[40]

Kölelik Kurumunu Sürekli Kılıp, Aksamadan İşler Nitelikte Tutma Yolları

Her ne kadar kölelere iyi muamele etme ya da köle azat etme konusunda hükümler konmuş olmakla beraber bunlar, insancıl düşüncelerle ya da gerçek anlamda köleliği azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacıyla konmuş şeyler değildir. Hatta dikkatlice incelenecek olursa görülür ki bu hükümler kölelik kurumunu sürdürmek ve köle sahiplerinin çıkarlarını korumak için konmuştur.

"Kaçan Köleyi Tanrı Affetmez", "Kim Köleyi Efendisine Karşı Kışkırtırsa O Müslüman Değildir"

Kölelik kurumunun sürekli şekilde ve hiç aksamadan işlemesi ve böylece köle sahiplerinin şu ya da bu şekilde kölesiz kalıp tedirgin olmamaları için, şeriat gerekli olan her şeyi düşünmüştür. Özellik-

40 Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. İbni Hallikan, *Biographical Dictionary*, c.2, çev. Slane, Paris, 1843, s.46.

le kölenin sahibini terk edip kaçmasını önlemek için ya da köleleri sahiplerine karşı başkaldırmaya teşvik edenleri cezalandırmak bakımından tedbirler alınmıştır. İbni Câbir'in rivayetine göre Muhammed, bir hadisinde şöyle demiştir:

> "...üç kişi vardır ki bunların duasını Tanrı kabul etmez ve iyi davranışlarını hesaba katmaz. Bunlardan biri sahibinden kaçmış olan köledir. Sahibine dönünceye ve kendisini ona teslim edinceye kadar bu köle için sevap durumu ya da dualarının Tanrı tarafından kabulü söz konusu olmaz."

Yine aynı hadiste köleyi efendisine karşı kışkırtan bir kimsenin Müslüman sayılmayacağı açıklanmıştır. Bu doğrultuda olmak üzere Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir başka hadise göre, kadını kocasından uzaklaştıran ya da köleyi efendisine karşı kafa tutmaya ya da efendisini terk etmeye teşvik eden bir kimse Müslüman değildir.[41] Her ne kadar bu hükümlerle kamu düzeninin korunması hedef edinilmiş gibi görünmekle beraber uygulama, kölelik kurumunun sürdürülmesi sonucunu doğurmuştur.

Şeriat Sistemi, Erkeğin "Şehvet Gailesini" Giderme Uğruna Köleliği Sürdürme ve Köleden Doğan Çocuğu "Helak" Etme Amacını Güder

Şeriat dini "zina" fiilini ağır suç niteliğinde kabul ettiği için,[42] Müslüman erkekler bakımından "şehvet gailesini" gidermenin yolu ya elle "istimna" (abaza) etmek ya da cariye edinip onunla cinsi münasebete girmektir. Ne var ki elle "istimna" çok kötü ve çirkin bir şey kabul edildiğinden genel olarak bu sonuncu şıkkı tercihten başka çare görülmemiştir. Nitekim Gazali'nin *İhyâu 'Ulûmi'd-Din* adlı yapıtından öğrenmekteyiz ki İbni Abbâs, kendisine başvuran bir delikanlının "Zinadan korunmak için elimle istimna ediyorum bunda günah var mıdır?" şeklindeki sorusuna "Yazıklar olsun sana, çirkin bir hareket, gerçi zinadan ehvendir. Fakat cariyeyle evlenmek bundan daha iyidir" diye yanıt verir. Yani "eğer hür bir kadınla evlenemiyorsan kendine cariye edin ve onunla şehvet ihtiyacını gider" demek ister. Bunu söylerken de cariyeden doğacak olan çocuğun köle sayılacağını hatırlatır ve şöyle ekler: "Çocuğun köle olması, dinin mahvolmasından ehvendir." Bu konuda Gazali'de yer alan şu satırları beraberce okuyalım.

---

41 Bu konudaki hadisler için bkz. Al-Khatib, *age*, c.12, s.692.

42 "Zina"nın tanımı, koşulları ve sonuçları hakkında bkz. Turan Dursun, *Din Bu-3 İslamda Toplum ve Laiklik*, 7. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.74-109.

"Arap kavminde şehvet galip olduğu için, salih olanları (dinine bağlı olanları) da daha çok evlenme ihtiyacı duyarlar... Kalbin huzurunu sağlamak ve zinayı önlemek için cariyeyle evlenmek mubah olmuştur. Hâlbuki doğan çocuk annesine tabi olduğu için, köle oluyor. Bu, bir nevi çocuğu helak etmektir... (Bununla beraber) çocuğun köle olması, dinin mahvolmasından ehvendir. Çünkü burada ancak bir müddet çocuğun yaşayışını tedirgin etmek var. Fakat zina etmekle uzun müddet ahret saadetini kaybetmek vardı?"[43]

Bu satırlar, İslam dünyasının "Hüccetül İslam" diye yücelttiği ve Muhammed'den sonra en önemli kişi olarak gördüğü Gazali'nin kaleminden çıkmakta. Dikkat edilecek olursa şeriat zihniyeti, erkeğin şehvet ihtiyacını giderme uğruna kölelik kurumunu sürdürmekle kalmıyor fakat aynı zamanda hiç günahı olmayan bir çocuğun ömrü boyunca köle yaşamı içerisinde "helak" olmasını sağlıyor. Bu da şeriat devletinde insan varlığının ne kadar değersiz olduğunun bir başka kanıtıdır.

Köle Azat Etme Usulü, Köle Lehine İş Görsün Diye Değil, Muhtemelen Köleliği Sürdürme Amacına Hizmet İçin Düşünülmüş Gibidir

İslamın köleliği kötü bir kurum olarak tanımladığı ve kaldırma amacını taşıdığı ve bu doğrultuda olmak üzere "Bir mümini yanlışlıkla öldürene bir boyun (bir köle) azat etmek ve onun ehline diyet vermek lazım gelir" (Nisâ Suresi, ayet 92) şeklindeki hükümleri ya da bu doğrultudaki hadisleri kapsadığı öne sürülür. Oysaki köle azat etme konusundaki hükümleri teker teker eleştirecek olursak görürüz ki bunlar gerçek anlamıyla köleliğin kötü bir kurum olduğunu ortaya vuran ve bu nedenle yok etmek amacıyla konulan şeyler değildir. Çünkü eğer kölelik kötü bir kuruluş sayılsaydı, *Kur'an* bunu doğal bir kuruluş olarak yerleştirmezdi. (Nahl Suresi, ayet 75) Yine bunun gibi eğer Muhammed köleliği kötü bir şey olarak kabul etseydi, kendisinden 1.000 yıl önce "Buda"nın yaptığı gibi kölelik kurumunu ve köleliği benimseyen zihniyeti kökten yok eder, köle edinmeyi ve köle ticaretini yasak eder ve başkalarına örnek olmak üzere özellikle kendisi de köle edinmezdi. Anımsanacağı gibi Buda, köleliği insan şahsiyetinin haysiyetine aykırı bularak yeren, köle ticaretini yasaklayan ve asla köle edinmeyen bir kimsedir.

43 Bkz. İmam Gazali, *age*, c.2, 1975, s.79.

Her ne kadar Muhammed *Kur'an*'a "İnanan bir cariye, hoşunuza gitmiş olan puta tapan bir kadından daha iyidir" (Bakara Suresi, ayet 221) şeklinde hükümler koymakla beraber, bununla anlatmak istediği şey köleliğin kötü bir şey olduğu değil fakat aksine, Müslüman cariyenin, "kâfirlere" oranla daha iyi olduğudur.

Yine bunun gibi her ne kadar "Her kim bir rakabe-i mümineyi (Müslüman köleyi) azat ederse (Tanrı da) azat olanın her uzvuna bedel, azat edenin bir uzvunu cehennem ateşinden azat eder"[44] demişse de bu sözlerde de köleliğin insanlığa aykırı olduğunu anlatan bir anlam yoktur. Aksine günah işlemiş olan (örneğin hırsızlık yapmış ya da adam öldürmüş olan) kimselerin, kolaylıkla günahlardan kurtulmaları yolu aranmış, daha başka bir deyimle suç işleyen Müslüman kişileri cehenneme gitmekten alıkoyma yolları aranmıştır. Muhtemelen cehennemi kâfirlerle doldurabilmek için.

"Esma"nın rivayetine göre Muhammed, bir başka vesileyle de "Küsûf-u Şems" (güneş tutulması) dolayısıyla "rakabe (köle) azat etmeyi ferman buyurmuş" ve bu gibi kimselerin cehennem azabından kurtulacaklarını anlatmıştır.[45] Söylemeye gerek yoktur ki köle azat etme işini, güneş tutulması gibi nadiren vuku bulan bir tabiat olayının oluşumuna bağlamak demek, köleliğin insanlık haysiyetiyle bağdaşmazlığını ciddiye almamak demektir.

Bütün bunlar bir yana fakat bir de şu var ki şeriat dini, kölesini azat etmeyip kendi hizmetinde tutmak isteyen Müslümanlar için cehennemden kurtulmanın başka kolay yollarını da ortaya vurmuştur ki bunlar arasında sadaka verme usulleri yer alır. Ne ilginçtir ki sadaka verme usulleri son derece kolaylaştırılmış ve örneğin asgari "yarım hurma"yla sınırlandırılmıştır. Bu konuda Muhammed'in bıraktığı hadislerden şu örneğe beraberce göz atalım:

> "(Kölesini azat edemeyen kimseler) cehennem ateşinden hiç olmazsa yarım hurmayla sadaka vererek korununuz."[46]

Buna benzer diğer bir kolaylık oruçluyken kadına yaklaşmayı yasaklayan hükümlerle sağlanmıştır. Örneğin *Kur'an*'da, Bakara Suresi'nin 187. ayetinde Tanrı'nın güya Müslüman erkeklere şöyle hitap ettiği yazılıdır:

---

44 *Sahîh-i...*, c.3, s.344, Hadis No: 552.
45 *Sahîh-i...*, c.3, s.343, Hadis No: 552.
46 *Sahîh-i...*, c.3, s.344, Hadis No: 552.

"Oruç günlerinizin gecesinde zevcelerinize yaklaşmak size helal edildi... sonra orucu geceye kadar tamamlayın, (oruçluyken) mescitlerde itikâfta bulunduğunuz zaman zevcelerinize yaklaşmayın..." (Bakara Suresi, ayet 187)

Daha başka bir deyimle, oruçluyken cinsi münasebet yasaklanmıştır. Bununla beraber oruçlu erkek, kadının "avret" yerine dokunmamak kaydıyla vücudunun her tarafından yararlanabilir, örneğin her tarafını öpebilir, sıkıştırabilir, dilini emebilir, memelerini okşayabilir vs. Sadece duhul edemez. Eğer bu yasağa riayet etmeyip cinsi münasebette bulunacak olursa kölelerinden birini azat etmelidir.[47] Görülüyor ki oruçlu erkek için köle azat etme zorunluluğundan kurtulmanın kolay bir yolu vardır ki o da oruçluyken cinsi münasebette bulunmayıp kadının vücudunu öpüp koklamak ve akşam vakti orucu bozduktan sonra üzerine çullanıp dilediği gibi cinsi münasebette bulunmaktır.

***

Aynı doğrultuda olmak üzere köle azat etmekle ilgili diğer şeriat hükümleri de köleliği ne insancıl bir düşünceyle kaldırma amacını gütmüştür ne de ciddi şekilde yok edici bir zemin getirmiştir. Örneğin Nisâ Suresi'nde bir Müslümanı yanlışlıkla öldüren bir Müslümanın köle azat etmesi gerektiği yazılıdır. (Nisâ Suresi, ayet 92) Demek oluyor ki öldürülen köle Müslüman değilse azat etme söz konusu olmayacaktır. Öte yandan Müslüman bir kişiyi kasten öldüren için, köle azat etme zorunluluğu yoktur çünkü onun cezası cehennemde kalmak olacaktır. Bunun gibi "zıhar" davranışında bulunan (yani karısının sırtını anasına benzeten kişi) köle azat etmelidir. Ne var ki bu koşul köle kurumunu yok etme amacıyla değil fakat kişiyi zıhar yapmaktan önlemek için öngörülmüştür. Zıhar yapmaktan kaçınan kimse için köle azat etmek söz konusu değildir. Çünkü Muhammed köle azat etme işini köle sahibinin keyfine ve çıkarlarına bağlamıştır. Çünkü bir kere Muhammed, her ne kadar köle azat etme usullerini Yahudilerden almakla beraber, onlardaki uygulanıştan çok daha olumsuz şekliyle almıştır. Şu bakımdan ki *Tevrat*'ta, köle sahibi Yahudiler için azat etme işi belli süreler itibariyle zorunlu kılınmıştır. Yahudi bir köleye (cariyeye) sahip olan kimse altı yıl sonra onu salmakla ve ona cömertçe ödemede bulunmakla görevlidir. (Tesniye, 15:12-18)

---

47 Ebu Hüreyre'den Buhârî'nin rivayetine dayalı hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.3, s.275, Hadis No: 918; c.6, Hadis No: 915, 918.

Oysaki Muhammed böyle bir şey getirmemiş, köle azat etme işini "Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlardan bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin" (Nûr Suresi, ayet 33) şeklindeki hükümlere dayatmıştır. Daha başka bir deyimle, kölelikten kurtulmayı, insancıl düşüncelerle pek bağdaşmayan koşullara bağlamıştır ki bunlar da kölenin,

1. Kölelikten kurtulmak için istekte bulunması;
2. Bedel vermesi;
3. Bedelin köle sahibi tarafından takdir ve kabul edilmesi;
4. Sahibine, onun takdir edeceği ölçüde, iyi hizmette bulunması gibi şeylerdir.

Dikkat edilecek olursa köle azat etme işinde kölenin, her şeyden önce kölelikten çıkmayı istemesi ve bedel vermesi koşul kılınmıştır. Oysaki kölelik kurumunu insanlık haysiyetiyle bağdaştırmayan bir zihniyet için köleliği ihtiyari kılmak değil fakat kesin olarak yasaklamak gerekir. Öte yandan köle için efendisine bedel verme koşulu vardır. Üstelik de bedelin ne olacağını (her ne kadar bu konuda bazı kıstaslar konmakla beraber) yine köle sahibi takdir etmek durumundadır. Söylemek abestir ki bu uygulama, kölelik kurumunu sonsuza dek yaşatmaktan başka bir işe yaramaz. Çünkü kölenin böyle bir bedeli sağlayabilecek gelir kaynağı yoktur. Eğer vicdani bir hesaplaşma yapmak gerekirse bedel ödeme zorunluluğunu köleye değil fakat hizmet karşılığı olarak, efendisine yüklemek gerekirdi. Nitekim Yahudilikte köle sahiplerine, hizmetinden yararlandıkları kölelerine, cömertçe bedel ödeme yükümü yüklenmiştir.

Bütün bunlardan gayrı bir de şu vardır ki eğer köle sahibi, kölesinden iyilik görmediği kanısındaysa, yeterli miktar bedele rağmen, onu azat etmeyebilir.

Ve nihayet şunu da unutmamak gerekir ki köle azat etme durumunda kalan kimseleri bu zorunluluktan kurtarıcı yollar ve kolaylıklar unutulmamıştır. Örneğin Kâbe'yi tavaf eden ya da sadaka veren (velev ki yarım hurma şeklinde olsun) kimseler için köle azat etme zorunluluğu kendiliğinden kalkmış olur.[48]

***

Kölelik kurumunu İslam, öylesine doğal, öylesine köklü saymış ve köle sahipleri bakımından öylesine gerekli, önemli ve yararlı bir şekle sokmuştur ki nasıl ki mal canın yongası sayılmışsa, köle de o niteliği taşımıştır. Mal ve mülkten yoksun bırakılmak ne kadar korku

48 *Sahîh-i...*, c.3, s.344, Hadis No: 552.

yaratan ve etkili bir ceza işini görürse, köleden yoksun edilmek de aynı şekilde katlanılması güç bir ceza sayılmıştır.

Gerçekten de biraz önce belirttiğimiz gibi, suç niteliğindeki bazı davranışlar, o suçu işleyene köle azat etme cezası verilmek yoluyla önlenmek istenmiş ve çoğu zaman "kefaret" karşılığı yani "şeri ceza" olarak uygulanmıştır. Örneğin "zıhar" yapan, (yani karısını annesine benzeterek kendisinden uzaklaştırmak isteyen) kimse, eğer öngörülmüş olan diğer koşulları (oruç tutmak ya da yoksul doyurmak vs. gibi) yerine getiremiyorsa, köle azat etmek suretiyle bu davranışının cezasını çekmiş kabul edilir.

Daha başka bir deyimle kişiyi köle azat etmeye zorlayan husus, belli suçları işlemektir. Söylemeye gerek yoktur ki bu usul, kölelik kurumunu ortadan kaldırmaya yönelik bir amaca dayanmaz. Aslında köleliği kaldırmaya da yeterli sayılmaz. Çünkü köle azat etmeyi gerektirecek davranışlardan kaçınmak ya da öngörülen diğer cezalara (örneğin oruç tutmak, yoksul doyurmak vs.) katlanmak suretiyle köle sahipleri, hizmetinden yararlandıkları köleleri üzerindeki tasarruf haklarını kolaylıkla sürdürebilirler. Kaldı ki köle azat etme durumunda kalan kimseler için bu zorunluluktan kurtulmanın bir yolu daha vardır ki o da biraz önce değindiğimiz gibi, Kâbe'yi tavaf etmektir. Bunu yapmak suretiyle hem kölesiz kalmaktan kurtulmuş hem de cennetlere gitmeyi garantilemiş olacaktır.

Bütün bunlardan dolayıdır ki kölelik kurumu İslam ülkelerinde, kesintisiz olarak ve hiçbir muhalefet görmeksizin 1.400 yıl boyunca süregelmiştir. *Kur'an* ve hadis hükümleriyle Tanrısal ve doğal niteliklere bürünmüş olarak kölelik felsefesi Müslüman kafalarda öylesine yer etmiş ve bu nedenle kölelik kurumu öylesine olağan ve değişmez bilinmiştir ki buna karşı çıkmak ve kölelikle savaşmak şöyle dursun fakat kölelikle bağdaşmayan davranışlar bile dinsizlik kabul edilmiştir. Köleliği kaldırma girişimleri Müslüman inançlarına ters düşer olmuş ve bu tür davranışlara karşı Müslüman halklar isyan yoluna gitmişlerdir. Örneğin Hicaz Valisi "Fuat Paşa"nın 1909'da köleliği ve köle ticaretini yasaklamaya kalkışması üzerine Arap şeyhleri ve halkları ayaklanmışlar, Mekke-Cidde yolunu kapamaya çalışmışlar ve Fuat Paşa'yı İslama aykırı davranmakla suçlayıp tehdide başlamışlar ve sonunda da onu kararından vazgeçme durumunda bırakmışlardır.[49]

---

49 Bu konuda bkz. C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism; Essay on the Origine of Arab Nationalism*, University of Illinois Press, 1973, s.9.

Bundan dolayıdır ki İslam ülkelerinde kölelik, her ne kadar 20. yüzyılın başlarında uygar dünyanın baskısı sayesinde artık resmen kaldırılmış olmasına rağmen, yine de farklı şekiller altında (örneğin evlatlık, besleme gibi) uygulanagelmiştir.

Köle Azat Etme Yerine, Köleyi Başkasına Hibe ve Hediye Etmenin ya da Tanrı'ya ve Muhammed'e Duada Bulunmanın Daha Hayırlı Bir İş Olduğu

Muhammed'in eşlerinden biri olan Meymune (ki bilindiği gibi Hicret'in 7. yılında onun haremine dahil olmuştur) bir gün kendisine ait cariyelerden birini azat eder. Haberi alan Muhammed fena halde kızar. Çünkü Meymune'nin dayılarının köle edinmek için beklediklerini bildiği için, cariyenin onlara hediye edilmesinin daha uygun bir iş olacağı düşüncesindedir. Bu nedenle Meymune'yi huzuruna çağırtır ve ona "Eğer cariyeyi dayılarına hediye etseydin ecrin daha büyük olurdu" der.[50]

İslam hukukçularının (ve örneğin Şârih İbni Battâl'ın) bu olay ve bu hadis vesilesiyle vardıkları sonuç şudur ki "köle'yi hayırlı bir kimseye hibe etmek, onu azat etmekten çok daha iyi bir davranıştır".[51]

Köleyi, azat etme yerine, başkalarına hibe (hediye) etmenin daha hayırlı bir iş olduğuna dair Muhammed, buna benzer daha pek çok hadis bırakmıştır. Bunlardan bir diğeri Nu'man İbni Beşîr'den Buhâri'nin rivayetine dayalı olanıdır ki buna göre bir baba, kölelerini (ve cariyelerini) azat edecek yerde evlatları arasında hibe ve hediyede bulunursa çok daha hayırlı bir iş görmüş sayılır.[52] Öte yandan Tanrı'yı övmenin ve ona hayır dua etmenin köle azat etmekten çok daha hayırlı bir iş olduğuna dair hadisler bırakmıştır. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre Muhammed, bir vesileyle şöyle demiştir:

> "Her kim bir günde yüz defa 'Allah'tan başka yoktur tapacak, yalnız Allah var... Mülk onundur, o övülür. Ve onun her şeyi yapmaya ve yaratmaya gücü yeter' derse, o kimse on köle azatlamışçasına meçur olur (sevap işlemiş sayılır). Ve ona yüz sevap yazılır; yüz günahı bağışlanır ve bu dua o mümine dua ettiği günde o günün akşamına kadar şeytan şerrinden emin bir kale olur."[53]

---

50 Bkz. *Sahîh-i...*, c.8, s.31, Hadis No: 1135.

51 Bu konuda bkz. *Sahîh-i...*, c.8, s.32, Hadis No: 1135.

52 Bkz. *Sahîh-i...*, c.8, s.26 vd., Hadis No: 1133.

53 Bkz. *Sahîh-i...*, c.9, s.59, Hadis No: 1359. Buna benzer bir diğer hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.350, Hadis No: 2157.

Fakat muhtemelen günde yüz defa dua etmenin Müslümanlar bakımından biraz fazla yorgunluk olacağını düşünmüş olmalıdır ki bir başka hadisle bu dua işini günde ona indirmiştir. Ebu Eyyûb Ensârî'nin rivayetine dayalı bir hadise göre Muhammed'in şöyle emrettiği anlaşılmaktadır:

"Her kim bu du'yı (günde) on kere okursa İsmail peygamber neslinden on esir azatlamış gibi sevaba müstahak olur."[54]

Görülüyor ki yukarıdaki şekilde günde yüz defa ya da en azından on defa Tanrı'ya dua etmekle Müslüman kişi, hem bir yandan kölelerini azat etme derdinden uzak kalır hem de üstelik her türlü günahlarından kurtulmuş olur.

Kölelerden Daha İyi Yararlanma Karşılığı Azat Etme Usulü

Köle azat etme işi bir de köleden daha fazla yararlanma maksadına dayatılmıştır ki o da genellikle savaş vesilesiyle kendisini gösterir. Örneğin Muhammed'in ölümünden sonraki bir tarihte Halife Ömer bin Hattab, müşriklere karşı savaşlarda kullanmak üzere "Zû-Kelâ" kavmine mensup 10.000 köleyi azat etmiştir. Azat edilen köleler hem özgürlüklerine kavuşma sevinciyle hem de elde edilecek ganimetlerden pay almak hevesiyle canla başla savaşlara girmişlerdir.[55]

Muhammed'in Söylemesine Göre, Kölelerin Özgür Duruma Girmeleri "Kıyamet Alameti" Olarak Dünyanın Sonu Demektir

"Ebu Hüreyre"den Buhâri'nin rivayetine göre Muhammed, köleliği öylesine doğal ve kutsal bir şey saymıştır ki kölelerin özgürlüğe kavuşup "efendi" durumuna girmelerini "kıyamet alameti" olarak tanımlamıştır.

Gerçekten Muhammed, kendisine "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye soranlara şöyle yanıt vermiştir:

"Ne zaman (satılmış) cariye sahibini (efendisini) doğurur (ise kıyametten evvelki alametler görünmüş olur).[56]

Yorumculardan bir kısmına göre bu hadisten anlaşılması gereken şey, cariyelerden doğan çocukların mülk sahibi olup kendi babalarının yerine geçerek çoğalacakları ve böylece kıyamet gününü yara-

54 *Sahîh-i...*, c.12, s.351, Hadis No: 2158.
55 Bkz. *Sahîh-i...*, c.10, s.361 vd., Hadis No: 1643.
56 *Sahîh-i...*, c.1, s.58, Hadis No: 47.

tacaklarıdır. Bir diğer kısmına göre ise bir gün gelip yeni anaların satılıp elden ele para gibi dolaştırılacakları ve onlardan doğan çocukların odalıkları durumunu kazanacaklarıdır.[57]

Köle Sahibinin, Azat Ettiği Kölesi Üzerindeki "Velâ" Hakkı ya da "Karâbet-i Hükmiyye"si

Ve nihayet şunu da unutmamak gerekir ki köle sahibi için, kölesini azat etmekle köle üzerindeki hak sona ermiş sayılmaz. Azat ettiği kimse üzerinde onun "velayet" hakkı ya da hiç değilse "karâbet-i hükmiye"si (yakınlıktan doğma üstünlük hakkı) devam eder. Nitekim Urve İbni Zübeyr'in rivayetine göre Berîre adındaki bir cariye, efendisinin takdir ettiği bedeli ödeyip özgürlüğünü kazanmak üzere Ayşe'ye başvurmuş, ondan yardım dilemiş ve Ayşe de kendisine, "Karabet-i hükmiyyen bana ait olmak üzere bu bedeli veririm" demiş fakat Berîre'nin efendisi bu şartı kabul etmeyip azat ettiği cariyesi üzerinde velasını sürdürmek istemiştir. Anımsayalım ki "vela" sözcüğü Arapçada, köle sahiplerinin azat ettikleri kimse üzerindeki hakkını ifade eder. Fakat Ayşe durumu Muhammed'e bildirip kendine yararlı bir çözüm yolunu bulmuştur. Gerçekten de Muhammed Ayşe'ye, "Berîre'yi şunlardan al, istedikleri velayı da şart kıl; Velayı şart kılmanın hükmü yoktur çünkü vela şeran mutika (azat eden kimseye) ait'tir" diyerek vela hakkının eski sahipten yeni sahibe geçeceğini bildirmiş, bunun üzerine Ayşe onun dediği gibi yapmıştır. Yani Berîre'yi satın almış, sonra azat etmiş ve böylece onun eski sahibine olan nispetini kesmiştir. Bu sayede Berîre üzerindeki karâbet-i hükmiyye'sini dilediği gibi sürdürebilmiştir.[58]

Şeriat Sisteminde Köle, Hukuk "Süjesi" Olmadıktan Gayrı Haysiyet Duygusundan Yoksun Yaratık Düzeyindedir

Şeriat uygulamasında köle, hukuk "süjesi" olamaz; efendisinin izni ve bilgisi olmadan hukuki tasarruflarda bulunamaz. Örneğin kendi iradesiyle evlenemez; efendisinin iznini almak zorundadır. Mahkemede tanıklık edemez. Efendisinden başka birisine kendisini nispet edemez yani nesep iddiasında bulunamaz. Daha başka bir deyimle soyunun ve nesebinin ne olduğunu bilmemesi gerekir çünkü Muhammed şöyle demiştir:

57 Bkz. *Sahîh-i...*, c.1, s.58, not 1, Hadis No: 47.
58 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.6, s.480-481.

"Her kim kendi babasından, soyundan başkasına ve her köle ki efendisinden başka birisine kendisini nispet ederse Allah'ın gazabına uğrasın."[59]

Yine bunun gibi cariye, efendisinden hamile kalsa ve doğursa bile, efendisi hayattayken hürlüğüne kavuşamaz ancak onun ölümünden sonra kavuşma olasılığına sahip olur.[60]

Yine bunun gibi köle kadından doğan çocuk, babası köle olmasa dahi, hukuken köle sayılır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi şeriat zihniyeti erkeğin "şehvet gailesi" uğruna köleliğin devamını hayırlı bulmuştur.

Köle Lehinde Gibi Görünen Hükümler, Köleyi Daha Fazla Sömürmeye ve Kölelik Kurumunu Kolaylıkla Sürdürmeye Yaramıştır

Kölelik uygulaması, bilindiği gibi beşer tarihinin başlangıcına kadar iner. Her devirde ve her yerde bir kısım insanların, diğer bir kısım insanlara efendi oldukları ve onları kendi malları gibi kullanıp sömürdükleri ve bu ikincilerin de insanlığa utanç verici yaşamlara boyun eğdikleri tarihi bir gerçektir.

Fakat tarihi bir diğer gerçek de şudur ki köleliği, köle sahiplerinin yararına ve rahatına en uygun şekilde sürdürmenin ve "Spartaküs" gibi köle ayaklanmalarına engel olmanın tek yolu, bu kurumu tahammül edilir koşullar içinde tutmaktır. Bu gerçeği en iyi anlayan ve geçmişten ders almasını bilen Romalılar, oldukça kurnaz bir buluşla köleye, yapmış olduğu hizmetin karşılığı olarak bir miktar kazanç bırakma usulünü yerleştirmişlerdir. Böylelikle kölenin, fazla kazanç edinme hevesiyle fazla çalışmasını fakat bu fazla çalışmasıyla asıl sahibine yararlı olmasını sağlamışlardır. Bu usul sayesinde köle sahibi, kölesine karşı biraz olsun iyi davranmakla ve ona, emeğinin ürününden az da olsa, pay bırakmakla, başka hiçbir şekilde elde edemeyeceği kazançlara ve çıkarlara kavuşur olmuştur.[61]

---

59 Bkz. *Sahîh-i...*, c.9, s.214.

60 Bu hadis için bkz. Al-Kâtib, *Mişkat al-Mesabih*, haz. Muhammed Eşref, çev. J. Robson, Lahor, 1960, kitap 14, kesim 2, bölüm 9.

61 Bir İtalyan yazar, demokratik bazı ülkelerin, kapitalist sistemi yok edip altın yumurtlayan tavuğu kesmektense, kapitalist sınıflara kazançtan pay ayırmak yoluyla bu sınıflara kendi toplumlarına yararlı olma olasılığını verme sistemini bu yukarıdaki uygulamaya benzetir. Bu konuda bkz. Vilfred Pareto, *The Rise and Fall of the Elites*, The Bedminster Press, 1968, s.88.

Buna benzer bir uygulamanın şeriat hükümleriyle sağlanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Gerçekten de bunlar arasında kölelere iyilikle davranmayı ya da kölelerden "hür" olmak için bedel vermek isteyenlerin bedellerinin kabul edilmesini ya da cariyelerin fuhuşa zorlanmamalarını öngören hükümler vardır. Örneğin Nisâ Suresi'nde "...elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin" (Nisâ Suresi, ayet 36); "Allah zerre kadar iyilik olsa onu kat kat arttırır ve yapana büyük ecir verir" (Nisâ Suresi, ayet 40) ya da Nûr Suresi'nde "Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlardan iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul ediniz..." (Nûr Suresi, ayet 33) şeklinde ayetler görülür. Fakat bu ve benzeri nitelikteki hükümler insancıl bir amaçla ve köleliği gerçekten yok etme düşüncesiyle getirilmiş değildir. Tümü itibariyle kölelik kurumunu, köle sahipleri yararına işler durumda tutmak için getirilmiştir. Kölesine iyilikle davranan köle sahibi, hem kölesinin kendisine en büyük bir sadakatle bağlanmasını sağlamış olacak hem de bu sayede Tanrı'dan "büyük ecirler" alacaktır. (Nisâ Suresi, ayet 40)

Öte yandan kölenin özgürlüğe kavuşması bedel koşuluna bağlanmıştır. Bu bedel karşılığında köle sahibinin, biraz yukarda belirttiğimiz (ya da benzeri) ayetler gereğince, kölesini azat etmesi beklenir. Ne var ki köle sahibi için hukuki bir zorunluluk bulunmadığı gibi, kölesinden "iyilik" görmüş olması gibi bazı koşulların yerine getirilmiş olması gerekir. (Nûr Suresi, ayet 33) Eğer kölesinden iyilik gördüğü kanısındaysa, bedeli kabul edecek, değilse köleye özgürlüğünü vermeyecektir. Tekrar belirtmekte yarar vardır ki köle azat etme durumunda ve zorunluluğunda kalan köle sahibinin, bu yükümden kurtulması için açık kapı bırakılmıştır ki o da Kâbe'yi tavaf etmektir.

Bu vesileyle anımsamak gerekir ki köleye iyilikle davranma ve köle azat etme usulleri İslamın ortaya vurduğu bir buluş değildir, İslamdan binlerce yıl önce başka ülkelerde, örneğin Babilonya'da bu usuller görülmüştür. Babilonya'da kölelerin oldukça insani bir durumda tutuldukları, başka kölelerle ya da "hür" kişilerle hukuki akitler yaptıkları, davacı ve davalı olacak şekilde hukuk açısından sanki "hür"müş gibi davrandıkları, ticaretle uğraşarak para kazandıkları, kazandıkları parayla özgürlüklerini satın aldıkları anlaşılmıştır.

Bundan dört beş bin yıl önceleri Mısır'da köleler için yerli halktan kişilerle evlenme olanağı bulunduğu söylenir. Her ne kadar köleye ticaretle meşgul olma olasılığı tanınmamış olmakla beraber, hür kimselerle evlenmek sayesinde, iki kuşak sonrası itibariyle onların düzeyine çıkma yolu açık bırakılmıştır.

Eski Yunan'da ve Roma'da kölelerin durumlarını iyileştirici kanunlar vardı. Köle mülkiyet edinebilir, özgürlüğünü satın alabilirdi. Üstelik bu iki toplumda kölelik kurumuna karşı seslerini yükselten ve köleliğin insanlığa aykırı bir şey olduğunu haykıran yazar ve düşünürler çoktu (örneğin Ulpianus ya da Florentinus gibi).

Yahudilikte de başka dinden olanlar için olmasa bile, Yahudiler için kölenin belli bir süre hizmetten sonra özgürlüğüne kavuşması ve geçmiş hizmetlerinin karşılığı olmak üzere sahibinden bir miktar bedel alması öngörülmüştü.

Hıristiyanlıkta kilise, köleliğin kaldırılmasını gerçekleştirmemiştir fakat kölenin durumunu iyileştirmek ve köleliğin kaldırılması yönünde akımları desteklemek bakımından bazı olumlu işler görmüştür. Hıristiyan din adamları içerisinde köleliğin kökünden yok edilmesi için savaşım veren niceleri görülmüştür. Söylendiğine göre 11. yüzyılda Bristol'da köle ticaretini ilk önleyenler kilise adamlarıdır.[62]

Oysaki İslam ülkelerinde köleliğe karşı savaşım veren, köleliğin yasaklanması ya da kaldırılması hususunda çaba sarf eden ne bir din adamı ne de doğru dürüst bir aydın çıkmıştır. Aksine günümüze gelinceye dek köleliği savunan "aydın" çevreler görülmüştür.

İslam Ülkelerinde Köleliği "Tanrısal" ve "Doğal" Bir Kuruluş Olarak Yücelten "Aydın" Çevreler

Müslüman yazarlar arasında kölelik kurumunun kötü ve insanlığa aykırı olduğunu savunan ve İslamın bu kötü kurumu yok etme amacını güttüğünü ve köle azat etme usullerini getirdiğini söyleyenler yok değildir. Bunlar, hemen hemen ağız birliğiyle, köleliğin İslam ülkelerinde sürüp gitmesinin sorumluluğunu Türk'e yüklerler. Bu konuyu *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* adlı kitabımızda incelediğimiz için burada durmayacağız. Ancak şunu anımsatalım ki kölelik, *Kur'an*'ın kutsal niteliğe bürüdüğü bir kurum olup bu niteliği nedeniyle İslam tarihi boyunca sürüp gelmiş olan ve bugün dahi "aydın" sayılan çevrelerce böyle kabul edilen bir kurumdur. Fakat "aydın" olma iddiasında bulunan şeriat kafası öylesine dar, öylesine bilgisiz, öylesine insancıl olmaktan yoksundur ki bir yandan köleliğin "meşru" olduğunu benimserken, diğer yandan insanların eşit ve özgür iradeye sahip oldukları tezini savunur; içine düştüğü çelişmeyi

62 Bu konuda sayısız denecek kadar çok yayın vardır. Sadece bir ikisini belirtmek gerekirse, bkz. L. T. Hobhous, *Morals in Evolution*, Londra, 1951; Kenneth Scott Latourette, *A History of Christianity*, Harper & Row, 1953; A. P. Stokes & L. Pfefer, *Church and State in the USA*, New York, 1964.

göremeyecek kadar bilinçsizdir. Bu bilinçsizlik ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, acı ve utanç verici gerçek şudur ki geçmiş dönemler boyunca İslamın "büyük" düşünürleri, kölelik kurumuna karşı seslerini yükseltmek şöyle dursun fakat aksine köleliği doğal bilir olmuşlardır. Bütün bu hususları burada özetlemeye gerek ve yer yoktur. Fakat kısaca bir fikir edinmek için, "İslam Uygarlığı"nın zirve noktasına ulaştığı kabul edilen dönem üstatlarından İbni Sina'yla, 20. yüzyıl dünyasının insancıl gelişmeler içerisinde yol aldığı bir dönemde İslam dünyasının "en büyük fikir merkezi" sayılan El-Ezher Üniversitesi'nin görüşlerine şöyle bir göz atmak yetecektir.

Bazı Irkların "Efendi" ve Bazı Irkların (Örneğin Zenciler ve Türkler Gibi) "Köle" Olarak Yaratıldıkları Görüşünü Savunanlar, İbni Sina (980-1037)

Al-Şifa adlı ünlü yapıtının son bölümünde "İbni Sina", kendisince "ideal" olan İslam devletinin manzarasını çizerek temel kurallarını belirtir. Ona göre bu ideal devlet aşamasında iki ayrı sınıf vardır. Bunlardan biri efendi (hür) olanlar ve diğeri de köle olanlardır. Ona göre bu ayrım Tanrı tarafından şu bakımdan öngörülmüştür ki her toplumda kol gücüyle yapılması gereken ağır ve pis işler vardır ve bu işleri ancak üstün zekâ ve çalışma yeteneğine sahip kılınmamış kimseler yapmalıdır. Bu işlerin görülebilmesi içindir ki Tanrı bazı ırkları ve bazı insanları köle ruhlu ve köle niteliğinde olmak üzere yaratmıştır. Bu şekilde yarattığı ırkları yeryüzünün en soğuk ya da en sıcak iki bölgesine yerleştirmiştir. Bu bölgelerden biri Kuzey'deki soğuk iklim bölgeleridir ki burada Türkler ve Türklere komşu olan toplumlar yaşar. Diğer bölge ise sıcak iklim bölgesi olan Afrika'dır ki zencilerin yaşadıkları yerlerdir. Ve işte "efendi" olmak üzere yaratılan ırklar, kendi ihtiyaçlarına göre bu bölgelerdeki yaratıklardan köle edinmelidirler.[63]

"İbni Sina"nın yaşadığı dönemin ünlülerinden biri olan "Hamid al-Din al-Kirmanî" (ki Fatimi halifelerine danışmanlık yapmıştır), *Rahattu'l Akl* adlı yapıtında Türkleri ve zencileri (Afrikalı Berberileri de dahil ederek) yaratılış itibariyle "fikren yetersiz, ilim yapabilecek zekâ gücünden yoksun, din gerçeklerine yabancı, din verilerini kavrama yeteneğinden uzak yaratıklar" şeklinde tanımlamıştır.[64]

63 Bu konuda yabancı kaynak olarak bkz. E. I. J. Rosenthal, *Political Thoughts in Medieval Islam*, Cambridge, İngiltere, 1958, s.154 vd.; ayrıca bkz. B. Lewis, *Race and Color in Islam*, New York, 1971, s.29.

64 Yayımlayan M. Kamil Hüseyn & M. Mustafa Hilmi, *Rahattu'l Akl*, Kahire/Leiden, 1953, s.241.

Buna benzer görüşleri savunanlar arasında "Yâkubî", "İdrisî" ya da "Nasreddin Tûsî" ve "İbni Haldun" gibi ünlüler vardır. Bunlar içinde "İbni Haldun" en insaflı davrananı sayılabilir; şu bakımdan ki *Mukaddime* adlı kitabının ikinci bölümünün "Başka Milletlerin Boyunduruğu Altına Giren Milletler Çabuk Yok Olurlar" başlıklı kesiminde zenciler ile Türkler arasında kölelik durumu itibariyle farklar görür. Ona göre, doğal olarak köle yaratılmış olan zencilerin, "beşeri" (insani) sayılabilecek pek az yönleri vardır. Genel olarak "aptal" hayvanlara denk niteliklere sahiptirler. Buna karşılık köle durumunda kılınan diğer milletler vardır ki bunlar köleliği ya yüksek mevkiler elde etmek için ya para kazanmak için ya da iktidar sahibi olmak amacıyla benimsemişlerdir; doğu bölgelerinde yaşayan "Türkler" ya da Galiçya'daki "kâfirler", İspanya'daki "Hıristiyanlar" buna örnek verilebilir.[65]

Beyaz ve zenci ırk arasındaki ayrımı göz önünde tutan İslam yazarları, zenci kölelerin ağır ve pis işlerde, hizmetçi olarak kullanılmalarını, buna karşılık beyaz kölelerin (Türklerin) askerlikte ya da idare işlerinde kullanılmalarını uygun görmüşlerdir.

Hemen anımsayalım ki Ortadoğu'da zenci köle ticaretinin başlaması, İslamiyetin Arap fütuhatı şeklinde Afrika'ya uzadığı tarihlere rastlar. Öte yandan Orta Asya'ya yayılan Arap fütuhatı zamanında da Türk kölelerin asker olarak kullanılmaları geleneği başlamıştır. "Keykavus İbni İskender"in 1082-1083'te yayımladığı *Kâbusname*'de köle ticaretinin hayvan ticareti gibi önemli bir şey olduğu ve bu tür işlerin "tecrübe" ve "bilgi"yle görülebildiği anlatılmıştır.[66]

El-Ezher Üniversitesi, Bugün Hâlâ İslamın Köleliği Doğal Bir Kuruluş ve Kutsal Bulduğu Görüşünü Savunur

Batı ülkelerinin baskıları karşısında köleliği resmen yasaklamış olan İslam ülkelerinde bu kurum hâlâ "Tanrısal" ve dolayısıyla "doğal" nitelikte görülür çünkü temeli *Kur'an* ve hadis kaynağına dayalıdır. İslam dünyasının en ünlü "fikir" merkezi sayılan El-Ezher Üniversitesi, köleliğin *Kur'an*'dan çıkma bir kuruluş olduğuna dair fetvalar yayımlamaktan geri kalmaz. Bu Üniversite'nin resmi yayın organı olan *Mecelle*'nin 1962 yılı Temmuz ayı sayısında, savaş sıra-

65 İngilizce çevirisi için bkz. İbni Haldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, c.1, çev. F. Rosenthal, New York, 1958, s.301 vd.; ayrıca bkz. İbni Haldun, *Mukaddime*, c.1-2, çev. Turan Dursun, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

66 Bu konuda bkz. Lewis, *age*, 1971, s.29 vd.

sında esir alınanların köle olarak kullanılmalarının caiz olduğuna dair fetvalar yayımlanmıştır.[67]

Ne ilginçtir ki bu aynı üniversitenin bir öğretim üyesi, "Muhammed al-Dasuki", yine aynı *Mecelle*'nin Aralık 1967 sayısında yayımladığı "Oruç ve Cihat" başlıklı yazısında, insan idrakiyle adeta alay edercesine, "İslam nereye gittiyse, orada kişiyi ve halkı özgürlüğe kavuşturmuştur" diye yazmaktaydı.[68]

Yemen'de Din Adamları, 1962'de, Dünyaya Köleliğin "Tanrısal" Bir Kurum Olduğunu İlan Etmekle Gurur Duyarlar

Kral Faysal'ın, yabancı devletlerin baskısıyla köleliği resmen ilga zorunluluğunda kaldığı 1962'de Yemen uleması ve din adamları, köleliğin *Kur'an*'dan çıkma yani Tanrı emri niteliğinde bir kurum olduğunu dünya kamuoyuna ilan etmekteydiler. Ederlerken de iddialarını *Kur'an* ayetlerine ve hadis hükümlerine dayatmaktaydılar.[69]

Osmanlı Devleti, İnsanlar Arası Eşitlik Diye Bir Şey Olmadığına ve Kişinin Özgür İradeye Sahip Bulunmadığına İnanmıştır

Şeriat düzeninde insanlar arası eşitlik diye bir şey olmadığı ve biraz yukarda özetlediğimiz gibi, Tanrı'nın insanları çeşitli kıstaslara göre eşitlik dışı kıldığı, gerek yöneticiler ve gerek yönetilenler bakımından dinsel bir inanç olarak benimsenmiştir. Böylesine bağnaz bir inançla yetişmiş insanlar ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde de eşitliği öngören fikirlerin nasıl bir tepkiyle karşılanacağı açıktır. Nitekim 1789 "Fransız İhtilali"nin ortaya vurduğu "İnsan Hakları Beyannamesi"nde yer alan "eşitlik" ilkesi de Osmanlı Devleti'nin yöneticileri tarafından işte böyle bir tepkiyle karşılanmıştır. 1789 Fransız İhtilali'nden on yıl sonra, bu devrimle ilgili bir rapor düzenleyen zamanın "Dışişleri Bakanı Ahmed Atıf Efendi", "ihtilali" hazırlayan büyük fikirleri tüm olarak reddederken ve bu fikirlerin sahiplerini (örneğin Voltaire, Rousseau vs. gibi) kâfirlikle yererken, Osmanlı toplumuna, insanlar arasında eşitlik diye bir şey olmadığını *Kur'an* ve hadis hükümlerine sarılarak anlatmaktaydı. "Ahmed Atıf Efendi"nin bu "dâhiyane" görüşlerini birer "hikmet" şeklinde benimseyen Osmanlı Devleti de bu konularda taş devri kavimleriyle rekabet eder

67 Bkz. *Mecelle*, Sefer 1382, s.249-250. Alıntı için bkz. H. Lazarus-Yafeh, "Contemporary Religious Thought Among the Ulema of Al-Azhar", *Asian and African Studies*, c.7, 1971, s.211-236.

68 Bkz. *Mecelle*, Aralık 1967 (Ramazan 1387), s.576.

69 Bkz. George Rentz, "Saudi Arabia; The Islamic Island", *Modernization of the Arab World*, ed. J. H. Thompson & R. D. Reischauer, New York, 1966, s.115-125.

bir davranış içerisindeydi. İmparatorluğa dahil ve birbirinden saf ve cahil çeşitli halklarını ve bu arada Suriye ve Mısır halklarını uyarmak amacıyla padişahın yayımladığı demeçlerde, şaşkınlık yaratıcı şu satırlar sırıtmaktaydı:

> "Fransız İhtilali'ni hazırlayan (yazar ve) düşünürler ve ihtilali yapanlar, cahil (Fransız halkını), bütün insanların eşit oldukları ve insan olmak niteliğiyle hiç kimsenin hiç kimseden üstün olamayacağı ve her insanın kendi özgür iradesiyle yeryüzü yaşamlarının düzenlenmesine katılacağı şeklindeki yalanlarla aldatmışlardır."[70]

Köleliğin ya da Eşitsizliğin Giderilmesi Konusunda Şeriat Ülkeleri Kendiliklerinden Hiçbir Çaba Göstermemişlerdir ancak Dıştan Gelen Baskılar Sonucu Köleliği Kaldırma Yoluna Gitmişlerdir

Yüzyıllar boyunca şeriat ülkelerinin hiçbirinde köleliğin varlığı, yöneticileri ya da toplumun aydın sanılan sınıflarını rahatsız etmemiş, vicdanları sızlatmamıştır. Kölelik kurumunun Tanrı tarafından konduğu kabul edildiğinden, bunu kaldırmak ya da bu konuda tartışmak diye bir şey söz konusu olmamıştır. Oysaki Batı'da, köleliğin insan şahsiyetinin haysiyetine aykırı olduğu düşüncesi, ortaçağ döneminde bile aydın sınıfları yakından meşgul etmiş ve nihayet Fransız İhtilali'yle birlikte zafere erişmiştir. İngiltere kendi kolonilerinde köleliği 1833'te, Fransa 1848, Hollanda 1854-1859 ve Rusya 1873'te resmen kaldırmışlardır.

Her ne kadar şu son 100 150 yıllık süre boyunca İslam yazarları arasında kölelik sorunlarına eğilenler görülmüşse de onlar dahi hastalığı teşhis değil fakat uydurma ilaçlarla tedavi yolunu aramışlar ve örneğin sorumluluğu şeriatın kendisinde arayacak yerde, İslam dininin köleliği yok etmek istediğini fakat Türkler yüzünden bu kurumun süregeldiğini iddia etmişlerdir. Oysa Osmanlı yöneticileri, dıştan gelen baskılar yüzünden köleliği kaldırmaya çalıştıkları zamanlar Arap halklarının direnmesine ve hatta ayaklanmasına maruz kalmışlardır. Söz konusu yabancı baskılar sonucu Osmanlı Devleti ilk kez 1830'da köleliğin kaldırılmasına karar vermiştir. Fakat ne hazindir ki bu karar Osmanlı Devleti'nin sadece "gayrimüslim" sınıfları

---

70 Bu konuda bkz. Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802*, İÜ Yayınları, İstanbul, 1938, s.108.

lehine alınmış ve sadece beyaz ırktan olan Hıristiyan kölelerin azat edilmesi için uygulanmıştır. Müslüman kölelerin durumunda değişiklik yapılmamıştır. Genel olarak Müslüman kölelerin (zenci köleler de dahil olarak) azat edildikleri ilk İslam ülkesi Tunus olmuştur. Fransa'nın baskısıyla 1846'da bu yola gidilmiştir.

Her ne kadar 1854 ve 1857'lerde İngiltere'yle imzalanan antlaşmalarda Osmanlı Devleti köle ticareti yapmaktan vazgeçeceğini ve bu tür ticareti tüm olarak yasaklayacağını beyan etmiş[71] ve 1876 "Kanunu Esasi"siyle de özgürlük deyimine boyun eğmiş gibi görünmüşse de bütün bunlar aslında ölü metinler halinde kalmıştır.

Köleliğin sona erdirilmesi için İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle yaptığı bu yukarıdaki antlaşmalarda, Mekke ve Medine bölgeleri hariç tutulmuştur. Bu iki kent, İslamın "kutsal" toprakları sayıldığından, köleliğin bu bölgelerde yasaklanması yoluna gidilememiştir. Çünkü *Kur'an*'ın doğal kuruluş olarak getirdiği ve Muhammed'in bizzat köle sahibi bulunduğu bu, topraklarda köleliği yasaklamak demek, *Kur'an*'a ve Muhammed'in anısına karşı açıkça tutum takınmak olur diye düşünülmüştür. Bundan dolayıdır ki Arabistan'da ve Afrika'da köle ticaretine daha uzun bir süre devam edilmiştir. İslamın köleliği kaldırmak istediği fakat Türkler yüzünden köleliğin süregeldiği yalanlarına karşı verilecek örneklerden bazıları bunlardır.

Köleliğin tüm olarak Türk topraklarından silinip atılması Türkiye Cumhuriyeti'ne nasip olmuştur. 1926'da Cenevre'de imzalanan ve devletleri, köleliği kaldırma zorunluluğu altında tutan antlaşmaya katılmakla Türkiye Cumhuriyeti, şeriatın ve özellikle *Kur'an*'ın kölelikle ilgili hükümlerinin uygulanmasına kesin olarak son vermiştir.

Kölelik dinsel bir kuruluş olarak, *Kur'an*'ın bir bakıma anayasa şeklinde uygulandığı Suudi Arabistan gibi yerlerde süregelmiştir.

71 1854 antlaşmasıyla beyaz ırktan olan kölelerin alınıp satılması ve 1857'de imzalanan antlaşmayla da zenci köle ticareti yasaklanmıştır.

ON İKİNCİ BÖLÜM

ŞERİATIN DEMOKRATİK YAŞAMI VE GELİŞMELERİ ENGELLEYİCİ EKONOMİ KOŞULLARINA BAĞLANMANIN SONUÇLARI

Şeriat devletinin "anayasalcı" ve "demokratik" yönde gelişememesi nedenleri arasında "ekonomik" sorunların rolü büyüktür. Şu bakımdan ki İslamın getirdiği "miskinlik" ve "yoksulluk" felsefesi yüzünden ekonomik alanda yaratıcılık ve canlılık diye bir şey söz konusu olmamıştır. Üstelik de bu durum iktidarın "mutlak" ve "keyfi" şekilde kullanılması nedenlerinden biri olmuştur.

Şeriat Düzeni, Ekonomik Atalete Yer Vermek Suretiyle, İktidarın Mutlak ve Keyfi Şekilde Uygulanması Koşullarını Hazırlamıştır

İslamın devlet anlayışında millet iradesi öğesinin yeri olmadığını, Tanrı'dan geldiği kabul edilen iktidara (velev ki bu iktidar en müstebit ve kötü şekilde kullanılmış olsun) körü körüne itaat etmenin dinsel bir görev olduğunu ve bütün bunların şeriat toplumlarını siyasal atalete doğrulttuğunu biraz yukarda kısaca gördük. Şeriat sistemi sadece siyasal ataleti değil fakat halkı cehalet içinde tutmak, fikren atıl kılmak ve devamlı şekilde savaş işiyle meşgul bulundur-

mak ve ekonomik ataleti yaratmak suretiyle de anayasalcı ve demokratik gelişmeleri engellemiştir. Diğer hususları ilerdeki bölümlerde ayrıca ele alacağız fakat şimdilik burada ekonomik atalet konusuna eğileceğiz.

Hemen belirtelim ki ekonomik atalet ortamının oluşturduğu insan tipi kadar despotizme ve iktidarın en kötü, en gaddar, en keyfi uygulamalarına katlanan ve her türlü haksızlığa boyun kıran bir başka insan tipi olamaz. İşte şeriat sistemi, daha ilk anlardan itibaren, kişileri ve toplumu "yoksulluk", "müptezellik", "mahviyet" ve "sefalet" felsefesiyle yoğurmuş, ekonomik bakımdan gelişme, uyanma, kendilerine gelme ve dünya yaşamından zevk alma ve dolayısıyla yaşamı insanca sürdürme duygularından uzak kılmıştır. Yarı aç halde tutulan ve cennet hayalleriyle uyutulan halk yığınları, her türlü kötü ve keyfi iktidar uygulamasına uysallıkla razı olmuşlardır.

Ekonomik Canlılığı ve Gelişmeyi Engelleyen Veriler ve Zihniyet

Ekonomik gelişme tarihinin ortaya vurduğu gerçek şudur ki kişilerin ve toplumun dünya ve ahret anlayışı, genel olarak ekonomik canlılığın ya da aksine ekonomik ataletin motoru işini görmüştür.

Şeriat Sisteminin Kişiyi Müptezelliğe, Mahviyete, Yoksulluğa ve Benzeri Yaşantılara Özlem Duyar Nitelikte Kılan Yönleri

Şeriat hamuruyla yoğrulmuş insanların ortak özelliklerinden biri de müptezelliğe ve yoksulluğa özenmek, mahviyet içerisinde görünmektir. Varlık edinmek ya da hiç değilse varlıklıymış gibi görünmek değil fakat aksine azla yetinmek, kıt kanaat geçinmek, yeryüzü yaşamlarını değersiz ve hakir görmek, pejmürde kılıklarda gezmek ve sefaleti kader işi bilip karşılığını gelecek dünyanın bolluğunda beklemek, Müslüman kişinin yaşam amacıdır. Çünkü Tanrı ve peygamber emirleri diye kendisine ruh ve beyin gıdası olarak benimsetilen "fakirlik" felsefesi, onu, gelecek dünyanın güzel ve emsalsiz cennetlerini sabırla bekler durumda kılmaya yetmiştir. Birazdan da belirteceğimiz gibi, her ne kadar az sayıdaki varlıklı sınıfın ekonomik güvencesini sağlamaya matuf hükümler bulunmakla beraber, bunlar, yoksullar çoğunluğunu "sabır" yolundan saptırtmayacak ustalıkla düşünülmüş şeylerdir.

Şeriat düzeni halk çoğunluğunu sadece ruhen uyuşuk kılmış değil fakat aynı zamanda teşebbüs (girişim) serbestisinden yoksun kılıcı,

ekonomik ve ticari yaratıcılıktan geri bıraktırıcı ve dolayısıyla maddi bakımdan varlıklı yaşamlara yönelemez durumlarda kılmıştır.

Yoksulluğu, Müptezelliği ve Yeryüzü Mutsuzluğunu Yücelten ve Fazilet Gibi Gösteren Şeriat Verileri Hakkında

Gerek *Kur'an* gerek hadis hükümleri arasında yeryüzü yaşamlarının boş, önemsiz, değersiz ve oyalamadan ibaret olduğunu belirten fakat buna karşılık rızk azlığını, yoksulluğu ve kıt kanaat geçim zorunluluğunu kişi bakımından şeref, fazilet ve meziyet şeklinde gösteren ve bütün bu durumların Tanrı emri olduğunu belirtenleri pek çoktur.

Kur'an'dan Birkaç Örnek

Kur'an'ın her şeyden önce bellettiği şudur ki yeryüzündeki her varlığın rızkını verme işi sadece Tanrı'ya aittir:

> "Arz üzerinde yürür hiçbir canlı yoktur ki onun rızkı Allah'a ait olmasın. (Allah) onların duracak, dinlenecek yerlerini, saklanacak yerlerini bilir..." (Hûd Suresi, ayet 6)

Ve yine anlaşılan odur ki Tanrı, rızk verirken, tam bir keyfilik içerisinde davranmaktadır. Bunlardan sadece birkaçını belirtmek gerekirse, Zümer Suresi'nde "Allah, şüphe yok ki dilediğinin rızkını bollaştırır ve dilediğini daraltır" (Zümer Suresi, ayet 52) diye yazılıdır.[1] Nisâ Suresi'nde de rızk azlığını cazip göstermek maksadıyla şöyle yazılıdır:

> "Dünyanın zevki azdır; ahretse sakınanlar için daha hayırlıdır..." (Nisâ Suresi, ayet 77)

En'âm Suresi'nde şu vardır:

> "Dünya yaşayışı ancak bir oyundan, bir oyalamadan ibaret, ahret yurduysa çekinenlere elbette daha hayırlıdır..." (En'âm Suresi, ayet 32)

Ra'd Suresi'nde şöyle denmiştir:

> "Dünya yaşayışı ahirete nispetle değersiz, müddeti az ve geçici şeyden ibarettir..." (Ra'd Suresi, ayet 26)

---

1 Buna benzer diğer bazı ayetler için bkz. Rûm Suresi, ayet 37 ve Ankebût Suresi, ayet 62; Kasas Suresi, ayet 82 ve İsrâ Suresi, ayet 30 vs.

Muhammed Suresi'nde, "Doğrusu dünya hayatı oyun ve oyalanmadır..." (Muhammed Suresi, ayet 36); Tevbe Suresi'nde, "...Ahreti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz? Oysa dünya hayatının geçimi ahrete göre pek az bir şeydir." (Tevbe Suresi, ayet 38)

Görülüyor ki *Kur'an*, yoksul yığınlara, varlıklı olmayı sanki küçültücü bir şeymiş ve dünya yaşamlarını sanki yaşanmaya değmezmiş ve sanki bu dünyadan zevk alanlar gelecek dünyada cezalandırılacaklarmış gibi göstermek hususunda pek ısrarlıdır.

Geçmiş yüzyıllar boyunca bu tür hükümlere sarılarak "yoksulluk" felsefesini İslamın adeta koşullarından biri haline getiren düşünürler sayısızdır.

Muhammed'e Göre "Yoksulluk" (Fakirlik) ve "Mutsuzluk" Tanrı'nın Müslümanlar İçin "Fazilet" ve "Sevap" Bildiği Yaşam Tarzıdır

Kur'an'ın bu yukarıdaki hükümleri ve benzerleri doğrultusunda olmak üzere çeşitli kaynakların rivayetine dayalı pek çok hadis vardır.

Bilindiği gibi Muhammed 25 yaşında, çobanlıkla meşgul ve parasız pulsuz bir durumdayken, zengin bir dul olan Hatice'yle evlenmiştir. Hatice 40 yaşlarında olgun ve kervan ticaretiyle uğraşan bir kadındı. Bu evlilik sayesinde Muhammed'in maddi durumunun düzeldiğinde hiç kimsenin kuşkusu yoktur çünkü Muhammed bizzat kendisi, *Kur'an*'a koymuş olduğu ayetlerle, bunun böyle olduğunu açıklamıştır. Örneğin Duhâ Suresi'nde Tanrı'nın şöyle konuştuğunu söyler:

> "(Ey Muhammed! Rabbin) ...seni fakir bulup zenginleştirmedi mi..." (Duhâ Suresi, ayet 8)

Daha sonraları ve özellikle Medine'ye geçip de çete saldırıları ya da çeşitli savaşlar sayesinde ganimetler alıp paylaşmaya başladıktan sonra bir hayli varlık edindiği de bir gerçektir. Örneğin Hayber ve Feder mevkilerindeki ya da Medine civarındaki çeşitli zengin hurmalıklara sahip olmuş, 100'e yakın köle edinmiş, bunların birçoğunu arazilerinde çalıştırmış, köle alıp köle satmış, 20 kadar cariye kullanmış, pek çok sayıda deve, at ve koyuna sahip bulunmuştur. O kadar ki bir defasında "Minâ"daki hutbesinden sonra, Medine'den göndermiş olduğu 63 deveyi bizzat kendisi kurbanlık kesmiştir. Veda haccı sırasında kendisine ait 100 deveyi kurban kestiği görülmüştür. Sade-

ce kendisini değil fakat karılarını ve bazı yakınlarını da mal ve köle edinmek bakımından, varlık sahibi kılmıştır. İslam kaynaklarından öğrenmekteyiz ki karılarından Ayşe, andını bozduğu için kendisine ait kölelerden 40 köleyi azat edebilmiştir.[2]

Fakat İslam yazarların kaleminde Muhammed, yoksulluğa özenen kişi şeklinde tanımlanır; yoksul durumda olmadığı halde yoksulmuş gibi tanıtılır. Devamlı olarak birlikte bulunduğu ya da kendisine en yakın bildiği kimseler ticaretle, ithalat ve ihracatla uğraşan varlıklı kişiler olduğu halde (örneğin Ebu Bekir ya da Ömer bin Hattab vs. gibi), "Ey Tanrım beni en yoksul (en sefil, en aşağı durumda ve zavallı) olan kimseler arasında yaşat ve öldür ve en yoksul şekilde ölenler arasında dirilt" diye dua ettiği söylenir. Yine bir gün hutbe verirken şöyle dediği nakledilir:

> "Hüküm günü Tanrı 'Getirin önüme benim en sevdiğim kişileri' diyecek; o zaman Melekler kendisine 'Kimdir senin en sevgilin kişiler?' diye soracaklar. Bunun üzerine Tanrı 'Yoksullar ve mahrumiyete katlanmış olanlar' diye cevap verecek.[3]

Gerçekten de Muhammed, biraz önce değindiğimiz gibi, varlık sahibi bir kimse olmasına rağmen, siyaset icabı, yoksulluğu, mutsuzluğu ve dünya yaşamındaki bahtsızlığı yüceltmeye, bunu Tanrı'nın en fazla değer verdiği bir meziyet olarak belirlemeye ve dolayısıyla "fakirleri" ve "zayıfları" da toplumun en "hayırlı", cennete en çabuk gidecek olan sınıfı şeklinde göstermeye çalışmıştır. Söylemesine göre "fakirlik", güya Tanrı'dan gelmedir ve Tanrı sadece sevdiği kullarını yoksulluk ve mutsuzluk içinde tutmak ister. Bir hadisinde şöyle der:

> "Tanrı bir kulunu sevdiği zaman onu belayla iptila eder. Sevgisi son haddine vardığı vakit, aile, mal, evlat diye kendisinde hiçbir şey bırakmaz"[4]

Bir diğer hadisinde şöyle der:

---

2 Bu yukarıdaki hususlar için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.160; c.6, s.156; c.8, s.206 ve c.10, s.405.

3 Bu tür hadisleri Al-Hucvîrî'nin *Kaşf al-mahcûb* adlı yapıtında bulmak mümkündür. Bilindiği gibi Al-Hucvîrî, 11. yüzyılda Hindistan'ın büyük mutasavvıflarındandır ve Dâtâ Genc Bahş Lâhûrî adıyla da bilinir. İngilizce çevirisi için bkz.E. J. W. Gibb, *Gibb Memorial Series*, c.17, çev. R. A. Nicholson, 1911, s.19. Bundan başka Hanefi fakihi olan Seybânî'nin *Kitab al-Kasb* adlı yapıtında da bu konuda bilgi vardır.

4 Bu hadisler için bkz. Gazali, *age*, c.4, 1975, s.362.

"Allah... fakir (olanları) sever... Bu ümmetin hayırlısı fakirler ve en süratli cennete girip yerleşecek olanları da zayıflardır."

Bir başka vesileyle de Tanrı'nın fakirler hakkında, "Benim halis ve güzide kullarım... verdiğime kanaat edip, taksimatıma razı olan fakir kullarımdır" dediğini bildirmiş ve Tanrı'nın yanına fakir olarak gitmenin gerekli olduğunu anlatmak için şöyle demiştir:

"Allah'a fakir olarak mülâki ol (kavuş), zengin olarak mülâki olma."[5]

Hatta bu sözlerini biraz daha pekiştirmek için, fakirliği ve rızk azlığını, insanların çoğunluğunun yararına olmak üzere Tanrı tarafından düşünülmüş bir şey olarak göstermiştir. Örneğin *Kur'an*'a "Allah rızk verirken kiminizi diğerlerine üstün tutmuştur" (Nahl Suresi, ayet 71) şeklinde ayetler yerleştirirken bunu anlatmak istemiştir.

Bundan dolayıdır ki sadece Tanrı'nın değil fakat kendisinin de en çok sevdiği kimselerin fakirler olduğunu anlatmak üzere şöyle ekler: "Beni seven fakirliği sever."[6] Yine bundan dolayıdır ki fakirliğin sevap ve zenginliğin günahkârlık olduğunu belirterek Müslüman kişilere tavsiyesi şu olmuştur:

"Fakirliğin sana yöneldiğini gördüğün vakit 'Hoş geldin ey salihlerin şiarı' diye onu karşıla; zenginliğin teveccüh ettiğini gördüğün vakit 'ikaabı acele edilmiş bir günahtır' de."[7]

Söylemeye gerek yoktur ki her şeyi yapmaya kadir bir Tanrı'nın, rızk dağıtırken bir kısım kullarına fazla ve bir kısım kullarına (ki bunlar büyük çoğunluktur) da az rızk vermesi akla, mantığa ve adalet duygusuna ters düşen bir şeydir. En basit ve bilgisiz kimselerin dahi kafasında bu tür soruların çöreklenmesi mümkündür. İşte muhtemelen bu tür soruları karşılamak içindir ki Muhammed, anlaşılması biraz daha güç bir çözüm yolu seçmiştir ki o da Tanrı'nın yeryüzü azgınlıklarını önlemek maksadıyla rızk eşitsizliğine başvurduğudur. Gerçekten de *Kur'an*'a koyduğu şu ayet bunun bir kanıtıdır:

"Eğer Allah bütün kullarına bol rızk verseydi, yeryüzünde muhakkak ki azgınlık eder, azarlardı. Ama o, dilediğine bir ölçüye göre verir." (Şûra Suresi, ayet 27)

---

5 Bu tür hadisler için bkz. Gazali, *age*, c.4, 1975, s.358, 369.
6 Gazali, *age*, c.4, 1975, s.360.
7 Gazali, *age*, c.4, 1975, s.362.

Daha başka bir deyimle eğer Tanrı yeryüzündeki kullarının hepsine bol rızk vermiş olsaymış, bolluk içinde bulunan ve ihtiyaçtan uzak kalan bu kullar azarlar ve dünyada dirlik düzenlik kalmazmış; rızk eşitliği insanlar arasında azgınlıklar yaratırmış. Çünkü insan denilen yaratık, yine Muhammed'in söylemesine göre, "muhakkak azar, kendisini ihtiyaçtan vareste gördü diye..." (Alak Suresi, ayet 6-7)

Bu yukarıdaki hususları biraz daha pekiştirmek üzere Muhammed, insanlar arasındaki rızk eşitsizliğinin, "derece ve mertebe eşitsiz"liğiyle aynı doğrultuda olduğunu söyler ve bu konuda Tanrı'nın şöyle konuştuğunu ekler:

> "Dünya hayatındaki geçimlerini aralarında böldük ve bazılarını bazılarından üstün kıldık ki bazıları bazılarına hizmet etmekle âlem düzen bula..." (Zuhruf Suresi, ayet 32)

Görülüyor ki şeriatçı zihniyet, her ne kadar Tanrı'yı her şeyi yapmaya ve yaratmaya kadir bir Yaradan olarak kabul ediyor görünmekle beraber, her ne hikmetse, insanlar arası ilişkilerin barış içerisinde oluşması ve yeryüzü düzeninin korunması konusunda bu aynı Tanrı'nın, eşitsizlikten (ve özellikle rızk eşitsizliğinden) başkaca bir çözüm yolu bulamadığına inanmıştır. Böyle olduğu içindir ki Müslümanlar için bu doğal eşitsizliğe ve yeryüzü mutsuzluklarına razı olmak gerekir çünkü ancak bu suretle hem Tanrı iradesine uymak ve Tanrı'yı memnun kılmak hem de aynı zamanda kişisel çıkarlarını sağlamak (yani cennete ulaşmak) olasılığına kavuşacaklardır.

Söylemeye gerek yoktur ki şeriatçının bu mantığı (yani "eğer Tanrı herkese bol rızk verseydi yeryüzünde azgınlık olurdu" inancı) hem tarihsel ve bilimsel gerçeklere hem de Tanrı'nın yüceliği ve güçlülüğü fikrine ters düşmektedir. Tarihsel ve bilimsel gerçeklere terstir çünkü tarih boyunca asıl "azgınlıklar", "kavgalar" ve "düzen bozuklukları" rızk denen şeyin haksız ve adaletsiz şekilde dağılışından, insanların birbirlerini insafsızca sömürmelerinden doğmuştur. Eğer herkese eşit şekilde ve yeteri kadar (ya da hiç değilse hak ettiği kadar) rızk sağlanabilmiş olsaydı, yeryüzünde düzen bozukluğu diye bir şey olmazdı.

Öte yandan eğer şeriatçının iddia eder olduğu gibi rızk veren Tanrı ise ve Tanrı bu rızkı, kimine az, kimine çok olmak üzere dağıtıyorsa, bu takdirde büyük bir haksızlık yapıyor demektir. Üstelik de insanların büyük çoğunluğunun sefalet içinde yaşamasına, eşitsizlik yüzünden birbirleriyle boğazlaşmalarına sebep yaratıyor demektir. Eğer Tanrı herkese bol bol rızk vermiş olsa ya da herkesi bol

rızk edinebilecek şekilde yaratsaydı, kuşku edilemez ki hiç kimse hiç kimseye tamah etmeyecek, hiç kimse sefalet içinde sürünmeyecek ve dolayısıyla başkasının rızkına göz dikmeyecek, böylece yeryüzünde yoksulluk diye bir düzensizlik sürmeyecek, mutluluk ve barış hükmedecekti.

Bu itibarla Tanrı'yı rızk eşitsizliğinin sorumlusu şeklinde tanımlamanın Tanrı fikrini küçülttüğü ortadadır. Hele rızk eşitliğini sağlama olasılığına sahip olduğu kabul edilen güçlü bir Tanrı'yı, insanların azmasından korkup eşitsizlik yaratma yolunu seçmiş gibi tanımlamak, Tanrı fikrini daha da küçültmek olur.

Muhammed'in Söylemesine Göre Tanrı, "Müptezel", "Saçı Sakalına Karışık", "Üstü Başı Tozlu", "Miskin" İnsanları Sever

Muhammed'in Müslümanlar için "fazilet" niteliğinde bildiği yaşam tarzlarından biri de "müptezelliktir", "değer verilmezliktir", "miskinliktir" ya da buna benzer şeylerdir.

Gerçekten de en sağlam İslam kaynaklarının bildirmesine (örneğin Ahmed'in "İsnad-ı ceyyid"le rivayetine) göre, Muhammed bir hadisinde aynen şöyle demiştir:

> "(Tanrı) giydiğine aldırış etmeyen müptezel insanları sever."[8]

Daha başka bir deyimle, saçı sakalına karışmış, üstü başı toz toprak içinde, eski ve pejmürde giysilere bürünmüş insanlar, Tanrı indinde en makbul insanlardır; Tanrı onları cennetin başköşelerine oturtacak, cennet halkının hükümdarı kılacaktır. Buhâri ve Müslim'in Hârise'nin rivayetlerine göre bir hadisinde bu hususu şu şekilde açıklamıştır:

> "Dikkat edin, cennetin hükümdarlarını size haber vereyim mi? (Bunlar)... tozlu, topraklı, saçı sakalı karışık, eski iki elbiseye bürünmüş... kimselerdir."[9]

Bu gibi kimselerin Tanrı'nın sevgilisi olduklarını kanıtlamak için kendi kızı "Fatıma"yı örnek verirdi. İmrân bin Husayn'ın rivayetine dayalı olarak Gazali'nin naklettiği bir hadisinden öğrenmekteyiz ki Muhammed, bir gün "Fatıma"yı ziyarete gittiğinde, onun aç olarak

---

8 Ahmed'in "isnad-ı ceyyid"le rivayetine dayalı bu hadis için bkz. Gazali, *age*, c.4, 1975, s.425.

9 Bu hadisler için bkz. Gazali, *age*, c.4, 1975, s.366.

sabahladığını ve sırtındaki abadan başka elbisesi bulunmadığını, başını da eski bir "çar parçası"yla sardığını öğrenmekle, "Sana müjdeler olsun, sen cennet kadınlarının efendisisin" demiştir.[10]

Yine İslam kaynaklarından öğrenmekteyiz ki Muhammed, sadece üstü başı toz içerisinde, saçı sakalı birbirine karışmış, "eski püskü ve pejmürde" kıyafetlere bürünmüş olarak yaşamayı değil fakat aynı zamanda "dikkat nazarına alınmazlığı", "değer verilmezliği", "miskin yaşantılara özenmeyi" ya da "köle gibi yiyip, köle gibi oturmayı" ve buna benzer yaşantıları da "fazilet" ve "meziyet" niteliğinde saymıştır. Örneğin yukarda Hârise'den rivayet olunduğunu söylediğimiz hadisinde şöyle der:

> "(Cennetin hükümdarları) ...tozlu, topraklı, saçı sakalı karışık, eski elbiseye bürünmüş, kendisine kıymet verilmeyen ve nazara alınmayan kimselerdir."[11]

Daha başka bir deyimle, makbul olan Müslüman tipini "kıt kanaat geçinir, üstüne başına bakmaz, fakir giysilerle dolaşır, günlerini açlık içinde doldurur"[12] şekilde tanıtmaya çalışarak, bu tür yaşam tarzını fazilet niteliğinde kılmıştır.[13] Bu doğrultuda olmak üzere sayısız denecek kadar çok hadis bırakmıştır. Örneğin İmrân bin Husayn'ın söylemesine göre güya Muhammed, bir gün kızı Fatıma'yı ziyaret ettiğinde şöyle demiştir:

> "Ben... üç gündür (ağzıma) bir şey tatmadım. Hâlbuki benim mevkiim Allah katında daha üstündür. Eğer Rabbimden dilesem o beni yedirirdi fakat ben ahreti dünya üzerine tercih ettim..."[14]

Ömer bin Hattab ise, Muhammed'in yaşam ve giyimindeki basitliği anlatmak maksadıyla Amr bin Esved el-Ansî'nin şu sözlerini hatırlatırdı:

> "Asla iyi kalite kumaş giymem, döşek üzerine yatmam..."[15]

Oysaki yukarda belirttiğimiz gibi, Muhammed, Medine'ye geçip de çete saldırıları ve savaşlar sayesinde zengin hurmalıklara, deve ve

---

10 Bkz. Gazali, *age*, c.4, s.366-367.
11 Gazali, *age*, c.4, s.366.
12 Gazali, *age*, c.4, s.357.
13 Hasan-ı Basrî'nin rivayeti için bkz. Gazali, *age*, c.4, s.424.
14 Gazali, *age*, c.4, s.366-367.
15 Gazali, *age*, c.4, s.425.

koyun sürülerine, sayıları 100'ü bulan köle ve cariyelere sahip olarak varlıklı bir yaşam sürmekten geri kalmamıştır.

Muhammed'e Göre Tanrı, Sırf "Sınamak" İçin Kullarından Bazılarını "Yoksul", "Aç" ve "Zavallı" Yaratmıştır

Yoksulluğu, yeryüzü sefaletini, mutsuzluğunu ve genel olarak "miskinliği" sadece Tanrı emri olarak doğal bir düzenin gereği şeklinde değil fakat aynı zamanda gerçek mutluluğun ve gelecek dünya mükâfatlarının işareti şeklinde kabul ettirmenin yolu, bütün bu durumların "Tanrı sınaması" olduğu inancını yerleştirmektir. *Kur'an* ve hadis hükümleri bu konuda biçilmiş kaftan işini görmüştür. Örneğin *Kur'an*'ın En'âm Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "(Tanrı) size verdiği şeylerle sizi sınamak için bir kısmınızı, bir kısmınızdan mevki ve paye bakımından yüceltir." (En'âm Suresi, ayet 165)

Bakara Suresi'nde, "Ant olsun ki mutlaka sizi, birazcık korkuyla, açlıkla, mal ve meyve noksanıyla sınayacağız. Müjdele sabredenleri." (Bakara Suresi, ayet 153, 155-156)

Bu doğrultuda olmak üzere pek çok hadis hükümleri de bulunmaktadır. Bu hükümlere göre iyi bir Müslüman, yoksulluğun Tanrı'dan geldiğini kabul eden, az rızkla nasiplenmeyi daima makbul bilen, az rızkla kanaat eden, bütün bu durumları Tanrı'nın bir sınaması olarak kabul eden ve bu nedenle kimsenin servetine göz dikmeyen kişidir.[16] Çünkü Tanrı, tabii Muhammed'in söylemesine göre, bu yeryüzü yaşamları bakımından, sevdiği kullarını sınamak istemiş ve "sınamak için rızkını bir ölçüye göre verdiğini" bildirmiş (Fecr Suresi, ayet 15-16) ve ayrıca da şöyle demiştir:

> "Sizi biraz açlıkla ve kıtlıkla deneyeceğiz!"[17]

Bundan dolayıdır ki hiç kimse halinden şikâyet etmemeli, rızk azlığı nedeniyle üzülmemelidir.

Şikâyet etmek ya da üzülmek şöyle dursun fakat yoksul durumda bulunduğu için şükretmeli ve kendisini bu durumda tutması için Tanrı'ya yalvarmalı ve örneğin "Allahım beni yoksul olarak yaşat, yoksul olarak öldür ve yoksullarla haşreyle (Kıyamet günü onlarla

16 Gazali, *age*, c.4, s.452, 527.

17 Bu konudaki hadisler için bkz. Gazali, *age*, c.4, s.233-234.

birlikte bir araya getir)" diye dua etmelidir.[18] Çünkü yoksul durumundan dolayı üzülüp şikâyete kalkışacak olursa Tanrı iradesine ve takdirine karşı çıkmış olacaktır ki bu takdirde Tanrı'nın "sınamasından" kötü not alıp, günah işlemiş sayılacaktır. Bunun böyle olduğunu anlatmak üzere Muhammed *Kur'an*'a şu tür ayetler koymuştur:

> "Rabbin denemek için bir insana iyilik edip, nimet verdiği zaman, o (kişi) 'Rabbim beni şerefli kıldı' der. Ama onu sınamak için rızkını bir ölçüye göre verdiği zaman 'Rabbim beni fakir düşürdü' der..." (Fecr Suresi, ayet 15-16)

Bu tür ayetlerden anlaşılması gereken şudur ki kişinin fakirlikten yakınmayıp, aksine fakirliği nimet bilmesi gerekir. Yani rızkının az verildiğinden yakınması ve örneğin "Rabbim beni fakir düşürdü" şeklinde konuşması caiz değildir; yapacağı şey fakirliği Tanrı emri bilip susup oturması ve kaderine razı olmasıdır. Çünkü ancak böyle yaparsa Tanrı onu gelecek dünyalarda mükâfatlandıracak, cennetlere koyacaktır. Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre Muhammed şöyle demiştir:

> "Haline razı olduğu vakit fakirden efdal (iyi) kimse yoktur... Ey fakirler topluluğu Allah'ın taksimatına kalbinizden rıza gösteriniz ki fakirliğin mükâfatını göresiniz. Böyle yapmazsanız mükâfat alamazsınız..."[19]

Bir başka vesileyle de şöyle eklemiştir:

> "Ey fakirler topluluğu... Allah'tan razı olunuz ki bu sayede fakirlik sevabını almış olasınız; aksi halde alamazsınız..."

Eğer fakir kişiler sabır gösterip bu şekilde davranırlarsa Tanrı da onları "güzide" ve "efdal" (iyi) kullar olarak değerlendirecek ve kıyamet gününde şöyle diyecektir:

> "Benim halis güzide kullarım... verdiğime kanaat edip, taksimatıma razı olan fakir kullarımdır. Onları cennete koyun..."[20]

Fakat hemen ekleyelim ki yine Muhammed'in söylemesine göre sadece sabır göstererek ve gönül rızasıyla yoksulluğa ve açlığa katlanmak yeterli değildir. Bütün bu durumları, bir de "hoşlanarak",

---

18 Ebu Hüreyre'nin rivayetine dayalı bu hadis için bkz. Gazali, *age*, c.3, s.523.
19 Bkz. Gazali, *age*, c.4, s.369.
20 Bkz. Gazali, *age*, c.4, s.370.

"mutlu olarak" ve "sevinerek" kabul etmek gerekir. Bu konuda İmam Gazali'nin görüşü şudur:

> "(Yoksulluğa ve rızk azlığına ve açlığa vs. katlanmanın) daha üstünü, yoksulluktan hoşlanıp ona razı olmaktır... Demek ki her yoksulluk makbul değildir. Makbul olan fakir, kızmayan, kadere rıza gösteren ve hatta neticede alacağı mükâfatı bildiği için fakirliğine sevinendir."

Gazali bu açıklamayı yaparken, çeşitli rivayetlere dayalı olmak üzere Muhammed'in söylediği, "Tanrı... tok gözlü fakirleri sever" şeklindeki hadisleri de sıralamaktan geri kalmaz.[21]

Tanrı'nın "Açlıkla", "Can ve Meyve Noksanıyla" ve "Rızk Azlığıyla" Sınadığı Kimseler, Bu Sınavdan Sabırla Çıkacak Olurlarsa Gelecek Dünyalarda Mükâfatlara Konacaklar, Cennetin Başköşelerine Oturacaklardır

İslam kaynaklarının Tanrı ve peygamber emirleridir diye ortaya vurduğu verilere göre, yeryüzü yaşamları sırasında "rızk" azlığı içerisinde bırakılan, mutsuzluğa katlanan Müslüman kişiler, sabır gösterip Tanrı'nın bu sınamasından alın akıyla çıkacak olurlarsa, en kısa yoldan cennetlere ulaşacaklar, gelecek dünyaların sultanı olacaklardır. Bu konuda sayısız denecek kadar çok hadis bırakmıştır. Müslîm'in *Şifat al-Munafikun*'da Ömer bin Hattab'ın Muhammed'le, dünya yaşamları konusunda yaptığı bir konuşma vardır ki şöyledir:

> "Ey peygamber seni izleyenlere (sana inananlara) bol rızk vermesi için Tanrı'dan istekte bulunsana. Tanrı'ya inanmadıkları halde Rumlara ve Acemlere her şey bol miktarda verilmiştir."

Bu sözleri dinleyen Muhammed'in şu yanıtta bulunduğu bildirilir:

> "Ey Hattab'ın oğlu, bu yeryüzünün bazı insanlarına dünya zevkleri tanınmıştır... (Ancak) Bu yeryüzünün onlara ve fakat gelecek dünyanın bizlere ait olmasından dolayı memnunluk duymuyor musun?"[22]

Öte yandan yine aynı kaynaklara göre Muhammed, yeryüzü fakirlerinin, zenginlerden 40 yıl önce (bir başka rivayete göre de 500 yıl önce) cennete gireceklerini bildirmiştir. Örneğin Ebu Said'in söy-

---

21 Yukarıdaki hususlar için bkz. Gazali, *age*, s.379.

22 Müslim, *Kitâb Şifat al-Munafikun*, Hadis No: 55-57.

lemesine göre, daha ilk hicret yıllarında, "Muhacirlerin fakirleri, zenginlerden 500 yıl önce cennete gireceklerdir" şeklinde "müjdeler" vermiş"[23] bir başka rivayete göre de "Yoksul müminler zenginlerden önce cennete girer, yer içer ve istifade ederler" diye eklemiştir.[24] Ayrıca da cennet çoğunluğunun yoksullardan ve buna karşılık cehennem çoğunluğunun da yeryüzü yaşamlarından zevk almış olanlardan ve zenginlerden oluştuğunu bildirmiştir.[25]

Yoksulluğu ve Mutsuzluğu Yüceltmek ve "Fazilet" Şeklinde Göstermek, Günümüze Dek Süregelen İslami Bir Gelenek Olmuştur

Muhammed'in siyaset icabı olmak üzere yeryüzü yoksunluklarını fazilet ve meziyet şeklinde tanımlaması, kendisinden sonra gelen yöneticiler ve varlıklı sınıflar tarafından gelenek haline sokulmuştur. Ebu Bekir ya da Osman bin Affan gibi ilk halifeler, oldukça varlıklı bulunmakla beraber, yoksulluk felsefesini işlerlerken ticaretle uğraşmayı ve varlıklarını çoğaltmayı ihmal etmemişlerdir. Daima beraber bulundukları yakın dostları ve akrabaları da kendileri gibi varlık içinde yüzmekle beraber, yoksulluk ve mahrumiyet içindeki yaşamları yüceltmişlerdir. Örneğin Ebu Bekir (ki kumaş ticareti yapardı ve Muhammed'den sonra ilk halife olup 632-634 yılları arasında hüküm sürmüştür) yeryüzü yaşamlarının değersiz ve önemsiz olduğunu anlatmak için şöyle derdi:

> "Bizim bu yeryüzündeki ikametimiz geçicidir; yaşamlarımız sadece ödünçten ibarettir; nefeslerimiz sayılıdır; acizimiz (güçsüzlüğümüz, ataletimiz) aşikârdır."

Onun bu sözlerini İslam bilginleri: "Ebu Bekir bu sözleriyle 'Yeryüzü yaşamları düşüncelerimiz yoluyla, bağlanmaya değmeyecek kadar değersizdir' (demek istedi)" şeklinde yorumlamışlardır.[26]

Ebu Bekir gibi Osman da varlıklı bir kimseydi; hububat ithali yapardı. Fakat yoksulluğu "fazilet" gibi göstermekten geri kalmazdı.

Daha sonraki dönemler boyunca yeryüzü yaşamlarını kötüleyen, değersiz göstermek isteyen nice yazarlar çıkmıştır. Bir iki örnekle ye-

---

23 Bu konuda bkz. Gazali, *age*, c.3, s.592; ayrıca İngilizce çeviri için bkz. *Al-Hadis of Mishkat-ul Masabih*, çev. Al-Hac-M. F. Karim, 1. kitap, 2. kısım, 3. bölüm, s.265, 269.

24 Gazali, *age*, c.3, s.592.

25 Gazali, *age*, c.4, s.358, 361.

26 Al-Hucvîrî'nin bu yorumu için bkz. Grunebaum, *Medieval Islam*, s.128.

tinmek gerekirse 9. yüzyılda Hanefi okulunun kurucularından bulunan Al-Şeybâni (ölümü 804) *Kitab al-Kasb* adlı yapıtında, İslam ileri gelenlerinin, örneğin Ebu Bekir ya da Osman bin Avfan gibi kimselerin hep ticaretle meşgul, varlıklı kimseler olup, yoksulluğu savunduklarını anlatırken şeriat verilerinin, varlıklı olanlar için "varlıklılık" durumunu ve fakirler için de "fakirlilik" durumunu doğal bir şeymiş gibi göstermeye müsait "çifte standart" esasına dayalı bulunduğunu anlatır. 11. yüzyıl mutasavvıflarından Al-Hucvîrî, *Kaşf al-Mahcub* adlı kitabında yoksul yaşamların ve "mahviyet'in başlı başına fazilet olup, parasız pulsuz kimselerin, bu tür yaşamları sürdürenlerin Tanrı indinde en yüksek derecede sayılacaklarını, *Kur'an* ve hadis hükümlerini sergileyerek kanıtlamaya çalışırdı. Anlatmak isterdi ki Tanrı'nın kendi sevgili kulları için temenni ettiği tek şey, onların yoksulluk içerisinde yaşamalarıdır; Tanrı gözünde "yoksulluk", faziletin ve saygınlığın simgesi olup, yoksul kimselerin gurur duymaları gereken bir haldir. Hüküm günü geldiğinde Tanrı "Benim sevdiğim kişileri huzuruma getiriniz" diyecek ve "sevdiğim" sözcüğüyle, yeryüzünde yoksul ve aç yaşamış olan kullarını kastettiğini bildirecektir.[27]

Gelmiş geçmiş İslam bilginlerinin en büyüğü sayılan "İmam Gazali", herkesten etkili olarak bu konudaki görüşlerini İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn adlı yapıtında açıklamıştır ki bunlara yukarda değindik ve daha sonraki bölümlerde de değineceğiz.

Maddi İhtiyaçlar (Rızk) Dahil Olmak Üzere, Her Şeyin (Çalışma Gücü vs.) Tanrı Tarafından Sağlandığı İnancı, Kişiyi Ekonomik Alanda da Yaratıcı Güçten Yoksun Kılar

Şeriatın ekonomik verileri gereğince, kişiler bakımından her şeyi öngören Tanrı olduğuna ve her şey onun dileklerinin sonucu bulunduğuna, örneğin her rızk onun tarafından saptanmış olan ölçülerde verildiğine göre, kişiler için artık geçim konusunu düşünmeye, kazanç miktarını artırmak için kafa ve kol yormaya ve uğraşmaya, yaratıcı bir şeyler yapmaya mahal yoktur. Yeryüzü yaşamı boyunca sadece Tanrı'ya güvenip dua etmek, onun takdir ettiği "az rızk"la yetinmek, "müptezellik" ve "miskinlik" içerisinde gün geçirmek gerekir. Kuşkusuz ki kişi için çalışmak, emek harcamak, çaba sarf etmek koşuldur. Ama bu çalışma, onu zenginliğe ve daha iyi bir dünya yaşamına ulaştırıcı anlamda bir şey olmamalıdır.

27 Al-Hucvîrî, *age*, s.19.

Her ne kadar Bakara Suresi'nde "Rabbinizden rızk fazlalığı isteyerek ticarette bulunmanızda bir beis yoktur" (Bakara Suresi, ayet 198) ya da Sebe' Suresi'nde "Tanrı iman edip iyi işler işleyenlere mükâfat verecek. Yargılanmak ve şerefli rızklara nail olmak bunlaradır..." (Sebe' Suresi, ayet 4) şeklindeki hükümlerden, sanki kişinin kendi rızkını kazanmak ve artırmak bakımından özgür olduğu sonucunun çıkarılacağı iddia olunursa da yalandır.

Çünkü bir kere bu tür ayetler Mekke dönemine ait ayetlerdir yani Muhammed'in daha henüz kaderci zihniyeti tam manasıyla işlerliğe koymadığı ve kişilere hareket serbestisi tanırmış gibi davrandığı zamanlarda koyduğu hükümlerdir. Bunu yaparken izlediği amaç, bir yandan Mekke'nin varlıklı sınıfını (örneğin ticaretle ve kervan işletme vs. gibi işleriyle uğraşanları) kendisine çekmek ve diğer yandan da fakir sınıfları, eğer kendi istekleriyle "iyi işlerde bulunacak olurlarsa" (ki bu "iyi" işlerin başında, Müslüman olmak ve Muhammed'i "peygamber" olarak tanımak gelir) mükâfatlar yoluyla kazanmaktır. Hemen ekleyelim, buradaki "mükâfat" deyimi, yeryüzü rızkından ziyade, gelecek dünya yaşamlarına, cennetlere yönelik bir anlam taşır. Oysaki Mekke döneminin sonlarına doğru ve özellikle Medine'ye hicret edip de güçlenmeye ve varlık edinmeye başladığı andan itibaren kişilere hareket serbestisi tanımayıp, onları kader "oyuncağı" haline getirmek üzere rızkın sadece Tanrı'nın keyif ve takdirine göre dağıtıldığını öngören hükümlere ağırlık vermiştir.

Öte yandan yukarıdaki iki hüküm (ve benzerleri), rızk bolluğuna ve mükâfatlara kavuşmanın kişisel gayret ve çalışmayla değil fakat iman sahibi olmak sayesinde mümkün olabileceğini anlatmaktadır. Nitekim Sebe' Suresi'nin yukarıya aldığımız 4. ayetindeki "güzelim bir rızk" ve "mükâfatlandırma" vaadi, esas itibariyle "iyi" işlerde bulunanlara yapılmıştır. "İyi" işlerden maksat "iman" sahibi olmak yani Muhammed'in emirlerine uymaktır ki bunun çalışmakla, çaba sarf etmekle, emek vermekle ilgisi yoktur. Daha başka bir deyimle rızk, belli bir çalışma ve gayretin sonucu olarak çoğalacak değildir; sadece inanmış olanlar için söz konusu olacaktır ki pek muhtemelen gelecek dünya yaşamını kapsayacaktır. Yeryüzü yaşamında rızk, sadece ve sadece Tanrı'nın keyif ve takdirine göre dağıtılacaktır. Ve biraz ilerde yine şeriat hükümlerinden örnekler vermek suretiyle belirteceğimiz gibi, bu dağıtım, rızkı "bol" ya da " az" olarak takdir edilmiş olanlar arasında sosyal adalet eşitliği yaratacak ya da yaratmaya matuf olacak bir nitelikte olmayacaktır.

İnsanları Ekonomik Bakımdan Şeriat Verilerine Göre Yaşatmak Suretiyle, İktidarı "Keyfi" ve "Despotik" Şekilde Uygulama Olasılığı

Şeriat devletinin "keyfi" ve "despotik" nitelikte olması nedenleri arasında şeriat dininin ekonomik yaşamı düzenleyen yönlerinin rolü büyüktür. Bunu anlayabilmek için, bu dinin insanları sefalet felsefesi içinde yoğuran ve ekonomik atalete zorlayan bu yönlerini özetlemekte yarar vardır.

Yoksulluk (Sefalet) Felsefesini Siyasete Araç Kılmak Suretiyle Halkı Yönetme Kolaylığı; "Köpeğini Aç Tut ki Seni Takip Etsin" Zihniyeti

Geçmiş dönemler boyunca yoksulluk felsefesine öncelik vermek ve yeryüzü yaşamının değersizliğini "fazilet" şeklinde göstermek yanında, bir de halkı, yine şeriat icabı, yarı aç tutmak ya da ölmeyecek kadar doyurmak suretiyle iktidarın en insafsız uygulamalarına başvurma olasılığı aranmıştır. Halkı yarı aç tutmanın bir yolu vergi sistemini yoksulluk felsefesine uydurmaktı; daha başka bir deyimle varlıksız olanları "varlık" edinmekten uzak kılmak ve varlıklı olanları da iktidara kafa tutabilecek durumlara çıkarmamak.

Siyasetname adlı ünlü yapıtında Nizamülmülk, halkın ayaklanması tehlikelerini önlemek ve halk üzerinde disiplin sağlayabilmek için vergi silahının kullanılması yolunu salık verirdi. Hizmetinde bulunduğu hükümdara, "Malumun olsun ki şiddet iki surette yani kötüleri imha ve iyilerden mal istifa etmekle olur" der ve mali silahı tıpkı maddi silah gibi kullanmak gereğini belirtirdi. Özellikle kitabının dördüncü bölümünde, eski bir Acem hükümdarı "Behram Gür"ün uyguladığı usulleri anımsayarak, "Reayamız (halkımız) bizim sürümüzdür; vergimiz bizim güvenliğimizdir" diyerek görüşlerini eyleme geçirmeye çalışırdı.[28]

13. yüzyılın ünlü tarihçilerinden "Cüveynî" (1226-1282), (ki bilindiği gibi İlhanlılar zamanında iyi yöneticiliğiyle tanınmış ve Hülagû gibi hükümdarların hizmetinde bulunmuş bir bilimadamıdır aynı zamanda), *Tarih-i Cihân-guşây* adlı yapıtında, şeriat verilerine dayalı olarak halkı ve özellikle orduyu yarı aç tutmak suretiyle disiplin sağlamanın yollarını gösterir. Tatar işgalleri sırasında Tatar ordusunun

28 Bkz. Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. M. Ş. Çavdaroğlu, Sermet Matbaası, s.36 vd.

zalim ve acımasız bir hükümdara nasıl mutlak bir itaatle boyun eğdiğini hayranlıkla anlatırken, "Unutmamak gerekir ki" der, "aslan aç kalmadıkça avlanmaz ve hiçbir hayvana saldırmaz". Bunu söylerken, bir de eski bir Acem atasözünü örnek vererek şunu ekler:

> "Karnı tok köpek oyun tutmaz... Köpeğini daima aç bırak ki seni uysallıkla takip etsin."[29]

Bunları söylerken şunu da hatırlatır ki halkı yarı aç tutabilmek için, yoksulluğa ve aç kalmaya alıştırmaktan ve bunun için bu durumu Tanrı emri gibi göstermekten başka çare yoktur.

Daha başka bir deyimle, Cüveynî, şeriatın, rızk azlığını ve yoksulluğu "fazilet" ve "meziyet" şeklinde tanımlayan hükümlerine sarılarak kişilerin midesine egemen olmanın ve bu yoldan iktidarı en şiddetli usullerle uygulamanın kolaylığını sergilemiştir.

Halkı Ekonomik Atalet İçerisinde Tutmak Suretiyle İktidarı Sorumsuzca Kullanma Siyaseti

Kişileri fikirsel ya da siyasal atalet (işlemezlik, durgunluk vs.) içerisinde tutmak bakımından olduğu gibi, ekonomik atalete zorlamak bakımından da gerekli sayılabilecek tüm öğeleri şeriat düzeninde bulmak mümkündür.

"Siyasal atalet"ten anladığımız şey, daha önceki sayfalarda gördüğümüz gibi, iktidara özlem duygularının yokluğudur. Daha başka bir deyimle, kişilerin, "iktidar" oluşumunda rol oynamamaları, "iktidarın" uygulamasına katılmamaları, iktidarı sorumlu kılamamaları ve kısacası "iktidar" olayına yabancı bulunmalarıdır.

İşte siyasal atalet yanında ekonomik ataleti de sağlamak sayesinde, şeriat düzeni, iktidarın sınırsız, mutlak ve keyfi şekilde kullanılmasına ses çıkarmayan halk tipi yaratır. Gelecek dünyanın cennetlerinde rızk bolluğu, zevk ve sefa içerisinde yaşayabilmek için bu yeryüzü dünyasının yoksul ve mutsuz yaşamını "fazilet" gibi görmeye ve bunu bir sınav şeklinde kabule alıştırılmış insanların, devlet iktidarını ekonomik alanda "sosyal adalet" ya da "eşitlik" ilkelerine zorlaması, yatırım ve kalkınmalara, toplumu enerjik, yaratıcı ve dolayısıyla varlıklı kılıcı ve maddi sıkıntılardan kurtarıcı eylemlere doğrultması elbette ki beklenmez. Devletin sanayi ve ticaretin

---

29 *Tarih-i Cihân-guşay*'ın Mirza Muhammed tarafından yapılan İngilizce çevirisi için bkz. Alâ al-Din Atâ Mâlik bin Muhammed Juvaini, *The History of the World Conqueror*, c.1, Harward University Press, 1958, s.30.

gelişmesi için tedbirler alıp almaması, yollar, kanallar ve köprüler yapıp yapmaması, müspet eğitim kurumları ve okullar ya da genel sağlığa hizmet için hastaneler açıp açmaması hususundaki tutum ve davranışlar, bu beyin yapısındaki insanları ilgilendirmez. Aksine bu tip halklar, iktidarın ekonomik alandaki her türlü haksızlığına, ihmalkârlığına ve toplumun varlıklı olan azınlığının sömürüsünü sürdürücü tutumuna adeta destektirler. Örneğin sağlığın korunması ya da hastaların tedavisi maksadıyla hastane açmayı düşünmeyen bir iktidarı, dinsel açıdan, pek muhtemelen, takdire layık görürler çünkü şeriat verilerine göre hastalık, tıpkı yoksulluk gibi, Tanrı vergisi bir şey olarak hem de kişileri en kısa ve güvenilir yoldan cennete "şehit" diye götürecek olan bir olaydır.

Yine bunun gibi devletin, halkı sömüren varlıklı azınlığa ortak olmasına karşı da bir diyecekleri yoktur çünkü şeriat verilerine göre, varlıklı olmak, tıpkı yoksul olmak gibi Tanrı'dan gelme bir şeydir çünkü Tanrı bazı kişilere az fakat bazı kişilere de "bol ve cömertçe" rızk vermiş ve bu kişilerin varlığına göz dikmenin ya da dokunmanın dine aykırı olacağını bildirmiştir.

Her ne kadar Tanrı'nın "bol ve cömertçe" rızk verdiği kişilerin, "zekât ve sadaka" yoluyla yoksullara yardımcı olmaları şeriat hükümleriyle öngörülmüş olmakla beraber, bu yardım sosyal ya da insancıl bir düşünceyle değil fakat "Tanrısal" bilinen ekonomik eşitsizliği ve sömürü düzenini korumak, daha doğrusu yoksulluk ve açlık nedeniyle ayaklanma durumlarına fırsat bırakmamak kurnazlığıyla düşünülmüştür.

Şeriat Devletinde Halkın Büyük Çoğunluğuna "Yoksulluk Felsefesi" ve Azınlık Teşkil Eden Belirli Sınıflarına da "Rızk Bolluğu Felsefesi" Uygulanır

Dünya yaşamlarının ancak yoksulluk içerisinde "fazilet" sayılacağına dair yukarıya sıraladığımız şeriat hükümleri, Müslümanların tümü itibariyle değil fakat büyük çoğunluğu bakımından iş görsün diye düşünülmüş şeylerdir. Daha başka bir deyimle, şeriat dini, varlık edinme heveslerini söndürme siyasetini, sadece bu çoğunluk için öngörmüş ve yoksulluk felsefesini sadece bu çoğunluğun "ruh" ve "beyin" gıdası olmak üzere uygun görmüştür. "Rızk Tanrı'nın takdirine göredir; Tanrı dilediğine az, dilediğine çok rızk verir; sevdiği kullarını sınamak için onları rızk azlığı ve açlık içinde bırakır; yoksullar zenginlerden 500 yıl önce cennetlere ulaşacaklardır" vs. şeklindeki hükümleri böylesine bir gıda olmak üzere kullanmıştır.

Fakat halk yığınlarının çoğunluğunu avutmaya ve ölmeyecek kadar az rızkla geçinmeye zorlamaya yararlı bu "rızk azlığı" felsefesi yanında, yine aynı verilere dayalı olmak üzere fakat sadece belli bazı zümrelerin varlık edinebilmelerini ve bu varlıklarını koruyabilmelerini sağlayıcı nitelikte olmak üzere "rızk bolluğu" felsefesini uygulamaktan geri kalmamıştır.

Bundan dolayıdır ki şeriat dini bakımından başta Muhammed ve ashabı olmak üzere İslamın ilk kurucularının ve yayıcılarının varlıklı olmalarında hiçbir sakınca görülmemiştir.

Şeriat Düzeni, Daha İlk Kuruluşu Anından Günümüze Dek Varlıklı Bir Azınlığa, Hem Bu Yeryüzünün Hem de Gelecek Dünya Cennetlerinin Tadını Çıkarma Olasılığını Sağlamıştır

İslam adına girişilecek savaşlara katılarak elde edilecek ganimetlerden pay alma işi, şeriatın titizlikle düzenlediği bir alandır ki *Kur'an* ve hadis hükümleriyle ayarlanmıştır; kimlerin ne şekilde ve ne miktarlarda, hangi esas ve hangi önem derecesine göre pay alacağı, bu kurallarla inceden inceye saptanmıştır. Her ne kadar savaşa katılan herkes aynı miktar paya konamazsa da durumuna ve önemine göre ve hatta bazen savaşa katılmamış olsa bile, az veya çok bir şeyler almaya hak kazanır; meğerki köle ya da kadın cinsinden olmasın. Çünkü köleler ve kadınlar, ölümü göze alarak şu veya bu şekilde savaşa katılsalar ve savaşın kazanılmasında rol oynasalar bile onlar ganimetten pay alamazlar.[30]

Daha başka bir deyimle savaşa katılarak yağma ve talan sayesinde "dünyalık" sağlayanlar ya da Tanrı'dan bol rızk alanlar, İslamın yoksulluk felsefesinin "azizliği" dışında bırakılmışlardır.

Din Adına Yapılan Savaşlar ve Fütuhat Sayesinde Büyük Varlık Sahibi Olan İlk Müslümanlar

"İbni Sa'd" ya da "İbni İshak", "İbni Hişâm" ve "Taberî" gibi en güvenilir kaynaklardan öğrenmek mümkündür ki başta Muhammed ve onun önem verdiği ve itibar ettiği kişiler, çeşitli yollardan ve özellikle çete saldırıları ve savaşlar sayesinde sınırsız şekilde varlık

30 Bu konularda ve özellikle ganimet dağıtımı usulleri hakkında Hanefi okulunun ünlü "fakihlerinden" Şeybâni'nin *Kitâb al-Asl* adlı yapıtında geniş bilgiler vardır. Kitabın bir Arap profesörü tarafından çevirisi için bkz. Shaybani, *Kitab al-Asl* ("The Islamic Law of Nations; Shaybani's Siyar", çev. Majid Khadduri, The John Hopkins University Press, 1966, s.81, 109).

edinmişlerdir. Biraz yukarda Muhammed'in birçok yerde büyük ve zengin hurmalıklara, at, deve ve koyun sürülerine, düzinelerle köleye sahip olduğuna değinmiştik. Onun en ziyade itibar ettiği kişiler de kendisi gibi varlık edinmekten geri kalmamışlardır. Bir iki örnek vermekle yetinelim.

İslamı ilk kabul edenlerden biri olan "Talha bin Ubeydullah", Hicret sırasında Muhammed'in en güvendiği dostlarından biri olmuştur. Söylendiğine göre Muhammed'in "al-'aşarat al-mubaşşara" diyerek cennete gideceklerini haber verdiği on kişiden birisidir. Bedir Savaşı hariç, bütün savaşlara katılmış ve ele geçirilen ganimetten bol miktarda pay almıştır. Bedir Savaşı'na katılmadığı halde, Muhammed ona diğer "muhacirlerle" birlikte ganimetten pay alması için izin vermiştir. "Cemel Savaşı"nda öldüğü tarih itibariyle varlığının 30 milyon dirhem para ve her biri üçer kantarlık 100 tulum altın, ayrıca deve ve koyun sürüleri gibi şeylerden oluştuğu anlaşılmıştır. Bir yazar, Talha bin Ubeydullah'ın bu sınırsız denecek kadar büyük varlığına değinerek ve Muhammed tarafından cennetteki yerinin garanti altına alınmış olduğunu da belirterek, alaylı bir şekilde şöyle der:

> "(Talha'nın sahip olduğu varlık) cennetlere taşımak için oldukça ağır bir yük (olmalı)."[31]

Muhammed'e sadakatiyle bilinen Kureyşli "Zübeyr İbni el-Avvam" (ki tıpkı Talha gibi, kendilerine cennet vaat olunan on kişiden bir diğeridir), çeşitli savaşlara katılmış ve bu savaşlarda alınan ganimetlerden edindiği paylar sayesinde büyük varlık edinmiştir. Öldüğü zaman aklın alamayacağı ölçüde varlık bırakmıştır ki bunun 35 ile 52 milyon dirhem altın para, ayrıca Medine, Basra ve Kufe gibi çeşitli bölgelerde emlak ve arazilerden oluştuğu kabul edilir.

Gençliğinde son derece yoksulken İslama girip savaşlara katılmaya ve ganimetlerden paylar almaya başladıktan sonra zengin olanlardan birisi de "Haddab"tır. O da Muhammed'in kendilerine cenneti garantilediği "talihli" kullardan biridir. Öldüğü tarihte varlığının 40.000 dirhem olduğu söylenir.

Bu vesileyle tekrar belirtmek gerekir ki sadece Muhammed'in yakın ahbapları ya da güven besleyip itibar ettiği kimseler değil fakat genel olarak "cihat"a katılanlar, ganimet paylaşımı sonucu yoksulluktan kurtulma yolunu bulmuşlardır.

---

31 İbni Sa'd'ın ünlü yapıtının ilk cildinin bu konudaki bölümüne gönderme yapan bu yazarın görüşleri için bkz. Ignace Goldziher, *Le Dogme et la Loid de l'Islam*, s.113 vd.

Arap bedevisinin miskinliğini ve tembelliğini herkesten iyi bilen Muhammed, savaşlarda başarı sağlanacak olursa, elde edilen mal, mülk ve kadın esirleri paylaşabileceklerini söyleyerek "yoksulluk felsefesi"ne biraz aşağıda belirteceğimiz yollardan "varlıklılık felsefesini eklemiştir.

İlk Müslüman Liderlerin Ticaret vb. Yollarla Varlık Edinmeleri

Başta Muhammed olmak üzere, İslamın ilk liderleri sayılan kimseler genellikle ticarete yönelik olmuşlardır. Muhammed, daha 25 yaşındayken, kendisinden çok yaşlı ve ticaretle uğraşan zengin bir kadın olan Hatice'yle evlenmekte sakınca görmemiştir. Evlendikten sonra, bir süre onun kervanlarını işletmiş ve bu zengin kadın sayesinde oldukça rahat bir yaşam edinebilmiştir. Peygamberliğini ilan ettikten sonra kervan işini bırakıp ibadetle meşgul olduğu zamanlar dahi, Hatice'nin zenginliğinden yararlanmıştır.

Muhammed'in en yakın yardımcılarından olan "Ebu Bekir" kumaş ticaretiyle meşgul bir kimseydi. "Osman bin Affan" hububat ithalatıyla uğraşırdı. Daha birçok isimleri sıralamak mümkün. Hepsi de bu tür gelir kaynağı yanında bir de ayrıca savaş ve ganimet yoluyla bol bol varlık edinenlerden olmuştur. Söylemeye gerek yoktur ki bol varlık edinirlerken "rızk" denen şeyin Tanrı tarafından ve onun keyfine göre dağıtıldığına, zenginleri "zengin" yapanın Tanrı olduğuna dair hükümlere dayanırlar ve yoksulluğun "fazilet" olduğuna dair hükümleri fakir halka yaraştırırlardı.

İslamın Ekonomik Yaşamı Kısıtlamayıp "Kapitalist" Bir Düzene Olanak Yarattığını Öne Sürenler

Yukarıdaki örneklere dayanılarak İslamın ekonomik (ticari) yaşam açısından engelleyici ya da köstekleyici hükümler kapsamadığı, aksine "kapitalist" düzeyde bir sistem getirdiği eskiden beri öne sürülür olmuştur. Örneğin Hanefi Okulu kurucularından Muhammed Şeybâni (ölümü 804), İslamın "lüks" denebilecek yaşamlara dahi olasılık verdiğini ve Müslümanların en büyük görevinin "rızk aramak" olduğunu söyler. Söylerken de üçüncü halife olan Ömer'in şu sözlerini nakleder:

> "Cihat sırasında öldürülmüş olmaktansa ticaret amacıyla atımın sırtında seyahat ederken ölmeyi tercih ederim... Tanrı biz-

zat kendisi, Tanrı adına savaşa girenlerden önce ticaret yapmak (para kazanmak) için seyahat edenlerin adlarını anmış değil midir?"

Bu örneği verirken *Kur'an*'ın Müzzemmil Suresi'nden şu ayet hükmünü kendisine destek yapar:

"Ey Muhammed! Rabbin... Allah'ın lütfundan rızk aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olan kimseleri ve Allah yolunda savaşacak olanları şüphesiz bilir..." (Müzzemmil Suresi, ayet 20)

Yine çeşitli hükümleri ele alıp hükümet memuriyetlerine ya da idari işlere girmektense ticaretle uğraşmanın Tanrı'yı daha fazla hoşnut edeceğini anlatır.[32]

Daha başka bir deyimle şeriatın, iş hayatına ve rızk arama gereğine, din adına girişilecek savaşlardan (cihat öğesinden) daha fazla önem verdiği kanısını yaratmak ister ki yalandır. İslamın yaşayabilmesi, yayılabilmesi ve İslam devletinin varlığını sürdürebilmesi bakımından savaşmayı ve yağma-talan yoluyla ganimetler almayı Tanrı emri bilen bir düzende Şeybâni'nin yukarıdaki görüşlerinin tutarsızlığı aşikârdır. Müzzemmil Suresi'nin söz konusu 20. ayetini, Şeybâni'nin anladığı şekilde yorumlamak, İslamı temelinden sarsmak olur çünkü "İslam" demek "cihat" demektir. Eğer Şeybâni'nin Halife Ömer'e atfen naklettiği "Cihat sırasında ölmektense ticaret maksadıyla seyahat sırasında ölmeyi tercih ederim" şeklindeki sözler geçerli olsaydı, ortada İslam diye bir şey kalmazdı.

Kaldı ki bu ayette böyle bir anlama yönelmişlik olmayıp aksine "rızk arama" hevesiyle "İslam adına savaşa girişme" olanağını kolaylaştıran bir amaç yatmaktadır. Nitekim biraz önce değindiğimiz gibi, din adına savaşa katılan ilk Müslümanlar hayal edemeyecekleri kadar bol rızk ve varlığa konmuşlardır. İslamın öngörür olduğu "yoksulluk" felsefesi ya da "bir lokma ekmek, bir hırka" yaşamları, onlara uygulansın diye düşünülmemiştir. Savaş yoluyla elde edilen ganimetlerden pay alarak varlık sahibi olan Müslümanlara Muhammed, yoksulluğu "fazilet" ve "meziyet" şeklinde gösteren hükümleri salık vermemiştir. Aksine onları, ganimet paylaşımı vaatleriyle din savaşlarına teşvik etmiştir. Ne var ki Şeybâni ve benzerleri bütün bunları görmezlikten gelmişlerdir.

---

32 Al-Şeybâni'nin *Kitâb al-Kasb* ya da *Kitâb al-âsâr* adlı yapıtlarına bakınız. Bunlardan *Kitâb al-Kasb*'ın yukarıdaki hususlarla ilgili bölümlerinin İngilizce çevirisi için bkz. S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1966, s.222 vd.

Yine aynı şekilde *Kur'an*'ın Bakara Suresi'nde, yer alan ve alışveriş, ticaret işlerini düzenler gibi görünen hükümleri, örneğin "Allah alışverişi helal etti..." (Bakara Suresi, ayet 275) şeklindeki ya da "Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur" (Bakara Suresi, ayet 197) nitelikteki ya da borçlanma işlemlerini hükme bağlayan ayetleri (Bakara Suresi, ayet 282) Şeybâni, Tanrı'nın ticaret serbestisine olanak yarattığının kanıtı olarak gösterir fakat bu aynı hükümlerle ticareti ve iş hayatını gelişmez ve hatta işlemez halde tutan faiz yasaklamalarını bilmezlikten gelir. Bilmezlikten geldiği asıl önemli şey, "rızk" ve "refah" denen şeylerin doğrudan doğruya Tanrı'nın keyfine bağlı olarak verildiği ve kişinin, Tanrı tarafından "zekât" ve "sadaka" verebilecek bir varlığa sahip kılınmış olan kullarının inayetine terk edildiğidir.

Yoksulluğun Halk Yığınları İçin "Fazilet" ve Zenginliğin "Musibet" Olduğu İnancını Yerleştiren Muhammed, Aynı Zamanda Belli Bir Azınlığın Bolluk ve Huzur İçerisinde Yaşamasını Sağlayıcı Düzeni Getirir

Her ne kadar Muhammed, Tanrı'nın "sevgili" kullarının "yoksullar" olup, yoksulluğun "fazilet" ve varlık sahibi olmanın ise kötü bir şey sayıldığını söylemekle beraber, hem kendisini ve yakınlarını hem de kendisine yararlı bulduğu ya da kendisine yararlı duruma getirmeye çalıştığı diğer bazılarını varlıklı kılmaktan geri kalmamıştır. Biraz yukarda belirttiğimiz gibi "Talha", "Zübeyr", "Haddab ya da Ebu Bekir vs. gibi kimselerin varlık sahibi olmalarına ses çıkarmadıktan gayrı, kendi eşleri de dahil olmak üzere diğer yakınlarını bol miktarda varlığa kavuşturduğu bir gerçektir. Fakat bütün bunlardan gayrı bir de kendisine yararlı duruma sokmak istediği kişileri mal ve servet sahibi yapmıştır ki bunların başında "müeleffetü'l kulub" diye tanımlanan sınıf gelir. Bu deyim, gönülleri İslama ısındırılmak istenen kimseler için kullanılmıştır. İslam kaynaklarının bildirmesine göre Muhammed, "Hevazîn Savaşı"ndan sonra Arap kabilelerinin en güçlü ve etkili kişilerinden birçoğuna bol miktar ganimet mallarından dağıtmıştır. Bunlar arasında Ebu Süfyan, Haris bin Hişam, Safvan bin Ümeyye ve Avf bin Mâlik gibi tanınmış kimseler vardır ki gerek yönetim ve devlet işlerine katılmak ve gerek savaşlarda başarılar sağlamak hususunda Muhammed'e yardımcı olmuşlardır.[33]

---

33 Bu konudaki hadisler için bkz. *Sahîh-i Buhâri*..., c.8, s.438-439, 443-444, Hadis No. 1296, 1299-1300; ayrıca Tırmizî ve Ahmed İbni Hanbel ve diğer kaynaklar

Yine bunun gibi Muhammed, bir de karşılığında "sadaka" toplamak amacıyla bazı kişilerin varlık sahibi olmalarını sağlamak istemiştir. Salebe İbni Hatib olayı bunun ilginç örneklerinden biridir. Beyzevî gibi ünlü ve sağlam kaynakların naklettikleri bu olaya göre Salebe, Muhammed'in ikide bir "Tanrı dilediğine dilediği gibi rızk dağıtır" şeklinde konuştuğunu görmekle, bir gün yanına yaklaşır ve şöyle der:

> "Mademki Tanrı dilediği gibi rızk dağıtıyor ve mademki sen onun peygamberisin, o halde Tanrı'ya söyle de beni varlıklı kılsın."

Salebe'nin bu sözlerini dinleyen Muhammed, her ne kadar onun becerikli, çalışkan ve zeki bir kimse olduğunu bilmekle beraber, önce aldırış etmek istemez çünkü düşünür ki eğer onun dediği gibi yapacak olursa bu sefer diğerleri de gelip aynı şeyi isteyeceklerdir. Bununla beraber Salebe kendisine "eğer Tanrı beni varlıklı kılacak olursa sana sadaka veririm" diye ekleyince, kararını değiştirir ve Tanrı'ya onun için yalvaracağını bildirir.

Aradan az zaman geçer ve Salebe, kendi gayret ve çalışması sonucu günün birinde mal ve para sahibi olur. Bunu haber alan Muhammed kendisine adamlarını gönderir ve vaktiyle söylediklerini hatırlatarak sadaka vermesini ister. Fakat Salebe, tüm varlığını Muhammed'in Tanrı'ya dua etmiş olması yüzünden değil fakat kendi alnının teriyle kazandığını söyler, kendisinden istenilen şeyin aslında sadaka değil fakat "haraç" niteliğinde bir şey olduğunu belirterek adamları geri çevirir. Salebe'nin bu davranışına fena halde içerleyen Muhammed, Tanrı'dan "vahiy" indi diyerek *Kur'an*'ın Tevbe Suresi'ne şu ayeti yerleştirir:

> "Aralarında 'Allah bize bol nimetinden verecek olursa, ant olsun ki sadaka vereceğiz' diye ona ant verenler vardır. Allah onlara bol nimetlerinden verince cimrilik ettiler, yüz çevirdiler. Zaten dönektirler. Allah'a verdikleri sözden caydıkları ve yalancı oldukları için onunla karşılaşacakları güne kadar Allah kalplerine nifak soktu..." (Tevbe Suresi, ayet 75-77)[34]

---

için bkz, Turan Dursun, *Din Bu-3 İslam Toplumu ve Laiklik*, 7. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.26 vd.

34 Bu hususları Beyzevî'nin Tevbe Suresi'nin 75-77. ayetleriyle ilgili yorumlarını da bulmak mümkündür.

Dikkat edilecek olursa Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, yukarıdaki tutuma yönelen "Salebe"nin kalbine "nifak" sokmak suretiyle onu cezalandırmıştır. Ne var ki Muhammed, sadaka vermeyip cimrilik yaptı diye "Salebe"yi Tanrı'nın gazabına uğramış gibi gösterirken, aynı zamanda Tanrı'yı, sanki "Salebe"nin kalbine "nifak" yerine "cömertlik" sokamazmış gibi bir duruma düşürmüştür.

Muhammed'in Söylemesine Göre Tanrı, Geçim Bakımından Bazı Kullarını Üstün Kılmıştır

Görülüyor ki bütün bu olan bitenler, hep Tanrı'nın isteğine ve emrine uygun olarak sağlanmış gibi gösterilmiştir. Şu bakımdan ki Tanrı, tabii yine Muhammed'in söylemesine göre "Dünya hayatındaki geçimlerini aralarında böldük ve bazılarını bazılarından üstün kıldık..." (Zuhruf Suresi, ayet 32) ya da "Allah rızk verirken kiminizi diğerlerine üstün tutmuştur..." (Nahl Suresi, ayet 71) şeklinde konuşmuştur. Ayrıca da "Eğer Allah bütün kullarına bol rızk verseydi, yeryüzünde muhakkak ki azgınlık eder, azarlardı" (Şûra Suresi, ayet 27) diyerek herkese bol ve eşit şekilde rızk vermenin tehlikeli olduğunu açıklamıştır.

Bundan çıkan sonuç şu olmaktadır ki insanların çoğu "zayıf yaratıklardır ve bu itibarla Tanrı onları fazla mal ve servete layık bulmamıştır; bol varlığı kaldıracak kadar sağlam karakterde olmadıkları için onların yoksulluk içinde kalmalarını "fazilet" şeklinde tanımlamıştır. Buna karşılık bazı kimseleri de (ki bunlar azınlıktır) varlık bolluğunu hazmedecek kadar "sağlam" oldukları için, bol rızk sahibi kılmıştır!

Bu konuyu İmam Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din* adlı kitabında, Muhammed döneminin olaylarına değinerek, bunun böyle olduğunu pek usturuplu ve pek kurnaz bir şekilde işler.

Gerçekten de büyük ganimetlerin ele geçirilmesiyle sona eren Bahreyn Seferi'nden sonra başta Muhammed olmak üzere "Ebu Bekir" ve "Ömer bin Hattab" gibi kimselere "dünyanın hazinelerinin" isabet ettiğini belirten Gazali şöyle der:

> "Onlar (bu hazineleri) kabul etti... onlardan kaçmadılar. Çünkü onlara göre mal, servet, altın ve gümüşle su (eşittir). Verilen serveti kabulden (kaçınanlara) gelince, bunlar nispeten zayıf kimselerdir. Mal kendilerini meşgul eder korkusuyla ona yanaşmamışlardır. Binaenaleyh bu gibiler hakkında maldan kaçmak bir kemaldir. Bütün mahlukatın hükmü böyledir.

Çünkü peygamberler ve velileri (dışında kalan kimseler) zayıf kimselerdir. Bu itibarla onların mal ve servetten kaçmaları gerekir. (Oysaki zayıf olmayanların mal ve servetten) kaçınmaları doğru değildir...)"[35]

Daha başka bir deyimle mal ve servetten kaçmak "zayıf olarak yaratılmış insanlar için gereklidir. Buna karşılık "peygamber" gibi kimseler ya da "veli" durumunda (yani "ermiş", "âmir" ya da "halinden sorumlu") durumunda bulunanlar için mal ve servetten kaçmak diye bir şey söz konusu değildir.

Tanrı'nın Varlıklı Kıldığı "Azınlığı", "Yoksullar" Çoğunluğunun Hasedinden ve Saldırısından Koruyup Huzur İçinde Yaşatma Siyaseti

Halk yığınlarına yoksulluğun "fazilet" ve aynı zamanda cennete ulaşmanın teminatı olduğu inancını aşılayan Muhammed, din adına girişilen saldırı ve savaşlar sayesinde elde edilen ganimeti paylaştırmak ve bu yoldan hem kendisini hem de birçok kişiyi (özellikle muhacirim ile Ansâr'ı) varlıklı kılmak (ya da bazılarının varlık sahibi olmalarına ses çıkarmamak) suretiyle toplum içerisinde belli bir zümrenin "mutlu azınlık" şeklinde ortaya çıkmasına vesile yaratmıştır. O tarihten bu yana Müslüman toplumlar hep böylesine bir azınlığın sömürüsü altında yaşamışlardır. Bugün dahi İslamın en katıksız ve özüne en uygun şekilde uygulandığı kabul edilen yerlerde, örneğin Suudi Arabistan'da, Kuveyt'te ya da benzeri Arap şeyhliklerinde, sınırsız şekilde varlıklı bir azınlığın egemenliği bunun canlı bir kanıtıdır.

Söylemeye gerek yoktur ki bu tür bir düzende varlıklı olan azınlığın, varlıksız olan çoğunluğa karşı, ister istemez haset ve kıskançlık beslemesi söz konusuydu. Haset ve kıskançlık duygularının arz ettiği tehlikeler yanında asıl büyük tehlike, fakir sınıfların açlıktan ölecek duruma düşüp ayaklanma ve tehlike yaratma ihtimalleriydi ve bunu mutlak şekilde önlemek gerekirdi çünkü aksi takdirde her şey bitmiş demekti. Tehlikeyi önlemek ise sadece yoksulluğu "Tanrı emri"ymiş gibi ve "fazilet" şeklinde göstermekle ya da cennetleri müjdelemekle sağlanmış olamazdı. Bir de yoksul sınıflardan gelebilecek fiili saldırılara ve tehditlere engel olmak gerekirdi.

İşte bunu sağlamak içindir ki şeriat dini, bir yandan mal ve servete karşı işlenen suçları fevkalade şiddetli cezalara bağlama usul-

35 Bkz. Gazali, *age*, c.4, s.356.

lerini getirirken, diğer yandan da varlıklı sınıfı tamahkârlıktan uzak kılıp cömert davranışlara ve özellikle yoksullara yardımda bulunmaya zorlama yolunu seçmiştir.

Başkasının Mal ve Servetine Göz Dikmek ya da Bu Nedenle Onu Taciz Etmek ve Ona Saldırmak, Suçların En Büyüğü

Varlıksız kişinin varlıklıya haset etmesi ve onun mal ve servetine göz dikmesi kadar, varlıklı olan kişiyi huzursuz kılan başka bir şey yoktur. Bundan dolayıdır ki "Ömer bin Hattab", bir konuşmasında "Kimsenin servetine göz dikmemek zenginliktir" diyerek bu huzursuzluğu önleme yolunu denemiştir.[36] Ne var ki böyle bir söz, sembolik nitelikte kalmaya mahkûmdur. Bunu bildiği içindir ki Muhammed, mal ve servete karşı işlenen suçları en şiddetli yoldan önlemek istemiş ve örneğin hırsızlığı bilek kesme cezasına bağlamak gibi aşırı çözüm usullerini getirmiştir. Hem de öylesine aşırı bir çözüm ki adam öldürme suçu, hırsızlık eyleminden daha hafif bir suç niteliğini taşır olmuştur.

Gerçekten de *Kur'an*'da, "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir" (Nisâ Suresi, ayet 93) diye yazılıdır. Her ne kadar öldürülenin yakınlarına, kısas yoluyla aynı şekilde intikam alma olasılığı sağlanmakla beraber, esas itibariyle "kasten öldürme" suçunun ceza uygulaması, gelecek dünya yaşamlarına bırakılmıştır. Oysaki yine *Kur'an*'da hırsızlık edenin cezalandırılmasıyla ilgili olarak şu dehşet verici ceza öngörülmüştür:

> "Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin..." (Mâide Suresi, ayet 38)

Söylemeye gerek yoktur ki belli bir sınıfın maddi çıkarlarını sağlamaya matuf bu usul, "suç" ile "ceza" arasında gözetilmesi gereken orantıyı dahi dikkat nazarına almamıştır.

Servet Eşitsizliğini Sürdürmenin Diğer Etkili Bir Yolu, Varlıklı Olan Azınlığı, Varlıksız Çoğunluğa Yardımda Bulunmaya Zorlamak

Söylemeye gerek yoktur ki varlıklı azınlık için, varlıksız sınıfların açlıktan ölecek duruma düşmeleri kadar tehlikeli bir şey yoktur.

---

36 Bkz. Gazali, *age*, c.3, s.531.

Bu durumda kalan kimselerin ya hırsızlık etmeleri ya da doğrudan doğruya ayaklanıp varlıklının malına saldırmaları doğaldır. O halde yapılacak şey, servet eşitsizliğini en güvenilir bir şekilde sürdürmek üzere varlıklı sınıfı, yoksullar çoğunluğunu ölmeyecek kadar doyurma zorunda tutmaktır. İşte şeriat devletinin başlıca görevlerinden biri de budur. Fakat "zekât ve sadaka" sistemi, sadece yoksuldan gelecek tehlikeleri önlemek bakımından değil fakat bir de devlet mekanizmasının işlemesini ve özellikle yönetici sınıfın çıkarlarını sağlamak bakımından önemlidir. Bu nedenle bunu ayrı bir kesim olarak ele almak gerekir.

"Sadaka" ve "Zekât" Sistemi, "Demokratik Sosyal Hukuk" Anlayışına Yer Vermeyip, Şeriat Devleti Uygulaması Bakımından Çıkarcı Bir Siyaset Aracı Olarak İş Görür

İslamın temel kurumlarından biri de "sadaka" ve "zekât" olup *Kur'an* ve hadis kaynağından çıkma hükümlerle düzenlenmiştir. Bu hükümlerin birçoğunda "zekât (sadaka) verin" ya da "yoksulları doyurun" şeklinde emirler bulunur ve pek yanlış olarak sanılır ki bu "kurum" İslam hukukunu "sosyal hukuk" ve şeriat devletini de "sosyal devlet" niteliğinde kılma amacıyla ve insancıl düşüncelerle öngörülmüştür.

Oysaki bu hükümleri akılcı bir elekten geçirmekle "zekât" ya da "sadaka" denen şeyin, "insan sevgisi" ile insana bağlılık duygularıyla ya da belli bir iyilik davranışını içgüdü haline getirme amacıyla ilgisi bulunmadığı kolaylıkla anlaşılır. Çünkü birazdan göreceğimiz gibi zekât ve sadaka, başkalarına yardım düşüncesinden ziyade, Müslüman kişilerin Tanrı "merhametine" ve "mükâfatına" kavuşmak, günahlardan kurtulmak, cennet nimetlerine konmak gibi bencil bir duygu içerisinde ve sırf kendi öz çıkarları uğruna başvurabilecekleri ya da varlıklı ve güçlü sınıfların ve hatta iktidar sahiplerinin kişisel ve siyasal amaçlarla uygulayabilecekleri bir sistem olarak yerleştirilmiştir.

Tarihsel Kökeni İtibariyle "Yoksullara Yardım" Niteliğinde Bulunan "Zekât" ve "Sadaka" Kurumunu, Şeriat Dini, "Bencillik" ve "Çıkarcılık" Aracı Haline Sokmuştur

Arapça "sadaka" sözcüğünün kökeni İbranice "şedaka" olup, "insanın kendi ihtiyarıyla verdiği yardım" demektir ki varlıklı olanların

varlıksız olanlara kendi istekleriyle verdikleri mal, para vs. şeklindeki harcamalar anlamına gelir. Yahudi dinindeki uygulama böyle olagelmiştir.

Medine'ye hicret ettikten sonra Muhammed, Yahudilerin bu geleneğini benimsemiş fakat biraz farklı kılmıştır; sadece varlıksız olanlara yardım şeklinde değil, aynı zamanda İslamı kabul ettirme siyasetine (yani kişileri İslama sokmak ya da İslamda tutmak vs. gibi amaçlara) araç olacak şekle sokmuştur. Sokarken de "sadaka" ve "zekât" sözcüklerini, çoğu zaman birbiriyle karıştırarak ya da birbirinin karşılığı olarak kullanmıştır. Örneğin bir gün "Ayşe"nin odasına geldiğinde yiyecek bir şey olup olmadığını sormuş ve Ayşe'den "Nüseybe'nin şu sadaka koyunundan bana gönderdiği bir parça et vardır" cevabını alınca "Haydi getir (onu yiyelim) zekât yerini bulmuştur" demiştir. Böylece "sadaka" ve "zekât" sözcüklerinin aynı anlamda kullanılabileceğini anlatmak istemiştir.

Fakat her ne olursa olsun şu muhakkaktır ki "sadaka" ve "zekât" verme işini biraz önce belirtmiş olduğumuz amaçlara dayalı olarak düzenlemiştir. Örneğin Bakara Suresi'ne koyduğu bir ayet şöyledir:

> "Allah (vermiş olduğunuz sadakaları) günahlarınızdan bir kısınma karşılık tutar (günahlarınızı yok sayar)... Sarf ettiğinizin (verdiğiniz sadaka ve zekâtın) sevabı size aittir, zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sarf ettiğiniz... şeyin karşılığı... size verilir..." (Bakara Suresi, ayet 271-272)

Yine bunun gibi aynı surenin bir diğer ayetinde şöyle der:

> "Zekâtı verin. Nefisleriniz için (sevabını ilerde kazanmak üzere) takdim edeceğiniz her iyiliği Allah katında bulursunuz." (Bakara Suresi, ayet 110)

Bunun bir benzerini Nûr Suresi'nde bulmak mümkündür:

> "...zekât verin... (ki Allah'ın rahmetine kavuşasınız)" (Nûr Suresi, ayet 56)

Daha buna benzer nice hükümlerden anlaşılır ki zekât verme işi Müslüman kişiyi iyiliksever ya da insansever kılmaya değil fakat aksine çıkarcı karakterde olmaya sürükler; başkasına değil fakat sırf kendisine yardımcı olmak düşüncesiyle bencilleştirir.

Öte yandan İslama göre "sadaka" ve "zekât"ın, sadece "yoksullara" değil fakat toplumun diğer bazı sınıflarına da verilmesi gerekir ki

Tevbe Suresi'nde yer alan bir ayete göre bunların sayısı sekizi bulur:

> "Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, sadakaları toplamaya memur olanlara, kalpleri Müslümanlığa ısındırılmak istenenlere, azat edilecek esirlere, borçlulara, Allah yolunda (hayır işleyenlere) ve yolda kalanlaradır..." (Tevbe Suresi, ayet 60)

Görülüyor ki zekât, aynı zamanda sadaka olarak, yoksullara ve düşkünlere yardım alanının dışına taşırılmış ve örneğin bazı memurların geçimini sağlamak hatta varlıklı bazı kimseleri İslama sokmak ya da "ısındırmak" gibi insanseverlikle ilgisi olmayan ve siyasal emellere yönelik uygulamalara konu yapılmıştır. Nitekim Muhammed, 630'da cereyan eden Huneyn Savaşı'ndan sonra, önemli ve varlık sahibi Kureyş eşrafından birçok kişiyi, zekâttan devamlı şekilde pay alma hakkına sahip kılmıştır. Bunlar arasında, "Ebu Süfyan", "Avf bin Mâlik", "Akra bin Hâbis" ya da "Safvan bin Ümeyye" vs. gibi vaktiyle kendisine cephe almış bulunanlar vardı. Hepsi de varlıklı ve ün sahibi kimselerdi. Halk üzerinde etkili olduklarını bildiği bu kişileri Muhammed, mal ve paraca biraz daha varlıklı kılıp kolaylıkla Müslüman yapabilmek için ya da aralarında zaten Müslümanlığı kabul etmiş olanları da İslama "ısındırabilmek" maksadıyla zekât vererek kazanma yolunu seçmiştir. Aldıkları zekât ve sadaka karşılığında bu kişiler Müslüman olmakla ya da Müslümanlığa ısınmakla kalmamışlar fakat yönetim ve savaş işlerinde Muhammed'e fevkalade yardımcı olmuşlardır.[37]

Daha başka bir deyimle, fethedilen yerlerin haraca bağlanması sonucu sağlanan gelirler, her ne kadar "fakirler", "yetimler" ya da "yolda kalmışlar" vs. için sarf edilir gibi görünmekle beraber devlet ileri gelenlerinin keyfine ve çıkarlarına göre dağıtılan bir şey olmuştur. "Kalplerini İslama ısındırmak" istedikleri kimselere, varlıklı olsalar dahi, sadaka ve zekât vermek suretiyle taraftar kazanmayı ve böylece saltanat kurmayı marifet bilmişlerdir.

Ve nihayet "zekât" ve "sadaka" sistemini Muhammed, yönetici durumunda bulunanlar için kazançlı bir gelir kaynağı olacak şekle sokmuştur; hem de öylesine ki halktan sadaka toplayabilmek için *Kur'an*'a bizzat kendisi için hükümler koymuştur. Örneğin Tevbe Suresi'nde şöyle yazılıdır:

---

37 Bu konularda bkz. *Sahîh-i...*, c.7, s.141 vd.; ayrıca bkz. Taberî, *Camiü'l-Beyân fi Tefsiri'l Kur'an*, c.10, s.113; ayrıca bkz. Turan Dursun, *age.*

"Ey Muhammed! Onları temizlemek, paklamak için mallarından sadaka al. (ve karşılığında) Onlara dua et. Senin duan, onlara sükûnet verir..." (Tevbe Suresi, ayet 103)

Öte yandan haraca bağladığı yerlerden devamlı şekilde zekât toplayabilmek için şiddet ve dehşet usullerini uygulamaktan geri kalmamıştır. Kendisine zekât vermeyen kabile ve aşiret reislerinin boyunlarını vurdurttuğu çok olmuştur.[38] Aynı siyaseti, kendisinden sonra iktidara gelen halifeler de aynen sürdürmüşlerdir.

Sadaka ve Zekât Sisteminden Yoksullar Kadar Varlıklı Olanlar da Yararlanır

Biraz önce değindiğimiz ve biraz aşağıda tekrar belirteceğimiz gibi, pek yanlış olarak sanılır ki İslamda sadaka ve zekât "Zenginin malından bir kısmını ayırıp Allah rızası için yoksullara, geçimi olmayanlara, yolda kalmışlara vs." vermek suretiyle iş görsün diye düşünülmüştür. Oysaki gerçek bu olmaktan uzaktır çünkü zekât ve sadaka, "yoksul" tanımı dışında kalan bazı kimselere (örneğin biraz önce belirttiğimiz gibi "zekât toplayan memurlara" ya da "kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak olanlara", "borçlulara") verilir olmaktan gayrı bir de "muhtaç" durumda bulunmayan, daha doğrusu varlık sahibi bulunan kişileri, hiç sebepsiz biraz daha varlıklı kılmak üzere verilebilir bir şeydir. Bunun böyle olduğu, daha ilk anlardan itibaren Muhammed'in davranışlarıyla anlaşılmıştır ki şu iki örnek bunun kanıtlarındandır.

İslam kaynaklarının bildirmesine göre Muhammed, kendisine büyük sadakatle bağlı olan "Ömer bin Hattab"a, "Beytü'l-mâlden" zaman zaman gazilik bahşişi verirdi. Oysaki Ömer'in "bahşiş" almaya ihtiyacı yoktu. Çünkü katılmış olduğu çeşitli savaşlar sırasında Ömer, ganimet olarak elde edilen yağma malların taksiminden kendisine düşen paylarla zaten varlık sahibi olmuştu. Bununla beraber her seferinde istemez görünerek, verileni kabul ederdi; ederken de Muhammed'e şöyle derdi:

"Ya Resûlullah! Bunu benden daha ziyade muhtaç olan bir fakire veriniz."

Fakat onun bu sözlerine karşı her seferinde Muhammed şöyle derdi:

---

38 Zekât vermekten kaçınan Eşcaî kabilesine karşı uyguladığı korkutma siyaseti için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.21.

"Sen bunu al! Sana bu suretle bir mal geldiğinde -sen haris bir kimse olmadığın, talip de bulunmadığın için- sen o malı al. Böyle kendi gelmeyen ve nefsin kendisine temayül eden bir malın peşinde de nefsim koşturma."[39]

Öte yandan Muhammed, sadakayı "hediye" şekline sokmak suretiyle de muhtaç durumda bulunmayan kişileri bu "bereketli" sistemden yararlandırma yolunu açmıştır. Kendinden verdiği örnek şöyledir: Bir gün "Ümm-i Atiyye" diye bilinen ve asıl adı "Nüseybe binti Kâ'b"[40] olan bir kadına sadaka olmak üzere, bir koyun gönderir. "Nüseybe", bu sadaka koyunun etinden bir parça ayırıp Muhammed'in eşlerinden "Ayşe"ye yollar. Oysaki "Ayşe", düzinelerle cariyeye sahip ve Muhammed'in eşi olarak da muhtaç durumda olmaktan çok uzak bir kimsedir. Az sonra Muhammed eve geldiğinde Ayşe'ye sorar, "Yanında yiyecek bir şey var mıdır?" Ayşe de Muhammed'e, "Sizin Nüseybe'ye (zekât olarak) gönderdiğiniz koyunun etinden bize gönderdiği bir parça et var" der. Bunun üzerine Muhammed "Getiriniz yiyelim! O zekât yerine ulaşmıştır" der. Karı, koca oturup zekât etini yerler. Oysaki zekât malından yemenin haram olduğunu ve ne kendisinin ne de ailesinin asla haram yemediğini söyleyen yine kendisidir. Ama yine de zekât olarak "Nüseybe"ye yolladığı koyunun etinden hem kendi yemiş hem de ailesine yedirmiştir. Böyle yaparken de "Nüseybe"nin Ayşe'ye gönderdiği et parçasının "zekât" olmaktan çıkıp "hediye" niteliğini taşıdığını bildirmiştir:

"Zekât Nüseybe'nin mülkiyetine geçtikten sonra, Ayşe'ye gönderilen etin niteliği değişmiştir ve 'hediye' olmuştur. Hediye ise yenebilir. Bu nedenle zekât yerine ulaşmıştır."[41]

Muhammed'in kendinden verdiği bu ve buna benzer örnekler çevresi tarafından aynen izlenmiş, zekât ve sadaka geleneğinin bu yönde gelişmesine vesile teşkil etmiştir. Nitekim "Osman İbni Affan" (ki bilindiği gibi Muhammed'in damadıdır ve Ömer bin Hattab'dan sonra halife olmuştur). "Cevâiz-i Sultan (Sultan'dan gelen bahşişler, zekâtlar) temiz geyik eti gibidir" derdi. Muhammed'in diğer bir damadı olan ve Osman'dan sonra halifeliğe gelen "Ali", hem kendisine

39 Ömer bin Hattab'dan Buhâri'nin rivayeti için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.268, Hadis No: 734.

40 Nüseybe binti Kâ'b, söylendiğine göre, Muhammed'e "biat" eden kadınlardan biri olup birçok hadis rivayet etmiştir. Muhammed'in kızı Zeyneb öldüğü zaman, onu yıkamıştır. Bkz. *Sahîh-i...*, c.4, s.317-318, Hadis No: 625.

41 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.200.

verilen zekât ve sadakayı "hediye" diye kabul eder hem de başkalarına, "hediye verenlerin hediyesini kabul et!" diye bol bol öğütler verirdi.[42] Yine aynı şekilde Ebu Hüreyre ya da Ebu'd-Derdâ gibi İslam ünlüleri, "Bana her hediye veren kimsenin hediyesini muhakkak kabul ederim" şeklinde ve Taberî gibi İslam bilginleri de "Bana göre atiyye meselesinde (bahşiş konusunda) doğru olan içtihat, ister sultan caizesi (sultandan gelen para, mal vs.) olsun ister sultandan başka herhangi bir kimsenin hediyesi olsun, kabul edilmelidir ve kabul edilmesi menduptur (şeriata uygundur)."[43]

Görülüyor ki zekât ve sadaka sistemi, yoksullara yardım dışında olmak üzere olmadık amaçlara uydurulabilir nitelikte bir şeydir.

Sadaka ve Zekât Sistemi, Şeriat Uygulaması Olarak Ortaya Çıkmış Olmayıp, Eski Arap Yaşamlarında da Bilinen Bir Şeydi; Hem de Çok Daha İnsancıl Bir Düşünceye Bağlı Olarak

"Zekât" ve "sadaka" sistemini İslamın buluşu olarak sanmak hata olur. Bu gelenek İslamdan çok önceki dönemlerden itibaren, hem de insancıl denebilecek bir temele dayalı olarak, çeşitli ülkelerde başlamış bulunmaktadır. Örneğin eski "Fenikeliler" ve "Kartacalılar", sırf yoksullara yardım maksadıyla varlıklı kişilerden vergi alırlardı. Babilonya'da yoksullara yardımı öngören kanunlar uygulanırdı. "Çin"de özellikle "Tai Tsung İmparatorluğu" zamanında (MÖ 627-649) devletin yaşlılara, hastalara ve malullere yardımı sağlanmıştı. Ayrıca da devlet tarafından inşa edilen zahire ambarlarından aç ve yoksul durumda bulunanlara yardımlar yapılırdı. Hindistan'da "Vedic" döneminde zekât ve sadaka vermek fazilet sayılırdı. Yahudilikte zekât vermek, adeta zorunluluk haline sokulmuştu. Varlığının onda birini yoksullara dağıtmayan kişi günahkâr ve "şeytan gözlü" kabul edilirdi. Havralarda halktan yoksullar için para toplanırdı. Hıristiyanlıkta da aynı şey vardı. İbadet için kiliseye gelenler, yoksullara dağıtılmak üzere yardımlarda bulunurlardı. Yetimlere ya da dul kalmış kimselere yardım işi yine din kuruluşlarınca yapılırdı; kiliselere bağlı hastaneler vardı.

İslam öncesi dönemde Araplarda da zekât ve sadaka usulü uygulanırdı; hem de insancıl düşüncelere bağlı olarak. Nitekim İslam kaynaklarından öğrenmekteyiz ki bir tarihte Mekke'de Kâbe'nin yönetimini ele geçiren "Huzâaoğulları" yardımseverlikleriyle ün sal-

42 Bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.270.
43 Bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.271.

mışlardı. Örneğin "Amr İbni Luhay" her hac mevsiminde 10.000 deve keser, on binlerce elbise hazırlar ve böylece açları, çıplakları yedirip içirir ve giydirirdi.[44]

İslamcılar, "zekât" ve "sadaka" sözcüklerinin, aşağı yukarı aynı anlamlarda olmak üzere Mekke döneminden itibaren *Kur'an*'da bir İslami kuruluş olarak yer aldığını ve daha bu dönemde "farz" kılındığını fakat ancak Medine döneminde, Hicret'in ikinci ya da dokuzuncu yılında kesin olarak emredilip kurumlaştığını söylerler.[45] Anlatmak istedikleri şey bu kurumun Yahudilerden alınmadığıdır. Oysa *Kur'an*'da geçen "sadaka" sözcüğünün aslı, biraz yukarda belirttiğimiz gibi İbranicedir ve "şedaka" kökünden gelmedir ki varlıklı kişilerin varlıksız olanlara kendi istekleriyle yardımda bulunmaları anlamına gelir. Bu sözcüğü Muhammed onlardan almış fakat aynı zamanda "zekât" karşılığı olarak kullanmış ve uygulanış şeklini de yoksullara yardım dışına taşırmıştır. Her ne kadar şeriatçılar "sadaka"nın "gönül rızasıyla verilen şey", "zekât"ın ise "zorunlu olarak verilmesi gereken şey" olduğunu söylerlerse de yanlıştır. Çünkü Muhammed bu iki sözcüğü çoğu zaman birbirinin karşılığı olarak kullanmıştır. Nitekim biraz önce verdiğimiz Nüseybe örneği bunun kanıtıdır. Anımsayalım ki Ayşe'den "Nüseybe'nin şu sadaka koyunundan bana gönderdiği bir parça et vardır" şeklinde cevap alınca "Haydi getir (onu yiyelim), zekât yerini bulmuştur" demiştir. Böylece Ayşe'nin "sadaka" dediği şeyi kendisi "zekât" deyimiyle karşılamıştır. Bundan dolayıdır ki "sadaka" sözcüğü "Agnıyanın (zenginin) malından bir miktarını ayırıp Allah rızası için muhtaçlara vermektir... bir ihsandır" şeklinde açıklanmakla beraber, *Kur'an*'a göre aynı zamanda "zekât amilleri için bir hak" olarak tanımlanmıştır. Fakat tanımlanırken de sadece muhtaç durumda olanlara yapılan yardım şeklini değil fakat muhtaç durumda olmayanlara yapılan harcamaları ifade eder olmuştur. Nitekim biraz yukarda gördüğümüz gibi, Tevbe Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, sadakaları toplamaya memur olanlara, kalpleri Müslümanlığa ısındırılmak istenenlere... azat edilecek esirlere, borçlulara, Allah yolunda (hayır işleyenlere) ve yolda kalanlaradır." (Tevbe Suresi, ayet 60)

---

44 İbni İshak'ın ve ayrıca Şârih aynî'nin rivayetleri için bkz. *Sahîh-i...*, c.9, s.235 vd.

45 İbni Esîr ya da İbni Huzeyme ve Ebu Süfyan gibi kaynaklar için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.34.

Buna dayanaraktır ki Muhammed, yine biraz önce belirttiğimiz gibi, "Ebu Süfyan", "Mâlik bin Avf" ya da "Sehl bin Amr" gibi varlıklı kimselere, sırf "gönüllerini İslama ısındırmak" ve bu yoldan kendisine yararlı kılmak amacıyla, alınan ganimetlerden bol bol paylar vermiş ve böylece onları zekât ve sadakaya bağlamıştır. Buna benzer daha nice örnekleri sergilemek kolaydır.

Sadaka ve Zekât Sistemini, Varlıklı Sınıfın Güvence İçerisinde Yaşamasını Sağlama Aracı Yapma Kurnazlığı

Fakir halk çoğunluğundan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı varlıklı sınıfı huzur ve güvence içerisinde tutabilmek üzere Muhammed'in bulduğu birtakım yollar vardır ki bunlardan biri kurban kesimidir. Güya Tanrı, rızk bolluğu içerisinde tuttuğu kimselere kurban kesip fakirleri doyurmalarını emretmiştir ve emrederken de bu işin kendi öz çıkarlarına olduğunu söylemiştir.

Gerçekten de Muhammed'in bu doğrultuda olmak üzere *Kur'an*'a koyduğu ayetlerden biri, kurban kesmenin gerekli ve "meşru" olduğuna dairdir ve şöyledir: "Her ümmet için... kurban kesmeyi meşru kıldık." (Hac Suresi, ayet 34-35) Bu hükümle, varlık sahibi olanlara kurban kesmelerinin gerekli ve zorunlu bir şey olduğunu ihtar etmektedir.

Fakat yine Hac Suresi'ne koyduğu şu ayetle bu zorunluluğun, varlık sahipleri için bir çıkar sorunu olduğunu anlatır:

> "(İnsanlar) kendi menfaatlerini bilsinler. Allah'ın onlara rızk olarak verdikleri hayvanları belli günlerde kurban ederken... siz de bunlardan yiyin... yoksulu da doyurun." (Hac Suresi, ayet 28)

Görülüyor ki Muhammed'in söylemesine göre Tanrı güya varlıklı kullarına, kurban kesip yoksulları doyurmaları için yol göstermektedir; gösterirken de yine bu varlıklı kullarına "Kurban kesip yoksula dağıtmak sizin kendi çıkarlarınızadır" diye hatırlatmada bulunmakta, onların çıkarlarına yardımcı olmaktadır.

Hemen belirtelim ki bu tedbiri Muhammed, Hicret'in üçüncü yılında Medine'de "Benî Kaynuka" Yahudilerini yenip onlardan ganimet olarak aldığı mal ve paraları sahabesiyle paylaştıktan sonra düşünmüştür. Bu şekilde varlıklı hale getirdiği sahabesini ve kendisini, varlıksız olan sınıfların hasedinden korumak için kurban kesme geleneğini pekiştirmiştir. Kurban Bayramı'nı ilk kez bu tarihte yerleştir-

miştir. Varlıklı duruma getirdiği bu Müslümanları, İslamiyette ilk kez bu yıl kurban kesip yoksullara sadaka olarak dağıtmaya zorlamış ve böylece yoksul sınıfları hoşnut kılıp susturma kolaylığını sağlamıştır.[46] Kurban Bayramı geleneği, o tarihten bu yana yoksul halk yığınlarını, varlıklı azınlığa karşı tehlikesiz hale getirmek hususunda önemli bir rol oynamıştır.

Sadakayı Fakirin Hakkıymış Gibi Gösterirken, Sadaka Vermeyi Gerçek Bir Fedakârlık Olmaktan Çıkarma Kurnazlığı, Zekât ve Sadaka Vermeyi Zorunluluk Dışı Kılıp, Pamuk İpliğine Bağlama Usulü

Şeriata göre güya "sadaka" istemek ve almak fukaranın hakkıdır; bunun gibi zekât ve sadaka vermek de varlıklının görevidir. Ne var ki fakir için "hak" ve zengin için "görev" şeklinde görünen bu eylem, birtakım kurnazlıklarla, hak ya da görev olma niteliğinden adeta çıkarılmış ve yaptırımlılığı bakımından pamuk ipliğine bağlanmıştır. Bakınız nasıl, sadaka isteme hususuyla ilgili bir hadis şöyledir:

> "Zenginlerin mallarından isteyen fakirin de iffetinden dolayı istemeyen fakirin de hakkı vardır."[47]

Dikkat edilecek olursa bu hüküm "iffetinden dolayı istemeyen" tümcesine yer vermekle, sadaka isteyip istememeyi bir "iffet" (haysiyet, namus vs.) sorunu haline getirmiştir. Daha başka bir deyimle, fakirleri adeta iki grupta ele almış ve bunlardan bir grubu "iffetli oldukları için sadaka istemeyenler" ve diğer grubu da "iffetli olmadıkları için sadaka isteyenler" şeklinde tanımlar görünmüştür. Eğer zekât ve sadaka fakirler için bir haksa, bu takdirde sadaka istemenin "iffetsizlikle" ilgili bir yönü olmaması gerekir; yok eğer iffetsizlikse, bu takdirde "zenginlerin mallarında fakirlerin hakkı vardır" demek yersizdir.

Bu vesileyle bir de şunu belirtmek gerekir ki bir yandan zenginin malı üzerinde fakirin sadaka isteme hakkı olduğunu söylerken, diğer yandan sadakayı zenginin "tensip ve takdirine ve ihsanına" bırakmak demek, sömürü sistemine meşruiyet sağlamak olur.

Öte yandan, şeriat sistemine göre, sadaka vermenin, veren bakımından gerçek fedakârlık yaratan bir yönü yoktur. Her ne kadar zenginin malından kırkta birini (rubu'u öşrünü) fakirlere güya "hak"

---

46 Bu hususlar için bkz. Taberî, *age*, c.2, 1966, s.344-345.

47 Sadaka ve zekât konusuyla ilgili hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.5.

diye kabul etmiş görünürse de[48] bir kere *Kur'an*'da "(Sadaka vermek için) ne sarf edeceklerini sana sorarlar; de ki 'artanı' (mallarının fazlasını)..." (Bakara Suresi, ayet 21) diye yazılıdır. Daha başka bir deyimle, kişi, ihtiyaç duymayacağı ölçüde sadaka vermekle görevlidir. *Kur'an*'ın yine Bakara Suresi'nde, "Kazandıklarınızın temizlerinden... sarf edin" (Bakara Suresi, ayet 267) şeklindeki hükmün de fedakârlık yaratan bir yönü yoktur çünkü bununla anlatılmak istenen şey, harcanabilecek kısmın yani malın fazlasının "pis" ve "iğrendirici" olmayanlarının verilmesidir.

Yine aynı şekilde Âl-i İmrân Suresi'nin 92. ayetinde, "(Ey müminler) sevdiğiniz şeylerden sarf etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz şüphesiz Allah onu bilir (ve karşılığını verir)..." denmiştir. Hemen ekleyelim ki bunun da zengin kişiyi fedakârlığa zorlayan bir yönü yoktur çünkü bu ayet, İslam kaynaklarının bildirmesine göre, Medine'nin hurmalık bakımından en zengini sayılan "Ebu Talha"nın, karşılığını fazlasıyla cennette alma ümidiyle, bostanlarından birini kendi yakın akrabalarına devretmesi vesilesiyle inmiştir. Gerçekten de "Enes İbni Mâlik"ten "Buhâri"nin rivayetine göre, Muhammed, "Mescid-i Nebevi" diye bilinen yerin hemen karşısında ve Ebu Talha'ya, ait bulunan "Beyruhâ" adındaki bostana sık sık uğrar ve içindeki sudan içermiş. Muhtemelen Muhammed'i hoşnut etmekle cennette çok daha fazlasına sahip olacağını düşünen Ebu Talha, bir gün kendisine "Malımın bana en sevimli olanı Beyruhâ'dır. Beyruhâ Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayrını ve (Tanrı) indinde onun zuhr-i ahret olmasını umarım... (Bu bostanı uygun gördüğün şekilde kullan)" diyerek bostanı ona vermek ister. Fakat derken de bilir ki Muhammed bu teklifi kabul etmeyecektir çünkü kabul edecek olsa etrafta herkes "sadaka aldı" diye dedikodu edecektir. Nitekim düşündüğü gibi olur ve Muhammed kendisine, "Tuhaf şey Beyruhâ (ahrette) sahibine kazanç veren bir maldır. Beyruhâ (dünyada) verimli bir irattır... Ben bu bostanı akrabana (dağıtmanı uygun) buluyorum" der. Bunun üzerine Ebu Talha, kendisine cennette fazlasıyla mükâfat sağlayacak olan bir davranışla bu bostanını, Enes'in deyimiyle "akâribi ve amcazadeleri" (yani yakın hısımları ve amcaları) arasında taksim eder.[49] Ederken de ayrıca düşünür ki malı yine kendisine kalacak ve kendisine kat be kat bereket getirecek ve üstelik de verdiği sadaka karşılığında günahları silinecektir. Şu bakımdan

48 Bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.5.

49 Enes İbni Mâlik'ten Buhâri'nin rivayeti için bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.233, Hadis No: 723.

ki *Kur'an*'da "Sarf ettiğiniz iyi şey kendinizedir; zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sarf ettiğiniz... şeyin karşılığı... size verilir." (Bakara Suresi, ayet 272) şeklinde ya da yine bu aynı surede "Açık ve gizli, mallarından sarf edenlerin mükâfatlarını Rableri verecektir. Onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir..." (Bakara Suresi, ayet 274) ya da Teğâbün Suresi'nde "Eğer Allah'a güzel bir ödünç takdiminde bulunursanız, onu sizin için kat kat yapar ve size bağışlar..." (Teğâbün Suresi, ayet 17) ya da Rûm Suresi'nde "Allahın rızasını dileyerek verdiğiniz herhangi bir sadaka (Allah katında artar), işte onlar sevaplarını kat kat artıranlardır" (Rûm Suresi, ayet 39) ya da Leyl Suresi'nde "Elinde bulunandan verenin... işlerini kolaylaştırırız" (Leyl Suresi, ayet 5-7) ya da Bakara Suresi'nde "Allah (vermiş olduğunuz sadakaları) kötülüklerinizden bir kısmına karşı tutar..." (Bakara Suresi, ayet 271) diye yazılıdır ve bunlara benzer niceleri vardır.

Söylemeye gerek yoktur ki varlıklı olan kişinin sadaka diye verdiği şey, çoğu kez fukaradan ya da ondan bundan çaldığının pek küçük bir kısmıdır. Sadaka vermekle çaldığının bir kısmını geri vermiş olmaktadır. Fakat bunu yaparken dahi sadaka diye verdiği malın "halefiyle çoğalıp artmasından ve ahrette sevaba vesile olmasından" emin bir duruma kavuşmaktadır.

Şeriat'ın Öngördüğü "Sadaka", "Zekât" Sisteminin "Demokratik Sosyal Hukuk ve Adalet" İlkeleriyle Bağdaşmazlığı

İslamın "sosyal hukuk" ve "demokratik" nitelikte "sosyal devlet" uygulamasına olasılık yarattığı ve bu yönleriyle insan şahsiyetinin haysiyeti fikrine en yatkın bir kurum olduğu iddiası, İslam dünyasının körü körüne saplandığı iddialardan bir diğeridir ki mutlaka eleştirilmesi gerekir.

Gerçekten de Müslümanlar zekât sistemini ve özellikle bu sistemin işlerliğini sağlayan kurban kesimini kutsal ve insancıl bir şey bilirler. Bu nedenle Kurban Bayramı'nı İslamın büyük bayramı olarak görürler. Güya bu bayram insanlığın kuruluşunun ve Tanrı'nın insanoğluna bir lütfunun yıldönümünde "şükran" niteliği olduğu kadar "fakir fukaraya" (yoksullara) "ekonomik ve sosyal bir yardım kapısının açıldığı günlerin bir remzidir de..."[50] Türkiye Cumhuriyeti devlet başkanlarından biri, 1969 yılı Kurban Bayramı vesilesiyle yurttaşlarına şöyle seslenmiştir:

50 Bkz. Abdülkadir Karahan, "İslamın Büyük Bayramı", *Milliyet*, 27 Şubat 1969.

"İnsanlık kurallarını en manalı şekilde yansıtan İslam dini, sosyal adalet ilkesini bütün icaplarıyla telkin eder. Bu sebeple aynı ilkeyi vaaz eden anayasayla İslam dinini birbirine toptan karşı gösterme çabalarında doğruluk ve samimiyet yoktur."

Oysaki eğer yukarıdaki görüşü savunanlar, şeriat verilerini akılcı ve bilimsel bir eleştiriden geçirebilmiş olsalar, kolaylıkla anlayacaklardır ki "şeriat devleti" ile "demokratik sosyal" bir düzen sağlamak mümkün olmadıktan gayrı, her türlü adaletsizlikler, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ve sömürü usulleri hep şeriat devleti uygulamasında görülmüştür.

Kurban Kesip Et Dağıtmak ya da Benzeri Yollardan Fakirlere Yardımda Bulunmak Gibi Sadaka ve Zekât Geleneği, Demokratik Devlet Anlayışına Egemen "Sosyal Hukuk" ve "Sosyal Adalet" Sistemiyle Eşdeğerde Değildir

Hemen belirtmek gerekir ki 1.400 yıl öncelerinin "zekât" ve "sadaka" anlayışını ve örneğin kurban eti dağıtımı ya da benzeri şekillerde yardım niteliğindeki sadaka ve zekât sistemini, 20. yüzyılın gelişmişliği içerisinde savunmanın yetersizliği açıktır. "Sosyal adalet" ve "sosyal yardım" demek, yoksulları varlıklının sadakasına, inayetine terk etmek ya da yılda bir gün onlara et yüzü göstermek demek değildir. Hele kurban keserek dost ve akrabaya yılda bir gün birer avuç et dağıtmak "...et yüzünü pek az gören fakir fukaraya ekonomik ve sosyal bir yardım kapısı açmak" hiç değildir.

Söylemeye gerek yoktur ki bir yandan "fakirliği" fazilet şeklinde göstererek doğal bir düzenmiş gibi sürdürüp, diğer yandan fakir sınıfları varlıklının "cömertliğine", "himmet ve şefaatine" muhatap kılma sisteminde "sosyal adalet" anlayışı yatmış olamaz. Yoksul sınıflara "birazcık açlığı" ve "yeryüzü sefaletlerini" doğal bir şeymiş gibi göstermek ve insanların rızkını tayin edenin Tanrı olduğu safsatalarıyla yoksulluğa sabırla tahammül alışkanlığını onlara aşılamak, varlıklılığı da yine Tanrı'nın takdiri şeklinde tanımlamak ve yoksul sınıfları, kendilerine sadaka ve zekât ya da kurban eti veren varlıklıya "müteşekkir" duruma sokmak, evet bunların hiçbirini sosyal adalet anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değildir.

Hele ekonomik ve sosyal bir yardım tarzı olmaktan çok uzak ve muhakkak ki son derece ilkel bir gelenek niteliğini taşıyan kurban kesimi işini, modern bir "sosyal adalet" sistemiyle eşdeğerde tutmak (ya da ona benzetmek) fevkalade yanlış ve yanıltıcıdır.

Ne hazindir ki İslam ülkelerinin hiçbirinde kurban kesimini ve kurban eti dağıtımı geleneğini ya da sair yardım usullerini daha verimli, daha etkili, daha adil ve insan şahsiyetinin haysiyetiyle daha iyi uzlaşır bir şekle sokmak mümkün olamamıştır. Sosyal yardım ilkesinin gerçekleşmesi için mutlaka herkesin gözleri önünde hayvan boğazlamak, kan akıtmak, deri soymak gerekmediğini ve ilkel çöl geleneklerini devam ettirmenin hiç de anlamı olmadığını Müslüman toplumlar henüz kavrayamamışlardır.

"Sosyal adalet" ve "sosyal hukuk" fikrinin temelinde sadece yoksula yardım esası ya da sadece varlıklının varlığını sınırlama düşüncesi yatmaz. "Sosyal adalet ve hukuk" anlayışında kişiyi, çevrili bulunduğu her türlü tehlikeye, haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı korumak ve onu, içinde bulunduğu zayıf durumlar nedeniyle hem devlete (siyasal iktidara) hem de içinde yaşadığı ortama ve bağlı bulunduğu kuruluşlara (üretici, tüketici vs. gibi) karşı savunmak, kişiyi insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşam içerisinde tutmak ve bu koşulları hazırlamak gibi ya da buna benzer hususlar yatar.

Bunların hiçbirini şeriatta aramak ve bulmak mümkün değildir. Çünkü biraz önce belirttiğimiz ve yine de belirteceğimiz gibi, şeriat düzeninde kişi, Tanrı tarafından takdir edilen ölçüye göre rızklandırılmıştır. Tanrı kendi sevdiği kullarına (!) bu yeryüzü yaşamları boyunca az rızk vermiştir fakat onları öncelikle cennete yerleştirecektir; kişi için rızk, kişinin kendi gücü ve isteğiyle değil fakat Tanrı'nın takdiri sonucu sağlanan bir şeydir ve Tanrı onun ölmeyecek kadar yaşaması için gerekli rızkını "zekât" ve "sadaka" ya da diğer yollardan vermiştir.

Öte yandan şeriat zihniyeti ve bu zihniyetin yarattığı düzen, "kadercilik" felsefesine saplanmış olarak her şeyin Tanrı tarafından ayarlanmış ve bu şekilde ebediyetler boyunca sürüp gideceğine inanmıştır; bu nedenle de "sosyal demokrasi" ve "sosyal adalet" konularında olumsuz bir ortamın koşullarını hazırlamıştır. Bundan dolayıdır ki şeriat düzeninde devlet denilen kuruluşa, sosyal adaletsizlikleri gidermek ya da genel olarak varlığın sosyal adalet ilkelerine göre dağıtımı işine el atmak veya kişiyi hayatın güç koşulları içerisinde tüketici, üretici ve yurttaş olarak ele alıp onu refah ve mutlu yaşamlara ulaştırmak görevlerini yüklemek mümkün değildir. Çünkü sosyal ve ekonomik düzen, Tanrı'nın dileğine göre ayarlanmıştır. Fakirleri "fakir" ve zenginleri de "zengin" yapan Tanrı'dır ve eğer Tanrı istemiş olsa bütün insanları zengin yapardı.

Daha başka bir deyimle, varlıklı olanların fakirlere zekât ve sadaka yoluyla yardımda bulunmalarını sağlamaya matuf şeriat hükümlerinde Tanrı'nın, gerek sosyal hukuk bakımından gerek ekonomik düzen (ve rızk) bakımından insanlar arasında eşitlik ve adalet aramadığı açıkça belirtilmektedir.

Esasen Tanrı, Muhammed'in söylemesine göre, eşitlik ve adalet aramadığını da *Kur'an*'da, en açık ve seçik bir dille bildirmiştir. Örneğin Nahl Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Allah, rızk bakımından bir kısmınızı, bir kısmınızdan üstün etmiştir. Geçimi üstün olanlar, rızklarını, elleri altında bulunanlara verip onları da geçim bakımından kendilerine eşit etmezler, Allah'ın nimetini bile bile inkâr mı ederler?" (Nahl Suresi, ayet 71)

Yine aynı Nahl Suresi'nde, bu sözleri biraz daha pekiştiren şu hüküm vardır:

> "Allah bir örnek vermiştir. Bir köle olsa ve hiçbir şeye gücü yetmese ve bir de güzel bir surette rızklandırdığımız birisi bulunsa da rızklandırdığımız şeylerin bir kısmını... yoksullara harcasa, onları geçindirse, bunlar eşit ve denk olur mu hiç? Hamt Allah'a eşit değildir bunlar..." (Nahl Suresi, ayet 75)

Görülüyor ki *Kur'an*'a göre Tanrı, ne sosyal durum ne de rızk bakımından insanlar arasında eşitlik ve adalet taraftarıdır. Aksine rızk eşitliğini sakıncalı görmüş ve yasaklamıştır. Bu itibarla, rızkı Tanrı tarafından bol kılınmış olanlar ile az kılınmış olanlar arasındaki eşitsizlik durumunu beşeri usullerle değiştirmek Tanrı'nın istek ve dileklerine aykırıdır. Bu durumu değiştirmek maksadıyla yoksullara karşı aşırı cömert davranmaya ve sosyal adalet eşitsizliğini gidermeye çalışmak dahi gereksizdir. Çünkü kişi ne kadar cömert davranmak isterse istesin, ne kadar fakirlerin durumunu iyileştirmeye gayret ederse etsin, bunda başarılı olamayacaktır. Sadece başarılı olamayacak değil fakat bu şekilde davranmakla Tanrı'nın isteklerine, emirlerine ve kurduğu düzene aykırı hareket etmiş durumda kalacaktır.

Daha başka bir deyimle, Tanrı'nın kurmak istemediği sosyal adalet düzenini kulun yaratmaya kalkışması Tanrı'nın iradesine aykırı düşecek ve Tanrı'ya kafa tutmak olacaktır. Kul, Tanrı'nın cömertliğiyle yarışmaya kalkmamalıdır. Tanrı sosyal adalet düzenini ve refah devleti fikrini yaratmak isteseydi, bunu elbette ki en iyi ve en mü-

kemmel bir şekilde ve kullarının hayal edemeyecekleri ölçülerde yapabilirdi. O halde Tanrı'nın yapmadığını ya da yapmak istemediğini kulun yapmak istemesi Tanrı'ya hakaret sayılır; üstelik Tanrı'nın var kılmış bulunduğu düzeni de altüst etmek olur. Çünkü eğer kişi fakir sınıfları varlıklı yapacağını ve insanlar arasında sosyal ve ekonomik eşitliği ve adaleti sağlayacağım diye ortaya çıkar ve dünya nimetlerinin bu ilkelere uygun şekilde dağıtımını sağlayacağım diye uğraşırsa, bunun sonucu olarak Tanrı'nın bol rızk verdiği kişileri de yoksul duruma düşürür ve böylece Tanrı düzenini bozmuş olur. Yapılacak şey zekât ve sadaka yoluyla Tanrı'nın yerleştirmiş olduğu "rızk eşitsizliğini" sürdürmektir.

Hemen belirtelim ki İslam tarihi boyunca yazar ve düşünürlerin zihinlerine egemen olan "rızk eşitsizliği felsefesi", yukarda belirttiğimiz bu esaslara dayatılmıştır. Nice örneklerden biri olmak üzere "İbni Kuteybe"nin (828-889) on kitaptan oluşan *Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr* adlı yapıtında, "sosyal eşitsizlik" felsefesinin en ciddi ve hararetli savunmasını bulmak mümkündür. Biraz yukarıda belirttiğimiz şeriat esaslarını ve *Kur'an* ayetlerini kendisine malzeme yaparak rızk eşitliği yaratmaya matuf kişisel girişimleri nasıl alay konusu yaptığını izlemek ilginçtir. Örneğin Ebu'l Esad'ın "Eğer fakirlerin dileklerini yerine getirmeye kalkacak olsak, kendi varlıklarımız bakımından biz onlardan daha fakir duruma düşeriz" şeklindeki sözlerini kendisine mal ederek İbni Kuteybe şunları yazar:

"Ölüm döşeğinde kendi oğluna öğüt verirken (Ebu'l Esad) şöyle dedi: 'Tanrı'nın cömertliğine haset etme (ve onu taklide kalkma) çünkü o en cömert ve asil olandır. Onunla yarışamazsın. Şayet bütün insanlığın varlıklı olmasını (ve refahını) istemiş olsaydı ve şayet yeryüzünde hiç kimsenin yoksulluk içerisinde yaşamamasını dileseydi, kuşkusuz ki o bunu en iyi bir şekilde sağlardı. Bu bakımdan kendini 'iyi olacağım, cömert olacağım' diye boş yere üzüntüye sokma çünkü (aksi takdirde) sen mahvolup gidersin'..."[51]

Anlatılmak istenen şudur ki Tanrı'nın bol rızk sağlamış olduğu kimseleri, yoksullara gereğinden fazla yardım etmeye zorlayan ne iç ne de dış zorlama vardır. İç zorlama yoktur çünkü varlıklı kişinin vicdanı, sosyal düzenin Tanrı tarafından "yoksullar" ve "varlıklılar" şeklindeki ayrım içerisinde en "iyi" şekilde ayarlandığına ve bunu değiştirmenin Tanrı iradesine karşı gelmek olduğuna ve yoksulların nasıl olsa cennetlerde mükâfata kavuşacaklarına inanmıştır. Bu ne-

51 Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. İbni Kuteybe, *Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr*, çev. L. Koph, Paris, 1949, s.86.

denle rahattır, üzülecek ve vicdan sızlamasına sürüklenecek bir şey bulunmadığı için yoksulların kaderiyle uğraşmasına ve mevcut düzeni değiştirmeye çalışmasına gerek yoktur.

Öte yandan varlıklı olanları, yoksulların durumunu sosyal adalet doğrultusunda düzeltmeye sürükleyecek bir dış zorlama da yoktur. Çünkü bir kere "zekât" ve "sadaka", her ne kadar şeriat emirleriyle "farz" kılınmış olmakla beraber, dünyevi bir yaptırıcı güçle desteklenmemiş değildir; sadece uhrevi cezalara bağlanmış gibidir; bu tür bir "farz"ı yerine getirmeyen, olsa olsa cehenneme gidecektir. Ne var ki bu uygulama dahi, biraz yukarda gördüğümüz gibi, varlıklı lehine olacak şekilde çeşitli kurnazlıklara bağlanmıştır.

Yine bunun gibi varlıklı sınıfları düzen değişikliğine sürüklemek üzere yoksullardan gelebilecek bir zorlama da söz konusu değildir çünkü şeriat hükümleri, yine biraz önce gördüğümüz gibi, yoksulluğu fazilet şeklinde göstermiş ve yoksul sınıfları, Tanrı'nın kendilerine yeter gördüğü rızktan fazlasına heves etmeyecek şekilde yetiştirmiştir. Bu hükümlere göre Tanrı yoksullara, yeryüzü yaşamları boyunca ölmeyecek kadar bir rızkı sağlamış olup, bundan gayrısına tamah olasılığını vermemiştir. Tanrı'nın sağladığının dışında rızk aramak ya da varlıklının yaşamına göz koymak ya da onun refah içerisinde yaşamasına özlem duymak, Tanrı'ya karşı gelmek olacağından, yoksul sınıfın varlıklı sınıfı, sosyal adalet yönünde değişiklik yapmaya zorlaması da mümkün değildir.

Müslüman Olmayanları Sadaka ve Zekât Sistemi Dışında Bırakmanın, Demokratik Devlet Anlayışıyla ve İnsancıl Duygularla Bağdaşmayacağı Hakkında

Sadaka ve zekât vermenin "sosyal devlet" niteliğiyle bağdaşmayan ve "insancıl" olmayan bir yönü de sadece Müslümanlara hasredilmiş olmasıdır. Gerçekten de Müslüman ülkelerdeki "gayrimüslim" (Müslüman olmayan) yurttaşların sadaka ve zekât sistemi dışında tutulması şeriatın öngördüğü hususlardandır. Bu konuda mevcut sayısız hadislerden biri olarak Ebu Musa'dan Buhâri'nin rivayeti şudur:

"Her Müslüman üzerine sadaka vermek vaciptir."[52]

Öte yandan yine Buhâri'nin "İbni Abbâs"tan rivayetine göre Muhammed, "Muâz"ı (İbni Cebel) Yemen'e vali olarak gönderdiğinde ona şöyle emretmiştir:

52 *Sahîh-i...*, c.5, s.194, Hadis No: 713.

"Ey Muâz! Yemenlileri (önce) Tanrı'dan başka Tanrı olmadığını ve benim de Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya (çağır)! Eğer bu iki şahadeti kabul ederlerse bu defa onlara... namaz farz kılındığını öğret. Eğer (namaz kılmayı kabul ederlerse) bu defa da onlara bildir ki Allah kendilerine mallarından zekât farz kılmıştır. Bu zekât zenginlerinden alınır ve onların fakirlerine verilir."[53]

Hemen ekleyelim ki burada geçen "fakirler" sözcüğüyle sadece "Müslümanları" kastetmiş ve bir belde fakirleriyle diğer bir beldenin fakir Müslümanları arasında fark gözetilmediğini bildirmiştir.[54] Bu hadisle ilgili olarak "Aliyyü'l-Kârî"nin *Mişkât* şerhinden öğrenmekteyiz ki "Ehli kitap" diye bilinen ve Müslüman olmadıkları için sadece "cizye" vermek zorunluluğunda tutulan Yahudiler ve Hıristiyanlar, sadaka ve zekât dışı kılınmışlardır. Gerçekten de yazarın *Hidâye*'den nakli şöyledir:

"Muâz'ın bu hadisi olmasaydı, biz, zimmîye (yani Yahudileri ve Hıristiyanları) sadaka gibi zekât vermenin cevazıyla hükmederdik."[55]

Yine bunun gibi İbni Ömer'in rivayetine göre Muhammed, "zekât-ı fıtri" hurmadan ya da arpadan bir miktar olmak üzere sadece "... Müslümanlardan köleye, hurre, erkeğe, kadına, küçüğe, büyüğe... verilmesini emretmiştir..."[56] Bilindiği gibi "Zekât-ı fıtri", Ramazan günü verilen zekâtın adıdır.

Sadaka ve Zekât Sisteminin İnsan Haysiyetiyle Bağdaşmaz Yönleri Konusunda

Yukarda gördüğümüz gibi, şeriatın getirdiği sadaka ve zekât sistemi, mal ya da para şeklindeki bir fazlalığın "zenginlerden" alınıp "fakirlere", "zekât memurlarına", "borçlulara" ya da "kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak olanlara" verilmesi demektir.

Diğer hususlarla ilgili bütün olumsuzluklar bir yana fakat bu sistemin yoksullara yardımla ilgili fevkalade sakıncalı bir yönü vardır ki o da insan haysiyeti bakımından kendisini belli eder. Şu cihetle ki

53 *Sahîh-i...*, c.5, s.3 vd., Hadis No: 686.
54 Taybî'ye ait bu "icmâa" üzerinde oybirliği bulunduğu hususunda bkz. *Sahîh-i...*, c.5, s.4 vd., Hadis No: 686.
55 *Sahîh-i...*, c.5, s.11, Hadis No: 686..
56 *Sahîh-i...*, c.5, s.363, Hadis No: 749.

bu uygulama (her ne kadar fakirin zengine ait mallar üzerinde hakkı bulunduğu faraziyesine dayatılmakla beraber) sadaka alan kişiyi ezikliklere ve aşağılık duygularına sürüklemekten başka bir işe yaramaz. Sadaka alan kişi ve onun ailesi, aldıkları yardım karşılığında sadaka verene hayır dua etme durumuna düşerler. Bu durumu yaratan İslamın kendisidir. *Kur'an*'da Muhammed'in bile, sadaka aldıktan sonra, sadaka verenlere dua etmesi emredilmiş görünmektedir.

> "Ey Muhammed! (onlardan) mallarının bir kısmını... sadaka olarak al, onlara dua et; senin duan onlar için bir güvendir..." (Tevbe Suresi, ayet 103)

Öte yandan sadaka veren kişi (ki bu işi, Tanrı'nın kendisine bol rızk vermesi sayesinde yapabilmektedir), sadakasına karşılık edindiği dualarla, günahlarından sıyrılıp cennetin hurilerine ve diğer nimetlerine kavuşabilecektir. Buna karşılık fakir kişi, sadaka almış bir dilencinin ezikliğine katlanmak bir yana fakat bir de sadaka verebilecek durumda bulunmadığı için günahlardan kurtulma olasılığından yoksundur. Eğer beyni şeriat verileriyle yıkanmamış olsa, muhtemelen şöyle düşünecektir: "Pekiyi ama neden Tanrı dilediğini zengin ve dilediğini fakir etsin, sonra da fakir ettiklerini zenginlerin acımasına ve sadakasına terk etsin ve bu arada zenginleri, sadaka vermek suretiyle hayırlı iş görmeye, ondan bundan dualar almaya müstahak kılsın ve fakiri de zengine el açıp dua ettirerek aşağılatsın? Herkesi insan gibi haysiyetli yaşamlar içerisinde kılmak mümkünken, neden sadaka usullerini uygun bulsun?"

Ne var ki çeşitli vesilelerle belirttiğimiz ve yine belirteceğimiz gibi, şeriat devletinde Müslüman kişi, akılcı eğitimden uzak ve düşünme gücünden yoksun bırakıldığı için bu şekilde düşünemez. Düşünemediği içindir ki bozuk düzen ve sömürü sistemi sürüp gider.

Sadaka ve Zekât Sistemi, Zengin ve Fakir Sınıfları Birbirlerine Karşı Bilinçaltı Düşmanlıklara Sürükler

Söylemeye gerek yoktur ki rızk denen şeyin bazı kimselere bol bazılarına da az olmak üzere dağıtıldığını belirten ve örneğin "Allah rızk verirken kiminizi diğerlerine üstün tutmuştur" (Nahl Suresi, ayet 71) ya da "dünya hayatındaki (rızk ve) geçimlerini aralarında böldük ve bazılarını bazılarına üstün kıldık..." (Zuhruf Suresi, ayet 32) şeklinde olan şeriat hükümlerinde, keyfiliğin, adaletsizliğin ve haksızlığın tohumları yatmaktadır. Her ne kadar Tanrı'nın takdi-

ri şeklinde tanımlanan bu hükümlere boyun eğmek gerektiği yine Tanrı'dan geldiği söylenen hükümlerle bildirilmişse de bu haksız ve adaletsiz durumun insan ruhunda, ister istemez olumsuz tepkiler yaratacağı ve fakir sınıfı varlıklı sınıfa karşı bilinçaltı bir düşmanlığa doğrultacağı kuşkusuzdur.

Fakat bu tür hükümlere bir de "Zenginlerin mallarında isteyen fakirin de iffetinden dolayı istemeyen fakirin de hakkı vardır" şeklinde bir şeyler ekleyip sadaka ve zekât almayı fakirler bakımından bir hak şekline sokunca iş biraz daha çatallaşır. Çünkü bir kere zengine ait mal üzerinde fukaranın hakkı olduğunu kabul etmek demek "fakir sınıflar olmasaydı, zenginler varlık edinemezlerdi" felsefesi gereğince, "varlık" denen şeyin toplumdaki düzen bozukluğu sonucu sağlanmış olduğunu itiraf etmek demektir ki bir bakıma "Zengin, bu varlığını, hırsızlık edip fakir sınıfları sömürerek elde etmiştir, o halde bunun bir kısmını fakirlere dağıtması gerekir" anlamına gelir. Bu ise, fakir ve varlıklı sınıflar arasındaki söz konusu bilinçaltı düşmanlığı, bilinç üstü kılmaya ve hele düşünme gücünün gelişmesi halinde halk yığınlarını ayaklandırmaya yeterli bir şeydir.

Bundan dolayıdır ki şeriat dininin kurucusu, rızk dağıtımının Tanrı'nın keyfine bağlı olarak kimine az ve kimine çok olmak üzere yapıldığına dair yukarda belirttiğimiz hükümleri yerleştirmiş ve "Neden Tanrı böyle yapmayı uygun buldu?" şeklindeki soruları karşılamak için *Kur'an*'a "(Tanrı) Eğer rızkı kullarının hepsine bol bol verseydi, yeryüzünde azgınlık ederlerdi!" (Şûra Suresi, ayet 27) hükmünü eklemiştir.

Yine söylemeye gerek yoktur ki biraz olsun akılcı düşünceye yönelik her insan bu tür bir hükme karşı, "Pekiyi ama her şeyi ve her dilediğini yapmaya kadir olan bir Tanrı, kendi kullarını azgınlık edemeyecek şekilde yaratamaz mıydı? Eğer yaratamıyorsa, kendisinin yapamadığı bir şeyi varlık sahibi kıldığı kimselerden nasıl bekler? Ve nasıl onlara, 'Elinizdeki mallardan bir kısmını yoksullara verin ki azmasınlar, ayaklanmasınlar!' diyebilir? Bunu demekle kendisini acz içerisinde göstermiş olmaz mı?" diye sormaktan kendini alamayacaktır.

Ve işte bu şekilde düşünmemesi ve bu tür sorulara yönelmemesi içindir ki şeriat devleti, kendi insanlarını düşünme gücünden uzak kılmak ve kılabilmek amacıyla da şeriat verilerini kıskançlıkla uygulamak zorundadır. Bunu yapmakla da "gerçeği" gizlemiş ve dolayısıyla hem sosyal hem de ekonomik gelişmeyi engellemiş olur. Çünkü "gerçek" şudur ki toplumun bir kısmının varlık içinde yüzmesi ve di-

ğer (hem de büyük) bir kısmının yoksulluk içinde inlemesi Tanrı'nın keyfiliğinden (yani kimine az ve kimine çok rızk vermesinden) değil fakat sosyal düzenin kötülüğünden ve yetersizliğindendir. Nice toplumlarda "servet" ile "emek", çoğu kez ahenksizlik içerisinde olup, mutlu bir azınlık dışında kalan halk yığınlarını sefil yaşamlara zorlar.

Ne var ki bu adaletsizliği ve bu kötülüğü giderrnenin yolu, şeriat verilerine sarılıp, zenginin malı üzerinde fakirin hakkı olduğunu söylemek, fakirleri zenginlerin zekât ve sadakasına ve ihsanına terk etmek değil fakat bozuk düzeni akılcı yollarla, insan haysiyetini rencide etmeden düzeltmektir. Zekât ve sadaka usulleriyle haksızlıkları ve bozuk düzeni giderrnek mümkün değildir ve nitekim İslam halklarının 1.400 yıllık tarihi bunun böyle olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. İslam uygarlığı diye fazlasıyla abartılarak örnek gösterilen dönemde dahi (ki 150 ya da 200 yıllık bir süreyi kapsar), halk yığınları bakımından ne sosyal ne ekonomik adalet ne de insan şahsiyetinin haysiyeti söz konusu olmuştur. O günden bugüne değişen bir şey yoktur. İslam halkları hep aynı yoksulluklar, aynı açlık ve sefil yaşamlar içerisindedir. Bu ülkelerin en zengini sayılanları (örneğin Suudi Arabistan, Kuveyt ya da diğer Arap şeyhlikleri) dahi, yabancının yeraltından çıkardığı petrolden sağlanan sınırsız servetlerin bir aile elinde toplandığı aşiretlerdir ki ne özgürlük ne sosyal ne de ekonomik adalet sorunlarından haberdardırlar.

Öte yandan zekât ve sadaka sistemi, bozuk düzeni düzeltmedikten gayrı, bir de bu düzenden yararlanan sınıfları (ki bilindiği gibi varlıklı ve yönetici sınıflardır bunlar) layık olmadıkları bir paye ve itibara kavuşturmakta olup (çünkü ihsanda bulundukları fakir sınıfları manen ve maddeten sulta altında tutabilmektedirler), aynı zamanda "suçluluk" duygusundan sıyırmakta (çünkü varlıklı oluşunu Tanrı'dan gelme bilmekte ve üstelik zekât ve sadaka vermek suretiyle kötülüklerini, günahlarını silebilmektedir) ve böylece sömürü sistemini sona erdirmeyi düşünmek değil, sürdürmeyi doğal bilir hale getirmiştir. Bu ise fakir sınıfı, yine bilinçaltı olarak, varlıklı sınıfa karşı husumet duygularına sürüklemeye yeterlidir. İnsan aklının gelişmeye müstaid olduğu ve bu gelişmenin bir zaman işi bulunduğu düşünülecek olursa, şeriat devlet sisteminin sürdürmek istediği düzenin, söz konusu düşmanlık duygularını er geç bilinç üstüne iteceğinden ve sonuçta sınıf çatışması şekline dönüşeceğinden kuşku edilmemelidir.

Bu vesileyle şunu hatırlamakta yarar vardır ki bugün yeryüzünün en varlıklı, yurttaşlarını en mutlu ve en haysiyetli şekilde yaşatan

ülkeleri, başta İsveç olmak üzere, akılcılık devrimini başarmış sosyal adalet düzeyine çıkmış olan Batı ülkeleridir ki hepsi de bu imrenilecek duruma din hükümlerini uygulayarak değil fakat dini sadece ibadet aracı bilip, sosyal ve siyasal yaşam bakımından saf dışı tutmak ve akıl rehberliğini egemen kılmak sayesinde ulaşmışlardır.

Şeriat Devleti Uygulamasında Ekonomik Ataleti Yaratan Diğer Hususlar

Geçen yüzyılın ortalarından itibaren Arap milliyetçisinin ısrarla savunur olduğu (ve Batılı bazı yazarların dahi katıldıkları) iddia şudur ki Türk'ün geçtiği yerler çöle dönüşür ve şeriat ülkeleri, Türk egemenliği altına girmekle, her bakımdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da miskinleşmişler, gerilemişler ve sefalete düşmüşlerdir.

Türk işgalleriyle ekonomik yaşamın gerilediğini ve ekonomik ataletin yaygınlaştığını mutlak şekilde kabullenmek ne kadar yanlışsa, bunu mutlak şekilde inkâr etmek de o kadar yanlıştır. Şu bakımdan ki Türk egemenliği altına girmeden önce Arap ülkelerinde var olduğu söylenen ekonomik canlılık, şeriata bağlılık nedeniyle değil fakat aksine, şeriatın ekonomik hevesleri ve "teşebbüs gücünü" ve gelişme koşullarını baltalayan hükümlerinden şu ya da bu şekilde uzak kalma sonucu oluşmuştur; oluşturanlar da Müslüman unsurlar değil fakat "gayrimüslim"ler yani Hıristiyanlar ve Yahudilerdir. Ekonomik ve ticari gelişme Arap çoğunluğunun bulunduğu yerlerde değil fakat aksine "gayrimüslim" bölgelerdedir, Lübnan (Beyrut) gibi.

Şeriat devleti yaşamlarında görülen ekonomik ataletin ve geriliklerin sorumluluğunu Türk yönetiminde arayacak yerde asıl şeriatın kendisinde aramak gerektiği aşikârdır. Bunun nedenlerinden bazılarını yukarda özetledik. Diğer bazılarını da kısaca aşağıda belirtmeye çalışacağız.

Teşebbüs Serbestisini ve Ticari Esnekliği Baltalayan Zihniyet

Kur'an ve hadis kaynağında yer alan nice hükümler vardır ki ekonomik gelişmeyi ve özellikle teşebbüs serbestisini ve iş hayatını temelden baltalar nitelikte şeylerdir. Bu hükümleri uygulayan hiçbir toplum aşiret yaşamı dışına çıkamaz, çıkamamıştır. Çünkü şeriat aklın alamayacağı nitelikte yasaklar ve haramlar koymuştur. Nice örneklerden bir ikisini belirtmek gerekirse, ticaret hayatını ayakta tutan faiz, her konuda ve her şekliyle günah sayılmıştır; borç para

karşılığında hediye almak bile günahtır; alışverişin takas yoluyla (kendi benzerleriyle) yapılması gerekir (örneğin altına karşı altın, gümüşe karşı gümüş, buğdaya karşı buğday gibi). Alışveriş vesilesiyle bedel karşılığının derhal ve yerinde yani iş akdi sırasında ödenmesi gerekir; belli konular dışında ticaret (alışveriş) yapılamaz (örneğin şarap imal etmek, satmak, almak ya da henüz olgunlaşmamış meyve ve sebze ticareti yapmak, kuru hurma satmak ya da köpek alıp satmak yasaktır). Alışveriş işinin müşterinin ayağına giderek değil fakat pazar yerinde yapılması gerekir. Herhangi bir malı belli bir süreden fazla saklayıp satmak ya da lüks eşya ve lüks konut işine girişmek yasaktır. Buna benzer daha nice yasaklar getirmiştir.

Bu tür bir ekonomik düzenleme içerisinde kişilerden canlı ve yaratıcı bir ekonomik davranış beklemek, elbette ki abestir. Bununla ilgili şeriat hükümlerinden bazılarını birazdan kısaca göreceğiz. Fakat her şeyden önce şunu tekrar belirtmemiz gerekir ki teşebbüs serbestisine olanak veren bir ortamın bulunmadığı, kredi ve faiz sisteminin işlemediği, ekonomik rekabet ve mücadelenin yer almadığı toplumlarda ekonomik gelişmeye yönelmenin mümkün olmadığı tarihi bir gerçektir.[57]

Hemen hatırlatalım ki Yahudi dininde de faiz yasağı yer almakla beraber, bu yasak, liberal gelişmelere uydurulmak suretiyle sakıncalı olmaktan çıkarılmıştır.

Ekonomik Yasakların Olumsuz Sonuçlarından Bir İki Örnek (Bağcılığın Ölmesi, Ormanların Kısırlaşması vs.)

Faiz alma yasağından başka, şarap ve domuz eti gibi şeylerin haram sayılması da ekonomik yaşamı felce uğratan şeylerden olmuştur. Şarabın haram sayılması, bağcılığın ve özellikle üzümcülüğün önlenmesi, dolayısıyla ziraatçılığın ilgi ve teşvik görmemesi, daha doğrusu ekonomik bakımdan verimli bir işletme alanı yaratılamaması anlamına gelmiştir. Bağcılık ve üzümcülük gibi işlerin sadece Osmanlı Devleti'nde, o da sadece Hıristiyanlarla meskûn bulunan bölgelerde görüldüğü ve Balkan Savaşı'ndan sonra bu işe Türklerin dahi el attığı söylenir.

Domuz eti yasağına gelince, ekonomistlerin bildirdiklerine göre, "ekolojik" ve "coğrafik" açıdan bu yasak, diğer yasaklardan daha da

57 Bu konuda bkz. Jacques Austruy, "Vocation Economique de l'Islam", *Cahiers de l'Institut de Science Economique Appliquée*, c.106, sayı 2, seri 5, Ekim 1969, s.151-212.

kötü ve sakıncalı sonuçlar yaratmıştır. Domuz yerine koyun, keçi ya da otla beslenen hayvanlardan yararlanmak ve onların etiyle beslenmek gerektiğinden ve bu tür hayvanların otlanması için ormanlık yerlerdeki yeşillikler ve otlaklar seçildiğinden, ormanların heba edilmesi yolu açılmıştır. Ormanlık yerler zamanla yok edilmiş ve adeta çöle çevrilmiştir. Özellikle keçi beslenen yerlerde fidan yetişemediğinden, yok edilen ormanların yerine yenileri konulamamıştır. Müslüman halkların yaşadığı her yerde ormanlık mıntıkaların bozkır haline girmesi bundandır. Çoğu yabancı yazarın haklı olarak belirttikleri gibi Balkanlar'da Hıristiyan ahalinin yaşadığı yerlerde bol ve gür ormanlar görülmesine karşılık, Müslüman ahalinin yaşadığı yerlerde çoraklık görülür.[58]

İslam Dünyası Şeriatın "Fakirlik" Felsefesini Fazilet Şeklinde Benimserken, Batı Dünyası Dünya Mutluluğunu ve "Varlıklı" Olmayı Teşvik Eder

İslamda olduğu gibi diğer semavi dinlerde, örneğin Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta dahi yoksulluğu fazilet niteliğinde sayan ve yeryüzü yaşamını değersiz ve önemsiz gibi tanımlayan veriler vardır. Ne var ki Batı uygarlığının yapıcıları, bu tür verileri ve daha doğrusu hangi kaynaktan çıkarsa çıksın "mahviyet" duygularını yücelten zihniyeti etkisiz kılabilmişlerdir. Başta aydın sınıflar olmak üzere kilise ve din adamları dahi, ekonomik gelişmeyi engelleyici din hükümlerini etkisiz kılmaya, böylece ticari ve ekonomik gelişmeleri sağlamaya çalışmışlardır. Dünya yaşamındaki rahat ve refahın "nimet" olduğu bilincine sahip Batı toplumları, sosyal, ekonomik ve siyasal özgürlüklere, dolayısıyla demokratik rejimlere yönelirlerken, yeryüzü yaşamından ziyade gelecek dünya hayalleriyle ve "bir dilim ekmek, bir hırka" felsefesiyle yetiştirilmiş, bu nedenle sosyal ve ekonomik her türlü canlılığı ve yaratıcılığı yitirmiş insanlar yığını olan şeriat ülkeleri despotik ve keyfi hükümet sistemlerinin tuzağında mutsuzluklara ve geriliklere saplanmış olarak bugünlere gelmiştir.

Batı'da Gelecek Dünya Cennetleri Yerine, Yeryüzü Cennetini Yaratma Zihniyetinin Egemen Oluşu

Yukarda değindiğimiz gibi yeryüzü yaşamını küçümseyip gelecek dünya yaşamına feda etme fikri, Batı Hıristiyanlığının da baş-

58 Bu konuda bkz. Xavier De Planhol, "The Geographical Setting", *The Cambridge History of Islam*, Camridge University Press, 1970, s.459 vd.

langıçta izlediği bir doktrin olmuştur. Fakat Batı, bu zihniyeti daha 7. yüzyılda sakıncalı bulup, "iş-ticaret-servet" parolasıyla yeryüzünü yaşanmaya değer bir yer olarak görmeye başlamıştır. Daha sonraki dönemler içerisinde yavaş yavaş ürünlerini veren bu zihniyet, 17. yüzyılda artık yeryüzünü, Batılının gözünde, gerçek cennetlerin yaratılması ve cennet yaşamlarının sürdürülmesi gereken yer şeklinde ilgilendirir olmuştur. Öbür dünyanın cennetlerine gitmeyi bekleyecek yerde, o cennetleri bu yeryüzüne indirmenin yollarını aramak, başta devlet örgütü olmak üzere kişiler, toplum ve din kuruluşları için başlıca amaç halini almıştır.[59]

Fakat yine hatırlatalım ki Batı toplumlarını bu yönde bilinçlendirenler, her alanda olduğu gibi bu alanda da bir avuç aydındır ki aralarında zaman zaman bazı din adamları dahi yer almıştır.

İslam ülkelerinde halk yığınlarını etkileme olanağına sahip din adamları, şeriatın ekonomik uyuşukluk yaratan hükümlerini kör bir inançla uygulamaya çalışırlarken ve böylece Müslüman halkları fakirlik, müptezellik, mahrumiyet (yoksulluk) içerisinde yaşama alışkanlığında tutarlarken Batı'da, aksine, zenginliği, refahı, ekonomik gelişmeyi ve yeryüzü yaşamından zevk edinmeyi teşvik edenler çok olmuştur.

Batı'da Toplumu Oluşturan Kişilerin Varlıklı Olmalarını, Devletin Gelişmesi ve Güçlülüğü Bakımından Koşul Sayan Zihniyet

17. yüzyılın ünlü ekonomisti Antoine de Montchrétien, *Siyasal Ekonomi* adlı kitabını 1615'te Fransız kralına sunarken, halktan kişilerin varlıklı olmaları gereğine parmak basarak şu öğütte bulunmaktaydı:

> "En muhterem, en muhteşem, en geniş ve özgür görüşlü hükümdarlar, kendi halklarını varlıklı kılabilmek ve refah seviyesine eriştirebilmek amacıyla gerekli her tedbiri alan, gerekli her kararı geçiren kimselerdir... (Bunu yaparlarken şunu düşünmüşlerdir ki halkın varlıklı duruma gelmesi, her şeyden önce hükümdarın kendi refah ve saltanatının, harcamalarının, cömertliğinin gerçek kaynağını sağlar)..."

---

59 Bu konularda bkz. Arnold Joseph Toynbee, *A Historian's Approach to Religion*, New York, 1956, s.188; Armand Abel, "Sous-Dévelopment, Stagnation, Décaddence. Etude d'un Psychotyp: Le Cas de l'Islam", *Civilizations*, c.19, no 1, Bruxelles, 1969, s.25.

Mutluluğun kuru kuru dua okumak, ibadette bulunmak ve yoksulluk içerisinde yuvarlanmak değil fakat varlıklı olmak ve insan gibi yaşamak sayesinde sağlanabileceğine inanmış bulunan yazar, ticari ve sınai gelişmeyi engelleyici ne varsa her şeyin yok edilmesi görüşünü savunur.[60]

15 ve 16. Yüzyıl Ortaçağ Batısında Ekonomik Uyanma ve Sonuçları

Bilindiği gibi 3. yüzyıl sonlarına doğru Hıristiyanlığın devlet dini haline gelmesiyle Batı dünyası, ortaçağ denen karanlık bir döneme girmiş ve "gerilikler" uykusuna dalmıştır. Bu dönem boyunca her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da halk yığınları, fakirlik felsefesiyle yoğrulmuş olarak yoksulluklar, uyuşukluklar ve dolayısıyla mutsuzluklar içerisinde yaşamıştır. Ekonomik uyanma ancak 14. yüzyılda fakirlik felsefesinin terk edilmesiyle ve ekonomik cansızlığı yaratan koşulların giderilmesiyle, bu arada devlet ve kilise arasındaki rekabetin kızışmasıyla başlar olmuştur.

Ekonomik Gelişmeyi Engelleyen Koşulların ve "Fakirlik" Felsefesinin Terk Edilmesi

14. yüzyıla gelinceye kadar Batı'da dinsel bir kurum sayılan faiz yasağı nedeniyle ekonomik gelişme kendisini gösterememiştir. Kilise her türlü faiz almayı mutlak şekilde günah saymış olduğundan, ticaret ve alışveriş hayatını ve ekonomik canlılığı hazırlayıcı öğelerden yoksun toplumlar, genellikle "statik", "pasif bir zirai ekonomiye yönelmiş durumdaydılar. 15 ve 16. yüzyıllarda Batı yavaş yavaş "statik" bir zirai ekonomiden "dinamik" bir ticari ekonomiye geçiş yoluna girer. Bu önemli değişiklik sosyal ve siyasal değişiklikler şeklinde sonuç verir ve bundan yeni sosyal sınıflar doğar.

Kilisenin Faiz Yasağını Geçersiz Sayması

Daha 15. yüzyıl başlarında Avrupa'da ticari gelişmelerin hızlandığı görülür. Bu gelişmeler dolayısıyla borç para almanın ya da vermenin sakıncalı değil fakat aksine yararlı ve bereketli olduğu anlaşılır. Kilise aracılığıyla yüzyıllar boyunca uygulanmakta olan faiz yasağının ekonomik gelişmeye engel teşkil ettiği görülür.

60 Bkz. Antoine de Montchrétien, *Traicté de l'Economie Politique, Dedié en 1615 Au Roy et a la Reine Mére du Roy*, Paris, 1615, s.98.

Esasen daha önceki dönemlerde, örneğin 13. yüzyılda İtalya gibi bazı ülkelerde, faiz yasaklarına karşı kafa tutanlar ve kilisenin zorlamasına rağmen bu yasakları ciddiye almayanlar ve bu çabalar sonucu kendi toplumlarında ticari gelişmeyi sağlayanlar olmuştur. İtalyan tüccarları daha 13. yüzyılda bankacılık alanında bir hayli ilerlemeler kaydetmişler ve Floransa, 14. yüzyılda adeta bankacılığın merkezi gibi bir yer olmuştur. Daha sonra bankacılık Avrupa'nın diğer ülkelerine de yayılmıştır.

Bu gelişmelere karşı kilise ayak diremedi; aksine din hükümlerini ticari ve ekonomik sıçramalara yararlı olacak şekilde yorumlayıp uygulama yolunu seçti. Yeryüzü yaşamlarının değersiz ve önemsiz olduğu fikri yerine, refah ve zenginlik içinde yaşamanın gerekliliğini belirtti. O zamana gelinceye kadar dinsel bakımdan yerilmesi gerekir diye tanımladığı ve günah saydığı sosyal yaşam tarzlarını veya duygularını (örneğin zengin şekilde yaşamayı, zengin olma heves ve hırslarını ya da varlık bolluğunu övünme vesilesi yapmayı vs.) "günah" niteliğinden çıkardı. O zamana kadar en ziyade değer verdiği, teşvik eder olduğu davranışları ve yaşamları (örneğin Tanrı'ya devamlı şekilde ibadet halinde bulunmayı ya da ahiret hayallerine kapılmış olarak ömür tüketmeyi, zekât ve sadaka vererek "hayırlı" işler görmeyi vs.) en faziletli ya da en fazla övünülmesi gereken şeyler olmaktan çıkardı. Ve bunlar yerine fazla para, mal ve servet edinmek amacıyla çalışmayı, para kazanıp biriktirmeyi, tasarruf etmeyi, iş ve çalışma kurallarına önem vermeyi ya da bu doğrultudaki tutum ve davranışları "fazilet" ve "meziyet" saydı.[61] "Calvin" gibi din adamları, kendi halklarını bu inançla yoğurmaya başladılar. Bugün yeryüzünün en çalışkan ve en zengin ülkelerinden biri olan İsviçre, Calvin gibi din adamlarının elinde yoğrulmuş halklardan oluşmuştur.

Her ne kadar kilise "manevi" nitelikte dinsel değerlere önem vermekte devam ediyormuş gibi görünmekle beraber, faaliyetlerinin asıl ağırlığını, kişilerdeki ekonomik ve ticari hevesleri kamçılayıcı duyguları (yani bu yeryüzü dünyasında iyi, rahat, güzel ve zengin yaşamlara özlem duygularını) pekiştirme işlerine verdi. İlginç olan husus şudur ki "Kilise, kuruluş olarak bizzat kendisi, maddi yaşamın bu gereklerine uyar oldu ve 'materyalizm'in, ticari ve ekonomik nimetlerin ürünlerinden herkesten önce kendisi yararlandı"[62] diye konuşurlardı.

---

61 Bkz. Thomas H. Greer, *A Brief History of Western Man*, New York, 1968, s.227-231.

62 Amintore Fanfani, *Catholicism, Protestantism and Capitalism*, New York, 1935, s.128.

Ekonomik Canlanmayı Sağlayan Diğer Bir Husus, Kilise ve Devlet Çatışması

Hıristiyanlığın kapitalizme (ve varlık birikimine) olanak bırakmayan hükümlerinin ekonomik ve ticari gelişmeye fırsat yaratmadığı, özellikle Katolik dünya anlayışının, kapitalist dünya anlayışından farklı olarak, günlük ihtiyaç dışında varlık edinme hırslarına gem vurduğu, teşebbüs serbestisini kökünden baltaladığı kabul edilir. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla gelinceye kadar Katolik kilisesinin "antikapitalist" bir tutum içerisinde ekonomik faaliyetlerin gelişmesine karşı çıktığı söylenir. Bununla beraber Katolik dininin bu "ideal" saydığı yaşam anlayışında dahi, ekonomik gelişmeye olanak bırakan boşluklar bulunduğu belirtilir ve denir ki Katoliklik her türlü emek sarfını Tanrı'yı "yüceltme" eylemi şeklinde görür. Kişinin her türlü eylemi -velev ki bu eylem ibadet etmek, eğlenmek, öğrenmek ya da ticaret yapıp servet edinmek vs. şeklinde olsun- nihai olarak Tanrı'ya yönelmişlik demektir. Bütün bu tutum ve davranışlar onu, Tanrı'ya yaklaştıran şeylerdir. Daha başka bir deyimle, Katolik doktrini, özellikle "St. Thomas"ın düşüncesi doğrultusunda olarak "varlık" denen şeyi sadece varlık edinme amacıyla elde etmeyi "meşruiyet" dışı saymıştı yani sadece ve münhasıran para kazanıp tasarruf etmeyi ve sadece servet yapma amacıyla çalışmayı dine aykırı bulmuştu. Bununla beraber kişiler bakımından, ilerdeki ihtiyaçları karşılayıcı ve iş alanını genişleterek topluma ve yurda yararlı olucu çalışmaları meşru kılmıştı.

Fakat her şeye rağmen Batılı insan, ekonomik ve ticari yaşamı cendereye bağlayıcı yasaklardan kurtulma yollarını aramış ve kendisine bu alanda dünyevi iktidar yani devlet, destek ve yardımcı olmuştur. Şeriat ülkelerinde kişi, dinin ekonomik yaşamı atıl kılan ve kendisini yoksulluk içinde yaşamaya zorlayan kurallara muhatap olurken ve şeriat devleti, dinin koruyucusu olarak, bu kuralları en şiddetli usullerle uygularken, Batı'da devlet vergi alabilmek, kilise ise bağış sağlayabilmek için kişilerin ve toplumun varlıklı olması gereğini hissetmişlerdir.

Kişiler bakımından varlık edinmek, rahat ve güzel bir ömür sürmek, her şeyden önce dinin ekonomik faaliyetleri baltalayan yasaklarından kurtulmakla mümkündü. Bundan dolayıdır ki bütün dindarlığına rağmen, dinin bu tür kısıtlamalarından kaçamaklar yapmayı ihmal etmezdi; ekonomik sorunların din alanının dışında bırakılması görüşünü izlerdi.

Öte yandan Hıristiyanlık, her ne kadar ekonomik faaliyetleri kösteleyici yasaklara dayalı bulunmakla beraber, kişinin yaşama zevkini, zindeliğini ve cevvaliyetini kökten yok etmiş değildi. Daha doğrusu İslamda olduğu kadarıyla kişiye miskinlik, müptezellik ve yoksulluk duygusu aşılamamıştı. Aksine, biraz yukarda değindiğimiz gibi kişiyi, her ne şekilde olursa olsun çalışmak ve iş görmek suretiyle Tanrı'ya yaklaşabileceği fikrine inandırmıştı. Onu hayatiyetten ve enerjiden yoksun kılmamış, insanca yaşama zevkinden uzaklaştırmamıştı. Bu yeryüzünü bir bekleme salonu ve ahireti de yaşanmaya değer tek yer olarak tanıtmamıştı. Bundan dolayıdır ki kişilerde, o en karanlık dönemlerde bile, çalışmak, yaratmak, keşifler yapmak, ticari ve ekonomik faaliyetlerde bulunmak, yakın ve uzak diyarlara seyahate çıkmak gibi istekler ve hevesler var kalabilmiştir. Bundan dolayıdır ki kişi, devlet denen kuruluşu, dinin ekonomik yasaklarına karşı kendisini koruyabilecek bir güç şeklinde görebilmiştir.[63]

Oysaki şeriat dini, aynı zamanda devletin bizatihi kendisi olarak, her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da olmadık yasakları en ilkel usullerle uyguladıktan gayrı, bir de kişiyi yeryüzü dünyasından soğutmak, atıl kılmak, "bir lokma bir hırka" aldatmacasıyla ölmeyecek kadar ve tam bir yoksulluk içinde yaşatmak için ne mümkünse her şeyi yapmıştır.

***

Papalığa karşı isyan niteliğini taşıyan Protestanlığın zuhuru ve mezhepler halinde yayılmasıyla birlikte, Batı'da ekonomik gelişme yeni bir güç kaynağına kavuşmuştur. Protestan kilisesi, devleti vicdan özgürlüğünün koruma zorunluluğuna itmek suretiyle aynı zamanda kişiyi çevrili bulunduğu ekonomik kısıtlamalardan kurtulmaya çağırır. Esasen devlet, daha önceden beri kişiyi ekonomik engellerden (örneğin faiz yasakları ya da veraset kuralları gibi) kurtarma çabasında bulunduğundan, bu çağrıyı, yeni bir fırsat bilir ve bu konularda iş çevreleriyle (İşadamlarıyla) birlikte işbirliği yapar. "Ticari dürüstlük" anlayışını din kurallarından ayırmaktan başlayıp, ekonomik canlılığı engelleyici din hükümlerini geçerlilikten çıkarma yollarını arar.

Bütün bu oluşumlarda devletin ve ona destek iş çevrelerinin yanında yazarlar ve düşünürler de yer alırlar ve hep birlikte ekonomik faaliyetlerde serbesti ortamını hazırlarlar. İş hayatının din yasaklarından arınmasına "Milton" gibi ünlü şairlerin ya da "Locke" gibi

63 *Age*, s.94, 96-97.

ünlü filozofların ve benzerlerinin büyük katkıları olmuştur. Onlar sayesindedir ki din sorunları, iş hayatını ve ekonomik-ticari faaliyetleri etkileyebilir olmaktan çıkarılmıştır. Örneğin "Voltaire", Londra'daki para borsasını "kutsal" bir yer olarak tanımlamıştı; orada çeşitli dinlere bağlı insanların, birbirlerinin dinsel inançlarına aldırış etmeden, birbirlerini "kâfirlikle" suçlamadan iş gördüklerini, sadece beceriksiz olan ve iflas eden ya da ticari ahlakdışı hareket edenlere "kâfir" damgasını vurduklarını söylerdi.[64]

Öte yandan devlet, dinin bekçisi durumunda olmadığından, ekonomik yaşam ve faaliyetleri serbestiye kavuştururken, aynı zamanda ekonomik gelişmeleri siyasal yaşama destek kılmıştır. Bütün bu oluşumlar nedeniyle halk yığınlarının maddi yaşam koşullarında yükselme görülmüştür. Böylece orta sınıf, asilzade sınıfına yaklaşık bir kültür ve eğitime mazhar olarak, siyaset arenasında ağırlığını hissettiren bir "güç" şeklinde belirmiş ve bu da demokratik gelişmeyi pekiştirmiştir.

Kilisenin, din adamının ve nihayet devletin teşvik eder oldukları ekonomik ve ticari hırslar arttıkça kişilerin ve toplumun maddi refahı da artmıştır. Maddi refah arttıkça kişinin kendi kendisine karşı besler olduğu güven ve saygı duygusu gelişmiş ve olumlu birtakım sosyal sonuçlar yaratmıştır. Nitekim daha 16. yüzyıl başlarında İngiltere'de kölelik zihniyetine karşı baş gösteren tepkinin yavaş yavaş diğer Batı ülkelerine yayıldığını ve 1789 "İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci" ile kişinin "doğal", "her şeye üstün" ve "vazgeçilmez" haklara sahip olarak demokratik devlet yaşamları yarattığını görmekteyiz. Böylece kendi kaderini, refahını ve mutluluğunu kendi gayret ve çalışmalarıyla sağlamayı öğrenen ve bu yönde bilinçlenen Batılı insan, sadece ticari ve ekonomik alanlarda değil fakat siyasal alanlarda da kendi özgür iradesine göre kendine yön verme yoluna girmiş, egemenliğin gökten inme değil fakat kendinden, kendi iradi gücünden gelme olduğunu anlamıştır.

Batı'daki bu oluşumların hiçbirini şeriat ülkelerinde izlemek mümkün değildir. Şeriat düzeninde din ve devlet el ele verip kişileri yoksulluk içinde ve istibdat yönetiminde, koyun sürüleri gibi yaşatmaktan başka bir şey düşünmemiştir.

---

64 *Age*, s.97-98.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATI ÜLKELERİNDEKİ "ANAYASALCI" VE "DEMOKRATİK" GELİŞMELER "İNSAN" VARLIĞININ DEĞERİ FİKRİYLE ORANTILI BİR OLAYDIR Kİ ŞERİAT ÜLKELERİNDE GÖRÜLMEZ

Batı dünyasının "anayasalcı" ve "demokratik" gelişmelere yönelmesi, insan varlığının değeri fikriyle orantılı bir olaydır ki bizi şu soruyla karşı karşıya bırakır: "Neden acaba Batı ülkeleri insan varlığının üstün değeri ve haysiyeti fikrine dayalı olarak demokratik yaşamlar ve uygarlık yaratabilmişlerdir de şeriat ülkelerinde böyle bir şey görülmemiştir?" Hatta bu soruyu sadece şeriat ülkeleri bakımından değil fakat Avrupa'nın doğu bölümüne dahil ülkeler bakımından da sormak mümkündür. "Neden acaba söz konusu gelişmeler Avrupa'nın sadece Batı bölümünü oluşturan ülkelerde (örneğin İngiltere, Fransa, İsviçre, Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç vs.) ortaya çıkmıştır da bu aynı kıtanın doğu bölgesindeki ülkelerde (örneğin Rusya, Polonya vs.) böyle bir şey görülmemiştir?"

Bu soruları birazdan kısaca ve özet olarak yanıtlamaya çalışacağız ve göreceğiz ki 18. yüzyıldan bu yana yani iki yüzyıllık kısa bir süre boyunca Batı Avrupa ülkelerinde görülen özgürlükçü demokratik aşamalar ve dolayısıyla uygarlık şahlanması, aklın ve zekânın din cenderesinden, din baskısından kurtarılması, din ve devletin birbi-

rinden ayrı tutulması (laiklik) sayesinde mümkün olmuştur. Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasi gelişmesi görülememiştir çünkü orada kilisenin egemenliğine son verilememiştir.

Fakat hemen şunu belirtelim ki demokratik ve sosyal aşamalar bakımından Batı Avrupa ülkelerine nazaran geri kalmış bulunmalarına rağmen, Doğu Avrupa ülkeleri, "insan hakları" anlayışı açısından yine de şeriat ülkelerinden "bir gömlek" yukarda kalabilmişler ya da hiç değilse bu yönde özlem izhar eden seslere sahne olabilmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Avrupa'nın doğu bölgelerinde, çok yavaş dahi olsa, az çok bir gelişme görülebildiği halde şeriat ülkelerinde istibdattan ve insan haklarına saygısızlıktan başka bir şey görülmemiştir.

Birçok vesilelerle belirttiğimiz gibi bütün bu sonuçların nedenini "insan değeri" sorunlarında aramak gerekir.

Batı'da "Anayasalcı" ve "Demokratik" Gelişmelere Vesile Yaratan Nedenlerin Başında İnsan Varlığına, Aklına ve Zekâsına Güven ve Saygı Geleneği Gelir

İnsan varlığının kutsallığı fikri ancak ve ancak insan aklına ve zekâsına güven duymakla ve kişiyi akılcılığa ve özgür düşünce ortamına kavuşturmakla değer taşır. Akıl ve zekâyı cendereye vuran ve işlemez halde tutan bir düzende insan varlığının değeri ve kutsallığı söz konusu edilemez. Kişi, başlı başına "hak süjesi" olmakla ve özgür şekilde düşünme gücüne sahip bulunmakla kendi kendisinin efendisidir ve dolayısıyla "insanlığına" sahip demektir; aksi takdirde hayvan kertesindedir. Kişiyi doğal haklardan uzak ve özgür şekilde düşünme ve karar alma olanağından yoksun kılan güçler pek çeşitlidir ki bunların başında din kuruluşu gelir. Din baskısından kurtulmuş olarak iş görebildiği oranda kişi kutsal bir değer temsil eder, fikren ve ruhen gelişme yoluna girer.

Halklar için de durum budur. Halkın özgürlüğü demek serbestçe iradesini kullanabilmesi yani egemenliğine sahip olması demektir. Bundan dolayıdır ki halk, gökten inme verilere göre değil fakat akıl verilerine dayalı olarak iş görebildiği takdirde gelişme olasılığına kavuşmuştur. 18. yüzyıldan bu yana Batı ülkelerinde görülen anayasalcı gelişimler bunun kanıtıdır. Anayasalcılık demek, iktidarın halkın çıkarlarına uydurulması ve kişi özgürlüklerinin korunması amacıyla sınırlandırılması demektir.

İktidarın sınırlandırılmasında ise "doğal hukuk" fikri yanında kilise-devlet çatışması rol oynamıştır. Oysaki özet olarak saydığımız

bu öğelerden hiçbirini şeriat sistemiyle gerçekleştirme olanağı bulunamamıştır.

Batı'ya Özgü "Anayasalcılık" Formülünde "İnsan Varlığına Saygı" Fikri, İktidarı Sınırlandırıcı Güç İşini Görür

İktidarın sınırsız, keyfi ve sorumsuz şekilde kullanılmaktan çıkarılıp belli sınırlara sokulması fikri, Batı'yı anayasalcılığa ve dolayısıyla demokrasiye yöneltmiştir. İktidarın sınırlandırılmasında en etkili rol oynayan şey, insan varlığının değeri ve insan şahsiyetinin haysiyeti fikri olmuştur ki bu da insanın insan olmak sıfatıyla daha doğuştan "yok edilemez" ve "vazgeçilemez" doğal haklara sahip bulunduğu inancından çıkmıştır. Bu inanç, akılcılığın (özellikle 18. yüzyıldan itibaren) ortaya vurduğu bir sonuçtur. Her insanda, saygıya layık bir "kişilik" bulunduğu zihniyeti ortaya iktidar ile insan hak ve özgürlükleri arasında denge sorununu yaratmış ve iktidarın "müstebit" (despotik) şekilde uygulanmasının insanın sahip bulunduğu "üstün" ve "kutsal" kişilikle bağdaşamayacağı düşüncesini hazırlamıştır. Eski Yunan düşünürlerine, özellikle Aristo'ya inen "merak" ışığında iktidarın kötü uygulamalarını önleyici çarelere başvurulması, bu düşüncenin ürünü sayılmalıdır.

Anımsamak yerinde olacaktır ki Batı'yı bu noktaya sürükleyen şey sadece siyasal iktidarın değil fakat "uhrevi", "ekonomik", "teknokratik" vs. her türlü iktidarın keyfi olarak kullanılmasının önlenmesi şeklindeki çabalar olmuştur. Çünkü kişinin "doğal" hak ve özgürlüklerini keyfi şekilde hırpalayan, kısıtlayan her iktidar, hangi şekil ve nitelikte olursa olsun, insan varlığının kutsallığı fikriyle bağdaşmaz sayılmıştır.

Ne var ki bu gelişme Batı Avrupa ülkelerine özgü olup Doğu Avrupa ülkelerinde (örneğin Rusya'da) pek görülmemiştir çünkü Batı ülkelerinde "kilise" ve "devlet", birbirlerinden ayrı birer güç olarak birbirleriyle "savaşım" halinde bulunurlarken ve bu savaşım sayesinde hem dünyevi hem de uhrevi iktidarın sınırlanması mümkün kılınırken ve sonuç olarak bundan özgürlük rejimleri, demokrasi doğarken, Doğu Avrupa'da Ortodoks kilisesinin egemen bulunduğu yani Hıristiyanlığın en kökten, en bağnaz ve en bükülmez şekliyle uygulandığı yerlerde devlet, din kuruluşuyla birlik olup, her türlü özgürlük heveslerini ezmiştir. Bu nedenle Ortodoks kilisesinin güçlü bulunduğu Rusya gibi ülkelerde ne siyasal ne ekonomik ne de fikirsel gelişme görülmüştür.

Aşağı yukarı aynı nedenlerle yani kişinin, iktidar denen şeyi sınırlamaya gerek yaratan bir değeri ve yönü bulunmadığı kanısının varlığı, din ve devletin birbirlerinden ayrı kılınamaması yüzünden, İslam ülkelerinde ne anayasalcı ne demokratik ne de başkaca bir gelişme görülmüştür.

Din ve Devlet Kuruluşlarının Birbirlerine Rakip İş Görememeleri Nedeniyle Anayasalcılığın Gelişememesi

Batı'nın demokratik gelişmesini inceleyen yazarlar, din ve devletin birlikte ve birbirlerine destek şekilde iş görür bulundukları Doğu Avrupa ülkelerinin istibdat rejimlerinden kurtulamadıklarını fakat buna karşılık bu iki kuruluşun birbirlerine rakip ve iki ayrı güç olarak birbirlerine karşı vaziyet aldıkları Batı Avrupa'sında kişiler ve toplumlar için mutlu sonuçlar doğuran anayasalcı ve demokratik rejimlerin yerleştiğini belirtirler.[1]

Belirtirken de Katolik kilisesinin egemen bulunduğu Batı Avrupa ülkeleriyle, başta Rusya olmak üzere Ortodoks kilisesinin egemen olduğu Doğu Avrupa ülkelerini karşılaştırırlar. Şunu hatırlatırlar ki Doğu Avrupa ülkelerinde Hıristiyanlık "Ortodoks" nitelik taşıyan şekliyle yaşayagelmiştir. Bizans İmparatorluğu zamanında Konstantin'in Hıristiyanlığı benimsemesiyle birlikte kilise, devletin yanında, devlet iktidarına destek ve adeta ortak olarak iş görmüştür. Katolik kilisesinin egemen bulunduğu Batı Avrupa ülkeleriyle, Ortodoks kilisesinin egemen durumda bulunduğu ülkelerin gelişmeleri şu farklılığı göstermiştir ki birincilerde dünyevi iktidar (devlet) ile uhrevi iktidar (kilise) daima rekabet halinde bulunmuşlar fakat buna karşılık ikincilerde her iki iktidar birbirlerine yapışık ikiz kardeş gibi görünmüşlerdir.

Oysaki Katolik kilisesi ile Ortodoks kilisesi arasında "teolojik" alanlarda ya da Eski Yunan'dan yararlanmada pek büyük bir fark yoktur. Papalığın üstünlüğü konusunda görüş ayrılığına düştükten sonra bu iki Avrupa, birbirlerinden kopmuştur. Fakat Katolik kilisesi devlet iktidarı karşısında ayrı bir varlık olarak yer almış ve ona rakip şekilde iş görmüş olduğu için, dünyevi ve uhrevi iktidarın rekabet ve çatışmasından kişi özgürlükleri yararlanmıştır. Oysaki Ortodoks kilisesinin devletle iç içe oluşu nedeniyle Doğu Avrupa ülkelerinde kişi özgürlükleri diye bir şey söz konusu olmamıştır. Dünyevi ve uhrevi iktidar birlik olup her türlü özgürlüğü yok etmişlerdir.

---

1 Bu konuda bkz. Herbert Butterfield, *Christianity in European History*, Oxford University Press, 1951, s.11 vd.

Doğu Avrupa'da Kilisenin Devletle İç İçe Oluşu Yüzünden Özgürlüklerin Güvencesiz Kalışı

Batılı yazarların anlatışına göre, Batı Avrupa'nın "barbar" işgalleri altına girmesi ve buna benzer bir felaketin Doğu Avrupa ülkelerinde aynı benzerliklerle görülmemesi, birinciler lehine ve ikinciler aleyhine sonuçlar yaratmıştır. Bizans, barbar işgalleri altına girmiş fakat sonra bundan kurtulmuştur. Bu nedenle devlet iktidarı güçlenmiş ve kilise devletin egemenliği altına girmiştir. Girince de devlet iktidarının sınırlanması ve kişinin bu iktidara karşı korunması söz konusu olamamıştır. Öte yandan kilise, bağımsız bir kuruluş durumuna girmediği için, kişinin eğitimi ve yaşamı üzerinde fazla söz sahibi olamamış, toplumu dünyevi iktidarın sınırsızlıklarına, haksızlıklarına ve sömürüsüne karşı koruma olasılığını bulamamıştır.[2]

Batı Avrupa'da Roma İmparatorluğu Barbar İşgalleri Karşısında Çökmekle Dünyevi İktidar Zayıflar ve Kilise, Bağımsız Bir Kuruluş Olarak Ona Rakip Güç Durumunda Ortaya Çıkar

Yine aynı yazarlara göre, Batı'da Roma İmparatorluğu'nun barbarlar karşısında yenilgiye uğrayıp yok olması sonucunda dünyevi iktidar için kiliseye boyun eğdirtme olasılığı kalmadığından, farklı sonuçlar doğdu. Eğer Roma İmparatorluğu böyle bir çöküntüye uğramamış olsaydı, kilisenin devlete boyun eğer durumu sürecek ve devlet iktidarının sınırlanması diye bir şey söz konusu olmayacaktı. Roma devletinin başına gelen bu felaket kilisenin işine yaramıştır çünkü kilise ancak bu sayede bağımsız bir kuruluş niteliğini kazanmıştır. Devlet "dünyevi" gücün ve kilise de "uhrevi" gücün temsilcileri olarak birbirleriyle rekabet haline girince, kişi kendisini daima koruyacak ve savunacak bir iktidar bulma şansına sahip olmuştur. Siyasal özgürlükler ortaçağda, işte bu iki iktidarın rekabetinden doğmuştur.[3]

Kilise bağımsızlığını kazanınca kişi, inanç ve vicdan özgürlüğü ile ahlaki ve uhrevi yaşam bakımından devletin baskısından kurtulup kilisenin egemenliği altına girmiştir. Dünyevi iktidarın kişideki insanlık hak ve özgürlüklerini zedelemesine karşı uhrevi iktidar, kişi direnişlerinin yanında yer almıştır; çoğu zaman özgürlük aşkıyla

2 *Age*, s.26 vd.
3 *Age*, s.28 vd.

değil fakat sırf devlete karşı rekabet halinde bulunmuş olmak için. Dünyevi iktidarın sertliklerini, haşinliklerini, hoşgörüsüzlüklerini ve despotizmini engellemek hususunda kilise gayret gösterdiği sürece, bundan kişi özgürlükleri kazançlı çıkmıştır. Bu faaliyetlerde bulunurken kilise, Tanrı'nın evladı olduğu faraziyesinden hareketle kişiyi, hiçbir iktidarın (özellikle devletin) ihlal edemeyeceği, dokunulmaz hak ve özgürlüklerle donatılmış olarak göstermiştir.

Öte yandan bazı din adamları, bu dokunulmazlığın sadece dünyevi iktidara (devlete) karşı değil fakat uhrevi iktidarın (kilisenin) baskılarına karşı da söz konusu olduğunu savunmuşlardır. Reformasyon denilen hareket ve Protestan kilisesinin ortaya çıkması olayı, papalığın istibdadına ve kötü uygulamalarına karşı, din adamının (Luther'in) başkaldırması ve "Tanrı" ile "kişi" arasında, kişiyi ezebilecek şekilde aracılık yapan kuruluşu yıkması olayından başka bir şey değildir. Her ne kadar Protestanlık, korur göründüğü hak ve özgürlükleri daha sonra ihlal yoluna gitmiş olmakla beraber, özgürlük savaşımında kişiye yeni ufuklar açmış olma şerefine layık görülür.

Oysaki bunların hiçbiri, Ortodoks kilisesinin devlet egemenliği altında bulunduğu Doğu Avrupa ülkelerinde görülmemiştir. Ne Rönesans ne Reformasyon ne de başkaca bir özgürlük aşaması oralarda oluşmuştur.

Ortaçağ Batısı, Siyasal ve Sosyal Alanda Gelişme Olasılığını Eski Yunan ve Roma Düşünce Kaynağından Sağlar; Aynı Kaynaktan Yararlanmada Şeriat Ülkelerinde Beceriksizdir

Batı'nın "karanlıkçağ" bataklığından kurtulması, bilindiği gibi, Eski Yunan ve Roma uygarlığı ve bilimiyle yeniden ilişki kurmasıyla başlar; Rönesans (yeniden doğuş) gerçek anlamda bu demektir. Bu ilişkiyi ise İslam dünyasının bilginleri (örneğin el-Râzî'lar, İbni Farabî'ler, İbni Sina'lar, İbni Rüşd'ler vs.) aracılığıyla kurabilmiştir.

Bu bilginler sayesindedir ki eski dönemlerin Aristo, Eflatun, Hipokrat, Galen, Cicero, Seneca gibi büyük düşünürlerinin ya da "Stoik" okul mensuplarının yapıtlarına kavuşmuştur.

Ne var ki bu kaynaklardan yararlanmada ortaçağ batısı, şeriat ülkelerinden çok daha akıllıca davranmıştır. Şu bakımdan ki şeriatçı zihniyet, İslam düşünürlerini bazı konularda ve özellikle akılcı felsefe alanında birtakım yasaklarla korku içerisinde tutarken, "haram" saydığı hususlara el attırmazken ve bu nedenle onları fikir ve zekâ gelişmesi alanında iş göremez duruma sokarken, Batılı bilginler

asıl bu alanlarda kendi toplumlarına yararlı olabilmişlerdir. Batılı düşünürler daha ortaçağ döneminde Stoiklerle ilgilenir ve onların insancıl fikirlerini geliştirirlerken ya da Aristo'nun o emsalsiz akılcı felsefesini, gökten inme hükümlerin ağırlığı altında söndürmeden, demokratik gelişme sınamasına sokarlarken, İslam dünyasının yazar ve düşünürleri bu konulara ya hiç dokunamamışlar ya Eski Yunan kaynaklarından sadece şeriata yatkın görebildikleri fikirleri işlemeye çalışmışlar ya da felsefe ve din alanına girmeyen bilimlere (matematik, fizik, kimya vs.) doğrulmuşlardır.

Batı dünyasının düşünür ve bilginleri Eski Yunan ve Roma'nın Stoiklerinde ya da Seneca ve Cicero gibi düşünürlerinde bilgi ve insanlık hazinesi bulurken, İslam dünyası bu kaynaklara düşman gözle bakmıştır. Çünkü Stoiklerin son derece geniş, insancıl ve yeryüzü insanları arasında inanç ayrımı yapmaksızın "dünya devleti" isteklerine yönelik fikirleri şeriatçıya ters gelmiştir; bu fikirleri şeriatın "İslamdan gayrı dine yönelenler sapıktırlar" şeklindeki nice emirleriyle ve "gâvur düşmanlığı" duygularıyla bağdaştıramamışlardır. İnsancıl nitelikte görüşlere el atma cesaretini kendilerinde bulamamışlardır. Din ve devlet işlerini tek elde toplayan şeriat düzeni bu olasılığı vermemiştir onlara.

Batı'nın Daha Ortaçağda Benimseyebildiği ve İslam Dünyasının Hiç İlgilenmediği Fikirler, Stoiklerin "Yeryüzü Dünyası", "Müspet Ahlak" ve "Halk Egemenliği" Sorunlarıyla İlgili Görüşler

Eskiçağ Stoiklerinden Batı uygarlığına miras olarak geçen iki önemli fikir zümresi vardır ki bunlardan biri kişinin sadece içinde yaşadığı devletin yurttaşı değil fakat aynı zamanda dünya yurttaşı olduğu ve bu itibarla başka toplumların ve inançların insanlarına insancıl gözle bakması gerektiği fikridir. Diğeriyse halkı oluşturan kişilerin, doğuştan hak ve özgürlüklere sahip olup bu sıfatla devlet yönetimine katılmaları gerektiği hususuyla ilgilidir ki bu da "halk egemenliği" düşüncesinin ilk malzemesi işini görecektir.

Kişinin "Yeryüzü Dünyası Yurttaşı" Olduğu Düşüncesi

Eskiçağda Stoiklerin oluşturdukları fikir okulunun kuruluşuna kadar kişi, sadece bağlı bulunduğu devletin (sitenin) bir "birimi" sayılırken, Stoiklerle birlikte, aynı zamanda yeryüzü dünyasının bir insanı, bir yurttaşı gibi görüldü. Böylece kişi, sadece siyasal haklara

sahip bir varlık değil, aynı zamanda insan olması açısından ele alınır oldu ve bu yönüyle değerlendirildi. İnsan olması nedeniyle doğal (tabii) hukuka sahip yani doğuştan özgür ve eşit sayıldı. İnsan olması nedeniyle her şeyin üstünde tutulması gereken bir yönü, kutsal sayılması gereken hak ve özgürlüğü bulunduğu fikri belirmiş oldu. Ve işte bu bakımdan devlet kuruluşu, kişinin gelişmesini, güvencesini, mutlu ve sağlıklı yaşam sürmesini sağlamakla görevli bir örgüt anlamını taşıdı.[4]

İktidarın "Tanrı"dan Değil "Toplum"dan Geldiği ve Devletin "Doğal" Değil, "Akdi" Bir Kuruluş Olduğu Fikri

Yukarda özetlediğimiz fikir gelişmesinden çıkan diğer bir fikir, devlet denilen kuruluşun insan için iş görmek üzere var olan bir örgüt olduğu ve insanın her bakımdan gelişmesini ve mutluluğunu sağlamakla görevli bulunduğu hususunu kapsar ki kişilerin kamu yönetimine katılmaları, kendi yaşamlarını düzenleyecek olan kamu kuruluşlarının işlemesinde rol oynamaları sonucunu doğurur. Stoiklere gelinceye kadar devlet mekanizmasında ve yönetiminde kişilerin yer aldığı görülmekle beraber (eski Atina demokrasisinde olduğu gibi) bu katılma sadece devlet adına yapılan bir davranış niteliğindeydi; daha doğrusu kişinin araç ve devletin ise "amaç" sayıldığı bir katılmaydı bu. Oysaki Stoisyenler bu katılma işini tersyüz ederek, kişinin "amaç" ve devletin "araç" olduğu fikrine dayalı bir düzen içerisinde iktidar oluşmasını sağlamak istemişlerdir. Böyle bir düzende kişinin iktidara katılmasının, kendi yaşamını, kendi kaderini kendi iradesiyle ayarlayıcı bir rol oynaması demek olacağını düşünmüşlerdir. Onlara göre devlet denilen kuruluş "doğal" değil fakat "akit" yoluyla kurulan bir kuruluştu ve devletin amacı, toplumu yapan insanların doğal hukukunu korumak, genel refahı ve mutluluğu sağlamaktı. Bu bakımdan, eğer devlet adaletsizlik yapar ya da yönetilenlerin değil, yöneticilerin çıkarları doğrultusunda iş görecek olursa, esas amacına aykırı bir davranış içerisine düşmüş olacak ve kişiler kendi kendilerinin yeterliliğini devletin dışında, devletten başka yerde arayabileceklerdir. Bundan dolayıdır ki her türlü iktidar, kendi kendisini "meşru" kılmak ve bu "meşruiyetini etik temele dayandırmak" zorundadır. İktidar sahibinin aklından hiç çıkmaması gereken

4 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları*, Güven Matbaası, Ankara, 1955, s.352 vd.

şey, iktidarın halktan geldiği ve halkın çizdiği sınırlar içerisinde kullanılması gerektiğidir.[5]

İşte Batı dünyası, eskiçağın yukarda pek kısa şekilde özetlediğimiz bu tür demokratik ve anayasal ilkelerinin mirasçısı oldu ve bu ilkeleri, din ve devlet ayrılığı sayesinde kendi yaşamına uyguladı. Oysaki İslam dünyasında buna benzer bir şey olmadı.

İslam Dünyasının Düşünür ve Bilginleri İçin, Kişinin "Doğal" Nitelikte Ne Siyasal Ne de Sosyal Hak ve Özgürlüğü Söz Konusu Oldu

Yukarıda özetlediğimiz fikirler ve görüşler İslam bilginlerince eleştirilip benimsenebilecek şeyler değildi çünkü kişinin doğal, dokunulmaz ve üstün hak ve özgürlüklere sahip olması demek, şeriatın dışında ve üstünde bir hukuku olması ve bu yoldan iktidarı sınırlaması demek olurdu ki buna şeriat karşıydı. Şeriata göre kişinin, Tanrı ve peygamber tarafından belirlenmiş durumu ve iktidara körü körüne itaat etme görevi vardı; kişi devletin amacı değil, aracıydı. Devlet için amaç, hem de tek amaç İslamı yaymaktı. Kişi bu amacın yerine getirilmesinde araçtı. Bu amaç uğrunda her şeyin feda edilmesi gerekirdi. Bundan dolayıdır ki İslam düşünürleri bakımından Eski Yunan Stoiklerinin fikirlerine el atmak, dince sakıncalı bir şey sayıldı.

Oysaki Batı dünyası, bu yukarıdaki fikirleri benimsemek, geliştirmek ve böylece insan varlığını tek ve en üstün amaç ve değer kılmak, devleti bu amaç için araç haline sokmak suretiyle demokratik ve mutlu sonuçlara yönelebilmiştir.

İslam Düşünürleri İçin Seneca ya da Marcus Aurelius gibi Kaynaklardan Yararlanma Olanağı da Olmamıştır

"Seneca" ve "Marcus Aurelius" gibi düşünürler, Eski Yunan'ın Stoik okulunun Romalı temsilcileri sayılırlar. Dünyevi ve uhrevi iktidarların ayrılığı ya da dünya yurttaşlığı konuları bakımından onlar da tıpkı Stoikler gibi düşünür olmuşlardır. Ortaçağ batısı, özellikle bu iki düşünürden, hem belli bir "devlet yurttaşlığı" fikrini hem de "devlet kavramını aşan daha geniş bir toplum" anlayışını kapmıştır; öyle bir toplum ki ona akılla ibram olunmuş bütün insanlar dahildir, velev ki farklı inançta olsunlar. Bu ikincisi hukuksal ve siyasal bir toplum olmaktan ziyade ahlaksal bir toplum niteliğinde tanımlanmakta ve buna dahil her insan, siyasal bir güce sahip bulunmakla

5 Bu konuda bkz. Frederick B. Artz, *The Mind of the Middle Ages/An Historical Survey A.D. 200-1500*, Alfred&Knoph, New York, 1967, s.271 vd.

beraber, meziyet ve fazilet sahibi olmak kaydıyla bütün insanlığa hizmet edebilirdi.[6] Bu fikirlerin Batı uygarlığının gelişmesinde rolü büyük olmuştur.

Oysaki İslam düşünürleri için bu tür fikirlere yanaşma olanağı yoktu çünkü İslam, yeryüzünü "Darülislam" (Müslümanların yaşadıkları yer) ve "Darülharp" (kâfirlerin yaşadıkları yer) diye ikiye ayırmış ve birincileri, "küfür" âlemi demek olan ikincilere karşı savaşmakla görevli kılmıştı. *Kur'an*'a göre İslamdan gayrı bir dine mensup olanlar "sapık" ve hatta insandan gayrı bir yaratık sayıldıklarından, Müslüman kişi için dünya yurttaşlığı fikrine yönelmek kâfirlik olurdu.

İslam Düşünürleri, Şeriata Aykırı Olur Endişesiyle, Kişi Özgürlükleri Adına İktidarın Sınırlandırılması Fikirlerini Savunamamışlardır

Biraz yukarda değindiğimiz ve daha sonraki sayfalarda zaman zaman değineceğimiz gibi İslam düşünürlerinin en geniş görüşlü ya da en ünlüleri dahi, her ne kadar Eski Yunan kaynaklarından bol bol yararlanmakla beraber, demokrasi, halk egemenliği, iktidarın beşeri irade yoluyla sınırlandırılması ya da buna benzer konularına eğilememişlerdir. Her ne kadar Aristo'nun, Eflatun'un vs. fikirlerine sarılmışlarsa da şeriatın öngördüğü mutlak devlet sistemine aykırı düşecek hususlarda onlardan ayrılmışlar ya da onların görüşlerini, bin bir cambazlıkla şeriata uydurmaya uğraşmışlardır. Aristo'nun en ünlü yorumcusu diye bilinen Farabî'nin, demokratik bir iktidar yerine mutlak ve totaliter bir iktidarı savunmak üzere onun fikirlerine nasıl ihanet ettiğini, onu nasıl Eflatun'la bağdaştırmaya çalıştığını söylemek gerekir (özellikle *Kitâb tahsil al-sa'âda* adlı yapıtında yaptığı gibi). Öte yandan Eflatun'un "otokratik" ve "totaliter" nitelikteki iktidar anlayışını şeriatla biraz daha kolay şekilde uzlaştıracağını düşündüğünden, onun *Republic* (Cumhuriyet) adlı kitabından edindikleriyle, gerek *Al-Medina al-Fazila* ve gerek *Fuşus* adlı yapıtlarında devlet sorunlarına eğilmiş ve örneğin hükümdarda bulunması gereken on iki nitelikten söz etmiştir.[7] Ancak şeriata biraz daha taviz verebilmek için, Eflatun'un hiç benimsemediği din savaşları konusunu ele almayı, özellikle "cihat" sorunlarına yer ayırmayı ihmal etmemiştir. Farabî gibi büyük çapta bir bilginin, kendisini din baskısından

6 Frederick B. Artz, *age*, s.272.

7 Bu konuda bir Arap yazarın şu yapıtına bakınız. Farouk A. Sankari, "Plato and Farabî", *The Muslim World*, c.60, no 3, Temmuz 1970, s.218-222.

kurtaramayıp vasat bir vicdanın kabul edemeyeceği hükümlerin savunuculuğunu yapması, affedilecek bir şey değildir.

Ortaçağ Batı Dünyası ile Şeriat Ülkelerinin, "İktidar" ve "Özgürlük" Sorunları Bakımından Aristo'dan Yararlanmadaki Farkı

Batı dünyası akılcı düşünce yönündeki gelişmelerini esas itibariyle Aristo'ya borçludur. Ortaçağ Batı dünyasını Aristo'ya kavuşturanlar ise İslam düşünürleri ve özellikle Farabî, İbni Sina ve İbni Rüşd gibi düşünürlerdir. Denilebilir ki İslam bilim uygarlığının temel direği sayılan bu düşünürler, hep Aristo kaynağından feyiz almışlardır. Farabî'nin ve İbni Sina'nın, kendi demelerine göre, Aristo'yu en azından 40 ya da 200 kez okumuş oldukları anlaşılmaktadır. Ne var ki bu yararlanma sınırlı ve tek yönlü olmuştur; şu bakımdan ki Aristo'nun akılcılığı her şeyin üstünde sayan ve daha sonraki yüzyıllar içerisinde demokrasinin gelişmesine sebep olan fikirlerine yanaşamamışlardır; diğer görüşlerini de çoğu kez şeriatın dar ve donmuş kalıplarına uydurmaya, şeriatla "sentez" yaratmaya çalışmışlardır. Aristo'nun görüşlerini İslamla haşir neşir ederlerken, akıl ürünü verileri şeriatın gökten inme emirlerine feda etmekten kaçınmamışlardır.

Her ne kadar Batılı düşünürler de "Aristo"nun fikirlerini Hıristiyanlığın katı çemberleri içine alma girişiminde bulunmuşlarsa da aynı zamanda onun akılcı felsefesine dalmaktan geri kalmamışlardır. İslam düşünürlerinin yaptıkları gibi "Aristo"yu incelerlerken ve ondan yararlanırlarken, onun akılcı usullerini ve toplumu demokrasiye çıkarabilecek fikirlerini bir kenara atmamışlardır. Aksine "Aristo"nun meşruti hükümet sistemlerine, "anayasalcılığa" ışık tutan görüşlerini kendilerine rehber yapmışlardır. Din adamları içerisinde dahi bu yönde iş görenler çok olmuştur. Örneğin St. Thomas Aquinas gibi ünlüler, "Aristo"nun fikirlerini Hıristiyanlığa uydurmaya uğraşırken akılcı usullerle ve deney yoluyla varılan verilerin değerini bilmezlikten gelmemiştir; aksine bu tür verilerin, vahiy yoluyla indiği kabul edilen emirler ve hükümler karşısında yok olmadığını söylemiştir.[8]

Bilindiği gibi Aristo, *Politics* adlı kitabında, kişilerden oluşan siyasi bir topluluğu devlet için amaç saymış ve insanları refah ve mutluluk içinde yaşatma işinin devletin başlıca görevi olduğunu anlatmıştır. İşte Batılı düşünürler, Aristo'yu kendilerine ideal edinir-

8 Bkz. Frederick B. Artz, *age*, s.288

lerken, özellikle onun bu tür fikirlerine önem vermişlerdir. Oysaki İslam düşünürleri, Aristo'yu şeriatın işine yarar şekle sokmak için ne mümkünse onu yapmışlardır. Çünkü şeriat, her ne kadar Müslüman kişinin iyiliğini ve cennetlere yerleşmesini ister görünmekle beraber, esas itibariyle kişiyi Tanrı'ya kul yapmayı ve onun yeryüzündeki vekiline (peygamber, halife vs.) boyun eğdirmeyi öngörmüştür. Her şey bu uğurda feda edilebilmelidir. Kişi için yeryüzü mutsuzlukları, yoksullukları yani siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamlar, dinsel oluşumun gereğidir; Tanrı iradesi gereğince oluşmuştur her şey. Bu itibarla yeryüzü mutsuzluklarına, yoksulluklarına ya da iktidarın mutlak uygulanmasına katlanmak din adına gereklidir. Yeryüzü yaşamı sırasında kişiye düşen şey, hiç sesini çıkarmadan ve itiraz etmeden şeriat emirlerine uymak, din adına savaşlara (cihada) katılmak ve muhtemelen şehit olmaktır. Dîn hükümlerini akıl kıstasına vurmak ya da akıl ürünü verileri din emirlerine üstün tutmak, Tanrı'ya kafa tutmaktır. Örneğin dini yaymak ve "kâfirlere" karşı savaşmak (cihat) İslami bir koşuldur. Kişinin ve toplumun çıkarları ve gerçek mutluluğu gerektirsin ya da gerektirmesin, önemli olan bu değildir; önemli olan şey, gerektirmese dahi dini yaymak ve kâfirlere saldırmaktır. Bu böyle olunca İslam düşünürleri için Aristo'nun "Devletin temel amacı kişiye ve topluma iyi bir yaşam sağlayıcı işler görmektir" şeklindeki görüşlerini benimsemek elbette ki mümkün değildi. Bunun gibi, egemenliğin Tanrı'dan gelme olduğu ve iktidar uygulamasına mutlak itaat gerektiği şeklindeki şeriat emirleri ortadayken, kişi hak ve özgürlükleri adına iktidarı sınırlamak ya da kötü iktidara karşı halkı direnmeye ve egemenliği ele geçirmeye teşvik etmek, İslam yazar ve düşünürlerinin aklından geçmemiştir. Aksine bilgin diye bilinen Gazali cinsi nice yazar, "istibdat" ve hatta "zulüm" şeklinde dahi olsa iktidarın her türlü uygulanışına boyun eğmek gerektiğini, şeriat emirlerinden örnekler vermek suretiyle ortaya dökmüşlerdir. Halkın özgür iradeye ve egemenlik hakkına sahip olabileceği düşüncesine asla yer vermemişlerdir.

Oysaki ortaçağ batısında nice düşünürler, "meşrutiyet" ve "demokrasi" yollarını açan görüşleri, Eski Yunan kaynaklarından ve özellikle Aristo'dan esinlenerek işleyebilmişlerdir. Örneğin St. Thomas Aquinas, William Ockham, Wycliffe, John Fortescue, Marsilio gibi ve daha pek çok isimler, en karanlık dönemlerde bile bu konularda seslerini yükseltebilmişlerdir.

St. Thomas Aquinas gibi Batı Ortaçağının Düşünürleri ve Hatta Din Adamları, Aristo'nun Görüşlerini Benimseyerek "Seçimli" ya da "Meşruti" Krallık (Monarşi) Rejimlerini Savunurlarken!..

İslam dünyasının Aristo'dan yararlanan ünlü düşünürleri iktidara mutlak itaat gereğini dinsel bir görev şeklinde savunurlarken ve bu arada onun demokratik gelişme sağlayabilecek fikirlerini bir kenara atarlarken Batı'da, hem de din adamları arasında, aynı kaynaktan hareketle, halk egemenliği ve seçimli hükümet şekilleri konusunda ya da istibdat yönetimine karşı halkın direnme hakkına sahip bulunduğu hususunda görüş belirtenler vardır. Bunlar, genel olarak, Aristo'nun fikirleriyle Hıristiyanlığı bağdaştırma çabasındaydılar. St. Thomas Aquinas gibi din adamları, Hıristiyan uygarlığının yaratılabilmesi için, akılcı ve deneyci verilerin "semavi" verilere (din hükümlerine) feda edilmesini değil fakat aksine ön planda tutulmasını isterdi. Bu olumlu düşünce tarzına bağlı olaraktır ki iktidar sahibinin (örneğin hükümdarın) hem Tanrı'ya hem de halka karşı sorumlu olduğunu, bu nedenle hem ilahi kanunlara hem de insan yapısı kanunlara göre iş görmesi gerektiğini söylerdi. Aristo'nun devlet ve hükümet sistemleri dökümündeki "seçimli" ve "meşruti" nitelikteki "krallık" sistemine eğilimliydi.

Oysaki Aristo'ya hayranlıklarla bağlı görünen İslam düşünürleri, şeriat doğrultusundan ayrılamadıkları için, iktidar sahibinin sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olup, ondan başka hiç kimseye hesap vermekle zorunlu bulunmadığını ve iktidarı iyi ya da kötü şekilde uygulamış olmanın mükâfatını ya da cezasını Tanrı'dan bulacağını, bu nedenle halkın, istibdat şeklinde kullanılsa dahi halifeye itaat görevinde bulunduğunu savunurlardı.

Oysaki Batı'da, St. Thomas Aquinas gibi düşünürler, iktidarı sınırlandırmanın ve istibdat rejimine karşı halkın direnmesinin "meşru" olduğunu fakat bu direnmenin kötüye kullanılmaması gerektiğini anlatırlardı. Eksik bıraktıkları tek husus, bu sınırlandırmanın ne şekilde yapılacağı konusuydu.[9]

Ortaçağ Batısı, Üniversite Yaşamı ve Eğitim Bakımından da Akılcılığa ve Aristo Felsefesine Yönelikken...

Daha 13. yüzyılda, Batı'da üniversite eğitimi Aristo felsefesine ve akılcı ilkelere dayatılır olmuştur. Fransa'da (örneğin Paris Üniversi-

9 Bkz. Frederick B. Artz, *age*, s.289.

tesi) ve İtalya'da (örneğin Bologna Üniversitesi) durum budur. Fakat bu durumun ortaya çıkardığı bir husus vardır ki o da birbirine zıt iki bilim alanı arasındaki çatışmanın başlamasıdır; daha doğrusu din bilimleri diye kabul edilen "ilahiyat" ve dolayısıyla Hıristiyan doktrinleri ile Aristo felsefesi öğreniminin karşı karşıya gelmiş olmasıdır. Bu dönem boyunca din sorunları hep Eski Yunan felsefesinin ve özellikle Aristo'nun akılcı kayalarına çarpar olmuştur. "Abélard" gibi birçok düşünür, din verilerini Aristo felsefesi süzgecinden geçirmeye başlamışlardır. Bu ise din çevrelerinin tepkisine vesile yaratmıştır. Bundan dolayıdır ki 1210'dan 1215'e kadar Paris Üniversitesi'nde Aristo felsefesi ve Aristo yorumcularının (Farabî ya da İbni Sina gibi) kitapları yasaklanmıştır. 1231'de papa, bu tür yapıtların "her türlü hatadan ve yanlıştan" arınmış olarak ele alınmasını emretmiştir. Daha sonra İbni Rüşd'ün, Eski Yunan düşünürlerinin görüşlerini benimseyerek savunduğu "maddenin ebediliği" doktrini sansüre tabi tutulmuştur. Fakat her şeye rağmen bu üniversitelerde (özellikle Paris Üniversitesi'nde) Aristo'nun akılcı düşünceye yol açan felsefesi, tümüyle okutulabilmiştir. Aristo'yu Batı dünyasına kazandıran İslam düşünürleri ise, buna benzer bir davranışa yönelememişler ve biraz önce dediğimiz gibi Aristo'yu ve benzerlerini şeriat içerisinde eritmek istemişlerdir.[10]

İbni Rüşd Sayesinde Aristo'yu Öğrenen Padualı Marsilio, "Halk Egemenliği" Fikirlerini Yaymaya Çalışırken!..

Ortaçağın önemli düşünürlerinden biri olan "Marsilio"nun (ölümü 1343) fikirsel yaşamında en fazla rol oynayan bilgin "İbni Rüşd" olmuştur. "Marsilio" bu İslam bilgininden yararlanmış ve ona bu bakımdan minnettar kalmıştır ama bu minnettarlığı onun kişisel görüşlerinden dolayı değil fakat sadece "Aristo"yla ilgili olarak naklettiklerinden dolayıdır. Şu bakımdan ki "İbni Rüşd", Aristo'nun "halk egemenliği" ve "demokrasi" konularındaki fikirlerine iltifat etmemiştir. Oysaki "Marsilio" özellikle bu konuda Aristo'dan yararlanmış ve Aristo'nun fikirlerini kendi görüşleriyle yoğurup demokratik nitelikte bir devlet teorisine yönelmiştir.[11] "Marsilio"nun düşündüğü devlet şekli, seçimli monarşidir. Hükümdar seçim yoluyla devletin başına gelmeli ve kendini seçen kurum tarafından iktidardan

10 Bkz. Charles Homer Haskins, *The Rise of Universities*, Ithaca, New York, 1967, s.30, 52.

11 Frederick B. Artz, *age*, s.299.

uzaklaştırılabilmelidir. Egemenliğin kaynağı halktır; halkın seçkin nitelikteki kişilerinden oluşan organlar hükümet işlerinde yetkili olmalıdır. Kanunlar toplumun temsilcileri tarafından yapılmalıdır. Kanunlara "zorlama" gücünü veren şey, toplumun iradesi olmalıdır. Oy hakkını toplumu oluşturan bütün kişilere tanımak koşul değildir; bu hak belli yeteneğe sahip kimselere ve kuruluşlara ait olmalıdır. Oylar sayı olarak değil fakat temsil ettikleri "değer", "ağırlık" itibariyle iş görmelidir. Yine Marsilio'nun görüşüne göre din ve devlet işleri birbirlerinden ayrılmalıdır; kişilerin dünya yaşamına kilise karışmamalıdır; bu alan dünyevi iktidara ait kalmalıdır. Kilisenin devletin üstünde ya da ona eşit bir egemenliği yoktur. Dünyevi sorunlar itibariyle kilise, devletin çıkaracağı "insan yapısı" kanunlara tabi tutulmalıdır.[12]

Tekrar hatırlatalım ki "Marsilio"nun bu görüşleri ortaçağ karanlıklarında ortaya atılmıştır. Bu görüşleri ortaya atan kişi, başta İbni Rüşd olmak üzere İslam ünlüleri aracılığıyla kazandığı Eski Yunan'dan (özellikle Aristo'dan) yararlanmak suretiyle bunu yapabilmiştir. Oysaki İslam yazar ve düşünürleri, hiçbir dönem itibariyle buna benzer görüşlere sahip olamamışlardır. O dönem bir yana fakat 20. yüzyılın bitmek üzere bulunduğu bugün dahi kişinin dünya yaşamını, gökten inme sanılan şeriat hükümleriyle düzenlemeye çalışırlar.

14. Yüzyılda Batı'da Ockham ya da Wycliffe gibi Nice Düşünürler Kişi Yaşamının Dinsel Değil fakat Akılcı Verilere Göre Düzenlenmesini ve Kişiye Güven Beslenmesini Savunurlarken!..

Batı ortaçağında dinci düşünürler (ki çoğu kez din adamı olarak iş görmüşlerdir) Farabî, İbni Sina ya da İbni Rüşd vs. gibi İslam bilginleri sayesinde kavuştukları Aristo kaynağından yararlanarak insanın akılcı yönünü geliştirme çabalarına sarılmışlardır. Her ne kadar İbni Rüşd, pek belli etmeden ve şeriatı adeta kurcalamak istercesine akılcılık sorunlarına değinir gibi olmuşsa da kişi ve toplum yaşamında akıl rehberliğine yer verememiştir.

Oysaki Batı'da, "William Ockham" (ölümü 1349) ya da "Wycliffe" gibi bilginler, mevcut bütün kurumlara ve "gerçek" sanılan her şeye karşı sınırsız bir şüphecilik içerisinde, akılcı düşün tarzına bağlanmışlardı. Onlara göre doğru yol ve haklı eylem ancak Aristo'nun söylediği gibi aklı, vicdanla işbirliği halinde tutmakla yani kişiyi özgür

12 *Age*, s.299.

irade ve vicdan rehberliğine tabi kılmakla sağlanabilirdi ki bu da kişiye güven beslemekle mümkündü.

İslam düşünürleri için böyle bir görüşe yer vermek olasılığı bulunmamıştır çünkü onlar, kişiye asla güven beslemeyen ve bu nedenle kişiyi tüm davranışları itibariyle Tanrı ve peygamber emirlerine kul eden şeriat zihniyeti dışına çıkamamışlardır. Her ne kadar aklın varlığını kabul etmekle beraber, özgürlüğünü savunma cesaretinde bulunamamışlardır. Pek çoğu "Ben aklımı hiç kullanmam ve kullanmadım!" diyerek övünmeyi marifet saymıştır. Bu zihniyeti Batı'dan verdiğimiz yukarıdaki birkaç örnekle karşılaştırıp demokrasi ve özgürlük gelişmesi yönünde İslam dünyasının neden adım atamadığını anlamak zor olmasa gerektir.

Batı Ortaçağında Nice Hukukçular (Fortescue'lar, Bracton'lar, Coke'lar vs.) Anayasalcılığı Desteklerlerken

Bizim padişahlarımız ve yöneticilerimiz, müstebit bir iktidara sahip olarak, milleti inim inim inletirlerken ve keyifleri uğruna kelleler uçururlarken, din adamlarımız da onlara yardımcı olmak üzere fetvalar yağdırırlarken, Batı'da, sadece düşünürler ve bazı din adamları değil fakat hukukçular da (yargıçlar vs.) istibdat yönetimine karşı direnme ve meşrutiyet getirme çabasındaydılar. Örneğin İngiliz yargıçlarından "John Fortescue" (ölümü 1476) kralın iktidarının dinsel bir kaynaktan çıkmayıp halktan gelme olduğunu ve bu iktidarın din hükümlerine tabi olarak değil fakat insan yapısı kanunlara göre uygulanması gerektiğini, din ve devlet ayrılığını (laiklik ilkesini) savunmuştur. Bu fikirleri daha sonra Bracton, Coke ve Lock gibi büyük hukukçular ve yargıçlar işleyeceklerdir. Bunlara benzer örneklere şeriat ülkelerinde rastlayamıyoruz.

Batı Dünyası, Ortaçağ Karanlıklarında Dahi "Temsili" Organlara Sahipken!..

Sadece birkaç örnek olmak üzere yukarıda belirttiğimiz hususlar, Batı'nın anayasalcılık yönündeki gelişmelerinin sırrını çözer niteliktedir. Kişinin doğal hak ve özgürlüklerine parmak basan, akılcılığa bağlanan, halk egemenliği tezine yanaşan ve iktidarın sınırlandırılması ve sorumlu tutulması fikirlerini yayan bilginler ve düşünürler sayesindedir ki Batı ülkelerinde "temsili" kurumlar, organlar, çok erken tarihlerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bundan dolayıdır ki 11.

yüzyıl ile 16. yüzyıllarda çoğu Batı ülkelerinde, kamu düzeni konusunda kurallar koymakla görevli "parlamento" niteliğindeki kuruluşlara rastlanır.[13] İngiltere'de parlamento, daha 1332'de, biri halkın temsilcisi olarak "Avam Kamarası" ve diğeri asilzade sınıfının temsilcisi olarak "Lordlar Kamarası" adıyla iki meclise ayrılmış ve kanunlar iki meclisin ortak çalışmalarıyla hazırlanır olmuştur. Yine bu iki meclisin ortak çabalarıyladır ki kralın iktidarı giderek kısıtlanmış ve demokratik sonuçlar sağlanmıştır.

Batı Ortaçağında Kişi Hak ve Özgürlüklerinin Dünyevi İktidara Karşı Korunmasında Kilise Dahi Rol Oynayabilirken!..

Hıristiyanlığın doğuşundan sonra kilisenin, yavaş yavaş örgütlenip devlete rakip güç haline gelmesi olayının Batı ülkelerindeki demokratik gelişmeler üzerinde rol oynadığı kabul edilir. Bilindiği gibi kilise, İmparator Konstantin zamanında ve onun tarafından geniş imtiyazlara sahip kılınmış ve örgütlenmeye başlamıştır. Bu örgütlenmeye, devlet mekanizmasındakine benzer bir hiyerarşik düzen ve "seçim" düşüncesi egemen olmuştur. Kilisenin çeşitli yönetim organları, bu hiyerarşik oluşum içerisinde, seçime dayanır nitelikleriyle benlik ve kişisellik kazanmışlardır. Eski Roma İmparatorluğu zamanındaki "mahalli" yönetim (self-government) sistemine benzer bir usul kilisenin bu örgütlenmesinde örnek işini görmüştür. Rahiplerin ve diğer din görevlilerinin kendi mahalleleri halkınca seçildikleri, kendi bölgelerinin işlerini o mahallin sakinleriyle birlikte olmak üzere kilisede tartışıp karara bağladıkları görülmüştür. "Bishop" denilen din görevlileri, daha alt derecedeki rahiplerden oluşan kurullara başkanlık ederek çeşitli işleri görürlerken "Bishop"lar da "Archibishop" denilen daha yüksek dereceli din görevlisinin başkanlığında toplanır olmuşlardır. Böylece kilise, devletten ayrı fakat kendi içerisinde adeta devlete benzer bir şekilde örgütlenmiş olarak iş görmüştür.

Buna karşılık Doğu Avrupa ülkelerinde kilise, daha ziyade hükümdarın yani devletin egemenliğine tabi kalmıştır. Roma İmparatorluğu'nun "Doğu" ve "Batı" diye ikiye bölünmesinden sonra Batı Avrupa'da kilise, Doğu Avrupa kilisesine nazaran, yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz nedenler yüzünden, çok daha bağımsız ve devlete karşı kafa tutabilir duruma girebilmiştir.

---

13 *Age*, s.304.

Biraz önce değindiğimiz örgütlenme sonucu olarak iyice güçlenmiş, güçlendikçe de kendisini, devletin keyfiliklerine ve zulmüne karşı kişilerin ve hatta toplumun koruyucusu gibi görmüştür.[14] Pek muhtemelen bu işi, özgürlük âşığı olduğu için değil fakat kendisine bir bakıma gelir kaynağı saydığı kişileri kazanmak için yapmıştır. Kazanmak istediği bu kişileri kendi sultası altına almak için çalıştığı ve bu maksadına ulaşmak için olmadık cinayetlere başvurduğu da bir gerçektir.

Bununla beraber Batı dünyasının ortaçağ döneminde demokratik ve anayasalcı doğrultuda yol almasını araştırma konusu edinen birçok hukukçu, bunun nedenlerini Hıristiyanlığın kişi haysiyetine verdiği değerde aramak gerektiğini söylerler ve Katolik mezhebinin otoriter ve diktatoryal yönlerini abartmanın ve kilisenin dünyevi iktidarı frenlemek hususundaki olumlu davranışlarını görmezlikten gelmenin hata olacağını eklerler. Ve şunu belirtirler ki dünyevi iktidara karşı en etkili bu tür engellemeler sayesindedir ki Batı ülkeleri anayasalcı yörüngeye girebilmişlerdir. Kilisenin, devlet yönetiminde halkın sesini duyurtmaya çalışması sonucundadır ki askeri feodalizm, 13. yüzyılda yavaş yavaş yerini "meşruti monarşi" ve daha doğrusu "parlamentolu krallık" rejimlerine bırakmıştır. İngiltere'den Macaristan'a, İspanya'dan Polonya ve İsveç'e kadar her yerde "Magna Carta"ya (ki "Büyük Ferman" diye bilinir) benzer girişimler yoluyla hükümdarların yetkileri sınırlandırılmış olup, hükümet yetkileri toplumun bazı sınıfları ya da bölgeleri arasında paylaşılır olmuştur. Bu ülkelerde tanık olduğumuz sınıf gelişmesi, örneğin burjuvazinin, tüccar sınıfının ve meslek sahiplerinin ortaya çıkması da kuşkusuz etkili olmuştur. Fakat kilisenin oynadığı rol ve yarattığı etkiler, diğerleriyle ölçülemeyecek kadar büyük olmuştur.[15]

Kilisenin durumunun zayıflamasından ve özellikle Reformasyon'dan sonra dünyevi iktidarın adeta rakipsiz kaldığı ve bu nedenle diktatoryal nitelik kazandığı görülür. İngiltere'de ve Fransa'da görüldüğü gibi meşruti monarşiden mutlak monarşi sistemlerine geçildiği görülmüştür.

Fakat her ne olursa olsun Batı'da, 450'den 1450'ye gelinceye kadarki ortaçağ döneminde, birtakım politik ve sosyal sorunların çözümlenmesi söz konusudur. Politik sorun din ve devlet işlerinin ayrılması ve dünyevi iktidar ile uhrevi iktidarın kendilerine özgü alan-

14 Bkz. G. G. Coulton, *Studies in the Medieval Thought*, New York, 1965, s.21 vd.

15 Bu konuda bkz. Carl J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, New York, 1968, s.128 vd.

larda kalmasıdır. Sosyal sorun ise kişiye özgürlük alanı sağlamak, kişi şahsiyetinin haysiyeti duygusunu yaratmak, köleliğin her şeklini yok etmeye çalışmaktır. "Rönesans" ve "Reformasyon" hareketlerinin oluştuğu dönemde ise Batı dünyası, "ortaçağ" zihniyetine son verip yeniçağa geçme çabasındadır. Büyük değişiklerin oluştuğu bu dönemde "mutlak otorite" ve "vesayet sistemleri" gibi uygulamalar, yerlerini özgürlük ve bağımsızlık kavramlarına bırakır. Hıristiyan bütünlüğünün parçalanması, "Mukaddes Roma İmparatorluğu"nun dağılması, papa iktidarının zayıflaması, iman birliği idealinin kaybolması hep bu dönemde başlar oldu.

Öte yandan "milliyet" ilkesi siyaset sahnesinde belirdi ve bunun sonucu olarak milli nitelikte devletlerin ve güçlü hanedanlıkların kurulduğu görüldü. Ekonomik ve siyasal gelişme sayesinde orta sınıflar önem kazandı ve etkili olmaya başladı; savaş silahlarının tekâmül ettirilmesi, dünya coğrafyası hakkında yeni bilgiler, yeni keşifler, rasyonalizm (akılcı düşüncenin egemenliği), dinlerin ve özellikle Hıristiyanlığın eleştiri konusu yapılması, hümanist ve hümaniter fikirler, evet bütün bunlar kişileri kültür ve ahlak aşamasına sürükler.

Batı'da bu önemli değişiklikler oluşurken, şeriat ülkeleri "ahiret özlemleri" ve "gelecek dünyaların" hayalleriyle tam bir gerilik ve miskinlik içerisindedirler. Din ve devletin aynı şey olduğu yalanlarına kanmış olarak ve İslamın en mükemmel, kusursuz bir din olduğuna ve dolayısıyla eleştirilemezliğine inanmış bulunarak geriliklerden kurtulma olanağından yoksundurlar.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN VARLIĞINI "KUL" KERTESİNDEN YUKARI DEĞERDE GÖRMEYEN VE HALK ÖĞESİNİ DEVLETİN TEMELİ EDİNMEYEN İSLAMİ DEVLET ANLAYIŞIYLA ANAYASALCI VE DEMOKRATİK GELİŞMELER OLAMAYACAĞI HAKKINDA

Şeriat ülkelerinde "anayasalcı", "demokratik" ve halkın refahını sağlama amacına yönelik sistemlerin oluşamamasının nedenlerini, İslamın insan varlığını "kutsal" saymamasında, kul kertesinden yukarı bir değerde bulmamasında, halkı devletin temel öğesi yapmamasında ve dolayısıyla irade özgürlüğüne ve akılcı düşünceye yer vermemesinde aramak gerekir. Çünkü demokrasi, evvelce de belirttiğimiz gibi, insan varlığının kutsallığı fikrine dayalıdır ki bundan da kişi ve toplum yaşamının özgür düşünceye ve akılcılığa dayalı akıl kanunlarıyla düzenlenmesi sonucu doğar. Beşer iradesinin özgür bir şekilde devlet ve hükümet yönetimini etkilemediği bir düzende demokrasiden söz edilemez.

Batı'da "klasik" demokrasi 18. yüzyıldan itibaren insan varlığının kutsal sayılması, insan aklının "Tanrısal" bir değer kazanması ve "egemenlik" denen şeyin "beşer iradesinden doğma güç" olarak tanımlanması, hak ve özgürlüklerin akıl rehberliğinde oluşması

sayesinde gelişir olmuştur. Jean Jacques Rousseau gibi düşünürler egemenlik denen şeyi, toplumu oluşturan kişilerin iradelerinin toplamından ibaret saymışlar ve bu kişilerin her birinde egemenliğin bir zerresinin yattığını savunmuşlardır. Onlara göre "kanun", toplumu yapan kişilerin ya da temsilcilerinin belli konularda ortaya vurdukları iradedir. Diğer bazı düşünürler, farklı açıdan yine aynı sonuca varmışlardır ki o da egemenliğin "Tanrısal" değil fakat "insansal" yapıda olduğu ve toplum yönetiminde insan yapısı kanunların "ilahi" kanunlara üstün bulunduğudur.

Oysaki İslam, bu tür bir düşünce tarzını daha ilk anlardan itibaren reddeder olmuştur. İslama göre kişi, "kul" olmak itibariyle özgür düşünme yeteneğinden yoksun ve sadece Tanrı ve peygamber emirlerine uymakla görevli sayılmış olup, "egemenlik" denen şey de Tanrı iradesi olarak toplum iradesiyle asla değiştirilemez, sınırlandırılamaz bir şey kabul edilmiştir. Tanrı ve peygamber emirleri karşısında insan aklının özgür olamayacağı ve bu emirlerin, akla ters düşseler bile, mutlaka uygulanmaları gerektiği öngörülmüştür.

Fakat her şeyden önce şunu bilmek gerekir ki bu olumsuz sonuç, İslama göre insan varlığının kulluktan yukarı bir kerteye layık görülmemesinden ve halk öğesinin de devlet kuruluşunun temeli haline getirilmemesindendir.

Şeriat Dini, İnsan Varlığının Kutsallığına İnanmaz ve Kişiyi, Özgürlükten Yoksun ve Sadece Tanrı ve Peygamber Emirlerine Boyun Eğmekle Görevli Kul Niteliğinde Yaratık Sayar

İnsan aklına ve zekâsına güven duymayan ve kişiye özgür düşünme olanağını tanımayan bir din, insan varlığının kutsallığına ve değerine inanmış sayılamaz. İslam şeriatı kişinin yemesinden içmesine, giyinmesine ve düşünmesine varıncaya kadar her şeyini, en ince noktasına varıncaya kadar düzenlemek bir yana fakat bir de kişi şahsiyetinin haysiyetini rencide eder yönleriyle insan varlığına fikren ve ruhen gelişme fırsatı bırakmaz. Bu tür bir insan anlayışıyla demokratik ve anayasalcı gelişmelere ulaşmak ve "insancıl" bir uygarlık yaratmak mümkün olamaz ve nitekim 1.400 yıllık İslam tarihi boyunca bu yönde hiçbir aşama olamamıştır.

Vaktiyle ve çok kısa bir süreyle sınırlı olarak ortaya çıkan İslam uygarlığı, İslam şeriatından doğma olmayıp, sadece Eski Yunan ve Roma kaynaklarından yararlanma sonucu oluşmuş bir olaydır. Fa-

kat bu dönemde dahi insan varlığının kutsallığı ya da kişi hak ve özgürlükleri diye bir şey söz konusu olmamıştır. Bir tek İslam bilgini ve düşünürü çıkıp da insan varlığının yüceliğinden, insan şahsiyetinin haysiyetinden, insana doğuştan bağlı hak ve özgürlükten ya da iktidarın bu hak ve özgürlükler yoluyla sınırlanmasından vs. söz etmemiştir. Aksine hepsi de insanın kul olduğu, özgür iradeden ve düşünme serbestisinden yoksun bulunduğu hususunda ağız birliği etmişlerdir.

Her ne kadar *Kur'an* ve hadis hükümleri arasında insana değer veriyormuş gibi görünen hükümler bulunmakla beraber, bunları geçersiz kılar nitelikte olanlar daha ağır basar çünkü bunlar, insanı her bakımdan aşağılatan, özgürlükten yoksun yaratık haline sokan, insan şahsiyetinin haysiyeti duygusundan uzaklaştıran cinsten şeylerdir.

İnsan Varlığına ve İnsan Aklına Değer Verir gibi Görünen Hükümler ve Bu Hükümlerin Altında Yatan Olumsuzluklar

Kur'an'da yer alan "İnsanı... şekillendirip ruhundan üfleyen Allah'tır." (Secde Suresi, ayet 7-9) ya da "Rabbin meleklere 'Ben... bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın' demişti." (Hicr Suresi, ayet 28-29) ya da "Rabbin meleklere 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim' demişti." (Bakara Suresi, ayet 30) şeklindeki ayetleri öne sürmek suretiyle İslamın insan varlığına kutsal nitelik tanıdığını ve kişiyi Tanrı suretinde tanımladığını, bu tanımlamadan Tanrı-kişi ayniyetine ulaşmanın mümkün olduğunu söyleyenler vardır.

Yine bunun gibi *Kur'an*'daki "Biz sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir." (Ahzâb Suresi, ayet 72) şeklinde ayetleri öne sürüp kişi özgürlüğünün öngörüldüğünü ekleyenler çoktur.

Ne var ki iyice incelenecek olursa İslam şeriatının insan varlığına böyle bir değer ve önem vermediği ve insanı Tanrı suretinde değil fakat kul şeklinde yaratılmış kabul ettiği ve özgür düşünme gücünden yoksun kıldığı, yukarıdaki hükümleri İncil ve *Tevrat*'tan bilinçsiz olarak aktardığı kolaylıkla anlaşılır. Gerçekten de *Kur'an* ve hadis hükümleri ve Muhammed'in yaşamı gözden geçirilecek olursa görülür ki insan denilen yaratık Tanrı tarafından aşağılık bir kul olmak üzere yaratılmış olup, Tanrı ve peygamber emirlerine körü körüne

boyun eğmekle zorunlu kılınmıştır. İslama göre Tanrı her şeyin üstünde bir yaratan olup, insanı kendisine secde ettirmek, dua ettirmek, yalvartıp yakartmak için yaratmıştır. Söylemeye gerek yoktur ki eğer Tanrı insanı "şekillendirip ruhundan üflemiş" olsaydı, onu bu şekilde kul seviyesine indirmez, kendisine secde ettirtmez, üstelik özgürlükten yoksun etmezdi; özgür iradeye sahip ve özgür şekilde düşünen haysiyetli bir varlık haline getirirdi. Oysaki Muhammed'in söylemesine göre, Tanrı'nın yarattığı insan, bir yandan Tanrı'ya yalvar yakar olurcasına taparken, diğer yandan Muhammed'e "salavat" getiren bir kuldur.

Öte yandan Tanrı'nın insanı şekillendirip ruhundan üflediğini belirterek yüceltir gibi görünen yukarıdaki hükümler, aslında insanı aşağılatıcı yapıda şeylerdir çünkü bu hükümlerde insan şahsiyetinin haysiyetiyle bağdaşmaz şeyler vardır. Bir kere *Kur'an*'da insanın "kuru, kokmuş, şekil ve suret verilmiş balçıktan" ya da "çamur" gibi aşağılık malzemeden yaratıldığı anlatılmıştır. (Secde Suresi, ayet 7-9; Hicr Suresi, ayet 26-29; Rahman Suresi, ayet 14-15; Alak Suresi, ayet 1-2 vs.) Öte yandan Tîn Suresi'nde Tanrı'nın şöyle konuştuğu yazılıdır:

> "Biz insanı en güzel şekilde yarattık, sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık." (Tîn Suresi, ayet 4-5)

Her ne kadar bazı yorumcular bu aşağılatmanın insanın putlara tapmasından dolayı olduğunu söylerlerse de yalandır.[1] Çünkü *Kur'an*'a göre insanları putlara taptıran ya da taptırmayan Tanrı'dır; "Müslüman" yapan ya da "Müslümanlıktan" uzak kılan (kâfir yapan) yine Tanrı'dır. Nitekim *Kur'an*'da "Allah dileseydi puta tapmazlardı." (En'âm Suresi, ayet 107) ya da "Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola eriştirir." (İbrahim Suresi, ayet 14) ya da "Allah dilediğinin kalbini açar Müslüman yapar, dilediğinin kalbini mühürler ve sapık kılar." (En'âm Suresi, ayet 125) şeklinde hükümler çoktur. Görülüyor ki Muhammed'in söylemesine göre Tanrı insanı, keyfi öyle istediği için aşağıların aşağısı yapmıştır.

Söylemeye gerek yoktur ki bu tür hükümleri, hem bir yandan çelişkili olması hem de diğer yandan keyfilik taşıması nedeniyle, yüce bir Tanrı anlayışıyla uzlaştırmak mümkün değildir. Bu hüküm-

1 Örneğin Ömer Rıza Doğrul'un çevirisi şöyle: "Muhakkak ki biz insanı en mükemmel surette yarattık, (insan kabiliyetlerini anlamayarak putlara tapacak derecede kendini hor gördüğü için) onu aşağıların aşağısı yaptık." (Tîn Suresi, ayet 4-5)

leri Muhammed, günün icaplarına ve içinde bulunduğu durumlara uydurmak için bu şekilde düzenlemiştir. Örneğin En'âm Suresi'ne "Tanrı dilediğinin gönlünü açar Müslüman yapar, dilediğininkini kapar sapık kılar" şeklindeki ayeti, amcası Ebu Talib'in Müslümanlığı kabul etmeyerek ölmesi üzerine, diğerlerini de Arapları ve Yahudileri Müslüman yapmak isteyip de yapamayınca koymuştur. Böylece çoğu kişinin İslamı kabul etmemesinin sorumluluğunu Tanrı'ya yüklemek suretiyle kendisini temize çıkarma yolunu seçmiştir. Yukarıya örnek olarak aldığımız hükümleri de insanların kendisine boyun eğmemeleri vesilesiyle yerleştirmiştir.

Muhammed'in Söylemesine Göre Tanrı, İnsanı hem "Kuru, Kokmuş, Pis" Malzemeden Yapmış hem de "Kötü, Huysuz, Nankör, Azgın, Cimri" vb. Aşağılık Karakterde Yaratmıştır

Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, insanı, biraz yukarda kısaca değindiğimiz gibi, sadece "kuru ve kokmuş balçıktan" ya da "çamur" gibi pis malzemeden yapmakla kalmamış fakat aynı zamanda "kötü ruhlu", "kötü karakterli", "nankör", "huysuz", "zayıf", "aceleci", "azgın", "cimri" vs. kılmış, üstelik de ona en aşağılatıcı sözcüklerle hitap etmeyi uygun bulmuştur. Örneğin *Kur'an*'da, Abese Suresi'nde, "Canı çıksın insanın; o ne nankördür. Allah onu neden yaratmış? Onu meniden yaratıp... şekil vermiştir" (Abese Suresi, ayet 17-22) diye yazılıdır ki pek iç açıcı sayılmaz. Fussilet Suresi'nde insanın ikiyüzlülük ve nankörlük durumu biraz daha pekiştirilmiş olarak belirtilmiştir:

> "Biz insana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirerek yan çizer; başına bir kötülük gelince uzun uzun yalvarır." (Fussilet Suresi, ayet 51)

Benzeri bir ayet Meâric Suresi'nde şöyle der:

> "İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır; başına bir fenalık gelince feryat eder. Bir iyiliğe uğrarsa pinti kesilir..." (Meâric Suresi, ayet 19-21)

İsrâ Suresi'nde insan "pintiliğine" ve "cimriliğine" yeniden değinilmiş olarak şu yazılıdır:

> "De ki!.. 'Zaten insanlar pek cimridirler'" (İsrâ Suresi, ayet 100)

Alak Suresi'nde insanın "azgın" oluşu dile getirilmiştir:

"İnsan muhakkak ki kendisini ihtiyaçtan uzak görünce azar." (Alak Suresi, ayet 6-7)

İsrâ Suresi'nde insanın pek acelesi olduğu belirtilmiştir. (İsrâ Suresi, ayet 11) Fakat daha aşağılatıcı olan hükümler de var; Âdiyât Suresi'nde şunları okuyoruz:

"İnsan gerçekten... pek nankördür... gerçekten menfaatine de pek düşkündür..." (Âdiyât Suresi, ayet 6-7)

Nahl Suresi'nde de insanın haksızlık yapmayı gelenek edindiği açıklanmıştır:

"Allah insanları, haksızlıklarından ötürü yakalayacak olsaydı, yeryüzünde canlı bırakmazdı..." (Nahl Suresi, ayet 61)

Yukarıdakilere benzer ayetlerden ya da hadislerden daha niceleri var ki hepsi de insanı "insan" olmaya layık görmez niteliktedir.

Muhammed'in ortaya koyduğu bütün bu hükümlerden anlaşılan odur ki Tanrı, insanı kutsal ve değerli bir varlık şeklinde değil fakat pek aşağılık bir yaratık şeklinde tanımlamıştır. İnsanın aklına, zekâsına ve karakterine asla değer tanımamış, onu aşağılık bir kul yapmıştır.

Ne var ki Muhammed'in söylemesine göre, insanı bu tıynette, bu karakter ve nitelikler içerisinde yaratan, yine Tanrı'dır. Sayısız denecek kadar çok hükümden bir iki örnek vermek gerekirse, Nahl Suresi'nde şöyle der: "Allah... istediğini saptırır, istediğini doğru yola eriştirir..." (Nahl Suresi, ayet 93) Yukarıya aldığımız ayetleri tekrarlayalım. "Allah dileseydi puta tapmazlardı" (En'âm Suresi, ayet 107) ya da "...Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola eriştirir..." (İbrahim Suresi, ayet 4) ya da "Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyete açar, kimi de saptırmak isterse... kalbini dar kılar..." (En'âm Suresi, ayet 125)

Bütün bunlardan daha da garip olanı şudur ki Tanrı, yukarıdaki şekilde "kâfir", "sapık" ya da "kötü" olarak yarattığı insanı, bu niteliktedir diye cezalandırmaktan geri kalmaz. Örneğin En'âm Suresi'nde şöyle yazılıdır:

"Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyete açar, kimi de saptırmak isterse... kalbini dar kılar. Allah inanmayanları küfür bataklığında bırakır." (En'âm Suresi, ayet 125)

Görülüyor ki Tanrı, hem kişinin kalbini dar kılıp onu saptırmak hem de -sanki kişi sorumluymuşçasına- onu cezalandırmak gibi akla ters düşen bir çelişki içerisinde görünmektedir. Bu çelişki, biraz önce dediğimiz gibi, Muhammed'in içinde bulunduğu güç durumlardan kurtulmak için başvurduğu uygulamalardan doğmuştur.

İslam Şeriatına Göre "İnsan" Denilen Yaratığın Tek Görevi, Tanrı'ya ve Muhammed'e "Kulluk" Edip "Salavat" Getirmektir

Muhammed'in söylemesine göre "Tanrı, insanları sırf kendisine kulluk etsinler" diye yaratmıştır. İnsan için Tanrı'ya secde edip onu yüceltmekten ve onun emirlerine boyun eğmekten daha kutsal bir görev yoktur. *Kur'an* bunu açıkça ortaya vuran ayetlerle doludur. Zâriyât Suresi'nde Tanrı'nın şu şekilde konuştuğu yazılıdır: "Cinleri ve insanları bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır." (Zâriyât Suresi, ayet 56) Enbiyâ Suresi'nde şöyle yazılıdır: "Bana kulluk edin; budur doğru yol..." (Enbiyâ Suresi, ayet 92) Hac Suresi'nde şöyle yazılıdır: "Ey inananlar... secdeye varın. Rabbinize kulluk edin..." (Hac Suresi, ayet 77)

Müslüman kişi bu kulluk görevini, günde beş vakit yere kapanıp Tanrı'ya dua etmekle ve iki dudağının arasından hiçbir zaman eksik etmediği şu sözlerle dile getirmiş olur: "(Allahım) Ancak sana kulluk ederiz..." (Fatiha Suresi, ayet 5)

Kur'an'da insana kul olduğunu anlatan ayetler öylesine çoktur ki akılcı eğitimden geçmemiş bir kimsenin, bu kitabı birkaç defa okuduktan sonra kendisini kul kertesine inmiş görmemesi mümkün değildir.

Bu tür hükümleri daha da etkili kılmak için, Muhammed, kendinden örnek vermek istemiş ve Tanrı'nın kendisine "Ey Muhammed! De ki '...Allah'a kulluk etmekle emrolundum'... De ki! 'Ben... ona kulluk ederim'" (Zümer Suresi, ayet 11,14) diye emrettiğini söyleyerek her davranışını bu emre uydurmaya çalışır görünmüştür. Örneğin oturup kalkarken ya da yemek yerken böyle yapardı. Masaya oturup yemek yemezdi; yere çömelir, sağ dizini kırıp sol baldırı üzerine oturur ve sırtını herhangi bir yere dayamadan yemek yerdi. Sandalye gibi yüksekçe bir yere oturup masada yemek yemenin kul kişilere yaraşmadığını, bunun Tanrı'ya karşı küstahlık olacağını anlatır ve bütün Müslümanların kendisi gibi yapmalarını isterdi.[2]

---

2 Şöyle derdi: "Ben dayanarak yemek yemem çünkü çünkü ben kulum, kul gibi oturur, kul gibi yemek yerim". Bu hadis için bkz. Gazali, *Kimya-yı Saadet*, Bedir

Ne var ki Muhammed, bir yandan bu şekilde konuşarak Tanrı'ya kulluk ediyormuş gibi görünürken, diğer yandan da kendisini Tanrı'nın dahi üstünde kılıp, Tanrı'yı kendisine "salavat" getirir durumda göstermekten geri kalmazdı. *Kur'an*'ın Ahzâb Suresi'ne koyduğu şu ayet, bunun kanıtlarından biridir:

"Allah ve melekleri peygambere salavat getirirler. Ey inananlar, siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin." (Ahzâb Suresi, ayet 56)

Görülüyor ki Müslüman her kişi, hem Tanrı'ya hem de onun peygamberi diye kabul ettiği Muhammed'e tapmak, kul olmak ve "salavat" getirmek zorundadır.

İslam Şeriatı, Kişiyi "Hakir ve Zelil" Bir Kul Durumunda Görmek ve "Müptezelliğe", "Miskinliğe", "Kaderciliğe", "Zillete" Razı Bir Yaratık Haline Getirmek İster

İslam şeriatına göre "kul" sayılan Müslüman kişi, bütün yaşamını kula yaraşır şekilde ayarlamalıdır. O kadar ki her şeyden önce adını bile, kulluk durumunu her an kendisine hatırlatacak tarzda seçmelidir; örneğin "Abdullah" ya da "Ubeydullah" vs. gibi çünkü bu adlar "değersiz", "kul", "küçük kul", "köle", "ufak köle" gibi anlamlarda olup, aynı zamanda "ubudiyeti" yani "boyun eğmeyi" ifade eden adlardır. Örneğin "Abdullah" adı Arapça "Abd" ve "Allah" kökünden gelme olup, "Allah'ın kulu" demektir çünkü "Abd" sözcüğü lugavi anlamda "kul", "köle" karşılığıdır ve kendinden söz edenlere aşağılık ve karşısındakine aşırı bağlılık göstermek maksadıyla kullanılır.

Bunun gibi "Ubeydullah" adı da "Ubeyd" ve "Allah" kökünden oluşur. "Ubeyd" sözcüğü Arapçada "değersiz", "küçük kul", "ufak köle" anlamlarına geldiğinden lugavi bakımdan "Ubeydullah" adının karşılığı "Allah'ın değersiz ufak kölesi" demek olmaktadır.

Yine tekrar edelim ki bu tür adlar kişiyi "hakir", "değersiz", "kula yakışır" durumlarda kılmak bakımından gerekli görülmüştür.

Öte yandan Muhammed, kişilere "benlik", "güvenlik", "gurur" sağlayıcı adları (örneğin "Berre" ya da "Meliku'l-emlâk" gibi adları) yasaklamış ve bu tür adı olan kimselerin adlarını değiştirmiştir. Örneğin eşlerinden biri olan Zeyneb'in adı önceleri "Berre" iken (ki bu ad Arapçada "birr-i ihsanı çok olan" yani "bağışlayan", "lütuf eden",

---

Yayınları, İstanbul, 1979, s.161; ayrıca bkz. Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c.2, İstanbul, 1975, s.883.

"çok cömert" gibi anlamlara gelmekteydi) bu adı kul bir kişi için fazla iddialı bulmuş ve "Berre"yi "Zeyneb" olarak değiştirmiştir.[3]

Yine bunun gibi "Meliku'l-emlâk" şeklindeki adları da yasaklamıştır çünkü bu adlar "Kıtaların sahip ve hükümdarı" anlamına geldiğinden ancak Tanrı'ya yaraşır olduğunu, kişilerin ise Allah'a kul olmak anlamında "Abdullah" ya da benzeri şekildeki adlara layık bulunduklarını bildirmiştir.[4]

Fakat İslam şeriatı bununla kalmamış, bir de Müslüman kişinin Tanrı'ya karşı kendisini "hakir ve zelil bir kul" şeklinde görmesini, müptezelliğe, miskinliğe, kaderciliğe ve zillete terk etmesini gerekli görmüş ve onun günlük her yaşantısını bu ilkelere göre düzenlemiştir.

Nice sayısız örneklerden sadece birkaçını belirtmek üzere ibadet usullerinden başlayalım ve her şeyden önce şunu belirtelim ki Muhammed, Tanrı ile kişi arasındaki ilişkileri bir "baba" ile "çocuğu" arasındaki ilişkilere eş tutmamıştır. Aksine Tanrı'yı sınırsız şekilde üstün bir "Yaradan" ve kişiyi de kul niteliğinde sınırsız şekilde "meskenet ve zillet" kertesine inmiş ve her şey için Tanrı'ya yalvaran bir zavallı saymıştır.

Bundan dolayıdır ki Müslüman kişinin namaz kılarken gözlerini semaya dikmesini dahi Tanrı'ya karşı saygısızlık bilmiş ve *Kur'an*'a şu ayeti koymuştur:

> "(İnananlar) öyle kişilerdir ki namazlarını gönül alçaklığıyla kılarlar." (Mü'minûn Suresi, ayet 2)

Ebu Hüreyre'nin rivayetine dayalı olarak İslam kaynaklarından (ve özellikle Vâhidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* adlı yapıtından) öğrenmekteyiz ki bu ayette geçen "gönül alçaklığıyla" sözlerinden anlaşılması gereken şey, Müslüman kişinin Tanrı'ya karşı "zelil ve hakir" durumda bulunması yani kendisini "hor, küçük, önemsiz, değersiz, aşağı, alçak, bayağı" görmesidir.[5]

---

3 Burada söz konusu olan eşi Zeyneb binti Cahş'tır. Kızlarından birinin adı da önceleri Berre iken onu da daha sonraları Zeyneb yapmıştır. Bu konudaki hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.160, Hadis No: 2010; ayrıca bkz. c.7, s.530.

4 Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre hadis şöyledir: "Kıyamet gününde (Allah) divanında en fahiş (en menfur ve çirkin) ad Meliku'l-emlâk adıdır." Bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.163, Hadis No: 2010.

5 Enes İbni Mâlik'in rivayetine göre bir gün Muhammed namaz kıldırırken bazı kimselerin gözlerini semaya kaldırdıklarını görür ve sinirlenir. Bu şekilde namaz kılanların Tanrı'ya saygısızlık ettiklerini ve gözlerinin kör olacağını söyler. Buna rağmen bu şekilde namaz kılanlar bulunduğuna tanık olunca Mü'minûn Suresi'ne yukarıdaki ayeti koyar. Bkz. *Sahîh-i...*, c.2, s.716-717. Ebu Hüreyre'nin de bu ayet vesilesiyle şöyle dediği anlaşılmaktadır: "Filanca başını semaya kal-

Yine bundan dolayıdır ki Müslüman kişinin günde beş kez yerlere kapanarak Tanrı'ya hitaben, "Ey Tanrım beni miskin yaşat ve miskin öldür"[6] şeklinde dua etmesini emretmiş ve dua sırasında Tanrı'ya karşı "meskenet" ve "zillet" duymayı, ona ihtiyaç olduğunun ifadesi kabul etmiştir. Başkalarına örnek olmak üzere kendisi de böyle hareket etmiştir.

Arapça asıllı olan "meskenet" sözcüğünün lugavi karşılığının "miskinlik", "fakirlik", "beceriksizlik", "elden bir şey gelmezlik" olduğu ve "zillet" sözcüğünün de "alçaklık" ya da "aşağılık" anlamlarına geldiği düşünülecek olursa, bu kerteye layık görülmeye alışmış kişilerden "doğal hak ve özgürlük" davranışı beklemek elbette ki abes olur. .

Buhâri, Müslim ve Gazali gibi en sağlam kaynaklardan öğrenmekteyiz ki Muhammed'in söylemesine göre Tanrı'nın en fazla sevdiği insanlar, yeryüzü yaşamları sırasında "müptezel", "miskin" ve "bayağı" olan, eski püskü giysilerle dolaşan, üstü başı tozlu, saçı sakalı birbirine karışmış ve herkes tarafından hor görülmeye alışmış kimselerdir ve bu kimseler cennete girecekler, hatta cennetin hükümdarları olacaklardır. Hârise'nin rivayetine göre Muhammed bir hadisinde şöyle demiştir:

> "Dikkat edin, cennetin hükümdarlarını size haber vereyim mi? Her hakir görülen zayıf, tozlu, topraklı, saçı sakalı karışık, eski iki elbiseye bürünmüş, kendisine kıymet verilmeyen ve nazara alınmayan... kimselerdir."[7]

Bu sözlerini biraz daha pekiştirmek üzere de şöyle eklemiştir: "Allah giydiğine aldırış etmeyen müptezel insanları sever."[8] Taraftarlarını (ashabını) yamalı ve pejmürde kılıklarda dolaştırmak için süslü püslü ve iyi kalite giysileri seçmemelerini söyler ve şöyle derdi:

> "Kim süslü elbise giyerse -Allah'ın sevdiği kimse olsa da- o (üstündeki) elbiseyi çıkarıncaya kadar Tanrı ondan (yüz çevirir)..."[9]

---

dırarak namaz kılardı. Bunun üzerine Mü'minûn Suresi'nin ikinci ayeti nazil oldu". Bkz. *Sahîh-i...*, c.2, s.716-718.

6 Bu hususlarla ilgili hadisler ve yorumlar için bkz. Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c.4, 1975, s.357.

7 Müslim'den gelen bu hadisler için bkz. Gazali, *age*, s.366.

8 Gazali, *age*, s.425.

9 Gazali, *age*, s.425.

Bundan dolayıdır ki taraftarları (ashabı) da "müptezel" şekilde giyinmeye ve oturup kalkmaya pek özenirlerdi. Örneğin Amr bin el-Esved şöyle derdi:

"Ben asla iyi (cins) kumaş giymem, döşek üzerinde yatmam..."[10]

Giyim ve kuşam vs. bakımından olduğu kadar, oturup kalkmak, yatmak, karın doyurmak vs. bakımından da "müptezel" olmayı şart kılmıştı. Örneğin sandalye üzerine oturup masada yemek yemeyi, çatal bıçak kullanmayı günah saymıştır. Başkalarına örnek olmak üzere kendisi de yemek yerken yere bir yaygı serdirir sonra yere çömelir, çoğu zaman sağ ayağını büküp sol ayağı üzerine oturur ve o şekilde yemek yerdi; yerken de parmaklarını kullanırdı. Ashabına her zaman şunu tekrar ederdi ki Müslüman kişinin görevi her hususta kul olduğunu bilerek hareket etmek ve bu nedenle yüksekçe bir masaya oturarak yemek yemekten çekinmektir. Onlara kendisini örnek göstererek şöyle derdi:

"Ben dayanarak (yemek) yemem çünkü ben kulum. Kul gibi oturur yerim."[11]

Yine kulluk durumunu pekiştirmek maksadıyla çatal bıçak kullanmayı yasaklamış ve parmaklarla yeme usulünü koymuştur; hem de en tiksinti verecek şekilde. Çünkü parmaklarla yemek yendikten sonra Müslüman kişinin parmaklarını yalamasını ya da bir başkasına yalatmasını ve ondan sonra bir beze silmesini emretmiştir. İbni Abbâs'ın rivayetine göre Buhâri'nin naklettiği bir hadisinde Muhammed şöyle emretmiştir:

"Sizden biriniz yemek (yerken parmaklarıyla yesin), yediği zaman, yemek yediği parmaklarını yalamadıkça yahut (birisine) yalatıp temizlemedikçe bir bezle silmesin."[12]

Söylendiğine göre Muhammed, yemek sırasında parmaklarda kalan şeyi, yemeğin bir "cüzü" saymış ve parmakların iyice yalanmadan bir beze silinmesini yasaklamıştır. Söylemeye gerek yoktur ki bu iş, oldukça tiksinti verici bir şeydir. Nitekim daha sonraki dönemlerde hali vakti yerinde olan kimseler bu şekilde yemek yemeyi

10 Gazali, *age*, s.425.
11 Gazali, *Kimya-yı Saadet*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1979, s.161.
12 *Sahîh-i...*, c.11, s.394, Hadis No: 1864.

ve parmak yalamayı iğrenç bulup vazgeçmeye kalkmışlardır. Ne var ki şeriatçılar, onların bu tutumunu İslama aykırı "gafil" bir davranış olarak yermişlerdir.[13]

Öte yandan Muhammed, biraz yukarda belirttiğimiz gibi hemen her vesile ve fırsatta "Allah giydiğine aldırış etmeyen müptezel insanları sever" diyerek Müslümanları "müptezel"liğe alıştırmak istemiştir. Fakat sadece "müptezel" şekilde yaşamaya ve davranmaya zorlamakla yetinmemiş, bir de ayrıca dua ederlerken, "Ey Tanrım, beni miskin yaşat ve miskin öldür..."[14] diye yalvarmalarını emretmiştir. Bilindiği gibi "müptezel" sözcüğünün lugavi karşılığı "kaba", "bayağı", " basit", "hor ve değersiz" ya da bunlara benzer anlamda şeylerdir. "Miskin" sözcüğü de "zavallı" ve "acınılacak" kişiler için kullanılır. Ve işte İslam şeriatı kişiye bu tarz bir yaşamı uygun bulmuştur.

İslam Şeriatına Göre Müslüman Kişi, Kul Kertesinde Kalmak ve Müptezel Yaşama Katlanmak, Her Vesile ve Her İş İçin Tanrı'ya Küçülerek Yalvarmak Suretiyle "Değer" Taşır ve "Mükâfatlara", "Mutluluğa" Ulaşır

Muhammed'in söylemesine göre Tanrı insanları kendisine kul yapmak ve aynı zamanda "taptırtmak, yerlere kapandırmak ve yalvartmak" maksadıyla yaratmıştır. Bu maksadını da *Kur'an*'a koyduğu, "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler için yarattım." (Zâriyât Suresi, ayet 56) şeklindeki ayetlerle açıklamış ve kendisine ibadet etmeyen kuluna değer vermediğini eklemekten de geri kalmamıştır: "Ey Muhammed! De ki 'ibadetiniz olmasa Rabbim size ne diye değer versin?'..." (Furkan Suresi, ayet 77) Yani anlatmak istemiştir ki kişinin değeri ibadete bağlıdır.

Ne var ki Tanrı, yine Muhammed'in söylemesine göre, kendi kullarının kendisine nasıl ve ne şekilde ibadet edeceklerini de saptamış ve saptarken onların secde etmelerini ve mümkün olduğu kadar küçülerek bu işi görmelerini uygun bulmuştur. Gerçekten de Müslim'in Sûbân'dan rivayetine göre Muhammed, "İbadetlerin en değerlisi ve hayırlısı rükû ve sücudu çok olandır"[15] diye konuşmuştur.

Bilindiği gibi "rükû" sözcüğü, namazda eller dize dayalı olarak eğilmek anlamına gelir; "sücut" sözcüğü ise yüzü yerlere sürercesi-

13 *Sahîh-i...*, c.11, s.394-395.

14 Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c.4, 1975, s.357.

15 Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.4, s.59, Hadis No: 584.

ne yere kapanmak demektir. Ve işte yine Muhammed'in söylemesine göre Tanrı, kendisine bu şekilde secde edilmesini sağlamak için kullarına "mükâfatlar" vaat etmiş ve şöyle demiştir: "Bana kulluk edin (Bana dua edin) ki size karşılığını vereyim" (Gâfir Suresi, ayet 60) ve şunu özellikle anlatmak istemiştir ki kim en fazla yere kapanır, "rükû ve sücut"" ederse, kim en fazla "Allah'ı tesbih, Allah'a hamt ederse", Tanrı da ona o kadar karşılığını verecek ve örneğin günahlarını affedecektir:

> "Her kim günde yüz kere... 'Allah'ı tesbih ve Allah'a hamt ederim' derse, o kimsenin günahları -denizköpüğü kadar çok olsa bile- mahv ü mağfiret olunur."[16]

Bu mükâfatlandırma kişinin derecesini artırmak, örneğin günahlarından bir kısmını silmek vs. gibi şekillerde olur. Tabii bunun sonucunda cennete girmek söz konusudur. Örneğin İbni Mâce'nin rivayetine göre Muhammed bir vesileyle şöyle demiştir:

> "Bir kul... bir kere secde edince (Tanrı) muhakkak o secde sebebiyle bir hasene (iyi bir şey, sevap vs.) yazar, yine secde sebebiyle bir günah affeder, onu bir derece de yükseltir. Binaenaleyh ashabım çok secde ediniz"[17]

Buhâri'nin rivayet ettiği hadislerden anlaşıldığına göre yerlere kapanarak ve yüzünü yerlere yapıştırarak ibadet edenlerin vücutlarında ve yüzlerinde "sücut" izleri bulunacağı için, Tanrı'nın onları ortaya çıkarıp mükâfatlandırması güç olmayacaktır. Dünya yaşamı sırasında bu kişiler cinayet, hırsızlık, zina ya da buna benzer en ağır suçları da işleseler, onları cennete yollayacaktır. (Hac Suresi, ayet 77) Buna karşılık secde etmeyenleri de günaha boğup cehennemlere atacaktır.[18]

Muhammed'den öğrenmekteyiz ki Tanrı, yukarıdaki şekilde kendisine "secde", "rükû ve sücut" ederek, yüzünü yerlere sürerek ve "küçülerek" dua etmekten kaçınanları "kibirlilikle" ya da "nankörlükle" suçlamış ve örneğin Gâfir (Mü'min) Suresi'nde onlara şöyle hitap etmiştir:

> "Bana kulluk (dua) edin ki karşılığını vereyim. Bana kulluk (ve dua) etmeyi büyüklüklerine yedirememeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir." (Gâfir Suresi, ayet 60)

---

16 *Sahîh-i...*, c.12, s.352, Hadis No: 2159; s.423, Hadis No: 2185.

17 İbni Mâce'nin Ubâde İbni Sâmit'ten rivayeti için bkz. *Sahîh-i...*, c.4, s.59.

18 *Sahîh-i...*, c.2, s.837.

Buna benzer bir şekilde olmak üzere İbrahim Suresi'nde de şöyle demiştir:

"Şükrederseniz... size karşılığını artıracağım; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir..." (İbrahim Suresi, ayet 7)

Kendisine dua edip yalvar yakar olan kullarını bol nimetlere kavuşturacağını hatırlatırken, kendisinin pek cömert olduğunu belirtip kullarının fakirliklerini yüzlerine vurmaktan da geri kalmamıştır. Örneğin Nuh Suresi'nin 10-12. ayetlerinde "mağfiret" dileyenlere mallar, oğullar, bahçeler, ırmaklar ve yağmurlar bahşedeceğini söylerken, Muhammed Suresi'nde de şöyle demiştir:

"... Allah ganidir, siz ise fakirlersiniz..." (Muhammed Suresi, ayet 38)

Bütün bunlardan anlaşılması gereken şu olmaktadır ki İslam şeriatında ve şeriat devleti yaşamında kişilerin böylesine küçük ve zavallı durumlara düşürülmeyi insan şahsiyetinin haysiyetine aykırı bulmaları ve buna karşı ses çıkarmaları ve savaşmaları ya da hak ve özgürlük davasına kalkışmaları budalalıktan başka bir şey olmayacaktır çünkü bunu yapmak, hem bu yeryüzü hem de gelecek dünya yaşamları bakımından pek pahalıya patlayacaktır.

Yine söylemeye gerek yoktur ki bu duruma indirilmiş kişi için kendine güven bilinci ya da sorumluluk, hak ve özgürlük duygusu diye bir şey söz konusu olmayacaktır. Kişi her şeyini Tanrı'dan bekleyen ve elde etmek için her daim küçülerek Tanrı'ya övgüler yağdırıp dualar eden, secde eden bir yaratıktır. Hem de öylesine ki yine Muhammed'in söylemesine göre, ihtiyaç duyduğu en basit şeyleri bile bu şekilde elde etmelidir. Nitekim Muhammed, "Nalın tasması gibi en adi bir şeye bile muhtaç olduğunuzda onu Allah'tan isteyiniz"[19] demiş ve Müslüman kişilerin, nalın tasmasından tutunuz da süt ve yağ gibi günlük gıda maddelerine ya da tarladaki ekinleri besleyecek yağmurlara varıncaya kadar her şey için Tanrı'dan yalvararak dilekte bulunmalarını emretmiştir. Bu konuda bıraktığı hadisler arasında şunlar vardır:

"(Tanrı'ya şu şekilde yalvarınız): İlahi! Yağdan, sütten ve lahimden rızkımızı ver... İlahi! senden öyle... bir yağmur dileriz ki onunla kullarına genişlik veresin, hayvanların memelerini

19 *Sahîh-i...*, c.3, s.251.

sütle doldurasın, ekinleri diriltesin... İlahi şüphesizdir ki sende bulut var... Sende su var. Bulutları gökyüzünde yay, onlardan su çıkar ve o suları da bizim başımıza indir..."[20]

Fakat dilekte bulunurlarken bu işi Tanrı'ya övgüler yağdırarak ve mümkün olduğu kadar küçülerek yapmalarını bildirmiş ve örneğin şu şekilde dua etmelerini istemiştir:

"Allahım! Kendimi sana teslim ettim, işimi sana ısmarladım... Senden başka sığınacak, senden başka kurtaracak yoktur... Allahım indirdiğin kitabına inandım ve gönderdiğin peygamberlerine iman ettim... (Allahım) beni miskin yaşat ve miskin öldür."[21]

"Amellerin Kıymeti Ancak Niyetlere Göredir... Deveni Bağla da Öyle Tevekkül Et..." Kandırması

Her ne kadar şeriatçılar, *Kur'an*'daki, "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin... iyi hareket edenin ecrini zayi etmeyiz..." (Kehf Suresi, ayet 29-30) şeklindeki ayetlere ya da Muhammed'in, "Amellerin kıymeti ancak niyetlere göredir... Deveni bağla da öyle tevekkül et"[22] şeklindeki sözlerine dayanarak İslam şeriatının Müslüman kişiye hareket serbestisi ve özgürlük verdiğini iddia ederlerse de iddialarının yanılgıya ya da yalana dayandığını unuturlar veya unutmuş görünürler. Gerçek şudur ki *Kur'an* ve hadis hükümlerine göre kişinin "iyi" ya da "kötü" iş yapması dahi kendi iradesine göre değil fakat Tanrı iradesine göre olur. Daha evvelce de görmüş olduğumuz gibi *Kur'an*'a göre kişilerin "putperest", "kâfir" ya da "Müslüman" olmaları, kendi istek ve iradelerine değil fakat Tanrı'nın takdir ve iradesine bağlıdır çünkü Tanrı her insanın kaderini daha ana karnında iken çizer ve örneğin dilediğinin defterini sağdan verir ve onu hayırlı kılar, dilediğinin defterini de soldan verir ve onu sapık yapar; (İsrâ Suresi, ayet 71-75) ya da "Tanrı dilediğinin gönlünü açar onu Müslüman yapar, dilediğininkini dar kılar ve sapık yapar." (En'âm Suresi, ayet 125) "Allah kimi dilerse onu saptırır ve kimi dilerse onu doğru yola sokar." (En'âm Suresi, ayet 39)

Görülüyor ki kişinin "iyi" iş yapması, hatta Müslüman olması bile Tanrı'nın keyfine kalmış bir şeydir. Bu itibarla *Kur'an*'ın "Dileyen

20 *Sahîh-i...*, c.3, s.290-291, Hadis No: 537.
21 *Sahîh-i...*, c.12, s.339, Hadis No: 2145; ayrıca bkz. Gazali, *age*, c.4, 1975, s.356.
22 *Sahîh-i...*, c.3, s.257.

inansın, dileyen inkâr etsin... iyi hareket edenin ecrini zayi etmeyiz" (Kehf Suresi, ayet 29-30) şeklindeki ayetlerini kişiye serbesti ve özgürlük tanıyan hükümler olarak benimsemek doğru değildir. Bunlar, esasen geçerlikten kalkmış şeyler olarak kabul etmek gerekir çünkü Muhammed bunları henüz güçlü bulunmadığı zamanlarda yerleştirmiştir. Kişileri zorla Müslüman yapacak güce sahip olmadığı için, bu şekilde konuşmuş ve Müslüman olacak kimselerin "iyi" hareket etmiş olarak mükâfatlandırılacaklarını (örneğin cennete alınacaklarını) anlatmıştır. Fakat güçlendiği andan itibaren bu tür ayetleri gereksiz bulmuş ve bunlar yerine "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün..." (Tevbe Suresi, ayet 5) şeklindeki zorlayıcı ve dehşet salıcı ayetleri koymuştur.

Öte yandan Muhammed "Deveni bağla da öyle tevekkül et" demiştir ama bunu söylemekle kişiyi hareket serbestisi içerisinde bırakmış değildir çünkü yine onun söylemesine göre, kişi hiçbir işini kendi özgür ve serbest iradesine göre yapamaz; bu itibarla devesini bağlama özgürlüğüne de sahip değildir. Eğer Tanrı dilemişse devesini bağlayabilecek, dilememişse bağlayamayacaktır. Daha ana karnında iken kaderi Tanrı tarafından çizilen ve doğumu anında defteri sağdan ya da soldan verilen ve rızkı belli edilen, böylece yapacağı her hareketi ve her işi Tanrı tarafından öngörülen kişi için özgür davranış diye hiçbir şey elbette ki söz konusu olamaz. Eğer doğuşu sırasında defteri sağdan verilmişse ve eğer defterinde yazılıysa devesini bağlayıp tevekkül edecek, yazılı değilse bağlayamayıp zarara uğrayacaktır. Daha başka bir deyimle günlük rızkını kendi çalışmasıyla sağlayıp sağlamaması Tanrı tarafından önceden kararlaştırıldığı için, devesini bağlayıp bağlamaması önem ifade etmeyecektir.

Tanrı'ya "Kulluk" Ederek Boyun Eğme Durumunda Bırakılan Müslüman Kişi, Aynı Şeyi İktidar Sahiplerine Karşı Yapma Zorunluluğunda

Her ne kadar İslamcılar, Müslüman kişilerin Tanrı'dan başka hiç kimseye kulluk etmemeleri, boyun eğmemeleri gerektiğini ve *Kur'an*'da "Onlar sadece Tanrı'ya kulluk ederler" şeklinde ayetler bulunduğunu ve esasen Fatiha Suresi'ne göre "Ancak sana kulluk ederiz" diye dua etmekle görevlendirildiklerini iddia ederlerse de iddialarında yine yanılırlar. Çünkü Müslüman kişinin, sadece Tanrı'ya değil fakat aynı zamanda Muhammed'e ve ayrıca da Tanrı'nın emirlerini uygulamakla görevli olan, daha doğrusu Tanrı'nın yer-

yüzündeki temsilciliğini yapan kimselere (yani iktidar sahiplerine) de kulluk edip boyun eğmek gibi dinsel bir görevi vardır. Nitekim *Kur'an* ve hadis hükümleri ve üstelik İslam ülkeleri tarihi, bunun böyle olduğunu kanıtlayan örneklerle doludur.

Gerçekten de Muhammed'in *Kur'an*'a yerleştirdiği ayetler arasında, Tanrı'nın Muhammed'i olağanüstü bir şekilde yücelttiğini gösteren ve örneğin "Allah ve melekleri peygambere salavat getirirler. Ey inananlar, siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin." (Ahzâb Suresi, ayet 56) şeklinde olanları vardır. Bunlarla anlatılmak istenmiştir ki Tanrı bile, melekleriyle birlikte Muhammed'e "salat" ve "salavat" getirdiğini ve adeta tapar durumda bulunduğunu açıklamaktadır.

Hemen hatırlatalım ki Arapça olan "salat" ve "salavat" sözcükleri sadece "tazim" ya da "tebrik" ("övmek" ya da "kutlamak") anlamına değil fakat aynı zamanda "ibadet", "dua", "namaz" anlamlarına gelir. Daha doğrusu "namaz", duanın en üstün şekli olan "salat" sözcüğüyle ifade olunur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açıklamasına göre lugavi olarak "salat" sözcüğü "dua" anlamında olup, şeriat örfünde "namaz" demektir. "Salavat" sözcüğü ise "salat"ın çoğulu olarak "namazlar" anlamındadır ki bazılarına göre "Beş vakit namazlarıyla, diğer namazların kaffesidir". Bazılarına göre de "rahmet" karşılığı olarak Tanrı'ya mahsustur.[23] İbni Sa'd'ın *Tabakat* adlı kitabında Vakidî'den rivayet edilen bir hadise göre Muhammed, ölüm döşeğindeyken şöyle konuşmuştur:

> "(Ölümümden sonra) beni yıkayıp kefenlediğiniz vakit evimdeki bu yatağımda, mezarımın kenarında beni bırakın. Bir saat kadar yanımdan uzaklaşın. İlk namazımı kılacak olan Allahu Teâlâ'dır..."[24]

Görülüyor ki Tanrı, Muhammed'in söylemesine göre, melekleriyle birlikte "peygamberine" "salat" ve "salavat" getirmekte yani namaz kılıp dua etmekte ve Müslüman kişilerin de kendisi gibi yapmasını istemektedir.

Bu yukarıdaki hükümleri pekiştirmek maksadıyladır ki Muhammed, Müslüman kişilerin namaz sırasında "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed" şeklinde dua etmelerini emretmiştir ki Arapça olan bu sözlerin Türkçe karşılığı şudur:

---

23 *Sahîh-i...*, c.11, s.161.

24 Gazali, *age*, c.4, 1975, s.843.

"Allahım! Muhammed efendimize ve onun ehlibeytine salat ve selam et."[25]

Bir başka vesileyle de "Merkep şeytan görmedikçe anırmaz. Merkep anırınca siz Allahu Teâlâ'yı zikredin, bana da salavat getiriniz"[26] diye eklemiştir. Kendisine "salavat" getirilmesini öylesine gerekli görmüştür ki bunu yapacak olan Müslüman kişilere büyük mükâfatlar vaat etmiştir. Örneğin bir defasında camide hutbe verirken, "Bugün benim üzerime 80 salavat okuyanın, 80 senelik günahı affedilir" diye konuştuğu sırada kendisini dinleyenler "Ey peygamber! Senin üzerine nasıl salavat okuyalım?" diye sormuşlar, o da onlara Tanrı'ya nasıl salavat ediyorlarsa kendisine de öyle salavat etmelerini bildirmiştir.[27]

Bundan başka bir de *Kur'an*'a koyduğu ayetler ve bıraktığı hadislerle şunu bildirmiştir ki Muhammed'e itaat etmek ve boyun eğmek demek, tıpkı Tanrı'ya itaat etmek, boyun eğmek gibidir. Nice örneklerden biri olarak Nisâ Suresi'nde şöyle yazılıdır:

"Her kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse, işte onlar Allah'ın nimetine eriştirdiği peygamberlerle... beraberdirler..." (Nisâ Suresi, ayet 69)

Görülüyor ki İslam şeriatında kulluk ve boyun eğme durumu kişiler bakımından sadece Tanrı'ya değil fakat aynı ölçüde Muhammed'e karşı da söz konusudur. Fakat iş bununla da bitmiş değildir; kişilerin bir de Tanrı'nın ve peygamberinin yeryüzündeki temsilcilerine (örneğin halifeye) karşı da körü körüne itaat etmeleri gerekir çünkü *Kur'an*'da, "Ey inananlar! Allah'a ve peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyakate sahip olanlara itaat ediniz... bir şeyde ihtilafa düştünüz mü o hususta Allaha ve peygambere müracaat edin..." (Nisâ Suresi, ayet 59) diye yazılıdır. Daha başka bir deyimle, halifeye ya da yöneticilere itaat, bir bakıma Tanrı'ya ve peygamberine itaat gibi bir şeydir. Örneğin yöneticiler akla, mantığa ve insan haklarına aykırı davranıp haksızlık yapsalar ve faraza "müşrikleri öldürün" diye emretseler bile onlara boyun eğmek gerekir çünkü *Kur'an* böyle emredilmesini bildirmiştir. (Tevbe Suresi, ayet 5) Buna karşılık "Müşrikleri kendinize kardeş bilin" diye emretmiş olsa ona itaat gerekmez

25 Ali el-Kaari'nin Şerhu's-Şifâ'sında belirtilen bu hususlar için ayrıca bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Kendi Dilinden Son Peygamber*, İstanbul, 1948, s.175.

26 Ebü Mûse'l-İsfehanî'nin *Tergîb* adlı kitabında incelenen bu hususlar için bkz. *Sahîh-i...*, c.9, s.67-68, Hadis No: 1363.

27 Bu hususlar için bkz. Gazali, *Kimya-yı Saadet*, İstanbul, 1979, s.110.

çünkü böyle bir emir *Kur'an*'ın Tevbe Suresi'nin 5. ayetine aykırıdır. Bu tür örnekleri çoğaltmak kolay, esasen bunlardan bazılarına daha önce değinmiştik.

Kulluktan Yukarı Bir Kertede Bulunmayan ve Kendi Kendilerine Güven ve Saygı Duymayan İnsanların, Hak ve Özgürlük Özlemi İçerisinde Demokratik Yaşama Yönelmeleri Mümkün Değildir

Her ne kadar Müslüman yazarlar, İslam şeriatının benimsediği bu "kulluk", "müptezellik", "miskinlik" ve "yoksulluk" felsefesinin altında "alçakgönüllülük" ya da "yoksullara yardım" vs. gibi "insancıl!" düşüncelerin yattığını söylerlerse de gerçek böyle değildir. Çünkü bir kere alçakgönüllülük, hayırseverlik ya da faziletlilik vs. gibi nitelikleri yaratmak için "müptezel", "zavallı", "ilkel" ve akılcılıktan yoksun yaşam koşullarını getirmeye gerek yoktur. Bu tür koşullar kişiyi benlik bilincinden ve benliğine saygı ve kişisel haysiyet duygusundan ve insanlığa yararlı olma çabasından uzak ve insanlık sevgisinden yoksun bir yaratık haline sokar. Kendisini kul kertesinde bir yaratık ve üstelik hor ve hakir görülmeye layık sayan, kendi kendisine güven duyacak yerde her işini Tanrı'ya yalvar yakar olmakla, yerlere kapanıp dualarda bulunmakla sağlayabileceğini sanan, böylece yaratıcı güçten yoksun kalan insanlardan hak ve özgürlük savaşımı ve insanlık şahsiyetinin haysiyeti için uğraşım beklemek elbette ki saflık olur.

Hele kişinin düşünce tarzını tayin eden ve düzenleyen şeylerin başında "maddi yaşam tarzı ve koşulları" geldiği ve "düşündüğümüz gibi yaşamıyor, yaşadığımız tarzda düşünüyoruz" şeklindeki diyalektik formülün tarihi bir gerçek olduğu göz önünde tutulacak olursa, "müptezelliğin", "basitliğin" ve "miskinliğin" ya da bunlara benzer ilkelliklerin insan varlığının gelişmesinde ve uygarlığa ve haysiyetli yaşam kertesine erişmesinde hiçbir rolü olmayacağı muhakkaktır. Nitekim Müslüman halklardan hiçbirinin 1.400 yıl boyunca geriliklerden kurtulup demokratik yaşama girememesi, hak ve özgürlük nimetlerine erişememesi, bunun en kesin kanıtı olarak karşımızdadır. Her ne kadar 1.400 yıllık İslam tarihi içerisinde 200 yılı aşmayan kısa bir uygarlık dönemi olduğu kabul edilirse de bu dönem, İslam şeriatından doğma bir şey değildir. Bu dönemin yaratıcıları İslamdan değil fakat Eski Yunan ve Roma kaynaklarından (Aristo, Eflatun, Sokrates, Hipokrat, Galen vs. gibi bilim üstatlarından) yararlanmak suretiyle iş görebilmişlerdir. O kadar ki Farabî gibi

üstatlar Aristo'nun en iyi yorumcusu olarak "muallimi sani" (ikinci öğretmen) lakabıyla çağrılırken, Aristo "muallimi evvel" (birinci öğretmen) diye ün kazanmıştır. *Al*-Şifa'nın yazarı olan İbni Sina, bilindiği gibi Aristo, Galen ve Hipokrat gibi eskilerin yetiştirmesidir. Buna benzer sayısız örnekten pek çoğunu *Aydın ve "Aydın"* adlı kitabımızda ele aldığımız için burada fazla durmayacağız. Fakat sadece şunu belirtmekle yetinelim ki İslam uygarlığını yaratanlar İslam şeriatının öngördüğü "müptezelliğe" ya da "miskinliğe" ya da "akıldışılığa" ya da "kulluk" durumuna ya da "insan varlığının değersizliğine" vs. özenerek veya *Kur'an* ayetlerine ve hadislere öncelik vererek ömürlerini geçirmemişler, aksine bütün bunları yok bilip Eski Yunan düşünce tarzına yönelerek iş görmüşlerdir. Eğer böyle bir kaynaktan yararlanmamış olsalardı, hiçbir şey yapamazlardı. *Kitâb al-Hayavan* adlı yapıtında El-Cahiz bunun böyle olduğunu şöyle belirtir:

> "Eğer ebedi hikmetlerle dolu Eski Yunan kaynaklarına sahip olmasaydık, eğer bu yapıtlarla korunan ve bize aktarılan ve geçmişi önümüze koyan ve başkaca hiçbir şekilde bilmemize imkân olmayan bilim dünyasından uzak kalsaydık, şimdi erişmiş bulunduğumuz her bilgiden yoksun olurduk. Eğer Eski Yunan bilimleriyle zenginleşmemiş ve bu kaynakların desteğini görmemiş... ve sadece kendi kaynaklarımızın ve çabalarımızın sonuçlarıyla yetinme zorunluluğunda kalsaydık, bilgi dağarcığımız gerçekten kısır kalır ve bu yüzden bilimsel uygarlık girişimini yitirmiş olurduk..."

Ne var ki bilimsel gerçekleri şeriat dışında arayıp buldukları içindir ki çevrelerince "dinsiz" olarak damgalanmışlar ve kısa zamanda susturulmuşlardır. Bu korku yüzündendir ki insan sorunlarına el atamamışlar ve özellikle şeriatın insan aklını cendereye alan ve insan varlığını yaratıcı güçten ve düşünceden yoksun kılan yönlerine dokunamamışlardır. İslam dünyasının demokrasi ve özgürlük yolunu bulamamasının nedeni, aydın sınıfların insan varlığını kutsallığa ve akılcılığa ulaştırma çabalarına yönelememiş olmalarıdır.

İslam Ülkelerinde Demokratik ve Özgürlükçü Yaşama Geçilemeyişinin Nedenlerini Arap'ın Değer Ölçülerine Dayalı "İnsan" Anlayışında Aramak Gerektiği Hakkında

Biraz yukarda gördüğümüz gibi İslam şeriatının demokrasiye engel yaratan en sakıncalı yönlerinden biri "insan" öğesiyle ilgilidir; şu

bakımdan ki bu zihniyet, daha ilk anlardan itibaren insan varlığını kul bilip, insan aklına ve dolayısıyla toplum (halk) iradesine güvensizlik inancıyla yoğrulmuştur. Geçerli olan şey, kişilerin ve toplumların ancak Tanrı ve peygamber emirleriyle yönetilebilecekleri fikri olmuştur. İslam tarihi boyunca hep bu görüş ağır basmış ve Müslüman ülkeler, 1.400 yıl boyunca istisnasız olarak, hep bu şekilde demokrasi ve özgürlük dışı rejimlerle yönetilmişlerdir.

Bu zihniyetin oluşumunda her şeyden önce Arap kavmine özgü özelliklerin, daha doğrusu Arap karakterini yaratan niteliklerin ve yetersizliklerin egemen olduğu muhakkaktır. Nitekim Muhammed, gerek *Kur'an*'a koyduğu ayetlerle ve gerek bıraktığı hadislerle Arap bedevisinin "ilkelliğini", "aklen ve fikren ve ahlaken yetersizliğini", "ikiyüzlülüğünü", "dönekliğini" ve "kötü" yönlerini dile getirmiştir. Hatta sadece bedevileri değil fakat onlar kadar olmasalar bile şehirlerde yaşayanların dahi aynı niteliklere sahip olduklarını sergilemiştir. Örneğin Tevbe Suresi'nde şöyle demiştir:

> "Bedeviler kâfirlik ve münafıklıkta (şehirlilerden) beterdirler. Allah'ın peygamberine gönderdiği hükümleri bilmemeye ve tanımamaya daha layıktırlar..." (Tevbe Suresi, ayet 97)[28]

Fakat daha önce kısaca değindiğimiz gibi, Muhammed'e ve onun yarattığı İslam şeriatına göre esas itibariyle "kötü" olan, "nankör" olan, "münafık" olan, "yalancı" olan, "aşağı" olan ve kısacası "yetersiz" olan yaratık sadece Arap değil fakat bizatihi insandır, insanın kendisidir. Her ne hikmetse Tanrı, her şeyi dilediği gibi şekillendirme ve nitelendirme gücüne sahip bulunduğu halde insanı, özgür irade yoluyla değil fakat her işinde Tanrı ve peygamber emirlerine mutlaka uysun diye yaratmıştır.

Arap Irkının, İnsan Yapısı Kanunlarla Değil Ancak Tanrı Yapısı Kurallarla (Şeriat Emirleriyle) Yönetilebileceği Görüşünü Savunanlar

Muhammed'in ölümünden bu yana Arap kavminin geri ve ilkel nitelikte olduğunu, bu nedenle ancak din hükümleriyle yönetilebileceğini ve Arap'a kıyasla Müslüman toplumlar için dahi durumun bu olduğunu savunanlar çoktur. Bu görüşün geçmişteki en ünlü tem-

28 İleride ayrıca belirtmek üzere şimdilik *Kur'an*'ın Tevbe Sures'nin 97-98. ve Feth Suresi'nin 16. ayetlerine bakınız. Ayrıca bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, 8. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

silcilerinden biri İbni Haldun'dur ki *Mukaddime* adlı yapıtında Arap karakterini en karanlık yönleriyle canlandırır. Onun kaleminde Arap insanı "ilkeldir", "vahşidir", "hırsız ve talan ruhludur", "yağmacıdır", "yalancıdır", "uygarlık düşmanıdır", "hukuk ve kanun anlayışından yoksundur", "kendi bencil çıkarlarından başka hiçbir şeye aldırmayandır", "toplum düzeni duygusundan ve belli bir otoriteye bağlılıktan uzaktır", "anarşi yaratmaktan hoşlanandır" vs. İşte buna benzer nedenlerden dolayıdır ki şöyle derler:

> "Arap halklarını ancak uhrevi iktidar yoluyla, din emirleriyle yönetme olanağı vardır. Arap'ın, kendi kendisine iktidar yaratıp ona bağlı olarak kendi yaşamlarını ayarlaması mümkün değildir. Ancak Tanrı korkusu ve peygamber zorlamasıyladır ki birleşebilmiş, devlet haline gelebilmiş ve belli bir otoriteye bağlı olarak düzen içerisinde yaşayabilmiştir. Din otoritesi ortadan kalktığı an yine kendi başına buyruk olarak anarşi ve vahşet halinde yaşamaya mahkûmdur. Daha başka bir deyimle Araplar için, özgürlüğe sahip olarak kendi kendilerini yönetme olasılığı yoktur. Hiçbir millet din otoritesi altına Araplar kadar kolaylıkla giremez."[29]

İslamın Devlet Anlayışına Göre Toplumun Yönetimi Ancak Gökten İnme Emirlerle Mümkündür

İslamda asıl olan odur ki ne kişi ne de herhangi bir kuruluş (devlet dahil) beşer iradesiyle yönetilir ancak Tanrı ve peygamber emirleriyle yönetilir. İnsan aklı bu emirleri bellemekle görevli olup, bunlar dışında ya da bunlara aykırı verileri ortaya koyamaz. İktidarı kullanma yetkisine sahip olanlar, millet iradesiyle değil fakat bu emirlerle bağlıdırlar ve bu emirleri uygularlar.

Akıl Denen Şeyi İnsan Varlığı Bakımından Temel Nitelik Olarak Gösterip Kullandırmama Taktiği

"Eşitlik" ya da "hoşgörü" ve "kadın hakları" vs. gibi sorunlar bakımından olduğu gibi, "aklın özgürlüğü" konusunda da şeriat sistemi "yanıltma" taktiğine dayalıdır. Nasıl ki "İslam eşitlik dinidir" derken, değil sadece insanlar arası eşitsizliği fakat Müslümanlar arası eşitsizliği dahi öngörmüşse ve yine nasıl ki "İslam hoşgörü dinidir"

---

29 İbni Haldun'un *Kitâb al-'ibar*'ın *Mukaddima*'sından. *The Muqaddimah; An Introduction to History*, c.1, çev. Franz Rosenthal, New York, 1958, s.302-306.

derken İslamdan gayrı bir din ve inanca yönelmiş olanları düşman saymışsa ve nasıl ki kadınlara hak ve özgürlük tanıyormuş gibi görünürken "Kadınlar aklen ve dinen aşağı yaratıklardır" ya da "eşek, köpek, domuz ve kadın namazı bozan şeylerdir" şeklindeki sayısız küçültmelerle kadınları hak ve özgürlükten yoksun kılmışsa aynı şekilde akıl denen cevheri, bir yandan insanı hayvandan ayıran "kutsal", "ulvi", "asil" vs. gibi deyimlerle yüceltir görünüp, diğer yandan özgür şekilde kullanılamaz nitelikte kılma taktiğine sarılmıştır.

Daha başka bir deyimle şeriat dini, insan denilen varlığı hem güya "akılla ibram edildiği için" yaratıkların en üstün değerde olanıymış gibi tanımlar hem de buna karşılık onu, özgür akıl ve özgür irade yoluyla kendi kendisini yönetemez sayar. İnsan, akılla ibram olunmuştur ama bu akıl ona serbest ve özgür şekilde iş görsün diye verilmemiştir; aksine kişinin bütün davranışlarını düzenlemek üzere akıldışı yollarla oluşmuş bulunan hükümleri yani gökten "vahiyle" geldiği söylenen Tanrı ve peygamber emirlerini bellesin ve aynen izlesin diye verilmiştir. Aklın tek görevi budur. Bunlar kişinin bütün yaşamını en ince ayrıntısına varıncaya kadar düzenleyen şeylerdir. Tanrı ve peygamber emirleri, kişinin her ihtiyacını, kafasının ve vicdanının içine girercesine hesap etmiştir. Bu itibarla insan aklına artık başkaca yapacak bir şey kalmamıştır; kişi yaşamıyla ilgili hükümleri değiştirmeye ya da yeniden yaratmaya kalkışmak Tanrı'ya ve peygamberine karşı gelmek olacaktır.

Tüm Bilimlerin ve Buluşların Kur'an'da Öngörüldüğüne ve Kur'an Dışında "Bilimsel Gerçek Aramamak Gerektiğine" İnanmışlık

Kur'an'ın çeşitli surelerinde her türlü gerçeğin *Kur'an*'da yer aldığı, her "ilmin", her "bilginin" ve gelmiş geçmiş ve gelecek her olayın orada yazıldığı, hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı, bunlar dışında gerçek aranamayacağı anlatılmıştır. Nice örneklerden biri olmak üzere güya Tanrı, "... Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..." (En'âm Suresi, ayet 38) diye konuşmuştur.

Kitapta yazılı olanlar dışında "ilim" ve "gerçek" olmadığı ve esasen İslamın en son ve en mükemmel din olmak üzere yollandığı da ayrıca hatırlatılmıştır. Yine bunun gibi *Kur'an* dışında "ilim" ve "gerçek" aramanın ya da kitapta "ilim" diye anlatılanlara karşı çıkmanın, bunları tartışmanın ya da yadsımanın, hep Tanrı'ya karşı gelmek olduğu açıklanmıştır:

"Ey Muhammed! Sana ilim geldikten sonra, onda seninle kim tartışacak olursa de ki... 'Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim.'" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 61)

Buna benzer daha pek çok örnek vermek mümkündür. Bütün bu hükümler yüzündendir ki *Kur'an* dışında gerçek aramak yenilik yani Tanrı iradesine aykırı davranış şeklinde sayılmıştır. *Kur'an*'daki "... Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra aralarında ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler..." (Âl-i İmrân Suresi, ayet 19) şeklindeki ayetler gereğince *Kur'an* dışında gerçek aramanın doğru olmadığı, bunun çekişme ve ayrılıklara sebep olacağı ve bunun da felaket doğuracağı kabul edilmiştir. Örneğin 10. yüzyılda Hatim ar-Razî adında bir yazar, ilim yapabilmek için daha önceki araştırmalardan yararlanıp bu araştırmalara yenilerini katmak gerektiği konusundaki görüşleri reddederek şöyle derdi:

"Eğer bu böyle olmuş olsa, bu takdirde araştırma işini derinleştirdikçe fikir ve görüş ayrılıkları doğar, çelişmeler o oranda artar. Eğer her yeni bilginin, kendisinden öncekilere nazaran daha isabetli görüşlere sahip olabileceği kabul edilirse... yeryüzünde düzensizlik doğar, gerçekler gözden kaybolur ve her bilgin, kendinden sonra başkalarının yeni bir gerçek bulabileceğini düşünerek kendi kendisini hata ve yanlış içerisindeymiş gibi görmeye başlar."[30]

Şeriat insanının hiç değişmez inancı şudur ki "bilim" diye ne varsa her şeyin kökeni *Kur'an*'dadır. "Keşif ya da "icat" şeklinde ortaya konmuş ne varsa, her şey *Kur'an*'da öngörülmüştür. Bu inanç nedeniyledir ki yüzyıllar boyunca siyasal, sosyal, ekonomik ve teknik her türlü toplum ve devlet sorunları *Kur'an* ayetlerine göre çözümlenmeye çalışılmıştır. Her hususta olduğu gibi bu hususta da çağdaşlık, bu düşünce tarzını değiştirememiştir. O kadar ki 1957'de Kahire'de toplanan İslam bilginleri, Rusların uza'a "Sputnik" yollamaları olayını *Kur'an* hükümlerine göre değerlendirmişlerdir. Muhammed İkbal adındaki bir Pakistanlı düşünür, "rölativite"yle ilgili Einstein nazariyelerinin *Kur'an*'da açıklandığını,[31] "Abdulhak" adında bir başka Pakistanlı "bilgin" Süveyş Kanalı'nın açılacağının *Kur'an*'da yazıldı-

30 Bu konuda bkz. P. Rondot, "Les Musulmans Devant la Technique", *Cahiers de l'Institut de Science Economique Appliquée*, c.1, fasikül 106, seri 5, Ekim 1960, s.37-63; yukarıdaki alıntı için bkz. s.6.

31 *Oriente Moderno*, Ekim 1934, s.507 vd.

ğını, Şeyh Muhammad al-Banna adındaki bir başkası ise hidrojen bombası formüllerinin ya da "gezegenler" ilminin *Kur'an*'da yattığını ileri sürmüşlerdir.[32] Daha buna benzer sayısız örnekler göstermek mümkün. Bütün bunlar, "şeriatçı kafa"nın bugün hâlâ "bilim" denen ve akılcı ve deneyci usuller ürünü demek olan şeyi, akıldışı yollarla oluşan dinden ayırabilecek kerteye gelmediğini kanıtlamaya yetmelidir. Türkiye bu çağdışı "bilim" anlayışından Atatürk sayesinde kurtulmuşken, onun ölümüyle birlikte yine eski yoluna dönmüştür.

Kur'an'da Geçen "İlim" Deyimi, Gerçek Anlamda "Akılcı" ve "Deneyci" Bilim Demek Değil, Sadece "Din" Demektir

Şeriatın "ilme" yer ve değer verir gibi görünen hükümlerine sarılarak iddia edilir ki İslam dini kadar "öğrenim ve eğitime" ve "ilme" önem veren bir başka din yoktur. Bu iddiada bulunanlar: "İlmi aramak her Müslüman erkeğin ve her Müslüman kadının görevidir" ya da "İlmi Çin'de de bulsan ara" ya da "Beşikten mezara kadar ilmi ara" ya da "Âlimler peygamberlerin varisleridir" veya "Âlimin mürekkebi şehitlerin kanı kadar değerlidir" veya "Âlim bir kimseye karşı saygılı olmak 70 peygamberi saymak kadar değer taşır" şeklindeki şeriat hükümlerini örnek verirler.

Ancak şunu hemen açıklamak gerekir ki *Kur'an*'da geçen "ilim" sözcüğü akılcı ve deneyci bilim olarak tanımlanmamıştır; sadece "din" karşılığı olmak üzere tanımlanmıştır. Şeriat dini her ne kadar Müslüman kişiye, yukarda değindiğimiz gibi "İlmi Çin'de de bulsan ara" şeklinde konuşmuşsa da bunları derken "İlmi Tanrı ve peygamber emirlerine aykırı bulsan da ara, bul ve al" demeyiştir. Aksine *Kur'an* dışına çıkılmamasını, Tanrı ve peygamber sözlerine yatkın düşmeyen şeylere yanaşılmamasını emretmiştir. Öylesine bir düşünce düzeni yaratmıştır ki bir yandan aklı, mucize ya da maval gibi, akıldışı şeyleri kabule ve diğer yandan da belli kalıplara göre iş görürlüğe yani dogmacılığa zorlamış, yaratıcılıktan yoksun kılmıştır.[33] Anlatmak istemiştir ki *Kur'an* verilerine dayanmadan ya da bunlar dışında bilgi aramak yasaktır.

Daha başka bir deyimle bilgi edinmeye çalışmak, her Müslümanın görevi olmakla beraber, bu görev, *Kur'an*'da söylenen her şeyi

32 Bu hususlar için bkz. Muhammed Wazed Ali, "Science in the Quran", *The Islamic Literature*, c.13, no 9, 1966, s.37-45; ayrıca bkz. Abd al-Hak Vidyarthi, "The Qur'an On the Conception of the Suezz Canal", Ekim 1956, s.21-23; P. Rondot, *age*, s.47-48.

33 Bu konuda bkz. Turan Dursun, *Din Bu-i Tanrı ve Kur'an*, 8. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s.198 vd.

"tek gerçek" olarak kabul etme zorunluluğuyla koşullandırılmıştır. "Ebu Hanife"nin, ısrarla belirttiği bir hadise göre *Kur'an* ve hadis kaynağı dışında bilim araştırması yapmak, cehennemlik olmak demektir.[34]

Her bilim araştırıcısı bu kaynaklardaki verilerle bağlı olup, eğer bu veriler kendi görüşlerine ve araştırma yoluyla ulaştığı sonuçlara aykırıysa, görüşlerini ve araştırmalarını terk edip *Kur'an* hükümlerine uymak durumundadır. Örneğin "kölelik" *Kur'an*'da "Tanrısal" bir kuruluş sayıldığı için bunun olumsuzluğunu savunmak ve insan haysiyetine ters düşen bu kuruluşu ortadan kaldırmak mümkün değildir; nitekim 1.400 yıl boyunca "bilimadamı" diye bilinen kimseler için mümkün olamamıştır. Yine aynı şekilde "hülle" kurumu *Kur'an*'da yer aldığı için, akla, vicdana ve müspet ahlaka aykırı olan bu uygulamayı eleştiri konusu yapan çıkmamıştır. *Kur'an*'da hırsızlık suçunun cezasının "bilek kesme" olduğu yazılı bulunduğu için böyle bir cezanın "insani" ve "adil" sayılamayacağını bilimsel yoldan savunan olmamıştır. *Kur'an*'da boşanma hakkı sadece erkeğe tanındığı, onun keyfine bırakıldığı ve erkeklerin karılarına dayak atabilecekleri açıklandığı için, bu eylemlerin eşitlik ve adalet ilkelerine ve kadın şahsiyetinin haysiyetine aykırı olduğunu söyleyen bulunmamıştır. Örnekleri çoğaltmak kolay.

Söylemeye gerek yoktur ki Tanrı ve peygamber emirleri diye ortaya konan şeyler "kutsal" ve her şeyin üstünde bir "değer" niteliğine bürününce, -velev ki bunlar özgür akla, mantığa ve deneylere aykırı düşsün- özgür akıl ve deney yoluyla ilim yapmak söz konusu olmaz. Her ne kadar İslam tarihinde, "İslam uygarlığı" diye bilinen ve iki yüzyıl gibi pek kısa süreye inhisar eden bir dönem olmuşsa da bu dönemin bilginleri Eski Yunan kaynaklarından yararlanmak suretiyle iş görebilmişler ve görürlerken de sanki *Kur'an*'a göre ilim yapıyorlarmış gibi görünmüşlerdir. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere Farabî gibi bilginler, Eski Yunan'dan etkilenmiş olarak devlet ve hükümet sorunlarına eğilirlerken Eflatun'a sığınmaya çalışmışlardır çünkü onun "diktatorya" rejimlerine olasılık tanıyan görüşlerini şeriat verileriyle uzlaştırma kolaylığından yararlanmışlardır. Buna rağmen şeriat bağnazları tarafından zındıklıkla damgalanmaktan ve çoğu zaman yok kılınmaktan kurtulamamışlardır. Bunun sonucu olaraktır ki İslam uygarlığı kısa zamanda son bulmuş ve İslam halkları yeniden ilkellik çamuruna saplanmışlardır; hem de bir daha hiç çıkmamacasına...

34 Bu hadis için bkz. Al-Kâtib, *Mişkat al-Mesabih*, haz. Muhammed Eşref, çev. J. Robson, Lahor, 1960, kitap 1, s.5.

Tanrı ve Peygamber Emirleri Dışındaki Her Davranışın "Yenilik" Yani "Bozgunculuk" ve "Kâfirlik" Sayılması Nedeniyle Siyasal Sorunlara Akılcı Çözüm Sağlanamamıştır

1.400 yıllık süre boyunca İslam ülkelerinin başlıca özelliklerinden biri de Tanrı ve peygamber emirleri dışına çıkmanın yenilik olacağına inanmak ve bu nedenle yenilik diye ne varsa her şeye düşman olmak ve yenilikten kaçınmak olmuştur. Bundan dolayıdır ki her alanda olduğu gibi kamu hukuku alanında da şeriata ters düşebilecek buluşlardan ve uygulamalardan kaçınılmıştır. Örneğin şeriata göre egemenlik hakkı Tanrı'ya ait olup *Kur'an*'a uygun şekilde kullanılması gerektiğinden, siyasal iktidarın insan iradesi yoluyla kısıtlanması ya da egemenliğin toplum (halk-millet) iradesi olarak ortaya vurulması ya da kişi hak ve özgürlüklerinin doğal sayılması, köleliğin kaldırılması vs. gibi konularda konuşan, ilim yapan olmamıştır. Aksine egemenliğin Tanrı'ya ait olup Tanrı'nın yeryüzündeki vekili (halife vs.) tarafından ve sadece Tanrı'ya hesap verecek şekilde yani sorgusuz sualsiz kullanılacağı, toplum asayişini sağlamak uğruna her şeyin feda edilebileceği, yarım saatlik bir huzur için 60 yıllık istibdat yoluna başvurmanın doğal olduğu şeklindeki görüşleri savunmak, ilim yapmak sayılmıştır.

"Özgür Akıl" Öğesine Olanak Tanımayan Şeriat Zihniyeti

Daha önceki sayfalarda, "İslamın Özgürlük Anlayışı" başlığı altında değindiğimiz gibi İslam şeriatına göre "özgür akıl" ürünü diye bir şey yoktur ve olamaz. Çünkü insan bir yaratıktır ve kendisini yaratanın emirlerini aynen bellemek ve izlemek zorundadır. Daha başka bir deyimle, İslam, "akılcı düşünce"yi değil fakat "körü körüne inanma" geleneğini ön plana almıştır. Aklı sadece Muhammed'in *Kur'an*'la ve *Kur'an* olmayarak yerleştirdiği emirleri bellemekle görevli saymıştır. Kişiye, kendi aklına göre davranma olanağını bırakmamıştır. Nice sayısız örnekten bir ikisini belirtmek gerekirse Ahzâb Suresi'nde şöyle der:

> "İnanan erkek ve kadınların Tanrı ve peygamberin verdiği kararlar dışında davranmaları ve başkaca karar almaları yakışık almaz..." (Ahzâb Suresi, ayet 36)

Yine aynı şekilde Kehf Suresi'nde, "Herhangi bir şey için, Allah'ın dilemesi dışında 'ben yarın onu yapacağım' deme." (Kehf Suresi, ayet 23)

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kişiler için, herhangi bir iş hakkında (velev ki bu iş gece yatağa yatmak, sabah yataktan kalkmak, adım atmak, yemek, içmek ya da düşünmek gibi tüm yaşamı kapsayan işlerden olsun) özgür şekilde karar almak ve düşünmek mümkün değildir. Tanrı ve peygamber ne şekilde hareket edilmesini emretmişlerse öyle yapmaları gerekir; hem de hiç soru sormadan, tartışmadan.

Her ne kadar "İcma-ı ümmet" ya da "Kıyas-ı fukaha" adı verilen iki kaynaktan çıkma kurallardan söz edilir ve bunların "akıl ürünü" şeyler olduğu belirtilirse de iyice eleştirilecek olursa bunların dahi özgür akıl ürünü şeyler olmadığı anlaşılır. Çünkü "İcma-ı ümmet" denen kaynak *Kur'an* ve hadis hükümleri üzerinde tereddütlü hususları gidermeye ve bu hükümler çerçevesinde kalmaya, "Kıyas-ı fukaha" ise, bu hükümlerin boşluklarını "kıyas" yoluyla ve yine bu hükümlere saplı olarak doldurmaya yarar.

"Kendi Aklımı Hiç Kullanmadım, Hiç Kullanmam" Demekle Övünen ya da Özgür Düşünceye Yönelik Babasını Düşman Bilen Şeriatçı Zihniyet

İslamın büyük hukukçularından sayılan "İmam Mâlik" (miladi 713-795) herhangi bir hususta karar verirken, akıldışı usullerle yerleşmiş şeriat kurallarına göre hareket etmeyi fazilet, aksine davranmayı ise utanç ya da günah bilir ve şöyle derdi: "Hüküm verirken kendi aklımı hiç kullanmadım." Daha başka bir deyimle, özgür düşüncenin karşısındaydı.

İbni Hallikan, *Vefayat al-a'yân ve abna al-zamân* adlı kitabında, İmam Mâlik'in bu tutumunu alkışlarken, güvenilir olduğunu söylediği bir kaynaktan şu nakli yapar:

> "(İmam Mâlik'i) son hastalığı sırasında ziyaret ettiğimde ağlamakta olduğunu görerek bunun nedenini sordum. Yanıt olarak bana şöyle dedi: 'Tanrı aşkına isterdim ki hukukla ilgili sorunları kendi (özgür) aklıma göre hükme bağladığım her defasında falakaya ve tekrar falakaya yatırılmış olayım. Fakat bunu yapmaktan kaçınacak gücü kendimde her zaman bulmuşumdur. (Özgür akıl, özgür düşünce yoluyla) hiçbir görüş onaya atmadım."

Söylemeye gerek yoktur ki aklını kullanmamayı kendisine övünme vesilesi sanan İmam Mâlik, "kölelik", "hülle" ya da "dinden çı-

kanların öldürülmeleri" vs. gibi hususların şeriat verileri olarak hukuk anlayışına ve insan haklarına ters düşen kurumlar olduğundan habersiz değildi. Ama ne var ki bunlara karşı sesini yükseltecek karakterde değildi.[35] Bilimsel haysiyeti feda uğruna "Ben aklımı hiç kullanmadım" demeyi marifet bilirdi. İslamla birlikte yerleşen ve günümüze dek şeriat ülkeleri insanlarını özgür düşünceye yabancı kılan ya da düşman yapan zihniyet nice İmam Mâlik'lerin bu tür örnekleriyle pekişmiştir.

Daha 9. yüzyılda özgür düşünce düşmanlığı o kerteye erişmiştir ki "Al-Muhasibi" gibi en ünlü "kelam" bilginlerinden sayılan bir mutasavvıf dahi, "kendi öz babasını, sırf özgür düşünceye eğilimlidir ve "Kadariya" mensuplarındandır" diye reddetmiş, ondan kalan mirası bile almaktan kaçınmıştır. *Ri'âya li hukûk Allah* adlı kitabıyla büyük ün salmış olan bu şeriatçı düşünür, akılcılığın kişiyi Müslüman olmaktan çıkarıp "kâfir" yapacağını ve kaderin her cilvesinin, Tanrı iradesinin oluşumu olarak, Müslüman kişiler bakımından nimet sayılması gerektiğini söyler ve *Kur'an*'ın "yaratılmış" olup olmadığı konusunda Mutezile'nin "halk al-Kur'an" iddialarını yererdi.

Özgür düşünceyi dinsizlik sayacak kadar dar görüşlü, bağnaz (fanatik) ve bu nedenle kendi öz babasını kâfir sayacak kadar beyni daralmış bu tip insanların bugün dahi şeriat ülkeleri tarafından hayranlıkla anılması düşündürücüdür.

Akılcılığı ve Özgür Düşünce Eğilimlerini Baltalama Hevesi; İlmi Şeriat Dışında ve Akıl Yoluyla Aramanın "Kâfirlik" Sayılması Gerektiği

9. yüzyılda, din sorunlarını akıl eleğinden geçirme girişimlerine karşı Halife "Al-Mütevekkil" şiddetli bir savaşım açar ve bu konularda her türlü tartışmayı yasaklar. Din adamlarına yayımlattığı fetvalarla *Kur'an* hakkında herhangi bir fikir ortaya atmanın suç sayılacağını ve halk önünde bu tür konuşmalar yapacak olanların ömür boyunca hapse atılacaklarını açıklar. Onun ve daha sonra halifeliğe gelenlerin bu tür tutumunu bilimadamı diye bilinen ünlüler desteklemişlerdir. Örneğin 10. yüzyıl hukukçularından olan ve "İslam Kamu Hukuku" anlamında olmak üzere *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı yapıtıyla

35 Ne var ki bu tutum, her şeye rağmen onu falakaya yatırılmaktan kurtaramamıştır. Yine "İbni Hallikan"dan öğrenmekteyiz ki İmam Mâlik, şeriata uygun olmak üzere halifeye vermiş olduğu hukuki mütalaa yüzünden 70 sopa yemiştir. Çünkü halife için önemli olan şey, kendisine sunulan görüşün şeriata uygunluğu değil, kendi öz çıkarlarıydı.

tanınan "Al-Maverdî", (974-1058) kişinin özgürlüğünü her bakımdan Tanrı'ya kölelikte bulurdu. Ona göre "akıl", özgür şekilde iş görebilecek bir organ değildi çünkü eğer Tanrı ve peygamber emirleri dışında kullanılacak olursa kişileri mutlaka yanıltır, kötü yollara, "gaflet ve delalete" sürükler. Tanrı kişiye "akıl" vermiştir ama sadece şeriat verilerini bellesin ve aynen izlesin diye çünkü bunlar tek olan gerçeklerdir. Daha başka bir deyimle aklın, İslami veriler dışında gerçekleri aramak gibi bir görevi yoktur.

Yine bu dönemin diğer ünlüleri ki genellikle Şafiiler (örneğin Al-Nasa'î, Al-Aş'ârî vs. gibi) ile Hanbeliler (örneğin Ebu Yusuf gibi) vs. aklın özgürlüğüne yer vermenin ve bilimsel gerçekleri *Kur'an* dışında aramanın dinsizlik olacağını söylerlerdi. Halk yığınlarının din sorunları bakımından fazla aydınlanmasını olumsuz bulurlar ve daha doğrusu tehlikeli ve felaket getirici gibi görürlerdi. Al-Şafî'nin söylemesine göre din ve imanı savunacak kişilere gerek vardır ve bunlar özel olarak yetiştirilmelidirler; o şekilde ki din konularında özgür düşünme yolu kapalı tutulabilsin. Bundan dolayıdır ki bu din adamları, Mutezile okulunun akılcılığa yönelik fikirlerine karşı savaşabilecek şekilde yetiştirilmeli ve halk yığınları, onlara bu maksatla belletilenlerden haberdar edilmemeliydi. Halka öğretilecek şey, şeriat dışında düşünmenin kâfirlik olacağıydı. Böylece halk, bir bakıma şeriatın jandarmalığını yapabilecekti. Şu bakımdan ki özgür düşünce heveslileri, eğer öldürülmelerini gerektirecek kadar vahim bir görüş serdetmemişlerse, en azından falakaya yatırılmalı ve sonra halk arasına salınmalıydı. Böylece halk, "İşte Tanrı emirleri dışında düşünenlerin ve kelam yoluna girenlerin cezası budur" diye onların hakkından gelebilecekti.[36]

Ebu Yusuf -ki oldukça geniş görüşlü sayılan Ebu Hanife'nin yetiştirmesidir- ilmi akıl rehberliğiyle (yani Kur'an dışında) aramanın kâfirlik olduğunu söyler ve bunu yapanları "zındık" ve "Tanrısız", "dinsiz" olarak damgalardı.[37]

Bilindiği gibi Halife el-Kadir, 1017'de Mutezile sınıfının her türlü fikir faaliyetlerini yasakladıktan gayrı, İslama yatkın görünmeyen her türlü tartışmayı -velev ki ilahiyat alanında olsun- mutlak şekilde yasaklayıp fevkalade şiddetli tedbirler aldı.

---

36 Bu hususta Al-Teftazanî gibi kaynaklara bakınız. Sa'd al-Din al-Teftazani, *On The Creed of Nazm al-Din al-Nasafi*, çev. E. Elder, s.15.

37 *Age*, s.15.

Aklın Özgürlüğe Kavuşmasını ve Halkın Aydınlanmasını İstemek, Gazneliler Zamanında Nasıl Büyük Bir Tehlike Sayılıyorduysa, Bin Yıl Sonra Osmanlı Devleti Zamanında da Öyle...

Aklı işler ve uyanık duruma getirebilecek her şey, her "ihtimal" iktidar sahiplerini ve din adamlarını her zaman için en ziyade ürküten bir sebep olmuştur. Muhammed'le birlikte ilk Arap devletinden tutunuz da Gazneli Mahmud zamanına ve o zamanlardan Osmanlı İmparatorluğu'na varıncaya kadar her dönem itibariyle bu tehlike daima en insafsız usullerle önlenmek istenmiştir.

Mutezile okulunun meşgul olduğu fikirlere sarılanları yok etmek ve bunların kökünü kazımak hususunda Gazneli Mahmud, kendisinden öncekileri aratmayacak bir maharet göstermiştir. Sünni mezhebine bağlı olmayan insanları en gaddar usullerle yok etmiştir. Hanbeli fakihlerinden "İbnü'l Cevzî"den (miladi 1116-1200) öğrenmekteyiz ki Gazneli Mahmud, bir tarihte 50.000'e yakın insanı sırf bu nedenle öldürtmüştür.[38]

İktidar Sahibini (Halife, Padişah vs.) ve Yöneticileri Sınırlandırabilecek Bir Sınıfın ya da "Kamuoyu"nun Oluşumu Her Dönemde Önlenmiştir

Batı'da iktidarın "keyfi" ve "müstebit" şekillerde kullanılışına karşı gerek kişilerden gerek belli sınıflardan gelme direnişlere çeşitli vesilelerle değindik. Birazdan "Amrose" tipi düşünürlerin, en karanlık çağlarda bile despotizme kafa tuttuklarını ve yine aynı şekilde toplumun "asilzade" ya da "orta" (burjuva) sınıflarının, zaman zaman bu doğrultuda iş gördüklerini kısaca belirteceğiz ve göreceğiz ki Osmanlı Devleti dahil olmak üzere şeriat ülkelerinin hiçbirinde buna benzer örneklere rastlamak mümkün olamamıştır. Halk, devleti yapan bir varlık, bir öğe şeklinde kabul edilmediği, halkı cahil ve eğitimden yoksun bırakma kurnazlığı fevkalade başarılı olduğu içindir ki "halkın sesi" ya da "kamuoyu" diye bir şey doğamamıştır. İktidar Tanrı'ya ve onun yeryüzündeki vekiline ait olunca, halk için böyle bir iktidar üzerinde etkili olmak, elbette ki söz konusu olamazdı. Nitekim Muhammed zamanından bu yana, 1.400 yıllık süre boyunca da olmamıştır. Bugün dahi Atatürk Türkiye'si dışındaki Müslüman ülkelerde iktidarı denetleyebilecek ya da sınırlayabilecek nitelikte bir "kamuoyu" görülmez.

---

38 Yukarıdaki hususlar için bkz. İbnü'l Cevzî, *Al-Muntazam va multakat al-multazam.*

"Kamuoyu" niteliğinde ya da ona benzer bir gücün doğmasını önlemek için halifeler (sultanlar, padişahlar vs.) din adamları aracılığıyla her tedbiri alabilmişlerdir. Sadece halkı cahil bırakmak suretiyle değil fakat kendi iktidarları bakımından tehlikeli olur korkusuyla asilzadeliğin ve orta sınıfların (burjuvazinin) oluşumunu da köstekleyişlerdir. "Paul Rycaut" adında bir yabancı yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuyla ilgili olarak 1687'de yayımladığı kitabında bu konuya eğilerek İmparatorluk dahilinde padişahın imtiyazlarına, keyfiliğine, despotizmine kafa tutabilecek bir sınıfın doğmasına nasıl engel yaratıldığını açıklarken şöyle der:

> "Fazla sivrilmeler ve güçlenmeler mümkün olmasın diye sadece paşaların ve tanınmış kişilerin kanatları kırpılmakla kalınmıyor ve hanedana mensup olanların dahi... iktidara heves beslemelerine vesile olabilecek olasılıklar en gaddar usullerle yok ediliyor."[39]

Böylece hükümdarı sınırlayabilecek güçler, hükümdarla bir olup halkı sömürme ve ezme yolunu seçmişlerdir. Özellikle "ayan" (eşraf) denilen dar bir kitle, "Yeniçeri kuruluşu" ve "din adamları" sınıfı el ele verip padişahın yanında bu işi görmüşlerdir. Yavuz Sultan Selim gibi, kendisini din adamına ve yeniçeriye karşı biraz olsun bağımsız gibi gören padişahlar bile, bu gelenekten kurtulamamışlardır.

Orta Sınıfın Yokluğu

Bilindiği gibi Batı'yı gelişme rayına oturtan aşama "Rönesans"la başlar. "Rönesans"ı yapan, "orta sınıflardır. Batılı bir yazar şöyle diyor:

> "Rönesans olmasaydı modern Avrupa diye bir şey olmazdı... Matbaa ve barut keşfedilmeseydi, orta sınıflar olmazdı... Şurası muhakkak ki Avrupa matbaayı ve yeni savaş aracını (barutu) Çinlilere borçludur. (Bundan dolayıdır ki bizim uygarlığımızın oluşumunda Çin'in büyük katkısı vardır)..."

Bu sözlere "pusula" vs. gibi başkaca önemli keşifleri de katmak yerinde olur. Fakat her ne olursa olsun şu bir gerçek ki Batı'da, bütün bu yenilikler ve keşifler (matbaa, barut, pusula vs.) sayesindedir ki orta sınıf diye bir sınıf oluşmuştur. İktidarı çevreleyenler orta sınıfın

39 Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire...*, s.32 vd.

doğmasını önlememişlerdir orada. Çünkü akılcılık her şeye rağmen ağır basmıştır. Orta sınıf sayesindedir ki demokratik gelişmeler, özgürlükler, millet (halk) egemenliği, parlamento sistemleri vs. gibi bilinçlenmeler görülmüştür.

Bizde ise ulema ve din adamları, halk uyanır ve akıllanır düşüncesiyle matbaaya düşman olmaktan tutunuz da askeri topların domuz kılından yapılmış fırçayla temizlenmesine varıncaya kadar her alanda ve her hususta yenilik diye ne varsa her şeye karşı gelmiştir.

Şeriat ülkelerinde hiçbir zaman, Batı'dakine benzer "orta sınıf" diye bir sınıf belirmemiştir. Halk daima cahil, daima her şeyden habersiz, daima uykuda, daima şeriat düzenine ve kadere boyun eğer durumda bırakılmıştır. Orta sınıfı oluşturabilecek ve sonunda da demokrasiye yönelebilecek olasılıklardan uzak kalmıştır.

Akıl Çağına Eriştirilmeyen Halkların Din Yoluyla Keyfilik ve Despotizm İçerisinde Ezilmesinin Doğal Olduğu

Tarihi gerçek şudur ki her yerde ve her dönemde "despotizm" ve "keyfi yönetim" sistemlerinin en büyük destekçisi din kuruluşu (özellikle semavi dinler) olmuş ve buna karşılık iktidarlar, din kuruluşuna imtiyazlar sağlamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Vaktiyle "Rivarol" adındaki bir düşünür: "Din ile devlet arasında ebedi bir sözleşme vardır. Denilebilir ki her devlet çapasını semaya fırlatmış esrarengiz bir gemidir" şeklindeki sözleriyle bunu en güzel bir şekilde açıklamıştır. Şunu anlatmak istemiştir ki akıl, zekâ açısından belli bir kerteye erişemeyen ve bu nedenle belli değer ölçülerinde birleşemeyen insanları, din aracılığında kalp yoluyla imanda birleştirmek ve keyfilik ve istibdat içerisinde yönetmek kolaydır. Şeriatın "İktidar'a (Halifeye) itaat ediniz, velev ki bu iktidar istibdat niteliğinde olsun" şeklinde her daim izlediği formül bunun kanıtıdır.

Aklın ve zekânın özgürlüğe ve bağımsızlığa kavuşmadığı her toplumda akla ve vicdana aykırı hükümleri ve düzeni insanlara kabul ettirmek kolaydır. Akılcı düşünce oluştuğu andır ki bu hükümler ve bu düzen temelinden sarsılır. 17. yüzyılın başlarında bir yabancı yazar, "R. de Lusing", Avrupa'yı korku ve dehşet içerisinde tutan Osmanlı Devleti'nin yıkılabilmesi için, bu devletin halklarını fikren uyandırma gereğinin etkili bir çözüm olacağını söylerdi. Ona göre Osmanlı halklarını keyfi ve despotik bir iktidara boyun eğdirten şey, "akılsızlık" ve "bilgisizlik"ti; buna sebep olan şey de şeriattı. O halde halkın kafasını aydınlatmak suretiyle iktidarı temelsiz bırakmak ve

çökertmek mümkündü. Yapılacak şey, halka güven telkin eder nitelikteki yayımlarla şeriatın değersizliğini ortaya vurmaktı. Böylece halk, kötü ve müstebit yönetime karşı akıl silahıyla gidebilecek ve onu yok edebilecekti.[40]

Kuşkusuz ki böyle bir taktiği uygulamak öyle pek kolay bir şey değildi. Fakat bu örnek şunu göstermektedir ki akılcılığın sihirli gücüne inanmış olan Batı, daha o dönemlerde, şeriatın akla ters düşen yönlerinin Osmanlı toplumunu ne kerte zayıf durumda kıldığını keşfetmiştir. Batı dünyası Lessing'in tavsiyesine uyarak değil aksine, Müslüman halkların din uykusuna yatmış olarak kültürsüzlük ve bilgisizlik içerisinde yuvarlanıp gitmesini nimet sayarak, kendi çıkarlarını sağlama yolunu bulmuştur. Osmanlı egemenliği altında bulunan Mısır'ı işgal ederken "Napolyon Bonapart", kendisini Türk'ün düşmanı ve İslamın dostu ve koruyucusu olarak göstermiş, İslam dinini Hıristiyanlığa tercih ettiğini söylemiş, en kısa zamanda Müslüman olacağını "müjdelemiş" ve bütün bu yalanlarını, camilerde din adamlarına hutbeler okutarak Mısır halkına yutturabilmiştir. Hem de öylesine ki halk onu adeta "mehdi"ymiş gibi kabul etmiştir.[41]

Şeriatın desteklediği, daha doğrusu birazdan göreceğimiz gibi, var ettiği istibdat ve sömürü rejimlerinin ancak özgür akıl ve özgür düşünce ortamının oluşamadığı yerlerde iş görebildiği siyasal bir gerçektir. Bunun gibi, aklın "işler" duruma geçmesiyle birlikte bu tür rejimlerin, kaba güç yoluyla dahi olsa, ayakta duramadığı da bir gerçektir. Bu gerçeği Osmanlı toplumunun "aydın" geçinenleri ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında öğrenmişler ve örneğin Lessing'in söylediklerini ancak 300 yıllık bir gecikmeyle değerlendirir olabilmişlerdir.

Fakat halkı cahil tutma siyaseti, sadece yönetilenleri değil fakat yöneten sınıfları da fikren geri, çocuk zekâlı, yeteneksiz ve kötü niteliklere sokar ki Osmanlı İmparatorluğu, bunun canlı örneklerindendir.

Halkı Cahil Tutup Despotik ve Keyfi Yönetimi Sürdürme Sanatında Şeriat Ülkelerinin "Başarılı" Rolü

Halkı cehalet ve bağnazlık içerisinde tutabilmek öylesine kurnaz bir sanattır ki şeriat ülkelerinin yöneticileriyle bu alanda yarışabilecek pek çıkmamıştır. Çünkü onların elinde bu sanatı en etkili bir şekilde başarabilmeyi mümkün kılan bir şeriat malzemesi bulun-

40 Bkz. R. de Lusing, *age*, s.161.
41 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *age*, s.281 vd.

muştur. Eli kalem tutan, ağzı laf yapan her Müslüman yazar ya da yönetici, bu malzemeyi, en verimli bir şekilde değerlendirme olasılığını bulmuştur. Fakat denebilir ki hiç kimse, Muhammed'den sonra "Hüccetül İslam" lakabıyla en "muhterem" ve "en etkili" kişi diye bilinen İmam Gazali kadar bu alanda becerikli ve etkili olamamıştır. Halkın gözü kulağı açılır, zekâsı oluşur, düşünme gücü artar ve sonuçta imanı zayıflar endişesiyle, derinlemesine eğitim verilmemesini, matematik gibi teknik bilgilerin dahi asgari ölçüde belletilmesini isteyen bu ünlü İslam "bilgini" Müslüman yığınların bugün, yeryüzünde en cahil ve en geri kertedeki toplumlar olarak kalmalarının başlıca sorumlularındandır.

Milletleri Düşünme Gücünden Yoksun Kılıp, Sürü Misali Yönetme Sanatı

Toplumların akılcı düşünce yeteneğinden yoksun olarak sürü misali yönetilebilmeleri ve iktidarın kendilerine uygun gördüğü kaderi benimsemeleri çeşitli dönemlerde çeşitli usullerle sağlanabilmiştir. Roma imparatorlarından bazıları, gladyatör dövüşleri, spor gösterileri, araba ve at yarışları tertipleyerek, parasız yemek dağıttırarak ya da bunlara benzer usullerle halk yığınlarını meşgul etmek, eğlendirmek ve ciddi hiçbir şey düşünemez hale getirmek hususunda pek başarılı olmuşlardır. Bu yoldan halkı öylesine kolaylıkla yönetebilir, disipline sokabilir olmuşlardır ki artık ayrıca gizli polis örgütü gibi bir şeye de gerek duymamışlardır.[42]

Halkı beyin işlemezliği içinde tutup, düşünme gücünden yoksun kılmanın ve hayal âlemlerinde yaşatmanın diğer bir yolu onu "mukeyyifat"a (içkiye, kokaine vs.) alıştırmak ya da keyif ve zevk yoluna sokmaktır. Japonlar 1934'lede Çin'i işgal ettikleri zaman afyon üretimini ve tüketimini teşvik edici ne mümkünse her şeyi yapmışlardır; işgal ettikleri topraklardaki Çin halkları afyon kullansın da onları boyunduruk altında tutmak kolay olsun diye. Almanlar Polonya'yı işgal ettiklerinde aynı taktiği başka bir şekilde, votka içimini yaygınlaştırmak yoluyla uygulamışlardır. "Machados" diktatoryası zamanında Küba'da gizli polis örgütü, tiyatro ve sinemalarda açık saçık filmlerin ve piyeslerin oynatılmasını sağlamak suretiyle halkın oyalanmasını ve böylece devlet ve hükümet işleriyle, daha doğrusu diktatorya sisteminin olumsuzluklarıyla uğraşmasını önlemiştir.[43]

---

42 Bu konularda bkz. Gilbert Highet, *Man's Unconquered Mind*, New York, 1954, s.56 vd.

43 *Age*, s.56 vd.

Fakat hemen eklemek gerekir ki bu alanda en etkili usul, halk yığınlarını, hem ibadet hem savaş işleriyle meşgul etmek hem de beyni işlemez ve düşünemez hale getirmektir. Kişileri düşünme geleneğinden ve dolayısıyla yeni fikirlere ve yeni yaşam şekillerine yönelme olasılığından yoksun kılabilmek için, aklı ve zekâyı "dinamik" değil fakat "statik" usullerle eğitmek, örneğin daha çocukluk döneminde cansız hale getirmek gerekir.[44]

Keyfi ve Despotik İktidarlar, Kendilerini Sınırlayabilecek Güçlerin Oluşumuna Fırsat Bırakmazlar

İnsanlığın yetiştirdiği en büyük düşünürlerin başında gelen "Aristo", bundan 2500 yıl önce, *Politika* adlı kitabında, istibdat rejimlerinin ancak halkı cahil ve düşünme gücünden yoksun bırakmak, halk içinden güçlü kişiliğe sahip kimselerin ya da çeşitli yeteneklerle donatılmış "elit" bir zümrenin çıkmasını önlemek suretiyle yaşayabileceğini söylerdi.[45] Aristo'nun bu söylediklerinin doğruluğunu şeriat halkları tarihi kadar ortaya vuran başka bir örnek bulmak güçtür.

Çünkü İslamda, daha ilk anlardan itibaren iktidar için sınır çizici nitelikte olabilecek ne varsa her şey önlenmek istenmiştir. Şeriatçı zihniyet halkı sadece küçük görmekle kalmamış fakat "akıl" yoluyla iş göremez, örgütlenemez ya da iktidar uygulamasına iştirak edemez durumlarda tutmak için şeytani ne varsa her şeye başvurmuştur. İktidar bakımından rekabet yaratır korkusuyla asilzade sınıfının doğuşunu engellemekten, beyni işler niteliğe kavuşturucu eğitim sistemini önlemeye varıncaya kadar her alanda bu yol tutulmuştur.

"Elit", "Seçkin" Bir Zümrenin Oluşumuna Fırsat Vermemek Bakımından Osmanlı Padişahlarının Uyguladıkları Kurnaz Usuller

Osmanlı padişahları ve yöneticileri, iktidarı rahatlıkla kullanabilmek amacıyla "elit", "seçkin" bir zümrenin, örneğin "asilzade" sınıfının sivrilmesine de pek fırsat bırakmamışlardır.

Bilindiği gibi "elit", "seçkin" ya da benzeri sözcükler "enerjik", "varlıklı", "kültürlü" ya da "çeşitli yönleriyle (örneğin kurnazlık,

---

44 Bu konunun en yetkililerinden bir olan Dr. Benjamin Spock, *Decent and Indecent* adlı kitabında (New York, 1970, s.100) şöyle der: "Mental ability is largely developed and determined by the intellectual stimulation the individual receives throughout childhood" (Zihinsel kabiliyet, bireyin çocukluk dönemi boyunca aldığı düşünsel uyarılmalarla büyük ölçüde geliştirilir ve belirlenir).

45 Bu konuda bkz. *The Politics of Aristotle*, çev. J. E. C. Welldon, s.392 vd.

hitabet, şahsiyet vs. gibi) yetenekli" kişilerin ve zümrelerin simgesi olmak üzere kullanılır. Her toplumun yaşamında bunların etkisi büyüktür. Konuyu inceleyen yazarlara göre elit zümreler, psikoloji kanunlarının bir cilvesi olarak, süreklilik öğesinden yoksundurlar. Zamanın ve koşulların değişmesiyle birbirlerinin yerini alırlar; örneğin Batı'da Aristokrat sınıf, zamanla yerini burjuva sınıfına bırakmıştır.[46] Bu da çoğu kez bir aşama görünüşü içerisinde olmuştur: "Yeni bir elit zümre ortaya çıkarken, var olan elit zümrenin iktidar ve imtiyazlarını paylaşmak amacıyla hareket ediyormuş gibi görünmez. Bilakis, ezilen tüm sınıfların sözcüsü olarak ve kendi öz çıkarlarını değil fakat çoğunluğun çıkarlarını sağlama vaadiyle ortaya çıkar. Savaşımını sadece belli bir dar sınıf uğruna değil fakat bütün halk için yapar. Fakat başarı kazanıp da güçlendiği an, kendisiyle ittifak yapanları ya derhal ezer ya da onları pek önemsiz imtiyazlarla baş başa bırakır. Roma'daki Plebler ile Patrisyenler arasındaki çatışma ya da yakın zamanlarda feodal asıllı aristokrasiye karşı burjuvazinin giriştiği (ve galebe çaldığı) savaşım ve daha sonra modern sosyalistlerin ağır basması" bu konuda verilebilecek en güzel örneklerdir.[47]

Batı'da yeni bir "elit" zümrenin eski bir "elit" zümreye galebe çalması ve onun yerini alması demek, ezilen, sömürülen ve sefalet çeken halkların "güçlü" olana ve "varlıklıya" karşı başarı sağlaması demek olmuştur. Örneğin İngiltere'de, daha 1215'lerde lortlar, baronlar ve kontlar yani asilzade sınıfı, krala "Magna Carta"yı (ki "Büyük Ferman" diye bilinir) kabul ettirerek "Temsilsiz vergi olmaz" prensibini yerleştirmişler ve kraliyet yetkilerine ilk sınırı çizmişlerdir.

1789 Fransız İhtilali, halkı yüzyıllar boyu istibdat altında tutan ve sömüren kral, asilzade, din adamı üçlüsüne karşı burjuva sınıfının halk adına zaferi olarak kabul edilir.

Oysaki şeriat ülkelerinde ve örneğin Osmanlı Devleti'nde buna benzer bir olaya rastlanmaz. Bunun nedenlerini Francis Bacon vaktiyle şöyle özetlemişti:

> "Asilzade sınıfının bulunmadığı bir krallık rejimi (monarşi), Osmanlılarda görüldüğü şekilde, mutlaka 'müstebit' (despotik) nitelikte olur. Oysaki asilzade sınıfı, iktidarı ılımlı kılan ve halkı hükümdarın tasallutundan koruyan bir güçtür."

---

46 Bkz. Vilfredo Pareto, *The Rise and Fall of the Elites; An Application of Theoretical Sociology*, The Bedminister Press, 1968, s.36 vd.; bu konularda ayrıca bkz. Ezel Kural Shaw-C. Y. Heywood, *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, University of California, Los Angeles, 1972, s.14, 45 vd.

47 *Age*, s.36 vd.

1660-1667 yıllarında İstanbul'daki İngiliz elçiliği kâtiplerinden Paul Rycaut (miladi 1629-1700), *The Present State of the Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Halihazır Durumu) başlıklı kitabında, Francis Bacon'un bu görüşünün doğruluğunu belirterek Osmanlı padişahlarının sırf bu nedenle yani iktidarı mutlak ve müstebit şekilde kullanmak amacıyla, asilzade sınıfının oluşumuna fırsat bırakmadıklarını söyler.

Asilzade sınıfı doğmasın ve böylece keyfi iktidarlarına halel gelmesin diye Osmanlı padişahlarının başvurdukları kurnazlık, paşaları toprak ve arazi sahibi yapmamak ve onlara irsiyet yoluyla sürüp gidebilecek asalet unvanları vermemek, öldüklerinde mal ve mülklerini gasp etmek gibi usuller olmuştur. Gerçekten paşalık unvanını her ne kadar padişah dağıtırsa da paşanın "paşa"lığı kendi yaşamı süresiyle sınırlanmıştı; irsiyet yoluyla evlatlarına ya da bir başkasına geçmezdi.

Oysaki Batı'da, örneğin İngiltere'de ya da Fransa'da vs. asalet unvanı (lortluk, kontluk, baronluk vs.) yine kral tarafından tevdi edilmekle beraber, irsiyet yoluyla devam ederdi. Öte yandan asilzade sınıfı toprağa bağlı olarak oldukça bağımsız bir duruma da sahipti. Osmanlı Devleti'nde ise, biraz önce dediğimiz gibi, bunun tam aksi bir sistem cariydi; "ayan" ve "beyler", paşalar, arazi sahibi olmadıktan gayrı, kullandıkları arazi ve topraklar, aslında, padişaha ait sayılırdı; ölümleri anında bütün malları padişaha geçerdi. Bundan dolayıdır ki padişahın sınırsız iktidarına karşı kalkan işini görebilecek bir asilzade sınıfı doğmamıştı.

"İleri" Görüşlü Sınıfların Oluşumuna Fırsat Bırakılmaz;
Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın Sonlarında Bile Gericiler "İlerici" Düşmanlığı Yaparak Egemendirler

Batı'da aydın sınıfların yetişmesi ve ilerici fikirlere sarılıp halkı da yetiştirmeleri yoluyla demokratik gelişmelere gidildiği bilinen bir gerçektir. Oysaki "ilerici" nitelikte sayılabilecek görüşler, İslam ülkelerinde daima ezilmeye, yok edilmeye mahkûm kılınmıştır. İslam uygarlığının en parlak dönemini hazırlayan Mutezile sınıfı ve daha sonra el-Râzî, Farabî, İbni Sina, İbni Rüşd vs. gibi nice bilgin ve düşünür hep gerici zihniyetin melanetine kurban edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde, başlangıçtan sona kadar şeriatçı zihniyet ilericiliğin en büyük düşmanı olarak iş görebilmiştir. 1873'lerde Ahmed Midhat Efendi, "insan kuşağı" konusuyla ilgili "Darwin" nazariyesinden söz etti diye, ulemanın ve din adamlarının fetvalarıyla

dinsiz olarak ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren her türlü yayım sansüre tabi kılınmıştır.[48]

Yine bu tarihlerde *Şerif'in Hilesi* adlı bir operet hazırlayan Saffeti Beyzade Ziya Bey, "şerif" sözcüğünü "kurnaz bir köylü"nün adı olarak kullandı diye saldırılara uğramış ve bu yüzden yapıtının başlığını "Arif'in Hilesi" olarak değiştirmiştir. Söylemeye gerek yoktur ki iktidar destekçileri ve özellikle din adamları, "cahil" ve "ahmak" kertede kıldıkları köylünün "kurnaz" ve daha doğrusu "düşünme gücüne sahip" nitelikler içerisinde tanımlanmasını, tehlikeli saymışlardır.[49]

Halkın cehaletinde kendi saltanatının sırrını arayan II. Abdülhamid gibi bir padişah bu serinin utanç verici son örneklerindendir; keyfi saltanatı için özgürlükçü fikirlerini tehlikeli gördüğü Mithat Paşa'yı Taif zindanlarında boğdurtmuş, buna karşılık cahil ya da ahmak nitelikteki kişileri çevresinde tutmuştur. Ne ilginçtir ki kendi çocukları arasında en ahmak, en kafasız sayılan Ahmed Efendi'yi çok sever ve onu diğer bütün çocuklarına tercih ederdi. Halkın fazla eğitilmesinin son derece sakıncalı ve tehlikeli olduğunu söylemekten kaçınmazdı. Üniversite eğitim programlarına felsefe, siyasi ilimler ve ekonomi gibi derslerin konmasını dahi önlerdi.[50]

Bu tür ilkel davranışlar nedeniyledir ki halka dönük ve halktan yana bir yönetim, bir elit zümre görülmemiştir. Oysaki Osmanlı Devleti'yle hemen hemen aynı tarihlerde Batılılaşma eğilimine kapılan Japonya'da farklı sonuç sağlanmıştır. Çünkü Japon geleneğinde iktidar sahiplerinin halkı yetiştirme ve geliştirme istekleri yer aldıktan gayrı, "elit" zümrenin (aydınların) bu isteklere destek yaratmaları, kendilerini halkın üstünde değil fakat yanında saymaları vs. gibi güzel katkıları olmuştur.

---

48 Bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi...*, c.2, Kervan Yayınları, 1973, s.195.

49 Bu vesileyle Ebuzziya Tevfik şöyle der: "Bizde ilericilere maksatlı olarak musallat olmak, öteden beri milletimizde görülen talihsizlikler nedenleri olduğundan, bu hususta da kendisini göstermiştir." Bkz. *age*, c.2, s.211.

50 Abdülhamid'i daha henüz 16 yaşında şehzadeyken tanıyan ve onun kardeşi Fatma Sultan'ın Fransızca öğretmenliğini yapmış olan ve daha sonra Abdülhamid'in padişahlığı zamanında uzun yıllar onun yanında iş gören "Arminius Vambery"nin bu konudaki ilginç görüşleri için bkz. Arminius Vambery, "Recollections of Abdülhamid II and His Court", *The XIXth. Century and After*, c.66, 1909, s.69-88. Abdülhamid'in melaneti ve küçüklükleri için ayrıca bkz. Georges Dorys, *The Private Life of the Sultan of Turkey*, New York, 1901, s.268 vd.

Aklı ve Mantığı Donduran, İşlemez Halde Tutan Şeriat Eğitimiyle Ne İlim Yapılabilir Ne de Demokratik Ortam Yaratılabilir

Gökten inme ve akıldışı verilerin öğrenimi esasına dayalı bir eğitim sisteminden, düşünme gücüne sahip ve yaratıcı nitelikte beyinler yetişmesini beklemek abes olur. Şeriat eğitiminden geçmiş insanların dar görüşlülük ve bağnazlık bakımından neden rakipsiz olduklarını anlamak için şeriat hükümlerini gözden geçirmek yeterlidir. Şeriat eğitimi, insan kafasını sadece işlemez hale getirmekle yetinmez fakat aynı zamanda "bilimsel mantık" diye bir şey olamayacağı bilincine sürükler. Çünkü bu eğitim sisteminde "sebep" ve "illet" öğeleri arasındaki ilişkiler akılcı mantık ya da deney usulleriyle değil fakat "iman" ve "inanç" öğeleriyle anlatılmak istenir; "şeytanlar", "cinler", "Tanrı inayetleri", "cennetler", "cehennemler" vs. gibi hususlar kişinin tek düşün ölçüsü yapılmıştır. Nice sayısız örnekten bir ikisini zikretmek gerekirse; şeriata göre çorba içerken çorba çanağının ortasından değil, kenarından başlamak gerekir çünkü güya Tanrı inayeti çanağın kenarında toplanmış olup, kenarından ortasına doğru yayılıdır. Sadece çorbayı değil fakat yemeği de öyle yemelidir; yemeğin en üst katından değil fakat tepsinin kenarından başlamak gerektir çünkü Tanrı'nın inayeti kenardan başlar. Yemek veya içecek içine sinek düşecek olursa sineğin dışarıda kalan kanadını iyice batırmak ve sonra sineği çıkarıp atmak gerektir çünkü sineğin bir kanadında günah diğerinde sevap vardır. Yiyecek içecek içine düşen sinek sevap kanadını dışarıda bırakmak gibi bir idrake sahip bulunduğundan, eğer dışarıda kalan kanat iyice batırılacak olursa sevap günahı gidermiş olacaktır. Öte yandan yemek yerken örtüye dökülen kırıntıları mutlaka yemek gerekir çünkü aksi takdirde şeytan gelir ve bu kırıntıları yer. Yemeklerin üstünü kapamak gerekir çünkü aksi takdirde cinler gelir ve yemeği yer. Yemeğe başlarken tuzla başlamak ve tuzla bitirmek gerektir çünkü Tanrı inayeti buna göre ayarlanmıştır. Sol elle yemek yemek, su içmek caiz değildir çünkü şeytan hep sol elini kullanarak iş görür. Yemeği sonuna kadar bitirmek ve bitirdikten sonra parmakları yalamak gerekir çünkü aksi takdirde şeytan gelir ve çanakta ya da parmaklarda kalan yemeği yer. Gümüş veya altın kaptan su içmek doğru değildir çünkü kim içerse karnında cehennem ateşlerinin gürültüsünü duyar.

Söylemeye gerek yoktur ki bu tür şeriat emirlerini, Tanrı'dan ve peygamberden gelmiştir diye belleyen Müslüman kişi "olay" ile "sonuç" arasındaki ilişkiyi akılcı bir düşünceye vurmaz. Örneğin gümüş ya da altın kapla su içmemek gerektiğinin mantığını aramaz, arama-

ya gerek duymaz. Çünkü ona gümüş ve altın kaplardan su içmenin sakıncalı olup olmadığını gözlemli, deneyimli, mantıksal ve düzenli düşün yoluyla arama alışkanlığı öğretilmemiştir. Öğretilen şey, böyle bir davranışta bulunduğu takdirde karnında cehennem ateşinin gürültülerini duyacağıdır. Fakat bu cins kaplarla su içer de karnına söylendiği gibi ağrı girmezse, bu söylenenlerin yalan olduğunu anlayacağı ve bu nedenle dine karşı güvenini yitireceği umursanmaz çünkü nasıl olsa bunu düşünecek kafa yapısında olmadığı hesaplanır. Yine bunun gibi "oruçlu olduğu halde uyuyan bir kadına, eşinin uyandırmadan münasebette bulunmuş olması" ya da "(oruçlu bir kimsenin) hayvan ya da ölüyle (insan) cinsi münasebette bulunması" gibi hallerde "kaza orucu" tutmak gerektiği ve "inzal vuku bulmadan öpmek veya okşamaktan sonra orucum bozuldu zannıyla yemek, içmek" halinde hem "kaza" hem de "kefareti" gerektiren durumların ortaya çıkacağını öğreterek, bir yandan mantık ve insaf kurallarını tersyüz eden, diğer yandan da söz konusu güven unsurunu yok eden bir eğitimin ne sonuç doğuracağını şeriat eğitimcisi takdir edemez çünkü kendisi de bu eğitimle yetişmiştir.[51]

Oysaki yaşam kurallarını öğrenirken bu kuralların mantıksal anlamını ve amacını bilebilmiş olsa, örneğin çorbayı içerken çanağın ortasından değil fakat kenarından başlamakla dilinin yanmayacağını ve çünkü çanağın kenarlarının orta kısma nazaran daha ılık olduğunu öğrense ve yine bunun gibi altın, gümüş kaptan su içmenin israf sayılacağını ve bunun toplum ekonomisi bakımından sakıncalı olacağını bilimsel, deneysel ve düzenli düşünce yoluyla öğrense, kuşkusuz ki fikirsel gelişme yönünden hem kendisi hem de içinde bulunduğu toplum için yararlı bir hale gelebilir. Böylece yaşamını ve davranışlarını, akıl ve mantık rehberliğiyle ve gelişme ilkelerine uyarak ayarlama olanağına kavuşmuş olur; hayvan kalmak yerine insanlaşır.

Şeriat sisteminde kişinin yaşam ve düşünce tarzını şekillendiren kurallar, bilimsel, nesnel, deneysel bir düşünce mantığına dayalı değildir.

Bu nedenle Müslüman kişi, aklen ve fikren olumsuz, kötü ve hatta kendi çıkarlarına ya da insanlık haysiyetine aykırı olan her şeyi, akıl ve mantık terazisine vurmadan kör bir imanla benimser. Bundan dolayıdır ki 1.400 yıl boyunca kendisini kul olarak görmekte sakınca

---

51 Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayımlanan bu vb. sayısız şeriat hükümleri için bkz. 12 ciltlik *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı*...; ayrıca yukarıdaki hususlar için bkz. *Diyanet Dergisi*, c.11, sayı 6, Kasım-Aralık 1972, s.339-340.

bulmamıştır. Bundan dolayıdır ki kölelik denen ve insan haysiyetiyle bağdaşmaz olan bir kuruluşu sürdürmüştür. Bundan dolayıdır ki vicdan sesine aldırış etmeyerek müşrikleri öldür emirlerine uymayı ya da "kâfirlere karşı cihadı" fazilet bilmiştir. Bundan dolayıdır ki 1.400 yıl boyunca birbiri ardına gelen ve hiç bitmeyen istibdat rejimlerine boyun eğmiştir.

Dogmatik ve Skolastik Temele Dayalı Eğitim Sistemi

İslamda eğitim, düşünce özgürlüğüne olanak tanımayan ve düşünme gücünden yoksun kafaları yetiştirmekten başka amacı bulunmayan bir sisteme dayalı olarak süregelmiştir. Bu sistem sadece "Tanrı'nın gazabı" ya da "cehennem ateşleri" vs. gibi korkutma usulleriyle değil fakat şeriat dışında gerçek aramaya yeltenenlerin "kâfir" sayılıp öldürülmeleri yoluyla 1.400 yıl boyunca yaşayabilmiştir. Eski Yunan kaynaklarından yararlanmak suretiyle "İslam uygarlığı" diye bilinen ve pek kısa süren dönemin yaratıcıları dahi, sırf bu korkuyla, bir yandan şeriat yolundan ayrılmıyorlarmış gibi görünürlerken (yani dogmacılığa taviz verirlerken) diğer yandan söz konusu kaynakları taklitten (yani skolastikçilikten) başka bir iş görmemişlerdir. Fakat her şeye rağmen şeriat zihniyetinin bağnaz kayalarına çarpmaktan kurtulamamışlar ve kısa zamanda yok kılınmışlardır. Bu nedenledir ki 250 ya da 300 yıl gibi (ve o da biraz olsun açık görüşlü sayılan halifeler sayesinde) çok kısa süren İslam uygarlığı son bulmuştur.

"Hüccetül İslam" diye yüceltilen "Gazali" gibi imamlar bu olumsuz sonucun başlıca sorumlularındandır. Özellikle "Gazali" ya da "İbni Teymiyye" gibi şeriatçı azılılar yüzündendir ki medrese eğitimi, *Kur'an* dışında ilim yapmanın kâfirlik olduğuna inanmış "fanatik" yeni kuşaklar yetiştirir olmuştur. Bilindiği gibi Gazali ve benzerleri, şeriatın yasak alanına giren hususların araştırma, tartışma ve öğrenim konusu olamayacağını, *Kur'an* ve hadis ilmi dışında ilim yapılamayacağını, her türlü gerçeğe ancak şeriat yoluyla varılacağını savunmuşlardır. Bunu yaparlarken bir yandan Eski Yunan bilginlerine, örneğin insanlığa en büyük hizmeti dokunmuş bulunan Aristo gibi düşünürlere bilgisizlik ve dinsizlik damgasını vurmuşlar, diğer yandan da "Aristo", "Eflatun", "Galen", "Hipokrat" vs. gibi Eski Yunan kaynaklarından yararlanmış bulunan İslam bilgin ve düşünürlerini (örneğin el-Râzî, Farabî, İbni Sina, İbni Rüşd vs.) küfür yağmuruna tutmuşlardır. Bu dehşet havasından yılmış olaraktır ki İbni Hal-

dun gibi ünlüler, özgür düşünce ürünü sayılması gereken felsefenin şeriat için büyük tehlike olduğu görüşünü belirtmiştir. Bundan dolayıdır ki İslamda eğitim sisteminin temel taşı "Gerçeklere ancak şeriat yoluyla gidilir" formülü olmuştur ki bu yüzden insan beyni "statik", "atıl" nitelikte kalmış, yeni hiçbir bilimsel gerçeğin bulunmasına ya da yeni fikirlere gidilmesine imkân bulunamamıştır.[52]

Oysaki Batı dünyası, her ne kadar ortaçağ boyunca dogmalar bataklığında çırpınıp durmuşsa da yine de Eski Yunan ve Roma felsefesinden sınırsız şekilde yararlanmak ve hatta bu felsefeyi dine araç etmek suretiyle hem bir yandan ilkel din anlayışını düzeltmek hem de düşünme gücüne sahip beyinler yetiştirmek, kişileri özgürlük ve haysiyet bilincine eriştirmek gibi mutluluklara ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Eğitim Sisteminin Akılcı Düşünceyi Reddeder Niteliği Hakkında; Askeri Okullarda Bile Eğitim Sisteminin Din ve İbadet Konularına Ağırlık Verir Nitelikte Oluşu

Osmanlı Devleti'nde gerek saray eğitimi ve gerek saray dışı medrese eğitimi özgür düşünme olasılığını ve yaratıcı zekâyı kökünden yok eder niteliktedir. Hangi konuda olursa olsun tartışmak, soru sormak, sentez yapmak, felsefi bilgiler okutmak yasaktır.[53] Devlete yönetici elemanlar yetiştirmek amacıyla iş gören saray eğitimi, bu yüzden bilgisiz, beceriksiz, miskin kişilerin devlet çarkında görev almalarına neden olur.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde uygulanan eğitim sistemiyle ilgili olarak "Paul Rycaut", bu sistemdeki ilkelliklerden söz ederken din, edebiyat ve matematik gibi alanlar dışında kalan bilimlerin okutulmadığını, fizik, metafizik ve matematik derslerinin Batı üniversitelerindeki seviyenin pek altında tutulduğunu, coğrafya öğreniminin dahi doğru dürüst yapılmadığını, güvenilir bir harita bulunmadığını, imparatorluk işlerinin yarım yamalak yetişen bilgisiz kişiler elinde ve çoğu kez yıldızlardan anlam çıkarılmak suretiyle görüldüğünü, ulema diye bilinen sınıfın bilgi denen şeyden habersiz bulunduğunu açıklar.[54]

---

52 Bu konuda Halil Totah adındaki bir yazarın şu kitabına bakınız: Khalil A. Totah, *The Contribution of the Arabs to the Education*, New York, 1962.

53 Bkz. İlhan Başgöz-H. E. Wilson, *Educational Problem in Turkey*, New York, 1968, s.11 vd.

54 Paul Rycaut, *age*, s.32 vd.; ayrıca bkz. Barnette Miller, "The Curriculum of the palace School of the Turkish Sultan", *The Macdonald Presentation Volum*, New York, 1968, s.305-324.

Orduya eleman yetiştirirken dahi esas itibariyle din eğitimi ön planda tutulmuştur. 1834'te kurulan Harbiye'de öğrenim programının başına dua ve ibadet usulleri, Arapça ve gramer dersleri konmuştu. Bunlar yanında biraz matematik ve biraz da savaş tekniği okutulurdu. Ulema sınıfı, diğer devlet okullarında olduğu gibi, askeri okullarda da din eğitimine ağırlık verilmesini uygun bulmuştu. Hem de öylesine ki 1838'de İstanbul'daki Fransız ataşemiliterinin hazırladığı bir rapordan anlaşıldığı üzere, Harbiye Okulu öğrencileri, dua ve ibadet işleriyle uğraşmaktan dolayı doğru dürüst ders yapmaya vakit bile bulamamaktaydılar.[55] Bu tarihten bir yıl sonra, 1939'da aynı okulu ziyaret eden İngiliz elçisinin anıları da aşağı yukarı bu merkezdedir.[56]

Ordunun teknik bilgisini sağlamak maksadıyla Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden getirtilen yabancı uzmanların müspet eğitim yoluyla öğretmeye çalıştıkları bilgilerin, şeriat eğitimi yoluyla yok olup gitmesine ve ordu mensuplarının gerici zihniyetle yetişmiş olmalarına şaşmamak gerekir.

Her ne kadar 19. yüzyılın sonlarına doğru gizli örgütlenmeler halinde istibdat yönetimine ve özellikle II. Abdülhamid saltanatına karşı tepki gösterenler ilk kez Askeri Tıp Okulu öğrencileri arasından çıkmışsa da onlar dahi gerçek anlamda özgürlük kavramından habersizdiler; şu bakımdan ki hemen hepsi şeriatın, özellikle *Kur'an*'ın her alanda en "katıksız" şekliyle uygulanması özlemi içerisindeydiler.

Şeriat Eğitimiyle Yetişmiş ve Akılcılıktan Yoksun Bırakılmış İnsanlara Her Şeyi Kabul Ettirme Kolaylığı

Şeriat eğitimiyle yetişmiş ve şeriat ruhuyla beslenmiş kimseler için şeriat dışında ne bilimsel ne de ahlaksal gerçek diye bir şey söz konusudur. Ne ki şeriattan çıkmadır, gerçek olan odur; velev ki akla aykırı olsun. Öte yandan müspet akıl yoluyla bulunan bilimsel ya da ahlaksal veriler ancak ve ancak şeriata uygunlukları kanıtlandıktan sonra makbuldür yani şeriat kalıplarına uydurulmak şartıyla her şey, her davranış, her düşünce "gerçek" sayılmalıdır. Örneğin "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" şeklindeki bir emri akılcı düşünce ahlaki bulmaz ve uygulamaz çünkü insan denilen varlığın dilediği her

55 Fransız askeri ataşesi "Anselme"nin 12 Haziran 1838 tarihli bu raporu için bkz. A. Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II", *Asian and Africain Studies*, c.7, 1971, s.13-39.

56 İngiliz Elçisi Ponsonby'nin bu konuda İngiltere başbakanı "Palmerston"a yazdığı 27 Mayıs 1939 tarihli yazı için bkz. Levy, *age*, s.37.

dinsel inanca (başkasına zararlı olmamak kaydıyla) sarılabileceği mantığına dayalıdır.

Ne var ki şeriat eğitimiyle yoğrulmuş beyinler için bu tür bir "öldür" emri geçerlidir ve hatta kutsaldır çünkü *Kur'an* bunun böyle olmasını istemiştir. (Tevbe Suresi, ayet 5) Yine bunun gibi akılcı düşünce kölelik diye bir şey kabul etmez çünkü bunun insan şahsiyetinin haysiyetiyle bağdaşmadığına inanmıştır. Oysaki şeriat eğitiminden geçmiş kimseler için, kölelik doğal bir kurumdur çünkü bunun böyle olduğunu *Kur'an* ortaya vurmuştur. (Nahl Suresi, ayet 75)

Bu tür örnekleri sayısız şekilde çoğaltmak mümkündür. Bundan çıkan sonuç şudur ki akla, vicdana ve ahlaka ters düşen şeyleri, şeriatçı kafalara kabul ettirmek kolaydır.

Mithat Paşa'nın Şeriat Kaynaklı "Meşveret Sistemi"ni Destekleyenler, Aynı Kaynağa Dayalı Olarak II. Abdülhamid'in İstibdadını Meşru Göstermeye Çalışırlar

Geçen yüzyılın sonlarına doğru "meşrutiyet" sistemini getirmeye çalışanlar, bu gayretlerini özellikle *Kur'an*'a dayatmışlar. Örneğin Mithat Paşa'nın getirmek istediği, "meşveret" usulünü, *Kur'an*'ın "İşlerin görülmesinde onlara danış" ya da "aranızda uygun bir şekilde anlaşın" şeklindeki ayetlerine (Âl-i İmrân Suresi, ayet 159; Nisâ Suresi, ayet 59; Talâk Suresi, ayet 6) ve bu konudaki hadislere dayalı olarak desteklemişlerdir. Bunu yaparlarken akılcı bir yol seçmemişlerdir. O kadar ki kendilerine dayanak edindikleri bu hükümlerin hangi amaçla ve ne vesileyle konduğuna dahi aldırış etmemişler, her ne olursa olsun kendi işlerine gelir gördükleri için benimsemişlerdir. Mithat Paşa ve Namık Kemal gibi, zamanın en "aydın" bilinen kimseleri dahi bu hükümlerin gerçek anlamlarını araştırma gereğini duymadan hareket etmişlerdir. Hem de bu taktiği, "parlamento" ya da "Kanunu Esasi" cinsi "modern" kuruluşların memlekete gelmesini önlemek için *Kur'an*'ı kalkan gibi kullananlara karşı uygulamak istemişlerdir.

Ne var ki bunu yaparlarken, dünya işlerini akılcı yoldan değil fakat şeriat verileriyle çözümlemenin kendilerini ne gibi çıkmazlara ve tehlikeli vadilere sürükleyebileceğini hesap etmemişlerdir.[57] Çünkü "meşveret" usulünü yerleştirmek üzere öne sürdükleri *Kur'an* ayetlerinin anayasa ya da siyasal hukuk alanında (örneğin devlet işlerinin

57 Bu örnekler için bkz. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, Mc. Gill University Press, 1964, s.234.

halka ya da halkın temsilcilerinden oluşmuş parlamentoya danışılması gibi hususlarda) kendilerine yardımcı olabilecek bir yönü yoktu. "Meşveret" sistemini öngörüyor diye sarıldıkları bu hükümler, esas itibariyle özel hukuk alanında konmuş şeylerdi; örneğin Talâk Suresi'nin 6. ayetinde, hamile karısını boşamak isteyen erkeğin, çocuk konusunda karısıyla danışarak bir karar alması bildirilmiştir. Âl-i İmrân Suresi'nin 159. ayetinde ise, Uhud Savaşı vesilesiyle "... iş hakkında onlara danış fakat karar verdin mi Allah'a güven..." diye yazılıdır ki bilindiği gibi o olaya mahsus olmak üzere savaş taktiğinin saptanması hususunu kapsar ve aslında "danışma" işlemini bile geçersiz kılacak niteliktedir. Nitekim Muhammed, Uhud günü "meydan savaşı mı verilsin yoksa savunma taktiği mi izlensin?" konusunda ashabından bazılarıyla görüşmüş fakat sonunda yine kendi bildiği gibi yapmıştır.

Ama kuşkusuz ki şeriat eğitimiyle şartlandırılmış bir "aydın" sınıfın bu tür davranışına karşı, fanatik ve bilgisiz halk yığınlarının yapabileceği bir şey yoktu.

Ne ilginçtir ki meşrutiyet rejimini getirmek amacıyla başvurulan bu aynı şeriat hükümleri, II. Abdülhamid'in keyfi ve müstebit yönetimini "meşru" göstermek için kullanılmak istenmiştir. Nasıl ki yüzyıllar boyunca *Kur'an*'ın, "Ey inananlar... Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz... onun halini (çözümünü) Allah'a ve peygambere bırakın" (Nisâ Suresi, ayet 59) şeklindeki ayetleri yanında "60 günlük istibdat bir saatlik asayişsizlikten daha iyidir" ya da "Başınızda bulunan kişi üzüm çekirdeği kadar beyinli bir Habeşi dahi olsa ona itaat edin" ya da "İktidarı kötüye de kullansa iktidar sahibine boyun eğin" şeklindeki nice hükümler İslam yöneticilerine temel malzeme işini gördüyse, Osmanlı döneminin kurnazları için de aynı işi görmüştür.[58]

Şeriat Dışında "Meşru" ve İtaat Edilmesi Gereken Başkaca Bir Düzen Olmadığına İnanmış Toplumlara, Demokratik Olmayan Rejimleri ve Hatta Yabancı Egemenliğini Kabul Ettirme Kolaylığı

Şeriat dışında hiçbir gerçek bulunmadığına ve şeriatın kapsadığı her şeyin kutsal olduğuna inanan ve kişi özgürlükleriyle, insan şahsiyetinin haysiyetiyle bağdaşmaz nitelikteki emirleri ve kuruluşları Tanrısal sayan toplumlar için demokrasi, hayal edilemeyecek kadar

58 *Age*, s.234.

yabancı bir şeydir. Bundan dolayıdır ki 1.400 yıl boyunca hiçbir dönemde ve hiçbir İslam ülkesinde demokrasiye benzer bir deneme söz konusu olmamıştır. Demokrasi denemesi ancak şeriattan uzaklaşma sayesinde olabilmiştir ki o da Atatürk'ün yarattığı laik Türkiye Cumhuriyeti'yle kendisini göstermiştir.

İslam ülkeleri halkları, şeriatın meşru kıldığı mutlakıyet rejimlerine koyun sürüleri gibi boyun eğmekle kalmamışlar fakat yabancı egemenliği altında yaşama alışkanlığına bile katlanmışlardır. Akıl çağına ve kültür olgunluğuna sokulmayan İslam ülkeleri halkları, topyekûn bir saflık içerisinde ve din bezirgânlarının elindeki şeriat tuzağına kapılmış olarak her şeye kanar, her şeye inanır, her şeye "evet" der olmuşlar, bu nedenle kendi yöneticileri tarafından sömürülüp gitmişlerdir. Halifeler ve padişahlar ve şeyhler için, din adamından fetva almak suretiyle bu sömürüyü sürdürmek pek kolay olmuştur.

Fakat bu aynı kolaylıktan yabancılar da yararlanmasını bilmişlerdir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru "Sava Paşa" adındaki bir Osmanlı paşasının, koloni sahibi yabancı devlet yetkililerine verdiği tavsiye şudur:

> "Müslüman halk yığınlarının ayaklanmalarını önlemek ve direnişe geçmelerini engellemek için uygulamak istediğiniz tedbirlerin İslama, Muhammed'in emirlerine aykırı olmadığını onlara anlatınız. (Bu hususta İslam hukukçularından yararlanınız çünkü) İslam hukukunu bilenler bakımından bunu yapmak hem mümkün hem de pek kolaydır."[59]

"Sava Paşa"ya göre Batı uygarlığını Asya ve Afrika'daki Müslüman halklara götürmenin en etkin yolu "Batı kanunlarını İslama uygunmuş gibi tanıtmaktır".[60] Daha başka bir deyimle, Müslüman halklarını koloni şeklinde kolaylıkla yönetebilmenin yolu, bu yönetimi şeriata uygunmuş gibi göstermektir ki bu denemeyi "Napolyon Bonapart", 19. yüzyılın başlarında yani Sava Paşa'dan çok önce, Mısır'da büyük bir başarıyla yapmıştır. Gerçekten de "Ben dinlere inanmıyorum" diyen Napolyon, Mısır'ı işgal ettikten sonra, üç yıl boyunca, kendisini "iyi" bir Müslüman ve Müslümanların en büyük dostu ve Hıristiyanlığın düşmanıymış gibi tanıtmak ve çıkardığı emirnameleri Müslüman din adamlarına fetva şeklinde yayımlatmak su-

59 Bkz. Savvas Pacha, *Étude Sur la Théorie du Droit Musulman*, c.1, bölüm 2, Marchal et Billard, Paris 1898, s.9.

60 *Age*, s.10.

retiyle hiçbir direnmeye, hiçbir güçlüğe rastlamadan egemenliğini sürdürmüştür. Zavallı ve saf Mısır halkı neredeyse onu "mehdi" diye kabul edecekti.

Nasıl ki "Napolyon Bonapart" Mısır halkını, Müslüman din adamı aracılığıyla ve din yoluyla kandırabildiyse, İngilizler de Hindistan'daki Müslüman halkları, aşağı yukarı aynı şekilde uyutabilmişlerdir. İngiltere'nin Hindistan'ı işgal olayını Hint halkına kolayca kabul ettirmesi ve Hint Müslümanlarını İngiliz yönetimine boyun eğdirtmesi, Müslüman din adamlarının fetvalarıyla mümkün olmuştur. Bu fetvalarda halka yabancı yönetimine karşı ses çıkarmamaları ve ayaklanmamaları bildirilmiştir.[61]

Geçen yüzyılın sonlarına doğru Alman İmparatoru "Kaiser" de aşağı yukarı aynı kurnazlıklarla ve daha doğrusu İslama övgüler yağdırmak ve II. Abdülhamid'i yüceltiyor görünmek suretiyle başarılı sonuçlar almış, örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nu İngilizlere karşı kışkırtmıştır. Tanınmış bir Alman yazarı, 1906'da şöyle yazıyor:

> "Güçler dengesinde bize ağırlık kazandıracak ve bir dünya savaşı çıktığında bize yarar sağlayacak olan bir faktör vardır ki o da İslamdır."[62]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra memleketin her tarafı yabancı işgallere uğradığında milli egemenlik savaşını sürdüren Atatürk'e karşı, Osmanlı padişahının, "Dürrizade" adındaki din adamının fetvalarıyla Türk halkını şeriat yalanlarıyla kandırıp nasıl kışkırttığını ve nasıl Yunan işgallerine karşı savaşmaktan vazgeçirmeye çalıştığını hep biliyoruz.

Ne ilginçtir ki yabancı devletlerin kolonisiyken bağımsızlıklarına kavuşan bu ülkelerin kendi yöneticileri, aynı din taktiğini kendi halklarına uygulayarak saltanat sürmekten geri kalmamışlardır.

İslam Ülkelerinde Eğitim ve Öğrenim Sistemleri, Hiçbir Zaman "Akılcı" Düzeyde Olmadı

İslam uygarlığının zirve noktasına eriştiği söylenen dönemlerde dahi, eğitim ve öğrenim belli ve çok dar bir sınıfın tekelinde kaldı;

---

61 Bu konuda bkz. Sir W. W. Hunter, *The Indean Musulmans. Are They Bound in Conciounce to Rebel Against the Queen?*, Londra, 1871; ayrıca bkz. E. E. Calverley, "The Fundamental Structure of Islam", *Journal of the Rotal Central Asian Society*, c.26, Londra, 1939, s.280-302.

62 Bu alıntı için bkz. Arminius Vambery, "Pan Islamism", *Nineteenth Century and After*, c.60, 1906, s.546-556.

halka inmedi ve yayılmadı.[63] Halkın eğitilmesinden kaçınıldı ve daha doğrusu korkuldu. Fakat eğitim ve öğrenim görmüş olan sınıf (örneğin ulema) dahi, sadece medrese usulüyle yani çoğu kez felsefe ya da kelam gibi akli ilimlere yer vermeyen usullerle ve *Kur'an* dışında bilimsel gerçek bulunmadığı inancıyla yetiştirilmiş olduğundan bilgisiz, hoşgörüsüz ve halka düşman bir sınıf olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfı bunun tipik bir örneğidir.

Ulema Sınıfının Bilgisizliği, Dar Görüşlülüğü ve Halka Düşmanlığı

Ulema sınıfı, bilindiği gibi, başlı başına bir sınıf olarak II. Mehmed zamanında kurulmuştur. Her ne kadar ulema sözcüğü ("âlim"in çoğulu olarak) "bilginler" karşılığı kullanılırsa da bu bilginlerin, gerçek anlamda bilimle ilgileri pek olmamıştır. Şu bakımdan ki bir kere yetişmelerini sağlayan eğitim sistemi -ki medrese sistemiydi- çoğu zaman akılcı ilimlere yer dahi vermemiştir. Örneğin 17. yüzyılda medreselerden felsefe, hatta riyaziye gibi dersler kaldırılmıştır. Öte yandan başlıca görevleri toplumu din bilgileriyle eğitmek üzere şeriatın araştırıcılığını yapmak ve şeriat esaslarının uygulanmasında (özellikle yargılama konusunda) rol oynamaktı. Esasen başlangıçta ulema, orduda bir tür yargıç niteliğiyle iş görmek üzere görevlendirilmişlerdi. 15. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar padişaha bağlı yani her türlü bağımsızlıktan uzak kalmışlardır.

Ulema sınıfı, yeniçeriler gibi devşirme yoluyla değil fakat Müslüman asıllı unsurlardan oluşurdu. Yeniçeri sınıfı, İmparatorluğun Hıristiyan ahalisinden (genç çocuklar olarak) toplanırken, ulema ve diğer din adamları sınıfı, doğrudan doğruya Türk ya da Arap asıllı ahaliden toplanırdı. Devletin kaderi üzerinde oldukça etkin olan şeyhülislam bu sınıftan çıkardı. Her ne kadar ulemanın ve şeyhülislamın zaman zaman padişaha karşı bazı hallerde direnir oldukları görülse de genellikle onun iradesine (velev ki bu irade şeriata aykırı düşsün) uygun fetvalar vermeleri gelenek olmuştur. Halka karşı düşmanlık konusunda ise bu gayretkeşliği son noktasına götürmüşlerdir. Halkın kafasının aydınlanmasına, halkın müspet eğitimden geçirilmesine karşı en ziyade ayak direyenler onlardır. İçinden çıktıkları halkı, daha doğrusu Anadolu Türklerini, her zaman için küçük gören ve ezen zihniyetin temsilcileri de yine onlardır. Daha başka bir deyimle devlete en fazla hizmeti dokunan kimseler, devşirme yoluyla yetiştirilen Hıristiyan asıllı unsurlar arasından çıktığı halde (örne-

63 Khalil A. Totah, *age*, s.95 vd.

ğin Sokollu gibi), devlete ve Türk toplumuna en büyük kötülükleri yapanlar, kökeni itibariyle Türk ve Müslüman asıllı ulema sınıfından çıkmıştır.[64]

"Millet Egemenliği", "Özgürlük" ya da "Eşitlik" Gibi Sorunlarla Halkın Aydınlatılmasından Kaçınan Zihniyet

Şeriat devleti uygulamasında halkın kafa yapısını ve zekâsını geliştirmek diye bir amaç söz konusu olmamıştır. Eğitim sistemleri akılcı düşünceye sahip insan tipi yetişmesini sağlayacak şekilde ayarlanmamıştır; aksine, düşünemeyen insan yetiştirmek üzere ayarlanmıştır. Çünkü korkulmuştur ki akıl geliştikçe ve kişilerdeki düşünme yeteneği pekiştikçe iman zayıflar, din verileri konusunda şüphecilik artar ve sonunda din ve devlet ortadan kalkar. Bundan dolayıdır ki Gazali gibi ünlüler, değil sadece felsefe gibi insan zekâsını eleştiriciliğe, yaratıcılığa sürükleyen bilimsel eğitimi, "matematik" gibi teknik konuların dahi derinlemesine okutulmamasını isterlerdi.

Halkın hiçbir şekilde aydınlatılmaması, zifiri bir karanlık içinde tutulması, belli konuların ve sorunların halk yığınlarınca anlaşılamayacak şekilde ele alınması geleneği, Osmanlı Devleti zamanında da öylesine benimsenmişti ki 18. yüzyılın sonlarına doğru Reisül-küttâb (Dışişleri Bakanı) "Ahmed Atıf Efendi", 1798'de yani Fransız İhtilali'nden on yıl sonra hazırladığı bir raporunda, bu ihtilalin temelinde yatan fikirlerin, Batı dünyasında halkın anlayabileceği şekilde ve dilde ele alınıp tartışılmış olmasını yermekteydi. Yermekle de kalmıyor fakat bir de bunu yapmanın suç olduğunu ekliyordu. İhtilal felsefesinin temsilcilerinden olan düşünürleri dinsiz ve Tanrısız olarak damgalarken şöyle diyordu:

> "Jean Jacques Rousseau, Voltaire ya da benzerleri gibi ünlü dinsizler... peygamberleri ve hükümdarları kötüleyen ve küçülten kitaplar yayınlamışlardır... Bu kitaplar alaylı ve halkın anlayabileceği dille hazırlanmış şeylerdir. Bu tür yayınlarda yenilik zevki bulan halk, hatta kadınlar ve gençler, bu konulara karşı yakın bir ilgi gösterdiler ve bu yüzden (bu toplumlarda) sapıklık ve zındıklık alabildiğine arttı..."[65]

---

64 İlhan Arsel, *age.*

65 Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarihi Vekâyi Devlet'i Aliyye*, s.119.

Söylemeye gerek yoktur ki bu satırlar, halkın kör cehalet içerisinde tutulmasını nimet sayan şeriatçı zihniyeti yansıtmaktaydı.

Halkı Eğitmek, Özellikle İslamın "Cihat" ve "İktidara İtaat" Emirlerini Belletmek Bakımından Gerekli Sayılır

Birbirini izleyen ve sonu gelmeyen yenilgiler karşısında Batı ülkelerinin her bakımdan üstün olduğu gerçeği, yavaş yavaş Osmanlı'nın kafasına balyoz gibi inmeye başlar. Bütün bu felaketlere son vermek için ne yapmak gerektiği akılları kurcalamaktadır. Ne var ki aklı kıt şeriatçının düşündüğü odur ki yenilgiler "iman" azlığından doğmaktadır; asker, Tanrı adına ve dini yaymak uğruna ölümü göze almayı unutmuştur; bu nedenle düşmandan kaçmaktadır. Oysaki gerek yeryüzünde ve gerek ahirette mutluluğa erişmenin tek yolu "cihat"tır. Halk yığınlarına belletilmesi gereken şey de budur.

> "Cenabı Hak bizi Müslüman yaratmış olduğundan cihat ve kazanın bizi iki dünyada (esenliğe) kavuşturacağını bildirmiştir. Kılıcımız keskin ve atımız yürürken, bir alay kılıcı kesmez ve atı yürümez rezilden (düşmandan) kaçıyoruz... Aramızda anlaşamamazlık, çekememezlik ve (Tanrı) emirlerine riayet etmemezlik olduğundan Cenabı Hak isyanımızın cezası olarak Moskof taifesini üzerimize musallat etti. Hıristiyanlar bugün devletimize 'cenaze' diyorlar..."[66]

Batı ülkeleri ve Rusya karşısında yenilgiler arttıkça ve bu yenilgileri Tanrı'nın "gazabı" şeklinde göstermenin yararsızlığı anlaşıldıkça, Osmanlı yöneticileri ve ulema ne yapacaklarını şaşırırlar. Akla gelebilen tek şey, askerin ve halkın din bilgisinin ve eğitiminin zayıflığıdır. Eğer şeriat eğitimine hız verilecek olur ve böylece halk ve asker sınıfı, Tanrı'nın kendilerine cihat görevini yüklediğini ve bu görevi başarıyla görebilmek için körü körüne itaat gerektiğini öğrenecek olursa, bütün sorunlar çözümlenmiş olacaktır. O halde yapılacak şey halkın ve askerin cehaletini gidermekti. Şunu belletmek gerekirdi ki İslam devleti olarak Osmanlı Devleti'nin en büyük sorumluluğu kâfirlere karşı cihat açmak ve "İslam üstün gelene kadar" savaşmaktı. "Bunun temeli de emirlere itaat olduğu halde halkı cehalet istila etmiş olduğundan haddini bilmezler çoğalmıştı." Ve işte

66 Bu sözler, 1826'da ve Sultan III. Selim zamanında, disiplin düzeni bozulmuş olan orduyu yola getirmek maksadıyla Serdar Ekrem Yusuf Paşa tarafından söylenmiştir. Bkz. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.357.

bu nedenle orduyu nizam altına almak ve halkın cehaletini gidermek için, din eğitimine ağırlık vermek koşuldu. Bu amaçladır ki hicri 1241'de imamı azamın ünlü öğrencisi İmam Muhammed'in *Siyer-i Kebir* ve ayrıca *Mesail-i Cihat* adlı kitapları "Hoca Münip Efendi" tarafından Osmanlıcaya çevrilerek birer nüshası kitaplıklara, ocaklara ve Şeriye Mahkemeleri'ne gönderilir. Ne var ki ocaklılar yeniçerilere haber göndererek "Sakın bu kitaplara kulak asmayın, ocağın kanunundan şaşmayın" derler.[67]

Görülüyor ki Osmanlı Devleti için bütün amaç, askerleri ve halkı, korkusuzca ölümü göze alacak şekilde din savaşlarına hazırlamaktı; eğitimin sadece bunu sağlamak için ve bu nitelikte olması gerekirdi.

Önce Din Eğitimi ve Sonra Belli Bir Meslekte Yetişmek İçin Gerekli Eğitim; Din İcapları, Dünya İşlerinden Daha Önemli

Cevdet Paşa Tarihi'nin son cildine ekli bir padişah fermanı vardır ki halk eğitimiyle ilgilidir ve şöyledir:

> "Cümleye malumdur ki Muhammed ümmetindenim diyen (her kişi) önce dini akidesini öğrenecek, sonra da geçimini kazanmak için bir meslekte yetişecektir. Dini icapları öğrenmek, dünya işlerinin hepsinden önemli olduğu halde, bir zamandan beri halkın çoğu, analarının ve babalarının günahı olarak cahil kaldıkları gibi, evlatlarını da cahil bırakmakta ve âleme rızk dağıtan Tanrı'ya güvenmeyerek hemen para kazanma hırsına düşüp çocukları beş altı yaşında okullardan alıp çıraklığa veriyorlar... Zaferlere erişemeyişimizin başlıca nedeni halkı cehaletin kaplamasıdır..."[68]

Görülüyor ki eğitim siyasetinin temelinde yatan düşünce, din icaplarının dünya işlerinden önce geldiğidir. Öte yandan nasıl olsa Tanrı rızk vereceği için, din icaplarını, ibadet ve dua usullerini öğrenmeden herhangi bir mesleğe özenip, para kazanma hırsına kapılmamak gerekir.

Hemen belirtelim ki 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar Osmanlı toplumu, en önemli bir sanat dalı olan tiyatroyu dahi bilmezdi. Çünkü insanı fikren geliştirebilecek her şey gibi, tiyatro sanatı da Müslüman halka yasaklanmıştı. O zamana kadar halk için başlıca meşgale sirk cinsi gösterileri izlemekti. Cevdet Paşa 1816 yılının

67 *Age*, c.2, s.383.
68 *Age*, s.441-442.

olaylarını anlatırken, o tarihlerde İran'dan ve Mısır'dan İstanbul'a getirilen fillerin macerasını nakleder ki Osmanlı halkının korkunç geriliğini ve batıl inanışlara saplanmışlığını, fikir seviyesinin düşüklüğünü göstermek bakımından pek acıklıdır. Bu filler Etmeydanı'nda,[69] Dikilitaş karşısında bulunan ve "Fil Damı" diye anılan yere getirilirler. Halkın en büyük eğlencesi bu filleri seyretmektir. Her gün binlerce kişi, çeşitli semtlerden gelerek bütün günü böyle geçirir. Ne var ki o sıralarda İstanbul'da birbiri ardınca yangınlar çıkar. Batıl inanışlarla yetiştirilmiş halk, bu yangınları, fillerin uğursuzluğuna vurur. Bu nedenle yetkili makamlar filleri İstanbul'dan uzaklaştırma kararına varırlar. Padişahın şeyhülislamdan aldığı fetvalarla nice insanlar "zararlıdır" mülahazasıyla şuraya buraya sürülüp dururken, bu arada filler de aynı fetvaların kurbanı olarak sürgüne yollanır ve böylece halk arasındaki dedikodular da kapanır.[70]

Halkın hoşlandığı bir de "zuhrî kolu" adı verilen ortaoyunları vardı ki halkı kültürlü değil, aksine kültürsüz, seviyesiz tutmak için düşünülmüş bir şeydi sanki. Bu oyunları tiyatro niteliğinde saymak elbette ki mümkün değildir. Tiyatro merakını ilk kez uyandıranlar gayrimüslim unsurlar olmuştur; ilk kez "Güllü Agop" (1840-1902) adında bir Ermeni İstanbul'da, Âli Paşa'dan kopardığı izinle Gedik Paşa mahallesinde, bir sirki tiyatro haline çevirip, ilk Osmanlı tiyatrosunu kurmuştur. Fransızcadan çevrilen bazı komedileri, bu arada "Fuzuli"nin *Leyla ile Mecnun* adlı yapıtını piyes haline dönüştürüp, Müslüman ahalinin tiyatro sanatına alışmasını sağlamıştır. Bir yazarımız şöyle diyor:

> "İşte Güllü Agop'un zekâsı ve himmetiyle Türkçe tiyatro yazılıp oynanabileceği, bu şekilde fiilen ve maddeten meydana çıkmıştı."[71]

Oysaki İstanbul'daki Müslüman olmayan azınlık, Avrupa'dan gelen grupların yabancı dilde oynadıkları piyes ve operaları izlemekteydi.

Anlaşılan şudur ki Osmanlı Devleti, kendi geriliklerinin ve ilkelliklerinin eğitim ve kültür noksanından, daha doğrusu yanlış bir eğitim siyasetinden doğma olduğunu anlama yeterliğine hiçbir zaman sahip olamamıştır. Batı'ya karşı her alanda yenik bulunmasına ve

---

69 Etmeydanı, günümüzde İstanbul, Beyazıt, Şehzadebaşı semtinde bulunan İstanbul Üniversitesi arkasındaki Ağa Kapısı civarındadır. (YN)

70 *Age*, s.294-295.

71 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c.2, Kervan Yayınları, 1973, s.301 vd.

Batı'yı her alanda kendisine üstün görmesine rağmen, bütün bunların nedeninin Batı'daki akılcı eğitim olduğunu anlayacak yeterliğe bir türlü çıkamamıştır.

Batı dünyası 17. yüzyılın sonlarından itibaren eğitim işini dinden ayrı kılmış ve akılcı temele dayamıştır. Oysaki Osmanlı Devleti bu tür bir akılcı eğitime hiçbir zaman yönelememiştir çünkü bunu gerekli görecek yeterlikte insanlar yetiştirememiştir.

Osmanlı Toplumunun "Aydın" ve "Halk Yığınları" Olarak Kültür Bakımından Zavallı Hali!

Bilgi ve kültür değerlendirmesinde Osmanlı toplumu her zaman için pek acınacak, pek zavallı durumlarda kalmıştır. İmparatorluğun en şaşaalı sayılan ve en geniş sınırlara sahip bulunduğu dönemlerde dahi bu zavallılık kendisini belli etmiştir.

16 ve 17. Yüzyılların Kültürsüz Ortamı

Sayı itibariyle nispeten çok fakat bilimsel ve fikirsel değer bakımından pek zavallı kertedeki yapıtlarla doludur bu 17 ve 18. yüzyıllar, Ebussuud Efendi'nin İrşadü'l-aklı's-selim ilâ mezaye'l-kur'âni'l-azim adlı *Kur'an* yorumu -ki akıldışı ne varsa her şeyi geçerli sayan görüşlerle doludur- dini yapıtların en büyüğü sayılır. Arap edebiyatı ve sözlük alanında uzmanlığıyla ün salan Ahterî Muslihuddin Mustafa Efendi'nin *Ahterî Lügati* ya da Akhisarlı Nevalî Nasuh Efendi'nin, Farsça ahlak ve tasavvuf kitaplarının bir tür çevirisinden ibaret olan *Ahlâk-ı Nevalî* ya da *Ferahnâme* adlı kitap; Dukakizâde Osman Bey'in İbni Arabşah çevirileri; Altıparmak Mehmed Efendi'nin "Molla Miskin" adında birine ait *Meâricü'n-nübüvve* adlı peygamberler tarihini Türkçeye çevirerek, diğer çevirileri de buna eklemek suretiyle yayımladığı *Nüzhet-i Cihan ve nâdire-i devran* adlı yapıtı; Taşköprüzâde Kemal Efendi'nin *Mevzuatü'l-ulûm* adlı çevirisi; Kütahyalı Hibrî-Ali Efendi'nin *Hakikatu'l-fukaha* adlı fıkıh yapıtı; Kefel'i Ebülbekâ Eyyüb bin Musa'nın *Külliyât-ı Ebûl-Bekâ* adlı Arapça lügati ve bunlara benzer şeyler, bu dönemlerin "fikir" hareketleri arasında önemli sayılan şeylerdir. Genellikle çeviri ya da lügat veya *Kur'an* yorumu şeklindeki bu yapıtlar, yazarlara o dönemin "en büyük bilginleri" unvanını sağlamaya yetmiştir.[72] Oysaki bu yapıtlardan hiçbirini "fi-

72 Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1954, s.493 vd.

kir ve düşünce ürünü" niteliğinde kabul edip değerlendirmek ya da o dönem itibariyle Batı'daki yapıtlarla kıyas etmek mümkün değildir.

Tarih, coğrafya, tıp ve riyaziye vs. gibi alanlarda yayımlanan kitaplar için de durum budur. Örneğin Evliya Çelebi'nin on ciltlik yapıtı ya da Ebü'l Fazl Mehmed Efendi'nin *Kanunü'l-ilâç ve şifaü'l-emraz li-külli'l mizaç* adlı çevirisi ya da Beyzade Mehmed bin İbrahim'in sağlıkla ilgili Arapça kitabı ya da Talatî Çelebî'nin Farsça manzum bir kitabı *Magzü'l-tıb* adıyla Türkçeye çevirdiği yapıtı ya da İbni Sellum'un Arapça olarak yayımladığı tıp kitabı ve yine Garsüddin Ahmed'in Arapçadan Türkçeye çevirdiği yapıtları ya da Mustafa bin Yusuf'un ve Tekirdağlı Katibzâde Mustafa'nın matematikle ilgili bir iki kitabı yukarıdaki listeyi belki biraz genişletir ama bilimsel açıdan hiçbir ağırlık getirmez. Oysaki bu dönemde Batı dünyası bir yandan dogmacılıktan ve diğer yandan skolastik alışkanlıklardan kurtulup akıl ve deney yoluyla ilim yapma yoluna girmiştir.

18 ve 19. Yüzyıllar

Batı bilim ve sanat alanlarında dev adımlarla ilerlerken, yeni keşifler ve gelişmeler kaydederken, nice değerli sayısız yapıt içerisinde yüzerken, Osmanlı dünyasında, özellikle 1720 ile 1820 yılları arasında, Hacı Halife Efendi gibi kimselerin *Cihânname* veya *Takvim-i Tevarik* veya *Tarih-i Çelebizâde* adlı gülünç nitelikteki tarih çırpıştırmaları ya da Zeni Zade Efendi'nin Arapça gramer üzerine yorumları ya da *Usul el Maarif* ve *Tertib el Ordu* gibi Fransızcadan çeviriler ya da Derviş Hafız Efendi'nin logaritma cetvelleri konusunda çevirdiği *Su Risalesi* adlı kitabı ya da Hüseyin Rıfkı'nın İmtihan elmühendisin adlı yabancı kaynaklardan çalınma ders kitapları ya da Ahmed Mehmed Emin Efendi'nin *Feraid el Fevaid* adlı din bilgisi kitapları ya da İsmail Efendi'nin Arap mantığına dair *El Burhan* adlı mantık kitabı ya da El-Hacı Muhammed Edip bin Muhammed Efendi'nin hac farizası konusundaki *Kitab-ı Menaşik el-Hac* adlı yapıtı ve bunlara eklenebilecek topu topu 50-60 civarında bulunan yayınlar, Osmanlı toplumunun tüm fikir yaşamı olmuştur. Bu yayınlar içerisinde insan zekâsına yararlı, insanın kültürünü, fikirsel ve ahlaksal gelişmesini sağlayıcı bir tek yapıt yoktur. Öte yandan bu kitapların çoğu da halkın anlayamayacağı dilde yani Arapça ya da Farsça olarak yayımlanmıştır.

Okumuş "Cahiller"

Denilebilir ki tarihte "millet" adını taşıyabilecek ve geniş bir imparatorluk kurabilmiş başkaca hiçbir toplum böylesine kısır, böyle-

sine boş ve böylesine kültürsüz bir yaşam içinde bırakılmamıştır. Ve asıl acıklı olanı şudur ki bilgisiz ve kültürsüz olan unsurlar sadece halk yığınları değil fakat aydın diye geçinen sınıflardı, daha doğrusu ulemaydı, okumuşlar sınıfıydı, şair, filozof ve bilgin diye yüceltilen kimselerdi. Şeriatın dışında ne bilim ne sanat ne de uygarlık olduğuna inanacak kadar dar görüşlü bu kimseler, bir zamanlar ortaya çıkan İslam uygarlığına benzeyen bir örneğin, tarihin hiçbir döneminde ve hiçbir yerinde görülmediğini, hatta Eski Yunan uygarlığının bile Abbasi dönemi uygarlığıyla boy ölçüşemeyeceğini ileri sürecek kadar gülünç durumlara düşerlerdi (Namık Kemal ya da benzerlerinin yaptıkları gibi). Hepsinin de ortak düşüncesi oydu ki şeriatın özüne bağlı kalmak, tek kurtuluş yoludur. Asıl kurtuluşun ve uygarlığa çıkmanın şeriattan uzaklaşmak olduğunu anlayacak bir fikirsel kerteye ulaşmamışlardı. Bu gerçeği anlayabilecek ilk insan Atatürk'tür. Onun sayesindedir ki akılcı eğitim yoluyla Türkiye'yi bütün diğer İslam ülkelerinin üstüne çıkaracak olan kuşaklar yetişebilmiştir.

Halkın Kültürsüzlüğünün İstibdat Rejimine Sebep Olduğu Gerçeğinin Anlaşılmaya Başlaması (19. Yüzyıl Sonları)

Halkı bilgisiz ve kültürsüz tutmanın, din ve devlet düzeni bakımından gerekli olduğuna dair yüzyıllar boyunca süregelen ve "Gazali" ya da "İbni Teymiyye" gibi ünlüler tarafından pekiştirilen inanışlara karşı ilk kez, 19. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde, bazı muhalefet sesleri yükselir. Halkı cahil tutmakla zulüm yönetimin kolaylıkla sürdürülebileceği konusu hafiften hafife işlenmeye başlar. Örneğin *Hürriyet* adlı bir gazetede "zulüm" ile "cehalet" denen şeyi ikiz kardeşlere benzeten şu satırlar oldukça ilginçtir:

> "Eğer halkın eğitimi tam olsaydı, bin yerde benzeri görüldüğü gibi, hürriyetini derhal elde ederdi. Zulüm ile cahillik, alt uzuvları yapışık doğmuş ikizlere benzer. Birinin yok edilmesi halinde diğerinin hayatı imkânsızdır. Lâkin halkı, hakkından faydalandırmak için (genel) ayaklanmayı bekleyip durmak, bir hükümete layık mıdır?"[73]

Halkın kültür seviyesinin henüz gelişmemiş olmasının halka özgürlük tanımak için engel yaratmadığını ve cahil halklara siyasi ve kişisel haklar vermekle düzenin bozulmayacağını belirten bu aynı

73 *Age*, s.301.

gazete "ve hal böyleyken niçin bu (kölelik) zinciri altında tutulmakta olduğumuzun keşfini de (kamuoyuna bırakınız)[74] diyerek oldukça kışkırtıcı bir tavır takınmıştır.

Öte yandan devletin gerçek temelinin "halk" olduğu ve halkı kalkınmayan bir devletin yok olmaya mahkûm bulunduğu gerçeği de yine bu dönemlerde, bazı devlet adamlarının zihnini kurcalamaya başlamıştır. Cevdet Paşa bu nadir kişilerden biridir. Her ne kadar devletin felaketli olaylar içinde bulunduğu bir sırada "peygamberin ayağı değmiştir" diye Şam'dan getirtilen bir taşın İstanbul halkına "uğur ve bereket" sağlayacağına dair görüşleri olmuşsa da felaketlerden kurtulmanın başlıca yolunun halkı kalkındırmak olduğuna da inanmışlığı vardı. Özellikle "fikrin" kılıçtan daha keskin, daha etkin olduğunu söylemekten çekinmez ve "Devletlere düşen şey barış zamanlarında boş durmayıp... ilerdeki savaşlara el altından hazırlanmaktır. Bu (iş) bütçenin kaldıramayacağı ve ulusun dayanamayacağı kadar bol sayıda asker ve silah toplamak suretiyle olmaz. Asıl mesele halkı kalkındırmak ve ülkeyi bayındırlaştırmaktır..." şeklinde konuşmaktan geri kalmazdı.[75]

Görülüyor ki Cevdet Paşa gibi "kültürlü" ve "aydın" diye bilinen bir kimse dahi, devletin başlıca görevinin "cihat" (savaş) olduğuna inanmıştır; halkı kalkındırmayı, halkın mutluluğu ve refahı için ya da halkı insanlık sevgisine ulaştırmak için değil fakat şeriatın öngördüğü savaşlara en iyi şekilde hazırlamak için gerekli saymıştır.

İslam Halklarını Akılcı Eğitim Yoluyla Aydınlığa Çıkarmaktan Başka Çözüm Olmadığı

Bir toplum ki gerçekleri akılcı düşün yolunda değil fakat gökten indiği söylenen dondurulmuş emirlerde arar ve "bu tür emirlere koyun gibi uyar ya da dine yatkındır" diye kendisine tanıtılan her şeye boyun kırar; böyle bir toplumun, her alanda olduğu gibi siyasal alanda da gelişmesine, olgunlaşmasına, uygar milletler kertesine ulaşmasına ya da uygar milletlerin köleliğinden kurtulmasına imkân yoktur.

"Atatürk" mucizesi bunun böyle olduğunu sergilemeye yeter. Ne var ki günümüzün laik Türkiye'sinde siyasetçisinden doktoruna, ebesine, dişçisine ve işadamına varıncaya kadar halk yığınları üzerinde siyasi, ticari, ekonomik, sosyal vs. nitelikte egemenlik kurmak

74 *Age*, s.301.
75 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, s.157.

isteyen her kurnaz, yine eski alışkanlıklara yönelmiş olarak halkı şeriat tuzağına düşürme çabasındadır; şeriat eğitimiyle halkı beyni işlemez hale sokmak ve şeriat oltasıyla balık tutar gibi tutmak. Hele siyasetçinin en büyük amacı budur; halka dindar görünmek, cami yapılsın diye arsalar sağlamak, seçim meydanlarında abdest almak, namaz kılmak, kartvizitine "imam hatip okulunu bitirmiştir" tümcesini yerleştirip nutuklar atmak ve bir yolunu bulup parlamentoya çöreklenip hayal edemeyeceği maaşlara ve imtiyazlara kavuşmak kadar tatlı ne vardır! O bunu yaparken, ekmek parası çıkarmaya çalışan doktorun, muayenehanesinin kapısına, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fetvasıyla bizde dişlerinizi çektirebilirsiniz... Muayene olabilirsiniz" şeklinde levha asması kadar doğal ne vardır ki!

Batı dünyasının bu tür ilkelliklerden akılcı eğitim yoluyla kurtulmuş olduğunu *Aydın ve "Aydın"* başlıklı kitabımızda özetlediğimiz için, burada fazla durmayacağız.

Halkı Cahil Tutanların Akılsızlığı ve Akılsızlığın Saltanatı

Yeryüzü halkları içerisinde fikirsel ve düşünsel yetenekler bakımından en geri, en atıl kertede tutulan ve bu nedenle her şeyi Tanrı hikmeti sanarak her türlü yaratıcılıktan uzak kalan şeriat halkları, İslam uygarlığı diye bilinen dönemde dahi çocuk zekâlı olmaktan kurtulamamışlardır. Osmanlı topluluğu, bu ilkelliğin bir uzantısıdır. Ne var ki şeriat eğitimi yoluyla halkı yoğun bir cehalet ortamı içerisinde tutarak itaatkâr kılan yöneticiler, bu aynı cahil ortamın insanları olarak kendileri de gerçekten akılsız, bilgisiz ve dolayısıyla hem kendi toplumlarına hem de insanlığa yararsız olmuşlardır.

"Akıl Frenk'ten, Saltanat Bizden..." Diye Övünmeyi Marifet Sanan Osmanlı Yöneticileri

Denilebilir ki Osmanlı toplumu, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren zekâ ve bilgiden yoksun ve bu nedenle yabancının aklına muhtaç yöneticilerin peşinde felaket vadilerine sürüklenmiştir. Akılcı niteliklerden yoksun yöneticiler, her işi şeriat emirlerine uyarak yapmaya çalışmışlar, bunu yetersiz ya da yararsız gördükleri ve başkaca da yapacak bir şey bulamadıkları zamanlar, halka hiç belli etmeden, yabancıdan akıl alma kurnazlığını denemişlerdir. Fakat yabancıdan akıl aldıkları her defasında sanki kendi akıllarınca ve şeriat uyarınca iş görüyorlarmış gibi davranmışlardır. Hele 19.

yüzyıl boyunca yani artık yabancının aklına her bakımdan muhtaç oldukları ve yabancı uzmanlara başvurmadan hiçbir şey yapma imkânının bulunmadığını anladıkları zamanlar, bu sahtekârlıklarını daha da büyük bir ustalıkla sürdürmüşlerdir.

Devletin iç ve dış işlerini yabancının aklına ve tavsiyelerine ya da emirlerine göre yapma zorunluluğu, Osmanlı Devleti'nin son üç yüzyıllık yaşamı boyunca gelenek haline getirdiği bir davranış olmuştur. Medrese yetiştirmesi Osmanlı kafası, bu kötü ve kötü olduğu kadar sakıncalı geleneğe, daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde yönelmiştir.

Fakat asıl göze batar şekliyle bu gelenek 18 ve 19. yüzyıllarda kendisini gösterir; hem de öylesine ki halk dilinde artık "Akıl Frenk'ten, güzellik Çerkez'den, saltanat Âli Osman (yani saltanat bizden)" şeklini alan bir slogan olur. Daha başka bir deyimle, "aklı yabancıdan al, saltanatı sen sür" örneği yaşantılarımızın veciz bir anlatımıydı bu...

Devletin en basit işlerini yabancı uzmanların öğütlerine göre yapma geleneğimizin ilginç örneklerine 18. yüzyılda, özellikle Sultan III. Mustafa zamanında rastlamaktayız. "Baron de Tott", İstanbul'da Fransız Elçiliği'nde görevli bulunduğu yılların anılarını açıklarken, bilgisizlikleri, beceriksizlikleri ve miskinlikleri yüzünden devlet yönetiminden aciz vezirlerin ve paşaların, gerek askeri ve gerek idari konularda yabancıdan nasıl akıl dilendiklerini sergiler; Fransız Elçiliği görevlilerinden (özellikle kendisinden) yararlanan bu gösteriş meraklısı Osmanlı "ricalinin", yabancının aklıyla devlet gemisini nasıl yürütmeye çalıştıklarını hikâye eder. Çeşme limanında Osmanlı donanmasının imha edilip de Rusların İstanbul surları dibine gelmelerine ramak kaldığı bir sırada padişahın ricası üzerine kendisinin (gayri resmi şekilde) komuta mevkiine nasıl getirildiğini, ordunun dizginlerini nasıl deruhte ettiğini, nasıl askerin moralini yükselttiğini ve nasıl kötü durumu düzelttiğini "Baron de Tott"un kendi kaleminden okumak gerekir. Osmanlı yöneticilerinin bilgi ve haysiyet yoksunluklarına örnek olayları onun ağzından öğrenmek gerektir. Padişahından vezirine ve komutanlarına varıncaya kadar Osmanlı idarecilerinin cehalet ve ataletine tanık oldukça, insanın Türklük adına hicap duyası gelir; kimler bu milletin başına geçebilmiş ve kimler bu ülkeyi yönetmiştir diye!

Tekrarlayalım ki Baron de Tott, Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki temsilcilerindendir. Rusların yeni ve modern silahlara sahip olmaları, o devrin son tekniğine göre topçu birlikleri kurmaları ve bu sayede Osmanlı ordusunu ve donanmasını kolaylıkla hezimete uğ-

ratmaları üzerine "Sultan III. Mustafa" tarafından topçu birliklerini bir düzene sokmak ve gerekli askeri ıslahatı yapmak maksadıyla görevlendirilir. Padişah onu bu göreve getirirken, aynı zamanda vezirlerine, komutanlarına ve diğer yetkililere emir ve talimat yağdırarak "Baron de Tott"a her hususta yardımcı olmalarını, onunla işbirliği yapmalarını bildirir. Ne var ki devletin ileri gelenlerini bir telaştır sarar: "Gâvur"dan akıl almak! Hem de böyle el âlemin gözü önünde! Onlara göre "Müslüman için bundan daha büyük günah, daha haysiyet kırıcı ne vardır ki!" Taassubun ve geriliğin bilinçaltı yarattığı utanma duygusu içerisinde ne yapacaklarını şaşırırlar. Fakat "gâvurdan" akıl almaktan başka da çare bulunmadığı için razı olurlar. Bununla beraber, bilgili ve akıllı olmasalar da son derece kurnaz oldukları için, hiç olmazsa halka (yani cahil bıraktıkları o her şeyden habersiz yığınlara) farklı görünmenin yollarını bulmakta ustadırlar. Halk kendileri için "Gâvurdan akıl alıyor" demesin diye, her bayağılığı, her küçüklüğü göze almaya hazırdırlar. Bu bakımdan yapılacak şey, padişahın emrini gizli tutmak ve "gâvurdan" aldıkları aklı kendilerine aitmiş gibi sokuşturmaktır. Bu sahtekârlıkta fevkalade başarılı oldukları anlaşılmaktadır. O haşmetli Osmanlı sadrazamlarının ve paşalarının bu çocuksu ve ilkel davranışlarının küçüklüğünü anlayabilmek için, Baron de Tott'un anılarını mutlaka okumalıyız. Bu anılarında Baron de Tott, kendisinin halka ve idarenin alt kademedeki memurlarına nasıl sadece tercümanlık yapıyormuş gibi tanıtıldığını, nasıl farklı bir görevdeymiş kanısının yaratıldığını ve aslında nasıl devletin ve ordunun yönetimiyle ilgili kararların alınmasında rol oynadığını uzun uzadıya anlatır.

Osmanlı yöneticilerinin akılsızlık ve bilgisizlik nedeniyle Türk'ü ne gülünç ne acınacak ve utanılacak durumlara düşürdüklerini anlamak için sadece Baron de Tott'u okumak değil fakat Osmanlı tarihini anlatan her yabancı kalemi, her yazarı, gelişigüzel gözden geçirmek yeterlidir.

Her işimizi gökten inme kurallara ya da yabancıdan gelme akla göre görür olmamızın nedeni, akıl denen cevheri kullanma alışkanlığından yoksun oluşumuzdur. Kendi aklımızın bağımsızlığına ve özgür düşünme alışkanlığına kavuşmadıkça ve kendimize güven duygusuna sahip olmadıkça, "gâvurdan" akıl almak ve ikinci sınıf millet olarak yaşamak doğaldı. Osmanlı Devleti, şeriat eğitimi ve zihniyeti yüzünden 500 yıllık yaşamının büyük bir kısmını bu şekilde geçirmiştir. Saplı bulunduğumuz kısırdöngüden yani yüzlerce yıl süren medrese eğitiminin nasırlaştırdığı "hazırcılıktan" ve "taklitçilikten"

sıyrılmayı ilk kez Atatürk'le, onun getirdiği akılcı eğitimle öğrenir olmuşuzdur.

Osmanlı Toplumunu Yönetenlerin Yeteneksizliği

Ünlü tarihçi Toynbee, *A Study of History* adlı kitabında Osmanlı Devleti'ni yöneten sınıfın bilgisizliğine ve kültürsüzlüğüne değinirken ilginç örnekler verir.[76] Coğrafyadan habersiz Osmanlı donanması amirallerinin Akdeniz'de "Malta" diye bir ada bulunduğunu bilmediklerini hikâye ederken şöyle der:

> "Malta adasını fethetmesi emredilen amiral, haftalarca bütün Akdeniz'i dolaştıktan sonra eli boş olarak İstanbul'a döndüğünde 'Malta diye bir ada yok' şeklinde rapor verdi. Yine 1768-1774 Rus-Türk savaşları sırasında Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmak isteyen Batılı bazı devletler, Rusya'nın Baltık Denizi'nde yeni bir filo hazırladığını ve bu filoyu Akdeniz'e indirip oradan saldırıya geçeceğini bildirdiklerinde, Osmanlı yetkilileri 'Akdeniz ile Baltık Denizi arasında irtibat sağlayacak bir deniz yoktur; bu nedenle Baltık'taki Rus filosu Akdeniz'e geçemez' mantığıyla kendilerine verilen tavsiyeleri ciddiye almadılar..."[77]

Geçen yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'yle ticaret antlaşması yapmak isteyen yabancı bir devletin İstanbul'daki elçisinin şu anıları da okunmaya değer:

> "Bakan'ın odasına girdiğimde onu sofanın kenarına oturmuş gayet sakin bir şekilde tırnaklarını çakıyla keser halde buldum. Bu önemli ameliye son bulunca ayakta bekleyen memurlarından birine bir kâğıt parçası getirmesini emretti; kesilmiş tırnak kırıntılarını kâğıda doldurdu ve sonra bunların bahçede bir köşede dikkatlice yakılmasını söyledi. Bütün ziyaretim boyunca bunun dışında başkaca bir davranışta bulunmadı; ağzını açıp bir kez olsun fikir belirtmek gereğini duymadı. Şunu hatırlatayım ki bu olay Kürdistan'da değil, İstanbul'da geçmekteydi."[78]

---

76 Arnold Joseph Toynbee, *A Study of History*, c.3, Oxford University Press, 1951.
77 *Age*, not. 4
78 Alfred de Besse, *The Turkish Empire*, Philadelphia, 1854, s.174.

Yine vaktiyle İstanbul'daki İngiliz elçisi, kendi hükümetinin "Lord Strangford" aracılığıyla Osmanlı Dışişleri Bakanı'na hediye olarak gönderdiği pusula ile küreyi Osmanlı yetkililerinin nasıl bir şaşkınlıkla seyrettiklerini anlatırken, "Öyle sandım ki" der, "bu bakanlardan hiçbiri ömürlerinde ne bir küre ne de deniz pusulası diye bir şey görmüşlerdir."[79]

1773'te Fransa'nın büyükelçi olarak İstanbul'a yolladığı "Marquis de Saint-Croix", Bosna ve havalisinden geçerken o bölgedeki Türk valisi ile yüksek rütbeli görevliler ve din adamlarıyla görüşür. Bu temas sonucu Osmanlı Devleti yöneticileri hakkında edindiği izlenimlerini Fransa Dışişleri Bakanı Lebrun'e bildiren 28 Mart 1793 tarihli mektubunda şöyle der:

> "Türk yöneticilerinin kafasına akıl yerine önyargılar koyduran ya da kamu yararı fikri yerine, kişisel çıkarlar düşüncesini oturtan ve (milletin) geleceğine karşı hayret edilecek bir ilgisizlik duygusu yerleştiren güç nedir ki acaba?"

Vardığı kanı odur ki Osmanlı toplumunu her bakımdan geri ve ilkel bırakan şey, yöneticilerinin görgüsüzlüğü, yeteneksizliği ve özellikle ulemanın ve din adamlarının korkunç cehaletidir. Buna karşılık yazar, Türk'ün nitelikleri konusunda oldukça olumlu görüşler belirtir. Yukarda sözü geçen mektubunda, Türklerin üstün kertede sağduyuya sahip olduklarını, büyük bir millet olmak üzere yaratılmış bulunduklarını fakat her şeye rağmen fevkalade bilgisiz, görgüsüz ve batıl itikatlara saplı bir yönetici sınıf (özellikle ulema ve din adamları) elinde çürümekte olduklarını ekler.[80]

Batılı Yöneticilerin Akılcılığı ve Kültürlülüğü Karşısında Osmanlı Yöneticilerinin Kültürsüzlüğü ve Akılcılığa Yabancılığı Konusunda

Osmanlı tarihini gözden geçirirken, Osmanlı padişahlarının çeşitli dönemler itibariyle kültürsüzlükleri, bilgisizlikleri ve zaman zaman gaddarlığa ya da bunaklığa varan davranışları karşısında şaşkınlıklarımızı gizleyemeyiz. "Koçi Bey"den başlayıp "Hammer" gibi tarihçilere varıncaya kadar bütün yazarlar ne derlerse desinler, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ne gibi bahane ve mazerete sığdırmaya

79 Walsh'ın *Constantinople* adlı yapıtına bakınız.

80 Ed de Marère, *Une Ambassade à Constantinople; La Politique Orientale de la Révolution Française*, c.1, Paris, 1927, s.23.

çalışırlarsa çalışsınlar, geri kalmışlığımızın nedenleri ne iman zayıflığındandır ne şeriattan uzaklaşmadadır ne padişahların işbaşında bulunmamalarından ya da divan toplantılarına katılmamalarındandır ne de yeniçeri kuruluşunun zayıflamasındandır; sadece "akılsızlıktandır". Kanuni Sultan Süleyman yeniçeri kuruluşuna yeni bir kaynak sağlamak suretiyle eski canlılığı ve zindeliği yitirici davranışlarda bulunmamış olsaydı da Osmanlı toplumu yine de ilkellikler ve gerilikler içerisinde fetret devrine girecek ve Osmanlı Devleti yok olacaktı. Batı'nın akılcılığa ve kişiyi en yüksek değer bilen zihniyete, fikir ve düşünce özgürlüğüne yer vermek suretiyle her alanda şahlanması karşısında, aklı cenderede tutan şeriata körü körüne saplı ve medrese eğitimiyle insanı "işlemez" beyin durumunda tutan Osmanlı Devleti'nin (ya da herhangi bir İslam ülkesinin) yapabileceği hiçbir şey yoktu.

Kuşkusuz ki devlet yönetimini elinde bulunduranlara, örneğin Kanuni'ye yüklenen ve genellikle disiplin gevşekliği yarattığı kabul edilen suçlamaların haklı olan yönleri yok değil fakat bunlar daha ziyade, uçuruma sürüklenişin dış nedenleridir. Çöküntünün ve her türlü geriliğin asıl nedeni, özgür düşünce ve müspet bilim yollarını kapalı tutanların ihanetidir.

Batı'nın akıllı ve bilgili yöneticilerinin, Osmanlı Devleti'nin akılsız ve beyinsiz yöneticileri karşısındaki başarıları kuşkusuz ki doğaldır. Şu bakımdan ki Batı, Osmanlı Devleti'ni kukla haline getirecek gelişmelere Rönesans'la başlamıştır. Rönesans demek insan varlığının değer olarak yeniden doğuşu demektir; akılcılığın ortaya çıkışı demektir; düşünme gücünün bir yandan din baskısından (dogmalardan) ve diğer yandan skolastik alışkanlıklardan kurtuluşu ve özgürlüğe kavuşması demektir.

Rönesans canlanması sonucu olarak Batı'nın ilim, fen ve sanat aşamalarına geçmesi karşısında Osmanlı toplumunun durumu incelenecek olursa bu alanlardaki zavallılığımızı anlamak kolaylaşır. Ömrünü ordunun başında ve çeşitli cephelerde savaş idare etmekle ve Türk'ün ulusal çıkarlarına yatkın olmasa dahi, İslamı yayacağım diye ülkeler fethetmekle geçiren Kanuni Sultan Süleyman'larımızla (13 sefere ordunun başında olarak çıkmıştır) ya da felsefi ve ilmi bilgisi *Kur'an*'dan ileri gitmeyen "Ebussuud Efendi"lerimiz ve "Kemâlpaşazâde"lerimiz ve benzeri din ve bilimadamlarımızla ya da "hayali" olmaktan başka meziyeti bulunmayan "Bâki" gibi üstatlarımız ve şaraba, aşka mersiye yazan "Fuzuli"lerimizle ya da "Kedi ve Dilenci" niteliğinde yapıtlar veren "Yahya Efendi"lerimizle ya da Şehnâme'yi

tercüme etmekten başka marifeti olmayan "Celîlî"lerimizle ya da uzaydaki yıldızlardan ilham alan "Fikrî"lerimiz ya da zevk âlemlerinin derinliklerine dalan "Revânî" ve "Lamiî" gibi şairlerimizle ya da biraz daha ciddi işlerle uğraşır sayılan ve derleme şeklindeki *Ansiklopedi*'siyle ün salan "Taşköprülüzâde"lerimizle ya da "Hafız Acem"lerimizle ya da Fransızcadan hikâyeler çeviren Sâlih Celâlzâde"lerimizle ve daha doğrusu gerçek anlamda ne felsefe ne ilim ne fen ve ekonomi alanlarında orijinal ve derin hiçbir insan yetiştirmiş kültür ortamımızla ve böyle bir ortamı sürdürmeyi amaç edinen bir zihniyetle "fetret" dönemine girişimizin nedenlerini başka hiçbir şeyde aramaya gerek yoktur.

Bizim padişahlarımız ve devletlilerimiz haremden ya da camiden çıkmaz ve burunlarını *Kur'an* sayfalarından kaldırmazlarken, savaş alanlarında bizi hallaç pamuğu gibi atarak yenilgiden yenilgiye uğratan Rus çarları, örneğin "Romanov"lar (1613-1682) ya da "Büyük Petro"lar (1682-1725) ve asıl "Katerina"lar (1762-1796) kendi ülkelerini Batılı zihniyete yani akılcılığa kavuşturmak için çırpınmaktaydılar.[81] "Büyük Petro", kendisine başdanışman olarak "Leibniz"i seçmişti; Alman asıllı bu büyük düşünür, onu, devlet yönetimi ve toplum değerleri konularında en iyi yollara götürmüştür. Bilgisini ve görgüsünü artırmaya meraklı bu Rus Çarı, "Leibniz"in kendisine verdiği öğütlerden (özellikle ülkeyi mamur etmek, zenginleştirmek, toprağı işletmek, doğal kaynaklardan yararlanmak, halkı ve asilzade sınıfını eğitmek ve Batı'nın ışığına çıkarmak, doğu bölgelerine yayılmak vs. gibi) ders almasını bilmiştir.[82]

Bizim azametli padişahlarımız saray bahçelerinde cariyelere göbek attırırlarken, Batı'da "Büyük Friedrich"ler, "Leibnitz", "Thomasius" ya da "Voltaire" ve "Diderot" gibi en ünlü düşünürlerden feyiz almakta, bu bilginlerin kültürüyle hal hamur olmaktaydılar.[83]

Fransa'da "XIV. Louis", ünlü feylesof "Fénelon"un fikir malzemesiyle beslenmekteydi; o Fénelon ki daha o dönemlerde kadının toplum yaşamında ve özellikle erkeğin fikren gelişmesi ve yaratıcı güce sahip olması konusunda temsil ettiği değeri bilen bir kimse olarak *Education des Femmes* adlı yapıtını yayımlamıştı.

Batı'da "despotizm" vardı ama toplumu aydınlıklara çıkarmaya çalışan bir despotizmdi bu. Hükümdarlar ve yöneticiler bir yandan

81 Rus çarlarının bu çabalan için bkz. Jesse d. Clarkson, *A History of Russia*, Random House, New York, 1969, s.165-251.

82 Daniel Halévy, *Essai Sur l'Accélération de l'Histoire*, Paris, 1961, s.158 vd.

83 G. M. Dutcher, "Further Consideration on the Origins and Nature of the Enlightened Despotism", *Persecution and Liberty*, New York, 1968, s.376.

"Leibniz" ya da "Wolff" ve "Kant" gibi düşünürleri anlamaya çalışırlarken, diğer yandan "Thomasius", "Hoffman" ya da "Cramer" gibi hukukçulardan ve üniversite profesörlerinden yararlanırlardı.

Bizim "büyük" ve "ulu" padişahlarımız saraylarında Karagöz oyunlarıyla ya da buna benzer çocuksu zevklerle vakitlerini öldürürlerken ve haremdeki yüzlerce kadınla seks âlemlerine dalarlarken, Rusya'da "Çariçe Katerina", Batı'nın fikirsel gelişmesini izlemekte, "Becaria"ların, "Montesquieu"lerin, "Voltaire"lerin ve diğerlerinin görüşlerini hazmetmekte ve kendi toplumu için yeni ve modern ilkelere dayalı kanunlar geçirmekteydi.[84] "Diderot" gibi kültür medeniyetini kendisine minnettar bırakacak olan ünlü *Ansiklopedi*'nin yazarı, Fransa gibi bir ülkede açlıktan sürünmekteyken, "Katerina" onun mali yardımına koşmuş, kitaplığını olduğu gibi satın almış, bu kitapları Paris'te muhafaza ettirip sırf ilim adamına yardım olsun diye, "Diderot"yu kitaplık memuru olarak tutmuş, maaşa bağlamıştır.[85]

Batı ülkelerinin en geri kalmış olanları dahi, o dönemlerde ilme ve yeniliğe önem veren ve kendi toplumlarını geliştirmek isteyen bu tip hükümdarlara ve yönetim kadrosuna sahipti. Rusya gibi 18 ve 19. yüzyıllarda Batı'ya nazaran çok geri sayılan ülkeler bile sosyal reformlara heveslenirlerken, örneğin köylüyü feodal beylerin tasallutundan kurtarıp toprak sahibi kılarlarken,[86] biz, şeriatın "doğal kuruluş" olarak benimsediği kölelik rejimine son vermek ya da İstanbul'un göbeğindeki köle pazarlarını lağvetmek şöyle dursun fakat sefaletten inleyen ve ağaların (mültezimin) elinde sömürülen insanlarımızı insan olarak bile saymazdık. Batı uygarlığını ve kültürünü zenginliğe kavuşturan fikir ve düşünce adamlarının çoğunun adlarını bile 1850'lerde İstanbul'da telaffuz etmek mümkün değildi. Bırakınız basın ve yayım çevrelerini, üniversitede dahi "Montesquieu" ya da Rousseau vs. gibi düşünürlerin adlarını ağzınıza alamazdınız. "Voltaire"i özel konuşma sırasında bile zikredemezdiniz; o Voltaire ki Avrupa ülkelerini yönetenlerin aydınlanmasında en ziyade etki yaratmış olanlardan biridir.[87] Nice Batılı hükümdara akıl

84 Bkz. Clarkson, *age*, s.244 vd.

85 Diderot'nun yayımladığı *Ansiklopedi*, o tarihlerde Fransa'da sansüre uğramış olmakla beraber İngilizlerin hayranlığını kazanmış ve Anglosakson deyimiyle "The Bible of Enlightenment" (aydınlığın kutsal kitabı) olarak tanımlanmıştır. Diderot, 1773'te St. Petersburg'a giderek, Katerina'ya teşekkür borcunu yerine getirmiştir. Bu konuda bkz. G. Bruun, *The Enlightened Despots*, New York, 1967, s.21 vd.

86 Osmanlı Devleti kadar geri olmasına rağmen Rusya, 1857 ile 1875 yılları arasında bu reformları yapabilmiştir.

87 Bruun, *age*, s.18.

hocalığı yapmıştır. Suçlu olurdunuz ve belki de kafanız uçurulurdu bu düşünürlerin "özgürlükçü" ve "insancıl" fikirlerini savunmakla ya da onların "iman" yerine "akıl" ışığıyla iş görmeyi benimseyen görüşlerine eğilimli olmakla, kendilerini "allame-i cihan" gören yöneticilerimizin cehalet ve her türlü fikir gelişmesine karşı ihanet içerisindeki tutumları semeresiz kalmamıştır; kendileri de halkla birlikte bilgisizlik vadisinin karanlıklarına dalmış olarak çöküp gitmişlerdir.

Devletin Önemli Mevkilerine Atanmanın Yolu; Medine'nin Anahtarını Getiren Kişinin Paşalığa Yükseltilmesi

Şeriatın önemli saydığı işleri görmek, devletin önemli mevkilerine getirilmek ve "faziletli" ve "yetenekli" memur olarak mükâfatlandırılmak için yeterliydi. 1811'de Mısır Hidivi "Mehmed Ali Paşa"nın İstanbul'a yolladığı Medine anahtarını Padişah'a getiren "Lâtif Ağa", bu örneklerden biri olarak burada belirtilebilir. "Lâtif Ağa", vaktiyle "Mehmed Ali Paşa"ya hediye edilmiş bir köleydi; zamanla onun gözüne girmiş ve anahtar ağalığına kadar yükselmişti. Paşa, onu bir gün Medine'nin anahtarını İstanbul'a götürmek işiyle görevlendirir ve bir alayla yola çıkartır. Alay İstanbul'a ulaştığında başta şeyhülislam olmak üzere, kaymakam ve Kaptanpaşa'lar, kazaskerler ve devlet büyükleri hep birlikte Eyyüb türbesine gidip anahtarı karşılarlar. Anahtar "Darrüsseade" ağasının kucağında saraya getirilir ve halifeye teslim edilir. "Lâtif Ağa"ya kese kese altın hediye edildikten gayrı bir de ayrıca beylerbeyi rütbesi verilir. Böylece 40 yıllık anahtar ağası Lâtif, bir anda Lâtif Paşa oluverir. Ne var ki bu hiç beklenmedik ve çabuk elde edilen rütbe yüzünden fazlasıyla şımaran ve kibirlenen bizim Latif Paşamız, Mısır'a döndüğünde etrafını alan dalkavukların kışkırtmasıyla öylesine olmadık işlere kalkışır ki en sonunda kafası kesiliverir.[88] Osmanlı toplumu, "Lâtif Ağa" örnekleriyle dolu yöneticiler elinde eriyip gitmiştir.

19. Yüzyılda Toplumun Aydın Diye Bildiği Sınıfların (Ulemanın) Uğraştığı İşler, Dünya Düz mü, Yuvarlak mı?

Devleti asıl yöneten ulema sınıfı, eşine ender rastlanır bir bilgisizlik ve kültürsüzlük içerisinde 19. yüzyıla girmiştir. Bu bilgisizlik her geçen yüzyıl itibariyle azalacak yerde artmış ve işte aydınlık çağı sayılan 19. yüzyılda zirve noktasına erişmiştir. 1811'de ulemayı meşgul eden şey, Osmanlı Devleti'nin mezara gömülmekte olduğu değil

88 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.68-69. (Yukarıdakine benzer daha nice örneği bu ciltte bulmak mümkündür.)

fakat dünyanın düz olup olmadığı, dönüp dönmediği gibi hususlar yanında bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir almanın (karantinanın) haram sayılıp sayılmayacağı konusudur. Örneğin "Mâliki" mezhebinden olan ünlü "Mehmed Menai Efendi", dünyanın düz olduğunu savunmak gibi büyük "bilgiçlikler" yanında karantinanın şeriata aykırı bulunduğunu söylerken, Hanefî mezhebinden Mehmed Bayram Efendi farklı bir görüşü savunur.[89]

Osmanlı Devleti'nin Saflığa Varan Akılsızlığı

Osmanlı Devleti'nin özellikle Kanuni'den sonraki tarihi, yöneticilerin saflığa varan akılsızlıklarının zengin örnekleriyle doludur. Padişah dahil, devlet gemisini yürüten unsurları "çocuk zekâlılar" sınıfından saymak mümkündür. Devleti, sadece yabancıdan aldıkları akılla yönetmekten başka bir şey yapmayan bu insanlar, insan zekâsı adına utanç sayılabilecek bir saflık ve akılsızlık örneği teşkil etmişlerdir. *Tarihi Cevdet* bu konularda bulunmaz bir kaynaktır. Şu örneği nakletmekle yetindim: Hicri 1219 yılı olaylarını incelerken "Cevdet Paşa", o tarihlerde İngiliz donanmasının, tehdit savurmak maksadıyla İstanbul'a gelişini ve bunun yarattığı korkuyu anlatır. Olay şudur: III. Selim zamanında Rus belası yüzünden Fransa'yla işbirliği yapmak fakat İngilizler aleyhine tutum takınmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bu acemi siyaset nedeniyle İngiltere'nin düşmanlığını tahrik etmiş olur. Osmanlı Devleti'ni Fransız etkisinden koparmak içindir ki İngiltere, donanmasını İstanbul'a göndermiştir. İngiliz elçisi, bir yandan Kaptanpaşa'yı çeşitli demeçlerle kandırmış olduğundan ve üstelik Kurban Bayramı'dır diye Osmanlı donanmasının sahil koruyucularının çoğu izinli bulunduğundan İngiliz donanması, herkes bayram namazını kılmakta olduğu bir sırada İstanbul önlerine gelir ve Baruthane açıklarında demir atar. İngiliz elçisi Babıâli'ye "ültimatom" yollayarak Osmanlı donanmasının emanet olarak kendilerine teslimini ve Osmanlı hükümetinin İngiltere ve Rusya'yla yeni bir antlaşma imzalamasını ister. Bayram namazından çıkan padişah ve bu arada halk, burunlarının dibinde İngiliz donanmasını görünce dehşete kapılırlar ve ne yapacaklarını şaşırırlar. Padişahın çağrısı üzerine toplanan bakanlar kurulu durumu görüşür ve verilen "ültimatom" gereğince hareket etmekten başka çare kalmadığını kararlaştırır. Bunun üzerine padişah, adamlarından birini Fransız elçisine göndererek İstanbul'u derhal terk etmesini ister. Ancak Fransız elçisi "Sebastiani" direnir ve padişaha şu mesajı iletir:

89 *Age*, c.2, s.206.

"Böyle beş on gemiye, bir Başkent'i teslim etmek ne demektir? Bundan sonra Osmanlı Devleti bağımsızlığından ve toprak bütünlüğünden ne yüzle söz açabilecektir? Bu (İngiliz donanmasında) asker yok ki karaya dökülüp de ülkeyi ele geçirsin. Sadece Sarayburnu'na yeteri kadar top yerleştirirseniz bu donanmayı harap edebilirsiniz. Onlar için tehlike, sizdekinden çok (olmalıdır); hem sizin (top) ateşinizden... hem de uygunsuz bir rüzgâr eserse karaya düşmekten (korkarlar)... (Bu olmasa bile) yapabilecekleri nihayet İstanbul'un bir iki mahallesini topa tutup yakmaktan ibaret kalacaktır. İstanbul'da (esasen) iki de bir yangın çıkıyor. Farz edin ki yine böyle bir yangın oldu... yanan yerler (yeniden) yapılır ama bir kere yıkılan devlet itibarı ve haysiyeti bir daha yapılabilir mi?"[90]

İşte Fransız elçisinin bu sözleri üzerine padişah, yeniden bakanları huzuruna çağırır ve bu kez Fransız elçisini de yanında hazır bulundurur. Toplantı boyunca Elçi, yukarıdaki görüşlerini tekrarlayarak İngiliz notasının reddedilmesi hususunda bakanları ikna eder. Gereken tedbirler alınır. "Büyüklerin cesaretlenmesi halka da geçer" ve böylece İngiliz donanması için çekilip gitmekten başka çare kalmaz.

Bu basit olay Osmanlı Devleti'ni yönetenlerin ne kadar kıt zekâlı olduklarının sayısız örneklerinden biridir. Hemen ekleyelim ki yukarıdaki olay vesilesiyle yöneticiler gibi halk da aynı gülünç telaş içerisinde kalmıştır. Şu nedenle ki halktan kişiler, İngiliz donanmasının Sarayburnu önlerine gelmesini "Kara kaplı kitaba bakıp, "işte kıyamet günü yaklaştı, sarı derililerin ortalığa hükmedeceği söylenen kıyamet gününe alamet işte (budur)" diye dövünüp durmaya başlamışlardır.[91]

Ülkeyi Halkın Egemenliği Esasına Göre Yönetmek Şöyle Dursun, Kendi Aklına Göre Bile Değil, Yabancının Öğütlerine Göre Sürükleyen Devlet

Ülkeyi "halk" ya da "millet" egemenliği ilkelerine göre yönetmek Osmanlı padişahları ve devlet adamları için aklın alabileceği bir şey değildi. Ne var ki devleti kendi akıllarına ve zekâlarına göre de yönetmezlerdi, şu bakımdan ki çoğu zaman ülkeyi yabancının ve daha doğrusu Batı ülkeleri yöneticilerinin direktifleri ve öğütleri doğrultu-

90 *Age*, c.2, s.70-71.
91 *Age*, c.2, s.70.

sunda sürüklerlerdi. Kanuni'nin Fransız Kralı "François"le kurduğu ilişkilerden sonra Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin (iç ve dış) siyaseti üzerindeki etkileri giderek artmış, kısa zamanda doruk noktayı bulmuştur. Hem de öylesine ki Osmanlı yöneticileri, Fransa'nın kışkırtmasıyla Rusya'ya savaş açmaktan geri kalmamışlardır.[92]

Her ne kadar "Napolyon"un, Osmanlı egemenliği altında bulunan Mısır'ı istila etmesi Osmanlı Devleti'nin Fransızlara güvenini sarsmakla beraber etkinlik durumunda pek değişiklik olmamıştır. Bu durum, diğer devletlerin, örneğin İngiltere'nin güçlenmesiyle değişmiştir. Fransa 19. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar ne idiyse, daha sonraki dönemler itibariyle İngiltere ve Amerika o olmuştur.

Rusya, o pek geri sayılabilecek dönemlerinde dahi, dünya görüşüne sahip ve yabancı dil bilir elemanlara sahip ve üstelik "Katerina" gibi zeki, kurnaz ve Batı'nın kültürlü çevrelerinden yararlanmasını bilen hükümdarla yönetilirken, bizim Osmanlı Devletimiz, yabancı dil bilmek şöyle dursun fakat dünyadan habersiz yöneticilerin elinde can vermekteydi. Cevdet Paşa'yı dinleyelim:

> "Katerina planlıydı. Bizim de onun gibi yabancı dil bilir, dünya halini olduğu gibi kavrar bir iki elçimiz olsa Avusturya İmparatorluğu'nu değilse bile Voltaire gibi o sırada kalemiyle yetkili kılıçlar kadar etkili kimseleri bizim tarafımıza çekmek ve onları Avrupa'nın ilerdeki akıbeti hakkında uyarıp yola getirmek imkânını pekâlâ yaratabilirdik."[93]

Kitabının aynı bölümünde Cevdet Paşa, Prusya Kralı "II. Friedrich" (Büyük Friedrich) hakkında da hayranlığı dile getirir; onun bu dünyayı "öğrenim ve eğitim" yeri haline getirmek istediğine değinerek şöyle der:

> "Her çeşit bilgiden yetkiyle söz açabilecek, hele hendese ilminde ve harp sanayisinde bilgisi örnek sayılabilecek bir kraldı. O zamanlar hiçbir devlette rastlanamayacak kadar bilgili asker yetiştirmiş, ordusunu zamanının en kuşanmış ordusu yapmayı başarmıştır. Derdi, gücü memleketini ve ordusunu düşünmek, geliştirmek ve mükemmelleştirmekti. Bu sayededir ki ondan önce Prusya devleti, Avusturya'nın koltuğunda

92 Hicri 1182'de Fransız elçisinin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş açması konusunda bkz. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.15.

93 *Age*, c.1, s.184.

bir küçük devletken, 46 senelik idaresi zamanında devletini birinci planda bir devlet düzeyine yükseltmişti."[94]

Bu durumu Osmanlı Devleti'yle kıyaslayarak şöyle devam eder Cevdet Paşa:

"Eğer Osmanlı Devleti'nin dünyanın gidişinden ve Avrupa'daki gelişmelerden haberi olmayan gafil siyaset adamları Friedrich'le anlaşmasını bilseler (ve) Rusya'nın Almanlara ve Osmanlılara ne kadar tehlikeli olacağını ihtar ettiği zaman ileriyi görüp (ona) hak verselerdi, Friedrich Almanya için olduğu kadar bizim için de hayırlı olabilirdi."[95]

Yönetici Sınıfın, Devleti Dışa Karşı Haysiyetsiz ve Dilenci Durumuna Düşüren Bilgisizliği

Şeriat eğitimli yöneticilerin bu korkunç bilgisizlikleri ve dar görüşlülükleri nedeniyledir ki Osmanlı Devleti dışa karşı gerçekten haysiyet yoksunu ve çoğu zaman dilenci durumlarına düşürülmüştür. Beyinsiz yöneticiler, devlet adına imzaladıkları sözleşmelerin hükümlerini anlayabilecek ve bunların ne gibi sonuçlar doğuracağını takdir edebilecek yetenekte değillerdi. Hicri 1196'da Rusya'yla yapılan ticaret antlaşması, bunun sayısız örneklerinden biridir.

Rus tüccarlarına Osmanlı ülkesinde istedikleri sürece oturma, alışveriş yapma, mal mülk edinme gibi nice imtiyazlar sağlayan ve üstelik devleti "Arabalarında ve gemilerinde, başka milletlerden kimseler bulunsa bile, onları hoş tutmaya" zorlayan hükümlerle dolu bu sözleşmeye "her iki tarafa da eşitlik üzere yüklenmiştir" diyerek imza basmaktan geri kalmamışlardır.[96] İmzayı basarlarken bile budalaca, haysiyetsizce davranmışlardır. Sözleşmenin bir iki maddesine itirazda bulunmak istediklerinde Rus elçisi kendilerine, bu maddeleri "dikte oldukları" gibi kabul edilmesi üzere getirdiğini, değiştiremeyeceğini, en ufak bir değişikliği Rus hükümetinin hoş görmeyeceğini söyleyip, olduğu gibi onaylanmasını, aksi takdirde muhtemel bir savaşın göze alınmasını bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik bilgilerden habersiz temsilcileri, şöyle böyle sezinerek bazı maddeleri beğenmemekte ısrar eder görünmüşlerse de Rus elçisi "Hele metnin bir kenarına istediğinizi yazın, belki hükümetim

94 *Age*, c.1, s.192.
95 *Age*, c.1, s.193.
96 *Age*, c.1, s.170.

ufak tefek değişiklik yapmaya yanaşır. Bu (iş) onun mürüvvetine kalmış, siz de bu ticaret antlaşmasını toptan bir tasdik edin de gerisini sizi memnun edecek bir ifadeye kavuşturmak için ben hatırınız için çaba harcarım" diyerek pamuk ipliğine bağlamıştır. Bu sözleşmenin imzası vesilesiyle Cevdet Paşa şöyle der:

> "Osmanlı Devleti bunu da baş eğercesine hoş görmüş ve bu teklifleri sanki bir savaşta yenilmiş de yenenin her isteğini kabule mecburmuş gibi olduğu (şekilde) kabul edip antlaşmayı imzalamaktan geri kalmamıştır."

Gerçek şudur ki Osmanlı Devleti'nin yönetici ve temsilcileri için devletin ve milletin haysiyeti diye bir şey, bir kavram yoktur. Onların bütün endişeleri devletin haysiyetini çiğnetmemek değil fakat çiğnenmemiş gibi gösterebilmektir. Dost ve düşmana karşı sahte bir nitelik içerisinde görünmekti. Örneğin yine o tarihlerde (hicri 1196) Rusya'nın "Taban" ve "Koman" ülkelerini kendisine alıkoymak için yaptığı teklifler karşısında, Osmanlı temsilcileri, Osmanlı Devleti'nin şerefini ve haysiyetini, dosta ve düşmana karşı korumuş gözükecek birtakım kayıtların bu teklife eklenmesinin şart olduğunu söylerler. Rus elçisi hiç oralı olmayıp "Sadrazam mı mühürlü bir kâğıtla bunu (onaylar) yoksa siz temsilciler mi imzalı bir antlaşmaya varırsınız, orası sizin bileceğiniz şeyler" deyip kestirip atar. Bunun üzerine Osmanlı temsilcileri "Her şey Tanrı işidir, kader böyleymiş" diyerek susup otururlar.[97]

Yine aynı yıl içinde Rusya tarafından Kırım hakkında bir antlaşmaya zorlanan Osmanlı Devleti'nin şaşkın ve perişan yetkilileri bir toplantı yapıp konuşmaya dalarlar. Sadrazam ve şeyhülislam ne yapılması gerektiğini bir türlü kestiremez. En sonunda Rus baskılarına boyun eğme kararı alırlar. Tarih sayfaları olayı şöyle naklediyor:

> "Bu sırada Laleli Mustafa Efendi... 'Bari Rusya'nın Gürcistan tarafına da akmamasını şart koşabilseydik, hiç olmazsa bunu elçiden rica etseydik' diye sızlandı. Bunu duyanlar, 'Peki, doğru, elçiden ricacı olalım, belki devletini razı eder' yollu birbirlerini avuttular. Sadrazam 'Öyleyse yeni senedi Rusya'ya vermek kararındayız. Bu yapılana kadar bu mecliste konuşulanlar dışarıya sızmasın ha! Bundan önceki meclislerimizde ne konuşulmuşsa yabancı devlet elçilerinin kulağına gitmiş. Bu sefer boşboğazlık etmeyeceğinize yemin edin' dedi. Herkes

97 *Age*, c.1, s.182.

yemin etti. Topçubaşı Ağa da 'Kim bu mecliste konuşulanları başka mecliste tekrarlarsa Allah onu kahretsin' diye beddua etti. Bir ağızdan fatiha okuyup dağıldılar."[98]

Osmanlı Devleti'ni ve milletini böylesine haysiyetsiz ve şerefsiz duruma düşüren yöneticilere bir başka yerde kolay kolay pek rastlanmasa gerektir.

Devletin Haysiyet Duygusundan Yoksun Yönetici Sınıfı

Başta padişah, sadrazam ve diğer görevliler olmak üzere Osmanlı Devleti, çoğu zaman "haysiyet bilincinden yoksun yöneticiler" devleti olmuştur. Şeriata körü körüne saplanmışlıkla orantılı olmak üzere bu haysiyetsizlik durumu giderek yoğunlaşmıştır. Kendini her bakımdan "kul" görmekten kurtulamayan halk unsurunu da hesaba katacak olursak, manzara daha da iç karartıcı olur. Halife sıfatıyla Tanrı'nın yeryüzündeki vekili sayılan padişahlar, insan hakları ve özgürlükleri diye bir şey bilmedikleri için *Kur'an*'da kul diye tanımlanan yığınları köle ya da uşak kertesinden yukarı saymadıktan gayrı, çoğu zaman kendilerini, devletin tüm yönetici kadrosuyla birlikte, devletlerin en kötü ve haysiyet kırıcı davranışlarından kurtaramamışlardır.

Özgürlük Kısıtlamalarını Devletin Haysiyetini Çiğnetecek Kerteye Getiren Zihniyet

"Fatih Sultan Mehmed" zamanında İstanbul'daki Rum kilisesi başpiskoposu "Gennadios Skolarios"un Hıristiyan dini akideleriyle ilgili kitabının Karaferye Kadısı Ahmed tarafından Türkçeye çevrilmesine değinen bir yabancı yazar "Bu şunu kanıtlamaktadır ki o dönem itibariyle oldukça geniş bir hoşgörü havası var olabilmiştir ve bu olayı, Fatih Sultan Mehmed gibi bir hükümdarın başında bulunduğu bir hükümet sistemi içerisinde şaşılacak bir şey olarak karşılamamak gerekir" diyerek hayranlığını ortaya vurur.[99]

Şimdi dört yüzyıllık bir atlamayla II. Abdülhamid dönemine gelelim. 1879'da İstanbul'da yaşayan Alman asıllı "Köller" adında biri, yabancı dil bilen Ahmed Tevfik adındaki bir lise öğretmeninin yardımıyla, bazı Hıristiyan din kitaplarını ve bu arada İncil'i Türkçeye

98 *Age*, c.1, s.187.

99 Jean Deny, "A Propos des Traductions en Turcs Osmanlı Textes Religieux Chrétiens", *The World of Islam*, c.4, Leiden, 1956, s.30.

çevirir. Fakat çevirmesiyle birlikte tutuklanır ve hapse atılır; tabii onunla birlikte Ahmed Tevfik Efendi de hapsedilir. "Köller", o tarihte bir İngiliz misyon örgütü tarafından "istihdam" edilmek ve Müslümanlara Hıristiyan din kitaplarını tanıtmak, Ahmed Tevfik Efendi ise bunların Türkçeye çevrilmesinde yardımcı olmak ve böylece "İslama aykırı davranmış olmak" gerekçesiyle suçlandırılır; yayımlanan kitaplar toplattırılır ve "Köller"in evrakına idarece el konur. Yabancı bir devlet uyruğu olduğu için "Köller"e pek bir şey yapılamazsa da zavallı Ahmed Tevfik ölüm cezasına mahkûm edilir. Ne var ki 1879'da İngiltere hükümeti, bu olaylar üzerine Osmanlı Devleti'ne derhal nota vererek ültimatomu bastırır ve gerek "Köller"in müsadere olunmuş evrakının kendisine iadesini ve gerek Ahmed Tevfik'in serbest bırakılıp salıverilmesini ister. Fakat II. Abdülhamid hükümeti, her ne kadar "Köller"i serbest bırakırsa da istenilen evrakı geri vermez ve Ahmed Tevfik'i de serbest bırakmaz. Bunun üzerine İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi "Henry Layard", 30 Aralık 1879'da Osmanlı hükümetine yeni bir nota vererek, Ahmed Tevfik Efendi'nin serbest bırakılmasıyla ilgili İngiliz talebinin karşılanmaması nedeniyle, kendi hükümetinin Babıâli'yle resmi ilişkilerini kestiğini bildirir. Bu arada Alman elçisi de "Köller"in Alman uyruklu olduğunu ileri sürerek harekete geçer. Alman hükümeti, tıpkı İngiliz hükümetinin yaptığı şekilde müdahaleyle müsadere edilen evrakın "Köller"e iadesinde ısrar eder.

Bu tehditler karşısında koca Osmanlı Devleti'nin koskoca padişahı, kendi elleriyle Alman elçisine istenilen evrakı tevdi eder ve Ahmed Tevfik'in serbest bırakıldığını söyler. Bununla da kalmaz fakat İngiliz ve Alman hükümetlerine biraz daha yaranabilmek için, Ahmed Tevfik'in ailesine tazminat öder. Bunun üzerine 2 Ocak 1880'de İngiliz Büyükelçisi "Layard", hükümetinin Osmanlı Devleti'yle yeniden diplomatik ilişkiler kurmuş olduğunu padişaha müjdeler.

Ahmed Tevfik'in serbest bırakılması ve "Köller"e, ait evrakın kendisine iadesi vesilesiyle düştüğü haysiyetsiz durumu, Osmanlı hükümeti, kendi halkına oldukça farklı şekillerde anlatma kurnazlığını ihmal etmez. Ölüm cezasının yerine getirilmemiş olmasıyla ilgili olarak bu kararın, mahkeme kararı olmayıp, nihayet "dini fetva" yoluyla verilmiş bir şey olduğunu ve bu itibarla iptal yoluna gidildiğini açıklar. Fakat bununla da yetinmez, aradan birkaç gün geçtikten sonra yeni bir bildiri yayımlar. Bu bildiride "Köller"in evrakına el konulmasının kanuna uygun olduğu fakat İngiltere'nin hatırını kırmamak maksadıyla bunların iade edildiği; Ahmed Tevfik'e gelince,

onun ölüm cezasına çarptırılmasının şeriata uygun bulunduğu fakat padişahın "rikkate gelerek ihsan olsun diye" onu affeylediği belirtilmiştir.

Söylemeye gerek yoktur ki bu bildiriyle devlet, önceki bildiriden daha da haysiyetsiz bir duruma düşürülmüştür. Hem de öylesine ki padişah, bu ikinci bildiriyle bir de İngiltere'yle diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmuş olmasından duyduğu sonsuz kıvancını dile getirmiştir.

Evet, işte haysiyet duygusundan ve yurt sevgisinden böylesine yoksun hükümetlerdir ki vaktiyle bu ülkeyi ve bu milleti dünya kamuoyu önünde kepaze etmişlerdir; sırf fikir özgürlüğünün ne olduğundan habersizlikleri ya da özgürlüğün her şekline düşman olmaları nedeniyle. Hemen ekleyelim ki Ahmed Tevfik Efendi, her şeye rağmen hayatını tehlikede hissederek yabancı ülkelere kaçmış, ömrünü, çok sevdiği yurdundan ve yakınlarından uzakta bitirmiştir.

Şimdi gelelim ikinci örneğimize; bilindiği gibi 1876'da Yeni Osmanlılar adı altında ve zulüm idaresine son vermek ve meşrutiyeti ilan etmek amacıyla "gizli siyasi bir örgüt kurulmuştu. Kurucular arasında Namık Kemal, Ali Suavi, Agâh Efendi, Ebuzziya Tevfik gibi zamanın tanınmış simaları vardı. Bu örgüt, faaliyetlerini yurtdışında yürütmekteydi. Fransa'da ve İngiltere'de yayımladıkları kitap ve gazeteleri gizlice Türkiye'ye sokarlar ve fikirlerini aydın bilinen çevrelere aşılamaya çalışırlardı. *Hürriyet* adlı gazete bunlardan biridir. Bu gazetenin Türkiye'de okunmasını önlemek için hükümetin başvurduğu hileler, sahtelikler ve hele devleti dışa karşı küçültücü haysiyetsizlikler ibretle anılmaya değer. *Hürriyet* gazetesi İstanbul'da, Beyoğlu'nda "Coq" adındaki bir Fransız kitabevinde satılırdı. Fevkalade geniş görüşlü ve özgürlük âşığı bir kimse olan "Mr. Coq", bu gazeteyi iki nüsha halinde ve içli dışlı olacak şekilde camekânına yapıştırır ve böylece gelip geçenlerin okumasını sağlardı. Olayın gerisini "Ebuzziya Tevfik"in kaleminden naklen özetleyelim: Kitabevinin camekânındaki *Hürriyet* gazetesi sayfalarının gelen geçenler tarafından okunduğunu gören zabıta memurları, derhal durumu bakanlığa bildirirler. Bunun üzerine Hüsnü Paşa, Beyoğlu Mutasarrıflığı'na emir verir ve özel memurlar gönderilerek gazete nüshalarının camekândan toplattırılmasını bildirir. Beyoğlu mutasarrıfı olan Fikri Paşa ise, antlaşma hükümlerince yabancının dükkânına girilip zor kullanarak hükümet emrinin yerine getirilmeyeceğinden habersiz olduğu için, adamlarına gereğinin yapılması ve gazete nüshalarının camekândan toplanması için emir verir. Emir üzerine zabıta memur-

ları giderler ve camekânı açıp gazete nüshalarını toplamaya çalışırlar; ne var ki kitabevi sahibi "Mr. Coq", seksenlik bir ihtiyar olmasına rağmen, sert tabiatlı ve fikren ve bedenen genç olduğundan, gelen zabıta memurlarını kollarından tuttuğu gibi kapıdan dışarı fırlatır. Sonra da kendi elçiliğine başvurarak bir Fransız yurttaşının ticarethanesine bu şekilde usulsüzce girilmiş olmasına o ana kadar rastlanmış olmadığını bildirerek Osmanlı yöneticilerinin kendisinden özür dilemelerinin sağlanmasını ister. Hatta Mösyö Bourrée adındaki elçiyle bizzat görüşerek gerekli "tarziyeyi" elde etmezse Paris'e giderek şikâyetini oraya ulaştıracağını söyler:

> "Ekseri hallerde Babıâli'yi güç bir duruma düşürmekle bazı özel çıkarlar elde etmeye alışmış olan o zamanın sefirlerince bu gibi olayların nimet vesilesi olarak karşılanması... tabiiydi. Fakat Mösyö Bourrée, Jön Türklerin taraftarı ve hamisi sıfatını takınmış... olduğundan, durumu tumturaklı... bir resmi yazıyla Hariciye Nezareti'ne tebliğ ve kitapçı Coq'a tarziye verilmesini (ister). İşte Hüsnü Paşa'nın... bu, hürriyet meydanı savaşında kudretine indirilen bir hakaret darbesiydi... Birkaç gün sonra mutasarrıf Fikri Efendi, resmen (Fransız sefaretine) giderek, kitapçı Coq hazır olduğu halde, lazım gelen tarziyeyi vermiştir. Bu olay İstanbul halkına pek çabuk akseylemiş ve kitapçı Coq'u bilmeyenler de bu sayede öğrenmiştir. (Böylece) herkes, bir hayli vakit dükkânın önünde birikip okumakta devam etmişse de daha sonra Hüsnü Paşa'nın ilk defa kullandığı sivil memurlar, dükkâna girip çıkanları takiple belaya uğrattıkları da yayılmış olması üzerine, dükkânın önünde durup da okuyan değil, sokağın o tarafından geçen olmamıştır.[100]

Bu satırları okuyanlarımız, muhakkak ki içlerinden "Zavallı devlet ve onu, sırf fikir özgürlüğü gelişmesin diye, zavallı duruma düşüren zihniyet" diyerek homurdanmaktadırlar. Söylemeye gerek yoktur ki bu zihniyet günümüze dek iş göregelmiştir.

Ne var ki özgürlük ihlallerine karşı tepki, bugün artık ülkelerarası sınır tanımamaktadır. Ülkemizde gelenek haline getirilen özgürlük kısıtlamalarına karşı, Batı dünyasının, özellikle Avrupa Konseyi'nin gösterdiği tepkilere ve giriştiği tedbirlere, örneğin Türkiye'yi Konsey dışı kılma eğilimlerine vurdumduymazlık havası yaratmak isteyen

---

100 Bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c.1, Kervan Yayınları, 1973, s.244-246.

bazı siyaset adamlarımızın ya da yazarlarımızın "Başkaları bizim içişlerimize ne karışır, hem zaten Konsey üyeleri komünisttir" şeklindeki çocuksu ve gerçekten ilkel davranışlarına aldanmak hata olur. Fikir ve düşünce özgürlüklerinin güvenliği konusunda Türkiye'nin milletlerarası antlaşmalara atılmış imzası vardır ve Batı dünyası, şu ya da bu yoldan bunu "boş imza" şeklinde bıraktırmamaya kararlıdır. Yalnız bizim bakımımızdan değil fakat bizim gibi aynı ihlallere yönelik ülkeler bakımından da en zecri yollara gitmekten geri kalmayacaktır. Bu itibarla duygusal ve bağnaz davranışlara kapılmayıp, gerçekçi ve ulusal çıkarlara bağlı olmamız ve geçmişin acı örneklerini göz önünde tutup, devletimizin ve milletimizin haysiyetini rencide edebilecek fırsatlara vesile yaratmamız ve bunun için her şeyden önce fikir ve düşünce özgürlüğü ölçülerini demokratik kıstaslara oturtmamız şarttır.

Padişahın Çocuk Azarlar Gibi Haşladığı ya da Hediyeler Karşılığında Kendisine Dua Ettirdiği Sadrazamların ve Diğer Yöneticilerin Haysiyetsizliğe Boyun Eğişleri

Her ne kadar istisnaları çok olmakla beraber Batılı devlet adamı, insan şahsiyetinin haysiyeti duygusundan nasibini almış bir davranış içerisinde bulunmuştur. En basit örneği şudur ki parlamento sisteminin doğup geliştiği dönemlerde dahi, parlamentonun güvenini yitirmiş olmak, devlet adamının görevden ayrılması için yeter sayılmıştır.

Oysaki Osmanlı Devleti'nde devlet adamı için haysiyet duygusu diye bir şey, genellikle söz konusu olmamıştır. Sadrazamlar, kendilerini o göreve getiren padişahların kulu ve kölesidirler. Padişahın her türlü hakaret ve küfürlerine muhatap ve bunlara katlanmak durumundadırlar. Çoğu kez göreve padişahın alçaltıcı sözleriyle getirilirler ve görevden yine aynı şekilde (ve bazen de kafaları kesilerek) ayrılırlar. Verilecek örnekler sayısızdır. Bunlardan tipik biri olarak hicri 1204'te sadrazamlığa getirilen "Koca Yusuf Paşa"ya, padişah tarafından gönderilen şu fermanı okuyalım:

> "Sen ki Yusuf Paşa'sın, eski sadrazamlığından benim (dileğime) göre (davransaydın) seni azletmezdim ama sen böyle yapmadın. Değil Vezirlere (fakat) bayağı adamlara bile yakışmayan zulümlere giriştin... Artık böyle huylarından vazgeçmişsin diye seni yine sadrazam tayin ettim. Allah etmesin, eski kötülüklerine yine cesaret ettiğini duyarsam, bu (kez) az-

linle yetinmem; kazaya uğrarsın. Sen doğru ol... rüşvet alma... (Tanrı'nın) ve benim rızama göre davran, (cihat) hazırlığı olarak zahire ve levazımı vaktinde topla..."[101]

Görülüyor ki yeniden göreve getirilen sadrazam, aslında kötülükler yaptığı, rüşvetler aldığı için daha önce görevden atılmıştır ama padişah onu, belki bu huylarından vazgeçmiştir diye tekrar göreve getirmektedir. Getirirken de onu çocuk azarlar gibi uslandırmaya çalışmaktadır. Sadrazam Efendi de bu azarlamaları ve hakaret dolu fermanı başının tacı yapıp sadrazamlık mevkiine kurulmaktadır ve bu adam halka örnek olacak, saygı telkin edecek, devleti yönetecektir. Böyle bir kimsenin hak ve adalet insanı olmasına, haysiyetli bir devlet adamı olgunluğu içinde iş görmesine elbette ki imkân yoktur. Nitekim daha sadrazamlığa gelir gelmez ilk işi, Ordu Kadısı "Keçecizâde Salih Efendi" gibi o zamanın ölçülerine göre olumlu nitelikte sayılabilecek bir kimseyi Konya'ya sürmek olmuştur.

Bu vesileyle şunu da belirtelim ki padişahlar için, azarlamayıp da şu ya da bu vesileyle ve hem de dilenciye verir şekilde hediye verdikleri sadrazamlardan kendilerine hayır dua edilmesini istemek doğal olmuştur. Yine sayısız örneklerden biri olmak üzere hicri 1195 yılı olaylarını anlatan Cevdet Paşa'dan şu nakli yapalım. Bu nakil Şehzade Sultan Süleyman'ın tıraş olmaya başlaması olayını kutlamak üzere padişah tarafından sadrazama gönderilen "Hattıhümayun"-dan alınmıştır:

"Benim halis ve sadık vezirim. (Tanrı'nın) inayetiyle oğlum Şehzade Sultan Süleyman'ın tıraşına bugün başlanmış olduğundan senin kadir ve şanını yükseltmek için kendi kullandığım siyah tilki kürkümü, berberbaşıyla sana yolladım. Kürkü giyerek bana hayır dua eyle..."[102]

Sadrazam da kürk hediyeyi büyük bir sevinçle kabul eder, giyer ve ulu padişahına gece gündüz dualar eder.

Söylemeye gerek yoktur ki kendi giymiş olduğu eski kürkünü koskoca bir sadrazama hediye olarak göndermek padişah bakımından ne kadar kaba ve çirkin bir davranışsa, koskoca bir vezirin böyle bir hediyeyi inayet bilmesi de o kadar haysiyetsiz bir davranıştır. Ne var ki şeriat malzemesiyle yetişmiş bir sadrazam için Tanrı'nın yeryüzündeki halifesinin bu tür hakaretlerine maruz kalmak küçültücü değil fakat yüceltici bir şeydir.

101 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.352.
102 *Age*, s.125.

Yetersiz ya da Eşkıya Ruhlu Kişilerin, Vezirlik Gibi Önemli Görevlere Getirilmeleri Geleneği

Devletin yüksek mevkilerine, örneğin vezirliğe ya da sadrazamlığa getirilmenin, gerçek anlamda ahlaki kuralları diye bir şey yoktur. En olmadık suçları işlemiş olan insanların bu şerefe nail oldukları çok görülmüştür. Suç işleyip de suçunu rüşvet yoluyla affettirenlerin dahi sadrazamlığa kadar yükseldikleri olmuştur. *Cevdet Paşa Tarihi*'nden öğrenmekteyiz ki Yeğen Mehmed Paşa bu örneklerden biridir. Belgrad serdengeçtilerinden Hacı Yusuf adlı birinin oğlu olan Yeğen Mehmed Paşa, hicri 1155'te Belgrad'a giderek babası gibi serdengeçti olmuş, "orada Kabuk Kelle adlı serdengeçtiyle fitne çıkarmış (daha sonra) Alanya tarafına kaçarak orada da fesat çıkarmış, bu yüzden çaresiz İstanbul'a gelip Valide Han'ında gizlendikten sonra 50.000 kuruş caize vererek cürmünü affettirmiştir."[103] Yine aynı kaynaktan öğrenmekteyiz ki bu zat, son derece fesatçı, kışkırtıcı ve tamahkâr bir kimse olarak tanınmıştır.

Ve işte bu tıynetteki kişi, iki ay geçmeden yeniçeri ağası ve beş ay sonra da vezir olmuş ve nihayet sadrazamlığa konmuştur. "Halet Efendi" (1760-1823) örneği, habis ruhlu, kindar, fikren ve ahlaken yetersiz kişilerin önemli mevkilere ve görevlere getirilmelerinde nasıl ilkel bir zihniyetin egemen olduğunu göstermeye yeterlidir. II. Mahmud döneminin bu ünlü devlet adamı -ki babası gibi şeyhülislam Şerif Efendi'nin dairesinden yetişmedir- zekâsı ve güzel konuşma yetenekleriyle tanınır. Fakat melaneti ve kötülüğü sınırsızdır; o kadar ki Fenerli Rumlara taraftar olarak kendi milleti ve Osmanlı Devleti aleyhine yolsuz davranışlarda bulunmuştur. "Tepedelenli Ali Paşa"nın katledilmesine ve bunun sonucu olarak Rum ayaklanmasının devleti çok kötü duruma sokmasına sebep olmuştur. Devletin önemli mevkilerine getirdiği kimselerden (örneğin Eflak voyvodalığına tayin ettiği Kallimaki Beyzâde Sarı Bey'den ki İskerlet Bey diye de bilinir) aldığı rüşvetlerle büyük bir servet yaptığı, bu serveti sayesinde yeniçerilere bol hediyeler dağıtarak onlar üzerinde etkin olduğu, onları kendisine araç edinerek saltanat makamını korkutma yolunu tuttuğu, yeni bir askeri düzen kurmak isteyen Sultan II. Mahmud'a daima kurnaz engeller çıkardığı ve yaşamını buna benzer olumsuz ve ahlaksız davranışlarla doldurduğu anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'dan nakledelim:

---

103 *Age*, s.271.

"Halet Efendi... kendi fikrinde olmayan kimselerin padişah huzurunda ağız açmalarına pek imkân ve fırsat vermezdi. Perde arkasındaki oyunlarının farkına varılmaması için fırsatını bulup bunları padişah'a açıklayabilecek kimseleri birer hileyle uzak bir yere memurluğa gönderir ya da büsbütün uzaklaşsınlar diye yollardı. Önemli yerlere güçsüzleri, başarısızları tayin ettirir, kendinden akıllı, tedbirli ve bilgili birinin padişahın gözüne görünmesini önlemek isterdi. Görmeleri gereken önemli işlerin bir türlü hakkını veremeyen o güçsüz ve başarısız kimseler, başları daraldı mı Halet Efendi'ye başvururlar, gönlünü almak ve dertlerini açmaya fırsat bulmuş olmak için de ona bol bol hediye getirirlerdi. Halet Efendi hem bu hediyeleri iç eder hem de kendisinin bütün zorlukları çözüp sonuçlandıran bir sihirli ve vazgeçilmez varlık olduğu kanısını yayıp benimsetmek isterdi."[104]

Haysiyet Duygusundan Yoksun Osmanlı Yöneticilerini, Yabancı Elçiler Bile Rahatlıkla Azarlayıp Haşlarlardı

Osmanlı Devleti zamanla öylesine bağımsızlıktan uzak, öylesine haysiyet duygusundan yoksun kalmıştır ki hemen her yabancı devlet Osmanlı'nın içişlerine rahatlıkla karışabilir ya da Osmanlı yöneticilerini korkutarak dilediği işi yaptırabilir olmuştur. Örnekler yine sayısız denecek kadar çoktur. Bir tekiyle yetinelim:

19. yüzyılın başlarında III. Selim zamanında Osmanlı egemenliği altında bulunan Sırbistan'da "Kara Yorgi" adında biri isyan bayrağını çeker. Rusya, Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunarak "Kara Yorgi"nin tanınmasını ve hatta onun "prens" sayılmasını ister. Fransa müdahale ederek Osmanlı yöneticilerine "Ruslar sizin içişlerinize karışıyor, size içişlerinizde yön vermek için korkutma yoluna gidiyor; tekliflerini reddederek haysiyetinizi kurtarın" şeklinde uyarılarda bulunur. Devlet haysiyeti duygusunun ne olduğundan haberi bulunmayan Osmanlı Devleti'nin bu uyanlardan ders alacak hali yoktur. Sırbistan bu suretle elden gidiverir. Rusya ve Avusturya devletleri elçilerinin ikide bir Babıâli'ye gelip, oradaki görevlileri uyarmaları ya da azarlamaları sık sık görülen olaylardandır.[105]

Sırbistan olayları sırasında Osmanlı Devleti'nin başında diğer bir bela vardı ki o da Araplardı. "Vahhabîler"in "Haremeyn'e" saldır-

104 *Age*, c.2, s.306.
105 *Age*, c.2, s.60 vd.

malarına ve bu arada Türk'e hakaret ve lanet savurmalarına karşı[106] hiçbir şey yapılamıyordu. Devletin oralara gönderecek ne askeri ne de silahı vardı; oradaki memurlarının maaşlarını dahi vermekten acizdi.

Bütün Felaketler Karşısında Miskince Oturup Abesle Vaktini Dolduran Devlet Yöneticileri

Hicri 1188 yılı olaylarını hikâye ederken Cevdet Paşa şu izlenimde bulunur:

> "Devleti Âliyye'de nizamlar bozulurken düşmanlar talimli asker icat etmişler ve harp fenninde ilerlemişlerdi. Osmanlılarda iş günübirliğine (yönetime) kalkmış ve hiçbir yeniliğe girişilmemiştir."[107]

Bununla anlatmak istediği şey, özellikle Rusya'da "Katerina" ya da "Deli Petro" gibi devlet başkanlarının nasıl canla başla millet uğruna çalıştıklarıydı.

Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu bir felaketten bir diğerine sürüklenirken ve bütün bunların nedeni şeriat kafalı yöneticilerin beyinsizlikleri ve Osmanlı halkının geriliğiyken, devlet, aklın almayacağı işlerle meşguldü. Rusya, Avrupa'nın sivil ve askeri gelişmelerini taklit ederek her alanda mesafe alırken, Osmanlı toplumunun "bilgin" geçinenleri "dat" harfinin okunması konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi; "dat" harfi "zat" diye mi, yoksa "dat" diye mi okunmalıdır diye. Bu tartışma ve anlaşmazlık halka da yayıldığı için "zat" şeklinde okunması taraftarı bulunan kişiler ve şeyhler, şeyhülislam fetvalarıyla padişah tarafından sürgüne gönderilmişlerdir.[108]

Bu önemli işler yanında devletin büyükleri yani vükela, kendi mahallelerindeki fakirleri doyurarak "halkın padişaha duada bulunmasını" sağlamakla görevliydiler.

Öte yandan padişahın, halife olarak, en önemli görevlerinden biri, dinsizlerle uğraşmaktı. Bundan dolayıdır ki en felaketli yenilgiler döneminde bile sadrazamlığa tayin yaparlarken, "Din hainlerini tenkil edecek çareleri halk edip saltanatı seniyemin namusunu tamamlayasın" diye Hattıhümayunlar çıkarırlardı.

Yine bunun gibi kadınların süslü püslü ayakkabı giymelerine engel olmak, devletin ciddiyetle üzerinde durmaktan geri kalmadığı

106 Bu hususlar için bkz. İlhan Arsel, *age.*
107 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.40.
108 *Age*, c.1, s.29, 34.

dinsel görevlerdendi. Bundan dolayıdır ki çeşitli felaketlerin cereyan ettiği hicri 1196 yılı içerisinde padişah, sanki yapacak daha önemli bir iş kalmamış ve sanki devlet çöküyormuş gibi sadrazamına şu Hattıhümayun'u yollamıştır:

"Kadın taifesinin tahta pabuçlarına gümüş kabara ve sırma taktıkları yakinen malûmu hümayunum olduğundan böyle şeriata uymayan beyhude israfların yapılması... irademe aykırı olduğundan, (buna aykırı hareket edenlerin cezalandırılmalarını emrederim)..."

Bununla beraber her türlü felaketi unutturacak mutlu bir olay vardır ki o da Şehzade Sultan Mehmed'in *Kur'an* öğrenme çağına gelmiş olmasıdır. Ulu padişah müneccimbaşıyı huzuruna çağırtır ve bu iş için "uğurlu" vaktin ne olduğunu bildirmesini emreder. Müneccimbaşının belirttiği uğurlu vakit gelince, Şehzade Mehmed hemen İncili Köşk'e götürülür ve besmeleyle *Kur'an* öğretimine geçilir.[109]

Ekleyelim ki bütün bu işler yanında ulu padişahlarımız, devletin perişan ve fakir durumuna hiç aldırış etmeden Allah'a güvenip oraya buraya savaş açarlardı.[110] Ama İran seferi yapılırken Rusya, Kırım sorununu kendi lehine olarak çözümleyecekmiş ve böylece Osmanlı Devleti bakımından daha da büyüyen bir tehlike haline girecekmiş; bu gibi hususlarla hiç kimse meşgul olmaz daha doğrusu yetersiz beyinler bunu düşünebilecek zahmete katlanmazdı. Ne zaman ki İran seferiyle meşgul olunduğu bir sırada Rusya'nın, Kırım'ı ele geçirmek için savaş hazırlıklarına geçtiği anlaşılmıştır,[111] işte o zaman bu beyinlerde şimşekler çakmaya başlamıştır.

Halkı Batıl İnanışlarla Meşgul Ederek, Devletin Uğradığı Felaketleri Unutturma Kurnazlığı

Devletin ardı ardına uğradığı felaketleri sona erdirmek ve bu arada halkı da felaketleri unutur duruma getirmek için, akla bir çare gelmiştir ki o da Muhammed'in, 1300 yıl önce, daha genç yaşlarda ticaretle uğraşırken Şam'a geldiğinde, kervanıyla bir kale yakınına inerken ilk ayak bastığı taşı İstanbul'a getirmekti. Padişah "Bu dar ve buhranlı zamanlarda böyle kutsal bir taş İstanbul'a getirilirse bir ferahlığa yol açabilir" inanışı içerisinde Vali Paşa'ya emir verir ve

109 *Age*, s.122.
110 *Age*, s.74.
111 *Age*, s.122.

derhal adamlar yola çıkarılır. Taş, üç ay gibi kısa bir zaman içerisinde büyük törenlerle İstanbul'a getirilir. Sarayın gösterdiği büyük ilgiye uyarak, bütün İstanbul bayram havasına bürünür; halk sokaklara dökülür ve "kutsal taş", Bahçekapısı yanındaki "II. Abdülhamid Han hazretlerinin ihya ettiği bir yere" konur. Her ne kadar bazı kimseler, taşın ne dereceye kadar "kutsal" sayılabileceği ve Muhammed'in ayağının gerçekten taşa değmiş olup olmadığı üzerinde tartışma cüretini gösterirlerse de "Bir kere kutsal sayılmış ve halk da ondan medet ummuş, ona hürmet duymuş olduğuna göre gerçekten o mübarek ayak o taşa değmiş ve üstelik iz bırakmış kabul edildi. Aslı yoksa bile böyle sayılması, İstanbul'a bu kadar karışık bir zamanda böyle kutsal bir taşın gelmesi elbette uğur ve bereket getirici olmuştur."[112]

Ne acınacak şeydir ki bu yukarıdaki satırları yazan ve bu inanışta bulunan kişi, Batı'nın teknik gelişmesinden haberdar olan ve Katerina ya da Friedrich gibi Rus hükümdarlarını Batı tekniğini kendi ülkelerine getirmek istediler diye alkışlayan Cevdet Paşa'dır. O bile, "kutsal" bir taş hikâyesine değer ve böyle bir taştan medet umulabileceği fikrine yer vermiştir.

Ne var ki "uğurlu" taşın getirilmesinden ve Bahçekapı'daki yerine konulmasından hemen sonra felaket olayları eskisinden daha da kötü şekilleriyle devletin başında kaynamaya başlamıştır.

Kendinden Olan Her Şeye Güvensizlik Duyan Devlet ve Kendi Devletine Güven Duymayan Halk

19. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin ve toplumun özelliklerinden biri de "Türk"le ilgili ne varsa el işinden beden işine varıncaya kadar her şeye karşı güvensizlikti. Biraz hali vakti yerinde olan kişiler Türk malı almazlar, Türk gemileriyle seyahate çıkmazlar ya da eşya göndermezlerdi. Sadece yabancı malı satın alırlar, yabancı gemileriyle (genellikle Fransız bandıralı vapurlarla) seyahat ederler, iş görürlerdi çünkü bu gemilerde pusula ve harita kullanıldığını, müşteriye iyi muamele edildiğini bilirlerdi.

Sadece kişiler değil fakat devlet dahi kendi adamlarına, kendi gemilerine güven beslemez ve örneğin arpa, buğday gibi bütün gıda maddelerini ya da mühimmat ve yakacak gibi ihtiyaçlarını hep yabancı gemilerle taşıtmayı tercih ederdi. Bu gelenek, biraz değişik şekliyle bugüne değin gelmiştir.

---

112 *Age*, s.188.

Ne var ki bu güvensizlik duygusunun yerleşmesine, yine şeriat sebep olmuştur çünkü insan aklına özgürlük tanımayan ve bu nedenle insanın fikren gelişmesine fırsat vermeyen bu düzen, aynı zamanda kişinin başına akılsız devleti getirmekle, bu karşılıklı güvensizlik ortamını yaratmıştır.

Akıl Gücünden Yoksun Osmanlı Devleti'nin Kurtuluş Çaresi Olarak Bel Bağladığı Tek Şey, Tanrı İnayeti ve Tek Umudu Düşmanlarının Birbirlerine Düşmeleri

Kendi aklına, zekâsına ve çabasına güvenini yitirmiş toplumların kadere bel bağlamak dışında yapabilecekleri bir şey yoktur; şeriat yönlüsü Osmanlı Devleti için durum bu olmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, her ne kadar 500 yıllık bir tarih içerisine oturmuş görünürse de aslında ömrünün yandan fazlasını, Batı ülkelerinin etki rekabetinden doğma anlaşmazlıklarına, daha doğrusu Fransa, İngiltere ve Rusya arasındaki kuvvet dengesine borçludur. Eğer böyle bir rekabet olmasaydı, örneğin eğer Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği saldırılar İngiltere ve Fransa sayesinde önlenmemiş olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu bundan 300 yıl önceleri haritadan silinmiş olurdu. Yine bunun gibi, eğer Napolyon'un Mısır'ı eline geçirmek istemesi üzerine rakip diğer devletler sırf kendi siyasi çıkarları nedeniyle, işe karışıp engel yaratmamış ve bu yüzden birbirlerine girmemiş olsalardı, Mısır çoktan kaybedilmiş olurdu. Bu vesileyle Osmanlı Devleti'nin durumunu anlatan Cevdet Paşa şöyle derdi:

> "Osmanlı Devleti Allah'ın lütfuna ve inayetine sığınmış, düşmanların birbirlerine düşmelerini Allah'ın kendine acıdığına ve koruduğuna belirti saymış, eli böğründe duruyordu."[113]

Bilindiği gibi Napolyon, Osmanlı Devleti'nden toprak koparma sevdasından, sırf Avrupa'daki güçler dengesi siyaseti yüzünden vazgeçmiştir. Oysaki fanatik ve şeriat kafalı Osmanlı yöneticileri, o korkunç bilgisizlikleri içerisinde bütün bu olup bitenleri, Tanrı'nın Osmanlı Devleti'ne acımasına ve bu yüzden düşmanları birbirine katmasına vermişlerdir.

---

113 *Age*, c.2, s.56.

19. Yüyılda "Fanatizme" Saplanmış ve Ortaçağ İlkelliklerinden Henüz Çıkamamış Osmanlı Devleti'yle İlişki Kurmayı Haysiyet Kırıcı Bulan Batı Dünyası

Uygarlık dünyasının hemen yamacında yer almasına ve onunla beş yüzyıla yakın bir süre boyunca komşuluk yapmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda hâlâ son derece geri, son derece ilkel, son derece beceriksiz ve yeryüzünün en fanatik, en kültürsüz ülkelerinden biridir. Gerilikten ve kültürsüzlükten böylesine büyük bir inatla çıkmak istemeyen bir başka ülkeye kolay kolay rastlanmaz dünya tarihinde; uygarlık şahlanması yapmış bir dünyayla burun buruna bulunsun da ondan hiç etkilenmesin, hiç yararlanmasın? Az görülmüş bir şeydir bu... Avusturya ve Prusya gibi ülkelerle sınırdaşlık etsin de bu sınırın hemen ötesinde yükselen uygarlığa sırt çevirsin! Aklın alabileceği bir şey değildir bu! Ne var ki Osmanlı Devleti'nin şeriat temeline dayalı bulunduğunu, şeriat dışında hiçbir şeyle ilgilenmemek gerektiğine inanmışlığını göz önünde bulunduracak olursak, bu tutumun doğal olduğunu anlamamız güç olmaz.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu artık kemiklerine kadar çürümüş, çökmüş, bitmiş bir iskelet yığınıdır. Ayakta durabilmesinin tek nedeni, Rusya'nın ihtiras ve emellerini gerçekleştirmemesi için İngiltere ve Fransa gibi güçlü ülkelerin, Osmanlı Devleti'ne destek olmaları, onun savunmasını üzerlerine almalarıdır. Ancak bu destek sayesindedir ki Osmanlı İmparatorluğu yaşayabilmekte, nefes alabilmekteydi. Bir yabancı yazar, geçen yüzyıl ortalarında yayımladığı bir kitabında, "Eğer İngiliz diplomasisi... devamlı şekilde destek sağlamasaydı, bu (Osmanlı canavarı) çoktan can vermiş olurdu" der.[114] Derken de İngiliz hükümetini yani kendi devletini, Osmanlı İmparatorluğu gibi "geri ve fanatik" bir ülkeyi savunmuş olmakla suçlar; böyle bir yardımda bulunan kendi öz ülkesini şeref ve haysiyet duygusundan yoksun olmakla damgalar ve şu soruyu sorar:

> "Acaba Osmanlı İmparatorluğu'nu, bütün o fanatik ruhluluğuna ve hükümet icraatındaki barbarlığına ve vahşetine rağmen, İngiliz altınları ve İngiliz mahareti sayesinde yaşatmak, İngiliz milletinin şerefiyle ve İngiltere'nin insanlık siyasetiyle ve İngiliz devlet adamlarının karakterleriyle ve benimsedikleri siyaset ahlakıyla bağdaşır mı?"[115]

114 Bkz. R. R. Madden, *The Turkish Empire in its Relations With Christianty and Civilization*, c.2, Londra, 1862, s.433.

115 *Age*, s.433.

Akılcı Gelişmelerden Uzak Kalmanın Sonuçları; Geçmişten Ders Almak Yerine Kaderciliğe Saplanmışlık

Devlet yönetiminde akıl rehberliği yerine şeriatın "kaderci" felsefesi iş görecek olursa, geçmişten ve felaketlerden ders almak diye bir şey elbette ki söz konusu olmaz. Bu geleneği daha ilk andan itibaren yerleştiren ve şeriat devletinin özelliği haline getiren, Muhammed'dir. "Uhud" yenilgisi üzerine taraftarlarına bunun "iman" azlığından ve şeriata yeteri kadar sarılmamaktan doğduğunu söylemesi, verilebilecek ilk örneklerdendir.

Felaketten ve Hezimetten Ders Almak Değil, Aksine Bunu Tanrı Hikmeti Şeklinde Görmek Gerektiği

Felaket ve hezimetleri birer ders şeklinde ele alıp, akıl rehberliğiyle nedenlerini araştırmak ve olumlu sonuçlara varmak ve böylece hata ve kusurları tekrardan kaçınmak diye bir şey yoktur şeriat devleti uygulamasında. Bilakis her şeyi Tanrı iradesine bağlayıp, bunda bir hikmet aramak ya da her başarısızlığı iman zayıflığına yormak, İslamın daha ilk anlarından itibaren benimsediği bir davranıştır. Biraz önce dediğimiz gibi Muhammed'in, "Uhud Savaşı"nda yenilgiye uğrayıp da yenilginin nedenlerini bir yandan Tanrı isteğine (kadere), diğer yandan iman azlığına bağlaması, daha sonraki dönemler boyunca yöneticiler için, her türlü başarısızlığı ve yenilgiyi mazur gösterme bakımından pek yararlı bir başlangıç sayılmıştır.

1991 yılı hac mevsiminde hac farizasını yerine getirmek için Kâbe'ye giden yüzlerce Türk hacı adayının, şeytan taşlama sırasında, (Suudlu yöneticilerin ihmalkârlıkları yüzünden vuku bulan) tahaccüm sonucu ölümü ve bu olayın Suud şeyhleri tarafından "kader" şeklinde gösterilmesi, bu geleneğin son ilginç örneklerinden biridir.

Moğol İstilasını "Tanrı Emri"ne ve "Halkın İman Zayıflığı"na Dayatan Zihniyet

13. yüzyılın ünlü tarihçisi "Alâeddin Ata Mâlik Cüveynî", başlıca yapıtı olan *Tarih-i Cihân-guşây*'da, İslam ülkelerinin Moğol işgali altına girmesi olaylarını "Tanrı iradesine ve isteğine" bağlarken, Moğolları, Tanrı'nın gazabını yeryüzünde infaza memur bir millet olarak tanımlar. Güya Tanrı, kendisine itaat etmekte kusur eden milletlerin başına hep bu tür felaketler musallat etmiştir.

"Cüveynî"nin yaşadığı dönemde ün salmış olan diğer ünlü bir yazar, "İbnülesîr", Moğol istilasını tarih içerisinde insanlığın başı-

na gelen en korkunç felaket olarak göstermiştir. Ve işte "Cüveynî", *Kur'an* ayetlerinden ve Muhammed'in sözlerinden örnekler vererek, böylesine korkunç bir felakete sabırla katlanmanın ve Tanrı'ya daha büyük bir imanla bağlanmanın gerektiğini söyler. Çünkü İslamın Tanrı'sı "kindardır", "öç almaktan hoşlanandır" ve işte şimdi, Moğol ordularını yollamakla, kendisine yeteri kadar iman beslemeyenlerden, intikam almaktadır."[116]

Osmanlı Devleti'nin En Güçlü Bulunduğu 240 Yıllık Süre İçerisinde 35 Savaştan Yarısı Kaybedilmiş fakat Bunun Sebepleri Araştırılacak Yerde, Her Şey Kadere Yüklenmiştir

Tarih kaynaklarının bildirmesine göre 1366'dan 1606'ya kadar olan 240 yıllık süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu 35 savaştan on yedisi kaybedilmiştir. Daha başka bir deyimle, kendimizi en güçlü saydığımız dönemlerde, sırf İslam uğruna giriştiğimiz savaşların yarısını kaybetmişizdir fakat bir tek insanımız çıkıp da bunun nedenlerini akılcı ve bilimsel yollardan araştırmamıştır. Kendimizi dev aynasında görmenin ve aynı zamanda kaderciliğe terk etmenin budalalığı içerisinde, daha sonraki felaketlerimizin ne olabileceğini de hiç düşünmemişizdir. Yenilgiler, gerilemeler ve çökmeler vesilesiyle aklımız hiçbir zaman bize rehberlik etmemiş ve daha doğrusu edebilecek gibi görülmemiştir. Hep akıldışı yollar, hep "Tanrı'nın dediği olur" inancı ve hep kader felsefesi bize gösterge ve teselli kaynağı olmuştur.

Eğer geçmişten ders almasını öğrenseydik (ki bu da ancak akılcı bir tutumla olabilirdi), her felaketin bilgisizlikten, teknik gerilikten ve savaş sanatındaki yeniliklere habersizlikten doğduğunu anlar ve ona göre tedbir yollarını düşünebilir, hiç olmazsa geleceğimizi teminata bağlayabilirdik. Örneğin 1699'da uğradığımız o korkunç Karlofça yenilgisini ve daha sonraki benzerlerini önleyebilirdik. Ne yazık ki bunu yapabilecek bir aydın sınıfa, bir yönetici sınıfına sahip olamamışızdır çünkü şeriat sistemi ve eğitimi böyle bir zümrenin yetişmesine olanak bırakmamıştır.

116 "Cüveynî"nin bu yapıtının İngilizce çevirisi için bkz. Alâeddin Ata Mâlik Cüveynî, *The History of the World-Conqueror*, c.2, çev. J. A. Boyle, Harward University Press, Cambridge, 1958, s.3, 12, 17, 24.

Utanç Verici Yenilgiler Sonucu 1699 Tarihli Karlofça ve 1700 Tarihli İstanbul Antlaşmalarını İmzalayan Osmanlı Yöneticileri, Felaketin Gerçek Nedenleri Üzerine Eğilecek Yerde, Kader Felsefesini Benimserler

26 Ocak 1699 tarihli Karlofça ve 12 Temmuz 1700 tarihli İstanbul antlaşmalarına vesile olan ağır yenilgiler karşısında Osmanlı yöneticilerinin akıldışı ve kaderci tutumu ibret vericidir. Utanç verici askeri ve siyasi hezimetin gerçek nedenleri araştırılıp tedbir alınacak yerde, şeriatçı Osmanlı kafası, bir yandan her şeyin kadere dayalı olduğu ve diğer yandan da yenilgilerin gerçek anlamda başarısızlık sayılamayacağı iddialarıyla her şeyi örtbas etme yolunu seçmiştir. Tarihçi "Naîmâ" (1665-1716), zamanın başveziri "Amcazade Hüseyin Paşa"nın istek ve zorlamasıyla hazırladığı tarih özetinde, Rusya önündeki yenilgileri, sanki hiç önemli bir şey değilmiş ve sanki bunlar İslama yararlı olmak üzere oluşmuş gibi göstermeye çalışır ve İslam tarihinden örnekler verir. Bu örneklerden biri Muhammed'in vaktiyle, 628'de Mekkelilerle yaptığı ve Müslümanların aleyhine hükümlerle dolu "Hudeybiye Antlaşması"dır.

Bu tarihten üç yıl sonra Muhammed'in Mekke'yi fethettiğini hatırlatır. Yine bunun gibi Müslümanların 1099'da Kudüs'te, putperestlerle ve Hıristiyanlarla kendi lehlerine olmayacak nitelikte antlaşma imzaladıklarını ve bu tarihten 80 yıl sonra, 1187'de Kudüs'ü ele geçirdiklerini belirtir. Bu olayları emsal göstererek, Karlofça ve İstanbul antlaşmalarının da Tanrı'nın gizli bir planı olarak, Müslümanlar için ilerde bu tür sonuçlar yaratacağını söyler.

1718 Pasarofça ve 1739 Belgrad Antlaşmalarına Vesile Olan Askeri Yenilgileri "İman Zayıflığı" Nedenine Dayandıran Şeriatçı Zihniyet

1714 ile 1718 yılları arasında Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti ve Avusturya'yla yaptığı savaşları kaybeder ve 1718'de Pasarofça Antlaşması'nı imzalar. Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya karşısında yeniden yenilgilere uğrar ve 1739'da Belgrad Antlaşması'nı yapar.

Ne var ki her zaman olduğu gibi, bu vesileyle de yenilgilerin gerçek nedenlerini araştırma gereğini duymaz; sadece halkın din duygularının gevşediğini, imanın zayıfladığını ve kaderin böyle istediğini tekrarlayarak kendini aldatmaya devam eder.

Hatırlatalım ki Osmanlı'yı savaş alanlarında hezimete uğratan İtalyanlar ve Avusturyalılar, her ne kadar ilim, fen ve sanat alanında insanlığa büyük hizmette bulunan dehalar çıkarmış olsalar da askeri

alanda pekiyi not almamışlardır. O kadar ki Napolyon, daha sonraki bir tarih itibariyle, "Tanrı İtalyanları savaş alanında bütün milletlere yenilsin diye yaratmıştır; Avusturya'yı da İtalyanlar hiç değilse ara sıra savaş zaferinin tadını tatsınlar diye yaratmıştır" demiştir.

Ve işte o koca Osmanlı İmparatorluğu, 50 ya da 60 yıl sonra "Napolyon"un böylesine küçümsediği askeri güçler karşısında yenilmiş fakat yine de aklını başına toplayıp yenilginin gerçek nedenlerini araştırmamıştır. Sadece gerici ve bilgisiz din adamlarının ve yöneticilerin "Dini ihmal ettiğimiz için Tanrı bize kızdı ve yenilgiye uğrattı" şeklindeki sözlerine kanarak yeni hezimetlere hazırlanmıştır. Akıllı bir tek insan çıkıp da "Bu yenilgilerin Tanrı'yla ya da iman eksikliğiyle ilgisi yok, beyinsizlikle ilgisi vardır, her alanda olduğu gibi askerlik alanında da reformlara muhtacız!" şeklinde bir şeyler diyememiştir. Biraz olsun akıllı gibi görünen "Mehmet Ragıp Paşa" gibi kimseler dahi yenilik (reform) girişiminde bulunmayı göze alamamışlardır.[117]

Napolyon'un Mısır Seferi Sırasında Hezimete Uğrattığı Mustafa Paşa, Kötü Sonucun Kader İşi Olduğunu Söyler

Mısır seferini başarıyla sonuçlandıran "Napolyon", Suriye üzerine yürümeye geçince (hicri 1213) Osmanlı yöneticileri, başta padişah olmak üzere, ne yapacaklarını şaşırırlar. Hiçbir zaman hiçbir tehlikeye karşı önceden hazırlıklı olmak ne demektir bilmeyen hükümet, padişah ve şeyhülislam ile ulemanın ileri gelenleri de dahil olmak üzere divan halinde toplanır ve alelacele durumu tartışır; "Sadrazam Yusuf Ziya Paşa"nın bizzat başında bulunacağı bir orduyla Fransızlara karşı cephe alınmasına karar verir. Karar gereğince "Yusuf Ziya Paşa" Anadolu'dan Suriye üzerine yürüyüşe geçer. Bu arada "Mustafa Paşa" komutasındaki kuvvetler de Rodos yoluyla Ebuhor'a çıkarak Fransızları arkadan sarmaya çalışır. Ne var ki "Napolyon", kendi kuvvetlerinden kat kat büyük olan Osmanlı ordusunu, basit bir manevrayla yeniverir. Yenilginin asıl nedeni, Osmanlı ordusunun modern savaş tekniğiyle yetiştirilmemiş olmasıdır.[118]

Ne var ki bu "neden" Osmanlı kafası için önemli değildir; önemli olan şey, akıldışı ne varsa odur ve özellikle yenilginin Tanrı iradesinden, kaderden geldiğidir. Nitekim Mehmet Tatar Paşa (ki "Kaptanpa-

117 Bu konuda bkz. *Mubadele; an Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, çev. Norman Itzkowitz and M. Mote, The University of Chicago Press, 1970, s.2.

118 Bu hususlar için bkz. Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802*, İÜ Yayınları, İstanbul, 1938, s.118 vd.

şa" diye bilinir) padişaha sunduğu mektubunda, yenilgiyi sanki başarı sağlamış bir insanın ağzıyla anlatırken, birtakım gevelemelerle sorumluluğu "Büyük Yaradan"ın sırtına atıverir:

> "Bu makule muharebede galibiyet ve mağlubiyet yedi kudreti ilahiyede olmakla inşallah taala Şevketlû, Mehabetlû, Kudretlû velinimet efendimiz hazretlerinin ömrü ve ikbalini efsun ve adasını bitamem makhur sernigun eyleye, amin."[119]

Yani demek ister ki başarı ve yenilgi "yedi kudreti ilahi"den gelme olup, bunun dışında başkaca sorumluluk durumu aramaya gerek yoktur ve esasen ortada sorumluluk diye bir şey de yoktur çünkü her şey "takdiri ilahi" yoluyla olmaktadır.

Öte yandan bu yenilgiler için halka söylenecek, anlatılacak bir şey yoktur; sadece padişahı teselli etmek, ona dua etmek yeterlidir. Değerli tarihçimiz Enver Ziya Karal bunu şöyle belirtiyor:

> "Mektubun son satırlarında Osmanlı ricalinin ne kadar kaderci bir zihniyette oldukları kolaylıkla anlaşılıyor. Kaybedilen bir savaşta, yok edilen bir ordunun, esir düşen seraskerin hatalarını ve sorumluluğunu ortaya vurmak gerektiren başarı veya yenilginin Tanrı'nın elinde olduğu söylenmekte ve padişahın tesellisine çalışılmakta ve düşmana ait bilgi yerme mektup bir duayla bitmektedir."[120]

"Reform" Taraftarı Görünen III. Selim Dahi, Yenilgilerin ve Geriliklerin İman Eksikliğinden ve Şeriatı İhmalden Doğduğunu Söyler ve Dinin Özüne Dönme Çarelerine Yönelir

Birbirini izleyen askeri yenilgiler ve felaketler sonucu III. Selim, uçuruma gidişi durdurmak ve her şeyden önce tahtını kurtarmak amacıyla orduda bazı reformlar düşünür. Fakat o dahi kendisini dinsel düşünce çizgisinden ayırmış ve devlet sorunlarını akılcı açıdan ele alabilmiş değildir. Aksine! Uğranılan başarısızlıkların nedenlerini o, tıpkı diğerleri gibi, din duygularındaki zayıflamada, dinden uzaklaşmada, İslamın özüne yabancılaşmada aramıştır. Yapılacak şey, İslamın özüne dönmek, iman gücünü geliştirmek ve devlet otoritesine mutlak itaat geleneğini pekiştirmektir. Bunun için sadece askeri alanda reformlara girişmek yeterlidir. Siyasal, sosyal ve eko-

---

119 Bu mektup için bkz. Enver Ziya Karal, *age*, s.119 vd.

120 *Age*, s.120.

nomik diğer alanlarda düzeltilecek ve yenileştirilecek bir şey yoktur. Çünkü mademki yenilgiler savaş alanlarında olmuştur ve mademki savaşların kazanılması için şeriat "iman gücü"nü öngörmüştür, o halde şeriata sarılmak suretiyle ve biraz da silahları geliştirmekle her şey yollu yolunda olacaktır. İşte bu gerekçeyle Batı'nın tekniğini ve silahlarını almak ve orduya bir çekidüzen vermek istenir. Fakat istendiği an, gerici çevreler şahlanır çünkü bu çevrelerin bu kadarcık bir yeniliğe dahi tahammülü yoktur. 1730'larda "Patrona Halil İsyanları", 1807'lerde "Kabakçı Mustafa Ayaklanmaları", hep yeniliğe, reform isteklerine, orduyu biraz güçlendirme ve düzene sokma gayretlerine karşı girişilmiş şeylerdir.

Dinsel çizgiden ayrılamayan ve "aklı" rehber kılamayan şeriatçı kafa, öylesine fanatik, öylesine dar görüşlüdür ki uçuruma yuvarlanmakta olan kendi öz yurdunu kurtarma çabalarını dahi "yenilik olur, din elden gider" feryatlarıyla yıpratmaktan kaçınmaz.

Şeriatçı "Kaderci" Zihniyet, Her Yerde ve Her Devirde Aynı Etkinliğini Korur; 1967'de Bir Avuç Musevi Asker Karşısındaki Yenilgisini "Tanrı'nın Sınavı" Sayan Nasır, "Kader Karşısında Ön Tedbirin Hiç Değeri Yoktur" Der

Şeriat ülkeleri yöneticilerinin yüzyıllar içerisinde hiç değiştirmeyip 20. yüzyılın ikinci yarılarına kadar sürdürdükleri "kaderci" zihniyet, her dönem itibariyle her Müslüman ülkede aynı etkenlikle iş görmüştür. "Karlofça" ve "Pasarofça" antlaşmalarını Osmanlı Devleti'ne imzalatan yenilgiler vesilesiyle, yöneticilere "Tanrı böyle diledi" zihniyeti nasıl egemen olduysa, 1967'de İsrail karşısında, hem de asker ve silah üstünlüğüne rağmen yenilgiye uğrayan Mısır başkanı Nasır'ı halkın karşısına "Bu bir Tanrı denemesidir" sözleriyle çıkartan da aynı zihniyet olmuştur. Tarih sayfalarına "Altı Gün Savaşı" adıyla geçen bu savaş, bilindiği gibi 1967 yılı Haziran'ında cereyan etmiş olup Mısır'ın İsrail karşısında 20-25 yıllık bir süre içerisinde en ağır şekillerde kaybettiği üç savaştan sonuncusudur. 23 Temmuz 1967'de yani yenilgiden bir ay kadar sonra Nasır, iktidara gelişinin yıldönümü töreni vesilesiyle halka verdiği demeçte, ihtilal rejimin bazı güçlüklerle karşılaştığını söyler ve İsrail karşısındaki yenilgiye değinir. Anlatmasına göre bu yenilgi Tanrı'nın Mısır halkını sınavdan geçirmesi olayından başka bir şey değildir; şu bakımdan ki Tanrı, ihtilalden sonra Mısır'ın kaydettiği başarılara Mısır halkının layık olup olmadığını denemek istemiştir. Belki de Tanrı, yepyeni bir düzen ve

yepyeni bir toplum yaşamı kurmaya çalışan Mısır halkına bir ders vermek ve onu bu yeni çabasında temize çıkarmak düşüncesindedir! Bu nedenle Mısır halkının Tanrı iradesine ve kadere boyun eğmesi gerektir. Bunları anlatırken Nasır, savaştan önce Mısır ordusunun zafere ulaşması hususunda gerekli her tedbiri aldığını da belirtmekten geri kalmaz. İsrail'le savaşın başladığı tarihten önce, askeri kumandanlığı uyardığını ve İsrail kuvvetlerinin 5 Haziran 1967'de saldırıya geçecekleri hususunda, ilgili komutanlara bizzat talimat verdiğini ve bütün yöneticilerin ve yetkililerin saldırı durumundan haberdar edildiğini fakat her şeye rağmen yenilgiyi önlemek iktidarında bulunmadıklarını söyler ve "Her ne türlü tedbir alınırsa alınsın, felaketli sonucun değiştirilmesine imkân yoktu" diye ekler. Ona göre kötü sonuç hiçbir suretle önlenemezdi çünkü Tanrı'nın yazgısı buydu. Bu durumda "Kadere karşı tedbir almak yararsızdı".[121]

1967 Yenilgisini İman Zayıflığından Başka Nedenlerde Aramayan El-Ezher Üniversitesi, 1.400 Yıllık Akıldışılıkları 20. Yüzyılda Sürdüren Bir "İlim Yuvası"dır

Dört milyon nüfuslu küçücük bir ülke olan İsrail karşısında, asker ve silah sayısı itibariyle çok daha üstün durumda bulunduğu halde üçüncü kez son derece haysiyet kırıcı bir yenilgiye uğrayan Mısır halkına "Bu bir Tanrı denemesidir" yalanlarıyla teselli arayan sadece Nasır olmamıştır; sadece siyaset adamları, sadece yazarlar ve "aydınlar" ya da basın da olmamıştır; İslam dünyasının en yüksek "ilim" yuvası olduğu iddiasında kusur etmeyen El-Ezher Üniversitesi ve onun ünlü hocaları da aynı temayı işlemişlerdir. El-Ezher'in görüşü oydu ki Müslümanlar arasında din duygularının ve imanın zayıflaması nedeniyledir ki Araplar İsrail'e yenilmişlerdir ve bu yenilgi Araplara, dinden uzaklaşmanın bir kefareti olmak üzere ibret dersi olsun diye Tanrı tarafından tahmil edilmiştir.

Gerçekten de El-Ezher'in "büyük bilginleri!", 1967 yenilgisini eleştirirlerken İsrail'i "Tanrı'nın elindeki gazap kılıcı" gibi göstermişlerdir; güya Tanrı, sadece Mısır halkını değil fakat bütün Müslümanları cezalandırmak için bu kılıcı kullanmış yani İsrail'i başarılı kılmıştır. Müslümanları cezalandırmak istemiştir çünkü yeryüzündeki Müslümanlar, tüm olarak, iman zayıflığı içerisindedirler. Bu günahlarının kefaretini onlara çektirtmek ve onları Tanrı ve peygamber emirlerine

121 Nasır'ın bu konuşması için bkz. Morroe Berger, *Islam in Egypt Today*, Cambridge, 1970, s.128 vd.

mutlak şekilde boyun eğdirtmek içindir ki böyle bir yenilgiye gerek görmüştür.[122]

Bu açıklamalarda bulunurlarken aynı zamanda geçmiş dönemdeki İslam zaferlerini de sergilemekten geri kalmamışlardır; onlara göre bütün bu zaferler dine bağlılıktan ve iman gücünün çokluğundan doğmuştur.

Şeriatçı "bilginlerin!" bu mantığı bizleri şaşırtmamalıdır çünkü mademki "ilim" demek din demektir ve mademki her şeyin izahında din esasları ele alınmalıdır ve nihayet mademki yenilgileri ve başarıları Tanrı öngörmüştür; o halde başkaca mantığa yer vermek gereksizdir. Nasıl ki ünlü tarihçi "Cüveynî", cihan fatihleri tarihini anlatan kitabında, "Cengiz" ordularının Müslümanlara karşı sağladığı zaferleri ve giriştiği vahşeti Tanrı'nın Müslümanlardan (iman zayıflığı nedeniyle) öç alması şeklinde tanımlamış ve "Cengiz"i de Tanrı'nın "gazap kılıcı" şeklinde göstermiş ve gösterirken de kendisine destek olarak *Kur'an* ve hadis hükümlerini malzeme yapmışsa, 20. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde de El-Ezher ulemasının aynı metotlarla "ilim" yapmaları elbette ki doğaldır.

Fakat "El-Ezher" uleması, eski ünlü bilginlerden biraz daha ileri giderek kaderin tecellisine yeni bir gerekçe eklemişlerdir. Onlara göre eğer 1967 savaşı İsrail lehine değil de Mısır lehine sonuçlanmış olsaydı, hatalı bir kader tecellisine tanık olmak gerekecekti. "El-Ezher" şeyhlerinden "Hasan Mamûn"un 1968'de Dünya İslam Kongresi'ni açış nutkunda söylediği şu sözleri dinleyelim:

> "En ufak bir kuşkum yok ki (ve eminim sizler de benim gibi düşünüyor olmalısınızdır ki) eğer tarihimizin böylesine dinden (ve İslam imanından) uzak kaldığımız bir döneminde, zaferi biz kazanmış olsaydık, Tanrı emirlerine karşı daha da ağır bir günah işlemiş olacak ve bu zaferi günahkâr tutumumuzun haklılığına ve dinden uzaklaşmamızın meşruiyetine işaret sayacaktık... (Oysaki yenilgiye uğratmakla) Tanrı bizi, bütün bu davranışlarımızdan ötürü cezalandırdı ve böylece onun yoluna dönmemizi sağladı..."[123]

122 El-Ezher Üniversitesi mollalarının ve özellikle Ahmed al-Zayyat'ın 1968'de yayımladıkları ve yukarıdaki görüşlerle ilgili yayınlar için, *Mecelle* dergisinin -ki El-Ezher'in resmi yayını sayılır- Şubat ve Mayıs 1968 nüshalarına bakınız. Ayrıca bkz. Hava Lazarus-Yafeh, "Contemporary Religious Thought Among The Ulema of al-Azhar", *Asian and African Studies*, c.7, 1971, s.211-236.

123 Bu konuşma için El-Ezher'in yayımladığı *Mecelle* dergisinin Kasım 1968 (Hicri, Şaban 1388) tarihli sayılarına bakınız. Alıntı için bkz. Hava Lazarus-Yafeh, *age*, s.234, not 72.

Şimdi bütün bu yukarıdaki akıldışı tutumları (ve özellikle Nasır gibi liderlerden El-Ezher Üniversitesi mollalarına varıncaya kadar, yenilgi nedenlerini beyinsizlikte ve bilgisizlikte değil de iman azlığında ya da Tanrı cezalandırmasında arayanların ilkelliklerini) düşünün ve bir de İslam ülkeleri içerisinde Türkiye'yi akıl rayına oturtan Atatürk'ün, "Kaza ve kader, talih ve tesadüf deyimleri Arapçadır... Türkleri ilgilendirmez" diyerek, Türk'ü 1.000 yıl boyunca fikirsel ve kültürel geriliklerde ve nice yenilgilerde tutan şeriata karşı giriştiği çabaları gözden geçirin; geçirirken de Türkiye'yi, uygarlık gelişmesi bakımından diğer İslam ülkeleriyle kıyaslayın.

Batı Dünyası, Kendi Başarısızlıklarını ve Eksikliklerini Akıl Yoluyla Keşfedip, Kendisini Yenilgiye Uğratanın Üstünlüğünden Ders Almasını Bildiği İçindir ki Gelişebilmiştir

Askeri bakımdan en güçlü durumda sayıldığımız dönemde bile oldukça büyük yenilgilere uğramış ve örneğin 17. yüzyıldan önceki 240 yıllık süre içinde 35 savaştan on yedisini kaybetmiş ve yine bu tarihten sonra 250 yıllık çöküş döneminin başlangıcı olan Karlofça'yı ve Pasarofça'yı imzalamış ve her şeye rağmen kendi kendimize, toplum olarak, "Nedir bu başarısızlıkların nedeni?" diye sormamışızdır; sormuş olsak bile bunun yanıtını, o dinsel yapıdaki kafamızla, "Tanrı'nın dediği olur!" ya da "Kader böyle istedi" şeklinde vermiş ya da biraz daha saf bir inanışla her kötüye gidişi iman zayıflığına hamletmişizdir. Bunun dışında hiçbir düşünce, hiçbir akılcı araç bize, yanıt aramakta yardımcı olamamıştır. Şeriat kanserine yakalanmış olan beynimiz, bize bu olanağı bırakmamıştır. Oysaki Batılılar bizi akıl pertavsızıyla inceleyip kendileri bakımından yararlı dersler edinme yolundaydılar. Karlofça'yı imzalamak zorunda kaldığımız yenilgiden 150 yıl önce İstanbul'a gelen ve Kanuni döneminin askeri kuruluş ve disiplin uygulamalarını inceleyen bir Fransız aydını "Busbecq", bu güçlü ve disiplinli ordu karşısında Hıristiyan ülkelerin neden dolayı yenilgiye uğradıklarını sergilemiş ve kendi ülkesine başkalarından alınması gereken dersin ne olması gerektiğini bildirmiştir.

Başarısızlığın ve Yenilginin Nedenlerini Kader Dışında Arama Geleneğini, Batı Dünyası, Daha 13. Yüzyılda, Haçlı Seferleri Sırasında Edinmeye Başlamıştır

Haçlı ordularının Türkler karşısında hezimete uğramaları üzerine Batı dünyası için oldukça ilginç durumlar ortaya çıkar. Haçlı Se-

ferleri'ni düzenleyen liderler "Tanrı böyle diledi!" diyecek yerde, bu yenilgiyi kendileri için bir ders bilip güçlenme vesilesi yaparlar. Bu liderlerden birçoğu, "(Ey Tanrı) senin adını biz artık anmayacağız ve hiçbirimiz bundan böyle yardım için sana güven duymayacağız" derken, diğer bazıları da "Türklere karşı hâlâ savaşmak isteyen varsa o mutlaka deli olmalıdır... çünkü Tanrı, iyi bir koruyucuyken (şimdi) uykuya dalmıştır ve çünkü (Türkler askeri bakımdan çok) güçlüdürler" diye konuşurlar.[124] Anlatmak istedikleri şey, yenilgilerin Tanrı'ya güvenmekle değil fakat kendine güvenip güçlenmekle önlenebileceğidir.

Kuşkusuz ki bu dönemde halk yığınları hâlâ "kader" inanışı içerisinde bulunduğundan, yukarıdaki tutumu, yaygın bir zihniyetin ifadesi saymak mümkün değildir. Bununla beraber iman gücünün en üstün bir değer olarak benimsenmediğine ve kilise otoritesine meydan okunmak istendiğine işaret olması bakımından önemlidir.

Batılı İnsan, Ortaçağ Karanlıklarında Bile Akıldışı Kurallara Uymayı, İnsan Varlığı İçin "Zül" Sayar

İslam dünyası akıl rehberliğini hemen her dönem itibariyle inkâr ederken, Batı dünyası, o en karanlık çağlarda bile, akıldışı yerleşmiş kurallara uymayı insan varlığı bakımından utanç bilen zihniyete gebedir. "Leonardo da Vinci", bundan 500 yıl önce şöyle demektedir:

> "Her başarı, her fikirsel ilerleme ve her şey akıl, muhakeme ve deney usulleriyle sağlanabilir... Her kim belli bir otoriteye sığınarak görüşünü kanıtlamaya çalışırsa, o kişi, aklını ve zekâsını kullanmıyor, sadece hafızasına dayanıyor demektir."[125]

Ona göre doğayı din kitaplarıyla değil fakat ancak akılcı ve deneyci usullerle anlamak ve kavramak mümkündür:

> "Deney(ler), doğa ile insan varlığı arasında bir aracıdır, biz fanilerin etrafında oluşan doğayı bizlere öğretir... Basiret, deneyin kızıdır; gerçek ise zamanın tek kızıdır. Deney bizi yanlış yola sürüklemez; bizi yanlış yola sürükleyebilen şey, muha-

124 M. Seidlmayer, *Current Medieval Thought*, (Almancadan İngilizceye çeviri), Oxford, 1960, s.100.

125 Bu konuda bkz. J. P. Tichter, *The Literary Works of Leonardo da Vinci*, c.11, Oxford, 1939, s.241; Arnold Joseph Toynbee, *An Historian Approach to Religion*, New York, 1956, s.192.

keme tarzıdır ki deneye dayanmadığı zaman kendisini belli eder."[126]

Kendi yaşadığı dönem itibariyle Leonardo da Vinci'yi üstün bir zekâ, bir "dahi" olarak istisna saymak gerekirse de o dönem itibariyle aklın üstünlüğüne inanmış bir zihniyetin temsilciliğini yapmış olması önemlidir.

Batı, Daha 16. Yüzyılda Hasmın Üstünlüğünden Ders Alıp, Kendi Eksikliğini Giderme Akıllılığını Gösterirken...

16. yüzyılda Batı dünyası, yenilgiden ve hasmın üstünlüğünden ders alıp, reform yollarını aramak ve bu sayede başarılar sağlamak yolundadır. Örneğin 1539'da yayımladığı *Turcicarum Reform Commentarius* adlı kitabında "Giovio", o dönemde iyi bir şöhret yapmış olan Osmanlı ordusunu her yönüyle inceler ve olumlu ya da olumsuz bulduğu hususları sergiler. Ona göre yeniçeri kuruluşu, özellikle disiplin bakımından yüksek yeteneklere sahip bir askeri kuruluştur; son derece sert fakat adil nitelikte olan bu tür üstün bir disiplin sistemine, eskiçağ dönemi devletlerinde (Yunan ya da Roma gibi) dahi rastlamak mümkün değildir.[127] Bunu belirttikten sonra yazar şöyle der:

"Türkler bizim askerlerimize göre üç bakımdan üstünlük taşımaktadırlar. Bir kere komutanlarının emirlerine harfiyen riayet etmekteler. İkincisi, savaş sırasında ölümü (körü körüne) göze alabilmekteler. Ve nihayet üçüncüsü, uzun süre açlığa, susuzluğa tahammül edebilmekteler (sadece kuru buğdayla yaşayabilmekteler)..."[128]

Yazar, bu sözlerine, bir de Türk askerinin iman gücünü ekler ve Hıristiyan askerlerde bu yukarıdaki niteliklerin bulunmamasını eleştiri konusu yapar.

Yeniçerinin "disiplin", "tahammül" ve "iman" gibi hususlarla ilgili özelliklerini "Giovio" gibi öven ve örnek gösteren daha pek çok (örneğin Busbecq ya da Lusing gibi) yazarlar olmuştur. Ne var ki hepsi de akılcı bir yaklaşımla Türk ordusunda övgüye layık özelliklerin geleceğe yönelik sakıncalı yönlerini de belirtmekten geri kalma-

126 Richter, *age*, c.2, s.241; Arnold Joseph Toynbee, *age*, s.194.

127 Bu hususlar için bkz. *The Cambridge Modern History*, c.2, ed. G. R. Elton, Cambridge, 1968, s.483 vd.

128 *Age*, s.485.

mışlardır. Örneğin yeniçeri kuruluşunun fevkalade üstün bir disiplin sistemi içerisinde ve sadece kör bir imana saplı olarak savaşma geleneğine sahip olmasını, Osmanlı Devleti'nin geleceği bakımından tehlikeli bulmuşlar ve bu özelliklerin ilerde Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesine neden olabileceğine değinmişlerdir. Yeniçerinin sahip olduğu "iman gücü" öğesinin daha atılgan, daha saldırgan, cesur ve ölümü rahatlıkla göze alır asker tipi yarattığını kabul etmekle beraber, bu tür üstünlüğün nihayet geçici olduğunu, teknik alanda ve silah gücünde kaydedilecek ilerlemenin, körü körüne iman ve itaat gibi öğeleri geçersiz kılacağını düşünmüşlerdir. İnsan varlığının temsil ettiği değeri göz önünde bulundurarak, bu öğelerden farklı bir çözüm yolu bulma zorunluluğu üzerinde durmuşlardır. Askeri ya da siyasi ve sosyal alanlarda iyi sonuç almak için insanı bir hayvan, bir otomat değil, aklı ve zekâsıyla iş gören ve manevi yönleriyle geliştirilmesi gereken bir varlık haline getirmenin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bütün bu görüşlerinde haklı oldukları anlaşılmaktadır.

Gerçekten de zaman göstermiştir ki sadece "iman gücü", sadece "mutlak itaat ve disiplin", sadece "açlığa ve susuzluğa tahammül" yeterli değildir. Eğer Batılı asker, daha o tarihlerde, çok kuvvetli bir disiplin altında yaşamıyor ve insanüstü koşullara (örneğin açlığa, susuzluğa, yorgunluğa, ölümü göze almaya vs.) tahammül edemiyorsa, bu onun yetişme tarzındandı. Savaşı cennetlerdeki hurilere kavuşmak için değil de zaruret icabı yapan bir kimseden, ölümü bilinçsizce ve korkusuzca göze alması ve insanüstü zahmetlere katlanması, büyük cesaret davranışlarında bulunması, elbette ki beklenemezdi. Yine bunun gibi, Tanrı'nın ya da peygamberinin kulu durumunda sayılan ve kör bir itaatle sorumlu kılınan insan tipiyle (örneğin Osmanlı insanıyla), kendisini kul değil fakat doğal hak ve özgürlüklerle donatılmış sayan ve dünyevi iktidarın keyfiliklerine itaat etmeyi din gereği görmeyen insan tipi (örneğin Avrupalı insan) arasında elbette ki dünya anlayışı, disiplin anlayışı ve yoksulluğa, açlığa, susuzluğa, sefalete tahammül anlayışı bakımından fark olacaktı.

Yeniçeri, kendisini Tanrı'nın ve onun yeryüzündeki halifesinin kulu, kölesi olarak gören bir zihniyeti temsil etmekteydi. Tanrı ona, din adına ve Tanrı adına cihada çıkmasını emretmişti. Bu savaşlara katılmak, Tanrı ve peygamber emrine uymak demekti. Üstelik din adına savaşa katılanlara sonsuz ödüller, cennetler, huriler, yeşil ırmaklar vs. vaat edilmişti. Bütün bunlar kişiyi korkusuzca ölümü göze almaya, her türlü cefaya katlanmaya hazır, müthiş bir asker, iyi bir savaşçı yapabilirdi. Bu böyle olunca, Müslüman kişinin artık baş-

kaca bir yaşam tarzı düşünmesine, ölüm riskini azaltacak yollar ve usuller aramasına, silah tekniğini geliştirmesine, gereksiz yere açlık ve sefalete katlanmaktan kaçınmasına gerek yoktu.

Oysaki Batılı insan, gelecek dünya nimetlerine kavuşmadan önce, bu dünya nimetlerine sahip olmanın gereğine ve kendi şahsiyetine bağlı hak ve özgürlükler bulunduğuna inandığı içindir ki körü körüne ölüme atılacak yerde, kendi hayatını koruyacak ve düşmanı kolaylıkla yok kılacak yollar aramış ve aklını kullanarak silah tekniğini geliştirmiştir. Koyun sürüleri gibi iktidara itaat edecek ve yersiz bir disiplin içerisine girecek yerde, iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek ve sorumluluklarını ortaya vurmak istemiştir. Bu suretle iktidarları halkın ve kişilerin yararına iş görür durumlara getirebilmiştir.

Görülüyor ki Batılı, daha o dönemlerde, hasmın üstünlüklerini akılcı bir eleştiriden geçirmek suretiyle, kendisi için en yararlı olabilecek sonuçlara ulaşma çabasındadır. Bu sayededir ki Osmanlı'nın üstün gibi görünen yönlerinde gizlenen sakıncalı hususları anlayabilmiş ve kendi toplumu için yararlı görüşleri ortaya vurabilmiştir.

Gerçekten de yeniçeri kuruluşunun sadece savaş zamanları değil fakat barış zamanlarında da çok tehlikeli durumlar yarattığı ve devlet içinde devlete hizmet değil fakat zarar verir olduğu ve Batı'nın gelişen tekniğine "iman gücü" ya da "disiplin" ve "cesaret" yoluyla karşı koyamadığı ortadadır. Batı dünyası, askeri, siyasal ve sosyal alanlarda hem teknik bakımından gelişti ve hem de kendi insanını, gelişen tekniğe uydurarak ve modern silahları kullanacak zekâ seviyesine çıkardı. Batı bunları yaparken, biz, yenilik olur da dine aykırı düşer korkusuyla ne silah tekniğimizi ne de insanımızı geliştirebildik. 16. yüzyıl ve sonrasında askeri reformları bu zihniyetle reddeden şeriat kafası, aynı beyinsizlikle matbaayı, halk eğitimini ve siyasal gelişmeleri reddetmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısında bile anayasal sistem getirmek isteyenleri dinsizlikle suçlamış, zindanlara atmış ya da Mithat Paşa gibi insanların kafalarını kopartmıştır.

Daha 16. yüzyılda Batılı yazarlar, Osmanlı Devleti'nin askeri üstünlüğünün nedenlerini eleştirirlerken ve bu nedenler arasında "kusursuz bir disiplin", "mutlak bir itaatkârlık', "açlığa ve yoksulluğa katlanma geleneği", "ölümü korkusuzca göze alma cesareti" vs. gibi unsurları sayarlarken, Osmanlı'ya üstünlük sağlayan bu niteliklerin uzun vade itibariyle çok sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini de öngörmekteydiler. "Lusing"in 1906'da yayımladığını söylediğimiz kitabında, Osmanlı Devleti'nin çökeceğini önceden haber vermesi

ve çökme nedenleri arasında istibdat yönetiminin (despotizmin) rol oynayacağını bildirmesi çok ilginçtir. Batılıya özgü akılcı düşünme yoluyla "Lusing" ve benzerleri, yeniçerinin "meziyet" niteliğinde görünen askeri yönlerinden, kendi toplumu bakımından en olumlu sonuçlar çıkarmasını bilmişlerdir. Bizler ise "cesur ve savaşçı" olmayı, açlığa, susuzluğa ve yoksulluğa katlanmayı ve mutlak itaati ve hele "iman" gücüne sahip bulunmayı, başarı sağlamanın ve zaferlere ulaşmanın tek yolu sanmış ve bunun dışında başkaca gerçek bulunmadığına inanmışızdır; bu yüzden "kol" ve "kılıç" gücünü yeterli sayarak, "kafa gücüne" değer tanımamış ve yüzyıllar içerisinde devamlı olarak geri adımlar atmışızdır. Yenilgilerimizi de kadere vurunca yapılacak başkaca bir şey bulamamışızdır. Bir tek insanımız, bir tek aydınımız çıkıp da "sadece kuru cesaret ya da iman yetmez, kafa gücümüze sahip çıkmamız ve silahlarımızı geliştirmemiz gerekir" şeklinde konuşmamıştır; bir tek aydınımız ya da devlet adamımız çıkıp da "sadece disiplin ve kör bir itaat işe yaramaz, iktidarları kötülük yapar olmaktan çıkarmak, kişileri ve toplumu hak ve özgürlüklere kavuşturup iktidara katmak, iktidarı insancıl yapmak gerekir" şeklinde bir fikir ortaya atmamıştır. Kurulmuş köhne düzene ters düşer, İslama aykırı olur, din elden gider ve devlet çöker korkusu ve inancıyla hiçbir zaman ve hiçbir şey için sesimizi çıkarmamışızdır; sadece boynumuzu büküp oturmuşuzdur.

16. Yüzyılda Fransız Bilimadamları (Ekonomistleri), Din Kitaplarına Dayanarak Değil fakat Akılcı Araştırmalardan ve Başka Ülkelerin Tecrübelerinden Yararlanarak, Kendi Ülkelerinin Sorunlarına Çözüm Ararlarken!

Batı dünyası, sadece askeri konularda değil fakat diğer hususlarda da noksanlarını akıl rehberliğiyle gidermeye çalışmıştır. 16. yüzyılda "Giovio" ya da "Busbecq" gibi yazarlar yeniçeri kuruluşunu inceleyip, Osmanlı Devleti'nin o zaman için askeri başarı nedenlerini eleştirip, kendi ülkeleri bakımından nasıl yararlı akılcı sonuçlar çıkarıyorsalar, ekonomik alanlarda da aynı şeyi yapmaktaydılar. Örneğin Fransa'da, o dönemin en ünlü ekonomistlerinden Antoine de Montchrétien, krala sunduğu raporlarında yabancı devletlerin ve özellikle İngiltere'nin çalışkanlığını, zenginliklerini ve refahını ibret alınması gereken birer örnek olarak göstermekte ve Fransa'nın bu örneklerden ders alarak ekonomik güçlüklerden kurtulabileceğini

yazmaktaydı.[129] Bunu yaparken aklının kenarından "Tanrı Fransa'yı cezalandırmak için böyle yaptı" ya da "Dinden ve imandan uzaklaştık bu nedenle ekonomik bakımdan geri kaldık" şeklinde saçma bir düşünce geçmemekteydi. Aksine "(Zenginlikler, çalışkanlıklar ve ekonomik refah konularında) bir örnek arıyorsak İngiltere'yi ele alabiliriz" diyerek, o dönemin ünlü hükümdarı "I. Elizabeth"i gösteriyor, onun izlediği ekonomik ve sosyal reformlar sayesinde halk tarafından sevilen ve sayılan bu hükümdar olduğunu anlatıyor ve Fransa kralına İngiltere kraliçesinin meziyetlerini sergileyerek, "İşte bu nedenledir ki başka ülkeler bize üstünlük sağlayabildiler" diyordu.[130]

Şimdi yukarıdaki yüzlerce örnekten sadece biri olmak üzere, "Naîmâ"nın yazdıklarıyla karşılaştırınız. Batılının akıl ve mantık yoluyla kendi ülkesini kalkındırmak için başvurduğu olumlu tutumunu ve özellikle başka hükümdarların çalışkanlığını, basiretini ve çabalarını örnek verebilir olmasını göz önünde bulundurunuz ve bir de bizim ünlü "Naîmâ" efendimizin akıl denen şeyi bir kenara atıp her başarısızlığı ve yenilgiyi iman zayıflığında ve dini ihmalde arayan yobazlığını düşününüz!

Hemen anımsayalım ki ne Osmanlı Devleti'nde ne de diğer şeriat ülkelerinde, ülkeyi ve milleti daha iyiye, daha mutlu yarınlara sürüklesin diye hükümdarlara din verileri dışında akılcı yol gösteren, başka (hele Hıristiyan) ülkelerin başarılı denemelerinden örnek veren çıkmamıştır. Büyük "devlet adamı" diye bilinenler, örneğin "Nizamülmülk" gibiler, kendi hükümdarlarına halkı koyun sürüsü şeklinde yönetebilsinler ve fazlaca adalet göstermesinler ve şiddet ve korku usullerini denesinler diye öğüt verirlerken "Behram Gür" gibi eski Acem hükümdarlarını emsal göstermişlerdir.[131]

Yenilik Düşmanlığı Nedeniyle Demokratik Düzeye Çıkılamamış Olma Durumu

İslam ülkelerinin geriliklerinin başlıca nedenlerinden biri de şeriat zihniyetinin yarattığı yenilik düşmanlığıdır. İslamın en son ve en mükemmel din olup, hiçbir yeniliğe gereksinim göstermediği inancına saplanmışlık, bu düşmanlığın nedeni olmuştur.

---

129 Bkz. Antoine de Montchrétien, *Traicté de l'Économie Politique, Dedié en 1615 Au Roy et a la Reine, Mére du Roy*, Paris, 1615, s.110.

130 *Age*, s.110

131 Bkz. İlhan Arsel, "Asayiş, Anarşi, Despotizm veya İktidarla Hürriyet Arası Denge", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.29, sayı 1-2, 1973, s.76.

Şeriat Halklarının Geçmişten ve Geleneksellikten Kurtulmamışlıkları

The Discovery of India adlı kitabında Nehru, "Asya halklarının, din, tarih, kültür gibi ne varsa her şeye geçmişten kalma şekiller altında bilinçsizce bağlılıklarını, uyuşukluklarını, her daim geçmişte yaşar olmalarını, hiçbir değişiklik yapamamalarını ve hiçbir yeniliğe el atamamalarını..." anlatırken "...bu tutumun Asyalılar için ikinci bir tabiat teşkil ettiğini..." söyler.[132] Bunun "psikolojik" bir zorlama olduğunu ileri sürenler de vardır.[133]

Asya halklarının bu ataletinde, bu uyuşukluğunda dinlerin rolü büyük olmuştur çünkü bu halklar için din, hiçbir değişiklik, hiçbir reform görmemiş şekliyle iş görmüştür.[134] Oysaki Batı ülkeleri, akılcı gelişmenin sonucu olarak din anlayışında ve uygulamasında yeniliklere yönelebilmişler ve "Geleneklere saygı fakat onun kölesi olmadan..." formülünü benimsemişlerdir. Bu sayededir ki Batı halkları dinamik, yaratıcı ve ilerici ruh yapısına sahip olarak gelişme yolunu bulmuşlardır.[135] Söylemeye gerek yoktur ki akılcılığa ve özgür düşünme geleneğine yer vermedikleri içindir ki şeriat ülkeleri de geçmişten ve geleneklerden kopamamış ve dinamizme ulaşamamış, bu nedenle geri kalmışlardır.

"Demokrasi" Demek "Dinamizm" Demektir, "Devamlı Değişiklik" Demektir, "Yenilik" Demektir; Şeriat ise Yeniliğe ve Değişikliğe Olasılık Vermez

Batı ülkelerinin şu son iki yüzyıllık demokratik yaşamları gözden geçirilecek olursa, görülür ki demokraside hiçbir şey "ebedi" ve "değişmez" değildir. Aksine her şey, daha iyiye ve daha ileriye yönelik olmak üzere, devamlı bir gelişme içerisindedir. Siyasal, sosyal ve ekonomik her alanda izlenen şey, hep budur. Örneğin 1789 Fransız İhtilali'nden sonra "Montesquieu"nün etkisiyle biçimlenen "millet egemenliği" ve "temsil" anlayışından, 20. yüzyılda "Duguit" gibi hukukçuların etkisiyle oluşan ve halkın siyasal yaşama giderek artan bir yoğunlukla katkıda bulunması ve hükümet icraatını denetlemesi

---

132 Bkz. J. Nehru, *The Discovery of India*, New York, 1946.

133 Asya halkları hakkında yaptığı araştırmalarıyla tanınan Gunnar Myrdal'ın *Asian Drama, An Inquiry Into the Poverty of Nations*, c.1, New York, 1968, s.75 vd.

134 *Age*, s.103.

135 Bu konuda bkz. Benedetto Croce, *History of the Story of Liberty*, New York, 1941, s.43 vd.; Martin Buber, *On Judaism*, New York, 1967, s.11 vd.

demek olan "yarı temsili sistem"e geçilmesi ya da toplumun sadece belli sınıflarının oy hakkına sahip olabildiği "dar seçim" sisteminden, tüm yurttaşların oy hakkına sahip kılındıkları "genel seçim" sistemine yönelmesi ya da "siyasal özgürlük" anlayışından ve "liberalizm"den, "sosyal ve ekonomik özgürlükler" düzenine erişilmesi veya kapitalizm ve "liberalizm"den "sosyal devlet" zihniyetine yükselmesi, Batı dünyasının şu son iki yüzyıllık tarihinin kısa özetidir ki baş döndürücü değişiklikler ve yeniliklerle doludur.

Bu sonuç şunu kanıtlamıştır ki "demokrasi" rejimi "katılığa" ve "dondurulmuş kurallar" düzenine karşıttır; daha doğrusu tutuculuğa ve kör gelenekselciliğe düşmandır. Batılı yazarların ifadelerine göre "demokrasi", belli herhangi bir kuruluşa ebediyen bağlı olmadığı gibi, belli bir felsefeye de ebediyen saplanmış değildir. Bu nedenle "demokrasi", kanun ve düzen sorunları açısından her zaman için sosyal değişikliklerden yana fakat buna karşılık her zaman için mevcut kuruluşlara, sosyal düzene ve verilere karşı "tenkitçi" karakterde olmalıdır. Zira "demokrasi" şunu iyi bilir ki inançların dinamizminden yoksun kaldığı an, toplumlar daha önceki kötü ve adaletsiz düzene düşeceklerdir. Demokratik düşünce daima gerçeği aramalıdır; demokratik ruhlu her insan ise, hiçbir şey bilmediğini bilen kimse olduğunu unutmamalıdır.

Diğer hususlar bir yana fakat bir de bu bakımdandır ki şeriat düzeni demokrasiye karşıttır çünkü dediğimiz gibi "yenilik" ve "değişiklik" diye ne varsa her şeye kapalıdır. Şeriat zihniyetine göre "gerçekler" ezeli ve ebedi olmak üzere dondurulmuş olup, daha iyiye ve daha güzele özlem duymak diye bir şey yoktur. Her ne kadar şeriatçılar "Zaman sana uymazsa, sen zamana uy" şeklindeki tekerlemelere başvururlarsa da *Kur'an*'ın Tanrı sözleri olup hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğini ve reform yoluna gitmenin söz konusu olmadığını savunmaktan da geri kalmazlar. Onlara göre Tanrı ve peygamber emirleri dışında davranmak ve bu emirleri akıl kıstasına vurmak mümkün değildir çünkü bu yapılacak olursa, Tanrı ve peygamber iradesi yerine kulun iradesi egemen olmuş olacaktır. Esasen *Kur'an*, "Tanrı ve peygamber emirleri" yerine "akıl" ürünü hükümleri uygulamanın yenilik yaratmak demek olacağını ve böyle bir davranışın "bozgunculuk" ve dolayısıyla dinsizlik sayılacağını açıklamıştır. Örneğin Bakara Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Kendilerine 'yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' dendiği zaman 'bizler sadece ıslah ediyoruz (düzletiyoruz)' derler... İyi

bilin ki asıl bozguncular kendileridir..." (Bakara Suresi, ayet 11-12)

Bundan dolayıdır ki *Kur'an*'ın insan haysiyetiyle bağdaşmaz ve çağdışı nitelikteki hükümlerini kaldırmaya, geçersiz kılmaya ya da ıslaha matuf her davranış, "yenilik" getiriyor diye "bozgunculuk" ve "dinsizlik" sayılmıştır; örneğin *Kur'an*'da "doğal" bir kuruluş olmak üzere 1.400 yıl boyunca uygulanagelen köleliği kaldırmak yönündeki girişimler bu nedenle beyhude olmuş ve bu kuruluş ancak Batı dünyasının baskılarıyla kaldırılabilmiştir.

Yeniliğe ve Değişikliğe "Cevaz" Olup Olmadığı Konusunda Tartışma...

Bazı yazarlarımız, Osmanlı döneminde İslamın yeniliğe cevaz verip vermediğinin tartışma konusu yapıldığını ve bu tartışmaların kültür yaşamları ve sosyal sorunlar bakımından toplumu etkilediğini söylerler ve özellikle Kâtip Çelebi ile Mehmed Birgi'nin çekişmelerini örnek verirler. Güya Kâtip Çelebi, Hanefî mezhebi inanışını öne sürerek, İslamın yeniliğe karşı olmadığını çünkü kanunların zamana uyacak şekilde değiştirilmesine olanak tanıdığını ve vaktiyle Muhammed'in belli bir dönemde, belli koşullara uygun şekilde kanunlar koyduğunu fakat bu koşulların artık değişmiş bulunduğunu ve bu nedenle o zamanki kanunların hükümsüz kaldığını ve her türlü bağnazlığın ancak müspet bilimler sayesinde önlenebileceğini söylemiştir.[136] Bu görüşe karşı Mehmed Birgi ise İslamın hiçbir yeniliği hoş karşılamadığına dair Hanbelî görüşünü savunmuş ve *Kur'an* ve hadis emirlerinin "objektif yoruma müsait bulunmadığını anlatmıştır.

Söylendiğine göre birbirine zıt bu iki görüş, Osmanlı toplumunun "aydınlarını" (ulemayı) birbirine katmıştır. Hemen belirtmeliyiz ki İslamın yeniliğe cevaz verip vermediği konusunda yapıldığı bildirilen bu tartışmalardan halk yığınları habersiz kılınmıştır. Öte yandan bu tartışmaların öyle sanıldığı gibi "ciddi" ve yenilik taraftarlarını umutlandırıcı bir yönü de olmuş değildir. Unutmamak gerekir ki yeniliğe taraftarıymış gibi görünen Kâtip Çelebi'nin kendisi bile akılcı kafa yapısından yoksun bir kimsedir.

136 Bkz. İnalcık, *age*, s.185.

Değişiklik ve Yenilik Düşmanlığı, Osmanlı Devleti'nin Bütün Öğelerini (Devlet Adamları, Ulema, Din Adamları, Ordu, Halk gibi), Her Türlü İlerleme ve Dolayısıyla Demokratik Gelişme Düşmanlığında Birleştirir

Şeriat kendi dışında gerçek tanımadığı için, kendisine yabancı her şeye düşmandır; her şeyi yasaklamıştır. *Kur'an*'da Bakara Suresi'nin "Bu bir kitaptır ki onda, şüphe yok. Takva sahiplerine yol göstericidir..." (Bakara Suresi, ayet 2) hükmüyle başlayan ve Enam Suresi'nin "...Bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık... ayetlerimizi yalanlayanlar karanlıklarda kalmış sağırlardır, körlerdir..." (Enam Suresi, ayet 38-39) ayetleriyle ya da Yusuf Suresi'nin "Bunlar her şeyi apaçık bildiren kitabın ayetleridir" (Yusuf Suresi, ayet 1) şeklindeki hükümleriyle devam eden ve *Kur'an* ayetleri üzerinde şüpheyi, tartışmayı ya da bunlar dışına çıkmayı ve bunları değiştirmeyi yasaklayan yüzlerce emir ve bu doğrultudaki hadislerin eğitimiyle yetiştirilen insanların yenilik ve ıslahat (reform) denen şeye karşı düşman kesilmeleri doğaldır.

Bundan dolayıdır ki şeriat devleti yaşamlarında, Muhammed'in yerleştirdiğinden farklı bir düzen söz konusu olmamıştır; bu konuda yenilik düşünenlere karşı tepki, sadece iktidarlardan değil fakat aynı zamanda bağnaz halk yığınlarından da gelmiştir. Denilebilir ki bu direniş "iktidar (padişah)", "din adamı", "ordu" ve "halk" gibi dört öğeden oluşan koalisyondan gelmiştir.

Her ne kadar Batı'nın teknik ve bilim alanlarında gelişmesi ve bu sayede her konuda, özellikle askeri alanda üstünlük sağlaması nedeniyle bazı askeri reformlara gitmek mümkün olmuşsa da bu dahi şeriat oyunlarıyla, daha doğrusu yenilikleri sanki "yenilik" değilmiş gibi gösterme sahtelikleriyle yapılabilmiştir.

Öte yandan bu koalisyon, birazdan göreceğimiz gibi, her zaman için dörtlü güç şeklinde iş görmüş değildir. "Yenilik" ve "ıslahat" heveslerini İslama saldırı şeklinde kabul ederek "Din elden gidiyor" feryatlarıyla ortaklaşa iş gören bu dörtlü koalisyon, böyle bir tehlike olmadığında, zaman zaman "padişa + din adamı + ordu" üçlüsü ya da bazen "din adamı + ordu" ikilisi halinde halka karşı cephe almıştır.

Şeriat Zihniyetinin Saplı Bulunduğu Yenilik (Reform) Düşmanlığı, Çıkarcı Zümrelerin "Oligarşi" Şeklinde Halka Karşı Birleşmeleri Kolaylığını Sağlamıştır

Yukarda belirttiğimiz gibi yenilik (ıslahat) düşmanlığı duyguları şeriattan kaynaklanır. Ne var ki şeriat, yenilik düşmanlığını körükleyen güç olarak, çıkarcı zümrelerin halk aleyhinde birleşmeleri kolaylığını da sağlamıştır. Başta padişah olmak üzere sadrazam, ulema (din adamları) ve ordu (yeniçeri kuruluşu), halkı adeta bir hasım bilircesine, oligarşik bir koalisyon yaratıp sosyal ve demokratik reformların yapılmasını önlemişlerdir. Reformlar halkın yararına olacak hususlarda değil fakat sadece belli sınıfların çıkarlarını sağlamak amacıyla ve "orduyu güçlendirme" parolasıyla yüzeye çıkabilmiştir. Bir yazarın izlemi şudur:

> "Türkiye'de... geçerli olan düşünce odur ki hükümet denilen şey, sadrazamın sürüklediği, ordunun koruduğu ve padişahın işlemlerini meşrulaştırdığı haris ve soyguncu bir oligarşi şeklinde oluşmalıdır. Sistem budur. Bir tek tümceyle bu, padişahın en yüksek mevkilere yükselttiği imtiyazlı bir sınıfın, keyfi şekilde hareket serbestisi içerisinde halkı sömürmesinden başka bir şey değildir. Bu bakımdan, söz konusu bu sömürüyü yok etme amacını taşıyan reformlar, ilgililerce olumlu karşılanmaz veya kabul edilse bile sadece ferman şeklinde kâğıtta kalır, uygulanamazdı."[137]

Daha başka bir deyimle reform, çıkarcı güçlerin kendi yararlarına olmak üzere sadece orduyu güçlendirmeleri için yapılırdı. II. Mahmud ve III. Selim döneminin reformları, bilindiği gibi hükümet sistemi ya da idare mekanizmasıyla ilgili olmayıp, askeri konulara inhisar etmiştir.

Yeniliklere (Reformlara) Karşı Direnmede Asıl Sorumlu; Din Adamları

Hemen belirtmek gerekir ki yenilik düşmanlığının en azgın unsuru, din adamları ve onların yetiştirmeleri olmuştur. Ne hazindir ki Türk asıllı din adamı, bütün devirler boyunca Türk'ün düşmanı sayılabilecek kim varsa, herkesten çok daha düşmanca, çok daha haince Türk'ün karşısına dikilmiş ve siyasal yaşamdan kültür gelişmesine

137 Bkz. Halil Ganem, *age*, c.2, s.211.

varıncaya kadar her alanda Türk'ün yararına olabilecek her türlü yeniliği önlemekte rakipsiz kalmıştır.

Batı'da da din adamının, kendi toplumunun sosyal, siyasal ve kültürel gelişmesine engel olduğu doğrudur fakat olanlar yanında olmayanlar ve gelişmeyi sağlayanlar da çoktur. Konuyu *Aydın ve "Aydın"* adlı kitabımızda ele aldığımız için burada durmayacağız.

Yenilik Düşmanı Din Adamı, Ordunun (Yeniçeri Kuruluşunun) Desteğine Sahip Olarak, Yenilik Yapmak İsteyen Padişaha Karşı Ölüm Fetvası Verir (17. Yüzyıl)

Osmanlı tarihini inceleyenler Türk din adamının, yenilik düşmanlığında yeniçeriyle tek safta birleştiğini bilirler. Bu ittifak, sadece yenilik düşmanlığı nedeniyle değil fakat çoğu zaman halk düşmanlığı vesilesiyle de kendisini göstermiştir.

1622'de II. Osman, disipline gelmez niteliğe bürünen yeniçeri kuruluşu yerine, kendisine daha sadık, daha bağlı bir askeri kuruluş yaratmayı tasarlar. Bu maksatla Mekke'yi ziyaret sırasında Arap ve Suriyeli milis güçlerinden kurulu bir askeri birlik getirmek ister. Fakat bu niyetinin anlaşılması ve aynı zamanda hasislikten dolayı askerin hoşnutsuzluğunu kazanması nedeniyle, yeniçeri ve sipahi kuruluşları, ulemayla birlik olup, ona karşı cephe aldı. Bu olay, halifeye karşı orduyla din adamının ilk olarak anlaşmasıdır. Asker, yapılmak istenilen yeniliğin dine aykırı olduğu gerekçesiyle din adamından (şeyhülislamdan) fetva bekler. Bu fetva "Padişahı yenilik yapmaya zorlayanları ve böylece onu Müslümanlara kötülük yapmya kışkırtanları öldürmek caiz midir?" sorusunun cevabı olarak verilir. Fetvada, yenilik yapmak isteyen halifenin öldürülmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir. Fetva gereğince "II. Osman" öldürülür.

Reformlara Karşı Direnmede "Din Adamı + Ordu + Halk" İşbirliği

Yeniçeri kuruluşu yerine "Nizam-ı Cedid" kuruluşunu getirme girişimlerinde Sultan "III. Selim"e, pek candan olmasa da yardımcı olanların başında, zamanın müftüsü "Veli-Zâde Efendi" vardır. Bu zat Sultan Selim'in çocukluk arkadaşı olup, ona çok bağlı bir kimsedir. Esasen Sultan Selim, vaktiyle Veli-Zâde Efendi'nin babası tarafından III. Mustafa'ya hediye edilen Çerkez bir köleden doğmadır. Veli-Zâde ile Selim arasındaki yakınlığın kökeni budur.

Nizam-ı Cedid, 1796'da Fransız sefiri "Aubert du Bayet"nin Osmanlı topçu birliklerini eğitmek ve onlara örnek olmak üzere İstanbul'a getirttiği subay ve askerleri takliden kurulmak istenen bir şeydir.[138] Veli-Zâde bu yenililiklere taraftar görünür; şu şartla ki göze batmayacak ve halk ile din adamlarını ayağa kaldırmayacak şekilde yapılsın.

Bütün birliklerin İstanbul'da kurulması halinde böyle bir tehlikenin varit olabileceği göz önünde tutularak, İstanbul'da sadece iki kıta-birlik fakat buna karşılık Anadolu'da daha fazla sayıda birlikler kurmanın uygun olacağı düşünülür. Anadolu halkının daha gevşek, daha boynu bükük ve daha itaatkâr bulunduğu hesap edilerek birliklerin çoğunu Anadolu'da kurmakta sakınca görülmediği aşikârdır.

Müftü Veli-Zâde'nin bu konularda III. Selim'e gösterdiği desteğe karşılık, diğer din adamları direnirler ve halkı da kendileriyle birlikte direnişe çağırırlar. Hemen ekleyelim ki Veli-Zâde söz konusu askeri reformlara destek olan tek kişidir ki bu işi, vatan-millet filan duygusuyla değil fakat sırf Sultan Selim'e karşı olan kişisel bağlılığından yapmıştır. Bilindiği gibi daha sonra müftülüğe gelen kişi, Sultan Selim'in tahttan indirilmesiyle ilgili fetvayı hazırlayacak kadar reformlara düşman ve "Kabakçı İsyanı"na destek olacak kadar gerici bir din adamıdır. Kabakçı olaylarını ve din adına girişilmiş bu cinayetleri okurken tüylerimizin diken diken olduğunu hisseder ve din adamının ne gibi kötülüklere muktedir olduğunu görmekle üzülürüz.

Batıda Halk Yığınları Sömürüye ve Değişmezliğe Karşı, Özgürlük Uğruna Başkaldırırken, Despotik Yönetime ve Ezilmeye Alışık Osmanlı Halkı, Bozuk Düzenden Yana Olup, Kendi Yararına Olacak "Reformlara" Karşıdır

Şeriat ülkelerinde halkın iktidar keyfiliklerine ve despotizme karşı ayaklanması diye bir şey söz konusu olamadığı halde, Batı'da, daha ortaçağlarda, kötü iktidara ve iktidarın sömürüsüne karşı halkın ve köylünün başkaldırdığı görülmüştür. 14. yüzyılda İngiltere'de köylü sınıfları bozuk ekonomik düzene ve sömürü sistemine ve haksız kanunlara ve bu kanunları uygulayanlara karşı ayaklanmışlardır. John Ball ayaklanması diye bilinen olay, bu nedenle ortaya çıkmıştır.[139] Bunun benzeri olan bir olaya 16. yüzyılda Almanya'da rastlamakta-

138 Bu konuda bkz. A. de Juchereau de Saint-Denys, *Révolutions de Constantinople en 1807 et 1808*, c.2, Paris, 1819, s.26 vd.

139 Bkz. Mulford Q. Sibley, *The Obligation to Disobey, Conscience & The Law*, New York, 1970, s.28 vd.

yız. Batı'nın pek çok ülkesinde halk yığınları, kötü kanun sistemini ve bu sistemin hazırlayıcılarını (örneğin hukukçuları) varlıklı sınıfın sömürüsünü savunuyor olmakla suçlayıp isyan yoluna gitmişlerdir. Daha başka bir deyimle bozuk düzene; ekonomik ve sosyal haksızlıklara karşı sesini yükselten bir "halk vicdanı" daha o dönemlerde oluşmuştur ve bu "vicdan", asıl sorumlu olarak karşısına hukuk sistemini ve hukukçuyu almıştır.[140] Bundan dolayıdır ki İngiltere'de hukukçular ve özellikle avukatlar kötü bir üne sahip olmuşlardır. O kadar ki halk arasında "Yeryüzünde başarılması en güç şey, İngiliz hukukçularını namuslu ve dürüst insanlar haline dönüştürmektir" şeklindeki görüşler yaygınlaşmıştır.[141] Sadece ekonomik haksızlıklar değil fakat insan hak ve özgürlüklerine karşı her türlü keyfilik, halk yığınlarını ayaklandırmaya yetmiştir.

Oysaki şeriat ülkelerinde buna benzer bir şey görülmez. Osmanlı halkı, "Tanrı düzeni" niteliğinde gösterilen ve yüzyıllar boyunca değişmez şekilde sürüp gelen ve kendisini sömüren devlet ve hükümet sistemini 19. yüzyılın sonlarında bile doğal bilir olmuştur. Bu düzene karşı gelmek şöyle dursun, sömürücüye adeta destektir. Rusya gibi geri bir ülkede dahi halk, ruhban sınıfının melanetini keşfetmiş olarak uyanmaya başlarken, bizde aksine halk kendisine daima ihanet etmiş olan din adamının yanında ve aynı safta olmak üzere, reform yapmak ve düzene yeni bir şekil vermek isteyenlere karşı cephe almıştır. Rusya'da reformcu bazı çarlar (örneğin Büyük Petro), yeniliklere karşı direnen sınıflara (özellikle ruhban sınıfına) karşı halkın desteğiyle savaşım verirken, bizde III. Selim gibi yeniçeri kuruluşunu ya da ulema sınıfını düzeltmeye çalışan padişahlar, halkın düşmanlığıyla karşılaşmışlardır.

Din Adamları, "Devlet Şûrası" Kuruluşuna Bile "Yeniliktir" Diyerek Düşman Kesilirler

19. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde Fransız modeline benzer bir devlet şûrası kurulur; güya idarenin kanunsuz kararlarına karşı halk korunmuş olacaktır. Ne var ki bu kuruluşun başkanlığına getirilen kişi bile, az geçmeden bu yeniliğe düşman kesilir. Şöyle ki 1872'de Devlet Şûrası başkanlığına getirilen Namık Paşa, o zamanlar bağnazlığı ve gericiliğiyle ün salmış olan Kuşadalı Hoca'nın çok yakın bir arkadaşıydı. Her ne kadar ilk başlarda kendisi reform taraftarı gibi görünse de Kuşadalı Hoca'nın etkisiyle günün birinde çağdaş her türlü

140 *Age*, c.2, s.28 vd.
141 *Age*, c.2, s.29 vd.

yeniliğe düşman kesilivermişti. Bundan dolayıdır ki o tarihlerde yeni kurulmuş olan Devlet Şûrası'nı, "siyasi afetlere sebep olabilir" gerekçesiyle, ülkenin geleceği bakımından sakıncalı bulmuştur. Yine bundan dolayıdır ki Mithat Paşa'nın Bağdat'taki yeniliklerini "frenk usulü" şeylerdir, "gâvurluktur" diyerek bozmaya kalkmıştır.[142]

Sosyal ve İdari "Reformlar" Yapılamayıp, Sadece Askeri Bazı Reformlara Gidilebilmesi Nedenleri

Bu nedenlerin yanıtını vermek kolaydır; şu bakımdan ki bu tür reformlar hem bir yandan halkı uyandırmaya yararlı olmaları ve hem de yönetici ve sömürücü sınıfların kanun baskısı altına girmeleri ve denetlenebilmeleri açısından, tehlikeliydi. Saltanat makamını işgal eden padişahla birlikte iktidarın şu ya da bu şekilde bir zerreciğine sahip olanlar, böyle bir denetim altına girmeyi ve keyfi yönetimden yoksun edilmeyi elbette ki istemezlerdi. Bu nedenledir ki idare mekanizmasında yenilik yapılması yoluna gidilemedi. Buna karşılık orduda bazı reformlara başvurulabildi çünkü bu reformlar sayesinde dışa karşı güçlenmek yanında, bir de asıl içerde halkı ezen ve sömüren sınıfların işi kolaylaşmış olacaktı.[143]

Din Adamının Engellemediği Tek Reform; Askeri Reform

Sık sık belirttiğimiz gibi, din adamı, Türk toplumunun siyasal, sosyal ve ekonomik her türlü gelişmesine ve ilerlemesine karşı direnmekten hiçbir zaman geri kalmamıştır. Direnmekte fazla ısrar etmediği tek reform alanı, askerlik alanıdır. Bunu da Türk'ün yararını düşündüğü için değil fakat İslamın çıkarlarını her şeyin üstünde gördüğü için yapmıştır. Aslında ilk önceleri ordunun reformuna karşı dahi cephe almışken, askeri yenilgilerin birbirini izlemesi sonucu olarak bundan vazgeçmiştir. Çünkü bir kere padişahın ve askerin, kötü gidişi önlemek üzere reform konusunda ittifak ettiklerini fark etmekle, buna "Hayır" demenin mümkün olmadığını anlamıştır.

Öte yandan din adamı, ordunun reformlar sayesinde güçlenmesinin her şeyden önce kendi çıkarlarına yarayacağını düşünmüştür. Çünkü güçlenmiş bir ordu sayesinde hem "gâvurlara" karşı şeriatın emrettiği savaşları (cihadı) başarıyla sürdürmenin hem de yurtiçinde halkı sulta altında tutup, şeriat cenderesinde ezmenin kolay ola-

142 Bkz. Ebuzziya Tevfik, *age*, c.2, s.124.
143 Bkz. Ganem, *age*, c.2, s.211 vd.

cağını hesap etmiştir. Sırf bu nedenledir ki askeri reformlar için fetva verir olmuştur. Fakat bunu dahi güçlükle yapmıştır.

Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın Yapmak İstediği Yeniliklere Mısırlı Din Adamı Fazla Ses Çıkarmazken, Bizim Din Adamımız, II. Mahmud'un Getirmek İstediği Reformlara Karşı Dikilir

Rusya'da "Büyük Petro"nun giriştiği reformların olumlu sonuç verdiğini gören din adamları, bütün gericiliklerine rağmen çara destek olabilmişlerdir. O zamanlar Osmanlı Devleti kadar geri bir ülke olan Rusya gibi bir ülkede bile din adamı, biraz olsun bağnazlığı yenip yararlı iş görebilirken, bizimkilerin kendi toplumlarına düşmanca davranmaları kuşkusuz ki acıdır. Fakat acıklı ve gerçekten üzücü olan şudur ki Türk'ün din adamı, bırakınız Batılı din adamlarının güzel örneklerini ya da Rusya'daki eylemleri izlemeyi fakat Mehmed Ali Paşa döneminin Mısırlı din adamlarıyla bile boy ölçüşemeyecek kertede geri kalmışlardır. Bakınız neden: Mısır hakkında inceleme yapmış olan yazarların genel görüşü odur ki Mısırlı, doğuştan tembel ve askerliğe elverişsizdir. Bir yazar şöyle der:

> "Mısır insanı savaştan nefret eder ve silah taşımamak için bacağını kesip sakat kalmayı tercih eder. Nil Nehri sularının mümbit kıldığı topraklara bağlı olarak Mısırlı, ne savaş ne de fetih zaferleri hayalleriyle yaşar. Onun hayattan beklediği tek şey, (biraz ekmek, biraz mercimek, biraz bakla gibi) yiyecektir."[144]

İşte askerliğe ve savaş meydanında çarpışmaya böylesine isteksiz ve elverişsiz Mısır fellahını, Mehmed Ali Paşa, Fransa'dan askeri uzmanlar getirtmek ve Fransız eğitimini taklit etmek suretiyle, biraz olsun "asker" niteliğine eriştirebilmiştir. Hem de öylesine ki bu reformdan geçirdiği Mısır ordusuna güvenerek Osmanlı padişahına başkaldırmış, askeri meziyetleriyle tarih boyunca ün salmış olan Türkleri Nisib'de ağır bir yenilgiye uğratabilmiştir. Bu zaferler sonucu olarak İslam dünyasında öylesine bir prestij kazanmıştır ki kendisini artık İslam halifesi ilan edebilecek yeterlikte görmüştür.

Mehmed Ali Paşa'nın, Fransa'dan uzmanlar getirtmesine ve Batı tekniğinden yararlanmasına Mısırlı din adamları fazla direniş göstermemişlerdir. Oysaki II. Mahmud sırf din adamının melaneti ve re-

144 Halil Ganem, *Les Sultan Ottomans*, c.2, Paris, 1901, s.209.

form düşmanlığı yüzünden orduyu yeni bir düzen ve eğitime kavuşturma çabalarını geciktirme zorunda kalmıştır. Bir tarihçimiz şöyle diyor:

> "Mehmed Ali'nin başkaldırması olayı, ulemayı, II. Mahmud'a karşı daha da kararlı şekilde muhalefete geçmeye sürükledi. Öylesine bir muhalefet yarattılar ki II. Mahmud'un yapmak istediği reformlardan hiçbirine fırsat vermediler ve bunun sonucu olarak II. Mahmud, reform işini belli olmayan bir tarihe erteledi."[145]

Meşrutiyet döneminde de olanlar bu doğrultudadır. Ulusal egemenlik savaşımız sırasında ve Cumhuriyet döneminin başlarında, özellikle hilafetin kaldırılması ve din-devlet işlerinin ayrılması (laiklik) konularında din adamlarımız, Atatürk'ün karşısına dikilirlerken, Mısırlı bazı din adamlarının hilafetin pekâlâ kaldırılabileceğini söyleyerek Atatürk'ün yaptıklarını onaylamaları ibretle belirtilmelidir.

"Yenilik Düşmanlığı"nın ve "Değişmezliğin" Sonucu Olarak Demokrasiye Yönelememek

Sık sık değindiğimiz gibi, şeriat zihniyeti, kendi dışında her şeye yabancı ve kapalı, her şeye düşmandır. Bu yabancılık ve düşmanlık en koyu ve katı şekliyle Batı'ya karşı kendisini belli etmiştir. Bunun nedenleri hem dinsel hem de duygusal kökenlidir. Batı'nın "Hıristiyan" oluşu ve dolayısıyla İslama göre "Darülharp" (savaş alanı) sayılması, dinsel nedenleri oluşturmuştur. Batı'nın bilimde ve teknikte büyük başarılar sağlayıp, her alanda uygarlık yaratmasıysa, İslam dünyasının haset ve kıskançlıktan doğma düşmanlığına neden olmuştur. Fakat kuşkusuz ki dinsel neden 1.400 yıl gerilere inen yönleriyle ağır basmıştır. Bu yüzden Batı'nın gelişmesinden ders almak, Batı'ya yönelmek hep "kâfirlik" sayılmıştır. Oysaki geçen yüzyılda hâlâ gerilikler içerisinde yüzen ülkeler (örneğin İsveç, Polonya, Rusya ve Japonya) Batı'yı taklit ederek, Batı'nın düşünce tarzını ve usullerini benimseyerek gelişmişler ve hatta Batı'dan öğrenip aldıkları yenilikler sayesinde Batı'yı dize getirecek aşamalara yönelebilmişlerdir.

Rusya, "Büyük Petro"nun "Batılaşma" siyaseti sayesinde ilk gelişmelerini kaydetmiştir. 17. yüzyılda Rusya, Batı'nın keşfettiği silah tekniğini (örneğin ateşli silahları) almak suretiyle Volga ovalarında

---

145 *Age*, c.2, s.209; ayrıca bkz. A. de Juchereau de Saint-Denys, *age*, c.1, s.7 vd.; c.2, s.26-27, 238-239.

Tatarlara ve Urallar'da da diğer milletlere karşı saldırılar ve fetihler yapmıştır.

Öte yandan Büyük Petro sadece Rusya'nın değil fakat diğer ülkelerin dahi Batı'yı taklit ve ondan yararlanmaları yolunu açmış, hatta bu ülkelerin Batı egemenliği altına düşmekten ya da Batı tarafından sömürülmekten kurtulmalarına vesile olmuştur.[146]

Polonya ve İsveç, Batı dünyasını, Rusya'dan daha ustalıkla taklit ederek Rusya'ya karşı başarılar sağlamışlardır. Örneğin İsveç, 1610'da Rusya'nın Baltık sahillerini ele geçirmiştir. Fakat Rusya, 17 ve 18. yüzyıllarda Batı teknolojisini almakla bunlara karşı gelebilmiştir.[147]

Büyük Petro'yu takliden Batı'dan yararlanma hevesine kapılan ülkeler arasında Mısır (Mehmed Ali Paşa döneminde), Osmanlı İmparatorluğu (III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde), Türkiye (Atatürk döneminde) ve Japonya vardır. Fakat gelişme yarışında ne Mısır ne Osmanlı Devleti ne de Türkiye, Japonya'yla rekabet etmişlerdir çünkü Batılılaşma çabalarında hep şeriat direnmesiyle karşılaşmışlardır. Bu direnme daha ziyade sosyal alanda en olumsuz etkilerini belli etmiş ve özellikle demokrasi gelişmelerine olanak vermeyecek boyutlara erişmiştir. Şu nedenle ki Batı dünyasının 18. yüzyıl sonlarından itibaren gerçekleştirdiği siyasal, anayasal ve fikirsel gelişmelerden habersiz ve yoksun kalmıştır. Bilindiği gibi Batı demokrasisinin hamuru, 17 ve 18. yüzyıl bilgin ve düşünürlerinin "egemenlik" ve "özgürlük" gibi konularda getirdikleri felsefi verilerle yoğrulmuştur. Bu veriler arasında egemenliğin halka (ya da millete) ait olduğu ve halk (ya da millet) iradesi olarak kanun şeklinde ortaya konduğu, bu kanunların amacının, insanın doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlükleri gerçekleştirmek ve korumak olduğu ve halkın (ya da milletin) iradesiyle iktidara gelen yöneticilerin bu hak ve özgürlüklere saygı göstermekle sorumlu bulundukları, aksi takdirde halk (millet) tarafından iktidardan uzaklaştırılacakları vs. gibi olanları vardır. Oysaki bütün bu veriler, daha önce de belirttiğimiz gibi, şeriata ters düşen şeylerdir. Bundan dolayıdır ki Batı'yı demokrasi rayına sokan bu verilere karşı Osmanlı yöneticileri (padişahı, uleması, din adamları ve idarecisiyle tüm olarak) düşman kesilmişlerdir. Her ne kadar 19. yüzyılın sonlarında, Genç Türkler ya da Yeni Osmanlılar diye çağrılan ve Batılı fikirlere aşina görünen bazı aydınlar, istibdat rejimine karşı başkaldırıp "meşrutiyet" rejimini getirmeye çalışmışlarsa da

146 Bkz. Arnold Joseph Toynbee, *The World and the West*, Londra, 1953, s.4-16.
147 *Age*, s.4-16.

her şeye rağmen şeriata sırt çeviremedikleri için havanda su döver olmuşlardır.

Oysaki geçen yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti gibi son derece geri durumda bulunan Japonya, şeriat hastalığına yakalanma bahtsızlığına uğramadığı için, Batı'nın hem tekniğini hem de ekonomik, sosyal ve anayasal nimetlerini benimsemiş olarak bugün yeryüzünün hem ekonomik bakımdan en ileri ülkesi hem de örnek bir demokrasisidir.

Türkiye'yi akıl çağına çıkaran ve laikliğe kavuşturup demokrasi rayına oturtan Atatürk, bu başarısını, daha ilk anlardan itibaren şeriatçıya karşı uyguladığı sindirme siyasetine borçludur; din ve devlet işlerini ayırmak ve halkı egemenliğine kavuşturup din adamının pençesinden kurtarmak ve asıl önemlisi "robotlaşmaktan" uzaklaştırmak suretiyle Türkiye'yi, bütün İslam ülkelerinin önüne geçirmiştir.[148] Unutmamak gerekir ki Batı, "robotlaşma" tehlikesinden akılcılık sayesinde kurtulabilmiştir. İslam dünyası ise felaketten ders almak istemeyen ve değişmek nedir bilmeyen ve daha doğrusu robotlaşıp giden toplumlar şeklinde kalagelmiştir. Bu dünyanın bir parçası olan Türkiye, Atatürk sayesinde köhne geleneklerden, değişmezliklerden ve kendi kabuğuna gömülmüşlükten biraz olsun sıyrılmıştır. Ne yazık ki onun ölümünden sonra siyaset adamlarının melaneti ve aydın sınıfların ihaneti yüzünden yeniden şeriat bataklığına yönelmiştir.

148 Milletlerin robotlaşması konusunda bkz. Erich Fromm, *The Sane Society*, Fawcetty Publication, Connecticut, 1955, s.315 vd.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞERİAT DEVLETİ YAŞAMINDA İKTİDARIN "UHREVİ", "MUTLAK" VE "KORKUTUCU" NİTELİKLERE SAHİP OLUŞUNUN NEDENLERİ VE OLUMSUZ SONUÇLARI

Daha önce de değindiğimiz gibi, şeriat devletinde "egemenlik" ya da "iktidar" denen şey, Tanrı'dan gelme olup Tanrı iradesi olmak üzere uygulanır. İslami anlayışa göre Tanrı, bu iradesini "peygamberi" aracılığıyla indirdiği emirlerle belli etmiş ve bu emirlerin en mutlak şekilde, korku ve dehşet havası içerisinde uygulanmasını istemiştir. Daha başka bir deyimle, İslamı, "Korkuyla verilen bir din" olmak üzere göndermiştir. Söylendiğine göre bunun nedeni İslamın esas itibariyle Arap dini olmasındandır. Arap'ın çöl koşullarından doğma karakter ve nitelikleri yüzündendir ki Muhammed Tanrı'yı, Arapları dize getirecek şekilde otoriter, gaddar, kindar vs. şekilde tanımlamıştır. Tanrı'yı, baba şefkatiyle bağlanılması ve sevilmesi gereken bir Yaradan değil, azameti ve iktidarı karşısında sinilmesi gereken bir korkutucu yapmıştır. Kişi için Tanrı'yı sevmek fazilet değil "suçtur"; hatta daha da ağırı "zındıklıktır". Nitekim daha ilk dönemlerde, örneğin 10. yüzyılda "Al-Malatî" (miladi 987) gibi "Bizim kalbimizi Tanrı aşkı sarmış, Tanrı dileği kavurmuştur; hem de öylesine ki biz kendimizi ona yakın duymaktayız" şeklinde konuşan düşünürlerin

dinsizlikle suçlandıkları görülmüştür.[1] "Hanbelî" okulu mensuplarına göre "Tanrı aşkıyla yanmak" zındıklıktan başka bir şey değildir. Bu suçlamayı onlar özellikle "Al-Muhasibi" (ölümü miladi 857) gibi mutasavvıflara karşı doğrultmuşlardır. Bilindiği gibi ilk "sûfî"lerden ve "kelam âlimlerinden" sayılan bu yazar *Kitâb al-tavah-hum* adlı yapıtında "Eğer insan kendi kalbine bakacak olursa Tanrı'ya, kıyamet gününde olduğu kadar yakınlaşmış olur" şeklindeki görüşler yanında, diğer birçok yayınlarıyla kişinin Tanrı'yla karşılıklı teşekkür ve işbirliği durumunda bulunduğunu savunmuştur.

Mutasavvıflara karşı girişilen saldırıların gerekçesi, Tanrı'nın korku duygusu yarattığı ve *Kur'an*'da bu korkuyu dile getiren hükümlerin bulunduğu, oysaki mutasavvıfların Tanrı sevgisinden söz etmeleriydi. Bu gerekçeye sarılanlar, kendilerine Muhammed'in damadı Ali ile en yakın arkadaşları olan Ansar'ın yaşamlarını ve sözlerini dayanak edinmişlerdi yani cennet sadece Tanrı korkusu içinde yaşamasını bilenlere ait olacaktı. Müslüman kişi için en büyük fazilet, Tanrı'dan korkmak olmalıydı. Kişi Tanrı'nın sevgili evladı değil, ona karşı minnet duygusu içerisinde dua etmekle görevli bir kuluydu. Tanrı mutlak ve keyfi iktidarıyla kulunun yaşamını düzenleme durumundaydı. Öylesine keyfi ve öylesine müstebit davranabilirdi ki "kul" için onun bütün bu davranışlarını "hikmet" şeklinde bilip, sorgusuz sualsiz ve şikâyetsiz kabul etmek gerekirdi. Bunun dışında ve buna aykırı bir davranış, kişiyi Tanrı'ya karşı isyankâr ve saygısız durumda kılmaya ve cehennemlere sokmaya yeterliydi.

İşte Tanrı'nın iktidarının yeryüzündeki temsilcisi sayılan halifenin (daha doğrusu yöneticilerin) insanlarla olan ilişkileri, bu yukarıdaki temel ilkelere dayalı olarak düzenlenmeliydi. Tarihi olaylar bunun böyle olduğunu kanıtlamaktadır.

İktidarın "Müstebit", "Korkutucu" ve "Keyfi" Nitelikte Oluşu Konusunda

İslam devleti uygulamasında halife, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak Tanrı ve peygamber emirlerini uygulamaya memurdur. Tanrı'nın yeryüzündeki korkutucusu ve dehşet saçıcısıdır. Nasıl ki Tanrı, "Ey peygamber, inananları savaşa teşvik et" ya da "(Ey Müslümanlar) müşrikleri nerede görürseniz öldürün"[2] şeklinde öldür-

1 Bir Arap yazarın tasavvuf edebiyatı konusunda yazdığı şu kitabına bakınız: Qassım al-Samarrai, *The Theme of Assension of Mystical Writings*, Bağdat, 1968, s.105 vd.

2 Nice benzerleri arasında bkz. *Kur'an*'ın Enfâl Suresi, ayet 65; Nisâ Suresi, ayet 100, Tevbe Suresi, ayet 5, 29, 36, 39.

tücü ve insanları savaşa (cihada) kışkırtıcı görünüşteyse, halifelerin (daha doğrusu yöneticilerin) de öyle olmaları doğal görülmüştür. Bundan dolayıdır ki 1.400 yıl boyunca İslam ülkelerinde devletin özelliği "korkutucu" olmak, hunhar ve gaddar davranışlar içerisinde halkı kasıp kavurmak, kelleler uçurmak ve halkı savaşlara sokmak şeklinde kendisini belli etmiştir. Bu özellikler, İslamın "fazilet" ve "meziyet" olarak bildiği şeylerdir.

"Neden böyledir?" diye sorulacak olursa, bunun yanıtını, biraz önce dediğimiz gibi, İslamın esas itibariyle Arap dini olmasında aramak gerekir.

Arap Karakterinin "Müstebit" ve "Korkutucu" Devlet Sistemlerine Gerek Duyduğu Görüşünü Savunanlar; İbni Haldun

İslam dininin Arap yaşamından çıktığı ve Arap'ın karakter ve niteliklerini yansıttığı bilinen bir gerçektir. Bunun böyle olduğunu herkesten önce Müslüman (ve çoğu zaman Arap) yazarlar ortaya vurmuşlardır. Vururlarken de İslamda devlet ve hükümet sistemlerinin "uhrevi", "müstebit" ve "korkutucu" niteliklerle donatılmış olduğunu çünkü Arap'ı başka bir devlet ve hükümet sistemi altında yönetme olasılığının bulunamadığını anlatmışlardır. İslam dünyasının yetiştirdiği büyük bilginlerden sayılan İbni Haldun *Mukaddime* adlı kitabında Arap karakterini eleştiri konusu yaparak şöyle der:

> "Genel olarak söylemek gerekirse Araplar (Tanrı ve peygamber emirleri gibi bir temele oturmayan) devlet kurma yeteneğine sahip değillerdir... çünkü vahşi (ilkel) bir karakter, kibirlilik, kabalık, haşinlik, haset (özellikle siyaset alanında birbirlerini çekememezlik) gibi nitelikler, onları yeryüzünde yönetilmesi en güç bir millet yapmıştır. Öte yandan pek nadiren görüş birliği içerisindedirler çünkü her bir Arap kendisini (dünyanın fatihi bilir). Bundan dolayıdır ki bir Arap, bir başka Arap'ın (velev ki bu kişi kendi öz babası, kardeşi vs. olsun) emri altına girmek istemez ve (şu ya da bu şekilde girdiği takdirde) ona karşı daima kin, husumet ve düşmanlık besler."

Modern Arap yazarlarına göre Arap'ın bu niteliği, yüzyıllar içerisinde hiç değişmemiş, aynen süregelmiştir; bugün de budur.[3] Eskiden olduğu gibi bugün de Arap, ister bedevi ya da ister şehirli olsun

3 Bir Arap yazarının bu konudaki görüşleri için bkz. Edward Atiyah, *The Arabs*, Edinburg, 1955, s.46

kendinden olana itaat etmek istemez; kendi içerisinde daima kendi başına buyruktur, anarşi ruhludur, isyankârdır, otorite tanımaz. Bundan dolayıdır ki tarihi boyunca genellikle kendi başına istikrarlı (sürekli) devlet kuramayıp, daima başkalarının boyunduruğu altında yaşamıştır. Kendi başına devlet kurduğu zamanlarda da İbni Haldun'un dediği gibi ancak kendi dışından gelme bir zorlamayla ve daha ziyade doğaüstü bir güce boyun eğer görünerek hareket etmiştir. Daima korkutulmakla (örneğin kılıçtan geçirilmek ya da cehennem tehditleri vs. gibi) ya da ilkel duyguları doyurucu yollara kavuşturulmakla (örneğin yağma, talan, cennet hurileri, yeşil ırmaklar, şaraplar vs. gibi) fakat her halükârda daima kendi özgür iradesi dışında iş görebilmiştir. Maddi zorlama, dehşet ve korku ya da mükâfat usulleri dışında, onu belli bir yönetim altına almak mümkün görülmemiştir.

Hemen hatırlatalım ki bu görüşün kökeni Muhammed'e iner. Bilindiği gibi Muhammed, Arap'ın hem bedevisini ve hem de şehirlisini, sadece "Cahiliye" dönemi itibariyle değil, kendi dönemi itibariyle de kötü ruhlu, hain, ikiyüzlü, yalancı vs. gibi deyimlerle tanımlamış ve onlara Tanrı'nın ağzıyla beddualar etmiştir. Nice örneklerden bir ikisini belirtmek gerekirse, *Kur'an*'ın Tevbe Suresi'ne şunları koymuştur:

> "Onlar (o kadar) murdar ve (fena) kimselerdir ki (hesap sormak ve azarlamakla yola gelmezler). Yurtları, yaptıklarının cezası olarak, cehennemdir." (Tevbe Suresi, ayet 95)

> "Bedeviler kâfirlik ve münafıklıkta (şehirlilerden) beterdir..." (Tevbe Suresi, ayet 97)

> "Bedevi'lerden öyleleri vardır ki harç ettiğini ziyan sayar, başınıza belalar gelmesini beklerler, bela onların başına gelsin..." (Tevbe Suresi, ayet 98)

Yine bunun gibi *Kur'an*'ın Fetih Suresi'nin 16. ve Tevbe Suresi'nin 107. ayetleriyle Arap'ın dönekliğini, itaatsizliğini, yalancılığını ve korkaklığını sergilemiştir.

Arap karakterini en iyi tanıyan bir kimse olduğu içindir ki Muhammed, Arapları kolaylıkla kendi otoritesi altına alabilmiş ve hiç değilse aşiret devleti halinde toplayabilmiştir. Başarı sağlamasının nedeni, yukarıdaki usulleri en kurnaz yollarla uygulayabilmesidir. Tanrı'yı dehşet saçıcı, intikam alıcı, kindar, gaddar vs. kılıklarda

tanımlayıp Arapları korkutmak, zaman zaman mükâfatlandırmak, Arap'a özgü yağma ve talan ruhunu şahlandırmak, kin, nefret ve öldürme içgüdülerini gıcıklamak, Arap'ın hayal gücünü onun yoksun bulunduğu şeylerle donatmak (örneğin şehvet, kadın, cennetin hurileri, gölgelikleri, yemişleri, yeşil ırmakları vs.), Arap erkeğine imtiyazlı durumlar yaratmak (örneğin kadının efendisi olmak, kadına dayak atmak, mirasta kadından fazla pay almak, dilediği gibi boşamak vs.) gibi usuller, Muhammed'in pek ustalıkla uyguladığı siyasetin temellerini oluşturmuştur. *Kur'an* ve hadis hükümleri, bu usta siyasetin formülleriyle doludur. Muhammed'den sonra iktidara gelenlerin izledikleri yol da aynı olmuştur. Arap liderleri kendi toplumlarını bu görüş doğrultusundaki siyasetleriyle sulta altında tutabilmişlerdir.

Ne var ki Arap'ı yönetebilmek için gerekli görülen bu usuller, onu kişiliğinden, benliğinden, düşünme ve yaratma gücünden yoksun, fikren ve ahlaken küçültücü ve insancıl yönlerden uzaklaştırıcı sonuçlar doğurmuştur. Bundan dolayıdır ki genellikle mutlakıyet sistemleri içerisinde ve özgürlükten yoksun şekilde yönetilen toplumlarda istibdada, eşitsizlik ve haksızlıklara tepki olmak üzere demokratik rejimler kurulabildiği halde Arap ülkelerinde topluma, despotizm ve sömürü dışı bir yönetim sistemine özlem duymayan bir ruh egemen olmuştur. İslamiyetin yerleştiği tarihten bu yana yani 1.400 yıllık uzun bir tarih içerisinde, hiçbir Arap ülkesinde insan hak ve özgürlükleri ya da sosyal adalet vs. adına ayaklanma, başkaldırma diye bir şey görülmemiştir.

Daha başka bir deyimle, İslam dini, Arap'ın çocukluktan kurtulamamış karakterine uygun ve yatkın düşecek şekilde, tıpkı onun sırtına geçirilen bir kaftan gibi ölçülüp biçilmiş gibidir. Bundan dolayıdır ki halkı oluşturan kişileri birer çocuk gibi ele alıp onların tüm yaşantılarını, en ince teferruatına varıncaya kadar, her yönüyle düzenlemeye çalışmıştır; halka kendi iradesini kullanma ve kendi yaşamını akıl yoluyla ayarlama olanağını tanımamıştır.

Arap'tan gayrı Müslüman toplumlar için dahi, durum aşağı yukarı böyle olmuştur. Arap'ın kendine özgü niteliklerine göre biçimlenen bu kaftan, İslama sonradan giren ya da girmeye zorlanan Arap'tan gayrı milletleri ve özellikle Türkleri de kendi biçimine sokmuş ve bu nedenle "halk iradesi", "halk yönetimi" ya da "millet egemenliği" vs. gibi oluşumlara olanak vermemiştir. İslam ülkelerinin hiçbirinde ve hiçbir dönemde demokratik nitelikte bir yönetim görülmemiştir; hepsinde mutlakıyet, istibdat uygulaması iş görmüştür.

Şeriat düzeni halk yığınlarına kendi kendilerini yönetme fırsatı tanımamıştır. Üstelik de bu yığınları, beşer iradesi dışındaki hükümlerle yönetilme geleneğine sokmaktan gayrı, bir de korku ve dehşet havasına, müstebit ve despotik rejimleri doğal kabul etmeye alıştırmıştır.

Böylece İslama girmeden önce oldukça bağımsız ve hatta akılcı bir yönetime bağlı olan ya da mutlak iktidara tabi bulunsalar bile keyfilikten ve despotizmden nispeten uzak kalabilen toplumlar, örneğin Türkler, İslamlaştıkları andan itibaren benliklerini ve geleneklerini unutarak Arap karakterine uygun devlet ve hükümet sistemlerinin kölesi olmuşlar, buna giderek alışmışlardır. Hem de öylesine alışmışlardır ki bunun dışında başkaca bir sistem, bir özgürlük sistemi, bir demokratik sistem olabileceğini düşünemez olmuşlardır.

İslam Devlet Anlayışında, İktidarın "Mutlak" ve "Müstebit" Şekilde Kullanılmasını Gerektiren Nedenler: Arap'ın Disipline Gelmez Karakteri ve Kaderciliği

Biraz önce değindiğimiz gibi, şeriat devlet sisteminin özellikleri arasında iktidarın "mutlak" ve "müstebit" şekilde, korkutma ve yıldırma usullerine dayalı olarak kullanılması geleneği vardır. Bu özellik, daha Muhammed'in kurduğu ilk İslam devletinden günümüze dek gelmiş geçmiş bütün İslam ülkelerinde istisnasız olarak görülen ortak bir özelliktir. Bunun nedeni, biraz yukarda işaret ettiğimiz gibi, İslamın Arap karakterini yansıtması ve daha doğrusu Arap karakterinin olumsuzluklarına uydurulmuş olmasıdır. Bu olumsuzluklar arasında Arap'ın disiplinsizliği ve kaderciliği yer almıştır.

Arap'ın Disipline Gelmez Karakteri Hakkında

Arap'ın kişisel nitelikleri konusunda en sağlam tanımlamalar yine Arap kaynaklarından çıkma olarak karşımızdadır. Başta *Kur'an* hükümleri ve hadisler olmak üzere, bu kaynaklar Arap'ı son derece duygusal, akılcılıktan nasibini almamış, disipline gelmez, otorite kabul etmez, toplum düzenine bağlı olarak yaşamaktan hazzetmez, nefsini kontrol edemez, doğal hak, özgürlük ve eşitlik kavramlarının ne olduğunu bilmez, ahlakilik derecesi son derece düşük, yalana yönelik, sözünde durmaz, ciddiyetten uzak vs. şekiller altında tanıtırlar.

İslamdan önceki dönem itibariyle Arabistan yaşamlarının kötülüğüne ve Arapların ilkelliklerine ve ahlaki eksikliklerine değinen yazarlar, Arabistan'da yaygın olduğunu söyledikleri "sosyal ve

spritüel" anarşiyi gidermek ve "bozuk düzeni" değiştirip, iç ve dış denetimden yoksun Arap insanını yola getirmek için Muhammed'in oldukça sert, otoriter ve boyun eğdirici bir sistem getirme ihtiyacını duyduğunu belirtirler.[4]

Gerçekten de Muhammed, "Cahiliye" diye tanımladığı İslam öncesi dönemde Arapların disiplinsiz ve "aşağılık" kertede olduklarını öne sürerek korku ve dehşet yolunu seçmiş, özellikle Medine'ye geçip de güçlendikten sonra, devlet otoritesini güçlendirici her yola başvurmuş, kendisine kafa tutan ya da kendisini tenkit eden herkesi yıldırtıcı ve insafsız cezalarla yok etmiştir. Bütün bunları yapabilmek için Tanrı'yı, korkutucu ve dehşet saçıcı nitelikler içerisinde tanımlamıştır.

Öte yandan Arap'ın sadece karakterine değil aklına da güvenmemek gerektiği faraziyesinden hareketle, devlet yaşamında halk iradesinin özgürlüğü ya da halkın kendi kendini yönetmesi ya da akılcı ve özgürlükçü düzen gibi hususlardan asla söz etmemiştir. Karakteri zayıf, disiplinsiz ve akli yetenekleri itibariyle "yetersiz" olarak gördüğü insanlar topluluğuna "mutlak" ve "müstebit" bir iktidarı gerekli bilmiştir. Bu nedenledir ki Müslüman kişinin her davranışını belli bir ilahi hükme bağlamak, ona, aklını kullanma gereğini ve isteğini bırakmayacak bir yaşam sağlamak yolunu tutmuştur. Yine bundan dolayıdır ki din faaliyetlerini, özellikle ibadeti kişinin temel yaşamı haline sokmuş, örneğin günde beş vakit namaza ve her daim Tanrı'ya yalvar yakar dua eder durumlara zorlamış, kişiyi her zaman için oyalayıcı ve böylece onu fiziki ve ruhi disiplin içinde bulundurucu bir düzen kurmuş ve onu başkaca hiçbir şey düşünemez bir robot yapmıştır. Ayrıca kişinin sosyal yaşamını ve davranışlarını en ince noktasına varıncaya kadar din çerçevesi içine almış ve bu yaşam ve davranışları, Tanrı'dan geldiğini söylediği kurallarla dondurmuştur. Bunun sonucu olaraktır ki devlet, kişilerin maddi, manevi ve fikri her şeyini "paternalist" ve "totaliter" yoldan ayarlayan bir kuruluş olmuştur.

Arap'ı İktidara Boyun Eğdirtebilmek Üzere, Muhammed, "Korkutucu Tanrı" Fikrini Şeriat Devletinin Temel İlkesi Yapar

Biraz yukarda belirttiğimiz gibi başta İbni Haldun olmak üzere İslam yazar ve bilginlerinin görüşü o olmuştur ki Arap insanı, tabiatı icabı "ferdiyetçi" (bireyci) olup, belli bir otoriteye ve düzenli bir

4 Bu konuda bkz. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb, *Mohammedanism; An Historical Survey*, Londra, 1966, s.48

toplum yaşamına, sosyal ilişkiler bakımından başkalarına saygılı olmaya elverişli bir ruh ve kafa yapısına sahip değildir. Bu görüşün kökeni, biraz önce de değindiğimiz gibi Muhammed'e iner. Ve işte Muhammed, bu nitelikler içinde tanımladığı Arap'ı yola getirmenin ve devlet örgütü içinde yönetmenin tek yolunu "korkutucu", "gaddar", "kindar" Tanrı fikrinde bulmuştur. Arapları Tanrı'dan inme ve kutsal diye kabul edilmesi gereken emirlere tabi tutmak ve tutabilmek için de Tanrı'yı bu nitelikler içinde tanımlamak gerektiğine inanmıştı. *Kur'an*'ı bu tür hükümlerle doldurmuştur. Bu hükümlerde Tanrı'yı, hemen her vesileyle Araplara (ve Müslümanlara) "Benden korkun" (Bakara Suresi, ayet 197) şeklinde konuşur göstermiş, kendi kendisini dahi Tanrı'nın korkutucu peygamberi rolünde kılmıştır:

"Ve ben apaçık bir korkutucudan başka bir şey değilim." (Ahkaf Suresi, ayet 9)

"Şüphe yok ki biz seni... korkutucu olarak göndermişizdir." (Fetih Suresi, ayet 8)

"Kalk'da korkut..." (Müddessir Suresi, ayet 2)

"Şüphe yok ki biz seni dosdoğru bir müjdeci ve korkutucu olarak gönderdik..." (Bakara Suresi, ayet 119)[5]

Görülüyor ki "korkutucu Tanrı" ve onun "korkutucu peygamberi" fikri, Arap karakterinin özelliğinden doğma bir şeydir. Birazdan belirteceğimiz gibi daha sonraki yüzyıllar boyunca halife olarak ve İslam adına iktidarı kullanmak üzere işbaşına gelenler hep korkutucu birer bela kesilmişlerdir.

Yazar ve Düşünürlerin İzlenimlerine Göre, "Çöl" Koşulları Arap Karakterine Egemen Olan "Kadercilik" Öğesini ve Bu da Şeriat Devletinin "Otoriter" ve "Despotik" Niteliklerini Hazırlayan Nedenlerdendir

Arap karakterini eleştiren yazarların ortak görüşü odur ki "kadercilik" (fatalizm), en köklü şekliyle Arap'a özgü bir niteliktir ve yeryüzünde Araplar kadar kadere inanmış, kaderciliğe saplı bir başka toplum bulmak güçtür. Arap'ın böylesine koyu bir kaderciliğe saplanmışlığının nedenlerini onun yetişme tarzında ve içinde yaşadığı

5 Müddessir Suresi'nin 1-2. ve Bakara Suresi'nin 119. ayetlerdeki "korkutucu" sözcüğü bazı çevirilerde "uyarıcı" olarak yer almıştır.

coğrafi ve fiziki ortamda bulanlar çoktur. Uçsuz bucaksız kum çöllerinde, cehennemi ve kavurucu bir sıcak iklimde ve değişmez görünen, yeknesak tabiat olaylarına bağlı olarak bahtsız bir yaşam süren ve kendi küçük dünyasında bilinçsiz olarak her şeye katlanmak, her şeye boyun eğmek durumunda olan Arap, böyle bir ortamda yaratılmış olmayı kader işi bilmiştir. Daha doğrusu "kadercilik" onun, bu yaşam koşulları içerisinde ortaya çıkan niteliği olmuştur.

Her ne kadar çeşitli iklimlerde tabiat olaylarının değişmez (ebedi) kanunlara bağlı olarak tekrar ve tekrar belirmesi, insanları ister istemez, kader denilen düşünceye saplasa da çöl koşullarının insan tabiatını ezer insafsızlıkta oluşu, çöl insanlarını çok daha büyük bir "mahviyet" içerisinde kader fikrine yer verme zorunda bırakmıştır. "Tevekkül", bu fiziki ortamın insan karakterinde yansıyan yönü olmuştur. Şu nedenle ki çöl yaşamı insanın tahammül gücünü yıpratan koşullar içinde oluşur. Kızgın çöl sıcaklarında, susuzluk, bol ve çeşitli gıda ürünlerinden yoksunluk ve her şeydeki "monotonluk", Arap'ı "kader" olayıyla karşı karşıya bırakmıştır. Böylesine kötü ve olumsuz yaşam koşulları içerisinde yapılabilecek şey ya kadere isyan etmek ya da boyun eğmektir. İsyan etmenin yetersiz olduğu ve esasen sonuç vermeyeceği aşikârdır çünkü karşıda "tabiat" ya da "Tanrı" vardır. Geriye tek çare olarak her şeye "tevekkül"le boyun eğme şıkkı kalmaktadır.

Ve işte Arap'ın bu yönünü iyi bilen ve kendisi de esasen doğuştan kaderci olan Muhammed, Arap karakterine en yatkın düşecek bir siyasal ve sosyal düzeni kurma kurnazlığını bulmuştur. Şu bakımdan ki kişinin bilinçaltında gizlenen "isyan" güdülerinin belirmesini ve tehlikeli şekle girmesini kesin olarak önlemek amacıyla, kadercilik duygularını pekiştirmiş ve pekiştirebilmek için de İslam dinini otoriter temel üzerine dikmiştir. Her ne kadar *Kur'an* ve hadis hükümleri arasına, insan iradesine yer verir gibi görünenleri yerleştirmekle beraber, ana temeli "kadercilik" ve "mutlak ve karşı gelinmez ve en müstebit şekilde uygulansa bile isyan kabul etmez bir otorite" fikri üzerine bina etmiştir. Kişi iradesine hiçbir şekilde özgürlük ve bağımsızlık tanımamak için (çünkü tanımış olduğu takdirde Arap'ı disiplin altında tutmanın mümkün olmadığına inanmıştır) onun tüm yaşamını, en ince noktasına varıncaya kadar, Tanrı ve peygamber emirleriyle ayarlamış ve böylece otoriter ve totaliter bir devlet ve hükümet şeklini yaratmış ve bunu İslam dünyasına miras olarak bırakmıştır. 1.400 yıl boyunca İslam ülkelerinden hiçbirinin bundan farklı bir siyasal ve sosyal yaşama geçememelerinin nedeni budur.

Halifeler ve Yöneticiler Dahi "Korkutucu" ve "Totaliter" Devlet Anlayışının Uygulayıcıları Olmuşlardır

"Korkutucu Tanrı" ve "korkutucu peygamber" fikri ve "totaliter" devlet anlayışı, Arapların ve onlarla birlikte diğer Müslüman halkların başına yüzyıllar boyunca aynı doğrultuda ve muhakkak ki çok daha kötü, çok daha keyfi ve çok daha sakıncalı hükümdar ve yönetici tipleri musallat etmiştir. Sadece getirmekle kalmamış fakat Müslüman halkları ruhsuz, cansız, müptezel, atıl, istibdada ve her türlü haksızlığa boyun eğer, adaletsizlikleri ve sefaletleri hiç başkaldırmadan benimser niteliklere sokmuştur.

Kuşkusuz ki diğer dinlerde, örneğin Yahudilikte de Tanrı'nın otoriterliğine ve keyfiliğine ya da peygamber diye bilinen kişilerin akılcı ahlak anlayışına ters düşen olumsuz hareketlerine tanık olunmuştur. Fakat İslamda olduğu kadar hiçbir dinde kişilerin ve halk yığınlarının ya da genel olarak "vicdanların" tepkisizliğine rakip olabilecek örneklere rastlanmamıştır. Kendi peygamberlerinin "uhrevi" ve "cismani" kanunlar dışındaki davranışlarını çoğu kez doğal sayan Yahudiler bile, "müspet ahlak" kurallarının onlar tarafından ihlalini hoş karşılamamışlardır. Yahudilerin kutsal kitaplarında (örneğin Tevrat ve Ahd-ı Atıyk gibi) bu tür davranışlarla ilgili hikâyeler çoktur. Örneğin Eyyüb zaman zaman Tanrı'ya, haksızlıklarından dolayı kafa tutmuştur. Öte yandan Davud'un ya da Süleyman'ın tutumları Tanrı tarafından cezalandırılmıştır.

Oysaki İslam dünyasının insanları için Tanrı'nın korkutuculuğu, gaddarlığı ve kindarlığı ya da Muhammed'in müspet düşün kurallarına ters düşen davranışları hep "olağan" şeylerden sayılmıştır. Daha sonraki yüzyıllar boyunca Tanrı ve peygamber adına iktidarı kullanan halifelerin, emirlerin, padişahların ya da onlar adına iş gören yöneticilerin akıldışı ve vicdan sızlatıcı davranışları, toplum tarafından daima doğal ve meşru bulunmuş ve hatta alkışlanmıştır. Bunlara bu olumsuz davranışlarından dolayı karşı gelmek, itiraz etmek, isyan etmek, sadece dinsizlik sayılmıştır.

Şunu söylemek gerekir ki "korkutucu", "mutlak" ve "totaliter" Tanrı fikri, İslam ülkelerinde "anayasalcı" ve "demokratik" gelişmelere olanak bırakmamıştır. Bırakmadıktan gayrı, bir de devlet kuruluşunun kişiler ve toplum yararına iş görmesi yollarını da tıkamıştır; iktidara sahip olanlar, kendi bencil çıkarlarından başka düşünecek hiçbir şey bulamamışlardır.

İslam Devlet Yaşamlarında Hükümdarların Keyfilikleri ve Gaddarlıkları Konusunda

1.400 yıllık İslam tarihi boyunca şeriat ülkelerinde hükümdarların ve yöneticilerin özellikleri arasında "keyfilik" ve "gaddarlık", "hunharlık" gibi vahşet öğeleri baş sıralarda yer alan şeylerdendir. Kuşkusuz ki yakıp yıkmak ya da insanları asıp kesmek ve kesik kafalardan tepecikler meydana getirmek ya da benzeri vahşete yönelmek, tarih içerisinde başka dinlerde ve yerlerde de çok görülmüştür. Ne var ki genellikle bu örneklerde iktidar sahiplerini gaddarlığa ve kana susamışlığa sürükleyen şey, dış etkilerden ziyade, içgüdülerden kaynaklanmıştır. Örneğin Roma imparatorlarından pek çoğunun sırf içgüdü itişiyle, sırf zevk ve keyif için bu yollara saptıkları söylenir. Oysaki İslam ülkeleri hükümdarlarının ve yöneticilerinin gaddarlıkları, şiddet ve dehşet saçar olmaları, insan hayatına kıymaları, daha ziyade kendilerini yeryüzünde vekili saydıkları Tanrı'nın ve peygamberinin emirlerine ve örneklerine özenme geleneğinden doğmuştur. Şeriat dininin yarattığı "korkutucu", "dehşet salıcı", "öldürtücü" ve "kaderci" Tanrı anlayışı, halifeleri, padişahları ve yöneticileri (kendileri tabiaten "rakik", ince ruhlu ve yufka yürekli vs. olsalar bile) ister istemez sert, katı, hunhar davranışlı ve kaderci yapmıştır.

Çünkü bir kere *Kur'an* ve hadis hükümlerine göre Tanrı, din adına savaşlara (cihada) zorlayan,[6] yağma ve talan yaptıran, ganimetler aldırıp bunları kullarıyla birlikte paylaşan,[7] farklı inançta yarattıkları arasına kin, düşmanlık ve ölüm salan,[8] keyfi olarak insanların ruhuna "iyilik" ya da "kötülük" tohumları saçan,[9] bazılarını bazılarından üstün yapan,[10] kullarından öç alan, gazaba kapılıp küfürler savuran, kendisine ve peygamberine hayır dua etmeyenleri cehennem ateşlerine atan[11] ve daha buna benzer nice gaddarlıklara özlem duyan bir Tanrı'dır.

Öte yandan böyle bir Tanrı'nın "elçisi" olduğunu ve Tanrı emirlerine göre iş gördüğünü söyleyen Muhammed, bir elinde kılıç ve diğer elinde *Kur'an* olduğu halde farklı inançta olanlara karşı 27 kez savaş

---

6 Bu konuda ileride ayrıca bilgi verilecektir.

7 "Ganimetler Allah'ın ve peygamberindir." (Enfâl Suresi, ayet 1); "Ganimet olarak elde ettiğiniz şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın ve peygamberin ve yakınlarınındır." (Enfâl Suresi, ayet 41)

8 "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün..." (Tevbe Suresi, ayet 5)

9 "Biz onların arasına kıyamete dek düşmanlık ve kin saldık." (Mâide Suresi, ayet 51, 64)

10 Zuhruf Suresi, ayet 32.

11 Duhân Suresi, ayet 16; Vâkıa Suresi, ayet 51-56; Hâkka Suresi, ayet 23-33.

yapmış ve 40'tan fazla çete saldırısında bulunmuş, esirler ve ganimetler almış, bunları askerleriyle paylaşmış, Tanrı'ya düşen payı da kendisine almış, kendisine kafa tutanların kafalarını kopartmış ya da benzeri davranışlarla ömrünü tamamlamıştır.

Bu niteliklere sahip bir Tanrı'nın yeryüzündeki vekillerinin elbette ki ona ve peygamberine benzemekten ve şeriat emirlerini yerine getirmekten başka yapacak bir şeyleri yoktu. Nitekim daha ilk anlardan itibaren, örneğin "Emevi" sonra "Abbasi" halifeleri ve diğerleriyle nihayet Türk sultanları ve padişahları -ki hepsi de iktidarı Tanrı'dan aldıklarına ve Tanrı ve peygamber emirlerini uygulamakla görevli olduklarına inanmışlardı- Tanrı'ya layık olabilmek ve cennete alınabilmek için onun ve peygamberinin yolunda gitmek gerektiği fikrine saplanmışlardı.

Fakat bütün bu tarih sayfaları içerisinde ilginç olan bir husus vardır ki o da Türk hükümdarları arasında son derece müşfik, son derece yumuşak ruhlu, öldürmekten ve asıp kesmekten hiç hoşlanmaz kimseler çıkmıştır. Özellikle "Osman" ya da "Orhan" gibi ilk Osmanlı padişahları gaddar ve hunhar olmaktan kaçınmışlar ve zafer sarhoşluğuna kapılıp da köyler, şehirler yakan, dereler gibi kan akıttıran, insan vücutlarını parçalatan hükümdar tipi olmaktan uzak kalmışlardır. O kadar ki düşmanları olan Hıristiyanların bile hayatına kıyamayan ve bütün tebaasına baba şefkatiyle bağlı olan kimseler olmuşlardır. Fakat şeriat ruhuna büründükçe bambaşka karakterde ve tam manasıyla hunhar birer despot olarak tarih içerisinde yerlerini alanlar çoktur; Yavuz Sultan Selim ya da IV. Murad gibiler bu dizinin başında gelir.

İktidarı En Mutlak ve Keyfi Şekilde Kullanabilmek için, Kaderciliğin Körüklenmesi ve "Taassubun" Güçlendirilmesi; Emevilerle Pekiştirilen Gelenek

Arap yazarların iddialarına göre İslamın uygulanmasında "hoşgörüsüzlüğü" ve "kaderciliği" körükleyenler Türkler olmuştur. Her ne kadar "Gazneli Mahmud"la birlikte böyle bir eğilimin destek gördüğü söylenebilirse de tarihi gerçek şudur ki bu yöndeki ilk adımlar Muhammed'le başlamış ve Emevilerle birlikte giderek artan bir hızla pekiştirilmeye başlanmıştır. İktidarı mutlak, keyfi ve sorumsuz bir şekilde kullanabilmek maksadıyla Emevi halifeleri, *Kur'an*'a hâkim "kader" felsefesine sarılmışlardır ve bunu kendi dönemlerinde kaderciliğe karşı başkaldıranlara karşı tepki olmak üzere yapmışlardır.

Bilindiği gibi "Muaviye bin Ebu Süfyan"la kurulan Emevi saltanatının ilk başlarında her şeyin Tanrı tarafından önceden ayarlanmış ve düzenlenmiş olduğu inanışlarına karşı yükselen bazı sesler, "kaderci" zihniyeti zayıflatır gibi bir durum yaratmıştır. Böyle bir gidişin kendi iktidarları bakımından sakıncalı olduğunu fark etmekle Emevi halifeleri, iktidarın kendilerine Tanrı tarafından layık görüldüğü inancını güçlendirmenin ancak kaderci felsefeyle mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir. Çünkü aksi takdirde iktidara meşru olarak sahip çıkmak ve bu iktidarı halka kabul ettirmek kolay olmazdı. Esasen kendileri, ilk başlangıçta Muhammed'e karşı cephe almış olan Mekke eşrafının torunları olup pek kanlı savaşlar sonucu saltanat kurabilmişlerdi. Bu nedenle halkın gözünde tam manasıyla "meşruiyete" sahip görünmemekteydiler. Yapılacak tek şey, *Kur'an*'ın kader felsefesine sığınıp, her şeyin Tanrı iradesiyle kararlaştırıldığını ve kendilerinin iktidara gelmelerinin dahi Tanrı dileği gereğince olduğunu ve kullanmakta oldukları iktidarın doğrudan doğruya Tanrı'dan gelme olduğunu öne sürmekti.[12]

Emevi halifeleri için kaderci felsefe, sadece siyasal meşruiyeti sağlamak bakımından değil fakat aynı zamanda iktidarı en şiddetli tarzda kullanabilmek için de yararlı olmuştur. İşledikleri cinayetleri bile Tanrı emirlerine bağlayabilmişler ve böylece sorumluluktan uzak kalabilmişlerdir. Örneğin "Halife Abdülmelik"[13] (miladi 705) kendi saltanatını güçlendirebilmek için sarayına ara sıra hoşlanmadığı ya da rakip saydığı kişileri davet eder ve din adamından elde ettiği fetvalarla onların kafalarını kestirir ve bu kesik kafaları halka sergilerken bütün bu olan biten şeyleri *Kur'an* ahkâmına ve kadere bağlardı. Bu şekilde kafalarını kestirttiği kimseler arasında çeşitli kavimlerin başkanları bulunurdu. Halk bu başkanlara candan bağlı bulunsa bile, halifenin bu yaptıklarını Tanrı emri ve kader işi bilir, bu tür cinayetleri işleyen halifeleri baş tacı ederdi.[14] İslam ülkeleri tarihi, buna benzer nice cinayetlerle doludur.

Bundan dolayıdır ki halifeler, İslamı kadercilikten uzaklaştırmaya çalışanlara karşı amansız ve yıldırıcı olmuşlardır. İktidarı dehşet saçıcı usullerle uygulamak ve her şeyi Tanrı emrine ve kadere bağlamak, İslam yöneticilerinin değişmez siyaseti olmuştur. Yüzyıllar boyunca bu uygulamada ve bu tür despotik zihniyette yumuşama ve insanileşme diye bir şey görülmemiştir.

---

12 Bu konuda bkz. İ. Goldziher, *Le Dogme et la Loi de l'Islam*, çev. F. Arin, Paris, 1920, s.78 vd.

13 Abdülmelik bin Mervan.

14 Goldziher, *age*, s.78.

Şeriata Saplanmışlık, Türk'ün İktidar Anlayışını Olumsuz Yönde Etkiler

Sık sık tekrarladığımız gibi İslamda iktidar sahiplerinin "müstebit", "gaddar" ve "korkutucu" vs. gibi niteliklere sahip olarak iş görmeleri, şeriattan kaynaklanan bir şeydir. Halifelerin, hükümdarların, padişahların vs. tek amacı, Tanrı'nın ve peygamberin insanlara karşı takındıkları tutumu izlemek olmuştur. Mademki Tanrı (ve peygamberi) kendi kullarına "korkutucu" olarak görünmüş ve olmadık gaddarlıklara yönelebilmişti, mademki Tanrı ve peygamber emirleri, din adına bu tür davranışlara izin vermişti, o halde yapılacak şey bu yolu izlemekti. İslama girdikten sonra Türk hükümdarlarının ve yöneticilerinin yaptıkları da bu olmuştur.

Anımsamakta yarar vardır ki Türk'ün İslam öncesi nitelikleriyle İslama girdikten sonra edindiği nitelikler arasında her bakımdan büyük farklılıklar vardır. Eğer Türkler, İslam öncesi niteliklerini ve geleneklerini İslama girdikten sonra koruyabilmiş olsalardı, muhakkak ki her alanda farklı ve olumlu sonuçlar alabilirlerdi. Şu bakımdan ki İslam öncesi dönem itibariyle Türklerin özellikleri arasında akılcılık ve kadına değer tanıma gibi öğeler vardı. Milletlerin uygarlık gelişmesinde bu öğelerin ne kerte önemli ve etkili olduğu bilinen bir şeydir. Eski Yunan uygarlığı akılcı temele dayalı bulunduğu içindir ki kendisiyle birlikte daha sonraki uygarlıkların kaynağı olmuştur. Batı dünyasının ortaçağ karanlıklarından kurtulup başarılı bir uygarlık yaratması, Eski Yunan'dan feyiz alıp akıl çağına çıkabilmesiyle mümkün olmuştur.

Öte yandan fikir ve zekâ gelişmesi üzerinde kadın, erkek ilişkilerinin rolü olduğu, bilimsel bir gerçek olarak ortadadır. Kadını erkekten uzak tutan ve hor gören toplumların ilkellikten kurtulamadıkları, yadsınamayacak bir gerçektir. Kadının erkeğe nazaran aşağı seviyede kılındığı, aşağılatıldığı bir ortamda yetişen erkeğin hayvanlıktan kurtulamadığı, insanlaşamadığı, kaba ve gaddar ruhlu olduğu, her türlü vahşeti işlemeye muktedir bulunduğu, bilinen bir gerçektir.

Her ne kadar şeriat öncesi Türk devlet yaşamlarında, siyasal iktidarın "mutlaklılığı" söz konusu edilebilirse de o dönemler itibariyle bu mutlaklılığın "vahşet" şekline büründüğü pek söylenemez. Öte yandan disiplinli, iktidara itaatkâr ve savaşçı olmak, Türk'ü insanilikten, iyi yüreklilikten ve hatta ince ruhluluktan yoksun bırakmamıştır. "Orhun Kitabeleri" bunu kanıtlayan örneklerle doludur.

Ne var ki şeriat bataklığına saplandıktan sonra Türk, hemen her hususta bambaşka bir hüviyetle ortaya çıkar olmuştur. Bu farklılık

siyasal iktidar ve devlet yaşamında da fazlasıyla kendini belli etmiş, özellikle Osmanlı döneminde en olumsuz örneklerini vermiştir. Padişahlar ve yöneticiler, iktidarı olumsuz şekilde uygulamak ve halka "hayvan" muamelesi yapmak hususunda birbirleriyle adeta yarışmışlardır.

Şeriat Zihniyetiyle Yetişen ve Şeriat Hamuruyla Yoğrulan "Kötü" Hükümdar Tipi ve Bu Tür Hükümdarları Kutsal Bilen Şeriat Halkları

İslam hükümdarlarının ve yöneticilerinin genellikle her dönemde ve her yerde özellik arz eden yönleri arasında "gaddarlık", "insan değeri tanımazlık", "halka düşmanlık", "halkı cehalet içinde tutmuşluk", "dini saltanata araç yapmışlık", "dindar görünme sahtekârlığına alışmışlık" gibi ya da buna benzer hususlar yer alır. Kuşkusuz ki bu kurala istisna teşkil eden örnekler de yok değildir. Fakat gerçek odur ki ilk İslam devletinin başı olan Muhammed'den itibaren 1.400 yıl boyunca iktidar mevkiine gelen hükümdarların büyük çoğunluğu, en tüyler ürpertici usullerle adam öldürtmekten, yüz binlerce cana kıymaktan, kan akıtmaktan zevk alan gaddar ruhlu kimseler olmuşlardır. "El-Sûlî", "Mes'ûdî" ya da "Taberî" gibi yazar ve tarihçilerin yapıtlarından şeriat ruhuyla yetişmiş hükümdarların melanet ve kötülüklerinin ne noktalara erişebileceğinin ilk örneklerini okumak ibret vericidir.[15]

İlerdeki sayfalarda Osmanlı padişahlarının, şeriat emirlerini yerine getirmek için ve örneğin asayişi sağlamak maksadıyla ne gibi canavarlıklarda bulunduklarını, kardeşlerini nasıl öldürdüklerini ya da korku yaratmak için yüz binlerce suçsuz masum insanı nasıl yok ettiklerini göreceğiz. Fakat burada söylemek istediğimiz şudur ki hükümdar ve yöneticiler sadece "zaruret" bahanesiyle gaddarlığa ve hunharlığa yönelmiş olmayıp, esas itibariyle şeriat ruhuyla yetişmiş oldukları için kötülüğün temsilcisi kesilmişlerdir. Ne ilginçtir ki onların "uhreviliğine" inanmış cahil halklar, bu durumu doğal bilmişlerdir. O kadar ki en fazla gaddar, en ziyade haşin ve insafsız, karakterce en kaypak ve soysuz olan hükümdarlara en büyük sadakat ve hayranlıkla bağlanır olmuşlardır. Nice örneklerden biri olmak üzere tarihimizde "Kızıl Sultan" diye nam salmış olan II. Abdülhamid hakkında kısaca fikir edinmekle yetinelim.

---

15 Ebu Bekir Muhammed b. Yahya el-Sûlî'nin *Kitab al-Evrak*'ında zengin örnekler vardır. Kitabın Fransızca çevirisi için bkz. as-Süli, "Livre des Feuillets", *Kitab al-Evrak*, Alger, 1946, s.115 vd.

II. Abdülhamid Örneği

II. Abdülhamid'in zihniyet ve karakterindeki olumsuzluğu ve bu millete yapmış olduğu kötülükleri dile getiren yerli kaynaklar çoktur. Örneğin Ahmed Rasim'in İki Hatırat Üç Şahsiyet adlı kitabı bunlardan biridir. Fakat bu konuda tam bir fikir edinebilmek ancak tarafsız sayılacak yabancı izlemcileri de gözden geçirmek suretiyle mümkün olabilir. Bu izlemciler arasında en güvenilir olanı, "Vambery" adında Macar asıllı bir yazardır ki Fatma Sultan'ın (yani II. Abdülhamid'in kız kardeşinin) Fransızca öğretmenliğini yapmıştır. Fakat II. Abdülhamid'i, daha henüz 16 yaşında bir şehzadeyken tanımış, onun tahta çıkışından sonra da uzun yıllar bu yakın ilişkisini sürdürmüştür. Bu yaşamının hikâyesini 1909'da yayımladığı "Personal Recollections of Abdülhamid II and His Court" adlı anılarıyla ortaya vurmuştur.[16]

II. Abdülhamid'i onun kadar yakından tanıyanlardan biri de "George Washburn" adında bir yazardır ki ömrünün 40 yılını İstanbul'da geçirmiş ve Robert Koleji'nde müdürlük yapmıştır.

En güvenilir kaynaklardan öğrenmekteyiz ki II. Abdülhamid'in karakteri, tıpkı kendisinden öncekiler gibi, çelişkilerle doludur; "iyi" ve "efendi" bir dış görünüş içerisinde en bayağı kötülüklere, "cömert" davranışlar içerisinde cimriliklere, "cesaret" gösterilerinin özlemi içerisinde alçaklık ve korkaklıklara, "kurnazlık" hevesleri içerisinde bilgisizliklere, "itidal" eğilimleri içerisinde aşırılıklara, "yumuşak" ruhluluk içerisinde gaddarlıklara, "görevseverlik" gösterisi içerisinde suiistimallere, "dürüstlük" havası içerisinde sahtekârlıklara, "özgürlük" taraftarıymış gibi görünüşler içerisinde despotizm denemelerine yönelmiş olması, bu çelişkilerden sadece birkaçının kanıtıdır.

a) Bilgisizliği; Bilgili Olanlara Karşı Düşmanlık Beslemesi ve İkiyüzlülüğü

Yine tıpkı kendisinden önceki padişahlar gibi, II. Abdülhamid de tam manasıyla bilgisiz ve okumayı sevmez bir kimseydi; genel olarak eğitim ve öğrenimi küçümserdi. Bu nedenle okumuş ve bilgili kimseleri çekemez, onlara karşı adeta kin beslerdi.[17] Bu koyu bilgisizliği içerisinde kendisini dev aynasında görür ve başkalarının memleket ve millet çıkarları doğrultusundaki makul tekliflerine ve öğütlerine

16 Arminius Vambery, "Personal Recollections of Abdülhamid II, and His Court", *The XIXth Century and After*, c.65, Leonard Scott Pub. Co., New York, 1909, s.980-993; c.66, 1909, s.69-88.

17 Arminius Vambery, *age*, c.65, s.980 vd.

yüz çevirirdi. Fikren ve kültürce kendisinden üstün bulduğu kimselere karşı duyduğu kıskançlığa hâkim olamaz, onları yok etmeye çalışırdı. Devlet ve hükümet işlerinde kendisine olumlu şekilde yararlı olabilecek kimselere asla tahammül göstermezdi. "Ethem Paşa" ya da "Cevat Paşa" gibi kimselerin yüzüne bakmak istemezdi. Bundan dolayıdır ki 1876 (hicri 1293) tarihli Kanunu Esasi'yi geçirmek için canla başla uğraşan Mithat Paşa'yı Taif'e sürmüş ve orada boğdurtmuştur.

İkiyüzlülüğü görülmemiş bir şeydi. Memleket için değerli iş görebilecek kişilerin yüzüne güler fakat onları arkadan vurmayı çok iyi becerirdi. Vambery şöyle der:

> "(II. Abdülhamid'in) vermiş olduğu resmi kabullerin bazılarında bulundum. Onun kendi yakın hizmetkârlarına dahi gösterdiği ikiyüzlülük beni şaşkınlıklara sürüklerdi. Bu kişilerden birini bana takdim ederken '(falanca) efendi veya paşa son derece değerli ve sadık bir memurumdur' der fakat ondan ayrıldıktan hemen sonra suratı hiç kızarmadan ve utanç duymadan 'bu adam hakkında söylediklerime inanma çünkü bu adam bir numaralı bir sahtekârdır ve ona asla güven duymam' derdi..."[18]

b) Paraya Düşkünlüğü ve Etrafındakilerin Çalıp Çırpmalarına Ses Çıkarmazlığı

Daha veliaht bulunduğu sıralarda II. Abdülhamid, kendi çiftliğinden gelen et, yumurta, sebze vs. gibi ürünleri pazara gönderip sattırırdı. Gelirleriyle de Galata'daki para borsasında Rum ajanı "Assani" adında birinin aracılığıyla kumar oynardı. Padişah olarak koca bir imparatorluğun başına geçtiği zaman dahi, özel varlığının muhasebe işlerini gören "Agop Efendi"yle baş başa oturup para hesabını yapardı.

Başkalarına imtiyazlar sağlamaktan, örneğin ticari ve sınai bazı işlerin tekelini vermekten geri kalmaz, karşılığında da büyük paralar alırdı. Kendisi gibi diğer yöneticilerin ve saray yetkililerinin de zavallı halktan rüşvet koparmalarına ses çıkarmazdı; bu gibi davranışları iktidarın uygulanması bakımından gerekli bulurdu; "Ganimet ve nimet dağıtımı iktidar tarlasının en bereketli ürünlerini sağlar" demeyi marifet bilirdi.[19]

---

18 *Age*, c.66, s.76.

19 *Age*, c.66, s.71.

c) Eğitim ve Öğrenim Sistemlerine ve Halkın Aydınlanmasına Düşmanlığı; Felsefe ve Tarih Gibi Konuları Üniversite Öğrenim Programına Sokmayışı

Pek sınırlı bir çerçevede olmak üzere halkın öğrenimi için güya çalışırmış gibi görünse de toplumdaki bilgisizlik perdesinin yırtılmasını ve insanların uyanmasını istemez, bilim ışığının yayılmasına ve beyinlerin açılmasına ve hele aydın bir sınıfın yetişmesine asla fırsat vermezdi; tarih, felsefe ve siyaset ekonomisi gibi derslerin üniversite ders programlarına alınmasına kesinlikle karşı koymuştu. Bu konuların kendi halkı bakımından tehlikeli olabileceğini söylemekten kaçınmazdı. Vambery şöyle anlatıyor:

> "Saltanatının 25. yıldönümü vesilesiyle üniversite ders programlarının hazırlanması hususunda kendisinden teklif aldığımda, bu programlara özellikle tarih, felsefe, siyaset politikası gibi derslerin konmasını tavsiye ettim. Yerinden fırlayarak bana 'hayır efendim, hayır, bu tür konular benim tebaam bakımından tehlikelidir' diye bağırdı. Söylemeye gerek yoktur ki tarih ve felsefe bilgilerinin gereği gibi okutulmadığı bir kuruluş, üniversite niteliğini taşıyamaz... Bu nedenle kendisiyle bu konuda bir daha işbirliği yapmaktan kaçındım..."[20]

II. Abdülhamid, kendisi son derece kültürsüz ve bilgisiz olduğu halde, ne kendi eksikliklerini gidermeyi düşünür ne de halkın seviyesini yükseltmeyi aklından geçirirdi. Kendi bilgisizliğine rağmen, kendi halkını "çocuk zekâlı" görür ve eğitilmeye ya da özgürlüğe layık bulmazdı; sözlüklere varıncaya kadar "özgürlük" deyimlerini yasaklamıştı. Ona göre böylesine geri bir halka "özgürlük" denen şey yaraşmazdı bile. "Biliyor musunuz ki tecrübesiz ve bilgisiz bir çocuğun eline keskin bıçak vermek çok tehlikelidir" demeyi ihmal etmezdi.[21]

Kendi halkını Batı ülkeleri halklarıyla kıyaslarken fevkalade aşağı bulur ve şöyle derdi:

> "Asyalılar, Avrupalılardan çok farklı şekilde konuşur ve yaşarlar. Benim halkımın istekleri ve dilekleri çok basit ve mütevazıdır; onlar (için yararlı olmayan ve esasen gerçekleştiremeyecekleri duyguları) tahrik etmek, günah işlemek olur. Bizdeki çalışan insanlara bakınız; bir lokma ekmek ve bir dirhem peynirle ne kadar mutludurlar onlar! Daha bol ve daha pahalı

20 *Age*, c.66, s.79.
21 *Age*, c.66, s.80.

yemekler için onların iştahlarını kabartmakta ne yarar vardır ki?.."[22]

Daha başka bir deyimle halka özgürlük tanımak demek, ona göre, halkın alışık olmadığı ve hazmedemeyeceği bir yaşam ortamını yaratmak olurdu. Özgürlüğü ve özgürlükle ilgili her şeyi kökünden kazımak için ne mümkünse her aşağılığa başvurmaktan kaçınmazdı. Özgürlük fikrini ortaya vurabilecek davranışları baltalamak için her türlü cinayeti işlemeye hazırdı.

Bütün bilgisizliğinin pekiştirdiği kurnazlığını "melanet" şeklinde kullanarak "istibdat" niteliğindeki kendi iktidarını sürdürmesini iyi bilirdi; kendi hasis çıkarları bakımından bu tür idare sisteminin nimetlerine inanmıştı.

d) Arapları Türklere Tercih Etmeyi, Saltanat ve Rahatı İçin İlticaya Ödün Vermeyi Gelenek Edinmesi

Sadece halkımız değil, aydın geçinenlerimiz dahi "II. Abdülhamid hayranlığı" içerisinde tarihi gerçeklere sırt çevirmişlerdir. Aralarında II. Abdülhamid'i yüceltmek üzere, "Saltanatını korumak için II. Abdülhamid ilticaya hiçbir ödün vermemiştir" şeklinde konuşabilen "profesör mollalar" ya da "II. Abdülhamid bu memlekete toprak kaybettirmemiştir ama Atatürk kaybettirmiştir" şeklinde konuşan okumuş cahiller vardır. Oysa bu Kızıl Sultan, biraz önce dediğimiz gibi, üniversitelerde tarih ve felsefe derslerinin okunmasına engel olmak ya da sözlüklerden "özgürlük" deyimini çıkartmak gibi çabalara yönelmek ya da Kıbrıs'lardan Romanya'lara varıncaya kadar nice toprak kaybına sebep olmak yanında, şeriatı her yönüyle kendi iktidarına ve melanetine araç yapmaktan asla geri kalmamıştır. *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* adlı kitabımızda da belirttiğimiz gibi, Osmanlı padişahları içerisinde şeriat uğruna Türk'ü Arap'a feda etme yarışında II. Abdülhamid kadar ileri gideni pek olmamıştır. Öte yandan Kâmil ve Sait paşaların anılarına dayalı olarak Ahmed Rasim'in hazırladığı *İki Hatırat, Üç Şahsiyet* adlı kitaba göz atmakla, II. Abdülhamid'in cehaleti, melaneti ve karaktersizliği hakkında bilgi edinmek, "jurnalciliğe" merakını ya da Arap İzzet gibi kara ruhlu kişilere verdiği değeri öğrenmek mümkündür. Hemen eklemeliyiz ki II. Abdülhamid, o ürkütücü cehaleti ve şeriata körü körüne saplanmışlığı içerisinde Araplarla ilgili ne varsa her şeyi kutsal ve üstün saymıştır. Söylemeye gerek yoktur ki onun bu bilinçsiz "Arap hayranlığı", tıpkı

22 *Age*, c.66, s.80.

şeriat ruhuyla yetiştirilmiş her Müslüman kişi gibi, İslamın "Araplık"la ayniyet haline sokulması vakıasından kaynaklanır ki sorumlusu Muhammed'dir. O Muhammed ki "saf kan Arap" olmakla övünür ve Arapları "Kavmi necip" (asil, üstün kavim) diye tanımlayıp, "Beni seven Arapları sever, Arapları sevmeyen benden değildir" şeklinde konuşarak Müslümanlar için "Arap sevgisi"ni İslamın adeta "şartı" yapmıştır. Bundan dolayıdır ki II. Abdülhamid, çevresine Arapları toplar ve Arap İzzet gibi soysuzları da başının tacı yapardı.

Yine bilindiği gibi "Tanrı dili Arapçadır" kandırmasına kapılmış olarak Türkçeyi yok etmek ve Türkçe yerine Arapçayı devletin resmi dili haline sokmak isteyen de odur. II. Abdülhamid'i bu melanetinden ve Türkçeye karşı bu cinayeti işlemekten alıkoyan "Sait Paşa"dır.

Öte yandan iddia edilir ki II. Abdülhamid "irticaa" asla ödün vermeyen ve hele "31 Mart Olayı'yla yakından uzaktan ilgisi bulunmayan" bir kimsedir ve bu olay güya İttihatçılar tarafından onu bertaraf etmek maksadıyla hazırlanmıştır.

Oysaki bu tür iddialar tüm olarak yalana dayalı şeylerdir. 31 Mart Olayı diye bilinen irtica hareketiyle II. Abdülhamid arasındaki yakın ilişkiyi anlayabilmek için her şeyden önce Derviş Vahdeti adındaki azgın bir mültecinin "Halife-i İslam Abdülhamid Han" başlığıyla yazmış olduğu mektubu gözden geçirmek ve bu mektup vesilesiyle II. Abdülhamid'in bu eşkıya ruhlu ilkel adama ne büyük paye verdiğini, ne kadar hayranlık beslediğini bilmek gerekir. Bunu yaptıktan sonra irtica olayının sahnelerini anımsamak ve örneğin Derviş Vahdeti'ye karşı göğsünü gererek çıkan "Ali Kabuli Bey"in 15 Nisan 1909'da canavar ruhlu padişahın gözleri önünde nasıl parça parça edildiğini düşünmek yeterlidir.

Bilindiği gibi "Ali Kabuli Bey", son derece mert, cesur, dürüst ve özgürlük âşığı bir deniz subayıydı. O tarihlerde "Asar-ı Tevfik" adlı geminin süvarisiydi. 31 Mart Olayı'nın patlak vermesi üzerine "Milleti mahvetmek isteyen her kim olursa olsun bu topraklarda kahrına kıyam eylemek boynumun borcudur" diyerek askerleriyle birlikte karaya çıkar ve asilerin üzerine yürür. Fakat asiler tarafından yakalanır ve "Yıldız Sarayı'nı topa tutmak istedi" iftirasıyla süngüler arasında II. Abdülhamid'in önüne çıkarılmak üzere getirilir. Getirilirken II. Abdülhamid, saray penceresinden olan bitenleri seyretmektedir. Derhal adamlarına "icabının icrasını ferman buyurur". Ferman gereğince Ali Kabuli'nin vücudu süngü vuruşlarıyla delik deşik edilir. II. Abdülhamid bu manzarayı büyük bir zevkle seyretmektedir.[23]

---

23 Bu hususlar için bkz. Mustafa Baydar, *31 Mart Vakası*, İstanbul, 1955.

Şeriatçıları kendisine ortak bilen II. Abdülhamid'in sinsi ve kahpe siyaseti sonucu olaraktır ki asi neferler İstanbul'a hâkim olurlar ve "Padişahım çok yaşa, şeriatı kurtardık" diyerek avaz avaz bağırırlar, havaya ya da ona buna silah atarlar. "31 Mart Olayı"nın böylesine dehşet verici kisveye bürünmesi, kuşku edilemez ki II. Abdülhamid'in ilticaya verdiği ödünlerdendir.

e) Tiksinti Verici İkiyüzlülüğü; Ordunun Harekete Geçmesi Üzerine "Özgürlük Savunucusu" Kesilir ve Halkın "Olgunluğuna" İnanmış Görünür

Halkın henüz olgunlaşmadığına, çocuk zekâlı olduğuna ve halka fazla eğitim vermenin gereksiz bulunduğuna inanmış olan ve hele özgürlük konusunda halkı değersiz ve yetersiz bulan, özgür rejimlere layık saymayan II. Abdülhamid, istibdat yönetimine karşı ordunun Makedonya'dan harekete geçip İstanbul üzerine yürümesi karşısında birdenbire değişir ve bu kez hiç sıkılmadan koyu bir "hürriyet mücahidi" (özgürlük savunucusu) kesiliverir. Kendi despotizmine karşı evvelce özgürlük savaşımı açıp onu anayasa rejimine zorlamış olan "İttihat ve Terakki" partisinin başkanı olmak ister; böylesine haysiyetsiz, böylesine karaktersizdir. Uzun yıllar köküne kibrit suyu dökmek istediği ve zindanlarda çürüttüğü kimselerin davalarına şimdi sarılmış görünecek kadar küçülür. Bütün yaşamı boyunca halka karşı nefret ve hatta kin beslercesine yaşamış olan bu Kızıl Sultan, ordunun zorlamasıyla 1908'de Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koyduğu an, halkı cahil ya da çocuk zekâlı görür olmaktan vazgeçmiş gibi sahte bir tutum takınır. Hani sanki halkın bilgi durumunda ve seviyesinde mucize kabilinden bir anda değişiklik olmuş gibi, şu şekilde konuşmak ona güç gelmeyecektir:

> "Görüyorum ki yapılacak bir tek iş kalmıştır, o da Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymak. Öyle sanıyorum ki millet artık şimdi, tahta çıktığım zamana nazaran olgunlaşmıştır."[24]

f) Şeriat Sayesinde Saltanat Sürebileceğine İnanmış Olduğu İçin, Dindar Görünüşte Olup Aslında Dinsizdir

Tıpkı kendisinden önceki bütün padişahlar ve hükümdarlar gibi o da şeriata sarılmadan, din ve devlet birliğini sağlamadan saltanat sürmenin mümkün olamayacağına inanmıştı. Şeriat olmadan toplumun yönetilemeyeceğini olduğu kadar, devlet desteği olmadan da İslamın yaşayamayacağını düşünürdü; şöyle derdi:

24 Arminius Vambery, *age*, c.66, s.86.

"Ancak Kur'an'ın bütün emirlerini harfi harfine uygulamak suretiyledir ki dinimizi koruyabiliriz. Şeriat emirlerini ihmal etmek demek, İslamın yavaş yavaş yok olması demek olur; bildiğiniz gibi İslam olmadan benim devletim... yok olmaya mahkûmdur."[25]

Bundan dolayıdır ki şeriatı en sıkı ve sert şekilde uygulamak hevesindeydi; toplumun din kurallarına bağlı olarak yaşaması için her tedbirin alınmasına büyük önem verirdi. Kendi çevresindekileri de buna zorlardı. Müslüman halkın yaşamını en ince noktasına varıncaya kadar denetim altında tutmayı, devletin temel görevlerinden sayardı. Kadınların çarşaflarının inceliğini, kalınlığını ölçtürür ve sokaklarda şık giysilerle dolaşmalarını ya da Hıristiyan kadınlarla ahbaplık kurmalarını ve gayrimüslimlerin bol olduğu yerlerde (örneğin Pera gibi mahallelerde) bulunmalarını yasaklardı. Bunun gibi Müslüman erkeklerin yabancılarla ve hatta gayrimüslim tebaayla iş görmelerini, temas etmelerini önleyici tedbirler almak, en büyük kaygısı olurdu. Bütün korkusu, Müslüman kişiler yabancılarla ve hele Hıristiyanlarla görüşür, fikir teati eder de kafası aydınlanır ve istibdat rejimine karşı başkaldırır düşüncesinde yatmaktaydı. Halife olarak herkesten fazla İslama bağlıymış gibi görünme kurnazlığında kendisinden önceki padişahlara taş çıkartacak sahte davranışlardan geri kalmazdı. Ne var ki din konularında da tam manasıyla bilgisizdi. Son derece bağnaz (fanatik) olmakla beraber dine inanmışlığında samimiyet yoktu. Kendisini çok yakından tanıyanlar, onun dinlere inanmadığını, hatta yalnız kaldığı zamanlar beş vakit namazdan dahi kaçındığını, oruç tutmayıp tutar göründüğünü, abdest alma kurallarını savsattığını söylerler.[26]

Bununla beraber "dini tam bir Müslüman" şeklinde görünmek sayesinde cahil halk yığınlarının ve özellikle Arap ülkelerinin sevgisini ve bağlılığını kazanmasını bilmiştir. Bütün sahtekârlığını cahiller üzerinde yürütebilmiştir. Aklı ve zekâsı biraz olsun işler duruma girmiş olanlar, onun gerçek tıynetini fark etmekte gecikmezler ve kötülüğünü ve istibdat yönetiminin felaketli yönlerini görerek ondan tiksinirlerdi.

25 *Age*, c.66, s.74.
26 *Age*, c.66, s.73.

İktidarın Kaynağının "İlahi" Oluşu ve Bunun Olumsuz Sonuçları

İslam devlet anlayışına göre iktidarın kaynağı ne halk ne de halkı meydana getiren kişilerdir; sadece ilahi nitelikte bir şeydir. İktidara geliş dahi halkın (milletin) iradesiyle değil, ilahi irade gereğince olmuş bir şey sayılır. İktidarı kullanacak olanlar şu ya da bu tür bir seçim yoluyla iş başına gelmiş olsalar bile, yine ilahi iradeyle gelmiş kabul edilirler. Halkın iktidarı denetlemek gibi bir hakkı ya da iktidar sahibinin halka hesap vermek gibi bir zorunluluğu söz konusu değildir. İktidar sahibinin yetki kaynağı "Tanrı sözleri" (Kur'an) ve "peygamber emir"leridir (hadis, sünnet gibi). *Kur'an*'a göre Muhammed'in emirleri Tanrı emirleri kadar "mutlak" ve "nihai" bir nitelik taşır; şu bakımdan ki *Kur'an*'da, "Peygamber size ne verirse onu alın. Sizi neden nehyederse ondan geri durun..." (Haşr Suresi, ayet 7) şeklinde hükümler vardır. Nitekim Muhammed'in emirleri hep bu tür *Kur'an* hükümleri gereğince geçerli kılınmıştır. Örneğin bir defasında "Abdullah bin Mes'ûd", kadınların "dövme" yaptırmalarının, kıllarını aldırmalarının ya da ayaklarını güzelleştirmek için uğraşmalarının yasak olduğunu ilan ettiğinde kadınlar kendisine başvurarak, bu çeşit yasaklara uymayanların neden dolayı Tanrı lanetine uğrayacaklarını sorarlar. O da onlara, "Tanrı elçisinin yasakladığı ve kitapta da yeri olan şeyleri ben neden yasaklamayacakmışım? Eğer kitabı okumuş olsaydın bunları orada bulurdun!" diyerek Haşr Suresi'nin yukarıdaki hükmünü açıklar. Bunun üzerine kadınlar "Evet doğru! Bunları o yasaklamıştır" diyerek boyun eğerler.[27]

İktidarın Kaynağı Konusunda İslamın Temel İlkesi; "Sahib-ül Mülk (İktidar) Allah'tır, Allah Bu Mülkü Dilediğine Verir"

Gerek *Kur'an*'da ve gerek hadislerde yer alan "Tanrı emaneti ehline teslim etmenizi emreder" şeklindeki hükme dayanılarak iktidarın "emanet" olduğunu ve bu emanetin onu kullanacak olanlara halk tarafından verilmesi gerektiğini sananlar varsa da bunun pek böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Çünkü bir kere "emanet" deyimi "iktidar"dan gayrı anlamlar taşır. Bu anlamlar arasında "din duyguları", "adalet ve güvenlik umdeleri" gibi şeyler vardır. Nitekim "Huzeyfe"nin rivayetine dayalı bir hadis şöyledir:

---

27 Al-Hacc Muhammed Fazlûl Kerim'in *Miskat-ül Meşabih*'ine bakınız.

"Resûlullah (emanetin nasıl indiğini şöyle) haber verdi: 'Emanet (yani din, adalet vs. gibi duygular) ilk önce salih kimselerin gönüllerinin derinliklerine iner'..."[28]

Öte yandan "Ebu Hüreyre"nin rivayetine dayalı bir diğer hadis şöyledir:

"Emanet ehliyetsiz kimselere saltanat tahtı yapılıp oturtuldu mu kıyametin kopmasını bekle."[29]

Bazı yorumculara göre buradaki "emanet" deyimi "Devlet nüfuz ve kudreti dediğimiz amme velayetidir".[30]

Ne var ki *Kur'an*'daki "Sahib-ül mülk Allah'tır, Allah bu mülkü dilediğine verir" şeklindeki ayet, "emanet" deyimini daha geniş, daha mutlak ve daha genel bir anlam içerisinde öngörmüştür ki o da devletin temel öğesi olan egemenliktir. Bu şekliyle "egemenlik" (yani iktidar) sadece Tanrı'dan gelmiş değil, aynı zamanda Tanrı tarafından onu kullanacak olana (halifeye) verilmiş demektir. Şu hale göre Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olan "halife", egemenliği halktan ya da halk aracılığıyla almış değildir. Nasıl ki Muhammed iktidarı doğrudan doğruya Tanrı'dan almış ve ölüm döşeğinde bu emaneti kendisinden sonra en ehil kişi olarak gördüğü Ebu Bekir'e devrettiğini söylemişse, daha sonraki halifeler için de durum bu usul üzere olmak gerekmiştir. Egemenliğin ve her şeyin sadece ve sadece Tanrı'ya ait olduğu ve onun dileği gereğince belli kişilere verileceği ve bu kişiler tarafından yine onun iradesi gereğince kullanılacağı hususu, *Kur'an*'ın baştan sona kadar belirtmekten geri kalmadığı bir husustur.

Daha başka bir deyimle yukarıdaki hükümden, iktidarın "genel seçim" usulüyle halk tarafından halifeye verilmesi sonucunun çıkarılmaması gerekir.

Her ne kadar hilafetin Türklere geçmesi kılıç gücüyle olmuşsa da bu olay yukarıdaki durumu değiştirecek bir nitelik taşımamıştır. Çünkü bu olayın yine Tanrı iradesi gereğince meydana geldiği ve dolayısıyla Tanrı'ya ait iktidarın Tanrı dileği gereğince el değiştirdiği kabul edilmiştir. Bunu böyle kabul etmeyenler (genellikle Arap milliyetçileri) ise, Osmanlı padişahlarını halife olarak benimsememişler-

28 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.198 vd., Hadis No:2039.
29 *Sahîh-i...*, c.12, s.201, Hadis No:2039.
30 *Sahîh-i...*, c.12, s.201, Hadis No:2039.

dir. Onlara göre halife olacak kişinin nitelikleri, Tanrı ve peygamber tarafından daha ilk başlarda saptanmıştır ve buna göre halifelerin Arap soyundan ve Kureyş kabilesinden olmaları gerekir.[31]

"Emaneti Ehline Veriniz" Sözlerinden Kasıt, Hizmetlilerin (Yönetici ve İdarecilerin) Halk Tarafından Seçilmesi de Değildir

"Emanet" deyiminin bir de devlet yönetiminde hizmet görenlerin yetkileriyle ilgili yönü vardır ki kamu görevlilerinin "ehil" (yetenekli) kimselerden olmaları gereğiyle ilgilidir. Nitekim geçen yüzyılın ortalarında Cevdet Paşa, devlet hizmetlilerinin "ehil" ve "bilgili" kişiler olarak iş görmelerinin "Emaneti ehline veriniz" emri icabı olduğunu ve aksine davranışların şeriatı ihlal anlamına geleceğini söylerdi.[32]

Daha başka bir deyimle "Emaneti ehline veriniz" hükmünden halka hitap niteliğinde bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Devlet hizmetinde iş görenlerin halk tarafından seçilmeleri de söz konusu değildir. Bu hizmetlilerin dahi hep Tanrı dileği gereğince göreve gelmiş oldukları kabul edilmiştir. Buhâri'nin topladığı hadisler arasında bunun böyle olduğunu gösterenler çoktur. Örneğin "Ma'kıl İbni Yesâr"ın rivayetine göre Muhammed şöyle demiştir:

> "Bir kul ki Allah onu halkı görüp gözetmek üzere vali kılar da o hayır-hahane irşadıyla halkı muhafaza etmezse elbette o kişi cennet kokusu koklayamayacaktır."[33]

Görüldüğü gibi "vali"nin "vali" olması dahi, Tanrı iradesiyle olan bir şey sayılmıştır.

Egemenliğin (İktidarın) Kaynağı Sorunları Ele Alınmamış ve Siyasal Bilim Konusu Pek Yapılmamıştır

İslam yazar ve düşünürleri iktidarın kökeni konusunda fazla derine inen eleştirilerde bulunmamışlardır; daha doğrusu onlara böyle bir olanak bırakılmamıştır. Çünkü iktidar sahipleri, iktidarın başkaca bir kaynaktan gelmiş olabileceği sonucuna varacak nitelikteki bi-

---

31 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

32 Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, haz. Sadi Irmak, B. K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.61.

33 *Sahîh-i...*, c.12, s.316, Hadis No: 2126.

limsel araştırmaları, kendi çıkarları bakımından tehlikeli görmüşler ve bu tür çalışmalara fırsat yaratmamışlardır.[34]

Fakat az da olsa bu konularda ortaya atılan fikirlerden anlaşılmaktadır ki halifenin Tanrı'dan gelme bir iktidara sahip bulunduğunu kabul eden büyük çoğunluk yanında, dolaylı ya da "ima" yoluyla da olsa bu iktidarın milletten geldiğini söyleyenler çıkmıştır. 12. yüzyılda Selçuklular sarayında bulunmuş olan "Al-Kâsânî"nin (ölümü 1191) bunlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. *Kitâb badâi al-şanâî fi tartib al-şarâî* adlı kitabında, halifelik görevini üstlenen kimselerin milletten gelme bir güce sahip bulundukları fikrine yer vermiş görünmektedir.[35] Muhtemeldir ki bu fikirleri, sırf Türk hükümdarlarını hoşnut etmek için savunmuştur.

Bu tarihten 900 yıl kadar sonra, 1924'te bir Arap yazar, "Abdul Gani Sami", o tarihten az önce, 1921'de, "Hâkimiyet millete aittir" şeklindeki hükmü kapsar olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yayımlanmış olan Anayasa'yı Arapçaya çevirmekle yukarıdakine benzer bir eğilim yönlüsü olduğunu ortaya vurmuştur.[36]

Siyasal Atalet Yaratıcı İktidar Anlayışı; "İktidara İstekli Olmayınız!"

Şeriatın devlet ve iktidar anlayışına göre, kişiler için iktidara körü körüne boyun eğmekten gayrı düşünülecek bir şey olmaması gerekir. Çünkü iktidar Tanrı'dan gelmedir ve Tanrı'nın inayetiyle kişilere nasiptir. Hiç kimse iktidara tamah etmemeli, özenmemelidir. "İktidar" denen şey, iktidar sahibine kendiliğinden gelmiş olmalıdır.

Bu zihniyeti yerleştirmek maksadıyladır ki Muhammed, kişilerdeki iktidara sahip olma duygu ve hırsını kökünden yok etmek ve iktidara gelenlerin, iktidarı istemeyerek elde ettikleri örneğini yaratmak istemiştir. Şöyle demiştir:

> "İktidara (yönetme işlerine) kendiliğinizden talip olmayınız. Çünkü eğer iktidar size, sizin dileğiniz üzere verilecek olursa, bu takdirde onu kendi gücünüz (ve dileğiniz) gereğince kul-

34 Bu konuda Mısırlı bir yazar, Ali Abdurrazık, TBMM'nin, Atatürk'ün teklifiyle, hilafeti ilga etmesi olayını desteklemek üzere, 1925'te *El*-İslam ve *Usul*ü'l *Hükm* adlı kitabını yayımlamış ve bu vesileyle yukarıdaki sorunları eleştiri konusu yapmıştır. Bu kitabın Arapçadan Fransızcaya çevirisi için bkz. Ali Abdurrazıq, "L'Islam et les Bases du Pouvoir", *Revue des Etudes İslamiques*, c.3, Paris, 1933, s.353-390.

35 *Age*, s.365 vd.

36 *Age*, s.661.

lanma zorunda kalırsınız. Oysaki eğer iktidar size, sizin dileğiniz dışında verilecek olursa, bu takdirde onu kullanmada Tanrı size yardımcı olacaktır."[37]

Bundan dolayıdır ki halifeler, özellikle Abbasi halifeleri, hilafet makamına sanki kendi istekleri dışında gelmiş gibi görünmek istemişlerdir. Örneğin "Muhammed bin Muktedir... El-Râdî"nin, 934'te tahta çıkarken şu şekilde konuştuğu söylenir:

"İktidar bana, onu elde etmek için tarafımdan hiçbir gayret sarf edilmeden ve hiçbir istekte bulunulmadan geldi. Tanrı tanıktır ki ne gizliden gizliye ne de açık olarak, iktidara sahip olmak için en ufak bir girişimde bulundum... Fakat sanıyorum ki Tanrı bana (onu kullanırken) yardım edecektir."[38]

Bilindiği gibi "El-Râdî", kendisinden iki yıl önce halifeliğe getirilmiş olan "El-Kâhir"in 934 yılı Nisan ayında ordu tarafından tahttan indirilmesi üzerine, yine ordu tarafından halife ilan edilmiştir.

20. Yüzyılda Dahi İslam Ülkeleri "Millet Egemenliği" Fikrine Yabancı Kalmışlardır

1.400 yıllık İslam tarihi boyunca İslam toplumları için "devlet" kavramı, Tanrı'dan gelme iktidarın Tanrı'nın yeryüzündeki vekiline, halifeye ait bulunduğu bir kuruluş anlamını taşımıştır. Bu iktidar ona, halkın denetiminden uzak olmak üzere, sadece Tanrı ve peygamber emirlerini yerine getirmek için tevdi edilmiştir. Bundan dolayıdır ki "millet egemenliği" fikrini Müslüman (ve özellikle Arap) yazarlar daima olumsuz karşılamışlardır.

Atatürk'ün 1921 Anayasası'yla Yerleştirdiği "Millet Egemenliği" İlkesini, "Modern" Arap Yazarlar İslama Aykırı Bulmuşlardır

20. yüzyıl İslam dünyasının "ilerici" görüşlü simalarından sayılan "Raşid Rida" (Rıza), "İslami devlet" anlayışını modern çağ koşullarına uydurma heveslilerinden biridir. *Al-Hilâfa ve Al-İmam al-Uzma* adlı kitabında, hilafet kuruluşunu "anayasalcı" bir temele oturtmak ve "temsil" sistemini "hilafet" ve "saltanat" sistemleriyle uzlaştırma

37 Bu konuda 10. yüzyıl Türk yazarlarından Ebu Bekir Muhammed b. Yahya el-Sûlî'nin *Kitab al-Evrak* adlı yapıtına bakınız. Kitabın Fransızca çevirisi için bkz. as-Süli, "Livre des Feuillets", *Kitab al-Evrak*, çev. Marius Canard, Alger, 1946. s.64.

38 *Age*, s.64 vd.

çabalarını göstermiştir. Fakat bütün "ilericiliğine" ve "anayasalcılığına" rağmen, egemenlik denen şeyin millete ait ve millet iradesinin oluşumu demek olduğu fikrini kabul ve idrakten çok uzak kalmıştır. 18. yüzyıldan bu yana Batılı düşünürlerin (Rousseau'nun ya da Montesquieu'nün vs.) ortaya vurdukları ve Batı demokrasilerinin temel taşı haline getirdikleri anlamda "milli egemenlik" fikrine yanaşmak, ona ve onun gibi şeriatçı zihniyettekilere olanaksız gelmiştir. Bundan dolayıdır ki 1920'den itibaren Atatürk'ün yerleştirdiği "millet egemenliği" ilkesi nedeniyle adeta Türk düşmanı kesilmişlerdir. Yukarda söz konusu olan kitabında, egemenliğin "kayıtsız ve şartsız" millete ait olduğunu ve millet adına milletin tek temsilcisi bulunan TBMM tarafından kullanılacağını ve bu egemenlik hakkı üzerinde padişahın yani halifenin hiçbir hak iddia edemeyeceğini ilan eden Atatürk'e ve milli Türk devleti sistemine en ağır saldırılarını yöneltmiştir. Onun dar aklı, İslam halifesinin Tanrı ve peygamber emirleriyle donatılmış yetkilerinin millet egemenliğine dayalı bir meclis tarafından sınırlanabileceği fikrine yatkın değildi.

Ve Aynı Zihniyeti, Türk Şeriatçısı, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde Savunmaktan Geri Kalmaz

TC devletinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhuriyet'in 50. yılında yayımladığı *Hutbeler* adlı bir kitapta Türk demokrasisini ve Türkiye Cumhuriyeti rejimini temelden sarsabilecek şöyle bir tanımlama yer almıştır:

> "Milli hâkimiyet kitabımızın (Kur'an'ın) ve peygamberimizin gösterdiği yoldur."[39]

Aynı kitabın bir başka sayfasında laiklik, vicdan özgürlüğü ve hoşgörü ilkelerine bağlı olanlarımızı isyan ettirecek şu satırlar sırıtır:

> "İslamdan başka dinlere rağbet edenler tam bir sapıklık ve ziyan içindedirler."[40]

Diğer bir sayfada, kadın-erkek ilişkilerinin 1.400 yıl önceki ilkel değer ölçüsü, 20. yüzyıl insanına şöyle haykırmaktadır:

> "Dinimizin bize öğrettiği aile düzeninde... kadın kocasına daima hürmet ve itaat içindedir. Peygamberimiz, 'eğer inananlar-

39 *Hutbeler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973, s.180.
40 *Age*, s.217-218.

dan birinin bir kimseye secde etmesini emretseydim, kadına kocasına secde etmesini emrederdim' buyurmuşlardır."[41]

"Diyanet İşleri Başkanlığı" anayasayla kurulmuş bir devlet organıdır; tutum ve davranışlarıyla "devlet" demektir ve devleti ilzam eder. Çok yanlış bir karar sonucu olarak, üstelik bir de halkın eğitilmesinde fevkalade etkili bir rol oynayacak duruma getirilmiştir. 60.000'den fazla camide milyonlarca insanımızın dünya görüşü ve yaşam tarzı bu Başkanlığın elinde şekillenmektedir. *Kur'an* kurslarında ve din okullarında eğitilen ve karşımıza şeriat kuşağı olarak çıkarılan yavrularımızın beyinleri, bu Başkanlığın ilkel eğitimiyle yıkanmaktadır. Yukarıya örnek olmak üzere aldığımız nakiller ve bunlara eklenebilecek daha niceleri gösterir ki Diyanet denilen kuruluş, Atatürk sayesinde alışageldiğimiz ve bu ülkeyi uygarlık rayına oturtan demokrasi ilkelerini (laiklik, kişi özgürlükleri vs. gibi) tüm olarak retle halkımızı çöl zihniyeti içerisinde hal hamur etmek hevesindedir.

"Şeriat devleti artık geri gelmez" kanısına ve rahatlığına kapılıp da geriye gidişi umursamaz görünen aydınlarımızın Diyanet'in yayınlarına şöyle bir göz atmaları gerek. Şeriat zihniyetinin ve şeriat devleti özlemlerinin nasıl hortlamakta olduğunu sezebileceklerdir. Kısaca bir fikir edinmek maksadıyla *Hutbeler* adlı kitabı şöyle bir karıştırınız. Bu kitap, Diyanet tarafından, "Atatürk"ün kurmuş olduğu Cumhuriyetimizin yarım yüzyıllık yıldönümü vesilesiyle yayımlanmıştır ama "Atatürk"ün adına bir tek satırla olsun yer vermemiştir. İslam ülkeleri içerisinde "millet egemenliği", "milli benlik", "milli dil" vs. gibi kavramları ve daha nice demokratik ve insani kuruluşları ilk kez olmak üzere benimseyen ve uygulayan Türkiye'nin kurucusunun adına yer vermedikten gayrı, 50 yıldır sahip bulunmakla gururlandığımız bu çağdaş ilkelere paydos demiştir. Bu kitapta Atatürk adına rastlayamazsınız ama Arap ırkının tarihi Türk düşmanlığını kökleştirenlerin adlarına bol bol rastlarsınız. Öte yandan kitabın "Malazgirt" zaferine ayrılmış sahifelerinde "Alp Arslan"ın ya da İstanbul'un fethini anlatan satırlarda "Fatih"in övgülerini okuyabilirsiniz çünkü bu savaşlar ve bu savaşları yapanlar, şeriat kafalı Başkanlığın değer ölçülerine göre, "kutsal" nitelik taşır. Ama bu milleti yok olmaktan kurtarıp yeniden yaşatan Atatürk ve onun başarıları önemsizdir. Oysaki İslam ülkelerinin 1.400 yıllık tarihi içerisinde egemenlik hakkının millete ait olduğunu ve bu hakkın gökten inme olduğu sanılan

41 *Age*, s.66.

ve dondurulmuş hükümlere bağlı olarak değil, kendi özgür iradesine göre kullanabileceği fikrini ilk kez getiren "Atatürk Türkiye"si olmuştur. İslam ülkelerinin hiçbirinde ve hiçbir dönemde egemenliğin "kayıtsız ve şartsız" millete ait olduğu, millet tarafından seçilen ve millete karşı sorumlu olan organlar eliyle kullanılacağı fikri var olmamıştır. Aksine İslam ülkelerinin hepsinde ve her dönemde iktidarın millete değil, Tanrı'ya ait olduğu, Tanrı ve peygamber iradesine ve emirlerine göre uygulanması gerektiği, halkın bu iktidara -velev ki kötü olsun- körü körüne boyun eğmekle görevli bulunduğu görüşü geçerli olmuştur. İslam ülkelerinin hiçbirinde ve hiçbir dönemde demokratik bir rejim yer almamıştır.

Pek yanlış olarak sanılır ki Muhammed'le başlayan ilk İslam devleti zamanında ve onu izleyen ilk dört halife döneminde demokratik cumhuriyet sistemi uygulanmıştır; oysaki uygulanmamıştır. Uygulanan şey, sadece "totaliter" ve "diktatoryal" bir rejimdir; ne halk egemenliği ne halkın iradesinin üstünlüğü ne kişi özgürlükleri ne de kanun önünde eşitlik gibi herhangi bir şey söz konusu olmuştur. Millet iradesi dışında yerleşmiş olan ve halkın hiçbir suretle değiştiremeyeceği nitelikteki hükümler, toplum düzenini ayarlar olmuştur.

Öte yandan ilk dört halife (Hulefa-i Raşidin), gerçek anlamda demokratik bir seçim usulüne bağlı olarak da iktidara gelmiş değillerdir; "Ebu Bekir" bilindiği gibi Muhammed'in vasiyeti gereğince halifeliğe getirilmiştir. "Ömer bin Hattab" ise Muhammed'in en fazla itibar ettiği bir kimse olduğu için, "Ebu Bekir"in vasiyeti gereğince halife olmuştur. "Osman bin Affan" yine bilindiği gibi Muhammed'in damadı olarak, "Ali" ise hem Muhammed'in amcazadesi hem de damadı olarak seriyi tamamlamışlardır. Daha sonraki yüzyıllar boyunca İslam ülkeleri, hep bu ya da buna benzer gayri demokratik usullerle yönetilmişlerdir. 1.400 yıllık tarih içerisinde demokrasiye ve çağdaş uygarlığa yönelebilen ilk İslam ülkesi, Atatürk Türkiye'si olmuştur. Bu nedenledir ki bütün İslam ülkeleri içerisinde en ileri gidebileni de Atatürk Türkiye'si olmuştur. Fakat bütün bunlar Diyanet Başkanlığı için önemsizdir. O, bütün bu gelişmeleri görmezlikten gelip, Türkiye devletini şeriat temeline dayatma hevesindedir. Bu amaçladır ki "Millî hâkimiyet kitabımızın (Kur'an'ın) ve peygamberimizin gösterdiği yoldur" tanımlamasıyla işe başlar. Çünkü bilir ki bu ilkeyi hareket noktası yaptığı ve halkın beynini bununla yıkadığı an, ne Atatürk devrimleri ne çağdaş anayasa ne de şeriat dışı kanunlar yaşayabilecektir. Bilir ki şeriat emirleri dışında ne millet iradesi ne de kanunlar iş görebilecek, hepsi de yok olup gidecektir. Örne-

ğin bilir ki evlenme, boşanma, miras, borçlanma vs. gibi toplumun sosyal ve ekonomik yaşamını düzenleyen ve milletin temsilcisi olan TBMM tarafından konmuş olan hükümler, şeriatın bunlara ters düşen verileri karşısında işlemez hale girecektir. Bilir ki kadını insan şahsiyetinin haysiyetine kavuşturan ve erkeğe eşit kılan kanunlar (ki TBMM tarafından kabul edilmiştir) şeriatın kadını "Dinen ve aklen dûn" ilan eden, "şeytanî" ve "uğursuz" bilen, köpek, eşek ve benzeri hayvanlara eşit değerde gören (örneğin namazı bozmak bakımından olduğu gibi) hükümleri karşısında eriyip gidecektir.

Öte yandan din anlayışının değişip geliştiği ve insanları birbirlerine düşman kılar olmaktan çıktığı bu uygarlık döneminde, bizim Diyanet İşleri Başkanlığımız, sanki hâlâ ortaçağ dönemi sona ermemiş gibi halkımıza "gâvur" düşmanlığı aşılamaktan geri kalmaz. Üstelik başka dinlerin akidelerini "ret ve cerh" etmeyi kendi görevlerinden sayar ve bunu yaparken Türkiye Cumhuriyeti adına hareket etmekte olduğunu unutur. Uygarlık dünyasına dahil bir başka devlet gösterilemez ki çağdışı bir tutuma böylesine saplanmış olsun.

Söylemeye gerek yoktur ki bu tutum devleti, içerde kendi halkına karşı küçültür çünkü Türk halkı, her ne kadar büyük çoğunluğuyla Müslüman olsa da bu çoğunluğun önemli bir kısmı dinin Tanrı'yla kişi arasındaki ilişkilerden başka bir şey olmadığına inanır ve farklı din ve inançtakilere "sapıklık" izafe etmeyecek kadar olgundur.

Öte yandan, Başkanlığın tutumu, Türkiye'yi uygarlık dünyasına karşı da suçlu duruma sokmaya yeterlidir çünkü Türkiye'nin dahil bulunduğu Birleşmiş Milletler kuruluşunun temel umdeleri yanında Türkiye'nin imza koyduğu "Avrupa İnsan Hakları Demeci" ya da "İnsan Hakları Evrensel Demeci" gibi sözleşmeler vardır k din ve vicdan özgürlüğünü, Diyanet'in anladığı şekilde değil, çok daha uygar şekilde tanımlamışlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı, halkımıza "Kitap verilenlerden (Yahudilerden ve Hıristiyanlardan) Allah'a, ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve peygamberinin (Muhammed'in) haram kıldığını haram saymayan, hak dini (İslamı) din edinmeyenlerle, boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye (kafa parası) verene kadar savaşın" (Tevbe Suresi, ayet 29) şeklindeki (ve daha nice benzeri) *Kur'an* emirlerini ya da "ölüyle ve hayvanla cinsi münasebette bulunmanın" ya da "Arada bir özrü yokken kadının herhangi bir yerine dokunarak meninin gelmesi hallerinin" ya da "Uyuyan kadınla, onu uyandırmadan cinsi münasebette bulunmuş olmanın" kaza orucunu gerektirdiğine dair ya da bunlara benzer nice akıl ve ahlakdışı şeyleri

öğretecek yerde,[42] herkesten önce kendisi anayasamıza ve uygarlık dünyasının ilkelerine bağlı kalmayı öğrenmelidir.

Batı dünyasının Türkiye'ye karşı ilgisiz hatta hasmane davranmasının nedenlerinin başında, Türk yöneticilerinin yukarıdakine benzer gerici zihniyeti gelmektedir. Bu zihniyet şeriat devletini fiilen var kılan bir tutumdur ki Türkiye'yi uçurumlara sürüklemektedir.

Kur'an ve Hadis Emirlerine Göre "Peygambere İtaat Tanrı'ya İtaat Demektir"; Halifeye İtaat da Peygambere Dolayısıyla Tanrı'ya İtaat Demektir

Kur'an'da Tanrı ve peygamber hükümleri dışında hiçbir şeye itaat edilmemesi belirtilmiş ve peygambere itaat etmenin Tanrı'ya itaat ve halifelere (yöneticilere) itaat etmenin de peygambere dolayısıyla Tanrı'ya itaat demek olduğu anlatılmıştır. Örneğin Nisâ Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Ey inananlar! Allah'a ve peygambere ve içinizde emredecek kudret ve liyakate sahip olanlara itaat edin. Allah'a... inanıyorsanız, bir şeyde ihtilafa düştünüz mü o hususta Allah'a ve peygamberine müracaat edin..."[43]

Öte yandan Muhammed şöyle demiştir:

> "Kim bana itaat ederse Tanrı'ya itaat etmiş olur ve kim bana itaatsizlik ederse Tanrı'ya itaatsizlik etmiş olur. Emretme yetkisine sahip olanlara (yöneticilere) itaat edenler bana itaat etmiş olurlar ve onlara itaatsizlik edenler bana itaatsizlik etmiş olurlar."

Emretme yetkisine sahip kişilerin yetenek ve nitelikleri ne olursa olsun, onlara itaat gereğini mutlak bir zorunluluk haline getirmek üzere de şöyle demiştir:

> "Başı siyah kuru üzüm gibi saçlı Habeşi bir köle dahi olsa ona itaat ediniz."[44]

---

42 Bu tür hükümler için bkz. *Diyanet Dergisi*, c.11, sayı 6, Kasım-Aralık, 1972, s.338-342; *Diyanet Gazetesi*, sayı 3, 1 Kasım, 1970, s.4.

43 Nisâ Suresi, ayet 59; ayrıca bkz. En'âm Suresi, ayet 154-157.

44 Bu konudaki bazı hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.294, Hadis No: 2113; s.314, Hadis No: 2124; s.402, Hadis No: 2171; ayrıca bkz. İlhan Arsel, *Şeriat'tan Kıssa'lar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s.367. İlgili hadislerin İngilizce çevirisine bakmak isteyenlere şu kaynak tavsiye olunur: Al-Khatib, *age*, c.17, s.780.

Daha başka bir deyimle toplumun ve kişilerin tüm yaşamlarını düzenleyen Tanrı ve peygamber emirlerine ve bu emirleri uygulayan yöneticilere körü körüne itaat etmek demek, Muhammed'e göre iman sahibi sayılmak ve "iyi bir Müslüman" olabilmek için şart sayılmıştır. Biraz ilerde göreceğiz ki iktidar kötüye de kullanılsa ve istibdat şeklinde de uygulansa, Müslümanlar için yine de mutlak itaat dinsel bir koşuldur çünkü İslam, kişi hak ve özgürlükleriyle "toplum düzeni" arasında denge konusunu ele almamıştır; kişiyi "toplum düzeni" bahanesiyle iktidarın kurbanı bilmiştir.

Can ve Mal Özgürlüklerinin Korunabilmesi İçin Gerekli "Kuvvetler Ayrılığı" Sisteminin Yokluğu Hakkında

Demokratik bir devlet sisteminde genel olarak birbirinden farklı ve ayrı üç güç (kuvvet) var kabul edilir ki bunlar, bilindiği gibi, "yasama", "yürütme" ve "yargı" kuvvetleridir. Farklı ve ayrı olmalarının nedeni, kişi özgürlüklerinin en iyi şekilde korunabilmesi, devlet ve hükümet işlerinin en verimli şekilde görülebilmesidir. Birbirlerini denetleyerek ve sınırlayarak toplumun demokratik yaşamını sağlamış olurlar.

Oysaki şeriat devleti uygulamasında, iktidar bir bütün olarak Tanrı'ya ve onun yeryüzündeki vekili olan halifeye ait sayılır ve halife esas itibariyle yürütme ve yargı gücünü kullanma durumundadır. Çünkü yasama işi zaten Tanrı ve peygamber tarafından öngörülen emirlerle sağlanmış demektir. Bunları değiştirmek ya da bunlara yenilerini eklemek diye bir şey söz konusu değildir. Her ne kadar boşlukların doldurulması maksadıyla "icma-ı ümmet" ve "kıyas-ı fukaha" gibi yollar mevcutsa da bunları gerçek anlamda "yasama" işi saymak mümkün değildir çünkü bu iki kaynak, sadece *Kur'an* (ve hadisler) doğrultusunda hazırlanmış veriler olup, milletin iradesini temsil eden bir kuruluşun bu irade gereğince ve özgür şekilde ortaya koyduğu şeyler değildir. Şeriat devletinde özgür bir iradeyi temsilen kişi ve toplum yaşamını düzenleyecek güç yani yasama gücü yoktur çünkü olmuş olsa, bu takdirde Tanrı ve peygamber iradesine eş bir başka irade ortaya çıkmış olur ki bu da Tanrı'nın "tek" oluşu fikriyle uzlaşmaz.

Şeriat devleti sisteminde halife, sadece Tanrı ve peygamber emirlerini uygulama yetkisiyle donatılmış demektir. Daha başka bir deyimle, esas itibariyle yürütme ve yargı güçlerine sahiptir. Şeriat emirlerini uygulayan da uygulama vesilesiyle yargılayan da kendisi-

dir. Yetkilerini, emri altında tuttuğu ve her an için sorgusuz sualsiz atabileceği hizmetkârları aracılığıyla kullanır.[45]

Şeriat Devleti Uygulamasında "İktidar" Öğesinin Diğer Değerlere (Kişi Hak ve Özgürlüklerine ya da Adalet Duygusuna) Karşı Mutlak Üstünlüğü

İslam devlet doktrinine göre, güya "adalet mülkün (devletin) temelidir". Güya Muhammed "adalet" fikrinin üstünlüğünü belirtmek amacıyla "Hükümette bir saatlik adalet 60 yıllık ibadetten daha iyidir" şeklindeki formülü yerleştirmiştir. Yüzyıllar içerisinde bilginlerin halifelere ve yöneticilere tekrarlamaktan usanmadıkları formül daima bu olmuştur. Nizamülmülk'ün Selçuklu hükümdarlarına verdiği öğüt, hep bu olmuştur. Osmanlı padişahlarına da "Dünya yaşamları imansızlıkla dahi olabilir ama adaletsizlikle olmaz" şeklinde konuşanlar çoktur.[46]

Hemen belirtelim ki buradaki "adalet" deyiminden anlaşılan şey "akılcı" bir adalet değil, "dinsel" kapsamlı bir adalettir; şu bakımdan ki adaletin yerine getirilmesi "Tanrı ve peygamber emirlerine göre davranmakla" sağlanmış kabul edilir. Örneğin *Kur'an*'ın Tevbe Suresi'nin 5. ayeti gereğince "müşrikleri öldürmek", İslama göre adaleti yerine getirmek demektir. Bu işi yapmaktan kaçınmak ise "zulmetmek" demektir çünkü Muhammed'in bildirmesine göre, Tanrı emirlerini aynen yerine getirmeyenler "zalimdirler".

Daha başka bir deyimle "adalet" kavramı İslamda, *Kur'an* ve hadis hükümlerinin uygulanmasıyla doğrultulu şekilde "zulüm" sözcüğünün karşıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi müşrikleri öldürenler "adil" bir eylemde bulunmuş olurlar, öldürmek istemeyenler ise "zulüm" yolunu seçmiş sayılırlar çünkü *Kur'an*'ın emrini yerine getirmekten kaçınmışlardır. Şu hale göre, şeriatın adalet anlayışı, akılcı adalet anlayışının zıddı olan bir şeydir.

Fakat bu yukarıdaki şekliyle dahi adalet anlayışı, iktidar anlayışına feda edilmiş durumdadır çünkü İslam devlet doktrinine "asayiş" fikri egemendir. Asayiş uğruna "istibdat" yoluna başvurmak doğaldır; o kadar ki "60 yıllık istibdat (despotizm), bir saatlik adaletten daha iyidir" şeklindeki zihniyet, her dönem itibariyle geçerli olmuştur. Sırf siyasi huzursuzluk olmasın, asayiş bozulmasın ve anarşi doğmasın diye bütün dönemler boyunca İslam ülkelerinde sürekli

45 Bu hususta bkz. J. H. Kramers, *Analecta Orientalia*, c.2, Leiden, 1956, s.169-171.

46 Bkz. Bernard Lewis, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Univeristy of Oklahoma Press, 1963, s.49.

bir istibdat yönetimi iş görmüştür. Muhammed'in sözlerine ve eylemlerine uygun düşecek şekilde İmam Gazali'nin kaleminde şekillenen formül şu olmuştur: "60 yıllık istibdat bir saatlik anarşiden daha hayırlıdır." Tıpkı daha önceki İslam devletlerinin hükümdarları için olduğu gibi Osmanlı padişahları için dahi bu formül bulunmaz bir nimet sayılmıştır. Vaktiyle Koçi Bey'in Sultan IV. Murad'a verdiği en büyük öğüt budur.

İktidarın Akla ve Mantığa Aykırı Uygulamalarına Dahi Mutlak Şekilde İtaat Gerektiği Hakkında

Muhammed'in amcaoğlu ve aynı zamanda damadı olan Ali (ki bilindiği gibi onun ölümünden sonra dördüncü halife olarak iş görmüştür) ayakkabısının taban kısmının üst kısmına nazaran daha kirli olacağını hesap ederek, o kısmını temizlemenin uygun olacağını düşünürdü. Yerdeki pisliklerin tabana yapışacağı aşikâr bulunduğundan, kuşkusuz ki bu şekilde düşünmekte haklıydı. Ne var ki düşündüğü şey akla ve mantığa uygun olduğu halde, o böyle yapmaz, düşündüğü gibi davranmazdı. Çünkü peygamber diye kabul ettiği Muhammed, kendi ayakkabısının altını değil, sadece üstünü temizlerdi. Muhammed'i takliden o da öyle yapardı. Yaparken de çevresindekilere şu İslami kuralı hatırlatırdı ki Muhammed'in yaptığını aynen yapmak, dinsel bir görevdir; velev ki bu yapılan şey akla ve mantığa ters düşsün. Ona göre din kuruluşu "özgür" ve "serbest" düşünce üzerine bina edilmemiştir; bu itibarla din verilerini tartışma konusu yapmak ya da akıl kıstasına vurmak mümkün değildir. Şöyle derdi:

> "Şayet din, akıl verileri ve özgür düşünce üzerine kurulmuş olsaydı, bu takdirde ayakkabının üst kısmından ziyade, taban kısmının temizlenmesinin doğru olacağını düşünmek doğru olurdu; ne var ki Tanrı elçisinin böyle yapmadığını ve ayakkabılarının sadece üst kısmını temizlediğini gördüm (Bu nedenle böyle yapmak gerektiğine karar verdim)..."[47]

Bunu söylerken şu hususu da tekrar hatırlatırdı ki "Tanrı ve peygamber emirlerine" aynen ve gözü kapalı şekilde uyan ve Muhammed'in yaptıklarını aynen yapan kişi Müslüman kişi demektir; uymayan ve yapmayan da dinsiz demektir.

---

47 Bu hadis için bkz. Al-Kâtib, *Mişkat al-Mesabih*, haz. Muhammed Eşref, çev. J. Robson, Lahor, 1960, kitap 3, kısım 2, bölüm 10, s.104.

Görülüyor ki bu görüş ve bu tutum, Muhammed'in mirası olmak üzere İslam devlet doktrinine daha ilk anlardan itibaren yerleşmiştir. Bundan anlaşılması gereken şudur ki devlet yaşamında kişiler ve toplumlar, iktidarın akla ve mantığa yatkın olmayan uygulanışına da hiç kafa tutmadan boyun eğmekle görevlidirler. Biraz ilerde göreceğiz ki bu zorunluluk, iktidarın "zulüm" şeklindeki tezahürlerine yol açacaktır.

Kişinin "Can ve Malı" Üzerinde İktidarın Mutlak Yetkisi

İslami devlet uygulamasında iktidar sahiplerinin "halkı görüp gözetmek ve korumakla" ve halka "zulmetmemekle" görevli oldukları çünkü Muhammed'in bunu böyle emrettiği kabul edilir. "Ma'kıl İbni Yesâr"ın rivayetine göre güya Muhammed şöyle demiştir:

> "Bir kul ki Allah onu halkı görüp gözetmek üzere vali kılar da o, hayırhahane irşadıyla halkı muhafaza etmezse, elbette o kişi cennet kokusu koklamayacaktır..."[48]

Yine aynı kimsenin rivayetine göre Muhammed, bir başka vesileyle de şöyle demiştir:

> "Hiç bir vali yoktur ki o, Müslüman ahali üzerinde icrayı velayet ederken zulüm ederek ölür, muhakkak Allah cennet kokusunu ona haram kılacaktır..."[49]

Bu ve buna benzer hükümlerden kolaylıkla anlaşılır ki iktidar sahiplerinin ve yöneticilerin halkı "görüp gözetmek ve korumak" ya da "halka zulüm etmekten kaçınmak" gibi görevleri, aslında gerçek anlamda zorunluluk ve sorumluluk taşıyan bir şey değildir. Sadece "o şekilde görülmesi temenni edilen" bir şeydir. Bu görevi temenni edilen tarzda yerine getirmeyen yöneticilerin maruz kalacakları hukuki ve cezai bir sorumluluk pek yoktur; onlar sadece "Cennet kokusunu koklamaktan yoksun kalacaklardır". *Mu'cem-i Kebîr* adlı kitabında "Taberânî" şu olayı örnek verir: Bir tarihte Muaviye, adamlarından birini Basra'ya vali olarak göndermek ister ve gaddarlığı ve hunharlığıyla tanınmış olan "Übeydullâh İbni Ziyâd" adında birini seçer. Her vesileyle kan dökmeye hevesli Übeydullâh, görevine başlar başlamaz korku ve dehşet salmak üzere onu bunu öldürtür. Bu sayede halkı sindirir. Bunun üzerine Ashab'ın ulularından sayılan "Abdullah İbni Mugaffel" bir gün onun yanına giderek yaptığı işin

48 *Sahîh-i...*, c.12, s.316, Hadis No: 2126.
49 *Sahîh-i...*, c.12, s.317, Hadis No: 2127.

kötü olduğunu ve fenalıklardan vazgeçmesini söyler. Bu sözlere çok sinirlenen Übeydullâh onu azarlarcasına, "Sen kim oluyorsun ki böyle emrediyorsun" diye bağırır. Adamcağız boynu bükük onun yanından çıkar ve doğru mescide gider ve orada bulunanlara, "Ben iyi bilirim ki Übeydullâh İbni Ziyâd, zina mahsulü bir piçtir. Bu (gerçeği) mescitte halka ilan etmeden ölmek istemiyorum" der. Az sonra hastalanır ve yatağa düşer. Vali Übeydullâh kendisini ziyarete geldiğinde ona, halka zulüm eden kimselerin cennet kokusunu koklamayacaklarına dair hadisleri hatırlatır. Bu hatırlatmanın pek işe yaramayacağını muhtemelen kendisi de bilmektedir.

Öte yandan İslamda "zulüm" deyimi, kişilerin hak ve özgürlüklerinin ihlali anlamını kapsamaz; kapsadığı anlam, iktidarın Tanrı ve peygamber emirlerine aykırı olarak kullanılmasıdır. Böyle olduğu içindir ki hak ve özgürlüklerin ihlali niteliğindeki iktidar davranışları "zulüm" kapsamına girmez. Konuya biraz ilerde "iktidar" ile "özgürlük" arası denge sorunlarını incelerken tekrar döneceğiz. Fakat şimdiden şunu belirtelim ki hiçbir rejim, İslamda olduğu kadar iktidar sahiplerine, kişilerin canları ve malları üzerinde mutlak bir tasarruf olasılığı yaratmamıştır. Çok yanlış olarak sanılır ki İslam hukuku ölüm cezasını pek sınırlı olmak üzere, örneğin "yol kesme" ya da "kısas" gibi haller için öngörmüştür. Güya *Kur'an* "insancıl" bir eğilimle ölüm cezalarını mümkün olduğu kadar önlemeye çalışmış fakat daha sonraki dönemlerde bu ilke dışına çıkılmış ve ölüm cezalarının alanı genişletilmiştir.[50] Bu iddiayı daha da ileri götürerek ölüm cezalarının keyfiliğe dayalı olarak uygulanmasının sorumluluğunu Türklere yükleyenler vardır. Oysaki İslam öncesi dönem itibariyle son derece "kanun sever" ve "merhametli" niteliklere sahip bulunan Türkleri, bu niteliklerden uzaklaştıran nedenler, İslamın kendisinde yatar. Muhammed kadar hiç kimse "ölüm cezası"nı iktidar aracı yapmamıştır; hiç kimse onun kadar kişilerin canları ve malları üzerinde keyfi ve mutlak bir baskı kurmamış, kendisinden sonra iktidara gelecek olanlara da böylesine mutlak bir iktidar olasılığını sağlamamıştır.

Şunu söylemek yanlış olmayacaktır ki İslamiyeti kabul ettikten sonra Türk hükümdar ve yöneticileri, gerek Muhammed örneğinden ve gerek şeriat hükümlerinden (özellikle Kur'an'dan) etkilenmiş ola-

50 Bu hususlar için bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara, 1963, s.44; ayrıca bkz. Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 1946, s.144.

rak ve kuşkusuz İslam bilginlerinin ve din adamlarının da teşvikiyle gaddarlaşmışlar ve kişilerin can ve mallarına karşı insafsızca davranmaktan geri kalmamışlardır.

Ölüm Saçan Şeriat Hükümlerini Uygulama Zorunluluğu

İslamcıların iddialarına göre Muhammed, Araplar arasında "ihrak" adıyla bilinen "insanı diri diri ateşte yakma" cezasını sona erdirmiş ve ölüm cezalarını sadece "yol kesme" ve "kısas" gibi hallere inhisar ettirmek suretiyle "insancıl" bir yol izlemiş ve bu tür cezaları da mümkün olduğu kadar az uygulamaya çalışmıştır.[51]

Bu iddiaların gerçeğe yatkın düşmediğini belirtmek gerekir. Çünkü gerçek şudur ki her ne kadar ateşte yakma cezasını değiştirse de bunun yerine "kılıçtan geçirmek", "ipe çekmek" ya da "el ve ayakları çaprazlama kesmek" şeklinde çok daha hunhar cezaları seçmiştir. Bu tür bir seçimin, kendisini "peygamber" diye ilan eden bir kimse bakımından "insaflı" bir yönü olmadığı ortadadır. Kaldı ki ateşte yakma usulünü, uzun yıllar bizzat kendisi uygulamıştır. Vazgeçmesinin nedeni de Tanrı'nın insanları cehennemde ateşte yakarak öldürdüğünü ve dolayısıyla bu tür bir cezanın ancak Tanrı'ya yaraşır olduğunu düşünmesindendir. Güya Tanrı'ya rakip olunmasını istememiştir.

Gerçekten de Muhammed "ihrak" usulünü (yani ateşte yakarak öldürme usulünü), kendisini peygamber ilan ettikten sonra 15 yıl boyunca benimsemekten geri kalmamıştır. Bu bir eski Arap geleneğidir ki kişilere, düşmanlık besledikleri kimseleri diri diri yakmak suretiyle, intikam alma olasılığını sağlardı. O kadar ki Muhammed bizzat kendisi, intikam almak maksadıyla Hicret'in ikinci ya da üçüncü yılında, "Filan filan kişilere rast geldiğinizde (bunları yakalayıp) ateşte yakınız" diye emretmiştir. "Filan, filan" dediği kişiler arasında "Habbâr İbni Esved" adında biri vardır ki Muhammed'in kızı Zeyneb'in deveden düşürülmesine ve yaralanmasına sebep olmuştur.[52] Fakat yukarıdaki emri verdikten sonra fikrini değiştirmiş ve "Ben size filan ve filanı ele geçirdiğinizde ateşle yakmanızı emretmiştim. Hâlbuki ateşle yalnız Allah tazip eder (cezalandırır). Bu sebeple siz bu şerirleri bulduğunuzda (yakmayınız fakat başka şekilde) öldürünüz)..." diye emretmiştir.[53]

---

51 Bu konuda bkz. A. Mumcu, *age*, s.44.

52 Ebu Hüreyre'nin rivayeti için bkz. *Sahîh-i...*, c.8, s.347 vd., Hadis No: 1238.

53 *Age.*

Öte yandan "yol kesme" ve "kısas" gibi haller için *Kur'an*'ın ölüm cezasını öngördüğü doğrudur;[54] ne var ki ölüm cezasını bu hallere inhisar ettirmiş ya da bu hallerle sınırlamış değildir. Bunlar dışında ve özellikle "farklı din ve inançta olmak" ya da "münafıklık yapmak" gibi haller için dahi ölüm cezasını gerekli görmüştür. Birçok vesileyle belirttiğimiz gibi Tevbe Suresi'nde, "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" (Tevbe Suresi, ayet 5, 36) diye yazılıdır ve bu emir sadece Müslüman kişilere değil, iktidar sahiplerine (devlet ve hükümete) de bu doğrultuda zorunluluk yüklemektedir.

Yine bunun gibi *Kur'an*'da "lanet edilmişlerin" ve "münafıkların" öldürülmelerini öngören hükümler vardır. Bunlar "Müslümanlığı itibardan düşürmek isteyenler" ya da "Muhammed'i yalanlayanlar"dır ki genellikle "Kalpleri hasta olanlar" diye kabul edilmişlerdir. Bunların cezası "asılmak" ya da "çapraz olarak el ayakları kesilmek" ya da "sürülmek"tir. Örneğin Ahzâb Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Münafıklarla gönüllerinde hastalık olanlar ve Medine'de kötü haberler yayanlar... nerede bulunurlarsa yakalanırlar ve mutlaka öldürülürler." (Ahzâb Suresi, ayet 60-61)

Yine aynı şekilde Mâide Suresi'nde de şunlar vardır:

> "Allah ve peygamberleriyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların cezası öldürülmek yahut çapraz olarak el ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülmektir..." (Mâide Suresi, ayet 32-33)

Burada geçen "savaşanlar" ya da "bozgunculuğa uğraşanlar" deyimleri son derece geniş olup, İslam dinini ya da Muhammed'i yermek, Tanrı'yı inkâr etmek vs. gibi halleri de kapsar.

Öte yandan yine *Kur'an*'da, "Haklı olmadıkça Allah'ın haram ettiği cana kıymayın" şeklinde hükümler vardır ki (İsrâ Suresi, ayet 33 ve Furkan Suresi, ayet 68), Beyzevî gibi din bilginlerinin bildirmesine göre, İslamdan çıkanların ya da zina yapanların öldürülmeleri gereğini öngörür.

Görülüyor ki "öldürme" fiili yasaklanmak şöyle dursun fakat oldukça geniş bir uygulama alanı içersinde tutulmuştur. Her ne kadar *Kur'an*'da "inanan birisinin bir inanmış kişiyi öldürmesi caiz değildir ancak yanlışlıkla olursa başka" (Nisâ Suresi, ayet 92) şeklinde hü-

54 Örneğin İsrâ Suresi'nde "...ve kim zulümle öldürülürse mirasçısına, öldürene karşı bir kudret ve salahiyet verdik..." (İsrâ Suresi, ayet 33).

kümler olsa da bu yasaklamanın insancıl bir düşünceye dayalı olmadığı ortadadır çünkü ayet hükmünden "inanmamış kişiler" örneğin "kâfirler" yada "ateistler" ve "agnostikler" vs. hariç kılınmışlardır.

Yine bunun gibi Nisâ Suresi'nde şöyle yazılıdır:

> "Öldürülen mümin olmakla beraber size düşman olan bir kavimdense öldüren mümin bir köle azat eder... Öldürülen, aranızda ahitleşme olan bir kavimdense... bir mümin köle azat etmek gerek... Bunları yapmayan Allah'a tövbe.ederek iki ay birbiri ardınca oruç tutar..." (Nisâ Suresi, ayet 92)

Görülüyor ki bir Müslüman kişi bir başka Müslümanı yanlışlıkla öldürmüşse, köle azat ederek ya da iki ay oruç tutarak temize çıkmış olur. Kasten öldürmüşse cezası cehenneme atılmaktır. (Nisâ Suresi, ayet 93) Bütün bunlar insanın can hakkının ne ucuz ve insan canına kıymanın ne kolaylıklara bağlı bulunduğunu ortaya vurmaya yeterlidir.

Ve Muhammed Örneği

"İbni İshak", "İbni Hişâm", "Taberî", "Vakidî" vs. gibi en sağlam Arap kaynaklarından öğrenmekteyiz ki Muhammed, İslamı yaymak ve bu arada ganimet toplamak maksadıyla 29 savaş yapmış, 40'tan fazla çete yollamış, ele geçirdiği malları, esir kadınları taraftarları arasında paylaştırmış, erkekleri ise çoğu kez kılıçtan geçirmiş (örneğin Benî Kureyza kabilesinin 800 kadar erkeğinin kafalarını bir günde kestirttiği gibi) fakat bütün bunlardan gayrı bir de kendisini ya da İslam dinini tenkit edenleri (genellikle şairleri) en dehşet verici usullerle yok etmiştir. Ve bütün bunları güya devlet düzenini korumak ve toplum asayişini sağlamak maksadıyla yapmıştır. Böylece kendisinden sonra halife olarak başa geçecek olanlara da izlenmesi gereken bir örnek yaratmıştır.

İnsan Hayatına Zerrece Değer Vermeyen Devlet Zihniyeti ve Devlete Karşı Zerrece Saygı ve Bağlılık Duymayan İnsanlar Yığını

İslam ülkeleri tarihi, insan canına zerrece değer vermeyen hükümdarlar ve yöneticiler tarihi olmuştur. Bir hiç uğruna, en basit nedenlerle, keyif ve zevk için, sorgusuz, sualsiz ve yargılamasız olarak sayısız insan öldürülmüştür. Bu kıyam, ilk anlardan itibaren

başlamış ve örneğin "Ebu Bekir" gibi nispeten yumuşak kalpli sayılan bir halifenin, Muhammed'in ölüm haberine sevindiler diye, "Hadramutlu" kadınları gaddarca öldürtmesinden ya da "Haccac-ı zalim" gibi bir valinin 130.000 kişiyi cellada teslim etmesinden tutunuz da Emevi ve Abbasi dönemlerinden geçerek Osmanlı padişah ve devlet adamlarının benzeri davranışlarına varıncaya kadar yüzyıllar boyunca birbirinden daha dehşet verici şekillerde sürüp gitmiştir. *Naîmâ Tarihi*'ni ya da *Cevdet Paşa Tarihi*'ni gözden geçirenler, bu tarih sayfalarının hemen her satırında yöneticilerin çeşitli bahanelerle boğdurdukları, kazığa oturttukları, kılıç ve baltayla doğrattıkları insanların acıklı hikâyelerini okumakla dehşete düşerler; öldürme yetkisinin ne derece akılsızca, insafsızca ve devleti çökertircesine kullanıldığına tanık olmakla şaşkına dönerler.

Geçen yüzyılın ortalarında cereyan eden olaylar arasında, kahve çekilen yerlerde kahveye üçte bir nohut katanların palas pandıras yakalanıp derhal ipe çekilmelerinin hikâyesini anlatırken Cevdet Paşa şöyle der:

> "Taşrada da İstanbul'da da insanın kadri yoktur. Adam öldürmek ile piliç kesmek bir gibi (bir şeydi). Hatta bir aralık İstanbul'da gittikçe artan serserilerin önünü almak için (bakanlar kurulunda) bir çare arandığı sırada Halet Efendi 'Okçular başındaki berberin başı kesilsin, başkalarına da korku gelsin, devletten çekinir olsunlar, işler düzelsin, asayiş düzelsin' deyip çıkmıştı; (orada) hazır olanlardan biri 'Aman ona kıymayın, o benim berberim' deyince, Halet Efendi 'Ha o ha bir başkası, maksat eli bıçak tutan kerli ferli birinin başkalarını korkutmak için kurban edilmesidir' deyip çıkmıştı..."[55]

Devleti yönetenlerin, yurttaşın canı üzerinde böylesine yok edici bir yetkiye sahip olmaları nedeniyle, yurttaşın da devlete karşı saygısı ve bağlılığı yoktu; yöneticiyi o sadece bir "korkutucu", bir "bela" gibi görür olmuştu. Yurttaşlar için "korku", günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştu; bu korkunun yarattığı olumsuz duygular ve huzursuzluk nedeniyle toplum hiçbir fazilet ilkesine, hiçbir yaratıcı güce yönelememiş ve uyuşukluklar, ilkellikler ve gerilikler içerisinde eriyip gitmiştir.

Yargılamasız ölüm cezası Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar süren bir uygulama olmuştur. Her ne kadar Tanzimat'ın

55 Bkz. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.413.

ilanıyla birlikte bu tür uygulamanın sona ereceği açıklanmışsa da çeşitli nedenlerle (ki bu nedenler arasında yargı sisteminin ilkel nitelikte kalması, sürekli savaşlar, asayişsizlikler vs. vardı) yurttaş gözünde devlet, "umacı" ve "korkutucu" olma niteliğini korumuştur. Sadece yurttaş gözünde değil fakat iktidara dahil olan çoğu kimseler için de durum budur. Nice vezir ve sadrazam padişahların kaprisli kararlarıyla, hiç yargılamasız, celladın kılıcı altına yatırılmışlardır. Bundan dolayıdır ki paşalardan biri, devlete ve millete hizmet etmenin çılgınlık olduğunu dile getirmek üzere şöyle demiştir:

"Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete, istikamet mahzı cinnettir bu mülkü millete."

Devlet kavramının kişi gözünde bu niteliğini yavaş yavaş yitirmesi, Atatürk'ün getirdiği devlet anlayışıyla başlar. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devletin yurttaş gözündeki yeri, Atatürk'ün ortaya vurduğu, "Millete efendilik yoktur hadimlik (hizmet etmek) vardır" formülüne göre oluşur olmuştur. İlerde bu konuya tekrar döneceğiz.

İslamda Devletin Amacı, İnsan Hak ve Özgürlüklerini Sağlamak ve Korumak Değil, Dini Ayakta Tutmaktır; Bu Uğurda iktidarın "Despotik" Şekilde Uygulanması Dahi Caiz Görülür

Şeriat devleti demek, şeriat düzenini sürdürmekle ve Tanrı emirlerini izlemekle yani dini ayakta tutmakla görevli devlet demektir. Şeriat düzeni ise kişinin bu yeryüzü yaşamını en ince ayrıntılarına kadar ayarlayan ve onu gelecek dünyaya hazırlayan düzendir. Şu hale göre İslamda devletin amacı, kişilerin (ve toplumun) irade ve isteklerini gerçekleştirmek, insan hak ve özgürlüklerini sağlamak ve korumak değil, Tanrı ve peygamberinin emirlerini gerçekleştirmektir.[56] Bu nedenle kişilerin, devlete üstün hak ve özgürlükleri ve dolayısıyla devlet yönetimini şekillendirmek, hükümet faaliyetlerini etkilemek etkileri söz konusu olmayıp, devletin kişilere üstünlüğü

56 Bir yabancı yazar, N. I. Coulson, "The State and the Individual in Islamic Law" adlı yazısında (*The International and Comparative Law Quarterly*, c.6, Ocak 1957, s.51): "İslamın devlet anlayışı, kişinin gelişmesini temel amaç bilen modern Batı ideallerine değil, Eflatun'un cumhuriyet ilkelerine daha yatkındır" der. Ne var ki Eflatun'un tanımladığı cumhuriyet şeklinde, gökten inme, dondurulmuş ve bu nedenle kişilerin gelişmesine set çeken bir düzen yoktur. Oysaki şeriat böyle bir düzen oluşturur.

esastır; kişi her zaman için devlete feda edilmelidir çünkü "devlet" demek "din" demektir. Devletin varlığını koruması demek, dinin var olabilmesi, ayakta durabilmesi demektir.

Batı'da Ortaçağ Dönemlerinde Bile Devletin Görevi, Kişiyi Korkudan Uzak Kılmak, Özgürlüğe Kavuşturmak Olduğu Halde, İslamda Aksine Yıldırmak, Özgürlükten Yoksun Tutmak Olmuştur

Batı dünyasında "korku" yaratıcı bir sistemin ve korku duygusunun insanları ne kerte aşağılattığı ve ilkel bıraktığı, fikir ve karakter gelişmesinden alıkoyduğu daha ortaçağlarda anlaşılmıştır. Denilebilir ki bu konularda Eski Yunan felsefesine egemen olan ilkeler, örneğin "Epikür"ün görüşleri, Batı ortaçağında ele alınmış ve işlenmiştir. Bilindiği gibi "Epikür", Tanrı korkusu yaratan dinleri, kişilerin fikren ve ahlaken gelişmelerini engellemek bakımından, son derece tehlikeli bulurdu.[57] Bu dönemlerin en büyük bilginlerinden sayılan "Spinoza", devletin başlıca amacının ve varlık nedeninin kişiyi korkudan kurtarmak olduğunu *Ethics* adlı yapıtında uzun uzadıya anlatmıştır. Ona göre devletin görevi ne kişi üzerinde baskı kurmak ne de onu korku içerisinde tutup belli bir yaşama zorlamaktır. Bilakis kişiyi korku denen şeyden uzak kılmak suretiyle, onun tam bir huzur, güvenlik ve özgürlük içerisinde (ne kendisine ne de başkalarına zararlı olacak şekilde) yaşamasını sağlamaktır. Devlet, "akıl" ile "ibram" edilmiş insan denilen varlığı vahşi bir hayvan şekline sokmaya ya da makine haline getirmeye yetkili (mezun) değildir. Devletin amacı, kişilerin fikirsel ve fiziksel yaşamını güvenlik havası içerisinde tutup, onları özgür düşünce ortamına kavuşturmak, böylece onların bilgisizliklere saplanmalarına, kin, nefret, hile ve desise duygularına kapılarak enerjilerini harcamalarına ve birbirlerine karşı dürüstlük dışı davranışlarda bulunmalarına fırsat bırakmamaktadır. Daha kısacası devletin başlıca görevi, yurttaşlarını özgürlük cennetinde yaşatmaktır.[58]

Oysaki İslam devlet doktrini "korku" temeline dayalı olarak uygulanagelmiştir. Bu doktrine göre devletin amacı, hem bir yandan dini yaymak maksadıyla savaşlar (cihat) yapmak, yağma talan yoluyla varlıklar sağlamak, kişileri savaş ruhuna sahip kılmak hem de devamlı şekilde korku içerisinde tutmaktır. "Korku" yoluyla kişileri Tanrı'ya, peygamberine ve onların yeryüzündeki vekillerine (halife-

57 Bu konuda bkz. Leo Strauss, *Spinoza's Critics on Religion*, New York, 1965, s.42-45.
58 Bu konuda bkz. Benedict de Spinoza, *Ethics*, c.3, s.27.

lere, yöneticilere vs.) körü körüne itaate zorlamaktır. *Kur'an*, "Ey akıl sahipleri benden korkun" şeklindeki hükümlerle doludur. Devlet bu emirlerin uygulayıcısı olmuştur. İslam ülkelerinde hiçbir zaman ve hiçbir dönemde devlet kuruluşunu, korkutucu ve dehşet saçıcı din emirlerini uygulama yolundan uzaklaştıracak bir fikir akımı, bir cesaret örneği görülmemiştir. Aksine "Gazali" gibi en etkili sayılan imamlar korku öğesini kişinin günlük yaşamının besin maddesi niteliğinde bilmişler ve devleti, *Kur'an*'ın korkutucu hükümlerinin uygulayıcısı olarak yüceltmişlerdir.[59] Çünkü onlara göre insanları iyilikle, yumuşaklıkla, hoşgörüyle eğitmek mümkün değildir ancak cehennem ateşleriyle, ölüm tehditleriyle yola getirmek mümkündür. Nasıl ki sopa ve kırbaç gibi araçlar hayvanları ve insanları belli bir işi yapmaya zorlamak bakımından gerekliyse, kişilerin ruhi ve manevi yetersizliklerini gidermek için de "korku" öğesi gereklidir.[60] Bütün bu hususları savunurlarken kendilerine dayanak olarak Muhammed'i örnek almışlardır. Çünkü Muhammed, bir yandan Tanrı'yı "korkutucu" olarak tanımlarken diğer yandan da "Faziletin başı Tanrı korkusudur" diyerek kendisini Tanrı'nın "korkutucu elçisi" şeklinde göstermiş ve o şekilde iş görmüştür.

Şeriat Devleti Yaşamlarında "Hak ve Özgürlük Savaşımı" Verilmeyişinin Nedeni: "İktidar ile Özgürlük Arası Denge" Yoksunluğu

Şeriat devletinde egemenliğin "ilahi" ve "mutlak" nitelikte oluşunun olumsuz sonuçlar doğurduğuna daha önce değindik. Bu bölümde bunlardan bir diğerini ele alacağız ki o da "iktidar" ile "kişi özgürlükleri" arasındaki denge konusuyla ilgilidir. İslam devlet doktrininde böyle bir kavram yer almamıştır; şu bakımdan ki iktidar daima üstün ve kişi özgürlükleri ise daima ona feda edilebilir olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayıdır ki 1.400 yıl boyunca hiçbir İslam ülkesinde kişi ve kamu hak ve özgürlükleri uğruna savaşım, ihtilal

59 Gazali'nin bu konudaki görüşleri için *Münkid* adlı kitabına bakınız. Ayrıca "Korku ve Umut" konusunda bkz. William McKane, *Al-Ghazzali's Book of Fear and Hope*, Leiden, 1962, s.30, 42 vd.; ayrıca bkz. Duncan B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, New York, 1962, s.239 vd.

60 Belki İbni Haldun'u istisna saymak mümkündür. Çünkü o, *Mukaddime* adlı yapıtında, sert ve haşin eğitim sistemiyle yetiştirilen kimselerin (özellikle çocukların ve kölelerin) çok kötü ruhlu ve kötü karakterli olacaklarını söylemiştir. Bkz. İbni Haldun, *Mukaddime*, c.1-2, çev. Turan Tursun, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

diye bir şey olmamıştır. Savaşım ve ihtilal sadece "Din elden gidiyor, şeriat gereği gibi uygulanmıyor" şeklindeki gerekçelerle yapılmıştır. Bundan da hem kişiler hem toplum hem de devlet zararlı çıkmıştır. Denilebilir ki İslam ülkelerinin geri ve ilkel kertede kalmalarının başlıca nedenlerinden biri de budur.

"Despotizm" ve "Anarşi" Konusunda

Ünlü Alman hukukçusu "Ihering", "iktidar" öğesini incelerken maddi ve zorlayıcı nitelikteki bir gücün devletin varlığı için koşul olduğunu ve bunsuz bir devlet kuruluşu olamayacağını söyler. Ona göre tarihin ilk devirlerinden bugüne gelinceye kadar insanlar, toplum halinde, iktidarın en kötü, en korkunç, en dehşet verici ve en tahammül edilmez şekilleri altında yaşayabilmişlerdir. Devlet gücünün en despotik, en amansız ve en delice kullanıldığı hallerde dahi ortada bir "devlet" kuruluşu görülebilmiştir; daha başka bir deyimle despotizm pekâlâ bir devlet şekli olabilmiştir. Fakat maddi ve zorlayıcı bir gücün bulunmadığı yerde devletten söz etmek mümkün olamamıştır çünkü devlet gücünün bulunmadığı yerde toplum düzeni yok demektir, yok olunca da ortada anarşi var demektir. Anarşinin hüküm sürdüğü yerde ise devletten söz edilemez. Daha başka bir deyimle "anarşi" ile "devlet" bir arada bulunamaz; "anarşi" hiçbir zaman devlet şekli olamaz.[61]

Her ne kadar tarih bu görüşe hak verse de şu da muhakkak ki devlet kuruluşunun hayatiyetine son veren şey sadece "anarşi" değil, aynı zamanda "despotizm"dir de! Aslında "anarşi" ile "despotizm" arasında, aynı felaketli sonucu yaratma bakımından, farklılık pek yoktur; farklılık sadece zaman unsurundadır; şu bakımdan ki "anarşi", öldürücü etkisini derhal, ani olarak yarattığı halde "despotizm" yavaş yavaş, için için işleyerek devleti ve toplumu aynı yok edici sonuca sürükler. Çünkü "despotizm" kişileri ve toplumu zamanla öylesine atıl ve hasta bir vücut haline getirir ki böyle bir vücudun er geç çürümesi mukadderdir. Despotizm'in "anarşi" denilen musibet kadar tehlikeli olduğu gerçeğini, Batı dünyası daha ortaçağ döneminde anlamıştır. Batı'nın siyasal ve sosyal alanda oluşturduğu aşamalar ve demokratik yaşamlar bu gerçeğin bilinmesinden doğmuştur. Batı, anarşiyi önleme bahanesiyle despotizme yönelmenin tehlikelerini hesap edebilmiştir. Bunu hesap edemeyen İslam ülke-

61 Bkz. P. Wigny, *Droit Constitutionnel; Principes de Droit Positive*, c.1, Paris, 1952, s.108.

leridir ki anarşiyi önleyeceğim diyerek, despotizme saplanıp intihar yolunu seçmişlerdir. Nice örneklerden biri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hazin akıbetini düşünmek yeter. Daha önce de değindiğimiz gibi Osmanlı Devleti, bütün azametli görünüşüne rağmen, ömrünün yarısından fazlasını "hasta adam" olarak sürdürmüştür. Eğer Avrupa'daki büyük devletler rekabeti olmamış olsaydı ve daha doğrusu eğer Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni (kuşkusuz sırf kendi çıkarları için) koruyan bir Fransız, İngiliz ittifakı kurulmasaydı, Osmanlı ülkesi diye bir şey çoktan ortadan kalkmış olurdu. Despotik yönetim nedeniyle özgür düşünceden ve özgür yaşamdan yoksun kalan Osmanlı toplumu, zamanla ölü bir vücut haline gelmiştir.

Kamu Düzenini ve Asayişi Sağlama Uğruna Hak ve Özgürlükleri Feda Etmeyen Batı Dünyası Örneği

Kamu düzenini ve asayişi sağlamanın çeşitli yolları ve usulleri vardır; şiddet ve dehşet saçıp, kan dökerek sindirmelerden, melek sabrıyla iblisi bile yumuşatanına ya da tatlı dille yılanı bile yuvasından çıkartanına varıncaya kadar, yelpazenin kanatları örneği nice farklı çözüm yolu bulmak söz konusudur. Fakat bütün bu usuller içerisinde en güç olanı, kuşkusuz ki kişi hak ve özgürlüklerini "kamu düzeni" ve "asayiş" uğruna feda etmeden, iktidarı akıllıca kullanıp adil ve insancıl bir yönetim sağlayabilmektir. Buna karşılık en kolay fakat uzun vade itibariyle en sakıncalı olanı ise, kamu haklarını, özellikle fikir ve düşünce özgürlüklerini kökünden kazıyacak şekilde şiddet usullerini seçmektir. Tarih bu ikinciye örnek denemelerle doludur. Roma İmparatorluğu'nun altın dönemi sayılan "Pax Romana" tipi asayiş (ki MÖ 96-180 dönemini içerir ve "Autonines"in buluşudur) ya da İslam tarihi boyunca çeşitli iktidarların ölüm saçarak yarattıkları "kamu düzeni" kavramı bu denemelerdendir. Tehditler, hapisler, ipe çekmeler vs. gibi yollarla şu ya da bu şekilde korku yaratıp, birtakım iktidar cambazlıklarıyla baskı ve polis rejimi kurup, fikir tartışmalarını ve daha doğrusu "tehlikeli" sanılan görüşleri önleyici ve sahte bir fikir birliği ortamı getirici tutum ve davranışlar, ilkel ve kolay yolun ta kendisidir. Ortaçağ boyunca Batı dünyası bu usulleri, büyük ıstıraplar pahasına denemiş ve "Akıl Çağı"yla birlikte bir daha geri dönmemek üzere terk etmiştir. Bu usuller Batı'ya, uygarlık tırmanmasında en azından 1.000 yıl kaybettirmiştir. Şu bakımdan ki ortaçağın özelliği, asayiş uğruna özgürlükleri yok etme siyaseti olmuştur. Bir Batılı yazar şöyle der:

"Ortaçağ zihniyetinin gücünü yapan şey... kamu düzeni yaratma amacına, her şeyi feda edercesine yönelmişlikti. Bu amacın insanları, 'asayiş', 'beraberlik' gibi kavramlarla büyülenmişlerdi. Bu hal, bazı üzücü sosyal huzursuzlukların onlarda yarattığı yansımaların sonucuydu. Kanunsuzluğun barbarlıklarına ve bilgisizliğin karanlıklarına dalmaktansa, (değer kaybettirici) her şeye razı olmak onlara çok daha ehven görünmekteydi. Bundan dolayıdır ki eski çağlarda ve modern yüzyıllarda rastlamadığımız ölçüdeki bir asayiş hevesinde ısrarlıydılar."[62]

Yine bundan dolayıdır ki Batı ortaçağı, kendisini anarşiden uzak kılıcı her türlü despotizme ve her türlü özgürlük kısıtlamasına, sanki kurtarıcıya kavuşuyormuşçasına, kollarını açmıştı. Oysaki İslam dünyası, şeriat düzenini sürdürmek amacıyla, bütün dönemler boyunca despotizmden başka bir yaşam tarzı denememiştir. Batı'da özgürlük bilincini canlı kılmak için hayatını feda edenler ve hatta ortaçağ karanlıklarında dahi iktidar ile özgürlük arasındaki denge sorunlarına eğilenler görüldüğü halde, İslam dünyasında görülmemiştir. Kıyaslamayı yapabilmek için, önce Batı denemesinin hikâyesine kısaca göz atalım.

Batı'nın Akıllılığı, Fikir ve Düşünce Özgürlüğünü Kutsal Bilmek Şeklinde Kendisini Belli Etmiştir

Batı dünyası bugünkü uygarlığını, kişi şahsiyetinin haysiyetini her şeyin üstünde bir değer sayıp "iktidar" ve "özgürlük" dengesini, "toplum düzeni" ya da "asayiş" mülahazalarıyla iktidar lehine bozmamak gibi bir akıllılığa borçludur. Daha doğrusu, kolay olan "şiddet" yolunu değil fakat zor olan "sabır" yolunu seçmiş olduğu için başarılı sonuç alabilmiştir. Oysaki İslam dünyası, ilerdeki sayfalarda göreceğimiz gibi, asıp kesme usullerini tek çözüm yolu sandığı için geriliklerden bir türlü kurtulamamıştır.

Batı Dünyası, Ortaçağda Bile Asayiş Uğruna Özgürlüğü Feda Etmeyen Zihniyete Gebedir

Fakat hemen ekleyelim ki Batı'da, asayiş ve siyasi huzuru sağlamak maksadıyla özgür düşünceye ve fikir ayrılıklarına olanak tanınmadığı o karanlık dönemlerde dahi istibdat rejimini yeren ve bu tür

62 Bkz. G. G. Coulton, *Studies in Medieval Thought*, New York, 1965, s.218 vd.

iktidarlara boyun eğilmemesini topluma tavsiye eden ve büyük bir cesaretle özgürlük savunmasına girişen düşünürler ve hatta devlet adamları çıkabilmiştir. Bütün ortaçağ boyunca yani 3. yüzyıldan 16. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar bu böyle olmuştur. Bu konu kuşkusuz ki başlı başına bir kitap konusu olabilir. Fakat İslam dünyasıyla kıyaslama yapabilmek için pek kısa şekilde bir iki hususu belirtmekte yarar vardır.

Batı'da, daha 3. yüzyılda, iktidarın kötülüklerine, cinayetlerine, keyfiliklerine karşı yükselen sesler ve devlete karşı kişi şahsiyetinin haysiyetini, kişinin kutsal varlığını korumaya çalışan vicdanlar "Ambroise" adındaki bir din adamının şahsında tezahür yolunu bulur. "Ambroise", 399'da İmparator "I. Theodosius"in zulmüne karşı başkaldıran bir kimsedir. Başkaldırmasının nedeni de bu İmparator'un Selanik'teki askeri valiye karşı girişilen "suikastın" öcünü almak maksadıyla şehir halkından, kadın, erkek, çocuk tefriki yapmaksızın 7.000 kişiyi öldürtmüş olmasıdır. "Ambroise", bu vahşet olayını açıkça yermekle ve kilisenin İmparator'a destek ve yardımcı olmayacağını bildirmekle kalmaz fakat bir de İmparator'u kiliseye almayacağını ve suçunu alenen itiraf ederek halk önünde pişmanlık duyduğunu açıklayıncaya kadar almamakta devam edeceğini ilan eder. Bu durum karşısında İmparator "I. Theodosius", istenileni yapmak zorunda kalır ve böylece halk önünde rezil duruma düşer.

Bin yıl kadar sürüp giden ortaçağ boyunca buna benzer pek çok örnek gösterilebilir. Bu çağın sonlarına doğru fikir savaşçılarının çabası iyice yoğunlaşmıştır. O kadar ki 1558'de yayımladığı bir emirnameyle İspanya Kralı "II. Philippe", okunması yasaklanmış kitapları (ki bunlar arasında halkın anlayabileceği dilde yazılmış kitaplar vardı) satmanın ya da bunları satın almanın ya da okumanın, ateşte yakılma cezasını gerektireceğini ilan ettiği halde, büyük bir cesaretle her şeyi göze alarak bu emirnameye meydan okuyanlar, özgür düşünceyi dile getiren görüşlerini açıklayanlar olmuştur.[63]

Ortaçağ düşünürleri genellikle "tabii hukuk" (kişinin doğal hak ve özgürlükleri) konusunu işlemişlerdir. İçlerinde "halk egemenliği" ilkesini ya da "seçimli monarşi" sistemini savunanlar olmuştur (Marsilio da Padova, William Ockham, Wycliffe ya da Fortescu gibi nice düşünürü saymak mümkündür). "St. Thomas Aquinas" gibi din adamları bile, her ne kadar doğal hukuk esaslarını din açısından ele alsalar da akılcılığı reddeder bir tutum takınmamışlardır. Onla-

63 Bkz. Pierre Catoire, *André Vesale Mystique & Experience*, Bruxelles, 1947, s.140 vd.; ayrıca bkz. Coulton, *age*, s.12 vd.

ra göre beşer aklının ve bilimsel deney sonuçlarının ortaya vurduğu veriler, ilahi emirler ya da vahiy yolu inmiş hükümlerle iptal edilmiş değildir; din verileri, akıl süzgecinden geçirilmek suretiyle belletilmelidir. İktidarın keyfi, sınırsız ve "müstebit" şekildeki uygulamalarına yer olmaması gerekir ve halk bu tür iktidarlara karşı ayaklanma hakkına sahip bulunmalıdır.[64]

16. Yüzyılda Batı'da, Siyasal İstikrarı ve Asayişi Sağlama Endişesinin, Özgürlükleri Yok Etme Düşüncesine Üstün Gelmemesi Gerektiğini Savunan Zihniyet (Spinoza'nın Etkisi)

Ortaçağda Batı'da, özgürlük âşığı düşünürler vardı ve bunlar özgürlüğü yok edecek şekilde sağlanmış bir toplum düzenini hiç de makbul bulmazlardı. Onlara göre siyasal istikrar ve asayiş gibi öğelerin, devletin tek amacı olmaması gerekirdi. Özgürlüğü ortadan kaldırmak suretiyle sağlanan asayiş, iyilik değil, felaket getirirdi. Asayişin ve siyasal istikrarın var olduğu devlet, mutlaka en makbul, en huzurlu, en mutlu devlet demek değildi. Nitekim Osmanlı Devleti, onların görüşlerine göre, halkını despotizm yoluyla sindirmiş ve insanları kul köle olarak iktidara boyun eğdirmiş bir devlet olarak, hiç de özenilecek bir devlet tipini temsil etmezdi. 16. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olan Spinoza, en sakıncalı ve insan yaşamı bakımından en tehlikeli devlet şekli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu örnek verirdi; özgürlükleri yok edecek tarzda iş gören bir yönetimin en kötü bir yönetim olduğunu eklerdi. İstibdat rejimlerinde siyasal istikrarın ve asayişin sağlandığı, demokratik ve halkçı rejimlerde de siyasal bunalımların görüldüğü doğru olmakla beraber, bu durum despotik devlet şeklinin demokratik devlet şekline üstünlüğünün kanıtı olamazdı. Çünkü despotik devlet yönetimi kölelik yaratırdı, barbarlık yaratırdı, mutsuzluk yaratırdı. Eğer "asayiş", "toplum düzeni" ve "siyasal istikrar" gibi şeyler, "despotizm" yoluyla yani insanları kul köle haline sokmakla ve onlara mutlak bir itaat yüklemekle sağlanacaksa, bu takdirde asayiş ve huzur, insanların maruz kalabilecekleri en büyük bir felaket demekti. Bu tür bir asayiş ve huzur içerisinde yaşamaktansa hiç yaşamamak daha uygundu.

Yine "Spinoza"ya göre özgür ve demokratik bir ülkede fikir çatışmaları ve bu çatışmalardan doğma huzursuzluklar ve bunalımlar olabilirdi; tıpkı bir ailede, aile efradı arasındaki anlaşmazlıklar ve kavgalarda olduğu gibi. Aile içindeki geçimsizlikler ve kavgalar, köle ile efendisi arasındaki ilişkilerde görülmez; köle ile efendi arasın-

64 Bkz. Frederick B. Artz, *The Mind of the Middle Ages, A.D. 200-1500*, New York, 1967, s.288 vd.

da "sulh" hali vardır, "istikrar" hali vardır, "asayiş" hali vardır. Ne var ki "sulh" ve "asayiş" hali vardır diye, bu tür bir yaşamın, kavgalı ve gürültülü bir aile yaşamına tercihi gerekmez çünkü aile yaşamında, köle ile efendisi arasındaki haysiyet yıkıcı durumlar söz konusu değildir. Bir ailede anlaşmazlıklar, huzursuzluklar hüküm sürebilir ama bunun yanında da özgürlüğün sağladığı bir insan şahsiyeti haysiyeti ve değer ölçülerindeki birlik ruhu vardır. Buna karşılık köle ile efendisi arasında barış hali, huzur hali vardır ama buna karşılık ruh birliği, fikir ve düşünce ortaklığı yoktur.[65]

Batı'da, 11. Yüzyıldan İtibaren "Temsil" Fikri ve iktidar ile Özgürlük Arası Denge Sistemi Söz Konusudur

Biraz önce değindiğimiz çabalar sonucu olaraktır ki Batı ülkelerinin pek çoğunda, daha 11. yüzyıldan itibaren "temsili" nitelikte kuruluşlara rastlamaktayız. Bununla beraber gerçek anlamda "parlamento" diyebileceğimiz ve kralın iktidarını sınırlar şekilde devamlı olarak iş gören bir kuruluşa ilk kez İngiltere'de tanık olmaktayız. O tarihten bu yana yani dokuz yüzyıl boyunca İngiltere, "meşruti" bir monarşi sistemiyle devamlı bir demokratik gelişme içerisinde bulunmuştur. Diğer Batı ülkeleri çeşitli nedenlerle "mutlakıyet" rejimleri şeklinde kalmışlar fakat her şeye rağmen yine de demokrasi ve özgürlük yönünde yol almışlardır. Batı ortaçağının en karanlık dönemlerinde bile, iktidarın sınırlanmasını ve iktidar ile kişi özgürlüklerinin denge halinde tutulmasını savunan düşünürler çıkmıştır.

Oysaki İslam ülkelerinde, bir tek düşünür çıkıp da kişilerin "doğal hak ve özgürlükleri" olduğunu ve devlet iktidarının bu hak ve özgürlüklerle sınırlı bulunduğunu söyleyebilmiş değildir.

Batı'nın anayasalcı gelişmeleri, sadece "fikriyat" ve "nazariyat" alanında kalmamış fakat aynı zamanda halkı temsil edici kuruluşların ve iktidarı kısıtlayıcı eylemlerin varlığıyla kendisini eylemli olarak belli etmiştir. Örneğin İngiltere'de daha 1215'te parlamento denilen kuruluş krala "Magna Carta"yı kabul ettirmiştir. "Magna Carta", bilindiği gibi kralın halktan temsilsiz vergi alamayacağını ve kişileri keyfi şekilde suçlandırıp cezalandıramayacağını öngören "anayasal" nitelikte bir vesikadır. Parlamento 1332'de "Lordlar Kamarası" ve "Avam Kamarası" olmak üzere ikiye ayrılmış ve yavaş fakat devamlı bir gelişme içerisinde demokratik yaşamın belkemiği olmuştur. VI. Henry ve daha sonra I. Elizabeth döneminde (yani 16. yüzyılın son-

65 Spinoza'nın görüşleri için bkz. Benedict de Spinoza, *The Political Words*, çev. A. G. Werham, Oxford University Press, 1958, s.317.

larıyla 17. yüzyılın başlarında) devlet bakanı olarak iş görmüş olan "Sir Thomas Smith", *De Republica Anglorum* adlı kitabında gerçek iktidarın kraldan ziyade parlamentonun elinde bulunduğunu açıklar ve şöyle der:

> "Parlamento tarafından alınmış kararlarladır ki kraliyetin dışa (özellikle papalığa) karşı mutlak bağımsızlığı ve özgürlüğü sağlanmıştır."

Fakat parlamento, kraliyet halkının sadece dışa karşı bağımsızlığını değil, aynı zamanda iktidara karşı da gücünü temsil etmektedir. Çünkü her İngiliz, parlamentodaki temsilciler sayesinde, iradesini ortaya vurmuş oluyordu; parlamentonun kararı demek, her İngiliz yurttaşının rıza ve dileğiyle alınmış karar sayılırdı. Parlamentonun geçirmiş olduğu kanunlar, halkın iradesinin yani milli egemenlik hakkının tezahüründen başka bir şey değildi.

Öte yandan parlamento, daha 16. yüzyılda fikir, düşünce ve söz özgürlüğüne sahip bir kuruluş olarak iş görür duruma girmiştir. Gerçekten de 1523'te "Sir Thomas More", parlamentonun halkı temsil eden kolu sayılan Avam Kamarası'nın sözcüsü (speaker) olarak Kral'dan (VIII. Henry) "söz ve konuşma" özgürlüğü hakkını elde etmiştir; böylece parlamento üyelerinin serbestçe, korkusuzca konuşabilmeleri ortamı doğmuştur. Daha sonra, 1558'de yani I. Elizabeth zamanında "söz ve konuşma" özgürlüğü mutlak şekilde benimsenen bir gelenek şeklini almıştır.[66]

16. yüzyılda İspanya'da, kralın zaman zaman danıştığı "temsili" kuruluşlar vardı; bunlara "cortes" adı verilmişti. 1506'da bu "cortes"lere katılma hakkına sahip 18 il ve kent temsilcisi, krala başvurarak, kendi bölgeleriyle ilgili kraliyet kararlarının bölge "anayasalarıyla" uyumlu olmasını istemişlerdir. Bu istek gereğince kral, bütün İspanya'ya şamil tek ve "yeknesak" kanunlar çıkaramayacaktı. Kanun koyarken çeşitli eyaletlerin (örneğin Castile, Navare, Aragon, Valencia, Catalonia vs. gibi) temsilcilerine danışarak hareket edecekti.[67] Daha sonraki yıllarda önemi giderek artan bu cortesler, devamlı olarak toplantılar yaparak kral üzerindeki baskılarını öylesine artırmışlardır ki 1566'da yayımlanan bir kraliyet bildirisinde kralın ancak corteslere danışarak iş görebileceği hususu açıklanmıştır.

---

66 Bkz. Antonio Marongiu, *Medieval Parliaments, A Compoarative Study*, Londra, 1968, s.45-54.

67 Bkz. G. Griffiths, *Representative Government in Western Europe in the Sixteenth Century*, Clarendon Press, Oxford, 1968, s.1 vd.

Benzeri bir gelişmeyi Sicilya'da görmekteyiz. 13. yüzyıldan itibaren Aragon hanedanlığı zamanında Sicilya'da "temsili" yapıda olan bazı kuruluşlar vardı ki her biri "bracci" adıyla anılırdı. Başlıca üç "bracci" bulunurdu ki bunlardan biri ruhban sınıfını, bir diğeri asker sınıfını ve üçüncüsü de halk sınıfını (mahalli bölgeler halkını) temsil etmekteydi. Bu sonuncuyu, her bölgede o bölgede yaşayanlar "çoğunluk" usulüyle seçerlerdi. "parlamento" niteliğinde kabul edilen bu kuruluşun toplantıları "olağan" ve "olağanüstü" olmak üzere iki şekilde yapılırdı. 16. yüzyıldan itibaren olağan toplantılar her üç yılda bir yapılır oldu ve her toplantıda bir sonraki yılın mali bütçesi (gelirler ve ödemeler) hazırlanır, oylanırdı. Olağanüstü toplantılar ise para ihtiyacı vesilesiyle "munzam" vergi toplamak üzere yapılırdı.[68]

Fransa'da da "Etats Généraux" adıyla bilinen ve temsili niteliğe sahip bir tür parlamento vardı ki özellikle 16. yüzyılda kralın iktidarını sınırlamak bakımından önemli rol oynamaya başlamıştır. Bu kuruluş ruhban, asilzade ve halk sınıflarını temsil eden bölümlerden oluşmuştu. Bu sonuncuya "Thiers États" denirdi; üyeleri halk tarafından seçilir ve halktan aldıkları talimat gereğince iş görürlerdi. 1561'de Pontoise'de toplanan "Thiers États", genel bir karar alarak kralın kendilerine danışmadan dışa karşı savaş açamayacağını ve yeni vergi toplayamayacağını ilan ettiler. O zamana kadar sadece olağanüstü hallerde toplanırlarken, aldıkları bir kararla bu toplantıları muntazaman iki yılda bir yapacaklarını açıkladılar. 1588'de aldıkları bir başka kararla, halk temsilcilerinin kral tarafından (hükümet kararıyla) tutuklanma tehdidinden uzak kılınmaları sağlandı. Yine aynı yıl içerisinde aldıkları bir kararla, kraldan gelecek olan kanun tekliflerini kabul edip etmemekte serbest olduklarını kararlaştırdılar. Bir yazarın söylemesine göre "(Thiers États) 20. yüzyılın parlamentolarından daha az temsil niteliğine sahip olmakla beraber onlardan daha çok demokratik işleyişteydi."[69]

Ortaçağ Döneminde Dahi, Batı'da "Anarşi"yi Önlemek İçin "Despotik" Yönetim Makbul Sayılmamıştır

Birazdan göreceğiz ki İslam dünyası, bütün dönemler boyunca, "iktidar" ile "özgürlük" arasındaki denge kavramından habersiz kalmıştır. Daha doğrusu "60 yıllık istibdat bir saatlik anarşiden daha iyidir" şeklindeki inanışa saplı olarak, halkın iktidar haksızlıklarına ses çıkarma olasılığını kökünden yok etmiştir. Oysaki Batı dünyası

68 *Age*, s.81.
69 *Age*, s.123 vd.

farklı bir anlayışa bağlı kalmıştır. Her ne kadar anarşi denilen musibetin devlet ve toplum yaşamı bakımından çok sakıncalı, hatta felaketli sonuçlar yarattığını takdir etse de sosyal çatışmaları insan kadavralarından kuleler yapmak suretiyle önleme yolunu seçmemiştir. Şiddet ve istibdat rejimini savunan kalemler bile "anarşik" durumlardan bazen hayırlı sonuçlar doğabileceğine dair görüş belirtmişlerdir. "Makyavelli" gibi bir siyasi hukuk üstadı, eski Roma İmparatorluğu zamanında Plebler ile Patrisyenler arasındaki çatışmaların, Roma yaşamındaki özgürlük rejimlerinin oluşmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Bu çatışmaları sakıncalı gibi gören yazarları, o, özgürlük gelişmelerinin gerçek yönlerinden habersiz olarak tanımlardı. Ona göre bu çatışmaları, anarşik durumlara vesile yaratmak açısından değil fakat yarattıkları hayırlı sonuçlar açısından değerlendirmek gerekirdi. Şunu eklerdi ki her devlette başlıca iki büyük güç vardır ve bu güçler, bir yandan "halk" ve diğer yandan "aristokrasi" olarak iş görür. Bu iki güç arasındaki savaşım ve çatışmadan özgürlük kuralları ve kanunları doğar. Bu itibarla anarşik durumları dış görünüşe göre değil, yarattığı sonuçlara göre değerlendirmek gerekir.[70]

Batılı yazar ve düşünürlerin genel olarak düşündükleri şey şu olmuştur ki koyun misali birinin peşinden gitmektense, anarşik durumlar sayesinde özgürlük cennetine çıkmak daha iyidir.

Fikir, vicdan ve düşünce özgürlüğüne, okuyup yazma serbestliğine, görüş ayrılıklarına yer vermek sayesinde uygarlığın en verimli nimetlerine kavuşan Batı ülkeleri bugün hâlâ bu akıllı siyaseti büyük bir titizlikle sürdürmeyi gerekli bilirler. Onlar için "asıl olan" şey, asayiş uğruna her şeyi kasıp kavurmak ve örneğin "Pax Romana" tipi bir düzen yaratmak değil, asayiş ve özgürlük dengesinde, bu ikinciye ağırlık veren felsefi görüşlere hayatiyet vermektir. Bu yüzdendir ki Batı dünyası kendisine "Spinoza", "Locke", "Montesquieu" vs. gibi nice düşünürleri rehber seçmiştir. Böylece kişiyi "kukla" değil, fikir ve düşünce özgürlüğüne sahip kutsal bir varlık şeklinde değerlendirip, devlete, kişinin kafasının içine girercesine iktidar kullanma olasılığını vermez. Bundan dolayıdır ki kişiye, kendi "entelektüel" yaşantısında en geniş güvenliği sağlamak ister. Şunu iyi bilir ki kişinin fikir ve düşünce yaşamını denetim altına alan her hükümet "müstebit" bir hükümettir ve böyle bir hükümet, farklı inanç ve görüşlere sahiptirler diye yurttaşlarını denetledikçe ya da cezalandırdıkça toplumu uçuruma sürüklemekten başka bir iş görmüş olmaz. Şunu iyice

70 Bkz. Count Carlo Sforza, *Makers of Modern Europe; Portraits and Personal Impressions and Recollections*, New York, 1930, s.33.

anlamıştır ki "faziletli" devlet demek, kişinin özgür şekilde düşünmesine, özgürlük içerisinde yaşam sürmesine engel olmayan, onu özellikle bu konuda korkudan uzak tutan, kişiyi köle gibi değil fakat özgür iradeye sahip haysiyetli insan gibi yaşatan devlet demektir.[71]

Bundan dolayıdır ki Batı, toplum asayişi ve huzuru kavramı uğruna demokratik gelişmeyi sağlayabilecek öğeleri feda etme geleneğinden kendisini kurtarabilmiştir. Fikirlerin ve "ideolojilerin" volkan gibi kaynaştığı ve "1789 İhtilali" şeklinde patlak verdiği Fransa örneği yanında, Batı dünyasının en sakin ve "asayiş" öğesine en bağlı ülkeleri bile (örneğin Belçika) bu tutumun izleyicilerinden olmuşlardır. Seçmenlik hakkının genişletilmesi ya da iş ve çalışma koşullarının insanileştirilmesi ve benzeri hususlar için halkın ya da üniversitelerin gösterilerde bulunması, çoğu zaman iç sarsıntılar ve bunalımlar yaratacak derecede huzursuzluk ortamı oluşturması karşısında itidalini yitirmeyen ve yersiz şiddet denemelerine girişmeyen hükümetlerin daima yapıcı ve olgun bir tutum takınmaları ve memleket sorunlarına en iyi çözüm yolu aramaları ibretle incelenmeye değer. Batı uygarlığının ve Batı demokrasisinin özelliği esas itibariyle bu noktada yani iktidar ile özgürlük arasındaki ilişkileri körü körüne iktidar lehine bozmama isteğinde kendisini belli eder. Batı'nın demokrasi kalelerinden biri olan ABD'de, daha ilk anlardan itibaren üzerinde titizlikle durulan konu bu olmuş ve demokrasinin var kılınabilmesi için bu iki öğe arasında ahenkli işbirliği sağlanmıştır. Amerikan Anayasası'nı hazırlayanlar, kişi özgürlükleri güvencesini devlet güvenliği düşüncesinin üstünde tutmuşlardır. Her ne kadar iktidarın "aciz" içerisinde kalıp anarşik durumların doğması ihtimalleri göz önünde bulundurulsa da kişi özgürlüklerini yok edici ya da zedeleyici hükümet işlemlerine fırsat tanınmamıştır. Devlet güvenliğini korumak bahanesiyle, değil sadece huzur bozucu sokak nümayişlerinde ya da milli ekonomiyi sarsabilecek nitelikteki grevlerde, hatta savaş hali esnasında bile devletin özgürlük ihlallerine başvuramaması sağlanmıştır.

Toplum Düzenini Sağlamak ve Asayişi Korumak Bahanesiyle Özgürlük Öğesini İnkâr Eden İslam Dünyası, "Despotizm" ve "Anarşi" İçerisinde Yüzer

İslami devlet uygulamasında "iktidar" ile "kişi" özgürlükleri arasındaki ilişkiler, Batı dünyasındaki gelişmelerden çok farklı ve de-

71 Spinoza'nın bu konudaki görüşleri için bkz. *Politkal Works*, Oxford University Press, 1958, s.227, 229, 239, 317.

mokrasi anlayışına çok ters düşen bir doğrultuda oluşmuştur. Muhammed'in kurduğu ilk İslam devleti dahil olmak üzere 1.400 yıl boyunca iktidarın "mutlak" ve "müstebit" şekilde ve hiçbir direnmeye ve engele rastlamadan, hele asla sınırlanmadan uygulanması yolları aranmış ve bulunmuştur. İstenilen tek şey, iktidarın "zayıf" düşmemesi, her ne pahasına olursa olsun anarşik durumların önlenmesi olmuştur. İslamın benimsendiği her yerde iktidarlar (yönetici sınıflar), kişide doğal şekilde var olduğunu sandıkları "anarşik" hevesleri söndürmek (ve daha doğrusu iktidara karşı gelme içgüdülerini yok etmek) için en şedit, en zalim, en insafsız ve insanlık dışı usullere yönelmekten kaçınmamışlardır. Şeriat sistemi onlara, bu hevesleri ve içgüdüleri kökünden kazımanın yollarını sağlamıştır. Şu bakımdan ki şeriat, bir yandan "doğal hukuk" kavramını hasıraltı ederken diğer yandan da şiddet usulleriyle kişileri düşünme, eleştirme, tartışma vs. gibi yeteneklerden yoksun kılmış, "robot" haline getirmiştir.

Kişilerin "doğal" hak ve özgürlüklere sahip olmaları söz konusu olmadığı için, iktidar ile özgürlükler arasında denge diye bir şey esasen söz konusu olamazdı. Fakat İslamın öngördüğü "can ve mal güvenliği" kavramı dahi iktidarı kısıtlama ya da sınırlama vesilesi yaratmamıştır çünkü anarşiyi önlemek ve asayişi sağlamak uğruna her şeyin feda edilmesi gerektiği fikri ağır basmıştır. Ne var ki iktidar ile özgürlük arasında denge yokluğunun devleti huzura değil, aksine despotizme ya da anarşiye sürükleyebileceği ve bundan da hem yöneticiler sınıfının hem de yönetilenlerin zarar göreceği düşünülmemiştir. Gerçekten de 1.400 yıl boyunca İslam ülkelerinde görülen tek şey, gaddar ve hunhar iktidarların icraatı ve bu icraatın kurbanı olan halkların bahtsızlıkları olmuştur. Bu yüzden de demokrasi ya da özgürlükler rejimi diye bir gelişme asla görülmemiştir. Görülen şey, daima despotik yönetimler ve anarşik durumlar olmuştur.

Oysaki Batı ülkeleri, iktidar ile özgürlükler arasındaki dengeyi korumak azmiyle eninde sonunda hem despotizmden uzak kalabilmişler ve böylece kişinin ve toplumun fikren, ahlaken gelişmesi ve uygarlığa erişmesi olasılığını elde etmişler hem de istikrarlı, kararlı devlet ve hükümet sistemlerine sahip olabilmişlerdir. Asayişi sağlama uğruna özgürlükleri feda etmek ve despotizme yönelmek gibi bir budalalığa kapılmamışlardır. Bu sayededir ki bugün Batı dünyası demokratik refah ve uygarlık içerisinde yaşarken, İslam dünyası ilkellikler, özgürlüksüzler ve sefaletler içerisinde hem ona el açmış dilenmekte hem de aşağılık duygusuna kapılmış olarak haset edip kin beslemektedir.

"Doğal Hukuk" Fikrine Yabancıl Şeriat Zihniyeti

Şeriat düzeninde iktidar ile özgürlük arasında denge diye bir şeyin söz konusu olmayıp iktidarın mutlak şekilde üstün durumda tutulması, biraz önce dediğimiz gibi İslamın "doğal hukuk" fikrine itibar etmemesinden ve aynı zamanda iktidarın "despotik" (keyfi ve müstebit) şekilde uygulanmasına cevaz vermesindendir. Bunları kısaca özetlemeye çalışalım:

Bilindiği gibi "doğal hukuk" nazariyesi insanların doğuştan birtakım hak ve özgürlüklere sahip bulundukları ve hiçbir şekilde bu hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılamayacakları fikrine dayalı olarak, özellikle 17 ve 18. yüzyıl düşünürleri tarafından işlenmiş ve Batı demokrasilerine temel taşı yapılmış bir nazariyedir. "Jean Jacques Rousseau" ya da "Locke" vs. gibi düşünürler, insanların bir vakitler "tabiat halinde" yaşarlarken siyasal kuruluş (devlet) haline girmek üzere aralarında "sosyal antlaşmalar" (contrat social) yaptıklarını ve sahip bulundukları hak ve özgürlükleri böylece güvenlik altına aldıklarını ve devletin (iktidarın) kişi hak ve özgürlüklerini yok edici ya da zedeleyici davranışlarda bulunamayacağını söylemişlerdi. Batı demokrasisi bu temel fikirlerden hareketle oluşagelmiştir.

Oysaki şeriat dini, gerçek anlamda "doğal hukuk" fikrine yer vermemiştir. Yani doğanın insan idrakine yerleştirdiği ve insanların akıl yoluyla ortaya vurulabilecekleri hak ve özgürlükleri olabileceği ve iktidarların bunlarla sınırlanacağı görüşünü seçmemiştir. Aksine her şeyin insan aklının ve iradesinin dışında olmak üzere Tanrı ve peygamber emirleriyle düzenlendiğini, böyle bir düzenin insan aklına yatkın olup olmamasına bakılmaksızın sürdürülmesi ve hiçbir şekilde değiştirilmemesi gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu düzen insan aklının keşfedebileceği bir şey olmadığı gibi, akla ters nitelikte olsa dahi insanlar tarafından düzeltilemeyecek yapıda bir şeydir. Şeriat düzenini, kişinin "doğal hak ve özgürlükleri" fikrine dayalı olarak ayarlamak mümkün değildir çünkü böyle bir girişim Tanrı ve peygamber iradesini değiştirmek demektir. İktidarın görevi bu düzeni, Tanrı iradesine uygun düşecek şekilde sürdürmektir. Örneğin *Kur'an*'ın söylemesine göre Tanrı iradesi köleliği "doğal" bilmiştir; kadını "Dinen ve aklen dûn" olarak görmüştür; "iki kadının tanıklığını bir erkeğin tanıklığına denk değerde" saymıştır; din ve inanç özgürlüğü olmadığını ve çünkü İslamdan gayrı bir dine yönelenlerin "sapık" olduklarını açıklamış ve daha buna benzer nice emirler koymuştur. Bu durumda "Kişinin insan olmak sıfatıyla doğuştan kutsal hakları vardır" diyerek şeriat düzenine "doğal hak ve özgürlükler"

nazariyesiyle karşı çıkmak, örneğin köleliği kaldırmak ya da kadını "dinen ve aklen eşit" saymak vs. mümkün değildir. 1.400 yıl boyunca da İslam ülkelerinin hiçbirinde doğal hukuk nazariyesi diye bir şeye rastlanmaması bundandır. Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarında bile böyle bir kavramdan haberdar olamamıştır.

Despotizmi "Meşru" Kılan Şeriat Düzeni

Şeriat devleti uygulamasında "doğal hukuk" (tabii hukuk) fikrine rastlanmadıktan gayrı, bir de iktidarın Tanrı'dan geldiği ve Tanrı adına onu kullananlara (velev ki keyfilik içerisinde kötüye kullanmış olsunlar ve istibdat yapsınlar) mutlak şekilde boyun eğmek gerektiği fikri iş görmüştür.

Daha önce de değindiğimiz gibi *Kur'an*'da "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygamber ve sizden olan ulü'l-emre (büyüklerinize ve idarecilerinize) itaat edin. Bir şeyde ihtilâf ederseniz... Allah'a (kitabına) ve peygambere (ve hadisine) başvurun..." (Nisâ Suresi, ayet 59) diye yazılıdır. Hemen belirtelim ki bu ayet, Osmanlı döneminde ulema (din adamları) tarafından II. Abdülhamid'in istibdat rejimini meşru kılmak üzere kullanılırdı. Durum daha önceki yüzyıllar boyunca da hep bu olmuştur. Örneğin 11. yüzyılda "Al-Maverdi, yukarıdaki ayeti yorumlarken "Bizi yönetenlere mutlak şekilde itaat Tanrı'nın bizlere yüklemiş olduğu bir yükümdür" demekle kalmaz, aynı zamanda kötü ve müstebit iktidara karşı dahi mutlak itaat gereğini bildirir ve "Hişâm bin Urve"nin rivayet ettiği şu hadis hükmünü zikrederdi:

> "Tanrı elçisi şöyle dedi: 'Benden sonra size (ilerde) başkaları kumanda edecek; içlerinde iman sahibi olanlar imanlarına göre, kötü olanlar ise kötülüklerine göre emredecekler. Her ne olursa olsun onları dinleyin ve (dine) uygun düşen her şeye boyun eğin. Şayet iyilik yaparlarsa bu hem size hem de onlara yarayacaktır; yok kötülük yaparlarsa bu size yararlı onlara ise zararlı olacaktır'..."[72]

Yine bunun gibi "Basralı Hasan"ın belirttiği şu hadise göre iktidarı kötüye kullanan ve istibdat edenlere itaat gerekir çünkü Tanrı, yönetilenleri cezalandırmak istemiş olduğu için iktidarı bu şekilde kullandırmıştır:

---

72 Bkz. Al-Maverdî, *Les Status Gouvernemantaux, Ou Régles de Droit Public et administrative*, çev. E. Fagnan, Alger, 1965.

"Peygamber şöyle dedi: 'Yöneticileri huzursuz kılmayın. Şayet iyi yönetiyorlarsa, bu takdirde mükâfatlandırılacaklardır ve sizin göreviniz onlara karşı minnettarlığınızı ortaya vurmaktır. Şayet kötülük yapıyor ve haksızlık ediyorlarsa, bunun da günahı onların boynuna olacaktır fakat sizin göreviniz sabır gösterip onlara boyun eğmektir. Bazı cezalar vardır ki Tanrı bunu dilediklerine yükler; bu bakımdan Tanrı'nın bu cezalandırmasını hiddete kapılarak ve nefret ederek değil, mahviyet içerisinde ve sükûnetle kabul edin.'"

Bu hadisle ilgili olarak Ebu Yusuf, *Kitab el-Haraç* adlı yapıtında Muhammed'in diğer sözlerini hatırlatır ve özellikle imamlara (yöneticilere) itaat etmenin Tanrı'ya ve peygamberine itaat demek olduğuna, kötü davranan ve istibdat yapan yöneticilerin Tanrı tarafından cezalandırılacaklarına dair hadisleri sıralar.[73] Buna benzer sayısız denecek kadar çok örnek vardır ve bunlardan diğer bazılarına yeri geldikçe değindik ve daha da değineceğiz. Söylemeye gerek yoktur ki bütün bu esaslar Muhammed'in söylediklerinden ve kendinden verdiği örneklerden ortaya çıkmıştır.

Muhammed, Kendisinden Sonra İktidara Gelecek Olanların İstibdat Yapacaklarını Öngördüğü Halde, Onlara Mutlak Şekilde İtaat Gösterilmesini Müslümanlığın Şartı Sayar

Hemen her vesileyle Muhammed, kendisinden sonra halkın başına halifeler ve yöneticiler geleceğini ve "devlet nüfuz ve kudretini temsil eden emir'e ve devlet reisine" (velev ki iktidarı kötüye kullanmış olsunlar) mutlak şekilde itaat gerektiğini söylemiş, devlet düzeninin ancak bu tür mutlak bir itaat yoluyla sağlanabileceğini bildirmiştir. Daha başka bir deyimle iktidar uygulamasında, kişi özgürlüğü öğesine hiçbir şekilde yer ve değer vermemiş, iktidar uygulamasıyla özgürlük arasında hiçbir denge gözetmemiştir.

Çünkü esasen kişilere "doğal" özgürlük diye bir şey öngörmedikten gayrı, bir de şeriatın yerleştirdiği sosyal düzeni bozucu her hareketi (velev ki bu hareket hak ve özgürlük lehinde olsun) "fitne"

73 Bu hadisleri Ebu Yusuf'un *Kitab el-Haraç* adlı kitabında ve İbni Kuteybe'nin *Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr* adlı yapıtında ve ayrıca Diyanet'in yayımladığı *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı*'nda bulmak mümkün. İngilizce kaynak isteyenler, Ebu Yusuf için Henry Siegman'ın, "The State and the Individual in Sunni Islam", *The Muslim World*, (c.54. No: 1, Ocak 1964, s.17) adlı çevirisine ve İbni Kuteybe için J. Horovitz'in, *Islamic Culture* dergisindeki yazısına (c.1, 1930, s.186) bakınız.

niteliğinde tanımlayıp en büyük suç saymıştır. Bu vesileyle *Kur'an*'a koyduğu ayetler arasında, "Ey müminler! Öyle bir fitneden sakınınız ki o, hiç de sizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz (onun musibeti günahsızlara da dokunur)" (Enfâl Suresi, ayet 25) gibi olanları çoktur.[74] Bu ayette sözü geçen "fitne" sözcüğü, toplumda uyuşmazlık (ihtilâf) ya da kargaşalık ve karışıklık yaratıcı her türlü davranıştır. Bu uyuşmazlık ya da kargaşalık, iktidarı kötüye kullananlara karşı şikâyette bulunmak ya da direnmek şeklinde de olsa, Muhammed'in tanımıyla yine "fitne" anlamına alınmıştır. Nitekim Ebu Hüreyre, İbni Abbâs, İbni Mes'ûd ya da Enes İbni Mâlik vs. gibi Muhammed'in ashabından sayılan kimselerin nakillerine ya da Gazali gibi diğer sağlam kaynaklara göre, Muhammed, yöneticilerin her türlü zalim davranışlarına karşı halkın ve kişilerin isyan etmeyip sabır göstermelerini ve "mahrum kaldıkları haklarını Tanrı'dan istemekle yetinmelerini" emretmiştir.[75] Şunu kesin olarak belirtmiştir ki iktidar sahiplerinin, yöneticilerin (imamların) "fena", "kötü" emirlerine körü körüne boyun eğmek gerekir; eğmeyen ya da bu emirlere karşı isyan edenler İslamdan ayrılmış olarak cehenneme gideceklerdir. İbni Abbâs'ın rivayetine göre Muhammed şöyle demiştir:

> "Her kim emrinden fena bir halin sudur ettiğini görürse onun fenalığına sabretsin (isyan etmesin). Çünkü her kim (İslam) camiasından bir karış ayrılır da ölürse, muhakkak o cahiliyet ölümüyle ölür.[76]

Öte yandan "Zübeyr İbni el-Avvam"ın rivayetinden anlaşılmaktadır ki Muhammed, yukarda sözü geçen ayet ve hadislerle taraftarlarını korkutmak suretiyle her türlü isyan, başkaldırma olasılığını önlemek istemiştir.[77]

Yine Muhammed'in söylemesine göre haksızlık yaratan ya da özgürlükleri kısıtlayan iktidarlara karşı sesini çıkarmayıp oturan kişi, sesini çıkarıp ayağa kalkan kişiden daha "hayırlıdır". Ebu Hüreyre'nin rivayeti şöyledir:

> "Yakın bir istikbalde birtakım fitneler olacaktır. Fitne zamanında (ona karışmayıp) oturan kişi (karışmak üzere) ayakta durandan hayırlıdır... Her kim fitne vukuuna muttali olup onu

74 Ömer Rıza Doğrul'un *Kur'an* çevirisinden.

75 Bu hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.290-330; ayrıca yukarıdaki husus için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.293, Hadis No: 2112.

76 *Sahîh-i...*, c.12, s.292, Hadis No: 2112.

77 *Sahîh-i...*, c.12, s.291.

görmeye çalışırsa, muhakkak onun kahrına uğrar. Her kim fitne zamanı iltica edecek veya sığınacak bir yer bulursa hemen sığınsın (fesatçılara karışmasın)..."[78]

Bundan mülhem olarak da "Amr b. el-As" şöyle demiştir:

"Zalim imam, devam eden fitneden hayırlıdır."[79]

Burada geçen "fitne" sözcüğü, biraz yukarda belirttiğimiz gibi, iyilik ya da kötülük yapan iktidara karşı direnme anlamındadır. Yani iktidarı keyfi şekilde ya da kendi hasis çıkarları uğruna kullanan ya da hak ve özgürlükleri yok kılan yöneticilere karşı kafa tutmak, "fitne" ve "fesat" niteliğinde bir davranış olup, böyle bir davranışın yanında yer almaktan kaçınan kimse gerçek Müslümandır; "hayırlı" bir insandır. Haksızlığa ve keyfiliğe karşı kafa tutanın, savaşanın yanında yer alan kimse ise "kâfir" ve "cehennemliktir".

Daha başka bir deyimle, Muhammed, dinin ayakta durmasını "asayiş" hali saymış ve asayişi sağlamak bahanesiyle kişiyi kötü iktidara, istibdat yönetimine feda etmekten kaçınmamıştır.

İktidara körü körüne itaat gereğini sadece kendi dönemi itibariyle değil fakat daha sonraki bütün dönemler itibariyle öngörmüştür; hem de gelecekte iktidar sahiplerinin "fena" davranışlarda bulunacaklarını bilerek ve bildirerek. Örneğin "İbni Mes'ûd"un rivayetine göre, bir gün Muhammed, ashabıyla görüşürken "Ashabım! Benden sonra çok geçmez yakın bir istikbalde gayri meşru birtakım hal ve hareketlere şahit olacaksınız" demiş, bunun üzerine ashabı kendisine, "Bu vaziyet karşısında nasıl hareket etmemizi emredersiniz?" diye sorduklarında, "(Amirlerinizin) bunlara benzer emirlerini yerine getiririz. Mahrum kaldığınız hakkınızı da Allah'tan isteyiniz (ihtilalle hak aramaya kalkmayınız)" diye karşılık vermiştir.[80] Bu doğrultuda olmak üzere Gazali'nin belirttiği bir hadis şöyledir:

"İlerde başınıza öyle amirler gelecek ki bunların kabul ve reddedeceğiniz tutum ve davranışları olacaktır. Bunlar ifsadatta bulunacaklardır. Fakat (Tanrı'nın) onlar vasıtasıyla ıslah edip düzelttiği, onların ifsat edip bozduklarından daha çok olacaktır. İyilik yaparlarsa ecri onlara, şükrü de sizedir. Kötülük yaparlarsa cezası onlaradır. Size düşen sabretmektir."[81]

78 *Sahîh-i...*, c.12, s.299, Hadis No: 2117.
79 Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, c.4, s.186.
80 *Sahîh-i...*, c.12, s.293, Hadis No: 2112.
81 Gazali, *age*, c.4, s.186-187.

Öte yandan "Enes İbni Mâlik"in rivayetine dayalı bir hadisten anlaşılmaktadır ki Muhammed, iktidar sahiplerinin "gayri meşru", "kötü" ve "fena" emirlerinin ebediyetler boyunca sürüp gideceğini haber vermiş ve Müslümanların, her şeye rağmen bu tür emirlere "sabır ve sükûnla" boyun eğmeleri, asla başkaldırmamaları gerektiğini eklemiştir.[82]

***

Bundan dolayıdır ki şeriat devleti uygulamasında, halka karşı kötü davranan, halka lanetler yağdıran ve bu nedenle halkın nefret ve husumetini kazanan bir iktidar için endişe edilecek bir durum pek olmamıştır. Şu nedenle ki Muhammed'in yerleştirdiği sisteme göre Müslümanlar için böyle bir iktidara dahi boyun eğme zorunluluğu vardı. Önemli olan şey, iktidar sahibinin ve yöneticilerin halka saygı beslemesi ve halk çıkarlarına çalışması ya da halkın iktidardakileri beğenmesi ve sevmesi değildi. Önemli olan şey, halkın iktidara mutlak şekilde boyun eğmesiydi. Halka düşman bir iktidara halkın başkaldırması caiz değildi; meğerki iktidarda bulunanlar ibadetlerinde kusur etmiş olsunlar. Müslim'den gelen bir hadisten öğrenmekteyiz ki halkın imamlardan ve imamların halktan hoşnut kalmadıkları ve karşılıklı olarak birbirlerine düşmanlık besledikleri hallerde halkın iktidar sahiplerini değiştirip değiştiremeyeceği sorusuna Muhammed, tam bir açıklıkla şöyle yanıt vermiştir:

> "İktidar sahipleri ibadetlerinde kusur etmedikleri sürece halkın iktidarı değiştirmeye asla hakkı yoktur. Eğer içinizden herhangi biriniz yöneticilerin Tanrı (ve peygamber) emrine karşı geldiklerini görecek olursa, onun bu tutumunu yermeli fakat yine de ona itaat etmelidir."[83]

Bundan dolayıdır ki İslam ülkelerinde her devir itibariyle iktidar sahipleri, ibadet görevlerini halkın görüp bileceği şekilde yerine getirmeyi, kendileri için son derece önemli saymışlardır. İbadette kusur etmedikleri sürece iktidarı, halkın husumetine rağmen diledikleri gibi kullanabileceklerini hesap etmişlerdir.

Şunu da ekleyelim ki daha ilk anlardan itibaren İslam halklarının beyni, hep bu yukarıdaki inançlarla yıkanmıştır. O kadar ki Enes İbni Mâlik gibi bir din bilgini, İslam tarihinde gaddarlığı ve kan akıt-

---

82 *Sahîh-i...*, c.12, s.293, Hadis No: 2112.

83 Bu hadis için bkz. Al-Kâtib, *Mişkat al-Mesabih*, haz. Muhammed Eşref, çev. J. Robson, Lahor, 1960, kitap 17, kısım 10, s.781-782.

masıyla tanınan "Haccac bin Yusuf" (miladi 661-714) gibi bir yöneticinin zulmünden yılmış olanlara "Sabrediniz (sakın memleket nizamını bozmayınız). Bu (tür fenalıklar, siz ölüp de) Rabbinize kavuşuncaya kadar (asırlarca) böyle sürüp gidecektir. Bu fenalığın muzaaf bir surette teselsül edeceğini ben peygamberimizden (Muhammed) işittim" demiştir.[84] Hatırlatalım ki "Enes İbni Mâlik", Hicret'ten hemen sonra annesi tarafından on yaşındayken Muhammed'in yanına hizmetkâr olarak verilmiş ve ömrü boyunca Muhammed'e en büyük bir sadakatle hizmet etmiştir. En çok hadis nakledenlerden biridir. Muhammed'in ölümünden sonra, 684'te, halifeliği ele geçirmek isteyen "Abdullah İbni Zübeyr" tarafından Basra'da imamlık görevine getirilmiştir. "Haccac"a gelince, o da İslam tarihinde kan dökmesiyle ün salmış ve bu yüzden "zalim" unvanına layık görülmüş bir devlet adamıdır; tarih kitaplarında adı çoğu kez "Haccac-ı zalim" olarak geçer. "Abdullah İbni Zübeyr"in halifelik hevesleri vesilesiyle "Mekke ile Medine'yi sahabe kanlarıyla boyadıktan" sonra mükâfat olarak Irak valiliğine getirilmiştir.[85] Bu tarihlerde "Enes İbni Mâlik"e düşmanlık beslediği için, ona karşı pek insafsızca hareket ettiği, örneğin boynuna bir ip takıp, üzerine "edepsizce kendi mührünü basmaktan çekinmediği" söylenir.[86] Her ne kadar siyasi kargaşalıkları ve isyanları bastırmak için şiddet hududunu aşmadığını söyleyenler varsa da icraatı bunun pek böyle olmadığının kanıtıdır. Nitekim devlet çıkarları bahanesiyle "Yezid bin Muhalleb"e karşı son derece hunhar davranışları bir yana fakat asıl 130.000 kişinin kafasını cellat eliyle kestirttiği söylenir. Öldüğü tarihte zindanlarda 50.000 erkek ve 30.000 kadın bulunduğu da ayrıca göz önünde tutulacak olursa, adına "zalim" unvanının izafe olunmasını yadırgamamak gerekir.[87] Ve işte böylesine "zalim" bir insanın, böylesine gaddar davranışlarda bulunmasına, hatta kendi boynuna ip taktırmasına rağmen Enes İbni Mâlik, iktidar sahiplerinin "kötü" ve "haksız" davranışlarına karşı ses çıkarılmamasına dair yukarıdaki tezi savunmaktan geri kalmamıştır. Gerçekten de Haccac'ın, Mekke ve Medine'de bulunan sahabeyi (yani Muhammed'le birlikte bulunmuş kimseleri) kılıçtan geçirmesi üzerine, Kufeli "Zubeyr İbni Adiyy"in başkanlığındaki bir heyet Basra'ya giderek Enes İbni Mâlik'i ziyaret eder ve Haccac'ın

84 *Sahîh-i...*, c.12, s.296-297, Hadis No: 2115.

85 *Age.*

86 "Enes" adı için bkz. *İslam Ansiklopedisi.*

87 Haccac-ı Zâlim hakkında bkz. İbni Durayd, *Kitab al-İştikâk*; İbni Kuteybe, *Kitâbu Uyûni'l-Ahbâr*; El-Cahiz, *al-Bayân va'l-tabyin*; Yâkut, *Mu'cam.*

halka yaptığı zulüm ve kötülükleri anlatarak şikâyette bulunup yakınırlar. Fakat bunu yaparlarken maksatları Haccac'a karşı isyankâr duruma geçmek değildi çünkü böyle bir işe girişmenin kendilerine pek pahalıya mal olacağını bilirlerdi.

Ne var ki "Enes", böyle bir şikâyeti dahi yersiz bularak, gelen heyete, yukarda belirttiğimiz gibi, "Sabrediniz (sakın memleketin nizamını bozmayınız) çünkü bundan sonra gelecek zaman muhakkak bundan daha fena olacaktır..." şeklinde yanıt vermiştir.[88]

Nasıl ki "Enes İbni Mâlik", yukarda belirttiğimiz gibi, zalimliğiyle ün salmış olan "Haccac"ın gaddar ve hunhar davranışlarına karşı halkı "sabır" öğütleriyle uyuttuysa, daha sonraki dönemlerde de hep böyle olmuş ve örneğin "Alâeddin Ata Mâlik Cüveynî" (1226-1282), Cengiz Han'ın istibdadına, haksızlıklarına, yağmalarına karşı halkı, hiç ses çıkarmadan ve ayaklanmadan sabır göstermeye, boyun eğmeye çağırmıştır. Bunu yaparken de başvurduğu kaynak *Kur'an* ve hadis hükümleri ve Muhammed örneğidir. *Tarih-i Cihan-guşây*[89] adlı kitabında, *Kur'an*'ın "Bazı şeyler vardır hoşlanmazsınız; bazı şeyler vardır hoşlanırsınız, şerdir size. Allah bilir, siz bilmezsiniz" (Bakara Suresi, ayet 216) şeklindeki hükmünü yine *Kur'an*'ın "Allah'tan yardım dileyin ve sabredin. Şüphe yok ki yeryüzü Allah'ındır; kullarından dilediğine miras olarak kalır ve sonuç çekinenlerindir" (A'râf Suresi, ayet 128) şeklindeki hükmüyle birleştirip Bediüzzaman'ın "Tanrı'ya karşı koyma ve Onun toprağında, Onunla ortaklaşa yaşamaya kalkma; zira yeryüzü Tanrı'nındır ve Tanrı kendi kulları içerisinde arzu ettiği şekilde onu dağıtır" şeklindeki sözlerini de hatırlatarak, her şeye "tevekkül"le boyun eğmek gerektiğini söylerdi. Söylerken de halka, Cengiz Han'ın istibdadına katlanmanın dinsel zorunluluk olduğunu belirtirdi.

Örnekleri çoğaltmak kolay fakat bütün bu örneklerin ortaya vurduğu gerçek şudur: İslami devlet uygulamasında asayişi sağlama amacıyla iktidarın sınırsız olması gerektiği fikri öylesine benimsenmiş ve "iktidar" ile "özgürlük" arasındaki dengenin iktidar lehine bozulması öylesine doğal görülmüştür ki İslamın siyasi "motto"su olarak ortaya "60 yıllık istibdat (despotizm) bir saatlik asayişsizlikten evladır" formülü çıkmış ve bu formül İslam halklarının özgürlükten

88 *Sahîh-i...*, c.12, s.297, Hadis No: 2115.

89 Kitabın Mirza Muhammed'in metni esas alınarak J. A. Boyle tarafından yapılan iki ciltlik İngilizce çevirisi için bkz. A. Ata-Malik Juvaini, *The History of the World Conqueror*, c.1, çev. J. A. Boyle, Harward University Press, 1958. Yukarıdaki hususlar için bkz. c.1, s.12 vd.

yoksun kaderini çizmiştir. Zalim yöneticilere karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda ulemanın görüşleri, daha sonraki yüzyıllar boyunca, genellikle hep bu formüle göre ayarlanmıştır. Bazıları "adil" olmayan bir kimseye "amme velayetinin" verilmemesi gerektiğini fakat eğer verilmişse ve toplumda kargaşalık çıkarmadan böyle bir yöneticiden kurtulmak mümkün değilse, bu takdirde "vacip olan" (yani yapılması gereken) şey, onun haksızlıklarına ve kötülüklerine boyun eğmek, "sabır" göstermektir. Eğer "adil" olarak işbaşına gelen bir yönetici sonradan "zulme" ve "cebre" (yani haksızlığa, zorbalığa vs.) kalkışırsa "küfrü iltizam etmedikçe" (yani İslam dışına çıkmadıkça) "...ona karşı halkın ayaklanması, isyan etmesi asla caiz değildir. Küfrü iltizam ederse huruç ve ihtilal vacip olur."[90]

"Küfrü İltzam" Eden İktidara Karşı Direnme Konusu; Halka Kötülük Yapan, "Lanet" Saçan İktidara Dahi İtaat Gerek; Meğerki İktidardakiler İbadette Kusur Etsinler ya da İslamı Yalanlayıcı Davranışlarda Bulunsunlar ve Müslümanları da İslama Ters Yola Sürsünler

Söylendiğine göre Muhammed, halifelere ve yöneticilere karşı halka sadece bir tek konuda direnme hakkını tanımıştır ki o da "küfrü iltizam eder" şekilde iktidarı kullanmaları yani İslamı ihmal ya da yalanlamaları ya da kişileri İslamdan uzaklaştırma yolunu açmaları halidir.

Tanrı'dan vahiy yoluyla emirler aldığını ve söylediklerinin Tanrı'dan "mülhem" bulunduğunu ve bu nedenle bunları yalanlamanın "gerçekleri" ve Tanrı'yı inkâr (yani yalancılık) demek olduğunu belirterek *Kur'an*'a, "Artık yalanlayanlara itaat etme" (Kalem Suresi, ayet 8) hükmünü koymakla bu düşüncesini ortaya vurmuştur. "Ubâde İbni Sâmit"in rivayetine göre şöyle konuşmuştur:

> "Allah'ın ve resulünün emirlerini dinleyip onlara... itaat etmek ve amirleriniz kendi arzularını nefislerimiz üzerine tercih etseler dahi onlara itaat etmek ve niza (kıtal) etmemek, meğerki emrin açık bir küfrünü görseniz ki onun küfrü hakkında yanınızda Allah kitabından kuvvetli bir deliliniz ola. (Bu surette inkâr edersiniz).[91]

---

90 Dâvudî'nin bu konuda yazdıkları için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.294, Hadis No: 2113.

91 Ubâde İbni Sâmit'in rivayetine dayalı bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.293-294, Hadis No: 2113.

Daha başka bir deyimle yöneticiler "keyfi" şekilde iş görseler ve "kendi kişisel çıkarlarına uygun" ya da halkı "sömürücü" nitelikte emirler verseler dahi onlara koyun gibi itaat, İslami bir görevdir. Fakat ne zaman ki verdikleri emirler *Kur'an* ve hadis hükümlerini inkâr ve ihlal edici ya da Müslümanları İslama yabancı kılıcı niteliktedir; işte ancak o zaman onların emirlerine itaat gerekli değildir; bu çeşit emirleri veren yöneticilere karşı ayaklanmak gerekir. Örneğin *Kur'an*'da İslamdan gayrı bir dine yönelenlerin "sapık" oldukları yazılıdır; o halde Müslümanları başka din ve inançta olanlara karşı "sevgi ve dostluk beslemeye teşvik eden" iktidarlara karşı ayaklanmak gerekir. Yine *Kur'an*'da kölelik kuruluşunun Tanrı tarafından "doğal" bir kuruluş olarak konduğu bildirilmiştir. O halde köleliği kaldırmaya matuf bir emir, İslama aykırı olacağı için böyle bir emri veren yöneticiye karşı isyan caizdir. Yine bunun gibi *Kur'an*'da müşriklerin öldürülmeleri emredilmiştir. (Tevbe Suresi, ayet 5) O halde herhangi bir iktidarın, müşrikleri, tıpkı Müslümanlar gibi can ve mal güvenliğine kavuşturucu emirlerine karşı isyan etmek Müslümanlar için bir görevdir. Yine bunun gibi *Kur'an*'da, kadınların örtünmeleri emredilmiştir. O halde böyle bir yaşam tarzını değiştirici emirlere karşı ayaklanmak gerekir. Çünkü bütün bu emirler İslama yenilik getirmek itibariyle "küfrü iltizam" etmiş nitelikte şeylerdir.

Ebu Bekir, halife seçildikten sonra yaptığı bir konuşmasında, "Ben Tanrı'ya ve elçisine nasıl itaat ediyorsam, siz de bana (aynı mutlaklıkla) itaat edeceksiniz; şayet Tanrı ve peygamber emirlerini ihmal edecek olursam bu takdirde sizden itaat beklemeye hakkım olmaz"[92] demek suretiyle halifeye (ya da yöneticilere) karşı (eğer dine uygun hareket etmeyecek olurlarsa) ayaklanma hakkını oldukça geniş bir alana yaymışa benzer.

Yukarıdaki görüşün 11. yüzyıldaki savunucularından olan "Al-Maverdî", her ne kadar halifelik sisteminin en koyu bir taraftan bulunsa da *Al-Ahkâm As-Sultaniyyah* adlı kitabında halifelerin şeriat emirlerini ihlal etmeleri ya da iktidarı "bağımsız" şekilde kullanacak durumda bulunmamaları, örneğin akıl hastalığına yakalanmaları halinde halifelik sıfatını yitireceklerini söyler. İhtiyatlı ve kapalı bir dille, bu gibi hallerde halkın, iktidara karşı direnebileceğini anlatmaya çalışır.[93]

92 Bu konuda bkz. Mahibul Hasan Han, "Medieval Muslim Political Theories of Rebellion Against the Stat", *Islamic Culture*, c.18, Ocak 1944, s.36-44.

93 *Age*, s.37.

"Şiiler" ve "Haricîler" de aynı eğilimde görünmüşlerdir. *Kur'an*'ın "Emaneti içinizden ehil olana veriniz" şeklindeki hükmünü öne sürerek, İslama aykırı davranışlarda bulunan ve örneğin *Kur'an* emirlerini yerine getirmeyen halifelere karşı halkın itaatle bağlı olmadığını ve ayaklanıp halifeliği "ehil" olana verme hakkı bulunduğunu kabul etmişlerdi.[94]

Buna karşılık, iktidarın İslama ters düşmesi halinde halka ayaklanma hakkını tanıyan görüş, Sünnilerin genellikle benimsemedikleri bir görüş olmuştur. Bunda "Al-Aş'ârî" ve "Gazali" gibilerin rolü büyük olmuştur.

Bununla beraber şunu da unutmamak gerekir ki şeriata aykırı davranan halifenin, halifelikten uzaklaştırılması (yani "halli") gerektiği düşüncesine önem vermekle beraber İslam hukukçuları halifeyi, hilafet makamından kimin ve hangi merciin ne şekilde indireceği konusunu tam bir çözüme bağlamaktan daima kaçınmışlardır. Her ne kadar halifenin "halli" için din adamından fetva alınma yoluna gidilmişse de halifeyi makamından indiren güç, dinsel kuruluşlardan değil, askeriyeden gelmiştir.

İktidarın Her Türlü Uygulanışına Körü Körüne İtaat Geleneğini Kökleştirenler

Her ne kadar "Ebu Bekir", yukarıda gördüğümüz gibi, halifeliği zamanında, "Şayet Tanrı ve peygamber emirlerini ihmal edecek olursam bu takdirde sizden itaat beklemeye hakkım olmaz" demiş ve sanki "ihmal" halinde "başkaldırma" hakkı doğarmış gibi bir kanı yaratmış ve yine biraz önce belirttiğimiz gibi bazı mezhepler (örneğin Şiiler ve Haricîler gibi) de bu eğilimde bulunmuş olsa da sırf devlet asayiş içerisinde iş görebilsin diye farklı bir tutum egemen olmuş ve bu tutum taraftarları iktidarın İslama ters emirlerine karşı direnme olasılığına yer veren hükümleri işlemez kılmışlardır. Özellikle "Al-Aş'ârî" ve daha sonra "Gazali" gibi bağnazlar, iktidara körü körüne itaat geleneğini doruk noktasına eriştirmişlerdir. Şu bakımdan ki iktidarın kötü, keyfi ve müstebit şekilde uygulanması ve hatta şeriatla uyumsuz bulunması hallerinin, halk ayaklanmasından doğabilecek anarşik ve huzur bozucu durumlardan daha az sakıncalı olacağı görüşünü yerleştirmişlerdir. Onlara göre en kötü ve en despotik nitelikte de olsa "istikrar" sağlayan her türlü devlet yaşamı, iktidar bunalımlarına ve karışıklıklarına tercih edilmelidir;

94 *Age*, s.39-40.

bu konularda Sünni doktrinin şampiyonluğunu yapmışlardır. Gazali şöyle derdi:

> "Ölü hayvan etiyle beslenmenin (şeriat tarafından yasaklandığını) biliyoruz. Fakat her şeye rağmen açlıktan ölmek, bundan daha kötü değildir. Şunu sormak isteriz: 'Sosyal yaşamın iktidar yokluğu yüzünden (yani anarşi nedeniyle) sona ermesi mi hayırlıdır yoksa (bu yaşamları her şeye rağmen sürdürecek olan) iktidarın her ne şekilde olursa olsun varlığı mı?"

Gazali'nin bu görüşlerini, onun *Nasihat-ül Mülük* adlı kitabında bulmak mümkündür. *Al-İktisad fi'l-itikâd* adlı kitabında ise bu görüşler daha belirli bir şekilde işlenmiştir. Bu kitabında yöneticilerin emirlerine her ahval içerisinde itaat gerektiğini söylemekle kalmaz fakat bu emirlerin kötü ve haksız olduğunun ulema (ya da din adamları) tarafından ortaya vurulması halinde dahi geçerli sayılmaları gerektiğini açıklar. Daha kısacası yönetilenlerin yönetenlere mutlak şekilde itaat etmelerini dinsel bir görev olarak görür ve topluma asayiş duygusunu aşılamanın tek yolunu, her şeyden önce muhalefetsiz ve itirazsız bir iktidarın varlığında arar. İktidar ne kadar üstün ve ne kadar mutlak olursa toplumdaki huzurun da o orantıda sağlam olacağını kabul eder. Anarşiye ve siyasi bunalımlara saplanmaktansa müstebit, kötü ve cahil bir iktidara başkaldırmaksızın itaat etme sisteminin çok daha hayırlı olacağına inanmış bulunan Gazali, iktidar sahibinin (yani imamın) ancak ve ancak bir tek halde değiştirilebileceğini bildirir ki o da imam niteliklerinin tümüne sahip bir başka kimsenin bulunması ve iktidar değişikliği sırasında toplum düzeninin bozulmayacağına dair kesin "karine" bulunmasıdır.

Fakat hemen ekleyelim ki iktidarın mutlaklığı konusunda "Farabî" ya da "İbni Sina" gibi kimseler dahi, kendilerinden hiç beklenmeyecek fikirler serdetmişlerdir. Örneğin Farabî, bütün ilmine ve Aristo'ya, bağlı olma meziyetlerine rağmen, despotik denebilecek bir devlet anlayışından gayrı bir sistemin şeriatla bağdaşmayacağı inancından kendisini kurtaramamıştır. Aristo'nun siyasi hukuk konusundaki fikirlerini, ona ihanet edercesine şeriat kalıplarına sokmaya çalışmıştır.[95]

"İbni Sina"ya gelince, o da *Al-Şifa* adlı yapıtında "İdeal Müslüman Devleti" konusunu işlerken, Muhammed'e halefiyet yoluyla ha-

95 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Aydın ve "Aydın"*, 5. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

lifeliğe gelmiş olanların, iktidara mutlak bir itaati sağlamakla görevli olduklarını belirtir. Halkın ve kişilerin halifeye gözü kapalı şekilde boyun eğmelerinin İslami bir gerek olduğunu bildirir.[96]

Biraz önce adını zikrettiğimiz Cüveynî -ki bilindiği gibi İlhanlılar döneminin en bilgin ve kudretli şahsiyetlerinden biri sayılır- 1256'da İran'a gelen "Hülagû"nun hizmetine girmiş, 1257'de de bu hükümdarın Bağdat üzerine yürümesi sırasında onun yanında bulunmuştur. "Hülagû"nun müstebit yönetimini şeriata uygunmuş gibi göstermekten geri kalmamıştır. "Hülagû"nun ölümünden sonra onun oğlu "Abaka" zamanında, Moğol emirlerinin temsilcisi olarak bütün "Irak-ı Arap" bölgesinin yöneticisi olmuş ve bu kez, her ne kadar kanallar açmak, yeni köyler kurmak, hayır kurumları oluşturmak gibi işler görse de kendi iktidarını en sert ve mutlak bir şekilde uygulamak üzere "mutlak itaat" formülünü geliştirmiştir. Yukarda adı geçen kitabında, Muhammed'in "İçinizde iktidar yoluyla sınırlandırılmış olanların sayısı, *Kur'an* yoluyla sınırlandırılmış olanlardan çok daha fazladır" şeklindeki hadisini ele alarak iktidara karşı itaat zorunluluğunu, sadece kötü, insafsız ve müstebit yönetim bakımından değil, şeriat verileriyle uyumsuz olan iktidar uygulamaları bakımından dahi öngörmüş, daha doğrusu asayişin sağlanabilmesi için halkın iktidara kayıtsız ve şartsız boyun eğmesi gerektiğini savunmuştur.[97]

Şunu tekrar etmek gerekir ki iktidarın kullanılmasından doğan kötülüklere halkı alıştırmak için şeriatçının düşünmediği kurnazlık kalmamıştır. Bu kurnazlıklara başvuranlar arasında iktidarı yağmura benzetip, yağmurun bereketlisi olduğu gibi, zaman zaman sel götüreni de olduğu ve bu gibi hallerde şehirleri, evleri, ürünleri vs. yıkıp götürdüğü fakat her ne olursa olsun insanlar ve topraklar için hayati olduğunu söyleyenler ve böylece kötü ve müstebit iktidarın dahi yararlı olabileceği inancını yerleştirenler çok olmuştur.[98]

Aynı şekilde "İbni Teymiyye" ve "İmam Gazali" gibi ünlüler de biraz önce belirttiğimiz gibi, halifenin kötü ve müstebit yönetimine karşı halkı hep "tevekkül"le, ses çıkarmadan, karşı gelmeden itaat etmeye çağırmışlar ve bunun İslami bir görev olduğunu hatırlatmışlardır.

---

96 Bu konuda bkz. Erwin J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam, an Introductory Outline*, Cambridge, İngiltere, 1958, s.153.

97 Cüveynî, *age*, c.1, s.17.

98 Bu konuda bkz. Hamilton Alexander Rosskeen Gibb & Harold Bowen, *Islamic Society and the West; A Study of the Impact of Western Civilization on Muslim Culture in the Near East (Islamic Society in the XVIII Century)*, Oxford University Press, Londra, 1950-1957, s.30.

Arap Şeyhlerinin Osmanlı Halifesine Başkaldırmaları

İslam halklarının iktidara koyun misali itaat etmeleri geleneğinden en fazla yararlananlar Arap şeyhleri olmuştur. Bu gelenek sayesindedir ki kendi halklarına karşı son derece insafsız davranabilmişlerdir. İktidarı çoğu kez İslama aykırı olarak kendi hasis çıkarları doğrultusunda kullanırlarken halkın kendilerine bilinçsiz şekilde boyun eğmesini şeriat hükümlerine dayanarak ve "Al-Aş'ârî" ya da "Gazali" ve "İbni Teymiyye" gibi ünlülerin görüşlerine sarılarak sağlayabilmişlerdir.

Ne var ki yine kendi hasis çıkarları gerektirdiğinde, Arap halklarını Osmanlı halifelerine karşı ayaklandırmak üzere Ebu Bekir'in ya da Al-Maverdî'nin yukarıda değindiğimiz görüşlerini üstlenmişler ve böylece tamamıyla farklı bir davranışın insanları oluvermişlerdir. Mekke Emiri Abdullah (ki Ürdün kralı olacaktır) ile oğlu Hüseyin'in, Arapları Osmanlı halifesine karşı isyana çağırırlarken başvurdukları yol, *Kur'an*'a göre halifeliğin Araplara ait olması ve Kureyş'ten biri tarafından kullanılması gerektiğini, oysaki Osmanlı padişahlarının halifeliği zorla ele geçirmiş olduklarını ve Türklerin İslama yabancı bulunduklarını ve bu durumlar nedeniyle Osmanlı halifesine başkaldırmanın İslami bir gerek olduğunu öne sürmek olmuştur.

Arap halklarını Osmanlı halifesine karşı isyana teşvik etmek üzere Osmanlı hanedanını ve yöneticilerini İslama aykırı davranmakla suçlayan bu Arap şeyhleri, İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkelerin desteğiyle saltanat sahibi oldukları an, yine Gazali'nin formülüne dönmekten başka bir şey yapmayacaklar ve iktidarı keyfi ve şeriat emirlerine aykırı uygulasalar dahi halkın kendilerine mutlak bir itaatle boyun eğmeleri gerektiği tezini savunacaklardır. Hemen hatırlatalım ki bu aynı taktiği onlardan önce Arap milliyetçileri, Arap bağımsızlığını sağlamak maksadıyla Osmanlı halifeliğine karşı, geçen yüzyılın ortalarından itibaren uygulamak isteyecektir.[99]

Mutlak ve Müstebit İktidar Zihniyetinin, Halkı "Köpek" ve "Koyun Sürüsü" Kertesinde Görme Geleneği

İslam devletinin özelliklerinden biri de halk denilen varlığın ve onu oluşturan kişilerin, başkaca hiçbir ortamda görülmediği kadarıyla, küçük, aşağı ve zavallı görülmeleri ve hatta "köpek" ya da "ko-

99 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

yun sürüsü" olarak tanımlanmalarıdır. İslam tarihi boyunca yöneticilere ya da onlara akıl verenlere egemen olan duygu bu olmuştur.

İslam dünyasının her vesileyle yücelttiği siyasetçiler ya da bilim üstatları, İslamın temel verilerini kendilerine malzeme edinerek iktidarın en amansız, en insafsız şekilde uygulanmasına karşı halkın ve kişilerin ses çıkarmaması, "tevekkül" içerisinde boyun kırması için birbirlerinin destekçisi olmuşlardır. "Asayiş", "toplum düzeni", "siyasi istikrar" vs. gibi bahanelerle Müslüman kişiyi, "doğal hak ve özgürlük" gibi insan varlığının en kutsal yönlerinden yoksun etmeyi marifet saymışlardır. Kişinin "kişiselliğini" ve kişideki direnme, hak ve özgürlük arama içgüdülerini söndürmeyi, pek yanlış olarak, düzenli ve istikrarlı devlet sisteminin gereği sanmışlardır. Onlar için "asayiş" kavramı, halk yığınlarını beşeri olmaktan çıkarıp, koyun ya da köpek sürüsü niteliğine sokar yollarla yönetme sanatı olarak değer ifade etmiştir. Gazali, Cüveynî ya da Nizamülmülk ve kuşkusuz daha niceleri, halk sözcüğünü "köpek" ya da "koyun sürüsü" gibi deyimlerle eşdeğerde tutmakta sakınca görmemişlerdir.

Bir iki örnekle yetinmek gerekirse, *Siyasetname* adlı yapıtında Nizamülmülk, devlet idaresiyle ilgili olarak hükümdara öğütlerde bulunurken, en önemli husus olarak, halka karşı sert ve haşin davranılmasını, aksi takdirde halkın ayaklanacağını ve dolayısıyla asayişin bozulacağını söylerdi. Kitabının dördüncü bölümünde, Sasanilerin on dördüncü hükümdarı ve "Yezd-i Cürd"un oğlu olan "Behram Gür"ün ağzıyla şöyle der:

> "Reayamız bizim sürümüzdür, vergimiz (ise) bizim güvenliğimiz..."

Sürü seviyesinden yukarıya layık görmediği halkı şiddet usulleriyle yönetmek gerektiğini de şöyle belirtir:

> "Behram Gür'ün Rast Revis adında bir veziri vardı... Rast Revis ona 'Reaya bizim adaletimiz çok olduğu için edepsiz ve küstah oldu. Eğer şiddet gösterilmezse korkarım ki fesat ve ihtilal zuhur eder. Padişah şarapla müştagil ve reaya ahvalinden gafildir. Sen fesat ve ihtilal zuhurundan akdem, reayaya şiddet izhar et. Malumun olsun ki şiddet iki surette yani kötüleri imha ve iyilerden istifa etmekle olur' derdi..."[100]

100 Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. M. Ş. Çavdaroğlu, s.36 vd.

Anlatmak istediği şudur ki "iyi"lerden bile "mal istifa" etmek, hatta günahsız ve suçsuz olanı bile cezalandırıp korku salmak, asayişi sağlamanın sırlarındandır.

"İmam Gazali" de aynı temayı ve aşağı yukarı aynı örneği kullanarak, hükümdara "biz çobanız, halk bizim koyunlarımızdır" şeklinde öğütlerde bulunacaktır.[101]

"Nizamülmülk"e göre halkın başına hükümdarı getiren Tanrı'dır ve Tanrı ona, "takdir ettiği mertebede ikbal erzan buyurur ve akıl ve ilim verir ki işbu akıl ve ilimle (hükümdar) tebaasından her birini, liyakatine göre, istihdam ve her birine kadrince rütbe ve memuriyet ita eder."

Fakat bununla da kalmaz, aynı zamanda hükümdarın, "heybet ve haşmetini halkın kalbine ve gözüne ilke eyler ve tebaa (halk) itaat yolunda sabit ve kendi işiyle meşgul oldukça, renç ve elemden azade kalır; anın adli sayesinde zaman geçirir."[102]

İşte devleti idare etmenin, asayiş ve huzuru sağlamanın sırrı ve formülü budur. Tanrı'dan gelen iktidarını hükümdar öylesine kullanacaktır ki halk "kulluğunu" bilecek, bu bilinç dışına asla çıkmak istemeyecek, hükümdar da her ne kadar adil ve iyi davransa da "Tebaadan nimet hakkını bilmeyen ve emnû rahatın kadrini takdir etmeyen ve kalbinde hıyanet emeli besleyip inat gösteren ve ayağını haddinden ziyade uzatan" kimseleri, cürümlerine göre cezalandıracak ve kişilere "kul" durumunda olduklarını daimi surette hatırlatmak ve devletin kıyamete kadar "payidar" olmasını sağlamak üzere iktidarını en şiddetli ve "zecrî" usullerle kullanacak, tebaasına karşı daima sert ve haşin olacaktır.[103]

Halkı kul ve köle görme konusunda Nizamülmülk'lerle ve Gazali efendilerle rekabet edecek İslam yazar ve düşünürlerini her devirde ve her renkte bulmak mümkün; hepsi de halka ve insan hak ve özgürlüklerine karşı olumsuzluk yarışmasında birbirlerinden üstün olmuşlardır. İçlerinde Cüveynî gibi halkı "köpek" niteliğinde bilip "yarı aç" tutmak suretiyle istenilen yönde sürüklemenin kolaylığına inananlar vardır. *Tarih-i Cihân-guşây* adlı kitabında, Tatar ordusunun disiplinini göz önünde tutarak şöyle der Cüveynî:

"...Tarih sahifelerinde ve ilim kitaplarında sözü geçen hükümdarlar içerisinde tek birisi gösterilemez ki Tatar ordusuna ben-

101 İmam Gazali, *Devler Başkanlarına Nasihat [Nasihat-ül Mülük]*, Sinan Yayınevi, İstanbul, 1969, s.115.

102 Nizamülmülk, *age*, s.20.

103 *Age*, s.20.

zer (güçte) bir orduya sahip olmuş olsun. Öyle bir ordu ki her türlü kötü koşula ve mahrumiyete dayanıklı ve (buna karşılık) her türlü rahatlığa minnettardır; gerek savaşta gerekse barışta kumandanlarına karşı sınırsız bir itaatle bağlıdır. (Üstelik de) bütün bunları herhangi bir ücret ve bedel beklemeden, hiçbir gelir ve taltif umudu beslemeden yapar. Gerçekten de bu sistem, bir orduyu en mükemmel şekilde yetiştirmek için en uygun olan sistemdir. (Unutmamak gerekir ki) aslan aç kalmadıkça avlanmaz ve hiçbir hayvana saldırmaz. Bir Acem atasözü vardır ki şöyledir: 'Karnı doyan köpek oyun tutmaz... Köpeğini aç tut ki seni arkandan takip etsin'... Yeryüzünde hangi ordu vardır ki Moğol ordusuyla boy ölçüşebilsin. Savaş hali sırasında bu askerler saldırıya geçerlerken saldırıya alışık hayvanlar gibidirler. Barış hali sırasında ise tıpkı koyunlara benzerler; nasıl ki koyun sütüyle, yünüyle ve eti de ite yararlıysa, onlar da böylesine yararlıdırlar..."[104]

Bu görüşü sergilerken Cüveynî, kuşkusuz ki şiddet usulleri dışında asayiş sağlamanın mümkün olmadığına dair Muhammed'den gelme inancı pekiştirmekteydi. Bütün dönemler boyunca diğer İslam yazar ve düşünürlerinin yaptıkları da budur.

Bu zihniyet, din adamlarının gayretleriyle Osmanlı Devleti yaşamına da egemen olmuştur. IV. Murad'ın baş fetvacısı Hoca Bey, *Kur'an*'daki Âdem, Havva hikâyesinden esinlenerek Padişah'a, "Sultanım Âdem neslinin çocuklarıyla başa çıkmanın yolları akıl ve mantıkla davranmak değil, şiddet kullanmaktır" derdi. Kadı Asker Efendi adındaki diğer bir din adamı, bu tür öğütleri daha da açıklığa kavuşturarak, "Padişahım! Sana karşı direnenlerin (başkaldıranların) hakkından gelmenin tek çaresi mezarlık açmaktır" derdi.[105]

Biraz ilerde "zulüm" konusunu işlerken, asayiş uğruna binlerce insanın kanına girmeyi meslek edinen Osmanlı padişahlarının ve onları fetvalarıyla bu yönde vicdansızca kışkırtan din adamlarının marifetlerinden kısaca söz edeceğiz. Fakat şimdilik şunu söylemekle yetinelim ki bu fetvaları veren din adamlarının ve uygulayan yöneticilerin aklından bir an için olsun "acaba şiddet yoluna başvurmadan, kan akıtmadan insanları yönetmenin, asayişi sağlamanın yolu yok mudur?" diye bir soru geçmezdi. Çünkü şeriat onları "60 yıllık despotizm, bir saatlik anarşiden daha iyidir" zihniyetiyle yoğurmuştu.

***

104 Cüveynî, *age*, c.1, s.30.

105 Bu alıntılar için bkz. Victor Bérard, "Réforme Ottomane", *La Revue de Paris*, c.5, Eylül-Ekim 1908, Paris, s.1960.

Bütün bunlar Muhammed'in, daha ilk anlardan itibaren kişi hak ve özgürlüklerine karşı vuku bulan ihlalleri hiç önemsememiş olmasından doğan sonuçlardır. Tekrar edelim ki onun önemsediği tek şey din olmuştur. Yöneticilerin insan hak ve özgürlüklerine karşı saygısızlıklarına ve hatta düşmanlıklarına aldırış etmemiş, sadece şeriata aykırı olan davranışlarına karşı halkın ayaklanmasını uygun görmüştür. Yani ihtilal olayına ve toplumda kargaşalıklar doğmasına ancak bu gibi hallerde cevaz vermiştir. Çünkü onun anlayışına göre İslam, kişi varlığının, hak ve özgürlüklerinin ve haysiyetinin çok üstünde bir değerdir. Bundan dolayıdır ki halkın ve kişilerin hak ve özgürlüklerini yok eden bir iktidara karşı ihtilal yoluna başvurmanın insanlık haysiyetiyle ilgili bulunduğunu düşünememiştir. Oysa Batı dünyasının uygarlık ve demokrasi tarihi, onun ne kadar yanılmış olduğunu ortaya sermiştir. Şu bakımdan ki Batı uygarlığı ve Batı demokrasisi tarihi, insan hak ve özgürlüklerinin ve insan şahsiyeti haysiyetinin her şeyin üstünde bir değer olduğuna inanan ve bu değeri "asayiş" mülahazasına fedaya yanaşmayan zihniyetin yarattığı bir tarihtir.

Osmanlı Devleti'ni Çökerten Şey Despotizm, Despotizmi Var Kılan Şey de Şeriat Olmuştur

1878'lerde Osmanlı Meclisi Mebusan'ında Beyrut (Lübnan) temsilcisi olarak bulunan "Halil Ganem", 1901'de yayımladığı *Osmanlı Padişahları* adlı kitabında, Osmanlı Devleti'nin çöküş nedenlerini genellikle iki noktada özetler. Bunlardan biri devlet yönetiminin despotik nitelikte oluşu ve diğeri de şeriat sisteminin her şeyin üstünde iş görmesi! Yazara göre despotik yönetim tarzı, kişileri kişiliklerinden, iyilik ve adalet duygularından, düşünme gücünden yoksun kılmıştır; doğal olarak gelişme olasılığına sahip varlıkları, kötü ve beyinsiz yaratıklar haline dönüştürmüştür. Yine yazara göre devletin çökme nedenlerinden bir diğeri de şeriat düzenidir; şeriat düzeni başlangıçta "liberal" olmakla beraber, kısa zamanda "despotik" niteliğe bürünmüş ve iktidar, önce Arap halifelerin ve sonra da Türk sultanlarının elinde en kötü ve en insafsız surette kullanılmıştır.[106]

Bu görüşler kuşkusuz ki ilk kez ortaya atılan ya da hiç bilinmeyen şeyler değildir fakat Osmanlı toplumuna mensup ve Osmanlı yöneti-

106 Kitap Paris'te Fransızca olarak yayımlanmıştır. Bkz. Khalil Ghanem, *Les Sultans Ottomans*, Paris, 1901. Yukarıdaki hususlar için kitabın ikinci bölümüne bakınız.

minde görev alan bir kimse tarafından açıklanması itibariyle ilginçtir. Ne var ki büyük bir çoğunluk tarafından benimsenen bir hatayı yansıtmaktadır ki o da şudur:

Osmanlı Devleti'nin (ve dolayısıyla toplumunun) geri kalma ve çökme nedenlerini despotik yönetim tarzına bağlamak, muhakkak ki akli ve mantıkidir. Fakat despotizmi, şeriat sisteminden ayrı mütalaa etmek ve hele İslamın başlangıçta "liberal" olup, Arap ve Türk halifeler elinde "istibdat" aracı haline sokulduğunu iddia etmek yanlıştır. Çünkü "istibdat", "despotizm" denen şey şeriattan ayrı olarak değil, aksine şeriatla birlikte oluşan bir öğedir. Hele şeriatı despotik kılığa sokan Türkler değil, aksine Türkleri despotik zihniyete sürükleyen şeriat olmuştur. Çünkü şeriat, evvelce de birçok vesileyle belirttiğimiz gibi, daha ilk anlardan itibaren kişinin özgür iradeye sahip olmasını, özgür şekilde yaşamasını önleyip, Tanrı'dan ve peygamberden geldiğini söylediği emirlere bağlamıştır.

Öte yandan bu aynı şeriat, bir de iktidara, sınırsız bir uygulama alanı sağlamıştır; hem de "iktidar" ile "özgürlük" arası bir denge kavramına asla olasılık bırakmayacak şekilde. Daha başka bir deyimle toplumda düzeni ve devlette istikrarı sağlamak üzere anarşiyi önlemek bahanesiyle iktidarın her türlü uygulanışını "meşru" saymıştır. Bu zihniyet Osmanlı yaşamının son dönemine kadar egemen olmuştur. 19. yüzyılın ünlü devlet adamı Cevdet Paşa bile, bu zihniyetin temsilcisi olarak şöyle derdi:

> "İslam yorumcularına göre emir mevkiinde bulunanların din ve memleket işleri vesilesiyle verdikleri emirlerin (girişimlerinin) yararlı olup olamadığı bilinmese dahi, bunlara (mutlak şekilde) itaat gerekir. Çünkü itaat hususunda (şeriat kesinlik getirmiştir). Girişim yararlı mıdır, değil midir diye tereddüde düşülmez."[107]

Yani o bile dünyasından habersizdi.

Çünkü tarihi gerçek şudur ki anarşiyi önlemek için girişilen despotik uygulamalar, anarşik durumların yaratacağı sonuçlardan farklı olmaz. Hatta denilebilir ki anarşi, bazı hallerde hayırlı sonuçlar doğurabildiği halde, despotizm buna dahi fırsat vermez. Tarihte anarşik durumların pek olumlu sonuçlara yol açtığı çok görülmüştür. Örneğin 1789 Fransız İhtilali, despotizmin sonucu olmak üzere ortaya çıkan anarşiden başka bir şey değildir. Fakat bilindiği gibi

107 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, İstanbul, 1973, s.354.

yeryüzünü insan hak ve özgürlükleri bilincine ve insan şahsiyetinin haysiyeti fikrine kavuşturmuştur.

Despotizm, yavaş yavaş ve sinsi yollarla toplumun iliklerini kemirir ve onu günün birinde ölü külçe haline getirir. Despotik rejimler ani sonuçlar yerine uzun vade itibariyle kahredici hükmünü mutlaka gösterir.

Bundan dolayıdır ki despotizmi, anarşiye nazaran "ehven-i şer" sanmak ve anarşiyi önlemek amacıyla iktidarın insafsız, gadredici ve kötü uygulamalarına yollanmak doğru değildir. Doğru olan şey, özgürlükleri hiçbir bahaneyle iktidara feda etmemek ve bu iki öğeyi terazinin iki kefesine vurup dengelemektir. Hatta biraz daha akıllıca iş görmek gerekiyorsa, terazinin özgürlük kefesine ağırlık vermektir. Bu akıllılığı gösterebilen milletlerdir ki gelişme ve demokrasiye erişme şansına sahip olabilmişlerdir.

İslam ülkeleri arasında bu gerçeği ilk kez görebilen, Atatürk Türkiye'si olmuştur. Her ne kadar Atatürk'ü bir "diktatör" saymak mümkünse de "Maurice Duverger" gibi dünyanın tanınmış hukukçularının belirttikleri gibi, onun uyguladığı diktatorya "Hayırlı bir diktatorya" niteliğinde olmuştur çünkü o, insan varlığını kul kertesine indiren şeriat canavarını saf dışı kılıp, kişiyi doğal hak ve özgürlüklere kavuşturmuştur. Bu konuyu ilerde, kitabımızın ikinci kısmında ele alacağız. Fakat burada şunu hatırlatalım ki İslam ülkeleri liderlerinden bazılarının arasında bunu anlayanlar çıkmaya başlamıştır. Örneğin Mısır başkanı Enver Sedat, 1957'de yayımladığı *Revolt On Nile* adlı kitabında şöyle der:

> "Zaman ve tecrübe şunu öğretmiştir ki despotizm (istibdat) ile anarşi arasında fark yoktur; şu nedenle ki her ikisi de uygarlık, adalet, ahlak ve akıl değerlerini yok edecek sonuçlarda birleşir."[108]

Ne var ki bu tür ılımlı girişimler, laikliği seçip din ve devlet işlerini birbirinden ayıran Türkiye'den başka hiçbir İslam ülkesinde başarılı sonuç vermemiştir. Ve acı gerçek odur ki bugün İslamı, özüne en uygun ve en "saf şekliyle uygulayan ülkeler (örneğin Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer Arap devletleri ve İran vs.) iktidarın en sınırsız ve müstebit şekilde ve genellikle yöneticilerin çıkarları doğrultusunda kullanıldığı ülkelerdir.

---

108 Bkz. Anwar El-Sadat, *Revolt On Nile*, New York, 1957, s.236.

İslama Özgü "Zulüm" Anlayışı, İslam Devletinin Despotik Niteliğini Oluşturur

İslamın "zulüm" denen şeye ve "zalimlere" karşı olduğu, iktidar sahiplerine "adilane" hareket etmeyi, halka karşı kötü ve zalim davranmamayı emrettiği söylenir. İslam hukukçuları, İslamın "zulüm" ve "mezalime" olanak tanımadığını ve zulmetmenin en büyük günah olduğunu ve zalimlerin Tanrı tarafından cezalandırılacaklarını söylemekten geri kalmamışlardır. Dayanakları da hep *Kur'an* ayetleri ve hadis hükümleri olmuştur. Öne sürdükleri hükümler arasında, "... Allah zulmedenleri sevmez... insanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır... Zulüm gördükten sonra öç alan kimselere, işte onlara karşı durulmaz" (Şûra Suresi, ayet 40-42) ya da "(Zalimler) Rablerine götürülürler, Allah'ın ihaneti zalimler üzerine olsun... Azap onlara kat kat verilir..." (Hûd Suresi, ayet 18, 20) ya da "Zalimlere meyletmeyin. Cehennem ateşi sizi kaplar..." (Hûd Suresi, ayet 113) ya da "Kötü işlerin kötülüğüne uğrar zalimler..." (Nahl Suresi, ayet 33-34) ya da "Ayetlerimizi çekişmeye dalanları görünce onlardan yüz çevir... Artık zulmedenlerle (zalim cemaatle) beraber olma..." (En'âm Suresi, ayet 68) şeklinde olan ve daha bunlara eklenebilecek birçok ayet vardır.

Öte yandan hadis hükümleri arasında da bu doğrultuda olanları çoktur. Örneğin Cündüb'ün rivayetine göre Muhammed şöyle demiştir:

> "Her kim (dünyada) halka meşakkat ve zahmet verirse, Allah da kıyamet gününde o kimseyi azapla cezalandırır."

Ma'kıl İbni Yesâr'ın rivayetine dayalı diğer bir hadis şöyledir:

> "Hiç bir vali yoktur ki o, Müslüman ahali üzerinde icrayı velayet ederken zulüm ederek ölür, muhakkak Allah cennet kokusunu ona haram kılacaktır."[109]

İbni Ömer'in rivayetine göre Muhammed, "Allah'ın laneti (o) zalimler üzerine olsun" demiş ve ayrıca da "Müslüman, Müslümana zulüm etmez..." diye eklemiştir.[110]

Görülüyor ki İslam "zulüm" ya da "zalim" deyimlerini "kötülük" ifadesi olmak üzere kullanmış ve zalimlerin Tanrı tarafından "Kıyamet" gününde "azapla cezalandırılacaklarını" anlatmıştır.

---

109 Diyanet'in yayımladığı bu hadisler için bkz. *Sahîh-i...*, c.12, s.317, Hadis No: 2127.
110 *Sahîh-i...*, c.7, s.357-361, Hadis No: 1086-1087.

Bu hükümlerde göze batan ilk husus, iktidarın kötüye kullanılmasından doğan sorumluluğun halka karşı değil, Tanrı'ya karşı olduğudur. Söylemeye gerek yoktur ki Tanrı'ya bırakılmış bir ceza sistemiyle iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek ya da iktidar sahiplerini sorumluluk duygusuna itmek olanağı yoktur.

Öte yandan İslam, biraz önce de gördüğümüz gibi, iktidarın keyfi, müstebit ve "zulüm" şeklindeki uygulanışı karşısında dahi halka "tevekkül" ve "sabır"la hareket edip, asla ses çıkarmamayı, ayaklanmamayı dinsel bir görev olarak belletmiştir. Oysaki demokratik devlet anlayışında, insan hak ve özgürlüklerine aykırı davranan, istibdat yapan, kötülük yapan, "meşruiyetten" uzaklaşan iktidara karşı "hayır" demek, isyan etmek, onu meşru bir hale dönüştürmek, kişilerin ve toplumun en doğal bir hakkıdır. İslam, kişilere böyle bir hak tanımaz.

Fakat bütün bunlar bir yana, İslamın bir de kendine özgü bir "zulüm" ve "zalim" anlayışı vardır ki insan varlığına yapışık olması gereken hak ve özgürlüklerin ihlaliyle pek ilgili değildir ve bu nedenle despotik yönetim sistemine götürücü sonuçlar doğurmuştur. Bakınız nasıl:

"Zulüm" Kavramının İslamda ve Batı'da Temsil Ettiği Farklı Anlamlar ve Bu Farklılığın Doğurduğu Sonuçlar Konusunda

İslam dünyasının "zulüm" ya da "zalim" deyimlerinden anladığı şeyle Batı dünyasının ve daha doğrusu akılcı zihniyetin bu aynı deyimlere verdiği anlam arasında büyük ayrılıklar vardır. Batı dünyası, akılcı bir tutumla, kişinin hak ve özgürlüklerini yok eden ya da ölçüsüz şekilde kısıtlayan ve özellikle kişiye özgür, serbestçe düşünmek ve düşündüğünü ortaya dökmek gibi olasılıkları yasak kılan her davranışı "zulüm" kavramına sokmuştur. Batı zihniyetine göre "zulüm" yapan iktidar demek, halka bu olasılıkları sağlamayan iktidar (hükümdar, yönetim) demektir. Örneğin kişinin alın teriyle kazanmış olduğu malını, parasını elinden zorla almak (gasp etmek) ona "zulmetmek" demektir. Bunu yapana "zalim" denir. Mal gasp eden iktidar, "zulmeden iktidar"dır. Yine aynı şekilde insanları köle halinde tutmak, onlara zulmetmek demektir; kölelik kuruluşuna yer veren ve insanın köle olarak kullanılmasına olanak tanıyan iktidar "zulmeden" bir iktidardır. Kadını dinen ve aklen aşağı sayıp erkeğin emrine vermek, dövdürtmek, haksız ve zulüm niteliğinde iş görmek demektir. Yine bunun gibi "farklı inançtadırlar" diye kişilere şu ya

da bu şekilde baskı, eziyet ve işkence yapmak, onlara zulmetmektir. Farklı dine bağlı insanları "sapık" olarak tanımlamak ve aşağılamak ya da sırf bu nedenle onlara savaş açmak ya da "kafa parası vermeye zorlamak" yine zulmetmek demektir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün.

"Spinoza", biraz önce belirttiğimiz gibi, kişilere fikir ve düşünce serbestisi vermeyen, onların yaşamlarını, kafalarının içine girercesine düzenleyen her iktidarı "zulmeden", "istibdat eden", "zalim" iktidar olarak tanımlamıştı. Şöyle derdi:

> "Kişinin fikir ve düşüncelerini denetim altında tutan (ve onu gerçeklerin ne olması ya da olmaması gerektiğini kabule zorlayan) bir hükümet, baskı hükümetinden başka bir şey değildir. Yine bunun gibi... kişilere Tanrı'yla olan ilişkilerinde, inançlarının ne olacağını dikte eden iktidar, kişi özgürlüklerini ihlal eden, halkı yanıltan (ve bu nedenle zalim sayılması gereken) iktidar demektir."[111]

"Spinoza"ya göre devletin görevi, kişiyi kendi yaşantısı (özellikle fikir ve düşünce yaşantısı) itibariyle korkudan ve her türlü baskıdan uzak tutmak, güvenlik ve huzur duygusu içerisinde yaşatmaktır. Devletin amacı, kişiyi düşünme yetenek ve gücünden yoksun bir hayvan haline sokmak değil, aksine onun bedeni, akli ve fikri yeteneklerini geliştirmek, kendi özgür iradesine göre yaşamını düzenlemek hususunda gereken koşulları sağlamaktır. Daha başka bir deyimle devletin var olmasının tek nedeni, kişiye, tam bir özgürlük ortamı içerisinde yaşama olasılığını vermektir. Aksi takdirde devlet, kişilere zulüm ediyor demektir.

Söylemeye gerek yoktur ki Spinoza, bu görüşün ve bu idealin tek sözcüsü değil, kuşkusuz en parlak temsilcisidir. Batı uygarlığı ve demokrasisi bu zihniyet üzerine bina edilmiştir. Bu zihniyete göre kişiye "eziyet" etmek demek, onun "insan" olmak sıfatıyla doğuştan sahip bulunduğu hak ve özgürlükleri yok etmek ya da kısıtlamak demektir. Bu zihniyet akılcılığın doğurduğu bir sonuçtur.

Oysaki İslam dünyasının durumu, bunun tamamıyla tersine olmuştur çünkü İslamda "zulüm" anlayışı, tamamıyla dinsel bir tanıma dayalı olup, akılcılığa ters bir nitelik taşımıştır. Her ne kadar "zulüm", "mezalim" deyimleri "haddi tecavüz" ya da "başkasının mülkünden onun izni olmayarak almak" hatta "nefsine fazlasıyla hük-

111 Benedict de Spinoza, *The Political Works*, Oxford, 1958, s.227.

metmek" gibi anlamlara alınmakla beraber, esas itibariyle İslami bir temele oturtulmuştur. Bu anlayışa göre zulmetmek demek, aslında, "Tanrı ve peygamber emirleri" diye gökten indiği kabul edilen emirlere göre hüküm vermemek ya da hareket etmemek demektir yani Tanrı'yı ya da Muhammed'i inkâr etmek ya da onların emirlerine karşı gelmek demektir yani kişileri İslami verilere göre yaşamaktan alıkoymak demektir. Böyle hareket edenleri de "zalim" adıyla tanımlamak gerekir. Nitekim *Kur'an*'ı inkâr edenlere "zalim" adı verilmiştir çünkü *Kur'an*'da "Ayetlerimizi zalimlerden başka kimse... inkâr etmez" (Ankebût Suresi, ayet 49) şeklinde hüküm vardır. Yine bunun gibi "Tanrı" adının anılmasına engel olanları "zalim" olarak kabul etmek gerekir çünkü *Kur'an*'da, Bakara Suresi'nde "Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasını yasak eden... kimseden daha zalim kim vardır..." (Bakara Suresi, ayet 114) diye yazılıdır. Yine bunun gibi İslamdan gayrı bir din ve inanca yönelmek ya da yönelenleri dost edinmek (velev ki bunlar ana, baba, kardeş gibi yakınlar olsun) zulmetmek demektir çünkü Tevbe Suresi'nde, "Ey inananlar, kâfirliği severlerse ve küfrü imana tercih ederlerse babalarınızı ve kardeşlerinizi de dost edinmeyin ve içinizden kim onları severse onlardır zulmedenler" (Tevbe Suresi, ayet 23) diye yazılıdır. Yine aynı şekilde, Müslüman olmaya çağırılıp da gelmeyen ve direnenler zalimdirler çünkü Saff Suresi'nde, "Müslüman olmaya çağırılmışken gelmeyip, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah zalim olan milleti doğru yola eriştirmez" (Saff Suresi, ayet 7) diye hüküm vardır. Nitekim Muhammed, Kureyşlileri eski inançlarından uzaklaştırıp İslama sokmak istediği zaman, onların direnmelerini kendisine karşı "zulüm" saymış ve onları da "zalim" diye damgalamıştır. Bu vesileyle *Kur'an*'a "İnsanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır" (Şûra Suresi, ayet 41-42) şeklinde ayet koyarken bunu kastetmiştir.

Öte yandan iktidarı, İslami emirler doğrultusunda kullanmayanlar (hükümdarlar ve yöneticiler) zulüm ediyor durumdadırlar ve bu nedenle "zalim" ve dolayısıyla "kâfir" sayılırlar. Nitekim *Kur'an*'ın Mâide Suresi'nde, Tanrı'nın indirdiği hükme (Kur'an'a) göre hüküm vermeyenlerin "Tanrı buyruğundan çıkmış sayılacakları" ilan edilmiş, ayrıca da "...kimler Allah'ın indirdiği hükme göre hüküm vermezlerse onlardır zalimlerin ta kendileri" (Mâide Suresi, ayet 45, 47) diye belirtilmiştir. Yine aynı surede, "...kimler Allah'ın indirdiği hükme uygun olarak hüküm vermezlerse onlardır kâfirlerin ta kendileri" (Mâide Suresi, ayet 44) diye eklenmiştir.

Daha başka bir deyimle "zulüm" deyiminin, iktidar sahipleri bakımından ifade ettiği şey, *Kur'an* ve hadis hükümlerine aykırı olarak iş görmektir. Örneğin *Kur'an*'da köleliğin Tanrı yapısı bir kuruluş olduğu yazılı bulunduğuna göre köleliliği kaldırmaya matuf bir davranışın "zulüm" niteliğinde bir davranış sayılması gerekir. Yine *Kur'an*'a göre kadının miras hakkının, erkeğinkine oranla yarı pay olduğu yazılı bulunduğuna göre bu hükmü yok bilip mirasta eşitlik sağlamaya kalkışmak "zulmetmek" demektir. Bu listeyi uzatmak mümkün.

İslam Devlet Anlayışına Göre, Dini Ayakta Tutmak İçin Kişi Hak ve Özgürlüklerini Yok Etmek, "Zulmetmek" Değil, "Hayırlı İş görmek" Demektir

"Zulüm" ve "zalim" deyimlerinin tanımında hareket noktası bu olunca, iktidarın sınırsız, keyfi ve despotik şekilde uygulanması, halkın baskı altında ve gökten inme buyruklar doğrultusunda tutulması, kişilerin ve toplumun irade serbestisine (yani egemenlik hakkına) sahip kılınmaması elbette ki doğaldır. Çünkü devletin en kutsal görevi toplumu İslamın düzenlediği çerçeve içinde yaşatmaktır. İyi bir hükümdar kişileri ve toplumu Tanrı ve peygamber emirlerine bağlı kılan hükümdardır; "iyi" bir yönetim, *Kur'an* emirlerini harfiyen uygulayan yönetimdir. Daha başka bir deyimle, İslami esasları sadıkane şekilde ve özüne göre uygulayan devlet, kişilerin bu esaslardan uzaklaşmalarına olanak tanımayan devlettir. Bu esaslardan uzaklaşmayı önlemekse, kişilere fikir ve düşünce özgürlüğünü tanımamakla mümkündür çünkü özgür düşünceye sahip bir kimsenin akla ters düşen İslami verilere uygun hareket etmesi mümkün değildir.

İslami esasları gerçekleştirmeye matuf olarak hükümdar (devlet) ne kerte *Kur'an*'a ve hadis emirlerine bağlı kalırsa ne kerte bunları zecri ve sert usullerle uygularsa o kerte İslami görevlerini yerine getirmiş demektir ve o kadar hayırlı iş yapmış sayılır.

Daha başka bir deyimle, kişinin insan olmak sıfatıyla sahip bulunduğu ve akıl ürünü olması gereken hak ve özgürlüklerine saygılı iktidar, Batı devlet anlayışına göre "iyi", "makbul" ve "meşru" bir iktidar olduğu halde, İslam devlet anlayışına göre' "gayri meşru" ve "zalim" bir iktidardır çünkü böyle bir iktidar şeriat dışında kalan yani aklın rehberlik ettiği alanlarda iş yapan bir iktidardır.

O halde İslami esasları, devletin temeli yapan bir toplumda Batılı bir zihniyetle zulmü önlemeye çalışan bir yönetim, özgürlük ih-

lallerine karşı iş görmüş olmayacak, aksine istibdadı, zulmü devam ettirmiş olacaktır. Kişi ve toplum yaşamıyla ilgili her husus için durum budur. Sadece bir fikir edinmek üzere "eşitlik" sorunu örneğini vermekle yetinelim. Bilindiği gibi "eşitlik" ilkesi demokrasinin temel direklerinden biri sayılır. Batılı demokrasi anlayışına göre devletin görevi eşitliği sağlamak ve korumaktır; örneğin köleliği kaldırmaktır ya da cinsiyet gözetmeden, kadın erkek her insanın eşit hak ve özgürlüklerden yararlanmalarına çalışmaktır vs.

Oysaki İslami esasları uygulayan devlette bu tür davranışlara kalkışan iktidar, "zulmeden" iktidar durumuna düşer çünkü İslam, başta ırk ve cinsiyet olmak üzere eşitsizliği "asıl" bilmiştir. Örneğin *Kur'an*'da, daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, Tanrı güya şu şekilde konuşmuştur:

> "Allah bir örnek vermiştir; bir tarafta hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle, bir tarafta (da) bol rızk verdiğimiz ve rızktan bir kısmını... yoksullara harcayan, onları geçindiren birisi olsa bu ikisi denk (eşit) olur mu? Şükür Allah'a ki eşit değillerdir." (Nahl Suresi, ayet 75)

Görülüyor ki Muhammed'in söylemesine göre Tanrı "Şükür Allah'a ki eşit değillerdir" diyerek, insanlar arasında "rızk" ve hatta "haysiyet" eşitliği yaratmadığını bildirmekle övünmektedir. Bu durumda herhangi bir iktidarın, köleliği ilga etmek ya da insanlar arasında rızk eşitliğini sağlamak üzere girişeceği eylemler, *Kur'an*'a (Tanrı iradesine) aykırı olacaktır. *Kur'an*'a aykırı davranmak ise, yukarda gördüğümüz gibi, İslami anlayışa göre "zulüm etmek" sayılacaktır.

Yine bunun gibi *Kur'an*'da erkeklerin kadınlara üstün derecede oldukları (Bakara Suresi, ayet 228), kadınlar üzerinde "hâkim" bulundukları (Nisâ Suresi, ayet 34), kadınların miras paylaşmasında erkeğe düşen payın yarısını alacakları (Nisâ Suresi, ayet 11, 176), tanıklıkta (şahitlikte) iki kadının tanıklığının bir erkeğin tanıklığına bedel olduğu (Bakara Suresi, ayet 282), evlilikte boşama hakkının sadece erkeğe ait bulunduğu vs. gibi hususlar açıklanmıştır. Bu hükümlere dayalı olarak Muhammed, kadınların "Dinen ve aklen dûn (eksik) yaratıldıklarını", hayızlı (adetli) iken bazı dinsel işleri görmekten (haccetmek vs.) yasak kılındıklarını ortaya vurmuştur. Bununla da kalmamış, kadını aşağılatmak üzere pek çok hadis bırakmıştır ki bunlar arasında, "Uğursuzluk üç şeyde vardır: Karı'da, ev'de, at'ta" ya da "Namazı bozan şeyler, kara köpek, eşek, domuz

ve kadın'dır" ya da "Benden sonra erkekler için kadınlardan daha zararlı fitne bırakmadım" ya da "Bana cehennem halkı gösterildi, çoğunluğu kadınlardı... Siz kadınların çoğu cehennem kütüğüsünüz..." şeklinde olanları vardır.[112]

Bu yukarıdaki hükümleri değiştirmek ve örneğin kadının şahitliğini erkeğin şahitliğine eşdeğerde tutmak ya da miras taksiminde kadın ve erkeğe eşit pay hakkı tanımak ya da boşanma hakkını erkeğin imtiyazından çıkarıp kadına da tanımak vs. gibi yenilikler yapmak "Tanrı ve peygamber" emirlerini yok etmek olacağından, bu tür girişimlerde bulunan bir iktidar, İslami anlayışa göre, "zalim" bir iktidar sayılacaktır.

Bundan dolayıdır ki İslam ülkeleri tarihinde iktidarların (daha doğrusu devletin) köleliği kaldırmaları ya da kadınlar için hak ve eşitlik çabasında bulunmaları diye bir şey görülmemiştir. Kölelik kuruluşu ancak Batılı devletlerden gelme baskılar sonucu ya da milletlerarası antlaşmalar zorunluluğu olarak İslam ülkelerinde ilga edilebilmiştir; o da sadece şeklen çünkü her şeye rağmen kölelik, çeşitli adlar ve kılıklar altında devam edegelmiştir. Laikliği kabul eden Türkiye'de bile bugün hâlâ "besleme" adı altında bir tür kölelik uygulaması mevcuttur.

Köleliğin kaldırılması yönünde herhangi bir çaba sarf etmek şöyle dursun fakat insanlar arasındaki her türlü eşitsizliği gidermeye matuf olmak üzere Batı ülkelerinde girişilen çabalar dahi, İslam ülkeleri iktidarları tarafından nefret ve husumetle karşılanmıştır. Örneğin 18. yüzyılın sonlarında, 1798'de Osmanlı İmparatorluğu Dışişleri Bakanı "Ahmed Atıf Efendi", o tarihten on yıl önce, 1789'da vuku bulan Fransız İhtilali'yle ilgili raporunda, Batı dünyasına yepyeni bir gelişme ve demokrasi çağı açan ihtilal felsefesini ve bu felsefenin yaratıcısı sayılan düşünürleri (özellikle Voltaire ya da Jean Jacques Rousseau gibi özgürlük sever ve insanlık âşığı bilginleri) yererken, ihtilalin amaçlarından biri olan eşitlik ilkesine karşı düşmanlığını gizlememiştir. Beşeriyetin saygınlıkla andığı bu düşünürleri "Tanrısızlıkla", "dinsizlikle," "materyalist olmakla" suçlarken, asıl eşitlik ilkesini ve demokrasiyi savunmuş olmalarından ve üstelik bütün bu konuları halkın bilgisine sunmalarından dolayı onlara küfürler, hakaretler yağdırmıştır. "Ahmed Atıf Efendi"nin bu raporuna dayalı olarak hükümetçe hazırlanan ve Mısır, Suriye ve diğer Müslüman ülkeler halklarına hitaben kaleme alınan bir bildiride şöyle denmiştir:

112 Bütün bunları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınlarında bulmak mümkündür. Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, 24. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

"Ey İslam topluluğu, siz ki Tanrı birliğine iman edersiniz, biliniz ki Fransız milleti -Tanrı tümünün belasını versin inşallah- isyankâr kâfirler topluluğudur... İddia ederler ki peygamberin indirmiş olduğu kitaplar dalaletten ibarettir; Kur'an, Tevrat ve İncil boş laflardan ve yalanlardan meydana getirilmiş şeylerdir; Musa, İsa ve Muhammed peygamberlerin peygamberlikleri sahtedir ve bu yeryüzüne asla peygamber diye bir şey gelmemiştir ve bunlar cahil halkları aldatmışlardır ve güya insanlık ailesine mensup bütün insanlar, kendi aralarında eşittirler ve insan olmak hesabıyla kişiler arasında üstünlük-aşağılık diye bir şey bahis konusu değildir ve hiç kimse hiç kimseden daha değerli değildir ve herkes, bu yeryüzü yaşantısında kendi hür iradesine göre kendi manevi hayatını ayarlar..."[113]

Görülüyor ki insanlar arası eşitlik ilkesini savunmak ve eşitsizlikleri giderici davranışlarda bulunmak, Osmanlı devlet adamının havsalasının kavrayabileceği bir şey değildir ve böyle bir davranışa yönelmek kâfirlik ve zalimliktir.

Bütün bu yukarda söylediklerimizden çıkan sonuç şu olmaktadır ki şeriat zihniyeti, kendi ilkel ve dar görüş açısı içerisinde, zulmü önleme siyasetini, zulmü tesiste bulmuştur çünkü saplı bulunduğu inanç, insan olmak sıfatıyla kişinin doğal hak ve özgürlüklere sahip olması değil, şeriatın her şeye üstün bir değer taşımasıdır. Şeriatın dışına çıkmayı ve daha doğrusu *Kur'an* hükümlerine aykırı davranmayı "zulüm" (zalimlik) ve "kâfirlik" saymasıdır. Gerçek olan şudur ki *Kur'an* (ve şeriatın diğer kaynakları), daha önce pek çok vesileyle değindiğimiz gibi, kişi hak ve özgürlüklerini çiğneyen hükümlerle doludur. Bundan dolayıdır ki 1.400 yıl boyunca İslam ülkelerinin tümünde, "totaliter" ve "despotik" devlet ve hükümet sistemlerinden başka hiçbir şey görülmemiştir; ta ki Atatürk'ün din ve devlet ayrımı sayesinde Türkiye'yi demokratik bir düzene sokmasına kadar.

İslamı Ayakta Tutmak ve Asayişi Sağlamak Uğruna İnsanlık Dışı Cinayetlere Başvurma Geleneği

İslam tarihi, dini ayakta tutmak ve asayişi sağlamak bahanesiyle işlenen cinayetler ve özgürlük ihlalleriyle doludur. Bu uğurda iktidarlar, bir yandan her türlü şiddet ve zulüm yollarına başvururlar-

113 Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802*, İÜ Yayınları, İstanbul, 1938, s.108.

ken, diğer yandan da halkın fikir seviyesini düşük tutup düşünme yollarını tıkamışlardır. Gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar bu geleneğin sürdürücüleri olmuşlardır. "Asayiş" ve "devlet güvenliği" kavramları öylesine sihirli bir anlam taşır olmuştur ki aklın alamayacağı ve insafın kavrayamayacağı gaddarlıklara, haksızlıklara ve özgürlük kısıtlamalarına yönelmek doğal sayılmıştır. Verilecek sayısız örneklerden bir ikisine şuracıkta değinmek gerekirse, Fatih Sultan Mehmed'in kardeş katli geleneğini hukukileştirmesi olayını hatırlamak gerekir. Bilindiği gibi bu gelenek, çok daha önceki dönemlerden, daha doğrusu Acemlerden gelme bir gelenektir. IV. Ferhad, tahta kolaylıkla çıkabilmek için kendi babasını ve oğullarını ve 30 kadar kardeşini işkenceye sokarak öldürtmekten çekinmemiştir. Bu tür cinayetlerle tahta cülus usulü Acemler için "fazilet" niteliğini taşımıştır.[114]

"Fatih Mehmed" bu işi din adamlarından aldığı ve "toplumun asayişini", "devlet güvenliğini" sağlama bahanesine dayalı fetva yoluyla yapmıştır. Sanki asayişi ve güvenliği sağlamanın biraz daha insaflı şekli olamazmış gibi.

Tarihçi "Hammer"in hesaplamasına göre padişahlar için asayiş uğruna adam öldürme kotaları her gün ortalama yedi kelle, vezirler için her gün altı kelle ve daha aşağı kademedeki rical için günde bir kelleydi. Bu gelenek Osmanlı yöneticilerinin devlet (yani din) güvenliği adına sahip oldukları "öldürme hakkı"ndan doğma bir şey sayılmıştır.

"Köprülü Mehmed Paşa"mız beş yıllık vezareti döneminde, aynı bahanelerle en azından 30.000 insanı öldürtmüş, IV. Murad, saltanatının son yedi yıllık süresi içerisinde 50.000'den fazla insanın canına kıymıştır. Şu hale göre Köprülü beş yıl boyunca günde ortalama 16 ve IV. Murad ise yedi yıl boyunca günde ortalama 19 insan öldürtmek suretiyle yukarıdaki kotayı biraz aşmışlardır.

Fakat şunu hatırlatmak gerekir ki asıl tüyler ürpertici olan şey, padişahların kendi öz kanlarından kişileri yok etme siyasetleridir. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan I. Osman'dan itibaren II. Mahmud'a (1808) gelinceye kadar, hemen hemen her padişah, tahta kurulmak ve asayişi sağlamak uğruna baba, oğul, kardeş, yeğen ve amca katline girişmekten ve vicdan sızlatıcı cinayetleri işlemekten geri kalmamıştır. Örneğin I. Murad, 1360'ta kardeşi İbrahim'i, 1385'te oğlu Savcı'yı öldürtmüştür. "Sultan I. Beyazıd", 1389'da kardeşi Yakub'u; I. Mehmed, 1413'te kardeşi Musa'yı; Sultan II. Murad, 1423'te

114 Bkz. J. de Hammer, *L'Empire Ottoman*, c.3, Paris, 1838, s.503.

kardeşi Mustafa'yı ve 1443'te oğlu Alâeddin Ali'yi öldürtmüş ve ayrıca da tahta cülus ederken kardeşleri Ahmed, Mahmud ve Yusuf'un gözlerini kör ettirmiştir; II. Mehmed, 1451'de kardeşi Ahmed'i ve Orhan'ı; II. Beyazıd, 1482'de kardeşi Cem'in oğullarını ve 1507'de kendi öz oğulları olan Mahmud ile Mehmed'i ve nihayet 1511'de de diğer oğlu Şehinşah'ı; Yavuz Sultan Selim, 1512'de kendi öz babası II. Beyazıd'ı ve ayrıca 1513'te kardeşleri Korkud ile Ahmed'i ve yine bir düzine kardeş çocuklarını; Kanuni Sultan Süleyman, 1522'de yeğenlerini, 1553'te oğlu Mustafa'yı ve torunu Mehmed'i ve yine 1560'ta oğlu Beyazıd'ı ve diğer torunlarını; Sultan III. Murad ise 1574'te beş kardeşini; Sultan III. Mehmed, 1595 ile 1603 yılları arasında 19 kardeşini ve iki oğlunu ve babasından gebe kalan 15 cariyesini öldürtmüşlerdir. Bunları takiben II. Mustafa, IV. Murad, IV. Mehmed, III. Osman, II. Mustafa ve II. Mahmud, hepsi de kardeşlerini ve yeğenlerini öldürterek seriyi tamamlamışlardır.

Böylece Osmanlı tahtına çıkan 37 padişahtan 18 padişah öz babaları, oğulları, torunları, kardeşleri, amcaları vs. olmak üzere yakın akrabalarından 80 kişinin kanına girmişlerdir. Tarihte böylesine kanlı bir başka hanedana ve "devlet güvenliği" adına böylesine kana susamışlığa bir benzer örnek bulmak kolay değildir.

Devlet / Din Güvenliği Uğruna İktidarlar Tarafından İşlenen Cinayetlerin "Meşruiyetini" Sağlayanlar; Din Adamları

Biraz evvel dediğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi tarihi, "din güvenliği" anlamına gelen "devlet güvenliği" bahanesiyle kelle kesmeler, kazığa geçirtmeler, ipe çekmeler ya da bunlara benzer usullerle işlenmiş cinayetler ve kan dökmeler tarihidir.

Ne var ki hükümdarları ve yöneticileri bu cinayetlere sürükleyen ve bu insanlık dışı ve korkunç usullere zorlayanlar, din adamları olmuştur. Bütün vahşet her zaman için din adamının teşviki ve yol göstermesi ve her halükârda onun fetvasıyla olmuştur. Şunu söylemek yanlış olmayacaktır ki Türk'ün İslamı kabulden sonraki tarihi boyunca bu çeşit cinayetleri işleyen yöneticiler, çoğu zaman kendi istekleri hilafına olmak üzere bu işlere, din adamının fetvalarıyla girişmişlerdir. Din adamları ise bu fetvaları, İslam adına fazilet davranışında bulunuyor olmak üzere, seve seve vermişlerdir.

Batı dünyasının daha 3. yüzyılda çıkardığı "Ambroise" tipi (yani katil ruhlu hükümdarlara karşı kafa tutan) din adamlarına, biz geçmiş tarihimiz içerisinde pek rastlamıyoruz.

Evet, bazı müftülerin, bazı şeyhülislamların (örneğin Yavuz Sultan Selim döneminin Cemâli Efendi'leri gibi) insancıl gibi görünen ve padişahın gazabına engel olucu direnmeleri (örneğin ehli kitabı korumak gibi) olmamış değildir. Fakat bu davranışlar, din adamının insan varlığına değer verir olmasından dolayı ortaya çıkmamıştır; sadece din gereğine uyma nedenine dayalı olmak üzere ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi *Kur'an*, müşriklerin "nerede bulunurlarsa öldürülmelerini" emrederken (Tevbe Suresi, ayet 5), İslamı kabul etmeyip de kendi inancında kalmak isteyen kitap ehlini (Hıristiyanları ve Yahudileri) "küçülerek kendi elleriyle cizye (kafa parası) vermeye" mahkûm kılmıştır. (Tevbe Suresi, ayet 29) Kitap ehlini öldürtmemesi, insan varlığına değer vermiş olmasından değil (çünkü vermiş olsa müşriklerin öldürtülmesini emretmezdi) fakat çıkarcı bir siyasi mülahazaya yer vermesindendir.

Hiçbir din adamı insan hayatının ya da kişi hak ve özgürlüklerinin kutsallığına inanmış olarak iktidara karşı kafa tutmuş değildir. Bazı tarihçiler, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa devrinde Valide Sultan'ın danışmanı olan Samizâde Reis Efendi'nin ya da Kadızade İbrahim Paşa'nın barışçı bir siyaset taraftarı olduklarını ve her ikisinin de bu yüzden idama mahkûm edildiklerini belirtirler. Oysaki asıl sebep adlarının saray entrikalarına karıştırılmış olmasıdır.

Ne hazindir ki yüzyıllar içerisinde din adamları, bağnazlığın, korkaklığın, küçük ruhluluğun ve insana acımazlığın temsilcisi olmuşlardır. İddia olunur ki bu şekilde davranmalarının nedeni padişahlardan korkup yılmış olmalarıdır. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ve onun oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ların devrinde müftülük yapan Bursalı Esiri Mehmed Efendi, bu örneklerden biri olarak görünmek isteyenlerdendir. Söylendiğine göre Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir gün padişaha Köprülü Mehmed Paşa'nın haksız yere kan dökmesinden yakınırken orada hazır bulunan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa kendisine, "Şayet babam idam kararları imzaladıysa, bunu senin verdiğin fetvalar üzerine yapmıştır" demiştir. Bu sözler üzerine müftü, "Eğer ben bu fetvaları vermişsem, bunu onun ceberut ve gaddar oluşundan korktuğum ve yıldığım için vermişimdir" diye yanıtlamıştır. Bu yanıta karşılık olarak Köprülü Fazıl Ahmed Paşa kendisine, "Ey müftü efendi! Peygamber emirleriyle yetişmiş olan sen, Tanrı'dan, onun kullarına nazaran, daha az mı korkmak ve çekinmek durumunda olmalıydın?" deyince susup oturmuştur. Bu olaydan sonra Rodos'a sürüldüğü ve yerine Sanizâde'nin getirildiği görülür."[115]

115 *Age*, c.11, s.117.

Bursalı Esiri Mehmed Efendi'nin yukarıdaki mazereti, samimi bir görüşün ifadesi değil, muhakkak ki melanetinin karinesiydi. Tıpkı kendisinden önceki din adamlarının yaptıkları ve kendisinden sonrakilerin de yapacakları gibi, o da iktidar sahibinden korktuğu için değil, "özgürlük" kavramının insan varlığı bakımından önemini idrak edemediği için, iktidar sahiplerine, onların girişmek istedikleri gaddar, hunhar ve özgürlük yıkıcı davranışları meşrumuş gibi gösterici fetvalar vermiştir.

Şunu bu vesileyle yeniden tekrarlayalım ki eğer Batı'da olduğu gibi bizde de din adamları, insan varlığının değeri fikrine biraz olsun bağlı olup özgürlük öğesini din mülahazasının üstüne çıkarabilselerdi, iktidar sahiplerini biraz daha insaflı, biraz daha insani yollara sokabilirlerdi. Hâlbuki böyle yapmak istememişlerdir.

Din adamları insanlık dışı cinayetlere engel olmak değil, aksine teşvik etmek ve hatta bazen bu cinayetlerin işlenmesine fiilen yardımcı olmak bakımından dahi yüz kızartıcı örnekler yaratmışlardır. Bu örneklerden biri "Sultan İbrahim"in katli olayıyla ilgili olarak şöyledir:

1648 yılının Ağustos'unda ocak ağaları, Sultan İbrahim aleyhinde harekete geçmek üzere Fatih Camii'nde toplanıp daha sonra ulemayı da davet ederek Orta Camii'nde görüşürler ve İbrahim'in tahttan indirilerek yerine yedi yaşındaki "Şehzade IV. Mehmed"in padişah ilan edilmesine ve sadrazamlığa da "Sofu Mehmed Paşa"nın getirilmesine karar verirler. Bunun üzerine yeni sadrazam ve müftü Abdürrahim Efendi el ele verip "ayaklanma" (kıyam) olayını tertiplerler. Önce Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa yakalanıp boğdurulur ve cesedi At Meydanı'na[116] getirilerek halkın gözleri önünde paramparça edilir. Sultan İbrahim de hapse atılır ve Şehzade IV. Mehmed tahta getirilir.

Söylendiğine göre Sultan İbrahim'in tahttan indirilip hapse atılmasından sonra enderun halkı, bostancılar ve sipahiler, onun feryat ve figanına dayanamayıp, hapisten kurtarmak istedikleri için, şeyhülislam, "karışıklık ve asayişsizlik cinayetten çok daha tehlikeli bir musibettir" gerekçesiyle sakıt padişahın öldürülmesine fetva verir. Ne var ki cellat Kara Ali, cellatlığına rağmen, ona acır ve bu cinayeti işlemekten kaçınır. Bunun üzerine müftü Abdürrahim Efendi, onu da ikna ederek cinayetin işlenmesine bizzat yardımcı olur.[117] Nice padişahı kana susamışlığa sürükleyenler, o ve onun gibilerin vicdana sığmaz davranışları değil midir?

116 At Meydanı, günümüzde İstanbul'da bulunan Sultanahmet Meydanı'dır. (YN)

117 Bu olaylar için bkz. Hammer, *age*, c.9, s.378; c.10, s.182-183.

Ne hazindir ki padişahların bu tür davranışlarının Osmanlı Devleti yaşamlarına, "huzur" ve "istikrar" getirdiği iddia edilir ve 17. yüzyılın en müstebit, en hunhar ve en ziyade kan döken hükümdarı olarak bilinen IV. Murad örnek verilir. En ufak bir asayişsizliği suçların en kötüsü gibi gören bu padişahın, saray duvarlarına yaklaşan bir paşa oğlunu, sanki devlet güvenliğini kökünden yok etmeye matuf bir suç işlemişçesine tehlikeli sayarak, kendi elleriyle boğup öldürmesi marifet bilinir.[118]

Hatırlatmak yerinde olacaktır ki kendisini eğlendirmek için dans eden bir rakkasenin şevke gelip fazlaca neşeli ve hoppa görünmesine dahi tahammül edemeyecek kadar soft a ve bağnaz bu hükümdar, hayatının sadece son yedi yılı içerisinde 50.000'e yakın insanı cellat eline teslim etmiştir. "Devlet güvenliğini sağlayacağım" diye saltanatı boyunca öldürttüğü insanların sayısının mübalağasız 100.000'in üstünde olduğu kabul edilir. Yine devlet güvenliği (!) amacıyla kendi öz kardeşlerini idam sehpasına yollamış olduğu ve işte bütün bu hunhar davranışlar sayesinde, kendisinden önceki padişahların çeşitli nedenlerle "cansız" kıldığı imparatorluğa biraz olsun "can verdiği" söylenir.

Tarihçilerin bildirdiklerine göre devletin güçten düşmesinin nedeni II. Murad gibi padişahların gevşekliği, aczi ve yetersizliği ya da III. Mehmed gibi padişahların beceriksizliği ya da I. Ahmed gibi padişahların tecrübesizliği ya da II. Osman gibi padişahların tedbirsiz "ıslahat" denemeleri ya da I. Mustafa gibi padişahların hamakat ve budalalığıydı.

IV. Murad zamanında imparatorluğun yeniden güçlenip dirildiği ve eski "haşmetine" eriştiği ve Karlofça Antlaşması'na (yani tam manasıyla uçuruma düşüşün başladığı tarihe) kadar yok olma tehlikesinden uzaklaştığı doğrudur. Fakat başarılı gibi görünen bu dönem, basiretli, ileriyi gören ve halkın ve ülkenin yararına olabilecek akıllı bir siyasetin yarattığı sonuç değildir. Bu, sadece IV. Murad'ın hunharlığa, acımasızlığa ve kana susamışlığa dayalı cinayetler siyasetinin geçici bir süre için başarılı gibi görünen manzarasıdır. Nitekim böylesine cani bir devlet anlayışı ve böylesine akılsız bir "asayiş" ve "devlet güvenliği" zihniyeti, uzun vade itibariyle olumlu değil, son derece yıkıcı, kişileri yıldırıcı ve dolayısıyla onları devlet kuruluşuna ve topluma karşı düşman kılıcı ve gerçek anlamda devlet güvenliğini yaratıcı değil, temelinden mayınlayıcı etkiler getirmiştir ki bu etki-

118 Hammer, *age*, c.9, s.389.

ler, şu ya da bu şekilde ve özellikle yurttaşların devlet ve hükümete karşı hiçbir saygı, sevgi ve güvence duymaması şeklinde kendisini belli etmiştir. Bugün dahi hâlâ durum budur.

"Meşrutiyet" Döneminde "Devlet Güvenliği" Uğruna Özgürlükleri Kurban Etme Geleneğine Getirilen Yenilikler

Osmanlı yöneticilerinin, geçmiş yüzyıllar içerisinde asayişi ve devlet güvenliğini sağlamak bahanesiyle giriştikleri vahşet usulleri, Batı dünyasının etkisiyle 18. yüzyılın ikinci yarısında, daha az göze batar şekle sokuldu. "1293 Kanunu Esasi'si adını taşıyan 1876 tarihli ilk Osmanlı Anayasası -ki bilindiği gibi 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan kopya edilmiştir- görünüş itibariyle meşruti monarşi getirmişti. Ne var ki şeriatçı zihniyet, o şeytana bile taş çıkaran kurnazlığıyla bu anayasayı demokratik temelden yoksun kılmayı becerebilmişti; şu bakımdan ki anayasa metnine, padişahın ve tüm yöneticilerin çıkarlarına yarayıcı nitelikte olmak üzere "113. madde" diye ün salan şöyle bir hüküm koymuştur:

> "Hükümetin emniyetini (güvenliğini) ihlal ettikleri idare-i zabıtanın tahkikat-ı mevsukesi üzerine sabit olan memalik-i mahsusa-i şahaneden ihraç ve tebid etmek münhasıran zat-ı hazret-i padişahının yed-i iktidarındadır."

Pek masumane ve edebi gibi görünen bu satırların anlamı şuydu ki padişah efendimiz, kendi huzuru bakımından tehlikeli gördüğü her kişiyi, basit bir zabıta tahkikatı sonucu olarak sürecek, yok edebilecekti. Ne hazindir ki bu madde hükmü herkesten önce "Mithat Paşa"nın, hani o özgürlük kahramanı diye bilinen yurtsever insanın başını yiyecektir. II. Abdülhamid gibi hain bir padişah, "devlet güvenliğini sarstı" diyerek bu değerli devlet adamını Taif'e sürecek ve orada boğdurtacaktır. Daha nice özgürlük âşığı kimseler, ağızlarını açtıkları her defada, bu ünlü 113. maddenin azizliğine uğrayacak ve kendilerini celladın karşısında bulacaklardır.

Her ne kadar bu 113. madde, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte (yani 1908'de) kalkacak ve yerini "Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur; hiç kimse şer ve kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahaneyle tevkif ve mücazat olunamaz" şeklindeki anayasa hükmüne bırakacaksa da "doğal hukuk" (tabii hukuk) kavramına ve insan değeri fikrine yabancı bir ortamda yine de terazinin özgürlük kefesinin ağır basması mümkün değildi.

"Özgürlük" ve "Haysiyet" Duygusuna Yabancı Bırakılmış Halkları Demokratik Ortama Alıştırma Güçlüğü

Yüzyıllar boyunca despotik, keyfi ve yıldırıcı iktidar uygulamasına muhatap kılınmış bir toplumdan daha farklı bir tepki beklemek elbette ki haksızlık olur. Özgürlükleri ve basiretli bir yönetim sistemini sırf "asayiş" sağlama uğruna her an kolaylıkla ve akılsızca feda eden ve halkı "insanlık seviyesine layık görmeyip köle haline indiren bir ülkede, kişiler, gerçek anlamda asayiş duygusuna kavuşmuş olamazlar. Bu gibi ülkelerde halk, kendisine iyi, insani ve eşit muamele yapılmasına alışık olmadığı için, böyle davranmaya kalkışan bir yönetime karşı şımarır ve çabucak taşkınlıklara kapılır ve asayişsizlik yaratıcı davranışlara kalkışır. Her yerde ve her dönemde görülen şey budur. Şu son 60 70 yıl boyunca "millet egemenliği" ve "demokrasi" fikirlerine alıştırılmaya çalışılan Cumhuriyet Türkiye'sinde bile bu durum zaman zaman kendisini hissettirmiştir.

"Asayiş" ve "özgürlük" dengesini öngören sistemlerde özgürlüğe ağırlık verilmesi geleneğinden uzak tutulmuş ve kendi kendisine karar alma ve kendi kendini idare etmek alışkanlığına yabancı kılınmış, sadece korku ve dehşet havası içerisinde yaşatılmış bir toplum, eskiçağ tarihçilerinden "Thukididis"in dediği gibi,[119] elbette ki iktidar gevşemelerini ya da iktidarın gevşeme kanısını yaratan davranışlarını, hatta insani nitelikteki tutumunu hazmedemez, ne yapacağını şaşırır, çocuklaşır, şımarır ve ölçüyü kaçırıp anarşik olaylara vesile yaratır; iktidarın zayıf düşmesi halinde de geçmişten birikmiş sonsuz bir kinle, iktidardan hınç çıkarmaya çalışır.

Şeriat Hastalığına Yakalanan Türk'ün, Despotizme Boyun Eğen ve Sadece Din Adına İktidara Başkaldıran Yönü

Her alanda olduğu gibi devlet ve siyaset alanında da Türk, İslamı kabul edip de şeriat bataklığına saplandığı andan itibaren iktidarın her kötülüğüne ve zulmüne boyun eğen ve sadece bağnazlıktan ve istibdat altında yaşamışlıktan doğma aşağılık duyguları ya da bazı ufak hesaplar yüzünden zaman zaman ayaklanan bir toplum olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin isyanlarla, kıyamlarla ve anarşik olaylarla dolu tarihini eleştiren yabancı bir yazar, "Paul Rycaut", daha önce adını belirttiğimiz kitabında "İktidara körü körüne itaat etmeyi ikin-

119 Thukididis'in bu konudaki görüşleri için bkz. *Histoire de la Guerre dit Péloponnèse*, Garnier & Flammarion, Paris, 1966.

ci bir tabiat haline getirmiş olan Türk, nasıl olur da bunca ayaklanmalara ve isyanlara kalkışmıştır?" diye kendi kendisine sorar. Bu sorunun cevabını da iktidar ve disiplin gevşemesine ve kişilerdeki korku duygusunun azalmasına bağlar. Şöyle der:

"Hükümdara itaat gereği, Türklere, devlet sisteminin bir gereği olarak değil, dinin bir gereği olmak üzere öğretilir. Kulluk durumu Türklerde, hükümdarın iradesine ve emrine mutlak şekilde uyma koşuludur. Hazineden maaş alan ya da hükümdara bağlı bir görevde bulunan her kişi... hükümdarın kölesi durumundadır... Fakat bu şekilde kul olma, (yurttaş olmaktan) daha imtiyazlı ve şerefli bir şeydir çünkü (kul olarak iş görenlerin)... kendi sahip bulundukları otorite sayesinde, halkı (tebaayı) sömürmeleri ve (diledikleri gibi yönetmeleri) mümkündür. Oysaki (onların bu tutumuna karşı) halkın (tebaanın) en ufak bir direnişi cezalandırılmayı gerektirir."[120]

Oysaki kanımızca asıl neden bu değildir çünkü kişilerdeki iktidar korkusu hiçbir zaman azalmamıştır. Ayaklanmalar ve anarşiye saplanmalar, şeriat hastalığının yarattığı bağnazlıktandır. Şu bakımdan ki İslama aykırı davranışlara karşı çıkmak ve Tanrı'nın jandarmalığını yapmak, her Müslüman kişi için hem kutsal bir görev hem de bencillik sorunu olmuştur. Bu nedenledir ki dinin ihmal edildiğine ya da dine aykırı yeniliklere gidildiğine inandığı ya da inandırıldığı an, Müslüman kişi, hangi disiplin koşulu altında bulunursa bulunsun, iktidara başkaldırmaktan kaçınmaz. Dinsel bağnazlığın iticiyle anasının ve babasının kellesini bile koparmaya hazırdır. İktidarın her türlü keyfiliğine, kötülüğüne ve mezalimine sessizce ve koyun misali boyun eğen bir toplum, İslama aykırı olduğunu sandığı bir işlem karşısında bir canavar kesiliverir.

Öte yandan bazı yazarlarımız, Osmanlı Devleti'nde iktidarın kamuoyu doğrultusunda şekillendiğini ve bunda, halkın çeşitli nedenlerle zaman zaman ayaklanmasının etkili olduğunu söylerler. Çağdaş bir tarihçimiz şöyle yazıyor:

"Kamuoyu, Osmanlı Devleti siyasetini, sanıldığından daha fazla etkilerdi. Daha 16. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli kapıkulu birlikleriyle zanaat erbabı arasında bir anlaşma vardı. Kapıkulu olanlardan pek çoğu bizzat zanaat ve ticaretle uğraşırlardı... İstanbul halkı, özellikle mali ve ekonomik buna-

120 Bkz. Paul Rycaut, *age*, s.4.

lımlar sırasında ayaklanmaya her zaman için hazır beklerdi. Kamuoyu bu tür ayaklanmaları destekler ve şeyhülislamın fetvaları bu ayaklanmalara hukukilik verirdi. Bu ayaklanmalara en tipik örnekler olarak Sultan İbrahim'in 1648'de, IV. Mehmed'in 1687'de, III. Mustafa'nın 1703'te, III. Ahmed'in 1730 ve III. Selim'in 1807'de tahttan indirilmeleriyle ilgili olanları vermek mümkündür."[121]

Öyle sanıyoruz ki söz konusu bu ayaklanmaları gerçek anlamda halk hareketi şeklinde göstermek, örneğin mali ve ekonomik bunalımlar sonucu ya da hak ve özgürlük ihtiyacıyla halkın iktidara karşı gelmesi ve padişahı tahttan indirmesi olarak belirlemek yanlıştır.

Osmanlı Tarihinde Halkı Kötü Yönetime Karşı Ayaklanmaya İlk Çağrı, 19. Yüzyılın Sonlarına Doğru Görülür

Ebuzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı kitabından öğrenmekteyiz ki Osmanlı tarihinde halkı, ilk kez olarak padişahın kötülüğüne karşı ayaklanmayı kışkırtma davranışı 19. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde kendisini göstermiştir. Yapanlar da "Hüseyin Vasfi Paşa" ile "Mehmed Bey" adındaki kişilerdir. "Hüseyin Vasfi Paşa", zamanın padişahı Abdülaziz'e suikast tertibi nedeniyle yakalanmış fakat az sonra tutuklu bulunduğu sırada Cenevre'ye kaçmış ve orada "Mehmed Bey"le birlikte taş basması bir gazete çıkarmaya başlamıştır. "İnkılap" adını taşıyan bu gazeteyle Osmanlı halkını ayaklanmaya ve devrimler yapmaya çağırmıştır.

1 Mayıs 1870'te yayımlanmaya başlayan bu gazetenin "Sunuş" sütununda, Abdülaziz'i hedef edinen şu görüşü belirtir:

"Bir hükümetin mahvı zamanı gelince (Tanrı) evvela (başkanının) aklını alır. Onun içindir ki zamanın padişahı çıldırdı..."

Padişahın pehlivan güreşleriyle, ortaoyunları seyretmekle, koç ve horoz dövüştürmekle ve Osmanlı nişanlarını ve madalyalarını dövüşen keçilerle horozların ve "zuhuri kolu maskaralarının" boynuzlarına ve boyunlarına taktığını belirttikten ve "Birtakım hainler elinde zulüm ve fesat aracı olan padişahın" memleketi mahvetmekte ve milletin kanını emmekte olduğunu ve hilafetin "sakıt" düştüğünü söyler ve "Abdülaziz'in hal'i (tahtan indirilmesi) vaciptir" der.[122]

---

121 Bkz. İnalcık, *age*, s.98.

122 Bkz. Ebuzziyâ Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.32-33.

Bunu izleyen diğer bir yazısında, Abdülaziz'in vaktiyle, şehzadeliği sırasında sahte bir ün yaptığını, daha doğrusu "Tarih okur, milletin selametini düşünür" bir kimse olarak tanıtıldığını, oysaki tarih değil, *Hamzaname* ya da *Battal Gazi* gibi masal kitaplarını okuduğunu ve milletin selametini düşünecek yerde "zuhuri kolu" oynattığını söyledikten sonra şöyle ekler:

> "Ey vatandaşlar! Bu inkılabın (devrimin) yapılması artık bize kaldı. Bir millet, bir işi milletçe düşünüp yapmazsa, o iş de milletin ilerleme ve düzelmesine asla yardım etmez."[123]

Bilindiği gibi Abdülaziz, 1876 yılının Haziran ayında tahttan indirilmiştir ama bu iş halkın özgürlük yönünde bilinçlenmesi ve ayaklanması sonucu olarak değil, Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa ve Mehmet Rüştü Paşa ve bir de şeyhülislamın komplosu sonucu olarak olmuştur.

İktidarın Kötü ve Despotik Tutumuna Karşı, Halkı Direnme Zihniyetiyle İlk Olarak Bilinçlendiren Atatürk Olmuştur

Daha önce de değindiğimiz gibi zulüm idaresine karşı direnme ve ayaklanma geleneği Batı'da çok önceleri yerleşmiştir. Kişi hak ve özgürlükleri bilincine ve kişinin insanlık değeri fikrine sahip Batı dünyası, daha ortaçağ döneminde bile iktidar taşmalarına ve azgınlıklarına karşı direnme yollarını denemiştir. Yazar ve düşünürler ve hatta bazı din adamları bile, doğal özgürlükleri çiğneyen zulüm yönetimine karşı direnmenin felsefi dayanaklarını sergilemişlerdir. 16. yüzyılda "Monarkomak'lar", kral ile halk arasında sözleşme olduğunu ve iktidarı kötüye kullanma halinde kralın "meşruiyet" dışı kalacağını ve böyle bir halde halkın isyan hakkına sahip bulunacağını söylemişlerdir. Fakat zulme karşı ayaklanma hakkını müspet ilim esaslarına göre işleyenlerin başında "John Lock" gelir ki 18. yüzyılda sadece İngiltere'de değil, tüm Avrupa'da demokratik zihniyetin gelişmesini sağlamıştır.

Bu tür bir zihniyeti Türk'ün tarihinde ilk kez olarak "Atatürk" ele almıştır diyebiliriz. Şu bakımdan ki bir kere egemenliğin halka ait ve halktan çıkına olduğunu ve bizzat millet ya da onun temsilcileri eliyle kullanılacağını, kanun denen şeyin millet iradesinin tezahürü demek olduğunu ve iktidarın temsilciler tarafından kötüye kullanılması halinde halkın ayaklanmak ve iktidarı geri almak hakkına sa-

123 *Age*, s.33-34.

hip bulunduğunu söylemekle kalmamış, milleti ve orduyu Osmanlı hanedanına karşı isyana çağırmıştır. Bir konuşmasında şöyle der:

> "...Osmanlı hanedan ve saltanatının devam ettirilmesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti. Çünkü millet her türlü fedakârlığı sarf ederek bağımsızlığını temin etse de saltanat devam ettiği takdirde, o bağımsızlığa emniyet altına alınmış gözüyle bakılamazdı. ...Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lazım geliyordu."[124]

Türk gençliğine ve Türk halkına verdiği öğüt, iktidar sahiplerinin "dalalet" ve "hıyanet" içerisinde bulunmaları halinde onlara karşı ayaklanmaktır.

Millet egemenliğini ve temsil sistemini "doğal hukuk" kaynağından çıkma şeyler olarak ele aldığı içindir ki kişi hak ve özgürlüklerinin iktidar tarafından ihlalinin, gerçek anlamda "zulüm" niteliği taşıyacağı anlayışını getirmiştir.

Her ne kadar Cumhurbaşkanı olarak iş görürken, son derece ilkel kertede bırakılmış bir toplumu, uygarlık kervanına katmak ve bunun için de birçok "reformları" zorlayıcı usullerle yapmak durumunda kalmakla beraber, Türk toplumuna ilk kez olmak üzere insan varlığının kutsallığı fikrini ve insan şahsiyetine bağlı hak ve özgürlükler bilincini aşılamış olması itibariyle, onun dönemini, "Maurice Duverger"in "Hayırlı bir diktatorya" adını verdiği olağanüstü bir dönem saymamız gerekir.

Kişinin sahip bulunduğu doğal hak ve özgürlüklerin, iktidar tarafından hiçbir bahaneyle yok edilemeyeceği fikrini daha ilk anlardan itibaren öylesine yerleştirmiştir ki TBMM, 1920 ile 1923 yılları arasında mahalli yöneticilerin bu konudaki olumsuz davranışlarını cezalandırma yoluna gitmiştir. Örneğin "bir nahiye müdürünün Meclis'i tenkit etti ve asayişi bozdu" diye *İrade-i Milliye* adındaki bir gazeteyi kapatması ve o bölgede sansür yasağı koyması üzerine konu Meclis'e getirilmiş ve tartışma konusu yapılmıştır. Tartışma sırasında bir milletvekili, her vatandaşın ve her yazarın TBMM'yi eleştirme ve yerme hakkına sahip bulunduğunu belirterek şu ilginç sözleri sarf etmiştir:

---

124 Bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.39.

"(...) Bu gazetenin böyle bir iddiasından, böyle murakabesinden dolayı mükâfat verilmesi lazım gelirken her nasılsa TBMM'nin yapmak istediği inkılabı memurları kavrayamıyor, zihinlerine sokamıyorlar. Bir nahiye müdürü bütün kudretini bir hükümdar gibi icra etmek istiyor. Efendiler müstebit memurların artık bu memlekette yeri yoktur ve yaşamayacaklardır (...) TBMM kendi vazifesini denetleyen, kontrol ve tenkit edenlerden memnundur. TBMM'yi kim tenkit ederse en muhterem adam odur. Çünkü TBMM hatasız olamaz."[125]

Böylesine olgun, böylesine özgürlükçü ve iktidardakilere üstünlük vermeyen böylesine uygar bir davranışa biz, daha sonra çok partili ve serbest seçimli siyasal yaşamımızda bile pek tanık olmamışızdır.

Devlet Güvenliğini Sağlamak ve Şeriatı Ayakta Tutma Uğruna Asıl Kaybettiklerimiz

1961 Anayasası'nın "Başlangıç" kısmında "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk milleti" sözleri yer almıştır. Bununla Anayasa'nın anlatmak istediği şu olmuştur ki "toplum düzeni", "devlet güvenliği" ya da "asayiş" gibi bahanelerle kişi hak ve özgürlükleri yok edilemez ve yok etmeye yeltenen yöneticilere karşı halkın ayaklanma hakkı vardır ve eğer devlet ve toplum yaşamını tehlikeye sokabilecek asayişsizlikler varsa, bunu gidermenin tek yolu özgürlükleri yok etmek ve hele fikir ve düşünce özgürlüğüne darbe vurmak değil, huzursuzluğu oluşturan nedenleri araştırıp akılcı yollarla gidermektir.

Çünkü unutmamak gerekir ki asayişi sağlama ve İslamı ayakta tutma uğruna yüzyıllar boyunca feda ettiğimiz bütün o insanlık duygularımız bir yana fakat asıl yitirdiğimiz önemli başka bir şey vardır ki o da fikir ve düşünme gücümüzdür. Bu yüzden yaratıcı zekâdan yoksun ve dolayısıyla uygarlık gelişmesinden uzak kalmışızdır. Asayiş bozulmasın ve devlet güvenliği sağlansın diye hiçbir görüş ayrılığına, hiçbir eleştiri ve serbest düşünce olasılığına fırsat bırakmamışızdır. İslama girdiğimizden bu yana tarihimiz boyunca çektiklerimizin ve bugün hâlâ çeker olduklarımızın tek kaynağı bu fikir kısırlığı ve kültür zavallılığı değil midir? Bu kısırlığı ve zavallılığı her dönem

125 Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in bu konuşması için bkz. Samed Ağaoğlu, *Kuvayi Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.166.

itibariyle sürdürmemiz hep aynı budala inat ve ısrarımız olmamış mıdır? Elbette ki adam öldürenleri ya da devleti yok etmek isteyenleri cezalandırmak gerekirdi. Fakat bunu yapmak için fikir ve düşünce özgürlüğünü kökünden kazımak gerekmezdi ki! Halkı elinden tutup fikren geliştirmekle ve kültür zenginliğine eriştirmekle hem asayiş hem de uygar gelişme en iyi şekilde sağlanmış olurdu.

Devlet güvenliği konusunda telaş ve hassasiyet gösterenlerimiz daima şunu unutur olmuşlardır ki insan varlığına sevgi ve saygı beslemeyen ve her çözümü asıp kesmeler, korku yaratmalar ve kurnazlıklar siyasetinden bekleyen iktidarlar ne asayişi ne devlet güvenliğini ne toplum düzenini sağlayabilirler. Tarihimiz bunun en ibret verici örnekleriyle doludur. Yüzyıllar boyunca o gaddar ve hunhar padişahlarımız ve devlet adamlarımız, şeriatı kendilerine kaynak edinerek, insanlarımızı yeryüzünün en uysal, en boynu eğik ve ne yazık ki hak ve özgürlük bilincinden en yoksun toplumlarından biri haline getirmişlerdir.

ON ALTINCI BÖLÜM

ŞERİAT DEVLETİ OLMANIN OLUMSUZ SONUÇLARI

Egemenliğin halktan değil, Tanrı'dan geldiği ve halkın (milletin) iradesine göre değil, Tanrı buyrukları gereğince kullanılması gerektiği fikrine dayalı şeriat devletinde iktidar denen şey, Tanrı'nın "rızk ve derece" itibariyle ayrıcalıklı olarak yarattığı sınıfların çıkarlarını öngörür; halk yığınlarının (milletin) sefaletine, ilkelliğine ve mutsuzluğuna seyircidir.

Halkın Geriliğine, Sefaletine ve Mutsuzluğuna Seyirci İktidar

İslami esaslara dayalı devlet uygulamasında yöneticiler, herkesin ve her toplumun kaderinin doğrudan doğruya Tanrı tarafından çizilmiş olduğu ve değiştirilemeyeceği inancıyla bu kaderin "iyi" ya da "kötü" şekilde oluşmasına sadece seyirci kalmışlardır. Kaderin kötü şekilde oluşması, onlara göre, halkın Tanrı tarafından, çoğu zaman kulların dahi bilemeyeceği nedenler ve hikmetlerle cezalandırılması demekti.

Osmanlı padişahlarına ve yöneticilerine hâkim olan zihniyet de bu olmuştur. Örneğin gaddarlığıyla ün salmış olan "IV. Murad", yaşamı boyunca girişmekten bıkmadığı cinayetlere Tanrı tarafından

sürüklendiğine inanmış olarak "Her kötülüğü Tanrı gönderir" derdi. İstanbul'da veba hastalığından dolayı on binlerce insan, devlet tarafından gerekli sağlık tedbirleri alınmadığı için, ölüme giderken, o bütün bunları Tanrı iradesinin tezahürüne bağlar ve yapacak bir şey bulmazdı. Bulmak şöyle dursun fakat hemen her gün 3.000 insanın hastalık yüzünden telef olduğu bir zamanda, gecelerini zevk âlemleri tertiplemekle ve göbek oyunları seyretmekle ve kafayı çekmekle geçirirdi. Geçirirken de veba hastalığından ölenleri kastederek, "Bu yaz Tanrı kötüleri cezalandırdı; bu kış ise iyileri gelip ziyaret edecek" derdi.[1] Halk sevgisinden ve vicdan sorumluluğundan böylesine yoksundu; tıpkı kendisinden önce gelen ve sonra gelecek olan padişahlar ve yöneticiler gibi taştan bir kalple yaratılmıştı.

Şeriat Emirlerine Uyma Zorunluluğu Nedeniyle İktidarı Millet Çıkarları İçin Kullanma Olanaksızlığı

İktidarın "Tanrı ve peygamber" emirlerine uygun olarak kullanılması gerektiğinden, bu uygulamanın ülke ve millet çıkarlarına aykırı sonuçlar doğurması mümkündü. Nitekim Osmanlı padişahları, "kâfirlere karşı cihat açmak Tanrı emridir" diye hiç yeri ve gereği olmadan ve milli çıkarlar bakımından ne büyük felaketler doğuracağına aldırmadan savaş üstüne savaş açarlardı. Hiç kimse onları bu tutum ve davranışlarından dolayı kınayamazdı çünkü bunu yapmak dinsizlik ve dolayısıyla ölümü göze almak olurdu. "Sultan II. Mahmud" döneminin en bilgili ve yetenekli devlet adamlarından sayılan "İzzet Bey", Padişah'ın *Kur'an* emrine dayanarak cihadın bütün Müslümanlara "farz" olduğunu bildiren Hattıhümayunlarına karşı biraz olumsuz tavır takındı diye idam edilmiştir. "İzzet Bey"in diğer bir "suçu" da "Sened-i İttifak" adı verilen ve tarihimizde ilk kez hükümdarın yetkilerine, belirsiz de olsa, bir sınır çiziyormuş havası yaratan belgeyi kaleme almış olmasıdır. Sultan II. Mahmud gibi, açık görüşlü ve devlet içinde reform yapmak ister görünen bir padişah dahi, İzzet Bey'in böyle bir belgenin altına "Rakımülhuruf (belgeyi yazan) diye imza koymasını affedememiştir. Sadece padişah değil, Cevdet Paşa gibi Osmanlı tarihi içinde en aydın görüşlü olduğu söylenen bir kimse dahi, yukarda söz konusu tutumlar dolayısıyla İzzet Bey'i "pervasızlıkla" ve "edepsizlikle" ve "hilafet makamına karşı gelmekle" suçlamaktan kaçınmamıştır.[2]

---

1 Bu konuda bkz. Hammer, *age*, c.8.

2 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.182 vd.

"Sened-i İttifak"ın hazırlayıcılarından biri de "Ramiz Paşa"ydı. Bu paşa, *Tarihi Cevdet* yazarının değerlendirmesine göre "büyük bilginlerden ve dâhi vezirlerden birisi"ydi. Söylendiğine göre Padişah, ona karşı da sırf İzzet Bey'le birlikte söz konusu vesikayı hazırladı diye, kin beslemiş ve bir fırsatını bulup hicri 1228'de öldürtmüştür.[3]

Oysaki "Sened-i İttifak" İzzet Bey'in ya da Ramiz Paşa'nın girişimiyle değil, bilindiği gibi, Alemdar Mustafa Paşa'nın isteği ve emriyle hazırlatılmış ve hazırlanmasına da bu iki zat memur edilmiştir.

Daha sonraki bir tarihte Mithat Paşa da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasını hazırladı diye hain ve vicdansız bir padişah olan II. Abdülhamid tarafından boğdurtulmuştur.

Halkı Soyan Devlet ve Onun Soyguncu Ortakları; Memurlar, Ayan Sınıfı ve Zenginler

İslam adına girişilen savaşlar (cihat) yüzünden halkın sefil ve perişan durumlardan kurtulamadığı bir gerçektir. Bu savaşların bedelini halk, kendi canı ve malıyla öderdi. Her an savaş açma durumu dolayısıyla ordu devamlı şekilde hazır bulundurulurdu; bu nedenle askere alınan vatan evlatları, ne zaman sona ereceği bilinmeyen bir görevde ömürlerini çürütürlerdi. Ordunun her zaman için "seferi" şekilde tutulması, bütün memleket halkının verimli şekilde iş görmesini önlerdi. Sadece fikirsel ataleti değil, milletçe olumlu bir çaba sarf edememe sonucunu da doğururdu.

Ne var ki devleti ve milleti kanser gibi yiyip bitiren bu savaş derdi yanında, ondan hiç de aşağı kalmayan bir diğer dert daha vardı ki o da halkı devletle birlikte soyan sınıfların tahribatıydı. Başta memurlar olmak üzere, bu sınıflar "ayan" ve "zenginler" olarak iki grupta toplanmıştı. Cevdet Paşa'dan dinleyelim:

> "Gerçi 82 seferinin getirdiği perişanlık devam ediyordu... Fakat asıl harap eden, devleti asıl eli böğründe güçsüz bırakan, bu savaşlar, bu masraflar değildi. Eyaletlerin ayan denilen Saray dalkavuğu ve halk düşmanı zenginleri, kadıların hemen hepsi, irili ufaklı bütün memurlar, seferberlik vergileriyle harçlarının birkaç katını kendileri için fakir halktan topluyorlar, vermeyeni dövüyorlar, malını alana kadar canını çıkarıyorlardı. Şöyle ki vezirlerden biri eyaletlerden birine atanıverince, öteden beri gelenek olan faizleri ödemekle yeti-

3 *Age*, c.2, s.259.

nemiyorlar, sadrazamlara ve padişah yakınlarına birer miktar peşin para ve hediye dağıtmak zorunda kalıyorlardı. Onlar da bunun acısını elbette gittikleri eyaletin sırtından çıkaracaklardı. Valiler ise huzursuzluk arttıkça şu veya bu sebeple sık sık azlolundukları için, vezirler Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den Anadolu'ya böyle yer değiştirdikçe, her yeni gelen, bir öncekini aratırcasına, uzun yolların dehşetli masraflarını daha ilk aylardan çıkarmaya bakıyorlardı... Bu yüzden fukaranın elindekini alıyorlar, hayvan diye eyaletlerin şu bu köşesinde sözü geçen kimselere yeni payeler verip onlardan peşin para koparıyorlar, bu defa da öylelerinin yeni soygunlarına göz yummak durumunda kalıyorlardı. Koydukları vergileri, yüklettikleri haracı veremeyenlerin mallarını göz kırpmadan yok pahasına satıp isteklerini elde ediyorlardı..."[4]

Rüşvet Yoluyla Memuriyete Gelme ve Rüşveti Halkın Sırtından Çıkarma Usulleri

Osmanlı Devleti'nin memuriyet sisteminde zamanla gelişen gelenek o oldu ki memuriyete atanmak için rüşvet vermek gerekirdi. Rüşvetsiz hiç kimse hiçbir yere atanmaz ve buna karşılık rüşvet vermek suretiyle herkes belli yerlere atanırdı. Böylesine alışılmış bir şeydi rüşvet.

Rüşvet vererek belli bir memuriyeti ele geçiren kimse ise, verdiği rüşveti o yer halkından çıkarırdı. Çıkarmak için de olmadık haksızlıkları, kötülükleri ve rezaleti yapmaktan kaçınmazdı. Cevdet Paşa'nın söylemesine göre onları bu yola itenler daima "büyüklerdi".[5]

İstibdat İdaresini Sürdürebilmek İçin Jurnalcilik Usulleriyle Yurtsever ve Bilgili Kimseleri Yok Etme Siyaseti ve Bunun Toplum Ahlakını Çökerten Yönleri

"Halife-i Müslimin" sıfatıyla halkı kul şeklinde yönetmek durumunda bulunanların en büyük kaygısı, kendilerine böylesine sonsuz nimetler sağlayan bir düzenin, hiç aksamadan, sürüp gitmesiydi. Bunu sağlayabilmek için yapılacak şey, bu düzenin doğal olmadığını düşünebilecek ve iktidarın kişi çıkarları adına değil, toplum çıkarları uğruna kullanılmasını dileyecek kişileri yok etmekti. Osmanlı padişahları ve hele II. Abdülhamid gibi melanet temsilcileri bu alanda rakipsiz sayılırlar. O II. Abdülhamid ki sırf bu maksatla

4 *Age*, c.1, s.316-317.
5 *Age*, c.1, s.360.

kurduğu casusluk örgütünün toplum ahlakını ne kerteye düşürebileceğini hesap etmekten acizdi. Halil Paşa'nın anılarından şu satırları nakledelim:

"...Jurnalci adı verilen bu haber alma örgütünün üyeleri, her yerde ve hiç beklenilmeyen hallerde hazır bulunabilirlerdi... Jurnalcilerin görevleri, kimlerin ne yaptıklarını, ne okuduklarını, kimlerle ne konuştuklarını, nerelere gittiklerini ve hatta ne düşündüklerini öğrenmekti. Jurnalcilere, yaptıkları göreve karşı, görevin önemine göre ihsanlarda bulunulurdu ki bu bazen birkaç kese altın, bazen küçük bir arazi, bazen bir yalı, bazen ağaçları, suları ve ormanlarıyla bir dağ olabilirdi..."

Böyle bir örgütü kuran adamın kurnazlık "dehasını" da kabul etmek gerektiğini belirten yazar şöyle devam eder:

"Şunu söylemek mümkündür ki dünyanın hiçbir yerinde hiçbir devlet adamı bu kadar etkili ve (zamanın koşullarına göre) becerikli bir haber alma örgütü kurmak başarısını göstermemiştir."[6]

"Etkili" ve "becerikli" diye değerlendirilen bu örgütün "melanet" ve "ahlaksızlık" aracı olduğu kuşkusuzdur. Toplumun ahlak anlayışını temelinden yıkan bu kurnazlığı şeriatçı zihniyet büyük bir "meziyet" ve "başarı" olarak görmekten geri kalmaz çünkü saplı bulunduğu devlet anlayışı, iktidarın sorgusuz, sualsiz ve en mutlak şekliyle kullanılması için her kurnazlığın "fazilet" sayılması gerektiği merkezindedir. II. Abdülhamid de kendi tıynetine pek yatkın bulduğu bu jurnalcilik sistemini, büyük bir başarı olarak görürdü. Fakat bu ölçüde bir başarıyı kendi halkının mutluluğunu ve gelişmesini sağlamak üzere gerçekleştirmeyi düşünmezdi. Çünkü halk, onun gözünde, hakir görülmesi, cehalet içinde yüzdürülmesi, ezilmesi ve sömürülmesi gereken "kul" kertesinde bir "köpek" sürüsüydü.

Devlete ve Millete Hayırlı Olabilecek Davranış Sahiplerine Ölüm

Devlet işlerine ve halka karşı padişahların mutlak sorumsuzluğu, her devirde ve özellikle 16. yüzyıldan sonra kendisini her vesileyle göstermiştir. Bu sorumsuzluk, devlete ve millete hayırlı davranışta

6 Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş: İttihad ve Terakki'den Cumhuriyete*, İstanbul, 1972.

bulunan kişileri, yersiz vesilelerle öldürtme yollarına başvuracak boyutları bulmuştur. Bir iki ilginç örnekle yetinelim.

IV. Murad'dan sonra tahta çıkan Sultan İbrahim'in başveziri "Kara Mustafa Paşa", son derece sert ve şedit bir kimse olmakla beraber, dürüst, devlete ve millete sadakat besleyen bir yönetici niteliğiyle tanınmıştır. İmparatorluğun "müslim" ve "gayrimüslim" uyrukları arasında eşitlik gözetmeye çalıştığı söylenir ki doğrudur. Nitekim 1643'te "Divan-ı Hümayun"a danışmadan Hıristiyanlara ait bir kiliseyi yıktıran Bursa kadısı "Hocazade Mes'ud Efendi"yi azletmiştir. Azil olayını protesto maksadıyla ayaklanan ve üç kiliseyi daha yıkan Bursa eşrafından bazı kişileri de cezalandırmakla kalmamış, aynı zamanda onları, yıkılan kiliselerin yeniden inşasına zorlamıştır. Ayrıca ferman çıkartarak Müslüman ve Müslüman olmayan "tebaa" arasında adalet ve hakkaniyet gözetilmesi gerektiğini ilan etmiştir.

Devlet işlerinde de aynı titizliği gösterdiği anlaşılmaktadır ki şu olay bunu kanıtlayan örneklerden biri sayılır: Harem idaresine yetkili Kâhya Hatun bir gün "Kara Mustafa Paşa"ya haber göndererek 500 araba odun talebinde bulunur. Paşa bu talebi, bazı önemli devlet işleri yüzünden, biraz gecikmiş olarak yerine getirir. Bunun üzerine padişah tarafından huzura çağrılır fakat çağrıldığı sırada divan toplantısındadır ve diğer vezirlerle birlikte önemli bir konuyu konuşmaktadır. Toplantıyı bırakıp huzura çıkar. Padişah kendisinden, neden dolayı Kâhya Hatun'un dileğini geciktirdiğini sorunca şöyle yanıt verir:

> "Padişahım, 500 araba odun için beni, son derece önemli devlet işlerini gördüğüm bir sırada (çağırmaya), divan toplantısını tatil etmeme sebep olmağa gerek var mıydı?.. Neden beni, halkın durumu, devletin güvenliği ve maliyesi konularıyla ilgili hususlarda sorguya çekecek yerde 500 araba odun için sorguya çekiyorsun?"[7]

Padişah'a karşı bu şekilde konuştu diye kendisini "hizaya" getirmeye çalışan müftü Yahya Efendi'ye de şu yanıtı verir:

> "Bu şekilde (Padişah'a) karşı cevap verişim onu sevdiğim ve saydığımdan değil mi? Onu okşamalı mıydım? Köle gibi yaşamaktansa hür bir şekilde ölmek daha anlamlıdır."

---

7 Hammer, *age*, c.10, s.39.

"Cinci Hoca" gibi seviyesiz insanlara değer ve paye verecek tıynette İbrahim gibi bir padişah, müftü Yahya Efendi tipindeki soysuzların melaneti ve kışkırtmasıyla Kara Mustafa Paşa'yı cellada teslim ederek boğdurtur.

Padişahların devlet işlerindeki sorumsuzlukları öylesine vicdansız boyutları bulmuştur ki yeteri kadar hazırlığa ihtiyaç duymadan savaş kararı almak bir yana fakat bir de devletin içinde bulunduğu durumlar nedeniyle gereksiz savaşlara girişilmemesi hususunda kendilerine tavsiyede bulunan yetkilileri öldürtmekten geri kalmazlardı. Sultan İbrahim'in, hazırlıksız ve yetersiz filoyla "Yusuf Paşa"ya sefere çıkmasını emretmesi, verilebilecek nice örneklerden biridir.

Bilindiği gibi "Yusuf Paşa", Girit adası fatihi ve denizcilikten anlayan bir kimsedir. Padişah'ın yukarıdaki emrine karşı, nezaket dairesinde durumu anlatır ve yeteri kadar kürek çekicilerin olmadığını ve olmayınca da gemilerin gidemeyeceğini açıklar. Padişah hiddetlenir çünkü bunu, deniz işlerinden anlamadığının ima yoluyla kendisine anlatılmış olduğuna hamleder. Yusuf Paşa'ya hitaben şöyle kükrer: "Bana denizcilik dersi mi vereceksin, Allah'ın belası herif?" Ve sonra orada hazır bulunan bostancıbaşına dönerek, "Bana hemen kellesini getir bu adamın" diye emreder.[8]

Kendisine "Kürek çekiciler olmadan filo denize açılamaz" diye itirazda bulundu diye Yusuf Paşa'yı (ki kendi öz damadı olup çocuğunun doğumunu beklemektedir) öldürtmekten çekinmez bu sefahat düşkünü, bu bilgisiz padişah. İnsanilikten uzak oluşunun derecesine bakınız ki öldürtmekle yetinmez ve bir de Yusuf Paşa'nın cesedi önüne getirildiğinde, "Heyhat, ne yazık bu taze gül yanaklara... ne yazık..." diyerek bir de cesetle alay eder.

Şeriat verileriyle beyni yıkanmış ve Tanrı'dan gayrı hiç kimseye karşı sorumlu bulunmadığına inanmış bir hükümdardan elbette ki farklı bir davranış beklenemez.

Devlet ve Devlet Yetkilileri Hakkında Konuşmak ya da Bunları Eleştirmek Yasak

Yöneticileri ve idarecileri eleştirmek şöyle dursun fakat bunlar hakkında herhangi bir görüş belirtmek dahi suç sayılırdı. Osmanlı tarihinde ilk kahvehane Kanuni Sultan Süleyman zamanında, İstanbul'un Tahtakale mahallesinde açıldığı zaman halkın buraya toplanıp, birlikte kahve içmesi, sohbet etmesi padişahı öylesine ürkütmüş

8 Bu olaylar için bkz. Hammer, *age*, c.10, s.111.

olmalıdır ki padişah bunu duyunca kahvehaneyi, kahvehane sahibi olan adamcağızın başına yıktırmıştır.[9]

Bu tarihten sonra kahvehaneler yine açılmış, yine yıktırılmış, sonra tekrar açılmış, tekrar yıktırılmış ve böylece sürüp gitmiştir. Fakat yöneticiler bakımından her dönem itibariyle kahvehaneler, ayaktakımının toplandığı ve "bütün gün devlet erkânını çekiştirmekle meşgul oldukları" yerler olarak görülmüştür. Devlet erkânını çekiştirmek en büyük bir "günah" sayıldığından, padişahların kafası kızdıkça, bu yerleri kapatmak gelenek olmuştur.

Öte yandan yöneticilerin ve idarecilerin kötülüklerinden, haksız ve kanunsuz davranışlarından yakınmak ya da sızlanmak da devlete dil uzatmak sayılırdı. Hırsızlıkları ve cinayetleriyle ün salmış Halet Efendi örneğini veren Cevdet Paşa "(Halet Efendi'ye) eğri bakanlara devlet haini gibi davranılırdı" der ve onun hakkında laf eden ve onun haksızlıklarını sergileyenlerin nasıl teker teker telef edildiklerini, işkence içerisinde öldürüldüklerini nakleder.[10]

Devlet Yetkililerinin Dahi Devlet Hakkında Görüş Belirtmeleri Suç

Halktan kişilerin devlet hakkında konuşmaları ya da yöneticilerin ve idarecilerin kanunsuz davranışlarından sızlanmaları en büyük bir suç sayılmak bir yana, devlet yetkililerinin ve tecrübeli elemanların dahi devlet ve hükümet sorunlarıyla ilgili görüş belirtmeleri suç olurdu.

Cevdet Paşa'dan öğrenmekteyiz ki hicri 1195'te kendisine Kırım seraskerliği verilen "Canikli Ali Paşa", devletin askeri ve mülki kanunlarını inceleyip eleştiren ve vükelanın bazı olumsuz davranışlarını (ayıplarını) sergileyen bir "risale" yayımladı diye devlete karşı isyan bayrağını açmış gibi sayılmış ve üzerine asker yollanmıştır.[11]

Öte yandan devlet memurlarının, ister yüksek isterse küçük dereceli olsunlar, şurada burada bir araya gelip "dedikodu" yapmaları bile memuriyetten atılmalarına ya da sürülmelerine yeter sayılırdı. Cevdet Paşa, hicri 1241 yılı olaylarını anlatırken, Sadaret mektupçusu Arif Bey ile Beylikçi Hadi Efendi'nin geceleri toplanıp dedikodu yaptıklarına dair padişahın kulağına gelen haberler üzerine bu iki yetkilinin nasıl palas pandıras azledildiklerine değinir.[12]

9 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.412.
10 *Age*, c.2, s.309.
11 *Age*, c.1, s.107.
12 *Age*, c.2, s.381.

Tanrı'nın Yeryüzündeki Vekilidir Diye, Halifenin (Padişahın) Her Yaptığını "Hikmet" Sayan Köle Ruhlu Halk

1867'de Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Paris'ten Padişah'a gönderdiği bir mektup vardır ki şeriat büyülemesi sonucu yüzyıllar boyunca halifeyi Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak görmeye ve iktidarı kötüye kullansa dahi ona boyun eğmeye alıştırılmış Türk toplumu üzerinde etki yaratmıştı; bu etkinin "hükümeti cidden uyandıracak kertede önemli" olduğu söylenir.

Bu mektubunda Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, Batı ülkelerindeki özgürlük aşamalarına değindikten ve Osmanlı toplumunun istibdat rejimleri içerisinde yönetildiklerini belirttikten ve halkın kötü iktidar uygulamalarına boyun eğmeyi "Kur'an emri" bildiğini söyledikten sonra, "Cehalet ve esaret içinde olan milletler hem alçak hem de hain olurlar" der.[13] Derken de kuşkusuz, açıkça ortaya vurmamakla beraber, Osmanlı halkına imada bulunmuş olur.

Söylemeye gerek yoktur ki başka milletlerin tarihinde de istibdatlar, kötülükler, cinayetler, sömürücülükler vs. çok olmuştur. Fakat bu konularda şeriat ülkelerini aşabilen pek görülmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu tarihinin, özellikle Kanuni'den itibaren, her sahifesi yüz kızartıcı cinayetler, ihanetler, rüşvetler, sahtelikler, millet sırtından geçinmeler ve benzeri iğrençliklerle doludur.

Öte yandan, şeriat ülkelerinde ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar hiçbir milletin tarihinde bütün bu utanç verici olaylara karşı boyun eğmeler, kabullenmeler, sessizleşmeler, miskinleşmeler görülmemiştir. Bizler, iktidarların akıl almaz ve vicdana sığmaz davranışları karşısında bunu yapmakla da kalmamış fakat çoğu zaman bunları, ilahi arzunun tecellisi ve Tanrı'nın temennisi olarak saymış ve alkışlamışızdır. 17. yüzyılın deli padişahı diye bilinen Sultan İbrahim'in, bir gün Başvezir Mehmed Sultanzâde'yi karşısına alıp, "Nasıl oluyor da benim iyi veya kötü bütün emirlerimi onaylıyor, kabulleniyorsun?" diye sorması üzerine Başvezir, hiç sıkılmadan şu yanıtı vermiştir:

> "Padişahım... siz bir halifesiniz, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesisiniz; sizin aklınızdan geçen her şey ilahi bir vahiydir. Sizin emirlerinizin her biri (velev ki bunlar akla aykırıymış gibi görünmüş olsun) gizli bir anlam taşır; (bu itibarla) köleniz ben, bunları anlamasam da saygıya değer bulur (ve uygularım)..."

13 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, c.1, İstanbul, 1973, s.52.

Olayı anlatan tarihçi Hammer şunu ekler:

"Devamlı şekilde tekrarlanan bu tür övücü sözler İbrahim'deki şu inancı pekiştirmiştir ki kanlı ihtiraslarının en canavarca ve sefihçe oluşumları, hep gökten inme ilhamlara dayanmaktadır."[14]

Yöneticilerin Yetersizliklerini ve Kötülüklerini "Fazilet" Şeklinde Görme Alışkanlığı

Şeriat devleti uygulamasında halkın iktidara gözü kapalı şekilde itaat etme geleneği, daha önce de değindiğimiz *Kur'an* ve hadis hükümlerine ve özellikle Muhammed'in, "Başınıza gelen yönetici üzüm tanesi büyüklüğünde beyinli bir Habeş köle olsa dahi, onu dinleyiniz, ona itaat ediniz" şeklindeki tavsiyesine dayalı olarak benimsenip gelmiştir. Böylece fikren yetersiz, geri zekâlı ya da yönetim bilgisinden ve tecrübesinden yoksun kişiler bile halk nazarında "hikmet sahibi" ve itaat edilmeye değer kimseler olarak görülmüşlerdir. Onların her yaptığı davranış, Tanrı'dan esinlenmiş gibi kabul edilmiş ve keramet bilinmiştir. Halkın değer ölçülerine göre kötü sayılabilecek işlemlerde bile hikmet aranmış ve bunlar, "Tanrı'nın vekili kimsenin mutlaka bir bildiği vardır" gerekçesiyle makbul sayılmıştır.

Her ne kadar Muhammed'in ölümünden sonra bir aralık Haricîler ile Şiiler arasında halifelerin devlet işlerinde yanılıp yanılmayacakları, yanıldıklarının kabulü halinde değiştirilip değiştirilemeyecekleri konusu üzerinde görüş ayrılığı belirmişse de bu ayrılık Şii görüşünün galebe çalmasıyla son bulmuştur. Sünnilerin dahi eskiden beri benimser oldukları bu görüşe göre halifeler (yöneticiler) Tanrı tarafından seçilen, ışıklandırılan ve hidayete erdirilmiş olan kimseler olmaları itibariyle kötü iş yapmış olamazlar, bu itibarla halkın iktidar sahipleri üzerinde etkili olması ya da iktidarı değiştirmesi olasılığı söz konusu değildir. Bundan dolayıdır ki İslam ülkelerinin hepsinde (ve Osmanlı Devleti'nde) akılsız, bunak ve hatta deli hükümdarların dahi "kutsal" kişiler olarak halkın sevgi ve saygısına mazhar oldukları görülmüştür.

Halkın, Ulemanın ve Ordunun (Yeniçerilerin) Hayranlık Beslediği Bunak Padişah: I. Mustafa (1617-1618, 1622-1623)

İktidar sahiplerini Tanrı'nın yeryüzündeki vekili gibi görme alışkanlığı sonucu olarak en beyinsiz, en budala yaratıkları dahi en şe-

14 Bkz. Hammer, *age*, c.10, s.122.

refli mevkilere getirmek gibi geleneklerimiz olmuştur. Bu gelenek yüzünden I. Mustafa gibi bunaklardan, millete ihanet eden son padişahlara varıncaya kadar nice kimseleri kutsal saymışızdır.

Bilindiği gibi Osmanlı Padişahı III. Mehmed'in oğlu olan " I. Mustafa", akli durumundaki bozukluğa rağmen 1617'de, Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin gayretleriyle padişah ilan edilmiş ve Osmanlı tahtına getirilmiştir. Ne var ki I. Mustafa, daha tahta adımını attığı andan itibaren tam bir deli gibi davranmaya başlamış, örneğin vakitli vakitsiz sokağa çıkarak ona buna para dağıtmak ya da toplantı halinde bulunan vezirlerin yanına gidip onların başını açmak gibi işlere kalkmıştır. Durumdan hoşlanmayan kapıkulu ve divan erkânının kararıyla üç aylık bir saltanattan sonra kızlar ağasının kurnaz bir oyunuyla Topkapı Sarayı'na hapsedilmiş ve yerine "II. Osman" geçirilmiştir.

II. Osman'ın, saltanat mevkiinde bulunduğu beş yıl boyunca I. Mustafa, Topkapı Sarayı'nda mahpus kalmış ve mahpusluğu boyunca *Kur'an* okumuştur. Bundan dolayıdır ki halk ve bazı şeyhler ve yeniçeriler, onu keramet sahibi kimse olarak bilmiş ve "deli değil, veli' addetmişlerdir.

II. Osman'a karşı 1622'de isyan eden yeniçeriler, akli muvazenesizliği doktorlar tarafından dahi kabul edilmiş olan I. Mustafa'yı, adeta ayaklarına kapanıp ellerini öpercesine ve yalvararak tekrar tahta çıkarmışlar ve az sonra da onun emriyle II. Osman'ı öldürmüşlerdir.[15]

Tahttan indirdiğini bir daha asla tahta çıkarmayan yeniçeriler, bu geleneği akıllı ve ülkeye hizmeti dokunabilecek bir padişah uğruna değil de budala ve aptal bir insan için bozmuşlardır. Örneğin I. Mustafa'yı ikinci defa tahta çıkarmışlardır ama III. Selim ya da II. Mahmud gibi reform yaparak az çok millete hizmeti dokunabilecek padişahları yok etmeye çalışmışlardır.

Bunaklığı ve akılsızlığıyla tarihimizde "ün" salmış olan I. Mustafa, sadece yeniçerinin değil, din ulemasının ve halk yığınlarının da hayranlık duyduğu bir padişah olmuştur. Onun bunaklığında ve hamakatında din adamları ve halk, adeta ilahi bir "sebep", bir "hikmet" bulurdu. Öylesine ki ikinci kez tahta gelişinden sonra bunaklığı, budalalığı ve deliliği biraz daha artmış bulunmasına rağmen ona daha da büyük bir saygınlıkla bağlılık duyar olmuşlardır. "Sabit ve anlamsız bakışlarını" ve cinnetvari davranışlarını pek çok kimseler

15 Bu olaylar için bkz. Hammer, *age*, c.3, s.430.

ve özellikle şeyhler ve din adamları "uhreviliğin ve ruhaniliğin bir işareti" olarak görmekteydiler. Söylendiğine göre Ramazan ayının son günlerine doğru Şeyh Cerrah Muhammed Efendi şu vaazda bulunmuştur:

> "Üç günden beridir ki kutsal padişahımız odalarına çekilmişler, dua etmekle (Kur'an okumakla) ve ağlamakla vakitlerini geçirmektedirler; kimseyi de görme isteğinde değillerdir. Rüyalarında selefi II. Osman'ı öbür dünyada en büyük mevkilere erişmiş olarak görmektedirler."

Onun bu sözlerini dinleyenler, hüngür hüngür ağlamaya başlarlar.[16]

Yeniçerilerin daha sonra I. Mustafa aleyhine döndükleri ve tahttan indirdikleri doğrudur. Fakat bunu, onun akılsızlığına ve hamakatına vâkıf olmalarından değil, kendi hasis çıkarlarına aykırı düşecek fermanlar çıkarmış olmasından ve özellikle şarap satışını yasaklamasından dolayı yapmışlardır.

Gerçekten de o tarihlerde İstanbul'da Edirnekapı ve Kumkapı gibi semtlerde Hıristiyanların işlettikleri ve Hıristiyan tebaanın devam ettiği kabare cinsi yerler vardı ve Hıristiyan tüccarlar bu yerlere şarap satarlardı. Yeniçeriler de satılan şaraptan pay alırlardı. Şarap satışlarını yasaklamak maksadıyla I. Mustafa'nın çıkardığı fermanlar üzerine içki satan Hıristiyanlar kabarelerini kapatmak zorunda kalınca şarap satışı sona erdi ve bu nedenle yeniçeriler haraç alamaz oldular. Bu yüzden yasak emrine fevkalade kızdılar ve Padişah'ın emrini dinlemeyerek şarap satışına devam ettiler. II. Osman'ı öldürmüş olmaktan da pişmanlık duydular.

Bilindiği gibi I. Mustafa, 1623'te tahttan indirilerek tekrar hapsedilmiş ve ömrünün geri kalan 16 yılını hapiste geçirmiştir. Bununla beraber din adamları ve şeyhler, yeniçerilerin I. Mustafa aleyhine dönmesinden sonra dahi, bu bunak ve deli kişiyi "kutsal" ve Tanrı'nın sevgili padişahı olarak görmeye devam ettiler.

I. Mustafa, kimi tarihçilere göre sağlığının bozulması yüzünden 1639'da ölmüş, kimi tarihçilere göre ise, pek muhtemelen hanedanın bütün erkeklerini yok etme düşüncesine kapılan IV. Murad tarafından öldürtülmüştür.

---

16 *Age*, c.8, s.233.

Faziletsiz, Meziyetsiz ve Yeteneksiz Yöneticilere Tapma Geleneği

Sokaktaki okumamış insanımızdan "aydın" diye tanımladığımız zümreye varıncaya kadar biz, 1.000 yıllık bir şeriat geleneğine yani medrese zihniyetine saplanmış olarak değer ölçülerimizi yitirmiş, şer ve melanet temsilcilerine tapar olmuşuzdur. Kim ki beşer tabiatının en ilkel, en bayağı ve en aşağılık nitelikleriyle donatılmıştır; onu bu yönleriyle başımıza taç yapmış, övgülerle ululaştırmışızdır. Buna karşılık kim ki fazilet ve meziyet insanı olmuştur; onu aşağılatmış, yaşatmamak için her şeyi yapmışızdır. Verilecek örnekler sayısız... Bir ikisiyle yetinelim.

Bilindiği gibi kardeş katli geleneği, din adamının ve aydın sayılan sınıfın (ulemanın) teşvik ve desteğiyle ve *Kur'an* emirlerinin izlenmesiyle yerleşmiş bir şeydir. Aklı başında sandığımız "büyüklerimiz" ve tarihçilerimiz her dönem itibariyle kardeş katli işine girişen padişahları yüceltmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed'in, daha henüz ana karnında bulanan kendi öz kardeşlerini öldürtmesi olayını Osmanlı tarihçilerinden Tabizâde, padişahın methiyesini yaparak, göklere çıkarırdı. Kuşkusuz ki Fatih Sultan Mehmed'in övülecek birçok yönü olmuştur ve onu bu yönleri nedeniyle övmek doğaldır. Fakat onun kardeş katli davranışlarını fazilet ölçüsü yapmak, aklın ve vicdanın kabul edeceği bir şey olmamalıdır.

Evet, yalnız biz ve bizim "aydın" geçinenlerimizdir ki kardeş katili zalimleri alkışlamaktan ve bağrımıza basmaktan geri kalmamışızdır. Osmanlı tarihçilerinden Cenâbî'nin ağzından dinleyiniz o gaddar ve insan kesmekten zevk alan Selim'in övgülerini. Onun ifadesiyle I. Selim bir "aziz", bir "havariyun", "içi şefkat dolu büyük bir insan", "halk sevgisiyle meşbu ulu" bir padişahtır. Kardeşlerine karşı beslediği kıskançlık duygularının itişiyle onları teker teker öldürtmesi, kendi öz babasını yok etmesi, yeğenlerini kendi gözleri önünde kılıçtan geçirtmesi ve hatta bu cinayetlerin işlenmesine bizzat yardımcı olması ve buna benzer daha nice canavarlıklara kalkışması... evet bunların hepsi "fazilet" ve "insanlık örneği" davranışlardır Cenâbî efendimize göre.

Sadece şair ya da tarihçi ağzıyla değil, halk olarak da en hırsız ruhlu, en sahtekâr tabiatlı yöneticileri, örneğin Nasûh Paşa gibi soysuzları yüceltmişizdir. I. Ahmed döneminin sadrazamlarından olan Nasûh Paşa (ölümü 1614) -ki bilindiği gibi Padişah'ın üç yaşındaki kızıyla nikâh olmuştu- dış görünüşü itibariyle heybetli ve gösterişli fakat iç yönü itibariyle son derece adi, ahlaksız, hırsız ve halka düşman bir yaratıktı. Hayatta tek değer verdiği şey, para ve iktidardı.

İnsan varlığı onun gözünde hiçbir değer taşımazdı. Kendisine rakip saydığı ya da şu ve bu nedenle kıskançlık ve düşmanlık beslediği kişileri öldürtmek için her türlü bayağılıklara başvururdu. Hırsızlık ederek yaptığı servetin haddi hesabı yoktu. O kadar ki kendi rahatı ve saltanatı için ülkeyi savaşa sürüklemeye çalışırdı. Örneğin bir defasında, Fransa ve Venedik'le yapılmış olan barış antlaşmalarını bozdurtmak için Sultan I. Ahmed'i kışkırtmıştır; kışkırtırken de onu, bu sayede cihan padişahlığını ele geçireceği yalanlarıyla kandırmaya çalışmıştır. Bu ülkelerle olan barış antlaşmalarının bozulmasıyla doğacak kargaşalıklar sayesinde servetini artıracağını ve "şahsen daha emin bir hayat süreceğini ümit etmekteydi".[17] Öldüğü zaman korkunç denebilecek bir servet bırakmıştır ki söylendiğine göre toplam olarak bir milyondan fazla "duka altını" tutmaktaydı. Öte yandan İstanbul tarafındaki köpekleri kayıklara doldurtup Üsküdar'a geçirtmek gibi garip halleri de vardı.

İşte bu tıynetteki bir insana sadece padişah inayetler ve "ülfetler" yağdırmakla kalmaz fakat halk yığınları da büyük bir hayranlıkla tapardı.

Evet, bu tip kişileri gerek padişah, gerek halk ve gerek aydın olarak makbul ve tapılacak durumda tutmak yanında fazilet örneği sayılabilecek davranıştaki insanları da taştan taşa vurmuşuzdur. III. Murad döneminde Ferhad Paşa ya da Satırcı Mehmed Paşa gibi kimselerin başına gelenler, memlekete hizmet fikrinde olanları nasıl feci akıbetlerin beklediğini kanıtlayan sayısız nice örneklerdendir ki şair, bir devlet adamımıza şu tür satırları ilham etmiştir:

> "Derde uğrar kim sadakat etse elbet devlete, istikamet mahz-cinnettir bu mülkü millete."

Ve işte bugün Atatürk'ü nerede ise "vatan haini" fakat II. Abdülhamid'i ise "ulu han, vatana toprak kaybettirmeyen padişah" olarak tanımlayan kara zihniyet de bu alışkanlığın devamı değil midir? Genç ve körpe kuşaklara, "Sultan Hamid'i koca bir dağ ve Kanuni'yi bu dağ üzerinde bir çöp" olarak tanıtan tarih hocalarımız var bugün. "Toprak kaybettirmemiştir" yalanlarıyla tanıtmak istedikleri o hain padişah, Bosna-Hersek, Yeni Pazar, Karadağ, Romanya, Bulgaristan, Ardahan, Batum, Kıbrıs gibi kayıplara sebep olduktan gayrı, asıl melaneti, cehaleti, ikiyüzlülüğü ve halk düşmanlığıyla ün yapmış bir ki-

17 Bu alıntı için M. Tayyib Gökbilgin'in *İslam Ansiklopedisi*'nde Nasûh Paşa'yla ilgili olarak yayımladığı yazısına bakınız. Ayrıca Osman-zâde Tâib'in *Hadîkat al-vuzarâ* (İstanbul 1271) adlı yapıtına da bakınız.

şidir. Halkın eğitilmesine karşı oluşu, "tarih" ve "felsefe" konularını üniversite öğretimine bile sokmayışı, kendi cehaletine bakmayarak halkı cahil çocuk sayması ve bu nedenle özgürlüğe layık bulmaması, toplumun ahlakını çökerten "jurnalcilik" sistemini kurması, koyu Müslüman görünüp kimseye belli etmeden şeriat yasaklarını kaytarması, istibdadını pekiştirici her yolu araması, Mithat Paşa gibi değerli sayılan kişileri vicdansızca boğdurtması, memlekete anayasalcı bir rejim (meşrutiyet) getirmek isteyen "İttihat ve Terakki" fırkasını her türlü yıldırma usulleriyle yok etmeye çalışması, ordunun Makedonya'dan yürüyüşe geçmesi üzerine özgürlük "mücahidi" kesilerek "İttihat ve Terakki"ye başkan olma hevesine kapılacak kadar haysiyet duygusundan nasipsiz bulunması, evet bütün bu aşağılık ve tiksinti verici tutum ve davranışlara sarılması, onun şimdi aydınlarımız tarafından "fazilet örneği yurtsever bir padişah" olarak tanıtılmasına engel teşkil etmemektedir. Ne hazindir ki onu böylesine yücelten kara zihniyet, özgürlük mücahidi Mithat Paşa'yı "Bayrağımıza haç taktırtan bir düşman" olarak ilan etmekten kaçınmamaktadır. Tıpkı "Mehmed Akif"i "yurtsever" diyerek yücelttiği ve adına okullar açtığı ve buna karşılık "Tevfik Fikret" gibi dürüstlük örneği bir kimseyi batırdığı gibi. Mehmed Akif "Türkseverliği"yle değil, "şeriatseverliği"yle ve şeriat için her şeyi feda ederliğiyle bilinir. Bundan dolayıdır ki Tevfik Fikret ona "Molla sırat" lakabını vermişti. Bütün mollalığına rağmen o bu lakabı sevmez ve kendisine böyle hitap eden Fikret için, "Şimdi Allah'a söver, sonra biraz bol para der, hiç utanmaz Protestanlara zangoçluk eder" derdi ve derken de kuşkusuz Fikret'in Robert Kolej'de edebiyat öğretmenliği yaptığını hatırlatmak isterdi. Ne var ki Fikret için "bol para der... zangoçluk eder" diyen bu aynı Mehmed Akif, *Kur'an*'ı Türkçe'ye çevirmemek ve Atatürk devrimlerini protesto etmek maksadıyla Türkiye'yi terk edip Mısır'a göç ederek orada Mısır paşalarının konaklarında ve onların inayetleriyle yıllarını geçiren ve Raşid Rıza (Rida) gibi Türk düşmanı Arap (ve Mısırlı) yazarlarla yarenlik eden kişidir. Tevfik Fikret -ki son derece haysiyet sahibi, karakterli ve muhakkak ki Mehmed Akif'ten çok daha bilgili ve kültürlü bir Türk şairidir- hayatı boyunca ne "bol para" diye başkalarına el açmıştır ne de "zangoçluk" yapmıştır. Robert Kolej'de Türk edebiyatı öğretmenliği yapmıştır ama bu okulun öğretim programında Türk aleyhtarlığı ve Türk düşmanlığı yer almamıştır. Buna karşılık Mehmed Akif'in, Türk'ün gelişmesine ve uygarlaşmasına yararlı olacak Atatürk devrimlerini protesto maksadıyla Türkiye'den kaçarak sığındığı ve ders vermekle gurur duyduğu Mısır'daki El-Ez-

her Üniversitesi, yüzyıllar boyunca Türk düşmanlığını dinsel gelenek halinde belleten ve şeriatın Türk'e karşı "layık" gördüğü iftira ve hakaretleri "ilim" haline getirmiş ünlülerin (örneğin İdrisî'ler, Yakut'lar, Balazürî'ler, Birûnî'ler, Gazali'ler, İbni al Banna'lar, İbni Tulun'lar, Muhammed Abduh'lar ve daha nicelerinin) görüş ve fikirlerini öğretim programı haline getirmiş ve bu tür eğitimle Türk'e kin ve nefret besleyen nice Arap kuşakları yetiştirmiştir.

Ve işte bizim şeriatçı çevrelerimiz bugün hâlâ, Mehmed Akif gibi kimseleri "yurtsever" diye yüceltirken Tevfik Fikret gibi insansever kimseleri "zangoç" diye yerer; böylesine seviyesiz bir değerlendirmesi vardır şeriatçılarımızın.

Kendisine Zulmeden, Kendisini Sömüren Yöneticileri Kendinden Fazla Düşünen Halklar

Yukarda da belirttiğimiz gibi, melaneti ve ihaneti ne olursa olsun, iktidarın her türlü tutum ve davranışında "hikmet" ve "uhreviyet" aramak, şeriat halklarının vazgeçilmez geleneği olmuştur. En felaketli günlerde ve en olumsuz koşullar içerisinde dahi Müslüman halklar, kendi kurtuluşlarını değil, kendilerini kul köle şeklinde yönetenlerin mutluluğunu düşünmüşlerdir. Osmanlı döneminde de durum bu olmuştur; halk yığınları, halifenin ve padişahın refah ve kurtuluşunu, kendi refah ve kurtuluşundan önemli bilmiştir. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı zaman Atatürk, yabancı işgaller altında inleyen ve daha da büyük felaketler bekleyen halkın ruh halini şöyle anlatır:

> "(...) Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dini ve ananevi bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken bu miras kalmış alışkanlığın sevkiyle kendinden evvel yüce hilafet ve saltanat makamının kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. (...)"[18]

1.400 yıllık şeriat yaşamının, insanları ve toplumları bu kerteye indirmesi kadar doğal bir sonuç olamaz. Melanet ve kötülük gibi alışkanlıkları iktidar aracı sayesinde sürdüren yöneticilere, adeta taparcasına bağlanmak, şeriat halklarının değişmez kaderi olduğu sürece, iktidar sahipleri için halk yığınlarını koyun ve köpek sürüleri gibi yönetmek ve sömürmek elbette ki değişmeyecektir.

---

18 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.37.

"Halkın Kulağından Kölelik Halkasını Çıkarmamalı" ya da "Devlet Halka Karşı Merhametli Davranmamalı" Zihniyeti 19. Yüzyıla Uzanır

Daha önceki sayfalarda değindiğimiz gibi halkı, tıpkı bir çobanın koyun sürülerini ahıra sokup çıkardığı gibi ya da köpeklere baktığı gibi, insanlık dışı gözle görmek halifeler ve padişahlar için doğal bir davranış olmuştur. *Siyasetname* adlı yapıtında Nizamülmülk, halkı ayı şeklinde ve hükümdarı da ayı oynatıcısı olarak görür. Devlet yönetimiyle ilgili olarak hükümdara öğütlerde bulunurken halka merhametli davranmanın doğru olmadığını ve böylesine iyi bir yönetim altında halkın arsızlaşacağını, kendini unutacağını ve küstahlaşacağını anlatırdı. Ayrıca şunu hatırlatırdı ki hükümdarlar Tanrı tarafından ve ilahi yollardan halkın başına getirilmişlerdir ve o şekilde davranmalıdırlar ki bu halklar "kertelerinin" (kölelik durumlarının) ne olduğunu unutmasınlar. Bunun içindir ki hükümdarlar halkın kulağından kölelik halkasını hiçbir zaman çıkarmamalıdırlar.[19]

Bütün bunlardan başka bir de hükümdara, yine yukarıdaki sayfalarda belirttiğimiz gibi, İran hükümdarlarından Behram Gür'ün veziri Rast Revis'in öğütlerinden örnekler getirir ve şöyle der:

> "Halkımız bizim adaletimiz çok olduğu için edepsiz ve küstah oldu. Eğer şiddet gösterilmezse korkarım ki kötülükler ve isyanlar zuhur eder... Felaket doğmadan önce onlara karşı sert ol."[20]

Evet, nasıl ki Nizamülmülk halkı, kulağında halka bulunan bir ayıya benzettiyse, bir başka ünlü İslam yazarı Cüveynî de köpek olarak tanımlamıştı. Bağlı bulunduğu hükümdara, "köpeğini daima yarı aç tut ki seni takip etsin" derdi.[21] Nasıl ki şeriat zihniyeti, devletin varlığı adına yöneticileri, geçmiş yüzyıllar boyunca halka karşı merhametsiz davranışlara sürüklediyse, "modern çağın" gelişme dönemi sayılan 19. yüzyılda da Osmanlı padişahlarını aynı yönde zorlamıştır. III. Selim gibi devlette reform yolunu arayan ve şiddet siyasetinden pek hoşlanmaz sanılan padişahlar dahi "merhametsizliği" koşul bilmişlerdir. Örneğin III. Selim'e sunduğu bir dilekçesinde Kaymakam Paşa, "Zindanlarda öldürülen Müslümanların cesetleri-

19 Bkz. Nizamülmülk, *age*, s.36-37; ayrıca bkz. Bosworth, *The Ghaznevids, Their Empire in Afganistan and Eastern Iran, 990-1040*, Edinburg, 1963, s.49.

20 *Age*, s.36-37.

21 Cüveynî, *age*, c.1, s.30.

nin denize atıldıklarını biliyorsunuz. Hâlbuki bunların akrabaları (cesetleri) almak istiyorlar. Onun için bunları akrabalarına verelim" diye ricada bulunduğu zaman, vicdansız padişahın cevabı şu olur:

"(Cesetleri akrabalarına vermemekle ilgili) Bu usul eskimiş bir usuldür ve beyhude konmamıştır. Eski (kuralları) bozmak sakıncalıdır. Devletimizde merhamet artınca düzen bozuldu."[22]

Söylemeye gerek yoktur ki padişahın bu mantığına karşı Kaymakam Paşamızın aklına, "Eğer zindanlarda ölenlerin cesetlerini akrabalarına vermek bir merhamet işiyse, bu merhameti göstermenin devlet düzeniyle ilgisi ne olabilir?" diye sormak gelmemiştir. Şeriatçı kafada mantık diye bir şey aramanın yararsız olduğunu unutmamak gerekir. Bencillik ve çıkarlar ve bağnazlık gibi duygular akıl ve zekâyı yok etmiş gitmiştir. Şunu ekleyelim ki halka karşı insaflı, hoşgörülü ve insancıl şekilde davranmanın "asayiş" ve "huzur" bozucu olduğu düşüncesinin altında, hükümdarın ve yöneticilerin çıkarları sorunları yatmıştır.

Yönetenler ile Yönetilenler Arasındaki Kopma ve Yabancılık Durumu

Şeriat devleti uygulamasında yöneten sınıf ile yönetilen yığınların birbirlerine karşı durumu, sanki iki yabancı varlık, iki yabancı güç niteliğindedir ki en açık deyimle efendi ile köle arasındaki ilişkiler düzeyindedir. Yöneten sınıf (özellikle hükümdar), kendisini, o yönettiği toplumun bir parçası saymamaktadır; ondan çıkma ve ona ait bulunma duygusundan uzaktır. Bilakis ondan ayrı, farklı ve ona karşı daima sert ve haşin davranmakla kendini zorunlu bulmaktadır. Halka karşı yumuşak ve insancıl davranacak olursa halkın şımaracağını, kendini unutacağını ve anarşik durumlara yollanacağını sanmaktadır.

İslam yazarlarının halk ve devlet anlayışı bu esaslara dayalıdır. Onları bu yönde etkileyen şey İslamın Tanrı-kişi ilişkilerindeki özelliktir. Bilindiği gibi bu ilişkilerin temelinde "kulluk" ruhu yatar. Tanrı "Efendi'dir, kişi ise "kul". Halife, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğuna göre, kul Tanrı'ya karşı nasıl boyun eğme zorunda ise halifeye karşı da aynı zorunluluktadır.

Bu anlayış, İslam devlet uygulamasında, hükümdar (yönetici sınıf) ile kişiler (halk) arasında büyük bir uçurum yaratmıştır. Bundan

22 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.242.

dolayıdır ki ne hükümdar (yönetici sınıf) halkı sevmiş ve saymış ne de halk, iktidar sahiplerine karşı bağlılık, yakınlık duymuştur.

Kendi Çıkarları Uğruna Halkı, Yabancı İşgallere Ses Çıkaramaz Durumda Tutmaya Çalışan İktidarlar

Halkı yabancı gözüyle görme alışkanlığı Gazneli Mahmud döneminde ne idiyse, Sultan V. Mehmed döneminde de o olmuştur.

İslam ülkelerinin hükümdarları, iktidarın kendilerine Tanrı tarafından verildiği inancı içerisinde halkı öylesine aşağı görmeye ve köle şeklinde yönetmeye alışmışlar ve halkın kendi kendine herhangi bir işe kalkışmasını, kendi başına karar almasını öylesine sakıncalı saymışlardır ki yabancı işgali halinde dahi bu kendi halklarına savunma hakkı diye bir şey tanımamışlardır. Müslüman halklar da bunu kabullenmişlerdir.

Vaktiyle Gazneli Mahmud, Karahanlıların işgalleri vesilesiyle kendi halkına "Yabancı iktidar dahi olsa ona karşı gelmeyin, itaat edin" şeklinde emirler vermiştir. Vermesinin nedeni 1066'da (hicri 369) Karahanlıların, "Cafer Tegin" kumandasında giriştikleri saldırıya karşı Balk halkının kendisini savunması ve savunurken de hükümdara ait bazı mal ve mülkün hasara uğramasıydı. Bu vesileyle hükümdar kendi halkına şunu ihtar etmiştir ki halkın, düşmana karşı savunma yoluna başvurması ve hükümdarın mülkünü ziyana uğratması diye bir hakkı yoktur; halkı düşmana karşı koruma hakkı hükümdara aittir; hükümdar bu görevi yerine getirmemiş olsa bile halkın yapacağı bir şey yoktur ve halk, hangi iktidar daha güçlü ise ona boyun eğmekle görevlidir.[23]

19. yüzyılda "Napolyon"un Mısır'ı işgali sırasında ulemanın ve din adamlarının, çeşitli fetvalarla Mısır halkına söyledikleri bundan pek farklı değildi. Bu fetvalarla şunu anlatmışlardır ki Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi Tanrı emridir ve bunun böyle olacağını *Kur'an* esasen haber vermiştir.[24]

Aşağı yukarı aynı şeyleri son Osmanlı padişahı, 1919'da yabancı işgali altına giren kendi halkına, direnme göstermemesini emretmek suretiyle tekrarlamıştır. Esasen böyle yapmamış olsa dahi halk, pasif

23 Bu olaylar için Beyhakî'nin *Tarih-i Mes'ûdî* adlı yapıtına bakınız. Kitabın Tahran'da yayımlanan bazı kısımlarının Fayyad tarafından İngilizceye çevirisi için bkz. Baihaqi, *Tarikh-i Mas'udi*, ed. Q. Ghani & A. A. Fayyad, Tahran, 1945, s.664 vd.; bu konuda ayrıca bkz. C. E. Bosworth, *age*, s.49 vd.

24 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

kalmaya hazırdı. Gerçekten de 1919'larda düşman istilası sırasında Anadolu halkı, her şey Tanrı emridir diye, hiç direnme göstermeden, sessiz sedasız kalmış ve padişah savaş emri vermedi diye bu işgallere karşı kendiliğinden savunma yoluna gitmeyi düşünmemiştir. Eğer Atatürk çıkmamış olsaydı yine de gitmeyecekti. Atatürk'ün çabalarıyla ayaklanan ve yabancı işgallere karşı bağımsızlık savaşı vermeye çalışan halka o dönemde padişah, etrafındaki din adamlarının da kışkırtmasıyla, fetvalar yağdırarak, her şeyin sükûnetle karşılanmasını, hiçbir direnme gösterilmemesini söylemekteydi. Bu öğütlerin temelinde yatan fikir, halkın kendi kendini kurtaracak bir davranışa kendi karar ve eylemiyle girişmesi halinde bu alışkanlığın tehlike yaratacağıydı.

Son Osmanlı Padişah'ının, yabancı istilaya karşı Atatürk'ün halkı ayaklanmaya sürükleyen tutumuna karşı haince vaziyet alması ve yine din adamının desteğiyle onu din düşmanı ve vatan düşmanı gibi ilan etmesi, kuşkusuz ki Gazneli Mahmud'un yüzyıllar önce yaptığının bir başka görünüşüydü. Ancak şu farkla ki Gazneli Mahmud, Karahanlıların işgallerine (yani yine Türk'ün Türk'e karşı giriştiği işgallere) karşı o sözleri söylemişti. Oysaki Osmanlı padişahı bu işi Türk'ün, kendinden olmayanların istilasına karşı ayaklanmaması için yapmıştır.

İktidar Sahipleri Genellikle Halk Yararına Reform Diye Bir Şey Düşünmezler; Sadece Kendi Çıkarları Adına İş Görürler

İslami esaslara dayalı devlet sisteminde halk, devletin bir öğesi olmadığından, iktidar sahipleri için halkın gelişmesi, refah ve mutluluğu adına "reform yapmak" diye bir şey söz konusu olmamıştır. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda, 17. yüzyıldan itibaren bazı "reform" hareketleri görülmüşse de bu reformlar orduyu disipline sokup güçlendirmek ve böylece her şeyden önce padişahın saltanat ve huzurunu güvenceye bağlamak ve padişahın hazinesini doldurmak amacına dayalı olarak yapılmıştır. Bunun dışında halka yönelik ve halk yararına olabilecek bir davranış yoktur.[25]

"Sultan II. Osman"ın 1622'de yapmayı düşündüğü reformlar askerlik alanındaydı. Ancak bunlar dahi, orduyu "modern" hale getirmek niyetiyle değil, ikide bir isyan eden, kazan kaldıran yeniçeri teşkilatını padişaha mutlak şekilde itaatkâr bir kuruluş haline getirmek

25 Bu konuda bkz. Victgor Bérard, "Reforme Ottomane", *La Revue de Paris*, c.5, Eylül-Kasım 1908, s.196.

maksadıyla düşünülmüştür. Bilindiği gibi II. Osman'ın bu girişimleri başarısız kalmış ve yeniçeriler, din adamından elde ettikleri fetvalarla Padişah'ı tahttan indirmişlerdir.

Daha sonra "IV. Murad"ın 1632'de giriştiği reformlar, yine bilindiği gibi, disiplinden yoksun yeniçerileri kılıçtan geçirip orduyu "zapturapt" altına alıcı bir düzeni yerleştirmek ve bu işi de binlerce insanı telef etmek şeklinde olmuştur.

18. yüzyılda Sultan III. Mustafa (1757-1774), her ne kadar tahta çıktığı zaman yayımladığı "Adaletname" ile "mamur bir vatanın ahalisini huzur ve refaha kavuşturmak" amacını güttüğünü ilan etmişse de ciddi olarak böyle bir düşünceyi kafasından geçirmediği muhakkaktır. Askerlikte, maliye ve idari işlerde bazı reformlara yönelmesi kendi öz çıkarlarını sağlamak içindir. Batı ülkelerinden yabancı uzmanlar getirtmek suretiyle orduyu ve donanmayı güçlendirmek istemiştir çünkü donanmasının (özellikle Çeşme'de uğranılan hezimetten sonra) yok olduğunu ve ülkesinin ve ordularının bozgundan bozguna uğradığını görmekle memleketin (yani "çiftliğinin") büyük bir tehlikeye maruz kaldığını anlamıştır. Bu "çiftliği" işletmek ancak ordu ve asker sayesinde mümkün olabileceğinden, Batı tekniğinden yararlanmaktan başka çare görmediği içindir ki reform yapmayı düşünmüştür. Fransa'dan bu maksatla uzman olarak getirttiği "Baron de Tott" sayesinde ordunun topçu sınıfında yenilikler yapmış, tophaneyi düzelttirmiş ve daha önce yeniçerilerin itirazları üzerine kapattırılmış olan mühendishaneleri yeni düzene sokturtmuştur. Topçulukta yapılan yenilikler sayesindedir ki o zamana kadar öküzlere çektirilmekte olan taşınması güç ağır toplar yerine, beygirlere çektirilen hafif toplar döktürtmüştür. Bütün bunları yaparken hazinesini zenginleştirmek için bazı tedbirler almıştır ki bunlar arasında "resim" ve "beratları" yenileme harcı olarak alınmakta olan paraları, "cülus bahşişi" diye bilinen usul yüzünden boşalan hazineye çekmek gibi kurnazlıklar vardır.

Memleketin imarına çalıştığı söylenirse de bu alanda "başardığı" işler, Mekke'ye bol miktarda su getirmeye matuf tesisler yaptırmak ya da İstanbul'un suyunu bollaştırmak için yeni bir bent inşa ettirmek, kıtlık zamanlarında İstanbul'un gıda ihtiyacını karşılamak üzere zahire depoları yaptırmak, vilayetlerdeki asayişsizlikleri önlemek üzere göçleri yasaklamak gibi alanlara münhasır kalmış olup, pek de etkili bir sonuç sağlamamıştır. Çünkü onun saltanatı boyunca ülke, isyanlar, asayişsizlikler ve şeriat gerilikleri içerisinde çalkalanmıştır. Öte yandan kişi özgürlükleri ve toplum yaşamı alanında yaptığı bir

yenilik, bir reform olmamıştır. Aksine şeriatın cehennem azabı yaratan emirlerini ve yasaklarını en sıkı şekilde uygulama yoluna başvurmuştur. Örneğin Müslüman kadınların yüzlerini örtmeden dışarı çıkmalarını ve mesire yerlerine gitmelerini ağır cezalara bağlarken, bu yasakların harfiyen uygulanıp uygulanmadığını bizzat denetlemekten geri kalmamıştır; çoğu zaman sokak aralarına ya da mesire yerlerine gidip, yüzlerini örtmeden dolaşan kadınları yakalatarak cezalandırmak gibi küçüklüklerden sıkılmamıştır.

Yine bunun gibi devlet ricaline mahsus olan giyim tarzının (örneğin "kakum" ve "başak" kürklerinin) ve "barata" adı verilen başörtüsünün saray mensuplarından başkaları tarafından giyilmesini yasaklarken İstanbul'daki gayrimüslimlerin (Rum, Ermeni ve Musevi gibi) kendilerine özgü ve Müslümanlardan farklı giysiler içerisinde dolaşmalarını sağlayıcı kuralların en sıkı şekilde uygulanması için yeni tedbirler almayı "reform" saymıştır.[26]

I. Abdülhamid, daha önce III. Mustafa'nın yapmak isteyip de bitiremediği reformları hem kendi çıkarları hem de Fransa'nın ısrarları nedeniyle yürütmeye çalışır. Hemen anımsayalım ki Osmanlı donanmasının ve ordusunun biraz olsun güçlenmesini, Padişah kadar Fransa da istemiştir çünkü Fransa, o tarihlerde Rusya'nın yayılma ve Akdeniz'e uzanma siyasetini, başta kendisi olmak üzere, Batı dünyası için fevkalade tehlikeli saymaktaydı. Bu tehlikeyi de Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısına dikmekle önleyebileceğini hesaplamaktaydı.

III. Selim'in (1789-1807) ve II. Mahmud'un (1808-1839) giriştikleri reformlar, daha önceki reformlardan biraz farklıdır. Her ne kadar orduda reform işini ön planda tutmuş olsalar da Batılılaşma yönünde bazı çabalarda bulunmaktan ve örneğin eğitim sisteminde yenilikler yapmaya ya da kişilerin yaşam tarzını değiştirmeye çalışmaktan geri kalmamışlar ve ne yazık ki karşılarında "din adamı ve asker" ikilisinin husumetini ve direnişini bulmuşlardır. III. Selim, şeriata aykırı davrandı diye din adamının verdiği fetvayla asker tarafından tahttan, indirilmiş ve idam edilmiştir; II. Mahmud ise "Gâvur padişah" diye lanetlenmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısı içerisinde "Sultan Abdülmecid" (1839-1861), yabancı devletlerin baskı ve zorlamaları üzerine Hattıhümayunlar yayımlar (1839-1861).

II. Abdülhamid (1876-1909) ise reform yapmamak ve despot kalmak için memleketi elden çıkarmaya hazırdır. Osmanlı döneminin

26 Bu konuda Bekir Sıtkı Baykal'ın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki makalesine bakınız.

en büyük toprak kaybı onun zamanında olmuştur. Halka hak, özgürlük ve serbesti tanımamak ve imparatorluğun çeşitli unsurları arasında birlik yaratabilecek çabalarda bulunmamak ve nihayet o insafsız melanetine ve despotizmine sınır tanımaması yüzünden Kıbrıs'ı İngilizlere, Bulgaristan topraklarını Ruslara, Bosna-Hersek'i Avusturya'ya, Makedonya'yı Yunanistan'a, Girit adasını çetecilere vs. terk etmekten geri kalmamıştır.

Şeriata Uyma Zorunluluğunun Devleti Sürüklediği Diğer Bazı Olumsuzluklar

Şeriat devleti olmanın ve devlet işlerini şeriat verilerine göre görmenin toplum yaşamı bakımından yarattığı olumsuzluklar sınırsızdır. Bu olumsuzluklardan bazılarını daha önceki bölümlerde gördük. Diğer bazılarına da aşağıda değineceğiz.

Şeriata Uyma Zorunluluğu Nedeniyle Halkını Hastalıktan Telef Olmaya Terk Eden Devlet

İslamın *Kur'an* ve hadis kaynaklarından çıkma hükümlerine göre hastalık denen şey, Tanrı vergisi gibi bir şeydir; Tanrı dilediğine hastalık verir, dilediğine vermez; çoğu zaman sevdiği kullarına verir sevmediklerine vermez. Bu itibarla Müslüman kişiler bakımından hastalık "musibet" değil, "iyilik" ve "hayır" alametidir. Kim ki hastalanır ve hem de en ağır bir hastalığa yakalanmıştır, o mutlaka cennet halkındandır; Tanrı onu cennete alacaktır.

Öte yandan veba, cüzam vs. gibi korkunç hastalıklar dahi bulaşıcı (sâri) olmadıktan başka, bu tür (ya da diğer) hastalıklara yakalanan kimsenin ateşi ne kadar yüksek olursa, o kimsenin günahları da o oranda dökülmüş olacak ve bu günahlar yerine sevap yazılacaktır. Böylece o kişi, öldüğü zaman kendisini cennet hurilerinin kucağında bulacaktır.

İslamın temizlik, sağlık ve hastalık konularında içerdiği hükümler hep bu doğrultuda olduğu içindir ki İslami esaslara dayalı bir devlette, yöneticiler için hastalıkları (velev ki salgın felaketi şeklinde olsun) önleyici tedbir almak ya da gidermeye çalışmak, dine aykırı sayılmıştır.

Osmanlı Döneminde Veba Salgınlarına Karşı Devletin Bulduğu Çare: Kur'an'ın Ahkaf Suresi'ni Okutmak ve Bekâr Odalarının Yıkılmasını Sağlamak

Hicri 1227 yılının başlarında İzmir'de salgın şeklini alan veba hastalığı, İzmir'den İstanbul'a gelen gemi yolcuları yüzünden kısa zamanda İstanbul'a yayılmaya başlar. Bu yüzden ölenlerin sayısı günde 3.000'i bulur. Her ne kadar Şanizâde Atâullah Efendi gibi, veba salgınına karşı korunmak üzere aşı yapılmasını öğütleyen hekimler olmuşsa da din adamları ve ulema onların bu öğütlerine karşı çıkıp, bulaşıcı hastalıklardan korunmanın İslama aykırı olduğunu açıklamışlardır. Bu olay vesilesiyle *Cevdet Paşa Tarihi*'nde şöyle yazılıyor:

> "Böyle bulaşıcı hastalıklardan korunmaya sapıklık nazarıyla bakılıyordu. Bu nedenle halkın çoğu korunmayı şeriata aykırı (sayarak) kimisi de itirazdan çekinerek korunma usullerine riayet etmezlerdi..."[27]

Hastalık felaketine karşı tedbir alınmasını isteyenlerden biri, Cevdet Paşa'ydı; bu yüzden İslama aykırı davranmakla suçlanmıştır.

Mısır'da bile Mehmed Ali Paşa, veba salgınını önlemek maksadıyla "karantina" ve aşı usullerini uygulamaya kalktığı için çevresinin saldırılarına uğramış ve o sıralarda Arabistan'da kazandığı zaferler nedeniyle bu saldırıları etkisiz bırakabilmişti.

Ne hazindir ki Mehmed Ali Paşa dahi din yobazlarının tehditlerine ve yermelerine rağmen sağlık tedbirleri alabilmiştir de İstanbul'da buna benzer bir yola giden bir yöneticiye rastlanamamıştır. Yöneticiler tek çareyi *Kur'an* okutmakta ve "fesat" ve "zina" gibi kötülükleri önleme yolunu aramakta bulmuşlardır. Gerçekten de vebadan ölenlerin sayısı her gün 3.000'e yaklaştığı bir sırada padişah iradesi çıkartılarak halka, akşam namazından sonra *Kur'an*'ın Ahkaf Suresi'ni okumaları emredilmiştir.[28] Ne var ki böyle bir tedbir hiçbir sonuç vermedikten başka, Şeker Bayramı'nın yaklaşmasıyla halkın birbiriyle teması arttığından, hastalık artarak ölü sayısı daha da yükselir olmuştur.

Padişah tarafından çıkarılan ferman gereğince Ahkaf Suresi'nin okunmasının yararlı olmadığı böylece anlaşılınca, bu sefer bazı din uleması "Ahkâf suresi Ad Kavmi'nin helaki konusu olduğundan böyle bir günde okunması ilahi gazabı arttırır" şeklinde konuşma-

27 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.250.
28 *Age*, s.248

ya başlamışlar ve bu nedenle bu surenin okunması zorunluluğuna son verilmiştir. Fakat bunun yerine, çok daha etkili olacağı tahmin edilen bir başka usule gidilmiştir ki o da bekâr odalarının yıktırılmasıdır. Cevdet Paşa'nın söylemesine göre, "Vebanın zuhuru fesat ve zina artması yüzünden olduğundan... bekâr odalarını yıkmak ve sefih toplantıları dağıtmak" bazı bilginler ve din adamları tarafından öngörülmüş olduğundan Kaymakam Paşa, yanına Mimar Ağa'yı ve yardımcılarını da alarak Bahçekapı'sındaki "Melek Girmez Sokağı"nda ve "Kayıkhane" üzerinde ne kadar bekâr odası varsa hepsini birkaç saat içerisinde yıktırıvermiştir.[29]

Yine aynı şekilde koca Osmanlı Devleti'nin ünlü Kaptanpaşası da Galata ve Kasımpaşa mahallelerindeki hanların odalarından "rezilleri" ve "fahişeleri" boşaltarak odaları mühürlemek gibi fevkalade "önemli" işler görmüştür. Ne var ki bütün bu "önemli" tedbirlere rağmen veba hastalığı hükmünü en şiddetli şekilde sürdürmüş ve kış aylarının yaklaşması ve soğukların artması üzerine biraz azalır gibi olmuştur.

Görülüyor ki hastalığı Tanrı emri bilen ve şeriat emirlerini izlemeyi görev edinen Osmanlı Devleti, bu akılsızlık yüzünden veba salgınını önleyici sağlık tedbirleri almayı ve Müslüman ahaliyi korumayı düşünmemiştir. Oysaki Müslüman mahallelerine yakın yerlerde oturan gayrimüslimler (Hıristiyanlar ve Museviler), kendi din adamlarının sağlık tedbirleri konusundaki öğütlerini dinleyip korunmak sayesinde veba salgınından uzak kalabilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, İslama aykırı olur endişesiyle vebaya karşı sağlık tedbiri almayı düşünmezken, Fransa ve Avusturya gibi yabancı devletler, İstanbul'da çıkan veba salgınının, İstanbul'a binlerce kilometre uzakta bulunan kendi ülkelerine sıçramaması için, tıbbın ve fennin bütün gerekli tedbirlerini yerine getirmekle meşguldüler. İstanbul'dan ve diğer başka yerlerden gelen yabancıları kendi sınır kapılarında karantinaya alıp bir süre bekletirlerdi. O kadar ki Osmanlı Devleti'nin Prusya'ya gönderdiği elçi, Avusturya sınırına geldiğinde karantinaya alınmıştır. Paris elçiliğindeki görevine deniz yoluyla giden Seyid Ali Efendi, Marsilya'ya çıktığında, Fransız gümrüğündeki karantina mevkiinde 36 gün bekletilmiştir.[30]

Görülüyor ki hastalık yüzünden binlerce insan telef olurken bir yandan devlet yöneticileri ve diğer yandan cahil halk yığınları, şeriat inançlarına saplanmış olarak her şeyi kader işi saymakta ve fenni

29 *Age*, s.248 vd.
30 *Age*, c.1, s.377, 390.

şekilde sağlık tedbiri alacak yerde, ölümü tercih etmekte ya da bekâr odalarının yıktırılması gibi akılsızlıklardan medet ummaktaydılar.

Devlet İşlerinin Rüya Tabirlerine ve Müneccim İşaretlerine (Yıldızların Yerine) Göre Görülmesi Geleneği

Bazı tarihçilerimize göre Osmanlı Devleti'nde padişahın yetkilerini sınırlayan hususlardan biri de müneccimlerin etkisiydi. Devlet işlerinin görülmesinde her padişah, kendisine müneccim olarak seçtiği kimseye danışır, onun öğütlerine göre karar alırdı. Müneccimler yıldızlardan, her hususta geleceğin ne olduğunu öğrenerek Tanrı'nın yardımını padişaha kazandırmış olurlardı. İstanbul'un kuşatılması sırasında Fatih Sultan Mehmed, kendisine büyük değer verir olduğu Akşemsettin Hoca'dan bu şekilde görüş ve öğüt almıştı.

Osmanlı padişahlarının ve yöneticilerinin devlet işlerini rüya tabirlerine ve müneccimlerin sözlerine göre yürütmelerinde şaşılacak bir şey olmaması gerekir çünkü bu gelenek İslam devlet sisteminin özelliklerinden biri olmak üzere Muhammed tarafından uygulanmıştır. Sistemin hükümdar yetkilerinin kısıtlanmasıyla ilgisi yoktur. Bilakis, aşağıda kısaca belirteceğimiz gibi, iktidarın çok daha keyfi ve çok daha akıldışı usuller gereğince sınırsız bir şekilde kullanılmasıyla ilgisi vardır.

Nitekim rüya tabirlerine göre iş görme geleneğini Muhammed, şeriat devletinin temel öğelerinden biri olmak üzere pekiştirirken bu amacı gütmüştür. Her yapmak istediği işi, rüyada görmüş gibi davranarak yapmıştır. Yapabilmek için de *Kur'an*'a ayetler koymuş ya da hadisler bırakmıştır. Örneğin rüyayı "Tanrı'nın melek aracılığıyla kulun bilincinde idrakler, vicdani bilinçleridir"[31] şeklinde tanımlamıştır. Yine bunun gibi rüyanın "mübeşşirat" (haber alma gereği) olup, "peygamberlik" niteliğinde bir şey olduğunu[32] öngören hadisler de bırakmıştır ki bunlardan biri şöyledir:

> "Salih bir kişi tarafından görülen güzel rüya nübüvvetin cüzünden bir cüzdür."[33]

Öte yandan *Kur'an*'a da çoğu işlerini rüyayla yapmış olduğuna dair pek çok ayet koymuştur. Örneğin Fetih Suresi'ne koyduğu ayet-

---

31 *Sahîh-i...*, c.12, s.271.

32 *Sahîh-i...*, c.12, s.275, Hadis No: 2103.

33 Diyanet'in yayımladığı *Sahîh*-i adlı serinin sayfalarında bu tür hadisleri bulmak mümkündür. Bkz. *Sahîh-i...*, c.8, s.338 ve c.12, s.271-279.

lerde, Hudeybiye Seferi'ne çıkmazdan önceki olayları (yani Mekke'ye girilip umrede bulunulacağı Ashab'dan bazılarının başlarını tıraş ettireceği, bazılarının ise ettirmeyeceği vs. gibi olayları) rüyasında görmüş olduğunu anlatmıştır.

Muhammed'den bu yana şeriat devleti uygulamalarında rüya tabirlerine göre devlet yönetimi usullerinin görülmesine şaşmamak gerekir. Hicret'in 28. yılında Halife Osman'ın kazandığı deniz savaşının (ki Müslümanların ilk deniz gazası sayılır) Muhammed'in görmüş olduğu bir rüyaya uygun olmak üzere sürdürüldüğü kabul edilir.

Her ne kadar eski Türklerde buna benzer uygulamaların bulunduğu söylenmekle beraber, asıl İslamdan sonra, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren, bu geleneğin, şeriat gereği olmak üzere etkili olduğunu belirtmek doğru olur.[34]

19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin bütün işlerinin görülmesinde "müneccimler" ve onların rüya tabirleri önemli rol oynardı. Biraz ilerdeki sayfalarda, sadrazamlığa ve devletin en yüksek mevkilerine yapılan atamalarda bu usulün önemine değineceğiz. Fakat hemen belirtelim ki rüyayla halledilen işler sadece bunlar değildi. Savaş işleri de dahil olmak üzere her şey bu yoldan görülürdü. Akılsızca ve hazırlıksız olarak girişilen savaşların sonuçları, yüksek mevkideki yetkililerin gördükleri rüyaların yorumuna göre hesaplanırdı. Örneğin donanmanın Navarin'de yok edilmiş olmasına rağmen, hemen sonra Ruslarla Kırım Savaşı'na girişilmesi, bazı şeyhlerin Kırım'ın fethedileceğini rüyalarında görmüş olduklarını söylemeleri üzerine olmuştur. Oysaki savaşın başlamasından hemen sonra Ruslar Eflak ve Boğdan eyaletlerini ele geçirivermişlerdir. Cevdet Paşa şöyle der:

> "O sırada her şey kalp ehliyetin himmetiyle olur inancında bulunan ve (savaş) için kuvvet lazım olduğundan gafil olan Pertev Paşa takımına bazı şeyhler, gördükleri rüyaları yorumlayarak yakında Kırım'ın fetholunacağını müjdelediler. Oysa devletin deniz kuvveti Navarin'de harap olmuş, talimli asker hazırlığına henüz başlanmıştı."[35]

---

34 Buna benzer bir geleneğin, İslamiyeti kabul etmeden önce Türklerde görüldüğünü ve Türk hükümdarlarına hizmet eden "Şamanların" bu işi gördüklerini söyleyen tarihçilerimiz vardır. Bkz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire; The Classical Age 1300-1600*, çev. N. Itzkowitz ve C. Imber, Londra, 1973.

35 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.436.

Devletin içişleriyle ilgili sorunların yorumlanması da yıldızların durumuna göre yapılırdı ve yapanların çoğu da "bilginler heyeti" diye bilinen ulema sınıfından çıkardı. 19. yüzyılda Osmanlı bilimadamları içerisinde "hazık bir tabip" olarak tanınan ve dilimize ilk kez "tıbbi terimleri" koyan Şanizâde Atâullah Efendi, imparatorluğun iç olaylarını hep yıldızların durumuna göre yorumlar dururdu.[36]

Yine bunun gibi donanmaya ait gemiler müneccimler tarafından belirlenen "uğurlu" yıl ve günlerde denize indirilirdi. Bununla beraber uğurlu sonuç alınmadığı haller çok olurdu. Örneğin hicri 1230'da inşası tamamlanan "Mahmudiye" adındaki kalyon, müneccimlerin belirttikleri uğurlu günde ve uğurlu saatte denize indirilmiş ise de yarısı denize daldıktan sonra, diğer yarısı, fazla ağırlık nedeniyle, olduğu yerde kalmıştı. Müneccimler bunu "Utarit" yıldızının durumuna bağlayarak bir sonuca bağlamışlardır.[37]

Yıldızlardan "ahkâm" çıkarmak ve devlet işlerini müneccimlerin sözüne göre ayarlamak öylesine kökleşmiş bir gelenekti ki 19. yüzyılın başlarında III. Selim, ilk önceleri bundan vazgeçmek istermiş gibi göründüğü halde, sonraları bu geleneği daha da güçlendirici fermanlar çıkarmıştır. Gerçekten de tahta ilk çıktığı tarihlerde müneccimlere karşı vaziyet almış ve hatta donanmanın denize açılması hususunda müneccimlerin tarih tespit ettiklerini gördüğünde bunları reddedercesine şöyle bir ferman yayımlamıştı:

> "Her gün (Tanrı'nın) günüdür. Benim yıldızlara asla (ihtiyacım) yoktur. (Tanrı'ya) güvenerek donanma ne gün uygunsa o gün açılsın."

Nevarki bu yayımladığı fermanın etkisiz kaldığını görünce ikinci bir ferman çıkararak "Müneccimlerin dilediği yapılsın" diye emretmiştir. Cevdet Paşa'nın söylemesine göre, "(Devlet işlerini) müneccim sözüyle yürütmek o derece yaygındı ki padişahın yenilik taraftarı olmasına rağmen, eski (gelenekleri) kaldırması mümkün olamıyordu."[38]

Yine bunun gibi, sadrazamların ve genel olarak devletin yüksek dereceli yöneticilerinin göreve getirilmeleri usulleri 19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar iki esasa dayalıydı.

Bunlardan biri rüyaya itibar usulüydü ki şöyle olurdu: Şeyhülislam Efendi rüyasında birinin sadrazamlığa getirilmiş olduğunu gö-

36 *Age*, c.2, s.281.
37 *Age*, c.2, s.269.
38 *Age*, c.1, s.341.

recek ve o kişiyi padişaha öğüt verecek ve padişah da böylece atama işine girişecekti. Örneğin III. Selim gibi, hem de güya devlette reform taraftarı görünen bir padişah zamanında, Gazi Hasan Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi şöyle olmuştur: Hicri 1204'te Sultan Selim, hem şeyhülislamdan hem de Kaymakam Paşa'dan, sadrazamlık için aday göstermelerini ister. Bunun üzerine tayin işi "istihare"ye bırakılır yani o gece abdest alınıp dualar okunur ve uykuya yatılır. Ne var ki şeyhülislam rüyasında hiçbir şey görmediğini bildirir. Kaymakam Paşa da aynı şeyi söyler. Buna karşılık Padişah, rüyasında üç kez arka arkaya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı gördüğünü ifade eder. Hasan Paşa sadarete layık görülür ve "mührü hümayun" kendisine gönderilir.[39]

Sadrazamlığa tayin edilir edilmez Hasan Paşa'nın ilk işi Akkermen Kalesi'ni savunamayan Tayfur Paşa'yı idam ettirmek olur. Aynı zamanda sadaret müsteşarı Süleyman Raşit Efendi'yle "boşboğazlıkta bulundu" diye sadaret mektupçusu Emin Efendi'nin kellelerini de kestirtir. Görevde kaldığı sürece "dürüst!" fakat son derece şedit ve gaddar olduğu anlaşılmaktadır. Sadrazamlığı üç buçuk ay gibi kısa bir süreye münhasır kalmış ve 1790'da ölmüştür. Her ne kadar kendisinin, padişah tarafından zehirletilmek suretiyle öldürüldüğü rivayet edilirse de soğuk bir havada dışarı çıkıp dolaştığı için soğuk algınlığından hastalanarak öldüğü de söylenir.[40] Rüya tabirleriyle bir insan sadrazamlığa getirilirse, elbette ki bundan daha hayırlı işlerle uğraşmayacaktır. Osmanlı tarihi bunun nice acı örnekleriyle doludur.

Fakat yine hatırlatalım ki rüyayla devlet yönetimi usulünü Osmanlı padişahları bulmuş değildir. Bu usul aslında, daha ilk anlardan itibaren Muhammed'in İslam devleti anlayışına soktuğu bir şeydir.

Bununla beraber pek "önemli" ve "hayırlı" sayılmakla beraber bu usulün eksik bir yönü vardı ki o da rüya görülmediği ahvalde ne şekilde hareket olunacağının bilinmemesi ve daha doğrusu her zaman yüzde yüz işler nitelikte olmamasıydı. Nitekim biraz önce gördüğümüz gibi Hasan Paşa'nın atanması sırasında Padişah "aday göster" dediği zaman, şeyhülislam rüyasında bir şey görmediğini bildirmişti. Fakat çok şükür ki padişah kendisi rüyasında Hasan Paşa'yı gördüğünü söylemişti de koca devlet sadrazamsız kalmaktan kurtulmuştu.

---

39 *Age*, c.1, s.338.

40 İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki makalesine bakınız.

İşte bundan dolayıdır ki "rüya tabiri" usulü yanında bir de kura usulünün uygulanması öngörülmüştü; eğer rüya görmeme durumu ortaya çıkacak olursa, kura çekmek suretiyle çözüm yolu sağlanmış olacaktı. Nitekim Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın ölümünden sonra, onun yerini alacak birini bulmak zorlaşmıştı. Rüya gören pek çıkmadığı için geriye, kura çekerek boş kalan yeri doldurmak şıkkı kalıyordu. Bundan dolayıdır ki Padişah'ın emriyle Rumeli'deki vezirlerin adları bir liste halinde Padişah'a sunuldu ve bu adlar arasında kura çekildi. Kura Rusçuklu Hasan Paşa'ya isabet ettiğinden sadrazamlığa o getirildi. Kendisine sadaret mührü verildiğinde şaşırıp kaldığı ve çünkü hiçbir iltiması bulunmadığı için bu "teveccühe" akıl erdiremediği söylenir.[41]

Şeriata Bağlılık Nedeniyle Dış Siyasetini Millet Çıkarlarına Uyduramayan Osmanlı Devleti

Şeriat devleti demek, İslam toprakları dışındaki her şeye yabancı ve her şeye düşman devlet demektir. Çünkü İslam, yeryüzünü "Darülislam" ve "Darülharp" olmak üzere ikiye ayırmış ve bu ikinci bölgede bulunan "kâfirlere" karşı savaştan gayrı her türlü alışverişi, her türlü dostluk ilişkilerini "haram" kılmıştır.

Eski Türkler Başka Dinden Olanlarla İttifaklar Kurabilir, Elçiler Teati Edebilirlerken, İslamiyeti Kabulden Sonra Bu Alanda da Bağnazlaşırlar

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar yabancı devletlerle barış antlaşmaları imzalamayı ya da Hıristiyan bir ülkeyle (bir başka Hıristiyan devleti aleyhine) "ittifak" antlaşması yapmayı ya da elçi yollayıp elçi kabul etmeyi dahi İslama aykırı şeyler olarak kabul etmiştir. Olsa olsa sadece kısa süreli "mütareke"lere giderdi. "İttifak" yapmak şöyle dursun fakat uzun süreli barış antlaşması imzalamayı bile İslama aykırı saymıştır, ta ki ağır şekilde yenilgiye uğrayıp da Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalana kadar.

Oysaki İslamiyeti kabulden önceki dönemde Türklerin böylesine bağnaz bir davranışa yöneldikleri pek görülmez. Doğu Asya'daki Türk devletleri daha 6. yüzyılda (örneğin 568'de) Bizans'la elçi teatisinde bulunmuşlardır. Miladi 509'da Bizans İmparatoru II. Justin, Türk kağanlarına elçi göndermiş ve Türk kağanları da aynı şekilde

41 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.338, 340-341.

Bizans'a elçi yollamışlardır. 510'da Türk devletleri, Bizans'la askeri ve siyasi ittifaklar imzalayarak İran'a karşı savaşlara girmişlerdir.[42]

Devletin Dış Siyaseti Türk Halkının Çıkarlarına Göre Değil, İslami Gereklere Dayalı Olarak Ayarlanır

Denilebilir ki 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti, İslam dünyası dışındaki her şeye yabancı, her ülkeye düşman ve özellikle Avrupa'da oluşan her olaya ilgisiz kalmıştır. Bu ülkelerle işbirliği yapmak şöyle dursun kendi varlığı için önemli sayılabilecek antlaşmalara bile katılmazdı. Örneğin 19. yüzyılda Prusya Kralı Büyük Friedrich'in, Rusya'dan çekinerek bütün Alman prenslerini bir araya topladığı ve buna İngiltere'nin dahi katıldığı Berlin Antlaşması'na, Osmanlı Devleti yanaşmamıştır. Oysaki Rusya'ya karşı yapılan bu ittifak, Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusundaydı fakat buna rağmen Osmanlı Devleti, o beyinsiz yöneticilerinin azizliğine uğramış olarak, kendi milli çıkarlarına ters düşercesine bu ittifaktan yararlanmamıştır. Bu vesileyle Cevdet Paşa şöyle der:

> "Devleti Âliyye, Avrupa'nın en güzel parçasına sahip olduğu halde, kendisini Avrupa devletlerinden ayrı saymış ve bu ittifak'ın dışında kalmıştır."[43]

Bir başka örnek şudur: Hicri 1219'da Rusya Seferi'ne çıkan Napolyon Bonapart, Fransız ordusunun Bosna'dan geçip Polonya'ya doğru yürümesi için Osmanlı Devleti'nden izin ister. O sırada Osmanlı ordusu İstanbul'dan yola çıkıp Silistre'de, Tuna kıyılarında çadır kurmuş, Ruslara karşı saldırıya geçmek üzere fırsat beklemektedir. Bunu bilen Napolyon, haber iletip Osmanlı ordusuna mümkün olduğu kadar yardımcı olacağını belirtir. Ne var ki Osmanlı yöneticileri, hem yeniçerilerin hem de ulema sınıfının ve din adamlarının ısrarları üzerine, böyle bir antlaşma İslama aykırı düşer gerekçesiyle, teklifi geri çevirirler. Cevdet Paşa şöyle der:

> "Yeniçeriler Fransa araya girerse Nizam-ı Cedid'i güçlendirir diye istemediler. Ulema sınıfı ise, kör taassubu yüzünden, keferenin yardımıyla Mukaddes Cihat bozulup ziyan olacağını

---

42 Bu konuda bkz. P. Goubert, "Les Turcs Au VI e Siècle", *Proceedings of the XXII Congress of Orientalists, Held in Istanbul in 1951*, c.2, ed. Z. V. Togan, Leiden, 1957, s.366-367; ayrıca bkz. J. B. Bury, *The Turks in the VIth Century*, c.12, E. H. R, 1897, s.417-426.

43 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.263.

ileri sürerek razı olmadılar. Yumuşak ve kararsız Saray ağır basamadı."[44]

Rusya bu sırada Napolyon'un saldırılarını önlemek kaygısına düşer; Tuna boylarında ancak 30.000 kadar askeri vardır. Şu durumda Osmanlı ordusu, Napolyon'la işbirliği yaparak saldırıya geçebilir ve pekâlâ olumlu sonuçlar alabilirdi. Ne var ki din kaygısı, milli çıkarlara üstün gelmişti; Hıristiyan bir ülkeyle ittifak yapmak İslama aykırı düşeceği için milli çıkarlar feda edilmiştir.

Buna benzer daha nice örneklerin ortaya vurduğu acı gerçek şudur ki son derece dar ve bağnaz görüşlü ve akılsız Osmanlı kafası şeriat endişesini her zaman için Türk'ün milli çıkarlarının üstünde tutmuştur.

Aklı başında sanılan kimseler dahi "kâfirlerle" antlaşma yapmanın İslama aykırı düşeceği inancındaydılar. 19. yüzyıl Osmanlı bilginlerinin en ünlüsü sayılan Şanizâde Atâullah Efendi bile, Osmanlı Devleti için pek yararlı olabilecek Prusya ittifakına karşı çıkmıştır.

Bilindiği gibi hicri 1204'te Osmanlı yöneticileri Rusya'ya savaş açmak ve Kırım'ı geri almak için çareler aramaktaydılar. Prusyalılar da o sırada Osmanlı Devleti'yle ittifak kurma yolunu araştırmaktaydılar. Saray, o sırada cephede bulunan Gazi Osman Paşa'nın fikrini almak ister fakat ordu kadısı olan Şanizâde Atâullah Efendi, *Kur'an*'ın "Din düşmanlarını dost edinmeyiniz" şeklindeki ayetlerini öne sürerek buna engel olur ve ittifak girişimlerini baltalar. Olayı anlatan Cevdet Paşa şöyle ekler:

"Avrupa ahvaline vakıf adamlar bulunmadığından çok defa, bütün Hıristiyanlara aynı nazarla bakılıyor, bunlardan biriyle öbürü aleyhine ittifaka gayret edilmiyordu. Rusya ile Avusturya'nın ittifakına karşılık Osmanlı Devleti'nin başka Avrupa devletleriyle ittifak yapması hatıra gelmiyordu. Oysa Avrupa'da mezhep anlaşmazlıkları bitmiş, artık devletler kendi çıkarlarını aramaya başlamışlardı."[45]

İlim ve teknikte, askerlikte ve her şeyde geri kalmışlık nedeniyle devletin yabancı devletlerle antlaşmalar yapmadan tek başına kendini savunması olanağı bulunmadığının anlaşılmasından sonra dahi Osmanlı yöneticileri yola gelmiş değillerdir. Her şeye rağmen "gâvurlarla" işbirliği yapılmaması gerektiği görüşündedirler.

---

44 *Age*, c.1, s.79.
45 *Age*, c.1, s.339.

Yabancı devletlerle ittifak kurmadan Osmanlı Devleti için yaşama şansının kalmadığını ilk gören III. Selim'dir. 18. yüzyılın sonlarında tahta çıktığı zaman ilk iş olarak İsveç ve Rusya'yla ayrı ayrı savunma antlaşmaları imzalama yoluna gitmiştir. Ne var ki karşısına din adamları dikilmişler ve onu "gâvur padişah" ilan edip, halkı "dinsiz padişah" aleyhine kışkırtmışlardır.

Dış Dünyaya Kapalı Olmanın Olumsuz Sonuçları: Diplomasi Alanında ve Dışişlerinin Yürütülmesindeki Gerilikler

Bir ülkenin gelişip uygarlaşabilmesinin başlıca koşullarından biri de dış dünyaya açık olması ve başkalarından ders ve örnek alacak esneklikte bulunmasıdır.

Şeriat mikrobunun kemirdiği Osmanlı kafası dış âleme karşı öylesine kapalı ve Müslüman olmayan her şeye karşı öylesine düşman ve başkalarındaki güzel örneklere yönelmenin dinsizlik olduğuna öylesine inanmıştı ki Batı'daki gelişmeleri takliden hiçbir konuda reform yapamadığı gibi diplomasi ve dışişleri alanında da ortaçağ ilkelliklerinden kurtulamamıştı. Ne doğru dürüst bir dışişleri bakanlığı ve kuruluşu ne dil bilir diplomat, memur ve tercüman ne de biraz önce gördüğümüz gibi, yabancı devletlerle ittifak konusunda geniş görüşlülükle iş görebilecek bir insan bulunmuştur. Yabancı devletlerin iç ve dış siyasetini bilen, duyan ve bu hususlarda Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine yön çizebilecek olan yoktur. Dışişleri bakanlığına getirilen kişiler içinde (ki bunlara Reisü'l-Küttâb denirdi) Avrupa ülkelerinin yerlerini bile doğru dürüst bilen azdı. Bunlar bütün dünya bilgilerini Musevi ya da Fenerli Rum tercümanlar aracılığıyla elde ederler ve yabancı devletlerle olan ilişkileri de yine onların aracılığıyla sürdürürlerdi.[46]

Yabancı dil öğrenmek bile "kâfirlik" sayılmıştı. Avrupa dillerinden birini öğrenene dinsiz gözüyle bakılırdı. Bundan dolayıdır ki 1821'e gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin yabancı dil bilen Müslüman elemanı olmamıştır; tercümanlık işlerinde Müslüman olmayan tebaadan kimseler kullanılırdı ki bunlar Museviler ya da genellikle Fenerli Rumlardı. Çünkü İstanbul'daki Rum ve Musevi aileleri, çocuklarını yabancı okullarda Batı eğitimiyle yetiştirirler ya da okumak üzere Batı ülkelerine gönderirlerdi.

Hem Türkçe hem de yabancı dil bildikleri için bu elemanlar devlet dairelerinde, özellikle Dışişleri Bakanlığı'nda ve hem de en

46 Bkz. O. Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.2, İstanbul, 1940, s.611-615.

"mahrem" (en gizli) işlerde tercümanlık yaparlar, önemli görevlerde bulunurlardı.[47] Yabancı diplomatlar bunları Dışişleri Bakanlığı'nın yüksek dereceli memurları gibi kabul ederlerdi. Bu sayededir ki tercümanlar, dünya olayları hakkında en son bilgilere ve haberlere sahip olarak Osmanlı Devleti'ne bir tür haber merkezi işini görürlerdi. Bu gibi elemanlar ayrıca Eflak, Boğdan vs. gibi yerlere gönderilirler ve oradaki Osmanlı idarecilerinin emrinde iş görürlerdi. Yabancı dil bilgisinden yoksun Osmanlı yöneticileri, burunlarının dibinde devlet aleyhine girişilen davranışlardan dahi haberdar olamazlardı. Yunanların bağımsızlığa kavuşmak için kaynaşmaya başladıkları ve başta Rusya olmak üzere dış kaynaklardan yardım aldıkları yıllarda İstanbul Rumları, padişahın ve diğer yöneticilerin gözleri önünde bağımsızlık şarkıları söylemekte ve "kurtuluş dernekleri" kurmaktaydılar:

> "(İstanbul'daki) Rum okullarında çocukların bir araya toplanıp bağıra bağıra söyledikleri şarkıların anlamları üzerinde duran bile yoktu. Bu şarkılarda, tarihçi Şanizâde Atâullah Efendi'nin anlattıklarına göre 'karada da denizde de bağımsızlık ateşleri yanacak; yedi tepe ele geçip eski devri anacak' gibi İstanbul'un tekrar Bizans olacağını iddia eden mısralar yer alıyordu."[48]

Tercümanlık (çeviricilik) işlerinin "gayrimüslim" tebaaya (yani Rum ya da Musevi yurttaşlara) yaptırılmış olmasının doğal sayılması gerekli görülebilir. Kuşkusuz ki bir devlet, kendi yurttaşları arasında din, dil ve ırk ayırımı gözetmez. Ne var ki Osmanlı Devleti, şeriat devleti olarak, Müslüman olmayan tebaayı "insan" yerine saymaz ve onlara "kâfir" gözüyle bakar, ayrıcalıklar ve haksızlıklar yapardı. Nitekim böyle yaptığı içindir ki Avrupa devletlerinin baskısı sonucu olarak geçirilen Tanzimat Fermanları'nda ve özellikle 1856 ve 1861 tarihli "Hat'lar"da devletin, gayrimüslim tebaaya tıpkı Müslüman tebaa gibi davranacağı, onların haklarını güvenceye alacağı vs. bildirilmiştir. Hatırlatalım ki bu hususlar birer kuru vaat olmaktan ileri gidemezdi (çünkü böyle bir şey Kur'an'a aykırı düşerdi) ve nitekim gitmemiştir.

Söylemeye gerek yoktur ki şeriat icabıdır diye, gayrimüslimleri "kâfir" sayıp onlara ikinci sınıf yurttaş muamelesi yapan ve bu

47 *Age*, s.317, 322 vd.
48 *Age*, s.322-323.

yüzden kendinden soğutan ve hatta kendine düşman kılan bir devletin, bu kişileri en önemli ve en gizli devlet işlerinde kullanırken, onlardan sadakat beklemesi abestir. Her ne kadar bunlar arasında Osmanlı Devleti'ne en güvenilir bir şekilde hizmet edenler olsa da devlet sırlarını yabancılara satarak zengin olanlar da olmuştur. 1798'de "Alexander İpsilantis" adında bir tercümanın, bu şekilde yabancı ajanı olarak iş gördüğü ve büyük paralar aldığı söylenir. Halet Efendi'den önce Paris elçisi olan Seyid Ali Efendi'nin Yunan asıllı tercümanının da Babıâli'den elçiliğe gelen bütün haberleri Talleyrand'a geçirdiği bilinmektedir. Halet Efendi, Paris'te bulunduğu 1802-1806 yılları arasında Napolyon'un kendisine "Bu Yunan asıllı tercümanlara asla güvenemem. Bunların hepsi Rusya'nın casusları olarak Ruslara hizmet etmektedirler. Bundan dolayıdır ki sizin Rum asıllı tercümanlarınızla iş görmeyelim" dediğini ve gerçekten de görmediğini söylemiştir.[49]

***

Yukarıda özetlediğimiz bütün bu kapalılık ve yabancılıkların Osmanlı Devleti'ni ne derece ilkel bıraktığını anlayabilmek için, 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar çok geri durumda bulunan Japonya'nın kalkınma sırrını araştırmak yeterlidir. Japon toplumunu kalkındırmaya kararlı Japon aydını, yabancı düşmanlığına karşı savaşım açmış ve Batı uygarlığını taklit hususunda karşılarına çıkan din engelini yıkmıştır.[50]

Osmanlı Devleti'nin ve Toplumunun İslam Dünyası Dışında Kalan Her Şeye Karşı Kapalılığının ve Düşmanlığının Bir Başka Sonucu: Azınlığa (Ekalliyete) Karşı Olumsuz Tutum

Osmanlı Devleti ve toplumu Müslümanlık ve İslam dışındaki her şeye öylesine yabancı, öylesine düşman, öylesine ilgisizdi ki "gâvur" buluşudur diye matbaayı almaktan kaçınmış, "kâfirlerden gelmedir" diye Batı'nın ilmini, fennini, felsefesini, edebiyat ve tarihini kenara atmış, askeri reformları önlemeye çalışmıştır.

Biraz önce değindiğimiz gibi İslama aykırıdır diye, yabancı dil öğrenimini bile yasaklamıştır; bu yüzden koca imparatorlukta yabancı dil bilen Müslüman kişi bulunamamış, Hıristiyan ülkelerle ilişki kurmak gerektiğinde, devletin en gizli işlerinin görülmesinde Müslü-

49 Bu konuda bkz. Thomas Naff, *age*, s.301.

50 Bu konuda bkz. *Political Modernization in Japon and Turkey*, ed. R. E. Ward & D. A. Rustow, Princeton University Press, 1968, s.77.

man olmayan unsurları "tercüman" şeklinde kullanma zorunluluğu hasıl olmuştur. 1821'e gelinceye kadar devletin, padişahtan vezirlere ve ricale varıncaya kadar, en yüksek yönetim organlarının yabancı devlet adamları ve elçilerle olan temaslarını sağlayan tek kaynak bu "gayrimüslim" tercümanlardı. Yine biraz önce belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti, imparatorluğun Müslüman olmayan unsurlarını kendisine ısıtacak ve bağlayacak yerde, onları ikinci sınıf ve hakir görülmeye layık insanlar durumunda tutmuş ve sonra da onlardan sadıkane hizmet beklemiştir. "Gayrimüslim" yurttaşları kazanmak şöyle dursun Müslüman halka yabancı dil öğrenme fırsatı yaratıp onları devlet işlerinde, örneğin tercümanlıkta kullanmak ve böylece devlet sırlarının saklı tutulmasını sağlamak yolunu bile tutmamıştır; böylesine akılsız ve beyinsiz insanların yönettiği bir toplumdur Osmanlı toplumu.

"Müslüman Halk ile Gayrimüslimler Arasında Ayrıcalıklar Yaratan ve İslamı Katı ve Hoşgörüsüz Duruma Getiren Türklerdir" İddiası

Arap milliyetçisinin geçen yüzyıldan itibaren şiddetle savunur olduğu görüş şudur ki özü itibariyle "iyi" ve "hoşgörülü" olan İslam dininin özünü kötü ve hoşgörüsüz yapan, Türkler olmuştur. Bu iddiaların ne kerte yalana dayalı bulunduğunu *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* adlı kitabımızda açıkladık.

Fakat tarafsızlığı ve Türkseverliğiyle tanınmış bazı yabancı çevreler vardır ki onlar dahi bu doğrultudaki görüşlere saplanmışlardır. Onlara göre Osmanlı yönetimi gayrimüslim ahaliyi (Hıristiyanları ve Musevileri) güvenlik ve barış içerisinde yaşatmakla beraber bu unsurların Müslüman ahaliyle kaynaşmaması, onlardan tüm olarak ayrı kalması için ne mümkünse her şeyi yapmıştır. Bir yazarın[51] söylemesine göre, vaktiyle Bağdat'ta ve Kahire'de "gayrimüslim" ahali ile Müslüman ahali beraberce ve iç içe karışmış ve kaynaşmış olarak yaşarlarken, Osmanlı yönetimi zamanında böyle bir şey olmamış ve bu yüzden gayrimüslimlerin Osmanlı yaşamına kültürel bakımdan katkıları söz konusu olmamıştır. Yine aynı yazara göre "Arap uygarlığının altın devrinde Hıristiyan şairlerin ve Musevi bilimadamlarının, o dönemler itibariyle içinde yaşadıkları İslam toplumuna çok yararlı katkıları olabildiği halde, Osmanlı döneminde böyle bir şey olma-

51 Bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, 1968.

mıştır". Her ne kadar Hıristiyan ve Musevi asıllı olup da İslama geçenler topluma mal edilmiş hatta devlet yönetimine getirilmiş iseler de İslamı kabul etmeyip kendi dinlerinde kalanlar, daima yabancı, daima "kâfir" gözüyle görülmüşlerdir. Araplar için "Hıristiyan Arap" olmak büyük bir ayrıcalık teşkil etmemiştir ama Türkler için "Hıristiyan Türklük", kabul edilemeyecek bir şey olmuştur: "Hatta" diyor bu yazar:

> "Laik Cumhuriyet'in kabulünden bu yana 35 yıl geçmiş olmasına rağmen, bugün hâlâ Türkiye'deki bir gayrimüslim kişi 'Türk yurttaşı' olarak çağrılabilir fakat asla Türk olarak kabul edilmez."[52]

Söylenilenler genellikle doğrudur fakat eklenmesi gereken bir husus vardır ki "gayrimüslim" unsurları kendinden saymayan, uzak tutan sadece Türk toplumu değil, İslamın bir gereği olmak üzere, tüm İslam toplumları olmuştur. Zira birazdan kısaca değineceğimiz gibi, İslam dini, Muhammed'in getirdiği ve uyguladığı "öz" ve "ilk" şekliyle, Müslüman olmayanları aşağılatan ve Müslümanları gayrimüslimlerle her türlü dostluk ilişkisinden yasaklayan bir dindir. Daha başka bir deyimle İslam, gayrimüslimleri, Müslüman ahaliyle birlikte bağrına basmış ve eşit kılmış değildir ki farklı bir sonuç doğmuş olsun. İslamı hoşgörüsüz yapan Türkler değil, Türkleri Müslüman olmayanlara karşı bağnaz kılan İslam olmuştur.

Her ne kadar Abbasiler zamanında, daha doğrusu Harun Reşit ve Al-Me'mûn dönemlerinde, gayrimüslim unsurlar biraz rahat eder gibi olmuşlarsa da bu durum İslamın hoşgörüye yer vermiş olmasından değil, bu halifelerin, nispeten açık ve geniş görüşlü kimseler olup, İslamı özüne uygun şekilde uygulamamalarından ve İslamın hoşgörüsüzlüğüne rağmen hoşgörülü davranışı seçmiş bulunmalarındandır.

"Gayrimüslim" Unsurlara Karşı Devletin ve Müslüman Halkın Olumsuz Tutumu, Muhammed'in Getirdiği ve Bizzat Uyguladığı İslami Verilerden Kaynaklanır

Muhammed'in Medine'ye hicretinden itibaren İslami devlet uygulamalarında, Müslüman halkın, Müslüman olmayan unsurlara karşı kin ve husumet içerisinde bulunması gelenek olmuştur. Çünkü Muhammed, gerek *Kur'an*'a yerleştirdiği ayetler gerekse çeşitli ve-

52 *Age*, s.14-15.

silelerle bıraktığı hadislerle ve asıl kendi davranışlarıyla bu kin ve husumetin tohumlarını atmıştır. Medine'ye geçtikten sonra Musevi kabilelerini Müslüman yapmak için nasıl çaba sarf ettiğini, onların dini geleneklerini (örneğin oruç tutmak gibi) nasıl benimsediğini, hatta ibadet yönünü nasıl Kudüs'e çevirdiğini fakat her şeye rağmen onları kazanamayacağını anlayınca aleyhlerine nasıl döndüğünü, nasıl savaşlar açıp onları asıp kestiğini, mal ve mülklerinden yoksun ettiğini ve sürdüğünü, nihayet ölüm döşeğindeyken "Arap ceziresinde iki din bir arada olmayacak" diye nasıl son bir vasiyette bulunduğunu Arap ve İslam kaynaklarından öğrenmek kolaydır.

Fakat onun bu konuda yerleştirdiği İslami esaslardan sadece bir ikisini belirtmek gerekirse, Tevbe Suresi'ndeki şu hükümden başlayalım:

> "Kitap verilenler (yani Hıristiyanlar ve Museviler)den... Allah'ın ve peygamberinin haram kıldığını haram saymayan, hak dini (İslamı) din edinmeyenlerle, boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye (kafa parası) verene kadar savaşın." (Tevbe Suresi, ayet 29)

Görülüyor ki Muhammed'in haram kıldığı şeyleri "haram" saymayan ve İslamı kendilerine "din" edinmeyenlere karşı savaşılması gerekiyor. Burada geçen "savaşın" emri "manevi" anlamda değil, "kılıç kullanarak saldırmak" gereğini öngören bir emirdir; nitekim Muhammed hep böyle yapmıştır. Öte yandan bu aynı ayet, Yahudileri ve Hıristiyanları (yani ehli kitabı), Müslüman ahali önünde aşağılatmak ve alçaltmak maksadıyla, "bizzat kendi elleriyle ve alçalarak" cizye vermeye zorlamaktadır.

Yine *Kur'an*'da, Müslüman halkın, Hıristiyanlar ve Musevilerle ilişki ve dostluk kurmasını yasaklayan ayetler vardır ki bunlardan biri Mâide Suresi'nde şu şekilde yer almıştır:

> "Ey Müslümanlar! Yahudileri ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin. Onlar birbirlerinin dostudur. Sizden kim onlara dost olursa, o da onlardandır. Allah zalimler topluluğuna yol göstermez." (Mâide Suresi, ayet 51)

Yine bunun gibi Mümtehine Suresi'nde Tanrı'nın, Yahudileri ve Hıristiyanları kendisine düşmanlık edenlerden saydığı ve bu nedenle Müslümanların onlarla dost olmalarını yasakladığına dair şu yazılıdır:

"Ey iman edenler!.. Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız (olanları)... dost edinmeyin. (...)" (Mümtehine Suresi, ayet 1)

Yine *Kur'an*'da, Yahudileri ve Hıristiyanları aşağılatmak maksadıyla, "Allah onları (Yahudileri ve Hıristiyanları) yok etsin..." (Tevbe Suresi, ayet 30) şeklinde hüküm olup bu doğrultuda olmak üzere "Allah Yehud ve Nasarayı (Yahudileri ve Hıristiyanları) rahmetinden uzak kılsın"[53] şeklinde hadisler de bulunmaktadır.

Yine Mâide Suresi'nde, "(Yahudiler ve Hıristiyanlar) nerede bulunsalar... onlara alçaklık damgası vuruldu" (Âl-i İmrân Suresi, ayet 112) şeklinde ayet olup, Bakara Suresi'nde de Yahudilerin azgınlık eden bir kavim olduğu ve bu nedenle Tanrı'nın onları maymun şekline soktuğu yazılıdır ki şöyledir:

"İçinizden cumartesi günü azgınlık (edenlere) 'aşağılık birer maymun olunuz' dedik, bunu... Allah'a karşı gelmekten sakınanlara ders olsun diye yaptık." (Bakara Suresi, ayet 65-66)

Bunlara eklenebilecek daha pek çok husus vardır. Fakat bütün bunlardan gayrı Muhammed bir de Müslümanları, Yahudilere ve Hıristiyanlara selam vermekten, onlarla el sıkışmaktan ve hatta onlara karşı iyi davranmaktan ve yardımda bulunmaktan men etmiştir ki İslam kaynakları bunun pek çok örneğiyle doludur. Örneğin Ebu Hüreyre'nin rivayetine dayalı olarak Muhammed şöyle emretmiştir:

"Zımmilerle (Yahudiler ve Hıristiyanlarla) musafaha etmeyin ve önce siz selam vermeyin; yolda karşılaştığınız zaman, onları kenara çekilmeye mecbur ederek geçin."[54]

Yahudilere ve Hıristiyanlara selam vermeyi yukarıdaki şekilde yasaklayan Muhammed, onları aşağılatıcı diğer emirlerin uygulanmasını kolaylaştırmak maksadıyla, onların özel işaretler taşımalarını, örneğin elbiselerinin bir yerine sarı renkte kurdele cinsi bir şeyler takmalarını emretmiştir ki[55] daha sonraki yüzyıllar boyunca bu emir, İslami gelenek haline girecektir. Nitekim 14. yüzyılda Kahire'de Yahudiler sarı kurdele, Hıristiyanlar ise mavi kurdele takma zorun-

53 Bkz. *Sahîh*..., c.4, s.190, 478-484, Hadis No: 655.

54 Gazali, İhya'u Ulumi'd-Din, c.2, s.507.

55 Bu konuda bkz. İbni Asakîr, *Tarih*, c.1, s.149, 150, 178, 241; ayrıca bkz. Mustatraf, *Mısır*, c.1, Kahire, Hicri 1343, s.124; Belâzûrî, *Futuh el-Buldan*; Safî, *Kitab'ul Umm'am*; Gazi bul-Vasitî, "An Answer to the Dhimnis" (J. A. O. S., 1921, s.389); A. S. Tritton, *The Caliphs and Their Non-Muslim Subjects, Critical Study of the Covenant of Umar*, Oxford University Press, 1930, s.5 vd.

luluğunda tutulmuşlardır. Müslümanlardan daha gösterişli şekilde yaşamasınlar diye at ve katır gibi hayvanlar üzerinde dolaşmaları yasaklanmıştır.[56]

Şeriat Devleti Uygulamasında Müslüman Olmayan Tebaanın Aşağılık Durumda Sayılması

Muhammed'in ölümünden sonra halifeliğe gelen kimselerin, sırf onun siyasetini sürdürmek üzere Hıristiyan ve Yahudi tebaaya karşı nasıl olumsuz davrandıklarını, nasıl onları sırf tanınsınlar ve teşhir olunsunlar diye farklı giysiler içinde dolaşmaya zorladıklarını, nasıl ikinci sınıf insan muamelesine maruz kıldıklarını, İslam kaynaklarından ve özellikle Arap yazarlarından öğrenmek mümkündür.

Her ne kadar "Halife Ömer'in, Filistin'i ve Kudüs'ü fethettikten sonra oradaki gayrimüslim ahaliye "hoşgörü"yle davrandığı söylenirse de bu söylentilerin gerçeği yansıtmadığı muhakkaktır çünkü onun çıkardığı emirnameler, 1.400 yıl boyunca İslam ülkeleri yöneticilerine, kendi tıynetleri doğrultusunda, çoğu zaman son derece insafsız, haşin, gaddar ve pek nadiren yumuşak bir siyaset uygulama yolunu açmıştır. Halife Ömer, kendisi, *Kur'an*'ın çeşitli emirlerine ve özellikle Tevbe Suresi'nin "ehli kitap"la ilgili hükmüne dayanarak Yahudilerin ve Hıristiyanların haraca bağlanması, onurlarının ve gururlarının kırılması ve Müslüman halka nazaran aşağı durumda tutulmaları, tanınsınlar diye farklı giysilerle dolaşmaları gibi hususları düzenleyici emirnameler çıkarmıştır.

Halife Ömer'e göre Müslümanlar ile gayrimüslimler arası ilişkileri düzenleyen *Kur'an* hükümleri, sadece arkadaşlık ve dostlukları yasaklamakla kalmıyor ve aynı zamanda bunların devlet hizmetinde çalıştırılmalarını hatta Müslüman kişilerin özel işlerinde kullanılmalarını dahi önlüyordu. Bununla beraber bir yandan "gayrimüslim" elemanlara ihtiyaç bulunduğundan öte yandan bazı hoşgörülü halifelerinin İslama uzak kalmalarından dolayı, Halife Ömer'in yayımladığı emirnameye ve söz konusu yasaklara zaman zaman aldırış edilmediği haller de olmamış değildir.

İlk başlarda yani İslam devletinin daha henüz yeni oluşur bulunduğu dönemde "ehli kitap" mensuplarının devlet hizmetinde kullanıldığı görülür çünkü bu işleri görebilecek yetenekte Arap unsurları bulmak güçtür. Halife Abdülmelik dönemine gelinceye kadar dev-

56 Al-Makrizî'nin *Sulak* adlı kitabından naklen bkz. Lewis, *Islam...*, c.2, Harper & Row, 1974, s.232.

letin resmi kayıtları Rumca, Acemce ve Koptik dilinde tutulmuştur. Maliye işlerinin başında Suriyeli ya da Acem kişiler bulunmuştur. 9. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar Mısır'da vergi makbuzları Rumca ve Arapça yazılır olmuştur. İsfahan'da devlet evrakının Arapça olarak yazılmaya başlanması Ebu Müslim zamanına rastlar. Velid bin Ukbe'nin Kufe'de valiliği sırasında cezaevi müdürlüklerine Hıristiyan elemanlar getirilmiştir.[57]

Bununla beraber 8. yüzyılda, özellikle II. Ömer döneminde (717-720), kiliselerin yıkımı emredilmiş, 11. yüzyılda Halife el-Hakim döneminde (1009-1020), devlet hizmetinde iş gören Hıristiyan ve Yahudi elemanların Müslüman kişilere karşı "küstahça" davrandıkları bahane edilerek, onlara karşı son derece sert ve haşin bir siyaset izlenmiştir.[58]

Öte yandan Müslüman ahalinin, "gayrimüslim" tebaaya karşı giderek artan bir husumetle saldırılara geçtiği ve 9. yüzyılın sonlarına doğru Halife Mütevekkil gibi hükümdarların Hıristiyanları sürüp kiliselerini yıktırttığı görülmüştür.

Gayrimüslim Ahaliye Karşı İlk Arap Halifelerinin Olumsuz Tutumu

Türk'ü ve Türk yönetimini hoşgörü yoksunluğuyla suçlama geleneği, Arap yazarların (ve onların etkisiyle bazı Batılı yazarların) yalanlarına dayalı olarak yerleşmiş olan bir şeydir. Onların bu yalanlarına göre, güya İslam hoşgörü dini olup, uygarlık yaratmış ve Moğol istilası ve Türk işgalleriyle birlikte her şey yıkılmış, son bulmuştur ve tüm sorumluluk Türklere aittir.

Daha başka bir deyimle Arap yazarlar, İslam dünyasının, sırf İslamın özünden doğma kötülükler ve olumsuzluklar yüzünden, geriliklere ve ilkelliklere saplanmış olmasını bilmezlikten gelip, suçu, şamar oğlanı misali, Türklere yüklemişlerdir.

Oysaki hoşgörü yoksunluğu ve bağnazlık gibi musibetler, biraz önce vermiş olduğumuz örneklerden de anlaşılacağı üzere, esas itibariyle İslamın özünden çıkma şeyler olup, Arap ülkelerinin Türkler tarafından işgalinden çok önce olumsuz meyvelerini vermeye başlamıştır. Bunun böyle olduğunu İslam kaynaklarından anlamak kolaydır. Örneğin El-Cahiz gibi ünlü ve sağlam kalemlerden öğrenmekteyiz ki "Al-Me'mûn", "Mu'tasım" ya da "Vatik" gibi ya da benzeri halifeler döneminde "gayrimüslim" ahaliye karşı insafsız bir siyaset

57 Bkz. Belâzûrî, *Futuh el-Buldan*; İbni Rusteh, *Kitab al-A'lak an nafisa*; Aganî, *Kitab al-Aganî*, c.4; Tritton, *age*, s.18 vd.

58 Bu konuda bkz. L. E. Browne, *age*, s.45, 47, 58, 60-63.

uygulanmakla kalınmamış fakat mutezile sınıfı gibi, biraz olsun özgür düşünceye yönelmek ve din verilerini tartışıp eleştiriden geçirmek isteyenlere karşı da şiddet yolu seçilmiştir. Yine Mütevekkil döneminde görülen şey şudur ki daha önceki yıllarda birtakım nedenlerle uygulanmaktan geri bırakılan Halife Ömer emirnameleri, yeniden yürürlüğe konmuştur. Softa bir Müslüman olan Halife Mütevekkil, o zamanların en ünlü bilginlerinden sayılan Taberî'ye emir vererek İslamın Hıristiyanlığa üstünlüğünü savunmasını istemiştir. Bu emir üzerine Taberî, (ki aslında Hıristiyanken din değiştirmiş ve Müslüman olmuştur) uzunca bir *Risale* hazırlayarak İslam dininin Hıristiyanlığa ve diğer dinlere ve Muhammed'in diğer peygamberlere üstünlüğü konusunu ele almış, aynı zamanda Hıristiyanlığın "sahte" bir iman ve inanca dayandığını anlatmış ve Hıristiyanların bu dini terk ederek İslama geçmelerinin gerekli olduğunu anlatmıştır."[59]

Bundan başka yine aynı dönemin ünlülerinden El-Cahiz'e, Hıristiyanlığı yerici ve küçültücü ve İslamı diğer bütün dinlerin üstünde gösterici yazılar yazması emredilmiş ve bol paralar vaat edilmiştir. O da bunu sevinerek kabul etmiş ve "Hıristiyanlara Yanıt" başlıklı bir risalesinde Muhammed'in Hıristiyanlara ve Yahudilere kin ve düşmanlık beslediğini, onları her vesileyle aşağılatıp küçülttüğünü ve Müslümanlarla aynı yerde ve aynı seviyede oturmaktan men ettiğini ve Müslümanlara hitaben de "(Ey Müslümanlar) şayet onlar size hakaret ederlerse onları dövün, şayet size vuracak olurlarsa onları öldürün" diye konuştuğunu hatırlatmıştır.[60]

Aynı Tutumun, İslami Bir Gelenek Olarak Türk Yönetimi Boyunca Sürdürülmesi ve "Gayrimüslim"lerin Düşman Gözüyle Görülmesi

Arap halifeleri tarafından, İslami bir gelenek olmak üzere, gayrimüslim ahaliye karşı uygulanan olumsuz siyaset, Türk-İslam devletlerinde de aynen izlenmiştir. Örneğin Nizamülmülk, Halife Ömer tarafından *Kur'an* ve hadis hükümlerinin yorumlanmasıyla hazırlanmış emirnameye dayanarak, Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın, Hıristiyanları ve Yahudileri devlet hizmetinde kullanmasını önlemeye çalışmıştır.

---

59 Taberî'nin *Kitâb al-ahbâr al-rusul va'l-mulûk* adlı ünlü tarihine ve *Kitâb al-risâla min latif al-kavl fi'l-bayan an ushül al-ahkâm* ve ayrıca *Cami al-bayân'an ta'vil al-Kur'an* gibi yapıtları yanında şu kitaba bakınız: Ali bin Rabban al-Tabari, *The Book of Religion and Empire*, çev. A. Mingana, Manchester, 1922.

60 El-Cahiz'in ünlü *Risâle*'sinin Jashua Finkel tarafından İngilizceye *A Risala of al-Jahiz* başlığıyla yapılan çevirisi için bkz. *Journal of the American Oriental Society*, c.47, Yale University Press, 1927, s.311-334.

Osmanlı hükümdarlarının, ilk başlarda şeriatın "ehli kitap"la ilgili hükümlerine harfiyen bağlanmadıkları anlaşılmaktadır. Bağlanmış olsalardı muhtemelen devşirme usulüyle yeniçeri örgütü diye bir şey kurmaları muhtemelen mümkün olmazdı. Bilindiği gibi bu usul gereğince Hıristiyan ailelerin küçük yaştaki çocukları zorla alınıp Müslüman yapılır ve çeşitli işlerde ve orduda kullanılırdı.

Gerek Kanuni Sultan Süleyman'ın gerekse Yavuz Sultan Selim'in yayımladıkları emirnamelerden anlaşıldığına göre, yeniçeriler, Hıristiyan ahaliyi Müslüman halkın saldırılarına karşı korumakla görevlendirilmişlerdir.[61] "Busbecq"in anılarından öğrenmekteyiz ki yeniçeriler, bir bakıma "askeri polis" işini görmekteydiler ve eğer bu kuruluş böylesine koruyucu bir güç olmamış olsaydı, din adamlarının "kâfir" düşmanlığı konusundaki şeriat hükümlerini canlı tutarak kışkırttıkları Müslüman ahalinin gazabını ve saldırılarını kanalize etmek ve imparatorluğu ayakta tutmak mümkün olmazdı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin daha sonraki yüzyıllarda çöküntüye sürüklenişinin bir nedeni de daha sonraları ve özellikle 16. yüzyılda III. Murad'dan itibaren yavaş yavaş bozulmaya, özlüğünü yitirmeye başlamasıdır. Bilindiği gibi III. Murad (1574-1595), o zamana gelinceye kadar Rumeli'deki Hıristiyan ailelerden devşirilen elemanlarla oluşmuş bulunan yeniçeri kuruluşuna Müslüman asıllı ve Anadolu'dan alınma unsurlar sokarak bu kuruluşun mevcudunu iki misline çıkarmıştır. Onun padişahlığı dönemindedir ki yeniçeri kuruluşu seçkin bir kuruluş olmaktan çıkmış ve giderek bozulmuştur.

Yeniçeri kuruluşuna Müslüman asıllı elemanların alınmaya başlanmasıyla bu kuruluşun söz konusu görevi yerine getirmekte kusur etmesi ve böylece imparatorluğun Müslüman olmayan halklarının devlet içinde daima yabancı tutulması ve güvencesiz bırakılması sonucunda bu halklar devlete karşı kin ve düşmanlık duyar olmuşlar ve en sonunda da farklı milliyetler halinde kopup bağımsızlıklarını aramışlardır.

"Busbecq"ten 100 yıl kadar sonra, İstanbul'da İngiliz Elçiliği'nde memurluk yapan ve ömrünün yedi yılını bu görevde geçiren "Paul Rycaut", Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında anılarını naklederken "gayrimüslim" uyrukların, sanki düşman halklarmış gibi, nasıl ezildiğini, nasıl soyulduğunu ve nasıl güvenceden yoksun bırakıldıklarını anlatır.[62]

---

61 Bkz. Nicoara Beldiceanu, "Les Valachica Dans un Kanunname du Selim I", *Proceedings of the XXII Congress of Orientalists*, c.2, s.377-385.

62 Bkz. Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1668, s.170 vd.

Yine tarihi vesikalardan anlaşılmaktadır ki II. Viyana Kuşatması'na katılmak üzere 1683'te Anadolu'dan getirilen askerler, Osmanlı topraklarının Hıristiyan tebaayla meskûn yerlerini, sanki düşman topraklarında yaşayan insanlarmış gibi yağma ve talan etmişler, kadınların ırzlarına geçmişlerdir. Bu mezalimden kurtulmak için çoğu kişiler, mal ve mülklerini bırakarak başka ülkelere kaçmışlardır. Bir zamanlar imparatorluğun en güzide unsuru olan ve Hıristiyan tebaayı Müslüman halkın saldırılarına karşı koruyan yeniçeri kuruluşu, şeriat kafalı padişahlar yüzünden nitelik değiştirip fanatikleştikçe, Müslüman ahalinin Hıristiyan ahaliye karşı kin ve düşmanlık beslemesinden yana olmuştur.[63]

"Âşıkpaşazade"nin 16. yüzyılda yazdığı tarih kitabını ya da Naîmâ'nın 17. yüzyılda yayımladığı altı ciltlik yapıtını ya da Ahmed Refik Bey'in 1906'ta çıkardığı *Peygamberin Mukaddes Cihadı* adlı kitabını ve daha nice benzeri yayınları inceleyenlerimiz, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyanların, Musevilerin ve diğer "gayrimüslim" tebaanın, her ne kadar kendi dinlerinde ve ibadetlerinde bırakılsalar da devlet ve Müslüman halk gözünde "kâfir", "gâvur" tanımlaması içerisinde nasıl aşağılık durumlarda bırakıldıklarını anlamışlardır.

Gerek devlet gerekse Müslüman ahali, İslamın "kâfir" düşmanlığını yaratan ve körükleyen hükümlerine giderek artan bir bağnazlıkla sarılmış olarak, imparatorluğun Müslüman olmayan tebaasını, "pis" ve yabancı ve hatta düşman gözüyle görür olmuşlardır. O kadar ki Osmanlı Devleti, devlet olarak bu gayrimüslim tebaaya, bunlar sanki yabancı bir devletin halklarıymış gibi davranır ve onlarla ilgili işleri Dışişleri Bakanlığı eliyle görürdü.[64] Paul Rycaut, bu konudaki izlemlerini anlatırken şöyle der:

> "Bu ülkede iş gören bir yabancı elçinin Türklerle dostluklar, ahbaplıklar kurmak için fazla çaba göstermemesi yerinde olur çünkü Türkler, Hıristiyanlara karşı hiçbir şekilde bu gözle bakma yeteneğine sahip değillerdir."[65]

---

63 Bkz. Arnold Joseph Toynbee, *A Study of History*, c.2, Oxford University Press, 1955, s.46 vd.

64 Bu konuda bkz. Kemal S. Abu Jaber (Cabir), "The Millet System in the XIXth Century Ottoman Empire", *The Muslim World*, c.57, No: 3, Temmuz 1967, s.212-223; ayrıca bkz. A. Gielgud, "European Turkey and Its Subject Races", *The Fortnightly Review*, c.6, Ağustos-Aralık 1866, s.609.

65 Paul Rycaut, *age*, c.1, s.20.

1854'e gelinceye kadar "gayrimüslim" tebaa "insan" yerine sayılmaz, ikinci sınıf tebaa olarak kabul edilirdi. Mahkemelerde tanık olarak bulunma hakları yoktu. Eğer içlerinde Müslümanlığı kabul ettikten sonra bundan vazgeçip çıkanlar olursa, ölüm cezasına çarptırılırdı. Orduya asker olarak alınmazlar ve genellikle devlet hizmetinde kullanılmazlardı. Vergi yükümleri, Müslüman halka nazaran çok daha yüksek tutulurdu. İbadet için yeni bina (kilise, havra vs.) yapamazlardı; çoğu zaman eski ibadet yerlerini tamir ettirmek olanağından da yoksun kılınırlardı. Müslüman kişilerle hukuki bir ihtilafa düştüklerinde, haklarını elde etme olasılığına ve araçlarına sahip bulunmazlardı çünkü davalarını yürütebilmek ve iddialarını ispat edebilmek için, Müslüman olmayan bir kimseyi tanık gösteremezlerdi.

Her ne kadar 19. yüzyılda yayımlanan Tanzimat Fermanları'yla gayrimüslim tebaanın "Müslümanlar gibi" eşit haklara sahip olacakları açıklanmışsa da gerçekte ve hukuk alanında böyle bir eşitlik sağlamak mümkün olamamıştır.[66]

Hükümetin eşitlik fikrini benimseyebileceğini düşünmek şöyle dursun fakat Müslüman ahaliye bu tür bir eşitlik fikrini kabul ettirmenin de akla sığan bir yönü yoktu. Nitekim padişah tarafından yayımlanan Tanzimat Fermanları'ndaki "Gayrimüslim halka, Müslim halk gibi eşit davranılacaktır" şeklindeki sözler, Müslüman ahaliyi tedirgin etmiş hatta çoğu kişinin gayrimüslimlere karşı düşmanlık duygularını kırbaçlamıştır.

Gayrimüslim unsurlara karşı devletin ve Müslüman ahalinin takındığı tutum bu olunca, böyle bir ortamda "millet" niteliğinde bir unsurun doğmasını beklemek elbette ki gülünç olurdu. Böyle bir ortamda, ortak bir ideal, beraberce yaşama dileği, milli birlik duygusu vs. gibi şeyler söz konusu olmaz fakat aksine, birbirlerine karşı sadece düşmanlık ve husumet besleyen insanlar yer alabilirdi. Nitekim Osmanlı toplumu işte böylesine bağnaz bir toplumdu. Böyle olduğu içindir ki gayrimüslim tebaa, Osmanlı Devleti'ni kendi devleti olarak görmez ve yabancı devletlere kurtarıcı gözüyle bakar ve bu devletleri kendisine koruyucu bilirdi.

Bunu bildikleri içindir ki yabancı devletler de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimleri kanatları altına almak ve Osmanlı Devleti'ni bu yoldan sömürmek için birbirleriyle adeta yarışmaya girmişlerdi.

---

66 Kemal S. Abu Jaber, *age*, s.219.

Gayrimüslim tebaa bu yabancı devletlerin vatandaşlığına geçebilirdi; bu gelenek öylesine gelişti ki İstanbul'daki yabancı elçilikler, adeta "vatandaşlık beratı" satan birer tüccar durumuna girdiler. Bu beratın karşılığı olan parayı ödeyen her gayrimüslim kişi o yabancı devletin yurttaşı olurdu. Söylendiğine göre 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde 200.000 kadar gayrimüslim Avusturya elçiliğinden "vatandaşlık beratı" satın almıştır yani Osmanlı Devleti'nde 200.000 Avusturyalı yaşamaktaydı.[67]

Söylemeye gerek yoktur ki eğer Osmanlı Devleti, din verilerini devletin temel direği haline getirmemiş, kendi yurttaşları arasında din farkı esasına göre eşitsizlikler ve adaletsizlikler gözetmemiş ve Müslüman halkın gayrimüslim halka karşı düşmanlığına olanak vermemiş olsaydı, devletin "topluluk" unsuru, farklı din ve inançlara bağlı kalmakla beraber, birlikte, yan yana ve aynı devletin eşit üyeleri olarak millet halinde yaşayabilirlerdi.

Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Unsurları, Her Şeye Rağmen Türk Unsurlardan Daha İyi, Daha Güvenceli Durumda

Devletin temel ve öz unsuru Türk halkı olduğu halde, imparatorluğun en hakir görülen, en fazla ezilen ve en az güvenliğe sahip bulunan insanları Türklerdi. Sadece küçültülmek ve hakaretlere layık görülmek bakımından değil, Osmanlı yönetim tarzının kötülüklerini en fazla üzerine çekmek bakımından da bu halk pek zavallı, pek mutsuz bir durumdaydı. Gerek padişah, gerekse ulema ve yöneticiler ve din adamları indinde Arap kavmi, "peygamber kuşağından gelme" ve bu nedenle "Kavmi necib" (üstün, seçkin kavim) sayıldığı için, Türk unsura oranla daha saygın daha imtiyazlı görülürdü.

Gayrimüslim tebaaya gelince, bunlar, biraz önce değindiğimiz gibi, her ne kadar "kâfir" sayılsalar da yabancı devletlerin koruması altında olduklarından, güvence itibariyle yine de Türk unsurlardan daha iyi durumda sayılırlardı. Çünkü bir yandan Batı'nın Fransa ve İngiltere gibi o dönemdeki en güçlü devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan ahalinin koruyucusu kesilmiş, diğer yandan da Rusya, bu aynı unsurlar üzerinde vesayet hakkı bulunduğunu iddia ederek, aynı koruyucu rolü üstlenmişti. Bütün bu büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin başına dikilmişler ve Hıristiyan ahaliye kötü muamele yapılmasını önlemek istemişlerdir.

Mithat Paşa'nın, Londra'da sefirken 1878'de yayımladığı ve 1901'de Fransızcaya ikinci baskı şeklinde çevrilen *La Turquie, Son*

67 *Age*, s.217.

Passée, Son Avenir adlı bir kitabı vardır ki Türk halkının kendi öz devletinden neler çektiğini ve gayrimüslim tebaaya nazaran ne kadar geri plana itildiğini göstermeye yeterlidir. Mithat Paşa'nın kaleminden çıkan gerçek şudur ki Osmanlı yönetiminin kötülüğünden ve zulmünden gayrimüslim tebaa kadar Müslüman tebaa da mutazarrırdır fakat buna karşı sesini yükseltip yakınan ve dış dünyayı bu durumlardan haberdar kılan, sadece Hıristiyan unsurlardır. Onların bu yakınmalarını Türk unsurlar içten içe desteklemekte, devlet ve hükümet sisteminde değişiklik ve reform yapılmasını bütün gönülleriyle istemektedirler. Fakat Türk unsurların açıkça sesi çıkmadığı ve duyulmadığı için Batı dünyası, sanki gadre uğrayan sadece Hıristiyan unsurlarmış kanısına sürüklenmiştir.[68] Bundan dolayıdır ki Batı ülkeleri Osmanlı Devleti'ni gayrimüslim unsurlara serbesti ve güvence vermek hususunda devamlı şekilde baskı altına almıştır. Böylece gayrimüslim tebaa, özellikle Hıristiyanlar, imparatorluğun temeli sayılan Türk unsurundan çok daha iyi, çok daha imtiyazlı duruma kavuşmuştur.

Mithat Paşa'nın görüşleri doğrultusunda olmak üzere Mustafa Fazıl Paşa da Paris'teyken padişaha yazdığı mektubunda Türk halkının kendi öz devletinden neler çektiğini ve kötü yönetime karşı ne kadar çaresiz durumda bulunduğunu çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebaasını, Osmanlı yönetiminin kötülüklerine ve haksızlıklarına karşı koruyabilecek bir dış baskı olduğunu ve bu baskı nedeniyle Osmanlı yöneticilerinin Hıristiyan tebaaya karşı fazla zulüm yapamadıklarını fakat Türk unsurlar için böyle bir koruma yolu bulunmadığını belirtir. Mustafa Fazıl Paşa'nın söylemesine göre Osmanlı Devleti, esas itibariyle "zulmedenler" ve "zulme boyun eğenler" olmak üzere ikiye ayrılmış gibidir; iktidarda bulunanlar her türlü kötülüğe ve "suiistimale" başvurmakta sakınca görmemektedirler ve bu despotik yönetime boyun eğen insanlar ahlaken ve fikren bozulmakta, dolayısıyla toplum tam bir çöküntüye doğru yol almaktadır.[69]

***

Ne ilginçtir ki Batılı devletler, Osmanlı yönetiminin kötülüklerine ve haksızlıklarına karşı, zaman zaman Türk unsurları dahi koru-

68 Mithat Paşa'nın bu görüşleri için bkz. Midhat Pacha, *La Turquie; Son Passée, Son Avenir*, 2. basım, Paris, 1902, s.18.

69 Mustafa Fazıl Paşa'nın bu mektubu konusunda Ebuzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar* adlı kitabına bakınız. Ayrıca yabancı kaynak olarak bkz. V. Bérard, "Reforme Ottoman", *Revue de Paris*, c.5, Eylül-Ekim 1908, s.188-224.

ma durumunda kalmışlardır. Örneğin 1879'da Ahmed Tevfik Efendi adında bir yazar, Hıristiyanların din kitaplarını (İncil'i) Türkçeye çevirdi diye şeyhülislamın fetvasıyla ölüme mahkûm edilince, İngiliz elçisi derhal harekete geçmiş ve kendi hükümeti adına padişaha yolladığı bir ültimatomda, eğer Ahmed Tevfik Efendi derhal serbest bırakılmayacak olursa İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle diplomatik ilişkilerini keseceğini bildirmiştir. Bu tehdit üzerine başta padişah olmak üzere Osmanlı Devleti'nin haysiyetsiz yöneticileri, büyük bir telaşa kapılarak her istenilen şeyi yerine getireceklerine dair İngiliz elçisine teminat vermişler ve Ahmed Tevfik Efendi'nin tahliye edildiğini bildirmişlerdir.

Osmanlı hükümeti, şeriat zihniyetine saplanmış olarak buna benzer daha nice küçülmelere razı olmuştur.

Müslüman Seçmenlerin, "Müslüman Olmayan" Kimseleri Temsilci Olarak Seçemeyecekleri

İslam dünyasının en büyük "bilim" merkezi olarak kabul edilen El-Ezher Üniversitesi, her ne kadar İslamın "özgürlük" ve "demokrasi" temeline dayalı olduğunu söylese de bu öğeleri kendine özgü bir tanıma sokmuştur. Onun, şeriata dayalı olarak tanımladığı demokrasi anlayışına göre, Müslüman seçmenlerin, Müslüman olmayan kimseler (gayrimüslim adaylar) için oy vermeleri ve "kâfirleri" kendilerine temsilci olarak seçmeleri mümkün değildir. Hatta "gayrimüslim" bir aday, Müslüman halkın çıkarlarını savunsa ve bu çıkarları gerçekleştirme durumunda bulunsa bile, Müslüman seçmenlerin oylarına mazhar olmamalıdır. Müslüman seçmenler, kendi öz çıkarlarına daha az yararlı olabilecek ya da hiç olmayacak bir Müslüman adayı, gayrimüslim adaylara tercih etmelidir. Çünkü Müslüman olmayan bir adayın, Müslüman oylarıyla seçilmesi demek, Müslüman halkın başına "kâfir" bir idarenin gelmesi demektir ki İslama göre haramdır.

Ortaçağ karanlıklarından henüz kurtulamamış bu Üniversite'nin yukarıdaki görüşleri, Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlığın yaşamıyla ilgili olmak üzere yayımlanan fetvalarla belirtilmiştir. Bu fetvalara göre Müslüman azınlık, Yunan devletinden ve Hıristiyan kaynaklardan mali yardımlar alabilir ve bu yardımlarla cami inşa edebilir. Fakat bu aynı azınlık, mahalli seçimler sırasında Müslüman olmayan bir aday için oy veremez; sadece seçime katılan Müslüman adaylar için oy verebilir. Müslüman azınlığın haklarını savunmak

bakımından Müslüman olmayan adaylar, Müslüman adaylara nazaran daha yararlı olsalar bile Müslüman azınlık onları seçmemelidir çünkü seçecek olursa "kâfirleri yönetici olarak başa getirmiş sayılır."[70]

Şeriat devleti uygulamasında bu tür olumsuzluklara katlanmak gerektiği unutulmamalıdır.

Osmanlı Devleti'nde "Toplum" Unsurunun, Demokratik Bir Gelişme Sağlayacak Nitelikte Olmayışı

Yukarıdaki açıklamalardan anlamak mümkündür ki Osmanlı Devleti, demokratik bir yaşama ulaşabilecek nitelikte bir "millet" (hatta "toplum") olmamıştır. Batı ülkelerinde 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar rol oynayan "milliyet" ilkesi ya da "millet halinde oluşum", Osmanlı Devleti'nde görülmemiştir. Şeriat verilerine dayalı olarak Osmanlı Devleti, din esasına dayalı toplum anlayışına bağlı kalmıştır. Hem de öylesine ki aynı imparatorluk içerisinde yaşayan insanların ortak duygulara sahip olarak "millilik" duygularına yönelmelerini değil, birbirlerine karşı düşmanlık beslemelerini mümkün kılmıştır.

"Millet" Halinde Oluşumun Çeşitli Yolları ve Sonuçları

Toplumların "millet" niteliği içerisinde oluşmalarının çeşitli usulleri vardır ki bir yazarın söylemesine göre bu usullerden başarılı olanı eski Roma usulü ve biraz daha başarılısı "Anglosakson" usulü ve en başarısız olanı da "Doğulu" usullerdir.

Romalıların uyguladıkları sistemde, Alp Dağları'ndan Britanya adasına ve Karpat Dağları'na varıncaya kadar fethedilen bütün yerlerdeki halklar, barbarlar da dahil olmak üzere, Roma yurttaşlığına alınmışlar ve Roma İmparatorluğu'nun ve uygarlığının maddi ve manevi nimetlerinden yararlanır duruma sokulmuşlardır. Bu muazzam kitle, yavaş yavaş "Helenik" felsefenin süzgecinden geçerek Hıristiyan toplumların çeşitli milletler şeklinde devlet yaşamlarına sürüklenmeleri sonucunu yaratmıştır. Eksikliği, temsil ilkesine yer vermeyişidir.[71]

---

70 Yukarıdaki hususlarla ilgili görüşler için bkz. *Mecelle*, El-Ezher Üniversitesi, Kasım-Aralık 1965, s.362; ayrıca bu konuda yabancı kaynak için bkz. Hava Lazarus-Yafeh, "Contemporary Religious Thought Among the Ulema of al-Azhar", *Asian and African Studies*, c.7, 1971, s.216.

71 Bu konuda bkz. John Fiske, *The Beginning of New England*, Boston, Cambridge, 1889, s.9 vd.

Yine yazarın belirtmesine göre İngilizlerin getirdiği "Teutonic" sistemde "millet" unsurunun oluşumu, savaş ve fetih fikrine değil, "temsil" fikrine dayalıdır. Bir toplum, diğer toplumları, siyasal ve fikirsel yollarla federal bir yapıda olmak üzere bir araya toplar. Örneğin 18. yüzyılda İngiliz + İskoç + Wales birliği, "Britanya" adı altında tek bir milli toplum olarak doğmuş ve pek başarılı sonuca ulaşmıştır.[72]

"Doğulu" usullere gelince, durum şudur ki fethedilen ülkeler halkları, yabancı statüsü içerisinde tutulur. Örneğin bir aşiret yavaş yavaş güçlenir, saldırılar ve fetihler sayesinde komşu aşiretleri ve sonra ülkeleri boyunduruk altına alır fakat fethettiği yerler ahalisiyle kaynaşmaz, onu kendinden saymaz; onu yabancı bilip, yönetime katılma hakkına kavuşturmaz.

İslam siyaseti bu olmuştur. İslam fetihleri sonucu ele geçirilen topraklar halkı, İslamı kabul etmedikleri sürece devletin yabancı öğesi sayılmışlar ve yönetimde görev alma olasılığından yoksun kılınmışlardır. İspanya'da 800 yıl egemenlik sürdüren Emeviler, yerli ahaliyi adeta düşman bilmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çeşitli Unsurlarının "Millet" Potası Haline Getirilemeyişi

Osmanlı Devleti'nin büyük hatası, imparatorluğa dahil çeşitli halkları tek bir millet potası haline getirmeyişidir. Bu tür hataları tarih boyunca işleyen devletler yanında, tarihten ders alıp işlememeye çalışan devletler de olmuştur. "Etrüsk" devletini birincilere ve Roma İmparatorluğu'nu da ikincilere örnek vermek mümkündür.

Etrüsklerin tarih yüzüne çıkışları, İÖ 9. yüzyıla rastlar. 8. yüzyılda her yöne saldırmak suretiyle büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Bir aralık Romalıları bile egemenlikleri altına almışlardır. Fakat İÖ 5. yüzyılda Romalılar, ayaklanma sonucu, Etrüsklerin boyunduruğundan kurtulmuşlardır. Etrüsklere karşı aynı şeyi diğer boyunduruk altında yaşayan halklar da yapmışlardır. Tarihçilere göre Etrüsklerin çeşitli halklar üzerindeki egemenliklerinin kısa sürmesinin nedeni, Etrüsk devletinin bu halkları kendisine mal edemeyişidir.

Etrüsklerin bu başarısızlığından ders alan Romalılar, aynı hataya düşmekten kaçındılar. Şu bakımdan ki Etrüsklerin pek gelişmiş olan uygarlıklarını ve kültürlerini benimsediler. Gerek savaş sanatında gerekse siyaset, din, ziraat, şehircilik ve mimarcılık vs. alanlarda

72 *Age*, s.16, 21.

Etrüsklerin üstün yönlerini öğrenmekte gecikmediler; böylece uygarlık yolunda gelişmeyi bildiler. Öte yandan Yunan uygarlığından da yararlanmayı ihmal etmediler. Bütün bunları yaparlarken, bu taklit ettikleri milletlerin hatalarını da göz önünde tutup kendilerini mümkün olduğu kadar hatadan uzak tutmayı becerdiler. Özellikle fethettikleri ülkeler ahalisini birer yabancı ya da düşman gibi kabul etmeyip onları kazanmanın yollarını aradılar; böylece şu akılcı yolu seçmiş oldular ki düşmanı dost ve müttefik edinmek, onları düşman olarak kabul etmeye devamdan daha hayırlı ve daha yararlıdır kendileri için. Bundan dolayıdır ki fethedilen ülkeler halklarını köle haline getirmeyip, onları kendilerine massetmek formülünü buldular. Bu formül gereğince Roma devletiyle kaynaşmak ve işbirliği yapmak isteyen her fethedilmiş ülke halkı, Roma'nın desteğine, yardımına ve dostluğuna kavuşmuş olur ve üstelik kendi kendini yönetme hakkına sahip bulunurdu. Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bütün halklara, hangi ırktan olursa olsun, imparatorluğun yönetimine katılma, örneğin yargıç, senatör, general ve hatta imparator olma olanağı sağlanmıştı. Irk, renk ya da din engeli diye bir şey yoktu ve çeşitli halklar ve ırklar arasındaki evlenmeler hukuken hem geçerli hem de pek yaygındı.

Öte yandan Roma devleti, fethetmiş olduğu topraklar halkının mahalli yaşamlarına ve geleneklerine dokunmamak, karışmamak siyasetini güderdi; sadece dışişleri bakımından onlara hükmederdi. Bu bölgeler Roma'ya asker verirler ve böylece Roma ordusunun güçlenmesini sağlamış olurlardı.

Daha başka bir deyimle Roma'nın fetih siyaseti son derece elastiki fakat akıllı bir siyaset olmuştur; o kadar ki fethedilen topraklar ahalisi bile, kendilerini egemenliği altına alan Roma'yı takdir ederler ve bu egemenlik altında kalmanın kendi çıkarları bakımından yararlı olduğunu düşünürlerdi. Roma İmparatorluğu'nu bir dünya devleti bilerek bu imparatorluğa mensup bulunmayı aynı zamanda bir gurur vesilesi sayarlardı. Yunan düşünürlerinden "Plutarch", İÖ 2. yüzyılda, "Ben ne Atina'nın ne de Yunanistan'ın yurttaşıyım. Ben (sadece) dünya yurttaşıyım" diyerek övünürdü.

Roma fetihleri, çeşitli ülkelerdeki anarşiye son vermiş ve bu ülkeler halklarını asayiş içerisinde uygarlığa, bolluğa ve refaha kavuşturmuştur. Böylece fetheden ile fethedilen arasında karşılıklı bir "çıkar" anlaşması doğmuştur. Roma ordularının işgaline uğrayan bütün ülkeler (özellikle bütün Akdeniz havalisi) için durum bu olmuştur.[73]

73 Bkz. Thomas H. Greer, *A Brief History of Western Man*, New York, 1968, s.53-60.

İÖ 150'ye gelinceye kadar sürdürdüğü bu son derece akıllı ve basiretli siyasetini Roma, bu tarihten itibaren yavaş yavaş terk etmeye başlamış ve terk ettiği oranda da çöküş yolunu tutmuştur.

Şimdi yukarıdaki manzarayı Osmanlı Devleti'nin durumuyla karşılaştıralım: Osmanlı Devleti'nin de Roma sistemine ve yönetimine benzer nitelikleri olduğu söylenir; örneğin Türk ve hatta Müslüman asıllı olmayan kişilerin yönetim işlerine katıldıkları, vezir ve paşa oldukları belirtilir. Ne var ki Osmanlılar bunu kişilerin dinini değiştirterek, aileyi bölerek ve öte yandan gayrimüslim halkları kendilerine dost ve müttefik yapacak yerde, düşman bilerek; onların sosyal ve psikolojik desteğini kazanacak yerde, sadece sömürmek üzere haraca bağlayarak, malını mülkünü elinden alarak, yavrusunu zorla ailesinden koparark yapmışlardır. Bütün bunlar, fethedilen ülkeler ahalisini Osmanlı Devleti'ne karşı için için kaynayan düşmanlık duygularıyla yoğurmuştur.

Söylemeye gerek yoktur ki bu sonuç, şeriat devleti olmanın doğurduğu bir şeydir. İslamdan gayrı din ve inançlara yönelenleri "kâfir" ve düşman sayan, onlarla dostlukları, yakınlıkları haram kılan ve onları devletin dışında tutan bir din zihniyetiyle bundan farklı bir sonuç beklemek elbette ki saflık olur.

Gayrimüslim Tebaaya Karşı Müslüman Halkın Kin ve Düşmanlık Duygularını Canlı Tutma Siyaseti Günümüze Dek Sürdürülmüştür

Gayrimüslim tebaaya karşı Müslüman halkı kin ve düşmanlık duyguları içerisinde tutma siyaseti, İslam ülkelerinde bugün dahi uygulanmakta olan bir siyasettir. Camiler, genellikle bu işi görmekle İslama hizmet yarışındadırlar. Bundan dolayıdır ki aynı sınırlar içerisinde ve aynı yönetim altında yaşayan farklı inançların insanları, hiçbir zaman aynı ruhta ve "millet" olma bilinci içerisinde olamamaktadırlar.

Bu durum Atatürk'ün kurduğu laik Cumhuriyet dönemiyle kısmen önlenmişken, 1950'lerden sonra, şeriatçı zihniyetin hortlamasıyla birlikte yeniden belirir olmuştur. Hem de öylesine ki laik Türkiye Cumhuriyeti devleti bugün, devlet hazinesinden maaş alan din adamları aracılığı ve resmi yayınlar yoluyla, Türk halkına İslamdan gayrı bir dine yönelenlerin "tam bir sapıklık" içerisinde olup, cehennemi boylayacaklarından tutunuz da "Hıristiyanların ve Yahudilerin, Tanrı'nın lanet ettiği kimseler" olduklarına ve onlarla dost

olunmamasına, "münafıkların öldürülmelerine" ya da Hıristiyan inançlarını (örneğin "teslis" akidesini) küçültmeye varıncaya kadar her türlü olumsuz görüşleri belletmekle meşguldür. Bunun böyle olduğunu anayasal bir organ olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınlarına göz atmakla anlamak mümkündür.[74]

Bunu yapanlar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının sadece Müslümanlardan değil, sayıları az dahi olsa, gayrimüslimlerden de oluştuğuna ve onların da vergi ödemek ya da askerlik görevini yerine getirmek vb. yurttaşlık görevlerini getirmekte olduklarına aldırmamaktadırlar.

Esef edilecek şey şudur ki "Atatürk" sayesinde Türk halkı, "gâvur düşmanlığı" gibi duygulardan sıyrılmaktayken, gericiliğin şahlanması ve devlet zorlaması halini almasıyla birlikte yine o eski çağdışı geleneğe dönmektedir. Bunu yapanlar Türk halkını ve Türk devletini dünya kamuoyu önünde nasıl suçlu bir duruma soktuklarının elbette ki farkındadırlar. Fakat onlar için önemli olan şey, ne dünya kamuoyudur ne de Türk'ün ulusal çıkarlarıdır; önemli olan tek şey şeriattır. Şeriat uğruna Türkiye'yi fedaya her zaman hazırdırlar.

Şeriata Saplanmışlık Nedeniyle Millilik Bilincinden ve Yurttaşlık Duygusundan Yoksun Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'nin temel taşı Türk toplumu olduğu halde, ne Osmanlı hükümdarları ve yöneticileri için ne de bizzat Osmanlı toplumu için "Türklük" bilinci ya da yurttaşlık duygusu diye bir şey söz konusu olmuştur. Türklük bilinci, her şeyden önce İslamlık içinde ve sonra da Osmanlı hanedanlığına bağlılık duyguları arasında kaybolup gitmiştir. Osmanlı anlayışında "Türk devleti" diye bir kavram, "Türk toplumu" diye bir unsur, "Türk yurdu" diye bir ülke, "Türk padişahı" diye bir makam, "Türk askeri" diye bir güç yoktu. Sadece "halife-i Müslimin" (Müslümanların halifesi), sadece Ümmet-i Muhammed" (Muhammed topluluğu), sadece "Darülislam" (İslamların yaşadığı yer), sadece "İslam askeri" vardı.[75]

Osmanlı Devleti'nin toplum öğesi, kendi kendisini "Türk" olarak da görmezdi; sadece Müslüman olarak ve sanki Müslümanlık dışında Türk olunamazmış gibi kabul etmişti. Bu içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında "Türkçülük" akımlarını başlatanlar, "Türk hükü-

74 Diyanet'in yayımladığı *Hutbeler* ya da *Diyanet Dergisi* ve *Diyanet Gazetesi* ya da *Sahîh-i...* (12 cilt) adlı yayınlara bakınız.

75 Bu konuda bkz. Bernard Lewis, "Turkey; Westernization", *Unity and Variety in Muslim Civilization*, ed. G. E. von Grunebaum, 1955, s.324.

meti", "Türk ordusu" veya "Türk ülkesi" gibi deyimleri kullandıkları için, birer düşman gibi görülmüşlerdir.[76]

"Aile Şirketi" Niteliğinde İş Gören ve Adını Dahi Türk'ten Almayan Osmanlı Devleti ve "Türk" Öğesini Kendinden Bilmeyen Osmanlı Hanedanı

Devlet denilen kuruluş, genel olarak halka ya da ülkeye izafeten ve adını halktan ya da ülkeden almış olarak ortaya çıkar. Örneğin Fransız devleti, Fransız halkının kurduğu devletin adıdır; İngiliz devleti, İngiliz (Anglosakson) halkının, Alman devleti Alman halkının, İtalyan devleti İtalyan halkının vs. kurduğu devletlerdir.

Osmanlı Devleti için durum böyle değildir. Şu bakımdan ki Osmanlı Devleti, bilindiği gibi, I. Osman tarafından kurulmuş bir devlettir. Temel unsuru "Türk" halkı olduğu halde, Osmanlı Devleti, "devlet" olarak adını halktan ya da toprak unsurundan almış değildir; doğrudan doğruya kurucusu olan Osman'dan almıştır. Bu nedenle "Türkiye devleti" deyimini kullanmak söz konusu olmamıştır; "Osmanlı" deyimi "Osman'a ait olanlar" anlamına gelmiş ve bu nedenle Osman'ın kurduğu aile, "Osmanlı hanedanı" olarak altı yüzyıl boyunca geniş sınırlı bir imparatorluğun adı olarak kalmıştır. Devleti var kılan temel unsur "Türk" öğesi olduğu halde, Osmanlı Devleti'nin Türklükle pek ilişkisi olmamıştır. Çoğu zaman Türk unsuru, devletin en hakir görülen ve muhakkak ki en fazla ihmal edilen ve sömürülen unsuru olmuştur. Başta padişah olmak üzere tüm yöneticilerin gözünde Osmanlı Devleti, Türk halkına ait bir kuruluş olarak değil, Osmanlı hanedanlığına ait bir "siyasi şirket" olarak yer almıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde "Osmanlılık" anlayışına karşı "Türkçülük" akımları başladığında, Türkçülere karşı en ağır saldırılar Osmanlılık taraftarı olanlardan gelmiştir. Bunlar, "Ne demektir Türk?" derler ve şöyle eklerlerdi:

> "Türk denilen şey, Osmanlı saltanatı ve İslam halifeliği adı altında kurulmuş siyasi bir şirketin nihayet bir üyesi demektir!"[77]

---

76 Örneğin *Sebil-ur Reşad* adlı derginin 1912 tarihli ve 232 sayılı nüshasında, Türkçülere karşı şiddetli saldırılar yer almıştır.

77 *Age.* Bu alıntı için bkz. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Monteral, Mc. Gill University Press, 1964, s.373 vd.

Kendilerini "Osmanlılık" ruhu içerisinde mutlu sayan bu kimseler, aslen Türk oldukları halde, "Türk" olarak çağrılmayı istemezlerdi çünkü bunu küçültücü bulurlardı. Onlara göre "Türk" deyimi, "kabalığın", "yabanlığın", "ilkelliğin" karşılığı olarak hakaret anlamındaydı.

Osmanlı Devleti'nde, şeriat zihniyetine saplanmış olarak Türk'le ilgili her şeye karşı düşman kesilen sınıf, işte bu sınıftı; devlet yönetimini ele geçirenler de bunlardı; bu nedenledir ki Türk unsurların devlet işlerinde kullanılmalarına, saraya ve özellikle orduya alınmalarına karşıt olmuşlardır.

Koçi Bey gibi yazarlar, din ve imanı zayıf kimselerin ve kavimlerin ve bu arada Çingenelerin, Kürtlerin, Lazların, katırcıların, devecilerin, ayaktakımının ve Türkmenlerin (Türkomanların) devlet memurluklarına ve yeniçeri kuruluşuna alınmalarını sakıncalı sayar ve kendi dönemi itibariyle Osmanlı Devleti'nin başarısızlıklara uğramasının nedenlerini bunda bulurdu.

Osmanlı padişahları, "halife" unvanına sahip olarak, kendilerini Türk halkının değil Müslüman cemaatin başı olarak görürlerdi. Bu duygu, zamanla, Türk unsurlara karşı tam bir ilgisizliğe ve hatta husumete dönüşmüştür. İslamlık ruhuna gömüldükçe, "Kavmi necip" diye kabul ettikleri Arapları bile Türk'e tercih eder olmuşlar, Arap'la ilgili her şeyi (dil, gelenek vs. gibi) kutsal saymışlar ve buna karşılık Türk'le ilgili her şeye (Türk'ün tarihine, diline, geleneklerine vs.) karşı yabancı kalmışlardır.

Osmanlı Padişahlarının, "Türk Asıllı" Olma Niteliğini Yitirmeleri

I. Osman, biraz önce belirttiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'ni bir aile şirketi kurar gibi kurmuştur. Fakat bu aile, zamanla Türk olma niteliğini dahi yitirmiş ve bu yüzden kendini Türklükten tamamıyla sıyrılmış gibi görmüştür.

Gerçekten de I. Osman, Orhan ve II. Beyazıd gibi birkaç padişah hariç, diğer padişahların hiçbirinin anası Türk kanından gelme değildir. Hepsi de Yunan, İslav, Rus, Gürcü, Çerkez, Venedik vs. asıllıdır. Bir yabancı yazarın hesaplamasına göre bu tür karışık evlenmeler sonucu olarak Orhan'dan sonra 20 kuşak uzaktaki padişahın kanında, milyonda bir oranında Türk kanı olması gerekir.[78]

78 Prof. Lybyer'in bu görüşü için bkz. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Clarendon Press, Oxford, 1956, s.121.

Yine bunun gibi I. Osman'ın çıktığı ailenin "Müslüman" olduğunun bile şüpheli bulunduğunu söyleyenler olmuştur. Örneğin *The Foundantion of the Ottoman Empire* adlı kitabında ünlü tarihçi Gibbons şöyle der:

> "Osman'ın Müslüman aşirete mensup bulunduğunu belirleyen tarihi bir delil yoktur."[79]

Fakat her ne olursa olsun, Osmanlı padişahları, şeriat dinini kendilerine araç edinerek saltanat sürmenin kolaylığını daha I. Osman'dan itibaren bilir olmuşlar ve giderek artan bir bağnazlıkla İslama sarılır olmuşlardır. Türk'e özgü adlarla değil, Arap adlarıyla çağrılmayı tercih etmişlerdir. Nitekim hanedana mensup kişilerin adları eleştirilecek olursa görülür ki Orhan ya da Ertuğrul gibi birkaç ad hariç, genel olarak hep Arap adı kullanmışlardır. Hanedana mensup 250'den fazla şehzadenin ve tahta çıkan padişahların adları arasında en fazla kullanılanı Mehmed'dir. Arap Muhammed'in adına duyulan özlemden gelme bir alışkanlıkla hanedanın 37 mensubu Mehmed adını taşımıştır. Bunu Ahmed adı izler ki bu da bilindiği gibi Muhammed'in adlarından biridir. Hanedandan 21 kişi bu adı almıştır. Hanedanda on altı Süleyman, on beş Murad vardır. Bundan başka Mahmud'lar, Selim'ler, Mustafa'lar boldur. Musa ya da İsa adlarına da rastlanır (I. Beyazıd'ın oğullarının adı böyledir). Kadınlara gelince, en çok kullanılan ad Fatma'dır, hanedana mensup 22 Fatma vardır; bilindiği gibi bu, Muhammed'in kızının adıdır. Bundan başka hanedanda on beş Hatice vardır; yine bilindiği gibi bu ad, Muhammed'in ilk karısının adıdır. Bunu Esma, Ayşe ve Ruhiye adları izler ki hepsi de Muhammed'in eşlerinin adlarına tamah edilerek alınmıştır; hanedanda 11 Esma, 10 Ayşe ve 7 Rukiye bulunur.

Türk Halkı Milli Benliğini Unutmuş Olarak, Bilinçsiz Bir Şekilde ve Körü Körüne Osmanlı Hanedanlığına ve Hilafet Makamına Sadakatle Bağlıdır

Tarih içerisinde, belli bir din içerisinde Türk halkı kadar "millilik" bilincinden ve geleneklerinden sıyrılmış, benliğini yitirmiş, geçmişini inkâr etmiş olarak belli bir hanedana körü körüne bağlanmış bir başka toplum göstermek güçtür.

---

79 Oxford 1916, s.25. Bu alıntı için bkz. Zeine Z. Zeine. *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beirut, 1958, s.9 vd. Buna karşılık Fuat Köprülü, Osman'ın dahil bulunduğu uyrukların Müslüman olduklarını fakat "fanatizmden" uzak kaldıklarını söyler. Bkz. *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935, s.58 vd.

Öyle bir hanedan ki kendisini kul ve köle kertesinde tutmuş, sadece kendi çıkarları için kullanmış, iliklerine varıncaya kadar sömürmüş, bir felaketten bir diğerine sürüklemiş, yoksulluklar içerisinde yüzdürmüş, daima hakir görmüş, yabancı işgaller altında dahi işgal güçleriyle bir olup bağımsızlık çabalarını önlemiştir.

Ve öyle bir halk ki ölüm uçurumlarına sürüklendiği ve tarihten silinmek durumuna girdiği zamanlar dahi, kendi kurtuluşu için değil, her şeyden önce kendisini uçurumlara sürükleyen hanedanın saltanat ve rahatı için Tanrı'ya yalvarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yabancı işgaller altında inleyen Osmanlı Türk toplumunun bütün bu sefalet ve felaketlere rağmen, kendinden ziyade padişahı düşünür olması, ibret verici bir örnektir.

Halkın bu bilinçsiz sadakat ve bağlılığının başlıca iki nedeni vardır: Birincisi hilafet makamını işgal eden padişahı Tanrı'nın yeryüzündeki vekili ve dolayısıyla kutsal nitelikte saymasıdır. İkincisi de devlet denen kuruluşu kendine ait, kendinden çıkma bir örgüt olarak değil, Osmanlı hanedanına ait bir varlık, bir aile şirketi olarak görmesidir.

Bir yabancı izlemcinin dediği gibi, devletin ilk kurucusu I. Osman ve ona verasetten tahta çıkan ilk padişahlar ordu mensuplarını "Osman'ın evlatları" olarak yani aile efradı gibi kabul etmişlerdi. Kendileri de askerin içinde, askerle her daim beraber ve tıpkı bir baba gibi hareket etmişlerdir. Asker kendi mutluluğunu ve kendi güvenliğini, kendisine bir baba gibi gördüğü padişahta ve Osmanlı hanedanlığında bulmuştur. İlk padişahların, bütün her şeyleriyle kendilerini orduya adamış olmaları ve onun bir parçası olarak görmeleri ve göstermeleri yüzünden asker, padişaha ve hanedana karşı kör bir sadakatle bağlı bulunmuştur. Bu duygu, daha ilk başlangıçta Türk toplumunun ruhuna nüfuz etmiştir.

Öte yandan I. Murad zamanında oluştuğu kabul edilen yeniçeri örgütü, Rumeli'deki Hıristiyan ailelerden çok genç yaşlarda toplanmış olan çocuklardan meydana geldiği için, gerçek bir aile yaşamı ve ana baba sevgisi tatmamış olan bu insanlar, Osmanlı padişahlarını ve hanedanını kendi öz babaları ve aileleri gibi görmüşler ve yoksun kaldıkları aile hasretini bu yoldan gidermişlerdir. Tüm yaşamlarını bu padişahlarla paylaşmışlardır; savaşlara beraberce katılmışlar, zaferlerin tadını beraberce tatmışlar, alınan ganimetlere beraberce konmuşlar, yenilgilerin acısına beraberce katlanmışlardır.

Yine bunun gibi devletin askeri ve sivil bütün yüksek mevkilerine getirilenler ve saray mensupları (içoğlanları, Enderun halkı vs.) çoğu

kez devşirme yoluyla yetiştirilen ve bu itibarla hepsi de padişahın kulu ve kölesi durumunda kimselerdi.

Osmanlı Devleti'nde toplumun tümü, bütün bölümleriyle ve bütün sınıflarıyla padişahın kulu durumundaydılar. Toplumun içinde sıyrılabilecek ve toplumun üstüne çıkabilecek ölçüde bir aile kavramı söz konusu değildi. Aile kavramı ancak Osmanlı hanedanlığı bakımından anlam ifade ederdi. Sadece bu ailenin kendine özgü bir adı, bir şeceresi, bir aile zinciri, bir veraset hakkı vs. vardı. Toplum kendisini bu ailede bulurdu. Hanedan demek, toplumun, milletin kendisi demekti: "Biri olmadan diğeri var bilinmezdi".[80]

"Osmanlılık" ve "Türkçülük" Akımları

Tanzimat'tan sonra "Osmanlılık" adı altında bir akım kendisini gösterdi. Bu akım taraftarlarının güttükleri amaç şuydu: İmparatorluğa dahil çeşitli unsurların (örneğin Türk, Arap, Arnavut, Sırp, Boşnak, Ermeni, Rum, Musevi vs.) tek bir millet olarak tanımlanması ve "Osmanlı" adıyla anılması!

Ne var ki "Osmanlılık" fikrini savunanlar genellikle kentli (şehri) olup, gerçek anlamda milliyeti olmayan sınıflardı. Ziya Gökalp'in deyişiyle bunlar, "Ne Türk ne Arap ne Arnavut'tu; bütün milliyetlere düşman bir topluluktu. Bu topluluk Arap'ı beğenmez, Arnavut'la eğlenir, Türk'ü hor görürdü..."[81]

Hatta denilebilir ki çoğunluğu bakımından Türk kökenli olan bu sınıfların asıl düşmanlık besledikleri unsur, yine Türk unsuruydu. Her nedense Türk'ü hakir görmek, küçültmek, onlara büyük bir zevk verirdi. Örneğin Türk'ü tanımlamak için kullandıkları sloganlar arasında "Türk atına binince bey oldum sanır" gibi ya da "Türk danişment (danışman) olur fakat adam olmaz" ya da "Türk ne bilir bayramı, lak lak içer ayranı" ya da "Türk ve tosun çünkü doğdu anadan, öğüt aldı eşek ile danadan" ya da "Türk'ün aklı sonradan gelir başına" ya da "Türk pohpohu, Acem pehpehi sever" ya da "Türk olan şehir içi zindan olur" şeklinde olanları vardı. Bu vesileyle Ziya Gökalp şöyle ekler:

> "Bu şehrilerin tarih kitaplarında kavim isimleri, daima 'kafası çalışmayan Türkler... Soyu bozuk Kürtler' gibi aşağılayıcı şekillerde yazılırdı. Bu hal, milliyet hissinin duyulmadığı za-

80 Bkz. A. de Juchereau de Saint-Denys, *Révolution à Constantinople*, Paris, s.13-16.

81 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1974, s.33.

manlarda o kadar dikkati çekmiyordu. Fakat son yüzyılda (bu duygu büyük bir etkenlik) kazandıktan sonra Türk'ten başka olan kavimler bu hakaretlere tahammül edememeye başladılar."

Gerçekten de bir yandan imparatorluğun Hıristiyan unsurları bağımsızlık heveslerine sarılırlarken, diğer taraftan Müslüman toplumun Türk'ten gayrı bölümleri (Araplar, Arnavutlar vs.) milliyetçilik davasına kalkışmışlardı; kendilerine laf söyletmezlerdi:

"İstanbullular kendilerine 'şehri' adını veriyor, taşralılara ise, coğrafi yakınlığa göre Arnavut, Arap, Kürt, Laz... diyorlardı. Rumeli ahalisi (genellikle) Arnavut'tu; Karadeniz kıyısında yalnız Lazlar, Doğu Anadolu'da yalnız Kürtler oturuyordu. Böyle bir coğrafi kavmiyet unvanı bulunmayanlar da övünmesini daha parlak gördükleri kavimlerden birine gönüllü yazılıyorlardı. Bu şekilde, aslen Türk olan birçok genç, Arnavutlukla, Araplıkla yahut Kürtlükle övünüyorlardı. Türklükle övünen tek bir kişi yoktu. 'Türk' (sözcüğünü) ayıplı unvanlar gibi, kimse üzerine alınıyordu. 'Türk', Doğu Anadolu'da 'Kızılbaş', İstanbul'da 'kaba' ve 'köylü' (anlamlarındaydı)... Tarihte bu acıklı hale bir ikinci (örnek) gösterilemez..."[82]

Görülüyor ki kendi benliğinin bilincinden en ziyade yoksun bulunanlar Türkler olmuştur. Türk'teki bu yoksunluktan yararlanan diğer unsurlar, durumu kendi lehlerine olmak üzere sömürme yolunu tutmuşlardı. Örneğin bazı Arnavut yazarlar Türklerin ilerlemeye yetenekli olmadıklarına ve eğer Türklerle yaşam ortaklığı yapacak olurlarsa bundan kendilerinin zararlı çıkacaklarına dair birtakım görüşleri yaymaya çalışmaktaydılar. Ayrı düşünceyi Araplara aşılarlarken, Türklerin "soysuz" ve "barbar" olduklarını ileri sürüyorlardı.[83]

Müslüman unsurlarla gayrimüslimlerin karşılıklı kin ve nefret beslemeleri yanında bir de Müslüman unsurların kendi aralarında bu aynı duygulara saplanmış olmaları nedeniyle "Osmanlılık" eğilimlerinin olumlu bir sonuç vermeyeceğinin anlaşılması üzerine, I. Meşrutiyet döneminin sonlarına doğru "Türkçülük" adı altında ve milliyetçiliğe dayalı yeni bir akım başladı. Bu akım taraftarlarına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküntüye götüren nedenlerin başında, devletin "beşeri" unsurunun "millet" olabilecek niteliklerden

82 *Age*, s.35-36.
83 *Age*, s.35.

yoksun bulunması gelmekteydi. İddialarına göre, Osmanlı Devleti'nin "insan" unsuru, birbirleriyle kaynaşmayan, anlaşmayan, birbirlerine karşı sevgi ve saygı duymayan, ortak bir ideal peşinde koşabilecek yeterlikte olmayan çeşitli unsurlardan oluşmuştu. Yapılacak şey, bu kitle içerisinde Türk unsuruna "millet" halinde ortaya çıkma olasılığını sağlamaktı. Yani Türk unsurunun, kendine özgü milli bir varlığı, milli bilinci ve "mefkûresi" olmalıydı; Oysaki bu Türk unsuru, milli olan ne varsa her şeyini (dilini, geleneklerini, tarihini vs.) yitirmişti. Bu itibarla Türk unsurunun kültürel, ekonomik, sosyal yönlerini ele alıp onu batıl inanışlardan kurtarmak, milli benlik sağlamak gerekirdi.

Bu akımlara karşı şeriatçı zihniyet şahlandı. İslamcılar hep bir ağızdan Türkçülere saldırıya geçerek "Türkçü mü? Siz Türk mü satarsınız!" şeklinde alaylara girişmekle kalmadılar fakat daha da ileri giderek Türk'ün hiçbir değeri, tarihi, dili ya da geleneği olmadığını, hele Araplara nazaran çok aşağı kertede bulunduğunu haykırmaktan geri kalmadılar. Korktukları tek şey, Türkçülük duygularının ve bilincinin uyanması halinde İslama bağlılığın azalacağıydı. Bundan dolayıdır ki Türkçülük akımlarının daha sonra "ırkçılık" şeklini alması ve "emperyalist" yöne doğrulması hallerinde dahi şeriatçılıktan uzaklaşma söz konusu olmamıştır. "Turancılık" özlemini duyanlar dahi "Turan" adı altında kurulacak devletin başında Osmanlı hanedanını, tüm "hak ve imtiyazlarıyla" birlikte görmekte ve padişahın "halife" olarak saltanat sürmesi gerektiğini düşünmekteydiler.[84]

Daha başka bir deyimle "laik" anlamda bir "millet" anlayışına ulaşmak ne düşünüldü ne de mümkün görüldü. Böylece Osmanlı Devleti, teokratik zihniyetin olumsuz bir sonucu olarak, "millet" unsuruna sahip olamadığı için (ki bu da akılsızlığının bir başka sonucudur) çöküp gitti.

Yurtseverlikten, Yurt Sevgisi Yoksunluğuna

Arap tarihçisi El-Cahiz'in *Risala fi fazail al-Atrak* (Türklerin Faziletleri) adlı kitabını okuyanlar, İslama girmeden önce Türk yaşamında yurt sevgisi ve yurda bağlılık duygularının ne kadar önemli rol oynadığını anlarlar.[85] Ne var ki bu duygu Türklerde, İslamı ka-

84 Bu konuda bkz. Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, s.464 vd.

85 Kitabın adı *Manâkib Cund el-Hilâfa ve Fazâ'il el-Etrâk*. Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri* başlığıyla çevrilmiştir (Ankara, 1967). Kitabın İngilizce çevirisi için bkz. "Jahiz of Basra to

bulden sonra "iman birliği" duygusuna dönüşmüştür. Daha doğrusu sınırları belli bir yurt toprağı üzerinde mutlu yaşamlar sürdürmek düşüncesi yerine, İslam imanına bağlı olarak sınırsız topraklara yayılma siyaseti gütmüşlerdir. Bundan dolayıdır ki sahip bulundukları topraklara kendi öz malları gibi bakıp onu imar etmek, güzelleştirmek ve mutlu yaşamlar sürmek fikri akıllarından geçmemiştir. Denilebilir ki 19. yüzyıla gelinceye kadar göçebe gibi kalmışlardır.

Bunun nedenleri araştırılacak olursa görülür ki İslam, kendisine bağlı Arap'tan gayrı toplumlar için "yurt sevgisi" ya da "milliyetçilik" gibi duyguları yok edici nitelikte bir dindir. Muhammed, daha ilk anlardan itibaren yeryüzünü "Darülharp" ve "Darülislam" olarak ikiye ayırmış olup, "Darülislam" için sınır çizmemiştir. Burası sınırları belli olmayan, savaşlar ve yeni fetihler yoluyla devamlı olarak değişebilen bir dünyadır. Onun getirdiği "Vatan sevgisi demek iman sevgisi demektir" formülü gereğince, bu sınırları belli olmayan topraklarda yaşayan Müslümanlar kendilerini toprağa değil, imana bağlı saymışlardır. O kadar ki Şakva'l Garip adlı kitabın yazan Al-Hamadanî "Kardeşlerimi nasıl unutur ve yurdumu nasıl sevmeyebilirim?" derken "yurdum" sözcüğüyle belli bir ülkeyi ya da toprak parçasını değil, sınırları olmayan bir "iman" alanını anlatmak istemiştir.

Müslümanlar İçin Gerçek Ülke Mekke ve Medine Olduğundan, Türkler Bu Yerleri Kendi Öz Yurtlarından Daha Kutsal, Daha Önemli Saymışlardır

Çeşitli vesilelerle Muhammed, Mekke'nin ve Medine'nin en üstün, en faziletli ve kutsal kentler olduğunu ilan ettiği içindir ki bütün Müslümanlar bu yerleri kendi öz yurtları olarak görür olmuşlardır. Haccetmek üzere Mekke'yi ziyaret etmeyi ya da Medine'deki mescitte namaz kılmayı ya da Medine'de ölmeyi büyük bir sevap ve mutluluk bilmişlerdir. Çünkü Muhammed şu şekilde hadisler bırakmıştır:

"Kim ki hacceder, annesinden yeni doğmuş gibi tüm günahlardan sıyrılmış demektir."

"Hac vesilesiyle Mekke ve Medine'de ölenlere, hesaba çekilmeden ve muhakeme edilmeden 'buyur cennete gir' denilir; yalın ayak tavaf eden, bir köle azat etmiş gibi sayılır... Yağmur altında yedi kez tavaf edenin geçmiş günahları mağfiret edilir;

Al-Fath İbni Khaqan on the Exploits of the Turks and the Army of halifate in General, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1915, s.680 vd.

hacı olmuş olanların mağfiret diledikleri kimselerin dahi günahları affedilir."

Bundan başka bir de Medine'deki mescidi vesilesiyle şöyle konuşmuştur:

"Benim şu mescidimde bir namaz bin namazdan daha hayırlıdır... Medine mescidinde bir namaz (başka yerde kılınan namazlardan) on bin namaza... Mescid-i Haram'da (Kâbe'de) kılınan yüz bin namaza muadildir."

Yine aynı şekilde Muhammed, Medine'nin "güçlüğüne ve sıkıntısına ve darlığına" katlanacak olan Müslümanlara kıyamet günü "şefaat" edeceğini müjdelemiş ve şöyle demiştir:

"Gücü yeten her Müslüman ölünceye kadar Medine'de kalsın, zira Medine'de her kim ölürse, kıyamet günü ben ona şefaat ve şahadet ederim."[86]

Ve işte bundan dolayıdır ki Türk sultanları ve padişahları, yüzyıllar boyunca kendi öz ülkelerini ve halklarını aç ve sefil bırakırcasına kefelerle altını Mekke ve Medine'ye yollamışlardır. Ve yine bundan dolayıdır ki Türk insanı, eskiden olduğu gibi bugün dahi, bu yerleri ziyaret edeceğim ya da hacı olacağım diye, ailesini bile sefalete düşürürcesine parasını pulunu son meteliğine kadar sarf etmeyi ve hac yollarında can vermeyi bir fazilet bilir. Kendi ülkesini ya da içinde yaşadığı kentini imar etmek, geliştirmek nedir bilmez.

"Milliyet" Duygusu ve Bilincinden Yoksunluk da Aynı Nedenle

Arap Milliyetçiliği ve Türkler adlı kitabımızda incelediğimiz ve daha önceki bölümlerde birçok vesileyle değindiğimiz gibi, Muhammed ilk Arap milliyetçisi olup, getirdiği İslam dini de Arap milliyetçiliğinin temeli olmuştur çünkü İslam demek Arap tarihi, Arap gelenekleri, Arap dili ve Arap'la ilgili her şey demektir. Bundan dolayıdır ki Araplar, İslam sayesinde kendi öz geleneklerini "milli" gelenekmiş gibi sürdürürlerken, kendi dillerine ve benliklerine sahip kalabilirlerken, Arap'tan gayrı toplumlar ve örneğin biz Türkler kendi güzel geleneklerimizi, niteliklerimizi, dilimizi ve nihayet benliğimizi terk

86 Bu hadisleri için bkz. Diyanet'in yayımladığı *Sahîh-i...* ve Gazali, İhyau 'Ulumid-Din, c.1, Ankara, 1966, s.1-7, 144-146, 180.

ederek adeta Araplaşmışızdır. Eski Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerle ilgili araştırmasında bir yabancı yazar, "Kırgızların, Tatarların, Özbeklerin, Türkmenlerin ve diğerlerinin, kendi eski kültürlerini ve geleneklerini tamamıyla yitirmiş olarak 'şeriat' ruhunda birleştiklerini" belirtir.[87]

Padişahlar, Orduyu Savaşa Sokabilmek İçin, "Vatan Sevgisi" ya da "Millilik" Gibi Duygulara Hitap Etmek Yerine, "Cennet" Hatırlatmalarına, "Kadın Düşmanlığı" Duygularına ya da "Yağma Talan" Vaatlerine Yönelirler

Osmanlı Devleti yöneticilerinde ve toplumunda "vatan sevgisi" ve "millilik" duygusu öylesine yoktur ki askerleri savaşlara sürüklemenin başlıca yolu, *Kur'an*'daki "cihat" emirlerini okumak ve Muhammed'in cennet vaatlerini ya da yağma ve talan usulünün kazançlarını hatırlatmak olmuştur. Bu arada İslamın "kadın düşmanlığı" kışkırtmalarından yararlanmaktan da geri kalınmamıştır. Cevdet Paşa'dan öğrenmekteyiz ki 1203'te, "Zilkâde'nin 16. günü" padişah, Ruslara karşı savaşmakta olan kumandanına yolladığı mektubunda, Tuna Nehri'ni geçip Rus Çariçesi Katerina'yı perişanlığa sürüklemesini ve "kutsal" zaferler edinmesini emrederken şöyle demiştir:

> "Moskoflar, kraliçe dedikleri bir eksik eteğin kışkırtmasıyla açlığa ve susuzluğa katlanarak, yaraya bereye de aldırmayarak, 500 yıldan beri kâfirlerin sırtını yere getirmeyi âdet edinmiş Osmanlı Devleti'ne zarar verip, haraplık getirip durmaktadırlar. Elimizden aldığı vilayetlerimizde eteğinin ucuna bile yaban eli değmemiş güzel kızlarımızı, çoluk çocuklarımızı ya tutsak aldılar ya babalarının gözleri önünde ırzlarına geçtiler. Çok küçük olanları da sürüp götürüp Hıristiyan yapmaya çabaladılar. Yazık, çok yazık, İslam çabası, yeniçeri yiğitliği ne oldu? Ben şehzadeyken böyle kara haberleri işitir de kan ağlardım. Gözlerime uyku girmez olurdu. Şimdi padişahım, halimi bir düşünün. Kıyamet gününde bana sizlerin yüzünden bir soru yönelirse 'ya Rabbi' derim 'ben kulun, senin dinine can baş koyacak gazilere gereken nasihati ettim'. O zaman elbette Allah beni affeder... Peki ya sizler ne cevap vereceksiniz?.. Yiğit kullarım, aslan kullarım, hepinizden isterim ki gayret ke-

87 Bkz. Joseph Castagne, "Le Bolshevisme et l'İslam", *Revue du Monde Musulman*, c.51, Ekim 1922, s.38.

merini belinize birkaç yerden bağlayıp düşman üzerine, gözlerinizi kırpmadan... Tanrı'yı yanı başınızda hissederek atılın. Benim duam hep sizinle beraberdir..."[88]

Görülüyor ki padişah efendimiz, en bayağı usullerle ve her şeyi Tanrı'dan bekler bir zihniyetle, askeri savaşa kandırıp kör bir şekilde dövüştürmek hevesindedir.

Aslında asker için "milli" duygulara ve "vatan" aşkına sarılı olarak savaşmak söz konusu değildir. O ancak yağma ve talan ruhu ve padişahtan "ulufe" koparma umuduyla ya da padişahın yukarıdaki sözlerine kulak kabartmak suretiyle savaşa girerdi.

Oysaki Osmanlı askerinin karşısında dövüşen Rus askeri, Çariçe Katerina'nın devamlı şekilde pekiştirir olduğu "vatan ve millet" duygularıyla savaşmaktaydı. Üstelik kumandanların tedbirli, planlı ve bilgili taktiğinden yararlanarak bu işi yapmaktaydı.

Osmanlı padişahı ve paşaları ise, tedbirli ve bilgili olmayı, planlı davranmayı önemli saymazlardı; nasıl olsa her şeyin Tanrı tarafından önceden tespit edildiğine ve İslam lehine düşünüldüğüne inanmış olarak tedbirli ve planlı olmayı akıllarından geçirmezlerdi. Osmanlı padişahının "eksik etekli" deyimiyle tanımladığı Rus Çariçesi Katerina karşısında Osmanlı ordusu, yenilgiden yenilgiye uğrayarak eriyip gitmiştir. Cevdet Paşa şöyle der:

"Düşman tedbirli ve planlı, bizimkiler ise kararsız, dağınık... Kumandanlar cahil, asker çapulcu... (Bunun sonucu olaraktır ki) mukadder hezimet (belli yenilgi) gecikmedi."[89]

Halkı Devletin Parçası Saymayan ve Devlet İşlerine Karıştırmayan Zihniyet

Batı dünyası, daha bundan 2.500 yıl önceleri demokratik ve daha doğrusu seçim sistemlerine dayalı devlet anlayışına yönelmiştir. Eski Yunan'da, örneğin Atina devletinde halk yığınları, belli zamanlarda toplanarak devlet ve hükümet yetkililerini seçer ve toplum yaşamını düzenleyen kanunları tartışıp kabul eder, devlet ve hükümet görevlilerini denetlerdi.

Batı ülkelerinde daha ortaçağ karanlıklarında ve örneğin 13. yüzyıldan itibaren İngiltere'de bir parlamento vardır. 16. yüzyılda Fransa'da "Thiers États" adı verilen Meclis'te "Devlet halka aittir; ege-

88 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, s.327 vd.
89 *Age*, s.329.

menliğin kökeni halktır" şeklindeki fikirleri savunanlar olmuştur. "Monarkomak"lar bu görüşü daha da geliştirmişler ve halk ile hükümdar arasında bir sözleşme bulunduğunu, bu sözleşme gereğince iktidarın hükümdara halk tarafından verildiğini ve sözleşmeye uygun davranmadığı takdirde hükümdarın sözleşmeyi ihlal etmiş sayılacağını ve böyle bir durumda halkın sözleşmeyi feshedebileceğini ve iktidara başka bir hükümet getirebileceğini söylemişlerdir. Bu tür görüşler, 17 ve 18. yüzyıllarda insan varlığının daha doğuştan hak ve özgürlüklere sahip bulunduğunu savunan "tabii hukuk" (doğal hukuk) okulu düşünürleri tarafından geliştirilmiş ve klasik demokrasinin temeli haline getirilmiştir.

Oysaki İslam dünyası böyle bir gelişmeden uzak ve daha doğrusu habersiz kalmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi İslami devlet anlayışında "insan" denilen varlık sadece "kul" olup, kullardan oluşma bir yığın sayılan "halk" ise önem taşımayan bir unsurdur. Bundan dolayıdır ki İslamda devlet uygulaması, daha Muhammed'den ve ondan sonra iktidara gelen halifelerden bu yana, kişiyi aklen ve fikren yetersiz gören ve halka güvensizlik besleyen anlayış esasına dayatılmıştır. İlk halifeler, Muhammed'in vasiyetine uygun düşecek şekilde ve hukuki niteliği olmayan dar sayıdaki kurullar tarafından ve "seçim" adı verilemeyecek usullerle iktidara getirilmişlerdir. Örneğin Ebu Bekir -ki Ayşe'nin babası ve Muhammed'in de kayınbabasıdır- bir bakıma Muhammed'in daha ölmeden önce halifeliğe uygun gördüğü bir kimse olup, onun bu vasiyetinin gereği olmak üzere altı kişilik bir heyet tarafından (ve o da Ömer'in zorlamasıyla) devletin başına geçmiştir. Ebu Bekir de ölmeden önce Ömer'i bu mevkie layık gördüğünü çünkü Muhammed'in vasiyetinin bu olduğunu söylemiş ve söylediği yerine getirilmiştir. Ömer'den sonra halifeliğe Osman atanmıştır. Atamayı yapan beş kişilik bir heyettir ve bu heyet üyelerini bizzat Osman seçmiştir. Osman, bilindiği gibi, Muhammed'in damadıdır. Osman'dan sonra halifeliğe, Muhammed'in diğer bir damadı olan Ali getirilmiştir ama zorba bir çetenin zorbalığı sayesinde.

Yukarıda adı geçen beş ya da altı kişilik heyetlerin halkı temsil eder bir yönü ya da bu heyetlere dahil edilen kimselerin Muhammed'in arkadaşları olmaktan başka nitelikleri yoktur.

Öte yandan bu heyetler, serbest ve özgür irade yoluyla iş görmüş de değillerdir. Örneğin Ebu Bekir'i halifeliğe getiren heyet, ilk önce Sa'd bin Ubada adında bir başkasını halifeliğe atamak üzereyken Ebu Bekir ile Ömer bin Hattab'ın müdahalesiyle karşılaşmıştır. Özellikle Ömer kendilerine şunu açıklamıştır ki Ebu Bekir'in halifeliğe

gelmesi Tanrı'nın ve Muhammed'in bir emri olmak üzere gereklidir. Ve işte heyet bu emre boyun eğerek Ebu Bekir'i halife yapmak zorunda kalmıştır.

Öte yandan İslamda devlet için halkın yararlarını, çıkarlarını ve refahını amaç edinmek diye bir şey söz konusu değildir. Devlet demek, aslında "halife" demektir. Devlet halk için değil, halk devlet için yaratılmış sayıldığı için, halifenin çıkarları, saltanatı, refahı ve sağlığı halktan önce gelir.[90]

Osmanlı Devleti, bu zihniyetin geçerli bulunduğu örneklerden biri olmuş ve bu niteliğini ortadan kalktığı tarihe yani 20. yüzyıla kadar korumuştur. 1908'lerde bir Fransız yazar, Osmanlı devlet anlayışının "aşiret" zihniyetini aşamadığına ve Osmanlı ülkesinin "padişahın çiftliği" sayıldığına temasla şöyle der:

> "Devlet bir çadır, hükümet ise onun kapısıdır. Bu çadır padişahı, onun haremini, aile efradını, yakınlarını ve sürülerinin güdücülerini barındırmak amacıyla kurulmuştur. Çadırın temel direği büyük vezirdir... Ordunun ağaları (subayları), padişahın güvenliği ve askerin inzibatı içindir. Kadı askerler ve kâtipler, maliye, defterdar... çadırın ipleri ise ağalardır..."

Din ile devletin iç içe bulunması ve halifenin de dinin temsilcisi olması nedeniyle devletin var olma amacı, dini korumak ve ayakta tutmak ve dolayısıyla padişahın refahı, mutluluğu ve çıkarları yönündedir. Her şey din adına feda edilmeli, her fedakârlık din uğruna yerine getirilmelidir. Din uğruna her şey, her bağlılık ve her sevgi (ana, baba, kardeş sevgisine varıncaya kadar her şey) terk edilmeli, her yalan söylenebilmeli, ölüm dahi göze alınabilmelidir. Vatan ve millet sevgisi ya da çıkarları değil, din sevgisi ve din çıkarları gözetilmelidir. Savaşlara millet çıkarları için değil, sırf din adına, din uğruna girişmek ve "Darülharp'in "Darülislam" halini almasına ya da farklı inançta olanları baş eğdirene kadar sürdürmek gerekir. Osmanlı padişahları, halkın ve ülkenin çıkarları gerektirmediği ve hatta savaş yapabilmek için yeterli imkânların bulunmadığı hallerde dahi nice savaşlara girmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman gibi ünlü bir padişah dahi, farklı inançtandır ve Sünni mezhebin düşmanıdır diye, Şii mezhebinin temsilcisi sayılan İran'a karşı savaş açmaktan geri kalmamıştır. Kanuni'yi bu savaşlara zorlayanlar din adamları

90 Daha 17. yüzyılda bir yabancı yazar, bunun böyle olduğunu anılarında anlatır. Bkz. Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire Containing the Maxims of the Turkish Policy*, Londra, 1687, s.3.

olmuştur. Oysaki o dönemde İran ile Osmanlı Devleti arasında ticari gelişmeler yavaş yavaş düzelmekteydi. Bu itibarla savaşa girişmek halk çıkarlarına uygun değildi. Ama ne var ki padişah için halk önemli değildi.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

ŞERİAT DİNİ, "SAVAŞ" AMACINA DAYALI DEVLET ANLAYIŞINA YER VERMEKLE, SOSYAL, EKONOMİK VE DEMOKRATİK HER GELİŞMEYİ ENGELLEMİŞTİR

Birazdan göreceğimiz gibi İslam devleti demek savaş amacına dayalı devlet demektir; din adına savaşlar yapmak, dini yaymaya çalışmak, ganimetler alıp paylaşmak, fethedilen ülkeler halkını, eğer bunlar "Kitap ehli" iseler İslama çağırmak, gelmeyecek olurlarsa "cizye" (kafa parası) vermeye zorlamak, yok eğer "müşrik" (putperest) iseler icaplarına bakmak... vs. gibi işler, devletin temel amaçlarındandır.

Savaş Amaçlı Devlet Olmanın Sonuçları

Savaş Amacına Dayalı Devlet Sisteminin İstibdat Rejimlerine Müncer Olduğu Hakkında

İnsanlığın yetiştirdiği en büyük düşünürlerden sayılan "Aristo", devletin savaş amacına sahip olmasını, istibdat rejimini ayakta tutan bir neden olarak kabul ederdi. Onun görüşüne göre, nasıl ki iktidarı keyfi ve sınırsız bir şekilde kullanmak isteyenler halkı "cehalet" (bilgisizlik) ortamı içerisinde tutmayı koşul bilmişler ve bu nedenle

halkın bilgisizlikten kurtulmasına daima engel yaratmışlarsa, aynı şekilde devamlı olarak savaşlarla oyalamak suretiyle istibdat altında tutabilmişlerdir. Çünkü her daim savaş yapmak durumunda tutulan halklar için en büyük ihtiyaç, kuvvetli bir liderin peşinden gitmektir. Kendisine böylesine ihtiyaç duyulan liderler ise, istibdat yönetimini yaratmak bakımından böyle bir ortamı, kendi çıkarları için bulunmaz bir fırsat saymışlardır.[1]

İslam tarihi, bu konuda Aristo'yu haklı çıkaracak en güzel örneklerden biridir. Şu bakımdan ki İslamın esas itibariyle din adına "cihat" amacına dayalı bulunması yüzündendir ki İslam devletlerinde istibdat rejiminden başka bir şey pek görülmemiştir. Biraz ilerde belirteceğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin "müstebit" niteliğinin nedenlerinden biri de kuşkusuz ki budur.

Devletin Savaş Amacına Dayalı Olması ve Halkı Savaşçı Ruh İçerisinde Tutması, Kişilerin ve Toplumun Yaratıcı Zekâdan ve Fikirsel Gelişmeden Yoksun Kalması Sonucunu Doğurur

Sırf savaş amacıyla kurulmuş bir devletin, halkı ve kişileri savaşçı bir ruhla yoğurması ve ülkeler fethederek büyük imparatorluklar oluşturması, aslında kazanç değil, kayıp demektir. Uzun vade itibariyle asıl kazançlı olan şey ve asıl akıllıca davranış, kişileri ve halkları savaşçılığa değil, akıl ve zekâ gelişmesi yoluyla yaratıcılığa yöneltebilmektir.

Cahil ve ilkel insanları cennet ya da ganimet vaatleriyle devamlı şekilde savaşlara sürüklemek ya da ibadet usulleriyle meşgul etmek, kazançlı değil, felaketli sonuçlar getirir. Kişiyi dıştan gelen oyalamalar ve uyutmalarla geliştirmek ve yaratıcı güce sahip kılmak mümkün değildir ancak iç gelişme yoluyla yaratıcı ve verimli düzeye getirip uygarlaştırmak, insanlığa yararlı kılmak mümkündür. Bu ise, her şeyden önce kişiyi akılcı usullerle eğitmek, insan şahsiyetinin haysiyeti duygusuna eriştirmek ve nihayet şu ya da bu nedenle (ve hele din ve inanç farkı nedeniyle) hemcinslerini öldürmeye değil, sevmeye yöneltmek gerekir.

---

1 Aristo'nun bu görüşleri için bkz. *The Politics of Aristotle*, çev. J. E. C. Weldon, s.392vd.

İslamın "Savaş Amacına Dayalı Devlet" Anlayışına Yer Veren Yönleri

İslam dini, aslında savaş dini niteliğinde bir dindir. Varlığını ve yayılmışlığını bu niteliğe borçludur. Bu dinin kurucusu olan Muhammed, elinde kılıç olmak üzere bizzat kendisi, İslamı kabul etmeyenlere karşı ölüm saçarak ve dehşet yaratarak 29 meydan savaşı yapmış, 45 çete saldırısında bulunmuş, esirler ve ganimetler almış, bunları paylaşmış ve böylece ortaya savaş amacına dayalı devlet şekli çıkarmıştır. Başta *Kur'an* olmak üzere tüm İslam kaynakları bunun böyle olduğunu doğrulayan verilerle doludur.

Fakat bütün bunlara rağmen İslamın, özü itibariyle savaş dini olmadığını, saldırganlığı ve ülkeler fethini öngörmediğini, hatta aksine tam anlamıyla barış dini olduğunu, sadece savunma için savaşa izin verdiğini ve İslamı savaş dini haline getirenlerin Türkler olduğunu söyleyenler vardır ki bunların başında tarihi Türk düşmanlığını kendilerine dayanak yapan Araplar gelir.

İslam Dininin Savaş Dini Değil, Barış Dini Olup Onu Savaş Dini Haline Getirenlerin Türkler Olduğu İddiaları ve Bu İddialardaki Yalanlar

Çağdaş Müslüman (ve genellikle Arap) yazarlar, İslam dinini savaş dini değil, sanki barış diniymiş gibi göstermeye çalışırlar. *Kur'an* ayetleri ve hadisler arasında barış siyasetine yönelik hükümler bulunduğunu söylerler. Oysaki İslam dinini barış diniymiş gibi gösterme çabaları tüm olarak bir özentidir ki bu özenti, Batı dünyasındaki insancıl ve barışçı eğilimlere ayak uyduruyor olma heveslerinden doğmuştur. Hemen ekleyelim ki bunu yapanlar, gerçekten barış âşığı oldukları için değil, uygar davranışlı görünmek için bu yolu seçmişlerdir. Batı'daki savaş aleyhtarlığı mücadeleleri, barışçı davranışlar ve insanlar arası kavgaların sona erdirilmesi doğrultusunda girişilen fikir oluşumları ve bütün bu çabaları Hıristiyanlığın temel esaslarına oturtma denemeleri, Müslüman yazarları tahrik etmiş ve onları, İslam dininin aslında savaş ve saldırganlık fikrine yer vermediği iddialarına sürüklemiştir.

Bu iddialara sarılanlar İslam dininin "barış" dini olup, "saldırganlığı" amaç edinmediğini söylerler ve *Kur'an* ayetlerinden örnekler verirler. Bu örneklerden biri Bakara Suresi'ndeki "Ey inananlar! Hepiniz birden barışa girin, şeytana ayak uydurmayın..." (Bakara

Suresi, ayet 208) şeklinde ayettir. Güya *Kur'an*'da geçen "cihat" deyimi, ülkeler fethetmek, ganimetler edinmek, dünya nimetlerini ele geçirmek ya da dini yaymak için değildir! Sadece saldırganlığı önlemek ve herhangi bir saldırıya karşı savunma olasılığını sağlamak için öngörülmüştür.[2] Güya Muhammed Medine'ye hicret ettikten sonra oradaki Musevilere dokunmamış, onlarla savaşmamış fakat onların Uhud Savaşı sırasında "ikiyüzlü" davranmaları ve kendisine "ihanet" etmeleri ve bu "ihanetlerini" sürdürmeleri üzerine onlara karşı savaş açmıştır. Güya Hıristiyanlara karşı hiçbir zaman savaş açmak istememiş ve ne zaman ki Hıristiyanlar (Bizanslılar) Müslümanlara karşı saldırıya geçmişlerdir, işte o zaman o da onlara karşı savunma maksadıyla savaşmak zorunda kalmıştır.[3] Güya İslamı barış dini olmaktan çıkarıp saldırı ve savaş dini haline sokan Türklerdir.[4] Ve yine güya "cihat" sözcüğü silahlı savaş ve fiziki çatışma anlamında değil, insanın kendi nefsine karşı savaşması, ihtiras, kin vs. gibi kötü duygularına hâkim olması anlamındadır.

Bütün bu ve benzeri iddiaların yalandan ibaret olduğunu söylemek gerekir çünkü gerek *Kur'an* ve hadis hükümlerine ve gerek Muhammed'in kendinden verdiği örneklere bakarak İslamın inkâr götürmez bir açıklıkla saldırı ve savaş dini olduğunu anlamak kolaydır. Her ne kadar *Kur'an* ve hadis hükümleri arasında "barışçı" görünüşte ya da savunma maksadıyla savaşmayı öngörür kılıkta olanları varsa da bunlar Muhammed'in daha henüz savaş yapabilecek duruma geçmediği zamanlara ait olup, daha sonra yerleştirdiği savaşçı hükümlerle geçersiz kılınmışlardır.

Öte yandan İslamın barış dini olduğuna dair öne sürülen hükümler dahi, genellikle yanlış şekilde ele alınmış ve tanıtılmıştır. Bakara Suresi'ndeki, "Ey inananlar! Hepiniz birden barışa girin, şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanımızdır." (Bakara Suresi, ayet 208) şeklindeki ayet, bu konuda verilebilecek örneklerden biridir. Burada geçen "barışa girin" deyiminin asıl anlamı "İslam dinine girin"dir. İslam dini, inananlara "gerçek din" olarak gösterilmiş ve

2 Bu hususlar için Kureyşî adındaki bir Pakistanlı yazarın şu kitabına bkz. M. M. Qureshi, *Landmark of Jihad*, Lahore, 1971, s.5 vd.; ayrıca New York'taki İslam Kültür Merkezi Başkanı M. A. Rauf'un 12 Şubat 1971 tarihli *The New York Times* gazetesinde (s.44) çıkan yazısına bakınız.

3 Bu konuda bir Mısırlı yazarın, Mısır Vakıflar İdaresi tarafından yayımlanan şu kitabına bkz. Şeyh Abu Zahra, *The Concept of War in Islam*, Ministry of Waqf, Kahire; ayrıca bkz. *Themes of Islamic Civilization*, ed. J. A. Williams, Press Berkely, California, 1971, s.301-302.

4 Bu konuda bkz. İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

ona en büyük bir teslimiyetle ve harfiyen uymanın koşul olduğu anlatılmış ve aksi takdirde şeytana ayak uydurulmuş olacağı hatırlatılmıştır. Esasen yukarıdaki ayet hükmünün en doğru çevirisinin şöyle olması gerekir:

> "Ey inananlar! Doğru ve gerçek olan dine en kutsal bir şekilde girin, (çünkü girmediğiniz takdirde şeytana ayak uydurmuş olursunuz; o şeytan ki sizin apaçık düşmanımızdır)..."

Daha başka bir deyimle ayette geçen "hep birden barışa girin" sözlerinden anlaşılması gereken şey, "cihada çıkmayın" ya da "din adına kâfirlere savaş açmayın" değildir. Nitekim biraz aşağıda göreceğiz ki Muhammed, Medine'ye geçip de güçlenmeye başladığı andan itibaren, Müslümanları "müşriklere" ve "kâfirlere" karşı savaşlara sürüklemiş ve cihadı "farz" kılmıştır. (Bakara Suresi, ayet 216) Bu hükümlere dayanaraktır ki yaşamının Medine'de geçirdiği son 10 ya da 11 yılını, sırf İslamı yaymak ve aynı zamanda ganimetler almak için, elinde kılıç, saldırı savaşları vermekle geçirmiştir. Savaş fikrine ilk yönelen ve Mekke kervanlarına karşı ilk saldırıya geçen kendisidir. Bu maksatla gönderdiği çetelerin sayısı 45 civarındadır. Bunlar dışında 29 savaş yapmıştır. Bu savaşların bir kısmı sanki savunma savaşıymış gibi görünürse de aslında hepsi de saldırı niteliğinde savaşlardır. Örneğin Bedir Savaşı, her ne kadar Kureyşlilerin Medine üzerine yürümeleri üzerine başlamış olsa da Kureyşlileri buna zorlayan Muhammed olmuştur çünkü Kureyş kervanlarına ilk saldıran ve yağma ve talan yoluyla onları zarara sokan kendisidir. Öte yandan Medine'de biraz güçlenmeye başlayıp da orada yaşayan Yahudileri zorla İslama sokmaya çalışan ve girmedikleri için üzerlerine çullanan da yine Muhammed'dir. Müslümanların, Müslüman olmayanlara karşı cihat açmalarını "Tanrı emri" halinde *Kur'an*'a sokan ve cihadı farz kılan da odur.

Bundan dolayıdır ki 1.400 yılık İslam tarihi, sırf dini yaymak, yağma ve talan yapmak maksadıyla girişilen kanlı savaşlar tarihinden başka bir şey değildir. *Kur'an*'ın hemen her suresinde yer alan "cihat" emirlerine dayalı olarak Arap ordularının bir yandan doğuda Orta Asya'lara ve diğer yandan batıda İspanya'lara kadar uzanan saldırılarını "barış" savaşları olarak kabul edebilmek için, akıl ve zekâdan yoksun olmak gerekir.

Kur'an'daki "Barış" Görünüşlü Hükümler, Muhammed'in Henüz Savaş Gücüne Sahip Bulunmadığı Döneme Ait Olup, Medine'ye Geçip de Güçlendiği An, Saldırı Niteliğinde "Cihat" Emirleriyle Geçerli Olmaktan Çıkardığı Şeylerdir

Bilindiği gibi Muhammed, "peygamber" olduğunu ilan ettiği tarihten sonra 10 ya da 13 yıl kadar Mekke'de, amcası Ebu Talib'in himayesinde kalmış ve sonra Medine'ye hicret ederek bir o kadar süre de burada yaşamıştır. Hicret'in 8. yılına doğru Mekke'yi fethettikten az sonra ölmüştür. "Birinci Mekke dönemi" diye bilinen bu 10-13 yıllık yaşamı sırasında, kendisine inanan ve bağlanan Arapların sayısı başlangıçta sekiz ya da on civarında olup bu sayı fazla artmamış, Hicret tarihi itibariyle 80 ya da 100 civarında kalmıştır. Kureyşliler onu peygamber olarak değil, bir "kandırıcı" ve "yalancı" ve hatta "deli" olarak kabul etmişlerdir; her ne kadar onun tutum ve davranışlarına karşı husumet duymuş olsalar da sırf Ebu Talib'in hatırı uğruna ona ve taraftarlarına kötülük yapmamışlardır.

Söylemeye gerek yoktur ki böylesine zayıf bulunduğu bir sırada saldırgan bir siyaset güdemez ve taraftarlarını da saldırı ve şiddet ya da savaş yollarına süremezdi çünkü aksi takdirde kendisiyle birlikte taraftarlarını da büyük bir tehlikeye atmış olurdu. Yapabileceği tek şey kendisini "öğüt" verici ve "tebliğ edici" kılıkta göstermek, taraftarlarına itidal tavsiye etmek ve daha doğrusu taviz siyaseti izlemekti. Zor ve şiddet yollarına başvurmak şöyle dursun fakat saldırı karşısında dahi fazla tepki göstermeyip sabırlı olmalarını, düşmanca davranışlara karşı pek ses çıkarmamalarını istemiş, Tanrı'nın kendilerini güç ve tehlikeli durumlar vesilesiyle denemekte olduğunu söylemiştir. Bu yoldan karşı tarafın husumet ve düşmanlığını fazla tahrik etmemeyi çıkarlarına uygun bulmuştur.

Bu vesileyle koyduğu hükümler arasında, "Ey inkârcılar! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim... Sizin dininiz size, benim dinim banadır." (Kâfirûn Suresi, ayet 1-6) şeklinde ve sanki kendisini hoşgörü sahibiymiş gibi gösteren hükümler yanında, "Ey Muhammed! Sen öğüt ver! Esasen sen sadece bir öğütçüsün. Sen onlara zor kullanacak değilsin. Ama kim yüz çevirir, inkâr ederse Allah onu en büyük azaba uğratır..." (Gaşiye Suresi, ayet 21-26) şeklinde silahla mukabeleyi yeren ve barışçı görünen hükümler vardır. Bu arada taraftarlarını da sabırlı davranmaya teşvik eder nitelikte hükümler koymuştur.

Fakat Medine'ye hicret ettikten sonra durum yavaş yavaş değişir. Çete saldırıları sonucu ele geçirdiği ganimetleri ve esirleri paylaştırmak ve diğer çeşitli usullere başvurmak (örneğin kendisine husumet besleyenleri, hicvedenleri öldürtmek ya da cennet vaatlerini ve cehennem korkutmalarını yenilemek gibi) suretiyle taraftarlarının sayısı giderek artar; yağma ve talan sayesinde elde ettiği paralarla silah alır. Böylece yavaş yavaş savaş yapabilecek kertede güçlenir. Güçlendikçe barışçı taktik yerine saldırgan bir siyasete yönelir. Fakat savaştan pek hoşlanmayan taraftarlarını birdenbire ürkütmemek için bu işi kurnazlıkla ve kademe kademe yapar. Örneğin ilk önceleri Tanrı'nın savunma maksadıyla Müslümanlara savaş izni verdiğini söyler ve örneğin *Kur'an*'a, "Sizinle savaşıp vuruşanlarla, Allah yolunda siz de savaşın, vuruşun fakat haddi aşmayın..." (Bakara Suresi, ayet 190) ya da "Kendileriyle savaşa girişenlere, zulme uğradıklarından dolayı savaşmaya izin verildi ve şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter..." (Hac Suresi, ayet 39) şeklinde ayetler koyar.

Fakat çok geçmeden taraftarlarını Mekkelilere karşı saldırı savaşlarına hazırlar. Gerekçe olarak da kendilerinin haksız şekilde Mekke'den çıkartılmış olmalarını gösterir. Hac Suresi'ne koyduğu şu ayet buna verilecek örneklerden biridir:

> "(O müminler), yalnız 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için nahak yere yurtlarından çıkarılmışlardı. (Tanrı) birtakım insanların (şerrini) birtakım insanlarla defetmeseydi muhakkak ki... Allah'ın ismi çok anılan mescitler yıkılır giderdi. (Tanrı, öz davasına) yardım edenlere, muhakkak ki yardım eder..." (Hac Suresi, ayet 40)

Bakara Suresi'ne koyduğu bir ayette de "İnananların ve (Mekke'den Medine'ye) hicret edenlerin (ya da edeceklerin) ve Allah yolunda cihat edenlerin" Tanrı'nın rahmetine ve merhametine kavuşacaklarını müjdeler. (Bakara Suresi, ayet 218)

Arapların savaşmayı pek sevmediklerini bildiği için, hem onlara barışsevermiş gibi görünür hem de onları savaşçı ruhta kılmak için ne mümkünse yapmaya çalışır. Çalışırken de savaşlara girişmenin, onların kendi çıkarlarına olduğunu anlatır. Bakara Suresi'ne koyduğu şu ayet, bu konuda verilecek örneklerden biridir:

> "Savaş 'hoşunuza gitmediği halde' size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizedir ve ihtimal ki sev-

diğiniz bir şey, sizin kötülüğünüzedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir..." (Bakara Suresi, ayet 216)

Arapları öylesine savaşçı bir ruha kavuşturmak ister ki bu uğurda onları, o zamana kadar kutsal saydıkları geleneklerden bile koparmaya çalışır. Örneğin bu geleneklerden biri "haram" aylarda savaşmanın yasak olduğu hususuyla ilgilidir. İşte bu yasağı İslam lehine bozmak ve taraftarlarını özellikle Mekkeliler üzerine saldırtmak maksadıyla şu ayeti koyar:

"Ey Muhammed! Sana haram olan aylarda savaşı soruyorlar. De ki 'O ayda savaş büyük bir günahtır. Fakat insanları Allah yolundan çıkarmak, onu inkâr etmek, halkı Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) menetmek ve Mescit ehlini oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Fitneyse adam öldürmekten de beterdir' güçleri yeterse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşa devam ederler, içinizden dininden dönüp kâfir olarak ölen olursa... işte cehennemlikler onlardır, onlar orada temelcidirler." (Bakara Suresi, ayet 217)

Böylece taraftarlarını, kâfir olma durumuna düşmemek ve düşürülmemek için, yasak (haram) aylarda dahi savaştırmanın yolunu bulmuştur.

Hicret'in 6. ayında, Medine'deki Yahudi kabilelerini dize getirdikten sonra iyice güçlendiğini hisseden Muhammed, daha önceleri savaş siyasetini sanki savunma amacıyla benimsemiş gibi görünürken, artık buna gerek hissetmeyerek, doğrudan doğruya saldırı niteliğindeki savaş siyasetini pekiştirme yolunu tutar. Her şeyden önce İslama girmeyenleri ve kendisini peygamber olarak kabul etmeyenleri hatta hicveden ve küçümseyenleri "bozguncu" olarak tanımlar ve *Kur'an*'a, "Allah ve peygamberiyle savaşanların cezaları ancak öldürülmektir yahut asılmaktır, çapraz olarak elleriyle ayaklarının kesilmesidir yahut bulundukları yerden sürülmeleridir..." (Mâide Suresi, ayet 33) şeklinde ya da "Ey inananlar... savaşın (Tanrı'nın) yolunda da muradına erenlerden olun." (Mâide Suresi, ayet 35) şeklinde hükümler koyar.

Giderek artan bir hoşgörüsüzlükle bu saldırı siyasetini sadece Tanrısız olanlara yani "müşriklere" karşı değil, "Ehli kitap" diye tanımladığı Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı da daha katı bir şekle sokar. Tevbe Suresi, doğrudan doğruya saldırı savaşlarını kapsayan emirlerle doludur. Örneğin bu Sure'nin 5. ayetinde, Tanrı'ya eş ko-

şanları, özellikle puta tapan Arapları kapsamak üzere, "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" (Tevbe Suresi, ayet 5) diye hüküm vardır. Aynı Sure'nin 29. ayeti ise "Kitap ehline" (yani kendilerine daha önce kitap indirildiği kabul edilen Yahudilerle Hıristiyanlara karşı) açılacak savaşlarla ilgilidir. Bunlar arasından, "Hak dini"ni (yani İslamı) din olarak kabul benimsemeyen ve Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeyen ve onun getirdiği yasaklara boyun eğmeyen kimselere karşı, "küçülerek ve kendi elleriyle cizye (kafa parası) verene kadar" savaşa çıkmak emredilmiştir Müslümanlara. Ayet şöyledir:

> "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla, Allah'la peygamberinin haram ettiğini haram saymayanlarla ve hak dini din edinmeyenlerle, boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın." (Tevbe Suresi, ayet 29)

Öte yandan bu aynı Sure'nin 38. ayetinde savaşa çıkmayı şevkle ve isteyerek kabul etmeyenlere karşı şu tehdit savrulmuştur:

> "Ey inananlar! Size ne oldu da Allah yolunda savaşa çıkın dendiği zaman olduğunuz yerde mıhlanıp kaldınız. Ahireti bıraktınız da dünya yaşayışına mı razı oldunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahirete nispetle azdır." (Tevbe Suresi, ayet 38)

Bilindiği gibi bu ayeti Muhammed, Tebük Seferi'ne çıkacağı zaman, taraftarlarının savaşa isteksiz görünmeleri nedeniyle koymuştur.[5] Onları bir yandan cennet vaatleriyle ve diğer yandan cehennem azabıyla savaşa sürüklemek üzere *Kur'an*'a koyduğu ayetlerle, Tanrı'nın şu şekilde konuştuğunu söylemiştir:

> "Hep birden savaşa çıkmazsanız sizi acıklı bir azapla azaplandırır ve yerinize sizden başka bir topluluk getiririz..." (Tevbe Suresi, ayet 39)

> "Genciniz, ihtiyarınız hep beraber savaşa çıkın ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda savaşın..." (Tevbe Suresi, ayet 41)

Yine *Kur'an*'a koyduğu ayetlerle, Tanrı yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanların iki "güzel" akıbetle karşılaşacaklarını yani ya "gazi" ya da "şehit" olacaklarını (Tevbe suresi, ayet 52), her iki

5 Beyzevî ya da Ebûlfida ya da Cemaleddin gibi en ünlü *Kur'an* yorumcularının görüşleri bu merkezdedir.

halde de cennete gireceklerini ve orada ebedi olarak kalmalarının güvenceye bağlandığını bildirmiştir (Tevbe Suresi, ayet 20, 24), savaş sırasında şehit olarak ölmek ve öldürülmüş olmak kadar büyük şeref ve kazanç olamayacağını eklemiştir. (Bakara Suresi, ayet 218, 244; Âl-i İmrân Suresi, ayet 157, 158; Nisâ Suresi, ayet 74, 84; Mâide Suresi, ayet 35; Enfâl Suresi, ayet 65 vs.)

Bundan başka bir de kâfirlerle, daha doğrusu İslam dışında kalanlarla savaşmanın, ana sevgisi, baba sevgisi, kardeş, kavim, ülke vs. sevgilerinin çok üstünde sayıldığını, savaşmayan Müslümanların Tanrı tarafından sevilmeyeceğini ve cennetlere kabul edilmeyeceklerini belirtmiştir.

Muhammed'in Söylemesine Göre İslamda Devletin Amacı, Kâfirlere Karşı Savaş Yapmaktır ve Tanrı Hem Yöneticileri Hem de Müslüman Kişileri Bu Yönde Görevlendirmiştir

Muhammed'in "Tanrı ve peygamber emirleridir" diyerek yerleştirdiği hükümlerden ve bizzat kendi eylemlerinden anlaşılan şudur ki İslamda devletin amacı, İslam dinini yaymak, kâfirleri imana sokmak, "Darülharp'e" karşı savaşlar açmak, yeryüzünü "Darülislam" haline ulaştırmak, İslama aykırı davrananları (örneğin İslamdan çıkanları, İslama aykırı konuşanları, din adına savaşa katılmayanları ve cizye vermeyenleri vs.) cezalandırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek, devletin en büyük ve en kutsal görevidir.

Muhammed'in söylemesine göre Tanrı güya, "Ey Muhammed! Müminleri harbe teşvik et..." (Enfâl Suresi, ayet 65) diyerek bu görevi kendisine ve dolayısıyla daha sonra gelecek olan halifelere yüklemiştir. Bundan dolayıdır ki Muhammed, hemen her vesileyle bu görevinin önemini belirtmeye çalışmış örneğin, "insanlara savaş açmak bana emredilmiştir; 'Tanrı'dan başka Tanrı yoktur' (dedirtinceye kadar) savaşmak gerekir" şeklinde konuşmuştur.

Kendisine "iman sahibi olmak dışında en efdal davranış nedir?" şeklinde soru sorulduğunda, "Tanrı yolunda cihat ve sonra haccetmektir" şeklinde[6] ya da "Cihat iyi işlerin yegânesidir" şeklinde yanıt vermeyi gelenek edinmiştir.[7]

Muhammed'in *Kur'an*'a koyduğu ya da hadis şeklinde bıraktığı hükümlerden anlaşılan şudur ki Tanrı, İslam adına savaş görevini

---

6 Bu hadis için bkz. *Sahîh-i...*, c.1, s.39, Hadis No: 25; ayrıca bkz. Müslim, *Kitab-ı İmân*, Kahire, 1283.

7 Ömer'in rivayeti için bkz. İbni Hanbal, *Musnad*, c.2, Kahire, 1313, s.26, 92.

sadece halifeye ve yöneticilere değil, aynı zamanda her Müslümana yüklemiş ve bunu birtakım tehditler ya da mükâfatlar karşılığı olmak üzere sağlamaya çalışmıştır. Örneğin Tevbe Suresi'nde, "Hep birden savaşa çıkmazsanız sizi acıklı bir azapla azaplandırır ve yerinize sizden başka bir topluluk getiririz... Allah'ın her şeye gücü yeter..." (Tevbe Suresi, ayet 39) diye yazılıdır. Diğer surelerde de günahlardan kurtulup cennete girmenin en kolay, en güvenilir yolunun, cihada katılmak olduğu bildirilmiştir. (Nisâ Suresi, ayet 74, 95, 100; Âl-i İmrân Suresi, ayet 157, 195 vs.)

Bu ve buna benzer daha nice hükmü ve Muhammed'in bu konudaki eylemlerinin tümünü burada ele almaya yerimiz müsait değildir. Fakat kısaca özetlediklerimizden anlaşılması gerekir ki İslamda devlet ve onun yöneticileri ve nihayet Müslüman halk için, Tanrı ve peygamber adına "cihat"a girişmekten daha önemli, daha yüce ve kutsal bir şey yoktur.

Bütün bu gerçekler ortadayken, İslamın savaş dini olmadığını ya da sadece savunma maksadıyla savaşa izin verdiğini iddia etmek ve hele İslamı savaş dini haline sokanların Türkler olduğunu söylemek, kuşkusuz ki tarihi inkâr niteliğinde bir yalan olur.

Bütün Yüzyıllar Boyunca, İslamın En Ünlü Bilgin ve Düşünürleri "Cihat" Fikrini Kutsallaştırmalardır

Yüzyıllar boyunca İslam yazar ve düşünürleri ve din adamları, hep bir ağızdan "cihat" fikrini yüceltmede birbirleriyle yarış etmişlerdir; İslam edebiyatı din adına asıp kesmeleri fazilet sayan cihada ve kılıca övgüler yağdıran yazılar, şiirler vs. ile doludur. Savaş (cihat) denen şeyin, hele din adına kılıçla iş görmenin kötü ve Tanrı'nın yüceliği fikriyle bağdaşmaz olduğunu söyleyen pek çıkmamıştır. Farabî gibi Aristo felsefesine hayran görünen kimseler bile, yeryüzünün "Darülislam" ve "Darülharp" şeklinde iki ayrı bölümde olup, Müslümanların, Müslüman olmayan ülkeleri fethetmek üzere savaş halinde bulunmaları gereğine inanmışlardır. 11. yüzyılda Al-Maverdî gibi ünlüler, halifenin en kutsal görevinin, dinin savunulması, korunması ve yayılması için cihada girişmek olduğunu söylemişlerdir. Nice şairler, en ateşli şiirleriyle hep bu yönde iş görmüşler ve Müslüman kişinin beynine din adına savaşıp insanlar öldürmenin kutsallığı fikrini yerleştirmişlerdir. Bu seriye her dönem itibariyle her İslam ülkesinden sayısız örnek vermek mümkün.

Osmanlı yazar ve düşünürlerinin yaptıkları da budur. 19. yüzyılda Naîmâ ya da Asım Efendi gibi "tarihçi" geçinenlerin "devlet"

anlayışları hep bu olmuştur. Örneğin Asım Efendi -ki bilindiği gibi *Burhan* ve ayrıca *Kâmûs* çevirileri yanında *Tarih* adlı yapıtıyla ün salmış bir "bilgindir"- İslamın "cihat" öğesini devletin temel amacı olarak görenlerden biridir. İbni Haldun'un ve Naîmâ'nın etkileri altında kalmış olarak İslami esaslara uygun bir devlet anlayışına varmıştır ki genel hatlarıyla şöyledir: Hükümdar (padişah-halife) mutlak şekilde tüm iktidara sahip olacak fakat şeriat emirleriyle bağlı kalacaktır; devletin İslam olmayan unsurlarına ve Avrupalılara asla güven duyulmayacaktır; Müslüman her toplumun esası "cihat" ve "cengâverlik" olduğu için, "barış ve sükûn" içinde geçen bir yaşam, İslam toplumunun bu "hislerini körletir". Bundan dolayıdır ki devlet yaşamında "cihat" unsuruna ağırlık vermek ve toplumu devamlı şekilde savaş halinde tutmak gerekir.[8]

Yeryüzünün İslam orduları tarafından fethedilmesi gereği ve bütün dünyanın "Darülislam" haline sokulması amacı, 20. yüzyılda dahi nice kuruluşların, örneğin "Müslüman Kardeşler" örgütünün temel programı olmuştur. 1928'de bu örgüt, kentlerdeki orta sınıfların ve genellikle halk yığınlarının hayal âlemini, dünyanın İslam orduları tarafından fethedileceği kandırmalarıyla sihirlemeye çalışmıştır. 1930 ile 1940 yılları arasında da Mısır kralından, kâfirlere karşı "cihat" açıp, bu "kutsal savaşı", tüm dünyayı İslam haline sokana yani İslamın amacını gerçekleştirene kadar sürdürmesini istemiştir.[9]

İslam dünyasının en büyük eğitim merkezi sayılan El-Ezher Üniversitesi'nin din adına savaş (cihat) fikirlerini nasıl hâlâ savunmakta olduğunu *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* adlı kitabımızda eleştirdiğimiz için burada fazla durmayacağız. Fakat sadece şunu belirtmekle yetinelim ki 20. yüzyılın insancıl, barışsever ve "zorbalığı" utanç verici bir şey bilen eğilimleri arasında şeriat zihniyetine saplı hem de "aydın" geçinen kişilerin bugün hâlâ "cihat" taraflısı olmaları, kuşkusuz ki şaşırtıcıdır. Çağımızın en tanınmış tarihçilerinden sayılan Toynbee'nin *A Study of History* adlı kitabında "Kılıç (savaş) yoluyla kurtarıcılık olmaz" şeklindeki güzel sözlerine karşılık olmak üzere bir Müslüman yazar, her şeyin kılıçla ve savaşla sağlanacağını savunurken şöyle diyor:

---

8 Bu konuda Şânî-zâde'nin *Tarih* ve ayrıca Bursalı Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı yapıtlarından gayrı, Fuat Köprülü'nün *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Asım Efendi" başlıklı yazısına bakınız.

9 1928'de Mısır'da ortaya çıkan "Müslüman Kardeşler" örgütü, 20 yıl içerisinde kentlerdeki orta sınıfları ve genellikle halk yığınlarını elde etmiş ve bu yığınları yeryüzünün fethi hayalleriyle beslemiştir. Bu konuda bkz. S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1966, s.38.

"Tarihi olaylar, Toynbee'nin 'Kılıç kullanan kurtarıcı başarısızlığa mahkûmdur' şeklindeki görüşünü çürütmektedir... Kılıç, özellikle fikir hizmetinde olmak üzere kullanıldığı çoğu zamanlar tarihin gidişini değiştirmiştir... Büyük fikirlerin kaderini çizen şey kılıç olmuştur. Fiziki güç, yaratıcı düşüncenin hizmetinde kullanıldığında tarihi gelişmenin en güçlü aracı olmuş ve bu tür değişiklikler, daha sonraki ihtilallerin silip atamayacakları nitelikte etkiler sağlamıştır..."[10]

Bu satırları yazan kişinin, fikir tarihi gelişmelerini iyi incelememiş olduğu anlaşılmaktadır. Eğer kılıç gücüyle fikir yerleşmiş olsaydı, İslam toplumlarının bugün en ileri ülkeler arasında yer almaları gerekirdi. Fikir denilen şey, kılıçla değil, akıl yoluyla yerleşir; 2.500 yıllık fikir gelişmesi, asıp kesmeler ve yakıp yıkmalar sayesinde değil, akıl gücü sayesinde olmuştur.

"Kâfirlere" Karşı "Cihat" Açmayı Amaç Sayan ve Savaştan Başka Amacı Olmadığı İçin Geriliklerden Kurtulamayan Osmanlı Devleti

Yukarıdaki bölümlerde gördük ki "şeriat devleti" demek, "savaş devleti" demektir. Devletin ilk ve en kutsal amacı *Kur'an*'daki "cihat" emirlerine uymak, İslam dinini yaymak ve yeryüzünü "Darülislam" haline sokmaktır. Kitabımızın başında da Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkış amacının bu olduğunu ve devletin kurucusu olan Osman Gazi'nin bu amaca yönelik bulunduğunu belirtmiştik.

Şeriat Devleti Olmanın, Türk'ün Savaşçı Niteliğinde Yarattığı Olumsuzluklar: Ortalama Her 7 ya da 25 Yılda Bir, Din Adına "Cihat" Geleneği

Türk'ün tarihi, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlarla doludur; yeryüzünde başka hiçbir millet gösterilemez ki biz Türkler kadar ömrünü savaşlarla geçirmiş olsun. Ne var ki İslamı kabulden önceki dönem ile sonraki dönem bakımından gözetilmesi gereken önemli bir farklılık vardır ki kısaca belirtilmek gerekir.

Türk'ün İslamı kabul etmeden önce savaşlarla dolu bir tarihi olduğu doğrudur. Fakat anlaşılan odur ki o dönemlerde Türkler, genellikle hak ve adalet ölçülerine göre savaş yapmışlardır; şu bakımdan

10 Mazhareddin Sıddıkî adındaki bir yazarın bu görüşleri için bkz. Mazheruddin Siddiqi, *The Qur'anic Concept of History*, Karaçi, 1965, s.209 vd.

ki çoğu zaman "güçsüz" olanın yardımına koşmuşlar, ezileni ezenlere karşı korumuşlar, örneğin birbirleriyle dövüşmekte olan iki kabile ya da aşirete rastladıklarında, yenilmekte olan tarafı kurtarmaya çalışmışlar ve kısacası büyük balıkların küçük balıkları yutmalarını önleyen dev balık misali iş görmüşlerdir. Hobbes gibi feylesoflar 17 ve 18. yüzyıllarda egemenliğin krala ait bulunması gereğini savunurlarken bu gücün, İncil'de "Leviathan" diye adı geçen dev balığa özgü kullanış içerisinde iş görmesini isterlerdi. Böylece toplum yaşamında güçlünün güçsüzü ezmesi ve sömürmesi gibi hallerin ya da anarşik durumların önleneceğini anlatmak isterdi.

Eğer bunu akılcı bir kıstas olarak kabul etmek gerekirse, İslamı kabul etmeden önceki Türk yaşamında rol oynayan savaşçı ruhu (güçsüz olanı güçlüye karşı korumak söz konusu olduğu için) anlayışla karşılamak mümkün olabilir. Bu tutum ve davranışı dikhakçılık şeklinde kabul etmek gerekir mi yoksa gerekmez mi sorunu üzerinde durulabilir. Her ne kadar güçsüz, zayıf ve yenilme durumunda olan tarafın her zaman için haklı ve onu güçlüye karşı korumanın mutlaka dikhakçılık olacağı söylenemezse de o zamanki değer ölçüleri içerisinde söz konusu davranışı "asil" nitelikte görmek hata olmaz.

Şunu ekleyelim ki Türkler bu yönlerini, İslama girdikten sonra da bir süre koruyabilmişler fakat şeriat bataklığına gömüldükçe, tıpkı diğer güzel nitelikleri için olduğu gibi, bu alanda da kayıplara uğramışlardır. Çünkü şeriat, "cihat" öğesi ile "din" öğesini "ayniyet" haline sokmuş ve en üstün değer ölçüsü yapmıştır. Esasen savaşçı ruha sahip olan Türkler, *Kur'an*'daki "cihat" farzını yerine getirmek zorunluluğu içerisinde bütün enerjilerini ve bütün zamanlarını yersiz ve gereksiz savaşlarla yitirmişlerdir. Örneğin kurulduğu andan haritadan silindiği ana kadar geçen 600 yıllık yaşamı boyunca Osmanlı Devleti'nin girişmiş olduğu savaşlar ortalamaya vurulacak olursa görülür ki hemen her yedi yıla (ya da çeyrek yüzyıla) bir savaş düşmektedir. Sadece 1606'dan önceki 240 yıllık süre esnasında 35 savaş yapmışızdır ki bu her yedi yılda bir savaş demektir. İslam ülkeleri hariç tutulacak olursa tarihte bu rekoru tutturacak bir başka devlet bulmak mümkün müdür, bilinmez. Bundan dolayıdır ki Türk'ün adı "Savaştan başka bir şey bilmez"e çıkmıştır. Geçen asrın ünlü İngiliz devlet adamlarından Lloyd George, "Eğer Ayda savaş olsa, Türkler mutlaka oraya merdiven dayayarak savaş etmeye giderlerdi" derken abartma yapmış sayılmamalıdır.

"Milli Çıkarlar" Uğruna ya da "Milli Savunma" Maksadıyla Değil, Sadece Din Adına Savaş Yapma Budalalığı

Birazdan da göreceğimiz gibi İslamı kabul ettiğimiz tarihten, Atatürk sayesinde kavuştuğumuz "milli devlet" anlayışına erişinceye kadar biz Türkler, savaş denen şeyi "milli çıkarlarımız", "milli haysiyet duygularımız" ya da "milli savunmamız" adına yapmamışızdır. Aksine milli çıkarlarımız, haysiyetimiz ve savunmamız gerektirmese hatta bunlara ters düşer dahi olsa, sırf *Kur'an*'daki "cihat" emirlerine uymuş olmak ve "kâfirlere" saldırıp ganimetler almak ve bir an önce cennet hurilerine ulaşmak için yapmışızdır.

Fakat hemen eklemek gerekir ki asıl savaş heveslisi olanlar, devletin başında bulunanlar ve devleti yöneten güçlerdi yani halife-padişah, vezirler, paşalar, saray erkânı, yeniçeriler, ulema sınıfı vs. çünkü savaş durumundan ya da savaş sonucu ele geçirilen nimetlerden yararlananlar onlardı. Tanrı emirlerine uymuş görünmek için savaş yapmayı, devletin ve toplumun dinsel görevi sayıp, cennet kapılarını kolaylıkla açabilmek ve çoğu zaman sırf kişisel çıkarlar ya da kaprisler uğruna yüz binlerce insanımızı yersiz ve sebepsiz şekilde ölüme sürüklemekten kaçınmamışlardır. Savaşa sürükledikleri vatan evlatlarını "vatan" ve "millet" sevgisi duygularıyla değil, sadece şeriat uyutmalarıyla, "ümmeti Muhammed" çağrılarıyla ve asıl cennetteki "iri gözlü güzel kızlar" vaatleriyle kandırmışlardır. Nice örnekten biri olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'na girerken Fetva Emini tarafından hükümet bildirisi olarak Fatih Camii önünde halka okunan şu fetvaya göz atalım:

> "Eğer şeref ve zaferlere ve (cennet hurilerine) ve güzel kızlara kavuşmak istiyorsanız, biliniz ki bütün bunlar kılıcınızın kabzasında yatmaktadır. Düşmanlarınıza her yönden saldırın, onları nerede bulursanız öldürün. Tanrı'nın emrini ve peygamberimizin sözlerini dinleyin... düşmanlarınıza aman vermeyin. Şayet silahınız yoksa onların boğazlarını dişlerinizle yırtın... Cihat (evet Cihat)... Ey Müslümanlar ulu Tanrı size her yerde savaşlar yapmanızı emreder. Tanrı size zaferler verecektir, cennetler ve güzel kızlar hediye edecektir..."

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, budalaca ve aptalca girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, yabancı işgaller altında kalmış ve haritadan silinmek üzereyken Atatürk tarafından kurtarılmıştır.

Din Adına Savaş, Yağma ve Talan Gereği, Osmanlı Devleti'ni Belli Bir Fikir ve İdealin Savaşçısı Olmaktan Yoksun Kılmıştır

Eski çağların birçok ünlü cihangiri vardır ki övülmeye değer ülküler peşinde koşmuşlardır. Örneğin Mısır firavunlarından "Sesostris"in, Mısır uygarlığını dünyaya yaymaya çalıştığı ve toplum için yararlı kanunlar koyduğu söylenir. Makedonyalı "Alexandre"ın da Batı'yı istila edip, insanları tek bir devlet halinde birleştirme idealini güttüğü kabul edilir.[11] Bunlara benzer tarihi kişilerin belli bir ideal ve belli bir fikir peşinde savaşlar yaparak insanlık tarihini olumlu şekilde etkiledikleri söylenir.

İşte bu tür örneklerle kıyaslandığında, Osmanlı hükümdarlarının, hiçbir ideal ve fikir amacıyla iş görmeyip, sadece ülkeler fethederek saltanat sürmek için din adına savaşlar yapmak bakımından, kırık not aldıklarını belirtmek gerekir. Osmanlı padişahları için halkın refah ve mutluluğunu, sağlığını ve gelişmesini düşünerek iş görmek, aklın alabileceği bir şey değildi. Onların kutsal bildikleri ve yapmakla övündükleri tek iş, kâfirlere karşı savaşlar açmak, savaş alanlarında başarı kazanmak, yağma ve talan yoluyla hazineyi doldurmak, esir alınan güzel kadınları hareme katmak vs. gibi şeylerdir. Savaş dışında hiçbir şey onlara gurur ve iftihar vesilesi yaratmazdı. 19. yüzyılın ortalarında (hicri 1203) padişah, cephedeki başkumandanına yolladığı bir muhtırasında, "Atalarım ve dedelerim savaşçı ve akıncı padişahlar olup, 40 50 şahlık yerleri... fethettik" diyerek övünmeyi marifet sayardı.

Tanrı'nın "cihat" emirlerini yerine getireceğiz ve kâfir ülkeleri ele geçireceğiz diye padişahlarımız, paşalarımız, yeniçeri ağalarımız, ulemamız ve tüm yönetici kadrolarımız, doğru dürüst bir devlet kavramının ve hükümet sisteminin yerleşmesine fırsat bulamamışlardır. Toplumu tam manasıyla "aşiret devlet" ve "göçebe millet" anlayışı içinde tutmuşlardır. Devletin "istikrar" unsuru olması gereken padişahlar, özellikle 16. yüzyıla gelinceye kadar, ömürlerini başkentten ziyade savaş meydanlarında geçirmişler, bir sınırda bitirdikleri savaşı bir başka sınırda devam ettirmişlerdir. Devletin sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlarına zaman ayırıp da kişilerin ve toplumun refahına çalışmayı akıl edememişlerdir. Çünkü İslamın "cihat" misyonunu kendi çıkarlarıyla birleştirdiklerinde, yapacak başkaca bir şey bulamamışlardır. 16. yüzyıldan itibaren de bir yandan savaş siyasetini aynen yürütürken diğer yandan da saray yaşantılarının zevk ve sefasına dalmışlardır.

11 Bu konuda bkz. Ganem, *age*, c.2, Paris, 1901, s.87.

Sadece padişahlar değil, devlet ricali de sırf cennet bahçelerine daha kolaylıkla girebilmek ya da ün salabilmek ümidiyle, savaş siyasetinin işler tutulmasını kendi çıkarları ya da ihtirasları bakımından yararlı bulmuşlar ve yüz binlerce vatan yavrusunu, hiç yok yere, savaş meydanlarında kırdırmaktan, ölüme atmaktan kaçınmamışlardır. Nice sayısız örnekten biri şudur ki III. Murad (1574-1595) döneminin Koca Sinan Paşa'sı, sırf Ferhad Paşazade Mehmed Paşa'ya karşı beslediği haset ve kıskançlık yüzünden (çünkü Ferhad Paşa'nın adı, halk arasında "ülkeler fatihi" olarak bilinmekteydi) bir bahane yaratıp Sultan III. Murad'a, Avusturya'ya karşı savaş açtırtmıştır. Bu savaş yüzünden 1594'te birtakım "beylikler", Türkler aleyhinde kurulan "Mukaddes ittifak"a girerek Avusturya safında yer almışlardır. Bunu birtakım isyanlar ve yenilgiler izlemiştir. Çoğu tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşe geçişinin başlangıcı olarak III. Murad dönemini gösterirler.

Savaş kararı alınırken zafer sağlanabilirmiş ya da sağlanamazmış, sonuç iyi olurmuş ya da olmazmış, evet bu hususlar pek nazara alınmazdı. Tarihçi Naîmâ'nın söylemesine göre, güya Koca Sinan Paşa, Osmanlı ordusunun yenilgiye uğraması üzerine, savaşa kalkışılmış olmaktan dolayı pişmanlık göstermiştir.[12] Öyle görünüyor ki yenilgiye uğrayıp binlerce Türk gencinin hayatına kıydıktan sonra pişmanlığa kapılmanın kime ne kazandıracağını düşünecek kafa yapısında bile değildi.

Birazdan değineceğimiz gibi, Batı dünyasının bazı hükümdarları, mümkün olduğu kadar savaştan kaçınmaya ve kendi ülkelerini mamur kılmaya, kendi halklarını refaha ulaştırmaya çalışırlarken, bizim padişahlarımız ve paşalarımız bu milleti bir felaketten bir diğerine götürecek olan saldırılara, akınlara ve savaşlara sürüklemekle meşgul olmuşlardır. O kertede ki bütün dünyaya Türklerin adını "savaştan başka bir şeyle uğraşmaz millet" olarak çıkartmışlardır. Bundan dolayıdır ki Batı ülkeleri, Osmanlı Devleti'ni savaş edemeyecek duruma getirmek hususunda ortak bir amaçta toplanmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan ülkelerin en büyük dileği, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp, Türk'ü din adına savaş açamayacak ve yapamayacak durumda kılmak olmuştur.[13]

İlerdeki bölümlerde göreceğiz ki millet çıkarlarına ters düşer şekilde savaş yapma akılsızlığından bizi kurtaran, Atatürk olmuştur.

---

12 *Naîmâ Tarihi*'ne bkz. Naîmâ, *Annals of the Turkish Empire From 1591 to 1659*, c.1, çev. Charles Frazer, Londra, 1832, s.16.

13 Bu konuda bkz. S. G. Wilson, *age*, s.292 vd.

Onun sayesindedir ki 1920'den sonra yabancı işgallere son verip bağımsızlığımıza kavuşmuş ve "Yurtta barış cihanda barış" parolasına sarılmışızdır.

Şeriatın Getirdiği Savaşçı Ruh, Devleti, Halkı ve Kişileri, Savaştan Başka Hiçbir Şeye Değer Vermeme ve Her Türlü Haysiyetsizliğe Boyun Eğme Geleneğinde Tutmuştur

İslamın dini yayma uğruna savaşı (cihadı), fetihleri ve öldürmeleri öngören yönü, sadece devleti "gâvur" ülkelerini ele geçirmekten başka bir şey düşünemez hale getirmekle kalmamış, Türk insanını da askerlikten başka hiçbir iş yapamaz, yapıcı ve yaratıcı zekâya sahip olamaz ve tam manasıyla bağnaz bir tip haline sokmuştur.

Din adına girişilecek savaşlar sayesinde günahlardan sıyrılacağına ve cennetlerin o doyulmaz nimetlerine kavuşacağına inanmış bu insanlar için, insan varlığının kutsallığıyla orantılı bir değer ölçüsü ve "düşünme" geleneği söz konusu olmamıştır. Bu böyle olunca, birbirini izleyen askeri yenilgiler karşısında halk ve kişiler için "Mevcut imkânlarla savaş kazanılır mı, kazanılmaz mı? Sonuç ne olur?" şeklinde ya da "Savaşa girmekte toplum için yarar var mı?" gibi sorular hiç önem taşımamıştır. Nitekim Rusya'ya karşı 13 savaş yapmış ve bunun 12'sini kaybetmiş olduğumuz halde, "Savaşları neden kaybediyoruz?" ya da "Savaş yenilgileri bize nelere mal oluyor?" gibi sorular aklımızın kenarından geçmemiş ve hazırlıksız ya da yetersiz durumlara rağmen "kâfirlere" saldırmaya devam etmişizdir.

Bu tutumumuz imparatorluğun çökeceği son günlere kadar böylece sürüp gitmiştir. Cumhuriyet dönemimizin değerli yazarlarından Falih Rıfkı Atay şöyle diyor:

> "Birkaç yıl hazırlandıktan sonra bile Bulgarlara ve Yunanlara yenilecekken Avusturya ve Macaristan'a meydan okur, Girit der, Bosna-Hersek der, meydanları doldurur ve nümayişlerde Plevne ve Cezayir marşlarını çağırırdık... Müslüman halkın ruhu yerli yahut yabancı gâvura karşı hınç içinde yanardı... Gerçi henüz iktisatça bir 'Beyoğlu', bir 'Çarşı içi' dükkânı fethetmemiştik, Osmanlı saltanatı ülkesinde belki de bir tek Türk bakkal yoktu..."[14]

Bırakınız bir çarşı içi dükkânı fethetmeyi fakat kendisini inim inim inleten ve köle gibi sömüren zalim padişaha karşı direnmeyi ya

14 Falih Rıfkı Atay, "Hikâye", *Dünya*, 20 Ocak 1957.

da yönetime katılmayı, iktidarın denetiminde söz sahibi olmayı dahi düşünecek kertede değildik. İngiltere'de, daha 1215'lerde "Magna Carta'yı geçirenler, 1332'de parlamentoyu "Avam Kamarası" ve "Lordlar Kamarası" olarak iki meclis haline getirenler, 1128'de "Haklar Dilekçesi"ni, 1679'da "Habeas Corpus"u, 1688'de "Haklar Beyannamesi"ni, 1701'de "Act of Settlement"i geçirtip "parlamenter" demokrasiyi yerleştirenler ya da Fransa, Belçika vs. gibi ülkelerde insan hak ve özgürlüklerini güvenceye eriştirenler, halktan kişiler ya da halkı temsilen ve halkın desteğiyle iş gören kimseler oldukları halde, biz, Türk insanı ve Türk halkı olarak *Kur'an*'ın "cihat" emirlerine uyarak, savaştan başka bir şey bilmez ve düşünmezdik.

Aynı şey, devlet bakımından da böyleydi; kuruluş olarak devletin amacı "Yeryüzünde bir tek kâfir kalmayıncaya kadar savaş" olduğu için, padişah ve yöneticiler bakımından ne makul sınırlar içerisinde kalmak ne de halkın ve kişilerin gerçek çıkarlarıyla uğraşmak diye bir şey söz konusu olabilirdi.

Her ne kadar Batı'da da savaş unsuru, devlet siyasetinin oluşumunda ağırlık yaratmışsa da önceleri az dozda da olsa, hem devlet hem de halk bakımından rol oynayan diğer bir husus vardır ki o da kişinin insan olmak sıfatıyla temsil ettiği değerdir. Biraz önce işaret ettiğimiz aşamalar ("Magna Carta", "Habeas Corpus", "Bill of Rights", Fransız "İnsan Hakları Beyannamesi" vs.) bunun kanıtıdır.

Oysaki Osmanlı Devleti'nde "kişi özgürlükleri" ve "halka hizmet" bilinci, hiçbir dönem itibariyle doğmamıştır:

> "Osmanlı hükümeti, kendi görevleri arasına, yol yapmak, yolları bakımlı tutmak, köprüler kurmak, deniz nakliyatını sağlayıcı faaliyetlerde bulunmak, halkının yararına olacak şekilde vergi ayarlaması ya da gümrük işleri gibi alanlara el atmak, halk için posta hizmetleri getirmek, ziraatı ve sanayii ve ticareti geliştirici işler görmek, eğitim ve öğretimi düzenlemek ya da yurttaşlarının hak ve özgürlükleriyle uğraşmayı düşünmek gibi hususları sokmamıştı... Hükümet siyasetine İslamın öngördüğü savaş amacı egemen olmuştur ve Osmanlı toplumunun gücü ve fetihleri, İslamın gücü ve fetihleri olarak benimsenmiştir..."[15]

15 Bu alıntı için bkz. H. A. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnifecent*, s.147 vd.

Her ne kadar bu yukarıdaki satırların yazarı, 16. yüzyılda Batı devletlerinde de halka hizmet bilincinin henüz yerleşmediğini ve devletin amacının iktidar sahipleriyle imtiyazlı sınıfların çıkarlarını sağlamak olduğunu ve Osmanlı Devleti ile Batı devletleri arasında bu bakımdan pek fark bulunmadığını belirtirse de şu bir gerçektir ki Batı devletleri, o dönemde bile sırf din kaygısıyla sınırsız ve hesapsız bir yayılma peşinde koşmamış, halkı yersiz savaşlarla eritme budalalığına pek kapılmamış ve bizde olduğu gibi daha sonraki kuşakları kurutmamıştır. Kudüs'ü İslam boyunduruğundan kurtarma amacıyla girişilen Haçlı Seferleri'nden sonra, bu tür savaşları yeren çevreler ve fikir mihrakları olmuştur. Öte yandan gerek Hıristiyanlığın gerekse Museviliğin umdeleri arasında yer alan hükümler sayesinde egemenliğin halka ait ve halktan gelme olduğu fikri (yani "halk egemenliği" nazariyesi) ya da kral ile halk arasında siyasi anlaşma bulunduğu görüşü (örneğin Monarkomak'ların sarıldıkları "sosyal sözleşme" düşüncesi)[16] Batı'da devletin, savaştan gayrı amaçları olması sonuçlarını doğurmuştur. Bu konuya biraz ilerde tekrar döneceğiz.

Din Uğruna Açılan Savaşlar Yüzünden Halk, Hem Maddeten Hem de Manen Perişandır fakat Her Şeye Rağmen Savaş Açılmaya Devam Olunur

Milletin çıkarları gerektirsin ya da gerektirmesin, Osmanlı Devleti'nin din adına giriştiği savaşlar, her şeyden önce halkın manen ve maddeten sefil ve perişan olması sonuçlarını doğurmuştur. Her savaş vesilesiyle memleketin düştüğü acıklı durumu dile getiren bir devlet adamımız vaktiyle şöyle diyor:

> "Savaş var diye (her defasında) yiyecek, içecek ne varsa hepsinin pahası artar ve herkes, daralmış ve sıkışmış olduğu için birbirini aldatıp atlatarak geçinme yolları arardı. Savaşa katılan büyüklerin yerine mütesellimle vekil bırakanlar ise, işlerinin eğreti ve sorumluluklarının belirsiz olduğunu bildikleri için bu yerde kaldıkları sürece keselerini doldurmaya, mümkün olduğu kadar çabuk çalıp çırpmaya bakıyorlardı... Memleketin harabeliğe ve halkın sefilliğe düştüğü görülüyordu... İstanbul'dakiler kıtlıktan, pahalılıktan, taşradakiler (ise) zulümden ve soygunculuktan böyle bıkkın ve bitkin bir hal-

16 Bu konuda bkz. Ernest Barker, *Church, State and Education*, The University of Michigan Press, 1957, s.86-89.

deydiler... Hiçbir taraftan, önce tahmin edilenin yarısı kadar olsun vergi geldiği yoktu. Koca Osmanlı ülkesi, karışıklıklar, kıtlıklar, soygunculuklar ülkesi olmuştur."[17]

Bu satırlar, *Cevdet Paşa Tarihi*'nin hemen her sahifesinde rastlanan savaş olaylarının, yine onun kalemiyle çizilen hazin manzarasını canlandırmaktadır.

Bazen öyle olurdu ki cephede çarpışan ordunun başkomutanı, padişahtan dilenircesine para ister, padişah da ona, yalvarırcasına sabretmesini veya kendi derdinin çaresine bakmasını söylerdi. Örneğin hicri 1203'te Rusya'ya açılan savaş sırasında orduda para sıkıntısı baş gösterince, fevkalade güç bir duruma düşen ordu komutanının ve vezirin isteğine karşı padişah şöyle yanıt vermiştir:

"Benim büyük vezirim ve kumandanım, nasıl sıkıştığını ve paraya nasıl ihtiyaç olduğunu biliyorum. Eğer bende paraya benzer bir şey olsa, kendi harçlığımı da göndermek isterim. Böyle zamanda senden bir şey esirgenebilir mi? Sen de hazinenin halini bilmiyor değilsin. Bu akçe tedariki düşüncesi gece gündüz benim rahatımı kaçırtıyor. Oralarda ordu zoruyla gelecek yılın vergileri toplanamaz mı dersin?.. Vallahilazim bu akçe maddesi beni uykusuz bırakıyor. Allah yücedir, uludur. Devlete imdat etsin, Allah için olsun siz de bir şeyler düşünün..."[18]

Devlet, Yersiz ve Gereksiz Yere Savaşlar Yapmak İçin, Din Adamından Aldığı Fetvalarla Halkı Soyup Soğana Çevirir

Ülkede işlerin bozuk gitmesi, askerin bitkin ve perişan durumda bulunması, halkın sefalette kalması, devletin savaş yapacak güçten yoksun kalması gibi haller, padişahların, sadrazamların, ulemanın vs. umurlarında değildir. Önemli olan şey, kendi çıkarları, kendi kaprisleri ve keyiflerine göre verdikleri kendi kararlarıdır. Devlet savaş yapamayacak durumda olsa bile, canları istediği an savaş yapmak gerekirdi. Yapmak için halkı, o zavallı ve fakir halkı, soyup soğana çevirmekten kolay ne vardı. Hele bunu din adına ve şeyhülislamdan alınacak bir fetvayla yapmak kolay ve mümkünken, neden savaşılmasın? Fakir halkı soyarlarken kendileri en ufak bir fedakârlığa kat-

17 Ahmed Cevdet Paşa, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.1, haz. Sadi Irmak, B. K. Çağlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s.305-306, 324.

18 *Age*, s.307.

lanmayı da düşünmezlerdi. Osmanlı tarihinin her döneminde hem de her on ya da on beş yıl aralıklarla buna örnek bulmak kolaydır. III. Selim dönemine rastlayan şu örneği vermek üzere yine Cevdet Paşa'nın kaleminden satırları okuyalım beraberce:

"Memlekette işler bozuk gittiğinden devletin kuvveti artıncaya kadar savaş yapılmasın fikri hâkimdi. Fakat Sadrazam Yusuf Paşa ani olarak Moskof sefirini hapsedip savaş açtı. (Fakat devletin hazinesinde savaşı sürdürecek para, altın yoktur çünkü memleket viraneye dönmüştür. Sarraflardan bile borç para almak mümkün değildir.) Orduda yeteri kadar nakil aracı yoktu. Bostancıbaşı, İstanbul'da ne kadar kira arabası varsa el koydu. Sadrazam, savaşı bir yılda bitirebileceğine söz verdiği halde uzayıp gidiyordu. Kıtlık başlamıştı. Bunun üzerine padişah, kimin elinde gümüş ve altın eşya varsa hazineye versin diye fetva çıkardı. Ulemadan tek kişi gümüş teslim etmedi."[19]

Halkın bu savaşlar nedeniyle devlet tarafından nasıl soyulduğunu anlamak için, Cevdet Paşa'nın ibret verici satırlarını iyi okumak gerek. Yine bu satırlardan öğrenmekteyiz ki her savaş hazırlığı sırasında halktan altın ve gümüş diye ne varsa alınır ve darphaneye gönderilerek paraya çevrilirdi. Devletin içinde bulunduğu bu "dar" zamanlarda, her ne şekilde olursa olsun halktan kişilerin süs ve mücevher takıp taşımasının İslama uygun olmayacağına dair şeyhülislamdan fetvalar alınır ve bu sayede biriken altın ve gümüşler, demir madeniyle karıştırılarak sikke yapılır ve böylece hazine darlığı giderilmek istenirdi. Şeyhülislamdan alınan fetvalar, ulema sınıfına uygulanmaz ve onlardan yardım aranmazdı. Her fedakârlık fakir ve zavallı halkın sırtına yüklenirdi. Ne var ki bu usuller çare vermez, kısa zamanda devlet, eskisinden daha dar ve güç durumlara düşerdi.[20]

Yabancı Devletlerden Aldığı Borç Paralarla Bu Devletlere Karşı "Cihat" Görevine Devamda Sakınca Görmeyen Osmanlı Devleti

İslam dininin icaplarına göre "kâfir"lerle ilişki kurmamak, onlardan yardım aramamak gereğine inanmış olan Osmanlı Devleti, daha önce de değindiğimiz gibi, yüzyıllar boyunca Hıristiyan devletlerle

19 *Age*, s.324 vd.
20 *Age*, s.324 vd.

hiçbir hususta antlaşma yapmama yolunu tutmuştur. Ne var ki her fırsatta sömürüp soymakta olduğu kendi halkından artık para sızdıramayacak duruma düştüğü zaman, ne yapacağını şaşırmış ve yabancı devletlere el açmak zorunda kalmıştır. Kendi döneminin olaylarını anlatırken Cevdet Paşa şöyle diyor:

> "Baharda sefer açmak zorunluluğu vardı. Bu da en az 15.000 kese akçeye bakıyordu. 'Sefer demek akçe demektir; vaktinde çare bulunmazsa sonu perişanlıktır' sözleri her ağızda dolaşıyordu. (Ne var ki ne halkta ve ayanda ne de hiç kimsede sızdırılabilecek para vardı.) Şeyhülislam ilk iş olarak kendisinde ve yakınlarında para olmadığını, sadaka isteyenleri reddedercesine ileri sürdükten sonra, şöyle demişti: 'Yabancılardan, yabancı devletlerden para tedarikinden başka çaremiz yok. Başkasından, hele bir yabancıdan para istemek kötüdür ama... zaruret mahzurları siler demişler... Herkese ayrı ayrı sorup dallandırmaya da yer yoktur. Bana sorarsanız, gönülsüz de olsa, böyle borç almayı caiz gördüğümü söyleyebilirim'..."[21]

Daha başka bir deyimle, nice zamanlar çeşitli konularda yabancı örnekleri takliden reform yapmak isteyen padişahlara ve yöneticilere karşı "Dinimiz buna cevaz vermez" diye direnen din adamı, iş para bulmaya ve kendi çıkarlarını kurtarmaya geldiğinde, hiç tereddüt etmeden her şeyi kitabına uydurmaya hazırdır. Nitekim şeyhülislamın fetvası üzerinedir ki Felemenk devletinden borç para alınmasına karar verilmiştir.

Ne var ki kuyudan taşıma suyuyla değirmen döndürmek nasıl mümkün değilse, borç alınan parayla devlet yönetmek ve hele savaşlara girişmek hiç mümkün değildi. Fakat Osmanlı yöneticilerinin beyinleri öylesine dardı ki bu gerçeğe rağmen yabancı ülkelerden borç para almak için haysiyet kırıcı şekilde yalvar yakar olmaktan geri kalmazlardı:

> "Akçe darlığı öyle korkunç bir hal almıştı ki değil Felemenk'ten veya İspanya'dan (ki bunlar ne de olsa birer devletti) fakat Fas hâkiminden ve hatta Cezayir ve Tunus ocaklarından bile borç alınması düşünülmüş, onlara da başvurulmuştu. Fakat her yerden para yerine özür dileme mektupları geliyordu."[22]

---

21 *Age*, s.308.
22 *Age*, s.322.

Ve buna rağmen Osmanlı Devleti, kendisini yok edecek savaşlara girişmekten geri kalmamıştır.

"Cihat" Amacına Dayalı Devlet Olmanın Acı Sonucu: Haritadan Silinip Tarihe Karışmak

Daha önce de sık sık işaret ettiğimiz gibi, şeriat devletinin kutsal bildiği bir tek amaç vardır ki o da "cihat"tı. Daha başka bir deyimle, "Darülharp"i yani kâfirlerin yaşadıkları yerleri "Darülislam" yapıncaya kadar savaşmaktır. Bu sonuç alınıncaya kadar kâfirlerle barış halinde kalmak, barış antlaşması yapmak günahtır; olsa olsa "mütareke" (ateşkes) durumu söz konusu olabilir ki o da amaca erişmenin bir taktiği olarak yapılması gerekir. Ne var ki kendisini böylesine savaşa adamış bir devletin ne kendi halkını geliştirmesi ve uygarlığa yöneltmesi mümkündür ne de kendi varlığını sürdürmesi. Nitekim Osmanlı Devleti, o en şaşaalı ve askeri bakımdan en parlak göründüğü dönemde dahi, çöküşe geçmişti. Birazdan göreceğiz ki akılcı bir eleştiriyle bu sonucu daha o zamanlar ortaya vuran olmuştur.

Karlofça Antlaşması'na (1699) ve İstanbul Antlaşması'na (1700) Gelinceye Kadar, Osmanlı Devleti Barış Hali Nedir Bilmez

Karlofça Antlaşması'nın imzasına yani 1699'a kadar Osmanlı Devleti için komşularıyla ve daha doğrusu yabancı herhangi bir devletle barış halinde bulunma durumu söz konusu değildi; şeriat hükmü gereğince sadece savaş hali söz konusuydu. Olsa olsa o da yeni bir savaşa hazırlanana kadar, "mütareke" yapılabilirdi ki bu en çok sekiz yıllık bir süreyi kapsardı. Ne var ki Batı dünyasının her alanda gelişmesi ve yeni silahlar ve askeri teknik sayesinde güçlenmesi sonucunda Osmanlı Devleti için, 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başlarından itibaren, Batı devletlerine karşı devamlı şekilde "cihat" siyasetini uygulama ya da kısa süreli "mütareke"ler imzalama olanağı ortadan kalktı. Nitekim Avusturya'ya ve Rusya'ya karşı yapılan ve ağır yenilgilerle sona eren savaşlar sonucunda "mütareke" değil, uzun süreli barış antlaşmaları imzalama zorunluluğu doğdu. Avusturya'yla yapılan 1699 tarihli Karlofça Antlaşması iki devlet arasında 25 yıllık bir barış dönemini öngörmüş ve bu süre boyunca iki tarafın birbirlerine savaş açmayacaklarını hükme bağlamıştır. Rusya'yla yapılan 1700 tarihli İstanbul Antlaşması da aynı şeyleri 30 yıllık bir süre itibariyle öngörmekteydi. Ayrıca Polonya ve Venedik devletle-

riyle süresi olmayan dönemler için barış antlaşmaları imzalanmıştır.[23] Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti, "cihat" amacıyla hareket eder nitelikte saldırgan bir devlet olmak yerine, "savunma" amacına yönelik bir devlet haline sokulmuştur.

Ülkeyi Barış Halinde Tutmanın, Kur'an'daki "Cihat" Emrine Aykırı Sayılması ve Bu Yüzden Kırım Hanlarının Osmanlı Padişahına Karşı Ayaklanmaları

Osmanlı padişahları ve yöneticileri, devamlı şekilde ülkeyi ve halkı savaş halinde tutmanın felaket getirici bir şey olduğunu gördükleri halde "cihat" siyasetine devam ederlerdi çünkü *Kur'an*, devletin varlık nedeninin bu olduğunu söylemiş ve Muhammed böyle bir örnek vermişti. Kâfirlere karşı savaş açmayıp barış halinde kalmak, İslama aykırı sayılacağı için, böyle bir davranış her şeyden önce kendi bakımlarından tehlike yaratabilirdi. Barış siyasetini izlemenin yararlı olduğunu düşünseler bile, gerek halkın "fanatizm"e saplanmış olması ve gerek bu konuda kendilerine yardımcı din adamı çıkmaması nedeniyle devleti devamlı olarak savaşlara sürüklemekten başka çare bulamazlardı.

Nitekim biraz önce sözünü ettiğimiz Karlofça ve İstanbul Antlaşmalarına imza koymak ve "kâfirlerle" uzun süreli barış durumu yaratmak nedeniyle padişahın İslama aykırı hareket ettiği kabul edilmiş ve bu yüzden Kırım ve Besarabya'da padişaha karşı ayaklanmalar başlamıştır. Kırım hanları ve Tatarlar, Osmanlı halifesini artık tanımadıklarını ve çünkü onun artık devleti yönetme yetkisine sahip olmadığını, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kendilerine rehberlik edemeyeceğini, yol gösteremeyeceğini ileri sürüp, kendilerini padişaha karşı bağlı görmediklerini ve barış antlaşması hükümlerinin kendilerine uygulanamayacağını ilan etmişlerdir. Onlara göre Osmanlı hanedanlığı artık İslamın koruyucusu, savunucusu ve İslam sınırlarının bekçisi olamazdı.[24]

Bu durumda Osmanlı Devleti'nin ya 1699 ve 1700 antlaşmalarını uygulamayıp bozması ya da Kırım hanlarının hakkından gelmesi

23 1699'da Karlofça'da imzalanan antlaşma, "Avusturya, Habsburg, Polonya, Venedik ve Moskova Kutsal Birliği"yle yapılan görüşmeler sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmanın imzasından sonra, Ruslar görüşmelere İstanbul'da devam edeceklerini bildirmişler ve bu nedenle 1701'de İstanbul Antlaşması'nı imza etmişlerdir. Bu konuda bkz. *Muahedat Mecmuası*, 5 cilt, İstanbul, hicri 1294-1298.

24 Bu konuda bkz. Silahdar, *Nüsretnâme*; ayrıca bkz. Howard, *History of the Mongols*, c.2, s.568 vd.

gerekirdi. Antlaşmaları bozmak felaket doğurucu olduğu için, ikinci şık uygun bulundu ve Kırım hanlarına karşı savaş açıldı. Yusuf Paşa komutasındaki kuvvetler, 1703'te Kırım Tatarlarını yola getirdiler ve Kırım hanını değiştirdiler.

Ne var ki Avusturya, Rusya, Polonya, Venedik gibi "kâfir" ülkelerle barış halinde yaşama zorunluluğunu yaratan durum, halife mevkiindeki padişahın İslama ve İslam davasına ihanet ettiği anlamına gelip, dışta ve içte ayaklanmalara vesile olduğu içindir ki yukarıdaki olaylar sırasında Osmanlı padişahı "halledilmiş", tahttan indirilmiştir.

"Cihat" (İslam Uğruna Savaş) Amacının Osmanlı Devleti'ni Her Türlü Gelişmeden Uzak Kılıp, Despotik Bir Yönetime ve Dolayısıyla Çöküntüye Götüreceğini Daha 17. Yüzyılda Keşfeden Batı Dünyası

Askeri başarılar bakımından en zengin sayılabileceğimiz 17. yüzyıl öncesi dönemde dahi savaş alanındaki yenilgilerimiz azımsanamayacak kertede olmuştur. Örneğin 14. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın başlarına gelinceye kadar 240 yıllık bir süre içerisinde 35 savaştan on yedisini kaybetmişizdir.[25] Fakat bu yenilgiler bize hiçbir şekilde ders olmamıştır; hiçbir zaman bu yenilgilerinin gerçek nedenlerini akılcı usullerle inceleyen çıkmamıştır; daha doğrusu "Tanrı emri", "Tanrı dileği" yani "kader" dışında sebep olabileceğini düşünen olmamıştır.

Oysaki Batı dünyası, daha 17. yüzyılda, hem bir yandan kendi yenilgilerinin ve eksikliklerinin nedenlerini akılcı yoldan kesmeye çalışırken, diğer yandan da aynı usullerle düşmanlarının durumunu inceler ve bu yoldan kendi toplumu için yararlanılabilecek sonuçlara ulaşırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yapısındaki Geleceğe Yönelik Çürüklükleri, Kendi Ülkesine Ders Olarak Sergileyen Batılı Yazarlar

1606'da bir Fransız yazar, o en azametli, en güçlü olduğumuzu sandığımız dönemlerde, bizi iç ve dış yönlerimizle ele almış, eleştirmiş, güçlü ya da zayıf olduğumuz hususları araştırmış ve bundan kendi ülkesi bakımından yararlı birtakım sonuçlar çıkarmıştır. Daha o tarihlerde yani bundan 400 yıl önceleri bu yazar, Osmanlı İmpara-

25 Bu konuda bkz. R. de Lusing-L. of Alynes, *The Beginning, Continuance and Decayof Estates*, çev. John Finet, Londra, 1606, s.132 vd.

torluğu'nun neden dolayı çökeceğini, sanki kehanette bulunurcasına ortaya vurmuştur. Kitabının "Osmanlı İmparatorluğu yok olmaya mahkûm mudur?" başlıklı bölümünde yazar, her şeyden önce 240 yıllık bir süre içerisinde 35 savaştan on yedi savaşı kaybetmiş olmasına değinerek, "Bütün bunlar... (Türklerin) yenilmez olmadıklarını göstermeye yeterlidir" der.

Öte yandan, bütün güçlü görünüşüne, bütün dehşet verici azametine rağmen, Osmanlı Devleti'nin yıkılıp gideceğini belirtirken, bu devletin savaş amacına bağlı olup, savaştan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığına parmak basar. Tüm enerjisini ve gücünü ve varlığını savaşlara (din adına "cihat"a) hasreden bu devletin ilim, kültür ve uygarlık sorunlarıyla ilgilenecek durumda bulunmadığını, savaş mesleği dışında hiçbir şeye önem vermediğini ve bu nedenle er geç çökeceğini söyler.

Yazar, Osmanlı Devleti'ni eski Roma'yla kıyasladığında, Romalıların da Yunan'la ilişki kurdukları ve onların etkisi altında sanat ve ilme açıldıkları tarihe gelinceye kadar, çok iyi bir asker millet olduklarını fakat uygarlıktan yoksun kaldıklarını belirtir ve şöyle der:

> "Eski dönemlerin tarihini eleştirdiğimizde şunu öğrenmekteyiz ki... en ziyade savaşçı olan toplumlar, en ziyade haşin, kaba ve her türlü eziyet ve yokluğa katlanabilen ve her türlü uygarlıktan uzak kalan toplumlardır."

Yazara göre insan tabiatını inceltecek bilgilerden ve kültürden yoksun olmak, milletleri fevkalade cesur ve savaşçı kılar. İlim, kültür ve sanat gibi şeyler ise, haşin ve kaba ruhlu insanları ince ruhlu ve yumuşak kalpli yapar; bu tür değişikliğe uğrayan kimseler, silah kullanmayı, adam öldürmeyi ve fiziki cesareti meziyet ya da fazilet değil, hayvanilik olarak görürler. İlim ve kültür gelişmesinden uzak kalmış insanlar ise katı kalpli ve öldürme sanatında usta yaratıklardır.

Ve işte yine yazarın belirtmesine göre Türkler, diğer bütün milletlerden çok daha savaşçı olup, tüm yaşamlarını savaş meydanlarında geçirmek isteyen bir millettirler; ilim ve fenne önem vermedikten başka, mimari ve bazı tezyini sanat bölümleri hariç, güzel sanatların resim, heykelcilik, tiyatro ve müzik gibi kişiyi ve toplumları fikren ve ahlaken geliştiren, incelten, rafine hale getiren hiçbir alanında başarı gösterememişlerdir. Üstelik okuma zevkinden ve alışkanlığından da yoksun olup, sadece silah kullanmayı, cirit atmayı ve savaşlara çıkmayı tek mutluluk yapmışlardır.[26]

---

26 *Age*, s.5-7, 151 vd.

Öte yandan Osmanlı padişahları ve yöneticileri, akılcı hesaplara dayanmayan ve milletin yararına olmayan savaşlara giriştikleri için, ele geçirilen topraklar, devletin sınırlarını ölçüsüz şekilde genişletmiştir. Fevkalade geniş ve yaygın sınırlar içerisinde bulunan bir devleti, sadece yönetim güçlüğü bakımından değil, dışa karşı son derece büyük bir hedef teşkil etmesi itibariyle savunmanın ve korumanın da imkânsız olacağını ve bu nedenle de çökme şansının anacağını akıllarından geçirmemişlerdir. Yazar daha 17. yüzyılda bu hususu da göz önünde tutarak Osmanlı Devleti'nin çökeceğinin aşikâr olduğunu söylemiştir.[27]

Yine yazara göre Osmanlı padişahları ve yöneticileri, imparatorluğun çeşitli halkları üzerinde korku yaratıcı ve dehşet salıcı bir istibdat kurmuşlardı. Bu korku ve dehşet havasını, ellerinde bulundurdukları ordu sayesinde sürdürmekteydiler. Oysaki farklı ırk, din ve mezhepten oluşan imparatorluk halklarını sadece korku yoluyla bir arada tutmak mümkün değildi; korku üzerine oturan bir toplumun yaşama şansı yoktu çünkü değil sadece Müslüman halk, Müslüman olmayan tebaa dahi devlet ve hükümet yönetiminden nefret etmekteydi.

Bütün bunlar bir yana fakat yazar bir de yeniçeri örgütünü, Eski Roma'daki "Pretorian"ların tutumuyla kıyaslar ve benzeri siyasi sonuçların Osmanlı Devleti yaşamında da görüldüğünü ve durumun daha da kötüye gideceğini bildirir. Kıyaslamasını yaparken Roma İmparatorluğu zamanında "Pretorian"ların Roma imparatorlarına karşı zaman zaman giriştikleri isyanların ve imparatorluk dahilinde yarattıkları dehşet havasının ve yaptıkları cinayetlerin aynıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda da görüldüğünü ve daha da görüleceğini söyler. Yeniçerilerin II. Beyazıd'ı çekilmeye ve tahtı oğlu Yavuz Sultan Selim'e bırakmaya zorladıklarını ve aşağı yukarı aynı davranışı Kanuni Sultan Süleyman'a karşı tekrarladıklarını ve Mustafa'nın öldürülmesi olayı nedeniyle Kanuni'nin çadırına saldırdıklarını, öldürme sebebini öğrenmek istediklerini örnek olarak gösterir.[28]

Padişahların savaş yoluyla orduyu meşgul edemeyecek durumda kalmaları ya da sefahat âlemine dalmaları halinde yeniçerilerin daima ayaklanacaklarını da haber verir.

Ne ilginçtir ki yazarın daha 1606'larda belirttiği görüşlerin isabeti daha sonraki yüzyıllar içerisinde ortaya çıkan olaylarla kendisini belli etmiştir.

---

27 *Age*, s.151-154.
28 *Age*, s.151 vd.

Bizim padişahlarımız ve yöneticilerimiz için o eski çağdaki devletlerin yaşamlarını ve tarihlerini öğrenmek şöyle dursun fakat burunlarının dibindeki siyasi olayları dahi incelemek söz konusu olmadığından, yeniçerilerin oluşturduğu güçlü örgütün ne kendileri bakımından ne de halk bakımından nasıl büyük bir tehlike olacağını kestirmeleri mümkündür. Öte yandan imparatorluğun çeşitli halklarını korku ve dehşet havası içerisinde tutmanın, bir yandan Müslüman ahaliyi demokrasi yönünde gelişmekten alıkoyacağını, diğer yandan Müslüman olmayan halkları bağımsızlık savaşına sürükleyebileceğini düşünmeleri de imkânsızdı çünkü beyinleri şeriat malzemesiyle şekillenmişti.

Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkında Batılının akıl yoluyla daha 17. yüzyılın başlarında öngördüğü hususların hepsi teker teker gerçekleşmiştir; Müslüman olmayan çeşitli halklar (Yunanlar, Bulgarlar, Romanyalılar, Sırplar, Arnavutlar vs.) ayaklanarak bağımsızlıklarına kavuşurlarken ve onları takliden Müslüman halklar dahi (örneğin Mısırlılar, Araplar vs.) Batı devletlerinin yardımına sığınarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılırlarken (hem de Osmanlı'yı sırtından hançerleyerek), Türk halkı her bakımdan geri ve sefil bir halde bırakılmış olarak despotik yönetim altında sürünegelmiştir.

Osmanlı Devleti'ni Kendisi İçin Tehlike Gören Batı Dünyası, Bu Tehlikeyi Önlemek ve Yok Etmek İçin Akılcı Çarelere Başvururken, Osmanlı Devleti Her Şeyi Din Yolunda ve Kaderde Arar

Osmanlı Devleti, "cihat" amacını gerçekleştirmeye azimli savaşçı yönüyle daha ilk kuruluş anından itibaren Batı dünyası için büyük bir tehlike olarak ortaya çıkmış oluyordu. Bu büyük tehlikeyi önlemek ve yok etmek için Batı'nın başvurduğu yol, akıl yoludur. Osmanlı Devleti, bütün askeri başarılarını ya da yenilgilerini akıldışı nedenlere dayandırır ve her şeyi Tanrı emridir diye kabul ederken, Batı dünyası akıl verilerine, tarihi ve siyasi deneylere dayanarak üstün gelme yollarını bulmuştur. Nitekim daha 17. yüzyılın başlarında, yukarıda sözünü ettiğimiz bir Fransız yazar, Osmanlı Devleti'ni yenmenin ve yok etmenin yollarını incelerken, her şeyden önce denizlerde üstünlük sağlayıp Osmanlı'yı denizlerde pes ettirmek gerektiğini söyler ve şöyle ekler:

"Türkleri denizlerden uzaklaştıracak olursak, karalarda da alt etmek kolaylaşacaktır..."[29]

Bilindiği gibi Batı devletleri, bu ve buna benzer öğütleri en başarılı bir şekilde izlemiş ve deniz gücü alanında Osmanlı'ya karşı üstünlüğünü sağlamakla kendi geleceğini güvenceye bağlamıştır.

Ne hazindir ki Batı, denizlerdeki üstünlüğünü sağlayıcı bilim ve tekniği geliştirirken, örneğin manevra gücü büyük olan gemiler inşa ederken, bizim sultanlarımız ve paşalarımız, din adamının sözünü dinleyerek bu çeşit yeniliklere gitmekten kaçınmışlardır.

Batı'da Savaş Fikrine Karşı Savaşanlar ya da Savaş Amacını Millet Çıkarlarına Uyduranlar

Kuşkusuz ki savaş fikri, Batı ülkelerinde de bilinçsiz ve yersiz uygulama alanları bulmuş ve sakıncalı sonuçlar yaratmıştır. Fakat hemen belirtmek gerekir ki akılcı tutum sayesinde savaşın felaket doğurucu yönleri devlet ve hükümet siyaseti bakımından göz önünde tutulur olmuştur. Haçlı Seferleri ve diğer bazı istisnalar hariç, Batı dünyası zamanla sadece din uğruna ya da sırf savaş yapmış olmak için değil, ulusal çıkarlar adına savaş yapma yolunu seçmiştir. Öte yandan savaş fikrine karşı sesini yükselten ve saldırganlığı insanlık bakımından utanç verici bir şey olarak gören ve gösteren ve vicdanları bu yönde şekillendirmek isteyen odaklar belirmiştir. Her ne kadar bu girişimler Batı ülkelerini saldırgan olmaktan ve emperyalist amaçlarla savaş yapmaktan alıkoyamamışsa da muhakkak ki savaş denilen musibeti önünde sonunda ortadan mutlaka kaldıracak olan idealist gücün ilk harcını atmıştır.

Din Uğruna Savaş Fikri ve Batı Dünyası

Savaş ruhu, vaktiyle Batı ülkelerinde de din kılığı altında halk yığınlarını büyülemiş, felaketlere ve sefaletlere sürüklemiştir. Ortaçağ döneminde Hıristiyanlık dünyası, din adamının kışkırtmasıyla "dinsizlere" "putperestlere" ve genel olarak Hıristiyan olmayanlara karşı savaşmayı kutsal bir davranış olarak değerlendirmiştir.[30]

Kitab-ı Mukaddes'in (İncil'in) "ebediliği" ve "cihanşümulluğu" ve "değişmezliği" fikrine bağlı Hıristiyanlıkla *Kur'an*'ın aynı niteliklere

29 *Age*, s.149 vd.

30 Bu konuda bkz. Norman Daniel, "Holy War in Islam and Christendom", *Blackfriars*, Eylül 1958, s.383-391.

sahip olduğuna inanan İslamiyeti, bağnazlık açısından kıyaslayan bir yabancı yazar, Batı'da kilisenin vaktiyle savaş fikrini desteklediğini ve örneğin papanın siyasetine uymayan II. Friedrich ya da III. Peter (Aragon) gibi hükümdarlara karşı savaş açılması çabalarına başvurduğunu ve bu itibarla "cihat" kavramı açısından Hıristiyanlık ile İslam arasında büyük benzerlik bulunduğunu hatırlatır[31] ve tıpkı İslam ülkelerinde olduğu gibi Hıristiyan ülkelerde de din adına savaşlara katılmanın ve ölmenin (daha 9. yüzyıldan itibaren) cennete gitmek için en güvenilir ve en kısa yol olduğu inancının yerleşmiş olduğunu ekler. Haçlı Seferleri'nin bu nedenle başarılı olduğunu ve çünkü İslama karşı savaşa katılmak üzere din görevini yerine getirmeye çağrılan Hıristiyanların, bu inanç içerisinde ve "şehit" olmak hevesiyle canla başla dövüştüklerini söyler.[32]

Her ne kadar Hıristiyan dininin özü ve bu dini yerleştiren İsa'nın tutum ve davranışları bakımından Hıristiyanlığın savaş (cihat) fikrini getirmediği hatta yerdiği ve nitekim İsa'nın "Sana tokat atana, diğer yanağını çevir" diyerek mutlak bir barış siyaseti izlediği ileri sürülürse de ortaçağ boyunca Hıristiyan ülkelerin din adına savaşlara yöneldikleri bilinen bir gerçektir.

Fakat şu da bir gerçektir ki Batı'da, din adına savaşı kutsal sayan zihniyet oluşurken buna karşı nice insansever ve barışsever kimseler seslerini yükseltmişler ve Hıristiyanlığın savaş fikrini reddettiğini, saldırı niteliğindeki kaba gücü yerdiğini ve bu tür askeri zaferleri küçümsediğini söylemişler, böylece ortaya din adına savaş taraftarı olan ve olmayan iki zihniyet doğmuş, bu iki zihniyet birbirlerine karşı cephe almıştır. Savaş fikrini topyekûn lanetleyen ve savaşçı ruhu insanlığa yakıştırmayan zihniyetin temsilcileri arasında sadece büyük düşünürler ve bilginler değil, pek çok din adamı dahi yer almıştır. Savaş fikrini yeren ve bu fikri insanın kafasından söküp atmak isteyenler, genellikle İsa'nın barışçı yaşamını, görüşlerini ve sözlerini kendilerine malzeme edinmişlerdir.

Buna karşılık iktidar sahipleri ve din adamları (genellikle papalar), kendi çıkarları doğrultusunda olmak üzere genel olarak savaş taraftarı olmuşlardır. Bununla beraber din adamları içerisinde savaş kavramını ve savaşla uğraşmayı kötü ve çirkin bulanlar, zamanla iktidarı ve halkı kendi görüşleri yönünde etkileyeceklerdir.

---

31 *Age*, s.384 vd.
32 *Age*, s.389.

Hıristiyanlığın Temel Doktrinine Bağlı Düşünürler ve Din Adamları, "Savaş" ve "Öldürme" Fikrine Karşı Cephe Alır Olmuşlardır

Hıristiyanlığın ilk başlangıç döneminde, daha doğrusu 3. yüzyıla gelinceye kadar din adamlarının mutlak şekilde savaş fikrine karşı çıktıkları ve her ne sebeple ve bahaneyle olursa olsun insanların birbirlerini öldürmelerinin dine aykırı bir şey olduğunu savundukları söylenir. İlk üç yüzyıl içerisinde hiçbir din adamının savaş taraftarı görünmediği ve Hıristiyanları asla savaşa teşvik etmediği belirtilir.[33] Hıristiyan yazarların pek çoğu ve bazı din adamları, kendi dindaşlarına, kan dökmeyi mazur kılacak hiçbir şey olmadığını ve askerlik görevi içerisinde dahi, verilen bir emri yerine getirmek üzere adam öldürmenin günah ve kanundışı bir davranış olması gerektiğini söylemişlerdir. Savaşlara katılmak isteyen askerleri bu işten vazgeçirmek için ölümü bile göze alanlar görülmüştür.

Savaş fikrini yeren din adamları arasında "Hippolytus" ya da "Tertullian" gibi ünlüler bugün hâlâ Batı dünyasında insanlık örneği kimseler olarak gösterilir. Hippolytus, 2. yüzyılda yaşamış bir azizdir ki söylendiğine göre "şehit" edilmiştir. Roma'da Hıristiyanlığın temel ilkelerini yaymaya çalışırken, Hıristiyanlığı kabul edecek olan kimselerin, her şeyden önce hiç kimseyi hiçbir sebeple öldürmeyeceklerine ve asker olarak dahi amirlerinden alacakları "öldür" emrini yerine getirmeyeceklerine dair yemin etmeleri gereğini öne sürerdi.[34]

"Tertullian" ise 3. yüzyılın ünlü bir din adamı ve hukuk bilgini olup, aynı şekilde kan dökmenin, silah kullanmanın ve her türlü savaş fikrinin karşısında olduğunu söylerdi. İsa'yı ve onun şakirtlerinden olan Peter'i insanlar arası barış ve sevgi yayıcıları olarak gösterir ve Hıristiyanlığın bu iki büyük temsilcisinin insanlığı silahlardan arınmak ve silahsızlanma yoluna sokmak istediklerini, bu nedenle askerlerin silah taşımamaları gereğini öngördüklerini belirtirdi.

Bu gibi barışçı eğilim sahiplerinin çeşitli çevrelerden gelme tehdit ve saldırılara uğradıkları görülür. Örneğin Roma'da "Antomin"lerin iktidarı zamanında feylesof "Celsus", Hıristiyanlığın insanları savaşçı ruhtan uzaklaştırıp cesur ve iyi asker olma durumundan çıkardığını söyleyerek bu dinin taraftarlarını yererdi.

"Amrose" ya da "St. Augustin" gibi ünlü din adamları ise, her ne kadar savaş fikrini tüm olarak reddetmemişlerse de savaşın ancak

---

33 Bkz. Kenneth Latourette, *A History of Christianity*, New York, 1953, s.243 vd.
34 *Age*, s.243.

haklı bir dava uğruna ya da sadece barışın ve adaletin sağlanması için yapılması taraftarı olmuşlardır.[35]

Öte yandan İsa'nın hiçbir zaman ve hiçbir şekilde savaşçı bir ruhla hareket etmemesi, adam öldürmemesi ve sadece barış ve sevgi timsali kalması da yüzyıllar içerisinde savaş ve kan dökme fikrine düşman olanlar için ideal örneği teşkil etmiştir. Geçen yüzyıl esnasında Avrupa'nın en geri ülkesi sayılan Çarlık Rusya'sında bile "Hippolytus"lara ya da "Tertullian"lara benzer insanların, örneğin "Tolstoy" gibi yazarların çıkmış olması ibret verici bir olaydır.

Erasmus Gibi Batı Ortaçağının İnsanlık Örneği ve Barışsever Düşünürleri Türklere Karşı Dahi Savaş Yoluna Başvurulmamasını Dilerken, Bizim Bilginlerimiz Şeriatın Cihat Hükümlerine Sarılarak, "Kâfirlere" Karşı Ölüm Saçmakla Meşguldürler

Osmanlı Devleti, şeriat emirleri gereğince "kâfirlere" yani Hıristiyan ülkelere savaş üstüne savaş açarken ve okumuşlar sınıfı (ulema) ve bilginler bu savaşmayı fazilet bilip *Kur'an*'daki "cihat" emirlerini övücü öğütler ve fetvalar verirlerken, Batı'da insanlık âşığı nice düşünür, savaş aleyhtarı olarak kendi halklarına ve kendi yöneticilerine barış duygusu aşılamaya ve "ikna" yolunun kan dökmekten daha etkili ve ulvi bir şey olduğunu anlatmaya çalışmaktaydılar. Pek çok örnekten biri olarak "Erasmus"u zikretmek gerekirse, bundan 400 yıl kadar önce bu büyük düşünür, çeşitli yapıtlarında ve özellikle *Enchiridion Militis Christiani* adlı kitabında, Türklere karşı savaş açılmasını, Hıristiyan dininin kabul edemeyeceği bir davranış olarak saymakta ve kendi ülkesinin yöneticilerine ve halklarına "savaş" denen şeyin insanlığa yakışmadığını, ikna yolunun aranmasından gayrı kutsal yol olmadığını anlatmaktaydı. Şöyle diyordu:

> "Mümkün olduğu kadar çok sayıda insanı öldürmekle ya da binlerce imansızı cehennemlere göndermekle değil, ikna yoluyla insanları iman sahibi yapmakla biz Hıristiyanlığın koşullarına uygun davranmış olur ve Hıristiyanlığımızla övünebiliriz..."[36]

35 *Age*, s.243.

36 Bu konuda bkz. *The Moslem World*, c.7, no 1, 1971.

Bizim Padişahlarımız Savaşlarla Ömür Tüketir ve Nice Kuşakları Savaş Meydanlarında Harcarlarken, Batılı Hükümdarlar Kendi Halklarını Geliştirmekle ve Kendi Ülkelerini Mamur Etmekle Meşguldürler

Söylemeye gerek yoktur ki Batı'da da savaş yoluyla ülkeler fethetmeyi marifet bilen hükümdarlar çok olmuştur. Ne var ki çoğu Batılı hükümdar için savaşmak tek amaç olmadıktan başka, savaş siyasetini milletin çıkarlarına uydurmak, onlar için önemli bir sorun olmuştur. Haçlı Seferleri hariç fakat sırf din adına ve millet çıkarları dışında savaş siyasetini gelenek edinen ve ömrünü savaş meydanlarında tüketen hükümdarlara pek rastlanmaz Batı'da. En savaşçı hükümdarlardan biri sayılan İmparator V. Charles bile, ülkesinin birbirinden uzak bölgeleri arasında ahenkli bir idare sistemi kurabilmek ve halkının işleriyle bizzat meşgul olabilmek, etkili ve verimli bir yönetim yerleştirebilmek maksadıyladır ki savaş siyasetine yönelmiştir.

Oysaki Osmanlı padişahları için önemli olan tek şey, şeriat emirleri gereğince savaş yapmaktı, velev ki bu savaşlar memleket çıkarlarına ters düşsün. Bilindiği gibi Kanuni Sultan Süleyman en yaşlı günlerine gelinceye kadar atının üzerinde bir sınırdan bir diğerine koşmakla ömrünü bitirmiştir. Bir yandan Acemlere karşı kılıç sallarken aynı zamanda Avusturya'yla dalaşmış, böylece birbirinden binlerce kilometre uzak iki ayrı cephede savaşır olmuştur.

Batı hükümdarları ile Osmanlı padişahları arasında bu konuda kıyaslama yapan bir yabancı yazar, Kanuni Sultan Süleyman ile İmparator V. Charles örneğini ele alarak şöyle der:

> "Oysaki Kanuni Sultan Süleyman, sadece kış aylarını idari işlerle geçirir, nadiren İstanbul'dan uzak bölgeleri gezerdi. Buna karşılık yaz ayları boyunca Başkent'ten uzak, imparatorluğunun uzak sınırlarında ordusuyla beraber bulunurdu. Kentlerin (imarından) ve idare sisteminin geliştirilmesinden ziyade, bütün çabalarını ve zamanını savaş işlerinin düzenlenmesine ve kalelerin fethedilmesine ayırırdı..."[37]

16. Yüzyılda Din Rehberliği Yerine Akıl Rehberliğini Seçerek Saldırı (Savaş) Siyaseti Yerine Özgürlük ve Egemenlik Sorunlarıyla Uğraşmayı Amaç Edinen Devlet: Venedik Cumhuriyeti

Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri ve savaşları incelemek birçok bakımdan ibret vericidir. Akıl rehberliği-

37 Bkz. Paul Coles, *The Ottoman Impact On Europe*, Londra, 1968, s.34 vd.

nin ve akılcı bir siyasetin ne kerte olumlu sonuçlar verip, akıl yerine gökten inme sanılan hükümlere göre yönetilen toplumların ne kerte zavallı ve gülünç durumlara düşebileceğini anlamak için bu ilişkilere göz atmak gerekir.

Hatırlatalım ki Venedik Cumhuriyeti, 16. yüzyıldan önceleri saldırganlığı ve İtalyan yarımadasında kargaşalıklar ve kavgalar çıkarma ustalığıyla ün salmış bir devletti. Papalığın kışkırtması ya da ısrarlarıyla ona buna savaş açar ya da açılmış olan savaşlara katılırdı. Fakat 16. yüzyıldan itibaren, iç ve dış siyasetini din etkisinden kurtarmış olarak, hem ülke içinde iyi bir yönetim hem de dışarıya karşı askeri ve siyasi başarılar elde edebilmiştir. Franklara, Genovalılara ve Osmanlılara karşı (özellikle Çeşme Deniz Savaşı'nda) zaferler sağlaması ve ülke sınırları içerisinde istibdat rejimini sürdürmek isteyenlere karşı başarılı bir direnişle özgürlük sistemine yönelebilmesi, hep bu akılcı tutum sayesindedir. 16. yüzyılda "Botero" gibi ya da "Bernardo Navagero" gibi akılcı bilim üstatlarının öğütlerine değer ve yer vermek suretiyle devlet işlerini din çevrelerinin etkisinden kurtarabilmiş ve 17. yüzyılda "Campanella"nın "Özgürlük, ebedi akla göre yaşamaktır" şeklindeki tanımlamasını ve bu tanımlamaya egemen olan "ilahi hükümlerin üstünlüğü" inanışını reddedip, beşeri aklın ürünü olan özgürlük anlayışını seçmesini becerebilmiştir.[38]

Öte yandan siyasi ve askeri yaşamlarının iyi ya da kötü sonuçlarından ders alma akıllılığını göstermiştir. Türklerle olan savaşlardaki yenilgilerini, daha sonraki zaferlerinin ve başarılarının malzemesi yapabilmiştir. Bu yenilgiler Venedik Cumhuriyeti'ne özellikle iki bakımdan yararlı ders işini görmüştür. Bir kere genel savaş denen şeyin, genellikle devlet ve toplum çıkarlarına zararlı olduğunu anlamış ve bu inançla 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mümkün olduğu kadar savaş durumu yaratmamaya ya da savaşlara katılmamaya ve prensip olarak savaş yapmamaya çalışmıştır. Hatırlatalım ki Reformasyon dönemlerinde ve az sonra papalık, Almanya'da Protestanlığın yayılmasına karşı genel savaş ilan etmiş ve Venedik'i bu "kutsal" savaşlara katmak istemişti. Fakat Venedik "Hayır" cevabını vermekte gecikmemiştir. Yine aynı şekilde Papalığın 1556'da İspanya'ya karşı açtırmış olduğu savaşları da desteklemekten kaçınmıştır. Türklere karşı papalığın girişmek istediği "kutsal" savaşlara katılmayı da aynı şekilde bertaraf edebilmişlerdir.[39]

---

38 Bkz. William J. Bouwsma, *Venice and the Defense of Republican Liberty*, University of California Press, 1968, s.424.

39 1537-1540 yıllarında Türk saldırılarına karşı sırf Papalığın ısrarlarıyla savaşlara katılırken, bu siyasetten vazgeçmiş ve bu tür ısrarlara karşı direnir olmuştur.

Çünkü Venedik Cumhuriyeti'ni yönetenler savaş yapıp fakir düşmek, muhtemelen özgürlükleri yitirmek ve bağımsızlıktan olmak yerine, ticaretle uğraşmak, zengin olmak, her bakımdan gelişerek daha mutlu yaşamlara ulaşmak gibi akıllı bir yol tutmuşlardır.

Bunu yaparlarken savaş taktiğini geliştirip "barış" sanatını başlı başına silah olarak kullanma usullerini seçmişlerdir. Türklerle olan savaşlarda Venedik Cumhuriyeti'nin uğradığı yenilgilerin toprak ve para kaybı bakımından kendilerine nelere mal olduğunu hesaplayarak savunma siyasetini benimsemişler, daha doğrusu savaş durumunu giderici çözüm yolları aramışlardır. Venedik'e karşı saldırı savaşları yapmaktan başka bir şey bilmeyen Türkleri ya barış antlaşmaları yoluyla ya da rüşvet vererek savaş sevdasından vazgeçirebilmişlerdir.

Bütün bunları yaparlarken aynı zamanda ülke dahilinde hak ve özgürlük güvenliği yaratmışlar ve bu sayede yurttaşların sanat, ticaret ve diğer her alanda yaratıcı güç sahibi olarak devleti ve toplumu güçlendirmeleri yolunu açmışlardır. İşte bu akıllı siyaset sayesindedir ki Venedik, bir zamanlar kendisini kaba güç ve kılıç yoluyla yenen düşmanlarını yani Türkleri, şimdi artık kolaylıkla yenebilir hale girmiştir. Osmanlı donanmasına karşı Çeşme'de kazandığı büyük zafer bunun kanıtıdır.

Venedik Cumhuriyeti. 16. yüzyılda savaşçılıkta ve kavgacılıkta en güçlü devletlerarasında yer almazdı ama ilimde, sanatta ve özellikle "devlet yönetimi" alanında diğer milletlere örnek olacak kertedeydi. Düşmanları bile Venedik'in hükümet sistemine hayranlık beslerlerdi. Her ne kadar devlet ve hükümet sistemi "oligarşik" nitelikteyse de sistemin "demokrasi'ye yönelik bir işleyişi vardı; örneğin senatosu, yürütme kurulu ve mükemmel bir idare mekanizması bulunmaktaydı; söylendiğine göre bu, 16. yüzyılda Avrupa'da var olan en mükemmel bir yönetim sistemiydi. Hele sanat alanında yetiştirdiği büyük adamlar (örneğin Bellini, Titian ya da Giorgione gibi) sayesinde o dönemde bütün Batı'ya uygarlık ışığı saçmaktaydı.

Osmanlı Devleti ise ne yenilgilerden ne de akıl verilerinden ders alıp, kendisini şeriat bataklığına terk ettiği için giderek zayıflamış ve 19. yüzyılda "Hasta adam" haline düşerek son nefesini vermiştir.

Venedik Cumhuriyeti papanın ısrarlarına rağmen din adına savaşlara girmekten kaçınırken, Osmanlı Devleti, sırf "Tanrı ve peygamber emri böyledir" diyerek, çoğu zaman parasız ve pulsuz olarak ve üstelik yeteneksiz bir orduyla, kazanıp kazanamayacağını bilmeden ve bazen kazanamayacağı muhakkak bulunan savaşlara, buda-

laca, aptalca ve düşüncesizce girmekten geri kalmamıştır. Kendisini de halkını da perişan ve sefil kılmıştır.

Padişahın ve Paşaların Keselerini Doldurmaya Yararlı fakat Milleti Felaketlere Sürükleyici Savaşlara ve "Cihat" Fikrine Karşı Çıkmak, Dinsizlik Sayılır

Şeriatın getirdiği "devlet" anlayışına saplı Osmanlı padişahları için "halk", daha önce de belirttiğimiz gibi, "kul", "köle" durumunda bir şeydi; önem arz etmezdi. "Devlet" denilen kuruluş, halka hizmet için değil, İslama (ve dolayısıyla onun temsilcisi olan halifeye, hükümdara, padişaha) hizmet için iş görürdü. Kendilerine halifelik görevi verilmiş kimseler için "halka hizmet" diye bir sorumluluk, bir zorunluluk söz konusu değildi: sadece İslama hizmet söz konusuydu. Bu bakımdan halifenin (padişahın) halka karşı değil, halkın halifeye karşı sadakat ve hizmet görevi vardı. Din demek "halife" (ve dolayısıyla padişah) demek ve "halife" demek "devlet" demek olduğundan, halifeye (padişaha) hizmet demek, devlete ve dine hizmet olmaktaydı. Alemdar Mustafa Paşa'nın Kadı Paşa'ya yolladığı bir mektupta şöyle yazılıdır:

> "Zatı âlileri devletin sadık ve hamiyetli büyük vezirlerindensiniz... Benim de maksadım din ve devlete hizmetten ibaret olduğundan saltanata sadık olanlar bilhassa zatı müşirileri gibi hamiyetlilerle birleşerek din ve devlete hizmettir. (Savaşlar sırasında da) saltanatın satvetini göstermektir."[40]

Bundan dolayıdır ki Osmanlı yöneticileri, halkın çıkarlarını düşünerek iş yapmazlardı; sadece dinin çıkarlarını düşünerek yaparlardı. Dolayısıyla devlet gelirleri halkın refah ve sağlığına sarf edilmek için toplanmazdı. Savaşlar halkın çıkarları adına yapılmaz ve savaşlarda elde edilen ganimetler, paralar vs. halk için harcanmazdı. Aksine elde edilen zenginlikler padişaha, emrindeki vükelaya ve askerlere dağıtılırdı. 19. yüzyılda bile Osmanlı yöneticilerine egemen olan zihniyet buydu. Sultan III. Selim'in Fatih Camii'nde okuttuğu şu Hattıhümayun ilginçtir:

> "Ulu atalarım bu ülkeleri fethetmişlerse hasılatını şahıslarına hasretmeyip aşar ve diğer vergilerini ve ürünlerini gazilere ve

40 *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.222.

vüzeraya inayet buyurmuşlardır. Buralarda... İslamı takviyeye çalışmışlardır..."[41]

Görülüyor ki yapılan savaşlar ve bu savaşlar sırasında uğranılan kayıplar (insan kayıpları) ne savunma amacıyla ne de halkın çıkarları maksadıyladır; hep İslamı "takviye" içindir. Bu arada ele geçirilen toprakların hasılatı ya da zenginlikler, halkın yararına harcansın diye değil, vezirlere, paşalara ve askerlere dağıtılsın diye toplanır.

Evet! Padişahlarımız ve paşalarımız, yüzyıllar boyunca bizi, sırf İslamın emrine uymak ve bu arada yağma ve talanlar yapmak, hazinelerini doldurmak, köleler cariyeler almak ve haremlerini sayısız güzellerle donatmak için savaşlara sürüklemişler, insanlarımızı, hem de nice yenilgiler pahasına, savaş meydanlarında kırıp geçirtmişler, bu melanetlerine hiç bıkmadan devam etmişler fakat ne hazindir ki bir tek insanımız, bir tek düşünürümüz, bir tek din adamımız çıkıp da "Nedir bu savaşlar? Ne lüzum var bu yersiz öldürmelere, bu yağma ve talanlara, bu çapulculuğa? Neden Tanrı, din adına savaşa çıkın, yakın, yıkın, köleler cariyeler alın, paylaşın diye emir vermiş olsun? İnsanların yaratıcısı olan ve kaderlerini kendi çizen ve dilediğini Müslüman edebilen bir Tanrı, neden kullarını 'Müslüman ve kâfir' ayrımı içerisinde var etsin ve sonra onları birbirlerine boğazlatsın? Neden belli sınırlar içerisinde barış halinde ülkemizi mamur edip halkımızın refahı ve mutluluğu için çalışmayalım? Vs." şeklinde bir şeyler söylememiştir; söyleme cesaretini gösterememiştir. Çünkü söylemenin dinsizlik olduğu tehditleriyle sindirilmiştir.

Savaş fikrine karşı çıkmak şöyle dursun fakat halkı en olmadık zamanlarda savaşa kışkırtma davranışlarına karşı şaka yollu tenkitler dahi dinsizlik, zındıklık suçlamasına konu olmuştur. Hem de kimler tarafından bilir misiniz? Cevdet Paşa gibi aklı başında saydığımız kimseler tarafından! Örneğin Sultan Mahmud döneminde dürüstlüğü ve bilgisiyle tanınmış olan İzzet Bey (ki Alemdar Mustafa Paşa zamanında Sened-i İttifak metnini hazırlamıştı), padişahın ikide bir halkın savaş duygularını galeyana getirmek üzere yayımladığı Hattıhümayunlar Babıâli'ye geldikçe, "Bakalım bu sefer şeyh biçimi ne vaazlar veriyor?" diye söylenirmiş. Başta Cevdet Paşa olmak üzere bütün devlet ricali onun bu tutumunu, din emirleriyle "pervasızca ve edepsizce" alay etmek şeklinde kabul etmişlerdir. Bu olayla ilgili olarak Cevdet Paşa şöyle der:

41 *Age*, s.220.

"Hürmet edilmesi bütün Müslümanlara faiz olan hilafet makamına karşı (İzzet Paşa'nın) saldırmaya cesaret etmesi, hamiyet sahiplerini şaşırtmaktaydı."

Bu nedenle İzzet Bey azlolunmakla kalmadı fakat o yıl içerisinde idam olundu. Her ne kadar Sened-i İttifak metnini hazırlamış olması daha önceleri onu Sultan Mahmud'un gözünden düşürmüşse de (çünkü bilindiği gibi bu Senet padişahın yetkilerini sınırlar görünmüştür Padişah'a) ölümüne sebep olan şey, Cevdet Paşa'nın bildirdiği gibi, "cihat" fikrini küçümsemesiydi.[42]

Görülüyor ki 19. yüzyıla girildiği halde devletin en yüksek mevkilerini işgal edenler, ülkenin, milletin sefalet ve perişanlığına sebep teşkil eden savaş sevdasından kendilerini hâlâ kurtaramamışlardır. Savaşı sadece bir savunma aracı olarak değil, hâlâ din uğruna yapılması gereken bir iş saymakta ve bunu böyle kabul etmeyenleri de ölüme yollamaktadırlar.

Bu Konuda Din Adamının Sorumluluğu ve Kötülüğü

Denilebilir ki her hususta olduğu gibi bu alanda da en büyük kötülük din adamlarından gelmiştir çünkü din adamları içerisinde din adına savaş (cihat) fikrine karşı çıkmak şöyle dursun fakat savaşlar hep onların kışkırtmalarıyla ve verdikleri fetvalarla yapılabilmiştir. Şeyhülislamdan böyle bir fetva aldıktan sonradır ki Padişah, önemli bildiği cami imamlarını (özellikle Ayasofya Camii imamını) saraya davet eder, onların *Kur'an*'dan okudukları ayetleri vezirleriyle ve paşalarıyla birlikte dinler ve sonra "Din adına savaşmanın iki cihanda mutluluğu sağlamanın tek yolu olduğu"na dair karar kabul edilir, sonra asker ve halk bu sloganlarla kışkırtılırdı. Devletin bu tutumunda hiçbir zaman değişiklik olmamıştır. Sultan II. Mahmud gibi, yenilikler, reformlar getirmek ve devleti geliştirmek isteyen padişahlar dahi "İslam ümmetini Ayeti Kerime ve Hadis-i Şerifler ettirince cihadın Müslümanlara farz olduğu"nu bildiren Hattıhümayunlar yayım-

42 İzzet Bey, Sened-i İttifak'ın altına "Rakımülhuruf (belgeyi kaleme alan) olarak imza koymuştu. Bu vesika, daha önce de gördüğümüz gibi, padişahın yetkilerini sınırlamakta olduğu için, Sultan Mahmud ona karşı kırgınlık beslemekteydi. Fakat hemen ekleyelim ki padişahın yetkilerinin sınırlanmış olmasını Cevdet Paşa dahi hoş görmemiştir. Şöyle derdi: "Sultan Mahmud bunca zorluklar içinde saltanatın bağımsızlığını korumaya itina etmekte olduğundan, buna dokunabilecek bir ittifak senedinin altında İzzet Bey'in övünürcesine 'Rakımülhuruf' diye imza atması Padişahın kırgınlığına sebeb oldu". Bkz. *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.2, s.182.

lardı.[43] Osmanlı halkı bu tür fetvalar ve merasimler yoluyla savaş havasına alıştırılırdı.

Bugün dahi hâlâ Müslüman halklar, din adamının elinde "kâfirlere" karşı "cihat" (savaş) gerektiği inanışlarıyla yetiştirilmektedirler. İslamın temel felsefesi sayılan "cihat" fikri, din adamları sayesinde, her Müslümanın iliklerine kadar işlenmiştir. Muhammed'in İslamı yaymak için kılıç yoluyla giriştiği savaş hikâyeleri, yine onların gayretleriyle, her Müslüman kişinin kafasına, izlenmesi gereken birer ideal örnek olarak yerleştirilmiştir.

Şeriatın "Cihat" İlkesine Bağlı Kalma Zorunluluğu İçerisinde, Osmanlı Devleti'nin Askeri Nitelikte Kalıp Demokrasiye Yönelemeyişi Hakkında

"Cihat" öğesini kendisine "amaç" edinen bir devletin "askeri" devlet niteliği dışında oluşmasına imkân yoktur. Nitekim daha ilk anlardan itibaren İslamda devlet, "cihat" amacına dayalı olarak askeri bir kuruluş şeklinde ortaya çıkmış ve bu niteliğiyle kalagelmiştir. Bu nedenle İslam ülkelerinde askerlik görevi ve mesleği "kutsal" bilinmiş, devletin ve toplumun kaderi üzerinde askerin etkisi kesin olmuştur. Demokrasiye geçilemeyişin nedenlerinden biri de budur.

"Cihat" Emirlerini Yerine Getirme Zorunluluğunun Yarattığı Sonuç: Askeri Devlet

Kuruluş şekli itibariyle İslamda devlet, "askeri devlet" niteliği içerisinde ortaya çıkmıştır. Çünkü İslam dini, İslamdan gayrı gerçek din olmadığı inancına dayalı olarak "kâfirlerin" yaşadıkları yerleri "Darülharp" (yani "savaş yeri") diye ilan etmiş ve yeryüzü İslam olana kadar, bu yerlere karşı savaş halinde bulunmayı gerekli saymıştır. Daha başka bir deyimle sadece savunma maksadıyla değil, sırf "kâfirlere" ait arazileri ele geçirmek, İslamı kabul ettirmek yani "Darülharp"e karşı saldırı maksadıyla savaşmayı öngörmüştür. Bununla ilgili *Kur'an* ve hadis hükümlerinden bazılarını daha önceki bölümlerde gördük. Bu hükümlere dayalı olarak Muhammed'in "kâfirlere" karşı savaşlara girişmesi ve daha sonraki halifelerin aynı maksatlarla Orta Asya'lara, Afrika'lara ve Avrupa'lara uzanan fütuhat siyaseti ancak askeri nitelikteki devlet kuruluşuyla mümkündü.

---

43 *Age*, s.182 vd.

Askerliğin Dince Kutsal Kılınması ve Sonuçları

Muhammed'in söylemesine göre "İnsanların peygamberlik derecesine en yakın olanları âlimler ile mücahitlerdir".[44] Ve ancak bu iki grup insanın işbirliği sayesindedir ki İslam dini ayakta durabilecek ve yayılabilecektir. "Âlim" sözcüğünden anlaşılması gereken şey, gökten inme Tanrı ve peygamber emirlerine yani din ilmine vakıf kimselerdir; "âlim" kimse demek "peygamberlerin getirdikleri esasları bilen ve bunları insanlara öğretmek hususunda rehberlik eden" kimse demektir. Bütün bilimsel gerçekler, insanların uyması gereken bütün hükümler Tanrı ve peygamber emirleriyle belli edildiği için, bunların dışında artık gerçek aramak gerekmez. Daha başka bir deyimle Muhammed, akılcı bilim temsilcilerini yani özgür akıl ve serbest düşünce yoluyla Tanrı ve peygamber emirleri dışında ilim yapanları "âlim" sınıfına almamıştır. Çünkü akıl verilerine göre iş görmeyi "biat" şeklinde görmüş ve şöyle demiştir:

> "Peygamberin ölümünden sonra dinde bidatlar icat eden hiçbir ümmet yoktur ki Allah onların icat ettiği miktar kadar dinin esaslarından ziyan etmesin... Kim bizim dinimizde bir şey icat ederse o merduttur."[45]

"Âlim" kişinin yapacağı tek şey, Tanrı ve peygamber ne dedi ve ne yerleştirdiyse, onu öğrenmek ve öğretmektir. Bundan dolayıdır ki âlim kişi "peygamberlik derecesine en yakın olan" bir kimsedir. Esasen kişileri âlim olarak yaratan ya da yapan, yine Muhammed'in söylemesine göre, Tanrı'dır. Bununla ilgili bir hadis şöyledir:

> "Allah kime bir hayır murat ederse onu dinde fakih yapar... Allah bir kulu murat ettiği zaman onun zihnine ilmi doldurur..."[46]

Ve işte Tanrı'nın bu şekilde âlim yaptığı, kafasının içini din ilmiyle doldurduğu kişi, bu bilgileri başkalarına öğretecektir. Ne var ki bunu yapabilmesi ve görevini gereğince yerine getirebilmesi ve öğrettiklerinin ayakta kalabilmesi için, kılıç gücüne sahip yardımcılara muhtaçtır ki bunlar da "mücahit"lerdir (askerlerdir). Silah gücüne

---

44 Bu konudaki hükümler için bkz. İmam Gazali, *İlahî Nizâm (Mükâşefet-ül Kulûb)*, çev. Yaman Arıkan, İstanbul, 1971, s.622.

45 *Age*, s.622, 674-675.

46 *Age*, s.622-623.

sahip "mücahit"lerin desteği olmadan "âlim" için bu "kutsal" görevde başarı sağlamak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki "mücahit"ler, yine Muhammed'in söylemesine göre "peygamberlerin getirdikleri esasların korunmasında kılıçlarıyla cihat yaparlar"[47] ve yine bundan dolayıdır ki onlar da tıpkı âlimler gibi, "peygamberlik derecesine en yakın olan kimselerdir". Daha başka bir deyimle dinin yerleşmesinde, uygulanmasında ve ayakta durmasında "âlim" ile "asker"in işbirliği halinde bulunmaları koşuldur. Bu koşul, İslami devletin "askeri" devlet niteliği içerisinde kalması sonucunu doğurmuştur.

İslam Tarihi Boyunca İslam Ülkeleri Hep "Askeri Devlet" Niteliğinde Kalmışlar, Hep "Askeri Hükümet"ler Tarafından ve Askeri Zihniyetle Yönetilmişlerdir; Demokrasiye Geçememişlerdir

İslam devletlerinin özelliği, sadece din ve devlet birliği şeklinde değil, aynı zamanda "siyasi", "askeri" ve "sivil" iktidar birliği şeklinde kendisini belli etmiştir. Devletin başında bulunan kişi, siyasal ve sivil iktidara hep askeri iktidarı katarak ve askeri güce öncelik tanıyarak hükümet edebilmiştir. Bundan dolayıdır ki İslam tarihi bir bakıma askeri hükümetler, askeri darbeler, askeri diktatoryalar tarihi olmuş ve Atatürk'ün kurduğu laik Türkiye Cumhuriyeti'ne gelinceye kadar bütün İslam ülkeleri askeri rejimlerle yönetilmişlerdir. Hiçbirinde demokratik gelişme görülmemiştir çünkü askeri rejimlerin varlığı demokratik gelişmeye engel yaratır; şu bakımdan ki askeri rejim, çok yönlü siyasi düşünceye ve "plüralist" bir siyasi ortama olanak tanımaz. Askeri zihniyetin geçerli olduğu bir ortamda hiçbir demokratik gelişme olamaz çünkü demokrasi demek "plüralizm" demektir, "çok yönlü görüşler, fikirler, sistemler, dilekler rejimi" demektir. Nitekim Müslüman toplumlarda ve özellikle Arap ülkelerinde, 20. yüzyılın bu ikinci yarısında bile hâlâ demokrasiye yönelik bir gelişmenin görülmemesi bundandır.

Mısır halkının sevgi ve güvenine sahip Nasır bile, bir yandan din çevrelerinin (özellikle El-Ezher Üniversitesi'nin) ve diğer yandan başında bulunduğu ordunun işbirliği sayesinde iş görebilmiştir. El-Ezher'e mensup din "uleması", kendilerine paye veren ve övgüler yağdıran Nasır'a "ulu önder" nazarıyla bakar olmuşlardır; hem de

47 *Age*, s.622.

öylesine ki onun getirdiği sosyalist rejimi dahi, İslama uygun saymaktan geri kalmamışlardır.[48]

Tarihin öğrettiği şudur ki din adamının askeri ve sivil güçlerle işbirliği yapması kadar milletler için tehlikeli ve felaket getirici bir şey yoktur. Bu işbirliği nedeniyle halkın korku ve cehalet içerisinde bırakıldığı, fikir ve kültür gelişmesine, siyasal olgunluğa erişemediği sayısız örneklerle ortadadır.

İslam ülkeleri tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1921'e gelinceye kadar, gerçek anlamda "sivil" idare ve anayasalcı ve demokratik gelişine hiçbir dönem itibariyle kendisini göstermemiştir; teokratik devlet anlayışından demokratik devlet anlayışına (ya da demokratik cumhuriyet şekline) geçiş diye bir şey görülmemiştir. Atatürk'ün, askeri zihniyetten arınmış olarak kurduğu laik devletle birlikte Türk toplumu, İslam tarihinde ilk Müslüman toplum olarak, demokrasi çağına adım atabilmiştir. Birazdan göreceğiz ki Atatürk, bu devletin amacını " Yurtta sulh, cihanda sulh" olarak tanımlamıştır.

48 Bu konuda bkz. Elizezer Be'eri, *Army Officers in Arab Politics and Society*, New York, 1970, s.279, 281; ayrıca bkz. D. A. Rustow, "The Military in the Middle Eastern Society and Politics", *The Military in the Middle East*, ed. S. Fisher, Ohio, 1963, s.9 vd.

İKİNCİ KISIM

DEMOKRATİK CUMHURİYETE GEÇİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

"CUMHURİYET" DÖNEMİNİN HAZIRLIK SAFHASI

"Millet Egemenliğine Dayalı Özgür ve Bağımsız Yeni Bir Türk Devletini Kurma Çabaları

"Millet Egemenliği" Fikrinin ve Bununla İlgili Kuruluşların Devlet Yaşamlarımıza Kazandırılması

19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Atatürk, memleketin o zamanki durumunu anlatırken şöyle der:

"Düşman devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde, imhaya ve parçalanmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, karanlık ve belirsizlik içinde tecelliyatı beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını idrake başlayanlar, bulundukları muhit ve hissedebildikleri tesirlere göre kurtuluş çaresi gördükleri tedbirlere başvurmakta... Ordu, ismi var cismi yok bir halde. Kumandanlar ve subaylar Harbi Umumi'nin bunca mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle içleri kan ağlamakta, gözleri önünde

derinleşen karanlık, felaket uçurumu kenarında kafaları çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul... Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dini ve ananevi bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken bu miras kalmış alışkanlığın sevkiyle kendinden evvel yüce hilafet ve saltanat makamının kurtuluşu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun manasını anlamak kabiliyetinde değil..."[1]

Bu durumda memleketi hem yabancı işgallerden hem de yüzyılların bir musibet gibi milletin başına musallat ettiği istibdat sahibinden kurtarmak gerekiyordu. İşte temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuş, parçalanmış ve 500 yıl boyunca "teokratik" niteliğini korumuş olan Osmanlı Devleti'nin yerine, millet egemenliği temeline dayalı, bağımsız yeni bir Türk devletini kurma kararı, Atatürk'ün Samsun'a çıkarak Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren uygulamaya geçtiği bir karar olmuştur.[2]

Egemenliğin Millete Ait Oluşu Konusunda Atatürk'ün Düşündüğü

İslam dinini benimsediği andan itibaren Türk toplumu "egemenlik" denen şeyin Tanrı'ya ait olup, onun yeryüzündeki temsilcisi sayılan halife tarafından sorgusuz sualsiz kullanılan bir güç olduğu inanışına saplanmıştır. Bu inanış, İslamın temel ilkelerinden köklenmekteydi. İslam tarihi içerisinde bu inanışa karşı ilk kez Atatürk "Hayır" diyerek "egemenliğin" gökten inme değil, milletten gelme olup, kayıtsız ve şartsız millete ait bulunduğunu, milletin bu gücü hiç kimseyle paylaşmaksızın kullanacağını söyledi. Egemenlik kavramını bu şekilde "mutlak" ve "üstün" kabul ederken ve bunun millet temsilcileri eliyle uygulanacağı fikrini kafalara yerleştirmeye çalışırken Atatürk, 23 Nisan 1920'de toplanmış olan TBMM'yi, milletin iradesini yani egemenliğini ortaya vuran ve onun üstünde başka bir güç bulunmayan "organ" olarak tanımlamış oluyordu. Böylece TBMM, egemenlik hak ve yetkilerini Türk milleti adına ve hiç kimseyle (yani halife ve padişahla) paylaşmaksızın uygulayacak bir merci oluyordu ki bu, saltanat ve hilafet yerine cumhuriyet rejimini yerleştirme nedeni olacaktır.

---

1 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.37.
2 *Age*, s.38.

Cumhuriyet'in Temel Direği Olarak "Millet Egemenliği" Fikri

Millet egemenliği fikrini getirmekle ve bunu yeni Türk devletinin temeli edinmekle Atatürk, devlet ve hükümet şeklini de saptamış oluyordu ki bu da "cumhuriyet"ti. Çünkü egemenliğin millete ait bulunduğu bir toplumda, her şeyin genel seçimler gereğince belli olması, devlet organlarının seçim yoluyla kurulması ve devlet başkanının dahi genellikle bu şekilde belli olması gerekeceğinden, sonuç olarak ortaya cumhuri bir devlet ve hükümet şekli çıkabilirdi. Atatürk "Millete efendilik yoktur, hizmetkârlık vardır" derken, milleti egemenliğin sahibi yapmaktaydı. "Millet egemenliği" parolasıyla işe başlarken, bunun önünde sonunda milletin kendi iradesine göre kendi kendisini yöneteceği bir rejime yani cumhuriyet rejimine varacağını düşünüyordu. Yine biliyordu ki millet egemenliği ilkesi kabul edildikten ve toplum bilinci şekline girdikten sonra, artık "Tanrı'dan gelme iktidar" iddialarına dayalı saltanat sistemi diye bir şey kalmayacaktır. Bunu o zamanlar saltanat makamında bulunan padişah dahi fark ettiği içindir ki daha ilk anlardan itibaren "milli mücadele"nin amansız bir düşmanı kesilmişti. Bundan dolayıdır ki Atatürk, bu saltanat ve hilafet konusundaki düşüncelerini ilk anlarda açıklamayı uygun görmeyerek, bunu zamanın ve gelişen koşulların ortaya çıkaracağı durumlara göre ayarlamayı uygun buldu: "Başarı için pratik ve en güvenilir yol, her safhayı vakit geldikçe uygulamaktı; milletin gelişmesi... için kurtuluş yolu buydu" derken düşündüğü buydu.

Bir Yandan Yabancı İşgallere ve Diğer Yandan Yüzyıllarca Sürmüş Olan İç İstibdada Karşı En Etkili Silah: "Millet Egemenliği" İlkesi, En Etkili Yol: Halkı Bu Yönde Bilinçlendirmek

Atatürk'ün giriştiği savaşım, sadece dıştan gelen istilaya karşı değil, aynı zamanda iç istilaya yani Osmanlı hanedan ve saltanatının varlığına ve hilafetin kaldırılmasına karşıydı. Çünkü Osmanlı hanedan ve saltanatının sürdürülmesine çalışmak, Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemek olurdu; şu bakımdan ki millet, her türlü fedakârlığı yaparak yabancı işgallerinden kurtulup bağımsızlığını sağlasa bile, saltanat sürdüğü takdirde bu bağımsızlığa oluşmuş gözüyle bakılamazdı. Hilafetin durumuna gelince, ilmin ve fennin yarattığı uygarlık çağında bunun gülünç sayılmaktan başka yönü kalmamıştı. Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve halifeye karşı ayaklanmak, bütün milleti ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu.[3]

3 *Age*, s.39.

Türk milletinin, gerçek anlamda bağımsızlığına kavuşabilmesi, haysiyetli ve şerefli bir millet olarak varlık sahibi olabilmesi, hem dışa karşı özgür olmakla hem de iç istibdada ve keyfi yönetime son vermekle mümkündü. Bu tür bağımsızlıktan yoksun bir millet, uşaklıktan yüksek bir kerteye erişemezdi. Oysaki Osmanlı padişahları, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak iktidar ve yetkilerini Tanrı'dan aldıklarını ileri sürerek, milleti bir köle durumuna indirmişler ve yüzyıllar boyunca bu şekilde yönetegelmişlerdi. Tanrı'dan gelme olduğu iddia edilen ve yüzyıllar boyunca hanedan mensupları arasında veraseten kullanılagelen egemenliği millete tanımak ancak millet iradesinin özgür bir şekilde oluşmasına fırsat vermekle mümkündü.

Ancak her şeyi ihtiyat ve sabırla ve zamanı geldikçe gerçekleştirmek üzere Atatürk, ilk başlangıçta hilafet ve saltanat sorunlarına pek değinmeksizin sadece İstanbul hükümetinin "meşruluk" dışı tutum ve davranışlarını ele aldı ve Ferit Paşa kabinesinin millet ile padişah arasında engel yarattığını söyleyerek hükümet merkeziyle ilişkileri kesti. Bundan sonra da milletin temsilcisi olacak olan bir meclisin toplanması çabalarına girişti. Milli mücadele fikrinin yavaş yavaş yerleşmesi ve çeşitli cephelerdeki başarıların birbirini izlemesi üzerine egemenliğin millete ait bulunduğu tezini savunmaya geçti. 1 Aralık 1921 tarihli konuşmasında şöyle der:

> "(...) Millet hâkimiyetini almıştır ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir sebep ve suretle terk ve iade edilemez..."[4]

1 Kasım 1922 tarihli bir konuşmasında da şunları ekler:

> "... hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakereyle, münakaşayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı ve bu tasallutlarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir."[5]

---

4 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2015, s.125.

5 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.527.

"Millet Egemenliği" Kavramıyla Bağdaşabilecek Tek Sistem: "Kuvvetler Birliği" İlkesine Dayalı "Meclis Hükümeti Sistemi"

Atatürk'e göre egemenliği oluşturan çeşitli güçlerin (örneğin yasama gücü ile yürütme gücü vs.) tek bir elde, daha doğrusu milleti temsil eden Meclis'te toplanması, memleket bakımından büyük önem taşıyan bir sorundu. Meclis'in, Türk milletinin iradesini temsil eden tek bir organ olarak iş görmesi ve bu nedenle yasama ve yürütme yetkilerine sahip bulunması demek, hilafet ve saltanatın kaldırılıp milli devletin kurulması demek olacaktı. Atatürk'ün düşüncesine göre önemli olan şey, egemenliğin sadece millete ait olduğunun kabul edilmesi değil, milletin, bu egemenlik hakkını, padişahla paylaşmaksızın kullanılmasını sağlamaktı. Daha önce de gördüğümüz gibi, 1876'da yani I. Meşrutiyet döneminde yerleşen ve bir buçuk yıllık uygulamadan sonra rafa kaldırılan ve 1908'de yani II. Meşrutiyet'le birlikte yeniden getirilen Anayasa, "kuvvetler ayrılığı" ilkesine dayalıydı. Atatürk'e göre "meşrutiyet" demek, esasen "kuvvetler ayrılığı" sistemi demekti çünkü meşrutiyetin olabilmesi için, yasama, yürütme ve yargı gibi, egemenliği oluşturan üç gücün ayrı ve bağımsız ellerde bulunması gerekirdi. Batı'da, özellikle 18. yüzyılda, meşrutiyet nazariyesini ortaya koyan düşünürler ve kanun koyucular, güçleri bu şekilde ayırmakta yarar görmüşlerdi. Oysaki meşrutiyet sistemi, yasama yetkisini bir meclise fakat yürütme gücünü krala bırakmak bakımından, aslında, milletin gözünü boyamak amacıyla bulunmuş bir sistemdi. Egemenlik millete ait olduğu sürece, meşrutiyet adı altında krallık rejimi ve saltanat sistemi kabul edilemezdi. Millet egemenliği kavramıyla bağdaşabilecek bir tek hükümet sistemi vardı ki o da bütün güçlerin Millet Meclisi'nin uhdesinde toplandığı sistemdi yani "Meclis Hükümeti"ydi. Atatürk bütün bu görüşlerini bilimsel yoldan şu şekilde ortaya vurmuştur.

"Meşrutiyet" Rejiminin ve "Kuvvetler Ayrılığı" İlkesinin Geçerli Olmadığı

"Kuvvetler ayrılığı" nazariyesini çürütmek suretiyle Atatürk, "meşrutiyet" sisteminin gerçekte "meşru" olmadığını şu yoldan açıklar.

a) Neden "Kuvvetler Ayrılığı" Diye Bir Şey Olamaz?

TBMM'de yapmış olduğu konuşmalarında ve özellikle 1 Aralık 1921 tarihli nutkunda Atatürk, kuvvetler ayrılığı uygulamasının uydurma ve sırf bazı çevrelerin ve sınıfların çıkarlarını sağlamak ya da

korumak amacıyla düşünülmüş bir formülden çıktığını belirtirken, "Gerçekte efendiler, tabiatta efendiler, âlemde efendiler, kuvvetler ayrılığı yoktur. Yani millet iradesi diye tanıttığımız kuvvette, kuvvetler ayrılığı yoktur" der ve bu görüşünü kanıtlamak üzere, her şeyden önce "kuvvet" denen şeyin kaynağını inceler.

Atatürk'ün açıklamasına göre insanlar sosyal varlıklardır ve bir arada yaşamak ihtiyaç ve zorunluluğundadırlar. Beraber yaşayan insanlar bir toplum oluştururlar ki,

> "...beraber yaşamakta olan insanlar bir cemiyet teşkil eder ki o cemiyet kendisini teşkil eden fertlerin kuvvetlerinin toplanmasından hasıl olur ve işte irade, hâkimiyet denen kuvvet bu kuvvetten ibarettir. İşte bu kuvvet cemiyetin kuvvetidir ve bu kuvvet cemiyeti teşkil eden her ferdin ayrı ayrı kuvvetinden üstündür."[6]

Fakat bu kuvvetin mutlaka "maddi" nitelikte olacağı sanılmamalıdır. Bu kuvvet "maddi" olduğu kadar aynı zamanda "manevi"dir de. Çünkü toplum halinde beraberce yaşamak zorunda olan insanlara özgü ortak bir duygu vardır ki bu, "manevi" olan bir sosyal etki oluşturur. Bu kuvvet zamanla ve insanların gelişmeleriyle şekillenir, yükselir ve "milli irade" ve "millet egemenliği" dediğimiz şey olur. Hükümet kavramı da bu kuvvetin oluşmasından başka bir şey değildir.[7]

Bu kuvvet bölünemez, parçalanamaz ve paylaşılamaz. Çünkü bir kere ayrılabilmesi ve parçalanabilmesi için toplumu yapan insanları ayırmak, parçalamak gerekir. Daha başka bir deyimle, toplumu yapan insanların güçlerinin toplamı olan bir kuvveti parçalamak istediğimiz zaman, bu insanları dağıtmak zorunluluğu vardır ki bu takdirde toplum yok olmuş olur.

Öte yandan bu kuvvet devredilemez çünkü devredilebilmesi için o kuvvetin sahibi olan varlığın "mefluç" (kımıldamayacak şekilde hasta) olması ve "mefluç" bırakılması şarttır; "ataleti ve batâeti" (işlemez halde bulunmayı) kabul etmesi şarttır. Kuvvetini herhangi bir yere veren, kuvvet kullanmayan bir kişi, bir "uzvu mefluçtur". Oysaki bir sosyal toplumu, siyasal bir toplum haline sokan şey, o sosyal toplumun sosyal iradesi olan kuvvettir. Bu kuvvet o toplumdan alındığı veya başka bir yere tanındığı an, siyasal toplum dağılmış olur çünkü

---

6 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.12, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2015, s.132.
7 *Age*, s.132-133.

sosyal toplumun kuvvetinin kaynağı bizzat kendisidir. Bu kuvvetin kullanılacağı yer de yine o toplumun kendisidir.[8]

b) "Kuvvetler Ayrılığı" Ne Demektir? Neden Bazı Ülkelerde Kabul Edilmiştir ve Ne Sonuç Vermiştir?

Atatürk'ün açıklamasına göre insanlar tabiatları gereğince beraberce yaşarlar ve beraber yaşayan bu insanlar mutlaka belli bir düzen içerisinde yönetilmek ihtiyacındadırlar:

> "Toplumun en basitini nazarı dikkate alınız. Bir aile reisi, bir baba, çocuklarından meydana gelen ailesinin riyasetini başlangıçta, tabiatıyla, üstlenir. Çünkü aile fertlerini teşkil eden mahlukat naçiz ve zayıftır, himayeye muhtaçtır. Bir çocuk bakılmazsa ölür. İşte böyle bir çocuk, bilerek değil fakat bilmeyerek vücudunu böyle bir reise bırakır, bakılmak ister. Lakin bu çocuk tam rüşte ulaştıktan sonra, benliğini idrak ettikten sonra, şahsiyete sahip olduğunu anladıktan sonra, kayıtsız şartsız arzuya tabi olmak istemez. Hepimiz çocukluk ettik, babalarımızla aramızdaki münasebeti düşünelim... Efendiler, babası olduğu halde, bunu bakıp yetiştirdiği halde, çocuğuna her gün şuraya şu saatte geleceksin dediği zaman, canım yarım saat sonra gelsem ne olur der. O halde toplumun teşekkülünün başında sevk ve idaresi için başında bir hâkim olmak ister fakat diğeri kemale erer ermez kayıtsız şartsız bu hâkimiyetin altından çıkmak ister. Şu halde birisi, toplumun hakiki kuvveti, tabii kuvveti, iradesi, hâkimiyeti; diğer muhtelif sebeplerden dolayı fakat her halde diğer arzunun, emelin hilafında olmak üzere emreden, tahakküm eden, istibdat yapan bir kuvvettir... Bu müstebit kuvvet ile bu asli ve hakiki kuvvetin mücadelesi başlangıçtan bugüne kadar sürmüştür ve bugünden sonra da daha pek çok sürüp gidecektir. Fakat ne kadar süreceğini bilemem ve bütün bu mücadele asli kuvvetlerin asli sahibi olan toplumun hakiki saadetine yönelik olan bir çabanın, müstebit bir kuvvet ile mücadelesidir. Asli kuvvet, milli irade, kuvvetini hissettirmeye muvaffak olabilecek derecede despot kuvvete karşı şekil ve vaziyet almaktır. Fakat hiçbir zaman o müstebit kuvvet bu kuvvetin billurlaşmasını istemez. Dolayısıyla insanlar ilerledikçe yavaş yavaş o müstebit kuvvetin de toplumun idari tecellilerini kısmen tanımak, keyfiyet gereği tanımak mecburiyetinde kaldığını görüyor."[9]

---

8 *Age*, s.133.

9 *Age*, s.134-135.

İşte "kuvvetler ayrılığı" nazariyesi bu zorunluluğu karşılamak maksadıyla bulunmuştur. Şu bakımdan ki asli kuvveti yani milletin iradesi demek olan kuvveti, istibdat yapan kuvvetin baskı ve etkisinden ayırmak fikrini savunan düşünürler ancak kuvvetleri ayırmak suretiyle topluluğun huzur ve mutluluğa kavuşabileceğini iddia etmişlerdir. Çünkü bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirlerine hiç olmazsa en az zarar verecek bir şeklini, kuvvetleri ayırma yolunda bulmuşlardır. Bu buldukları şey nazariyat kitaplarında "Meşrutiyet" adı altında anlatılmıştır. İstibdat yapan kuvvetin sahibini kandırmak için, "Korkma, her şeyde hâkim sensin; her şey senin, yalnız senin. Yalnız şu kullandığın ve tatbik ettiğin kuvveti senin de istirahatın için fakat senin de mevkiini katiyen sarsmamak şartıyla müsaade buyurun da taksim edelim" demişler ve ayırmışlardır. Böylece daima yine kendisiyle beraber olmak üzere bir yürütme kuvveti var etmişlerdir fakat milleti aldatmak için, bir de yasama kuvveti ve bu ikisinin etkisini azaltmak için bir kuvvet daha, yargı kuvvetini yaratmışlardır.[10]

Görülüyor ki Atatürk'e göre "meşrutiyet" rejimi, bir yandan istibdat yapan kuvvetin sahibine yani hükümdara, diğer yandan da egemenliğin gerçek kaynağı olan "asli" kuvvet sahibine yani millete, karşılıklı olarak bazı hak ve imtiyazlar ve bazı güvenceler sağlamak, böylece farklı çıkarları uzlaştırmak amacıyla bulunmuş bir rejimdir. Daha doğrusu bilginlerin, feylesofların, sosyal toplumun çıkarlarını zedeleyen kuvvetin etkilerini hafifletmek amacıyla ve "ehvenişer" olmak üzere ortaya koydukları kuvvetler ayrılığı fikrinin ürünüdür.

Oysaki "Gerçek halde egemenlik yalnız bir şekilde oluşur, o da egemenliğin sahibi olan insanların doğrudan doğruya bir araya gelerek yasama, yürütme, yargı görevlerini bizzat görmeleriyle mümkündür". Bu tür hükümetlerin esasen insanlık tarihinde vaktiyle görülmüş olduğunu hatırlatan Atatürk, bundan 2.000 yıl önceleri Atina'da, Roma'da, Kartaca'da halk meclislerinin bulunduğunu, bunların kanun yaptıklarını, seçim yoluyla memurları görevlendirdiklerini, adalet işlerini yerine getirdiklerini ve modern çağların nüfusu milyonları aşan milletlerinde usulleri uygulamanın ve örneğin milyonlarca insanı bir araya getirip bu görevleri onlara gördürmenin imkânı olmadığını ve bu nedenle halk yönetimi sistemlerinin zamanla "mutlak krallık" ve istibdat rejimlerine dönüştüğünü ve nihayet "meşrutiyet" sistemine eriştiğini söyler.

---

10 *Age*, s.135.

c) "Kuvvetler Ayrılığı" Sisteminin, Yürütme Organının İstibdadına Yol Açtığı ve Bu Nedenle Sakıncalı Olduğu

"Kuvvetler ayrılığı" sistemine dayalı "Meşrutiyet"in hukuka aykırı ve meşruluk dışı olduğunu belirttikten sonra Atatürk, bu sistemin uygulanışıyla ortaya aslında bir tek gücün, daha doğrusu yürütme gücünün üstünlüğünün ve istibdadının çıkabileceğini çünkü millet egemenliğinin yasamada değil, onun üstünde olmak üzere yürütme gücünde belireceğini söyler. Şu bakımdan ki bir kere yasamanın yaptığı kanunları ve özellikle kişi hukukuyla ilgili hükümleri, toplumun yaşamlarına uygulayan yargı gücüdür ve yargı gücü bu işi hiç kimseye bağlı olmaksızın yapar. Fakat yaparken yürütme gücünün destek ve yardımıyla yapar. Nitekim filanca kişiyi, kanuna aykırı olarak işlediği suçtan dolayı yargılayıp cezalandırabilmek için polis ya da jandarmaya muhtaçtır; bunlarsız hiçbir şey yapamaz; eli kolu bağlı oturur. Polis ve jandarma ise yürütme gücü demektir. Demek oluyor ki yargı gücünün dayanağı yürütme gücüdür. Bu böyle olunca da yargının kendi başına iş görmesi mümkün değildir.

Yasama gücüne gelince, yasama gücünün görevi, karar vermek ve verdiği karar gereğince kanun yapmaktır. Fakat yaptığı kanunların uygulanmasını bizzat kendisi sağlayamaz. Yüzlerce temsilciden oluşan bir meclisin uygulama işine kalkışması düşünülemez. Daha başka bir deyimle, "her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Bilakis her şey o kanunları tatbik etmek ve ettirmekten ibarettir". Bu böyle olunca, kanunları yürütme gücü uygulayacaktır. Oysaki uygulayan ve yürüten, karar verenden daima daha üstündür.[11]

Böylece Atatürk "kuvvetler ayrılığı" sisteminden sonuç olarak yürütme gücünün üstünlüğünün ve istibdadının doğacağını ve bu nedenle kuvvetleri ayırmanın ve parçalamanın sakıncalı olduğunu ve şu hale göre bütün kuvvetleri milletin temsilcisi olan Meclis'te toplamak zorunluluğu bulunduğunu ancak bu takdirde millet egemenliğinin sağlanmış olacağını düşünmüştür. Bu sistemin olumluluğuna inanmış olarak Atatürk şöyle der:

> "(...) Ve ben eminim ki arkadaşlar, cihanda mevcut olan hükümet tarzlarından bir adım daha ileriye çıkmak bu insanlık için nasip olursa... bulacakları şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin şekli olacaktır."[12]

11 *Age*, s.134.
12 *Age*, s.136.

TBMM'nin nasıl kurulduğunu ve ilk anayasayı nasıl hazırladığını, hilafet ve saltanatı kaldırıp yerine cumhuri devlet şeklini nasıl koyduğunu birazdan göreceğiz. Fakat yukarıdaki fikir silsilesini takip maksadıyla şu hususu öncelikle belirtmemiz gerekir ki Atatürk'ün düşünceleri doğrultusunda olmak üzere TBMM, 23 Nisan 1920'de millet egemenliğinin temsilcisi olarak yasama ve yürütme yetkilerine sahip olmak üzere kurulmuş ve 2 Mayıs 1920'de geçirdiği bir kanunla[13] yürütme yetkilerinin kullanılmasını kendi içerisinde teker teker seçmiş olduğu bakanlar aracılığıyla kullanır olmuştur. Fakat Meclis'in bu şekilde seçtiği bakanlar arasında anlaşmazlık çıktığı için, daha sonraları bu usul değiştirilmiş ve 29 Ekim 1923 tarihli ve Cumhuriyet'in ilanına dair 264 sayılı kanunla, cumhurbaşkanının Meclis üyeleri arasından başbakanı seçmesi ve bakanların da başbakan tarafından Meclis üyeleri arasından seçilerek cumhurbaşkanı eliyle Meclis'in onayına sunulması usulü benimsenmiştir. 1924 Anayasası'yla bakanlar kurulunun seçilmesi işi, Meclis'ten ayrı tutulmuş ve adeta parlamenter sisteme uydurulmuştur. Daha başka bir deyimle Atatürk, Meclis hükümeti sistemini zamanla daha ılımlı kılmıştır. Bunun da nedeni, başında bulunduğu yürütme organının kuruluş tarzına biraz esneklik getirmek ve bu sayede devrimleri gerçekleştirmek hususunda serbestlik kazanmaktır.

Egemenliğin Milletten Çıktığı ve Millete Ait Olduğu Zihniyetinin Devlet Yaşamımıza Fiilen Kazandırılması

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 600 yıllık anayasal temelden yoksun ve keyfi nitelikteki Osmanlı yönetimi 1876 Anayasası'yla (1293 Kanunu Esasi'si) "meşrutiyet"e dönüşmüş fakat kamu hukukumuzda herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Çünkü bu anayasada egemenliğin Tanrı'dan gelme olarak padişaha ait bulunduğu yazılıdır. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde dahi aynı şey tekrarlanmış fakat sadece egemenliğin uygulanmasında bazı değişiklikler yapılmıştır.

Egemenliğin ilahi kökenli olmadığı, padişaha ait bulunmadığı ve milletin iradesi şeklinde anlaşılması gerektiği fikrini ilk kez ulusal hayatımıza kazandıran Atatürk'tür. Bu görüşleri O, daha Anadolu'ya ayak bastığı andan itibaren gerçekleştirme amacıyla işe başlamış ve Sivas'ta genel bir "Milli Kurul" toplanmasını sağlamıştır.

13 Bu kanunun başlığı "TBMM İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun"dur.

21-22 Haziran 1919 Tarihli Amasya Tamimi[14]

Amasya Tamimi'nde Atatürk, vatanın bütünlüğünün ve milletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, milletin, yine kendi azim ve kararıyla kendi bağımsızlığına kavuşma gücünü dünyaya işittirmek için milli bir kurulun varlığına gerek bulunduğunu ve bu nedenle en kısa zamanda Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması için karar alındığını ve illerin her livasından milletin güvenine sahip üçer temsilcinin seçilerek derhal çıkmaları gereğini belirtmiş ve aynı tamimle 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da bir kongre toplanacağını ilan etmiştir.

10 Temmuz 1919 Tarihli Erzurum Kongresi[15]

Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Kolu'nun gayretleriyle toplanan Kongre'ye yerel seçimler yoluyla katılan temsilciler, Atatürk'ü başkan seçmişlerdir. 14 gün süren konuşmalar sonucunda yayımlanan bildiriyle millet iradesini egemen kılma amacının gerçekleştirilmesi, böylece yetkilerini ve gücünü bu iradeden alacak bir meclisin derhal toplanması ve hükümet işlerinin bu meclis tarafından üstlenilmesi hususları açıklanmıştır. Bu Kongre'de bir "Heyeti Temsiliye" (Temsil Kurulu) seçilmiş ve başkanlığına Atatürk getirilmiştir.

4 Eylül 1919 Tarihli Sivas Kongresi[16]

4 Eylül'den 11 Eylül'e kadar süren Sivas Kongresi'nde, Doğu ve Batı illerinin ve Trakya'nın yani bütün ülkenin birleşmesi öngörülürken, şu hususların da karara bağlanması hususunda fikir birliğine varılmıştır: Osmanlı toplumunun bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlamak, hilafeti ve saltanatı egemen kılmak esasının kesin olduğu; Osmanlı hükümetinin dış baskılar sonucu ülkenin bir bölgesini terk ve ihmal zorunluluğunda kalması halinde oralarda geçici bir yönetim kurulacağı; milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin çizdiği bir çağda hükümet merkezinin de milli iradeye bağlı olması gerektiği ve milli iradeye dayalı olmayan herhangi bir hükümetin eylem ve işlemlerinin ne içerde ne de dışarıda geçerli olmadığı ve olamayacağı, bu nedenle hükümet merkezinin milli bir meclisi derhal toplantıya çağırması ve millet ve ülke hakkında alacağı bütün kararlarını bu meclisin denetimine sunması gerektiği; "Şarki Anadolu Müdafaai

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.50.

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.72-73.

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.87-88.

Hukuk Cemiyeti'nin bütün ülke çapında iş görecek şekilde geliştirilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" adını alacağı; "Heyeti Temsiliye" adıyla kurulan kuruluşun "kutsal amacı" gerçekleştirinceye kadar tüm örgütü yönetmekle görevli olduğu...

Sivas Kongresi Genel Kurulu adına 11/12 Eylül 1919'da Sadrazam Ferit Paşa'ya çekilen telgrafta milletin Padişah'tan başka hiç kimseye güvence beslemediği, oysaki hükümetin millet ile Padişah arasında engel yarattığı belirtilmiş ve İstanbul hükümetiyle her türlü ilişkilerin kesildiği bildirilmiştir. Bundan sonra derhal milli bir meclisin toplanması işine girişilmiştir.

17 Şubat 1920 Tarihli "Misakı Milli"

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar, son Osmanlı Meclisi Mebusan tarafından kabul olunarak, 17 Şubat 1920'de "Misakı Milli" adı altında ve bildiri şeklinde yayımlandı. Bu bildiride: Arap halklarının çoğunluğunun yerleşik olduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkes Antlaşması'nın imzası sırasında yabancı işgal altında kalan toprakların kaderinin oradaki halkların istek ve dileklerine göre belli olacağı; Osmanlı İslam çoğunluğunun bulunduğu yerlerin yani Türk halkının bütünlüğünün tanınması gerektiği; Kars, Artvin ve Ardahan bölgeleriyle Batı Trakya'da halkoyuna başvurularak bu yerlerin kaderinin ona göre belli olacağı; İstanbul ile Marmara Denizi bölgesinin güvenliğini öngörmek kaydıyla Boğazların ticaret ve ulaşıma açılması konusunda Türkiye'nin ilgili devletlerle birlikte vereceği kararın geçerli olacağı; azınlık haklarının sağlanacağı; milletin ve devletin siyasal, adli ve mali gelişmesine engel olabilecek esasların kabul olunmayacağı; ulusal ve ekonomik gelişme için gerekli olan bağımsızlığın ve özgürlüğün, her devlet gibi, Türk devletinin de yaşam koşulu bulunduğu gibi hususlar yer almıştır.[17]

Bu hükümlerden anlaşılması gereken şudur ki Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türk unsurunun bütünlüğü esastır ve "Türk milleti, hiçbir kayda tabi olmadan yeni bir devlet kurmaya" karar vermiştir. Daha başka bir deyimle "Misakı Milli", milliyet ilkesini temel edinerek millet niteliğine sahip Türk toplumunun ulusal varlığının kutsal ve parçalanmaz ve özgürlüğüne sahip ve kendi kendini, kendi iradesine göre yönetme kararında olduğunu ortaya vurmuştur.

"Misakı Milli"nin kabulünden bir ay sonra, 18 Mart 1920'de İstanbul'daki Meclisi Mebusan, "temsilcilik görevlerinin yerine getirilebil-

17 "Misakı Milli" bildirisinin metni için bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, (Dördüncü Seçim Dönemi ve Olağanüstü Toplantı, 17 Şubat 1920), s.115.

mesinde güvenlik duyabilecek bir zamana dek" toplantılarının geri bırakılmasına karar aldı ve Osmanlı Devleti de böylece tarihe gömülmüş oldu. Bir ay kadar sonra, 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM toplandı ve yeni Türk devleti doğdu.

Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (1920-1923)

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu ve Kuruluşa Hâkim Amaç

İstanbul'un yabancı işgali altına girişinin üçüncü günü, 19 Mart 1920'de Atatürk, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin, en kısa zamanda Ankara'da toplanması için, gerekli girişimlerde bulundu. İllere ve kolordu kumandanlıklarına yolladığı bir yazıyla devletin başkentinin düşman işgali altında olduğunu, Meclisi Mebusan'ın dağılmış bulunduğunu ve bu durum karşısında milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri almak üzere millet tarafından seçilecek ve olağanüstü yetkilerle donatılacak bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiğini bildirdi.

Atatürk, kurulacak olan bu meclisin, esas itibariyle "kurucu meclis" niteliğinde olması düşüncesindeydi. Çünkü toplanacak olan meclisin, Osmanlı Parlamentosu'nun bir devamı olarak kabul edilmemesini ve Osmanlı Anayasası'yla bağlı tutulmamasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut devlet ve hükümet sistemini değiştirme yetkisiyle donanmış olmasını sağlamak fikrindeydi. Fakat "kurucu meclis" deyiminin halk tarafından pek bilinen bir şey olmaması nedeniyle "Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis" deyimini uygun buldu.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Toplanması ve Göreve Başlaması

Atatürk, 19 Mart 1920'de memleketin dört bir köşesine yolladığı bildirilerle, millet işlerini kararlaştırmak ve yürütmek üzere olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanacağını; bu meclise üye olarak seçilecek kişilerin 1876 tarihli seçim kanunundaki seçilme koşullarına sahip olmaları gerektiğini; her livadan beş temsilci seçileceğini; seçimlerin iki dereceli, serbest, gizli, mutlak çoğunluk, açık tasnif esaslarına göre yapılması ve meclisin 15 gün içerisinde Ankara'da toplanması gerektiğini açıkladı.

Yapılan seçimler sonucunda memleketin çeşitli bölgelerinden 232 ve onlara ilaveten İstanbul Meclisi Mebusan'dan 92 ve Yunanis-

tan bölgesinden 1 ve Malta'dan 14 temsilci olmak üzere 337 kişilik heyet, 23 Nisan 1920'de toplandı ve ilk aldığı kararla kendi varlığını ilan etti.

Daha ilk anlardan itibaren Atatürk, bu Meclis'in, millet iradesini temsil eden ve milletin kaderini tayin edici kararları vermeye yetkili nitelikte olduğunu kanıtlamak üzere, 2 Mayıs 1920'de "Büyük Millet Meclisi Bakanları'nın atanmasına dair kanun" önerisinde bulundu. Önerinin Meclis tarafından kabul edilmesiyle yasama ve yürütme yetkilerinin tamamının Meclis'te toplandığı ve hükümetin bizzat Meclis olduğu ve bakanların Meclis'in denetimi altında iş görecekleri anlaşılmış oldu. Bu öneri, aslında, millet egemenliği esasına dayalı bir halk hükümeti sistemi ve daha doğrusu cumhuriyet rejimi yönünde ilk adım sayılabilir.

Bu vesileyle şunu da anımsamak gerekir ki egemenlik anlayışı ve hükümet sistemi konularında Meclis, daha ilk anlardan itibaren birbirine zıt iki eğilime sahne olmuştur. Üyelerden bir kısmı, Meclis'in ve hükümetin geçici olarak iş görmesi, saltanat ve hilafet makamının düşmandan kurtulacağı ana kadar çalışması ve sonra tekrar eski sisteme yani meşrutiyet rejimine dönülmesi görüşündeydiler. Buna karşılık bir kısım üyeler de yepyeni bir devlet kurmak, milleti kendi egemenliğine sahip duruma getirmek ve Osmanlı hanedan ve saltanatına yani milleti yüzyıllar boyunca sefalet ve cehalet altında süründürmüş olan güçlere son vermek amacındaydılar.

Bu dönemin olaylarını yakinen bilen bir yazarımızın söyleyişiyle, birinci fikri "sarıklılar" ve "yobazlar", ikinci fikri ise öğretmenler, subaylar ve daha doğrusu aydınlar savunmaktaydılar.[18] Atatürk, ikinci fikrin savunucusu olarak taraftarlarını başarıya ulaştıracaktır.

Kabul Edilen ve Uygulanan Hükümet Sistemi

İlk kuruluşu anında Meclis, hükümet sistemi olarak "meclis hükümeti" şeklini benimsemiş, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde alıkoymuştur. Kabul ettiği kanunların hepsinin altına, "Bu kanunun yürütülmesine Büyük Millet Meclisi memurdur" sözlerini eklemiştir. Yürütme yetkilerini, tıpkı yasama yetkileri gibi, en büyük bir kıskançlıkla kullanmıştır; hem de öylesine ki Atatürk'e başkumandanlık görevini verirken bile, onun bu yetkilerini belli süreler itibariyle sınırlamıştır. Daha doğrusu onun görev süresini her üç ayda bir yenilemek suretiyle başkumandanlık yetkilerini kendi elinde bulundurmuştur.

18 Bkz. Samet Ağaoğlu, *Kuvayi Milliye Ruhu*, s.45.

Öte yandan Meclis'in bakanlar üzerindeki denetimi görülmemiş derecede sıkı ve devamlı olmuştur; bu denetim gizli ve açık toplantılar sırasında en etkili bir şekilde sürdürülmüş olup, devletin tüm işlerini, hem de "cephedeki bölüklerin hesabına varıncaya kadar", her şeyi kapsamıştır. Böylesine bir denetime bağlı bakanlar ve yöneticiler, kendilerine bırakılan işlere en büyük bir ciddiyetle sarılmışlardır.

Meclis'in denetimi, milleti ilgilendiren her hususta kendisini belli etmiştir; kişi özgürlüklerine vaki ihlalleri dahi en büyük bir titizlikle takip etmiş ve sorumlulardan hesap sormuştur. O kadar ki kendisini tenkit eden bir gazeteyi kapatan nahiye müdürünü dahi azarlamaktan geri kalmamıştır. Bu vesileyle mecliste yapılan konuşmalar sırasında bir milletvekili şöyle demiştir:

> "(Meclisi tenkit eden) bu gazetenin böyle bir iddiasından, böyle bir denetiminden dolayı ödül verilmesi gerekirken her nasılsa TBMM'nin yapmak istediği devrimleri memurlar kavrayamıyor, zihinlerine sokamıyorlar... Bir Nahiye müdürü, bütün gücünü bir hükümdar gibi sürdürmek istiyor... Efendiler müstebit memurların artık bu memlekette yeri yoktur ve yaşamayacaklardır... TBMM kendi görevini denetleyenlerden memnundur. TBMM'yi kim tenkit ederse en saygıya değer kişi odur. Çünkü Meclis layuhti olamaz."

Bu sözler meclis tarafından şiddetle alkışlanmış ve onaylanmıştır.

Böylesine bir denetim sistemi sayesindedir ki milli devlet hayatımızın bu ilk ve çok nazik döneminde başarılar birbirini izlemiştir. Meclis'i bu tutum ve davranışa sürükleyen Atatürk olmuştur.

Milli Devlet Yaşamımızın İlk Yazılı Anayasası: "20 Ocak 1921 Tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu"

TBMM, 20 Ocak 1921'de kabul ettiği Anayasa'yla, her şeyden önce egemenliğin "kayıtsız ve şartsız" millete ait olduğunu, halkın kendi yönetimine bağlı bulunduğunu ve kurulan hükümetin "TBMM Hükümeti" adını taşıdığını, milletin tek ve gerçek temsilcisi olarak, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde topladığını ilan etmiştir.

Böylece Osmanlı Anayasası'nda hükümdara ait sayılan yetkileri kendisi üstlenmiş olmakta ve kanunları yapmak, değiştirmek, kaldırmak, antlaşmalar imzalamak, barış yapmak, yurt savunması gibi yetkileri elinde bulundurmak gibi bir durum kazanmaktaydı.

Anayasa'ya göre Meclis'in dönem süresi iki yıldı fakat iki yıl sonra seçim yapma olasılığı bulunmazsa, süre bir yıl daha uzatılabilecekti. Meclis üyeleri, kendilerini seçen bölgenin değil bütün milletin temsilcisi olarak mahalli ihtiyaçlar ve çıkarlar yerine milli çıkarları sağlamakla sorumluydular.

Meclis, kendi içinden birisini bir seçim dönemi itibariyle başkan seçecek ve bu başkan aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun da başkanı olacaktı. Bakanlar Kurulu, Meclis Başkanı'nın Meclis üyeleri arasından göstereceği adaylar arasından, Meclis tarafından ve salt çoğunlukla seçeceği kimselerden kurulacaktı ve Meclis, yürütme ve hükümet işlerini bu kurul eliyle görecek, bu kurula direktifler verebilecekti.

1921 Anayasası, halk yönetimi ve halkın idareye katılması konularında da birtakım hükümler getirmiştir. Memur sınıfının bu memlekette halkla ilgisiz oluşu, kendisini halkın amiri, efendisi olarak sayması ve o şekilde davranması ve halkın yararına bir yönetim konmamış olması hususları göz önünde tutularak Anayasa'ya halkçılık esasları konmuştur. İl, ilçe ve nahiyelerde halk yönetiminin yürürlüğe konması için her idari bölgede o bölge halkının seçim yoluyla temsilciler seçmesi ve kendi mahalli işlerini görmesi için hükümler yer almıştır. Ne var ki o dönem için halkçılık ilkelerini uygulama olanağı bulunamamıştır.

1921 Anayasası "kişi özgürlükleri" ve "yargı gücü" gibi hususlarda belli hükümler getirmemiştir. Saltanat ve hilafet konusunu da açık bir dille hükme bağlamamıştır; sadece "egemenliğin millete ait olduğunu" belirtmekle yetinmiştir.

Saltanatın Hilafetten Ayrılması ve Kaldırılması: 1 Kasım 1922

Birinci TBMM, uzun tartışmalardan ve çekişmelerden sonra, 1 Kasım 1922'de Atatürk'ün uyarıcı görüşleri sayesinde saltanatı hilafetten ayırmış ve kaldırmıştır. Bu nedenle hilafet sorunu daha bir süre çözüme bağlanamadan kalmıştır. Fakat egemenliğin millete ait olduğu bilincini pekiştirmek sayesinde Atatürk bunu da olumlu bir sonuca götürecektir. Şöyle diyordu:

> "...hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı ve bu tasallutlarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdi.

Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."[19]

Bu konuşma üzerine Meclis üyeleri arasında egemenliği hâlâ Padişah'a ait gören ve bu görüşte ısrar eden bazı gericiler, "Özür dileriz, efendim, biz konuyu başka bakımlardan ele almaktaydık; açıklamanızdan yararlandık. Mesele... halledilmiştir"[20] diyerek millet egemenliği fikrine yönelmişlerdir. Böylece 1 Kasım 1922 tarihli Meclis kararıyla "saltanat" hilafetten ayrılarak kaldırılmış ve Meclis kendisi saltanat makamı yerine geçmiştir.

Birinci TBMM'nin Yenilenmesi

Meclis'te Atatürk'ün fikirlerine ve getirmek istediği yeniliklere, özellikle millet egemenliği ilkesine karşıt olan bir grup vardı ki her vesileyle Atatürk'e çelme takmaya kararlıydı. Hatta bir aralık onun Meclis'te üye olarak kalmasını imkânsız kılmak üzere, milli sınırlar içerisinde doğmayanların seçilme hakkına sahip bulunmadıklarına dair kanun teklifi hazırlamışlardı. Atatürk Selanik'te doğduğu ve Selanik milli sınırlar dışında bırakıldığı için, bu kanun gereğince milletvekili olamayacaktı. Bu husumet yüzünden Meclis adeta çalışamaz, olumlu bir iş çıkaramaz duruma girmişti.

Öte yandan Meclis, esasen daha ilk kuruluşu sırasında kendisine, memleketi düşmandan kurtarma amacını seçmiş ve bu amaç şimdi gerçekleşmişti. Memleketin yeni ve önemli sorunlarını yeni ve taze bir ruhla seçilmiş bir başka Meclis'in ele alması zamanı gelmişti.

Bütün bu nedenlerle Atatürk, 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi hususunu karara bağlattı ve böylece birinci TBMM tarihe karışmış oldu.

19 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.527.
20 Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.528.

Cumhuriyetin İlanı ve 20 Nisan 1924 Tarihli Anayasa'nın Kabulü ve Hilafetin Kaldırılması

Birinci TBMM'nin 1923'te dağılmasından sonra yeni seçilen Meclis, 1921 tarihli Anayasa'yı değiştirmek, Cumhuriyet'i ilan etmek ve hilafeti terk etmek gibi siyasal yaşamımız bakımından son derece önemli işler görmüştür.

1921 Tarihli Anayasa'nın Değiştirilmesi ve Cumhuriyetin İlanı[21]

29 Ekim 1923'te kabul ettiği 364 Sayılı Kanun'la TBMM, 1921 tarihli Anayasa'nın 1. maddesine "Türkiye devletinin hükümet şekli Cumhuriyet'tir" hükmünü eklemek suretiyle fiili durumu hukukileştirmiş oldu.

Anayasa'nın 10 ve 11. maddelerinde yapılan değişiklikle cumhurbaşkanının Meclis tarafından ve Meclis üyeleri arasından bir dönem için seçileceği, tekrar seçilmenin caiz bulunduğu, Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık edebileceği hükme bağlandı.

Anayasa'nın 4 ve 12. maddelerine yeni bir şekil verilerek hükümetin kuruluş şekli değiştirildi ve "meclis hükümeti" sistemi ılımlı bir hale getirildi. Bakanlar, Meclis tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilirken ve seçilen bakanlar kendi aralarından birini başbakan olarak seçerlerken bu usule son verildi. Şu nedenle ki Meclis'te beliren gizli bir hizip, muhalefet şeklinde iş görmek suretiyle hükümetin kurulması işini ya da kurulmuş olan hükümetin çalışmalarını güçleştirmeye başlamıştı. Bu ise memleket işlerinin görülmesini aksatıyordu. Oysaki eğer hükümetin kurulması bu tür etkilerden kurtarılacak olursa, ortaya güçlü ve istikrarlı hükümetler çıkabilecek ve yapılması gereken işleri gereğince görebilecekti. Bundan dolayıdır ki yapılan değişikliklerle bakanların Meclis tarafından seçilmeyip cumhurbaşkanı tarafından atanan başbakan eliyle seçilmeleri yoluna gidildi.

Anayasa'nın 2. Maddesi, "Türkiye devletinin dini İslamdır; resmi lisanı Türkçedir" şeklini aldı. Her ne kadar Atatürk, uyrukları arasında çeşitli dinlere mensup unsurlar bulunan bir devlette hükümetin her din mensubu hakkında adaletle ve tarafsız şekilde davranmak ve herkesin özgülüğüne yer vermek zorunda olduğunu ve şu duruma göre Anayasa'da devletin dinini belirtmenin yersiz olduğunu bilmekle beraber, "laik" deyiminden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli ve

21 Ayrıntılı bilgi için bk. Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.604 vd.

vesileci olanlara fırsat vermemek maksadıyla söz konusu maddeyi öylece kabul etmişti. Fakat kısa zamanda bunu kaldıracağını da biliyordu.

3 Mart 1924'te Hilafetin Kaldırılması[22]

1 Kasım 1922 tarihli kanunla saltanatın kaldırılmasından sonra, "saltanat" adı altında iş gören bütün dünyevi yetkiler (yasama ve yürütme gibi) TBMM'ye geçmiş oluyordu. Halife unvanını taşıyan kimse, bu yetkilerden tüm olarak arınmış ve sadece halifelik göreviyle bırakılmıştı. Böylece hilafet, belirli bir hak ve yetkiye sahip olmaksızın tek başına kalmış oluyordu.

Vahdettin'in İngiliz himayesine sığınarak memleketi terk etmesi üzerine TBMM, 18 Kasım 1922'de Abdülmecid Efendi'yi onun yerine geçirdi fakat ona "padişahlık" değil, sadece "halifelik" tanıdı. Tanırken de milletin tek ve gerçek temsilcisinin Meclis olduğunu, Meclis'in millet adına yasama ve yürütme yetkilerini elinde tuttuğunu belirtmekten geri kalmadı.[23] Ancak önemli olan husus, halifenin nitelik ve yetkilerinin ne olacağını belirtmekti. Bazı hoca efendiler, hilafet sorunu nedeniyle İslam dünyasında karışıklıklar çıkabilir görüşüyle gerekli tedbirlerin alınmasını, halifenin İstanbul'dan Ankara'ya getirilmesini ve devletin başına geçirilmesini ister göründüler. Bu gerici eğilime karşı Atatürk şöyle diyordu:

> "(...) Ben, şahsi saltanatın ilgasından sonra, başka unvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lazım gelen hilafetin de ilga edilmiş olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telaffuzunu tabii buluyordum. (...)"[24]

Abdülmecid'in hilafet makamına seçilmesinden sonra Meclis'te şöyle konuşmuştur:

> "(...) Bu Meclis'in sıfat ve salahiyeti yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatını ve mukadderatını kapsayabilir ve onun üzerinde söz sahibi olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslam âlemini kapsayan bir kudret kazanamaz efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden meydana gelmiş olan Meclisimiz, kendi mevcudiyetini, halife unvanını ta-

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.632 vd.
23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.530 vd.
24 Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.532.

şıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir efendiler! (...) Unvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatında ona ortak olamaz. Millet buna katiyen müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. (...)"[25]

Ne var ki bazı hoca efendiler "Hilafetin hukuk ve görevlerini" yok etmeye hiç kimsenin ve hiçbir Meclis'in güçlü bulunmadığını söyleyerek halife olan bir hükümdarın devletin başına getirilerek 300 milyonluk bir İslam dünyasına yaygın otoritesini kurmaktan söz etmekteydiler.

Bu hevesleri kökünden söndürmek üzere TBMM, 3 Mart 1924 tarihli bir kanunla "Hilafet esasen hükümet ve Cumhuriyet kavramında ve anlamında bulunmaktadır" gerekçesiyle halifeliği ve hilafet makamını ortadan kaldırmıştır.[26]

20 Nisan 1924 Tarihli Anayasa'nın Kabulü

Birinci TBMM'nin göreve başladığı 23 Nisan 1920'den sonra belirli tarihlerde ve belirli vesilelerle çıkarılan, memleketin anayasal yaşamıyla ilgili bulunan kanunları derli toplu bir hale getirmek zorunluluğu karşısında, aynı esaslara dayalı bir Anayasa hazırlamanın uygun olacağı düşünüldü ve 1924 yılının Nisan ayında yeni bir Anayasa yürürlüğe girdi.[27]

25 Gazi Mustafa Kemal, *age*, s.533-534.

26 Kanunun başlığı şudur: "Hilafetin ilgasına ve hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun". (*Düstûr*, c.5, 3 Tertip, s.323.)

27 Bu metinler için bkz. A. Ş. Gözübüyük & Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri, Tanzimat'tan Bugüne Kadar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Derneği Yayınları, 1957.

İKİNCİ BÖLÜM

"CUMHURİYET" REJİMİNE GEÇİŞ OLAYININ ÖNEM VE ÖZELLİĞİ

"Cumhuriyet" Demek, Devlet Yaşamımızda "Akıl Çağına" Yönelmişlik Demektir; Halkın Kendi Kendisinin Efendisi Olması Demektir

"Cumhuriyet Rejimleri, Halkın Uyanık, Akılcı ve Özgür Niteliklere Sahip Olmasıyla Yaşayabilir" Görüşü Hakkında

1787 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın hazırlanması işleri bittiği sırada yurttaşlar, Kurucu Meclis üyelerinden birine sorarlar: "Neye karar verdiniz, monarşiye mi yoksa cumhuriyet rejimine mi?" Bu soruya üye şöyle yanıt verir: "Cumhuriyete karar verdik, eğer onu yaşatabilirseniz!"[1] Bununla demek istediği şudur ki "cumhuriyet", halka ait devlet demektir. Halkın devlet yönetimine katılması demektir ve bu tür devlet sisteminde halk, kendi iradesini egemen kılmakla devleti var kılar. Halk iradesi gökten inme kurallara uygun olarak değil, aklın müspet verilerine göre oluşur ve toplum yaşamını düzenleyici iş görür. Bu nedenle cumhuriyet sisteminde halka düşen önemli sorumluluklar ve görevler vardır ki bu da halkın

1 Bkz. Earl Warren, *A Republic, If You Can Keep It*, New York, s.11.

akıl rehberliğiyle iş görmesi sayesinde sağlanabilir. Eğer halk kendi kendisini geliştirmez ve bilgisizliğe terk ederse ya da siyasi görevlerini ihmal ederse ya da uyanık davranmayıp egemenliği kullanma yetkisini başka ellere bırakırsa, böyle bir halde ortada "cumhuriyet"ten eser kalmaz.

İşte Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken Atatürk de bu inanç içerisindeydi ve biliyordu ki şeriat kafasıyla ne akılcı bir düzeye çıkılabilir ne insan hak ve özgürlükleri bilincine erişilebilinir ve daha doğrusu ne de cumhuriyet ve demokrasi rejimlerine yönelebilinir. Halkın, Tanrı ve peygamber emirleri diye belletilen verilerle değil, bilgili ve bilinçli olarak kendi kendisini yönetmesi yoluyla uygarlık yoluna girebileceğini düşündüğü içindir ki Türk toplumunu akıl çağına yöneltmeyi amaç edinmişti.

"Cumhuriyet" Demek, Türk Toplumunun Akıl Çağına Yönelmesi Demek Olmuştur

Türk'ün devlet ve hükümet yaşamı tarihinde teokratik devlet zihniyeti Atatürk'ün Samsun'a ayak basıp da millet egemenliği parolasına sarılması ve böylece "Cumhuriyet"in temellerini atmasıyla sona ermiş sayılabilir. Çünkü o ana gelinceye dek devlet ve hükümet kavramı akıldışı verilere yani şeriat esaslarına göre anlam taşır ve ayarlanırdı. Meşrutiyet döneminde bile egemenliğin Tanrı'dan geldiği fikri geçerli olup, anayasal sorunların çözümü akıl rehberliğiyle değil, şeriat göstergesiyle olurdu. Birbirine zıt görüşleri savunanlar hep şeriat kaynağından çıkardıkları malzemeyle birbirlerinin tezini çürütmeye çalışırlardı. Örneğin nasıl ki anayasalcı sistemi savunanlar, *Kur'an* ayetleri arasında kendilerini destekleyecek emirler bulmaya çalışırlarsa, bu sisteme karşı çıkanlar da aynı şeyi yaparlar; *Kur'an* ayetleri arasında kendilerine uygun gelecek olanları ortaya vurup muhalifleri susturmaya uğraşırlardı. *Kur'an* ayetleri, iki tarafı keskin bir bıçak gibi, hem anayasalcı geçinenlerin hem de anayasal rejime girmenin dinsizlik olacağını söyleyenlerin işine yarardı. Hiç kimsenin aklına, devlet ve hükümet işlerini "ilahi hukuk" dışında yani akılcı ve deneyci usullerle ele almak gelmezdi.

Batı kültürüne sahip gibi görünen ve ağızlarından 18 ve 19. yüzyıl düşünürlerinin (örneğin Rousseau ya da Diderot vs. gibi) adlarını düşürmeyen aydınlar dahi, özgürlük savaşımını sürdürürlerken, şeriatı her şeyin üstünde bir değer olarak görme alışkanlığından kendilerini kurtaramamışlardı; "Tanrı yapısı" kanunların "insan yapısı" kanunlara üstün olduğu inancından uzaklaşamamışlardı. Egemenli-

ğin kaynağının beşeri olduğu, toplum iradesi şeklinde ortaya çıktığı ve devlet yaşamında bu iradenin her şeye (örneğin şeriata bile) üstün olduğu fikrine mutlak şekilde yabancıydılar. Onların anlayışına göre egemenliğin kaynağı ancak Tanrı olabilirdi. Namık Kemal ya da Ziya Paşa'lar ya da Suavi'ler ve daha doğrusu "Yeni Osmanlılar" diye bilinen kimseler gibi Jean Jacques Rousseau ya da Diderot'un ve benzerlerinin hayranlarından olanlar için halk iradesinin "kayıtsız ve şartsız üstünlüğü" diye bir şey olamazdı. Onların anlayışına göre toplum tarafından seçilmiş ve toplum adına egemenlik hakkını kullanacak olan bir meclisin, şeriat dışında iş görmesi, örneğin şeriat emirlerine ters hükümler getirmesi mümkün değildi. Padişahlık dışında bir devlet ve hükümet sistemini düşünmek, hayalle uğraşmak demekti. Devletin şeriattan ayrı tutulması, aklın alabileceği bir şey değildi. Devletin desteği ve himayesi olmadan İslam nasıl yaşayamaz ise, İslamın desteği olmadan da devletin ayakta duramayacağı, onlara göre mutlak bir gerçekti. Bütün bu inançlarının nedeni, daha henüz akılcılığa yönelememiş olmalarıydı.

İşte Atatürk, Türk'ün devlet ve toplum yaşamına akıl çağını getirmekle, yeni kuşakların uygar ve demokratik yönde yetişmeleri yolunu açmış, Batılılaştırmıştır.

Atatürk'ün "Batılılaşmak"tan ve Batılı Anlamda Devlet ve Hükümet Yaşamlarına Kavuşmaktan Anladığı Şey, "Akılcılığa", "Özgürlüğe" ve "Haysiyetliliğe" Yönelmişliktir

Fikir ve düşünce tarihini inceleyenler bilirler ki Batı dünyası, özellikle 17 ve 18. yüzyıllarda başardığı aşamayla, insan aklını bir yandan dinsel dogmalara karşı, diğer yandan da Eski Yunan ve Roma düşünce tarzının egemenliğine karşı bağımsız kılmış ve özgürlüğe ulaştırmıştır. Bu aşamadan sonra Batılı insan, fikir ve düşünce yaşamında kendisini ne din kitaplarının kutsal sanılan emirlerine terk etmiş ne de eskiçağın bilim otoritelerinin köleliğine. Nasıl ki din kitaplarının yanıltıcı olabilirliğini ve olmuşluğunu anlamış ve bu nedenle bu kitaplara karşı güven beslemez duruma girmişse, Eski Yunan ve Roma fikir bilimleri bakımından da aynı şüpheciliğe düşmüş ve sonuç olarak bilimsel gerçeklere akılcı ve deneyci usullerle yanaşılabileceğini anlamıştır.[2]

2 Bu konularda bkz. H. Butterfield, *The Origin of the Modern Science, 1300-1800*, Londra, 1962, s.179 vd.; Arnold Joseph Toynbee, *An Historian's Approach to Religion*, New York, 1956, s.150, 184 vd.

Atatürk'ün "Batılılaşmak"tan anladığı şey, işte bu olmuştur. O, Batı'yı "düşünce özgürlüğü kuruluşu" şeklinde tanımlar[3] ve bu bakımdan değer terazisine vururdu. O'na göre kişisel ve toplumsal yaşam itibariyle Türk'ün beynini şeriat cenderesinden ve düşünme gücünü din etkisinden kurtarmak hayati bir anlam taşımaktaydı. Yüzyıllar boyunca Türk'ün aklını ve düşünce tarzını işlemez halde tutan, onu gerilikler ve ilkellikler içinde kemiren bir düzenden çıkarıp, tıpkı Batı'nın yaptığı gibi özgür ve serbest akıl verilerine göre düşünür kerteye getirmek koşuldu. Ancak böyle bir kafa yapısıyla millet egemenliği temeline dayalı ve kişi özgürlüklerinin korunmasını amaçlayan bir devlet ve hükümet sistemi kurulabilirdi. Siyasal ve sosyal yaşama müspet akıl verileri etken olmadıkça ve eğitim sistemini şeriat karanlığından kurtarmadıkça, uygarlaşmak bir hayaldi. Bundan dolayıdır ki yeni devletin temellerini akılcı verilere oturtmakla işe başladı ve akılcılığı, giderek artan bir dozda olmak üzere devlet ve hükümet yaşamının her safhasında uyguladı. Şeriat mahkemelerinin kaldırılması, medeni hukuk esaslarının şeriattan arınıp akılcı kaynağa dayandırılması, din ve devlet işlerinin ayrılması için "laiklik" ilkesinin konması ve buna benzer devrimler, hep bu çabaların sonucu olan şeylerdir.

Atatürk, Kişinin "Maddi Yaşam" Koşullarını Değiştirip Düşünce Tarzına Şekil Vermek Yanında, "Düşünce Tarzını" Değiştirmek Suretiyle Onun Maddi Yaşam Koşullarını Geliştirmek ve Uygarlığa Eriştirmek Yolunu Dener

Milletlerin ilkel yaşam koşullarından kurtulup uygarlık çağına girmeleri, maddi yaşamlarını geliştirmeleri ve bu yoldan fikir ve düşünce gelişmesi dönemine erişmeleri konusunda Batı dünyasının 19 ve 20. yüzyılda keşfettiği formüllerden biri, Hegel, Marx ve Engels'ten süzülüp gelen şu formüldür:

> "Düşünce ve fikir yaşamımızı oluşturan şey maddi yaşam koşullarıdır; düşündüğümüz gibi yaşamıyor, yaşantımız doğrultusunda düşünüyoruz."

Bilindiği gibi bu formül "diyalektik materyalist" düşünce tarzının ürünüdür.

Denilebilir ki bu formülü Atatürk, felsefi bir araç olarak ve çok yönlü bir uygulayışla Türk yaşamına oturtmuştur. Çünkü bir kere

3 Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1957.

Türk insanının maddi yaşam geleneklerini, devrimler yaparak (örneğin şapka devrimi, kıyafet devrimi, harf devrimi vs. gibi) değiştirmek suretiyle onun düşünme tarzını geliştirmek istedi. Örneğin İslam dinini kabul etmeden önceki dönemde Türk kadını, erkeğe eşit değerde olup, dilediği şekilde giyinme özgürlüğüne sahip ve dolayısıyla devlet başkanlığı yapabilecek kertedeyken, İslama girildikten sonra şeriat zorlaması yüzünden çarşafa tıkılmış ve umacı kıyafetinde dolaşan, bu nedenle benliğini, kişiliğini ve özgürlüğünü yitiren bir yaratık şekline girmişti. İçinde bırakıldığı maddi yaşam koşulu, onu fikren ve ruhen bu zavallı kerteye indirmişti. "Kıyafet devrimi" sayesinde kadın çarşaf belasından kurtulup özgür şekilde giyinme olasılığına kavuşmakla, fikren ve haysiyet duygusu itibariyle gelişme yoluna girebilmiştir.

Fakat Atatürk'ün yaptığı şey, sadece maddi yaşam koşullarını değiştirmek değil, Türk'ün kafa yapısını ve düşünme tarzını da değiştirmek suretiyle onun yaşamına uygarlık getirmek olmuştur. İslam tarihi denemesi ona şunu öğretmiştir ki şeriat kalıpları içerisinde şekillendirilmiş bir kafa yapısıyla Müslüman kişi, genel olarak yoksulluğu "fazilet" ve cennetlere gitmenin başlıca yolu bildiği için, maddi yaşamını düzeltme heves ve ihtiyacında değildir. Bundan dolayıdır ki Müslüman ülkelerin halkları, her türlü yaratıcı güçten yoksun ve sefil yığınlar halinde yaşamaktadırlar. Öte yandan maddi yaşam koşulları ne kadar geliştirilirse geliştirilsin, ilkel yaşam tarzından ayrılmayı düşünmezler. Nitekim günümüzün Müslüman ülkelerinde, maddi yaşam koşulları iyi ve varlığı bol nice insan vardır ki şeriat eğitimine ve zihniyetine Saplanmışlık yüzünden henüz çağdaş kerteye ulaşamamış, fikren uygarlaşamamışlardır. Çünkü şeriat insanını, akılcı düşünce yoluna sokup onun dünya anlayışına yeni bir yön vermeden geliştirme olasılığı yoktur. Ekonomik ve sosyal canlılık ancak kafa yapısını değiştirmekle ve düşünme tarzını özgürlüğe eriştirmekle mümkündür. Nitekim Atatürk Türkiye'sinin, bugün her bakımdan ve her hususta bütün İslam ülkelerinin önüne geçebilmesi, Atatürk'ün getirdiği laiklik ilkesi sayesinde yani Türk'ün kafasının şeriat hastalığından kurtarılması yoluyla sağlanabilmiştir.

İslam Ülkeleri Tarihinde İlk Kez Akılcı Yola Giren ve Anayasal Gelişmesini Akıl Verilerine Göre Sürdüren Toplum: Atatürk Türkiye'si

20. yüzyıl İslam dünyasının tanınmış yazarları Atatürk'ün din ve devlet işlerini ayırıp akılcı bir anayasa düzeyine yönelmiş olmasını,

millet iradesini egemenliğin kaynağı olarak görmesini, hilafeti saltanattan ayırıp kaldırmasını ve buna benzer davranışlarını alkışlamışlardır. Muhammed İkbal, şöyle der:

> "(Türkiye) Müslüman ülkeler arasında dogmatik kisveden kurtulmak için silkinen ve kendi benliğinin bilincine kavuşan ilk ve tek ülkedir... Diğerleri eski değer ölçülerini ve geleneklerini mihaniki şekilde sürdürmekteyken, Türkiye yeni değerler peşindedir..."[4]

Söylemeye gerek yoktur ki getirdiği "yeni değer" ölçülerinin başında din rehberliği yerine akıl rehberliği gelir: "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" derken, "ilim" deyimini *Kur'an* hükümleri ya da hadisler olarak değil, müspet aklın ortaya vurduğu ve genellikle *Kur'an* ayetlerine ve hadislere ters düşen şeyler olarak anlamaktaydı. Oysaki İslami anlayışa göre her türlü ilim Tanrı ve peygamber sözlerinde yatmaktaydı ve aslında ilim demek, "Kur'an" demekti. Örneğin Muhammed, "İlmi Çin'de de bulsanız arayın" derken bunu kastetmişti. Ona göre *Kur'an*'a aykırı hiçbir şeyi "ilim" saymamak gerekirdi.

İşte Atatürk, din verilerinin (ve daha açık konuşmak gerekirse Kur'an'ın) "üstünlüğü" fikri yerine aklın üstünlüğü fikrini getirmekle ve devlet ve hükümet sistemini bu anlayış üzerine bina etmekle, her şeyden önce teokratik zihniyeti yıkmış oluyor ve Türk toplumunun değer ölçülerini çağdaş düzeyde kılıyordu.

Atatürk'ün Getirdiği "Akılcı" Zihniyete Dayalı Devlet ve Hükümet Anlayışı, İslam Dünyasında Bir Dönüm Noktası Sayılır

1921 ve 1924 Türk Anayasalarıyla Türk toplumunun yöneldiği devlet ve hükümet anlayışı, İslam tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder çünkü bu Anayasalarla İslam devlet doktrinine ve uygulamasına hâkim olan tüm esaslar terk edilmiştir. Örneğin İslam devlet doktrininde egemenliğin Tanrı'dan geldiği ve hilafet makamına ait bulunduğu, halkın buna katılamayacağı ya da bunu denetleyemeyeceği, hükümdarın Tanrı'dan başka hiç kimseye karşı sorumlu bulunmadığı gibi hususlar yer almışken, Atatürk'ün getirdiği sistemde bütün bunlar reddedilerek saltanat ve hilafet diye bir şey olamayacağı ve egemenliğin millete ait olup millet iradesi olarak ortaya çıkacağı

4 Muhammed Iqbal, *The Reconstruction of Religious Though in Islam*, Oxford University Press, Londra, 1934, s.154.

ve millet tarafından ya da onun temsilcileri eliyle kullanılacağı benimsenmiştir. Diğer bütün yenilikler ve değişiklikler bir yana fakat egemenliğin millet iradesi olarak benimsenmesi ve dünya işlerine "uhrevi" iradenin karıştırılmaması bile, mucizevi bir değişiklik sayılmalıdır. Çünkü bu değişiklikten, kişinin doğal hak ve özgürlükleri ve dolayısıyla demokrasi ilkeleri doğmuştur.

Kişinin İnsanlık Değerini, Devletin Kuruluş Amacı Yapan İlk İslam Ülkesi: Atatürk Türkiye'si

Uygarlığın değer ölçüsü kişidir, devlet, insan varlığının kutsallığına ve insan şahsiyetinin haysiyeti duygusuna önem verdiği, kişinin refah ve mutluluğunu, gelişmesini kendisine amaç edindiği oranda, uygarlık düzeyinde yükselmiş olur. Batı uygarlığı bu bakımdan, diğer uygarlıklara nazaran üstün sayılır. Batı'nın devlet anlayışında her şey kişiyi hedef ve amaç bilerek oluşur. Daha başka bir deyimle, kişinin ne din ne devlet ne de başkaca bir mülahaza adına feda edilmesi söz konusudur. 18. yüzyıldan sonra siyasal demokrasi olarak ortaya çıkan Batı demokrasisi, az zaman sonra "liberal" demokrasi kılığına girmekle iktidarın, kişi yaşamına mümkün olduğu kadar az karışması yolunu açmış ve böylece kişiyi doğal hak ve özgürlükler içerisinde serbest bırakmak istemiştir. Daha sonraları "sosyal demokrasi" yönündeki gelişmelerde dahi, kişi, "üretici" ya da "yurttaş" olarak çevrili bulunduğu tüm tehlikelere karşı korunmak üzere ele alınmış ve mutlu kılınmak istenmiştir.

Oysaki İslami esaslara dayalı devlet sisteminde kişi, Tanrı'nın kulu olup, ne doğal hak ve özgürlüklere sahiptir ne de kendi yaşamını düzenleme hakkına! Onun yaşamı, sabah yataktan kalktığı andan, akşam tekrar yatağa girinceye kadar, her noktası itibariyle, gökten indiği söylenen hükümlerle (şeriat hükümleriyle) kalıplaştırılmıştır; özgür olan hiçbir yönü yoktur.

Kişi Hak ve Özgürlükleri ve Haysiyeti ve Millet Egemenliği Adına İstibdada Karşı Direnme İlkesini İlk Kez Benimseyen Müslüman Ülke: Atatürk Türkiye'si!

İstibdada ya da zulme karşı direnme fikri, "kişi hak ve özgürlükleri" ve "kişi haysiyetiyle" yakından ilişkisi olan bir fikirdir ki İslam tarihinde Atatürk'ten önce hiç kimse tarafından ele alınmamış ve uygulanmamıştır. II. Abdülhamid döneminde anayasa ve özgürlük

savaşı vermiş görünen Yeni Osmanlılar dahi bunu akıllarından geçirmemişlerdir. İktidar kötü şekilde uygulansa ve istibdat yapılsa bile, kişinin ve toplumun ona itaatle görevli olduğu doğrultusundaki şeriat geleneği öylesine beyinlerinde çöreklenmişti ki insan haysiyeti ve özgürlüğü adına Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmayı düşünmezlerdi. Namık Kemal gibi "Ne efsunkârmışsın ah, ey didarı hürriyet" diyen şair ve yazarlar bile insan varlığını kul kertesine indiren ve kişilere doğal hak ve özgürlük vermeyen *Kur'an*'ı her şeyin üstünde bir kanun şeklinde benimsemişti. *Kur'an*'dan kaynaklanan bir iktidara karşı -velev ki bu iktidar istibdat yapsın ya da keyfi davransın- halkın ayaklanmasına taraftar değildi. Onun gibi diğerleri de öyle düşünürlerdi.

Oysaki Atatürk, insan varlığının doğal hak ve özgürlüklerle donatılmış olduğu görüşünden hareketle, şeriat zihniyeti demek olan zulme ve istibdada karşı ayaklanmanın görev olduğunu bildirmiş, bu görevi yurttaşlara ve özellikle Türk gençliğine yüklemiştir.

Zulme karşı direnme ilkesi, 20. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde diğer bazı İslam ülkelerinde de sorun olmaya başlamış gibidir. Nasır'dan sonra Mısır devlet başkanlığına gelen Enver Sedat, daha henüz bir ihtilal subayıyken, şöyle konuşmaktaydı:

> "Bir devlet ki halkının refah ve mutluluğuna aldırış etmez, o devlet 'devlet' olmaktan çıkmış demektir ve böyle bir halde halkın, doğal hak ve özgürlük anlayışı içerisinde davranması gerekir. Despotizme, ihanete ve toplum yaşamını tehlikeye sokan davranışlara karşı savaşmak, kişilerin görevidir. Hükümetleri kuran ve iktidarın sınırlarını çizen, sadece millettir."

Ne var ki hiçbir İslam ülkesi, bu konuda dahi Atatürk Türkiye'sinin eriştiği noktaya henüz yönelememiştir.

Halifeliğin, "Teokratik" Devlet Sistemine Yer Verip, "Demokrasiye" Aykırı Bir Kuruluş Olduğu Fikrini İlk Kez Keşfeden Atatürk Türkiye'sidir

Hilafetin kaldırılması konusunda TBMM'nin almış olduğu 1924 tarihli karar, Atatürk'ün ısrarları sonucu olmak üzere ortaya çıkmıştır. Çünkü Atatürk, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, bu kuruluşun teokratik devlet anlayışına dayalı ve istibdat yönetimine sebep ve bu nedenle kaldırılmasının koşul olduğunu kapalı bir dille

de olsa anlatmıştı. Her ne kadar bu kararı Türk'ün çıkarlarına yatkın bulanlar olsa da nice dar görüşlü din adamı aleyhindeydiler; hem de öylesine ki mümkün olsa başta Atatürk olmak üzere bu karara katılanları diri diri yakarlardı. Oysaki diğer bazı Müslüman ülkelerde, fikir cambazlığı yoluyla dahi olsa, Atatürk'ün bu devrimini İslama uygunmuş gibi göstermeye çalışan din adamları çıkmıştır. Örneğin Mısır'da, El-Ezher Üniversitesi hocalarından Ali Abdurrazık, 1925'te yayımladığı *El-İslam ve Usulü'l Hükm* adlı kitabında, İslam hükümdarlarının keyfi ve müstebit olmalarının nedenini hilafet rejiminde bulur. Fakat bulurken bazı gerçekleri hasıraltı eder. Ona göre halifelik güya İslamın benimsemediği bir şeydir çünkü ne *Kur'an*'da ne de hadislerde halifeliği meşru kılan bir hüküm vardır. Güya Muhammed, tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi, sadece "uhrevi" sorunları çözümlemek maksadıyla hükümler getirmiştir ve bu itibarla,

> "Dünya yaşantılarımız bakımından hilafet makamına ihtiyaç yoktur. Hatta şu söylenebilir ki hilafet kuruluşu İslam için daima musibet kaynağı olmuş ve Müslümanlar bakımından da daima kötülük ve yolsuzluk doğurmuştur."[5]

Hilafetin keyfi yönetime, zulüm ve işkencelere sebep olduğunu belirtirken de şöyle der:

> "Eğer bu yeryüzünde kişiyi keyfi ve adaletsiz olmaya zorlayan ve onu despotizme ve zulme doğrultan bir şey varsa, o da halifelik unvanıdır. Bu unvanın ne çeşit ihtiraslara ve ne tür kıskançlıklara vesile olduğu ortadadır. Ne zaman ki sınırsız bir ihtiras, sınırsız bir 'haset' duygusuyla birleşmiştir ve ne zaman ki bu iki hırs yaptırıcı bir güçle desteklenmiştir, sonuç olarak ortaya zulüm idaresinden başka bir şey çıkmamıştır ve çıkamaz çünkü bu rejimde kılıçtan gayrı kanun yoktur."

İslam tarihi boyunca halifelerin işledikleri korkunç cinayetlere değinen yazar şöyle ekler:

> "Bütün bunlar, halifelik unvanına sahip olmak ve onu korumak heveslerinden doğmuştur... İktidar arzusunun yarattığı kıskançlıklar, halifeyi, saltanatının temellerini sarsacak ya da kutsal niteliğini yok kılacak girişimlerde bulunmaya itmiştir. (Bundan dolayıdır ki halifeler, kendilerine ubudiyet etmekten

5 Yukarıdaki kitabın Fransızca çevirisi için bkz. Ali Abdurraziq, "L'Islam et les Bases du Pouvoir", *Revue des Etudes Islamiques*, c.3, Paris, 1933, s.353-390.

kaçınanlara karşı daima gaddar ve hunhar usullere başvurmuşlardır.)..."[6]

Halifelik unvanının keyfi ve müstebit iktidar uygulamasına sebep olduğunu belirten yazar, bu unvanın ve unvana bağlı yetkilerin niteliklerini araştırmaya matuf gayretlerin dahi aynı nedenlerle önlendiğini çünkü halifelerin, kendi tutum ve davranışlarını ve yetkilerini gün ışığına çıkaracak bilimsel araştırmalara, fikir özgürlüklerine ve tartışmalara fırsat bırakmadıklarını ekler. İslamda siyaset biliminin gelişmemiş olmasının nedenini buna dayandırır.[7]

Hemen ekleyelim ki yazar, İslamın sadece "uhrevi" sorunları çözümlediğini, dünya yaşamını serbest bıraktığını söylerken gerçeği yansıtmamıştır çünkü bildiğimiz gibi İslam dünya yaşamının her yönünü içine alır. Fakat Müslüman toplumların geri kalmasında felaket kaynağı olan halifeliğin Atatürk tarafından kaldırılmış olmasını alkışlarken, kendine özgü bir yoruma yönelmekten geri kalmamıştır. Ne yazık ki din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasını öngören bu fikirleri yüzünden mollaların hışmına uğramış ve üniversiteden atılmıştır.

İslam Ülkelerinde İlk Kez Sivil İktidarın Üstünlüğü İlkesinin Yerleştiği Müslüman Ülke: Atatürk Türkiye'si

Osmanlı tarihi, tıpkı diğer şeriat ülkeleri tarihinde olduğu gibi, sivil iktidarın askeri iktidar içinde eridiği bir düzen tarihidir. Devletin başında bulunan halife/padişah, İslamın başlıca amacı olan "cihat"ı gerçekleştirmekle görevli olarak hem dini hem de askeri iktidara sahip olarak devletin birliğini ve azametini temsil ederdi. Meşrutiyet döneminde bile askeri iktidardan sivil iktidara geçiş söz konusu olmamıştır.

İslam ülkeleri içerisinde bu geleneği ilk kez olmak üzere bozan ve askeri iktidarı sivil iktidara bağlı kılan insan, Atatürk olmuştur. Her ne kadar kendisi askerden gelme ve en yüksek askeri görevlerde bulunmuş olsa da ülkenin yararı amacıyla askeri şef olarak görünmek istememiştir. Yabancı işgallere son vermek üzere bağımsızlık savaşını sürdürdüğü tarihlerde bile, TBMM'ye karşı sorumlu ve yetkilerini Meclis adına kullanan bir görevli olarak davranmıştır. Meclis dahi bu yetkileri ona son derece kıskançlıkla ve kendi denetimi altında

6 *Age*, s.383, 385.
7 *Age*, s.385.

kullanılması şartıyla ve kısa süreler itibariyle yenilenmek üzere vermiştir; o da cephelerdeki görevlerini her an Meclis'e hesap vermek suretiyle yürütmüştür. Bağımsızlık savaşı sona erip de ülke yabancı işgallerden temizlendiği andan itibaren askeri üniformayı terk etmiş ve sivil idare üzerinde hiçbir askeri etkinin kalmamasına itina etmiştir. Bu nedenledir ki 1921 Anayasası, sivil iktidarın her bakımdan üstünlüğü ilkesine dayandırılmıştır. 1923'te İzmir'de yaptığı bir konuşmasında şöyle der:

> "(...) Kılıçla fetih yapanlar, sapanla fetih yapanlar tarafından alt edilmek ve sonunda yerlerini onlara terk etmek zorunluluğundadırlar. (...)"[8]

Yeni Türkiye devletinin temellerini sivil iktidara oturtmak suretiyle demokratik zihniyeti kökleştirmek istemiştir. Onun yerleştirdiği bu gelenek, daha sonra İnönü tarafından da sürdürülmüştür. 1920 ile 1923 yılları arasında görev alan 35 bakandan sadece dokuzu asker kişilerden alınmıştı. 1920 Meclisi'nde yer alan yedi temsilciden biri subay sınıfındayken bu sayı 1943'te her 20 temsilciye bir ve 1958'de her 25 temsilciye bir askere inmiştir.

Askeri hükümet sistemine yer vermek şöyle dursun fakat "polis devletine dahi olanak bırakmak istememiştir. Her ne kadar geçici bir dönem için (ve daha doğrusu henüz ortaçağ geriliklerinden kurtulamamış bir toplumu akıl çağına ve uygarlığa yöneltebilmek için) bazı devrimler yapmak zorunluluğu içerisinde "tek parti sistemi'nde kalmak gerekmişse de ilk fırsatta bunu terk edip çok partili demokratik rejime geçmeyi hedef edinmişti. Nitekim 1924'te bunun ilk denemesini yaptı ve Kâzım Karabekir Paşa'ya "Terakki Partisi" adı altında siyasi bir parti kurdurttu. Fakat bir yandan Kürt isyanları ve diğer yandan gericilerin saldırgan davranışları nedeniyle 1925'te bu girişimden vazgeçti.

1931'de çok partili sistemi yeniden denemeye kalkıştı. Fethi (Okyar) Bey'i muhalefet partisi kurmakla görevlenirdi. Fakat bu deneme de gericilerin henüz yeşermekte olan demokrasi ağacını kurutmak istemeleri yüzünden, başarısızlıkla son buldu.

Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Atatürk'ün uyguladığı tek parti sistemi, yine de Ortadoğu'da o zamana kadar benzerine rastlanmayan niteliğiyle, daha doğrusu demokratik amaçlara yönelmişlik nedeniyle, yabancı bilginlerin ve siyaset adamlarının takdirlerine

8 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.15, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2016, s.140-141.

mazhar olmuştur. İtalyan Dışişleri Bakanı "Kont Sforza", 1930'da yayımladığı *Makers of Modern Europe* adlı kitabında, Atatürk'ün, çoğu diktatörün çok üstüne çıkabildiğini söyler ve tarihin yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olduğunu ekler ve Perikles'e benzer nitelikler içerisinde görür.[9] Ünlü Anayasa Hukuk Profesörü Maurice Duverger'nin Atatürk dönemi için kullandığı deyim ise şudur: "Demokrasiye geçiş için hayırlı bir diktatorya".

Atatürk Türkiye'sinin laik bir sistem yoluyla demokratik yönde giriştiği bu çabaların hiçbir İslam ülkesinde ve hatta Japonya hariç başka hiçbir yerde görülmediğini belirten bir Arap yazar, 1924 Türk Anayasası'nı örnek vererek "Kemalizmin" siyasal niteliklerinin Lenin ya da Mussolini tarafından yerleştirilmiş olan faşizm ya da komünizm diktatoryalıklarıyla kıyaslanamayacağını ekler.[10]

"Cihat" (Din Adına Savaş) Unsurunu, Devletin Amacı Olmaktan Çıkaran İlk Müslüman Ülke: Atatürk Türkiye'si

Milleti yüzyıllar boyunca hemen her on on beş yılda bir meşgul eden, enerjisini ve varlığını eriten, yoksulluğa ve ekonomik yıkıntıya sürükleyen ve çoğu zaman (özellikle Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra) hezimetle sona eren, sosyal ve demokratik her türlü gelişmeyi engelleyen savaşlar, hep *Kur'an* emri gereğince din adına açılır, sürdürülür, bitirilir ve sonra tekrar açılırdı. Savaş, "iki cihanda mutluluk yaratan en kutsal bir görev ve yükümlülük" sayılır, millet çıkarlarına ve milletin hazırlıklı oluşuna göre değil, din çıkarlarına ve Tanrı'ya güvenilerek açılırdı. Açılırken de nasıl ve ne şekilde kazanılacağı hesap olunmazdı çünkü *Kur'an*'da "sonuna kadar dayanmak" ve "Tanrı'ya yeminler eda etmek suretiyle" her savaşın zaferle sonuçlanacağı yazılıydı. Eğer savaş yenilgiyle bitecek olursa, bu sonuç iman zayıflığına ya da "İslama bağlılıkta kusurlu davranışa" hamledilir ve "Tanrı'nın cezalandırması" şeklinde kabul edilirdi. İlim ve teknikte geri kalmışlık ya da kumandanların beceriksizlikleri ve buna benzer noksanlıklar göz önünde tutulmazdı. Rusya önündeki yenilgilerin Tanrı cezalandırması şeklinde yorumlandığını *Cevdet Paşa Tarihi*'nden öğrenebiliriz.

Öte yandan gereksiz ve yersiz yere devleti savaşa sürükleyenler, yüz binlerce insanın telef olmasıyla sonuçlanan bu savaşlardan do-

9 Ali Abdurraziq, "L'Islam et les Bases du Pouvoir", *Revue des Etudes Islamiques*, c.3, Paris, 1933, s.371.

10 H. B. Sharabi, *age*, s.44-45.

layı en ufak bir sorumluluk duygusuna ve vicdan sızlamasına kapılmazlardı. Bu utanç verici yenilgiler nedeniyle "Halka ne cevap vereceğim?" diye düşünmezlerdi. Milli duygular ve amaçlar dışında ve sırf yağma ve talanlar uğruna açılan savaşların çoğu kez başarıyla sonuç bulmayacağı ortadayken, başta padişah olmak üzere akılsız yöneticiler memleketi bir felaketten bir diğerine götürmekte tereddüt etmezlerdi.

Atatürk bu konuda da akılcı bir yol tutmuş ve savaş fikrini (savunma hali hariç) devletin amacı olmaktan çıkarmıştır. "Yurtta sulh, cihanda sulh" parolasıyla toplumun tüm enerjisini ve zamanını milli sınırlar içerisinde demokratik ve ekonomik gelişmelere yöneltmiştir. "Pantürkizm" ve "Panturanizm" gibi boş heveslere kapılmanın hayalle uğraşmak olduğunu da hatırlatmaktan geri kalmamıştır.

Ülkenin ve Milletin Geleceği Gençliğe Emanet

Atatürk, yeni bir devlet anlayışını ve yepyeni bir ideolojiye dayalı siyasal ve sosyal bir düzeni hazırlarken, ülkenin ve milletin geleceğini gençliğe emanet etmiştir: "Bugün eriştiğimiz sonuç yüzyıllardan beri çekilen milli musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine emanet ediyorum" diye başlayan demecinde, Türkiye'nin bağımsızlığının ve Cumhuriyet rejiminin dıştan ve içten tehlikeye düşmesi ve iktidar sahiplerinin "gaflet, dalalet ve hatta hıyanet" içinde bulunmaları halinde Türk gençliğine düşen görevleri belirtir. Bu ileri görüşlülüğünün ürünleri 1950 ve asıl 1960 yıllarında ortaya çıkmıştır. Gençlik (ve özellikle üniversiteler) bir yandan siyasal gücün ve diğer yandan din sömürücülerinin karşısına dikilebilmişlerdir. 1960 İhtilali bunu kanıtlayan bir olay olarak karşımızdadır.

Atatürk'ün getirmiş olduğu laik ve demokratik devlet anlayışı sayesindedir ki kısa bir süre içerisinde çok partili siyasal düzen Türkiye'nin doğal yaşamı olmuştur. 1940'lardan itibaren girişilen deneme, her ne kadar siyaset adamlarının çok seviyesiz tutumu nedeniyle olumsuzluklar doğurmuşsa da her şeye rağmen Türkiye'nin Batı anlamında demokratik aşamalara ulaşmasına vesile olmuştur.

Türkiye'yi "Teokratik Devlet" Anlayışından "Demokratik Devlet" Anlayışına Geçiren ve "Şeriat Devleti" Olmaktan Çıkarıp "Laik Cumhuriyet" Şekline Sokan Zihniyetin Yöneldiği Hedef: "İnsanlık Sevgisi" ve "Dünya Devleti" Özlemi

1.400 yıllık İslam tarihinin ortaya vurduğu gerçek odur ki insan varlığını kutsal değer olarak yeryüzü yaşamının kıstası yapan, özgürlüğü hem araç hem de amaç sayan demokrasi rejimi, İslamiyetin uygulandığı hiçbir ülkede ve hiçbir dönemde var olamamıştır. Olamayışının nedenlerinden bazılarına bu kitapta değindik ve gördük ki İslam tarihi içerisinde "laik cumhuriyet" ve "demokrasi" rejimine ilk olarak yönelen Müslüman ülke Atatürk Türkiye'si olmuştur. Diğer bazı İslam ülkeleri, yarım yamalak tedbirlerle, açık ya da gizli yollarla Atatürk'ün yaptıklarını taklide çalışmışlardır. Ancak hiçbiri, Atatürk'ün Türkiye halkına ve Türk aydınına aşıladığı ve muhakkak ki tohumlarını yavaş yavaş da olsa mutlaka verecek olan "insanlık ideali" fikrine aşina değillerdir. Çünkü İslam ülkelerinin hiçbirinde hiçbir lider, şimdiye kadar devleti din temelinden ayırmak ve yurttaşlarının dünya yaşamını laik ilkelere dayandırmak, bütün bunlardan daha da önemli olmak üzere tüm insanları "insanlık sevgisi" ve "tek bir dünya kardeşliği" ideali içerisinde yetiştirmek gibi asil girişimlerde bulunmamıştır.

Oysaki Atatürk'ün özlem duyduğu ideal bir devlet anlayışı vardır ki insanlar arası kardeşlik duygusuna oturtulmuştur. Öyle bir anlayış ki bir milletin, bir ırkın ya da bir toplumun diğer milletlere, ırklara ve toplumlara üstünlüğü iddialarını reddeden ve her toplumun kendine özgü milli meziyetleri içerisinde gelişerek dünya topluluğuna ve kardeşliğine katkıda bulunabileceği bir insanlık sevgisine dayalıdır. Bu konudaki görüşlerini *Nutuk* adıyla yayımladığı kitabında sergilemiştir. Bir milletin diğer milletlere üstünlük taslayamayacağını ve başkalarını egemenliği altında tutamayacağını savunurken, kendimizden örnek vermekteydi. Türkiye'nin liderliğinde bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmanın mümkün olamayacağını ve olmaması gerektiğini anlatırken şöyle demekteydi:

> "...bütün Müslümanları kapsayan bir devlet tesis etmek vazifesiyle mükellef tahayyül edilen bir halifenin vazifesini yapabilmesi için, Türkiye Devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tabi tutulamaz. (...) Bir an için farz edelim ki, dedim, Türkiye söz konusu vazifeyi kabul etsin... Bütün İslam âlemini bir nokta da birleştirerek sevk ve idare etmek gayesi-

ne yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pekâlâ ama tabiiyet ve idaremiz altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve hâkimiyetimize kimsenin müdahalesini uygun görmeyiz! Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz! (...) Görülüyordu ki bir hırs ve heves için, bir kuruntu ve hayal için, Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilafet ve halifeye vazife ve salahiyet vermek fikrinin mahiyeti bundan ibaretti. Efendiler, halka sordum: Bir İslam devleti olan İran veya Afganistan, halifenin herhangi bir salahiyetini tanır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü devletinin bağımsızlığını, milletinin hâkimiyetini ihlal eder. (...)"[11]

Atatürk hem kendi mensup bulunduğu topluma hem de insanlığa öylesine samimi bir sevgiyle bağlıdır ki hiçbir milletin bir diğer millete üstün olmadığını açıklarken şöyle der:

"...kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir! (...)"[12]

Bu sözleriyle Atatürk, 20. yüzyılın bir "Perikles"i gibi parlamaktadır. Fakat O'nu daha da saygın yapan bir şey vardır ki o da insanlığa karşı duyduğu sevgidir. Çünkü O, yeryüzü insanlarının tek bir dünya devleti halinde ve tek bir dünya dinine bağlı olarak yaşamaları özlemi içerisindedir. Bu konuda İngiliz tarihçilerinden "Herbert George Wells"in görüşlerine sarılır ve şöyle der:

"(...) Wells, 'Bütün hâkimiyetler tek bir hâkimiyet içinde eritilmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa dünya mahvolacaktır' diyor ve 'Hakiki devlet, asri hayat şartlarının bir zaruret haline getirdiği dünya birleşik hükümetinden başka bir şey olamaz. Muhakkatır ki insanlar kendi icatları altında ezilmek istemezlerse, er veya geç birleşmeye mecbur olacaklardır. (...)"[13]

---

11 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.542, 545.

12 *Age*, s.545.

13 *Age*, s.545.

Herbert George Wells'in bu görüşlerini aktardıktan sonra Atatürk, kendisine özgü ve gerçekten son derece ilerici ve insanlık sevgisiyle dolu şu sözleri söyler:

"(...) Efendiler, bütün insanlığın tecrübe, malumat ve düşüncede yükselmesi ve olgunlaşması; Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hale konulmuş dünya çapında saf ve lekesiz bir dinin kurulması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, pislikler, kaba arzu ve iştihalar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve zekâları zehirleyen iltihap tohumlarına galebe etmeye karar vermesi gibi şartların doğmasını lüzumlu kılan bir 'dünya çapında birleşik hükümet' tahayyülünün tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz. (...)"[14]

Söylemeye gerek yoktur ki bu tutum ve davranış, İslam devleti zihniyetine tüm olarak ters düşen ve onu reddeden bir nitelik taşımaktadır çünkü İslama göre yeryüzü "Darülislam" ve "Darülharp" olmak üzere ikiye ayrılmış olup, birincilerin ikincileri kendi içlerine alacakları zamana kadar savaş yapmaları gerekir. Oysaki Atatürk, bu zihniyetin tam zıddı olan insancıl görüşlere sarılmakla bu ülkenin halkını yeryüzü kardeşliğine sürüklemek istemiştir.

Denilebilir ki teokratik devlet anlayışından kurtulup demokratik devlet anlayışına yönelmek suretiyle giriştiğimiz en kutsal aşama, işte böylesine bir "insan sevgisi, insan değeri ve dünya kardeşliği duygularına alışır olmamızdır."

14 *Age*, s.546.

DİZİN

1789 İhtilali, 486.
1921 Anayasası, 459, 658, 673.
1924 Anayasası, 652, 674.
1960 İhtilali, 675.
31 Mart Olayı, 76, 452, 453.
I. Meşrutiyet, 66, 69, 74, 122, 587, 647.
II. Meşrutiyet, 46, 54, 68-70, 75, 76, 79, 521, 647, 652.
II. Viyana Kuşatması, 572.

Abaka, 500.
Abbasi, 43, 45, 80, 137, 161, 164-167, 376, 444, 459, 473.
Abdul Gani Sami, 458.
İbni Mes'ûd, 455, 491.
Abdullah, 328, 329.
Abdullah I., 213, 501.
Abdullah İbni Mugaffel, 468.
Abdullah İbni Zübeyr, 494.
Abdurrahman bin Avf, 163, 164.
Abdülaziz, 62, 65, 69, 167, 200, 524, 525.
Abdülhamid I., 550.
Abdülhamid II., 56, 65, 69, 70, 75, 92, 96, 101, 161, 167, 212, 359, 364-366, 368, 392, 393, 402, 447-453, 489, 521, 531-533, 542, 550, 669.
Abdülmecid, 60-62, 141, 550, 661.
Abdülmelik bin Mervan, 445, 568.
Abdürrahim Efendi, 519.
Acem, 136, 212, 260, 261, 419, 504, 569, 586, -ler, 202, 209, 212, 256, 516, 630.
Act of Settlement, 615.
Ad, 159, Kavmi, 552.
Âdem, 159, 184, 223, 504.
Afrika, 86, 202, 218, 240, 241, 244, 367, 636, -lı, 240.
Agâh Efendi, 394.
Ahmed, 584.
Ahmed (I. Selim'in kardeşi), 517.
Ahmed (II. Mehmed'in kardeşi), 517.
Ahmed (II. Murad'ın kardeşi), 517.
Ahmed Atıf Efendi, 242, 370, 514.
Ahmed Cevdet Paşa, 97, 106, 176, 178, 372, 377, 387, 389-391, 397, 398, 400, 402, 403, 457, 473, 506, 530-532, 536, 552, 553, 555, 556, 559, 560, 591, 592, 618, 619, 634, 635.
Ahmed Efendi (II. Abdülhamid'in oğlu), 359.
Ahmed I., 47, 520, 541, 542.
Ahmed III., 524.

Ahmed Mehmed Emin Efendi, 375.
Ahmed Midhat Efendi, 358.
Ahmed Naim, 212.
Ahmed Rasim, 448, 451.
Ahmed Refik Bey, 572.
Ahmed Tevfik, 392-394, 576.
Ahterî Muslihuddin Mustafa Efendi, 374.
Akdeniz, 43, 381, 550, 579.
Akhisarlı, 374.
Akkermen Kalesi, 557.
Akra bin Hâbis, 274.
Akşemsettin Hoca, 554.
Alâeddin Ali (II. Murad'ın oğlu), 517.
Alâeddin Ata Mâlik Cüveynî, 15, 405, 495.
Alanya, 398.
Al-Aş'ârî, 350, 498, 501.
Al-Bakilanî, 161.
Al-Damiri, 157.
Alemdar Mustafa Paşa, 57, 59, 531, 633, 634.
Al-Hamadanî, 589.
Al-Hucvîrî, 249, 258.
Ali (peygamber), 139, 156, 163, 276, 434, 462, 467, 593.
Ali Abdurrazık, 138, 458, 671.
Ali Kabuli Bey, 452.
Âli Paşa, 69, 200, 373, 394.
Ali Suavi, 88, 123, 199.
Aliyyü'l-Kârî, 288.
Al-Kâsânî, 458.
Al-Malatî, 433.
Alman, 36, 148, 149, 368, 384, 392, 393, 477, 559, 582, -lar, 355, 390.
Almanya, 130, 147, 149, 390, 426, 631.
Al-Maverdî, 159, 161, 163, 165, 190, 193, 197, 198, 350, 489, 497, 501, 607.
Al-Me'mûn, 565, 569.
Al-Muhasibi, 349, 434.
Al-Mütevekkil, 349.
Al-Nasa'î, 350.
Alp Arslan, 461, 570.
Alp Dağları, 577.
Al-Şeybânî, 258.
Altay, 98.
Altı Gün Savaşı, 410.
Altınordu Devleti, 100.
Altıparmak Mehmed Efendi, 374.
Amasya Tamimi, 653.
Ambroise, 480, 517.
Amcazade Hüseyin Paşa, 407.
Amerika Birleşik Devletleri, 87, 130, 663.
Amerikan Anayasası, 486.
Amerikan İhtilali, 116.
Amr b. el-As, 492.
Amr bin Esved el-Ansî, 253.
Amr İbni Luhay, 278.
Amrose, 351, 628.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 654.
Anadolu, 43, 51, 59, 126, 369, 408, 426, 532, 548, 571, 572, 644, 652.
Anglosakson, 99, 385, 582.
Antoine de Montchrétien, 295, 418.
Arabistan, 162, 244, 438, 552.
Aragon (III. Peter Aragon), 483, 484, 627.
Arap İzzet, 451, 452.
Ardahan, 542, 654.
Ardaşir, 136.
Arif Bey, 536.
Aristo, 81, 82, 91, 188, 196, 303, 307, 310-315, 339, 340, 356, 357, 362, 499, 597, 598, 607.
Arnavut, 92, 586, 587, -lar, 92, 587, 625.
Arnavutluk, 587.
Artvin, 654.
Asım Efendi, 607, 608.

Assani, 449.
Asya, 43, 86, 367, 420, -lılar, 420, 450.
Âşıkpaşazade, 572.
At Meydanı, 519.
Atatürk, Mustafa Kemal, 15, 17, 18, 21, 27, 30, 31, 36-39, 43, 46, 54, 57, 58, 86, 95, 127, 138, 141, 177, 200, 345, 351, 367, 368, 376, 377, 381, 413, 430-432, 451, 458-462, 474, 507, 515, 525, 542-544, 548, 580, 581, 611, 613, 638, 639, 643, 644-653, 655-661, 664-678.
Atay, Falih Rıfkı, 614.
Atina, 117, 308, 579, 592, 650.
Aubert du Bayet, 426.
Autonines, 478.
Avam Kamarası, 317, 482, 483, 615.
Avf bin Mâlik, 267, 274.
Avrupa İnsan Hakları Demeci, 463.
Avrupa, 43, 66, 92, 97, 98, 124, 130, 145, 147-149, 296, 297, 301, 302, 304, 352, 353, 373, 385, 389, 390, 395, 400, 403, 416, 478, 525, 559-562, 629, 632, 636, -lılar, 450, 608.
Avusturya, 61, 97, 98, 389, 399, 404, 407, 408, 551, 553, 560, 574, 613, 614, 620-622, 630, -lı, 407, 574.
Ayan Meclisi, 67, 68, 70, 72, 73, 75, 76.
Ayasofya Camii, 635.
Ayşe, 160, 176, 236, 249, 273, 276, 278, 593.

Babıâli, 61, 387, 393, 395, 399, 563, 634.
Babilonya, 238, 277.
Bağdat, 31, 166, 428, 500, 564.
Bahçekapı, 402, 553.
Bahreyn Seferi, 269.
Bâki, 383.
Balazürî, 544.
Balk, 547.
Balkan Savaşı, 293.
Balkanlar, 97, 294.
Baltık, 381, 431.
Baltık Denizi, 381.
Baruthane, 387.
Basra, 264, 468, 494, -lı, 222.
Basralı Hasan, 489.
Batı, 20, 30, 33, 36, 43, 46, 49, 51, 52, 65, 79, 80, 89, 93, 97, 98, 104, 111, 116, 119-122, 124-127, 129-131, 139-141, 143, 145-151, 153, 165, 166, 172-174, 178, 187, 188, 196, 198, 213, 223, 241, 243, 292, 294-296, 298-307, 309-311, 313-319, 321, 351-354, 358, 363, 367, 370, 371, 373-375, 378, 383-385, 388, 389, 395, 396, 402-404, 410, 413-415, 417, 418, 420-423, 425-427, 429-432, 446, 450, 460, 464, 474, 475, 477-482, 484-488, 505, 509, 510, 512, 514, 517, 519, 521, 525, 537, 549, 550, 561, 563, 574, 575, 577, 592, 599, 612, 613, 615, 616, 620, 622, 625-630, 632, 647, 653, 664-666, 669, 675, -lı, 55, 87, 96, 101, 112, 130, 131, 150, 151, 292, 295, 298, 300, 305-307, 311, 352, 381, 382, 384, 385, 396, 413, 414, 416-419, 421, 429, 431, 460, 478, 501, 512-514, 569, 575, 622, 625, 630, 665.
Batı Avrupa, 301-305, 317.
Batı Trakya, 654.
Batum, 542.
Bedir Savaşı, 82, 83, 264, 601.
Bediüzzaman Said Nursi, 495.
Behram Gür, 260, 419, 502, 545.
Belçika, 66, 301, 486, 521, 615.
Belgrad, 398.
Belgrad Antlaşması, 407.
Benî Esfar, 226.
Benî Haşim, 210.

Benî Kaynuka, 279.
Benî Kureyza, 472.
Benû'l-aşvar, 226.
Berberiler, 240.
Berîre, 236.
Berlin Antlaşması, 559.
Bernardo Navagero, 631.
Besarabya, 621.
Beyazıd (Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 517.
Beyazıd I., 47, 166, 516, 584.
Beyazıd II., 517, 583, 624.
Beyhakî, 221.
Beylikçi Hadi Efendi, 536.
Beyoğlu, 394, 614.
Beyruhâ, 281.
Beyrut, 292, 505.
Beyzade Mehmed bin İbrahim, 375.
Beyzevî, 268, 471.
Bilge Kağan, 101.
Bill of Rights, 615.
Birinci Dünya Savaşı, 213, 214, 368, 585, 611, 613, 643.
Birleşmiş Milletler, 463.
Birûnî, 544.
Bizans, 98, 305, 558, 559, 562, -lılar, 600.
Bizans İmparatorluğu, 304.
Boğdan, 185, 555, 562.
Bologna Üniversitesi, 314.
Bosna, 382, 559.
Bosna-Hersek, 542, 551, 614.
Boşnak, 586.
Botero, 631.
Bourrée, 395.
Bristol, 239.
Britanya, 577, 578.
Buda, 229.
Buhârî, 141, 175, 221, 234, 235, 252, 281, 287, 330, 331, 333, 457.
Bulgaristan, 542, 551.
Bulgarlar, 614, 625.
Bursa, 534, -lı, 518, 519.
Büveyh, 166.
Büveyhîler, 166.

Cafer Tegin, 547.
Calvin, Jean, 297.
Canikli Ali Paşa, 536.
Caspian, 98.
Castile, 483.
Catalonia, 483.
Celîlî, 384.
Celsus, 628.
Cem (II. Beyazıd'ın kardeşi), 517.
Cemal Abdül Nasır, 410, 411, 413, 638, 670.
Cemaleddin Efgani, 85, 179.
Cemâli Efendi, 518.
Cemel Savaşı, 264
Cenâbî Mustafa Efendi, 541.
Cenevre, 244, 524.
Cengiz Han, 105, 412, 495.
Cesare Becaria, 385.
Cevat Paşa, 449.
Ceyhun, 43.
Cezayir, 18, 25, 614, 619, -li, 557.
Charles V., 630.
Cidde, 233.
Coq (Fransız kitapçısı), 394, 395.
Corpus Juris Civilis, 178.
Cramer, 385.
Cündüb, 508.
Cüneyd bin Abdurrahman el-Murri el-Dimaşk, 104, 105, 109.

Çerkez, 379, 425, 583.
Çeşme, 379, 549, 632.
Çeşme Deniz Savaşı, 631.
Çin, 43, 98, 277, 355, -li, 98, 102, 103, 352.
Çin İmparatorluğu, 98, 102.
Çugay-Kuzi, 103.

Danimarka, 301, -lı, 101.
Darrüsseade, 386.
Darwin, Charles, 358.
Davud, 159, 162, 167, 442.
Derviş Hafız Efendi, 375.
Derviş Sarı Saltuk, 107.
Diderot, Denis, 384, 385, 664, 665.
Dikilitaş, 373.
Diyanet İşleri Başkanlığı, 81, 82, 126, 127, 133, 135, 142, 143, 177, 178, 185, 337, 378, 460-463, 581.
Doğu, 166, 213, 317, -lu, 577, 578.
Doğu Akdeniz, 111.
Doğu Anadolu, 587.
Doğu Asya, 558.
Doğu Avrupa, 145, 302-306, 317.
Duguit, Léon, 420.
Dukakizâde Osman Bey, 374.
Duverger, Maurice, 507, 526, 674.
Dünya İslam Kongresi, 412.
Dürrizade Abdullah, 368.

Ebu Bekir, 50, 83, 156-158, 160, 162, 163, 165, 249, 257, 258, 265, 267, 269, 456, 462, 473, 497, 498, 501, 593, 594.
Ebu Eyyûb Ensârî, 235.
Ebu Hanife, 137, 138, 346, 350.
Ebu Hüreyre, 82, 176, 219, 221, 228, 234, 235, 255, 277, 329, 456, 491, 567.
Ebu Muhammed İbni İbrahim Tabata, 227.
Ebu Musa, 287.
Ebu Müslim, 569.
Ebu Rafi, 226.
Ebu Said, 175, 256.
Ebu Süfyân, 267, 274, 279, 445.
Ebu Talha (Talha bin Ubeydullah), 264, 281.
Ebu Talib, 325, 602.
Ebu Yusuf, 350, 490.
Ebu'd-Derdâ, 277.
Ebu'l Esad, 286.
Ebuhor, 408.
Ebussuud Efendi, 374, 383.
Ebuzziya Tevfik, 359, 394, 524.
Ebü'l Fazl Mehmed Efendi, 375.
Edirnekapı, 540.
Edward Coke, 316.
Eflak, 398, 555, 562.
Eflatun, 81, 82, 91, 306, 310, 339, 346, 362, 474.
Einstein, Albert, 344.
El-Cahiz, 104, 111, 222, 340, 569, 570, 588.
El-Ezher, 141, 411.
El-Ezher Üniversitesi, 138, 240, 241, 411-413, 576, 608, 638, 671.
El-Hacı Muhammed Edip bin Muhammed Efendi, 375.
Elizabeth I., 419, 482, 483.
El-Kâhir, 459.
El-Kindi, 190, 195.
El-Râdî, 459.
El-Sûlî, 447.
Emevi, 80, 161, 164, 165, 202, 209, 444, 445, 473, -ler, 29, 138, 157, 164, 168, 206, 214, 444, 578.
Emin Efendi, 375, 557.
Endonezya, 86.
Endülüsler, 214.
Enes İbni Mâlik, 281, 329, 491, 493-495.
Engels, Friedrich, 666.
Ensar, 162, 163, 270, 434.
Enver Sedat, 507, 670.
Epikür, 475.
Erasmus, 629.
Ermeni, 373, 550, 586.
Ersoy, Mehmed Akif, 543, 544.
Ertuğrul, 168, 584.

Erzurum, 563, 564.
Erzurum Kongresi, 563.
Es'ad Efendi, 539.
Esiri Mehmed Efendi, 518, 519.
Eski Yunan, 81, 90, 91, 100, 117, 119, 124, 171, 172, 187, 196, 239, 303, 304, 306, 307, 309, 310, 312, 314, 315, 322, 339, 340, 346, 362, 363, 376, 446, 475, 592, 665.
Esma, 230.
Etats Généraux, 484.
Ethem Paşa, 449.
Etmeydanı, 373.
Etrüsk, 578, -ler, 578, 579.
Evliya Çelebi, 375.
Eyyubiler, 206.
Eyyüb, 386, 442.

Fahreddin el-Râzî, 190.
Farabî, 91, 196, 306, 310, 311, 314, 315, 339, 346, 358, 362, 499, 607.
Farah, C. E., 110.
Fas, 181, 619.
Fatıma, 252, 253.
Fatih Camii, 519, 611, 633.
Fatih Sultan Mehmed, 47, 54, 90, 96, 369, 392, 516, 517, 541, 554.
Fatimi, 240, -ler, 161, 214.
Fatma Sultan, 359, 448.
Faysal II., 157, 242.
Feder, 248.
Felemenk, 619.
Fénelon, François, 384.
Fenerli, 398, 561.
Fenikeliler, 277.
Ferhad IV., 516.
Ferhad Paşa, 542, 613.
Ferit Paşa, 646, 654.
Feth bin Hakan, 111.
Fikri Paşa, 394, 395.
Fikrî, 384.
Filistin, 568.
Firdevsi, 212.
Floransa, 297.
Florentinus, 239.
Franceshini, Paul-Jean, 55.
Francis Bacon, 357, 358.
Francisco Suárez (Jesuitlerin), 33, 151, 174.
Franklar, 631.
Fransa, 33, 51, 61, 97, 130, 145, 148, 151, 243, 244, 301, 313, 318, 358, 364, 379, 382, 384, 385, 387, 389, 394, 399, 403, 404, 418, 419, 429, 484, 486, 501, 542, 549, 550, 553, 559, 574, 592, 615.
Fransız, 66, 181, 243, 295, 364, 379, 387, 389, 394, 395, 402, 413, 418, 426, 427, 429, 478, 515, 553, 559, 582, 594, 615, 622, 625, -lar, 389, 408.
Fransız Cumhuriyeti Anayasası, 66, 73.
Fransız İhtilali, 116, 242, 243, 357, 370, 388, 389, 420, 506, 514.
Friedrich II., 384, 389, 390, 402, 559, 627.
Fuad I., 141.
Fuat Paşa, 233.
Fuzuli, 373, 383.

Galata, 449, 553.
Galen, 100, 306, 339, 340, 362.
Galiçya, 241.
Galip Paşa, 214.
Garsüddin Ahmed, 375.
Gazi Ahmed Muhtar Paşa, 68.
Gazi Hasan Paşa, 557, 558.
Gazi Osman Paşa, 560.
Gazneli Mahhmud, 351, 444, 547.
Gazneliler, 29, 351.
Gedik Paşa, 373.
Gennadios Skolarios, 392.
Genovalılar, 631.

Gentile Bellini, 632.
Giorgione, 632.
Girit, 535, 551, 614.
Goldziher, Ignác, 141.
Göktürk Kitabeleri, 105, 107.
Gülhane, 60.
Gülhane Hattıhümayunu, 60, 177, 200.
Agop Efendi (Güllü Agop), 373, 449.
Güney, 98.
Güney Afrika, 202.
Güney Hiung-Nu, 98.

Habbâr İbni Esved, 470.
Habeas Corpus, 615.
Habeş, 366, 464, 538, -ler, 161, 219.
Habsburg, 621.
Haccac bin Yusuf, 494, 495.
Hacı Halife Efendi, 375.
Hacı Yusuf, 398.
Haçlı Seferleri, 111, 413, 616, 626, 627, 630.
Hadramutlu, 473.
Hafız Acem, 384.
Haklar Beyannamesi, 615.
Haklar Dilekçesi, 615.
Halet Efendi, 398, 399, 473, 536, 536, 563.
Halife el-Hakim, 569.
Halil Ganem, 505.
Halil Paşa, 533.
Halime, 226.
Hamid al-Din al-Kirmanî, 240.
Hammad, 137.
Hammer (Joseph von Hammer-Purgstall), 382, 516, 538.
Haremeyn, 399.
Haricîler, 161, 498, 538.
Haris bin Hişam, 267.
Harun Reşit, 565.
Harzem, 43.
Hasan II., 181.
Hasan Mamûn, 412.
Hatice, 248, 265, 584.
Hatim ar-Razî, 344.
Havva, 504.
Hayber, 248.
Hegel, 666.
Hendek Savaşı, 82.
Henry de Bracton, 316.
Henry VI., 482.
Henry VIII., 149, 483.
Hevazîn Savaşı, 267.
Heyeti Temsiliye, 653, 654.
Hezarfen Hüseyin Paşa, 29.
Hibrî-Ali Efendi, 374.
Hicaz, 227, 233.
Hicret, 30, 164, 226, 234, 264, 278, 279, 470, 494, 555, 602, 604.
Hindistan, 99, 166, 249, 277, 368.
Hipokrat, 100, 306, 339, 340, 362.
Hippolytus, 628, 629.
Hişâm bin Urve, 489.
Hiung-Nu, 98.
Hoca Bey, 15, 504.
Hocazade Mes'ud Efendi, 534.
Hoffman, 385.
Hollanda, 243.
Horasan, 104.
Hudeybiye Antlaşması, 407, 555.
Hui-He İmparatorluğu, 98.
Hulefa-i Raşidin, 29, 162, 462.
Huneyn Savaşı, 274.
Hurgronje, Christiaan Snouck, 120.
Huzâaoğulları, 277.
Huzeyfe, 455.
Hülagû Han, 260, 500.
Hüseyin (Mekke Emiri Abdullah'ın oğlu), 214, 501
Hüseyin Avni Paşa, 525.
Hüseyin Rıfkı, 375.
Hüseyin Vasfi Paşa, 524.
Hüsnü Paşa, 394, 395.

Ihering, Hermann Von, 477.
Irak, 43, 116, 157, 494.
Irak-ı Arap, 500.
Islahat Fermanı, 61.

İbni Abbâs, 158, 228, 287, 331, 491.
İbni Abd Rabbihi, 211, 212.
İbni al Banna, 544.
İbni al-Cevzî, 190.
İbni Battâl, 234.
İbni Batuta, 100, 110.
İbni Beşîr, 234.
İbni Câbir, 228.
İbni Ebu Leylâ, 137, 138.
İbni Haldun, 18, 19, 161, 165, 241, 342, 362, 435, 436, 439, 476, 608.
İbni Hallikan, 137, 227, 348, 349.
İbni Hazm, 195.
İbni Hişâm, 193, 263, 472.
İbni İshak, 193, 263, 472.
İbni Kuteybe, 136, 169, 286.
İbni Mâce, 333.
İbni Mevahib al-Hazirî, 190.
İbni Rüşd, 196, 306, 311, 314, 315, 358, 362.
İbni Sa'd, 160, 193, 263, 337.
İbni Sellum, 375.
İbni Sina, 161, 240, 306, 311, 314, 315, 340, 358, 362, 499.
İbni Teymiyye, 136, 197, 362, 376, 500, 501.
İbni Tulun, 544.
İbnü'l Cevzî, 351.
İbnülesîr, 405.
İbrahim (I. Murad'in kardeşi), 516.
İbrahim (Muhammed'in oğlu), 156, 226.
İbrahim I., 519, 524, 534, 535, 537, 538.
İbrahim, (peygamber), 136, 204, 223.
İdrisî, 241, 544.
İkbal, Muhammed, 344, 668.
İlhanlılar, 105, 260, 500.
İlteriş Kağan, 101-103.
İltutmiş, 166.
İmam Gazali, 15, 107, 226, 256, 258, 269, 355, 467, 500, 503.
İmam Mâlik, 348, 349.
İmam Muhammed, 372.
İmam Müslim, 139, 140, 252, 330, 332, 493.
İmrân bin Husayn, 252, 253.
İngiliz, 96, 108, 146, 214, 215, 316, 358, 364, 368, 382, 387, 388, 393, 404, 427, 478, 483, 571, 576, 578, 582, 610, 661, 677, -ler, 213, 368, 387, 551, 578.
İngiltere, 51, 52, 61, 97, 99, 125, 130, 145-149, 156, 171, 192, 243, 244, 300, 301, 317, 318, 357, 358, 364, 368, 387, 389, 393, 394, 403, 404, 418, 419, 426, 427, 482, 501, 525, 559, 574, 576, 592, 615.
İnsan Hakları Beyannamesi, 242, 615.
İnsan Hakları Evrensel Demeci, 463.
İpsilantis, Alexander, 563.
İran, 43, 116, 163, 179, 373, 401, 500, 507, 545, 559, 594, 595, 677.
İsa, 150, 515, 584, 627-629.
İsfahan, 569.
İskoç, 578.
İskoçya, 149.
İsmail (peygamber), 235.
İsmail al-Faruki, 87.
İsmail Efendi, 375.
İspanya, 91, 241, 318, 480, 483, 578, 601, 619, 631.
İsrail, 89, 219, 410-412.
İstanbul, 43, 58, 108, 161, 186, 304, 317, 358, 364, 373, 377, 379, 381, 382, 385-388, 392-395, 398, 401,

402, 407, 413, 426, 448, 452, 453, 461, 473, 519, 523, 530, 535, 540, 542, 549, 550, 552-554, 559, 561, 562, 571, 574, 587, 616, 618, 621, 630, 646, 654, 655, 661, -lular, 587.
İstanbul Antlaşması, 29, 407, 620, 621.
İsveç, 149, 292, 301, 318, 430, 431, 561.
İsviçre, 297, 301.
İtalya, 130, 148, 297, 314.
İtalyan, 237, 297, 582, 631, 674, -lar, 407, 408.
İttihat ve Terakki, 69, 70, 75, 76, 453, 543.
İttihatçılar, 452.
İzzet Bey, 530, 531, 634, 635.

Japon, 359, 563, -lar, 355.
Japonya, 359, 430-432, 563, 674.
John Ball, 125, 426.
John Fortescue, 312, 316.
John Milton, 299.
John Wycliffe, 312, 315, 480.
Jön Türkler, 69, 200, 395, 431.
Justin II., 558.

Kabakçı Mustafa Ayaklanmaları, 410, 426.
Kâbe, 162, 217, 232, 233, 238, 277, 405, 590, 604.
Kabuk Kelle, 398.
Kadı Paşa, 633.
Kadızade İbrahim Paşa, 518.
Kadir bin Allah, 165.
Kafkasya, 43.
Kâğıthane, 59.
Kahire, 166, 207, 344, 564, 567.
Kâhya Hatun, 534.
Kaiser, 368.
Kallimaki Beyzâde Sarı Bey (İskerlet Bey), 398.
Kâmil Paşa, 75.
Kanada, 87.
Kant, Immanuel, 385.
Kanuni Sultan Süleyman, 88, 91, 96, 97, 152, 153, 177, 378, 379, 383, 517, 535, 555, 571, 594, 624, 630, 674.
Kanunu Esasi, 54, 65-74, 122, 177, 179, 244, 365, 449, 521, 652.
Kaptanpaşa, 386, 387, 553.
Kara Ali, 519.
Kara Mustafa Paşa, 534, 535.
Karadağ, 542.
Karaferye Kadısı Ahmed, 392.
Karahanlılar, 547, 548.
Kara-Kum, 103.
Karal, Enver Ziya, 409.
Karlofça, 29, 406.
Karlofça Antlaşması, 407, 410, 413, 520, 558, 620, 621.
Karpat Dağları, 577.
Kars, 654.
Kartaca, 650, -lılar, 277.
Kasımpaşa, 553.
Kaşgar, 43.
Katerina II., 385, 389, 400, 402, 591, 592.
Katibzâde Mustafa, 375.
Kâtip Çelebi, 29, 88, 422.
Kayıkhane, 553.
Kaynarca Antlaşması, 168.
Kâzım Karabekir Paşa, 673.
Keçecizâde Salih Efendi, 397.
Kefel'i Ebülbekâ Eyyüb bin Musa, 374.
Kemalizm, 674.
Kemâlpaşazâde, 383.
Keykavus İbni İskender, 241.
Kıbrıs, 451, 542, 551.
Kırgızlar, 591.

Kırım, 168, 391, 401, 536, 555, 560, 621, 622.
Kırım Savaşı, 555.
Kıtaylar, 103.
Kızıldeniz, 43.
Koca Sinan Paşa, 613.
Koçi Bey, 28, 29, 88, 382, 467, 583.
Koman, 391.
Kont Sforza, 674.
Konya, 397.
Korkud (I. Selim'in kardeşi), 517.
Köller, 392, 393.
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, 518, 519, 537.
Köprülü Mehmed Paşa, 516, 518.
Kramers, J. H., 110.
Kudüs, 407, 566, 568, 616.
Kufe, 136-138, 264, 569, -li, 494.
Kumkapı, 540.
Kureyş, 128, 156, 160-162, 164, 166-168, 210, 215, 274, 457, 501, 601, -li, 83, 162, 204, 210, 211, 215, 264, 511, 601, 602.
Kuşadalı Hoca, 427.
Kuveyt, 25, 116, 270, 291, 507.
Kuveyt Emirliği, 25.
Kuzey Hiung-Nu, 98.
Kuzey Türkler, 98.
Kuzey, 87, 98, 99, 103, 240.
Küba, 355.
Kürdistan, 381.
Kürt, 587, 673, -ler, 583, 586, 587, -lük, 587.
Kütahyalı, 374.

La volontè Générale, 124.
Lainey, 151.
Laleli Mustafa Efendi, 391.
Lamiî, 384.
Lâtif Ağa, 386.
Layard, Austen Henry, 393.
Laz, 587, -lar, 583, 587.
Leibniz, Gottfried Wilhelm, 384, 385.
Leonardo di ser Piero da Vinci, 414, 415.
Lewis, Bernard, 90, 202, 203.
Libya, 116.
Locke, John, 124, 299, 485, 488.
Londra, 300, 574.
Lord Strangford, 382.
Lordlar Kamarası, 156, 317, 482, 615.
Louis XIV., 151, 384.
Lucius Annaeus Seneca, 306, 307, 309.
Lusing, R. de, 353, 415, 417, 418.
Lübnan, 292, 505.

Ma'kıl İbni Yesâr, 468, 508.
Macar, 448.
Macaristan, 318, 614.
Magna Carta, 52, 146, 147, 318, 357, 482, 615.
Mahmud (II. Beyazıd'ın oğlu), 517.
Mahmud (II. Murad'ın kardeşi), 517.
Mahmud Gaznevî, 165, 168.
Mahmud II., 57, 58, 398, 424, 429-431, 516, 517, 530, 539, 550, 635.
Makedonya, 453, 543, 551, -li, 612.
Makyavelli, 485.
Malazgirt, 461.
Mâlik bin Avf, 279.
Malta, 381, 656.
Marco Polo, 100, 110.
Marcus Aurelius, 309.
Marcus Tullius Cicero, 188, 306, 307.
Mariya, 156, 226.
Marmara Denizi, 654.
Marquis de Saint-Croix, 382.
Marsilio da Padova, 480.
Marsilya, 553.
Martin Luther, 52, 147-149, 306.
Marx, Karl, 666.

Meclisi Mebusan, 67, 68, 70-76, 505, 654, 655.
Medine, 50, 139, 157, 162, 244, 248, 253, 259, 264, 273, 278, 279, 281, 386, 439, 471, 494, 565, 566, 589, 590, 600-604.
Mehmed (I. Abdülhamid'in oğlu), 401.
Mehmed (II. Beyazıd'ın oğlu), 517.
Mehmed (Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu), 517.
Mehmed Ali Paşa, 386, 429, 431, 552.
Mehmed Bayram Efendi, 387.
Mehmed Bey, 524.
Mehmed Birgi, 422.
Mehmed I., 516.
Mehmed III., 517, 520, 539.
Mehmed IV., 47, 517, 519, 524.
Mehmed Menai Efendi, 387.
Mehmed Namık Paşa, 427.
Mehmed Paşa, 398, 516, 518, 519, 542, 613.
Mehmed Sultanzâde, 537.
Mehmed V., 76, 547.
Mehmet Nusret Paşa, 121.
Mehmet Ragıp Paşa, 408.
Mehmet Rüştü Paşa, 125, 525.
Mehmet Sait Halet Efendi, 398, 399, 473, 536, 563.
Mehmet Tatar Paşa (Kaptanpaşa), 386, 387, 408, 553.
Mekke, 160, 163, 213, 233, 244, 259, 277, 278, 407, 425, 445, 494, 549, 555, 589, 590, 601-603, -li, 407, 603, 604.
Mekke Emiri Abdullah, 501.
Melek Girmez Sokağı, 553.
Mes'ûdî, 447.
Mescid-i Nebevi, 281.
Meymune, 234.
Mısır, 18, 25, 43, 111, 116, 141, 142, 161, 164, 167, 179, 206, 227, 238, 243, 354, 367, 368, 373, 386, 389, 403, 408, 410-412, 429, 431, 507, 514, 543, 547, 552, 569, 608, 612, 638, 670, 671, -lı, 138, 142, 429, 430, 458, 543, 625.
Mimar Ağa, 553.
Misakı Milli, 654.
Mithat Paşa, 65, 66, 69, 74, 81, 85, 123, 125, 359, 365, 417, 428, 449, 521, 525, 531, 543, 574, 575.
Moğol, 100, 105, 405, 406, 500, 504, 569, -lar, 31, 100, 405.
Molla Abdülkadir, 207.
Molla Fenari, 153.
Monarkomak, 525, 593, 616.
Montesquieu, 385, 420, 460, 485.
Moskof, 371, 618, -lar, 100, 591.
Moskova, 621.
Mu'tasım, 569.
Muaviye bin Ebu Süfyan, 445.
Muâz İbni Cebel, 287, 288.
Muhammed, 19, 21, 25, 26, 29, 31, 34, 35, 46, 48-50, 80, 82-85, 90, 107, 112, 115, 122, 127, 132-136, 139, 140, 150, 155, 156-164, 167, 168, 172, 175, 176, 179-181, 183-185, 190-194, 197, 202, 205, 207-210, 213-232, 234-236, 244, 248-257, 259, 263-271, 273-276, 278, 279, 281, 285, 287-289, 323-338, 341, 344, 347, 351, 355, 366, 367, 372, 401, 402, 405-407, 422, 423, 433, 434, 436-445, 447, 452, 455-458, 462-473, 476, 487, 490-496, 499, 500, 504, 505, 508, 511, 513, 515, 538, 554, 555, 557, 565-568, 570, 584, 589-591, 593, 594, 599-602, 604-607, 621, 636-638, 668, 671.
Muhammed Abduh, 544.
Muhammed Abdullah as-Samman, 81.

Muhammed al-Dasuki, 242.
Muhammed İkbal, 344, 668.
Muhammed Şeybâni, 265.
Muhyiddin İbni Arabî, 195.
Murad I., 47, 153, 516, 585.
Murad II., 47, 516, 520.
Murad III., 207, 517, 542, 571, 613.
Murad IV., 15, 88, 90, 444, 467, 504, 516, 517, 520, 529, 534, 540, 549.
Murad V., 65, 167.
Musa (peygamber), 515.
Musa (I. Mehmed'in kardeşi), 516.
Musevi, 410, 550, 553, 561, 562, 564-566, 572, 586, 600, 616.
Mustafa (I. Mehmed'in oğlu), 517.
Mustafa (Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu), 517, 624.
Mustafa bin Yusuf, 375.
Mustafa Fazıl Paşa, 575.
Mustafa I., 520, 538-540.
Mustafa II., 517.
Mustafa III., 379, 380, 425, 524, 549, 550.
Mustafa Reşit Paşa, 60, 88, 177.
Mustafa Sabri, 212.
Mûstensir, 166.
Mutavekkil, 167.
Müslüman Kardeşler, 608.

Nafi İbni Cubayr İbni Mut'im, 211.
Naîmâ, 407, 419, 572, 607, 608, 613.
Namık Kemal, 81, 88, 123, 124, 199, 200, 365, 376, 394, 665, 670.
Napolyon Bonapart, 354, 367, 368, 559.
Nasreddin Tûsî, 241.
Nasûh Paşa, 541, 542.
Navare, 483.
Navarin, 555.
Nevalî Nasuh Efendi, 374.
Nil Nehri, 429.
Nisib, 429.
Nizam-ı Cedid, 425, 426, 559.
Nizamülmülk, 15, 107, 260, 419, 466, 502, 503, 545, 570.
Norveç, 149, 301.
Nüseybe Bint-i Kâ'b (Ümm-i Atiyye), 273, 276, 278.

Ogier Ghiselin de Busbecq, 413, 415, 418, 571.
Oğuzlar, 102, 103.
Okyar, Fethi, 673.
Orhan (II. Mehmed'in kardeşi), 517.
Orhan I., 43, 45, 53, 54, 168, 583.
Orhun Kitabeleri, 105, 108, 109, 446.
Orta Asya, 43, 95, 98, 100, 112, 241, 601, 636.
Orta Camii, 519.
Osman bin Affan, 257, 265, 462.
Osman I., 45, 107, 516, 582-585, 609.
Osman II., 425, 520, 539, 540, 548, 549.
Osman III., 517.
Osmanlı İmparatorluğu, 27-29, 32, 38, 41, 43-48, 51, 52, 54, 55, 57, 60, 61, 66, 67, 71, 77-79, 84, 85, 87-92, 97, 98, 104, 106, 108-111, 115, 121, 124, 125, 129, 135, 143-145, 147-149, 152, 153, 161, 166-169, 176, 177, 179, 183, 185, 187, 198, 200, 201, 207, 212, 213, 242-244, 293, 351-354, 356-359, 363, 366-375, 378-383, 385-393, 395, 396, 398-404, 406-410, 415-419, 422, 423, 425-427, 429, 431, 432, 444, 447, 451, 456, 466, 467, 473, 478, 481, 489, 501, 504-506, 514-517, 520-524, 526, 529-532, 535, 537-539, 541, 544, 545, 547, 548, 550, 552-564, 571-578, 580-588, 591, 592, 594, 595, 598, 607, 609-626, 629, 630, 632,

633, 636, 643-646, 652-656, 670, 672.
Osmanlı Anayasası, 67, 521, 655, 657.
Osmanlılar, 29, 105, 111, 357, 390, 400, 516, 580, 631.
Osmanlılık, 582, 583, 586, 587.
Osmanlı-Rus Savaşı, 61, 69.
Oxford, 192.

Ömer bin Hattab (peygamber), 50, 156, 157, 160, 162, 163, 165, 205, 206, 235, 249, 253, 256, 265, 266, 269, 271, 275, 276, 462, 593.
Ömer II., 569.
Özbek, 167, -ler, 591.

Pakistan, 18, 25, 86, 116, -lı, 344.
Pandit Cevahirlal Nehru, 420.
Paolo Giovio, 415, 418.
Papadopulos, 55.
Paris Üniversitesi, 314.
Paris, 385, 395, 537, 553, 563, 575.
Pasarofça Antlaşması, 407, 410, 413.
Pasarofça, 29.
Patrisyenler, 357, 485.
Patrona Halil İsyanları, 410.
Paul Rycaut, 108, 352, 358, 363, 522, 571, 572.
Pax Romana, 478, 485.
Pera, 454.
Perikles, 674, 677.
Pertev Paşa, 555.
Petro I., 384, 400, 427, 429-431.
Petroviç, Kara Yorgi, 399.
Philip IV., 125.
Philippe II., 480.
Pierre Abélard, 314.
Plebler, 357, 485.
Plevne, 614.
Plutarch, 579.
Polonya, 97, 301, 318, 355, 430, 431, 559, 620-622.
Pontoise, 484.
Protestan, 52, 151, 299, 306, -lar, 543, -lık, 141, 299, 306, 631.
Prusya, 97, 389, 404, 553, 559, 560.
Prut, 29.

Ragıp el-İsfahanî, 190.
Ramiz Paşa, 531.
Rast Revis, 502, 545.
Raşid Rıza (Rida), 459, 543.
Revâni, 384.
Rivarol, Antoine de, 353.
Robert Koleji, 448.
Rodos, 408, 518.
Roma, 32, 146, 148, 172, 178, 187, 239, 305-307, 317, 319, 322, 339, 355, 357, 363, 415, 443, 478, 485, 577-580, 623, 624, 628, 650, 665, -lı, 178, 237, 309, 577, 578, 623.
Romanov, 384.
Romanya, 451, 542, -lılar, 625.
Rousseau, Jean Jacques, 124, 125, 146, 242, 322, 370, 385, 460, 488, 514, 664, 665.
Rum, 226, 256, 392, 398, 449, 532, 550, 561-563, 586.
Rumeli, 51, 57, 58, 59, 126, 558, 571, 585, 587, 654.
Rus, 61, 69, 381, 384, 387, 390, 391, 402, 592, -lar, 97, 100, 344, 379, 399, 551, 555, 559, 563, 583, 591, 621.
Rus İhtilali, 116.
Rusçuklu Hasan Paşa, 558.
Rusya, 57, 61, 89, 97, 98, 145, 243, 301, 303, 304, 371, 381, 385, 387, 389-391, 399-401, 403, 404, 407, 427, 429-431, 478, 550, 559-563, 574, 591, 614, 617, 620, 622, 629, 674.
Rüstem Paşa, 125.

Sa'd bin Abi Vabbâs, 163.
Sa'd bin Ubada, 593.
Safvan bin Ümeyye, 267, 274.
Sait Paşa, 76, 452.
Salebe İbni Hatib, 268.
Sâlih Celâlzâde, 384.
Salih, 159.
Samanî, 165.
Samizâde Reis Efendi, 518.
Samsun, 544, 643, 644, 664.
Sarayburnu, 388.
Sasaniler, 107, 502.
Sava Paşa, 367.
Savcı (I. Murad'ın oğlu), 516.
Sayid İbni Ubeyda, 163.
Sebastiani, Horace, 387.
Sehabettin Ahmed bin Muhammed bin Abi'r-Rabi, 121.
Sehl bin Amr, 279.
Selanik, 480, 559.
Selçuklu, 43, 166, 466, 570, -lar, 29, 105, 166, 168, 458, 516.
Selim III., 57, 88, 167, 371, 387, 399, 409, 424-427, 431, 524, 539, 545, 550, 556, 557, 561, 618, 633.
Semerkant, 99, 167.
Semûd, 159.
Sened-i İttifak, 57-59, 530, 531, 634, 635.
Sesostris, 612.
Seyid Ali Efendi, 553, 563.
Seyyid Ali Emir, 31.
Sırbistan, 399.
Sırp, 586, 625.
Sibirya, 96.
Sicilya, 484.
Silistre, 559.
Sivas, 652, 653.
Sivas Kongresi, 653, 654.
Sofu Mehmed Paşa, 519.
Sokrates, 339.
Spartaküs, 237.
Spinoza, 54, 173, 196, 197, 475, 481, 485, 510.
St. Augustin, 33, 628.
St. Thomas Aquinas, 33, 311-313, 480.
Stein, Marc Aurel, 112.
Stoikler, 119, 188, 307-309.
Sulu Han, 104, 105, 109.
Suriye, 43, 116, 243, 408, 514, -li, 425, 569.
Suud, 405, -lu, 405.
Suudi Arabistan, 25, 116, 244, 270, 291, 507.
Süleyman (peygamber), 179, 442.
Süleyman Raşit Efendi, 557.
Sünni, 161, 351, 499, 594, -ler, 498, 538.
Süveyş Kanalı, 344.

Şam, 43, 377, 401.
Şamanlar, 555.
Şanizâde Atâullah Efendi, 552, 556, 560, 562.
Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 653.
Şehinşah (II. Beyazıd'ın oğlu), 517.
Şemseddin al-Kuhistanî, 195.
Şeref al-Zaman Tâhir Marvazî, 100, 222.
Şerif Efendi, 398.
Şeyh Cerrah Muhammed Efendi, 540.
Şeyh Muhammad al-Banna, 345.
Şeyma, 226.
Şii, 161, 538, 594, -ler, 498, 538.
Şinasi, 81, 88, 199.

Taban, 391.
Taberî, 193, 263, 277, 447, 472, 570.
Tabizâde, 541.
Tahtakale, 535.
Tai Tsung İmparatorluğu, 277.
Taif, 74, 213, 359, 449, 521.

Takfa bin Sa'ida, 162.
Talatî Çelebî, 375.
Talleyrand, 563.
Tanzimat, 46, 59, 63, 65, 200, 473, 586.
Tanzimat Fermanı, 29, 53, 59, 60, 62, 88, 177, 200, 562, 573.
Taşköprülüzâde Ahmet, 384.
Taşköprüzâde Kemal Efendi, 374.
Tatar, 260, 503, -lar, 168, 431, 591, 621, 622.
Tayfur Paşa, 557.
TBMM, 141, 142, 458, 460, 463, 526, 527, 644, 647, 651, 652, 655-662, 670, 672.
Tebük Seferi, 226, 605.
Tekirdağlı, 375.
Tepedelenli Ali Paşa, 398.
Tertullian, 628, 629.
Teşkilatı Esasiye Kanunu, 657.
Tevfik Fikret, 543, 544.
Theodosius I., 480.
Thiers État, 484, 592.
Thomas Hobbes, 610.
Thomas More, 483.
Thomas Smith, 125, 483.
Thomasius, Christian, 384, 385.
Thomsen, Wilhelm, 101.
Thukididis, 522.
Titian, 632.
Tolstoy, Lev, 629.
Tommaso Campanella, 631.
Tonyukuk, 101-104, Kitabeleri, 101, 108.
Topkapı Sarayı, 539.
Tott, Baron de, 379, 380, 549.
Toynbee, Arnold Joseph, 202, 381, 608, 609.
Trakya, 108, 653, 654.
Tuğrul Bey, 166, 168.
Tu-Kiu İmparatorluğu, 98.
Tuna, 559, 560.
Tuna Nehri, 591.
Tunus, 244, 619.
Turan, 588, -cılık, 588.
Türgeş, 104.
Türk, 21, 27, 31, 32, 38, 44, 45, 54, 55, 66, 81, 87-93, 95-113, 126, 129, 141, 142, 144, 149, 152, 161, 177, 185, 212-214, 239, 241, 244, 292, 354, 368-370, 380-382, 400, 402, 405, 413, 415, 424, 425, 428, 429, 444, 446, 451, 458-461, 463, 464, 469, 505, 506, 517, 522, 523, 525-527, 537, 543, 544, 548, 555, 558-560, 565, 569, 570, 574, 575, 580-588, 590, 599, 609, 610, 613-615, 625, 626, 631, 639, 643-647, 654, 655, 658, 659, 661, 664-668, 670, 671, 674-676, -çü, 582, 588, -çülük, 581, 582, 586-588, -ler, 15, 18, 21, 27, 28, 31, 32, 36, 37, 43, 44, 69, 77, 78, 80, 87, 89, 90, 92, 93, 95, 96, 98-102, 104, 105, 109-112, 141, 149, 160, 161, 196, 200, 202, 209, 212, 214, 219, 240, 241, 243, 244, 293, 369, 382, 383, 413-415, 429, 431, 437, 438, 446, 451, 456, 464, 469, 501, 506, 523, 555, 558, 564, 565, 569, 572, 574, 586-591, 599, 600, 607, 609-611, 613, 623, 629, 631, 632, -lük, 88, 96, 110, 148, 149, 212, 379, 565, 581-583, 587.
Türkistan, 99, 112.
Türkiye, 17, 18, 25, 30, 31, 43, 46, 79, 82, 92, 95, 116, 126, 127, 135, 142, 143, 177, 178, 185, 244, 282, 345, 351, 367, 376, 394-396, 413, 424, 431, 432, 460-464, 507, 514, 515, 522, 543, 565, 580-582, 638, 639, 654, 660-662, 664, 667-670, 672-677.
Türkmenler, 583, 591.

Ubâde İbni Sâmit, 496.
Ubeydullah Han, 167.
Uhud Savaşı, 82, 83, 179, 366, 405, 600.
Ulpianus, 239.
Umman Denizi, 43.
UNESCO, 192
Urve İbni Zübeyr, 236.
Utarit, 556.

Übeydullâh İbni Ziyâd, 468, 469.
Ümit Burnu, 86.
Ürdün, 25, 116, 214, 501.
Üsküdar, 542.

Vahdettin, 76, 661.
Vahhabîler, 399.
Vahidî, 329.
Vakidî, 193, 337, 472.
Valencia, 483
Valide Han, 398.
Valide Sultan, 518.
Vambery, Arminius, 359, 448-450.
Vatik, 569.
Vedic, 277.
Velid bin Ukbe, 569.
Veli-Zâde Efendi, 425, 426.
Venedik, 407, 542, 583, 620-622, 630-632.
Veysi, 28.
Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti, 653.
Volga, 430.
Voltaire, 172, 242, 300, 370, 384, 385, 389, 514.

Washburn, George, 448.
Wells, Herbert George, 99, 677, 678.
William Ockham, 312, 315, 480.
Wolff, Christian, 385.

Yahya Efendi, 383, 534, 535.
Yakındoğu, 111.
Yakub (I. Beyazıd'ın kardeşi), 516.
Yâkubî, 241.
Yakut, 544.
Yavuz Sultan Selim, 152, 162, 166, 167, 352, 444, 517, 518, 541, 571, 624.
Yeğen Mehmed Paşa, 398.
Yemen, 242, 287, -li, 288.
Yeni Osmanlılar, 69, 123, 124, 200, 394, 431, 665, 670.
Yeni Pazar, 542.
Yezd-i Cürd, 502.
Yezid bin Muhalleb, 494.
Yezid, 164.
Yıldız Sarayı, 452.
Yuan Chwang, 99.
Yunan, 81, 362, 368, 415, 263, 576, 579, 583, 623, -lar, 562, 614, 625.
Yunanistan, 55, 145, 551, 576, 579, 655.
Yusuf (II. Murad'ın kardeşi), 517.
Yusuf Paşa, 371, 396, 535, 618, 622.
Yusuf Ziya Paşa, 408.

Zeni Zade Efendi, 375.
Zeyd, 133.
Zeyneb binti Cahş, 133, 328, 329, 470.
Ziya Gökalp, 92, 586.
Ziya Paşa, 81, 88, 123, 125, 199, 408, 665.
Zubeyr İbni Adiyy, 494.
Zû-Kelâ, 235.
Zübeyr İbni el-Avvam, 163, 263, 267, 491.

"Bütün topluma Prof. Dr. İlhan Arsel'in bu kitabını
okutabilseydik, bu çağda ne Refahyol iskelesine uğrardık
ne din devleti durağında macera arardık.
Bu kitabı okumuş olsaydık, Atatürk Türkiye'sinin
nimetlerini çoktan kavramış, uygar ufuklara
açmış bir toplum olurduk.
Çünkü şeriat düzenine ilişkin her şey
Osmanlı döneminde denenmiş,
ama çöküş önlenememiştir..."

Yukarıdaki satırları 1997'de yazmışız.
Aradan 20 yılı aşkın bir zaman geçti.
Değişen bir şey yok. Şeriat karanlığından paçamızı
tümüyle kurtaramadık, cumhuriyetin nimetlerini
tam kavrayamadık.
İki arada bir derede sallanıp duruyoruz.
Kitabı bir kez daha okumanın o yüzden tam sırası...

Melih Aşık

THG
0464863
HVZ

DİN-AYDINLANMA
ISBN 978-975-343-150-7

₺ 52

KAYNAK YAYINLARI